B
786.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 786

1193245

RASCHII

(SALOMONIS ISAACIDIS)

IN PENTATEUCHUM COMMENTARIUS.

E CODD. MANUSCRIPTIS ATQUE EDITIS,
AUCTORIS IN TALMUD COMMENTARIIS, FONTIBUSQUE PRAETEREA
OPTIMIS

CRITICE PRIMUM EDIDIT ET AUXIT

FONTIUM INDICES LOCUPLETES VARIASQUE OBSERVATIONES

ADIECIT

A. BERLINER.

BEROLINI
SUMPTIBUS EDITORIS
1866.

רש"י על התורה

הוא פירוש רבנו שלמה בר יצחק זצ"ל

עם באור אשר קראתיו לשמי ולזכרי

זכור לאברהם

כולל הערות ותקונים

א' לתקן הנסחאות והגירסאות ברש"י ולציין את ההוספות לא לו

ב' להפיץ אור על ידי פירוש רש"י שבתלמוד וע"י באורים מספרים יקרים

ג' להאיר ולהעיר על המקור אשר ממנו שאב רש"י פרושי המקראות

הכל על פי כתבי יד ודפוסים ישנים ושאר ספרים עתיקים

מאת

אברהם ברלינער.

ברלין

בהוצאות המוציא לאור בדפום לעווענט

בשנת תרכ"ז לפ"ק.

Vor Nachdruck, der nach den gesetzlichen Vorschriften strafbar ist, wird gewarnt.

אדני מורי וחותני עטרת ראשי הרב המאה"ג חסיד וענו

כש"ת מורנו

רבי שלמה מיכאל שטרוק נר"ו

אב"ד דק"ק אברזיטצקא,

ליום מלאת לו שבעים שנה ליטי חייו, ביום שנאמר בו יהי אור — ויהי אור,

בחמשה ועשרים יום לחדש אלול ה' תרכ"ו,

ה' יוסף ימים על ימיו ויאריך את שנותיו בטוב ובנעימים!

M. T. AKADÉ KÖNYV-TÁRA

הקדמה.

אברך את ד' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי.

אודה ד' בכל לבב אשר הגדיל לי חסדו וטובו ויהי לי בעזרי להפיק זממי לפעלות אדם כמאמר חז"ל הבא לטהר מסייעין אותו. כי זה חמש שנים אשר דברי החכם רבי יום טוב ליפמן צונץ (בספרו תולדות רש"י עמוד 349) הרהיבוני בנפשי עז לגשת אל המלאכה היקרה הזאת, אשר אנכי נותן לפניכם היום, חכמי לב ואוהבי אמת! אלהי אבי היה עמדי, הוא היה בסומכי נפשי, הוא עמד לימיני, ויכלתי לעסוק במלאכה הזאת ביום, עת הייתי פנוי מעבודתי העמוסה על שכמי לרעות צאן קדשו, ויכלתי להתעורר בלילות ותדד שנתי מעיני הרבה פעמים על ידי שקידתי הגדולה על המלאכה הזאת, עד כליתי בעזר ד' מלאכתי מלאכת הקדש ואבוא היום לברך על המוגמר „אברך את ד' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי!"

ועתה הנה הבאתי היום ראשית פרי שקידתי ותנובת יגיעתי, הן ההערות והגהות לפירוש רש"י על החומש אשר לקטתי ואספתי מכמה כתבי יד ודפוסים ישנים אשר הקרה ד' לפני ומספרים יקרים הנוגעים אל הענין ופניתי אליהם לבדוק ולחפש בתוכם ות"ל מצאתי און לי לאסוף הביתה כעמיר גרנה איזה אלפים הערות אשר לפי כוונתם אחלקן לשלשה חלקים:

א הגהות לברר וללבן שינוי הגירסאות והנוסחאות ברש"י להסיר סיגי הטעיות ולציין הנוספות אשר בהמשך הזמן נשמטו פנימה אל פירוש רש"י.

ב להבין דברי רש"י בחומש על ידי פירושו בתלמוד אשר הבאתי מאותן המקומות שהובאו שם הפסוקים מהתורה וגם על ידי מה שהבאתי ביאורים בפרט על ענינים קשים מספרים אשר אינם נמצאים ביד כל אדם.

ג טורח מקום להמעיין הרוצה לעמוד על בוריין ועיקרן של הדברים אשר בפירוש רש"י.

ועתה טרם אחל לדבר משלשת חלקי ההערות האלה בפרטן אקדים לדבר על פירוש רש"י בכלל.

בשנת מות רבנו גרשום מאור הגולה (הוא ת"ת לאלף החמישי, ע' תשובות רש"ל סימן כ"ט) זרח שמשו של רבנו שלמה בר יצחק לקיים מה שדרשו חז"ל על הכתוב וזרח השמש ובא השמש, כי הוא האיש אשר האיר על ידי פירושיו כמעט כל התורה שבכתב ושבעל פה ונתן לה עז ותעצומות בקרב כל ישראל כאשר כבר העיד עליו אחד מבני דורו הוא הראב"ן, וזה לשונו „שפתותיו שמרו דעת ותורה נתבקשה ונתחדשה ונדרשה מפיו תורת אמת היתה בפיהו בשלום ובמישור הלך והעמיד לעולם רגל שלישי והגדיל תורה והאדיר" ע"כ. — מפירושי רש"י הנודעים לשם ולתהלה גבר פירושו לחמשה חומשי תורה על כל אחיו דברי המפרשים האחרים למצוא חן ושכל טוב בעיני כל אדם בימים ההם ובזמן הזה. כי רבנו שלמה היה הראשון אשר סלל

דרך חדש נאדר בקודש באופן אשר לא נסה שום אחד מהקודמים לפניו. כי כאשר נביט על כל מה שנשאר עמנו מיתר הפליטה של הפירושים אשר לפני זמנו של רש"י, נמצא מצד אחד אנשי אמונה כמו רבי משה הדרשן וסיעתו אשר נמשכו אחרי הדרוש מתוך חסידותם[1] ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא, ומצד האחר המתנגד לדרך זה נמצא אנשי לבב כמו רבי מנחם בן חלבו[2] וחבירו אשר אליהם כבר הגיעו ספרי המדקדקים הראשונים מנחם בן סרוק ודונש בן לברט, והם היו יודעים אל עומק הפשט וחקרו עד תכליתו והדרוש כמעט לזרא נחשב בעיניהם. וכן ראינו בזמן הסמוך לזמן רש"י שיצאו שני הבורים לאור עולם, אשר אחד מהם הוא הילקוט לר' שמעון כולל רק מבחר מדרשים שונים למקראי התורה, והשני הוא פסיקתא זוטרתי[3] או לקח טוב לר' טוביה בן ר' אליעזר ואע"פ שהמחבר איזה פעמים נתן לב לבאר את המקרא על פי הפשט על הרוב המתפק להעתיק על כל פסוק דרשות חז"ל כצורתן בלי שנוי וגרעון.

רק לרבנו שלמה לו יאתה תהלה כי דַּרְכּוֹ בדרך אמצעי אשר בו הפשט והדרוש יחדיו יהיו תמים אל פירוש המקרא, יתלכדו ולא יתפרדו, באופן שעמל וטרח לברר מתוך מדרשי חז"ל את הדרוש אשר הוא קרוב יותר לפשוטו של מקרא כמו שכתב בפירושו לבראשית סימן ג' פסוק ח' ושנה הרבה פעמים במקומות אחרים „ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המישבת דברי המקרא דבר דבור על אפניו". ואם כמה פעמים לא שמר את הכלל הזה כאשר יראה הקורא בפירושיו וכאשר התעוררו הרמב"ן[4] והמזרחי ואחרים, בכל זאת מצאנו אותו בכמה מקומות בדרך הפשט הזך והצלול באהבתו אותו ותפס הרבה פעמים הדרשה שהיא יותר ממשמעות המקרא אע"ג דמסקנא ליתא כוותה כאשר כבר התעוררו המפרשים[5]. ועכשיו לא יפלא בעינינו אם נמצא שהמדרש ביד רש"י כחומר ביד היוצר ברצותו מרחיב וברצותו מקצר כפי אשר ראה שצריך להטות את לשון הדרוש אחר פשט הפסוק ומטעם זה לא חדל פעמים גם כן להרכיב שני מדרשים או שתי דעות שונות ולחברם לאחדים בפירוש הפסוק כמו שמצינו בכמה מקומות בפירושיו. — ואע"פ שנתן רש"י לדרשות חז"ל פי שנים בפירושו — כי כנראה ממראה מקום אשר ציינתי בכל עמוד ועמוד של החבור הזה הנה החלק היותר גדול של פירושו יסודתו בהדרי קודש של התלמוד והמדרשים — בכל זאת הניח לפעמים את הדרש לגמרי בפרט אם לשון המקרא אינו מתישב אחר ענין המדרש אלא בדוחק ולקח לו שטה אחרת בפירושו לפי דעתו הזכה ושם מוצאים אנחנו את גדולתו ואין ערוך אליו בכל מקום אשר דרך בדרך הפשט ברוחב בינתו בעומק שכלו ובקיצור אמרתו להבין ולהורות הכונה הראשונה על ידי ביאור המלות ופתרון התיבות בטוב טעם ודעת.

והנה חיבה יתירה נודעת לפירוש רש"י מאז ועד עתה[6] וזה לך האות אע"פ שנראה עוד

---

[1] ע' בסמ"ס פ' ויצא וע"ג פתיחת הכלע"ע למוכיח.

[2] על מה שנכשל בזה מזיכוזקו ע' נכבה סמך חלק ז', לזכן לוכ בעזיכבע עמוד 61, מכתב העתי „המזכח" שנה ז' עמוד 518 ופכשנדמך עמוד 17.

[3] פסיקתא לא נדפסה אלא מן ויקהל ואילך ועל שאר פרקי לר' עוזיה שאר המה עדנה נכתובים ע' לשימת פרקי לוקח הפרקים נתקפאלך להתכם כ' ומה שעיינתביידל עמוד 2674.

[4] לך הכלמ"ע בשנת נכוכה קף ס' (דפוס ויוכלא) הפרוש על המלה בתאמו שכתם"י ז"ל פירש התב"כ ע"ד דכם והוא תוצב כי הוא ע"ד פעל ואין בפרוש פעל רק אחד מני אלף, ע' בניעוקים של המצלה סם שכתב גם כן לתמך „בפלוג התכם הא לדבר קשה על פיכוזקו כם"י ז"ל שאר מיעיו אלו שותים בכם נכון הדבוך שפיכוזקו כם"י ז"ל על התב"כ ליתם כל כך לפי פשוטו של מקרא כמו שהודה בעצמו בזיכוזו עם נכדו הכשב"ם וכו' בכל זאת מלאנו הרבה פעמים שיכל כם"י ז"ל לעומק פשוטו של מקרא והפרן לוכ על פני כולו עד שהכלמ"ע בעצמו ושאר מפרשי המקרא הזכיכוזו ונצמוכו בפיכוזיהם."

[5] ע' בפיכוזים של מהל"י ליקלן ויקרא קיימן כ' פסוק כ"ח וע"ג בתכמי פ' נח פסוק לך לך שאר בנפשו ובפשתם בת פסוק רחמו על כבעיו ובכתב דוכתי, וכן בלידה לדרך פ' ויקרא פסוק ואת הפני יעשה עולה כתפשט וכן בתהכם"ל קהלדין ס"ם ב' ד"ה בעל לוב ובתקוות לחכים ולגליחי לזככם פה.

[6] ע' דברי דוקחן בתעשה לאר „כוחים תנחתם בעלי חכמת הפלמוד והמוסיף לאור תעלומותיה הכב הגדול

בימי חיי רש"י כי רבתה אהבת הפשט כאשר גם רש"י בעצמו הודה בויכוחו עם נכדו הרשב"ם (ע' רשב"ם פ' וישב) „שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פירושים אחרים לפי הפשטים המתחדשים בכל יום" וראינו גם כן שאחרי רש"י [7] קמו המפרשים המעמיקים עד מאד בפשוטו של מקרא [8] כמו רבי יוסף קרא הרשב"ם ר' יוסף בכור שור הרד"ק וכדומה והוציאו לרוב את הדרוש מפני הפשט בכל זאת נפש כולם מרב הרבנים עד צעיר התלמידים הפצה בפירוש רש"י, הדרשנים הכניסו דבריו בתוך דרשותיהם ושמו אותם לפעמים למטרת חפצם בלמדם דבר ד' לרבים, המורים קבלו פירוש רש"י ובפרט פירושו על החומש בכל בתי מדרש וספר וחנכו הילדים הקטנים ללמוד רש"י, וכל איש ואיש אף אם לא היה בר אוריין שם עינו בפירוש רש"י עד אשר הרב הגאון בית יוסף הורה ללמוד בכל שבוע ושבוע פירוש רש"י בעת קרוא שנים מקרא ואחד תרגום ומהרש"ל בס' ים של שלמה קדושין פ"ב סימן י"ד כתב דאם אינו יכול ללמוד שניהם יקרא פירש"י ולא תרגום ע"ש. לפירוש רש"י נתנה מעלה יתירה וחיש מהר נתפשט על ידי תלמידיו ועל ידי המעתיקים וגם על ידי המפרשים הבאים אחריו אשר הזכירוהו ושבחוהו הרבה פעמים בספריהם ואח"כ גם ע"י הדפוסים [9]. וכצדק נוכל לאמור כי כמעט אין ספר בכל העולם אשר השגיחו אליו הסופרים המבארים והמחברים ככה, בפירוש רש"י על החומש מאז יצא לאור עולם עד הנה. יותר משבעים [10] ספרים נודעים לנו אשר נושאים ונותנים בדברי פירוש רש"י לדרוש ולחקור ולגלות מצפוני דבריו חוץ מאותם המביאים פירושו בדרך אגב הרבה מאד.

ונראה לנו לעינים שעל ידי הידים העסקניות המשמשות בדברי רש"י נכנסו בם במשך הזמן כמה שינוים. המעתיקים הוסיפו פירושים אשר המציאו מסברת נפשם (ועל פי הרוב המוסיף גורע), ואם גם רשמו לפעמים מה שהוסיפו בשם הכותב או באות ת' לסימן שהיא תוספת או שכתבוהו בגליון מבחוץ, עם כל זאת באורך הזמן נמחק הרושם ונשארו אותן ההערות בפנים הפירוש או שהובאו מדלתי החבור והוצה אל הקודש פנימה ונראים עתה כאלו המה מפירושיו של רש"י בעצמו (למשל ע' בפירושנו לבראשית סימן כ"ה אות כ"ט). המחברים המפרשים המבארים המלמדים, כל אחד שלח ידו להגיה ברש"י וכתב ומחק על פי הסברא [11] ולא בראיה ברורה שיש בו טעות, וע"י כך פעמים רבות מעלו בקודש ועוותו את אשר חשבו לתקן (למשל אראה רק אחת: ברש"י לפרשת פרה אדומה פסוק י"ג ד"ה במת בנפש וכו' שאין טומאתה צריכה הזאה, עלה על לב אחד להרחיב דברי רש"י והוסיף „אלא טומאת שבעה" ושגגה היא היוצאת מדעה מוטעת כי טומאת בהמה אינה צריכה אלא הערב שמש כמבואר במקרא בפ' שמיני, ובלי ספק נתוספו הדברים האלה גם כן על יד אחר בפירוש המזרחי שגם בתוכו

רש"י ז"ל העמיק בהבנת המקרא וכתב עליו פיכוסיו הנפלים וגם בדקדוק הלשון כתב דברים נחמדים (מ"ל לא תצלי ילמד בידי תוליח מי"ה למור קונטרס מיוחד לאבי זו בבכתי לא מעמד ומעלב רש"י בתכונת הדקדוק ביחס לא המדקדקים המקומים לו והנפלים לתכיו, וגם זאת אמים מכלית הקונטרס הזה להבין ולבאר על ידו לא כל מקומות לדקדוק הלשון בפירושי רש"י) ודי לו מוסר לכל מי שהוא למעלה ממנו בחכמה". ע"ע בדבי החכם אד"ל ז"ל בס"ח חלק ד' לאבי כתן מאלה לפירושי רש"י הנמחקים לו מפירושי הראשונים בכתב ע, ובכמה מקומות בפעדיו החזיק חכם זה בדעת רש"י:

[7] רש"י נלקח לעולמו בשנת ק"ם למלת המשיעית של הלקח המחיבי והיינו שנת תתם"ם לפרט ופיענוך שנים ומחם שנת יתת לאלפים ועשו וכך בכתב בקוף קדוש רש"י ושנת רמ"ג לאבי היה בזיד החכם כ' אד"ל ז"ל, ע' מכתב העתי „המזכה" לשנת תכ"ו עמוד 418.

[8] ולפעמים יותר מהלהי, עד שלהשנת הפשט נוטים לפעמים מנקודת המחמ. ע' דבדי הכעצמן ז"ל בחור לנחיבה.

[9] הספר הלחשון בלה"ק לאבי ידענו זמן דפוסו היה פיזוס רש"י על המורה ע"י רבי לחבשם בן גרשון בעיר ריגיו שבאיטליה קלאבריאה בי' לחד שת לכ"ה. ע' דע לחקקי לוכלחנן עמוד 2.

[10] ע' שמות הפיזושים על רש"י בספר תולדות רש"י עמוד 341 והשעתקם ספר זה להחכם כ"ש בלאך ז"ל ב' ובלשיטת החכם רמ"ם בחולכו העוד היה הכסיעה הגדולה של עקר הספרים לאבי בלקבלאך (ועוד יש להוסיף על השמות הנזכרים שם ספר עמר נקל להכיר עוזריה מבלטורטא ופיזוס מגדל דור להר"ד לידל בספר יד כל בו). ומי יודע מספר החבורים כלה לאבי עוד גמוזים בבתי תולדות הספרים והוא בלתוניים!

[11] ע' רמ"ל ז"ל ר"ש סימן רע"ו וע"ב בחדושי הרמב"ן לב"ב דף קל"ד על מי דבדי רבנו שם בהקדמה לפ' היפר.

מובאין והוא לא העיר כלל על הנוסחא המשובשת אשר בדפוסים האחרונים כבר הקיפוה בחצאי עיגול). כמה שגיאות באו בפירוש רש"י גם על ידי המדפיסים הראשונים אשר לפעמים לא היו בקיאים בכתב הישן ולא היו מבינים ומכירים צורת האותיות [12] המתחלפות ממדינה למדינה ומזמן לזמן, וגם ע"י הדפוסים האחרונים כי גם הדשים מקרוב באו והוסיפו טעיות ושבושים ולא היו מספיקים להם השבושים הראשונים אשר ירשו גם המה ואשר עליהם כבר אנו מצטערים אלא הם באו והוסיפו עליהם (למשל ע' ברש"י לבראשית סימן מ"ט פסוק כ"ז ובפירושנו שם אות כ"ו כי שם סדרתי הנוסחא לפי כ"י ודפוסים ישנים אשר היו לפני וראה השבוש אשר נמשכו אחריו כל הדפוסים אשר בהם נתחלק הפירוש של ד"ה תאות לג' חלקים נפזרים). גם זאת מצאתי כי נכנסו מתוך ביאורי המפרשים לפירוש רש"י דברים הרבה בפירוש רש"י עצמו בפרט מדברי הרמב"ן ומהמזרחי, מתוך שלא היו מכירים ומבינים איפה הוא סוף דברי רש"י והתחלת דברי המפרש. גם ידי זרים חלו בפירוש רש"י אשר בצדיה שנו והחליפו באיזה מקומות כמו בבראשית א' כ"ו במדבר כ"ד י"ט וכ"ג ודברים ל"ב כ"א [13].— וכבר התעוררו אנשים חכמים על תוספות הללו [14] ושבושים כאלה כנודע להמעיין בפירושים ובלתי ספק כל מבין דבר יודה ויגיד שרק ע"י השוואת כתבי יד והדפוסים הישנים אשר המה קרובים יותר לזמן החבור הראשון תציץ התקוה לברר מהם האמת בנוסחאות, וכן העיר החכם צונץ בספרו הנ"ל לאמר כל החפץ לגשת אל המלאכה הכבדה ויקרה הלזו צריך לחפש כ"י ודפוסים ישנים ודפוסים אחרים וגם ספרים הנוגעים לענין פירוש רש"י שיהיו כולם לאחדים בידו. וכבר בשנת שס"ח חבר תלמיד אחד של הגאון מהר"ל מפראג ושמו ר' יוסף בר יששכר ספר אחד „יוסף דעת" מלא הגהות ותקונים לפירוש רש"י (ובלבל בתוכן גם תקוני הגימטריאות אשר לבעל הטורים) והמדפיסים היו משגיחים לפעמים אל ההגהות שלו מבלי הזכיר את שמו במקום אשר שנו את הנוסחא לפי ספרו, ובפרט העתיקו את ההוספות אשר הביא מרש"י על קלף ישן משנת נ"ג לאלף הששי וספחו אל פירוש רש"י בשם רש"י ישן, כי לפניו לא היו נמצאים בפירוש רש"י רק הוספות מועטות המצויינות בשם ר"י (ר"ל ר' יוסף) והנם שייכים לפירושו של ר' יוסף קרא הוא המעתיק הראשון אשר הרחיב פירוש רש"י ע"י הוספותיו.

והנה לבעל יוסף דעת לא היה רק כ"י אחד ודפוס ישן אחד, ולי עלתה בעזרת השם יתי שהגיעו לידי כמה כ"י ודפוסים ישנים וספרים שונים השייכים לפירוש רש"י ועליהם שמתי עין עיוני בשקידה רבה להוציא מהם שינויי הנוסחאות וחלופי הגירסאות כדי שנוכל להעמיד על נכון דברי רש"י בפירושו. וכלל היה לי שלא לשנות מדעתי הנוסחאות בפנים הפירוש אף כי ראיתי פעמים הרבה ברור כשטש בצהרים שנוסחא זו או זו תכשר יותר, כי אם כמעט הכל הנחתי כמו שמצאתי לפני בדפוסים. ולא נחשוב לזה את אשר תקנתי בכמה מקומות הלשון בעבר ובעתיד ובזכר ובנקבה או בנקודות מפרידות בין דבור לדבור [15] או תקון בסדר המוקדמים והמאוחרים

---

[12] כך על ליזה מקומות למשל פה לפני נהגהו העטיות בפיכום כ"י מפלת לומיות הדומות בזמכתב לו מפלת התחלפות הלותיות למוד וקדם. בכלפים ל"ם ל' בדלך במקום נדלך. שמות י"ע כך במקום כך. שמות כ"ו ה' דמק' מדום מתם דמ"ע מדום. שמות כ"ח כ"ג כפילתו היה מתם וכפילתו והיה. שמות כ"ח ל"ז שפם בשלפה במקום עופה בשלפה. וביחוד בלעו הקופיים דלך לומות המליט לפני לא יליעו שתכן כמו תיפות הלעז ולא עוד אלא קיימני לפני המפות היו למכתוב ולפוקה גם למדפיסים גם למגיהים כמו ד ז שמות כ"נ י"ם, מגלתו ליזה מדפיסים לת המלה ממ', ומפני שהוא = ממ"ם ולמתם הוא ממה.

[13] כלפני העיכי התנדך כ"ל עהכליך לים בפחוליים גם בת"כ ובכמ"י קוף ע' קדושים נפתמה הנוקפת ומפני המוכל ולפ"כ הפפתי ומלפתי בפם' זוטכתי דפוס ויכילילתי הכ' „הכי לתם לתומות העולם" תחת מוקפתו הכי לתם של כנוכלכלך וחציכיו":

[14] וכבר לווח על זה המדפים של פיכוס כ"י דפוס כיימיני בהקדמה שלו בתמהו שכל לחד מוסיף ונוכע כפי חפלו ולכלו והוא כלפני בת לעיכ כיימיני כתן זאת לל לבו ולקח מלפני הפיגה יהו הדפוסים והכתובים ולת מלת גם לחד מהם ממם לפון כמ"י ז"ל כך הכדפם בפולוכיל שוב מכולם כי הגיה הטופם החלפי מה"כ יוסף פטרוסבורק וכו'.

[15] ר"ע בשמות כ"ג י"ע ד"ה ויתמך וכו' ותכותי לת מלפני בלתי לפון לו מילפע בלפני בפפם לתלת מן קיום דבכי הכב על ויתמך לכי „ותכותי" והכה המיכות ותכותי לת מלפני לחון לפו מילפע בלפני בפפם לתלת מן קיום דבכי הכב על ויתמך לכי

בפירושי המקראות, כי הרבה פעמים מצאתי שהוא רק טעות סופר או מדפיס אחד ואחריו בא השני והוסיף על חטאת הראשון פשע וקמו המבארים והניחו בצ"ע למה הקדים רש"י כאן פירושו וביאר המקראות שלא כסדר או דרשו בו מה שדרשו והדבר פשוט הוא כמו שכתבתי. ולא החלטתי דעת עצמי זולתי במקומות מעטים לאמר „קבלו דעתי שזאת היא הנוסחא אשר ישרה בעיני והיא הנכונה מכולן" רק הצנעתיה לעין מתבונן והמשכיל הרואה יישפוט ויבחר. ובדרך צחות אומר אני בלשון המשנה (דמאי פרק ג' משנה א') גובין סתם ומחלקין סתם והרוצה לתקן יתקן, כי גביתי הנוסחאות מתוך כ"י ודפוסים ישנים ומספרים בלי בחינה פרטית על אודותיהן וגם כן חלקתי אותן בלי הרבות דברים עליהן בתוך ההערות כאשר הבאתי אותן הביתה כעמיר גרנה ועתה כל מי שירצה להגיה בדברי רש"י ישען עליהן ויתקן את אשר עוותו ברוב הימים. ואם פעמים רבות מצאתי בכ"י נוסחא מוטעה אע"פ כן לא מנעתי את עצמי להראות אותה לעין כל למען יֵוָדַע איך נתהוו טעיות כאלה וגם כן להודיע להמעיינים כי מתוך החשך ניכר יותר האור ויערב להם למעדנים.

ואלה הם כ"י על קלף אשר היו לפני:

א כ"י אחד אשר הגיעני מבית אוצר הספרים אשר באוניפֶערזיטֶאט בליידען במדינת האללאנד — על כן אכנה אותו מדי דברי בו בר"ת כי"ל ר"ל כ"י ליידען — על ידי השתדלות של ישר המדינה הנקרא קולטוס-מיניסטער בברלין ונשלח מליידען לברלין לצרכי לעיין ולחקור בו. כ"י ההוא בתמונת פֿאליא גדול מחזיק פירוש רש"י על תנ"כ בכתב ישן נושן, רק בס' שמות חסרים בו איזה עלים מן סימן ג' עד סימן י"ב פסוק כ"ט וחבל על דאבדין כי כ"י ההוא יקר מאד בעיני והרבה הבאתי ממנו כנראה מחבורי זה ובפרט נקי הוא עוד מהוספות המאוחרות בשם ס"א, ד"א, רש"י ישן, לי נראה או ואני אומר. זמן של כ"י ההוא בערך ת"ר שנים לפני זמננו והסופר היה ר' מנחם בן ר' יעקב, וע' במכתב העתי של הרב מהר"ז פֿראנקעל חלק י"ב עמוד 393 אשר נכבדות דברתי שם על כ"י ההוא. ההוספות המעטות אשר מצאתי בכ"י הזה בשם אחרים וגם ההוספות מכ"י האחרים רשמתי בלקוטים אשר בסוף הספר ע' שם.

ב כ"י אחד נומער 5 בתמונת פֿאליא משנת תתקצ"ג אשר שייך לבית אוצר הספרים במינכען — על כן אזכיר אותו בר"ת כי"ם — ראיתי ובדקתי עם כ"י אשר נרשמו באות ג' ד' בבית ידידי החכם ר"ם שטיינשניידר, כולל פירוש רש"י על תנ"כ מעורב עם פירושים אחרים אשר הביא המעתיק (הוא תלמיד אחד של תלמידי רבי יוסף קרא) לפעמים בשם אומריהם והרבה פעמים בלי הזכרת שמם. ואת מצאתי כמה פעמים מדי הביא המעתיק פירוש אחד מדברי חז"ל הקדים דברי שיר והגדיל אותיות הכתיבה וגם הוסיף דברים מדיליה [16] וכן אירע בפ' וירא פסוק ואברהם עודנו עומד, אחרי דברי רש"י „תקון סופרים הוא זה" הוסיף עוד „אשר הפכוהו רבותינו ז"ל לכתוב כן" וברור הוא אצלי שהוספה זו אשר כבר עמדו עליה אנשי שם [17] ואשר לא מצאתיה בכ"י האחרים באה רק מכ"י הזה אל פירוש רש"י פנימה ומעולם לא עלה על דעת רש"י להוציא דברים כאלה מפיו הטהור:

מעגיב שדכיו נקשכיס וכולכיס בלי סוס פעקק עז ומעכו הגיעה שעה עד לשכ לחון והמדפיקים לא הביעו זאת והמנאלכים לא הכיעו מה היא כוונת כם"י בדבור זה והוסיפו וקלקלו וע"י שיזכיכו לבני לכוס וחנון יהיו כעכיס כי לחמי לא כליס ע"ם:

[16] וכן מה שכתיב בם"י בלשתים ל' כ"ג והוא סיפר הפייט הכתב וכתב והוא סיפר הקליר נומו עדן בפיוטו של יום הכפר הלדעון וכו' ולא לבני כם"י בעלמו הם כלשכ מוסב בעל עמודי העבודה בפעכו עמוד 31 והעתמו עיכו מה שכתב בקונטרים (פרלשבעקטום) של החכם כ"מ פינסבר עמוד 61.

[17] ע' לשב"ל לשכ הביל המזכרי לא לבניו בפיומו שם ומ"ב בשלוש עיניס פ' „ע ובשלשה מי לזכריה ג' „ובכם ממד חלק ע' עמוד 53.

ג ד שני כ״י על קלף מבית אוצר הספרים במינכֿען, אשר האחד מהם (נוממער 384) בתמונת אקטאף מחזיק פירוש רש״י רק עד פרשת מקץ — אותו אכנה בר״ת כימ״ב ר״ל כ״י מינכֿען ב׳ — והשני (הוא נוממער 148) בתמונת קווארט מחזיק פירוש רש״י מבראשית סימן כ״ה פסוק כ״ח עד דברים סימן ט׳ פסוק כ״ו — את אשר העתקתי ממנו אזכיר בר״ת כימ״ג (ר״ל כ״י מינכֿען ג׳).

ה כ״י אחד בתמונת פֿאליא כולל פירוש רש״י ורשב״ם נכתב בק״ק ווירמיזא — על כן אקרא לו בר״ת כי״וו — וכאשר הוכחתי במכתב העתי של הרב מהר״ז פֿראנקעל חלק י״ב עמוד 217 הוא הכ״י אשר היה לפני הרמבמ״ן ז״ל כמבואר בהקדמה של חומש נתה״ש, אך חסרים ממנו העלים הראשונים עד בראשית סימן י״ט פסוק ט׳ וגם פירוש רש״י מסדר מסעי. מכ״י הזה נדפס פירוש הרשב״ם בפעם הראשונה בשנת תס״ה, וראה מה שכתבתי עוד על אודות כ״י הזה במכתב העתי הנ״ל שם ובהמזכיר חלק ז׳ עמוד 69.

ו כ״י אחד מעקד הספרים של החכם ר״ל סארוואל ז״ל איש טריאסטי — וקראתיו בשם בר״ת כי״ס — נכתב בשנת קפ״א על ידי הסופר ר׳ אליה בר משולם ובגליון שלו נמצאים נמוקי החומש לר׳ ישעיה הזקן הראשון מטראני (אשר הרב חי״ד אזולאי הדפיס אותם בקונטרס שלו פני דוד) וכמה ביאורים להראב״ע אשר אינם נמצאים בפירוש הנדפס ולר׳ אברהם בר צדקיה וכן פירושי המלות הקשות לאבן גאנח.

ז כ״י אחד הנכתב בידי הסופר ר׳ שמואל אשכנזי מרעגנסבורג בשנת צדק״ה — אני ארמוז עליו בר״ת כי״ר — כולל חומש ות״א ופירוש רש״י וחסר ממנו מבראשית סימן ט׳ פסוק ה׳ עד סימן י׳ פסוק ה׳ ומסימן כ״ז פסוק כ״ז עד סימן ל״ה.

ח כ״י אחד אשר הגיע לידי ע״י השתדלות הפקיד הראשון אשר על בית אוצר הספרים פה ברלין מבית אוצר הספרים אשר בהאמבורג והוא כ״י נוממער 32 אשר כבר היה לפני החכם ר״ל דוקעס כאשר נראה מדבריו בציון חלק ב׳ עמוד ק׳ והוא לא הזכיר שם כי יש בו פירוש רש״י, מתחיל מפ׳ ויצא (ומתוכו חסרים גם עלים אחדים והעלים האחרים אינם מכורכים על הסדר) מלבד מדרש אבא גוריון וס׳ איוב עם נקודות ופירוש לאיוב ופירוש הפטרות ופירוש המגילות. שם המעתיק וגם זמן כתיבת כ״י הזה לא נזכר, רק בסופו בפירוש הפטרות נכתב „לעולם יחתום אדם שמו על ספֿרו כדי שלא יבא אחד מן השוק ויערער עליו ויאמר שלי למען חתמתי שמי עליו מאיר בר ישראל שלי״ט המכונה מאיר״. מה שהבאתי מתוכו אכנה בר״ת כי״ה ר״ל כ״י האמבורג.

ט כ״י הנמצאים בבית אוצר הספרים של הקיסר יר״ה בפעטרסבורג לא ראיתי בעיני אך החכם ר׳ ח״י גורלאנד שם הואיל ברוח נדיבתו ובדק על פי בקשתי במקומות בפירוש רש״י אשר עוררתי אותו עליהם, ועלי לשלם תודות לאיש יקר רוח הלזה על טובו אשר גבר עלי: מה שהגיד החכם הנ״ל על כ״י ההם בעצמם ע׳ במכתב העתי המגיד שנה ט׳ גליון כ״ט:

י עוד היתה לפני ההעתקה הלאטינית של פירוש רש״י עם חלופי הנוסחאות אשר לקט המלומד ברייטהויפט משני כ״י והמה ישנים נושנים ונמצאים בעקד הספרים של העיר ערפֿורט ואת אשר הבאתי מהן אותו ארשום בר״ת כי״ע א׳ או ב׳ ואם רשמתי כי״ע סתם כוונתי על שניהם.

יא עוד ספחתי אל ההערות את הנוסחאות אשר הביא בעל יוסף דעת מכ״י אחד אשר היה לפניו משנת נ״ג לאלף הששי ואותן ההערות אשר לקחתי מספר יוסף דעת אכנה בר״ת ג׳ י״ד או נ׳ י״ד[18]. גם מה שמובא בחומש הבנת המקרא מכ״י אשר היה לפני רוו״ה

---

[18] מה שהייתי משמש פעמים בלשון „נוסחא״ ופעמים בלשון „גירסא״ הוא מפני שיש הפרש גדול בין נוסחא לגירסא כאשר ביאר לנו החכם שד״ל זצ״ל בהמשתדל פ׳ לך לך ע״ש. ואני הסכנתי בחבורי זה לעשות כה, אם כונתי לכיי

ובחומש נתה"ש מכ"י אשר היה לפני רמבמ"ן ולפני בעל ביאור לתלמיד. וגם מה שמובא בס' נטעי נעמנים ובפרשנדתא מכ"י דשנת נ"ד ושנת רמ"ט לא הנחתי את ידי ממנו כי הבאתי את הכל אל חבורי פנימה במקום הראוי.

כ"י הנזכרים לעיל אות ה ו ז הנם כעת בעקד הספרים אשר לבית מדרש הרבנים בברעסלויא אשר מאד הטיבו עמי לשלחם לידי לחקור ולדרוש מתוכם, וגם השגתי מהם הדפוסים הישנים הראשונים בדפוס הנקראים אינקונאבעלן ואלה הם:

א ד"א — היינו דפוס איטליא קודם שנת ר"מ לאלף הששי וחסר ממנו מבראשית כ"ה פסוק כ"ו עד פסוק ויסתמום פלשתים (ע' רשימת החכם רמש"ש עמוד 2342 נוממער 2).

ב ד"ב — היינו דפוס בולוניא משנת רמ"ב ולא היה לפני רק לעת אשר בדקתי ס' בראשית ואח"כ הוכרחתי לשלוח אותו לחזרה (ע' רשימת הספרים של ר"ל סארוואל ז"ל עמוד 7 נוממער 17).

ג ד"ש — היינו דפוס שונצין משנת זמ"ר ואף אם לא נזכר בתוכו מקום הדפוס מתוך צורת האותיות ניכר שהוא דפוס שונצין (ע' רשימת החכם רמש"ש הנ"ל נוממער 3).

ד ד"צ — היינו דפוס צאמורה משנת זמרה (ע' רשימה הנ"ל נוממער 4).

ה ד"ר — היינו דפוס רימיני משנת רפ"ה (ע' רשימה הנ"ל נוממער 6).

ו ד"ו — היינו דפוס ויניציאה משנת ש"ח או דפוס ויניציאה משנת נש"א (ע' רשימה הנ"ל עמוד 2345 נוממער 8 וגם נוממער 11).

מלבד הדפוסים האלה אשר בכל אחד מהם נכלל רק פירוש רש"י בלא מקרא (חוץ מד"ב אשר כולל גם מקרא ות"א) היו לפני גם כן חומשים אחרים מדפוסים שונים חדשים גם ישנים ואיני יכול לפרטם כי רבים הם. גם חנן אלהים את עבדו שבאו לידי שבעים ספרים הנושאים ונותנים בדברי פירושי של רש"י או מביאין את דבריו בדרך אגב (ואת הספרים האלה רשמתי בשמות בסוף החבור) וכולם היו לי לישועה לברר וללבן על ידם כל מה שנוגע אל פירוש רש"י.

ועתה אודיע את דרכי בהערות השייכות אל הנוסחאות כי הוכרחתי לתפוס לשון קצרה לבלתי הרבות מלין ללא צורך. דרך משל בפ' בראשית פסוק א' אחר תיבות „שנקראו ראשית תבואתה" הצגתי לסימן אות ה ואם תביט למטה בהערות אות ה' תמצא „עד הנה מדרש חכמים. כיעס"ר ד"ב," רצוני לומר בכ"י של ערפורט סארוואל רעגענסבורג ובדפוס בולוניא (הנ"ל) נוספו עוד התיבות „עד הנה מדרש חכמים" אחר תיבת „תבואתה". — אם כתבתי בהערה ל' והוא ר"ת „לית" כוונתי שהדברים אשר ציינתי שם אינם נמצאים בכ"י או בדפוסים ישנים אשר הזכרתי שם, ובכ"י ובד"י האחרים אשר היו לפני ישנם. דרך משל בבראשית סימן ח' אות ה' כתבתי בפירושי „כיונים — רוחצות ל' בכ"י" ר"ל שהתיבות מן „כיונים" אשר בפסוק י"א כי שם הצגתי את אות ה' לסימן עד „רוחצות" (ותמיד עד בכלל) חסרות בכ"י הנזכרות לעיל. ואם מאמר שלם חסר בכ"י אשר בדקתי ורק האחרונים באו והוסיפו אותו בדפוס אז סגרתי את המאמר בשני חצאי עיגול כזה ( ). —

עתה אפנה לדבר על החלק השני של ההערות. כי מלבד הלקוטים האלה הנוגעים אל חפץ הענין להקים פירוש רש"י אל נכון שיהיה נקי מכל השגיאות והוספות הבאתי עוד הערות רבות אשר הנה מועילות להבנת הפירוש על ידי שהעתקתי פירוש רש"י אשר בתלמוד [19] באותם

על מאמר כולו שיש בכ"י וחסר בדפוסים או להפך אז תפסתי בלשון „גירסא" ואם כונתי לרמז על שינוי בתיבה אחת או באיזה תיבות בהמאמר אז תפסתי בלשון „נוסחא".

[19] פירוש רש"י לתלמוד מלא שבושים בדקדוק הלשון ע"י מה שהשחיתו המדפיסים בחלוף המין והמספר כנודע לכל מי

המקומות שהובאו הפסוקים מהתורה והצבתי לנוכח פירושו בתורה את זה לעומת זה ועל ידו יובן יותר פירוש התורה. והמעיין בהן ימצא לרוב קורת רוח שלא יצטרך לחפש בספרים אחרים למצוא מענה לשאלתו בפירוש רש"י, כי לרוב מה שפירש רש"י בתלמוד הוא באריכות יותר מאשר פירש בתורה על המקרא ופעמים תיבה אחת שהוסיף בפירושו לתלמוד יכלול תירוצין על חבילות קושיות וכבר רמז החכם צונץ בספרו אל גודל התועלת אשר תצא לנו אם נשים את פירוש רש"י בתלמוד על כל מקרא ומקרא לנוכח פירושו על התורה. וכמה פעמים בעת שהעתקתי את פירוש רש"י מתלמוד אמרתי בלבי אם היו המחברים משגיחים אל מה שפירש רש"י בתלמוד לא היו צריכים לפלפל כל כך ולהעתיר דברים וללכת בדרך מרחוק כמה פעמים למצוא את האמת. גם תצא תועלת רבה מהערות האלה לאנשים אשר לא צללו במי ים התלמוד האדירים ולא נודע להם שביל התלמוד בשבילי שאר ספרים, אך מתוך שהבאתי מה שפירש רש"י בתלמוד באריכות הלשון וביתר הביאור כי שם מקומו יהיה נקל לכל איש לבוא בחדר הוראתו של רבנו שלמה, אף אם ימצא בפירוש התורה הלשון הקשה של התלמוד. גם שקדתי להעתיק מפירוש רש"י בתלמוד מה שיועיל להבין המלות הזרות והקשות אשר בפירושו בתורה, ובמקום אשר נפקד פירושו בתלמוד העתקתי תחתיו פירוש העיוך. אף לא חדלתי להעתיק פעמים בדרך קצרה פירושים נכונים מספרים יקרים הנ"ל והדברים ההם שייכים להבנת פירוש רש"י בפרט במקומות קשי ההבנה, אשר עליהם כבר עמדו רוב המבארים. גם אייחס אל החלק השני הזה את אשר השלמתי המקומות ברש"י אשר הביא פעמים רבות מתלמוד או ממדרש רק ראשית הדבור וסמך על המעיין שיחפש את כולו במקום הראוי וראיתי כי טוב למלאות את החסרון. ודע אם העתקתי פירוש רש"י ממקום התלמוד אשר עליו רמזתי בגליון (ואם רשמתי שם שנים או שלשה מקומות מתלמוד לקחתי לרוב מה שפירש רש"י במקום הראשון המצויין שם ורק לפעמים העתקתי גם את הפירוש ממקום השני אם נראה מתוכו דבר חדש בענין ההוא) חדלתי לציין את המקום עוד הפעם בהערות, רק אם נלקח פירוש רש"י ממקום אחר בתלמוד אשר לא נסמן בגליון צייניתי בהערות מאיזה דף של המסכתא נעתק הפירוש. ולאהבת הקיצור הצגתי לרוב כוכב כזה * תחת שֵׁם „רש"י" וגם כל מקום שהבאתי ביאור מה מספרים אחרים את מאמר אסתר קימתי וכתבתי תמיד הדבר על שם אומרו ואם הוצרכתי לפעמים לחוות דעתי הקלושה רשמתי לפניו לסימן אותיות „א"א" רצוני לומר „אמר אברהם".

בחלק השלישי אשר למלאכתי הזאת טרחתי להראות בכל עמוד לרגל המלאכה בתחתית פירוש רש"י המקור אשר ממנו שאב רש"י פירושיו ויבין כל איש בהשקפה ראשונה מוצא הדבר ולא יצטרך לבלות הזמן בחיפוש כה וכה למצא איפה הם דברי רש"י בספרי חז"ל. ואל יבהל הקורא להשיב שכבר נדפס בחומשים עם פירוש רש"י מראה מקום, כי לא אצטרך להביא ראיות רבות ולהוכיח שמראה מקום — אשר התחילו להדפיסו מעת אשר יצא לאור עולם בפעם הראשונה חומש עם שפתי חכמים בשנת ת"מ — הוא משובש מאד וכמעט אינה פרשה אחת אשר אין שם משגה וחסרון ואראה רק איזה מקומות לדוגמא: א' שמות כ"א ל' במראה מקום נרמז על ב"ק כ"ז ומכות ב' והמעיין שם לא ימצא הפלוגתא בין ר' ישמעאל ובין ר' עקיבא אלא בין רבנן ובין ר' ישמעאל (הוא ר' ישמעאל בן אלישע כ"ג) אשר לרוב הוא בר פלוגתיה דר' עקיבא וע' בגור אריה למה הניח רש"י את התלמוד שלנו ומיתי המכילתא. ב' ע' בראשית י"ז י"ג נרשם בכל הדפוסים שבת ל"ח וצ"ל שבת קל"ה ב'. ג' בשמות כ"ו כ"ו בסה"ד „כך היא מפורשת במלאכת המשכן" רמז מראה מקום על שבת צ"ח ואינו כן, כי כוונת רש"י על ברייתא

סקולא צעיון ולא נמכולה בפירוש זה ובכל מקום שהבאתי כש"י מהתלמוד העתקתי לפי נוסחת עין יעקב כי זו הנמצא לכוד הנוסחת היסודה:

* ווראה ב"ק כ"ג. נעתק גם הכוכב הזה ומשמעותו תחת שם ר"ש, ומי קירב סוף מס' מכות

דמלאכת המשכן אשר כבר נזכרה בפסוק הקודם. ד' במדבר י"ט ג' רמז המראה מקום על יומא ס"ח והמעיין היטב שם ימצא שצריך לציין זבחים ק"ה ב'. ה' במדבר כ' י"ח רמזו בכל הדפוסים על דברים כ"ו והפסוק כתוב באותו סימן במדבר כ' פסוק ט"ז. ועוד מקומות אין מספר אשר מראה המקום הוא בטעות גמורה. וכל זה איננו שוה לי כי לא לבד לתקן את מראה המקום אשר לפנינו באתי כי אם גם למלאות החסרון אשר בו ושטתי לי למטרה לחקור ולחפש בכל מה דאפשר למצוא המקור אשר ממנו שאב רבנו את פירושו ולא שקטתי ולא נחתי עד שמצאתי מקום מוצאו בתלמוד בבלי או בירושלמי בתוספתא במכילתא בספרא בספרי במדרש רבות בפסיקתא בתנחומא בפרקי דרבי אליעזר בילקוט ובתרגומים וגם במדרשים שונים אשר אינם מצויים ביד כל אדם ובספרים הראשונים כגון מהברת מנחם ותשובות דונש וגם ממה שהביא החכם ר"ל דוקעם בספרו „ביטראָגע וכו'" מהמדקדקים הראשונים ר"ס גאון רבי יהודה חיוג ואחרים כאשר עיני הקורא המטיב לראות תחזינה מישרים[20]. ודבר גדול הוא ידיעת מקור הדברים והרבה פעמים היה לי הפלא ופלא כי ראיתי בפירושים איך בקשו חשבונות רבות בדברי הישר[21] ואילו היו מטריחים את עצמם להעמיק בדבר במקום מוצאו ולעיין שם במקורו עם מה שלפניו ועם מה שלאחריו היאך נמשכים שם הדברים היו מגיעים אל התכלית בהבנת פשוטם של דברי רש"י, וע' דברי בעל צידה לדרך היקרים אשר כתב בענין זה בהקדמה לספרו.

ועתה אודיע את דרכי במראה מקום אשר הצבתי לרגל המלאכה בכל עמוד ועמוד. כל מקום אשר פירוש רש"י נובע ממדרש באותו ענין, כגון בס' בראשית מבראשית רבה, בס' שמות ממכילתא ושמות רבה, בס' ויקרא מספרא, בס' במדבר ודברים מספרי, הצבתי שם את המדרש בלי הזכרת הפרשה, ואם הפירוש לא נכתב במקומו בפרשה ההיא אשר אליה הפסוק שייך אז צייתי גם את הפרשה של המדרש. כל מקום שהביא רש"י פירושו בשינוי לשון מאשר הוא במקום אשר ממנו לקחו או שנראה ברור שלפני רש"י היתה שם נוסחא אחרת אז הצבתי קודם מראה המקום אות ע' לעורר על המעיין שימצא שם דבר חדש. פעמים הצבתי גם „וע" ורציתי לומר בזה שדעת מתחלפת מאשר היא ברש"י תמצא במקום המצויין. פעמים רמזתי גם על רש"י במקומות אחרים כי דברי תורה ענים הם במקום אחד ועשירים במקום אחר כמאמר חז"ל בירושלמי ר"ה פרק ג' הלכה ה'. פעמים ציינתי המקום מתלמוד או ממדרש רק בפעם הראשונה ואולם בשאר המקומות אשר עוד הביא רש"י שם את הדברים האלה רמזתי רק על המקום הראשון ומשם יקח המעיין ידיעת המקור. פעמים אמרתי בפירושי או במראה מקום לעיין בלקוטים וכונתי על מה שכתבתי בקונטרס מיוחד בסוף החבור, כי באיזה ענינים לא יכלתי להעיר עליהם כראוי במקומם וראויים הם לעמוד עליהם ולהאריך בהם, על כן יחדתי לענינים כאלה מקום בלקוטים. שם ערכתי גם את כל המקומות בפירוש רש"י אשר נעלם לי איה מוֹצָאָם בדברי חז"ל, אף שם נפקדו בשטות הספרים והסופרים המטבאים בפירוש רש"י ותוספות המעתיקים אשר מצאתי בכ"י:

עוד ראיתי לדבר דבר בענין מערכת הספר הזה, אשר אם יפתח ישאל איש לאמר: „פירוש רש"י בלא מקרא" הכזה ראינו? אך אשיב לשואלי דבר באמת לא ראינו אינה ראיה, כי כמעט בכל הדפוסים הראשונים נכלל רק פירוש רש"י בלי חומש, ואני מהם ראיתי וכן עשיתי גם אנכי לבלתי הרבות בהוצאות הדפוס הנם כי חומש הלא הוא ביד כל איש. ובכן שמתי לעצת ידידי להדפיס רק פירוש רש"י ובאותיות מרובעות כאשר הוא נדפס בשנים קדמוניות למען ירוצו בו הקוראים אשר לא הורגלו באותיות העגולות. גם הצבתי והעמדתי כמה פעמים ציונים ע"י נקודות

---

[20] גם בנמשל לגלי ולפי כודע לי המקור לספתי והלבתי בלקוטים לשב בקוף הקבב לולי יבא לחד לשב לו יד ושם בדבבי חז"ל והכלם לומבו לם מקום מוגלם.

[21] כך נקבא בס"י בבי המעבם בבי להכן לשבבי:

או קוים מפסיקים בין מאמר למאמר ויהיה נקל לקורא למצוא תחלת הענין וסופו או להכיר חבור וקישור הענינים[22]. ע"י פרוד האותיות אשה מרעותה רמזתי על התיבות בפסוק אשר עליהן יסוב הפירוש כדי שיבין הקורא בהשקפה הראשונה את אשר לפניו. [23]כל תיבה שיש להסתפק מתחלה בקריאתה נקדתיה ויהיה דבר השוה לכל נפש ולא יכשל איש במרוצתו. עוד ראיתי לְצַדֵּק את נפשי על אשר שניתי תיבות דבור המתחיל בענין מלא וחסר כדי שיהיה הכל מכוון עם המסורה אשר היא מורשה לנו. ולא דבר קטן יהיה זה בעיני כל מבין דבר לאשורו, כי כמה הלכות ודינים תלוים בזה אם התיבה כתובה מלאה או חסרה כידוע וע' למשל בסנהדרין ל"ו אשר הביא רש"י גם בפירושו לשמות כ"ג כ' לא תענה על רב כי הוציאו ממה שנכתבה התיבה חסרה שאין חולקין על מופלא שבב"ד ומפני זה מתחילין בדיני נפשות מן הצד. ואין לנו חלק במעשה ידי האיש המתחכם הנוצרי טיקסען אשר התפאר בחכמתו ובדעת שפת קדשנו, ובאמת חכמת מה לו, והוא עמל להכין בספרו חלופי גירסאות במקרא למאות ולאלפים מאשר מצא בפירוש רש"י התיבות של ד"ה כתובות פעם מלאות ופעם חסרות. אמנם אין להביא שום ראיה מכתיבת התיבות בפירוש רש"י אשר היתה מעשה ידי סופרים ולא מרש"י עצמו באה לנו, כי מכמה מקומות נראה לי שרש"י כתב פירושו בגליון ורק אחריו באו והוסיפו את ד"ה וכל אחד כתב לפי דרכו וחפצו.

הלעזין ברש"י אשר לרוב הן מלשון צרפת הישנה תקנתי בכל מה דאפשר כי בפרט בתיבות הלעזין שחתו הסופרים וינכרו אותותיהן זה בכה וזה בכה ועתה הרבה אין להציל מפיהן דבר אמת עד מאד כי מְשֻׁחָתָן בהן.[24] עמלתי וחפשתי בתוך מדרש מלין אשר לשפה הרומאנית אשר חבר המלומד דיץ והעירותי בכמה מקומות אם הלעז דומה ללשון איטלקי או ללשון במחוז פרובינצא. לרוב חסרון הלעזין בכ"י וכמה פעמים נכתבין בלשון המדינה אשר בה הכותב היה חי, ע' אוצר השרשים לרד"ק ובמכלל יופי פ' שמיני שהביאו תרגום של שמות העופות בלשון ארצם בשם ר"ש"י ולא תרגום הצרפתית אשר ברש"י שלפנינו.

ועל כולם אחת אשאל אותה אבקש, אם המצא תמצא בחבורי זה שגגה אל תדינוני לכף חובה ויהיו לפני עיניכם דברי הרמב"ם בהקדמתו לפירוש משניות סדר זרעים בטעם סדור הוריות אחר אבות „כי כל מי שיש בו טבע בשר ודם אי אפשר שלא יטעה" וכמו שאמר דוד המלך ע"ה שגיאות מי יבין, ואם הוא אמר כך, אני מה אומר! בפרט כי אפפו עלי טרדות רבות בעניני צרכי רבים בעת היותי דרשן ומורה בקהל עדת ישורון ארנסטואלדע, וגם פה שנקראתי להיות משגיח אל בית תלמוד תורה אשר לחברת ש"ס חשכוני פעמים הרבה ענינים שונים ממלאכתי זאת, ואם תשיבו לגלות אזני איפה שגיתי אז לא אבוש בהביטי כי האמת אתכם, אודה ואודיע א"ה את דבריכם, אם יהיה ד' לי בעוזרי ויחנני וימלא תאות נפשי שאוכל להביא גם את שאר פירושי רש"י בכור הבחינה על פי כ"י ודפוסים ישנים אשר איזה מהן כבר ראיתי גם בדקתי אותם ומצאתי בהם דברים אשר ראויים הם להפיצם בארץ.

ועתה חכמי לב אוהבי הישר הביטו מלמעלה למטה, מפירוש רבנו שלמה זצ"ל למטה בהערותי ובהגהותי ותמצאו חפץ לברר את האמת. תראו ישרים ותשישו בשמחה כאשר כבר אמר החכם אין שמחה כהתרת הספיקות, ובשמחתכם אמצא שכר לפעולתי, זכותכם תהיה תלויה בי ותחי

---

22 ממה שהעלו הדפוסים גם בענין הפסקות בסוף הפסוק לפעמים קק לזיהם דוגמאות. ע' בפסוקים סוף פיסקא ס"ח, בפסוקים מ"ז כ"ם, בסוף ל"ב, ויקהל י"ע כ"ד, סם כ"ם מ"ם, ומעלה לזך מצאו הפסוקים מזה למחד ומזה למחד.

23 ל"ג ע' בגנזיבר ה' י"ב ועד לזין בה ושם בכל דבור למחד ולפ כפדפוסים שהביאו למחיי מיפה „בופה" מקורות מפירושם, וע' בגנזיבר סוטה ב' ו"פ ומעלה כי מתיפה „ועד" דכם כם"י הם לפ יפ בה וכו' ומתיפה „בה" דכם בעומקה למבל וכו' וע"י הדפוס כמחי על הסיבות למבר עליהן קלי הדפוס ולי למביעת בלבילות:

24 לפי מה שהעלו בפיעות המדפיס על עקר הפפכיס למבר לקיפר בפפלרין יפ שם פתם נוומעבר 301/302 שבי כ"י וכפוכס הנגוס הלפעזין, מהם הלפ פועלה גדולה לבבר על ידפ הפתיבה הישבה וביחוד הבכון על הלעזין למבר בבפ"י. לולי יגלה מפלי בידי ולפעיב גם לת כ"י המלה ומעיס עיני עליהם לי"פ.

נפשי בה, וזכות רבן של כל ישראל רבנו שלמה בר יצחק זצ"ל תעמוד לי ולאשתי האהובה אשר לעזר ולהועיל לי להחזיק את בריאותי להיות רעיוני צלולים למלאכה הכבדה הזאת ה"ה הצנועה והחסודה מרת פערקא בת מטע להתפאר.

ואני טרם אכלה לדבר עוד אקריב מנחת תודתי לידידי החכם ר' משה שטיינשניידר אשר הרהיבני בנפשי עז לקרבה אל המלאכה מלאכת החבור הזה ותמך אותי במועצות ודעת על דבר כ"י וספרים שונים אשר היו צריכים לי מאד לחבור הזה וגם פתח לי את אוצרו הטוב את אוצר ספריו ואוכל לאמור עליו גדול המעשה יותר מן העושה כי על ידו ועצתו הנאמנה היתה זאת לי לחבר את המחברת הזאת ותחשב לו לצדקה אשר בה ימצא חיים צדקה וכבוד אמן.

ותהי השלמת החבור הזה אחרי מלאת לי ג"ל משנותי ועתה אני תפלה לאל חיי

„גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך!"

ברלין, ר"ח אלול תרכ"ו לפ"ק.

אברהם בן לא"א מר' צבי הירש זצ"ל ברלינער.

לוח ראשי תיבות.

שקדתי שלא לקצר על ידי ראשי תיבות בפנים פירוש רש"י ובאשר לא קצרו גם בדפוסים הראשונים רק ברבות הימים נתרבו גם כן ראשי תיבות בדפוסים ומעט מזער נשארו גם בפירוש רש"י של חבורי זה, אך בטרם מקום ובפירוש שלי הוצרכתי לקצר פעמים הרבה ע"י ר"ת ופתרונם ימצא הקורא בלוח זה:

א"א — אינך לבדכם.
אלכ"ן — אבות דלבי נתן.
אר"ג — אומר גר.
א"ס"כ — אמר כך.
מ"ל — אמר לו.
אע"פ — אף על פי.
אצ"ל — אולי צריך להיות.
א"ת — אומתם אכנית.
א"א — אם אומרים.
תאמר.
ב"ב — בבא בתרא.
בדמ"ס } — בריייתא דמלאכת
בדס"ע } המשכן.
בל' — בלעז.
ב"ק — בבא קמא.
ב"ר — בראשית רבה.
ג' או ג' — גיכסא.
ג"פ — גור אריה.
ג"כ — גם כן.
גרסי' — גרסינן.
ד"א — דבר אחר או דרוש אימלית.
ד"ב — דרוש בולוניא.
ד"ה — דבור המתחיל, דברי הימים.
ד"ו — דרוש ויכילמא.
ד"י — דרושים ישנים.
ד"ל — דרוש להמורה.
דק' — דקדוקי רש"י.
ד"ר — דרוש ריישיי.
ד"ש — דרוש שוטנין.
הד"א — הכל דבור אחד.
הל' — הלכה, הלעז.
המז' — המזרח.
הרא"ם — הרב כי אלמן מהרבניות.
הרמ' — הרמב"ן.
ו"ג או וג' — וגומר.
וכו' — וכולים.
וס"ל — וסוף הדבור.
ז"א — זכע אפריס.
ז"ל — זה הלשון.
ז"ל — זה לשון או זכרונו לברכה.
ח"ת — חומש תכנית.
י"א — יש אומרים.
י"ל — יוסף לעת.
ילק' — ילקוט.
יהוס' — יהוסלמי.
י"ת — יפה תואר.
כ"י — כתב יד או כתבי יד.
כי"ה — כי"ה האמצורב.
כי"ו — כי"ו ויילענזיא.
כי"ל — כי"ל ליידען.
כי"מ — כי"מ מיינכטן.
כי"ם — כי"ם מאזוואל.
כי"ע — כי"ע עכפורט.
כי"ר — כי"ר רעגענסבורג.
כל"ל — כן צריך להיות.
ל' — לית.
ל"א — ליפצא אחכינא.
לס' — לשון:
מ' — מדרש או מסנה.
מ"ע — מדרש אגדה.
מ"ח — מדרש חגדה.
מ"י — מנחת יהודה.
מ"ם — מנחת מי.
מזכ' — מזכרני.
מ"ק — מועד קטן.
נ' או נוס' — נוסחא.
נ"ב — נכתב בגד.
נ"י — נחלת יעקב.
נתמ"ם — נתיבות המלוש.
סה"ד — סוף הדבור.
ס"ע — סדר עולם.
ע' — עיין.
עאכ"ו — על אחת כמה וכמה.
ע"ג — עיין גם.
ע"כ — עד כאן, על כן.
ע"ע — עיין ערוך.
ע"פ — על פסוק.
ע"ש — עיין שם.
פ' או פס' — פסוק.
פ' — פרשה (בתלמוד).
פ' — פרק (בתלמוד).
פדל"ח — פרקי דבי אליעזר.
פי' — פירש או פירוש.
צ"ל — צריך להיות.
ל"ע — צריך עיון:
קמש"ל — קמשמע לן.
ר"ה — ראש השנה.
ר"ל — רוצה לומר.
רמ' — רמב"ן.
ש"א — שם אפריס.
שד"ל — שמואל דוד לוצאטו.
שס"ם — שיר השירים.
שי"ר — שלמה יהודה רפאפורט.
ש"ר — שמות רבה.
ת' — תוספת.
ת"מ — תרגום מונקלס.
ת"י — תרגום יונתן או תרגום
יהוסלמי.
ת"כ — תורת כהנים.
ת"ל — תלמוד לומר.
תנח' — תנחומא.

שמות הספרים אשר מובאים בפירושי זכור לאברהם*).

אבן עזרא על התורה.
אברבנאל פירושו על המושם וספר יהושע ומשיחו.
אוהב גר על ת"ח לר' שד"ל.
אוצר השרשים ומכלל לרד"ק.
*באר רחובות לר"ח לוויעראלך.
בחיי על התורה.
ביאור של מושם נתה"ם לרמנמ"ן.
ביאור לתלמיד לסה"י סייעמלן.**)
*ביאורים של ומסה"ן.
*ביאורים של ומסה"י לימסלן.
בית נתן של הרב ר' נתן קוטוניל.
ברכת הזבח לר"ם קיידנוכ.
*גור אריה של הגאון ומסה"ל ומפרשה.
*דבק טוב לר"ם מסעפוכג.
*דברי דוד של הגאון טובי זסב.
דברי קהלת לר"ז גייגר.
דעת זקנים כולל פירושי בעלי התוספות ופירוש ומשמ יהודה לר' יהודה בר מלישעזר.
*דקדוקי רש"י לפום ריווח ומשמ ס"כ.
הבנת המקרא לרוו"ס.
הדר זקנים כולל פירושי בעלי התוספות ופירוש רש"ם.
הכתב והקבלה לרב"ב ר"ץ ומעקלעפוכג.
המשתדל לר' שד"ל.
העתקת רש"י ומר"ל דוקסס.
התורה והמצוה על ת"כ לר"מ ומלבים.
זרע אפרים על הספיקתא לסרז"ס.
חדושי הלכות ואגדות לומסה"ם.
חזקוני לרב"ב מזקיה בר ומנוח.
*חלקי אבנים לסר"ל לילמ.
חותם תכנית לר"ח בדסי.
טור על התורה לסר"י בעל הטורים.
*יוסף דעת לסר"י בן יסשכר.
יפה תואר על ד"כ לסר"ם יפה.
*יריעות שלמה של הגאון ומסה"ל.
*לבוש האורה של הגאון ומסר"י יפה.
לחם ושמלה על ת"ח לסר"ב בעריקאוויטץ.
מאיר עין פירוש על ספרי לר"מ לים סלוס.
*מזרחי לסר"ח מזרחי.
מיני תרגומא של הגאון ר"י בילין.
מכלל יופי לר"ם בן מלך.
מנחת שי לסרי"ם טוליו.
מחברת מנחם בן סרוק.
מחברת הערוך לר"ם פרסון.
מעשה אפד לר"ח דוכלן.
מקראות גדולות לפום מומסעדס.
מקרי דרדקי ומשמ רמ"ח.
*משכיל לדוד לר"ד סלכדו.
משנה למלך ומאר מרדכי כליו של רמב"ם.
מתורגמן לסר"ח מסכמז.
*נחלת יעקב לסר"י מסכמז.
נטעי נעמנים לסר"ח גייגר.
ניסוקים של הר"י מטרלאני.
סמ"ג של הר"מ מקולי.
*ספר הזכרון לסר"ח בחקרמס הלוי.***)
*עמר נקא לסר"ע ומברטנורא.
עפר יעקב לסר"י טוניס.
פירוש רמד"ל על ת"כ.
פירוש ר"י בכור שור על בראשית ושמות.
פירוש סרד"ק על בראשית.

---

*) הספרים שאר הם פירושים על פירוש רש"י עצמו לייטמי ע"י שמועתי לבני שום כובב כזה * לטיונן.
**) לפניו היה פירוש רש"י לפום ומשמ מי"ם.
***) למד מגולי מעכר ומבר הספר במוניס בשנת רם"ז.

*פירושים להר"א אלרבי להר"י קניזל להר"ס אלמוסנינו ולהר"י אלבילדא.
פסיקתא זוטרתי לר' טוביה.
פענח רזא לר"י הלוי בר יהודא.
פרשנדתא להר"א גייגר.
קרבן אהרן על ת"כ.
*צידה לדרך להר"ל איילנבורג.
רמב"ן דפוס ליסבאנע מסנת ארח"ס.
רשב"ם של דפוס וגס כ"י.
שמע שלמה להר"ש אלגאזי.
*שם אפרים להר"ז מרגליות.
*שפתי חכמים להר"ש באס.
תבואת הארץ להר"י שווארץ.
תוספות על התלמוד.
תוספת י"ט של הגאון רי"ט העללר.
*תפארת יוסף להר"י סג"ל על בראשית שמות ויקרא.
תשובות דונש בן לברט.
תשובות להר"י ששת (ריב"ש).
תשובות רשב"א (ר' שלמה בן אדרת).
תשובות מהר"ס אלשקר.
תשובות רשב"ץ (ר' שמעון בן צמח דוראן).

ואלה ספרים כ"י היו לפני מעקד הספרים אשר במינכען:

מדרש בראשית רבה ובמדבר רבה (נוממער 97) משנת קע"ח.
מדרש דברים רבה ומדרש קינות (נוממער 239).
פירוש רד"ק על בראשית (נוממער 28).
פירוש ר"י בכור שור על התורה (נוממער 52).
פירוש רמב"ן (נוממער 168).
פירוש רמב"ן (נוממער 103).
פשטים מר"י ווינא (נוממער 28).

בראשית.

א 1. בראשית ה) אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחדש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה שנצטוו א) ישראל ב) ומה טעם פתח בבראשית משום ג) כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם שכבשתם ד) ארצות שבעה גוים הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא הוא בראה ו) ונתנה לאשר ישר בעיניו ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו: בראשית ברא. אין המקרא הזה אומר אלא דרשני כמו שדרשוהו רבותינו ג) בשביל התורה שנקראת ז) ראשית דרכו ה) ובשביל ישראל שנקראו ו) ראשית תבואתה ח) ואם באת ט) לפרשו כפשוטו כך פרשהו בראשית בריאת שמים וארץ והארץ היתה תהו ובהו וחשך ויאמר אלהים יהי אור. ולא בא המקרא להורות סדר הבריאה לומר שאלו קדמו שאם בא להורות כך היה לו לכתוב בראשונה ברא את השמים וגו' שאין לך ראשית במקרא שאינו דבוק לתיבה של אחריו כמו ז) בראשית ממלכת יהויקים ח) ראשית ממלכתו ט) ראשית דגנך אף כאן אתה אומר בראשית ברא אלהים וגומר כמו בראשית ברוא ודומה לו י) תחלת דבר ה' בהושע כלומר תחלת דבורו של הקב"ה בהושע ויאמר ה' אל הושע וגו'. וא"ת להורות בא שאלו תחלה נבראו ופירושו בראשית הכל ברא אלו ויש לך מקראות שמקצרים לשונם ומטעטים תיבה אחת, כמו יא) כי לא סגר דלתי בטני ולא פירש מי הסוגר, וכמו יב) ישא את חיל דמשק ולא פירש מי ישאנו, וכמו יג) אם יחרוש בבקרים, ולא פירש אם יחרוש אדם בבקרים, וכמו יד) מגיד מראשית אחרית ולא פירש מגיד מראשית דבר אחרית דבר. אם כן תמה על עצמך שהרי המים קדמו שהרי כתיב ורוח אלהים מרחפת על פני המים ועדיין לא גלה המקרא בריאת המים מתי היתה הא למדת שקדמו המים לארץ. ועוד שהשמים טו) מאש ומים נבראו על כרחך לא לימד המקרא סדר המוקדמים והמאוחרים כלום: ברא אלהים. טז) ולא נאמר ברא ה' שבתחלה עלה במחשבה לבראתו במדת הדין ראה שאין העולם מתקיים הקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין היינו דכתיב יז) ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים: 2. תהו ובהו. יח) תהו לשון תמה ושממון שאדם תוהא ומשתומם על בהו שבה: תהו. אשטורד"ישון בל' א) בהו. לשון יט) רקות כ) וצדו: על פני תהום. על פני המים שעל הארץ: ורוח אלהים מרחפת. יט) כנשא הכבוד עומד באויר ומרחף על פני המים

א ה) ע' בלקוטים מסכ' נקום הסמכ': ג) מהליס קי"ח: נ) ג"כ: ד מעלי מ': ה) ג"כ לבי ל' הילקוט ובילקוט ישעיה ג' בסס המנחומא: ו) ישעיה ג': ז) סס כ"ו: ח) בלמדים י': ט) דבריס י"ח: י) הושע ח': יא) מיוב ג': יב) ישעיה מ': יג) עמוס ו': יד) ישעיה מ"ו: טו) *בלקוט מסוף מ': טז) ע' ב"כ סוף פ' י"ב: יז) בלמדים ג': יח) ע' ת"ח: יט) ע' בלקוטים:

זכור לאברהם

א א) סמלטוו כה. ל"ג: סמלטוו בני. מ"ר: ב) ולמה התחיל מבראסית. בילק' פ' נח: ג) סכנסתם לכס. בכמ': ד) בלסון הכתוב בילמיס כ"ז: ה) עד הנס מלכם מכמיס. כיעמ"כ ל"ב: ו) לכסו כמסוטו כך לכסהו. כי"ל: ז) תיומס על הדבר כיע"ח: ח) תהו לשון תהי תמה ושממון כלמד תוהא ומשתומס על מסו סנס ת'. כי"ס: (ת' כ"ל תוספת מעתיק הוא ולא מפי הס"י ילא הפירוש): ט) ולדות. כי"ע:

[1] Estordison (ליא בעמייטונג):

חמים ברוח פיו של הקב"ה ובמאמרו כ)ביונה המרחפת על הקן 'אקוב"שיר [א]בל[1]: .4 וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל. אף בזה אנו צריכין לדברי אגדה כל)ראהו שאינו כדאי להשתמש בו רשעים והבדילו לצדיקים [ב]לעתיד לבא. ולפי פשוטו כך פרשהו ראהו כי טוב ואין נאה לו ולחשך שיהיו משתמשים בערבוביא כג)וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה: .5 יום אחד. לפי סדר לשון הפרשה היה לו לכתוב יום ראשון כמו שכתוב בשאר הימים שני שלישי רביעי. למה כתב אחד כג)לפי שהיה הקדוש ברוך הוא יחיד בעולמו שלא נבראו המלאכים עד יום שני כך מפורש בב"ר: .6 יהי רקיע. כל)יחזק הרקיע. שאף על פי שנבראו שמים ביום א' עדיין לחים היו וקרשו בשני כה)מגערת הקב"ה באמרו יהי רקיע וזהו שכתב כו)עמודי שמים ירופפו כל יום ראשון ובשני יתמהו מגערתו כאדם שמשתומם ועומד מגערת המאים עליו: בתוך המים. כז)[ג]באמצע המים כח)[ד]שיש הפרש בין מים העליונים לרקיע כמו בין הרקיע למים שעל הארץ הא למדת שהם תלוים במאמרו של מלך: .7 ויעש אלהים את הרקיע. תקנו על עמדו והיא [ה]עשייתו כמו כט)ועשתה את צפרניה: מעל לרקיע. ל)על הרקיע לא נאמר אלא מעל לרקיע לפי שהן תלוין [ו]באויר. ומפני מה לא נאמר כי טוב ביום שני לפי שלא היה נגמר מלאכת המים עד יום שלישי והרי התחיל בה בשני ודבר שלא נגמר אינו במילואו וטובו ובשלישי שנגמר מלאכת המים והתחיל וגמר מלאכה אחרת כפל בו כי טוב שני פעמים אחת לגמר מלאכת השני ואחת לגמר מלאכת היום[ז]". .8 ויקרא אלהים לרקיע שמים. לא)שא מים כג)[ח]שם מים לג)אש ומים שערבן זה בזה ועשה מהם שמים: .9 יקוו המים. [ט]שהיו ששוחין על פני כל הארץ והקום באוקינוס הוא הים הגדול שבכל הימים. .10 קרא ימים. לב) והלא ים אחד הוא אלא אינו דומה טעם דג העולה [י]מן הים בעכו לטעם דג העולה [י]מן הים באספמיא: .11 תדשא הארץ דשא עשב. לא דשא לשון עשב ולא עשב לשון דשא ולא היה לשון המקרא לומר תעשיב הארץ שמיני דשאין מחולקין כל אחד לעצמו נקרא עשב פלוני ואין לשון למדבר לומר דשא פלוני שלשון דשא הוא לבישת הארץ כשהיא מתמלאת בדשאים: תדשא הארץ. לה)תתמלא ותתכסה לבוש עשבים. בלשון לעז נקרא דשא ארבריין[2] כולן בערבוביא וכל שורש לעצמו נקרא עשב: מזריע זרע. שיגדל בו זרעו לזרוע ממנו במקום אחר: [יא]עץ פרי. שיהא טעם העץ כטעם הפרי והיא לא עשתה כן אלא ותוצא הארץ עץ עושה פרי. ולא העץ פרי לפיכך כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא על עונה ונתקללה: אשר זרעו בו. [יב]הן גרעיני כל פרי שמהן האילן צומח כשנוטעין אותו: .12 ותוצא הארץ וגו'. אע"פ שלא נאמר למינהו בדשאין בציויהן שמעו שנצטוו האילנות על כך נשאו ק"ו בעצמן כמפורש [יג]באגדה בשחיטת (ו)חולין: .14 יהי מאורת וגו'. לז)מיום ראשון נבראו ומרביעי צוה עליהם להתלות ברקיע לח)וכן כל תולדות שמים וארץ נבראו מיום ראשון וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו הוא שכתוב לט)את השמים לרבות תולדותיהם ואת הארץ לרבות תולדותיה. יהי מארת.

חסר

כ)מגיגה ע"ו: כח)ע' ב"ל פי"ח מגיגה י"ב: כג)ע' ב"כ יהוסלמי בכורות פ"ח: כד)ב"ר: כה)ב"ר: כה)ע' מגיגה י"ב: כו)מיוג כ"ו: כז) כח"ח: כח)ע' ב"ר: כט)דנכיס כ"ח: ל)ע' ב"ר: לא)ב"ר: לב)מגיגה י"ב: לג)ע' ב"ר: לד) ב"ר קיבלי פ' עקב: לה)*דנכיס כ"ב נם כ"ה י"ח: לו)דף ס': לז)מגיגה י"ב: לח)ע' ב"ר פ"ח: לט)ע' מגיגה י"ב תוס' ד"ה ומח:

'טוגעת ומיטב טוגעת. כי"ס: [א]נלסוגטו. כי"ל ד"ל: [ב]לעתיד לבא ל' כי"לסר: [ג]באמצע המים בין מים העליונים למים התחתונים כמו שם שהרקיע למעלה מהרץ כך ים שהרקיע בין מים העליונים לרקיע הא למדת שהם תלוים באמצע. בראשי': [ד]שיש. כי"ס: [ה]נעשה עשייתו. כי"ל: [ו]באמצע. בב"ר ועי' בלקוטים: "וכיצד מעדים פיהם מבלקו בו המים להוליכן שהרי מחלוקת וגדול שלום. כי"ס (מדרש חז"ל הוא בב"ר פ"ל): [ז]שם מים ל' כי"ס: [ח]שעופין היו. כי"ל: מתמוהין היו. כי"ב: [ט]מן הים ל' כי"ס ד"ל: [י]בב"י ועץ פרי ועי' בזה: בכי"ר ל' עץ פרי—מלח: [יא]מן השמים. כי"ס: [יב]שהעד שהעשב הקב"ה למינהו בתילנות בשהו בשמים קל וחומר בעלמן שם לנוטו של

---

[1] Couver (בריעטן): [2] Herbage (herberies) (קרייטעכווערק):

(ג) חסר ו״ו כתיב על שהוא יום מארה ליפול אסברא בתינוקות הוא ששנינו (מא) ברביעי היו מתענים על אסברה שלא תפול בתינוקות: להבדיל בין היום ובין הלילה. משננו האור הראשון אבל [כב] בשבעת ימי בראשית שמשו האור והחשך [כג] הראשונים יחד בין ביום ובין בלילה: והיו לאותות. (מב) כשהמאורות לוקין סימן רע הוא לעולם שנאמר (מג) [כד] מאותות השמים אל תחתו בעשותכם רצון הקב״ה אין צריכין לדאג מן הפורענות [כה]: ולמועדים. על שם העתיד שעתידים ישראל להצטוות על המועדות והם נמנים למולד הלבנה: ולימים. שמוש החמה חצי יום ושמוש הלבנה חציו הרי יום שלם: ושנים. לסוף שס״ה יטים יגטרו מהלכתם ב״ב מזלות המשרתים אותם והיא שנה [כו] וחוזרים ומתחילים פעם שנייה לסבב בגלגל כמהלכן הראשון: 15. והיו למאורות. עוד זאת ישמשו שיאירו לעולם: 16. המאורות הגדולים וגו׳. (מד) [כז] שוים נבראו ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד: ואת הכוכבים. (מה) על ידי שמיעט את הלבנה הרבה צבאיה להפיס דעתה: 20. נפש חיה. שיהא [לב] בה חיות: שרץ. [לא] כל דבר חי שאינו גבוה מן הארץ קרוי שרץ: [לב] בעוף. כגון זבובים: בשקצים. כגון נמלים [לג] וחיפושים ותולעים: [לד] בבריות. כגון חולד ועכבר וחומט וכיוצא בהם וכל הדגים: 21. התנינים. דגים גדולים שבים. ובדברי אגדה (מו) הוא לויתן ובן זוגו שבראם זכר ונקבה והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא שאם יפרו וירבו לא יתקיים העולם בפניהם: נפש חיה. נפש שיש בה חיות: 22. ויברך אותם. לפי שמחסרים אותם וצדין מהם ואוכלין אותם הוצרכו לברכה ואף החיות [לה] הוצרכו לברכה אלא מפני הנחש שעתיד לקללה לכך לא ברכן שלא יהא הוא בכלל: פרו. ל׳ פרי כלומר עשו פירות: [לו] (ורבו. אם לא אמר אלא פרו היה אחד מוליד אחד ולא יותר ובא ורבו שאחד מוליד הרבה): 24. תוצא הארץ. הוא שפירשתי (מז) שהכל נברא מיום ראשון ולא הוצרכו להוציאם: נפש חיה. שיש בה חיות: ורמש. הם שרצים שהם נמוכים ורומשים על הארץ נראים כאלו נגררים שאין הלוכן ניכר. כל לשון רמש ושרץ בלשוננו קונמו״בריש בל׳: 25. ויעש. (מח) תקנם [לז] בצביונם ובקומתן: 26. נעשה אדם. (מט) ענותנותו של הקב״ה למדנו מכאן לפי שהאדם בדמות המלאכים ויתקנאו בו לפיכך נמלך בהם וכשהוא דן את המלכים הוא נמלך בפמליא שלו: כ) שכן מצינו באחאב שאמר לו מיכה (נ) ראיתי את ה׳ יושב על כסא וכל צבא השמים [לח] עומד עליו מימינו ומשמאלו וכי יש ימין ושמאל לפניו אלא אלו מימנים לזכות ואלו משמאילין

מ) יבוא׳ תענית פ״ד ה״ב קופיה פ׳ י״ז: (מא) תענית כ״ז: (מב) ע׳ קוסם כ״ט מכילתא פ׳ בא: (מג) ירמיה י׳: (מד) חולין ק״ב: (מה) ב״ר: (מו) ב״ב ע״ד: (מז) לעיל פס׳ י״ד: (מח) חולין ק׳ כ״ה ע״ש ד״ה ובכתי״: (מט) ע׳ ב״ר פרשה ג׳ וע״ג מהכא״ת פס: נ) תמהו׳ פ׳ שמות: (נא) מלכים א׳ כ״ב:

הקב״ה בערבובית למה תורה למנינם בתילתה. בתילתה כתיב למנינם עומה שבי למנינם תבל בזרעים לא נאמר בזאתם למנינם תבל בילתתם כאמר מזניב זכב למנינם. ועוד קל וחומר ומה מילות פסן לכן לכלות בערבובית. פסבי גדולין הן ועפיהן מרובין ואין לחויין ליגדל לטופים ותכופים כי אם מפוזרין. תורה הקב״ה למנינם. מילה כל מילן בעלמו בכחוק מתכבו מיתה לו סיבה. תנו. סרבים תנו ולרכבו לכלות תכופין ומעורבבים ואם אין נזסרים לכלות כל עצב לבד הרי אין ניכרין זה מזה. על לחת כתוב וכתוב מיל כל לחל ולחל ילח למנינו: [כד] בשמות. כ״ע ועי׳ בלקוטים: [כה] הסלקוטים זה ביום וזה בלילה. כילבי״ל ל״ג וכן בתמי׳ ובמז׳: [כו] ומחלות: בי״ן: [כז] לל דבר הגוים הל תלמדו. לעשות כמעשיהם ומשתעבד לגוים ומחלות הגוים הל תחתו: [כח] ומחזרים — הסלסלן כ׳ ל״ל ול׳ בכ״י ובל״א הלחמיים: [כט] כתיב הגדולים. למשמע שניהם גדולים וכתיב הקטן. למגיד יכח לפני הקב״ה בגונו הל עולם וגו׳: [ל] בשם. כי״לסב (וכן בשם כ״ת): [לא] שרץ לכל רומש ונעוע ומינו בכלה ומין בשאה וקיק הגדיקן מן הארץ בכלל שרץ *פסחים כ״ל ב׳ וע״ע *ויקרל י״ח וגם תסלים ע״ז ומכות ט״ז ב׳: [לב] בכי״ל כ״ב ועוף יעופף בגון זבובים בשרצים כגון נמלים וכ׳: [לג] לחיפקבוני *ויקרל י״ח ע״ב ומולין ק״ג ב׳ ועי׳ ע״ז כ״ח ב׳ ובכ׳ בשנן קרוקים: [לד] ובחיות (בזבריות ל׳) כיל״ס: [לה] סיו לריכות. כלים״כ: [לו] ורבו — הבשה ל׳ בכ״י ול״י: [לז] לשבוון בקומתן. בכ״י: [לח] כ״ל ובכ״י הכוס׳ עומדים על ימינו ומשמלו וסוא פסוק

---

[1] Mouvoir (לחז לשנשן):

משמאילין להוכה. וכן כג) בגזרת עירין פתגמא לה ובמאמר קדישין שאלתא אף כאן בסמליא שלו נטל רשות אמר להם יש בעליונים כדמותי אם אין כדמותי בתחתונים הרי יש קנאה במעשה בראשית: כד נעשה אדם. כה) אע"פ שלא ס"יעוהו ביצירתו ויש מקום למינים לדדות לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומדת ענוה שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן. ואם כתב אעשה אדם לא למדנו שיהא מדבר עם בית דינו אלא עם עצמו ותשובת המינים כתב בצדו ויברא את האדם ולא כתב ויבראו: בצלמנו. בדפוס שלנו: כדמותנו. להבין ולהשכיל: וירדו בדגת הים. יש בלשון הזה לשון רידוי ולשון ירידה כו) זכה רודה בחיות ובבהמות לא זכה נעשה ירוד לפניהם והחיה מושלת בו: 27. ויברא אלהים את האדם בצלמו. בדפוס העשוי לו שהכל נברא במאמר והוא נברא בידים שנאמר כח) ותשת עלי כפכה נעשה בחותם כמטבע העשויה על ידי מא רושם שקורין קוין בלעז וכן הוא אומר כט) תתהפך כחומר חותם: בצלם אלהים ברא אותו. פירש לך שאותו צלם המתוקן לו צלם דיוקן יוצרו הוא: זכר ונקבה ברא אותם. ולהלן הוא אומר ל) ויקח אחת מצלעותיו וגו' מדרש אגדה לא) שבראו שני פרצופים בבריאה ראשונה ואחר כך חלקו. ופשוטו של מקרא כאן הודיעך שנבראו שניהם בששי ולא פי' לך כיצד ברייתן ופירש לך לב) במקום אחר: 28. וכבשה. ג) חסר ויו ללמדך שהזכר בובש את הנקבה שלא תהא יצאנית ועוד ד) מב ללמדך שהאיש שדרכו לכבוש מצווה על פריה ורביה ולא האשה: 29. לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ. ה) השוה להם בהמות וחיות למאכל ולא מג הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכול בשר אך כל ירק עשב יאכלו יחד כלם וכשבאו בני נח התיר להם בשר שנאמר כל רמש אשר הוא חי וגו' כירק עשב שהתרתי לאדם הראשון נתתי לכם את כל: 31. יום הששי. ו) מד הוסיף ה' בששי בגמר מעשה בראשית לומר שהתנה עמהם על מנת שיקבלו עליהם ישראל חמשה חומשי תורה. ז) מה דבר אחר יום הששי כלם תלוים ועומדים עד יום הששי הוא ו' בסיון:

ב 2. א ויכל אלהים ביום השביעי. ח) ר' שמעון אומר בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקודש הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה ונראה כאלו כלה בו ביום ב. ד"א מה היה העולם חסר? מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה: 3. ויברך. ויקדש. ג) ברכו במן שכל ימות השבוע יורד להם עמר לגלגלת ובששי לחם משנה וקדשו במן שלא ירד כלל בשבת והמקרא כתוב על העתיד: אשר ברא אלהים לעשות. ג) המלאכה שהיתה ראויה לעשות בשבת כפל ועשאה בששי. כמו שמפורש בב"ר: 4. ג אלה. האמורים למעלה

כג) לקמן ל': נג) ע"כ מהכדין ל"ם ג': כד) ג"כ: כה) מהכיס קכ"ע: כו) לעיל ל"ם: כז) בלקמן ג': כח) עיכובין י"ח: כט) בלקמן ג' ח': ל) ג"כ: ק) קדושין ל"ם: קא) ג"כ: קב) מהכדין ל"ע ג': קג) תנחומא: קד) שבת פ"ח. ע"ז נ':

ב ח) ג"כ: ג) ג"כ ועי"ג * שמות כ' י"ח: נ) ע' ג"כ:

בלקמ"י ג' י"ח: לה ומאמר. כך היא בפסוק שלפניהם: מ נעשה לחם נפעל עומד כמו יפועת גל נעשה חרץ. בחיי בשם רש"י: מא כושמע. תותם שמעצם שקורין קוייץ * נעזין כ': מב לכבד את האדם ואין לכבד אלא לאלהים ואין לכבה וכ' וכיון לא קריון בה וכבשוה לא קריון בה פרו ורבו: מג לא תותב בשר בחלבו לכתיב הכא נתתי לכם את כל עשב וג' לכם ולחיים נתתי טעמים וטהילנות ואת כל יקר עשב לחלבלה אבל לא חיה החרץ נתונה לכם: שפקתי לחדם לחכול נתתי לכם מעכשיו את כל אלילו בהמות וחיות: מד ה' בשני ימיהם נכתבה בקוף מעשה בלקמן לדכשם זו וכבי מסמע ויבי עדב ויבי בוקר יום השני שם בשם בסיון שעתידין ישראל לקבל התורה: יום השני מאי שנא לכתיב ה' ביום גמר מעשה בלקמן: מלמד שהתנה וכ' בשני מסמע השני המיוחד מקום לחר כלאומרי בעלמא היך המיוחנת לך כאן ויבי ערב ויבי בקר של גמר בלקמן תלוי ביום בשני וטוב ו' בסיון שהתנה בו תורה מכאן לה' בניו מני לה:

ב א ויכל ממון כמו נכספה וגם כלתה נפשי כשלחה בשמיני בניגון כל שבת ימי בלקמן הגון וכלתה לו ומלה לעולם היה הוספה ומחמד בעיניו ותכב' יהומלמני מתכב' ויכל מלהיים ומעיל ל'. כ"ג כי"ל: ב ומ"ש ויכל ומחמד כמו נכספה וגם כלתה נפשי ומחמד בו מכל חמד בכל. כי"ם: ג אלה עד

---

1 Coin (דעב מיכלפשטעבל):

ס' ר' קפרוש ז"ל ישו בראשית ואמאמרי וכ"ג בקרוש ר' חנאל על חמשה שם כ"י

למעלה: תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה׳. למדך שכלם נבראו בראשון. דבר אחר ד) בהבראם בה׳ בראם שנ׳ ה) ביה ה׳ צור עולמים בב׳ אותיות הללו של השם יצר שני עולמים ולמדך כאן שהעולם הזה נברא בה״א רמז[ד] שירדו למטה לראות שחת כה״א זאת שסתומה מכל צדדים[ה] ופתוחה למטה לרדת דרך שם: 5. טרם יהיה בארץ. כל טרם שבמקרא לשון ו) עד לא הוא ואינו לשון קודם ואינו נפעל לומר הטרים כאשר יאמר הקדים וזה מוכיח ועוד אחר ז) כי טרם תיראון עדיין לא תראון. ואף זה תפרש עדיין לא היה בארץ כשנגמרה בריאת העולם בששי קודם שנברא אדם, וכל עשב השדה טרם יצמח עדיין לא צמח ובג׳ שכתוב תוצא הארץ ח) על פתח קרקע עמדו [ו]עד יום ששי: כי לא המטיר. ט) ומה טעם לא המטיר לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתם של גשמים וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם התפלל עליהן וירדו וצמחו האילנות והדשאים: ה׳ אלהים. ה׳ הוא שמו, אלהים שהוא שליט ושופט על כל וכן פירוש זה בכל מקום לפי פשוטו ה׳ שהוא אלהים: 6. ואד יעלה. לעניין בריאתו של אדם העלה התהום והשקה עננים לשרות העפר ונברא אדם י) כנבל זה שנותן מים ואח״כ לש את העיסה אף כאן והשקה ואח״כ וייצר: 7. וייצר. יא) שתי יצירות יצירה לעולם הזה ויצירה [ו]לתחיית המתים אבל בבהמה שאינה עומדת לדין לא נכתב ביצירתה שני יודי״ן: עפר מן האדמה. יב) צבר עפרו מכל האדמה מארבע רוחות יג) שכל מקום שימות שם תהא קולטתו לקבורה. יד) ד״א נטל עפרו ממקום שנאמר בו טו) מזבח אדמה תעשה לי הלואי תהיה לו כפרה ויוכל לעמוד: ויפח באפיו. טז) עשאו מן התחתונים ומן העליונים גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים לפי שביום ראשון נבראו שמים וארץ. בשני ברא רקיע לעליונים. בשלישי תראה היבשה לתחתונים. ברביעי ברא מאורות לעליונים. בחמישי ישרצו המים לתחתונים. הוזקק הששי לבראות בו בעליונים ובתחתונים ואם לאו יש קנאה במעשה בראשית שיהיו אלו רבים על אלו בבריאת יום אחד: לנפש חיה. אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה אך זו של אדם חיה שבכולן שנתוסף בו דעה ודבור: 8. מקדם. במזרחו של עדן נטע את הגן[ח]. ואם תאמר הרי כבר כתב ויברא את האדם וגו׳. ראיתי בברייתא של ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי מל״ב מדות [ט]שהתורה נדרשת וזו אחת מהן כלל שלאחריו מעשה הוא פרטו של ראשון ויברא את האדם זהו כלל סתם בריאתו מהיכן וסתם מעשיו חזר ופירש וייצר ה׳ אלהים וגו׳ ויצמח לו גן עדן ויניחהו בגן עדן ויפל עליו תרדמה השומע סבור שהוא מעשה אחר ואינו אלא פרטו של ראשון וכן יז) אצל הבהמה חזר וכתב ויצר ה׳ מן האדמה כל חית השדה כדי לפרש ויבא אל האדם לקרות שם וללמד על העופות שנבראו מן הרקק: 9. ויצמח. לענין הגן הכתוב מדבר: בתוך הגן. יח) באמצע: 11. פישון. יט) הוא נילוס נהר מצרים ועל שם שמימיו מתברכין ועולין ומשקין את הארץ נקרא פישון כמו כ) ופשו פרשיו ד״א כא) פישון שהוא מגדל פשתן שנאמר על מצרים כב) ובושו עובדי פשתים. 13. [ו]גיחון שהיה הולך והומה והמייתו גדולה מאוד כמו כג) כי יגח שמנגח והולך והומה: 14. חדקל. כד) [יא]שמימיו חדין וקלין. פרת[יב]. שמימיו פרין ורבין ומברין את האדם): כוש ואשור. כה) עדיין לא

ד) ע׳ ב״ר ירושלמי מגיגה פ״ב וע׳ מנחות כ״ע ב׳: ה) ישעיה כ״ו: ו) כת״ל וכן *שמואל א׳ ג׳ ז׳: ז) שמות ע׳: ח) חולין ס׳ ב׳: ט) שם: י) ע׳ ב״ר פי״ד: יא) ב״ר: יב) סנהד׳ ל״ח: יג) פדר״ל פ׳ י״ל תנח׳ פ׳ פקודי: יד) ב״ר: טו) שמות כ׳: טז) ב״ר פ׳ י״ב: יז) ע׳ לקמן פס׳ י״ע: יח) כת״ל: יט) ע׳ בלקוטים: כ) חבקוק ח׳: כא) ע׳ ב״ר: כב) ישעיה י״ע: כג) שמות כ״ח: כד) בכורות כ״ה: כה) ע׳ ב״ר: כתובות י׳ ב׳:

עד והארץ הד״ל בכים״ר ובי״ד: [ד]בב״ר רמז שכל המתים יורדין לשאול (פירושו יורדים לקבר כי מי ימלט נפשו מיד שאול): [ה]ומה שבין רגל הה״ל וגגו לא מקרי פתיחה אלא חלון דמנער הוא (י״ת) או כבירוש׳ מגילה פ״א תורת הראשונים לא היה לא ה״א שלהם ולא מ״ם שלהן סתום: [ו]מתאוים למי גשמים כדכתיב כי לא המטיר עד שנברא אדם בששי: [ו]לעולם הבא. כי״ע וכן בב״ר: [ח]ואין לפרש מקדם ל׳ הקדמה לומר שנטע הגן קודם יצירת אדם. כי״ם וגליון כי״ר: [ט]האגדה. כים״ר דל״ש. [י]גיחון — האדם ל׳ בכ״י וד״י: [יא]חדין. חריפין מיא וקלין לשקול במאזנים וטובים לשתות שאין מכבידין את הגוף: [יב]שגדל ורבה בלא שום מעד *בכורות כ״ה ב׳:

לא היו וכתב המקרא על שם העתיד: קדמת אשור. למזרחה של אשור: הוא פרת. כו)ההשוב על כלם הנזכר על שם א"י: 15. ויקח. כז)לקחו בדברים נאים ופתהו ליכנס: 18. לא טוב היות וגו'. כח)שלא יאמרו שתי רשויות הן הקב"ה בעליונים יחיד ואין לו זוג וזה בתחתונים אין לו זוג: עזר כנגדו. כט)זכה עזר לא זכה כנגדו" להלחם: 19. ויצר מן האדמה. ל)היא יצירה היא עשייה האמורה למעלה ויעש אלהים את חית הארץ וגו' אלא בא ופירש שהעופות נבראו מן "הרקק לפי שאמר למעלה מן המים נבראו וכאן אמר מן הארץ נבראו ועוד למדך כאן שבשעת יצירתן מיד בו ביום הביאם אל האדם לקרות להם שם. ובדברי אגדה לא)יצירה זו לשון רדוי וכבוש כמו לג)כי תצור אל עיר שכבשן תחת ידו של אדם: וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה וגו'. לד)פרסהו ופרשהו כל נפש היה אשר יקרא לו האדם שם הוא שמו לעולם: 20. ולאדם לא מצא עזר. ויפל ה' אלהים תרדמה. לג)כשהביאן הביאן לפניו כל מין ומין זכר ונקבה אמר לכלם יש בן זוג ולי אין בן זוג! מיד ויפל: 21. מצלעותיו. לל)מסטריו כמו לה)ולצלע המשכן זהו לו שאמרו לו) שני פרצופים "נבראו. ויסגור. לז)מקום החתך: ויישן ויקח. שלא יראה חתיכת הבשר שממנו נבראת ותתבזה עליו: 22. ויבן. לח)כבנין, רחבה מלמטה "וקצרה מלמעלה לקבל הולד כאוצר של חטים שהוא רחב מלמטה וקצר מלמעלה שלא יכביד משאו על קירותיו: ויבן את הצלע לאשה. להיות אשה כמו לט)ויעש אותו גדעון לאפוד, להיות אפוד: 23. זאת הפעם. מ)מלמד "שבא אדם על כל בהמה וחיה ולא נתקררה דעתו בהם". לזאת יקרא אשה כי מאיש וגו'. מא)לשון נופל על לשון מכאן שנברא העולם בלשון הקדש: 24. על כן יעזב איש. רוח הקדש אומרה כן מב)לאסור על בני נח הערויות: לבשר אחד. הולד נוצר ע"י שניהם ושם נעשה בשרם אחד: 25. ולא יתבוששו. שלא היו יודעים דרך צניעות להבחין בין טוב לרע ואע"פ שנתנה בו דעה לקרות לו שמות לא נתן בו יצר הרע עד אכלו מן העץ ונכנס בו יצר הרע וידע מה בין טוב לרע:

ג 1. והנחש היה ערום. א)מה ענין זה לכאן היה לו לסמוך ויעש לאדם ולאשתו כתנות עור ולבישם אלא למדך מאיזו עצה קפץ הנחש עליהם ראה אותן ערומים ועוסקים בתשמיש לעין כל ונתאוה "להם: ערום מכל. ב)לפי ערמתו וגדולתו היתה מפלתו ערום מכל ארור מכל: אף כי אמר וגו'. שמא אמר לכם לא תאכלו מכל וגו'. ואע"פ שראה אותם אוכלים משאר פירות הרבה עליה דברים כדי" שתשיבנו ויבא לדבר באותו העץ: 3. ולא תגעו בו. ג)הוסיפה על הצווי לפיכך באה לידי "גרעון הוא שנאמר ד)אל תוסף על דבריו": 4. לא מות תמותון. ה)דחפה עד שנגעה בו אמר לה כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה: 5. כי יודע. ו)כל אומן שונא את בני אומנותו מן העץ אכל וברא את העולם: והייתם כאלהים. יוצרי עולמות: 6. ותרא האשה. ז)ראתה דבריו של נחש והנאו לה והאמינתו: כי

כו)ב"ר כ: כז)ב"ר כ: כח)פרד"ס פ' י"ג: כט)יבמות ס"ג: ל)ע' חולין כ"ז ב' וכס"י שם: לא)ב"ר כ: לב)דבריס כ"ך: לג)ב"ר כ: לד)ב"ר כ: לה)שמות כ"י: לו)בכורות ס"ל עירובין י"ח: לז)ע' שם: לח)שם: לט)סופרים מ': מ)יבמות ס"ג: מא)ב"ר כ: מב)ע' קהלת ל"ז ב':

ג א)ב"ר כ: ב)ב"ר ג: ג)ע' ב"ר וע"ג מדרך פ"ח: ד)מכלי ל': ה)ב"ר כ: ו)ב"ר ג: ז)ע' ב"ר כ:

"כנגדו. מלוקח עליו וקומתת את דכריו: "רקק גרי"בלא שים שם שיס ויפשה: "שרקרו—שלשם ל' כי"ע: "שלמעלה. כי"ר: "בלשון תמילם לחך ונלפניו ולחך ומחתיכין ולכלו לכניס ועשה מן שלחך חוס: "כדי לקבל את הפירות. שלא ימיס קלר ונלמעלה ורחב ונלמעלה תהא התנולה דוחפת את הכתלים מלמעלה לכאן ולכאן שהמשא מכביד עליהם: שלא היה רחב מלמעלה כשהוא מתלכלו מכביד משלוי הפירות על הכתלים ומעט חותם: רחבה מלמעלה. מלל בית שרחב שלא: "כ"ל שלא נחשתנם להתבונן על כל נהמה וחיה שם עצמו מתדמה לעשות ולא נתקררה דעתו עמה שהכיר שאין לו התיחסות עמהם: "זאת הפעם בלבד היא שלקחה עלם מעלמי לחבל מלאן ולילך לא יעשה לקחת לשה מלצע חלא שהכירות יתעסקו בהכיה וכביה. כ' בחיי בשם כי"ר:

ד א)לא בכ"י וכן הוא בדרש" ספרון כ' ובב"ר וכל"ל גם בב"ר פ' פ"ה: "כדי שתשתעם—כי"ע: "גיהעו. כי"ע: "הקב"ה לא הזהירה על הטגיעה ומתוך תוספות גילעו שדקק הנחש את הוס על האילן עד שנגעה

כי טוב העץ. להיות כאלהים: וכי תאוה הוא לעינים. [ה]כמו שאמר לה ונפקחו עיניכם: ונחמד להשכיל. [ה]כמו שאמר לה יודעי טוב ורע: ותתן גם לאישה. ס)שלא תמות היא ויחיה הוא ויישא אחרת: גם. ט)לרבות בהמה וחיה: 7. ותפקחנה וגו'. לענין התכמה דבר הכתוב ולא לענין ראיה מטש וסוף המקרא מוכיח: וידעו כי עירמים הם. י)אף הסומא יודע כשהוא ערום אלא מהו וידעו כי עירומים הם? מצוה אחת היתה בידם ונתערטלו הימנה: עלה תאנה: יא)[ו]הוא העץ שאכלו ממנו בדבר שנתקלקלו בו נתקנו אבל שאר העצים מנעום מליטול [ע]עלים יב[ו]מפני מה לא נתפרסם העץ? שאין הקב"ה חפץ להוציא בריה שלא יכלימוה ויאמרו זהו שלקה העולם על ידו מדרש רבי תנחומא יג): 8. וישמעו. יש מדרשי אגדה רבים וכבר סדרום רבותינו על מכונם בב"ר ובשאר מדרשות [ט]ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המישבת דברי המקרא דבר דבור על אפניו: וישמעו. מה שמעו שמעו את קול הקב"ה שהיה מתהלך בגן: לרוח היום. יד)לאותו רוח שהשמש באה משם [ו]זו היא מערבית שלפנות ערב חמה במערב והם סרחו טו)[א]בעשירית: 9. איכה. טז)יודע היה היכן הוא אלא ליכנס עמו בדברים שלא יהא נבהל להשיב אם יעניישהו פתאום יז)וכן בקין אמר לו יח)אי הבל אחיך וכן בבלעם יט)מי האנשים האלה עמך ליכנס עמהם בדברים וכן בחזקיה כ)בשלוחי אויל מרודך: 11. מי הגיד לך. מאין לך לדעת מה בושת יש בעומד ערום: המן העץ. בתמיה: 12. אשר נתת עמדי. כא)כאן כפר בטובה [י]: 13. השיאני. כב)המעני כמו כג)אל ישיא אתכם חזקיה: 14. כי עשית זאת. כד)מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית שאילו שאלו למה עשית זאת היה לו להשיב דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין?: מכל הבהמה ומכל חית השדה. אם מבהמה נתקלל מחיה לא כל שכן העמידו רבותינו מדרש זה במסכת כה)בכורות ללמד שימי עיבורו של נחש שבע שנים: על גחנך תלך. כו)רגלים היו לו ונקצצו: 15. ואיבה אשית. כז)אתה לא נתכוונת אלא שימות אדם כשיאכל הוא תחלה ותשא את חוה ולא באת לדבר אל חוה תחלה אלא לפי שהנשים קלות להתפתות ויודעות לפתות את בעליהן לפיכך ואיבה אשית: ישופך. כח)יכתתך. כמו כט)ואכות אותו ותרגומו ושפית יתיה: ואתה תשופנו עקב. לא יהא לך קומה ותשכנו בעקבו ואף משם תמיתנו ולשון תשופנו כמו ל)נשף בהם, כשהנחש בא לנשוך הוא נושף כמין שריקה ולפי שהלשון נופל על הלשון כתיב לשון נשיפה בשניהם: 16. עצבונך. לא)זה צער גידול בנים: והרנך. זה צער העבור: בעצב תלדי בנים. לב)זה צער הלידה: ואל אישך תשוקתך. לג)לתשמיש ואעפ"כ אין לך מצח לתובעו בפה אלא [י]הוא ימשל בך הכל ממנו ולא ממך: תשוקתך. תאותך כמו לד)[נ]נפש שוקקה: 17. ארורה האדמה בעבורך. לה)מעלה לך דברים ארורים כגון זבובים פרעושים וגמלים [ט]משל ליוצא לתרבות רעה והבריות מקללות שדים שיקן מהם: 18. וקוץ ודרדר תצמיח לך. הארץ כשתזרענה מיני זרעים

תצמיח

ח) ע' ג"כ: ט) ג"כ: י) ג"כ: יא) ע' סנהד' ע' ג': יב) ע' ג"כ קוף פ' ע"ו: יג) פ' ול' פקד: יד) ע' ג"כ: טו) סנהד' ל"ח: טז) ע' ג"כ: יז) ע"ג * מלכים ג' כ' ויעשיה ל"ע בסם תמח': יח) בילקוט ד': יט) בנדה כ"ג: כ) יעשיה ל"ע: כא) ע"ז ה' ג': כב) ג"כ: כג) ד"ה ג' ל"ב: כד) סנהד' כ"ח: כה) דף ח' וע"ג ג"כ: כו) ע' ג"כ קופא ע': כז) ע' ג"כ: כח) * חיוב ע' פפ' י"ז: כט) דבריס ע': ל) יעשיה מ': לא) עירובין ק' ג': לב) סס: לג) יעשיה כ"ע: לד) ג"כ ע"ג יכוזכל' כלמים פ"ח:

בו למנך לם רלי שלין ניתס על הנגיעס לף על סלכילס לל תמוסו *סנסל' כ"ע: [ה]כמו שמנך לס ל' בכ"ל: [ו]ועתל הקב"ה בלוזמל שסוס מכס בו הוס מרפס נס בתוך נס כמו וילל לס בליון וכתיב ולהי לסים לס נלוס ל' סוועת לס בניב (וע' תוס' שס): לגבס הוס שבו סיתס תקנס לשלס הרלשון ויעשו לסס תגורות *זבחים נ"ח: [ז]ולילוול מסס. כיל"ס: [ח]ומצוה ל' כ"ע: [ט]ולהי המפרש לל בתתי וכ' המקרל ושמועו לבל לבוד על לסניו ומשמעו שמעו לת קול וכ'. כ"ס ול"ל: [י]בשעל לסס ושמלה גרס "וי"ל זסו" בנוקוס "וזו היל" ועתס סס שני לליעות ומשם כמו שהוס בב"כ: [יא]בתמיעית. כ"ל: [יב]ל שכחו. לבלבל פ"ח: [יג]ל גלתי הוס שתולס הקללה בותכתו של עוקוס והיל עשתס לו לעזב: [יד]והוס ימשל בך. שהוס מושל לומר בשס תחות לבו והשתס בלב ובושס להוליל בשס: [טו]כמו ונפשו שוקקה * ימנות ס"ב: [טז]משל—ומשס

תצמיח קוץ ודרדר לה)קוגדם ועכביות והן נאכלים על ידי לו)תקון: טו ואכלת את עשב השדה. ומה קללה היא זו? והלא בברכה נאמר לו הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע וגו׳ אלא מה אמור כאן בראש העגין ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה ואחר העצבון וקוץ ודרדר תצמיח לך כשתזרענה קטנית או ירקות גנה היא תצמיח לך קוצים ודרדרים ושאר עשבי השדה ועל כרחך תאכלם: 19. בזעת אפיך. לאחר שתטרח בו הרבה: 20. ויקרא האדם. חזר הכתוב לענינו הראשון ויקרא האדם שמות ולא הפסיק אלא ללמדך שעל ידי קריאת שמות נזדווגה לו חוה כמו שכתוב ולאדם לא מצא עזר כנגדו לפיכך ויפל תרדמה ועל ידי שכתב ויהיו עדומים סמך לו פרשת הנחש להודיעך שמתוך שראה ערותה וראה אותם עסוקים בתשמיש נתאוה לה ובא ׳עליהם במחשבה ״ובמרמה: חוה. נופל על לשון חיה שמחיה את ולדותיה כאשר תאמר לז)מה הווה לאדם בלשון היה: 21. כתנות עור. לח)יש דברי אגדה אומרים חלקים כצפורן היו מדובקים על עורן. וי״א דבר הבא מן העור כגון צמר הארנבים שהוא רך וחם ועשה להם כתנות ממנו: 22. היה כאחד ממנו. לט)הרי הוא יחיד בתחתונים כמו שאני יחיד בעליונים ומה היא יחידתו? לדעת טוב ורע מה שאין כן בבהמה וחיה: ועתה פן ישלח ידו. ומשיחיה לעולם הרי הוא קרוב להטעות הבריות אחריו ולומר אף הוא אלוה. ויש מדרשי אגדה אבל אין מיושבין על פשוטו: 24. מקדם לגן עדן. במזרחו של גן עדן חוץ לגן: את הכרובים. מ)מלאכי חבלה: החרב המתהפכת. ולה להט לאיים עליו מלכנוס עוד לגן. תרגום להט שנן כמו מא)שלף שננא ובלשון לעז לא״מה׳ ומדרשי אגדה מב)יש ואני איני בא אלא לפשוטו:

ד 1. והאדם ידע. כבר קודם הענין של מעלה קודם שחטא ונטרד מגן עדן וכן ההריון והלידה שאם כתב וידע אדם נשמע שלאחר שנטרד היו לו בנים: קין. על שם קניתי: את ה׳. מ)עם ה׳ כשברא אותי ואת אישי הוא לבדו בראנו אבל בזה שותפים אנו עמו: את קין את אחיו את הבל. 3)א״נ׳ אתים רבויים הם מלמד שתאומה נולדה ב עם קין ועם הבל נולדו שתים לכך נאמר ותוסף: 2. רועה צאן. לפי שנתקללה האדמה פירש לו מעבודתה: 3. מפרי האדמה. ג)מן הגרוע ויש אגדה שאומרת ד)זרע פשתן היה: 4. וישע. ויפן. ה וכן לא שעה אל מנחתו לא פנה ו וכן ה)אל ישעו אל יפנו. וכן ו)שעה מעליו פנה מעליו: ז וישע ז)ירדה אש וליחכה מנחתו: 7. הלא אם תטיב. כתרגומו פירושו: לפתח חטאת רובץ. לפתח קברך חטאך שמור: ואליך תשוקתו. של חטאת הוא יצר הרע תמיד שוקק ומתאוה להכשילך: ואתה תמשל בו. אם תרצה תתגבר עליו: 8. ויאמר קין אל הבל. נכנס עמו בדברי ריב ומצה ח להתעולל עליו להרגו ויש בזה מדרשי אגדה אך זה ישובו של מקרא: 9. אי הבל אחיך. ליכנס עמו בדברי נחת אולי ישוב ויאמר אני הרגתיו וחטאתי לך: לא ידעתי. נעשה כגונב דעת העליונה: השומר אחי. לשון תימה הוא וכן כל ה״א הנקודה בחטף פתח: 10. דמי אחיך

לה) ע׳ ג״כ: לו) בילה ל״ד: לז) קהלת ג׳: לח) ב״ר פוטיה י״ד ע״ם: לט) כת״י: מ) ס״ר פ״ע: מא) קהלד׳ כ״ג: מב) ע׳ ב״ר קהלד׳ פ״ז ג׳ וכפ״י שם:

ד א) ע׳ ג״כ: ב) ע׳ ב״ר וע״ע ילמוס פ״ג קהלד׳ ל״ח ב׳ ומוס׳ שם: ג) ב״ר: ד) תנחומא? ה) שמוס ה׳: ו) ליוב י״ד: ז) ע׳ בלקוטיים:

ל׳ כ״ע: טו ואכלת—תאכלם ל׳ כ״ע: יוצא עליהם. כ״ר וכן ב״ת: טז ונעזרמת ל׳ בכ״י:

ד א את קין את הבל. תמין דבויין הן לומר נקיבות היו עמהן: ב בקין כתיב כיבוי לסד לכתיב ותסר ותלד את קין לכדות תלוותה אחת מהן בהבל כתיב ותסף ללדת את אחיו את הבל ב״ר קהלד׳ פ״ז ג׳ וכפ״י שם: ג) ב״ר: ד) תנחומא? ה) שמוס ה׳: ו) ליוב י״ד: ז) ע׳ בלקוטיים:

ל׳ כ״ע: טו ואכלת—תאכלם ל׳ כ״ע: יוצא עליהם. כ״ר וכן ב״ת: טז ונעזרמת ל׳ בכ״י:

ד א את קין את הבל. תמין דבויין הן לומר נקיבות היו עמהן: ב בקין כתיב כיבוי לסד לכתיב ותסר ותלד את קין לכדות תלוותה אחת מהן בהבל כתיב

---

1 Lame (קלינגע):

אחיך. מ)דמו ודם זרעיותיו. ט)ד"א שעשה בו [פ]צעים הרבה שלא היה יודע מהיכן נפשו יוצאה: .11 ארור אתה מן האדמה. יותר ממה שנתקללה היא כבר י)בעונה ונם בזו הוסיפה לחטוא, אשר פצתה את פיה. לקחת את דמי אחיך וגו'. והנני מוסיף לה קללה [פ]אצלך לא תסף תת כחה: .12 נע ונד. אין לך רשות לדור במקום אחד: .13 גדול עוני מנשוא. יא)בתמיה אתה טוען עליונים ותחתונים ועוני אי אפשר לטעון: .15 לכן כל הורג קין. זה אחד מן המקראות שקצרו דבריהם ורמזו ולא פירשו, לכן כל הורג קין לשון נערה [א]כה יעשה לו כך וכך עונשו ולא פירש עונשו: שבעתים יקם. איני רוצה להנקם מקין עכשיו לסוף יב)שבעה דורות אני נוקם נקמתי ממנו שיעמוד למך מבני בניו ויהרגהו וסוף המקרא שאמר שבעתים יוקם והיא נקמת הבל מקין הא למדנו שתחלת מקרא לשון נערה היא שלא תהא בריה מזיקתו יג)וכיוצא בו יד)ויאמר דוד כל מכה יבוסי ויגע בצנור [ב]ולא פירש מה יעשה לו אבל דבר הכתוב ברמז כל מכה יבוסי ויגע בצינור ויקרב אל השער ויכבשנו ואת העורים וגו' וגם אותם יכה על אשר אמרו העור והפסח לא יבא דוד אל תוך הבית המכה את אלו אני אעשנו ראש ושר כאן קצר דבריו ובדברי הימים טו)פירש יהיה לראש ולשר: וישם ה' לקין אות. טז) חקק לו אות משמו במצחו: .16 ויצא קין. יצא בהכנעה יז)כנונב דעת העליונה: בארץ נוד. בארץ שכל הגולים נדים שם: קדמת עדן. שם גלה אביו כשגורש מגן עדן שנאמר וישכן מקדם לגן עדן את שמירת דרך מבוא הגן שיש ללמוד שהיה אדם שם יח)ומצינו רוח מזרחית קולטת בכל מקום את הרוצחים שנ' יט)אז יבדיל משה וגו' מזרחה שמש. דבר אחר כ)בארץ נוד כל מקום [ג]שהולך היתה הארץ מזדעזעה תחתיו והבריות אומרים סורו מעליו זהו שהרג את אחיו: .17 ויהי קין בונה עיר ויקרא שם העיר לזכר בנו חנוך: .18 ועירד ילד. יש מקום שהוא אומר בזכר הוליד ויש מקום שהוא אומר ילד שהלידה משמשת שתי לשונות לידת האשה נישׂ"שׂרא בלעז[1] וזריעת תולדות האיש אינז"ראר בלעז כשהוא אומר הוליד בלשון הסעיל מדבר בלידת האשה פלוני הוליד את אשתו בן או בת כשהוא אומר ילד מדבר בזריעת האיש: .19 ויקח לו למך. לא היה לו לפרש כל זה אלא ללמדנו מסוף הענין שקיים הקב"ה הבטחתו שאמר שבעתים יוקם קין עמד למך לאחר שהוליד בנים ועשה דור שביעי והרג את קין זהו שאמר כי איש הרגתי לפצעי וגו': שתי נשים כא)כך היה דרכן של דור המבול אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש זו שהיא לתשמיש משקה כוס של עקרין כדי שתעקר ומקושטת בכלה ומאכילה מעדנים וחברתה נזופה ואבלה כאלמנה וזהו שפירש איוב כב)רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב כמו שמפורש [ד]באגדת חלק: עדה היא של פריה ורביה על שם שמנונה עליו ומוסרת מאצלו עדה תרגום של סורה: צלה היא של חשמיש על שם שיושבת תמיד בצלו, דברי אגדה הם בב"ר: .20 אבי יושב אהל ומקנה. הוא היה הראשון לרועי בהמות ובמדברות יושב אהלים חדש כאן וחדש כאן טו)בשביל מרעה צאנו ובשכלה המרעה במקום זה הולך ותוקע אהלו במקום אחר. ומדרש אגדה כג)בונה בתים לע"ז כמה דאת אמר

סמל

מ) ב"ר פ"ט קנסדר' ל"ז: ט) קנסדר' ל"ז: י) ע' לעיל ל', י"ט: יא) ב"ר: יב) כס"ט: יג) ע"ג *שמות כ"ג כ"ג: יד) שמואל ב' ה': טו) ד"ה א' י"ט: טז) מ"י: יז) ב"ר פ' כ"ט: יח) ב"ר פ' כ"ט: יט) דבריס ד': כ) מנחומא: כא) ב"ר: כב) מיוב כ"ד: כג) ע' ב"ר:

[פ]צעים. ומכת מכ קרי פצעים: חבורות חבורות. לכך נאמר דעי: [פ]אנכי ל' זכ"י ובכתי: 'זבחים ע"ב ונאמתי פה פיהום דם"י על ד"ה כל ונאמי יסבגני כאמר הוא נאפס זפיהם"י שלפניהו זפס ס"ת וחס"ל פס "כל מונ"י יסבגני הבהמות והחיות. אבל בני אדם לא היו עדיין בעולם ליהוא ומפס כי אם אביו ואמו ומפס לא היה מפקד סיסבגוהו אלא זה אמר עד עכשיו היתה פחדתי על כל החיות כמו שכ' ומוראכם ומחכם וגו' עכשיו בשביל עון זה לא ייראו ממני החיות ויסבגוני ויד ויפס ה' לקין אות מחזיר את מוראו על החיות: [א]כה—נעשה היא לי כיע"ל ויהיא ל' גליון כי"ל: [ב]ולא פירש—נלמוד ל' כיע"ל ויהיא ל' גליון כי"ל: [ג]שהיה הולך. כי"ל וכ"ל: [ד]באגדת פ' אלה לא מחכר כלום אבל בב"ר ובפומבם כן וכלומבייס דם"י ממי/ וע"ג דם"י דמה ס"ת מה שהביא שם דרם עוג שפלט מן המבול

[1] Naistre: Naitre (נעצערען, קינדער לייגען):

כבד העיר עד קצה משבני לבוד

כד) סמל הקנאה המַקְנֶה וכן אחיו תופש כנור ועוגב לזמר לע״ז: .22 תובל קין. טז תובל אומנתו של קין, תובל לשון תבלין תיבל והתקין אומנתו של קין לעשות כלי זין לרוצחים: לוטש כל חרש נחושת וברזל. מחדד אומנות נחושת וברזל כמו כה) ילטוש עיניו לי. חורש אינו לשון פעל אלא לשון פועל שהרי נקוד "קמץ וטעמו למטה כלומר מחדד ומצחצח כל כלי אומנות נחשת וברזל: נעמה כו) היא אשתו של נח: .23 שמען קול. כז) שהיו פורשות ממנו מתשמיש לפי שהרג את קין ואת תובל קין בנו שחיה למך סומא ותובל קין מושכו וראה את קין וגדמה לו כחיה ואמר לאביו למשוך בקשת והרגו וכיון שידע שהוא קין זקנו הכה כף אל כף וספק את בנו ביניהם והרגו והיו נשיו פורשות ממנו והוא מפייסן, שמען קולי. להשמע לי יח לתשמיש. וכי איש אשר הרגתי לפצעי הוא נהרג? וכי אני פצעתיו מזיד שיהא הפצע קרוי על שמי? וילד אשר הרגתי לחבורתי נהרג? כלומר ע״י חבורתי? בתמיה והלא שוגג אני ולא מזיד! לא זהו פצעי ולא זהו חבורתי: פצע. מכת חרב או חץ יט מקא״דוחה בל״ו: .24 כי שבעתים יוקם קין. קין שהרג מזיד כמ) נתלה לו עד שבעה דורות אני שהרגתי שוגג לא כל שכן שיתלה לי שביעיות הרבה: שבעים ושבעה. לשון רבוי שביעיות אחז לו. כך דרש רבי תנחומא. ומדרש בראשית רבה לא הרג למך כלום ונשיו פורשות ממנו משקיימו פריה ורביה לפי שנגזרה גזרה לכלות זרעו של קין לאחר שבעה דורות אמרו מה אנו יולדות לבהלה? למחר המבול בא ושוטף את הכל! והוא אומר להן וכי איש הרגתי לפצעי וכי אני הרגתי את הכל שהיה איש בקומה וילד בשנים שיהא זרעי כלה באותו עון? ומה קין שהרג נתלה לו שבעה דורות אני שלא הרגתי לא כל שכן שיתלו לי שביעיות הרבה והוא קל וחומר של ק שטות אם כן אין הקב״ה גובה את חובו ומקיים את דברו: .25 וידע אדם וגו׳. כט) בא לו למך אצל אדם הראשון וקבל על נישו אמר להם וכי עליכם לדקדק על גזירתו של מקום? אתם עשו מצותכם והוא יעשה את שלו! אמרו לו קשוט עצמך תחלה והלא פרשת מאשתך זה מאה ושלשים שנה משנקנסה מיתה על ידך! מיד וידע אדם כא וגו׳. ל) ומהו עוד ללמד שנתוספה לו תאוה על תאותו ב״ר: .26 אז הוחל. לא) כב לשון חולין לקרא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקב״ה לעשותן ע״ז ולקרותן אלהות:

ה 1. זה ספר תולדות אדם. ז היא ספירת תולדות אדם ומדרשי אגדה יש רבים: ביום ברא וגו׳. ח) מגיד שביום שנברא הוליד: .3 שלשים ומאת שנה. ג) עד כאן פירש מן האשה: .22 ויתהלך חנוך. ג) צדיק היה וקל בדעתו לשוב להרשיע לפיכך מיהר הקב״ה וסילקו והטיתו קודם זמנו וזהו ששינה הכתוב במיתתו לכתוב ואיננו בעולם למלאות שנותיו: .24 כי לקח אותו. א לפני זמנו כמו ד) הנני לוקח ממך את מחמד עיניך ב: .25 ויולד בן. ה) שממנו נבנה העולם: .29 זה ינחמנו. ו) ינח ממנו את עצבון ידינו עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרישה והוא הבין להם והיתה הארץ מוציאה קוצים ודרדרים כשזורעים חטים מקללתו של אדם הראשון ובימי נח נחה וזהו ינחמנו ואם לא תפרשהו כך אין טעם הלשון נופל על השם ואתה צריך לקרות שמו מנחם: .32 בן חמש מאות שנה. ז) א״ר יודן מה טעם כל הדורות הולידו לק׳ שנה וזה לחמש מאות. אמר הקב״ה אם רשעים הם יאבדו בימים ג ורע לצדיק זה ואם צדיקים הם אשריח עליו לעשות תיבות הרבה ככיש את מעיינו ולא הוליד עד חמש מאות שנה כדי שלא יהא יפת הגדול שבבניו ראוי לעונשין לפני המבול דכתיב ח) כי הנער בן מאה שנה ימות ראוי לעונש לעתיד וכן לפני מתן תורה: את שם את חם ואת יפת. ט) והלא

יפת

כד) יחזקאל מ׳: כה) מיוד ע״ז: כו) ב״ר: כז) ע׳ תנח׳: כח) כח״ל: כט) ע׳ תנח׳: ל) ב״ר: לא) ע׳ ב״ר ומ״ש: ה א) ב״ר: ב) ב״ר פ׳ כ״ג עיכובין י״ח פ׳: ג) ע׳ ב״ר: ד) יחזקאל כ״ד: ה) תנח׳: ו) תנח׳: ז) ב״ר: ח) יסעיס ס״ח: ט) ב״ר: נסס לגלת חלק וגס זה לא נמלט סס/כי לח סס בבבל: טו בבבל—לחקר לי׳ כי״ע: טז תובל—תובל לי׳ כילק״ד: יז כ״ל נכי: יח לתשמיש לי׳ בב״י: יט לתשמיש בבב״י: ב שלל חסך. בב״י: כ וכן הוא בעלמא: כא עוד ועוד. בב״י. בב״י חולין לי׳ בב״י:

ה א קוסס. ב״ל: ב עיניך בנגפה. לי׳ הילקוט וכ״ל: ג ויולע לגליק זה כי״ל: זרע של גליק זה. כיע״ר וכן סוף בי״ת:

[1] maccatura (מיטפליעניש) machèure (מלעזשלאג.) פעלעטלונג, פעלוטלונג: [2] navreure.

ו נקר העירו ע״ג ראשונו בחא שם והעירון מהריק בהגהות הש״ס

יפת הגדול הוא אלא בתחלה אתה דורש את שהוא צדיק ונולד כשהוא מהול ושאברהם יצא ממנו וכו' בב"ר:

ו 2. בני האלהים. בני ט)השרים ג)והשופטים. א"דבר אחר בני האלהים. הם [2]השרים ההולכים בשליחותו של מקום אף הם היו מתערבים בהם. כל אלהים שבמקרא לשון מרות וזה יוכיח ג)ואתה תהיה לו לאלהים ד)ראה נתתיך אלהים: כי טבת הנה. ה)אמר רבי יודן טבת כתיב כשהיו מטיבין אותה מקושטת ליכנס לחופה היה גדול נכנס ובועלה תחלה: מכל אשר בחרו. ו)אף בעולת בעל אף הזכר והבהמה: 3. לא ידון רוחי באדם. לא יתרעם ז)ויריב רוחי עלי בשביל האדם: לעולם. לאורך ימים הנה רוחי נדון בקרבי אם להשחית ואם לרחם לא יהיה מדון זה ברוחי לעולם כלומר לאורך ימים: בשגם הוא בשר. כמו בשֶׁגם כלומר בשביל שגם זאת בו שהוא בשר ואף על פי כן אינו נכנע לפני ומה אם יהיה איש או דבר קשה. כיוצא בו ח)עד שקמתי דבורה כמו שקמתי. וכן ט)שאתה מדבר עמי כמו שאתה אף בשֶׁגם כמו בשֶׁגם: והיו ימיו וגו'. עד ק"ך שנה אאריך להם אפי ואם לא ישובו אביא עליהם מבול. וא"ת משנולד יפת עד המבול אינו אלא מאה שנה אין מוקדם ומאוחר בתורה[3] כבר היתה הגזירה גזורה עשרים שנה קודם שהוליד נח תולדות וכן מצינו בסדר עולם. יש מדרשי אגדה רבים בלא ידון אבל זה הוא צחצוח פשוטו: 4. הנפילים. י)[4]על שם שנפלו והפילו את העולם ובלשון עברית לשון ענקים הוא. בימים ההם. בימי דור אנוש ובני קין: וגם אחרי כן. יא)אע"פ שראו באבדן של דור אנוש שעלה אוקיינוס והציף שליש העולם לא נכנע דור המבול ללמוד מהם: אשר יבאו. יב)היו יולדות ענקים כמותם: הגבורים. למרוד במקום: אנשי השם. יג)אותן שנקבו בשמות [5]עירד מחויאל מתושאל שנקבו על שם אבדן שנמוחו והותשו. דבר אחר אנשי שממון ששממו את העולם: 6. וינחם ה' כי עשה. יג)נחמה היתה לפניו שבראו בתחתונים שאלו היה מן העליונים היה ממרידן. בב"ר: ויתעצב. [1]האדם אל לבו של מקום עלה במחשבתו של מקום להעציבו זהו תרגום אונקלוס. ד"א ויתעצב יד)נהפכה מחשבתו של מקום ממדת רחמים למדת הדין עלה במחשבה לפניו מה לעשות באדם שעשה בארץ וכן כל לשון ניחום שבמקרא לשון נמלך מה לעשות: טו)ובן אדם ויתנחם טז)ועל עבדיו יתנחם יז)וינחם ה' על הרעה יח)נחמתי כי המלכתי כלם לשון מחשבה אחרת הם: ויתעצב אל לבו. יט)נתאבל על אבדן מעשה ידיו כמו כ)נעצב המלך על בנו. וזו כתבתי לתשובת המינים: גוי אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה א"ל אין אתם מודים שהקב"ה רואה את הנולד? אמר לו הן אמר לו, והא כתיב ויתעצב אל לבו? אמר לו נולד לך בן זכר מימיך? אמר לו הן אמר לו ומה עשית? אמר לו שָׂמַחְתִּי וְשִׂמַּחְתִּי את הכל. אמר לו ולא היית יודע שסופו למות? אמר לו בשעת חדותא חדותא בשעת אבלא אבלא. אמר לו כך מעשה הקב"ה אע"פ שגלוי לפניו שסופן לחטוא ולאבדן לא נמנע מלבראן [1]בשביל הצדיקים העתידים לעמוד מהם: 7. ויאמר ה' אמחה את האדם. כא)הוא עפר ואביא עליו מים ואמחה אותו לכך נאמר לשון מחוי: מאדם ועד בהמה. כב)אף הם השחיתו דרכם. כג)ד"א הכל נברא בשביל אדם וכיון שהוא כלה מה צורך באלו? כי נחמתי כי עשיתים. חשבתי מה לעשות על אשר עשיתים:

חסלת פרשת בראשית.

ו ח)כה"ח: ג) ג"כ: ד) שמות ד': ז) שם ז': ה) ג"כ: ו) ג"כ: ז) וכן במסכת מנחת: ח) שופטים ה': ט) שם ו': י) ג"כ: יא) ג"כ: יב) ג"כ: יג) ג"כ: יד) ע' לקמן מ"ו: ס' שם ח': טו) במדבר כ"ה: טז) דברים ל"ב: יז) שמות ל"ב: יח) שמואל ט' ע"ו: יט) ג"כ: כ) שמואל ח': כא) ג"כ: כב) ג"כ: כג) קהלת ק"ח:

ו א)דבר—נסס ל' כי"ל: והשופטים—נסדיס ל' כיע"ח: [2]נסדיס ל' לפום נחסיל ועי"ע נסדל"ח פ' כ"ב: [3]דלא קפיליה מורס על סדר עוקדס ומשורר ופסקיות לעמנו תחילה סקדימו המשורות לס *נסמחיס ו': [4]על—עברית ל' כי"ע: [5]עילד ל' ב"ת ועי' בב"ר שדרש גס שֵׁם עילד וזס"ל סס נפילים שנפלו ע"ס שהפילו לכס"י „כענדול שסוא במדבר ואין לשס יודע בו כך מאבדן שן העולם שאין לשס יודע בהן" (ת"ח ענל טוס עניו ונסייס ונסבתה וכן טוס בלטון רומי): [1]לשדש ל' כיע"ס: [1]ונסבשיל. לפי לשת המנ':

9. אלה תולדות נח נח איש צדיק. הואיל והזכירו ספר בשבחו שנאמר ה)זכר צדיק לברכה
דבר אחר ג)למדך שעקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים: בדורותיו: ג)יש מרבותינו
דורשים אותו לשבח כל שכן אלו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר ויש שדורשים אותו לגנאי
לפי דורו היה צדיק ואילו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכלום: את האלהים התהלך
נח. ד)ובאברהם הוא 'אומר ה)אשר התהלכתי לפניו נח היה צריך סעד לתומכו אבל אברהם היה
מתחזק [ו]ומהלך בצדקו מאליו: התהלך. לשון עבר וזהו שמושו [ט]של ל' בלשון כבד משמשת
להבא ולשעבר בלשון אחד ו)קום התהלך להבא, התהלך נח לשעבר, ז)התפלל בעד עבדיך להבא
ח)ובא והתפלל אל הבית הזה לשון עבר אלא שהוי"ו שבראשו הפכו להבא: 11. ותשחת.
ט)לשון ערוה וע"ז כמו י)פן תשחיתון כי השחית כל בשר וגו': ותמלא הארץ חמס. גזל:
12. כי השחית כל בשר'. יא)אפילו בהמה חיה ועוף נזקקין לשאינן מינן: 13. קץ כל בשר.
יב)כל מקום שאתה מוצא זנות ע"ז [יא]אנדרולומוסיא באה לעולם והורגת טובים ורעים: כי
מלאה הארץ חמס. יג)לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל: את הארץ. כמו מן הארץ ודומה
לו יד)כצאתי את העיר מן העיר, טו)חלה את רגליו מן רגליו. דבר אחר את הארץ טז)עם הארץ
שאף ג' טפחים של עומק המחרישה נמוחו [יב]ונטשטשו: 14. עשה לך תבת. הרבה ריוח
והצלה לפניו ולמה הטריחו בבנין זה? כדי שיראוהו אנשי דור המבול עוסק בה ק"כ שנה
יז)ושואלין אותו מה זאת לך והוא אומר להם עתיד הקב"ה להביא מבול לעולם אולי ישובו:
עצי גופר. כך שמו ולמה ממין זה? על שם גפרית שנגזר עליהם למחות בו: קנים. [יג]מדורים
מדורים לכל בהמה וחיה: בכפר. זפת בלשון ארמי. ומצינו בתלמוד יח)כופרא [יד]בתיבתו של
משה על ידי שהיו המים [טו]תשים דיה בחומר מבפנים וזפת [מבחוץ. כ)[טו]ועוד כדי שלא יריח
אותו צדיק ריח רע של זפת אבל כאן מפני חוזק המים זפתה מבית ומחוץ: 16. צוהר. כא)יש
אומרים חלון וי"א אבן טובה המאירה להם: ואל אמה תכלנה מלמעלה. כסויה משופע ועולה
עד שהוא קצר מלמעלה ועומד על אמה כדי [יז]שיזובו המים למטה מכאן ומכאן: בצדה תשים.
שלא יפלו הגשמים בה: תחתים שנים ושלישים. כב)נ' עליות זו על גב זו עליונים לאדם
אמצעים [יח]למדור תחתיים לזבל: 17. ואני הנני מביא. כג)הנני מוכן להסכים עם אותם
שזרזוני [טו]ואמרו לפני כבר כד)מה אנוש כי תזכרנו: מבול. שבלה את הכל שבלבל את הכל
שהוביל את הכל מן הגבוה לנמוך וזהו לשון אונקלוס שתרגם טופנא שהציף את הכל והביאה
לבבל שהיא עמוקה כה)לכך נקראת שנער שנערו שם כל [כ]מתי מבול: 18. והקימותי את
בריתי כו)ברית היה צריך על הפירות שלא ירקבו ויעפשו ושלא יהרגוהו רשעים שבדור:
אתה ובניך ואשתך. כז)האנשים לבד והנשים לבד מכאן שנאסרו בהשמיש המטה: 21. ומכל
החי. כח)אפי' שדים: שנים מכל. מן הפחות שבהם לא פחתו משנים אחד זכר ואחד נקבה:
20. מהעוף למינהו[כא]. כט)אותן שרבקו במיניהם ולא השחיתו דרכם [כב]ומאליהם באו וכל
שהתיבה קולטתו הכניס: 22. ויעש נח. ל)זה בנין התיבה: ראיתי

ה)מנחי י': ג)ע' ג"כ: ד)קהלד' ק"מ ג"כ: ה)ע' ג"כ תנח': ו)נבלתים כ"ל: ז)סס י"ג): ח)שמואל ב' י"ג: ט)מלכים ב' ח': י)קהלד' כ"ז: יא)דניים ד': יב)ע' ג"כ פ' כ"מ קהלד' ק"מ תנח': יג)ג"כ פ' כ"ו: יד)קהלד' ק"ח: טו)שמות ע': טז)מלכים ב' ע"ו: יז)מ"ת ג"כ: יח)ע' קהלדין ק"מ ג' תנח': יט)שבת ק"ז: כ)ע' ג"כ: כא)ע' סוטה י"ג: כב)ע' קהלד' ק"מ ג' וג"כ: כג)ג"כ: כד)מהליס מ': כה)ע' ג"כ פ' ל"ז שבת קי"ב: כו)ג"כ: כז)ג"כ: כח)ע' ג"כ: כט)ע' קהלד' ק"ח ג' זבחים קפ"ז: ל)ג"כ:

'מוסר השכל לפני. ב' כי"ע ויי"ד וס' הזכרון וכן הוא בג"כ: [ח]ומהלך ל' כילפ"ק: [ט]של ה"פ של כנ' כנד. י'
ס' הזכרון: שמושו של לשון כבד. ל' כאן המובות: [י]לא יהכו על האדץ. גלוי עריות דכתיב דרך נגד
נעלמה ודוד המגול על העריות נעמנו כלכתיב ויכלו בני אלהים את וגו': [יא]וע"ז ל' בג"ע: [יב]אלהי המוסיף.
בל"ל וכן הוא בעדוך: [יג]ונשחתות את האדץ. עושות את האדץ כעיט *ג"ב ע"ז: [יד]כתבני. עגולים מדוק
לכל בהמה חיה ועוף. כי"ס: [טו]ספיס. כ"י: [טז]ועוד ל' לפי כי"ל: [יז]שיזובו מפיו לכאן ולכאן. כי"ל:
[יח]לבהמה. כי"ל וכן הוא בתלמוד: למדוך בהמה חיה ועוף. כי"ס ד"ת: [יט]שזרזוני בכך ונה. כיל"ל:
[כ]ונסרס"ל הגיה כל מיני עולם: [כא]ואותן שלא נעבדה בהם עבירה. לא מקקו מלא לבן זוגם:
[כב]מאליהם (בלא וי"ו). ג"ת:

ז 1. ראיתי צדיק. ס)ולא נאמר צדיק תמים. מכאן שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו וכולו שלא בפניו: 2. הטהורה. העתידה להיות טהורה לישראל ג)למדנו שלמד נח תורה: שבעה שבעה. ג)כדי שיקריב מהם קרבן בצאתו: 3. גם מעוף השמים וגו'. בטהורים הכתוב מדבר ולמד סתום מן המפורש: 4. כי לימים עוד שבעה. ד)אלו ז' ימי אבלו של מתושלח הצדיק שחס הקב"ה על כבודו ועכב את הפורענות צא וחשוב שנותיו של מתושלח ותמצא שהם כלים בשנת ת"ר שנה לחיי נח: כי לימים עוד. ה)מהו עוד ס)זמן אחר זמן זה נוסף על ק"כ שנה: ארבעים יום. ו)כנגד יצירת הולד שקלקלו להטריח ליוצרם לצור צורת ממזרים: 5. ויעש נח. זה ביאתו לתיבה: 7. נח ובניו. ז)האנשים לבד והנשים לבד לפי שנאסרו בתשמיש המטה מפני שהעולם שרוי בצער: מפני מי המבול. ס)אף נח מקטני אמנה היה מאמין ואינו מאמין שיבא המבול ולא נכנס לתיבה עד ה)שדחקוהו המים: 9. שנים שנים. כלם השוו במנין זה מן הפחות היו שנים: באו אל נח. ט) מאליהן: 11. בחדש השני. י) רבי אליעזר אומר זה מרחשון רבי יהושע אומר זה איר: גבקעו. להוציא מימיהן: תהום רבה. יא)מדה כנגד מדה הם חטאו ברבה רעת האדם ולקו בתהום רבה: 12. ויהי הגשם על הארץ. יב)ולהלן הוא אומר ויהי המבול? אלא יג)כשהורידן הוריד ברחמים שאם יחזרו יהיו גשמי ברכה כשלא חזרו היו למבול: ארבעים יום' וגו'. אין יום ראשון מן המנין לפי שאין לילו עמו שהרי כתיב ביום הזה נבקעו כל מעינות נמצאו ארבעים יום כלים בכ"ח בכסלו לרבי אליעזר יד)שההדשים נמנין כסדרן אחד מלא ואחד חסר הרי י"ב ממרחשון וכ"ח מכסלו: 13. בעצם היום הזה. טו)למדך הכתוב שהיו בני דורו אומרים אלו אנו רואים אותו נכנס לתיבה אנו שוברין אותה והורגין אותו אמר הקב"ה אני מכניסו לעיני כלם ונראה דבר מי יקום: 14. צפור כל כנף. דבוק הוא צפור של כל מין כנף טז)לרבות חגבים (כנף" לשון נוצה כמו יז)ושסע אותו בכנפיו שאפילו נוצתה עולה אף כאן צפור כל מין מראית נוצה): 16. ויסגור ה' בעדו. יח)הגין עליו שלא שברוהו הקוף התיבה דובים וארויות והיו הורגים בהם ופשוטו של מקרא סגר כנגדו מן המים וכן כל בעד שבמקרא לשון כנגד הוא יט)בעד כל רחם כ)בעדך ובעד בניך כא)עור בעד עור כב)מגן בעדי כג)התפלל בעד עבדיך כנגד עבדיך: ותרם מעל הארץ. כד)משוקעת היתה במים י"א אמה כספינה טעונה המשוקעת מקצתה במים ומקצתה שלפנינו יוכיחו: 18. ויגברו. מאליהן: 20. חמש עשרה אמה מלמעלה. כה)למעלה של גובה כל ההרים לאחר שהשוו המים לראשי ההרים: 22. נשמת רוח חיים. ו)נשמה של רוח חיים": אשר בחרבה. כו)ולא דגים שבים: 23. וימח. לשון וַיִּפְעַל ס הוא ואינו לשון וַיַּעַל, והוא

ז ס)ע' ג"כ עיכוזין י"ח: ב) ע' ג"כ ב' כ"ו: ג) ע' לקמן ח' כ': ד) ע' ג"כ קנהד' ק"ח ב' תמיד ג' ל"ח: ה) קנהד' ק"ח ב': ו) ג"כ: ז) ע' לקמן ח' ע"ז: ח) ע' ג"כ: ט) ע' ג"כ על פס' ע"ז: י) ע' כ"ה י"ל ב': יא) קנהד' ק"ח: יב) פס' ג': יג) ע' ג"כ על פסוק י"ז סי' ו': יד) ע' * כ"ה י"ל ב': טו) ג"כ סיפרי פ' האזינו: טז) חולין קל"ט ב': יז) ויקלל י"ז: יח) ע' ג"כ חגה': יט) בראשית כ': כ) תוספתא ב' ד': כא) תיוב ב': כב) תהלים ג': כג) שמואל ח' י"ב: כד) ע' ג"כ: כה) ע' יומא ע"ו: כו) ג"כ קנהד' ק"ח:

ז אכוותיה דקרא הוא שמעתי' שמדם ומשבח את מביאיו שלא בפניו כדכתי' בשמו לפניו ומפני שמלמד כשמשבח לפניו: בפניו כתיב לריק שלא בפניו כתיב לריק תמיד: ב ר"ל שמקנע לפס הקב"ה זמן גדול ולפ"כ זמן קטן. לפי זמן גדול בתמילה למד לפס וסיו יניו ק"כ שנה כשעבד זמן זה ולא שבו לעובדה מזר וקבע לפס זמן קטן: ג שלחפשיטו. כי"מ: ד לפי שעת הלפס ומעלה הכתיבה בדם"י פס פסוק ל"ג הוא בעונות ונ"ל על מכעיסי יום לפסוק" י"ז דקתיל לכתי' אחר לא מחב הכא ג"כ סיימים לבד והלילות לבד כמו בפסוק י"ב על כן אומר שלא היה יום לחשון מן המנין והיה המעבול מן ליל י"ח חשון עד ליל כ"ט בכליו וכפך הכל עם יום הילידה הוא יום י"ז חשון היו סיימים ע"ח והייתו יתי עמידת המבול עד הנחת התיבה מכעיסים מעת לעת בלילה ויום לבד היום הכתוב חשון והכלים בכ"ח אחל הגשמים בפקו בכ"ז ועכ"ז הנחת התיבה היה ביום שהחריבו הגשמים מעלין מהלכו המים ונקלה ומחת יום ע"ם: ה כנף— נוסף לי בכ"י: ו וכי קאמר ע"י גשמים נבראו ע"ו אחה ומן התהום ילאו תחילה למלחות הבקעות והפלגות עד שהשוו לרקיע הכיסי: ז נסיעה. ני"ל ג"ח ומ' הזכרון: ח בכי"לע"ג ול"ג נוסף פס פירוש לעז "מליינא דוירא": ט הוא—ויפעל לי כי"ל: י הלבוש המורם גבם ויפעיל

והוא מגזרת ויפן ויבן. א)כל תיבה שסופה ה"א כגון בנה מחה קנה כשהוא נותן וי"ו יו"ד בראשה נקוד בחירק תחת היו"ד. אך נח. לבד נח זהו פשוטו ומדרש אגדה כז)גונה ב)וכוהה דם מטורח הבהמות והחיות. וי"א כח)ג)שאיהר מזונות לארי והבישן[ועליו נאמר כט)הן צדיק בארץ ישולם:

ח 1. ויזכור אלהים. ה)זה השם מדת הדין הוא ונהפכה למדת רחמים על ידי תפלת הצדיקים ורשעתן של רשעים הופכת מדת רחמים למדת הדין שנאמר ו)וירא ה' כי רבה רעת האדם ויאמר ה' אמחה והוא שם מדת רחמים: ויזכור אלהים את נח וגו'. מה זכר להם לבהמות זכות? שלא השחיתו דרכם קודם לכן ושלא שמשו בתבה: ויעבר אלהים רוח. רוח תנחומין והנחה עברה לפניו: על הארץ. על עסקי הארץ: וישכו. ג)כמו ד)כשוך חמת המלך א לשון הנחת חמה: 2. ויסכרו מעינות. ה)כשנפתחו כתיב כל מעינות ובאן אין כתיב כל לפי ב שנשתיירו מהם אותן שיש בהם צורך לעולם כגון חמי טבריא וכיוצא בהן: ויכלא. וימנע כמו ו)לא תכלא רחמיך ז)לא יכלה ממך: 3. מקצה חמשים ומאת יום. התחילו לחסור ח)והוא אחד בסיון. כיצד? בכ"ז בכסלו פסקו הגשמים הרי ג' מכסלו וכ"ט מטבת הרי ל"ב ושבט ואדר וניסן ואיר ק"ח הרי ק"נ: 4. בחדש השביעי. סיון והוא שביעי לכסלו שבו פסקו הגשמים: בשבעה עשר יום. ט)מכאן אתה למד שהיתה התיבה משוקעת במים י"א אמה. שהרי כתיב בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים זה אב שהיא עשירי ג למרחשון לירידת גשמים והם היו גבוהים על ההרים חמש עשרה אמה וחסרו מיום אחד בסיון עד אחד באב חמש עשרה אמה לשישים יום הרי אמה לד' ימים נמצא שבי"ו בסיון לא הסרו אלא ד' אמות ונחה התיבה ליום המחרת למדת שהיתה משוקעת י"א אמה במים שעל ראשי ההרים: 5. בעשירי נראו ראשי ההרים י) זה אב שהוא עשירי למרחשון שהתחיל הגשם. ואם תאמר הוא אלול ועשירי לכסלו שפסק הגשם כשם שאתה אומר בחדש השביעי סיון והוא שביעי להפסקה אי אפשר לומר כן על כרחך שביעי אי אתה מונה אלא להפסקה שהרי לא כלו ארבעים יום של ירידת גשמים ומאה וחמשים של תגבורת המים עד אחד בסיון ואם אתה אומר שביעי לירידה אין זה סיון והעשירי אי אפשר למנות אלא לירידה שאם אתה אומר להפסקה והוא אלול אי אתה מוצא בראשון באחד לחדש הרבו המים מעל הארץ שהרי מקץ ארבעים יום משנראו ראשי ההרים שלח את העורב וכ"א יום הוחיל בשליחות היונה הרי ששים יום משנראו ראשי ההרים עד שחרבו פני האדמה. ואם תאמר באלול נראה נמצא שחרבו במרחשון והוא קראו אותו ראשון ואין זה אלא תשרי שהוא ראשון לבריאת עולם ולרבי יהושע הוא ניסן: 6. מקץ ארבעים יום. ז)משנראו ראשי ההרים: את חלון התיבה אשר עשה. לצהר ולא זה פתח התיבה העשוי לביאה ויציאה: 7. יצא ושוב. הולך ומקוף סביבות התיבה ולא הלך בשליחותו שהיה חושדו על בת זוגו כמו ששנינו יא)באגדת חלק: עד יבושת המים. פשוטו כמשמעו. אבל מדרש אגדה יב)מוכן היה העורב לשליחות אחרת בעצירת גשמים בימי אליהו שנאמר יג)והעורבים מביאים לו לחם ובשר: 8. וישלח את היונה. לסוף ז' ימים שהרי כתיב ויחל עוד ז' ימים אחרים מכלל זה אתה למד שאף בראשונה הוחיל ז' ימים: וישלח. אין זה לשון שליחות אלא לשון שלוה, שלחה ללכת לדרכה ובזו יראה אם קלו המים שאם תמצא מנוח לא תשוב אליו: 10. ויחל. לשון המתנה וכן יד)לי שמעו ויחלו והרבה יש במקרא: 11. טרף בפיה

כז) ע' ב"ר ומנח': כח) ע' תנח': כט) משלי י"ח:

ח ה) ע' ב"ר: ו) בראשית ו': ז) סנהד' ק"ח ב': ח) ע' ב"ר פנהד' ק"ח: ט) תהלים מ': י) בראשית כ"ג: יא) ב"ר פ"ע פ"ד: יב) סט: יג) ע' סט: יד) ע' סנהד' ק"ח: טו) ב"ר: יו) מלכים ח' י"ז: יז) מיכ כ"ע:

א סנהד' מכות הגיה וכן כל תיבה וכ' קנה נותן וי"ו יו"ד בראשה וסי"ד ומוקף סלק התיבות: ב וכוהה לס. ג על עסק נקמ ומכחת יסודם וגם ם' סזכרון ופירשו כוהה רוקק קוק עכש וקציהו הכוהה בפני כדו ולפי שהוא בא עכש גדול קרוי כוהה: ג לשון לימוד וכזו ירמה שלימד וכ'. כי"ל:

ח א נמה מרחשון הכל מני מים נמו מרוחקן: ב נשתיירו ג'. מלותן מעיינות של לוד שמגדל שהם ממין כדאמר לקמן בכוחתין קלקלו ובכוחתין כלומר: ג למרחשון ל' בכ"י: ד בם"ע כתיב מקץ מכבעים יום

ט ע' בדרוש ערוך ערך ערוך ועי"ש ואגדה אחרת

בפיה. אומר אני שוכר היה לבן קוראו פעמים לשון זכר ופעמים לשון נקבה לפי שכל יונה שבטבעה לשון נקבה "כמו טו)כיוצים על אפיקי מים רוחצות טז)כיוני הגאיות כלם הומות יז)וכמו כיונה פותה: טרף. חטף ומדרש אגדה יח)לשון מזון ודרשו בפיה לשון מאמר 'אמרה יהיו מזונותי מרורין כזית בידו של הקב"ה ולא מתוקין כדבש בידי בשר ודם: 12. וייחל. הוא לשון ויחל אלא שזה לשון ויפעל וזה לשון ויתפעל, ויחל וימתן, וייחל ויתמתן: 13. בראשון. יט)לר"א הוא תשרי ולרבי יהושע הוא ניסן: חרבו. נעשה כמין טט שקרמו פניה של מעלה: 14. יבשה. כ)נעשה גריד כהלכתה: בשבעה ועשרים כא)יריחתן בחדש השני בי"ז בחדש. אלו י"א ימים שהחמה יתירה על הלבנה שששפט דור המבול שנה תמימה היה: 16. אתה ואשתך וגו'. כב)איש ואשתו כאן התיר להם תשמיש המטה: 17. הוצא. הוצא כתיב היצא קרי כג)היצא, אמור להם שיצאו, הוצא, אם אינם רוצים לצאת הוציאם אתה: ושרצו בארץ. כד)ולא בתיבה מניד שאף הבהמה והעוף נאספו בתשמיש: 19. למשפחותיהם. כה)קבלו עליהם על מנת לידבק במינן: 20. מכל הבהמה הטהורה. כו)אמר לא צוה לי הקב"ה להכנים מאלו ז' ז' אלא כדי להקריב קרבן מהם: 21. מנעוריו כז)מנעריו כתיב משנגנע לצאת ממעי אמו נתן בו יצר הרע: לא אסף ולא אסף. כפל הדבר לשבועה הוא שכתוב כח)אשר נשבעתי מעבור מי נח ולא מצינו בה שבועה אלא זו שכפל דבריו והיא שבועה וכן דרשו הכמים 'במם שבועות כט): 22. עוד כל ימי הארץ וגו' לא ישבותו. "ר' עתים הללו שני חדשים לכל אחד ואחד כמו ששנינו ל)חצי תשרי ומרחשון וחצי כסלו זרע. כסלו וטבת וחצי שבט קור": קור קשה מחורף, חורף את זרע שעורים וקטנית החריפין להתבשל מהר והוא חצי שבט ואדר וחצי ניסן: קציר. חצי ניסן ואייר וחצי סיון: קיץ. חצי סיון תמוז וחצי אב, הוא זמן לקיטת תאנים וזמן שמייבשים אותן בישדות ושמו קיץ כמו לא)הלחם והקיץ לאכול הנערים: חום. הוא סוף ימות החמה חצי אב ואלול וחצי תשרי, שהעולם חם ביותר כמו ששנינו במסכת יומא לב)שלהי קיטא 'קשי מקיטא: ויום ולילה לא ישבותו. לג)מכלל ששבתו כל ימות המבול שלא שמשו המזלות ולא ניכר בין יום ובין לילה: "לא ישבותו. לא יפסקו כל אלה מלהתנהג כסדרן:

ט 2. והתכם. ואימתכם כמו לד)תראו חתת ואגדה ג)לשון חיות שכל זמן שתינוק בן יומו חי אין אתה צריך לשומרו מן העכברים עוג מלך הבשן מת צריך לשומרו מן העכברים שנאמר ומוראכם והתכם יהיה. אימתי יהיה מוראכם על החיות? כל זמן שאתם חיים: 3. לכם יהיה לאכלה. ג)"שלא הרשיתי לאדם הראשון בשר אלא ירק עשב ולכם כירק עשב שהפקרתי לאדם

מו)סיב ה': מז)יחזקאל ז': יז)הושע ז': יח)עיכובין י"ח קנהד' ק"ח ב' ועי' ג"כ: יט)ע' כ"ס ג"ח: כ)ע' ג"כ ס"ע: כא)סם כב)ע' ג"כ תנח' סדר"ח: כג)ע"כ בב"כ: כד)ב"כ: כה)ע' ב"כ: כו)ע' ב"כ: כז)ע' ב"כ: כח)יפעיה כ"ד: כט)ע' סם דף ל"ו: ל)ע' ג"ע ג': לא)סנהל' ע"ז: לב)דף כ"ע ב': לג)ע' ב"כ: לד)ע' ב"כ: לה)יומ ד'. ג)ב"כ שבת קי"ח ב': ג)קנהל' כ"ע ב':

לקץ שהתחילו המים לחסור: "כיונים—כיוצים ונכון הוא למחוק תיבות אלו ונדפיסים אחר לכניהו כי כוחות קלי עין עיניו בריאה דקלה ולא על יונים ועי"ע *סה"ם ס' שכ' י"ב: ¹ומאחר שיק ניקשה שיאה זית טרף שלא וסיימו ומזון: בפיה היתה טורחת ומזון טרף שלא זית: ¹בתלמוד ונפיק שלימוד מעסקוי ולא יהיה עוד המים למעוד לו מולא כרת כל בשר ועי' בדברי הרמ"ם ²ובפסקיו שבידיו שם בפיהם"י שם ונדלא לוסיף וכן נראה מפיהם הרב"ק ועי"ע במהרש"א: "קליר. כנגד זרע זה בתחילת נשמים זה בתחילת החמה וקיץ כנגד חורף הוא מוזקו ומוסיפו שלא בתיו ויתי ליה לשאר כחאר הייתי ניתי מוכחי מחקי ועיקרי קיץ הוא מוזקו של יבש ועל שמייבשין בחמה בכך תמכים ותאכים לקליעות וכן נקלחין קיץ כלשון והקיץ וג' קור הוא קופו של בתיו וכן הוא קופו של שמש וכן כל לחח ג' חלשים "ב חלשים לו' עתים: "ומלי שבע מוכף. כ' שחזקוני וג"ח וכן היא גם בתוספתא דתענית פ"א וכבל"ק: 'לילו שהוא קוף הקיץ קשה נקייטא קשה מזונו ומוסיף הקיץ של תמוז לפי שבשר נתחמם כל החויב וגוף הבריות בחוסף הקיץ שעשר עליו תמיד מתחמם הוא עמה בחוסף קל ומזיקו: "ל"ל לא ישבותו. ג' בכר חלמוטניו:

ט "לא הותר בשר בהכילה לבריב הבה נתתי לכם את כל עשב וג' לכם ולחיות נתתי העשבים

כבד הציר עיי קצל תבאורת יוסף

לאדם הראשון נתתי לכם את כל: 4. [ב]בשר בנפשו. 7)אסר להם אבר [ג]מן החי כלומר כל זמן שנפשו בו לא תאכלו הבשר: [ד]בנפשו דמו. בעוד נפשו בו: בשר בנפשו [ה]לא תאכלו. הרי אבר מן החי ס)ואף בנפשו דמו לא תאכלו הרי דם מן החי: 5. ו)ואך את דמכם. אף על פי שהתרתי לכם נטילת נשמה בבהמה את דמכם אדרוש מהשופך דם עצמו: לנפשותיכם. ז)אף החונק עצמו אע"פ שלא יצא ממנו דם: מיד כל חיה. לפי שחטאו דור המבול והופקרו למאכל חיות רעות לשלוט בהן ח)שנאמר ט)נמשל כבהמות נדמו לפיכך הוצרך להזהיר עליהן את החיות: מיד האדם. מיד ההורג בטוד ואין עדים אני אדרוש: מיד איש אחיו. שהוא אוהב לו כאח והרג שוגג אני אדרוש אם לא יגלה ויבקש על עונו ליטחל שאף השוגג צריך כפרה ואם אין עדים לחייבו גלות והוא אינו נכנע הקב"ה דורש ממנו. כמו שדרשו רבותינו והאלהים אנה לידו בסמכת מכות י)הקב"ה מזמין לפונדק אחד וכו': 6. באדם דמו ישפך. אם יש [ו]עדים המיתוהו אתם יא)למה? כי בצלם אלהים וגו': עשה את האדם. זה מקרא חסר וצריך להיות עשה העושה את האדם וכן הרבה במקרא: 7. ואתם פרו ורבו. לפי פשוטו הראשונה לברכה וכאן לצווי ולפי מדרשו יב)להקיש מי שאינו עוסק בפריה ורביה לשופך דמים: 9. ואני הנני. מסבים אני עמך יג)[ז]שהיה נח דואג לעסוק בפריה ורביה עד שהבטיחו הקב"ה שלא לשחת העולם עוד וכן עשה. באחרונה אמר לו הנני מסבים לעשות קיום וחזוק ברית להבטחתי ואתן לך אות: 12. חית הארץ אתכם. הם המתהלכים עם הבריות: מכל יוצאי התיבה. להביא שקצים ורמשים: [ח]חית הארץ. להביא המזיקין שאינן בכלל החיה אשר אתכם, שאין הלוכן עם הבריות: 11. והקימותי. אעשה קיום לבריתי ומהו קיומו? [ט]את הקשת כמו שמסיים והולך: 12. לדרת עולם. יל)נכתב חסר שיש דורות שלא הוצרכו לאות לפי שצדיקים גמורים היו כמו דורו של חזקיהו מלך יהודה ודורו של רבי שמעון בן יוחאי. 14. בענני ענן. כשתעלה במחשבה לפני להביא חשך ואבדון לעולם: 16. בין אלהים ובין כל נפש חיה. טו)בין מדת הדין של מעלה וביניכם שהיה לו לכתוב ביני ובין כל נפש חיה. אלא זהו מדרשו כשתבא מדת הדין לקטרג [י]עליכם לחייב אתכם אני רואה את האות ונזכר: 17. זאת אות הברית. הראהו הקשת ואמר לו הרי האות שאמרתי: 18. וחם הוא אבי כנען. למה הוצרך לומר כאן לפי שהפרשה עסוקה ובאה בשברותו של נח שקלקל בה חם ועל ידו נתקלל כנען ועדיין לא כתב תולדות חם ולא ידענו שכנען בנו לפיכך הוצרך לומר כאן וחם הוא אבי כנען: 20. ויחל. טז)עשה עצמו חולין שהיה לו לעסוק [יא]בתחילה בנטיעה אחרת: איש האדמה. [יב]אדוני האדמה במו יז)איש נעמי: ויטע כרם. יח)כשנכנם לתיבה הכנים עמו [יג]זמורות ויחורי תאנים

ד)סס כ"ז: ה)סס כ"ט: ו)ע' ב"כ: ז)ע' ב"ק ל"ח ב': ח)ע"ג סנה קכ"ח ב': ט)תהלים ע"ג: י)קף י' ע"ב ועי"ב *שמות כ"ח י"ב: יא)ב"כ: יב)יבמות ס"ג ב' ב"כ: יג)ע' מכתמת: יד)ע' ב"כ: טו)ע' ב"כ: טז)ע' ב"כ: יז) כות ח': יח)ב"כ:

והחיונות ואת כל ירק עשב לאכלה אבל לא חית הארץ כתוכם לכם: כיוצא עשב. שהפקרתי לאדם לאכול נתתי לכם ועכשיו את כל אלילו בהמות וחיות: [ב]בשר בנפשו דמו. בעוד שהוא בשר בנפשו לסוף למו לא תאכלו בשר: [ג]מן החי כל זמן שנפשו דמו בעוד נפשו בו: בשר בנפשו לא תאכלו הרי אבר וכו'. כי"ל ג"ח: [ד]בנפשו—החי בל"ל: [ה]לא תאכלו ואת הבשר בנפשו זה אבר מן החי: דמו לא תאכלו. בנפשו דמו בעוד נפשו בו בשר בנפשו לא תאכלו הרי דם מן החי. כי"ם: בנפשו בעוד נפשו בו לא תאכלו הרי אבר מן החי בעוד נפשו בדמו לא תאכלו הרי דם מן החי. ג' סמז': [ו]עדים בלשון רבים כת"ח ומה שקשה שבן בא בסרב עפ"י על אחד בכאה לומר כלן בפשיטות כמ"ש בכל"ם רים מלינה לענין עד המסייע ו"ל לשורשה בכל דוכתא למיתני עדים ופיכוס עילות המועלת לו ע"כ וכן מלינו ב"ק י"ח יבמ עדים שנטרפה בחוכם ובאחת מד שני וכן בב"ע פ"ג יבמ עדים שנטרפה בחוכם ושם ג"כ מד שני וכן מני הא מה שאחזו עדים כי עדות המועלת לו וחוא עד אחד. (מלבדי תכס אחד בסמגיד): [ז]שהיה—מסבים ל' כי"ע: [ח]חית הארץ. הן המזיקין המהלכים עם הבריות: לכל חית. להביא מזיקין שאינן בכלל חיה: [ט]את הקשת. שהכי הין הלוכן עם הבריות: כי"ם: [י]לחות הקשת. ביעב"ם: [יא]עליכם למייב אתכם ל' בב"י: [יב]תחילה ל' כי"ע: [יג]לזון בהם ובמז: [יד]זמורות גפנים. כי"ם:

תאנים. 21. ויתגל. לשון ויתפעל: אהלו. יט)אהלה כתיב רמז לי' שבטים שנקראו על שם שומרון שנקראת אהלה שגלו על עסקי היין שנא' כ)השותים במזרקי יין: 22. וירא חם אבי כנען. כא)יש מרבותינו אומרים כנען ראה והגיד "לאביו לכך הוזכר על הדבר ונתקלל: וירא את ערות אביו. כב)יש אומרים סרסו ו"א רבעו: 23. ויקח שם ויפת. כג)אין כתיב ויקחו אלא ויקח כד)למד על שם שנתאמץ במצוה יותר מיפת לכך זכו בניו לטלית של ציצית, ויפת זכה טו לקבורה לבניו שנא' כה)אתן לגוג מקום שם קבר. וחם שבזה את אביו נאמר בזרעו כו)כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף וחשופי שת וגו': ופניהם אחורנית. כז)למה נאמר פעם שניה מלמד שכשקרבו אצלו והוצרכו להפוך עצמם לאחוריהם הפכו פניהם אחורנית: 24. בנו הקטן. כח)הפסול והבזוי כמו כט)הנה קטן נתתיך בגוים בזוי באדם: 25. ארור כנען. ל)טז"אתה גרמת לי שלא אוליד בן רביעי "אחר לשמשני, ארור בנך רביעי להיות משמש את זרעם של אלו הגדולים שהושל עליהם טורח עבודתי מעתה. לא)ומה ראה חם שסרסו? אמר להם לאחיו אדם הראשון שני בנים היו לו והרג זה את זה כשביל ירושת העולם ואבינו יש לו ג' בנים ועודנו מבקש בן רביעי: 26. ברוך ה' אלהי שם. שעתיד לשמור הבטחתו לזרעו לתת "להם את ארץ כנען, טז"ויהי להם לעם עובד: 27. יפת אלהים ליפת. מתורגם יפתי ירחיב: וישכן באהלי שם. ישרה שכינתו בישראל. לג)ומדרש חכמים ג אף על פי שיפת אלהים ליפת שבנה כורש שהיה מבני יפת בית שני לא שרתה בו שכינה. והיכן שרתה? במקדש ראשון שבנה שלמה שהיה מבני שם. ויהי כנען עבד למו. אף משיגלו בני שם ימכרו להם עבדים מבני כנען:

ד 2. ל)ותירס*. זו פרס: 8. להיות גבור. 3)ג להמריד כל העולם על הקב"ה בעצת דור הפלגה: 9. גבור ציד. ג)צד דעתן של בריות בפיו ומטען למרוד במקום: לפני ה'. מתכוין להקניטו על פניו: על כן יאמר. ז)על כל אדם מרשיע בעזות פנים יודע רבונו ומתכוין למרוד בו יאמר זה בנמרוד גבור ציד: 11. מן הארץ וגו'. ח)כיון שראה אשור את בניו שומעין לנמרוד ומודדין במקום לבנות המגדל יצא מתוכם ד: 12. העיר הגדולה. ו)היא נינוה שנא' ז)ונינוה היתה עיר גדולה לאלהים: 13. להבים. שפניהם דומים ללהב: 14. פתרוסים וכסלוחים אשר יצאו משם פלשתים. ח)משניהם יצאו שהיו פתרוסים וכסלוחים מחליפין משכב נשותיהם אלו לאלו ויצאו מהם פלשתים: 18. ואחר נפוצו. מאלה נפוצו משפחות הרבה: 19. גבול הכנעני. סוף ארצו כל גבול לשון סוף וקצה: בואכה. שם דבר. 'ולי נראה כאדם האומר להבירו גבול זה מגיע עד אשר תבא לגבול פלוני: 20. ללשונתם בארצתם. אף על פי שנחלקו ללשונות וארצות כלם בני חם הם: 21. אבי כל בני עבר הנהר היה שם: אחי יפת הגדול. ט)איני יודע אם יפת הגדול אם שם כשהוא אומר שם בן מאת שנה וגו' שנתים אחר המבול הוי אומר יפת הגדול שהרי בן ת"ק שנה היה נח כשהתחיל להוליד והמבול היה

יט)ע' פסיק נג"כ: כ)עמוס ו': כא)ג"כ: כב)סנהד' ע': כג)מכמושת: כד)ע"ב ג"כ: כה)יחזקאל ל"ע: כו)ישעיה כ': כז)ע' ג"כ: כח)ע' ג"כ: כט)ירמיה מ"ט: ל)ע' ג"כ: לא)ג"כ: לב)יומא י' ופס' כגמי פסקא כמי:

ד ו)ג"כ יומא י': ג)פסחים ל"ד ג': ג)ג"כ ומ"י: ד)מ"כ פ' בחוקתי: ה)ג"כ: ו)ג"כ יומא י': ז)יונה ג': מ)ג"כ: ט)ג"כ:

ד"לאמיו כי"ם וי"ל וכ"ל: טו ליתן קנוסיס לבניו. בכ"י וד"י: טו ומתוך שקלקלו בדביעי. שמנעו מלהוליד בן רביעי קללן בן רביעי שלו כוס ומלכיים ופוט וכנען *קנסלר ע': "לאחר לי כיל"ם: "לשם כנען ואת תרגו. כיל"כ: יט שכאמור ויסי לשם. ל"ל (ולפעמר כוונתו על יהושע ט"ז פסוק י"ז ויסי לשם עובד): ב שזכו פרסיים לבנות בית שני מן שכיוס סורס מלך בעקדם לחשון שכנס שלמה שבא מזרעו על שם:

ד א ע' נהרס"ל ביומא י' שכתב לחמר שרש"י סבירא לעיל בפסוק יפת שלשים ליפת שבנה כורש שסיס ועלך פרס את בית שני הולך לפרס נמי לתיכס"ן זו פרס שסיס מבני יפת: ב שסמיך. סבירא עלה לאחמי דור הפלגה לבנות מגדל לשמים שסוף סיס מלך בבבל כלכת' ומתי לחשים ממלכתו בבל (ע' גס *מולין פ"ט): ג מן הארץ פסיק יצא. שלא לשיות בעלת דור הפלגה *יומא י': ד וכן

היה בשנת שש מאות שנה נמצא שהגדול בבניו היה בן מאה שנה ושם לא הגיע למאה עד שנתים אחר המבול: אחי יפת. ולא אחי חם שאלו שניהם כבדו את אביהם וזה בזהו: 25. נפלגה. נתבלבלו הלשונות ונפוצו מן הבקעה ונתפלגו בכל העולם. למדנו י) שהיה עבר נביא שקרא שם בנו על שם העתיד ושנינו בסדר עולם ר"י) שבסוף ימיו נתפלגו שא"ת בתחלת ימיו הרי יקטן אחיו צעיר ממנו והוליד כמה משפחות קודם לכן שנאמר ויקטן ילד וגו' ואחר כך ויהי כל הארץ וגו'. ואם תאמר באמצע ימיו לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש הא למדת שבשנת מות פלג נתפלגו: 26. ויקטן. יג) שהיה עניו ומקטין עצמו לכך זכה להעמיד כל המשפחות הללו: חצרמות. על שם מקומו יג) דברי אגדה:

יא 1. שפה אחת. ה) לשון הקודש: א ודברים אחדים. ז) באו בעצה אחת ואמרו לא כל הימנו שיבור לו את העליונים נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה. דבר אחר על יחידו של עולם. דבר אחר ודברים אחדים אמרו אחת לאלף ותרנ"ו שנים הרקיע מתמוטט כשם שעשה בימי המבול בואו ונעשה לו סמיכות ב"ר: 2. בנסעם מקדם. שהיו יושבים שם כדכתיב למעלה ויהי מושבם וגו' הר הקדם ג) ונסעו משם לתור להם מקום ב) להחזיק את כלם ולא מצאו אלא שנער: 3. איש אל רעהו. ד) אומה לאומה מצרים לכוש וכוש לפוט ופוט לכנען: הבה. הזמינו עצמכם. ה) כל הבה לשון הזמנה הוא שמכינים עצמן ומתחברים למלאכה או לעצה או למשא. ג הבה הזמינו אפר"ליר בל"ו: לבנים. שאין אבנים בבבל שהיא בקעה: ונשרפה לשרפה. ו) כך עושין הלבנים שקורין טוויל"ש בל"ז שורפים אותן בכבשן: לחמר. לטוח הקיר: 4. פן נפוץ. שלא ד יביא עלינו שום מבה להפיצנו מכאן: 5. וירד ה' לראות. ז) לא הוצרך לכך אלא בא ללמד לדיינים שלא ירשיעו הנדון עד שיראו ויבינו. מדרש רבי תנחומא. בני האדם. ח) אלא בני מי? שמא בני חמורים וגמלים? אלא בני אדם הראשון שכפה את המובה ואמר ט) האשה אשר נתת עמדי אף אלו כפו בטובה למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול: 6. הן עם אחד. כל טובה זו יש עמהן ר שעם אחד הם ושפה אחת לכלן ודבר זה החלו לעשות: החלם. כמו אמרם עשותם ד להתחיל הם לעשות. לא יבצר מהם וגו' לעשות. בתמיה. יבצר לשון מניעה כתרגומו ודומה לו י) יבצור רוח נגידים: 7. הבה נרדה. יא) בבית דינו נמלך מענותנותו יתירה: הבה. יב) מדה כנגד מדה הם אמרו הבה נבנה והוא כנגדם מדד ואמר הבה נרדה: ונבלה. ונבלבל, נו"ן משמש בלשון רבים וה"א אחרונה יתירה כה"א של נרדה: לא ישמעו. זה שואל לבנה וזה מביא טיט וזה עומד עליו ופוצע את מוחו: 8. ויפץ ה' אותם משם. יג) בעולם הזה יד) מה שאמרו פן נפוץ נתקיים עליהם ד הוא שאמר שלמה טו) מנורת רשע היא תבואנו: 9. ומשם הפיצם. טז) למד שאין להם חלק לעולם הבא יז) וכי אי זו קשה של דור המבול או של דור הפלגה? אלו לא פשטו יד בעיקר ואלו פשטו יד בעיקר להלחם בו ואלו נשטפו ואלו לא נאבדו מן העולם? אלא שדור המבול היו גזלנים והיתה מריבה ביניהם לכך נאבדו. ואלו היו נוהגים אהבה וריעות ביניהם שנאמר שפה אחת ודברים אחדים. למדת ששנאוי המחלוקת וגדול השלום: 10. שם בן מאת שנה. כשהוליד את ארפכשד שנתים

י) ג"כ: יא) פ"ל: יב) ג"כ: יג) ע' ג"כ:

יא ה) פ"י תמ' על פסוק ז': ג) ג"כ: ד) ג"כ: ה) ע"ג *בלאסים ל"ם ע"ז: ו) *קוטא י"ל ד"ה ווֹלבן: ז) מנחו': ח) ג"כ: ט) בראשית נ': י) תהלים ע"ו: יא) ע' *בלאסים ל' כ"ז: יב) מנחומא: יג) סנהדרין קו' ב': יד) מנחומא' עו) משלי י': עז) סנהד' סה: יז) ג"כ:

נרלה. כיסה: נכיל"ם ונל"ג ל' ול"ל—פלוגי: ה"ע"ג *שמת ז' ג' וע"ז י"ט: ויקטן—מגדה ל' כי"ע: ד"ל"ל ל' כי"ם:

יא א ולדבריס—ג"ר ל' כי"ר: ב סמחזיק. בכ"י ובכוני: ג הבה—בלעז ל' כים"ר: ד יבא. כי"ר וכן בזוהר: שנא יבא. כי"ע: ה שעם—לכלן ל' כיע"ר: ו להתמיל הם לעשות התמיל הם לעשות התמיה לטון וכ'. כי"ר: להתמיל הם המלם בתמני': לא יבלר. בתמי' וכ'. כי"ם: התמילו הם לעשות. בדקד' הם"י: ז הוא—תבוחנו ל' כי"ע:

Apareiller[1] (מזעניימען): Tuiles[2] (ציגעל):

שנתים אחר המבול: .28 על פני תרח אביו. בחיי אביו. יח)ומדרש אגדה אומר שע"י אביו מת שֶׁקִּבֵּל תרח על אברם בנו לפני נמרוד על שכתת את צלמיו והשליכם לכבשן האש והרן יושב ואומר בלבו אם אברם נוצח אני משלו ואם נמרוד נוצח אני משלו וכשניצל אברם אמרו לו להרן משל מי אתה אמר להם הרן משל אברם אני השליכוהו לכבשן האש ונשרף וזהו אור כשדים. ומנחם פירש אור בקעה וכן יט)באורים כבדו ה' וכן כ)מאורת צפעוני. כל חור ובקע ח"עמוק קרוי אור: .29 יסכה. כא)זו שרה על שם שסוכה ברוח הקודש ושהכל סוכין ביופיה ועוד יסכה לשון נסיכות כמו שרה לשון שררה: .31 ויצאו אתם. ויצאו תרח ואברם עם לוט ושרי: .32 וימת תרח בחרן. ט לאחר שיצא אברם מחרן ובא לארץ כנען והיה שם יותר משישים שנה שהרי כתוב ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן ותרח בן שבעים שנה כשנולד אברם הרי קמ"ה לתרח כשיצא אברם מחרן עדיין נשארו משנותיו הרבה. כב)ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברם שלא יהא הדבר מפורסם לכל ויאמרו לא קיים אברם את כבוד אביו שהניחו זקן והלך לו לפיכך קראו הכתוב מת, שהרשעים אף בחייהם קרוים מתים והצדיקים אף במיתתן קרוים חיים 'שנאמר כג)ובניהו בן יהוידע בן איש חי: (א בחרן. הגו"ן הפוכה לומר לך עד אברם חרון אף של מקום):

חסלת אלה תולדת נח.

לך לך.

יב .1 לך לך. להנאתך ולטובתך, שם אעשך לגוי גדול, א)כאן אי אתה זוכה לבנים. ועוד ג)שאוריע אטבעך בעולם: .2 ואעשך לגוי גדול. ג)לפי שהדרך נורמת לשלשה דברים ממעטת פריה ורביה וממעטת את הממון וממעטת את השם לכך הוזקק לשלשה ברכות הללו שהכטיחו על הבנים על הממון ועל השם: ואברכך. בממון ב"ר: והיה ברכה. ד)הברכות נתונות בידך עד עכשיו היו בידי, ברכתי לאדם בונח ומעכשיו אתה תברך את אשר תחפוץ ב"ר. דבר אחר ה)ואעשך לגוי גדול זה שאומרים אלהי אברהם, ואברכך זה שאומרים אלהי יצחק, ואגדלה שמך זה שאומרים אלהי יעקב. יכול יהיו חותמין בכולן ת"ל והיה ברכה כך חותמין ולא בהם: מארצך. והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד חרן אלא כך אמר לו התרחק עוד משם וצא מבית אביך: אשר אראך. ו)לא גלה לו הארץ מיד כדי להכבה בעיניו ולתת לו שכר על כל דבור ודבור, כיוצא בו ז)את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק, כיוצא בו ח)על אחד ההרים אשר אומר אליך וכיוצא בו ט)וקרא עליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך: .3 ונברכו בך. יש אגדות רבות וזהו פשוטו אדם אומר לבנו תהא כאברהם וכן כל ונברכו בך שבמקרא וזה מוכיח י)כך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה: .5 אשר עשו בחרן. יא)שהכניסן תחת כנפי השכינה אברהם מגייר את האנשים ושרה מגיירת הנשים ומעלה עליהם הכתוב כאלו עשאום ופשוטו של מקרא עבדים ושפחות שקנו להם כמו יב)עשה את כל הכבוד הזה יג)וישראל עושה חיל לשון קונה וכונס: .6 ויעבור אברם בארץ. יגנכנס לתוכה. עד מקום שכם. להתפלל על בני יעקב כשיבאו להלחם בשכם: אלון מורה. יד)הוא שכם

יח) ב"ר: יט)שעיה כ"ו: כ) סם י"ח: כא)ונילקי י"ד קנהד' ס"ע ג' ב"ב: כב) ע' ב"ל ג' ל"ע: כג) שמואל ג' כ"ג:
יב) ע' ב"ה ע"ז: ג) תנחומא: ד) ב"ר: ה) זסרים ק"ז ג': ו) ב"ר: ז) בלחטים כ"ב: ח) סם: ט) יומה ג':
י) בלחטים מ"ח: יא) ב"ר: יב) במדבר כ"ד: יג) סם ל"ח: יד) ע' סוטה ל"ג:

ח עמוק ל' כיל"ם: ט) אשר ליזר שנת תרח קידם שיצא לאברם מחרן והלא בתיב ותמת ג וכ'. כי"ק: שב' — מי ל' כיל"ם: בכי"ר לכך נאמר ויונת תרח בחרן: א בחרן—ומקים ל' בכ"י יע' בלקוטים:

יב א יט סדרים שכחוב שכם עיכר יהוא ונלמדין מיב ומוא שכתוב (תסבי): ב ונא ומותר. כיט"ר:
ג לשעבדו בחוריתא בחרן וקרי לסי עשייה ד סנהד' ל"ט ב' ונס שם ל"ז ועיש ה ע"ז ט' ומתרגי' דשעבידו לחוריתא: ד נכנס בתוכה עד יט' נשכם הל"ת בכי"ר: ה הוא שכם ל' כי"ל ל"ל:

שכם הראהו הר גריזים והר עיבל ששם קבלו ישראל שבועת התורה: והכנעני אז בארץ. היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח את הארץ לבניו שנאמר טו)'ומלכי צדק מלך שלם להיכך ויאמר ה' אל אברם לזרעך אתן את הארץ הואת עתיד אני להחזירה לבניך שהם מזרעו של שם: 7. ויבן שם מזבח. טז)על בשורת הזרע ועל בשורת ארץ ישראל: 8. ויעתק משם. אהלו: מקדם לבית אל. במזרחה של בית אל נמצאת בית אל במערבו 'הוא שנאמר בית אל טים: אהלו. יז)אהלה כתיב בתחלה נטה את אהל אשתו ואחר כך את שלו ב"ר: ויבן שם מזבח. יח)נתנבא שעתידין בניו להכשל שם על עון עכן והתפלל שם עליהם: 9. הלוך ונסוע. לפרקים יושב כאן חדש או יותר ונוסע משם ונוטה אהלו במקום אחר יט)וכל מסעיו הנגבה ללכת לדרומה של ארץ ישראל והיא לצד ירושלים שהוא בחלקו של יהודה שנטלו בדרומה של ארץ ישראל להר המוריה שהיא נחלתו: 10. רעב בארץ. כ)באותה הארץ לבדה לנסותו אם יהרהר אחר דבריו של הקב"ה שאמר לו ללכת אל ארץ כנען ועכשיו משיאו לצאת ממנה: 11. הנה נא ידעתי. מדרש אגדה כא)עד עכשיו לא הכיר בה 'מתוך "צניעות שבשניהם כב)ועכשיו הכיר בה על ידי מעשה. דבר אחר כג)מנהג העולם שעל ידי טורח הדרך אדם מתבזה וזאת עמדה ביופיה "ופשוטו של מקרא הנה נא הגיע השעה שיש לדאג על יפיך ידעתי זה ימים רבים כי יפת מראה את ועכשיו אנו באים בין אנשים שחורים ומכוערים אחיהם של כושים ולא הורגלו באשה יפה. ודומה לו כד)הנה נא אדני סורו נאכה): 13. למען ייטב לי בעבורך. יתנו לי מתנות: 14. ויהי ככוא אברם מצרימה. כה)היה לו לומר ככואם מצרימה אלא למד שהשתין אותה בתיבה ועל ידי שתבעו את הסכם פתחו וראו אותה: 15. ויהללו אותה אל פרעה. הללוה ביניהם לומר הנוגה זו למלך: 16. ולאברם היטיב 'פרעה בעבורה: 17. ויגע ה' וגו'. כז)"במכת ראתן לקה "שהתשטיש קשה לו בראשית רבה: "(ואת ביתו. כתרגומו ועל אנש ביתה. ומדרשו לרבות כותלין ועמודין וכלין בר"ש ישן): על דבר שרי. כח)על פי דבורה. אומרת למלאך הך והוא מכה: 19. קח ולך. לא כאבימלך שאמר לו הנה ארצי לפניך אלא אמר לו לך ואל תעמוד כט)שהמצרים שטופי זמה הם שנאמר ל)וזרמת סוסים זרמתם: 20. ויצו עליו. על אודותיו לשלחו ולשטרו: וישלחו. לא)בתרגומו ואלויאו:

יג 1. ויעל אברם וגו' הנגבה. לבא לדרומה של ארץ ישראל כמו שאמר למעלה הלוך ונסוע הנגבה להר המוריה ומכל מקום כשהוא הולך ממצרים לארץ כנען מדרום לצפון הוא מהלך שארץ מצרים בדרומה של ארץ ישראל כמו שמוכיח ב)במסעות ובמבולי הארץ: 2. כבד מאד. שעון משאות: 3. וילך למסעיו. כשחזר ממצרים לארץ כנען "היה הולך ולן באכסניות שלן בהם בהליכתו למצרים ג)למדך דרך ארץ 'שלא ישנה אדם "מאכסניא שלו. דבר אחר ג)בחזרתו פרע "הקפותיו: מנגב. ארץ מצרים בדרומה של ארץ כנען: 4. אשר עשה שם בראשונה

טו)בלמים י"ד: מח)כ' ג"כ: יז)כ"כ: יח)ע' ג"כ: יט)ע' ג"כ: כ)פדר"א פ' כ"ו: כא)ע' ג"כ ע"ז: כב) ע' תנחומא: כג) ג"כ: כד)בלמים י"ט: כה)ע' * סס: כו)ג"כ: כז)ג"כ: כח)תנחומא: כט)תנחומא: ל) יחזקאל כ"ג: לא) וכן * קוסף מ"ו:

יג א)בעדנך ל"ר: ב)עכין ע"ז: ג)ג"כ:

'וים מפרשים לכוליא כי מתחילה לא היתה לו הארץ אלא לבניו שם ועד לדעת רז"ל "ומלכי לדק מלך שלם" שמואל שהוא שם בן נח ות"כ יהוסלים לא כשאר הכנעני עדיין (כד"ק): 'מרוב ניעות. כיל"ם: "ניעותם ועכשיו. כי"כ ובמנחת יהודה: "ובשויו הכא נא ידעתי הניעה מעשה שים לבלוג על יופיך ידעתי זה ימים רבים כעבור שמת יפת ערלתם והיה כי יראו אותך המצרים והרגו אותי ואותך יחיו ד"א ידעתי זה ימים וכו'. כיש"כ: "פרעה הגיד בעבורה נתנו לו במתנות. כיש"כ: פרעה שלקה בעבורה. ד"א: "א במנין הלתן. כיש"כ: "בעבי הלתן. מלמים הכבה מחמת שים לתן שרץ בעוים *נמין ע': "ומת—יתן ל' בכ"י ובד"י והיא כ' דפוסים המחבוים:

יג "היה לן במסעות במכמניות ומוכין שלן. כי"ם ד"ב: במסעות ומוכין שלן. כי"כ (וכ' טוס' סמז'): ממוכה למוכה פירסי"י בע"ז ס"ם מחסע למחסע. "בדרך שהיה רגיל למחות מחסע למחסע שלא שיכה בים ומלוניו: "מכמניות שלו מפני שמורח פוגם ומפגם. כיש"כ: "מקפותיו לכך מזר למחסעיו. כיש"כ ול"י:

בראשונה. ואשר קרא שם אברם בשם ה׳. וגם יש לומר ויקרא שם עכשיו בשם ה׳: .5 ההולך את אברם. ד)טי גרם שהיה לו זאת? הליכתו עם אברם: .6 ולא נשא אותם. לא היתה יכולה להספיק מרעה למקניהם. ה׳ולשון קצר הוא וצריך להוסיף עליו כמו ולא נשא אותם מרעה הארץ לפיכך כתב ולא נשא בלשון זכר: .7 ויהי ריב. ס)לפי שהיו רועים של לוט רשעים ומרעים בהמתם בשדות אחרים ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל והם אומרים נתנה הארץ לאברם ולו אין.יורש ׳ולוט יורשו ואין זה גזל ׳והכתוב אומר והכנעני והפריזי אז יושב בארץ ולא זכה בה אברהם עדיין: .8 אנשים אחים. קרובים. ומדרש אגדה ו)רומז בקלסתר פנים: .9 אם השמאל ואימינה. ככל אשר תשכ לא אתרחק ממך ואעמוד לך למנן ולעזר ופוף דכר הוצרך לו שנאמר ז)וישמע אברם כי נשבה אחיו וגו׳: ואימינה. אימין את עצמי כמו ואשמאילה אשמאיל את עצמי. ואם תאמר היה לו לינקר ואימינה כך מצינו במקום אחר ח)אם יש להימין ואין נקור להימין: .10 כי כלה משקה. ארץ נחלי ט׳מים: לפני שחת ה׳ את סדום ואת עמורה, היה אותו מישור כגן ה׳, י׳לאילנות. כארץ מצרים, יא)לזרעים: כאכה צער. ער צער. ומדרש אגדה יב)דורשה לגנאי על שהיו שטופי זמה בחר לו לוט בשכונתם: .11 כבר. מישור בתרגומו: מקדם. נסע מאצל אברם.והלך לו למערבו ט׳של אברם נמצא נוסע ממזרח למערב. ומדרש אגדה יג)הסיע עצמו מקדמונו של עולם אשר א׳ אפשי לא באברם ולא באלהיו: .12 ויאהל. נטה אהלים לרועיו ולמקנהו עד סדום: .13 ואנשי סדום רעים. ואף על פי כן נמנע לוט מלשכון עמהם. ורבותינו יד)למדו מכאן יג)שם רשעים יד׳רעים יה)א׳בגופם, וחטאים בממונם: לה׳ מאוד. יז)יודעים רבונם ומתכוונים לכעסו: .14 אחרי הפרד לוט. יח)כל זמן שהרשיע עמו היה הדבור פורש ממנו: .16 אשר אם יוכל איש. יט)כשם שאי אפשר לעפר להמנות כך זרעך לא ימנה: .18 ממרא. יז)שם אדם:

יד .1 אמרפל(ט). הוא נמרוד שאמר לאברהם פול לתוך כבשן האש: מלך גוים. ב)מקום יש ששמו גוים על שם שנתקבצו שמה מכמה אומות ומקוטות והמליכו איש עליהם ושמו תרעל: ג)א׳ברע. רע לשמים ורע לבריות: ברשע. ז)שנתעלה ברישע: .2 שנאב. ז)שונא אביו שבשמים: שמאבר.ה) שם אבר ב׳לעוף ולקפוץ ולשרוד בהקב״ה: בלע. שם העיר: .3 עמק השדים. כך שמו על שם שהיה בו ו)שדות הרבה: הוא ים המלח. לאחר זמן נמשך הים להוכי ונעשה ים המלח. ומדרש אגדה ז)אומר שנתבקעו ׳הצורים סביבותיו ונמשכו יאורים לתוכו: .4 שתים עשרה שנה עבדו המשח מלכים הללו את כדרלעומר ובארבע עשרה שנה למרדן בא כדרלעומר. לפי שהוא היה ׳בעל המעשה נכנס בעובי הקורה: .5 והמלכים. אלה שלשה מלכים: זוזים. הם ט)זמזומים: .6 בהררם. בהר שלהם: איל פארן. כתרגומו מישור. ואומר אני ישאין איל לשון מישור אלא מישור של פארן איל שמו ושל ממרא אלוני שמו ושל ירדן כבר שמו ושל ששים אבל שמו אבל השטים וכן בעל גד בעל שמו וכלם מתורגמין מישור וכל א׳ שמו עליו: על המדבר. אצל המדבר כמו י)ועליו מטה מנשה: .7 עין משפט היא קדש. יא)על שם העתיד שעתידין משה ואהרן להשפט שם על עסקי אותו העין והם מי מריבה. ואונקלס תרגמו כפשוטו מקום שהיו בני המדינה מתקבצים שם לכל משפט:

שדה

ד) זק׳ נכתי ויקי׳ כיום השמיני: ה) ג״ל סק׳ נכתי: ו) ג״כ: ז) נכתבים י״ד: ח) שמואל ג׳ י״ר: ט) ג״כ: י) ע׳ ג״כ הוריות י׳ ע״ב: יא) ג״כ: יב) יומא ל״ח ב׳: יג) מכלי י׳: יד) ע׳ סנהדי ק״ח וע׳ ח״ת וג״כ: טו) סק׳ נכתי כיום השמיני מנחות ע׳ וילק׳: טז) כת״ת: יז) ע׳ ב״ב ע׳ ע״ב:

יד ח) עילונין כ״ג ב״כ: ג) ע׳ ב״כ: ג) מנחות: ד) סס: ה) ע׳ מנחות וב״כ: ו) כת״ת וע״ג ב״כ: ז) ע׳ ב״כ כפי ל׳ הילקוט: ח) ע׳ ס״ע ב״כ ח״י וע׳ סנה ״ח וח״ת: ט) דנכרים ב׳ כ׳: י) במדבר ב׳: יא) חגיגה ח״י:

ה׳ולוטן—זכר ל׳ כילע״ד: ׳ולוט גן מסיו. כיס״כ: ׳נקלת טעמי גרסינן ורועי מכרם מזהרים להן עדיין לא נתנה למכרם סב׳ והכנעני אז בארץ ולא זכה בה מכרסם עדין (י״ת): ״מים וללוט בהמות הרבה. כיס״כ: ״ע׳ בילמוד סל רמצמ״ן שהגיה למעלה סל סדומ: ׳לעיס—נמוקים ל׳ כי״ל ל״ל: א׳בגופן. שטופין בזימה:

יד א׳בלע—נרשע סה״ל ל׳ נכי״: ב׳לעוף לקפוץ. כי״ע: ג׳המלוח. כיע״ב: ד׳בי׳ נכתבו ס״ל:

שרה העמלקי. יג)עדיין לא נולד עמלק ונקרא על שם העתיד: בחצצון תמר. הוא עין גדי מקרא מלא בדברי הימים(יג) ביהושפט: 9. "ארבעה מלכים וגו'. ואף על פי כן נצחו המועטים להודיעך שגבורים היו ואף על פי כן לא נמנע אברהם מלרדוף אחריהם: 10. בארות בארות חמר. בארות הרבה היו שם שנושלין משם אדמה לטיט של בנין. ומדרש אגדה יד) שהיה הטיט 'מוגבל בהם ונעשה גם למלך סדום שיצא משם לפי שהיו באומות מקצתן שלא היו מאמינין שינצל אברהם מאור כשדים מכבשן האש וכיון שיצא זה מן החמר האמינו באברם למפרע: הרה נסו. להר נסו. הרה כמו להר טו)כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה. ויש חלוק בין הרה להרה שה"א שבסוף התיבה עומדת במקום למ"ד 'שבראשה "אבל אינה עומדת במקום למ"ד ונקודה פתח תחתיה והרי הרה כמו להר או כמו אל הר ואינו מפרש לאיזה הר אלא שכל אחד נס באשר מצא הר תחלה וכשהוא נותן ה"א בראשה לכתוב ההרה או המדברה פתרונו כמו אל ההר או כמו לההר ומשמע לאותו הר הידוע ומפורש בפרשה: 12. והוא יושב בסדום. טז)מי גרם לו זאת? ישיבתו בסדום: 13. ויבא הפליט. "לפי פשוטו זה עוג שפלט מן המלחמה 'והוא שכתוב יז)כי רק עוג נשאר מיתר הרפאים וזהו נשאר שלא הרגוהו אמרפל וחביריו כשהכו הרפאים בעשתרת קרנים יח)תנחומא. ומדרש בראשית רבה יט) זה עוג שפלט מדור המבול וזהו מיתר הרפאים שנאמר כ)הנפילים היו בארץ וגו' ומתכוין שיהרג אברם וישא את שרה: העברי. כא)שבא מעבר הנהר: בעלי ברית אברם. שכרתו עמו ברית. 14. וירק. כתרגומו וריז "וכן כב)והריקותי אחריכם חרב "אזדיין בהרבי עליכם וכן כג)אריק חרבי וכן כד)והרק חנית וסגור: חניכיו. "חנכו כתיב זה אליעזר שחנכו למצות והוא לשון התחלת בניסת האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה וכן כה)חנוך לנער כו)חנכת המזבח כז)חנכת הבית "ובלע"ז קורין לו אינצ'ניר': שמנה עשר וגו'. כח)רבותינו אמרו אליעזר לבדו היה והוא מנין גימטריא של שמו: עד דן. כט)שם תשש כחו שראה שעתידין בניו) להעמיד שם ענל: 15. ויחלק עליהם. "לפי פשוטו סרס המקרא ויחלק הוא ועבדיו עליהם לילה כדרך הרודפים שמתפלגים אחר הנרדפים כשבורחין זה לכאן וזה לכאן: לילה. כלומר אחר שחשכה לא נמנעו מלרדפם. לא)ומ"א שנחלק הלילה ובחצי הראשון נעשה לו נס וחציו השני נשמר ובא לו לחצות לילה של מצרים: עד חובה. אין מקום ששמו חובה" לב)ודן קורא הובה על שם ע"ז שעתידה להיות שם: 17. עמק שוה. כך שמו בתרגומו למישר מפנע. פנוי מאילנות ומכל מכשול: עמק המלך. לג)בית ריסא דמלכא בית רים א' לד)שהוא שלשים קנים שהיה מיוחד למלך לצחק שם: ומ"א לה)עמק שחושוו שם כל האומות והמליכו את אברהם עליהם לנשיא אלהים ולקצין: 18. ומלכי צדק. "מ"א לו)הוא שם בן נח: לחם ויין. כך עושים ליניעי מלחמה והראה לו שאין בלבו עליו על שהרג את בניו. לז)ומ"א רמז לו על המנחות ועל

יג) ב"ר מכמ': יג) נ' כ': יד) ע' ב"ר: עו) יומות י"נ ג': עז) ב"ר: יח) דברים ג': יט) ג' חקת: יט) נדה ס"ח וס"י וע"נ ב"ר: כ) נעיל י': כא) ב"ר: כב) ויקהל כ"ו: בג) סנהד' ס"ו: כד) מהלים ל"ח: כה) משלי כ"ג: כו) במדבר ז': כז) תהלים ל"ו: כח) ב"ר: כט) קהלת ג"ן ומגמומת: ל) תהלים ח': לא) ב"ר וס": לב) סנהדרין ס"ח: לג) ס"ח: לד) ע' * יומת ס"נ: לה) ע' ב"ר: לו) ב"ר ע' מ"נ וע"ו נדרים ל"ב ח": לח) ע' ב"ר:

מכנעה מחריבם ל' כיעלם"ר: 'מוגבל ל' בכ"י יל"ל פה מגובל: 'למ"ד וה"א שבראשם לומר עומדת במקום למ"ד וכ'. כיס"ר: "מכל זו לומר. כי"ל: "לפי פשוטו מי שפלט מן המלחמה ומ"א בב"ר זה עוג שפלט מן דור המבול מן הנפילים היו בארץ ומתכוין וכ' כ"ר: לפי פשוטו מי שפלט מן המלחמה ומ"א בב"ר זה עוג שפלט מן וכ' מגמומת ובב"ר ד"א זה עוג שפלט מדור וכ' כי"ס: "והוא—תנח' ל' כי"ע: "וכן—ויקנהו ל' כי"ס: "לזדיין בחרבי עליכם ל' כי": "מכיכו כתיב. כיס"ר ד"ג: בכיל"ע וכ"ל ל' מכיכו כתיב זה אליעזר וע"ג בתנחת שי בחנוך נ"כ חיבות כללו לחבי בלח כמה כ"י וכ"ל ובלא מלת התיבות כללו בסן ע"ם דבריו בחריכות על שמחנה "כל המוסיף גורע": "וסליעזיה מסעריכיה. כי"ל: "לפי—עליסס ל' כי"ע: "מלא לן קודש. כי"ל: "ה'חבדבל נספרו ישועת ומסיקו מכיח מגדה

[1] Enseigner (מוטעריכען):

ועל הנסכים שיקריבו יחשם בניו: 19. יטקונה שמים וארץ. כמו לח) עושה שמים וארץ על ידי עשייתן קנאן להיות שלו: 20. אשר מגן. אשר הסגיר. וכן לט) אמגנך ישראל: ויתן לו אברהם מעשר מכל אשר לו, לפי שהיה כהן: 21. תן לי הנפש. כמן השבי שלי שהצלת החזר לי הגופים לבדם: 22. הרמותי ידי. מ) לשון שבועה. מרים אני את ידי כאלאל עליון וכן מא) בי נשבעתי נשבע אני וכן מב) נתתי כסף השדה קח ממני נותן אני לך כסף השדה קחהו ממני: 23. אם מחוט ועד שרוך נעל. אעכב לעצמי מן השבי: ואם אקח מכל אשר לך. ואם תאמר לתת לי שכר מבית גנזיך כבלא אקח: ולא תאמר וגו'. שהקדוש ברוך הוא הבטיחני לעשרני שנאמר ואברכך וגו': 24. כגהנערים. עבדי אשר הלכו אתי. ועוד ענר אשכול וממרא וגו' אף על פי שעבדי נכנסו למלחמה שנאמר הוא ועבדיו ויכם וענר וחביריו ישבו על הכלים לשמור אפילו הכי הם יקחו חלקם. מג) וממנו למד דוד שאמר מד) כחלק היורד למלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוקו ולכך נאמר מה) ויהי מהיום ההוא ומעלה וישימה לחוק ולמשפט ולא נאמר והלאה לפי שכבר נתן החוק בימי אברם:

טו 1. אחר הדברים האלה. א) כל מקום שנאמר אחר סמוך אחרי מופלג. אחר הדברים האלה. ב) אחר שנעשה לו נס זה שהרג את המלכים והיה דואג ואומר שמא קבלתי שכר על כל צדקותי לכך אמר לו המקום אל תירא אברם אנכי מגן לך מן העונש שלא תענש על כל אותן נפשות שהרגת ומה שאתה דואג על קבול שכרך שכרך הרבה מאוד: 2. הולך ערירי. מנחם בן סרוק פירשו לשון יורש וחבר לו ג) ער ועונה ערירי בלא יורש כאשר תאמר ד) ובכל תבואתי תשרש תעקר שרשיה ה) כך לשון ערירי חסר בנים ובלעז[1] דישאנפנטיש. ולי נראה ער ועונה מנזרת ו) ולבי ער, וערירי לשון חרבן וכן ז) ערו ערו וכן ח) ערות יסוד וכן ט) ערער תתערער וכן י) כי ארזה ערה: ובן משק ביתי. כתרגומו שכל ביתי נזון על פיו כמו ועל פיך ישק אפוטרופס שלי ואלו היה לי בן היה בני ממונה על שלי: דמשק. לפי התרגום מדמשק היה ולפי מדרש אגדה יא) שרדף המלכים עד דמשק. ובתלמוד יב) דרשו נוטריקון דולה ומשקה מתורת ברבו לאחרים: 3. הן לי לא נתת זרע. ומה תועלת בכל אשר תתן לי? 5. ויוצא אותו החוצה. לפי פשוטו הוציאו מאהלו לחוץ לראות הכוכבים. ולפי מדרשו יג) אמר לו צא גמאצטגנינות שלך שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן. אברם אין לו בן אבל אברהם יש לו בן. שרי לא תלד אבל שרה תלד אני קורא לכם שם אחר וישתנה המזל. דבר אחר יד) הוציאו מחללו של עולם והגביהו למעלה מן הכוכבים וזהו לשון הבטה דמלמעלה למטה: 6. והאמין בה'. לא שאל לו אות על זאת אבל על ירושת הארץ שאל לו אות ואמר לו במה אדע: הויחשבה לו צדקה. הקדוש ברוך הוא חשבה לאברם לזכות ולצדקה על האמנה שהאמין בו. דבר אחר טו) במה אדע לא שאל לו אות אלא אמר לפניו הודיעני באיזה זכות יתקיימו בה אמר לו הקדוש ברוך הוא בזכות הקרבנות: 9. עגלה משלשת. טז) שלשה עגלים רמז לשלשה פרים פר יום הכפורים ופר העלם דבר ושל צבור ועגלה ערופה: ועז משלשת. יז) רמז לשעיר הנעשה בפנים ושעירי מוספין של מועד ושעיר חטאת יחיד: ואיל משלש. יח) אשם ודאי ואשם תלוי

לח) תהלים קל"ד: לט) הושע י"א: מ) ע' ב"ר תנח' ח"י: מא) בראש' כ"ב: מב) שם כ"ג): מג) ב"ר: מד) שמואל א' ל': מה) שם ל"א:

טו א) ב"ר: ב) ע' ב"ר: ג) מלאכי ב': ד) איוב ל"א: ה) ע"ג *שמות כ"ז ג': ו) שיר ה': ז) תהילים קל"ז: ח) חבקוק ג': ט) ירמיה נ"א: י) צפניה ב': יא) ב"ר: יב) יומא כ"ח ב': יג) ע' ב"ר שבת קנ"ו נדרים ל"ב: יד) ע' ב"ר: טו) ע' מגילה ל"א תענית כ"ז: טז) ע' ב"ר: יז) שם: יח) שם:

זו בשם ב"ר להר"מ הדרשן: יחשם ל' כילם"ר: יטקונה כמו עושה ע"י וכ'. כ"י: כהגופים לבדם מן השבי אשר הצלת. כי"ם: כאונודר לאל עליון. כי"ל: כבלא אקח ל' בכ"י: כגהציון על מלת הנערים ט"ם וכריך לציין על וחלק האנשים אשר הלכו וכ' ע' חולין פ"ט קשה גזל (ש"א):

טו אולי נראה — ערה ל' כי"ע: במתוכתו לאחרים. כי"ל ד"ב: גמאיסטגנינום. כיל"ם: דמלמעה למעלה כיל"ם: הבכי"ל כתיב ויחשבה וכ' עד בו סה"ד אחר תיבות „בזכות הקרבנות": ושל

[1] desenfenté (קינדערלאז זיין):

תלוי וכבשה של חשאת יחיד: ותר וגוזל. יט)'תור ובן יונה: 10. ויבתר אותם. חלק כל אחר לשני חלקים ואין המקרא יוצא מידי פשוטו לפי שהיה כורת ברית עמו לשמור הכטחתו להוריש לבניו את הארץ כדכתיב ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר וגומר כ)וזרך כורתי ברית להלך בהמה ולעכיר בין בתריה כמה שנאמר להלן כא)העופרים בין בתרי העגל אף כאן תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים הוא שלוחו של שכינה שהוא אש: ואת הצפור לא בתר. כב)לפי שהאומות נמשלו "לפרים ואילים ושעירים שנאמר כג)סבבוני פרים רבים וגו'. ואומר כד)האיל אשר ראית בעל הקרנים מלך פרס. ואומר כה)הצפור השעיר מלך יון, וישראל נמשלו לבני יונה שנאמר כו)יונתי בחגוי הסלע לפיכך בתר הבתרות רמז שיהיו האומות כלים והולכים: ואת הצפור לא בתר. רמז שיהיו ישראל קיימין לעולם: 11 העיט. הוא "עוף על שם שהוא עט ושואף יאל הנכלות לטוש עלי אוכל כמו כז)ותעט אל השלל: על הפגרים. על הכתרים. "הפגרים מחרגמינן פגליא אלא מתוך שהורגלו להרגם איש בתרו ויהב פלגא נתחלף להם תיכת פגליא לפלגיא ותרגומו הפגרים פלגיא וכל התרגם כן טועה לפי שאין להקיש כתרים לפגרים שבתרים תרגומו פלגיא ופגרים תרגומו פגליא לשון פיגול כמו כח)פיגול הוא לי פגר": וישב. לשון נשיבה והפרחה כמו כט)ישב רוחו כ)רמז שיבא דוד בן ישי לכלותם ואין מניחין אותו מן השמים עד שיבא "מלך המשיח: 12. והנה אימה וגו'. לא)רמז לצרות וחשך של גליות: 13. כי גר יהיה זרעך. לב)משנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה, כיצד? יצחק בן ששים שנה בשנולד יעקב. ויעקב כשירד למצרים אבר ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה הרי ק"צ ובמצרים היו מאתים ועשר כמנין רד"ו הרי ארבע מאות שנה. ואם תאמר במצרים היו ארבע מאות הרי קהת מיורדי מצרים היה צא וחשוב שנותיו של קהת ושל עמרם וישמונים של משה שהיה כשיצאו ישראל ממצרים אין אתה מוצא אלא שלש מאות וחמשים ואתה צריך להוציא מהן כל השנים שחי קהת אחר לידת עמרם ושחי עמרם אחר לידת משה: בארץ לא להם. לא נאמר בארץ מצרים אלא לא להם ומשנולד יצחק לג)וגר אברהם וגו'. וביצחק לד)גור בארץ הזאת לה)ויעקב גר בארץ חם לו)לגור בארץ כאנו: 14. וגם את הגוי. לז)ונם לרבות ד' מלכיות שאף הן כלים על ששעבדו את ישראל: דן אנכי. לח)בעשר מכות: ברכוש גדול. כמשן גדול כמו שנאמר לט)וינצלו את מצרים: 15. ואתה תבוא. ולא תראה כל אלה: אל אבותיך. אביו עובד ע"ז מ)והוא מבשרו שיבא אליו "למדך שעשה תרח תשובה: תקבר בשיבה טובה. מא)בשרו שיעשה ישמעאל תשובה ביטיו מב)ולא יצא עשו לתרבות רעה ביטיו ולפיכך מת ה' שנים קודם זמנו ובו ביום מרד עשו: 16 ודור רביעי. לאחר שיגלו למצרים יהיו שם ג' דורות והרביעי ישובו לארץ הזאת לפי שבארץ כנען היה מדבר עמו וכרת ברית זו כדכתיב לתת לך את הארץ הזאת לרשתה וכן היה יעקב ירד למצרים. צא וחשוב דורותיו יהודה פרץ וחצרון וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה: כי לא שלם עון האמורי. להוות משתלח מארצו עד אותו זמן מג)שאין הקב"ה נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה שנאמר מד)בסאסאה בשלחה תריבנה: 17. ויהי השמש באה. כמו מה)ויהי הם מריקים שקיהם. מו)ויהי הם קוברים איש כלומר "ויהי דבר זה: השמש באה. שקעה: ועלטה היה. חשך היום

יט) סם: כ) ע"ג * דציים כ"ע ר"ח: כא) יכמיה ל"ד: כב) ע' קדיל"ח ס' כ"ח: כג) מהליס כ"ג: כד) דניאל ח': כה) סם: כו) שיר ג': כז) שמואל ל' ע"ו: כח) ויקרא ז': כט) מהליס קנ"ח: ל) ע' סם: לא) ע' ג"ך: לב) ע"ג * שמות י"ב פם' מ' ומגילה ט': לג) בראשית כ"ח: לד) סם כ"ו: לה) מהליס ק"ה: לו) בראשית מ"ז: לז) ג"ך: לח) ע' ג"ך ע"ם ומחבי קן. לט) שמות י"ב: מ) ע' ג"ך ס' כ"ח: מא) ע"ג ס' מג) ע' ג"ך ס' ק"ב: מב) ע' קוסא ע': מג) יעשיה כ"ח: מד) בראשית מ"ג: מה) מלכים ג' י"ג:

נצור ל' כיל"ד: 'תוכים וגבי יונס. כיומ"ע ועי' במזר' לגא גרים כך: "בפגרים. כי"ס: "עיט הוא לשון עוף כ"ל בשורוק והוא מקור והוא מה שמיקם והפיל בכשר יעוס עלי מוכל שמנת יעוס כיל לשון עפיפה (מלעומציו): על שם—בשלג ל' כיע"ב: 'כל הנבלות כמו לעוס עלי מוכל. כי"ס (ע' לויד ט' כ"ן): "הפגרים עד שם"ל ל' בכי"ל ובל"ב: "בכיע"ח כתיב שם בשם"ל "כך שמעתי מפי רבינו יהודה ז"ל שמואל". בכיע"בשם כתיב "כך פירש רבינו מאיר ז"ל שמואל: "פיגול שזמנו. ל' המבדבי ניסועת משיקו: "גלה למנך. כילם"כ: "ויהי זה השבר השמש באה ושקעה. שלח בכי"ס:

היום: והנה תנור עשן וגו'. מז)רמז לו שיפלו המלכיות בגיהנם: באה. טעמו למעלה לכך הוא מבואר שבא כבר ואם היה טעמו למטה באלף היה מבואר כשהוא שוקעת. ואי אפשר לומר כן שהרי כבר כתיב ויהי השמש לבא והעברת תנור עשן לאחר מכאן היתה נמצא שכבר שקעה וזה חלוק בכל תיבה לשון נקבה שסודה שתי אותיות כמו בא קם שב כשהטעם למעלה לשון עבר הוא כנון זה וכנון מח)וירחל באה, מט)קמה אלומתי, נ)הנה שבה יבמתך, וכשהטעם למטה הוא לשון הווה דבר שנעשה עכשיו והולך כמו נא)באה עם הצאן, נב)בערב היא באה ובבוקר היא שבה: 18 לזרעך נתתי. נג)אמירתו של הקב"ה כאלו היא עשויה: הנהר הגדול. נד)לפי שהוא דבוק לארץ ישראל קוראהו נדול אע"פ שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן שנאמר והנהר הרביעי הוא פרת. משל הדיוט נה)עבד מלך מלך הדבק לשחור וישתחוו לך: 19 את הקני. נו)עשר אומות יש כאן ולא נתן להם אלא שבעה גוים והשלשה אדום ומואב ועמון והם קיני קניזי וקדמוני עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר נז)אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם: 20 ואת הרפאים. ארץ עוג שנאמר בה נח)ההוא יקרא ארץ רפאים:

מז 1 שפחה מצרית. ס)בת פרעה היתה, כשראה נסים שנעשין לשרה אמר מוטב שתהא כתי שפחה בבית זה ולא גבירה בבית אחר: 2 אולי אבנה ממנה. ג)לימד על מי שאין לו בנים שאינו בנוי אלא הרוס: אבנה ממנה. בזכות שאבנים צריכי לתוך ביתי: לקול שרי. ד)לרוח הקודש שבה: 3 ותקח שרי. ה)לקחתה בדברים אשריך שזכית לידבק בגוף קדוש כזה: מקץ עשר שנים. ו)*מועד הקבוע לאשה ששהתה עשר שנים ולא ילדה לבעלה חייב לישא אחרת: לשבת אברם וגו'. ז)מגיד שאין ישיבת חוצה לארץ עולה[2] לו מן המנין לפי שלא נאמר לו ואעשך לגוי גדול עד שיבא לארץ ישראל: 4 ויבא אל הגר ותהר. ז)מביאה ראשונה: ותקל גבירתה בעיניה. ח)אמרה שרי זו אין סתרה כנלויה מראה עצמה כאילו היא צדקת ואינה צדקת שלא זכתה להריון כל השנים הללו ואני נתעברתי מביאה ראשונה: 5 חמסי עליך. ט) חמס העשוי לי עליך אני מטיל העוניש, כשהתפללת להקב"ה מה תתן לי ואנכי הולך ערירי לא התפללת אלא עליך והיה לך להתפלל על שנינו והיתי אני נפקדת עמך. ועוד דבריך אתה חומס ממני שאתה שומע בזיוני ושותק: אנכי נתתי שפחתי וגו'. ביני וביניך. י)כל ביניך שבמקרא חסר וזה[1] מלא קרי ביה ובניך שהכניסה עין הרע בעיבורה של הגר והפילה עוברה, הוא שהמלאך אומר להגר הנך הרה, והלא כבר הרתה והוא מבשר לה שתהר? אלא מלמד שהפילה הריון הראשון: 6 ותענה שרי. היתה משעבדת בה בקושי: 8 אי מזה באת. מהיכן באת? יודע היה אלא ליתן לה פתח ליכנס עמה בדברים. ולשון אי מזה איה המקום שתאמר עליו מזה אני באה: 9 ויאמר לה מלאך וגו'. יא)על כל אמירה היה שלוח לה מלאך אחר לכך נאמר מלאך בכל אמירה ואמירה: 11 הנך הרה. כשתשובי תהרי כמו יב)הנך הרה דאשת מנוח: וילדת בן. כמו וְיוֹלֶדֶת ודומה לו יג)יושבת בלבנון מקוננת בארזים: וקראת שמו. צווי הוא כמו שאומר לזכר יד)וקראת את שמו יצחק: 12 פרא אדם. אוהב מדברות לצוד חיות כמו שכתוב טו)וישב במדבר ויהי רובה קשת: ידו בכל. לסטים: ויד כל בו. הכל שונאין אותו

מז)ע' מכילתא פ' וכל העם רואים: שכד"ת פ' כ"ח: מח)לקמן כ"ט ע': מט)לקמן ל"ז: נ)רות מ': נא)לקמן כ"ט ז': נב)מסמר ג': נג)ע' ב"כ: נד)ע' * דברים מ' פס' ז': נה)שבועות מ"ז: נו)ע' ב"כ: נז)יבמות י"ח: נח)דברים ג': מז 1)מסמר ג"כ: ב)ב"כ: ג)ב"כ: ד)ב"כ: ה)יומא פ"ד ב"כ: ו)פס: ז)ב"כ: ח)ב"כ: ט)ע' ב"כ: י)ע' ב"כ: יא)ב"כ: יב)שופטים י"ג: יג)ירמיה כ"ב: יד)בלמים י"ז: טו)בלמים כ"ח:

מז א ינקן עמר פניס. גא על הגר ומלי לכל נסיב לה בהך פני קנוני על מלה גא למרן בעון פניו פניס מכוונת בפתן מרס בלמדך פתין יפיפית תוכ למרן עולם לו לילמוך מפוס עון מוכ למרן סס עקורים: 2 עולם לה. כי"ל: 3 עי' יקוטו ותמלא פנוס, המדרש כתמר סיה בב"ר פלפיניו לריכה תקון וגס ר' בחיי בפיכוכו לתורס מניה כי כתמר סיה בילקוט והמוסקנות עס פיכם"י לכלן וע"ע בזחיי פתמר "אבל לפי פמליכו ובינך מלא וים לו פני יולין ים לדרוס פהפכה פניס כלפי סגר ולפ תורס יפפוט ר' ביני ובינך כלומר פעובר פניך וזס טעם פהכניס בה עין הרע": 4 עי' ספרי פ' בהעלותך נס מ' קופליס פ"ו ומדלר"ן פ' ל"ל פמס דלפו יו"ל פניך נקוד לפי פלה מעלה לו מלה על הגר

אותו ומתגרין בו: ועל פני כל אחיו ישכון. שיהיה זרעו גדול: 13. אתה אל ראי. נקוד חטף קמץ מפני שהוא שם דבר, אלוה הראיה טז)שרואה בעלבון של עלובין: הגם הלם. לשון תימה וכי סבורה הייתי שאף הלום במדברות ראיתי שלוחו של מקום אחרי רואי אותם בביתו של אברהם, יז)ששם הייתי רגילה לראות מלאכים! ותדע שהיתה רגילה לראותם שהרי מנוח ראה את המלאך פעם אחת ואמר יח)מות נמות וזו ראתה ד"ר זה אחר זה ולא חרדה: 14. באר לחי ראי. כתרגומו: 15. ויקרא אברם שם וגו'. אע"פ שלא שמע אברם דברי המלאך שאמר וקראת שמו ישמעאל שהתה רוח הקודש עליו וקראו ישמעאל: 16. ואברם בן שמונים וגו', לשבחו של ישמעאל נכתב להודיע שהיה בן י"ג שנה כשנמול ולא עכב:

יז 1. אני אל שדי. א)אני הוא שיש די באלהותי לכל בריה לפיכך התהלך לפני ואהיה לך לאלוה ולפטרון וכן כל מקום שהוא במקרא ב)פירושו כך די שלו והכל לפי הענין: התהלך לפני. כתרגומו פלח קדמי, הדבק בעבודתי: והיה תמים. אף זה צווי אחר היה שלם בכל נסיונותי ולפי מדרשו ג)התהלך לפני במצות מילה ובדבר הזה תהיה תמים שכל זמן שהערלה בך אתה בעל מום לפני. ד"א ג)והיה תמים ד(עכשיו אתה חסר ה' איברים ב' עינים ב' אזנים וראש הגויה) שאוסיף לך אות על שמך ויהיו מנין אותיותיך רמ"ח כמנין אבריך: 2. ואתנה בריתי. ברית של אהבה וברית הארץ להורישה לך על ידי מצוה זו: 3. ויפל אברם על פניו. ז)ממורא השכינה שעד שלא מל לא היה בו כח לעמוד ורוח הקודש נצבת עליו ח)וזהו שנאמר בבלעם נופל וגלוי עינים. בברייתא דר' אליעזר: 5. כי אב המון גוים. ו)לשון נוטריקון של שמו ז"ורי"ש שהיתה בו בתחלה ז)שלא היה אב אלא לארם שהוא מקומו ועכשיו ח"אב לכל העולם לא זזה ממקומה ט)שאף יו"ד של שרי נתרעטה על השכינה עד שנתוספה ליהושע ה"שנאמר ע)ויקרא משה להושע בן נון יהושע: 6. ונתתיך לגוים. ישראל ו'ואדום שהרי ישמעאל כבר היה לו ולא היה מבשרו עליו: 7. והקמותי את בריתי. ומה היא הברית? להיות לך לאלהים: 8. לאחזת עולם. י)ושם אהיה לכם לאלהים אבל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה: 9. ואתה. ו"ו זו מוסף על ענין ראשון אני הנה בריתי אתך ואתה הוי זהיר לשמרו ומה היא שמירתו? זאת בריתי אשר תשמרו המול לכם וגו': 10. ביני וביניכם וגו'. אותם של עכשיו: ובין זרעך אחריך. העתידין להולד: המול. כמו להמול כמו שאתה אומר עשות כמו"ר לעשות: 11. ונמלתם. יא)כמו ומלתם והנו"ן בו יתירה ליסוד הנופל בו לפרקים, כגון נ' של נושך ונ' של נושא, ונמלתם כמו ונשאתם אבל ימול לשון ט"יִפְעַל כמו יעשה יאכל: 12. יליד בית. שילדתו השפחה בבית: מקנת כסף. שקנאו משנולד: 13. המול ימול יליד ביתך. כאן בפל עליו ולא אמר לשמנה ימים ללמדך י"שיש יליד בית נמול לאחר

טז)ב"ר: יז)ע' ב"ר ע"פ ז': יח)שופטים י"ג:
יז א)ע' ב"ר: ב)כדכיתי ל"ב תמה': ג)ע' תנח' פדר"א פ' כ"ט: ד)ע' נלקוטים: ה)ע' ב"ר ועי' שבת ק"ח:
ז)נכתוב י"ז: ח)ע' ב"ר פ' מ"ח: ט)במדבר י"ב: י)בתוספות ק"י ב': יא)ע"ב *שמות ג' כ"ב:

בלבד ו"א על המעשים שנידמה בינו לבינה: ב"ד' פעמים. כיע"ה: 'כתרג' למלך קיימ' לתחזי עלה. כילפ"ר וי"ר:

יז א)פירושו די וספ"ד (ותו לא). כי"ס: פירושו די לפי הענין. כי"ר: ב)עכשיו—הגויה לי' בכ"י ובד"א:
ג)ורי"ש שהיה בתחילה אב לארם ונתת לכל המון גוים ורי"ש לא זזה ממקומה אף יו"ד של שרה לא עמדה במקומה שנתרעמה לשכינה ונוספה ליהושע. כי"ר: ד)אב לכל העולם ל' בכ"י: ב"שני—יהושע ל' בכ"י: 'לדום חילו ימלו ומשרים וכבד ישמעאל היה לו ולא עלך לבשרו. כיפ"ר: 'כמו שליחי מלכיו. כ' לפום ויכיליה וע"ע *ויקרא כ"ם ל"ח: ה'במקום לעשות. כי"ר: ו'תתעבל. כי"ר: 'בביתך. כי"ר: ז"יש יליד בית שניטול לאחר. לתכי קרלי כתיבי ביליד בית ומקנת כספך מל כתיב בית מ' ואל לא כתיב בית מ' שמול יטול יליד ביתך ומקנת כספך ולא מפרש בית לא' יטיש וכתיב בן מ' יטיש יטול לכם כל זכר לדורותיכם ילוד בית ומקנת כספך ומשפרש בית לאחי דמפרש בית לא' יטיש היינו היכא דלמי ליכאלא מעלין שבולד בביתו של יאלא מקנתו דדוקיא לכאן בעינן לכתיב בהמול קרא יטול לכם כל זכר ובלד יליד בית ומקנת כספך הילכך לקח שפחה ומעוברת וילדה הרי זה מקנת כספך הגוף שלא הוה בעני אחו ומקנתו שניטול למ' דוקיא לכאן הוה שטולד בשטומו של יאלא מקח שפחה וולדה עמה שכבר ילדתו ומעש"י שלא עברו עליו

כי)לאחר שמנה ימים כמו שמפורש במסכת יג)שבת: .14 וערל זכר. יג)כאן למד שהמילה באותו מקום שהוא ניכר בין זכר לנקיבה: אשר לא ימול. יד)משיגיע לכלל עונשין ונברתה, אבל אביו אין ענוש עליו כרת אבל עובר בעשה: ונכרתה הנפש. טו)הולך עירוי וטת קודם זמנו: .15 לא תקרא את שמה שרי. טז) דמשמע "שרי, לי ולא לאחרים, כי שרה סתם שמה שתהא שרה על כל: .16 וברכתי אותה. יז)ומה היא הברכה? שחזרה לנערותה שנאמר יז)היתה לי עדנה: וברכתיה. יח)בהנקת שדים כשנצרכה לכך ביום משתה של יצחק יט)שהיו מרננין עליהם שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בננו הוא והביאה כל אחת בנה עמה ומניקתה לא הביאה והיא הניקה את כלם הוא שנאמר כ)הניקה בנים שרה. ב"ר כא)רמזו במקצת: .17 ויפול אברהם על פניו ויצחק. זה ת"א לשון שמחה וחדי ושל כב)שרה לשון מחוך למדת שאברהם האמין ושמח ושרה לא האמינה ולגלגה וזהו שהקפיד הקב"ה על שרה ולא הקפיד על אברהם: הלבן. יש תמיהות שהן קיימות כמו כג)הנגלה נגליתי כד)הרואה אתה, אף זו היא קיימת וכך אמר בלבו, הנעשה חסד זה לאחר מה שהקב"ה עושה לי! ואם שרה הבת תשעים שנה. היתה כדאי לילד, ואף על פי שדורות הראשונים היו מולידין בני ת"ק שנה בימי אברהם נתמעטו השנים כבר ובא תשות כח לעולם צא ולמד מעשרה דורות שמנח ועד אברהם שמהרו תולדותיהן בני ס' ובני ע': .18 לו ישמעאל יחיה. הלואי שיהיה ישמעאל, איני כדאי לקבל מתן שכר כזה: "יחיה לפניך. יחיה ביראתך כמו כה)התהלך לפני, פלח קדמי: .19 אבל. כו)לשון אמתת דברים וכן כז)אבל אשמים אנחנו כח)אבל בן אין לה: וקראת את שמו יצחק. על שם הצחוק. ו"א כט)על שם העשרה נסיונות וצ' שנה של שרה וח' ימים שנמול וק' שנה של אברהם: .21 כי)"ואת בריתי. למה נאמר, כבר כתיב ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך וגו'? אלא לפי שאומר והקימותי וגו' יכול בני ישמעאל ובני קטורה בכלל הקיום? ת"ל והקימותי את בריתי אתו ולא עם אחרים: ואת בריתי אקים את יצחק. למה נאמר? לא)אלא למד כב)שהיה קדוש מבטן. דבר אחר ל)אמר רבי אבא מכאן למד ק"ו בן הגבירה מבן האמה כתיב כי הנה ברכתי אתו והפרתי אתו והרבתי אתו זה ישמעאל וק"ו ואת בריתי אקים את יצחק: ואת בריתי. ברית המילה תהא מסורה לזרעו של יצחק: .20 כא)שנים עשר נשיאים. לא)כענגים יכלו כמו לג)נשיאים ורוזן: .22 מעל אברהם. לג)לשון נקיה הוא כלפי שכינה ולמדנו שהצדיקים מרכבתו של מקום: .23 בעצם היום. לד)בו ביום שנצטווה ביום ולא בלילה לא נתירא לא מן הגוים ולא מן הלצנים ושלא יהיו כה)אויביו ובני דורו אומרים אלו ראינוהו לא הנחמוהו למול כו)ולקיים מצותו של מקום: וימל. לשון ויפעל: .24 בהמולו. בהפעלו, כמו לה)בהבראם: .25 בהמולו את בשר ערלתו. לו)באברהם לא נאמר את לפי שלא

יג)ע' דף ק"ה ג': יג)ג"כ סנה ק"ח: יד)ע' קידושין כ"ע: טו)נכרתים י"ג ג"כ: טז)ע' ג"כ ס"י: יז)נכחדים י"ח: יח)ע' ג"כ יט)ע' ג"מ ב"ז: כ)לקמן כ"ה: כא)לקמן י"ח פס' י"ב: כב)שמואל ב' ג': כג)שמואל ב' ט"ו: כד)לעיל פס' י"ח: כה)נכחדים מ"ב: כו)מלכים ב' ו': כז)ע' ג"כ ס' ל"ג: כח)ע' סנהדר' כ"ע ג': כט)סנה ק"ז ג': ל)ג"כ: לא)ג"כ: לב)נכחדים ס"ב: לג)משלי כ"ה: לד)ע' ג"כ: לה)ג"כ על פס' כ"ו: לו)נכחדים ג': לז)ג"כ:

מ' ללילתו מלי מלכתיב סמול ימול וגו' ללמד לכם הוא לקח שפתח ומתעברים מלמד לח הוי עובר מקנת כסף מלמד יליד בית שקיימול לפי דדומיא דלכם וכ': כג)נמול לחקר. כילקו"ר ל"ב וכן בזוהרי ויליף ג"כ כי הם בסנת קל"ח ועי' מהרש"ל שם שכתב לולי טעות נפל בפירש"י בחומש שהיה כתוב בו נימול לחקר בד' כלומרי' בסמעתין וטעה סטועה דימול לחקר בכ"ש ופירש בו דהיינו לחקר סמוטה ימים (ח"ל ע' מלחות לר"ח לחקר לפניו כי הם הגירסא "לחקר סמוטה ימים" וע' ברש"י סנת קל"ח ע"ב ד"ה ס"ג ותמלא סרס"י הגיה בסלחות וגורס נמול לחקר): כד)כרת עדיפא לחיה בם תכי סוטרי— יניו נכחתים והולך עריכי *סנת כ"ם ב' וע"ע *כריתות ז' ב' כרת. סולך עריכי בלא בניס ומס ים לו נמים: כה)שרי. ל' יחיד משמע שרתי: כו)רעיז בסקנת ל' כיס"ר: כז)הרואה לחתם ל' כיס"ר: "יחיה— קדיימי ל' כי"ע: כח)אבל. סמת כמו אבל שרס לסתך ומתרגי קושטא *עירובין ל"ס: כט)ומת—מת לחק בסס"ד ל' בכ"י: ל)אבר קידש ידיד נכטן. דקושט שנולד נתקדש לנעים זו לכתיב אבל שרה לסתך וגו' והקימותי סת בריתי לתו סייטו ויליה: לא)שמים—ונקוס ל' כי"ע: לב)חוכניו. כיס"ר: לג)ולקיים—ונקוס ל' כי"ר וכן בסדרס ל':

שלא היה חסר אלא חתוך בשר שכבר נתמעך ע"י תשטיש אבל ישמעאל שהיה ילד הוזקק לחתוך ערלה ולפרוע הטילה לכך נאמר בו אֵת: 26. בעצם היום הזה שמלאו לאברהם צ"ט שנה ולישמעאל י"ג שנים נמול אברהם וישמעאל בנו:

חסלת לך לך.

וירא.

יח 1. וירא אליו. ה)לבקר את החולה. ג)אמר רבי חמא בר חנינא יום שלישי למילתו היה וכא הקדוש ברוך הוא ושאל [ב]בשלומו: באלוני ממרא. נ)הוא שנתן לו עצה על המילה לפיכך נגלה [ג]עליו בחלקו: [ד]יושב. ד)ישב כתיב בקש לעמוד אמר לו הקב"ה שב ואני אעמוד ואתה סימן לבניך שעתיד אני להתיצב בעדת הדיינים והן יושבין שנאמר ה)אלהים נצב בעדת אל: פתח האהל. לראות אם יש עובר ושב וכנסם בביתו: כחום היום. ו)הוציא הקב"ה חמה מנרתיקה שלא להטריחו באורחים ולפי שראהו מצטער שלא היו אורחים באים הביא המלאכים עליו בדמות אנשים: 2. והנה שלשה אנשים. ז)אחד לבשר את שרה ואחד להפוך את סדום ואחר לרפאות את אברהם ח)שאין מלאך אחד עושה שתי שליחות. תדע לך שכל הפרשה הוא מזכירן בלשון רבים ויאכלו ויאמרו אליו ובבישורה נאמר ויאמר שוב אשוב אליך ט)ובהפיכת סדום הוא אומר כי לא אוכל לעשות דבר לבלתי הפכי י)ורפאל שרפא את אברהם הלך משם להציל את לוט הוא שנאמר ויהי כהוציאם אותם החוצה ויאמר המלט על נפשיך למדת שהאחד היה מציל: נצבים עליו. לפניו, אבל לשון נקיה הוא כלפי המלאכים: וירא. מהו וירא וירא שני פעמים? הראשון כמשמעו והשני לישון הבנה, נסתכל שהיו נצבים במקום אחד והבין שלא היו רוצים להטריחו וקדם הוא ורץ לקראתם. כבבא מציעא יא), כתיב נצבים עליו וכתיב וירץ לקראתם כד חזיוה דהוה שרי ואמר פירשו הימנו, מיד וירץ לקראתם: 3. ויאמר אדני אם נא וגו'. יב)לגדול שבהם אמר וקראם כלם אדונים ולגדול אמר אל נא תעבור וכיון שלא יעבור הוא יעמדו חביריו עמו ובלשון זה הוא יג)חול. ד"א יז)[ב]קודש הוא והיה אומר להקב"ה להמתין לו עד שירוץ ויכנים את האורחים ואע"פ שכתוב אחר וירץ לקראתם האמירה קודם לכן היתה ודרך המקראות לדבר כן כמו שפירשתי אצל עו)לא ידון רוחי באדם שנכתב אחר ויולד נח וא"א לומר אלא אם כן [ג]קודם הגזירה כ' שנה, ושתי הלשונות [ד]בב"ר: 4. יוקח נא. מז)על ידי שליח והקב"ה שלם לבניו על ידי שליח שנאמר[ט] יז)וירם משה את

יח ה)סוטה י"ד תמח': ג)ב"מ פ"ו ג': ג)ב"ב פ' מ"ב תמח': ד)ע' ב"ב תמח': ה)מהלים פ"ג: ו)ב"מ פ"ו ג: ז)ב"מ סם ועי' סוס: ח)ע' ב"ב פ' כ': ט)ע' ב"מ פ"ו: י)ב"ב ועי' ב"מ סם: יא)ב"ב קף פ"ו: יב)ב"כ: יג)ע' סנהדרין ל"ח תמח': יד)ע"ש: טו)לעיל ו' סם: ג': טז)ב"מ פ"ו: יז)במדבר כ':

יח [א]לבקרו. [ב]ומחל נו. בכ"י בד"י ובמנ': [ג]נגלה לו בפלטין שלו. כי"ס: [ד]יושב—חל ל' כי"ע: [ה]לכניך שיושבין בעדת הדיינים ולהני נלך עליהן שב. כילק"ב: [ו]כשיצא חל ככנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וקורין קריאת שמע. כך הג' בב"כ: כשיהיו יושבין בבתי כנסיות ובתי מדרשות. כך היא בכ' בתמ', ובילקוט כתיב מה תמה יושב ושכינה עומדת כך בניך יושבים ושכינה עומדת: [ז]להזכיר תמה בכח שלא יהיו עובדי דככים מצויים: [ח]בפוסקים שלפנינו יש כאן הוספה "ולמעפ"י שיודעים היו שילח לקדחתם עמדו מוקומם לכבודו ולסרחותו שלא רצו להטריחו" לך בכ"י וד"י ליתא: [ט]כיון דחזא. הקב"ה: דקא מסר מרכסם את מילתו ומרי אמר לאו מוסר לדעת למיקם בכתי: כיון דמעיקרא כתיב נלבים עליו ולבסוף כתיב ויקץ לקראתם: ויאמר אדני. רבותי ד"א לדוני לגדול וכ'. כי"ס: ויאמר אדוני. רבותי: אם נא מצאתי חן בעיניך. לגדול וכ'. כי"ב: [י]לשלח שמונעני קבל אדון שכך בתו לבניו מיכאל בתמנעו גבריאל מיימיו רפאל ומשמלו: [יא]אף זה קושם. לכתב לעיל מיכה ויכח עליו שם ושלר כתב וכנה שלשה מכשים ואומר להקב"ה אל נא תעבור מעל עבדך תמתך לי כאן עד שתכניס המורחין: אל נא תעבור. וכניסו והלך לקבל האורחים *שמת קב"ן: [יב]קיוס הגזירה. כיל"ם: אלא שהיתה הגזירה קודם לילדה עשרים שנה. כי"ב: [יג]ע' בב"ב שלפנינו דף לשון האחר "מול הוא" ואשמעי שנכתבו של רש"י היו שתי שלשות כמו שכתב גם נמס' שבועות דף ל"ה ע"ב: [יד]בב"מ

את ידו ויך את הסלע: מו ורחצו רגליכם. יח) כסבור שהם ערביים שמשתחוים לאבק רגליהם יט) והקפיד שלא להכנים ע"ז לביתו. אבל לוט שלא הקפיד הקדים להם לרחיצה שנאמר כ) ולינו ורחצו רגליכם: תחת העץ. תחת האילן: .5 "וסעדו לבבכם. כא) בתורה בנביאים וכתובים מצינו דפתא "סעדתא דלבא. בתורה וסעדו לבבכם. בנביאים כב) סעד לבך פת לחם. בכתובים כג) ולחם לבב אנוש יסעד. אמר רבי "חמא לבבכם אין כתיב כאן אלא לבבם מגיד שאין יצר הרע שולט בטלאכים. ב"ר: אחר תעבורו. אחר כן תלכו: כי על כן. כמו־על אשר וכן כל כי על כן שבמקרא כד) כי על כן באו בצל קורתי כה) כי על כן ראיתי פניך כו) כי על כן לא נתתיה כז) כי על כן ידעת חנותנו: .6 קמח סלת. כח) סלת כלעגות קמח לעמלן של טבחים לכסות את הקדרה לשאוב את הזוהמא: .7 בן בקר רך וטוב. כט) ג' פרים היו כדי להאכילן ג' לשונות בחרדל כא: אל הנער. ל) זה ישמעאל לחנכו במצות: .8 ויקח חמאה וגו'. לא) ולחם לא הביא לפי שפירסה שרה נדה שחזר לה אורח כנשים אותו היום ונטמאת העיסה: חמאה. שומן החלב שקולטין מעל פניו: ובן הבקר אשר עשה. לב) כב אשר תקן, כג קמא קמא כד שתיקן אמשי ואיתי קמייהו: ויאכלו. לג) נראו כמי שאכלו, מכאן שלא ישנה אדם מן המנהג: .9 ויאמרו אליו. לד) נקוד כה על א"ו שבאליו ותניא ר' שמעון בן אלעזר אומר כל מקום שכתב רבה על הנקודה אתה דורש הכתב וכאן הנקודה רבה על הכתב אתה דורש הנקודה שאף לשרה שאלו איו אברהם לה) למדנו שישאל אדם באכסניא שלו לאיש על האשה כו ולאשה על האיש. בבבא מציעא לו) אומרים, יודעים היו מלאכי השרת שרה אמנו היכן היתה אלא להודיע שצנועה היתה כדי לחבבה על בעלה כו, אמר רבי יוסי בר חנינא כדי לשגר לה כוס של ברכה: הנה באהל. לז) צנועה היא: .10 שוב אשוב. לא בשרו המלאך שישוב אליו אלא בשליחותו של מקום אמר לו כמו לח) ויאמר לה מלאך ה' הרבה ארבה והוא אין בידו להרבות אלא בשליחותו של מקום אף כאן בשליחותו של מקום אמר לו כן: כז אלישע אמר לשונמית לט) למועד הזה כעת חיה את חובקת בן ותאמר אל אדוני איש האלהים אל תכזב בשפחתך, אותן המלאכים שבשרו את שרה אמרו למועד אשוב! אמר לה אלישע אותם המלאכים שהם חיים וקיימים לעולם אמרו למועד אשוב אבל אני בשר ודם שהיום חי ומחר מת בין חי ובין מת למועד הזה וגו': כעת חיה. כח כעת הזאת לשנה הבאה מ) ופסח היה ולפסח הבא גולד יצחק מדלא קרינן כְּעֵת אלא כָּעֵת. לכעת חיה כעת הזאת שתהא חיה לכם מא) שתהיו כולכם שלמים וקיימים: והוא אחריו. הפתח היה אחר המלאך: .11 חדל להיות. לא פסק ממנה: ארח כנשים. אורח נדות: .12 בקרבה. מסתכלת מב) במעיה ואמרה

יח) ע' סס: יט) ע' ב"ר פ' נ': כ) לקמן י"ט ג': כא) ב"ר: כב) שופטים י"ט: כג) מלכים ק"ר: כד) בראשית י"ט: כה) בראשית נ"ב: כו) סס נ"ח: כז) במדבר י': כח) ב"ר ועי' מ"ח: כט) ב"ר: ל) ב"ר: לא) ב"מ ב"ז ב"ר: לב) ב"ר ועי' ב"מ מ"ז: לג) סס: לד) דף פ"ז: לה) סס: לו) לעיל ע"ז סס: לח) מלכים ג' ד': מ) ס"ע נ) סס ב"ר: לז) ב"ר ועי' ב"מ מ"ז: לה) ב"מ סס: לט) ב"ר: מ) ב"ר: מא) ב"ר: מב) במ"ר פ"ה: מג) ב"מ:

ע"ר סרחי' מוכיח בניר וילמו ונמנו מים ושתה העם בשנות י"ז: מו ורחצו רגליכם. שלא יכנים ע"ז בתוך ביתו שהעובדיים רגילין להשתחות לאבק רגליהן וכן כלמו לו בעבדיים: "ושעדו—בשלאכים ל' כילי"ע ול"ג: "מזוזיתא לבבא. כים"ק (כלומר מזוזה שהלב נשען עליה מלשון מחות. ס' הזכרון): "ס"ק לחמא. כים"ק וכן הוא בב"ר: כעולת. עדיף מקמח: לעמילן של עצים. חלות עשויות לכבוד כב קמח סי הקליה לשמוע זועתה התשמיל (ע"ע פסחים ס"ג ג'): כג מענין מלכים ושניה הוא: כד קמח קמח למעני לייתי קמייהו. ני"ד: כה קמח קמח למעלי. לשון שמניע לאכול שנגמר ניפולו: כו שתיקן לייתי. כיל"ס: כז על מ"ץ שבשלין נקוד. מי שלו נקוד והשלח מיום נקודם (ע' תוס' שם): ליומה תיכה וכו'. והייטו ניקדת מי דלא היו לריכין ליטלל ליודעין היו שהיה נאכל לכל נקודם עוקדת התיבה שהיה מלא לכשם ודומם מייבים דך לכך: נאכסניא. אצל מוסניאה: כז משו' ומשק תיבות ולאשה על האיש ומ' ומהשי"ת שנתה לקייס הגיכלא: כח להודיעו שהיה לנועה ומשלח מבשורתיה שהיה נכחית ונלך ליטלל מחכיה: כט חלישע — וגומר ל' בכיל"ע ול"ג: בכיס"ק מקום הלבניה מלא הוא לאחר תיבות "שלומים וקיימים" ללהלן קוסס קוף שסמוך: מ כעת הזאת ל' כיס"ק: לכעת חיה. כעת הזאת שתהיה בחייה ובשלום ולכך נקוד כעת * מלכים ב' ד' ע"ז: לא פסק ממנה דרך נשים חורש

ואמרה אפשר הקרבים הללו טעונין ולד השדים הללו שצמקו מושכין חלב [לב]תנחומא: עדנה. צחצוח בשר ולשון משנה [מג]משיר את השער ומעדן את הבשר. דבר אחר [מד]לשון עידן זמן וסת נדות: 13. האף אמנם. הגם אמת אלד? ואני זקנתי. [מה]שנה הכתוב מפני השלום שהרי היא אמרה [לג]ואדני זקן: 14. היפלא. כתרגומו היתכסי וכי שום דבר מופלא ומופרד ומכוסה ממני מלעשות כרצוני: למועד. לאותו מועד המיוחד שקבעתי לך אתמול, למועד הזה בשנה האחרת: 15. כי יראה וגו' כי צחקת. כי הראשון משמש לשון דהא שנותן טעם לדבר ותכחש שרה לפי שיראה והשני משמש בלשון אלא ויאמר לא כדברך הוא אלא צחקת, שאמרו רבותינו [מו]כי משמש בארבע לשונות אי דילמא אלא דהא: 16. וישקיפו. [מז]כל השקפה שבמקרא לרעה חוץ [מח]מהשקיפה ממעון קדשך שגדול כח מתנות עניים שהופך מדת הרוגז לרחמים: לשלחם. ללוותם כסבור אורחים הם: 17. המכסה אני. בתמיה, אשר אני עושה בסדום, לא יפה לי [מט]לעשות דבר זה שלא מדעתו אני נתתי לו את הארץ הזאת וחמשה כרכין הללו שלו הן שנאמר [נ]גבול הכנעני מצידון וגו' בואכה סדומה ועמורה וגו'. קראתי אותו אברהם אב המון גוים ואשמיד את הבנים ולא אודיע לאב שהוא אוהבי! 18. [לד]ואברהם היו יהיה. [נא]מ"א זכר צדיק לברכה הואיל והזכירו ברכו. ופשוטו וכי ממנו אני מעלים והרי הוא חביב לפני להיות לגוי גדול [לה]ולהתברך בו כל גויי הארץ: 19. כי ידעתיו [לו]לשון חבה כמו [נב]מודע לאישה, הלא בועז מודעתנו [נג]ואדעך בשם, ואמנם עיקר לשון כלם אינו אלא לשון ידיעה שהמחבב את האדם מקרבו אצלו ויודעו ומכירו. ולמה ידעתיו? למען אשר יצוה. לפי שהוא מצוה את בניו עלי לשמור דרכי [לז]ואם תפרשהו [לח]כתרגומו יודע אני בו שיצוה את בניו וגו' אין למען נופל על הלשון: יצוה. ל' הווה כמו [נד]ככה יעשה איוב: למען הביא. כך הוא מצוה לבניו שמרו דרך ה' כדי שיביא ה' על אברהם וגו' [נה]על בית אברהם לא נאמר אלא על אברהם למדנו כל המעמיד בן צדיק כאילו אינו מת: 20. ויאמר ה'. אל אברהם [לט]שעשה כאשר אמר שלא יכסה ממנו: כי רבה. כל רבה שבמקרא הטעם למטה בבי"ת לפי שהן מתורגמין גדולה או [נו]גדלה והולכת אבל זה טעמו למעלה ברי"ש לפי שמתורגם גדלה כבר כמו שפירשתי [נז]ויהי השמש באה [נח]הנה שבה יבמתך: 21. ארדה נא. למד לדיינים שלא יפסקו דיני נפשות אלא בראיה הכל כמו שפירשתי [נט]בפרשת הפגלה. [מ]דבר אחר ארדה נא לסוף מעשיהם: הכצעקתה. של מדינה: הבאה אלי עשו. [מא]וכן עומדים במרדם כלה אני עושה בהם. ואם לא יעמדו במרדן אדעה מה אעשה להפרע מהן ביסורין ולא אכלה אותן. וכיוצא בו מצינו במקום אחר [ס]ועתה הורד עדיך מעליך ואדעה מה אעשה לך ולפיכך יש הפסק נקודת פסיק בין עשו לכלה כדי להפריד תיבה מחברתה. ורבותינו דרשו [מב]הכצעקתה צעקת [מג]ריבה אחת שהרגו מיתה משונה על שנתנה מזון לעני כמפורש [סא]בחלק: 22. ויפנו משם. ממקום שאברהם ליוום שם: ואברהם עודנו עומד לפני ה'. והלא לא הלך לעמוד לפניו אלא הקב"ה בא אצלו ואמר לו זעקת סדום ועמורה כי רבה, והיה לו לכתוב וה' עודנו עומד על

[מג]מנחות פ"ו: [מד]ע' ב"ר: [מה]ב"מ פ"ז יבמות ס"ה ב"ר: [מו]ר"ה ג' גיטין ל': [מז]ע' מעשר שני פ"ה תנחומא פ' כי תשא: [מח]דברים כ"ו: [מט]ע' ב"ר ותנחומא: [נ]בראש' י': [נא]ב"ר יומא ל"ח ב': [נב]רות ב': [נג]שמות ל"ג: [נד]ע' *בראשית כ"ד פס' מ"ה: [נה]ע' ב"ר: [נו]וכן בב"ר: [נז]לעיל ט"ו פי"ז: [נח]רות א': [נט]לעיל י"א פ' ה': [ס]שמות ל"ג: [סא]סנהד' ק"ט ב':

נדות. כי"ס: [לב]תנחו' ל' כילס"ר (ובאמת בתנח' שלפנינו ליתא המאמר): [לג]אמר לו הקב"ה שהיא אמרה ואני זקנתי *ב"מ: ואדני זקן. שרה אמרה ל' בזוי וכשגלה הקב"ה הדבר לאברהם כתיב למה זה נחקה שרה וג' ואני זקנתי ושינה הדבר מפני השלום: [לד]המכסה אני מאברהם. וכיון שהזכיר שמו ברכו דסמיך ליה ואברהם היו יהיה וג': [לה]ולהתברך—הארץ ל' בכ"י: [לו]כתרג' ארי ידעתנה לשון חבה. כי"ס וכן בר"מ ובאו"ג מדפוס ליסבאנע: ארי ידעתנה התרג' מפרש לשון חבה. כי"ר: [לז]ואם תפרשהו—הלשון ל' כי"ע: [לח]כתרג' ל' ברמ'. (כוונת המפרש על הניסחא אשר בתרגום שלפנינו ארי גלי קדמי): [לט]שעשה—ממנו ל' כיס"ר וד"ב: [מ]ד"א עד מחברתה הד"א בכ"י: [מא]ואם. כי"ע: והם. בדק': [מב]על מעשה ריבה שהושיטה קמח לעני ושרפוה בב"ר: ואח"כ מתחיל ד"ח ואם לא אדעה. ואם לא יעמדו במרדן עד אעשה לך (לעיל בד"ה הבאה אלי עשו). כיס"ר וד"ב: [מג]ריבתה.

על אברהם סב)אלא מד תיקון סופרים הוא זה מה אשר הפכוהו רז"ל לכתוב כן: 23. ויגש
אברהם. סג)מצינו הגשה למלחמה סד)ויגש יואב וגו'. והגשה לפיוס מו ויגש אליו יהודה.
וחגשה לתפלה סה)ויגש אליהו הנביא, ולכל אלה מז נכנס אברהם לדבר קשות מח ולפיוס ולתפלה:
האף תספה. הגם תספה ולתרגום של אונקלוס שתרגמו סו)לי רוגז כך פירושו האף ישיאך
שתספה צדיק עם רשע: 24. אולי יש חמשים צדיקים. סז)עשרה צדיקים לכל כרך וכרך
כי ה' מט מקומות יש. ואם תאמר לא יצילו הצדיקים את הרשעים, למה תמית הצדיקים?
25. חלילה לך. סח)חולין הוא לך סט)יאמרו כך הוא אומנותו שוטף הכל צדיקים ורשעים
כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה: כ'דבר הזה. ע)לא הוא ולא כיוצא בו: חלילה לך.
עא)לעולם הבא: השופט כל הארץ. נקוד בחטף פתח ה"א של השופט לשון תמיה וכי מי
שהוא שופט לא יעשה משפט אמת: 26. נ אם אמצא בסדם וגו'. לכל המקום, ולכל הכרכים
ולפי שסדום היתה נא מטרפולין וחשובה מכולם תלה בה הכתוב: 27. נב הואלתי. רציתי כמו
עב)ויואל משה: ואנכי עפר ואפר. עג)וכבר הייתי ראוי להיות עפר על ידי המלכים ואפר
על ידי נמרוד לולי רחמיך אשר עמדו לי: 28. התשחית בחמשה. והלא הן ט' לכל כרך
עד)ואתה צדיקו של עולם תצטרף עמהם: 29. אולי ימצאון שם ארבעים. עה)וימלטו ד'
הכרכים, וכן ל' יצילו ג' מהם או כ' יצילו ב' מהם או י' יצילו אחד מהם: 31. הואלתי.
רציתי. נג כמו ויואל משה: 32. אולי ימצאון שם עשרה. עו)על הפחות לא בקש,
אמר דור המבול היו ח' נח ובניו ונשיהם ולא הצילו על דורם נד ועל ט' על ידי צרוף כבר בקש
ולא מצא: 33. וילך ה' וגו'. עז)כיון שנשתתק הסניגור נה הלך לו הדיין: ואברהם שב
למקומו. עח)נסתלק הדיין נסתלק הסניגור והקטיגור מקטרג ולפיכך ויבאו שני המלאכים
סדומה להשחית:

יט 1. שני. א אחד להשחית את סדום וא' להציל את לוט והוא אותו שבא לרפאות אברהם
א)והשלישי שבא לבשר את שרה כיון שעשה שליחותו נסתלק לו: המלאכים. ב)ולהלן
קראם אנשים, כשהיתה שכינה עמהם קראם אנשים. ד"א אצל אברהם שכחו גדול והיו המלאכים
תדירין אצלו כאנשים קראם אנשים ואצל לוט קראם מלאכים: בערב. ג)וכי כלן כך שהו
המלאכים מחברון לסדום? אלא מלאכי רחמים היו וממתינים שמא יוכל אברהם ללמד עליהם
ב סניגוריא: ולוט ישב בשער סדם. ד)ישב כתיב אותו היום מנוהו שופט עליהם: וירא
לוט וגו'. ה)מבית אברהם למד לחזר על האורחים: 2. הנה נא אדני. הנה נא אתם אדונים
לי אחר שעברתם עלי. דבר אחר הנה נא צריכים אתם לתת לב על הרשעים הללו שלא יכירו
בכם וזו היא עצה נכונה סורו נא. ו)עמקו את הדרך לביתי דרך עקלתון שלא יכירו שאתם
נכנסין שם לכך נאמר סורו, בראשית רבה: ג ולינו ורחצו רגליכם. ז)וכי דרכן של בני אדם
ללון תחלה ואחר כך רוחץ? ועוד שהרי אברהם אמר להם תחלה רחצו רגליכם? אלא כך אמר
לוט אם כשיבאו אנשי סדום ויראו שכבר רחצו רגליהם יעלילו עלי ויאמרו כבר עברו שני ימים
או שלשה שבאו לביתך ולא הודעתנו לפיכך אמר מוטב שיתעכבו כאן באבק רגליהם שיהיו
נראין כמו שבאו עכשיו לפיכך אמר לינו תחלה ואחר כך רחצו: ויאמרו לא. ח)ולאברהם
אמרו

סב)ב"ר: סג)ב"ר: סד)שמואל ב' י': סו)מלכים א' י"ח: סה)ע"ג ב"ר: סז)ע' ת"י: סח)ת"י וע"ז ד': סט)תנחומא:
ע)ע' ב"ר תנח': עא)ילקוט בשם תנח' ע"ש: עב)שמות ב': עג)ע' ב"ר: עד)ב"ר: עה)ע' ת"י: עו)ע' ב"ר: עז)ע'
ב"ר: עח)שם:

יט א)תנחומא: ב"ר: ב)ב"ר: ג)ע' ב"ר: ד)ב"ר: ה)ב"ר ע"פ ג': ו)ב"ר: ז)ע' ב"ר: ח)ב"מ פ"ז ב"ר:

נערה: מד ע' תנחומא פ' בשלח: מה אשר הפכוהו רז"ל לכתוב כן „ל' בכ"י ודב"י, והיא רק כ' כי"מ
והמזרחי וע' מה שכתבתי עלי' במבוא הספר: מו בב"ר ויגשו בני יהודה אל יהושע: מז נגש. כיס"ר:
מח ולפיוס ל' בכ"י: מט מקומות הן עם נוער. כי"ר: נ אם אמצא —הכתוב ל' כיס"ר ד"ב: נא מטרפולין.
ל' יון אמא של מלכות מטרא אם פולין ל' שרה *מגילה ו': נב הואלתי—עמדה לי ל' כ"י וד"ב:
נג לשון ויואל משה. כי"ס וכן בדק' רש"י: נד ועל—מצא ל' כי"ע: נה הלך הרחמן כיס"ר:

יט א א' להשחית—אברהם ל' בכ"י: ב זכות. כי"ר: ג ולינו—כך רחצו ל' בכ"י:

ע"י תשבי: הואיל.

אמרו כן תעשה מכאן שמסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול: כי ברחוב נלין. הרי כי משמש בלשון אלא, שאמרו לא נסור אל ביתך אלא ברחובה של עיר נלין: 3. ויסרו אליו. ט)עקמו את הדרך לצד ביתו: ומצות אפה. י)פסח היה: 4. טרם ישכבו ואנשי העיר אנשי סדום. כך נדרש בב"ר יח)טרם ישכבו ואנשי העיר הזו בפיהם של מלאכים שהיו שואלים ללוט טה טיבם ומעשיהם והוא אומר להם רובם רשעים, עודם מדברים בהם ואנשי סדום וגו' ומשוטו של מקרא ואנשי העיר אנשי רשע נסבו על הבית על שהיו רשעים נקראים אנשי סדום כמו שאמר הכתוב ואנשי סדום רעים וחטאים: כל העם מקצה. יג)מקצה העיר עד הקצה שאין אחד מותה בידם שאפילו צדיק אחד אין בהם: 5. ונדעה אותם. יג)במשכב זכר כמו אשר לא ידעו איש: 8. ²האל. כמו ואלה: כי על כן באו. כי הטובה הזאת תעשו לכמוני על אשר באו בצל קורתי. יד)תרגום בטלל שרותי תרגום של קורה שרותא: 9. ויאמרו גש הלאה. טו)²קרב להלאה בלומר התמרב לצדדין והתרחק ממנו וכן כל הלאה שבמקרא לשון רחוק כמו טז)זרה הלאה יז)הנה החצי ממך והלאה יח)גש הלאה המשך להלן בלשון לעז טריט"דנוש' יט)ודבר נויפה הוא לומר אין אנו חוששין לך ודומה לו כ)קרב אליך אל תגש בי. וכן כא)גשה לי ואשבה, המשך לצדדין בעבורי ואשב אצלך. אתה טליין על האורחין איך מלאך לבך? על שאמר להם על הבנות אמרו לו גש הלאה לשון נחת ועל שהיה טליין על האורחים האחד בא לגור. אדם נכרי יחידי אתה בינינו שבאת לגור וישפוט שפוט ונעשית מוכיח אותנו: הדלת. היא הסובבת לנעול ולפתוח: 11. פתח. הוא החלל שבו נכנסין ויוצאין: בסנורים. כב)מכת עורון: מקטן ועד גדול. כג)הקטנים התחילו בעבירה תחילה שנאמר מנער ועד זקן לפיכך התחילה הפורענות מהם: 12. עד מי לך פה. פשוטו של מקרא מי יש לך עוד בעיר הזאת חוץ מאשתך ובנותיך שכבית. חתן ובניך ובנותיך. ואם יש לך חתן או בנים ובנות הוצא מן המקום. ובניך. בני בנותיך הנשואות. ומ"א כד)עוד, מאחר שעושין נכלה כזאת מי לך פיתחון פה ללמד סניגוריא עליהם שכל הלילה היה טליץ עליהם טובות, קרי ביה מי לך פֶּה: 14. התנו. כה)שתי בנות נשואות היו לו בעיר: לוקחי בנותיו. כו)²שאותן שבבית ארוסות להם: 15. ויאיצו. כתרגומו ודחיקו, מהריהו: הנמצאת. הטוזמנות לך בבית להצילם כז)ומ"א יש וזה ישובו של מקרא: תספה. תהיה כלה, כח)עד תום כל הדור מתורגם עד דסף כל דרא: 16. ויתמהמה. כדי להציל את עמונו: ויחזיקו. כט)אחד מהם היה שליח להצילו וחבירו להפוך סדום לכך נאמר ויאמר המלט ולא נאמר ויאמרו: 17. המלט על נפשך. דייך להציל נפשות אל תחום על המעון: אל תביט אחריך. אתה הרשעת עמהם ל)ובזכות אברהם אתה נצול אינך כדי להאות בפורענותם ואתה נצול: בכל הככר. ככר הירדן: ההרה המלט. לא)אצל אברהם ברח שהוא יושב

ט)ב"כ: י)ע' ב"ל ע"ב כ"ד: יא)ב"כ: יב)ע' ב"כ: יג)ע' ב"כ: יד)גם *עיכובין ק"ד: עו)בם"ח: עז)במדבר י"ז: יח)שמואל ת' כ': יט)בפרש"י: כ)ילקוט פ' וינס: כא)בפרש"י: כב)שם מ"ח: כג)ע' * מלכים ג' ו' ויומא כ"ח ג' ד"ה בבכיכי: כג)ב"כ: כד)ב"כ ע"ב ס': כה)ב"כ: כו)ע' ב"כ: כז)ע' ב"כ: כח)דבכים ג': כט)ב"כ: ל)ע' ב"כ: לא)ע' פם' בבמי פם' ביום הטמיני:

²המלט ממו המלט ל' בכ"י: ²קרב—מלאך לבך ל' בכיים"ר וכך היא בכ' בכ"י המלט וגם בי"ל "ויאמרו גש הלאה. על שאמר להם על הבנות אמרו לו גם הלאה ל' נחת ועל שאתה טליץ על האורחים איך מלאך לבך. האחד בא לגור. אדם נכרי יחידי אתה בינינו שבאת לגור ויפשוט שפוט ונעשית מוכיח לותנו"—ותו לא ומה שמעתה דפרושים שלנו בריאה דקרא קרב להלאה עד ואשב אלנך נכתב בכילו"ג וגם בל"א וכגליון דכי"ם על שם ר' יוסף קרא (בכיל"ם ר' יוסי): וכך היא בכ' בכיימ"ע וכגליון כי"ם "בשאתה להם על הבנות אמרו לו גם הלאה ל' נחת ועל שאתה טליץ על האורחים איך מלאך לבך וכ' יוסף קרא מפרש בענין אחר גם הלאה אין גם הלאה אלא לשון רחיסה ודמייה כמו קרב אליך אל תגע בי וכמו ואת שתם הלאה וכמו והגלתי אתכם מהלאה להמשק שמה כלן לוט היה מתחבא לפניהם על האכסניים ושם אומרים לו קרב אליך אל תבגע בנו שתם אתה אומר קרב אליו ושמע דבריהם מה טוב לבבר הזה והלא לוט קרב אליהם עומד כמו שמליו והלא עליהם לוט הפתחה אלא על כרחך ל' הרחקה הוא והולה המוסיף לדבריו: ¹לקוחי אין כאיב כלן אלא לוקחי שתותן וכ' כיים"ר דל"ת:

¹ Traie-Retire-toi de nous (ליעז דיך טוריקק פתן תוכז):

יושב בהר שנאמר לג)ויעתק משם ההרה. ואף עכשיו היה יושב שם שנאמר לד)עד המקום אשר היה שם אהלה בתחלה ואף על פי שכתוב ויאהל אברם וגו' אהלים הרבה היו לו ונמשכו עד חברון: המלט. לשון השמטה וכן כל המלטה שבמקרא אשמוצי"ר בלע"ז וכן לה)והמליטה זכר שנשמט העובר מן הרחם לה)כצפור נמלטה לו)לא יכלו מלט משא להשמיט משא הרעי שבנקביהם: .18 אל נא אדני. רבותינו אמרו לז)ששם זה קדש שנאמר בו להחיות את נפשי 'מי שיש בידו להמית ולהחיות ותרגומו לח)בבעו "כען ה': אל נא. אל תאמרו אלי להמלט ההרה: נא. לשון בקשה: .19 פן תדבקני הרעה. לט)כשהייתי אצל אנשי סדום היה הקב"ה רואה מעשי ומעשה בני העיר והייתי נראה צדיק וכדאי להנצל. וכשאבא אצל צדיק אני כרשע. וכן אמרה הצרפית לאליהו מ)באת אלי להזכיר את עוני עד שלא באת אצלי היה הקב"ה רואה מעשי "ומעשה עמי ואני צדקת ביניהם ומשבאת אצלי לפי מעשיך אני רשעה: .20 העיר הזאת קרובה. מא)קרובה ישיבתה נתיישבה מקרוב לפיכך לא נתמלאה סאתה עדיין. ומה היא קריבתה? מדור הפלגה שנתפלגו האנשים והתחילו להתיישב איש איש במקומו והיא היתה בשנת מות פלג ומשם ועד כאן נ"ב שנה שפלג מת בשנת מ"ח לאברהם. כיצד? פלג חי אחרי הולידו את רעו ר"ט שנה צא מהם ל"ב כשנולד שרוג ומשרוג עד שנולד נחור ל' הרי ס"ב ומנחור עד שנולד תרח כ"ט הרי צ"א ומשם עד שנולד אברהם ע' הרי קס"א תן להם מ"ח הרי ר"ט ואותה שנה היתה שנת הפלגה וכשנתברבה סדום היה אברהם בן צ"ט שנה הרי מדור הפלגה עד כאן נ"ב שנה וצוער איחרה ישיבתה אחרי ישיבת סדום וחברותיה שנה אחת הוא שנאמר אמלטה נא. מב)נא-בגימטריא נ"א: הלא מצער היא. מג)והלא עונותיה מועטין ויכול אתה להניחה. ותחי נפשי בה, זהו מדרשו. ופשוטו של מקרא הלא עיר קטנה היא ואנשים בה מעט אין לך להקפיד אם תניחנה ותחי נפשי בה: .21 גם לדבר הזה. לא דייך שאתה ניצל אלא אף כל העיר אציל בגללך: הפכי. הופך אני כמו מג)עד בואי מד)אחרי רואי מה)מדי דברי בו: .22 כי לא אוכל לעשות. מו)זה עונשן של מלאכים על שאמרו כי משחיתים אנחנו ותלו הדבר בעצמן לפיכך לא זו משם עד שהוקקו לומר שאין הדבר ברשותן: כי לא אוכל. לשון יחיד מז)מכאן אתה למד שהאחד הופך והאחד מציל שאין ב' מלאכים נשלחים לדבר א': על כן קרא שם העיר צוער. על שם והיא מצער: .24 וה' המטיר. מח)כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו: המטיר על סדום. מט)בעלות השחר כמו שנאמר וכמו השחר עלה, שעה שהלבנה עומדת ברקיע עם החמה לפי שהיו מהם עובדין לחמה ומהם ללבנה אמר הקב"ה אם אפרע מהם ביום יהיו עובדי לבנה אומרים אלו היה בלילה כשהלבנה מושלת לא היינו חרבין ואם אפרע מהם בלילה יהיו עובדי החמה אומרים אלו היה ביום כשהחמה מושלת לא היינו חרבין 'לכך כתיב וכמו השחר עלה ונפרע מהם בשעה שהחמה והלבנה מושלות: המטיר גפרית ואש. נ)בתחלה מטר ונעשה גפרית ואש: מאת ה'. נא)דרך המקראות לדבר כן כמו נשי למך ולא אמר נשי. וכן אמר דוד נב)קחו עמכם את עבדי אדניכם "ולא אמר עבדי. וכן אחשורוש אמר בשם המלך ולא אמר בשמי. אף כאן אמר נג)מאת ה' ולא אמר מאתו: מן השמים. נד)הוא שאמר הכתוב נה)כי בם ידין "עמים וגו'. כשבא ליסר הבריות מביא עליהם אש מן השמים כמו שעשה לסדום. וכשבא להוריד המן מן השמים נו)'הנני ממטיר לכם

לג) בראשית י"ג: לג. לד) שם י"ג: לד. לה) תהלים קכ"ד: ו. לו) ישעיה י"ו: לג. לז) סנהדרין ל"ב: לח. לח) ועי' בח"מ שלפנינו: לט) ב"ר ופסי' לבתי ביום הששי: מ) מלכים ח' י"ז: מא) ע' שבת י' ב': מב) שם: מג) לקמן מ"ח: מד) לעיל ט"ז: מה) ירמיה ל"ו: מו) ע' ב"ר על פס' י"ב: מז) ע' לעיל י"ח פס' ו': מח) ב"ר כ: מט) ע' מכילתי פ' בשלח: נ) ב"ר: נא) מלכים ח' ו': נב) ע' סנהד' ל"ח ב': נד) ילקוט פס תמח' וע"ב ב"ר: נה) ליוד ל"ו: נו) שמות ט"ז:

מי שים פיהו. וכי קמוך וימור לוט מליסס בחזיסס מל נח יסי כן ומזל כלפי הסס ומור לו מלכי הסס נח ונמח עבדך: "קדס ד'. כי"ל: "ונעשה בני עיבי. כיס"כע"ב: 'לכך—מוסלות ל' בכ"י: אע' סנוסס בב"ר: "עמים יתן מוכל לוכביך כסבח וכ' למלוס שכ' כי בס ידין עמים בסבח

[1] Émisser (עטסליפפען):

ע' הערות שלקט בתוך "בצלו בצל רקוע"

לכם לחם מן השמים: .25 ויהפך את הערים וגו'. מז)ארבעתן יושבות בסלע אחד והפכן מלמעלה למטה שנאמר נח)בחלטיש שלח ידו "וגו': .26 ותבט אשתו מאחריו של לוט: ותהי נציב מלח. נט)במלח חטאה ובמלח לקתה אמר לה תני מעט מלח לאורחים הללו אמרה לו אף המנהג הרע הזה אתה בא להנהיג במקום הזה: .28 קיטר. תימור של עשן טורק"א בל[1]: הכבשן. הפירה ששורפין בה את האבנים לסיד וכן כל כבשן שבתורה: .29 ויזכר אלהים את אברהם. ס)מהו זכירתו של אברהם? על לוט נזכר שהיה לוט יודע ששרה אשתו של אברהם ושמע שאמר אברהם במצרים על שרה אחותי היא ולא גלה הדבר שהיה חם עליו לפיכך חם הקב"ה עליו: .30 כי ירא לשבת בצוער. לפי שהיתה קרוכה לסדום: .31 אבינו זקן. ואם לא עכשיו אימתי שמא ימות או יפסוק מהוליד: ואיש אין בארץ. סא)סבורות היו שכל העולם נחרב כמו בדור המבול. בראשית רבה: .33 ותשקין וגו'. סב)יין נזדמן להן במערה להוציא מהן שני אומות: ותשכב את אביה. ובצעירה כתיב ותשכב עמו צעירה לפי שלא פתחה בזנות אלא אחותה למדתה חיסך עליה הכתוב ולא פירש גנותה. אבל בכירה שפתחה בזנות פרסמה הכתוב במפורש. סג)ובקומה "של בכירה נקוד[ט] לומר שבקומה ידע ואע"פ כן לא נשמר ליל שני מלשתות: סד)[ט]אמר רבי "לוי כל מי שהוא להוט אחר בולמוס של עריות לסוף מאכילים אותו מבשרו: .36 ותהרין וגו'. סה)אע"פ שאין האשה מתעברת מביאה ראשונה אלו שלטו בעצמן והוציאו [ח]ערותן לחוץ ונתעברו מביאה ראשונה: .37 [ט]מואב. סו)זו שלא היתה צנועה פירשה שמאביה הוא. אבל צעירה קראתו בלשון נקיה וקבלה שבר בימי משה שנאמר בבני עמון סז)אל תתגר בם כלל ובמואב לא תהזר אלא שלא ילחם בם אבל לצערן התיר לו:

כ .1 ויסע משם אברהם. א)כשראה שחרבו הברכים ופסקו העוברים והשבים נסע לו משם. דבר אחר להתרחק מלוט שיצא עליו שם רע שבא על בנותיו: .2 ויאמר אברהם. ג)כאן לא נטל רשות אלא על כרחה שלא בטובתה לפי שכבר לוקחה לבית פרעה ע"י כן: אל שרה אשתו. על שרה אשתו. כיוצא בו ג)אל הלקח ארון וגו'. ג)ואל מות תמית, שניהם בלשון על: .4 לא קרב אליה. ז)המלאך מנעו כמו שנאמר לא נתתיך לנגוע אליה. הגוי גם צדיק תהרג. [א]אף אם הוא צדיק תהרגנו! שמא כך דרכך לאבד האומות הנם? ה)כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה אף אני אומר שהרגתם על לא דבר כשם שאתה אומר להרגני[2]: .5 גם היא. ו)[ג]לרבות עבדים וגמלים וחמרים שלה את כלם שאלתי ואמרו לי אחיה הוא: בתם לבבי. שלא דמיתי לחטוא: ובנקין כפי. נקי אני מן החטא שלא נגעתי בה: .6 ידעתי כי בתם לבבך וגו'. אמת שלא דמית מתחילה לחטוא ז)אבל נקיון כפים אין כאן[3]: לא נתתיך. לא ממך היה שלא נגעת בה אלא חשכתי אני אותך מחטוא ולא נתתי לך כח וכן לא

נז)ב"כ: נח)תוד כ"ח: נט)ע' ב"כ פ' כ': ס)ב"כ: סא)ב"כ: סב)בחיי בשם רבותיו וע"ג מכילתא פ' בשלח פס' נשא נשא: סג)ע' תוכיחו י' ג' נזיר כ"ג ב"ב קפרי פ' בהעלותך: סד)ב"כ: סה)ב"כ פ' מ"ג: סו)ע' תוכיחו י' ג' ב"כ: סז)דבריס ג':

כ א)ב"כ: ב)ע' ב"כ: ג)שמואל א' ד': ז)ע' ב"כ: ה)ע' ב"כ: ו)ב"כ: ז)ע' ב"כ: ח)ב"כ:

לטוריד וכ' שם יתן תוכל לנעכיר. כיו"ר: "וכיפי דקרא ספך ונשכם הריס: "ויו"ו של ונקומע נקוד. כי"ר וכן הוא בתלמוד ובמדרש: [ט]לומר הרי הוא כאלו לא נכתב. כי"ע: [ט]א"ר מכון בר אשא. כי"ס: א"ר נחמן בר מכן. כי"ר ר"ל וכן הוא בב"ר ובתנחומ': "לומר—ונשמרו ל' כיל"ע: "[ח]עלותן גרסינן פירוש בתולין וכתיב ונב"ר (ב"ל ותת"י) ואלה בתולי בתי עדות בתי ולא גרסינן בהם (דעת זקנים וכן בחזקוני וע"ג ערוך ערך עד): "דקרי' ומולדי ונשמע ונאמ': בן עוני. בל' נקייה הוא לשון לקוטה למודיע למנאפים בתעברה: למוד של תלמוד ושל תתגר בם ומלשון כתיבה בהן ונלחמתם ס"ע לשון לעזרה לא ליעבד לשם ולא עול תפילו בכיכר דקריתי' בב הכתוב פירשנום דכתיב ותשכב את תאביה ובלעזיהם כתיב ותשכב עמו: א[א]לף—תסרגנו ל' כיעוו"ר ר"ת: [ב]וכן ל' התקבל הגוי לף הוא לשון לריק לחם הוא טורגו. כיע"ג: [ג]לרבות שפחותיה וגמליו וכ'. כיס"ר ר"ת: [ד]הלא תאמרה עמוסם ירים היה שם בב"ר. כי"ס:

[1] Torche (לייטע פעכטפאקעל):

ס)לא נתנו אלהים. וכן ט)ולא נתנו אביה לבוא: 7. השב אשת האיש. י)ואל תהא סבור שמא תתגנה בעיניו ולא יקבלנה או ישנאך ולא יתפלל עליך: כי נביא הוא. יא)ויודע שלא נגעת בה לפיכך ויתפלל בעדך: 9. מעשים אשר לא יעשו. מכה אשר לא הורגלה לבא על כריה באה לנו על ידך יב)עצירת כל נקבים של ערע [a]ושל קטנים ורעי ואזנים וחוטם: 11. רק אין יראת אלהים. יג)אבסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתייה שואלין אותו או על עסקי אשתו שואלין אותו אשתך היא או אחותך היא? 12. אחתי בת אבי היא. יד)ובת אב מותרת לבן נח' שאין [b]אבות [c]לנוי. [d]וכדי לאמת דבריו השיבם כן. וא"ת והלא בת אחיו היתה? בני בנים הרי הן כבנים והרי היא בתו של תרח וכך הוא אומר ללוט טו)כי אנשים אחים אנחנו: אך לא בת אמי. הרן מאם אחרת היה: 13. ויהי כאשר התעו אתי וגו'. אונקלוס תרגם מה שתרגם ויש לישבו עוד דבור על אפניו, כשהוציאני הקב"ה מבית אבי להיות משוטט ונד ממקום למקום ידעתי שאעבור במקום רשעים ואמר לה זה חסדך: כאשר התעו. לשון [e]רבים ואל תתמה כי הרבה מקומות לשון אלהות ולשון מרות קרוי לשון רבים. טז)אשר הלכו אלהים [f]* יז)אלהים חיים יח)אלהים קדושים וכל לשון [g]אלהים לשון רבים. וכן יט)ויקח אדוני יוסף כ)אדוני האדונים כא)אדוני הארץ וכן כב)בעליו עמו כג)והועד בבעליו. ואם תאמר מהו לשון התעו? כל הגולה ממקומו ואינו מיושב קרוי תועה. כמו כד)ותלך ותתע. כה)תעיתי כשה אובד. כו)יתעו לבלי אוכל. יצאו ויתעו לבקש אכלם: אמרי לי. עלי וכן כז)וישאלו אנשי המקום לאשתו, על אשתו. וכן כח)ואמר פרעה לבני ישראל כמו על בני ישראל. כט)פן יאמרו לי אשה הרגתהו: 14. ויתן לאברהם. כדי שיתפיים ויתפלל עליו: 15. הנה ארצי לפניך. אבל פרעה אמר לו ל)הנה אשתך קח ולך לפי שנתיירא שהמצריים שטופי זמה: 16. ולשרה אמר אבימלך לכבודה כדי לפייסה הנה עשיתי לך כבוד זה נתתי ממון לאחיך שאמרת עליו אחי הוא הנה הממון והכבוד הזה לך כסות עינים. לכל אשר אתך. יכסו עיניהם [h]שלא יקילוך שאלו השיבותיך ריקנית יש להם לומר לאחר שנתעלל בה החזירה עכשיו שהוצרכתי לבזבז ממון ולפייסך יודעים יהיו שעל כרחי השיבותיך ועל ידי נס: ואת כל. ועם כל באי עולם: ונכחת. יהא לך פתחון פה להתוכח ולהראות דברים [i]נכרים הללו ולשון הוכחה בכל מקום ברור דברים ובל' [j]אשפרו"ביר[k] ואונקלוס תרגם בפנים אחרים ולשון המקרא [l]כך הוא נופל על התרגום, הנה הוא לך כסות של כבוד על העינים שלי ששלטו בך ובכל אשר אתך ועל כן תרגמו וחזית יתיך וית כל דעמך. ויש מדרש אגדה אבל ישוב לשון המקרא פירשתי: 17. וילדו. מתרגומו ואתרוחו לא)נפתחו נקביהם והוציאו "והיא לידה שלהם: 18. בעד כל רחם. כנגד כל פתח: על דבר שרה. לג)על פי דבורה של שרה:

וה'

ח)נכלמתים ל"ת: ט)סופטים ע"ו: י)ע' ג"כ: יא)ג"כ: יב)ע' ג"ק ל"ב: יג)ע' ג"כ ס': יד)סם: טו)ע' ג"כ ס', י"ח ומנחל' כ"ח ג': טז)נכלמתים י"נ: יז)שמואל ג' ז': יח)דניים ה': יט)יהושע כ"ד: כ)נכלמתים ל"ע: כא)דניים י': כב)נכלמתים נ"ג: כג)שמות כ"ג: כד)נכלמתים כ"ת: כה)מכלים ק"ע: כו)מיוח ל"מ: כז)נכלמתים כ"ו: כח)שמות י"ד: כט)שופטים ט': ל)נכלמתים י"ב: לא)ע' לעיל פ"ו: לב)ע' ג"כ:

[a]וגלולים וקטנים ומזנים וחוטם. כילו"ם: [b]אם מיגה לאמותו מן האדם. כי"כ ל"ת: [c]לבני נח. כי"כ: [d]בת אחי מן האב היא ולא מן האם ולא מן האם ולא מקולח ומתירא קלונך ליה מלא מקום לתקוני קנוק שמאך לאמותי היא קלונך ליה הכי לאמותי בת אבי היא דבת אמי מן לאמותי לבני בנים הכי בנים הם כבנים והכי היא בתו של תרח ולא מקולח מלא מקום לאמותי לה בת אמי ולא מקום לאמותי לבני בנים הכי הם כבנים והכי היא בתו של תרח ולא מקום לאמותי לה בת אמי מקום לאמותי לבני בנים הכי הם כבנים והכי היא בתו של תרח ולא מקום קוסטעת דעילמת לאמך ליה: [e]רבים ובהכתם מקומות. כי"ם: [f]* נגלו אליו המלכים מלכים קדושים וכן ויקח וכ'. כי"כ: אשר נגלו אליו המלכים מלכים קדושים וכן ויקח אדוני יוסף. כי"ם: [g]וכל לשון אלהות לי דניים. כי"ון: [h]עיניהם על כל אשר אתך אלא יקילוך בעיניהם. כי"ם ול"ת אין בכסות עיניהם על ידי נס: [i]טוכחים. כי"ון: [j]מפרוביר. כי"ם: [k]פרוביר. כי"ג: [l]המקרא כך על תרגומו וחזית יתיך וית כל דעמך ועל כל עם לאמותה ואתוכחת בלו' תתוכחי ותזכרי ותכלם ותילך אלא תאמרי עוד בדניים הללו שאמרת אחי הוא והוא לי הוכחה (ותו לא). כי"כ: [m]והוליאו עם שלכיך לגאת. כיו"ב ל"ת:

[1] Esprover, Eprouver (פרייפען, פרוגעזוכען):

כא 1. וה' פקד את שרה וגו'. א)סמך פרשה זו[א] ללמדך שכל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה שנאמר ויתפלל וגו' וסמיך ליה וה' [ב]פקד את שרה [ג]שפקדה כבר קודם שרפא את אבימלך: פקד את שרה ג)כאשר אמר. בהריון: ג)כאשר דבר. בלידה. ג)והיכן היא אמירה והיכן הוא דבור? אמירה ד)ויאמר אלהים אכל שרה אשתך וגו'. דבור היה דבר ה' אל אברם בברית בין הבתרים ושם נאמר ה)לא יירשך זה וגו'. והביא היורש משרה: ויעש ה' לשרה כאשר דבר לאברהם: 2. [ד]למועד אשר דבר אתו. דמליו יתיה את המועד דבר וקבע כשאמר לו ו)למועד אשוב אליך ז)שרט לו שריטה בבותל אמר לו כשתגיע חמה לשריטה זו בשנה האחרת תלד: 6. יצחק לי. ישמח עלי ומדרש אגדה ח)הרבה עקרות נפקדו עמה הרבה חולים נתרפאו בו ביום הרבה תפלות נענו עמה ורבי שחוק היה בעולם: 7. מי מלל לאברהם. לשון שבח וחשיבות [ה]ראו מי הוא וכמה הוא שומר הבטחתו הק'בה מבטיח ועושה: מלל. ט)שנה הכתוב ולא אמר דבר גימטריא שלו ק' כלומר לסוף מאה לאברהם: הניקה בנים שרה. [ו]ומהו בנים לשון רבים? י)ביום המשתה הביאו השרות בניהן עמהן והניקה אותם שהיו אומרות לא ילדה שרה אלא [ז]אספוי הביאה מן השוק[ח]: 8. ויגמל. יא)[ט]לסוף כ"ד חדש: משתה גדול. יב)שהיו שם גדולי הדור [ש]שם ועבר ואבימלך: 9. מצחק. יג)לשון ע"ז כמו שנאמר יד)ויקומו לצחק. דבר אחר לשון גלוי עריות כמה דתימא טו)לצחק בי. ד"א לשון רציחה כמו טז)יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו וגו'. יז)שהיה מריב עם יצחק על הירושה ואומר אני בכור ונוטל פי שנים יוצאים בשדה ונוטל קשתו ויורה בו חצים כמה דתימא יח)כמתלהלה היורה זקים וגו' ואמר הלא משחק אני[א]: 10. עם בני עם יצחק. יט)מכיון שהוא בני אפילו אם אינו הגון כיצחק או הגון כיצחק אפילו אינו בני אין זה כדאי לירש עמו ק"ו עם בני עם יצחק ששתיהן בו: 11. על אודת בנו. כ)ששמע שיצא לתרבות רעה ופשוטו על שאמרה לו לשלחו: 12. שמע בקולה. כא)למדנו שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות: 14. לחם וחמת מים. כב)ולא כסף וזהב לפי שהיה שונאו על שיצא לתרבות רעה: ואת הילד. אף הילד שם על שכמה כג)שהכניסה בו שרה עין רעה ואחזתו חמה ולא יכול לילך ברגליו: [ב]ותלך ותתע. כד)חזרה לגלולי בית אביה: 15. ויכלו המים: כה)לפי שדרך חולים לשתות הרבה: 16. מנגד. מרחוק: כמטחוי קשת. כו)כשתי טיחות. והוא לשון ירית חץ בלשון משנה כז)שהטיח באשתו על שם שהזרע יורה כחץ. ואם תאמר היה לו לכתוב כמטחי קשת כח)משפט הוי"ו ליכנם לכאן כמו כט)בחגוי הסלע מגזרת ל)והיתה אדמת יהודה למצרים לחגא ומגזרת לא)יחוגו וינועו כשכור וכן לב)קצוי ארץ מגזרת קצה: ותשב מנגד. כיון שקרב למות הוסיפה להתרחק: 17. את קול הנער. לג)מכאן שיפה תפלת החולה מתפלת אחרים עליו והיא קודמת להתקבל: באשר הוא שם. לד)לפי מעשים שהוא עושה עכשיו הוא נדון ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים רבונו של עולם מי שעתיד זרעו להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר! והוא משיבם עכשיו מה הוא צדיק

כא א)ע' ג"ק ל"ב: ב)ע' פס' כאבתי: ג)ע' מכילתא פ' נח פ' י"ג: ד)בחטים י"ז: ה)סס ט"ו: ו)סס י"ח: ז)מגמו': ח)ג"כ: ט)ג"כ: י)ע' ג"ע פ"ז מגמומא כים תולדת: יא)ע' ניטין ע"ה ג': יב)ג"כ ג"ע פ"ז: יג)ע' ג"כ תוספתא סוטה פ' ה': יד)סוטה ל"ט: טו)בחטים ל"ט: עז)סנהדרין ל' ג': יז)ג"כ: יח)מכלי ס"ו: יט)ג"כ: כ)מכת' כים שמות: כא)סס: כב)סס: כג)ג"כ: כד)ע' פדר"ח פ' ל' ות"י: כה)ג"כ: כו)ג"כ: כז)קהלדרין מ"ו: כח)וכן בתמכת מכתם: כט)סיר הציכים ג': ל)יפעיה י"ט: לא)מהליס ק"ז: לב)מהליס ס"ה: לג)ע' ג"כ: לד)ע' ג"כ וכן *כ"ה ע"ז ג' *יפעיה כ"ל י"ד ומיכה ז' ט':

כא א)לכאן. כ"י: [ב]פקד. מלמד כתיב ויפקוד את שרה וכתיב פקד מגמע פקד כנר תחילה לאבינלך: [ג]שפקד. כ"י: [ד]למועד מלמד דבר. רבי יהודן ורי' מנחמ כ' יהודן לומר ונלמד שמולד לעז' חדשים שלא יאמרו גרוף הוא מביתו של אבינלך הוא ורי' מנחמ לומר לז' חדשים שהן מקוטעין: למועד שלא דבר אתו ורי'. כי"ם לל"ח: [ה]ראו מה הוא וכמה הוא גדול שמומר. כ"י: [ו]ומהו בנים ל' רבים ל' נכ"י: [ז]אספוי. ילד מן השוק ולא נודע של מי ומעולתו שפתו של רבינו: [ח]נכ"ר לזקניו. שהיה זיו מיקונין שלו דומה לו: [ט]לכ"ד חדשים. כי"ם: 'כי' כש"י כן הוא גם כם היסב: [י]ומשתובת שרה אתה למד שאמרה כי לא ייכש בן האמה הזאת. כי"ם וכן בראש' ובנחמי: [יא]ותלך—תניא ל' נכ"י:

צדיק או רשע? אמרו לו צדיק, אמר להם לפי מעשיו של עכשיו אני דנו וזהו באשר הוא שם. לה) והיכן המית את ישראל בצמא? כשהגלם נבוכדנצר שנאמר לו) משא בערב וגו' לקראת צמא התיו מים וגו' כשהיו מוליכין אותם אצל ערביים היו ישראל אומרים לשוביהם בבקשה מכם הוליכונו אצל בני דודנו ישמעאל וירחמו עלינו שנאמר לז) אורחות דדנים (יא אל תקרי דדנים אלא דודים) ואלו יוצאים לקראתם ומביאין להם בשר ודג טלוח ונודות נפוחים כסבורים ישראל שהם מלאים מים וכשמכניסו לתוך פיו ופותחו הרוח נכנסת בגופו ומת: 20. רבה קשת. יורה חצים בקשת: קשת. על שם האומנות כמו חמר גמל ציר לפיכך השי"ן מודגשת, היה יושב במדבר ומלמטם את העוברים הוא שנאמר לח) ידו בכל וגו': 21. מארץ מצרים. לט) ממקום גדוליה שנא' מ) ולה שפחה מצרית וגו'. "היינו דאמרי אינשי זוק חוטרא לאויראּ אעיקריה קאי: 22. טו אלהים עמך. מא) לפי שראו שיצא משכונת סדום לשלום ועם המלכים נלחם ונפלטו בידו ונפקדה אשתו לזקוניו: 23. ולניני ולנכדי מב) עד כאן רחמי האב על הבן: כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי. מג) שאמרתי לך הנה ארצי לפניך: 25. והוכח. נתוכח עמו על כך: 30. בעבור תהיה לי זאת לעדה. לשון עדות של נקבה כמו מד) ועדה המצבה: כי חפרתי את הבאר. מה) מריבים היו עליה רועי אבימלך ואומרים אנחנו חפרנוה אמרו ביניהם כל מי שיתראה על הבאר ויעלו המים לקראתו שלו היא ועלו לקראת אברהם: 33. אשל. מו) רב טז ושמואל חד אמר פרדס להביא ממנו פירות לאורחים בסעודה. וחד אמר "פונדק לאכסניא ובו כל מיני "פירות. ומצינו לשון נטיעה באהלים שנא' מז) ויטע אהלי אפדנו: ויקרא יז שם וגו'. מח) על ידי אותו אשל נקרא שמו של הקב"ה אלוה לכל העולם לאחר שאוכלים ושותים אומר להם ברכו למי שאכלתם משלו סבורים אתם שמשלי אכלתם? משל מי שאמר והיה העולם אכלתם! 34. ימים רבים. מט) מרובים על של חברון בחברון עשה כ"ה שנה ובאן כ"ו כ) שהרי בן ע"ה שנה היה בצאתו מחרן, אותה שנה וביא וישב באלוני ממרא שלא מצינו קודם לכן שנתיישב אלא שם שבכל מקומותיו היה באורח חונה ונוסע והולך שנאמר נ) ויעבור אברם. ויעתק משם. ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה. ובמצרים לא עשה אלא ג' חדשים שהרי שלחו פרעה מיד נא) וילך למסעיו עד וביא וישב באלוני ממרא אשר בחברון, שם ישב עד שנהפכה סדום מיד ויסע משם אברם מפני בושה של לוט וביא לארץ פלשתים ובן צ"ט שנה היה שהרי בשלישי למילתו באו אצלו המלאכים הרי כ"ה שנה ובאן כתיב ימים רבים מרובים על הראשונים ולא בא הכתוב למתום אלא לפרש ואם היו מרובים עליהם שתי שנים או יותר היה מפרשם ועל כרחך אינם יתרים יותר משנה הרי כ"ו שנה מיד יצא משם וחזר לחברון ואותה שנה קדמה לפני עקידתו של יצחק י"ב שנים. בסדר עולם:

אחר

לה) יכושלי' העניים פ' ד' תנח' שנות מי' י"ח ומדרש חיכה קי' ג': לו) ישעיה כ"ח: לז) שם: לח) לעיל קי' ע"ז: לט) ג"כ: מ) בראשית ע"ז: מא) ע' ג"כ: מב) ג"כ: מג) ג"כ: מד) בראשית ל"ח: מה) ג"כ: מו) סופה י' ג"כ: מז) דניאל ח': מח) סופה י' ג"כ:: מט) ס"ע פ' ח': נ) ע"כ גם בב"כ: נא) בראשית י"ג: נב) שם י"ג:

ג'אל—דודים כ' כ"י: "היינו—קמי ל' כיל"ון: טו ויהי בעת ההיא. לאחר שראה שגיאתך שנתקיים הבטחתו של הקב"ה שנ' ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה למועד הזה ומה הוא הדבר הזה בריתי אשר אכרות ביום הזה כרת ד' את אברם בריתי לאחר נתתי את הארץ הזאת וג' לאחר לו אלהים עוד בכל אשר תאמר עושה שנה שנה ילדת ושרה את תמעיס שנה וילדה: אשר עשיתי עמך. בשיתוי יומד על הארץ ואתה היית גר: לאחר. לך הנה אלי לפניך כן תעשה גם אתה עולי כשתירד את הארץ ואני אהיה גר שמוצא אני שכשם שנתקיימה הבטחתו למועד הזה כן יתקיימו הבטחותיו שאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת: ואחר שראהם תוכני אני שנא' תוכח תוכיח. כל אהבה שאין בה תוכחה אינה אהבה וכל שאוס שאין עמו תוכחה אינו שאוס אחר לו אוהבי אוהבת כל אחד עשיתי עמך לא כן הקב"ה שהכיתי בכורי מצרים גר בארץ גזלו עבדיך את באר המים (ע"כ גם בכ"כ ובד"ה) אשר חפרתי. ומפי רבי יוסף גר שמעון ז"ל. כיע"ס: טו בב"כ ובקומתא פלוגתא בין רבי יהודה ור' נחמיה: "פונדק לכון שם אורחים ולכל אחד מוטריקון הוא לכילה שתייה לוייה שהיה מלכילן ומשקה ואח"כ מלוה לאחן: "מייני מאכל. כיעוו"ר וכן הוא גם בב"כ: "אל תקרי ויקרא אלא ויקריא למד לבריות שם בשם ל' אל עולם. כילד לאחר שאכלו ושתו ומלו סיו עומדין לברכו לאברהם והוא אומר להם וכי ומאלי אכלתם:

ל ראש בה כו עזו כ' בעונתן ענוה שעוברים ושבים לנים לילה אחד ושנים

כב 1. אחר הדברים האלה. א)יש מרבותינו אומרים אחר דבריו של שטן שהיה מקטרג ואומר מכל מעודה שעשה אברהם לא הקריב לפניך פר אחד או איל אחד אמר לו כלום עשה אלא בשביל בנו אלו הייתי אומר לו זבח אותו לפני לא היה מעכב. ו״א ב)אחר דבריו של ישמעאל שהיה מתפאר על יצחק שמל בן י״ג שנה ולא מיחה אמר לו יצחק באבר אחד אתה מיראני אלו אמר לי הק״בה זבח עצמך לפני לא הייתי מעכב: הנני. ג)כך היא ענייתם של חסידים לשון ענוה הוא ולישון זמון: 2. קח נא. ד)אין נא אלא לשון בקשה אמר לו בבקשה ממך עמוד לי בזו הנסיון שלא יאמרו הראשונות לא היה בהן ממש: את בנך. ה)אמר לו שני בנים יש לי אמר לו את יחידך אמר לו זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו אמר לו אשר אהבת אמר לו שניהם אני אוהב אמר לו את יצחק. ולמה לא גילה לו מתחלה? ו)שלא לערבבו פתאום ותזוה דעתו עליו ותטרף ז)וכדי לחבב עליו את המצוה וליתן לו שכר על כל דבור ודבור: ארץ המריה. ח)ירושלים וכן בדברי הימים ט)לבנות את בית ה׳ בירושלים בהר המוריה. ורבותינו פירשו י)על שם שמשם הוראה יצאה א״לישראל. ואונקלוס תרגמו על שם יא)עבודת הקטרת שיש בו מור גרד ושאר בשמים: והעלהו. יב)לא אמר לו שחטהו לפי שלא היה חפץ הק״בה לשחטו אלא ב״להעלהו להר לעשותו עולה ומשהעלהו אמר לו הורידהו: אחד ההרים. יג)הק״בה ג״מתהא הצדיקים ואחר כך מגלה להם וכל זה כדי להרבות שכרן וכן יד)אל הארץ אשר אראך וכן ביונה טו)וקרא עליה את הקריאה: 3. וישכם. טז)נזדרז למצוה: ויחבש. יז)הוא בעצמו ולא צוה לאחד מעבדיו ד״שהאהבה מקלקלת השורה: את שני נעריו. יח)ישמעאל ואליעזר שאין אדם חשוב רשאי לצאת לדרך בלא ב׳ אנשים יט)שאם יצטרך האחד לנקביו ויתרחק יהיה השני עמו: ויבקע. תרגום וצלח כמו כ)וצלחו הירדן לשון ביקוע פינדר״א בלע״ז: 4. ביום השלישי. כא)למה איחר מלהראותו מיד? כדי שלא יאמרו המטו וערבבו פתאום וטרף דעתו ואלו היה לו שהות להמלך אל לבו לא היה עושה: וירא את המקום. כב)ראה ענן קשור על ההר: 5. עד כה. כלומר דרך מועט למקום אשר לפנינו ומדרש אגדה כג)אראה היכן הוא מה שאמר לי המקום כה יהיה זרעך: ונשובה. כד)נתנבא שישובו שניהם: 6. המאכלת. סכין, על שם שאוכלת את הבשר כמה דתימא כה)וחרבי תאכל בשר. כו)ושמכשרת בשר לאכילה״. ד״א כז)זאת נקראת מאכלת על שם שישראל אוכלים מתן שברה: וילכו שניהם יחדו. אברהם שהיה יודע שהולך לשחוט את בנו היה הולך ברצון ושמחה ביצחק שלא היה מרגיש בדבר: 8. יראה לו השה. ה׳כלומר יראה יבחר לו השה ואם אין שה לעולה, בני. ואף על פי שהבין יצחק שהוא הולך להשחט וילכו שניהם יחדו בלב שוה: 9. ויעקד. ידיו ורגליו מאחוריו הידים ורגלים ביחד היא ו׳עקידה והוא לשון כח)עקודים שהיו קרסוליהם לבנים מקום שעוקדין אותן בו היה ניכר: 11. אברהם אברהם. כט)לשון חבה הוא שכופל את שמו: 12. ז״אל תשלח. ל)לשחוט אמר לו אם כן לחנם באתי לכאן אעשה בו חבלה ואוציא ממנו מעט דם אמר לו אל תעש לו מאומה אל תעש בו מום: כי עתה ידעתי. לא)אמר רבי ח״אבא א״ל אברהם אפרש לפניך את שיחתי, אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע

כב א)ע׳ ספרי כ״ו וע׳ ב״ר: ב)סם ותנח׳ ומ״י: ג)תנחומא: ד)ספרי פ״ע ג׳: ה)סם וב״ר: ו)ספרי ד׳ וסם: ז)ב״ר: ח)קוף נ׳ תדשא: ט)ג׳ ג׳: י)תענית ט״ז ב״ר: יא)גם ב״ר ופס׳ רבתי: יב)ע׳ פס׳ י״ב: יג)ב״ר פ׳ ל״ט: יד)בחקתי י״ב: טו)זוהר ג׳: טז)פסחים ל׳: יז)ב״ר ספרי ק״ח ב׳: יח)מ״י ויקר׳ רבה פ׳ ע״ז תדא״ת פ׳ ל״ח: יט)ע״נ * בתדבר כ״ב כ״ג: כ)תנחומא ג׳ י״ט: כא)תנחו׳: כב)ב״ר תנח׳ מ״י: כג)תנח׳ ב״ר: כד)סם ע״נ ת״ק י״ח: כה)דברים ל״ג: כו)תנחומא ב״ר: כז)ב״ר: כח)לקמן נ׳ פס׳ ל״ע: כט)ב״ר: ל)ב״ר פס׳ רבתי: לא)ב״ר:

כב א״לעולם. ב׳ ב״ר: ב״על אחת כמה וכמה לטובה. כיע״ב: ג׳תנחומא. ד״ת: ד״לתגבה. ה״תגבה תקב״ה את מבכסה ביטל שורה של גדולה שתגבה הוא בעצמו: ו״לתכילת תלה. ז״ר: ח׳כלומר ירחם ל׳ ב״ר: ט׳ויעקד. כתף ידיו וכגליו לתחתיו וקשר יד וכגל יתר וכשהגיע לתחתו לתחתיו * שהיה תמיד ל״ת: י״בניס מתחיל כתן דיבור תהא אל תשלח יד. יא״ר תחא (כתו שהתוב בתחילה) על הקרבן ותמ״ר אל תשלח יד. לשמוע ור׳ עד עוד הקב״ה ותמ״ר כי עתה ידעתי. מעתה ור׳ אלעזר אומר מלמד שהקב״ה: יב״ר

Fendre [1] (שפלטענן):

זרע וחזרת ואמרת קח נא את בנך עכשיו אתה אומר לי אל תשלח ידך אל הנער. אמר לו הק״בה (ג)לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה כשאמרתי לך קח מוצא שפתי לא אשנה לא אמרתי לך שחטהו אלא העלהו 'אסקתיה, אחתיה! כי עתה ידעתי. מעתה יש לי מה להשיב "לשטן ולאומות התמהים מה היא חבתי אצלך יש לי פתחון פה עכשיו שרואים כי ירא אלהים אתה: 13. והנה איל. (ג)מוכן היה לכך מששת ימי בראשית: אחר. אחרי שאמר לו המלאך אל תשלח ידך "ראהו כשהוא נאחז והוא שטתרגמינן וזקף אברהם עינוהי בתר אלין״: בסבך. אילן: בקרניו. (ד)שהיה רץ אצל אברהם והשטן סובבו ומערבבו באילנות״: תחת בנו. (ה)מאחר שכתוב ויעלהו לעולה לא חסר המקרא כלום מהו תחת בנו? על כל עבודה שעשה ממנו היה מתפלל ואומר יהי רצון שתהא זו כאלו היא עשויה בבני כאלו בני שחוט כאלו דמו זרוק כאלו הוא מופשט כאלו הוא נקטר ונעשה דשן: 14. ה׳ יראה. פישוטו כתרגומו ה׳ יבחר ויראה לו את המקום הזה להשרות בו שכינתו ולהקריב כאן קרבנות: אשר יאמר היום. שיאמרו ליסי הדורות עליו בהר זה יראה הקב״ה לעמו: היום. הימים העתידין כמו עד היום הזה שבכל המקרא שכל הדורות הבאים הקוראים את המקרא הזה אומרים עד היום הזה על היום שעומדים בו. ומ״א (ו)ה׳ יראה עקידה זו לסלוח לישראל בכל שנה ולהצילם מן הפורענות כדי שיאמר היום הזה בכל הדורות הבאים בהר ה׳ יראה (ז)אפרו של יצחק צבור ועומד לכפרה: 17. ברך אברכך. (ח)אחת לאב ואחת לבן: "והרבה ארבה. אחת לאב ואחת לבן: 19. וישב אברהם בבאר שבע. לא ישיבה ממש שהרי בחברון היה יושב י״ב שנים לפני עקידתו של יצחק יצא מבאר שבע והלך לו לחברון כמו שנאמר (ט)ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים מרובים משל חברון הראשונים והם כ״ו שנה כמו שפירשנו למעלה: 20. אחרי הדברים האלה ויגד וגו׳. (י)בשובו מהר המוריה היה אברהם מהרהר ואומר אלו היה בני שחוט כבר היה הולך בלא בנים היה לי להשיאו אשה מבנות ענר אשכול וממרא בשרו הק״בה שנולדה רבקה בת זוגו וזהו הדברים האלה הרהורי דברים שהיו על ידי עקידה: גם הוא. (יא)אף היא השוות משפחותיה למשפחות אברהם י״ב. מה אברהם י״ב שבטים שיצאו מיעקב ה׳ בני הגבירות וד׳ בני שפחות אף אלו ה׳ בני גבירות וד׳ בני פלגש: 23. ובתואל ילד את רבקה. כל היחוסין הללו לא נכתבו אלא בשביל פסוק זה:

חסלת פרשת וירא.

חיי שרה.

כג 1. ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. "לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו (ב)בת ק׳ כבת כ׳ לחטא מה בת כ׳ לא חטאה (ג)שהרי אינה בת עונשין אף בת ק׳ בלא חטא ובת כ׳ כבת ז׳ ליופי: שני חיי שרה. כלן שוין לטובה: 2. בקרית ארבע. (ד)על שם ארבע ענקים שהיו שם אחימן ששי ותלמי ואביהם

(ג) תהלים ע״ט: (ג) תנחומא פ״ה פרק״ת פ׳ י״ע תנחומ׳ וע׳ פסיקתא כ״ד: (ד) פרק״ת פ׳ ל״ת: (ה) ע׳ ב״ר פ״ה: (ו) ע׳ ב״ר פ״כ: (ז) ע׳ ב״ר פ״ו ירושל׳ תענית פ״ב תנחומ׳: (ח) תנחומ׳ ופ״כ פ׳ בחקותי: ע״ג ב״ר פ׳ ל״ד: (ט) ב״ר: (י) קי׳ כ״ת פס׳ ל״ד: (יא) ב״ר: מת) ב״ר: (ב) ב״ר פ״ח: (ג) ע׳ שבת פ״ע ירושל׳ נסוכים פ״ב: (ד) ב״ר עירובין כ״ג:

מתת—למתים כ׳ נכיע״ל: נב״ר כ׳ מתת: 'זה סלמון נב״ר "ואמרתי לך מסיקתיה וקיימת דברי ועתה מתתיה": "למדת הדין. כיעב״ס: "רבי יוסף בר שמעון פירש מחר נאחז בסבך שנקל לקחתו משם מחר נאחז בסבך ויכה ונכה ליל ולא נאחז מחר נאחז נהגו כל הכתובים כולן על כל עגלה שעתידין הבריות לחלוק וחוזר וניותר סלמון וניאבר לכך לפיסס עוד ים לפרס שחר שאחז לו המלאך על תשלח הבריות לחלוק וחוזר וניותר סלמון וניאבר לכך לפיסס עוד ים לפרס שחר שאחז לו המלאך על תשלח ידך לחזו כשחוט נאחז וזהו שתרגם וזקף אברהם עינוהי וחזו בתר חילין: נקכניו. שסיס וכ׳. כיעב״ס: "ולפי שהגדיל מחר כל דברי המלאך ושכינה ומחר טענותיו על אברהם. ל״ל: "כדי לעכבו. כילו״ר: "והכבש—לכן ל׳ כילו״ר:

כג "נשמ. כיל״ם: "בת ק׳ כבת כ׳ לטוי בת כ׳ כבת ז׳ לחטא. כ׳ הילקוט תהלים סי׳ ל״ז וכן הוא

[ג]ואביהם. דבר אחר על שם ארבעת זוגות שנקברו שם איש ואשתו אדם וחוה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה: ויבא אברהם. [ד]מבאר שבע: לספד לשרה ולבכותה. ד)ונסמכה מיתת שרה לעקידת יצחק לפי ה)שעל ידי בשורת העקידה שנודמן בנה לישחיטה וכמעט שלא [ה]נשחט, [ו]פרחה נשמתה ממנה ומתה: .4 גר ותושב אנכי עמכם. גר מארץ אחרת [ז]ונתישבתי עמכם. ומדרש אגדה ו)אם תרצו הריני גר ואם לאו אהיה תושב ואטלנה מן הדין שאמר לי הק׳בה לזרעך אתן את הארץ הזאת: אחזת קבר. [ח]אחזת קרקע לבית הקברות: .6 לא יכלה. לא ימנע כמו ז)לא תכלא רחמיך וכמו ח)ויכלא הגשם: נפשכם. ט)רצונכם: ופגעו לי. לשון בקשה כמו י)אל תפגעי בי: .9 המכפלה: יא)[ט]בית ועליה על גביו ד״א שכפולה בזוגות: בכסף מלא. שלם כל שויה וכן דוד אמר לארונה יב)בכסף מלא: .10 ועפרון ישב. יג)[י]כתיב חסר אותו היום מנוהו שוטר עליהם, מפני חשיבותו של אברהם שהיה צריך לו. עלה לגדולה: לכל באי שער עירו. יד)שכולן בטלו מטלאכתן ובאו לגמול חסד [יא]לשרה: .11 לא אדני. לא תקנה אותה בדמים: נתתי לך. הרי היא כמו שנתתיה לך: .13 אך אם אתה לו שמעני. אתה אומר לי לשמוע לך וליקח בהנם אני אי אפשי בכך. אך אם אתה לו שמעני. הלואי ותשמעני: נתתי דו״ש בלעז[1] מוכן הוא אצלי והלואי נתתי לך כבר: .15 ביני וביניך. בין שני אוהבים כמונו מה היא חשובה? לכלום! אלא הנח את המבר ואת מתך קבור: .16 וישקל אברהם לעפרן. טו)חסר זי״ו לפי טז)שאמר הרבה ואפילו מעט לא עשה [יב] שנטל ממנו שקלים גדולים יז)שהן [יג]קנטרין שנאמר עבר לסחר שמתקבלים בשקל בכל מקום ויש מקום ששקליהן גדולים שהן קנטרין צנטינא״רש[2] בלעז: .17 ויקם שדה עפרון. יח)תקומה היתה לו שיצא טיט הדיוט ליד מלך. ופשוטו של מקרא ויקם השדה והמערה אשר בו וכל העץ לאברהם למקנה וגו׳: .18 בכל באי שער עירו. בקרב כלם ובמעמד כלם הקנהו לו:

כד .1 [א]ברך את אברהם בכל. בכל עולה בגימטריא בן ומאחר שהיה לו בן היה צריך להשיאו אשה: .2 זקן ביתו. לפי שהוא דבוק נקוד זקן: תחת ירכי. ט)לפי שהנשבע צריך שיטול בידו חפץ של מצוה כגון ספר תורה או תפילין ז)והטילה היתה מצוה ראשונה לו ובאה לו ע״י צער והיתה חביבה עליו [ב]ונשלה: .7 ה׳ אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי. ג)ולא אמר ואלהי הארץ ולמעלה אמר ואשביעך וגו׳. אמר לו עכשו הוא אלהי השמים ואלהי הארץ שהרגלתיו בפי הבריות אבל כשלקחני מבית אבי היה אלהי השמים ולא אלהי הארץ שלא

ד)ע׳ ג״כ: ה)ע׳ מד״ש פ׳ ל״ג וע״ע קהלת כמה פעמים לך למטה: ו)ג״כ: ז)מהלים מ׳: ח)נחמיה מ׳: ט)*ע״נ כ״ז *מולין ק״כ: י)כוס מ׳: יא)עיבורין כ״נ: יב)ד״ה מ׳ כ״ח: יג)ע׳ ב״כ: יד)ג״כ: עו)ע׳ ג״כ: עז)ע׳ ג״מ פ״ז: יז)סם וכיוצא ב׳: יח)ג״כ:

כד ט)שנועות ל״ח ג׳: ג)ג״כ ומ״י: ג)ע׳ ג״כ:

בפירוש לג״כ המיוחס לרש״י: [ג]ואבריהם. כיע״ח (על פי הדרש בס״כ פ׳ כ״ח המלא הגדול בענקים סוף מבראשית): [ד]מהיכן נח נמצא המוריה. כיס״כ: [ה]נשחט בשחיטה כן פרשה. כיס״כ: [ו]נחותה שעה הלך השטן לחל שרה ובלשון לב בדעות ילמק כיון שהשתה לותו למעה לו בני עם עשה לך לחיך לחת לה נעלני לחי ושעלני כריס וטורילני בקעות ושעלני לבשם כר לחת ובעה המוזבח וסדר המערכה וערך חת העלים ועקד לותי על גבי המזבח ולקח חת הסכין לשחטני ולולי שחמר לו הקב״ה חל תשלח ידך חל הנער כבר הייתי נשחט לח הספיק לגמור חת הדבר עד שילמה בשמתה הס״ל ויבח חברהם לשפוך לשרה ולבכותה מהיכן נח נמצא המוריה (מתנח׳ פ׳ ויכל): [ז]לחבת לחי. ח״ת: [ח]נחלת קבורה לעצמות שם בית הקברות. כי״ו: [ט]בית ועליה. טוי כפולה בשתי תקנות וג׳. שכפולה בזוגות. שנקברו כולן חים ולשתו לסייעו זוג זוג לכת׳ שמה קברו וג׳: [י]וכן *שמואל מ׳ פם׳ ט׳ ועלי יש: [יא]לחברהם. בג״כ: [יב]זה שחמר הכתוב ונתכל להון חים רע עין ולח ידע כי שכר תבואתו זה עפרון שכר לו לות ושתו ומנו שנטל שקלים גדולים שהן קינטרין. כיס״כ: [יג]קנטרי׳ ומשקל גדול שקורין לטטיר ומלה ומנה: עובר לסוחר. ומלוגד שבכל מקום הים ומתקבל בשקל ולחיכה דוכתה דקחי לקנטר תיקלה *ג״ע פ״ז וע״ע *בכורות כ׳:

כד [א]ברך—שנה ל׳ כ״ו: [ב]ונטלה ל׳ כילו״כ:

[1] Donné (בענענען): [2] Centenarium (חיין לענטענער):

שלא היו באי עולם [ג]מכירים בו ושמו לא היה רגיל בארץ: מבית אבי. ד)מחרן: ומארץ
מולדתי. ד)מאור כשדים: ואשר דבר לי. לצרכי. כמו ס)אשר דבר עלי. וכן כל לי ולו
ולהם הסמוכים אצל דבור מפורשים בלשון על. ותרגום שלהם עלי עלוהי עליהון שאין נופל
אצל דבור לשון לי ולו ולהם אלא אלי אליו אליהם ותרגום שלהם עמי עמיה עמהון אבל אצל
אמירה נופל לשון לי ולו ולהם: ואשר נשבע לי. ו)בין הבתרים: 8. ונקית משבעתי וגו'.
וקח לו אשה מבנות ענר אשכול וממרא: רק את בני וגו'. ז)רק מעוט הוא בני אינו חוזר
אבל יעקב בן בני סופו להזור: 10. מגמלי אדניו. ח)נכרין היו משאר גמלים שהיו יוצאין
זמומין מפני הגזל שלא ירעו בשדות אחרים: וכל טוב אדניו בידו. ט)שטר מתנה כתב
ליצחק על כל אשר לו כדי שיקפצו לשלוח לו בתם: ארם נהרים. בין שתי נהרות יושבת:
11. ויברך הגמלים. י)הרביצם: 14. אתה הכחת. ראויה היא לו שתהא גומלת חסדים
וכדאי ליכנס בביתו של אברהם ולשון הוכחת ביררת אפרו"בישט בלעז[1]: ובה אדע. לשון
תחנה, הודע לי בה כי עשית חסד. אם תהיה ממשפחתו והוגנת לו אדע כי עשית חסד:
16. [ד]בתולה. יא)ממקום בתולים: ואיש לא ידעה. יב)שלא כדרכה לפי שבנות הגוים היו
משמרות מקום בתוליהן ומפקירות עצמן ממקום אחר העיד על זו שנקייה מכל: 17. וירץ
העבד לקראתה. יג)לפי שראה שעלו המים לקראתה: הגמיאיני נא. לשון יד)גמיעה הומיי"ר
בל'[2]: 18. ותרד כדה. מעל שכמה: 19. עד אם כלו. הרי אם משמש בלשון אשר, אם כלו
די ספוקן שזו היא גמר שתייתן כששתו די ספוקן: 20. ותער. לשון נפיצה והרבה יש בלשון
משנה המערה מכלי אל כלי ובמקרא יש לו דומה טו)אל תער נפשי טז)אשר הערה למות
נפשו: השקת. אבן חלולה ששותים בה הגמלים: 21. משתאה. יז)לשון שאיה כמו יח)שאו
ערים. תשאה שממה: משתאה. משתומם ומתבהל על שראה דברו קרוב להצליח אבל אינו
יודע אם ממשפחת אברהם היא אם לאו. ואל תתמה בתי"ו של משתאה שאין לך תיבה
יט)שתחלת יסודה שי"ן ומדברת בלשון מתפעל שאין תי"ו מפרידה בין שתי אותיות של עיקר
היסוד כגון משתאה, משתולל מגזרת שולל וישתומם מגזרת שממה כ)וישתמר חקות עמרי מגזרת
וישמר אף כאן משתאה מגזרת תשאה וכשם שאתה מוצא לשון משומם באדם נבהל ונאלם
ובעל מחשבות כמו כא)על יומו נשמו אחרונים כב)שומו שמים כג)אשתומם כשעה חדא כך
תפרש לשון שאייה באדם בהול ובעל מחשבות[ה]. (ואונקלס תרגם לשון שהיה וגברא שהי
שוהא ועומד במקום אחד לראות ההצליח ה' דרכו כד)ואין לתרגם שתי שהרי אינו לשון שתייה
שאין אלף נופלת בלשון שתייה): משתאה לה. משתומם עליה כמו כה)אמרי לי אחי הוא
וכמו כו)וישאלו אנשי המקום לאשתו: 22. בקע. כז)רמז לשקלי ישראל בקע לגלגלת: ושני
צמידים. כח)רמז לשני לוחות מצומדות: עשרה זהב משקלם. כט)רמז לעשרת הדברות
שבהן: 23. ויאמר בת מי את. לאחר שנתן לה שאלה לפי שהיה בטוח בזכותו של אברהם
שהצליח הקב"ה דרכו: ללין. ל)לינה אחת. לין שם דבר והיא אמרה ללון כמה לינות: 24. בת
בתואל. השיבתו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון: 25. מספוא. כל מאכל הגמלים קרוי
מספוא כגון [ו]תבן ושעורים: 27. בדרך. דרך [ז]המזומן דרך הישר באותו דרך שהייתי צריך. וכן
כל בי"ת ולמ"ד וה"א המשמשים בראש התיבה ונקודים בפתח מדברים בדבר הפשוט שנזכר כבר
במקום

ד)ועי' ב"ר: ה)מלכים א' ב': ו)ע' ב"ר: ז)ב"ר: ח)ב"ר: ט)פדר"א פ' ט"ז וע"ג ב"ר: י)ע' ב"ר: יא)ב"ר: יב)שם:
יג)ע' ב"ר: יד)שבת ע"ז: טו)תהלים קמ"א: טז)ישעיה כ"ג: יז)וכן במחברת מנחם: יח)ישעיה ו': יט)ע"ג *בראש'
מ"ד ט"ז: כ)מיכה ו': כא)איוב י"ח: כב)ירמיה ב': כג)דניאל ד': כד)ע"ג בראשב"ס ובראב"ע: כה)בראשית כ':
כו)שם כ"ו: כז)ת"י: כח)ב"ר ת"י: כט)שם: ל)ב"ר:

[ג]מאמינים בו וסה"ד (ושמו—בארץ ל'). כיס"ר: [ד]בתולה. מכדרכה: ואיש לא ידעה. שלא כדרכה.
ירושל' כתובות פ"א: [ה]מחשבות כן משתאה לה משתימה וכ' (ואונקלוס עד שתייה ל') בכ"י ובד"א:
[ו]עלה ושעורים. כיס"ר: (עלה ע' שבת ע"ו תבן של מיני קטנית): עשב ושעורים. כי"וו: [ז]המיומן.

[1] Tu approuvais, approuvest (דוא בעשיעדעסט):
[2] Humer (שלירפען):

במקום אחר או שהוא מבורר וניכר באיזו הוא מדבר: .28 לבית אמה. דרך הנשים היתה להיות להן בית לישב בו למלאכתן (ל)ואין הבת מגדת אלא לאמה: .29 וירץ. למה רץ ועל מה רץ? ויהי כראת את הנזם. אמר עשיר הוא זה ונתן עיניו בממון: .30 על הגמלים. לשמרן כמו (ל)והוא עומד עליהם לשמשם: .31 פניתי הבית. (לג)מעבודת אלילים: .32 ויפתח. (לד)התיר זמם שלהם "שהיה סותם את פיהם שלא ירעו בדרך בשדות אחרים: .33 עד אם דברתי. הרי אם משמש בלשון אשר ובלשון כי כמו (לה)עד כי יבא שילה וזהו שאמרו חז"ל (לו)כי טשמש בד' לשונות והאחד אי והוא אם: .36 ויתן לו את כל אשר לו. שטר המתנה הראה להם: .37 לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני. אם לא תלך תחלה אל בית אבי ולא תאבה ללכת אחריך: .39 אלי לא תלך האשה. (לז)אלי כתיב בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו אמר לו אברהם בני ברוך ואתה ארור ואין ארור מדבק בברוך: .42 ואבא היום. (לח)היום יצאתי והיום באתי מבאן שקפצה לו הארץ (לט)אמר רבי אחא יפה שיחתן של "עבדי אבות לפני המקום מתורתן של בנים שהרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה והרבה גופי תורה לא נתנו אלא ברמיזה: .44 גם אתה. גם לרבות אנשים שעמו: הכיה. בירר והודיע וכן כל הוכחה שבמקרא ברור דבר: .45 טרם אכלה. טרם שאני מכלה וכן כל לשון הווה פעמים שהוא מדבר בלשון עבר ויכול לכתוב טרם כליתי ופעמים שמדבר בלשון עתיד. כמו (מ)כי אמר איוב הרי לשון עבר. (מא)ככה יעשה איוב הרי לשון עתיד. ופירוש שניהם ל' הווה כי אומר היה איוב אולי חטאו בני 'וגו' והיה עושה כך: .47 ואשאל, ואשים. שנה הכתוב שהרי הוא תחלה נתן ואחר כך שאל אלא שלא יתפשוהו בדבריו ויאמרו היאך נתת לה ועדיין אינך יודע מי היא: .49 על ימין. (מב)מבנות ישמעאל. (מג)על שמאל. מבנות לוט שהיה יושב לשמאלו של אברהם ב"ר: .50 ויען לבן ובתואל. רשע היה "וקפץ להשיב לפני אביו: לא נוכל דבר אליך. למאן בדבר הזה לא ע"י תשובת דבר רע ולא ע"י תשובת דבר הגון, וניכר שמה' יצא הדבר לפי דבריך שזימנה לך: .52 וישתחו ארצה. (מד)מכאן שמודים על בשורה טובה: .53 ומגדנות. לשון מגדים שהביא עמו מיני פירות של ארץ ישראל: .54 וילינו. כל לינה שבמקרא לינת לילה "אחד: .55 ויאמר אחיה ואמה. (מה)ובתואל היכן היה? היה רוצה לעכב ובא מלאך והמיתו: ימים. (מו)שנה כמו (מז)ימים תהיה גאלתו (מח)שכך נותנין לבתולה זמן י"ב חדש לפרנס עצמה בתכשיטים: או עשור. י' חדשים וא"ת ימים ממש אין דרך המבקשים לבקש דבר מועט ואם לא תרצה תן לנו מרובה מזה: .57 ונשאלה את פיה. (מט)"מכאן שאין משיאין את "האשה אלא "מדעתה: .58 ותאמר אלך. (נ)מעצמי ואף אם אינכם רוצים: .60 את היי לאלפי רבבה. "את וזרעך תקבלו אותה ברכה שנא' לאברהם בהר המוריה הרבה ארבה את זרעך וגו' יהי רצון שיהא אותו הזרע ממך ולא מאשה אחרת: .62 מבוא באר לחי ראי. (נא)שהלך להביא הגר לאברהם אביו שישאנה: יושב בארץ הנגב. קרוב לאותו באר שנאמר (נב)ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור ושם היה הבאר שנאמר (נג)הנה בין קדש ובין ברד: .63 לשוח. (נד)לשון תפלה כמו (נה)וישפוך שיחו: .64 ותרא את יצחק. (נו)ראתה אותו הדור

(ל) ב"ר: (לא) בלחמים י"ח: (לב) ב"ר פ"ו: (לג) ב"ר פ"ו: (לד) ב"ר: (לה) בלחמים פ"ע: (לו) ב"ר ג': (לז) ע' ב"ר פ' כ"ע ויקהל הוסע י"ב: (לח) קהלת ל"ה ה': (לט) ב"ר: (מ) תיוב ל': (מא) ב"ר: (מב) ב"ר על פס' כ"ו: (מג) ב"ר: (מד) כתובות פ"ז: (מה) ויקהל כ"ה: (מו) כתובות כ': (מז) ב"ר: (מח) ע' ב"ר: (מט) ע' ב"ר: (נ) בלחמים כ': (נא) סם ע"ז: (נב) ב"ר נכבות כ"ו: (נג) מהלים ק"ב: (נד) ב"ר ח"י:

כיס"כ: "סמיס—מחמיס ל' כיעוו"כ: "בתי מכות. כילם"ע וכן הוא בב"כ: 'ככה היה תיוב עושם כל היעים ומס"כ. כיס"כ: "היה ומסיב. כילם"כ וכן בד"ח: היה סמסיב. בניעוקים של ר"י ומטלמני: יב למל ל' בכ"י ול"ח: יג ומכלן ל' כיס"כ: יד בב"כ את היתומה. בילקוט את המקנטה: טו לבעתה. בכ"י: טו את וזכרך. יהוע לנו שנשא לותך למה שנתברך בשר המוריה בברכות התלה של כוכבי השמים וזהו לתלפי בבנה ויכם זכרך את שעד לתיבין וזהו שתמול ויכם זכרך את שעד שומתי תך תין לילע תם ממך הוא לו מתמה לתכת י"כ מלפני תלבי השמים שמת היה ותותן הברכות יתקיימו בך ולא

הדור "ותוהא מפניו: ותפל. השמיטה עצמה לארץ בתרגומו כה)ואתרכינת השתה עצמה לארץ "ולא הגיעה עד הקרקע כמו הטי נא כדך ארכיני ו)ויט ששים וארכין ל' מוטה לארץ ודומה לו ז)כי יפול לא יוטל כלומר אם יטה לארץ לא יגיע עד הקרקע: .65 ותתכס. ל' ותתפעל כמו ותקבר ותשבר: .66 ויספר העבד. כו)גלה לו נסים שנעשו לו שקפצה לו הארץ ושנזדמנה לו רבקה בתפלתו: .67 האהלה שרה אמו. כז)וביאה האהלה ונעשית דוגמת שרה אמו כלומר והרי היא שרה אמו שכל זמן ששרה קיימת היה נר דלוק מערב שבת לערב שבת וברכה מצויה בעיסה וענן קשור על האהל ומשמתה פסקו וכשבאת רבקה חזרו. בראשית רבה: אחרי אמו. ס)דרך ארץ כל זמן שאמו של אדם קיימת כרוך הוא אצלה ומשמתה הוא מתנחם באשתו:

כה .1 קטורה. פ)זו הגר ונקראת קטורה על שם שנאים מעשיה כקטרת "ושקשרה פתחה שלא ק)נזדוגה לאדם טיום שפרשה מאברהם: .3 אשורם ולטושם. ג)שם ראשי אומות. ותרגום של אונקלוס אין לי לישבו על לשון המקרא (ר)שפירש למשירין לישן מחנה. וא"ת שאינו כן מפני האל"ף שאינה יסודית הרי לנו תיבות שאין בראשם אל"ף ונוספה אל"ף בראשם כמו חומת אנך שהוא מן נבה רגלים וכמו אסוך שמן שהוא מן ורחצת וסכת. ולטושים הם בעלי אהלים המתפזרים אנה ואנה ונוסעים איש באהלי אפדנו וכן הוא אומר והנם נטשים על פני כל הארץ שכן למ"ד ונו"ן מתחלפות זו בזו): .5 ויתן אברהם וגו'. ג)א"ר נחמיה ר"ברכה "דיאתיקי שאמר לו הקב"ה לאברהם והיה ברכה הברכות מסורות בידך לברך את מי שתרצה ואברהם מסרן ליצחק: .6 הפילגשים. ד)חסר כתיב שלא היתה אלא פלגש אחת היא הגר היא קטורה. נשים בכתובה, פלגשים בלא כתובה, כדאמרינן ה)בסנהדרין בנשים ופלגשים דוד: ר'נתן אברהם מתנת. פי' רבותינו ו)שם טומאה 'מסר להם "ד"א מה שניתן לו על אודות שרה ושאר מתנות שנתנו לו הכל נתן להם שלא רצה ליהנות מהם: .7 מאת שנה ושבעים שנה וחמש שנים. בן ק' כבן ע' ובן ע' כבן ה' בלא חטא: .9 יצחק וישמעאל. ז)מכאן שעשה ישמעאל "תשובה והוליך את יצחק לפניו והיא ח)שיבה טובה שנאמרה באברהם': .11 ויהי אחרי מות אברהם ויברך וגו': ט)"נחמו תנחומי אבלים. ד"א י)אע"פ שמסר הקב"ה את הברכות לאברהם נתירא לברך את יצחק מפני שצפה את עשו יוצא ממנו אמר יבא בעל הברכות ויברך את אשר ייטב בעיניו ובא הקב"ה וברכו: .13 בשמתם לתולדתם. סדר לידתן זה אחר זה: .16 בחצריהם. יא)כרכים שאין להם חומה. ותרגומו בפצחיהון שהם מפוצחים לשון פתיחה כמו יב)פצחו ורננו: .16 ואלה שני חיי ישמעאל וגו'. יג)אמר רבי חייא בר אבא למה נמנו שנותיו של ישמעאל? כדי ליחס בהן שנותיו של יעקב, משנותיו של ישמעאל למדנו ששמש יעקב בבית עבר י"ד שנה כשפירש מאביו קודם שבא אצל לבן שהרי כשפירש יעקב מאביו מת ישמעאל שנאמר יד)וילך עשו אל ישמעאל וגו' כמו שמפורש בסוף טו)מגלה נקראת: ויגוע. טז)לא נאמרה גויעה אלא בצדיקים: .18 נפל. שכן, כמו יז)מדין ועמלק

כה) וכן בב"ר: ו)תהלים י"ז: ז) תהלים ל"ז: ח) ב"ר: ט) ע' ב"ר: י) ע' פדר"א פ' ל"ג:

כה) ב"ר תנחומו: ג) ע' ב"ר: ד) ע' ב"ר: ה) ע' ב"ר ועי"ג בזח"ב: ו) ע"פ דף כ"ח: ז) קהלת ל"ח: ח) ע' ב"ב ע"ז ב': ט) ב"ר פ' ל' וגם ל"ח: י) סוטה י"ד: יא) ע' ב"ר ע"פ ה' ומ"י: יב) ע"ב *ויקרא ס"ה פסח ל"ח: יג) תהלים ל"ח: יג) יומות פ"ד: יד) בלאסיים כ"ח: טו) דף י"ז ועי"ג * סוף פ' תולדות: טז) ב"ב ע"ז ב': יז) סופרים ז':

בלאסם לחכת. מפי כי יוסף. כיל"ע וכן בכי"מ ומנסייס סס מפי כי יוסף קרח קבלתי פתרון זה (ע"ג בלאסם"ס בסס ר"ק): "ותמהת. כיפ"ר: "ולא—הקדקע ל' בב"י:

כה אומקטרא. כי"ו: במזוג לס סוס מדס. כ"י ר"ל: גסמיכם—בזו ל' בב"י רק בגליון כי"ו סוף: דלימתיקי ובכבא. כיל"ע: הלייתיקי סוף סמל לוסף ע' ב"מ י"ע: 'נתן—מנסס ל' כ"י: 'סס עוומלס. כסוף ומנעסס סדיס: חר"ל—מנסס כי"ל ובב"י ל':: טתמוסב ביעיו. כי"ל: 'מס סנלסם בלמעב"ן מסמ לסניו "לסון כס"י כאן בן המה וכ"" טעות סוף וכ"ל "לסון ב"כ" כאסמ מנאתי בלמני לפוס ליסבאלנע מסמת מכס"ס: יא ניקמו על לבניו ובכבו בלכת מבליס:

ועמלק ובני קדם נופלים בעמק. יח)כאן הוא אומר לשון נפילה ולהלן אומר יט)על פני כל אחיו ישכון עד שלא מת אברהם ישכון משמת אברהם נפל:

חסלת פרשת חיי שרה.

תולדת.

19. ואלה תולדת יצחק. יעקב ועשו [כ]האמורים בפרשה: אברהם הוליד את יצחק.

כ)על ידי שכתב הכתוב יצחק בן אברהם הזקק לומר אברהם הוליד את יצחק לפי שהיו ליצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה שהרי כמה שנים שהתה עם אברהם ולא נתעברה הימנו מה עשה הקב"ה צר קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם [כ]והעידו הכל אברהם הוליד את יצחק והוו שכתב כאן יצחק בן אברהם היה שהרי עדות יש שאברהם הוליד את יצחק:

20. בן ארבעים שנה. כא)שהרי כשבא אברהם מהר המוריה נתבשר שנולדה רבקה ויצחק היה בן ל"ז שנה שהרי בו בפרק מתה שרה ומשנולד יצחק עד העקידה שמתה שרה ל"ז שנה היו כי בת צ' היתה כשנולד יצחק ובת קב"ז כשמתה שנאמר ויהיו חיי שרה וגו' הרי ליצחק ל"ז שנים ובו בפרק נולדה רבקה המתין לה עד שתהא ראויה [כ]לביאה ג' שנים ונשאה: בת בתואל מפדן ארם אחות לבן. כב)וכי עדיין לא נכתב שהיא בת בתואל ואחות לבן מפדן ארם אלא להגיד שבחה שהיתה בת רשע ואחות רשע ומקומה אנשי רשע ולא למדה ממעשיהם: מפדן ארם. כג)על שם ששני ארם היו ארם נהרים וארם צובה קורא אותו פדן לשון כד)צמד בקר תרגום פדן תורין [ט]ויש פותרין פדן ארם כמו שדה ארם שבלשון [ט]ישמעאל קורין לשדה פדן:

21. ויעתר. הרבה והפציר בתפלה: ויעתר לו. נתפצר [כ]ונתפייס ונתפתה לו ואומר אני כל לשון עתר לשון הפצרה ורבוי הוא כה)וכן כו)ועתר ענן הקטרת, מרבית עלית העשן וכן כז)והעתרתם עלי דבריכם כח)וכן כט)ונעתרות נשיקות שונא דומות למרובות והנם למשא אנקרי שרא בלעז[1]: לנכח אשתו. ל)זה עומד בזוית זו ומתפלל וזו עומדת בזוית זו ומתפללת: ויעתר [כ]לו. לא)[ט]ולא לה? שאין דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רישע לפיכך לו ולא לה: 22. [כ]ויתרצצו. על כרחך המקרא הזה אומר דרשני שמתם מה היא רציצה זו וכתב אם כן למה זה אנכי. לב)[כא]רבותינו דרשוהו לשון ריצה כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר יעקב רץ ומפרכם לצאת עוברת על פתח ע"ז עשו מפרכם לצאת. דבר אחר לג)מתרוצצים זה עם זה ומריבים בנחלת שני עולמות: ותאמר אם כן גדול צער העבור למה זה אנכי לד)מתאוה ומתפללת על הריון: ותלך לדרש. לה)לבית מדרשו של [כב]שם: לדרש את ה'. שיגיד לה מה תהא בסופה: 23. ויאמר ה' לה. לה)על ידי שליח לשם

נאמר

יח)ג"כ: יט)בראשית ט"ז: כ)ע' תמחוקת ג"מ ס"ז: כא)ע' קדר עולם וע' חום' יבמות ס"ל ג': כב)ג"כ: כג)ג"כ וכן * ג"ק ל"ו ג': כד)ס"ל י"ל: כה)ע"ב בעזבונת ענחס: כו)יחזקאל מ': כז)שם ל"ה: כח)וכן * מענית כ' וגם חום' שם: כט)מגלי כ"ז: ל)ע' יבמות ס"ד: לא)שם: לב)ע' ג"כ: לג)ע' ילקוט בשם מ' תחביה: לד)ע' ג"כ: לה)ע' ג"כ:

[כ]המורים בסוף הענין ועל ידי וכ'. כילק"כ: [ג]כלי שיחורו שכל. כי"ס וכן בהגה': [ד]להיכנס. כי"ע:

[ט]ויש—לשדה פדן ל' כי"ע: [ט]בראשי. ברא"ס והדר זקניס: "ותתפייס ל' כי"ס: [ה]ויעתר להם מיבעיא ליה. לפי שמיהו דנעשה תפלתו שהיה לריך בן לריך לתפלתה שהיתה לריכה את השע לפיכך תלה הכתוב: [ו]ולא לה ל' לפי ר' ס' מזכרון: [ז]ויתרוללו. תרג' ודמקיק כמו עוותה לרולה שהיו מתקבלין בעקוש ודרשה לשה כשהי תלושים שנכפלין ברשה לשה ויש לפרשו ל' שבוכה כמו ותרץ את גלגלתו שהיה לפס העקוש ומובנין זה את זה. (ע"כ גם בכיב"ג) לך הרב הגדול שבישובן לכל בעיס לדיניס וגילה בפניס לחביס: ותאמר שם כן למה זה אנכי שם כן מתרוללים בעני למה זה לוכני הרה ומופי לשכלם: ותלך לדרוש. מכאן זה לכך מתרוללים, ויאמר ד' לה שיו קופך להפילם: ויתרוללו. על כרחך וכ'.

כי"ס ל"ה: [כא]רבותינו—עולמות גליון כי"ל: [כב]של שם ועבר. כי"ס:

[1] Encresser (לשון. increscere) (לועז העתק):

נאמר ברוח הקדש והוא אמר לה[כג]: שני גוים בבטנך. לו)[כד]גוים כתיב אלו אנטונינוס ורבי שלא פסקו מעל שולחנם לא צנון ולא חזרת לא בימות החמה ולא בימות הגשמים: ושני לאמים. לז)[כה]אין לאום אלא מלכות: ממעיך יפרדו. מן המעים הם נפרדים זה לרשעו וזה לתומו: מלאם יאמץ. לח)לא ישוו בגדולה כשזה קם זה נופל וכן הוא אומר לט)אמלאה החרבה[כו] לא נתמלאה צור אלא מהרבנה של ירושלים: 24. וימלאו ימיה. מ)אבל כתמר כתיב מא)ויהי בעת לדתה שלא מלאו ימיה כי לז' חדשים ילדתם: והנה תומים. מב)חסר. ובתמר תאומים מלא לפי ששניהם צדיקים אבל כאן א' צדיק וא' רשע: 25. אדמוני. מג)סימן הוא שיהא שופך דמים: כלו כאדרת שער. מלא שער כטלית של צמר המלאה שער פלוק"דא בלע"ז: ויקראו שמו עשו. הכל קראו לו כן לפי שהיה נעשה ונגמר בשערו כבן שנים הרבה[כו]. 26. [כח]ואחרי כן יצא אחיו וגו'. [כט]שמעתי מדרש אגדה הדורשו לפי פשוטו ברין היה אוחז בו לעכבו מג)יעקב נוצר מטיפה ראשונה ועשו מן השנייה צא ולמד משפופרת שפיה קצרה תן לה שתי אבנים זו אחר זו הנכנסת ראשונה תצא אחרונה והנכנסת אחרונה תצא ראשונה נמצא עשו הנוצר באחרונה יצא ראשון ויעקב שנוצר ראשונה יצא אחרון ויעקב בא לעכבו שיהא ראשון ללידה כראשון ליצירה ויפטור את רחמה ויטול את הבכורה מן הדין: בעֹקב עשו. סימן שאין זה מספיק לגמור מלכותו עד שזה עומד ונוטלה הימנו: ויקרא שמו יעקב. מה)הק'בה. ד"א אביו קרא לו יעקב על שם אחיזת העקב: בן ששים שנה. י' שנים משנשאה עד שנעשית בת י"ג שנה וראויה להריון ו' שנים הללו צפה והמתין לה כמו מו)שעשה אביו לשרה כיון שלא נתעברה ידע שהיא עקרה והתפלל עליה ושפחה לא רצה לישא לפי שנתקדש בהר המוריה להיות עולה תמימה: 27. וינדלו, ויהי עשו. מז)כל זמן שהיו קטנים לא היו נכרים במעשיהם ואין אדם מדקדק בהם מה טיבם כיון שנעשו בני שלש עשרה שנה[?]זה פירש לבתי מדרשות וזה פירש לע"ז: יודע ציד. מח)לצוד ולרמות את אביו בפיו ושואלו אבא היאך מעשרין את המלח ואת התבן בסבור אביו שהוא מדקדק במצות: איש שדה. במשמעו מט)אדם בטל וצודה בקשתו חיות ועופות: תם. אינו בקי בכל אלה כלבו כן פיו. טי שאינו חריף לרמות קרוי תם: ישב אהלים. נ)אהלו של שם ואהלו של עבר: 28. בפיו. כתרגומו בפיו של יצחק. ומדרשו נא)בפיו של עשו שהיה צד אותו ומרמהו בדבריו: 29. ויזד. לשון בישול כתרגומו: והוא עיף. נב)ברציחה כמה דתימא נג)כי עיפה נפשי להורגים: 30. הלעיטני. נד)אפתח פי ושפוך הרבה לתוכה כמו ששנינו נה)אין אובסין את הגמל אבל מלעיטין אותו: מן האדם האדם. עדשים אדומות נו)ואותו היום מת אברהם שלא יראה את עשו בן בנו יוצא לתרבות

לו) ע"ז י"ט בכתום ס"ז ב': לז) ע"ז ב' ע"ב: לח) ע' זפסחים ע"ג מגילה ו': לט) יחזקאל כ"ו: מ) ע' ב"כ: מא) בכתפים ס"ם: מב) סם מג) ב"כ: מד) ע' ב"כ: מה) ע' ב"כ: מו) לעיל ע"ז ג': מז) ע' ב"כ: מח) ע' ב"כ תנחומא קי' כ"ז: מט) ע' מ"י: נ) ב"כ: נא) ע' ב"כ ח"י: נב) ב"ב ע"ג ב': נג) יכמיים ד': נד) ע' ב"כ: נה) שבת קי"ם ע"ב: נו) ע' ב"ב ע"ז וב"כ:

כג לא שסופך להספיל סס מתגוללים מלא שזה סוא סות לות שכשס שתין מקום שמא קובלס בזעניך וסס נתכלין זה ומזה כך כשיגלא ומעניך יפכדו. ולאום מגלאום יאמץ ולא יסיו קיבלים זה לת זה: וכב יעבוד לעיר. מעתס סולך ומספר סיתך כתקיים סדבר סזס עד שלתתם מגיע לסום גביך לאחיך. כדיבו יוסף סמעתיק. כי"ם ע"ב: כד שני גיים כתיב וקיבץ גויס. מטטוניטום וכיי. זס גא מעטו וזס גא מיעקב: כה ולאום מגלאום. מתכב' ומלכו ממלכו ועוד יאמץ לא שיך אלא בזלכות: כו ויאמר הקטן יען לתכר מעכס כו עכר על יבוסלים סאת וג' לתמלא מן מוסבנא של יבוסלים ולוכ מאדום סוא: ולאם מגלאם יאמץ. כשעשו גבוד יעקב אלם אין מלכות שניסס מתקיים ימד: כז ובכי"ל לאמר סקב"ס "סבכס" מתחיל ד"ס בעקב עשו. סימן על מלכותו (שכתב למעלה בספרים שלנו) ולאם"כ ויקרא שמו על אחיזת העקב ולאם"כ מ"ש בדין סיס לומז וכ' ומס שכתב למעל על ילא לתכון ותו לא: בכי"ם לאמר סקב"ס "סבכס" ד"ס בעקב עשו על סימו ולאם"כ ד"ל יעקב בא לעכבו וכ' עד מן סדין ולאם"כ ויקרא שמו יעקב וכ' על העקב ולאם"כ בעניך לאמר דומה מ"ל לפי פשוטו בדין סיס לומז וכ' ילא לתכון: כח ולאמרי—מן סדין סס"ל כ' כיעוי"כ: כט בם הזכרון מובא כום' לאת יבוא מלא שכתוב בא "ולמי הסופר שוערתי מדבש

---

[1] Floche, floquede (לשון הלועזיים נענענשטאנד):

כתיב בעיר שעיר כתוב על העופרת הגשת ־ וטעות הוא דהא אתר לעיל שבועת יעקב ועשו ולא את אלקדמת עד שהיה עשו בן חמש עשרה שנה "

לתרבות רעה ואין זו שיבה טובה שהבטיחו הקב"ה לפיכך קצר הקב"ה ה' שנים משנותיו שיצחק חי ק"פ שנה וזה קע"ה ובישל יעקב עדשים להברות את האבל ולמה עדשים ס) שדומות לגלגל שהאבלות גלגל החוזר בעולם. (ל ועוד מה עדשים אין להם פה לא כך האבל אין לו פה לב שאסור לדבר ולפיכך המנהג להברות האבל בתחלת מאכלו ביצים שהם עגולים ואין להם פה כך אבל אין לו פה כראמרינן במועד קטן פ) אבל כל שלשה ימים הראשונים אינו משיב שלום לכל אדם וכ"ש שאינו שואל בתחלה טג' ועד ז' משיב ואינו שואל וכו' ברש"י ישן): 31. מכרה כיום. כתרגומו כיום דילהן כיום שהוא ברור כך מכור לי מכירה לג ברורה: בכרתך. צ) לפי שהעבודה בבכורות אמר יעקב אין רשע זה כדאי שיקריב להקב"ה: 32. הנה אנכי הולך למות. (לד מתנודדת והולכת היא הבכורה שלא תהא כל עת העבודה בבכורות כי שבט לוי יטול אותה ועוד) אמר עישו מה טיבה של עבודה זו אמר לו כמה אזהרות ועונשין ומיתות תלויין בה כאותה ששנינו ק) אלו הן שבמיתה שתויי יין ופרועי ראש אמר אני הולך למות על ידה אם כן מה חפץ לי בה: 34. ויבז עשו. העיד הכתוב על רשעו שביזה עבודתו של מקום:

כו 2. אל תרד מצרימה. שהיה דעתו לדדת מצרימה כמו שירד אביו בימי הרעב אמר לו אל תרד מצרימה. ר) שאתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדאי לך: 3. האל. כמו האלה: 4. והתברכו בזרעך. אדם אומר לבנו יהא זרעך כזרעו של יצחק וכן בכל המקרא ג) וזה אב לכולן ג) כך יברך ישראל לאמר ישימך וגו' ואף לעניין הקללה מצינו כן ד) והיתה האשה לאלה שהמקלל שונאו אומר תהא כפלונית וכן ס) והנחתם שמכם לשבועה לבחירי שהנשבע אומר אהא כפלוני אם עשיתי כך וכך: 5. שמע אברהם בקלי. כשנסיתי אותו: וישמר משמרתי. ו) גזרות להרחקה על האזהרות שבתורה כגון שניות לעריות ושבות לשבת: מצותי. ז) דברים שאילו לא נכתבו ראוין הם להצטוות כגון גזל ושפיכות דמים: חקותי. ח) דברים שיצר הרע א ואומות העולם משיבין עליהם כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז שאין טעם בדבר אלא גזירת המלך וחקותיו על עבדיו: ותורתי. ט) להביא תורה שבעל פה הלכה למשה מסיני: 7. לאשתו. על אשתו כמו י) אמרי לי אחי הוא: 8. כי ארכו. יא) אמר מעתה אין לי לדאוג מאחר שלא אנסוה עד עכשיו ולא נזהר להיות נשמר: וישקף אבימלך וגו'. יב) ראהו משמש מטתו: 10. אחד העם. יג) המיוחד בעם זה המלך: והבאת עלינו אשם. אם שכב כבר הבאת עלינו אשם: 12. בארץ ההוא. אע"פ שאינו חשובה כארץ ישראל עצמה, כארץ שבעה גוים: בשנה ההוא. אע"פ שאינה כתקנה שהיתה שנת רעבון: ב בארץ ההיא בשנה ההוא. שניהם למה? לומר יד) שהארץ קשה והשנה קשה: מאה שערים. טו) שאמדוה כמה ראויה לעשות ועשתה על אחת שאמדוה מאה. ורבותינו אמרו טז) ג אומר זה למעשרות היה: 13. כי גדל מאד. יז) שהיו אומרים זבל פרדותיו של יצחק ולא כספו וזהבו של אבימלך: 14. ועבדה רבה. פעולה רבה. ד בלשון לעז אוברי"נא ה עבודה משמע עבודה אחת. עבדה משמע

פעולה

טז) ע"מ: נמ) דף כ"ל ג': נע) ב"כ: ס) סנהדרין כ"ג:

כז ל) ע' ב"כ: ג) סכתי פ' נסמ: ג) בכלמים ע"ק: ד) במדבר ה': ה) יבמות ס"ה: ו) ע' יומא כ"ל: ז) ע' יומא ס"ב ג': ח) שם: ט) ע' יומא כ"ם ב"כ: י) בכלמים כ': יא) ע' ב"כ: יב) ב"כ: יג) כת"ם ות"י: יד) ב"כ: טו) כת"ל: טז) ע' ב"כ: יז) ב"כ:

וכ'" ונכון הוא שמגדלם נמנא בב"כ ולא היה לם"י לי"ל "שמעתי" כי לפניו היה מגדלם: בציד"ג התיבות שמעתי—פשוטו ל): ועוד—יפן ג' כ"י: לא כמו שים לפולין ומאך ויכי קטנית כמין קדר: לב שמוא יומב ודומם: לג גמורה. כיל"ון וכרוכ: לד מתנודדת—ועוד ל' בב"י ומלבד בכי"ם וכך היא בכ' שם "מוכר עשו וכ' ופרועי לשם ושכנכם למקדם מעמ מתנוצ (פי' שערוך ומתמלמת ומתכמשת מתדלדלת) והולכת היא שכורכת וכ' (דלעיל על מותם ומת"כ מוכר לכי עד שם"ד:

כח א) ומ"ם ל' כיע"כ ד"ב: ב) לפי י"ד ל"ל בארץ שהיא בשנה שהיא שניסה וכ' עד שם"ד ומת"כ נכשם בארץ שהיא לעשי' וכ' בשנה שהיא וכ' לעבוד שם"ד וכך היא בג' גם בכי"ם: ג) מלמתי בקלת שפירש על רש"י ומז"ל למוכו זה למעשר היה וזהם שגידפת הכתוב ומלת זה שנה אל מ"ם ועשתה בשידעו כן יש לחיוק שזכו כוכת שגידפת המוכר מוכר כי לפי שעיקר הדבר היה עין המוכר למכו (מלמוסינו): ד) בלשון—רבה ל' כיל"כ: ה) הכז"מ גרסה עבודה משמע עבודה למשמ עבודה עשמע

---

1 Ouvraigne: Ouvrage (מכנייא, וועכק):

פעולה רבה: 15. סתמום פלשתים. יח)מפני שאמרו תקלה הם לנו מפני הגייסות הבאות עלינו. טמונין פלשתאי לשון סתימה ובלשון ירתלמוד יט)מטמטם את הלב: 17. בנחל גרר. רחוק מן העיר: 18. וישב ויחפר. הבארות אשר חפרו ביטי אברהם אביו ופלשתים סתמום מקודם שנסע יצחק מגרר חזר וחפרן: 20. עשק. ערעור: כי התעשקו עמו. נתעשקו עמו עליה במריבה וערעור: 21. שטנה. כ"נושימנ"ט": 22. ופרינו בארץ. כתרגומו וניפוש בארעא: 21. ואחזת מרעהו: כתרגומו כ)וסיעת מרחמותי סיעת מאוהביו. כא"ויש פותרין מרעהו מיסוד התיבה כמו שלשים מרעים דשמשון כדי שתהיה תיבת ואחזת דבוקה אבל אין דרך ארץ לדבר על המלכות כן סיעת אוהביו שאם כן כל סיעת אוהביו הולך עמו ולא היה לו אלא סיעה אחת של אוהבים לכן יש לפותרו בלשון הראשון. ואל תתמה על ת"ו של אחזת ואע"פ שאין תיבה סמוכה יש דוגמתה במקרא כמ)עזרת מצר כב)ושבורת ולא מיין: כב"אחזת. לשון קביצה ואגודה שנאחזין יחד: 28. ראה ראינו. כג)ראינו באביך ראינו בך: תהי נא אלה ביניתינו וגו'. האלה אשר בינותינו מימי אביך תהי גם עתה ביניתינו וביניך: 29. לא נגענוך. כשאמרנו לך לך מעמנו: כג"אתה. גם כג"אתה עשה לנו כמו כן: 33. שבעה. כד"על שם הברית: 34. בן ארבעים שנה. כל)עשו היה נמשל לחזיר שנאמר כמ)יכרסמנה חזיר מיער החזיר הזה כישהוא שוכב פושט טלפיו לומר ראו שאני טהור כך כה"אלו גוזלים וחומסים ומראים עצמם כשרים כל מ' שנה היה עשיו צד נשים מתחת בעליהן ומענה אותם כשהיה בן מ' אמר אבא בן מ' שנה נשא אשה אף אני כן: 35. מרת רוח. לשון כו"המראות רוח כמו כן)ממרים הייתם כז)כל מעשיהן היו כח"להכעיסו לעצבון כי ליצחק ולרבקה. כמ)שהיו עובדות ע"ז:

כז 1. ותכהין. מ)אבעשנן של אלו. נ)ד"א כשנעקד ע"ג המזבח והיה אביו רוצה לשחטו באותה שעה נפתחו השמים וראו מלאכי השרת והיו בוכים וירדו דמעותיהם ונפלו על עיניו לפיכך כהו עיניו. דבר אחר כדי שיטול יעקב את הברכות: 2. לא ידעתי יום מותי. ג)אמר ר' יהושע בן קרחה אם מגיע אדם לפרק אבותיו ידאג חמש שנים לפניהן וחמש לאחר כן ויצחק היה בן קכ"ג אמר שמא לפרק אמי אני מגיע והיא מתה בת קכ"ז והריני בן ד חמש שנים סמוך לפרקה לפיכך לא ידעתי יום מותי שמא לפרק אמי שמא לפרק אבא: 3. שא נא. לשון השחזה כאותה ששנינו ז)אין משחיזין את הסכין אבל משיאה על גבי חברתה ה)חדד סכינך ושחוט יפה שלא תאכילני נבלה: תליך. חרבך שדרך לתלותה: וצודה לי. כה"מן ההפקר ולא מן הגזל: 5. לצוד ציד להביא. י)מהו להביא? אם לא ימצא ציד יביא מן הגזל: 7. לפני ה'. ברשותו

יח)תוספתא דסוטה פ"י: יט)ספרים מ"ג: כ)וכן ל"ג בב"כ: כא)תהלים ק': כב)יחעיה כ"ל: כג)ב"ר: כד)ב"ר: כה)תהלים פ': כו)דברים ע': כז)כמ"ו: כח)ע' ב"ר תנחומ':

כז ל)תנחומא: ג)ב"ר: ג)ע' ב"ר: ד)ילקוט כ"ח: ה)ב"ר: ו)ב"ר:

פעולם: בנתפ"ם נוסף עוד נסמ"ל „עבדים בדגשות יוכח שהוא סם דבר כמו תפדם" וכן הוא בי"ד מדפוס ינן: ²ומנחם כ"י: ³קודש כיים ר"ב: וקולמס. בזמן: ⁴תמניינעמוועטע, ר"ב וכן בנתפ"ם: שכשיעמע. כי"ם: שמעה—בלחעל ל' כילע"כ: ⁵ויש פותרין עד סם"ל ולא מיין ל' כיעוו"כ: ויש פותרין עד ואל תתמה ל' בל"ב וכי"ת: בכיל"ם לשר תיבת „מלוסבין" כתיב „ולין לך לחן לדבר על המלך כן וכ' עד של לוכבים" ואם"כ „אלא מקבל קבל הוא שמוזת המלך מהעבו כמו עזכת מלך ושכוכת ולא מיין: למוזת כמו קבולת ותגודה שבאחזין הו יחד—וכן הוא גם בל"ל ובפ' סזכרון: 'ואל תתמה וכ' עד מיין ואם"כ יש פותרין (דכתיב לעיל) וכ' עד דבוקה. גליון כי"וו: ⁶אחזת וכ' יקר ואם"כ ואל תתמה (לעיל) וכ' מיין ול"ב בנם"ל לשר אלא „יין" יש פותרים וכ' ונם"ל בלשון הלשון. כך הוא בכ' כ' של י"ל: ⁷בכיר"ם לשם עתם עשם לנו: 'עתה. כיע"וו ל"י ועי' בזמן: בל"ב הל"ח מן לך מעמנו לשם גם עתם עשם לנו כן: ⁸בכי"ם על הסכינים הזה: ⁹כך ילוסני עשו. כיל"ם: ¹⁰לם' ממרים כל ומעמיסם היו לעלגון. כיל"ם ל"ב: "להכעיסו ל' בכ"י ול"ל להכעיס ולעלגון לפי דעת מהרז"ו: ¹²ל"ח מקטרות לע"ז מורת לם' בוסם מוכ ומהלות. כילם"כ:

כז אמעמן ע"ז של עשו. כים"כ: ²שהיו מעשהם ומקטרות לע"ז. בזמן: ³ל"ח—עיניו ל' כיל"וו: ⁴ל' שניס. כי"ם: ⁵מן ההפקר ל' כים"כ:

[1] Nuisement (הינדערונג):

ברשותו שיסכים על ידי: .9 וקח לי. ז)משלי הם ואינם גזל שכך כתב לה יצחק בכתובתה ליטול שני גדיי עזים בכל יום: 'שני גדיי עזים. ח)וכי שני גדיי עזים היה מאכל של יצחק? אלא האחד הקריב לפסחו והאחד עשה מטעמים. בפרקי רבי אליעזר ט): 'כאשר אהב. כי טעם הגדי כטעם ⁿהצבי: .11 איש שעיר. בעל שער: .12 ימשני. כמו ממשש בצחרים: .15 החמדת. הנקות כתרגומו דכייתא. דבר אחר י)ᵖ שחמד אותן מן נמרוד: אשר אתה בבית. יא)והלא כמה נשים היו לו והוא מפקיד אצל אמו? אלא שהיה בקו במעשיהן והושרן: .19 אנכי עשו בכרך. אנכי המביא לך ועשו הוא בכורך: עשיתי. כמה דברים כאשר דברת אלי: שבה. לשון מיסב על השלחן לכך מתורגם אסתחר: .21 גשה נא ואמשך. יג)אמר יצחק בלבו אין דרך עשו להיות שם שמים שגור בפיו וזה אמר כי הקרה ה' אלהיך: .22 קול יעקב. יג)שמדבר בלשון תחנונים קום נא אבל עשו בלשון קנטוריא דבר יקום אבי: .24 ויאמר אני. לא אמר אני עשו אלא אני: .27 וירח וגו'. יד)והלא אין ריח רע יותר משטף העזים אלא מלמד שנכנס עמו ריח גן עדן: כריח שדה אשר ברכו ה'. שנתן בו ריח טוב וזהו שדה תפוחים כך דרשו טו)רז"ל: .28 ויתן לך. טז)יתן ויחזור ויתן ולפי פשוטו מוסב לענין הראשון ראה ריח בני שנתן לו הקב"ה כריח שדה וגו' ועוד יתן לך ממל השמים וגו': ממטל השמים. כמשמעו ומדרשי אגדה יש להרבה פנים: האלהים. ᵡמהו האלהים בדין אם ראוי לך יתן לך ואם לאו לא יתן לך אבל לעשו אמר משמני הארץ יהיה מושבך בין צדיק בין רשע יתן לך וממנו למד שלמה כשעשה הבית סידר תפלתו, ישראל שהוא בעל אמונה ומצדיק עליו את הדין לא יקרא עליך תגר לפיכך יז)ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו אבל נכרי מחוסר אמנה לפיכך אמר אתה תשמע השמים, ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי בין ראוי בין שאינו ראוי תן לו כדי שלא יקרא עליך תגר[ב]: .29 בני אמך. יח)ויעקב אמר ליהודה בני אביך לפי שהיו לו בנים מכמה אמהות ובאן שלא נשא אלא אשה אחת אומר בני אמך: ארריך ארור ומברכיך ברוך. יט)ובבלעם הוא אומר מברכיך ברוך ואוריך ארור הצדיקים תחלתם יסורים וסופן שלוה ואוריהם ומצעריהם קודמים למברכיהם לפיכך יצחק הקדים קללת אוורים לברכת מברכים הרשעים תחלתן שלוה וסופן יסורין לפיכך בלעם הקדים ברכה לקללה: .30 יצא יצא. זה יוצא וזה בא: .33 ויחרד. כתרגומו ותוה לשון תמיה. ומדרשו כ)ראה גיהנם פתוחה מתחתיו: מי ᵞאיפא. לשון לעצמו משמש עם כמה דברים איפה איה פה מי הוא ואיפה הוא הצד ציד: ואכל מכל. כא)מכל טעמים שבקשתי לטעום טעמתי בו: גם ברוך יהיה. כב)שלא תאמר אלולי שרימה יעקב לאביו לא נטל את הברכות לכך הסכים וברכו מדעתו: .35 במרמה. כג)בחכמה: .36 הכי קרא שמו. לשון תימה הוא כמו הכי אחי אתה שמא לכך נקרא שמו יעקב על שם סופו שהוא עתיד לעקבני? ᵀתנחומא: למה חרד יצחק? אטר שמא עון יש בי שברכתי קטן לפני גדול ושניתי סדר היחס התחיל עישו מצעק ויעקבני זה פעמים. אמר לו אביו מה עשה לך כד)אמר לו את בכורתי לקח אמר בכך הייתי מצר וחרד שמא עברתי על שורת הדין עכשיו לבכור ברכתי גם ברוך יהיה: ויעקבני. כתרגומו וכמי ארבני כה)וארב וכמן ויש מתרגמין וחכמני

ז) ע' ג"כ: ח) ע' מ"י: ט) פ' ל"ב: י) ג"כ: יא) ע' ג"כ: יב) ע' ג"כ: יג) ע' תנחומא: יד) ג"כ: טו) תענית כ"ט ג': טז) ג"כ: יז) מלכים ח' ח': יח) ג"כ: יט) ג"כ: כ) תנחומא: כא) ג"כ: כב) ג"כ: כג) ג"כ: כד) ע' ג"כ: כה) דכיים י"מ:

ᵘ סני — כטעם הצבי ל' כיע"ו: 'כאשר — הצבי, ר' יוסף. כי"ל (כ"ל תוספת היא וגו' יוסף קקל): ᵛ בגלו של חס"ל. סיסו חקוקות בו כל ענין היא ובמעט וסוא מוכר לבעלות ע"כ יאמר כענוכוד גבול ליל ועשו הרגו ונעלו לפיכך היה לית ולא שכחיב בהן המעולות אשר לחם בצית *מכמים ל"ד ג': 'לין עמו ונלכד בגלון נקייס וכבה כזו קוס נח שבה לגלון תחנוניס כי הקרא ל' לפני תלע כשבה עשו לבד בגלון קנטוריא יקוס חבי. ל' כי"ע וי"ד: ᵡ מלמים — תגר ל' כיו"ע ל"ז: ᵞ תגר שמעון. כי"ל: בכיע"ג בד"ל ופי ר' שמעון מורין: בכי"ם תגר וילמוד כל מפיית שון ופי רבי שמעון מורי (כפיית פ' הערוך ומעשה של כל מלכות שון): ᵀ ל"ל לשפוח: ᵀ תמה על הס"ד בדוך יהיה ל' כיע"ו: בכי"ם למה לעקבני הס"ד ומתניל ד"ת ויתכך למה וכ' ומלת תנחומא ליתא (ובמקום תנחומא שלפניו ליתא המלמוד ועי' בג"כ):

לאורן ר' שמעון בר' שהוקן בר"ש שבת ה"ה ע"ש ומלקתי לו סאק קיסורו ש"ן

רבי שמעון הגרון אלמו"ה

וחכמני נתחכם לי: אצלת. לשון הפרשה כמו כו) ויאצל: 37. הן גביר. כז) ברכה זו שביעית היא והוא עושה אותה ראשונה אלא אמר לו מה תועלת לך בברכה אם תקנה נכסים שלו הם שהרי גביר שמתיז לך ומה שקנה עבד קנה רבו: ולכה אפוא מה אעשה. איה טו איפא אבקש מה לעשות לך: 38. הברכה אחת. ה"א זו משמשת לשון תמיה כמו כח) הבמחנים, השמנה היא, כט) הכמות גבל: 39. משמני הארץ וגו'. ל) זו איטליאה טו של יון: 40. "ועל חרבך. כמו בחרבך. יש על שהוא במקום את ב' כמו לא) עמדתם על חרבכם, בחרבכם. לב) על צבאותם, בצבאותם: והיה כאשר תריד. לשון צער כמו לג) אריד בשיחי כלומר לד) כשיעברו ישראל על התורה ויהיה לך פתחון פה להצטער על הברכות שנטל, ופרקת עלו וגו': 41. יקרבו ימי אבל אבי. כמשמעו שלא אצער את אבא. ומ"א לכמה פנים יש: 42. ויגד לרבקה. לה) ברוח הקודש הוגד לה מה שעשו מהרהר בלבו: מתנחם לך. "נחם על האחוה לחשב מחשבה אחרת טו להתנכר לך ולהרגך. ומ"א לו) כבר אתה מת בעיניו ושתה עליך כוס של תנחומים כ ולפי פשוטו לשון תנחומים מתנחם הוא על הברכות בהריגתך: 44. אחדים. מועטים: 45. למה אשכל. אהיה שכולה משניכם. הקובר את בניו קדוי שכול וכן ביעקב אמר לז) כאשר שכלתי שכלתי: גם שניכם. אם יקום עליך ואתה תהרגנו יעמדו בניו ויהרגוך; ורוח הקדש נזרקה בה ונתנבאה שביום א' יטותו כמו שמפורש בפ' המקנא לאשתו לח): 48. קצתי בחיי. מאסתי בחיי:

כח 2. פדנה. כמו לפדן: ביתה בתואל. לבית בתואל ט) כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה: 3. ואל שדי. מי שדי בברכותיו למתברכין מפיו יברך אתך: 4. את ברכת אברהם. שאמר לו ואעשך לגוי גדול, והתברכו בזרעך, יהיו אותן ברכות אמורות בשבילך, מטך יצא אותו הגוי ואותו הזרע המבורך: 5. אאם יעקב ועשו. איני יודע מה מלמדנו: 7. וישמע יעקב. מחובר לענין של מעלה וירא עשו כי ברך יצחק וגו' וכי שלח אותו פדנה ארם וכי שמע יעקב אל אביו והלך פדנה ארם וכי רעות בנות כנען והלך גם הוא אל ישמעאל: 9. אחות נביות. ג) ממשמע שנאמר בת ישמעאל איני יודע שהיא אחות נביות אלא למדנו שמת ישמעאל משיעדה לעשו קודם נשואיה והשיאה נביות אחיה ולמדנו שהיה יעקב באותו הפרק בן ס"ג שנים שהרי ישמעאל בן ע"ד שנים היה כשנולד יעקב י"ד שנה היה גדול ישמעאל מיצחק ויצחק בן ס' שנה בלדת אותם הרי ע"ד ושנותיו היו קל"ז שנאמר ואלה שני חיי ישמעאל וגו' נמצא יעקב כשמת ישמעאל בן ס"ג שנים היה ולמדנו מכאן שנטמן בבית עבר י"ד שנה ואחר כך הלך לחרן שהרי לא שהה בבית לבן לפני לידתו של יוסף אלא י"ד שנה שנאמר עבדתיך ארבע עשרה שנה בשתי בנותיך ושש שנים בצאנך ושכר הצאן משנולד יוסף היה שנאמר ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו' ויוסף בן ל' שנה היה כשמלך ומשם עד שירד יעקב למצרים ט' שנים ז' של שבע וב' של רעב ויעקב אמר לפרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה. צא וחשוב י"ד שלפני לידת יוסף ושלשים של יוסף ותשע משמלך עד שבא יעקב הרי נ"ג וכשפירש מאביו היה בן ס"ג הרי ק"ו והוא אומר שלשים ומאת שנה הרי חמרים י"ד שנים הא למדת שאחר שקבל הברכות נטמן בבית עבר י"ד שנים. (כאבל לא נענש עליהם בזכות התורה שהרי לא פירש יוסף מאביו אלא כ"ב שנה דהיינו מ"ז עד ל"ט כנגד כ"ב שפירש יעקב מאביו ולא כבדו והם ב' שנים בבית לבן ושתי שנים ששהה בדרך כדכתיב ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכות ופי' רז"ל מזה הפסוק ששהה י"ח חדשים בדרך דבית הוה ביטות הגשמים וסכות

כו) ממדבר י"ח: כז) ע' ג"כ: כח) ממדבר י"ג: כט) שמות ל' ג': ל) ג"כ: לא) יחזקאל ל"ג: לב) שמות ו': לג) מהלים כ"ה: לד) ע' ג"כ ה"ח וט"י: לה) ע' ג"כ וט"י: לו) ע' ג"כ וט"י: לז) בראשית ל"ג: לח) ע' קושה י"ג:

כח ח) יבמות י"ג ב"כ ב' ק"ח: ג) ס"ע ע' ג' מגילה י"ז וכ"י סה:

טו סה מחקה. כ"ם: טו) של יון ל' בכ"י ול"י וכן בב"כ ל': "ועל חרבך—בצבאותם ל' בכ"י אך ב"י ים: יח) כל בכ"ם כך היא מחקה וט על הברכות בהריגתך. ל"ח מתנחם נחם על שלמוד וכ':

יט) להתנבר. כיעב"ם: כ) לשון חמר לפשוטו לשון וכ. כי"ל וכי"ם:

כח א) סה—מלמדנו ל' כיע"ו: ב) חבל—מדה ל' בכ"י:

וסכות הוו בימות החמה ולחשבון הפסוקים שחשבנו לעיל משפירש מאביו עד שירד למצרים שהיה בן ק"ל שנים ששם אנו מוצאים עוד י"ד שנים אלא ודאי נשתן בבית עבר בהליכתו לבית לבן ללמוד תורה ממנו וכשביל זכות התורה לא נענש עליהם ולא פירש יוסף ממנו אלא כ"ב שנה מדה כנגד מדה. ע"כ ברש"י ישן): על נשיו. הוסיף רשעה על רשעתו, שלא גרש את הראשונות:

חסלת ואלה תולדת.

ויצא.

10. ויצא יעקב. על ידי שבשביל שרעות בנות כנען בעיני יצחק אביו הלך עשו אל ישמעאל הפסיק הענין בפרשתו של יעקב וכתיב וירא עשו כי ברך וגו' ומשגמר חזר לענין הראשון: ויצא. ג)לא היה צריך לכתוב אלא וילך יעקב חרנה ולמה הזכיר יציאתו אלא מגיד שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם שבזמן שהצדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה יצא משם פנה הודה פנה זיוה פנה הדרה. 7)וכן ותצא מן המקום האמור בנעמי ורות: וילך חרנה. יצא ללכת לחרן: 11. ויפגע במקום. לא הזכיר הכתוב באיזה מקום אלא במקום הנזכר במקום אחר הוא הר המוריה שנאמר בו ה)וירא את המקום מרחוק: ויפגע. כמו ו)ופגע ביריחו ופגע בדבשת ז)ורבותינו פירשו ג'לשון תפלה כמו ח)ואל תפגע בי ולמדנו שתקן תפלת ערבית ושנה הכתוב ולא כתב ויתפלל ללמדך שקפצה ד'לו הארץ כמו שמפורש ט)בפרק גיד הנשה: כי בא השמש. י)ד"היה לו לכתוב ויבא השמש וילן שם כי בא השמש משמע ששקעה לו חמה פתאום שלא בעונתה כדי שילין שם: וישם מראשתיו. יא)עשאן כמין מרזב סביב לראשו שירא מפני חיות רעות יב)התחילו מריבות זו את זו זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו ואת אומרת עלי יניח מיד עשאן הקב"ה אבן אחת 'וזהו שנאמר ויקח את האבן אשר שם מראשתיו: וישכב במקום ההוא. לישון מיעוט יג)באותו מקום שכב אבל י"ד שנים ששמש בבית עבר לא שכב בלילה שהיה עוסק בתורה: 12. עלים וירדים. יד)עולים תחלה ואחר כך יורדים. מלאכים שליוהו בארץ אין יוצאים חוצה לארץ ועלו לרקיע וידעו מלאכי חוצה לארץ ללוותו: 13. נצב עליו. טו)לשמרו: ואלהי יצחק. טז)אף על פי שלא מצינו במקרא שייחד הקב"ה שמו על הצדיקים בחייהם לכתוב אלהי פלוני משום שנאמר יז)הן בקדושיו לא יאמין כאן ייחד שמו על יצחק לפי שכהו עיניו וכלוא בבית והרי הוא כמת ויצר הרע פסק ממנו. תנחומא: שכב עליה'. יח)קיפל הקב"ה כל ארץ ישראל תחתיו רמז לו שתהא נוחה ליכבש לבניו" כ'די אמות שזה מקומו של אדם: 14. ופרצת. וחזקת כמו יט)וכן יפרוץ: 15. אנכי עמך. לפי שהיה ירא מעשו ומלבן: עד אשר אם עשיתי. כ)אם משמש בלשון כי: דברתי לך. לצרכך ועליך, מה שהבטחתי לאברהם על זרעו 'לך הבטחתיו ולא לעשו שלא אמרתי לו כלום)כי יצחק

ג)ב"כ: ד)רות א': ה)לעיל כ"ג: ו)יהושע ע"ו ו"ש: ז)בכורות כ"ו ב' וב"כ: ח)יחזקאל ז': ט)ע' חולין ל"ח ב' ובמדב' ל"ה: י)ע"ז: יא)ב"כ: יב)חולין ל"ח: יג)ב"כ: יד)ב"כ: טו)ע' ב"כ: טז)בכורות פ' חולדה: יז)תיוב ע"ו: יח)חולין ל"ו ב' ב"כ: יט)שמות א': כ)ויקרא ל': כא)בכורות כ':

ג ויפגע במקום. כלשון שפוגע במזיקו שנאמר ולכשיגיע ליום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם וכתיב אל תפגעני בי: ד קפצה לפי' לא תקפוץ להם ידך כתקנה וכתקונה להן: ה ויאיל לא השמש כלכת' וילן שם כי בא השמש למה ליה למיכתב כי בא השמש אלא ללמדנו שקפצה קודם זמנה: ע"ג *כנהר' ל"ש ול"ל שם כי בא השמש. ויבא השמש לא נאמר אלא כי בא השמש לומשמע שהיה דעתו לחזור כי עוד היום גדול כיון שראה כי בא השמש ן(ל"ל וכאן רפי' ככותם בעבד בחר בחובות שקפיד עכם עכס"י "היה לו לכתוב ויבא השמש כי בא השמש ומשמע" וכ' ומתק תיבות "וילן שם" ע"ש ותמוה שכבוניס דבכיו): ' ומאבני מזמע טובא וכתיב ויקח את האבן: וכולן מבלעו בחסר. ועשו לבן לחמת: ' ומה רבותיה. ד' לחנות מזכבו הבטיחו לתת לבניו: ח כאברהם לחנות: ט כל—אלהי לי כ"י: ' עליך הבטחתיו ולא על עשו. כי"ם:

צחק יקרא לך זרע אלא כי ביצחק ולא כל יצחק, וכן כל לי ולך ולו ולהם הסמוכים אצל דבור משמשים לשון על וזה יוכיח שהרי עם יעקב לא דבר קודם לכן: .16 ואנכי לא ידעתי. שאם ידעתי לא ישנתי במקום קדוש כזה: .17 כי אם בית אלהים. כג) א"ר אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא הסולם הזה עומד בבאר שבע [א] ואמצע שפועו מגיע כנגד בית המקדש שבאר שבע עומד בדרומה של יהודה וירושלים בצפונה בגבול שבין יהודה ובנימין ובית אל היה בצפון של נחלת בנימין בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף נמצא סולם שרגליו בבאר שבע וראשו בבית אל מגיע אמצע שפועו נגד ירושלים [ב] וכלפי שאמרו רבותינו כג) שאמר הקב"ה צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה ועוד אמרו כד) יעקב קראה לירושלים בית אל וזו לוז היא ולא ירושלים ומהיכן למדו לומר כן? אני אומר שנעקר הר המוריה ובא לכאן וזו היא קפיצת הארץ האמורה כה) בשחיטת חולין שבא בית המקדש לקראתו עד בית אל וזהו ויפגע במקום. [ג] ואת כשעבר יעקב על בית המקדש מדוע לא עכבו שם? איהו לא יהיב לביה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו ומן השמים עכבוהו איהו עד חרן אזל כדאמרינן בפרק גיד הנשה וקרא [ד] מוכיח [ה] וילך חרנה כי מטא לחרן אמר אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו יהב דעתיה למהדר וחזר עד בית אל וקפצה לו הארץ: מה נורא. תרגום [ו] מה דחילו אתרא הדין. דחילו שם דבר הוא כמו כו) סוכלתנו, וכסו למלבש: כז) [ז] וזה שער השמים. מקום תפלה לעלות תפלתם השמימה. ומדרשו כמ) שבית המקדש של מעלה מכוון כנגד בית המקדש של מטה: .20 אם יהיה אלהים עמדי. כט) אם ישמור לי הבטחות הללו שהבטיחני להיות עמדי כמו שאמר לי והנה אנכי עמך: ושמרני. ל) כמו שאמר לי ושמרתיך בכל אשר תלך: ונתן לי לחם לאכל. לא) כמו שאמר כי לא אעזבך והמבקש לחם הוא קרוי נעזב שנאמר לב) ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם: .21 ושבתי. לג) כמו שאמר לי והשיבותיך אל האדמה: בשלום. לד) שלם מן החטא שלא אלמד מדרכי לבן: והיה ה' לי לאלהים. שיחול שמו עלי מתחלה ועד סוף לה) שלא ימצא פסול בזרעי כמו שנמר אשר דברתי לך והבטחה זו הבטיח לאברהם שנאמר לו) להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך: .22 והאבן הזאת. כך תפרש ו"ו זו של והאבן, אם יעשה לי את אלה אף אני אעשה זאת: והאבן הזאת אשר שמתי מצבה וגו'. כתרגומו אהא פלה עלה קדם ה' וכן עשה בשובו מפדן ארם כשאמר לו קום עלה בית אל לז) מה נאמר שם ויצב יעקב מצבה ויסך עליה נסך:

וישא

כג) ע' ב"כ: כג) חולין ל"ח ג': כד) פסקים פ"ח: כה) חולין ל"ח ג': כו) תכנוסם של תנחומ: כז) תכנוסם של ובנד ללנוסם: כח) ע' ב"כ ומכילתא פ' בשלח: כט) ב"כ תנחומא: ל) סם: לא) סם: לב) פסקים ל"ו: לג) ב"כ תנח': לד) ע' כם"י בלחמים ל"ג י"ח: לה) ע' פסקי פ' ותחנן: לו) בלחמים י"ז: לז) סם ל"ח:

[א] ומעמע ל' בב"י ול"י וכן בב"כ ל': [ב] וזהו שממכו. כי"ם: (כלפי כמו לפי ע' * קומע ג' וזבחים ל"ח): [ג] ול"ת—בתרן ל' כי"ע: [ד] מפייע לן. כיל"ם ל"ע: [ה] כתיב וילך תרגם דמסמע דמטא לתרן והדר כתיב ויפגע במקום דמשמע דמטא לתרן ולא מטא לתרן: שהתפללו בו אבותיו. הרי בית אל לא הממוך לעני הוא אלא יהושלים ועל סם יהיה בית אלהים קרוי בית אל והוא הר המוריה שהתפללו בו אברהם והוא שהתפלל בו יצחק בלבד, לשוח בשדה בנגד ל' ולא כילמק שקרוי שדה לכתיב בנגד ל' ואל בית אלהי יעקב אלי שמא יעקב אלא לא כאברהם שקרוי הר לכתיב בהר ל' ולא כילמק שקרוי שדה לכתיב בשוח בשדה אלא כיעקב שקרוי בית: [ו] מה דחילו דחתא הדין. ל' אחת בת' מזכרון: מה דחיל הוא קומס בבר. כך היא הנוסח' בב"י של החכם מר' שד"ל ז"ל וסמעיט הסופר מלת דחילו קומס שם לבר ולפי זה הנוסחא כך היא "מה נורא מה דחיל דחילו שם דבר כמו קוכלתנו וכסו למלבש" ול"ל לפני השי"ת היתה הנוס' בתרגום דחילו על כן הוא מגיה דחיל (מ"א וכן הוא גם בת"י) כפי הקדוש ור"ב זה גילוי דבדי הש"י, תרגום (כ"ל דאור לתרגומו) מה דחיל ובי' (ומתן טעם לדבריו כי הכי) דחילו שם לבר הוא (ע' הגהה זו בבכרם מנלך מלך ס' בשם רי"ב ווילקלוויך והחכם ר' שד"ל הביא לה קיוע מתוך כ"י הכ"ל): [ז] וכדי יותף בב שמעון פי' מין מקום זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים וזה שהליתי בחלומי קולם עומד מלמה וכ' הוא שעולים ומבית אלהים ומלמעלה למטה ויוכלין לבית אלהים ועד יתכלל הולם לו. כיש"מ ל"ת: (בכי"מ ומתה"ג בב יתכלל מולם לו):

כט 1. וישא יעקב רגליו. א)משנתבשר בשורה טובה שהובטח בשמירה נשא לבו את רגליו ונעשה קל ללכת. כך מפורש בבראשית רבה: 2. ישקו העדרים. משקים הרועים את העדרים והמקרא דבר בלשון קצרה: 3. ונאספו. רגילים היו להאסף לפי שהיתה האבן גדולה: וגללו. וגוללים ותרגומו ומגנדרין. כל לשון הווה משתנה לדבר בלשון עתיד ובלשון עבר לפי שכל דבר ההווה תמיד כבר היה ועתיד להיות: והשיבו. תרגומו ומתיבין: 6. באה עם הצאן. הטעם באל"ף ותרגומו אתיא. ורחל באה הטעם למעלה בבי"ת ותרגומו אתת. הראשון לשון עושה והשני לשון עשתה: 7. הן עוד היום גדול. לפי שראה אותם רובצים כסבור שרוצים לאסוף המקנה הביתה ולא ירעו עוד ב)אמר להן הן עוד היום גדול כלומר אם שכירים אתם לא שלמתם פעולת היום ואם הבהמות שלכם אף על פי כן לא עת האסף המקנה וגו': 8. לא נוכל להשקות לפי שהאבן גדולה: וגללו. זה מתורגם ויגנדרון לפי שהוא לשון עתיד: 10. ויגש יעקב ויגל. ג)כאדם שמעביר את הפקק מעל פי צלוחית להודיעך שכחו גדול: 11. ויבך. ד)לפי שצפה ברוח הקודש שאינה נכנסת עמו לקבורה. ד"א לפי שבא בידים ריקניות. אמר, אליעזר עבד אבי אבא היו בידיו נזמים וצמידים ומגדנות ואני אין בידי כלום ה)לפי שרדף אליפז בן עשו במצות אביו אחריו להרגו והשיגו ו)ולפי שגדל אליפז בחיקו של יצחק משך ידו א"ל מה אעשה לצווי של אבא אמר לו יעקב טול מה שבידי והעני חשוב כמת: 12. כי אחי אביה הוא. קרוב לאביה כמו ז)אנשים אחים אנחנו ומדרשו ח)אם לרמאות הוא בא גם אני אחיו ברמאות ואם אדם כשר הוא גם אני בן רבקה אחותו הכשרה: ותגד לאביה. ט)לפי שאמה מתה ולא היה לה להגיד אלא לו: 13. וירץ לקראתו. י)כסבור ממון הוא טעון שהרי עבד הבית בא לכאן בעשרה גמלים טעונים: ויחבק. יא)כשלא ראה עמו כלום אמר שמא זהובים הביא והנם בחיקו: וינשק לו. יב)אמר שמא מרגליות הביא והם בפיו: ויספר ללבן. שלא בא אלא מתוך אונס אחיו ושנטלו ממונו ממנו: 14. אך עצמי ובשרי. יג)מעתה אין לי לאספך הביתה הואיל ואין בידך כלום אלא מפני קורבה אטפל בך חדש ימים וכן עשה ואף זו לא לחנם שהיה רועה צאנו: 15. הכי אחי אתה. לשון תימה וכי בשביל שאחי אתה תעבדני חנם: ועבדתני. כמו ותעבדני וכן כל תיבה שהיא לשון עבר הוסף וי"ו בראשה והיא הופכת התיבה להבא: 17. רכות. יד)שהיתה סבורה לעלות בגורלו של עשו ובוכה שהיו הכל אומרים שני בנים לרבקה ושתי בנות ללבן הגדולה לגדול והקטנה לקטן: (אתאר. הוא צורת הפרצוף לשון טו)יתארהו בשרד קונ"פאש בלעז[1]: מראה. הוא זיו קלסתר): 18. אעבדך שבע שנים. טז)הם ימים אחדים שאמרה לו אמו יז)וישבת עמו ימים אחדים ותדע שכן הוא שהרי כתיב ויהיו בעיניו כימים אחדים: ברחל בתך הקטנה. כל הסימנים הללו למה? לפי שהוא יודע בו שהוא רמאי אמר לו אעבדך ברחל ושמא תאמר רחל אחרת מן השוק תלמוד לומר בתך ושמא תאמר אחליף ללאה שמה ואקרא שמה רחל ת"ל הקטנה ואף על פי כן לא הועיל לו שהרי רמהו: 21. מלאו ימי. יח)שאמרה לי אמי. ועוד מלאו ימי שהרי אני בן פ"ד שנה ואימתי אעמיד י"ב שבטים וזהו שאמר ואבואה אליה והלא קל שבקלים אינו אומר כן אלא להוליד תולדות אמר כן: 25. ויהי בבקר והנה הוא לאה. יט)אבל בלילה לא היתה לאה לפי שמסר יעקב סימנים לרחל וכשראתה רחל שמכניסין לו לאה אמרה עכשיו תכלם אחותי עמדה ומסרה לה אותן סימנים: 27. מלא שבע זאת. דבוק הוא שהרי נקוד בחטף שבוע של זאת והן שבעת ימי המשתה. בתלמוד ירושלמית כ)במועד קטן: ב(וא"א לומר שבוע ממש שאם כן היה צריך להנקד ג בפתח השי"ן. ועוד ששבוע לשון זכר כדכתיב שבעה שבועות

כט א)ב"ר: ב)ב"ר: ג)ב"ר: ד)ב"ר: ה)ע' בליקוטים: ו)סס: ז)לעיל י"ג: ח)ב"ר וב"ב קכ"ג: ט)ב"ר: י)ב"ר: יא)סס: יב)סס: יג)ע' ב"ר: יד)ב"ר ב"ב קכ"ג: טו)ישעיה מ"ד: טז)ע' ב"ר: יז)בראש' כ"ז: יח)ב"ר: יט)ע' מגילה י"ג ב"ב קכ"ז: כ)פ' א':

כט אתאר—קלסתר ל' כ"י: בוא"א—בל' ל' כ"י: גבקנן. ג"א:

---

[1] Compas (דער ליקעל, היער: רעגעלמעסינע געזיכטסליגע):

שבועות תספר לך לפיכך אין משמע שבוע אלא שבעה שטי"נא' בלעז): ונתנה לך'. ל' רבים כמו כח)נדדה ונבלה ונשרפה אף זה ל' ונתן: גם את זאת. מיד לאחר שבעת ימי המשתה ותעבוד לאחר נשואיה: 30. עוד שבע שנים אחרות. כג)אחרות הקישן לראשונות מה ראשונות באמונה אף האחרונות באמונה ואף על פי שברמאות בא עליו: 32. ("ותקרא שמו ראובן. כד)רבותינו פירשו אמרה ראו מה בין בני לבן חמי שמכר הבכורה ליעקב וזה לא מכרה ליוסף ולא ערער עליו ולא עוד שלא ערער עליו אלא שבקש להוציאו מן הבור): 34. הפעם ילוה אישי. כה)לפי שהאמהות נביאות היו ויודעות שי"ב שבטים יוצאים מיעקב וד' נשים ישא אמרה מעתה אין לו פתחון פה עלי שהרי נטלתי כל חלקי בבנים: על כן. כה)כל מי שנאמר בו על כן מרובה באוכלוסין הוץ מלוי שהארון היה מכלה בהם: קרא שמו לוי. בכולם כתיב ותקרא וזה כתב בו קרא ויש מדרש אגדה' באלה הדברים 'רבה ששלח הקב"ה גבריאל והביאו לפניו וקרא לו שם זה ונתן לו כ"ד מתנות כהונה ועל שם שלוהו במתנות קראו לוי: 35. הפעם אודה. כו)"שנטלתי יותר מחלקי מעתה יש לי להודות:

ל 1. ותקנא רחל באחתה. א)קנאה במעשיה הטובים אמרה אלולי שצדקה ממני לא זכתה לבנים: הבה לי. ב)וכי כך עשה אביך לאמך? והלא התפלל עליה: מתה אנכי. ג)מכאן למי שאין לו בנים שהשוב כמת: 2. התחת. וכי במקומו אני: אשר מנע ממך. ד)את אומרת שאעשה כאבא אני איני כאבא אבא לא היו לו בנים אני יש לי בנים, ממך מנע ולא ממני: 3. על ברכי. כתרגומו ואנא ארבי: ואבנה גם אנכי. מהו גם? ה)אמרה לו זקנך אברהם היו לו בנים "מהגר וחגי מתניו כנגד שרה, אמר לה זקנתי הכניסה צרתה לביתה אמרה לו אם הדבר הזה מעכב הנה אמתי: ואבנה גם אנכי כשרה: 6. דנני אלהים. ו)דנני "וחייבני וזכני: 8. נפתולי אלהים. מנחם בן סרוק פירשו במחברת ז)צמיד פתיל חבורים מאת המקום נתחברתי עם אחותי לזכות לבנים. ואני מפרישו לשון ח)עקש ופתלתול נתעקשתי והפצרתי פצירות ונפתולים הרבה למקום להיות שוה לאחותי: גם יכלתי. הסכים על ידי. ואונקלוס תרגם לשון תפלה 'כמו נפתולי אלהים נפתלתי בקשות החביבות לפניו נתקבלתי ונעתרתי כאחותי: נפתלתי. נתקבלה תפלתי ומ"א ט)יש 'רבים בל' נוטריקון: 10. ותלד זלפה. י)בכולן נאמר הריון חוץ מזלפה לפי שהיתה בחורה מכולן ותינוקת בשנים ואין הריון נכר בה וכדי לרמות ליעקב נתנה ללבן ללאה שלא יבין שמכניסין לו את לאה שכך מנהג ליתן שפחה הגדולה לגדולה וקטנה לקטנה: 11. בא גד. יא)בא מזל טוב כמו יג)'גד גדי וסנוק לא 'ודומה לו יג)העורבים לגד שלחן. ומדרש אגדה שנולד מהול 'כמו יד)גודו אילנא "ולא ידעתי על מה נכתבה תיבה אחת. "דבר אחר למה נקראת תיבה אחת בגד כמו בגדת בי כשבאת אל שפחתי כאיש שבגד באשת נעוריו: 14. בימי קציר חטים. טו)'להגיד שבחן של שבטים שעת הקציר היה ולא פשט ידו בגזל להביא חטים ושעורים אלא דבר ההפקר שאין אדם מקפיד בו:

דודאים

כח)בראשי' י"ל: כב)ב"ר: כג)ע' בראשית ז' ג': כד)ע' בראשית ס': כה)ב"ר: טו)ע' ב"ר תזריע':

ל א)ב"ר: ג)ע' ב"ר: ג)ב"ר נדרים ד': ד)ב"ר: ה)ב"ר: ו)ב"ר: ז)במדבר י"ט: ח)דברים ל"ב: ט)ע' ב"ר: י)ע' ב"ר: יא)ע"י: יב)שמ"ר ז': יג)ישעיה ס"ח: יד)רויקל ג': טו)ע' ב"ר מקהל ל"ט ג':

[ד] לך ממקלח לדבר על היחיד גל' רבים וכ'. כי"ם: "ותקרא—הבור ל' כ"י: 'בחלם הדברים בנבואת רבים. כי"ם: ומדרש בב"ר שמלא. ד"ל: מדרש מגדל בבא בחלם הדברים. כי"ע: 'רבש ל' כי"ל: (במדרש חלם הדברים רבש סוף מדרש אחר נאבד נחלנו ומילקוט מעתיק מתוכו הרבש דברים וגם הבאתי סביבותו למורים): "לפי שרחמה ברוח הקודש שיעקב מעתיד י"ב שבטים ולו ד' נשים כיון שילדה בן רביעי הולית על חלקה שעלה יותר מן הממדן המגיע לה *בכורה ז' ג':

ל א"מגר והוא מתכוין כנגד. כי"ם: בומייבני ל' כיוו"ם ול"י: גמז' ובב"ר הכ' דני ומיבני דני וחכני: דכמו נפולי חלטים נפלתי (נתפלתי בם' הזכרון) בקשות. כי"ם ד"ג ום' הזכרון: דרבים ל' בב"י: "התמזל מזל עיף חל תהי (ע"ג *פסחים ג' ג'): 'ודומה—שלקן ל' כ"י: 'כמו גודו אילנא ל' כי"ם: "ולא —חמת ל' כילע"ש: "דבר—נעורים ל' כיעל"ם ד"ל: בכי"ל "דבר אחר" ליח והכי שם לפיכך נכתבה תיבה אחת בגד וכ' נעורים ל' יוסף (הכוונה שהפירוש שייך לכ' יוסף קרח): 'לאחר שקלטו הספינה שהלכו שמחין

[1] Septaine (מיין זיעבעטעליכע):

דודאים. טז)אסיגלי יעשב הוא יובלשון ישמעאל יסמי״ן: .15 ולקחת גם את דודאי בני. בתמיה ולעשות עוד זאת ליקח גם את דודאי בני ותרגומו ולמיסב: לכן ישכב עמך הלילה. שלי היתה שכיבת לילה זו ואני נותנה לך תחת דודאי בנך יז)ולפי שזלזלה במשכב הצדיק לא זכתה להקבר עמו: .16 שכר שכרתיך. נתתי לרחל שכרה: בלילה הוא. יח)טו הקב״ה סייעו שיצא משם יששכר: .17 וישמע אלהים אל לאה. יט)שהיתה מתאוה ומחזרת להרבות שבטים: .20 זבד טוב. כתרגומו: יזבלני. לשון כ)בית זבול הורבריי״דא בלעז[2] בית מדור, מעתה לא תהא עיקר דירתו אלא עמי שיש לי בנים כנגד כל נשיו: .21 דינה. פירשו רבותינו כא)שדנה לאה דין בעצמה אם זה זכר לא תהא רחל אחותי כאחת השפחות והתפללה עליו ונהפך לנקבה: .22 ויזכר אלהים את רחל. כב)זכר לה שמסרה סימניה לאחותה ושהיתה מצירה שמא תעלה בגורלו של עשו שמא יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים ואף עשו הרשע כך עלה בלבו כששמע שאין לה בנים. הוא שייסר הפיוט כג)טו הארמון כבש שלא חלה יצבה לקחתה לו ונבהלה: .23 אסף. הכניסה במקום שלא תראה וכן כד)אסוף חרפתנו כה)ולא יאסף הביתה כו)אספו נגהם כז)וירחך לא יאסף, לא יטמן: חרפתי. שהייתי לחרפה שאני עקרה והיו אומרים עלי שאעלה לחלקו של עשו הרשע. ואגדה כח)כל זמן שאין לאשה בן אין לה במי לתלות סרחונה משיש לה בן תולה בו מי שבר כלי זה? בנך, מי אכל תאנים אלו? בנך: .24 יסף ה׳ לי בן אחר. כט)יודעת היתה בנבואה שאין יעקב עתיד להעמיד אלא שנים עשר שבטים אמרה יהי רצון שאותו שהוא עתיד להעמיד יהא ממני לכך לא נתפללה אלא על בן אחר: .25 כאשר ילדה רחל את יוסף. ל)משנולד שמנו של עשו שנ׳ לפ)והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עישו לקש אש בלא להבה אינו שולט למרחוק משנולד יוסף בטה יעקב בהק״ב ורצה לשוב: .26 תנה את נשי וגו׳. איני רוצה לצאת כי אם ברשות: .27 נחשתי. מנחש היה נסיתי בנחוש שלי שעל ידך באה לי ברכה. כשבאת לכאן לא היו לי בנים שנאמר לג)והנה רחל בתו באה עם הצאן אשר יש לו בנים והוא שולח בתו אצל הרועים עכשיו היו לו בנים שנ׳ לד)וישמע את דברי בני לבן: .28 נקבה. כתרגומו פרש אנוך: .29 ואת אשר היה מקנך אתי. את חשבון מעוט מקנך שבא לידי מתחלה כמה היו: .30 לרגלי. עם רגלי לה)בשביל ביאת רגלי באת אצלך הברכה כמו לו)העם אשר ברגליך. לו)לעם אשר ברגלי, הבאים עמי: גם אנכי לביתי. לז)לצורך ביתי עכשיו אין עושין לצרכי אלא בני יטז וצריך אני להיות עושה גם אני עמהם לסמכן וזהו גם: .32 נקד. מנומר בחברורות דקות כמו נקודות פיונשור״א בלעז[3]: וטלוא. לשון טלאים חברבורות רחבות: חום. שחום דומה לאדום רוש בלעז[4]. לשון משנה לח)שחמתית ונמצאת לבנה לענין התבואה: והיה שכרי. אותן שיולדו מכאן ולהבא נקודים וטלואים בעזים ושחומים בכשבים יהיו שלי ואותן שישנן עכשיו

הפרש

עז)ע׳ שם: יז)ג״כ: יח)ע׳ נדה ל״ח: יט)ע׳ ג״כ: כ)מלכים ח׳ ח׳: כא)ע׳ בכורות ס׳ ח״י תמח׳ ועי״ג ג״כ: כב)ע׳ ג״כ: כג)בקונטא ח׳ דל״ם: כד)יבמות ד׳: כה)סוטה ע׳: כו)יומא ד׳: כז)יבמות ס׳: כח)ג״כ: כט)ג״כ ס׳ ע״ש ויכוכל׳ בכורות פ׳ ע׳: ל)ע׳ ג״כ ג״ב קכ״ג ג׳ ומ״י: לא)עובדיה ח׳: לב)בכתובות כ״ע: לג)שם ל״ח: לד)ע׳ ג״כ וגם מוסבתא דסוטה פ׳ י׳: לה)סוטה י״ח: לו)סופרים ח׳: לז)ע׳ ג״כ: לח)ג״ב פ״ב ג׳:

ליכנס לתוך שדה מזריסן: אסיגלי עיקרי עצים ושוח ומיני בשמים ומסמות של לוטן עצים קטורי סגל ועי *בכורות סיגלי ויולם בלי ועי״ע שם ל״ם סמלק: בשבת כ׳ ע״ב פירש״י עצב שקורין וילול ויש בו ג׳ עלין: בעצב סוף ל׳ כיל״ם: גל״ל עצב סוף ופירש לותו הגאון כי סעלים בלי שמועאל יסמין: ד׳ ע׳ בת״ח שלפניהו וע״ע בגל״ק שכתב ולפלו היש בלבני סמתמגס ותסבין סיתה התיו לגוסה כמשבע: טו סוף. קודסת בריך סוף סייע שעשה תמורו של יעקב לשבל לסה ולותו בלילה של שחקרות סיה. שכי יפשכר תמור גפס ליפשכר (ע״ג ב״ר פ׳ ל״ע): טז)חלה פירוש בהציעו שלא נתעברה לשמען זה עשו שחשב בלבו שיחיו לו שלין לה בניס ויעקב. כי״ם: לבה—ונבהלה לי כ״ע: יזמשנולד יוסף סולד שעשו. כי״ם: יטולריך לתי לסוותן לעשות עמהם. כי״ם: ולריך לתי לסיות עושה עמהן

[1] Jasmin (דעב יפשמין): [2] herberger, Herbergerie (וופהבען):
[3] Point, Pointure (לתין פונקט, סיבשטלבען): [4] Rouge (רוזשה) roux, (רוסשהגעלב):

הפרש מהם והפקידם ביד בניך שלא תאמר לי על הנולדים מעתה אלו היו שם מתחלה ועוד שלא תאמר לי ע"י הזכרים שהם נקודים ושלואים תלרנה הנקבות דוגמתן מכאן ואילך: 33. וענתה בי וגו'. אם תחשדני שאני נוטל משלך כלום תענה בי צדקתי כי תבא צדקתי ותעיד על שכרי לפניך שלא תמצא בעדרי כי אם נקודים ושלואים וכל שתמצא בהן שאינו נקוד או שלוא או חום בידוע שגנבתיו לך ובנגיבה הוא שרוי אצלי: 34. הן. [ב]לשון קבלת דברים: לו יהי כדבריך. הלואי שתחפוץ בכך: 35. ויסר לבן ביום ההוא את התישים. עזים זכרים. כל אשר לבן גו. כל אשר היתה בו חברבורית לבנה: ויתן לבן ביד בניו: 36. הנותרת. לט)הרעועות שבהן החולות והעקרות שאינן אלא שירים אותן מסר לו: 37. מקל לבנה. מ)עץ הוא ושמו לבנה כמה דתימא (מא)תחת אלון ולבנה ואומר אני הוא שקורין טרינבל"א בלעז' שהוא לבן: לח. כשהוא רשוב: לוז. ועוד לקח מקל לוז עץ שנדלין בו אגוזים דקים [כא]קולדר"י בלעז[2]: וערמון. קשטני"ר בלעז[3]: פצלות. קלופים קלופים שהיה עושהו מנומר: מהשך הלבן. גלוי לובן של מקל כשהיה קולפו היה [כב]נראה וגגלה לובן שלו במקום הקלוף: 38. ויצג. תרגומו ודעיין לישן תחיבה ונעיצה הוא בלשון ארמי והרבה יש בתלמוד (מב)רצה ושלפה (מג)דץ ביה מידי, רצה כמו דעצה אלא שמקצר את לשונו: ברהטים. במרוצות המים בבריכות העשויות בארץ להשקות שם הצאן: אשר תבאן וגו'. ברהטים אשר תבואנה הצאן לשתות שם הציג חמקלות לנכח הצאן: ויחמנה. מד)הבהמה רואה את המקלות והיא נרתעת לאחוריה והזכר רובעה ויולדת כיוצא בו. רבי הושעיא אומר המים נעשין זרע במעיהן ולא היו צריכות לזכר וזהו ויחמנה וגו': 39. אל המקלות. אל מראות המקלות: עקדים. משונים במקום עקידתם הם קרסולי ידיהם ורגליהם: 40. והכשבים הפריד יעקב. הנולדים עקודים נקודים הכדיל והפריש לעצמן ועשה אותן עדר עדר לבדו והוליך אותו העדר העקוד לפני הצאן ופני הצאן ההולכות אחריהם צופות אליהם והוא שאמר ויתן פני הצאן אל עקוד שהיו פני הצאן אל העקודים ואל כל חום שמצא בצאן לבן: וישת לו עדרים, כמו שפירשתי: 41. המקשרות. כתרגומו הבכירות ואין לי עד במקרא [כג]. ומנחם חברו עם (מה)אחיתופל בקשרים, ויהי הקשר אמיץ, אותן המתקשרות יחד למהר עיבורן: 42. ובהעטיף. לישון איחור כתרגומו בלקישות. ומנחם חברו עם (מו)המחלצות והמעטפות לישון עטיפת כסות כלומר מתעטפות בעורן וצמרן ואינן מתאוות להתיחם ע"י הזכרים: 43. צאן רבות. מז)פרות ורבות משאר צאן: ושפחות ועבדים. מח)מוכר צאנו בדמים יקרים ולוקח לו כל אלה:

לא 1. עשה. כנס כמו ס)ויעש היל ויך את עמלק: 3. שוב אל ארץ אבותיך. ג)ושם אהיה עמך אבל בעודך מחובר לשמא אי אפשר להשרות שכינתי עליך: 4. ויקרא לרחל וללאה. ג)לרחל תחלה ואחר כך ללאה שהיא היתה עקרת הבית שבשבילה נזדווג יעקב עם לבן ואף בניה של לאה מודים בדבר שהרי בועז ובית דינו משבט יהודה אומרים ד)כרחל וכלאה אשר בנו שתיהן וגו' הקדימו רחל ללאה: 7. עשרת מנים. ה)אין מונים פחות מעשרה: מנים. לשון סכום כלל החשבון והן עשיריות למדנו שהחליף תנאו ק' פעמים[א]: 10. והנה העתדים. ו)אף על פי שהבדילם לבן כולם שלא יתעברו הצאן דוגמתן היו המלאכים מביאין אותן

לט) ע' ג"כ: מ)ועי' ג"כ: מא)סוטע ל': מב)סנה כ' ב': מג)חולין ל"ב ב'ילם כ"ב: מד)ע' ג"כ: מה)שמואל ע"ו: מו)יסעיה ג': מז)ילקוט בשם מכמואל: מח)שם:

לא ס)שמואל ס' י"ד: ג)ע' ג"כ מכמואל: ד)ע' ב"כ פ' ע"ס ומ"כ כוס: ה)ב"כ מכמואל: ו)ע' ב"כ פ' ע"ג והכמואל:

[א]כ"ל נכתב כאן ל"ס וינל לפסוק ע' עם הפיכוס שאר בכתי"א שלפניו על הגיל לפסוק ע"ז:

[1] Tremble (דיא ליעטער-עפּצע, ליעטער-פּחצעל): [2] Coudre: [3] Noisilier: [4] Corylus (דער חזעלנוס-סטרויך): [5] Châtaignier (קאסטאניענבוים):

אותן מעדר המסור ביד בני לבן לעדר שביד יעקב: וברדים. כתרגומו ופציחין פייש"ד בלעז', חוט של לבן מקיף את גופו סביב חברבורית שלו פתוחה ומפולשת [ב]מז אל זו ואין לי להביא עד מן המקרא: 13. האל בית אל. כמו אל בית אל ההא יתירה ודרך מקראות לדבר כן כמו ז)כי אתם באים אל הארץ כנען: משחת שם. לשון רבוי וגדולה כשנמשה למלכות כך מ)ויצק שמן על ראשה להיות משוחה למזבח: אשר נדרת לי. וצריך אתה לשלמו שאמרת יהיה בית אלהים שתקריב שם קרבנות: 14. העוד לנו. למה נתעכב על ידך מלשוב? כלום אנו מיחלות לירש מנכסי אבינו כלום בין הזכרים: 15. הלא נכריות נחשבנו לו. אפילו בשעה שדרך בני אדם לתת נדוניא לבנותיו בשעת נישואין נהג עמנו כנכריות כי מכרנו לך בשכר הפעולה: את כספנו. שעכב דמי שכר פעולתך: 16. כי כל העשר. כי זה משמש בלשון אלא, כלומר משל אבינו אין לנו כלום אלא מה שהציל הקב"ה מאבינו שלנו הוא: הציל. לשון הפריש וכן כל לשון הצלה שבמקרא לשון הפרשה שמפריש מן הרעה ומן האויב: 17. את בניו ואת נשיו. ט)הקדים זכרים לנקבות ועשו הקדים נקבות לזכרים שנאמר י) ויקח עשו את נשיו ואת בניו וגומר: 18. מקנה קנינו. יא)מה שקנה מצאנו, עבדים ושפחות וגמלים וחמורים: 19. לגזז את צאנו. שנתן ביד בניו דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב: ותגנב רחל את [ג]התרפים. יב)להפריש את אביה מע"ז נתכוונה: 22. ביום השלישי. שהרי דרך שלשת ימים היה ביניהם: 23. את אחיו. יג)[כרובין]: דרך שבעת ימים. כל אותן ג' ימים שהלך המגיד להגיד ללבן הלך יעקב לדרכו נמצא יעקב רחוק מלבן ששה ימים ובשביעי השיגו לבן למדנו שכל י"ד) מה שהלך יעקב [ד]בשבעה ימים הלך לבן ביום אחד ("שנאמר וירדוף אחריו דרך שבעת ימים ולא נאמר וירדוף אחריו שבעת ימים): 24. מטוב עד רע. טו)כל טובתן של רשעים רעה היא [א]צל הצדיקים: 26. כשביות חרב. כל חיל הבא למלחמה קרוי חרב: 27. ותגנב אתי'. טז)גנבת את דעתי: 29. יש לאל ידי. יש כח וחיל בידי לעשות עמכם רע וכל אל [ה]שהוא לשון קדוש על שם עוזו ורוב אונים הוא: 30. נכספתה. חמדת והרבה יש במקרא יז)נכספה וגם כלתה נפשי יח)למעשה ידיך תכסוף: 31. כי יראתי וגו'. השיבו על ראשון ראשון שאמר לו ותנהג את בנותי וגו': 32. לא יחיה. יט)ומאותה קללה מתה רחל בדרך: מה עמדי. משלך: 33. באהל יעקב. כ)הוא אהל רחל שהיה יעקב תדיר אצלה כא)וכן הוא אומר בני רחל אשת יעקב ובכולן לא נאמר אשת יעקב: ויבא באהל רחל. כב)כשיצא מאהל לאה חזר לו לאהל רחל קודם שיחפש באהל [ו]האמהות. וכל כך למה? לפי שהיה מכיר בה שהיא ימשמשנית: 34. בכר הגמל. [ז]לשון כרים וכסחות כתרגומו כג)בעביטא דגמלא והיא מרדעת העשויה כמין כר ובעירובין כז) שנינו הקיפוה בעביטין [ח]וחן עביטי גמלים [ט]בשט"ו בלעז: 36. דלקת. רדפת כמו כה)על ההרים דלקונו וכמו כו)מדלוק אחרי פלשתים: 37. ויוכיחו. כז)ויברר עם מי הדין אפרובי"ר בלעז: 38. לא שכלו. לא הפילו עיבורם כמו כח)רחם משכיל כט)תפלט פרתו ולא תשכל: ואילי צאנך. מכאן אמרו ל)איל בן יומו קרוי איל שאם לא כן מה שבחו? אילים לא אכל אבל כבשים אכל אם כן גזלן הוא: 39. "[ט]רפה.

ע"ש

ז) נמנכך ל"ד: מ) לעיל כ"ח: ט) ב"ר: י) נכתבים ל"ו: יא) ב"כ: יב) ע' ב"כ: יג) כתי"ו: יד) ע' ב"כ: טו) ינמוס ק"כ ב': טז) כתי"ו: יז) מכליס פ"ד: יח) ליוב ב"ר: יט) ב"כ: כ) ב"כ: כא) ב"ך פ' ע"ב: כב) ב"כ: כג) וכן בב"כ: כד) דף ע"ז: כה) ליקה ל': כו) שמואל מ' י"ז: כז) ע' *לעיל כ' ט"ז: כח) הוסע ע': כט) ליוב כ"ח: ל) ב"ק ק"ה ב':

[ב]מזן אל זז. כי"ת ל"ץ: [ג]תרפים פירש"י בשמואל מ' י"ט י"ג עשויים בדמות גוף אדם ומ"ע *מלכים ב' כ"ג פס' כ"ד שסח פירש"י לורות שמדברים ע"י כשפים והעושה לותן לריך לכרוע שעה אחת בשנה ושנה אחת לחויה לכך: [ד]בשבעה יומים. כ' הרמ' ונ"י וכ"ת בשלשה ימים: "שנ'—יומים ל' בכ"י: [ה]שמואלים הכתבים וקלה נפש לריך בהשתמן היולך למו הכאה היא: [ו]ותגנב את לבבי נגנבת את דעתי לבלי הגיד לי כי נורא אתה. כו"ו: "[ז]שוש קורם. כיש"ו ל"ת: "[ח]בשטות. כי"ל: "[ט]נמשמת. כי"ל: "[י]לם כרים וכסחות ל' נכ"י: "[כ]ון עביטו של גמל. כי"ם (והוא בכליס פ' כ"ג): "[ל]בשמיל בל'. כילו"ו ד"ל ו"ת: כך שמות תוכף הגמל כמתכנ' נכך הגמל בעביטא דגמלא *עיכודין ט"ז: "[מ]טרפה לא הבאתי אליך. סיום לך

[1] Pieté. (פין נאנלען שעיקקען נעפלעקט): [2] Basto לויט, Bât, (זויזחאקעטל): [3] Eprouver (פרייפען, לוגטעכזוכען):

ע"י ארי וזאב: אנכי אחטנה. לשון (פ)קולע באבן אל השערה ולא יחטא (צ)אני ובני שלמה חטאים, חסרים. אנכי אחסרנה אם חסרה חסרה לי שמידי תבקשנה: (ט"ו)אנכי אחטנה. תרגומו דהות שניא ממנגא שהיתה (ט"ו)נפרדת ומחוסרת כמו (ג)ולא נפקד ממנו איש תרגומו לא שגא:) גנבתי יום וגנבתי לילה. גנובת יום או גנובת לילה הכל שלמתי: גנבתי. כמו (ל)רבתי בגוים שרתי במדינות (ם)מלאתי משפט (ו)אוהבתי לדוש: .40 אכלני חרב. לשון (ז)אש אוכלה: וקרח. כמו (ח)טשליך קרחו תרגומו גלירא: שנתי. לשון שינה: .41 ותחלף את משכרתי. היית משנה תנאי שבינינו מנקוד לטלוא ומעקודים לברודים: .42 ופחד יצחק. לא רצה לומר אלהי יצחק (ט)שאין הקדוש ברוך הוא מייחד שמו על הצדיקים בחייהם ואע"פ שאמר לו בצאתו מבאר שבע (י)אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק בשביל שכהו עיניו והרי הוא כמת. יעקב נתירא לומר אלהי ואמר ופחד: ויוכח. לשון תוכחה הוא ולא לשון הוכחה: .43 מה אעשה לאלה. איך תעלה על לבי להרע להן? .44 והיה לעד. הקב"ה: .46 לאחיו. (מ)הם בניו שהיו לו אחים נגשים אליו לצרה ולמלחמה: .47 "יגר שהדותא. תרגומו של גלעד: גלעד. גל עד: .49 והמצפה אשר אמר וגו'. והמצפה אשר בהר הגלעד. כמו שכתוב (נ)ויעבר את מצפה גלעד. ולמה נקרא שמה מצפה? לפי שאמר כל אחד מהם לחברו יצף ה' ביני ובינך אם תעבור את הברית: כי נסתר. ולא נראה איש את רעהו: .50 בנתי בנתי. שני פעמים (נ)אף בלהה וזלפה בנותיו היו מפלגיש: ("אם תענה את בנתי. (ת)למנוע מהן עונת תשמיש): .51 יריתי. כמו ירה בים (ס)כזה שהוא יורה (ט"ו)החץ: .52 אם אני. הרי אם משמש בלשון אשר כמו (ו)עד אם דברתי דברי: לרעה. (ז)לרעה אי אתה עובר אבל אתה עובר לפרקמטיא: .53 אלהי אברהם. קדש: אלהי נחור (מ)חול: אלהי אביהם. (נ)חול: .54 ויזבח יעקב זבח. שחט בהמות למשתה: לאחיו. כ)לאוהביו שעם לבן: לאכל לחם. כל דבר מאכל קרוי לחם כמו (פ)עבד לחם רב (צ)נשחיתה עץ בלחטו:

לב .2 ויפגעו בו מלאכי אלהים. פ)מלאכים של ארץ ישראל באו לקראתו ללוותו לארץ: .3 מחנים. ג)שתי מחנות, של חוצה לארץ שבאו עמו עד כאן ושל ארץ ישראל שבאו לקראתו:

חסלת פרשת ויצא.

וישלח.

.4 וישלח יעקב מלאכים. ג)מלאכים ממש: ארצה שעיר. לארץ שעיר ד)כל תיבה שצריכה למ"ד בתחילתה הטיל לה הכתוב ה"א בסופה: .5 גרתי. לא נעשיתי שר וחשוב אלא גר אינך כדאי לשנוא אותי על ברכת אביך שברכני הוה גביר לאחיך לא נתקיימה בי. (א)דבר אחר גרתי בגימטריא תרי"ג כלומר עם לבן הרשע גרתי ותרי"ג מצות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים): .6 ויהי לי שור וחמור. ס)אבא אמר לי מטל השמים ומשמני הארץ זו אינה (ב)לא (ג)טן השמים (ד)ולא מן הארץ: שור וחמור. ו)דרך ארץ לומר על שוורים הרבה שור. אדם אומר לחבירו בלילה

(ל)סופים כ': לב) מלכים מ' מ': לג) במדבר ל"מ: לד) מיכה מ': לה) ישעיה מ': לו) הושע י': לז) דניאל ד': לח) חבקוק קמ"ז: לט) ע' מכת' ע' מולדם: מ) לעיל כ"ח: מא) ע' ב"ר ום"י: מב) סופים י"מ: מג) ע' ב"ר: מד) יומא ע"ז ב': מה) ב"ר: מו) בלהות כ"ד: מז) ב"ר: מח) מס' סופרים פ' ד': מט) ע"ב ב"ר: נ) כמ"י: נא) דניאל ה': נב) ירמיה י"מ:

לב ס) ע' ב"ר תכמומא: ג) ע' תכמומא פ' ויצלח: ג) ב"ר: ד) ישעיה י"ב: ה) ע' ס"י: ו) ע' ב"ר:

מתמון פה עכשיו לומר על כן הלקתי לחריך לנקט טריפות לתני שנטרפו על ידך וגנובות ושכולות (ע"כ גם בכי"מ בשם י"ק ב"ח ושוח ר' יוסף קרא בן ר' שמעון) ור' יוסף פי' טריפה ע"י תרי זאב זו דוב. כי"ם: טו לאכני—שגא ל' נכ"י ור"י: טז ל"ל נפקדת: "יגר. כתרגי' שד גל ושד עד ושה"ד ומ"כ ד"ס והמצפה וכ'. כי"ם: יגר תרגי' שד גל. גלעד כמו גלעד. כי"ל דל"ת: יח שם—תשמיש ל' נכ"י: יט מכית. כ"י:

לב א) נכר—הכעיס ל' כ"י ד"ם: ב) לא ל' ד"ם: ג) לא מטל השמים ולא משמני הארץ. כי"ם: ד) ע'

בלילה קרא התרגול ואינו אומר קראו התרגולים: ואשלחה להגיד לאדני. להודיע שאני בא אליך למצא חן בעיניך. שאני שלם עמך ומבקש אהבתך: .7 באנו אל אחיך אל עשו. ז)שהיית אומר אחי הוא אבל הוא נוהג עמך כעשו הרשע עודנו בשנאתו: .8 ויירא, ויצר. ח)ויירא שמא יֶהֱרֹג ויצר לו אם יַהֲרֹג הוא את אחרים: .9 המחנה האחת והכהו. מחנה משמש לשון זכר ולשון נקבה. ט)אם תחנה עלי מחנה הרי נקבה. י)המחנה הזה ל' זכר. וכן יש שאר דברים משמשים לשון זכר ולשון נקבה יא)השמש יצא על הארץ יב)מקצה השמים מוצאו הרי לשון זכר. יג)השמש זרחה על המים הרי לשון נקבה. וכן רוח יד)והנה רוח גדולה באה הרי לשון נקבה טו)ויגע בארבע פנות הבית הרי לשון זכר טז)ורוח גדולה וחזק מפרק הרים הרי לשון זכר ולשון נקבה. וכן אש יז)ואש יצאה מאת ה' לשון נקבה. יח)אש לוהט לשון זכר: והיה המחנה הנשאר לפליטה. על כרחו כי ה'אלהם עמו. יט)התקין עצמו לשלשה דברים לדורון לתפלה ולמלחמה. לדורון ותעבור המנחה על פניו. לתפלה, אלהי אבי אברהם. למלחמה, והיה המחנה הנשאר לפליטה: .10 ואלהי אבי יצחק. ולהלן הוא אומר ופחד יצחק ועוד מהו שחזר והזכיר שם המיוחד היה לו לכתוב האומר אלי שוב לארצך וגו'. אלא כך אמר יעקב לפני הקב"ה שתי הבטחות הבטחתני אחת בצאתי מבית אבי מבאר שבע שאמרת לי יט)אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק ושם אמרת לי ושמרתיך בכל אשר תלך. ובבית לבן אמרת לי כ)שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך ושם נגלית אלי בשם המיוחד לבדו שנאמר ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך וגו' בשתי הבטחות אלו אני בא לפניך: .11 קטנתי מכל החסדים. כא)'נתמעטו זכיותי על ידי החסדים והאמת שעשית עמי לכך אני 'ירא כב)שמא משהבטחתני נתקלקלתי בחטא ויגרום לי להמסר ביד עשו: ומכל האמת. אמיתת דבריך, ששמרת לי כל ההבטחות שהבטחתני: כי במקלי. לא היה עמי לא כסף ולא זהב ולא מקנה אלא מקלי לבדו. ומדרש אגדה כג)נתן מקלו בירדן ונבקע הירדן: .12 מיד אחי מיד עשו. מיד אחי שאין נוהג עמי כאח אלא כעשו הרשע: .13 היטיב איטיב. כד)היטיב בזכותך איטיב בזכות אבותיך: ושמתי את זרעך כחול הים. והיכן א"ל כן והלא לא א"ל אלא כה)והיה זרעך כעפר הארץ. אלא שא"ל כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך, ולאברהם אמר הרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים: .14 הבא בידו. ברשותו. וכן כו)ויקח את כל ארצו מידו. ומ"א כז)מן הבא בידו אבנים טובות ומרגליות שאדם צר בצרור ונושאם בידו ("דבר אחר מן הבא בידו מן החולין שנטל מעשר כמה דאת אמר עשר תעשרנו לך והדר לקח מנחה): .15 עזים מאתים ותישים עשרים. מאתים עזים צריכות עשרים תישים וכן כלם הזכרים כדי צורך הנקבות. ובבראשית רבה כח)דורש מכאן לעונה האמורה בתורה הטיילים בכל יום הפועלים שתים בשבת החמרים אחת בשבת הגמלים אחת לשלשים יום הספנים אחת לששה חדשים ואיני יודע לכוין "המדרש הזה בכוון. אך נראה בעיני שלמדנו מכאן שאין העונה שוה בכל אדם אלא לפי טורח המוטל עליו שמצינו כאן שמסר לכל תיש עשר עזים וכן לכל איל לפי שהם פנויים ממלאכה דרכם להרבות תשמיש ולעבר עשר נקבות ובהמה משנתעברה אינה מקבלת זכר ופרים שעוסקין במלאכה לא מסר לזכר אלא ארבע נקבות ולחמור

שהולך

ז)ב"ר: ח) ע' נלקוטים: ט) תהלים כ"ז: י)נדה"ש ל"נ: יא) סס י"ע: יב) תהלים י"ט: יג) מלכים ג' נ': יד) מיכה ו': טו) מלכים ג' י"ט: עו) מלכים ח' י"ע: יז) במדבר ע"ז: יח) תהלים ק"ד: יט) ילקוט בסס התנ"ך ומ' קהלת סמ' עובד תכמה מכלי קכ: כ) נדה"ש כ"ח: כא) סס ל"ח: כב) ח"ח סמ' ל"ב: כג) ע' בכורות ד': כד) מגדת נדה"ש: כה) ב"ר: כו) במדבר כ"ח: כז) נדה"ש כ"ח: כח) ע' ילקוט בסס ב"ר: כט) ע"ג ירושלמי כתובות פ' ה':

*סוכה י"ח ד' ד"ה כל בהמה לכ"י גדולי קרקע וכ' לכל גדולים מן הלחי לחקני לחי דבר הגומא מן הקרקע ולא בהמות לתניא בהשוכר את הפועלים פועלים חוכלין בהבר שגילוהו מן הלחי גומא ולא תחסום שור בדישו עם דיש עיוחר לבר שגילוהו מן הלחי כו' יפה הסובב והמתבן והמגבן לחומת לאו גילוהו מן הלחי קרי להו תנחי: "בב"ח מלחם בו סס"ל וחמ"כ ד"ה וימאנ יעקב. התקין וכ': 'הוקשו ונתמעטו זכיותי בהמיל החמרים מסר עשית וג': 'ויירא יעקב. שמא לחר הבעסה מעלתי ופלחניה שהשעה גורם שלין הבעסה מתקיימת: "דבר—ונתסה לי כ"י: "לשון המלכם לך. כ"ם:

שהולך בדרך רחוקה שתי נקבות לזכר ולנמלים שהולכים דרך יותר רחוקה נקבה אחת לזכר: 16. גמלים מיניקות שלשים, ובניהם עמהם. ומדרש אגדה' כט)ובניהם בנאיהם זכר כנגד נקבה ולפי שצנוע בתשמיש לא פרסמו הכתוב: ועירם. חמורים זכרים: 17. עדר עדר לבדו. כל מין ומין לעצמו: עברו לפני. דרך יום או פחות ואני אבא אחריכם: ורוח תשימו. ל)עדר לפני חברו מלא עין כדי להשביע עינו של רשע [א]ולחוותו על רבוי הדורון: 18. למי אתה. של מי אתה מי שולחך ותרגום [ב]דמאן את: ולמי אלה לפניך. [ג]ואלה שלפניך של מי הם למי המנחה הזאת שלוחה? לט"ד משמשת בראש התיבה במקום של כמו לח)וכל אשר אתה רואה לי הוא שלי הוא לג)לה' הארץ ומלואה של ה': 19. ואמרת לעבדך ליעקב. על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון ששאלת למי אתה לעבדך ליעקב אני ותרגומו דעבדך דיעקב וששאלת ולמי אלה לפניך מנחה היא שלוחה וגו': והנה גם הוא. יעקב: 21. אכפרה פניו. אבטל רוגזו וכן לג)וכפר בריתכם את מות לד)לא תוכלי כפרה ונראה בעיני שכל כפרה שאצל עון וחטא ואצל פנים כלן לשון קנוח והעברה הן ולשון ארמי הוא והרבה בתלמוד [ד]וכפר ידיה. לה)בעי לכפורי ידיה בההוא גברא וגם בלשון המקרא נקראים המזרקים של קדש לו)כפורי זהב לז)על שם שהכהן מקנח ידיו בהן בשפת המזרק: על פניו. כמו לפניו וכן לח)חמם ושור ישמע בה על פני תמיד וכן לט)המכעיסים אותי על פני ומדרש אגדה מ)על פניו [ה]אף הוא שרוי בכעס שהיה צריך לכל זה: 23. ואת אחד עשר ילדיו. מא)ודינה היכן היתה נתנה בתיבה ונעל בפניה שלא יתן בה עשו עינו ולכך נענש יעקב שמנעה מאחיו שמא תחזירנו למושב ונפלה ביד שכם: יבק. שם הנהר: 24. את אשר לו. הבהמה והמטלטלים מב)עשה עצמו כנשר נוטל מכאן ומניח כאן: 25. [ו]ויותר יעקב. מג)שכח פכים קטנים [ז]וחזר עליהם: ויאבק איש. [ח]מנחם פי' ויתעפר איש מד)לשון אבק שהיו מעלים עפר ברגליהם ע"י נענועם. ולי נראה שהוא לשון מה)ויתקשר ולשון ארמי הוא מו)בתר דאביקו ביה ואביק ליה מיבק לשון עניבה שבן דרך שנים שמתעצמים להפיל איש את רעהו [ט]שחובקו ואובקו בזרועותיו ופירשו רז"ל מז)שהוא שרו של עשו: 26. [י]ויגע בכף ירכו. קולית הירך התקוע בקלבוסית קרוי כף [כא]על שם שהבשר שעליה כמין כף של קדירה: ותקע. מח)נתקעקעה ממקום מחברתה ודומה לו מט)פן תקע נפשי ממך לשון הסרה [כב]וכמשנה לקעקע ביצתן לשרש שרשיהן: 27. כי עלה השחר[כג]. נ)וצריך אני לומר שירה [כ]ביום: ברכתני. הודה לי על הברכות שברכני אבי שעשו מערער עליהן: 29. לא יעקב. לא יאמר עוד שהבריכות באו לך בעקבה ורמיה כי אם בשררה וגלוי פנים נ)וסופך שהקב"ה [כא]נגלה אליך בבית אל ומחליף שמך ושם הוא מברכך ואני שם אהיה ואודה לך עליהן וזה שכתוב נא)וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו בכה המלאך ויתחנן לו

כט)ב"כ: ל)ע' ג"כ: לא)מלחמות ל"ת: לב)מהכהים כ"ר: לג)ישעיה כ"ח: לד)שם מ"ז: לה)נתין כ"ו: לו)עזרא ו': לז)ע' זבחים כ"ה ופ"ג ב' ובמנחות ז' ב': לח)ירמיה ו': לט)ישעיה ס"ה: מ)ע' ב"כ: מא)ע' ב"כ: מב)ב"ר: מג)ע' מולין ל"ח: מד)ע' מולין ל"ח ופ"ב: מה)ע"ס: מו)סנהד' ס"ג ב' ופ"ר: מז)ב"כ: מח)ע' ב"כ: מט)ע' ב"כ: נ)ע' ב"כ מולין ל"ח: נא)ב"ר: נב)סופה י"ב:

כג)י"ל ואיני יודע למען המדקדק בכתוב: ומגמגם בגמיסם ס"ל בגמיסם. כי"ס: כג)י"ל לי בגמיסם: [א]ולכלותו. כי"ס: ולסמוותו. ד"ל: בב"ר לתמיהו: [ב]דמאן את. כן הוא גם בתרגום של ד"ג: [ג]ואלה—הם לי כי"ס ד"ל: [ד]וכפר ידיה לא מצאתי בתלמוד ועי' *עזרא ח' פסח' י' ששם פירשו כמאן דכבר ידיה בגלימא דמבריח ורמח להסיח דב"מ כ"ד ח"ל אך ששם כתי' דסוי מסי ידיה ומנגב בגלימא דמבריח: [ה]על יעקב אף וכ'. כי"ס: [ו]ויותר—עליהם לי כי"ל: "דכל כליה מחסרונים ומקנה כבר שעבידן את כחל יבק כדכתי' לעיל ויניסם ויעבר את כל אשר לו והוא נשאר על פכים קטנים שלא ששעיך להעביר ומשכח לו: [ז]ונשאר—לחם לי כי"ל. [ח]מחנק את מבירו מלבניו וירו היימנית ומגמת לכך ידך יוניח על מבירו מלחמוריו: [ט]ויגע —קלירה לי כיל"ו ד"ש: [י]ולא יכלה. בשר הקופד את הקולי' ודבוק לעלם והגיד הלחוך קוכב ומקלחו על גבי לוחו בשר *מולין ל"ו: [יא]לא ומלחתי בגשמה מבל ומלינו לשון זה בירושל' ע"ז פ' ד' בויקרא רבה פ' ל"ח בשמיני ת' פ' זכור וגם בגלדים רות פ' ז' וביולר בכא דודי על יום ח' לפסח ועי' תענית ט"ז שם כתיב ומקעקע כל הבשר: [יב]אמר לו וכי גבד לו קידים ותם שתחת מתילל מן הגמל אמר לו מלאך הוא מיני מיעים שבגלחתי לא סניע זמני לומר שירה עד עכשיו ולריך הני לומר שירה: כי"ס:

[כג]ביום לי כיל"ו ד"ל:

לו ומה נתחנן לו בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו המתן לי עד שידבר עמנו שם ולא רצה יעקב ועל כרחו הודה לו עליהן וזהו ויברך אותו שם שהיה מתחנן להמתין לו ולא רצה: ועם אנשים. עשו כג)ולבן: ותוכל. להם: 30. למה זה תשאל. כד)אין לנו שם קבוע משתנים שמותינו הכל לפי מצות עבודת השליחות שאנו משתלחים[כה]: 32. ויזרח לו השמש. לשון בני אדם הוא כשהגענו למקום פלוני האיר לנו השחר זהו פשוטו. ומ"א כה)ויזרח לו. לצרכו לרפאות את צלעתו כמה דתימא כו)שמש צדקה ומרפא בכנפיה כז)[כו] ואותן שעות שמיהרה לשקוע בשבילו כשיצא מבאר שבע מיהרה לזרוח בשבילו: והוא צלע. היה צולע כשזרחה השמש: 33. גיד הנשה. כח)למה נקרא שמו גיד הנשה לפי [כו]שנשה ממקומו ועלה והוא לשון קפיצה וכן כט)נשתה גבורתם וכן ס)כי נשני אלהים את כל עמלי:

לג. 2. ואת לאה וילדיה אחרנים. א)אחרון אחרון חביב: 3. עבר לפניהם. ב)אמר אם יבא אותו רשע להלחם ילחם בי תחלה: 4. ויחבקהו. ג)[א]נתגלגלו רחמיו כשראהו משתחוה כל השתחוואות הללו: וישקהו. נקוד עליו ויש חולקין בדבר הזה בברייתא דספרי ד)יש שדרשו נקודה זו לומר שלא נשקו בכל לבו. אמר ר' שמעון בן יוחאי הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו: 5. מי אלה לך. מי אלה להיות שלך: 7. נגש יוסף ורחל. ה)בכלן האמהות נגשות לפני הבנים אבל ברחל יוסף נגש לפניה אמר אמי יפת תואר שמא יתלה בה עיניו אותו רשע אעמוד כנגדה ואעכבנו מלהסתכל בה [ב]מכאן זכה יוסף לברכת ו)עלי עין: 8. מי לך כל המחנה. מי כל המחנה אשר פגשתי שהוא שלך כלומר למה הוא לך, פשוטו של מקרא על מוליכי המנחה ומדרשו ז)כתות של מלאכים פגע שהיו דוחפין אותו ואת אנשיו ואומרים להם של מי אתם והם אומרים להם של עשו והם אומרים הכו הכו ואלו אומרים הניחו בנו של יצחק הוא ולא היו משגיחים עליו בן בנו של אברהם הוא ולא היו משגיחין אחיו של יעקב הוא אומרים להם אם כן משלנו אתם: 9. יהי לך אשר לך. ח)כאן הודה לו על הברכות: 10. אל נא. אל נא תאמר לי כן: אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי כי על כן ראיתי פניך וגו'. כי כדאי והגון לך שתקבל מנחתי על אשר ראיתי פניך והן חשובין לי כראיית פני ט)המלאך שראיתי שר שלך ועוד על שנתרצית למחול סורחני. ולמה הזכיר לו ראיית המלאך כדי שיתיירא הימנו ויאמר ראה מלאכים וניצול איני יכול לו מעתה: ותרצני. נתפייסת לי וכן כל רצון שבמקרא לשון פיוס אפייצימנ"טו[1] בלעז י)כי לא לרצון יהיה לכם, הקרבנות באות לפייס ולרצות. וכן יא)שפתי צדיק ידעון רצון, יודעים לפייס ולרצות: 11. ברכתי. מנחתי, מנחה זו הבאה על ראיית פנים [ג]ולפרקים אינה באה אלא לשאילת שלום יב)וכל ברכה שהיא לראיית פנים כגון ויברך יעקב את פרעה, יג)עשו אתי ברכה דסנחריב וכן יד)לשאול לו לשלום ולברכו דתועי מלך חמת כולם לשון ברכת שלום הן שקורין בלעז שלו"איר[2] אף זו ברכתי מו"ן שלו"ד[3]: אשר הבאת לך. טו)לא טרחת בה ואני יגעתי להגיעה עד שבאה לידך: חנני. נו"ן ראשונה מודגשת לפי שהיא משמשת במקום שתי נוני"ן שהיה לו לו לומר חֲנָנַנִי שאין חנן בלא שתי נוני"ן והשלישית לשימוש כמו עשני זבדני: יש לי כל. כל ספוקי, ועשו דבר בלשון גאוה יש לי רב יותר

כג)וע' ב"ר: כד)ע' ב"ר: כה)ע' ב"ר: כו)מלאכי ג': כז)סנהדרין נ"ה ב': כח)חולין נ"א ע"ג ב"ר: כט)ירמיה נ"א: ס)בראשית מ"א:

לג א)ב"ר: ב)ע' ב"ר: ג)ע' ב"ר: ד)ס' בהעלתך וע' ב"ר: ה)ב"ר: ו)בראשית מ"ט: ז)ב"ר: ח)ע' ב"ר: ט)כת"י: י)ויקרא כ"ב: יא)משלי י': יב)ע"ג * ישעיה ס"ו ג': יג)מלכים ב' י"ח: יד)שמואל ב' ח': טו)ע' ב"ר:

[כה]ומפי ר' שמעון מורי שמעתי שאין רוצה לגלות שמו שלא יטול עטרה לומר כם זה עשה פלוני שאינו אלא כעבד עושה שליחות. כי"ם מ"ג דא"ל: [כו]ויזרח לו השמש. משמע השמש שהיה לו כבר שבא בשבילו כבר: [כו]נשה ממקומו. קפץ. נשתה גבורתם. קפצה גבורתם:

לג [א]נהפכו. כי"ם ד"ל: [ב]מכאן—עין ל' כי"ם ד"ל: [ג]לפרקים (בלי וי"ו). כי"ם וכן בס' הזכרון:

---

[1] Appaisement (בעזענפטיגונג): [2] Saluer (גריסען): [3] Mon salut (מיין גרוס):

יותר ויותר מכדי צרכי: 12. נסעה. כמו שמעה [ד]סלחה שהוא כמו שמע סלח אף כאן נסעה כמו נסע והנו"ן יסוד בתיבה ותרגום של אונקלוס [ה]טול ונהך עשו אמר ליעקב נסע מכאן ונלך: ואלכה לנגדך. בשוה לך טובה זו אעשה לך שאריך ימי מהלכתי ללכת לאט כאשר אתה צריך וזהו לנגדך בשוה לך. 13. עלות עלי. הצאן והבקר שהן עלות מוטלות עלי להנהן לאט: עלות. מגדלות עולליהן לשון מז)עולל ויונק יז)עול ימים. יח)ושתי פרות עלות ובלעז אנפנטי"ש[1]: ודפקום יום אחד. ליגעם בדרך במרוצה ומתו כל הצאן: ודפקום כמו יט)קול דודי דופק, נוקש בדלת: 14. יעבר נא אדני. אל נא תאריך ימי הליכתך עבור כפי דרכך ואף אם תתרחק: אתנהלה. אתנהל ה"א יתירה כמו ארדה אשמעה: לאט. לאט שלי לשון נחת. כ)ההולכים לאט. כא)לאט לי לנער. לאטי הלמ"ד מן היסוד ואינה משמשת אתנהל נחת שלי: לרגל המלאכה. לפי צורך הליכת רגלי המלאכה המוטלת עלי להולך: ולרגל הילדים. לפי רגליהם שהם יכולים לילך: עד אשר אבא אל אדני שעירה. כב)הרחיב לו הדרך שלא היה דעתו ללכת אלא עד סכות. אמר אם דעתו לעשות לי רעה ימתין עד בואי אצלו והוא לא הלך כג)ואימתי ילך? בימי המשיח שנ' כד)ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו. ומ"א יש לפרשה זו רבים: 15. ויאמר למה זה תעשה לי טובה [ו]זו שאיני צריך לה: אמצא חן בעיני אדני. ולא תשלם לי עתה שום גמול: 16. וישב ביום ההוא עשו לדרכו. עשו לבדו כה)וד' מאות איש שהלכו עמו נשמטו מאצלו אחד אחד והיכן פרע להם הקב"ה בימי דוד שנ' כו)כי אם ארבע מאות איש אשר רכבו על הגמלים: 17. ויבן לו בית. כז)[ז]שהה שם י"ח חדש קיץ וחורף וקיץ. סכות קיץ. בית חורף. סכות קיץ: 18. שלם. כח)שלם בגופו שנתרפא מצלעתו. שלם בממונו שלא חסר כלום מכל אותו דורון. שלם בתורתו [ח]שלא שכח תלמודו בבית לבן: עיר שכם. כמו לעיר וכמוהו כט)עד בואה בית לחם: בבאו מפדן ארם. כאדם האומר לחבירו יצא פלוני מבין שיני אריות ובא שלם. אף כאן ויבא שלם מפדן ארם מלבן ומעשו שנזדווגו לו בדרך: 19. קשיטה. מעה. ל)אמר רבי עקיבא כשהלכתי [ט]לכרכי הים היו קורין למעה קשיטה [ז]ותרגומו חורסן, טובים, חריפים בכל מקום כגון עובר לסוחר): 20. ויקרא לו אל אלהי ישראל. לא שהמזבח קרוי אלהי ישראל אלא על שם שהיה הקב"ה עמו והצילו קרא שם המזבח על שם הגם להיות שבחו של מקום נזכר בקריאת השם כלומר מי שהוא אל הוא הקב"ה הוא לאלהים לי ששמי ישראל. וכן מצינו במשה לא)ויקרא שמו ה' נסי לא שהמזבח קרוי ה' אלא על שם הנס קרא שם המזבח להזכיר שבחו של הקב"ה ה' הוא נסי. ורבותינו דרשו לג)שהקב"ה קראו ליעקב אל ודברי תורה לג)כפטיש יפוצץ סלע מתחלקים לכמה טעמים. ואני לישב פשוטו [י]של מקרא באתי:

לד 1. בת לאה. מ)ולא בת יעקב? אלא על שם יציאתה נקראת בת לאה שאף היא יצאנית היתה שני' ותצא לאה לקראתו: (א)ועליה משלו המשל כאמה כבתה): 2. וישכב אתה. ג)כדרכה: ויענה. ד)[ב]שלא כדרכה: 3. על לב הנערה. ג)דברים המתיישבים על הלב ראי אביך בחלקת שדה קטנה כמה ממון בזבז אני אשיאך ותקנה העיר וכל שדותיה: 7. וכן לא יעשה. ז)לעגות את הבתולות שהאומות נדרו עצמן מן הערות [ג]על ידי המבול: 8. חשקה.

חפצה

עז)מיכה ג': יז) ישעיה ס"ה: יח)שמואל ב' ו': יט)מיכ ג': כ) ישעיה מ': כא)שמואל ב' י"ח: כב) ע' ע"ז כ"ה ב': כג) ע' ב"ק: כד) עובדיה ל': כה) ב"ק: כו) שמואל ב' ל': כז) מגילה י"ז ב"ק: כח) ע' שבת ל"ג ב' וע"נ ב"ק: כט) כות ל': ל) ע' כ"ס כ"ב: לא)שמות י"ז: לב) מגילה י"ח: לג) ע' שבת פ"ח ב':

לד מ)ב"ק: ג) ב"ק: ד: ה) ב"ק: ו:

[ד]שלמה שמות כמו שמע שלמה. כי"ס ודבק': שמעה תפלתי שלמה הטעה. כי"ע י"ל וס' הזכרון: [ה]טלוט. כ' מ"ג וכי"ס: [ו]זו לי כי"ס ד"א וכמ': [ז]ויכן לו בית לימות החורף עשה סכות ב' פעמים שני ימות הקיץ כדי י"ח וכ': [ח]שלם שכח תלמודו מפני טורח הדרך: [ט]לאפריקי. כ' הגמרא בב"ק כ"ו: לטרכיי. כ' הרב"ק: [י]ותרגומו—לסומק כי"ל וב"י ל': [א]פטוטו ומשמעו. כי"ל"ו:

לד [א]ועליה—כשמה ל' כ"י: [ב]ע' הישר* יומא ע"ז ב' ד"ה מעבילות לשמות: [ג]ס"ת שמה שמבול.

[1] Enfantées (ועלכע יוננע געבלטען השמנען):

ע"ז כנגד העיר קחידוש, שהרשעו על התינוק

חפצה: .12 מהר. ה)כתובה: .13 במרמה. ו)בחכמה: אשר טמא. ז)הכתוב אומר שלא היתה רמיה שהרי טמא את דינה אחותם: .14 חרפה הוא. [1]שמץ פסול הוא אצלנו הבא לחרף חברו היה אמר לו ערל אתה או בן ערל. חרפה בכל מקום גדוף[2]: .15 נאות לכם. נתרצה לכם [1]לשון ח)ויאותו: להמול. להיות נמול אינו לשון לפעול אלא לשון להפעל: .16 ונתנו. נו"ן שנייה מודגשת לפי שהיא משמשת במקום שתי נו"נין ונתננו: ואת בנתיכם נקח לנו. אתה מוצא כתנאי שאמר חמור ליעקב ובתשובת בני יעקב להמור שתלו החשיבות בבני יעקב ליקח בנות שכם את שיבחרו להם ובנותיהם יתנו להם לפי דעתם דכתיב ונתנו את בנותינו לפי דעתינו ואת בנותיכם נקח לנו בכל אשר נחפוץ. וכשדברו חמור ושכם בנו אל יושבי עירם הפכו הדברים את בנותם נקח לנו לנשים ואת בנותינו נתן להם כדי לרצותם שיאותו להמול: .21 שלמים. בשלום ובלב שלם: והארץ הנה רחבת ידים. כאדם שידו רחבה וותרנית כלומר אל תפסידו כלום פרקמטיא הרבה באה לכאן ואין לה קונים: .22 בהמול. בהיות נמול: .23 אך נאותה להם. לדבר זה ועל ידי כן ישבו אתנו: .25 שני בני יעקב. ט)בניו היו ואע"פ כן נהגו עצמן [1]שמעון ולוי כשאר אנשים שאינם בניו שלא נטלו עצה הימנו: אחי דינה. י)לפי שמסרו עצמן עליה נקראו אחיה: בטח. שהיו כואבים. ומדרש אגדה יא)בטוחים היו על כחו של זקן: .27 על החללים. לפשט החללים: .29 חילם. ממונם. וכן יב)עשה לי את החיל הזה יג)וישראל עושה חיל. יד)ועזבו לאחרים חילם: שבו. לשון שבייה [2]לפיכך טעמו מלרע: .30 עברתם. לשון טו)מים עכורים אין דעתי צלולה עכשיו ואגדה טז)צלולה היתה החבית ועכרתם אותה מסורת היתה ביד כנענים שיפלו ביד בני יעקב אלא שהיו אומרים יז)עד אשר תפרה ונחלת את הארץ לפיכך היו שותקין: מתי מספר. אנשים מועטים: .31 הכזונה. יח)[3]הפקר: את אחותנו. ית אחתנא:

לה .1 קום עלה. ט)לפי שאחרת [4]בדרך נענשת וכא לך זאת מבתך: .2 הנכר. שיש בידכם[3] משלל של שכם: והטהרו. מע"ז: והחליפו שמלתיכם. שמא יש בידכם[3] כסות של ע"ז: .4 האלה. מין אילן סרק: עם שכם. אצל שכם: .5 חתת. פחד: .7 אל בית אל. הקב"ה בבית אל גילוי שכינתו בבית אל. יש תיבה חסרה בי"ת המשמשת בראשה כמו ג)הנה

הוא

ה) ע' ב"כ מכילתא ל' משפטים: ו) ת"ל: ז) ע' ב"כ: ח) מלכים ג' י"ב: ט) ע' ב"כ: י) ב"כ מכילתא בשלח: יא) ב"כ: יב) דבריס ח': יג) במדבר כ"ד: יד) תהלים ע"ט: טו) בכורות כ"ה ב': טז) ב"כ: יז) שמות ל': יח) ב"כ: יג) דבריס ח': יג) במדבר כ"ד: יד) תהלים ע"ט: טו) בכורות כ"ה ב': טז) ב"כ: יז) שמות ל': יח) ב"כ:
לה ט) תנחומ': ב) שמואל ב' ט':

כי"ס: [1]שמעה מיכוף הפא. כי"ס: שמע מלעיכו. כי"ו: [2]גלוף לישטרדירם. כי"ו: [3]והכזה בפכפם זר ובישוידע ויאותו הכהנים. כי"ו: [1]כשמעון. כי"ס ו"ת: [2]לפיכך טעמו מלרע כ' כי"ו: [3]הכזונה יעשה את אחותנו. הפקר: את אחותנו. ית לאחתנא. כילע"ג: כתבו, הכפקפת בכל יעבד ית לאחתנא. כי"ע: [1]כבד מלעוסכיכו פי' הכזונה הפקר כ"ל הכזיכתיכו בפא זונה בתולה היא לב' עניכים לאחד וגלד בעילת זנות עמה בלאוך ויש כמו זונה הנעשית תחת בעלה לע"פ שלא זנתה אלא עם אחד ופעם אחד וכמו שכתב רס"י בפקוך אפא זונה ולף ע"פ שכתב רס"י בפקוך אל תתלל את בתך להזנותה נעוכך בתו עניייס שלא בפא קידושין הגה פא לא קראה בפא זונה אלא שאוכר ועזה הלשון ל' פעל ועזה יפתלף הפפק שפפק עליו הרעז"ן בפקוך אל תחלל את בתך והעניך הפני גלד היותל עוכפת לכל יגיא בפכב עגוה לף ע"פ שלא תהיה לוותה שכיגה בליוקר כגון שהיא פניוה וזו שהפא נהפצת בהעצות גה לגון כל היכ כמו שדבר שהוא הפקר שכל גי היללה לקחתו יגיא ויקח ושכם לפי הטעעיות שלחטון לא ילדק בכלן שאין זה נקרא זנות לפי שהפא התורה אלא עגיי כמו שכתב תחת אשר ענה ולילה בתולה היתה בלתי נאלוכה לאיש ועוד שהיה לאיש בילוגי בזנות יעשה את לוותו תבל הכוה בעולת זונה בכאן ענין הפקר וכוא שעשה לוותה זונה בשכב עגוה כאלו היה עוסקת לכל כשאיכה בהפותה ושאין כאות עליה וכ"ל לעגיו ית לאחנא לפי שאם היה פילוגו עם אחנא היו לאיכים לכוסיף בכתוב שכאשר יעשה עם זונה ועוסקת יעשה את לוותו ושכתוב לא יעגד אלא כי אם יעשה את לוותו כזונה ועוסקת כשהיא עגוה עוסקת לפיכך פיכה את לוותי ית לאחנא:

לה [4]כדרך ונתכלמת בפא לך. כי"ו: כדרך ובא לך. ל"ל וכן בגי' ובתנחומא (שכשל"ל ז"ל כוז גם על הלשון בפלוק דשמרית כ"פ „ועדיו שאר לאול לו שהיה ככאל בדיגה את לאה"): [2]בילכם עשכם. כי"ס: [3]בילכם עין הפלל כאות אל ע"ז. כי"ס:

הוא בית מביר בן עמיאל כמו בבית מכיר. ג)בית אביך כמו בבית אביך: נגלו אליו האלהים. ד)במקומות הרבה יש שם אלהות ואדנות בלשון רבים, כמו ה)אדוני יוסף ו)אם בעליו עמו, ולא נאמר בעלו, וכן אלהות שהוא לשון שופט ומרות נזכר בלשון רבים, ז)אבל אחד מכל שאר השמות לא תמצא בלשון רבים: 8. ותמת דבורה. מה ענין דבורה בבית יעקב? אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב ושלחתי ולקחתיך משם, שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם ומתה בדרך. ח)מדברי רבי משה הדרשן למדתיה: מתחת לבית אל. העיר יושבת ט)בהר ונקברה ברגלי ההר: תחת האלון. ז)בשפולי מישרא שהיה מישור מלמעלה בשפוע ההר והקבורה מלמטה ומישור של בית אל היו קורין לו אלון. ואגדה ח)נתכשר שם באבל שני שהוגד לו על אמו שמתה. ואלון בלשון יוני' אחר. ט)'ולפיכך העלימו את יום מותה שלא יקללו הבריות כרם שיצא ממנו עשו, אף הכתוב לא פרסמה: 9. עוד. פעם שני במקום הזה אחד בלכתו ואחד בשובו: ויברך אתו. י)ברכת אבלים: 10. לא יקרא שמך עוד יעקב. לשון אדם הבא במארב ועקבה אלא לשון שר ונגיד: 11. אני אל שדי. שאני כדי לברך שהברכות שלי: פרה ורבה. יא)על שם שעדיין לא נולד בנימין ואע"פ שכבר נתעברה ממנו: יב)גוי. בנימין: יג)גוים. מנשה ואפרים שעתידים לצאת מיוסף והם במנין השבטים: ומלכים. יג)שאול ואיש בשת שהיו משבט בנימין שעדיין לא נולדו (יד)ופסוק זה דרשו אבנר כשהמליך איש בשת ואף השבטים דרשוהו וקרבו בנימין דכתיב יב)איש ממנו לא יתן את בתו לבנימין לאשה וחזרו ואמרו אלמלא היה עולה מן השבטים לא היה הקב"ה אומר ליעקב ומלכים מחלציך יצאו גוי וקהל גוים שגוים עתידים בניו להעשות כמנין הגוים שהם ע' אומות וכן כל הסנהדרין שבעים. ד"א שעתידים בניו להקריב אסור במות בגוים ביטי אליהו): 13. יבמקום אשר דבר אתו. איני יודע מה מלמדנו: 16. ככרת ארץ. מנחם פירש לשון כבירו, רבוי, מהלך רב. ואגדה טו)בזמן שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה יא)שהגיר מצוי הסתיו עבר והשרב עדיין לא בא ואין זה פישוטו של מקרא שהרי בנעמן מצינו טז)וילך מאתו כברת ארץ. ואומר אני שהוא שם מדת קרקע כמו יז)מהלך פרסה או יותר כמו שאתה אומר יח)צמד כרם, יט)חלקת השדה, כך במהלך אדם נותן שם מדה כברת ארץ: 17. כי גם זה. נוסף לך על יוסף. ורבותינו דרשו כ)עם כל שבט נולדה תאומה ועם בנימין נולדה תאומה יתירה: 18. בן אוני. כא)בן צערי: בנימין. נראה בעיני לפי שהוא לבדו נולד בארץ כנען שהוא בנגב כשאדם בא מארם נהרים כמו שנאמר כב)בנגב בארץ כנען כג)הלוך ונסוע הנגבה: בנימין. בן ימין לשון כד)צפון וימין אתה בראתם לפיכך הוא מלא ה'. 22. בשכן ישראל בארץ ההוא. עד שלא בא לחברון אצל יצחק ארעוהו כל אלה: וישכב. כה)בתוך שבלבל משכבו מעלה עליו הכתוב כאלו שכבה, ולמה בלבל וחלל יצועי? שכשמתה רחל נשל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל ולא בשאר אהלים ונתנה באהל בלהה בא ראובן ותבע עלבון אמו, אמר אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי! לכך בלבל: ויהיו בני יעקב שנים עשר. מתחיל לענין ראשון כו)משנולד בנימין נשלמה המטה ומעתה ראויים להמנות ומנאן ורבותינו דרשו כז)'ללמדנו בא שבלן שוין ובולן צדיקים שלא חמא ראובן: 23. בכור יעקב. כח)אפילו בשעת הקלקלה קראו בכור': בכור יעקב. כט)בכור לנחלה בכור לעבודה בכור למנין ל)ולא נתנה בכורה ליוסף אלא לענין השבטים

שנעשה

ג) בראשית ל"ח: ד) ע' * לעיל כ' פסוק י"ג: ה) שמות כ"ג: ז) מ"ל: ח) ב"ר: ט) מנחות כ' תלח פסוק כבתי ע' זכור וכן * מהלים ק"ע י"ד: י) ב"ר: יא) ב"ר: יב) שם: יג) ב"ר: יד) סוטרטים כ"ל: טו) ב"ר: טז) מלכים ב' ה': יז) ע' * בראשית מ"ע פסוק ז': יח) יחזקאל ה': יט) בראשית ל"ג: כ) ב"ר: כא) ע' ב"ר: כב) בחוקתי ל"ג: כג) בראשית י"ג: כד) מהלים ע"ע: כה) ע' שמות כ"ח ג': כו) ע' מ"י: כז) שמות כ"ח ג': כח) ב"ר: כט) ע' ב"ר: ל) ע' ב"ר קכ"ג:

[1] חסר—לכתיב: [2] ונדברי—למדתיה ל' כי"ר: [3] למעלה בראשית סתם. כי"ם: [4] ולפי שהעלימו. כי"ם ד"ל. בכתי וכי"ר: [5] וקהל גויס. כיע"ם ועי' יחזק' מסמיס פ' ז' וע"ע סוליות ס' ב' ולפ"ז שם: [6] ופסוק —מלכים ל' כ"ר: [7] במקום—ונלמדנו ל' כיע"ר: [8] שכר ונלוי. בב"ר: [9] ד"ל בנימין בן יומיס שכולל לעת זקנתו וכתב בנו"ן כמו לקץ הימין. כי"וו: [10] ויהיו בני יעקב. לכולית ונלבך שלח מחסלמו: [11] קכלמו

[1] ἄλλον (חיין מחדעתם):

שנעשה לשני שבטים: 27. ממרא. שם המישור. קרית ארבע. שם העיר, ממרא קרית הארבע. איל מישור של קרית ארבע. וא"ת היה לו לכתוב ממרא הקרית ארבע, כן דרך המקרא בכל דבר ששמו כפול כגון זה וכגון בית לחם, אבי עזר, בית אל, אם הוצרך להטיל בו ה"א נותנה בראש התיבה השניה לפ) בית הלחמי לג) בעפרת אבי העזרי לג) בנה חיאל בית האלי: 29. ויגוע יצחק. אין מוקדם ומאוחר בתורה; מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק י"ב שנה שהרי כשנולד יעקב היה יצחק בן ששים שנה שנאמר ויצחק בן ששים שנה וגו' ויצחק מת בשנת ק"כ ליעקב אם תוציא ששים ממאה ושמונים שנה נשארו ק"כ ויוסף נמכר בן י"ז שנה ואותה שנה שנת מאה ושמנה ליעקב, כיצד? בן ששים ושלש נתברך ארבע עשרה שנה נטמן בבית עבר הרי שבעים ושבע וארבע עשרה עבד באשה וכסוף ארבע עשרה נולד יוסף שנא' לפ) ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו' הרי תשעים ואחת. וי"ז עד שלא נמכר יוסף הרי מאה ושמנה: (ט"ו עוד מפורש מן המקרא משנמכר יוסף עד שבא יעקב מצרימה כ"ב שנה שנא' ויוסף בן שלשים שנה וגו' וז' שנים שובע ושנתים רעב הרי כ"ב וכתיב ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה נמצא יעקב במכירתו ק"ח):

לן 2. עדה בת אילון. היא בשמת בת אילון ונקראת בשמת על שם שהיתה מקטרת בשמים לע"ז: אהליבמה. היא יהודית והוא כינה שמה יהודית לומר שהיא כופרת בע"ז כדי להטעות את אביו: בת ענה בת צבעון. פ) אם בת ענה לא בת צבעון, א) ענה בנו של צבעון, ב) שנאמר ואלה בני צבעון ואיה וענה? מלמד שבא צבעון על כלתו אשת ענה ויצאת אהליבמה מבין שניהם והודיעך הכתוב שכלן בני ממזרות היו: 3. בשמת בת ישמעאל. ולהלן קורא לה מחלת? ג) מצינו באגדת מדרש ספר שמואל ג) נ' מוחלים להן עוונותיהן, גר שנתגייר, והעולה לגדולה והנושא אשה, ולמד הטעם מכאן ג) לכך נקראת מחלת שנמחלו ד) עונותיו: אחות נביות. ה) על שם שהוא השיאה ה) לו משמת ישמעאל נקראת על שמו: 5. ואהליבמה ילדה וגו'. פ) קרח זה ממזר היה וכן אליפז היה שבא על אשת אביו אל אהליבמה אשת עשו שהרי הוא מנוי עם אלופי אליפז בסוף הענין: 6. וילך אל ארץ. לגור באשר ימצא: 7. ולא יכלה ארץ מגוריהם להספיק מרעה לבהמות שלהם. ומדרש אגדה ו) מפני יעקב אחיו מפני שטר חוב של גזירת כי גר יהיה זרעך המוטל על זרעו של יצחק אמר אלך לי מכאן אין לי חלק לא במתנה שנתנה לו הארץ הזאת ולא בפרעון השטר ומפני הבושה שמכר בכורתו: 9. ואלה. התולדות שהולידו בניו משהלך לשעיר: 12. ותמנע היתה פילגש. ז) להודיע גדולתו של אברהם כמה היו תאבים לידבק בזרעו. תמנע זו בת אלופים היתה שנאמר ואחות לוטן תמנע, ולוטן מאלופי יושבי שעיר היה מן החורים שישבו בה לפנים, אמרה אני זוכה להנשא לך ח) הלואי ואהיה פילגש. וכדברי הימים ם) מונה אותה בבניו של אליפז ע) מלמד שבא על אשתו של שעיר ויצאה תמנע מביניהם וכשגדלה נעשית פילגשו וזהו ואחות לוטן תמנע ולא מנאה עם בני שעיר שהיתה אחותו מן האם ולא מן האב: 15. אלה אלופי בני עשו. ראשי משפחות: 20. ישבי הארץ. י) שהיו יושביה קודם שבא עשו לשם. ורבותינו דרשוי) שהיו בקיאין בישובה של ארץ מלא קנה ח) זה לזיתים מלא קנה זה לגפנים שהיו טועמין העפר ויודעין אי זו נטיעה ראויה לו: 24. ואיה וענה. וי"ו יתירה והוא כמו איה וענה והרבה יש במקרא

לפ) שמואל א' ט"ז: לג) סופרים ו': לג) מלכים א' ט"ז: לד) נכתבים ל"ד:
לן א) ע' תנח' פ' ויצא: ג) ע' י"ז נס ביכורים' נכורים פ' נ': ג) ע"ג ג"כ פ' ק"נ: ד) * לעיל כ"ח ע': ה) ע' ג"כ: ו) ע' ג"כ: ז) ע' קהלד' ל"ע ג' ג"כ: מ) דה"י א' א': ט) ע' תנח' ויש פ' ויצא: י) ע' מ"י: יא) שם פ"ה:

נכור יעקב נכור לגדולה נכור לעבודה. כי"ק: טו עול—ק"ק נ' כי"ם ונכ"י המחכים ל':
לן א) לאלף ענה בנו של צבעון וכת. כי"ם י"ת: ב) לצבעון היה. כי"ם: ג) מלמתי כילוו"כ: ד) שנמחלו עוונותיו. כי"ע ל"ל: שנמחלו לו. כי"ו וברמ': ה) לו ל' כיס"כ: ו) מוטב שהיה שמה לחומה זו לבני אברהם יצחק ויעקב שהן ילמי שניה ולא תהיה גדרת לחומה לחרת ולכך נעשת פילגש לאליפז בן עשו שהיה מזרע יצחק: ז) קנה שנאמר שבו מודלין הקרקע: לזית. לחוי לגפן זית וזה לתאנה והיו יודעין להפריש את הארץ בין קנה לקנה בריקה וטעמה היכן לזתים והיכן הוא לתאנים ומגילת דקיקים היו בטיעור יניקה:

במקרא ה יג) תת וקדש וצבא מרמס יג) נרדם ורכב וסוס: הוא ענה. האמור יד) למעלה שהוא אחיו של צבעון וכאן הוא קורא אותו בנו טו) מלמד שבא צבעון על אמו והוליד את ענה: את הימם. טז) פרדים, הרביע חמור על סוס נקבה וילדה פרד והוא היה ממזר והביא פסולין לעולם. יז) ולמה נקרא שמם ימים? שאימתן מוטלת על הבריות דאמר רבי חנינא מימי לא שאלני אדם על מכת פרדה לבנה וחיה (ה והלא קא חזינן דחיה? אל תקרי 'וחיה אלא וחיתה כי המכה לא תרפא לעולם. ברש"י ישן) ולא הוזקק לכתוב לנו משפחות החורי אלא מפני תמנע ולהודיע גדולת אברהם כמו שפירשתי יח) למעלה: 31. ואלה המלכים וגו'. יט) שמנה היו וכנגדן העמיד יעקב ובטל מלכות עשו בימיהם ואלו הן שאול ואיש בשת דוד ושלמה רחבעם אביה אסא יהושפט. ובימי יורם בנו כתוב כ) בימיו פשע אדום מתחת יד יהודה וימליכו עליהם מלך, ובימי א שאול כתיב כא) ומלך אין באדום נצב מלך: 33. יובב בן זרח מבצרה. כב) בצרה מערי מואב היא שנאמר כג) ועל קריות ועל בצרה וגו'. ולפי שהעמידה מלך לאדום עתידה ללקות עמהם כד) שנאמר כי זבח לה' בבצרה: 35. המכה את מדין בשדה מואב. כה) שבא מדין על מואב למלחמה והלך מלך אדום לעזור את מואב. ומכאן אנו למדים שהיו מדין ומואב מריבים זה עם זה ובימי בלעם עשו שלום להתקשר על ישראל: 39. בת מי זהב. כו) ב מהו זהב, עשיר היה ואין זהב חשוב בעיניו לכלום: 40. ואלה שמות אלופי עשו. שנקראו על שם מדינותיהם לאחר שמת הדר ופסקה מהם מלכות והראשונים הנזכרים למעלה הם שמות תולדותם וכן מפורש בדברי הימים כז) וימת הדר ויהיו אלופי אדום אלוף תמנע וגו': 43. ג מגדיאל. כח) היא רומי:

חסלת פרשת וישלח.

וישב.

לד 1. וישב יעקב וגו'. ח) אחר שבתב לך ישובי עשו ותולדותיו בדרך קצרה שלא היו א מסופים וחשובים לפרש היאך נתישבו וסדר מלהמותיהם ג) אין הורישו את החרי פירש לך ישובי יעקב ותולדותיו בדרך ארוכה כל גלגולי סבתם לפי שהם חשובים לפני המקום להאריך בהם. וכן אתה מוצא בעשרה דורות שמאדם ועד נח פלוני הוליד פלוני וכשבא לנח האריך בו. וכן בעשרה דורות שמנח ועד אברהם קצר בהם ומשהגיע אצל אברהם האריך בו. משל למרגלית שנפלה בין החול אדם מטשטש בחול וכוברו בכברה עד שמוצא את המרגלית ומשמצאה הוא משליך את הצרורות מידו ונוטל המרגלית: ב דבר אחר וישב יעקב ג) השפתני הזה נכנסו גמלין טעונים פשתן הפחמי תמה אנה יכנס כל השתן הזה היה פיקח אחד משיב לו ניצוץ אחד יוצא ממפוח שלך ששורף את כולו כך יעקב ראה כל האלופים הכתובים למעלה תמה ואמר מי יכול לכבוש את כולן מה כתיב למטה אלה תולדות יעקב יוסף דכתיב ד) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עישו לקש ניצוץ יוצא מיוסף שמכלה ושורף את כולם: 2. אלה תלדות יעקב. ג ואלה של תולדות יעקב אלה ישוביהם וגלגוליהם עד שבאו לכלל ישוב. סבה ראשונה יוסף

יג) לעיל מ': יג) מכלים ע"ו: יד) פס' כ': טו) ג"ב קע"ו ד' וב"ר: עז) ע' ב"ר יכומלמי בכבום ע' מ': יז) מולין ז' ב': יח) פס' י"ב: יט) ג"ב: כ) מלכים ג' מ': כא) מלכים מ' כ"ב פס' ע"מ: כב) ע' ב"ר: כג) ירמיה מ"ח: כד) ישעיה ל"ד: כה) ע' * נעדבר כ"ג פס' ג': כו) ע' ב"ר וש"י: כז) מ' מ': כח) פדר"א פ' ל"ח וע"ג ב"ר וש"י:
לד ח) ע' תנחומא: ג) דברים ג' י"ב: ד) תנחומא וב"ר: ז) עובדיה מ':

ה כש"י נוהה לדברי רוסם אסב בתשובותיו אסב סוי"ן אלא טוספות בתחלת המלים לנא ענין, לך ונסס אסיב עליו ואומר אסב כולם עקריים ולענין. ע' בעטפא אחור ס' י"ג: ו ואלא — יסן כ' בכ"י ול"י: אסיב ונסוע אמת המוכה: ואיתא. ל' נקבא ואומכא קאי אמין המכה ומתפתת: א בכימ"ג וביתי אסא כתוב והי"ת גרס וביתי יסופטא כתיב וכתן כוא ע' מלכים מ' כ"ב ומלכים ג' מ' וכש"י אס: ב אסיב לומר עתו זאב אסיב וכ'. כימ"כ: ג מגלילא היא כוותי ל' כימ"כ:

לד א טפוסים ל' כי"ל: בכי"ם אלא היא הגוסים ס"א טפוסים: ב דבר— כולם ל' כי"ם וכב"י אחרים ל': ג אלה תולדות אל יעקב ואלה. כי"ם:

יוסף בן שבע עשרה וגו׳ על ידי זה נתגלגלו וירדו למצרים. זהו אחר ישוב פשוטו של מקרא להיות [ד]דבר דבור על אפניו. ומדרש אגדה ס)דורש תלה הכתוב תולדות יעקב ביוסף מפני כמה דברים אחת שכל עצמו של יעקב לא עבד אצל לבן אלא ברחל ושהיה זיו איקונין של יוסף דומה לו וכל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף. זה נשטם וזה נשטם זה אחיו מבקש להרגו וזה אחיו מבקשים להרגו וכן הרבה בב״ר. [ה]ועוד נדרש בו ו)וישב יקש יעקב לישב בשלוה קפץ עליו רוגזו של יוסף צדיקים מבקשים לישב בשלוה אומר הקב״ה לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעולם הבא אלא שמבקשים לישב בשלוה בעולם הזה: והוא נער. ז)שהיה עושה מעשה נערות מתקן בשערו ממשמש בעיניו כדי שיהיה נראה יפה: את בני בלהה. כלומר ורגיל אצל בני בלהה לפי שהיו אחיו מבזין אותן והוא מקרבן: את דבתם רעה. כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה היה מגיד לאביו ח)שהיו אוכלין אבר מן החי [ו]ומזלזלין בבני השפחות לקרותן עבדים [ו]וחשודים על העריות ובשלשתן לקה וישחטו שעיר עזים במכירתו ולא אכלוהו חי. ועל דבה שספר עליהם שקורין לאחיהם עבדים ט)לעבד נמכר יוסף. ועל [ח]עריות שספר עליהם ותשא אשת אדוניו וגו׳: [ט]דבתם. כל לשון דבה פרלרי״ן׳ בלעז כל מה שהיה יכול לדבר בהם רעה היה מספר. דבה לשון י)דובב שפתי ישנים: 3. בן זקנים. שנולד לו לעת זקנתו ואונקלוס תרגם בר חכים הוא ליה יא)כל מה שלמד משם ועבר מסר לו. דבר אחר יב)שהיה זיו איקונין שלו דומה לו: פסים. לשון יג)כלי מלת 'כמו יד)כרפס ותכלת וכמו כתונת הפסים טו)דתמר ואמנון״. ומדרש אגדה טז)על שם צרותיו שנמכר לפוטיפר ולסוחרים ולישמעאלים ולמדינים: 4. ולא יכלו דברו לשלם. יז)מתוך גנותם למדנו שבחם שלא דברו אחת בפה ואחת בלב: דברו. יח)לדבר עמו: 7. מאלמים אלמים. כתרגומו מאסרין אסרין עמרין וכן יט)נושא אלומותיו וכמוהו בלשון משנה כ)[י]והאלומות נוטל ומכריז: קמה אלמתי. נזקפה: וגם נצבה. לעמוד על עמדה בזקיפה: 8. ועל דבריו. על דבתם רעה שהיה מביא לאביהם: 10. ויספר אל אביו ואל אחיו. לאחר שספר אותו לאחיו חזר וספרו לאביו בפניהם: ויגער בו. לפי שהיה משיל שנאה עליו: הבוא נבוא. כא)והלא אמך כבר מתה! והוא לא היה יודע שהדברים מגיעין לבלהה שגדלתו כאמו. ורבותינו למדו מכאן כב)שאין חלום בלא דברים בטלים. ויעקב נתכוין להוציא הדבר מלב בניו שלא יקניאוהו לכך אמר לו הבוא נבוא וגו׳ כשם שאי אפשר באמך כך השאר הוא בטל: 11. שמר את הדבר. היה ממתין ומצפה מתי יבא וכן כג)שומר אמנים וכן כד)לא תשמור על חטאתי לא תמתין[כה]: 12. לרעות את צאן כו)נקוד על את שלא הלכו אלא לרעות את עצמן[ג]: 13. הנני. כז)לשון ענוה וזריזות כח)נזדרז למצות אביו ואע״פ שהיה יודע באחיו ששונאין אותו: 14. מעמק חברון. כט)[ז]והלא חברון בהר שנאמר ל)ויעלו בנגב ויבא עד חברון? אלא מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון לקיים מה שנאמר לאברהם בין הבתרים לא)כי גר יהיה זרעך: ויבא שכמה. לג)מקום מוכן לפורענות [יא]שם קלקלו

השבטים

ה) ע׳ ב״כ: ו) ע׳ ב״כ: ז) ע׳ ב״כ: ח) ב״כ: ט) מהליס ק״ה: י) זיר ז׳: יא) ב״כ: יב) ב״כ: יג) ע׳ שבת י׳: יד) מסמר מ׳: טו) שמואל ב׳ י״ג: טז) ב״כ תנח׳: יז) ע׳ ב״כ: יח) *שמות ע״ו פס׳ י׳: יט) מהליס קכ״ז: כ) ב״מ כ״ב ב׳: כא) ב״כ: כב) בכורות כ״ה ב׳: כג) יבמות כ״ו: כד) תיוב י״ד: כה) וכן *בכורות ג׳: כו) ב״כ: כז) ע׳ תנח׳ פ׳ ויקל: כח) ע׳ ב״כ: כט) ע׳ קוטא י״ל ב״כ: ל) במדבר י״ג: לא) בכמסים ע״ו: לב) ע׳ סנהדרין ק״ב תנח׳:

[ד]דבר ל׳ בכ״ע: [ה]ועוד—הזה ל׳ כי״ע: [ו]וכוסגין בהן כעבדים ביכום׳ פחם פ״ל: [ז]ותולין עיניהם בגבות הסלע. כי״ם: [ח]ועל שמפיר עליהן שתולין עיניהן בגבות הסלע. כי״ם: [ט]לבתם—יפים ל׳ כי״כ: [י]מתלונני לדיבו ילמק כלוי מלמתי כתונת פסים כביב פם ידו נתן מלמ ולמ כל הכתונת (וע״ג *כתובות ק״ל ב׳, וכלי מלת וכ׳): [יא]שעשוי פם פם בגוסת יל פם לחוש ופם שחור ומיני גוונים. כי״ם: [יב]לגוונות. עמרים גדולים (וע׳ *ב״מ כ״ח ל״ב כביכות): [יג]בשלכל טוב ובשמחה. כי״ם: לשייל לחוסם. כי״ו: [יד]ויסלחהו ועשוק חברון. ביוסף ושמעני קרא כשסלחו יעקב לכל לחיו וסוף תחילת סנחם יבידת יסלחל לעמים: סל לחותו לדיק שקבור בחברון. מברכות: [טו]לפי כלל המעשה ל׳ שם עמו לת דיבם שם קלקלו השבטים וכן סוף בגמרא:

[1] Parleries (בעלעדע, בעשוועדן):

השבטים שם ענו את דינה שם נחלקה מלכות בית דוד שנאמר לג)וילך רחבעם שכמה:
15. וימצאהו איש. לד)זה גבריאל שנאמר לה)והאיש גבריאל: 17. נסעו מזה. הסיעו עצמן
מן האחוה: נלכה דתינה. טו לבקש לך נכלי דתות שימיתוך בהם ולפי פשוטו שם מקום
הוא ואין מקרא יוצא מידי פשוטו: 18. ויתנכלו. נתמלאו נכלים וערמומית: אתו. יז כמו
אִתּוֹ עמו יח כלומר אליו יט: 20. ונראה מה יהיו חלמתיו. אמר רבי יצחק מקרא זה אומר
דרשני לו)רוח הקודש אומרת כן הם אומרים נהרגהו והכתוב מסיים ונראה מה יהיו חלומותיו
נראה דבר מי יקום או שלכם או שלי! ואי אפשר שיאמרו הם ונראה מה יהיו חלומותיו
שמכיון שיהרגוהו בטלו חלומותיו: 21. לא נכנו נפש. מכת נפש זו היא מיתה: 22. למען
הציל אתו. רוח הקודש מעיד על ראובן שלא אמר זאת אלא להציל אותו, שיבא הוא ויעלנו
משם לז)אמר אני בכור וגדול שבכולן לא יתלה הסרחון אלא בי: 23. את כתנתו. לח)זה
חלוק: את כתנת הפסים. לט)היא שהוסיף לו אביו יותר על אחיו: 24. והבור רק אין
בו מים. מ)ממשמע שנאמר והבור רק איני יודע שאין בו מים מה תלמוד לומר אין בו מים?
מא)מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו: 25. ארחת. כתרגומו שיירת על שם הולכי
אורח: וגמליהם נשאים וגו'. מב)למה פרסם הכתוב את משאם? להודיע מתן שכרן של
צדיקים שאין דרכן של ערביים לשאת אלא נפט ועטרן שריחן רע ולזה נזדמנו בשמים שלא
יזוק מריח רע: נכאת. מג)כל כנוסי בשמים הרבה קרוי נכאת וכן מד)ויראם את כל בית נכתה
מרקחת בשמיו ואונקלוס תרגום לשון שעוה: צרי. מה)שרף הנוטף מעצי הקטף והוא מו)נטף
הנמנה עם סמני הקטורת: ולט. לוטיתא כ שמו בלשון מז)משנה ורבותינו כא פירשוהו שרש עשב
ושמו כב אשטרולוזיאה[1] במסכת נדה מח): 26. מה בצע. מה ממון כתרגומו: וכסינו את דמו.
ונעלים את מיתתו: 27. וישמעו. מט)וקבילו מניה, וכל שמיעה שהיא קבלת דברים כגון זה
וכגון כ)וישמע יעקב אל אביו, כא)נעשה ונשמע, מתרגם נקבל, וכל שהיא שמיעת האוזן כגון
כב)וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן, כג)ורבקה שומעת, וישמע ישראל, כד)שמעתי את
תלונות, כלן מתרגם ושמעו ושמעת ושמע שמיע קדמי: 28. ויעברו אנשים מדינים. זו היא
שיירה אחרת והודיעך הכתוב שנמכר פעמים הרבה: וימשכו בני יעקב את יוסף מן הבור
וימכרוהו

לג) מלכים א' י"ב: לד) תנחומא: לה) דניאל ט': לו) ע' ב"ר: לז) ב"ר: לח) ב"ר: לט) ע' ב"ר: מ) שבת כ"ב: מא) ב"ר:
מב) ע' ב"ר מכילתא פ' בשלח: מג) ע' *סנהד' ק"ה בשם מנחם: מד) מלכים ב' כ': מה) כריתות ל': מו) שמות ל': מז) פ'
ז' דשביעית: מח) דף ח': מט) ת"א: כ) בראשית כ"ח: כא) שמות כ"ד: כב) בראשית ב': כג) בראשית כ"ז: כד) שמות ט"ז:

טו ודותן אינה מקום והאי דכתיב ויאמר האיש נסעו מזה וג' כך אמר לו את אחי אנכי מבקש סעו מן האחוה
הזאת ואין מחזיקין עצמן כאחים לך כי שמעתי אומרים נלכה ונבקש דתות ודינין היאך להמיתו אם
יבא אצלנו *סוטה י"ג ב' (וע"ג *סנהד' ק"ב ודותן דכתיב בקרא היינו כפר הסמוך לשכם אי נמי
כמדרשו שהיו דנין עליו להרגו): יז כמו עמו כלומר אליו. כי"ם: אותו כמו עמו (ותו לא). כי"מ:
אותו כמו אליו (ותו לא). כי"ר: יח כמו אליו. כיל"וו דא"ר: יט כפי מה שבאר החכם אפדי בפ' כ"א
הבנת רש"י כך היא: לדעת המדקדקים בנין התפעל יורה על פעל הפועל בזולת וקראוהו באלה
מתעבר כמו והתנחלתם אותם ויתפרקו כל העם ויתנכלו אותו והתאויתם לכם כי מצאו בפסוקים
הנזכרים מלות מורות על הפועלים כמו אותם אותו והא"ע נשתבש בזה גם כן וכתב על
והתנחלתם שהוא כמו והתאויתם וכתב על והתאויתם שהוא כמו והתנחלתם והפועל הארץ. לא כן
דעת הרש"י וכתב בכולם בפירושיו מה שיורה על בקיאותו ושלמותו בחכמת הדקדוק עם היותה
בהשקפה אל שלמותו דבר קטן והוא פירש על ויתנכלו נתמלאו נכלים וערמומיות. אותו כמו אתו
עמו כלומר אליו. כבר הורה על כי היות אחי יוסף הפועלים בעצמם התיר הספק באותו כלומר כי
הכונה אליו ונתן הסבה כי כמו שבא בכתוב אתו שהוא כמו עמו כאמרו נמלו אתו וזולתו כן הוא
באותו כי יהיה השמוש בו כמו אליו וע"ע פירש"י על הפסוקים האחרים הנזכרים כי בכולם החזיק
רש"י בדעתו שהוראת בנין התפעל על פעל הפועל בעצמו ולא נמצא מתעבר כמו שחשבו המדקדקים:
(ע"ג בספר הזכרון מה שפירש בזה בשם האפדי): כ לוטם. כי"ע וס' הזכרון וכן הוא במשנה:
כא ורבותי פירשו לי. דפוס רעדעלהיים: כב אשטורוזיא. כיעס"ר וד"י: ואמרו רז"ל שהוא שם עשב:

[1] Aristolochia, Osterluzei (האהלוואורץ):

נה)וימכרוהו לישמעאלים והישמעאלים למדינים והמדינים למצרים: .29 וישב ראובן. ו)במכירתו לא היה שם שהגיע יומו לילך ולשמש את אביו. ד"א ו)עסוק היה בשקו ובתעניתו על שבלבל יצועי אביו: .30 אנה אני בא. אנא אברח מצערו של אבא: .31 שעיר עזים. ז)דמו דומה לשל אדם: הַכְּתֹנֶת. זה שמה וכשהיא דבוקה לתיבה אחרת כגון כתנת יוסף, כתנת פסים, כתנת בד, נקוד כְּתֹנֶת: .33 ויאמר כתנת בני. היא זו: חיה רעה אכלתהו. נח)נצנצה בו רוח הקדש, סופו שתתגרה בו אשת פוטיפר. נט)ולמה לא גלה לו הקב"ה? לפי שהחרימו וקללו את כל מי שיגלה ושתפו להקב"ה עמהם ס)אבל יצחק היה יודע שהוא חי, אמר היאך אגלה והקב"ה אינו רוצה לגלות לו: .34 ימים רבים. סא)כ"ב שנה, משפירש ממנו עד שירד יעקב למצרים שנאמר יוסף בן שבע עשרה שנה וגו' ובן שלשים שנה היה בעמדו לפני פרעה ושבע שני השבע ושנתים הרעב כשבא יעקב למצרים הרי כ"ב שנה כנגד כ"ב שנה שלא קיים יעקב כבוד אב ואם כ' שנה שהיה בבית לבן וב' שנים בדרך בשובו מבית לבן שנה וחצי בסכות וששה חדשים בבית אל והוא שאמר ללבן סב)זה לי עשרים שנה בביתך, לי הן, עלי, וסופי ללקות בגנדן: .35 וכל בנתיו. סג)רבי יהודה אומר אחיות תאומות נולדו עם כל שבט ושבט ונשאום. רבי נחמיה אומר כנעניות היו אלא מהו וכל בנותיו? כלותיו, שאין אדם נמנע מלקרא לחתנו בנו ולכלתו בתו: וימאן להתנחם. סד)אין אדם מקבל תנחומין על החי וסבור שמת, שעל המת נגזרה גזרה שישתכח מן הלב ולא על החי: ארד אל בני. כמו על בני והרבה אל משמשין בלשון על סה)אל שאול ואל בית הדמים סו)אל הלקח ארון האלהים ואל מות חמיה ואישה: אבל שאלה. כפשוטו לשון קבר הוא, באבלי אקבר, ולא אתנחם כל ימי. ומדרשו סז)גיהנם סימן זה היה מסור בידי מפי הגבורה אם לא ימות אחד מבני בחיי מובטח אני שאיני רואה גיהנם. ויבך אתו אביו[ג]. סח)יצחק, בוכה היה מפני צרתו של יעקב, אבל לא היה מתאבל שהיה יודע שהוא חי: .36 הטבחים[כ]. שוחטי בהמות המלך:

לח 1. ויהי בעת ההוא. א)למה נסמכה פרשה זו לכאן והפסיק בפרשתו של יוסף? ללמד שהורידוהו אחיו מגדולתו ב)כשראו בצרת אביהם אמרו אתה אמרת למכרו אלו אמרת להשיבו היינו שומעים לך: ויט. מאת אחיו: עד איש עדלמי. נשתתף עמו: .2 כנעני. ג)תגרא: .5 והיה בכזיב. שם המקום ואומר אני על שם שפסקה מלדת נקרא כזיב לשון ד)היו תהיה כמו אכזב ה)אשר לא יכזבו מימיו, ואם לא כן מה בא להודיענו? ו)ובב"ר ראיתי ותקרא שמו שלה [א]וגומר פסקת[ב]: .7 רע בעיני ה'. ז)כרעתו של אונן משחית זרעו שנאמר באונן וימת גם אותו כמיתתו של ער מיתתו של אונן, ולמה היה ער משחית זרעו? כדי שלא תתעבר ויכחיש יפיה: .8 והקם זרע. הבן יקרא על שם המת: .9 ושחת ארצה. ח)דש מבפנים וזורה מבחוץ: .11 כי אמר וגו'. כלומר דוחה היה אותה בְּקֹשׁ, שלא היה בדעתו להשיאה לו: כי אמר פן ימות. ט)מוחזקת היא זו שימותו אנשיה: .12 ויעל על גזזי צאנו. ויעל תמנתה לעמוד על גזזי צאנו: .13 עלה תמנתה. י)ובשמשון הוא אומר יח)וירד שמשון תמנתה בשפוע ההר היתה יושבת, יא)עולין לה מכאן ויורדין לה מכאן: .14 ותתעלף. כסתה פניה שלא יכיר בה: ותשב בפתח עינים. בפתיחת עינים בפרשת דרכים שעל דרך תמנתה, ורבותינו דרשוי"ב) בפתחו של אברהם אבינו שכל עינים מצפות לראותו[ד]: כי ראתה

כי

נה)ע' ג"כ: נו)ג"כ על פס' כ"ח: נז)ג"כ: נח)ג"כ: נט)ע' פדר"א פ' ל"ח תנח': ס)ג"כ: סא)ע' ומגילה י"ז: סב)לעיל ל"ח: סג)ג"כ: סד)ע' ג"כ קופיס פ' כ"ח: סה)סנהל' ג' כ"ח: סו)סס ח' ד': סז)תמח' פ' ויגש: סח)ע' ג"כ ומ"י:

לח א)ע' ג"כ: ב)ע' ס"ל פ' ג"ג: ג)ת"ח פסחים כ' ג"ר: ד)ילמי' ע"ו: ה)ילמי' כ"ה: ו)ע' בלקוטים: ז)יגמות ל"ד ג': ח)ג"כ ועי"ג יגמות סס: ט)ע' כתובות מ"ג ג': י)קוטע י': יא)קופיס י"ד: יב)קוטע ע' ומגילה י' ג':

סמנו לסקטוליה. ונקרי לרקקי: כג)סל יעקב דוכס וכו'. כי לרקדי: כלפי ילחק. כיע"ם ד"ל: כד)וע' ת"ח וגס *סמת ק"ח ד"ה למפקלטור:

לח א)וגומר ל' בכיס"ה (ולפי זה קאי פסקת נמי למלמ) וע"נ בלקוטיים: ב)כמו המולם לגיס מן היס. כי"ר: ג)סמיתם ניוסבת בלמונע סיפוע סהר הבא לם ונהלסם סהר יורל הבא לם ונהגלי סהר עולה: ד)סהיו רגילין להתקבל עם ולנון וסיס מציג עליהס:

כי גדל שלה וגו׳. יג)ל׳לפיכך הפקירה עצמה אצל יהודה שהיתה מתאוה להעמיד ממנו בנים: 15. ויחשבה לזונה. לפי שיושבת בפרשת דרכים: כי כסתה פניה. ולא יכול לראותה ולהכירה, ומדרש רבותינו יל)כי כסתה פניה כשהיתה בבית חמיה ׳היתה צנועה לפיכך לא חשדה: 16. ויט אליה אל הדרך. מדרך שהיה בה נטה אל הדרך אשר היא בה ובלשון לעז דשטורנ״ר׳: הבה נא. הכיני עצמך ודעתך לכך. כל לשון הבה הזמנה הוא חוץ ממקום שיש לתרגמו בלשון נתינה ואף אותם של הזמנה קרובים ללשון נתינה הם: 17. ערבון. משכון: 18. חתמך ופתילך. טו)עזקתך ושושיפך, טבעת שאתה חותם בה ושמלתך שאתה מתכסה בה: ותהר לו. טז)גבורים כיוצא בו, צדיקים כיוצא בו: 21. הקדשה. מקודשת ומזומנת לזנות: 23. תקח לה. יהיה שלה מה שבידה: פן נהיה לבוז. אם תבקשנה עוד יתפרסם הדבר ויהיה גנאי, כי מה עלי לעשות עוד לאשת דברי: הנה שלחתי הגדי הזה. יז)לפי שרמה יהודה את אביו בגדי עזים שהטביל כתנת יוסף בדמו, רמוהו גם אותו בגדי עזים: 24. כמשלש הדשים. יח)רובו של ראשון ורובו של אחרון ואמצעי שלם ולשון כמשלש הדשים כהשתלש החדשים כמו יט)ומשלוה מנות כ)משלוח ידם וכן תרגם אונקלוס כתלתות יהיא: הרה לזנונים. שם דבר, מעוברת כמו כא)אשה הרה וכמו כב)ברה כחמה: ותשרף. כג)אמר אפרים מקשאה משום רבי מאיר, ׳כתו של שם היתה שהוא כהן לפיכך דנוה בשריפה: 25. הוא מוצאת. להשרף: והיא שלחה אל חמיה. לא רצתה להלבין פניו ״ולומר ממך אני מעוברת, אלא לאיש אשר אלה לו, אמרה אם יודה יודה מעצמו ואם לאו ישרפוני ואל אלבין פניו. מכאן אמרו כד)נוח לו לאדם שיפילוהו לכבשן האש ״ואל ילבין פני חברו ברבים: הכר נא. כה)אין נא אלא לשון בקשה הכר נא בוראך ואל תאבד ׳שלש נפשות: 26. צדקה. בדבריה: ממני ״׳היא מעוברת, ורבותינו ז״ל כו)דרשו שיצאה בת קול ואמרה ממני וממאתי יצאו הדברים לפי שהיתה צנועה בבית חמיה גזרתי שיצאו ממנה מלכים ומשבט יהודה גזרתי להעמיד מלכים בישראל: כי על כן לא נתתיה. כי בדין עשתה, על אשר לא נתתיה לשלה בני: ולא יסף עוד. יש אומרים כז)לא הוסיף ויש אומרים לא פסק: כח)״וחבירו גבי אלדד ומידד ולא יספו ומתרגמינן ולא פסקו: 27. בעת לדתה. כט)וברבקה הוא אומר וימלאו ימיה ללדת, להלן למלאים וכאן לחסרים: והנה תאומים. ל)מלא ולהלן תומים חסר לפי שהאחד רשע אבל אלו שניהם צדיקים: 28. ויתן יד. הוציא האחד ידו לחוץ ולאחר שקשרה על ידו הַשֵּׁנִי החזירה: 29. פרצת. לא)חזקת עליך חוזק: 30. אשר על ידו השני. ארבע ידות כתובות כאן לג)כנגד ארבעה חרטים שמעל עכן שיצא ממנו. ויש אומרים כנגד ארבעה דברים שלקח, אדרת שנער ושתי התיכות כסף של מאתים שקלים ולשון זהב, בראשית רבה: ויקרא שמו זרח. על שם זריחת מראית השני:

ויוסף

יג)ע׳ הוכיוח ׳ ג׳: יד)קוטא ׳ ג׳: עו)מ״ח: עז)ג״כ: יז)ע׳ ג״כ: יח)ג״כ: יט)לקמן ע׳: כ)יצעיה י״ח: כא)שמות כ״ח: כב)שם״ם ו׳: כג)ג״כ: כד)קוטא ׳ ג׳: כה)ע״ש: כו)ע׳ שם עכוח כ״ג ג׳: כז)מ״ח קצמי ב׳ בהעלותך: כח)ע׳ קוטא ׳ ח׳: כט)ג״כ: ל)שם: לא)ע׳ מ״ח: לב)ג״כ ויכוח׳ קהלד׳ ב׳ ו׳ וע׳ קהלד׳ בבלי ע״ב:

״ותכוכח למם ועכוח כדי להעמיד זרע ען סלדיקים כלכתיב כי רחמה כי גדל שלה: ׳ולא רחה אותה כל הימים שגללה בציחו לפיכך לא סניל בה: ׳את תמר. כ״ל (בם׳ היסר כתיב את עילם בן שם ועי׳ *קוטא ׳ ל״ב יתומה וכ׳ ולכך סבכת׳): ״ולא שלחה לו לאמר ממך אני הרה ומה אכיר ויאמר ליה מיומנין שלך: ותיאר ליה מיומר. לשליח אמור לו שמעמו אני הרה ומלו סוכיו: ״ואל ילבין. לף זו טוב היה לה ליהרף ואל תלבין פניו לפיכך שלחה לו אם יודה ויגלה סוד עלמו את הדבר יגלה ואם לאו תשרף ולא תגלה היא את הדבר: ׳ויהרס״ל גרסי ג׳ בפשוט: ״׳ממנו היא ומעוברת ממנו אף אתם עליו: ויאמר. את קול אומרה: כצועים. דבריס עלוויים שבגזרו מלבני שילמו עזו מלכים ומ״ש לעשת אלא עיהודה לכתיב גור אריה יהודה. כצועים דבני בתר גזירות סעלך כמו וכ׳: ממני יצאו כצועים. דבריס מעלויים הלכו ומתי יצאו שלבני שיהודה היה מלך ומיה זכתה לעשת ממנה מלכים ומתוך שהיתה נצועה בבית חמיים יצתה גזירה זו שלבני שילה זרע ומבניהם כך קיבל רבי מעיקיבא ליהנה אחריה ומתי היתה שילה ממנה שני בניה הלכו לכבוש העולם שבני עתיד לוד ומשיח לעשת ממנה: ״ותבירו—בפקו ל׳ בכ״ר:

[1] Détourner (תבלענקען):

לט 1. ויוסף הורד. חזר לענין ראשון ס)אלא שהפסיק בו כדי לסמוך ירידתו של יהודה למכירתו של יוסף לומר שבשבילו הורידוהו מגדולתו. ג)ועוד כדי לסמוך מעשה אשתו של פוטיפר למעשה תמר לומר לך מה זו לשם שמים אף זו לשם שמים שראתה א באצטרולוגין שלה שעתידה להעמיד בנים ממנו ואינה יודעת אם ממנה אם מבתה: 3. כי ה' אתו. ג)שם שמים שגור בפיו: 4. וכל יש לו. הרי לשון קצר, חסר אשר: 6. ולא ידע אתו מאומה. לא היה נותן לבו לכלום: כי אם הלחם. ז)היא אשתו אלא שדבר ס)בלשון נקיה: ויהי יוסף יפה תאר. ו)כיון שראה עצמו מושל התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשערו אמר הקב"ה אביך מתאבל ואתה ב מסלסל בשערך אני מגרה בך את הדוב! מיד 7. ותשא אשת אדניו וגו': ז)כל מקום שנאמר אחר סמוך: 9. וחטאתי לאלהים. ס)בני נח נצטוו על העריות: 10. לשכב אצלה. ע)אפילו בלא תשמיש: להיות עמה. ע)לעולם הבא: 11. ויהי כהיום הזה. י)כלומר ויהי כאשר הגיע יום מיוחד, יום צחוק, יום איד שלהם, שהלכו כלם לבית ע"ז, אמרה אין לי יום הגון להזקק ליוסף כהיום הזה, אמרה להם חולה אני ואיני יכולה לילך: לעשות מלאכתו. רב ושמואל חד אמר מלאכתו ממש וחד אמר לעשות צרכיו ג עמה, אלא שנראית לו ד דמות דיוקנו של אביו וכו' כדאיתא יא)בסס' סוטה: 14. ראו הביא לנו. הרי זה לשון קצרה הביא לנו ולא פירש מי הביאו, ועל בעלה אומרת כן: עברי. יב)מעבר הנהר ה מבני עבר: 16. אדניו. של יוסף: 17. בא אלי. לצחק בי העבד העברי אשר הבאת לנו: 19. ויהי כשמע אדניו וגו'. יג)בשעת תשמיש אמרה לו כן, וזהו שאמרה כדברים האלה עשה לי עבדך, עניני תשמיש כאלה: 21. ויט אליו חסד. שהיה מקובל לכל רואיו, לשון כלה נאה וחסודה' יד)שבמשנה: 22. הוא היה עשה. כתרגומו ו במימרה הוה מתעביד: 23. באשר ה' אתו. בשביל שה' אתו:

מ 1. אחר הדברים האלה. ס)לפי שהרגילה אותה ארורה את הצדיק בפי כלם לדבר בו ולגנותו, הביא להם הקב"ה סורחנם של אלו שיפגו אליהם ולא אליו ועוד שתבוא הרווחה לצדיק על ידיהם: חטאו. ג)א זה נמצא זבוב ב בפיילי ג פוטירין שלו וזה נמצא צרור ד בגלוסקין שלו: והאפה את פת המלך. ואין לשון אפייה אלא בפת ובלעז פישטו"ר ד: 4. ויפקד שר הטבחים את יוסף. להיות אתם: ויהיו ימים במשמר. ג)שנים עשר חדש: 5. ויחלמו חלום שניהם. ויחלמו שניהם חלום זהו פשוטו, ומדרשו ז)כל א' חלם חלום שניהם שחלם את חלומו ופתרון חבירו, וזה שנאמר וירא שר האופים כי טוב פתר: איש כפתרון חלמו. כל אחד חלם חלום הדומה לפתרון העתיד לבא עליהם: 6. זעפים. עצבים כמו ס)סר וזעף ו)זעף ה' אשא": 10. שריגם. זמורות ארוכות שקורין ווידי"ץ ד בלעז: והיא כפרחה. דומה לפורחת ה והיא כפורחת נדמה לי בחלומי כאלו היא פורחת ואחר הפרה עלתה נצה נעשו סמדר אשפני"ר ד בלעז ואח"כ הבשילו והיא כד אפרחת אפיקת לבלבין ט ע"כ תרגום של פורחת,

נץ

לט ס) ע' לעיל * ל"ח ס': ג) ג"כ: נ) ע' ג"כ תנח': ד) ע' ת"י ס"כ פ' ג': ה) ג"כ: ו) ג"כ תנח': ז) ג"כ פ' מ"ב: ח) סנהד' כ"ו: ט) ע' ג"כ קוטא נ' ג': י) ע' קוטא ל"ו ג' תנח': יא) דף ל"ו ג': יב) ע' *בראשי' מ"ר י"ב: יג) ע' ג"כ: יד) כתובות י"ז: **מ** ס) ע' ג"כ: ב) ג"כ: ג) ע' *בראשית כ"ד פס' ל"ה: ד) ג"כ: בראשי' ל"ה ג': ה) עלכיס ס' כ': ו) מיכה ז':

לט א מצטרולוגין. מוזס בכוכבים: ב מסתלסל. כי"ס: ג תמוים: ד דמות דיוקנו. וכן הוא בתנח' ובבמדב' תיצא למות ל': דיוקן עניך לנס ולמות: ה מנכי עבר ל' כי"ס: ו מוב של מסך עמוך עליה: ז על מיעוריה. כ' מ"ש מלפניו:

מ א מצטרו. מרמז כתרג' כלומר שהביאו מעשיהם תרג' ומשר מצטרו למיטפצא ולישקרא ומה מצטרס זה וכ'. כי"ס: ב בפילי שלו. כי"ל: ג פילי פוטירין פי' כוס משר זו שותים: ד גלוסקין. בכותב לפס: ה הלח למלכים מתכונים. הלח פתרון מלונות למלכים גדולים מנוקר ומעשיר שפרו נח לי כי בן גדולים מכי. כי"ס: ו ומלכם. כי"ל: ויאמן. כי"ו: נכי"ע ל' שקורין ויזיץ ועי' * לבראשית מ"ט פס' י"ח שרקם זמורם מרובם שקורין קוריל"ה: ז ע"ג * שבת פ"ח ווליל"ס: ח וסיפ—ניץ ל' כילעו"ז וגם בי"ל ל': נכי"ל ל' ג' תיבית "וסיפ כפורפת": ט עד—פורפת ל' כי"ל:

---

[1] Pistor (לחם.) (בעקער) pestrir (פרעסטענ.) קנעטען: [2] Vitis (לחם.) (בעסחקם, ווייכלעטען):
[3] Vitiles (יוגנג וווייכלעטען): [4] Espanir (פוייפנליהען):

גץ גדול מפרה כדכתיב ז)ובוסר גומל יהיה נצה וכתיב ח)ויוצא פרח, והדר ויצץ ציץ: 11. ואשחט. כתרגומו ועצירת והרבה יש 'בלשון משנה: 12. שלשת ימים הם. סימן הם לך לשלשת ימים ויש מדרשי אגדה הרבה ט): 13. ישא פרעה את ראשך. ל' חשבון כשיפקוד שאר עבדיו לשרת לפניו בסעודה ימנה אותך עמהם: כנך. בסים שלך ומושבך: 14. כי אם זכרתני אתך. יאאשר אם זכרתני אתך, מאחר שייטב לך כפתרוני ועשית נא עמדי חסד. אין נא אלא לשון בקשה: 16. סלי חרי. יבסלים של נצרים קלופים יגחורין חורין ובמקומנו יש הרבה ודרך מוכרי פת יד כסנין שקורין אובל"יש' בלעז לתתם באותם סלים: 20. יום הלדת את פרעה. יום לידתו וקורין לו י)יום גינוסיא ולשון הולדת לפי שאין הולד נולד אלא על ידי אחרים שהחיה מילדת את האשה ועל כן החיה נקראת מילדת וכן יא)ומולדותיך ביום הולדת אותך וכן יב)אחרי הכבם את הנגע שכבוסו על ידי אחרים: וישא את ראש וגו'. מנאם עם שאר עבדיו שהיה מונה המשרתים שישרתו לו בסעודתו וזכר את אלו בתוכם כמו יג)שאו את ראש לשון מנין: 23. ולא זכר שר המשקים. בו ביום: וישכחהו. לאחר טוּמכאן יא)מפני שתלה בו יוסף לזכרו הוזקק להיות אסור שתי שנים שנאמר טו)אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים, ולא בטה על מצרים הקרויים רהב:

חסלת פרשת וישב.

מקץ.

מא 1. ויהי מקץ. כתרגומו מסוף, וכל לשון קץ סוף הוא: על היאר. כל שאר נהרות אינם קרויין יאורים חוץ מנילוס מפני שכל הארץ עשוים יאורים יאורים בידי אדם ונילוס עולה בתוכם ומשקה אותם לפי אשאין גשמים יורדין במצרים תדיר בכשאר ארצות: 2. יפות מראה. ד)סימן הוא לימי שובע שהבריות נראות יפות זו לזו שאין עין בריה צרה בחברתה: באחו. באגם מריש"ק בלעז כמו ג)ישגא אחו: ודקות בשר. טינב"ש בלעז לשון דק: 4. ותאכלנה. סימן שתהא כל שמחת השבע נשכחת בימי הרעב: 5. בקנה אחד. טוד"ל בלעז: בריאות. שיינ"ש בלעז: 6. ושדופת. הלייא"ש בלעז ג)שקיפן קדום, חבוטות, לשון משקוף החבוט תמיד על ידי הדלת המכה עליו: קדים. רוח מזרחית שקורין בי"סא': 7. הבריאות. שיינ"ש בלעז: והנה חלום. והנה נשלם חלום שלם לפניו והוצרך לפותרים: 8. ותפעם רוחו ז)ומטרפא רוחה מקשקשת בתוכו כפעמון ה)ובנבוכדנצר אומר ו)ותתפעם רוחו לפי שהיו שם שתי פעימות שכחת החלום והעלמת פתרונו: חרטמי. הנחרים בטימי מתים ששואלין בעצמות. 'טימי הן עצמות בלשון ארמי 'ובמשנה ז)בית שהוא חמלא טימיא טלא עצמות. ואין פותר אותם לפרעה

ז)יפעיה י"ח: ח)נמדבר י"ז: ט)חולין ל"ב: י)ב"ר פ"י וע' ע"ז י': יא)ימזקמל ט"ז: יב)ויקרא י"ב: יג)נמדבר ל': יד)ע' ב"ק כ"ט מקץ: טו)תהלים מ':

מא ל)ע' ב"ר: ג)תוד ה': ג)מ"ל: ד)מ"ל: ה)תנח' ב"ר: ו)מנחומא: ז)תהלות פי"ז:

'כ"ל קחיטה כמו הסומא זמעצמות פ"ז: יאאשר—לתך ל' זכ"י: יבמכיות של דקל בל' מסנה סלים של נגרים. כי"ל: יגעסוים מוכים וכ'. כי"ל י"ל וכמ': יד"ע *בכוכות מ"ל ב': טוכן. כיס"כ: אסחין לחן מגרים סותם מי גשמים שלא שכולה עסויה יחוכים ומכילים מגילום ועד סוף המגילה כמה פכמחות וגילום עולם ומסקה ומתבך ומגלה לותן יחוכים ומסקין מהן הסדות *סוטה י"ג: בכמאר תלכות ל' כ"י: גטוחילא. כי"ע: דמזכחית לכוונית. כיעלמ"כ: מזכחית לפוטית סקוכין לוסטלא. כיימ"ג: הדיכסא. כי"ס: זכי"כ ל' סקוכין ביכסא: 'טיימי—עלמות ל' כילוו"ס: 'לכמי סחיק טמיא סכ"ק עלם (ותו לא) כי"כ: חלוצא טמיא. נעל לוצ של עלמות סעוסא כסוף נעלמות המת טמיא עלמות

1 Oublies (דיל היפפע, לוין נלקקוועלק, לוין לייזענקוכען נעגלאנגע): 2 marais, Maresque (זומפּף, לוין מלקלקטיגעל נלדען): 3 tenuis (דין, לאלע): 4 Tudel (פלאפּעגל.) tueil (פלאלע.) tuyau (פעהיכע, הלגס): 5 Sains (נעזונד): 6 Halés (פעעכלאלגע) נכ"י הכ' הסליד"ס elidés (לוויסנעגלאגען): 7 Bise (נאלד=לקפּע=ווינד):

לפרעה. פ)פותרים הן אותם אבל לא לפרעה שלא היה קולן נכנס באזניו ס"ולא היה לו קורת רוח בפתרונם, שהיו אומרים שבע בנות אתה מוליד ושבע בנות אתה קובר: 11. 'איש כפתרון חלמו. חלום הראוי לפתרון שנפתר לנו והומה לו: 12. נער עברי עבד. ע)ארורים הרשעים שאין טובתם שלמה! מזכירו בלשון בזיון. נער "שוטה ואין ראוי לגדולה. עברי, אפילו לשוננו אינו מכיר. עבד, וכתוב בניסוי מצרים שאין עבד מולך ולא לוכש בגדי "ישרים: איש כחלמו. לפי החלום וקרוב לענינו: 13. השיב על כני. פרעה, הנזכר למעלה, כמו שאמר פרעה קצף על עבדיו, "הרי מקרא קצר לשון ולא פירש מי השיב, לפי שאין צריך לפרש; מי השיב? מי שבידו להשיב, והוא פרעה: וכן דרך כל מקראות קצרים על מי שעליו לעשות הם סותמים את הדבר: מן הבור. מן בית הסוהר שהוא עשוי כמין גומא, וכן כל בור שבמקרא לשון גומא הוא ואף אם אין בור מים קרוי בור פוש"א[1] בלעז: ויגלח. י)מפני כבוד המלכות: 15. תשמע חלום לפתר אתו. תאזין ותבין חלום לפתור אותו: תשמע. לשון הבנה והאזנה כמו י)שומע יוסף י)אשר לא תשמע לשונו אנטנ"דרא[2] בלעז: 16. בלעדי. אין החכמה משלי אלא אלהים יענה, יתן עניית בפי לשלום פרעה: 19. דלות. כחושות כמו י)מדוע אתה ככה דל, דאמנון: ורקות בשר. כל לשון רקות שבמקרא חסרי בשר ובלעז בלוא"ש[3]: 23. צנומות. צונמא בלשון ארמי סלע, הרי הן כעין בלי לחלוח "וקשות כסלע ותרגומו נצן לקין, נצן, אין בהן אלא הגץ לפי שנתרוקנו מן הזרע: 26. שבע שנים, ושבע שנים. כלן אינן אלא שבע ואשר נשנה החלום פעמים לפי שהדבר מזומן כמו שפירש לו בסוף ועל השנות החלום וגו'. ט"בשבע שנים הטובות נאמר הגיד לפרעה לפי שהיה סמוך, ובשבע שני רעב נאמר הראה את פרעה לפי שהיה הדבר מופלג ורחוק נופל בו לשון מראה: 30. ונשכח כל השבע. הוא פתרון הבליעה: 31. ולא יודע השבע. הוא פתרון ולא נודע כי באו אל קרבנה: 32. נכון. מזומן: 34. וחמש. כתרגומו ויזרזן וכן י)וחמושים: 35. את כל אכל. שם דבר הוא לפיכך טעמו באל"ף ונקוד בפתח קטן ואוכל שהוא פועל כגון טו)כי כל אוכל חלב טעמו למטה בקף ונקוד קמץ ט"קטן: תחת יד פרעה. ברשותו ובאוצרותיו: 36. והיה האכל הצבור כשאר פקדון הגנוז לקיום הארץ: 38. הנמצא כזה. טז)הנשכח כדין י)אם נלך ונבקשנו הנמצא כמוהו? הנמצא לשון תמיהה וכן כל ה"א המשמשת בראש תיבה ונקודה בחטף פתח: 39. אין נבון וחכם כמוך. לבקש איש נבון וחכם שאמרת לא נמצא כמוך: 40. ישק. י)יתן, יתפרנס כל צרכי עמי יהיו נעשים על ידך, כמויע) ובן משק ביתי וכמו כ)נשקו בר גרני"שון[4] "בלעז: רק הכסא. שיהיו קורין לי מלך: כסא. לשון שם הסלוכה כמו כמ)ויגדל את כסאו מכסא אדני המלך: 41. נתתי אתך. כמ)מניתי יתך ואע"פ כן לשון נתינה הוא כמו כנ)ולתתך עליון בין לגדולה בין לשפלות נופל לשון נתינה עליו כמו כד)נתתי אתכם נבזים ושפלים: 42. ויסר פרעה את טבעתו. נתינת טבעת המלך היא אות לפי שנותנה לו להיות שני לו לגדולה: בגדי שש. דבר חשיבות הוא "במצרים: רבד. ענק ועל שהוא רצוף בטבעות קרוי רביד. וכן

מ)ג"כ: נ)ע' ג"כ תכמומת: י)ג"כ: יח)כלמטה מ"ג: יג)דכתיב כ"ח: יג)שמואל ב' י"ג: יד)שמות י"ג: טו)ויקרא ז': טז)מ"מ: יז)ע' ג"כ: יח)מ"מ: יט)כלמעלה ע"ו: כ)תהלים ג': כא)מלכים ח' ח': כב)מ"מ: כג)דכתיב כ"ו: כד)מלכי ב':

ודומה לו בעמי כליס (ל"ל מהללת ס' י"ז ו"ג) בית מלא טוניא ופירס כ' סייח מלא טוניא בית סהוא מלא עלמות והביא לחיים מ"ב דקתני לכדכיוכם שחיק טוניא דהייגו שחיק עלמות * בדכות כ"ט ומ"ע * שחת קב"ג וגס * בעלבר ס' ב' ולגיאל ס' כ': ט"לא (בלא ו"ו). כי"ם: ד"ל לא חיים וכו'. כ' י"ל: 'לחים כפתרון—בגלי סרים ל' בכיע"ל: "בגיעטריא סוטס. כי"ל: "בגלגי סיכחיים. ל' סעזקתי: לוחם כלי לרין. כי"ב (וכן בב"ב לפי ל' הערוך): "בכיתים"ב כל מלך מלכים קרוי פרעה ומוא שם כבוד למלכות: סרי—סדבר שם"ל ל' כי"ב: "יש גיסקי ויבטות בכלבא. נתא"ם (ומ' * בדכות ל"ע ד"ם את לעומת. יבשם שמשמם בקעבה לשמות וכן לעמות דקות): ט"בשבע—ומרחם כתיב בכליס"ב לחסר "נכון ומזומן" שם"ל שם פסוק ל"ב: ט"קמן ל' כיל"ון: "בומלכים. ל' כי"עם:

[1] Fosse (גרוב) [2] Entendre (פערשטיין) [3] Flouet (האבער, דין) [4] garnissement, Garnison (לחם לשטיפלאנ. מונדפולקרלאנד):

וכן כל)מרכדים רבדתי ערשי רצפתי ערשי מרצפות. בלשון משנה כה)מוקף רובדין של אבן. כו)על הרובד שבעזרה. והיא רצפה: .43 במרכבת המשנה. השניה למרכבתו המהלכת אצל שלו: אברך. כתרגומו דין אבא למלכא רך בלשון "רומי מלך בהשותפין כז)לא ריכא ולא בר ריכא". ובדברי אגדה דרש כח)רבי יהודה אברך זה יוסף שהוא כט)אב בחכמה ורך בשנים אמר לו רבי יוסי בן דורמסקית עד מתי אתה מעוות עלינו את הכתובים אין אברך אלא לשון ברכים שהכל היו נכנסין ויוצאין תחת ידו בענין שנאמר ונתן אותו וגו': .44 אני פרעה. שיש יכולת בידי לגזור גזרות על מלכותי ואני גוזר שלא ירים איש ידו בלעדיך, שלא ברשותך. [ב]דבר אחר אני פרעה אני אהיה מלך ובלעדיך וגו' וזהו דוגמת רק הכסא: את ידו ואת רגלו. כתרגומו: .48 צפנת פענח. ל)מפרש הצפונות ואין לפענח דמיון במקרא: פוטי פרע. לא)הוא פוטיפר ונקרא פוטיפרע על [כא]שנסתרם מאליו לפי [כב]שחמד את יוסף למשכב זכור: .47 ותעש הארץ. כתרגומו ואין הלשון נעקר מלשון עשייה: לקמצים. קומץ על קומץ יד על יד היו אוצרים: .45 אכל שדה העיר [כג]אשר סביבתיה נתן בתוכה. לב)שכל ארץ וארץ מעמדת פירותיה [כד]ונותנין בתבואה מעפר המקום ומעמיד את התבואה מלירקב: .49 עד כי חדל לספר. לג)עד כי חדל לו הסופר לספור והרי זה מקרא קצר: כי אין מספר. לפי שאין מספר והרי לד)כי משמש בלשון דהא: .50 בטרם תבוא שנת הרעב. לה)מכאן שאדם אסור לשמש מטתו בשני רעבון: .55 ותרעב כל ארץ מצרים. לו)שהרקיבה תבואתם שאצרו חוץ משל יוסף: אשר יאמר לכם תעשו. לז)לפי שהיה יוסף אומר להם שימולו וכשבאו אצל פרעה ואומרים כך הוא אומר לנו אמר להם ולמה לא צברתם בר והלא הכריז לכם ששני הרעב באים אמרו לו אספנו הרבה והרקיבה אמר להם אם כן כל אשר יאמר לכם תעשו הרי גזר על התבואה והרקיבה מה אם יגזור עלינו ונמות: .56 על כל פני הארץ. לח)מי הם פני הארץ אלו העשירים: את כל אשר בהם. כתרגומו די בהון עיבורא: וישבור למצרים. שבר לשון מכר ולשון קנין הוא כאן משמש לשון מכר. לט)שברו לנו מעט אוכל לשון קנין, ואל תאמר אינו כי אם בתבואה שאף ביין וחלב מצינו מ)ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב: .25 [כה]וכל הארץ באו מצרימה אל יוסף לשבור, ואם תדרשהו כסדרו היה צריך לכתוב לשבור מן יוסף:

מב .1 וירא יעקב כי יש שבר במצרים. מ)ומהיכן ראה? והלא לא ראה אלא שמע שנאמר הנה שמעתי וגו' ומהו וידא? ראה באספקלריא[א] של קדש שעדיין יש לו שבר במצרים ולא היתה נבואה ממש להודיעו בפירוש שזה יוסף: למה תתראו. ג)[ב]למה תראו עצמכם בפני בני ישמעאל ובני עשו כאלו אתם שבעים? [ג]באותה שעה עדיין היה להם תבואה. [ד]ולי נראה פשוטו למה תתראו למה יהיו הכל מסתכלין בכם ומתמיהים בכם שאין אתם מבקשים לכם אוכל בטרם שיכלה מה שבידכם. ומפי [ה]אחרים שמעתי שהוא לשון כחישה למה תהיו כחושים ברעב. [ו]ודומה לו ג)ומרוה גם הוא יורא': .2 רדו שמה. ז)ולא אמר לכו [ח]רמז למאתים

כד) מכלי ז': כה) מדות פ' ח': כו) יומא מ"ג: כז) ברק ח' דב"ג דף ד': כח) ספרי פ' דברים: כט) גם ג"כ: ל) כח"ת: לא) ע' קושט י"ג ג': לב) ע' ג"כ: לג) ע"ב * יפעיה ח' פסי' ע"ז: לד) ע' כ"ה ג': לה) ע' תענית י"ח: לו) ע' ג"כ: לז) ע' ג"כ פ' ל"ח: לח) ע' תכומות: לט) בראשית מ"ג: מ) יפעיה כ"ה:

מב ח) ע' ג"כ: ג) ע' תענית י' ב': ד) מכלי י"ח: ה) תנחומא ג"כ:

[ח] למאמי. בראשונים למאתיים: [ט] לא מלך ולא בן מלך (ע"ג *שבת כ"ג ד"ה אבל): [י] דבר—הכסא ל' בכ"י: [כא] שנסתכם ונפרע ונאליו. ל' ם' הזכרון: [כב] שלקח. כי"ד כי"ל וכן בדינו: [כג] אשר סביבותיה ל' כים"ל: [כד] ומכ"ש יפה גרם כאן ונותנין התבואה בעפר המקום וגומ"ל מין לדיך להגיה כי מעניין בג"כ יתלא שכח"י הכניד פירושו ונדברי תרי תנאי דפליגי שם: [כה] וכל הארץ—עין יוסף ל' בכ"י: אל יוסף. עין יוסף (ותו לא). ל' הקר':

מב [א] פירוש בנבואה: [ב] אל תראו עלמכם שים לכם חטים הרבה ולא הלכו אלא בשביל דבר זה שלא להתעלות בפני בני עמו שהיו לעוזים ורעבים: [ג] שבאותה. כיע"כ: [ד] ולי—שביניכם ל' בכ"י דק בל"ץ נכתב בגליון: [ה] ע' תוס' תענית י"ח ב' ויש בנדרים לעיל תתראו פי' לעין תתיצו כתוספתן: [ו] ודומיה לו לא ראו. כי"ע (ותוא פסוק בחיוב ל"ג כ"ת): [ז] גם טוב יוסף ולפי פשוטו לעיל יסו וכ' עד כדבריכם הכ"ל. כי"ל: יוסף ומין הדבר נכון בעיני. כי"ל: [ח] כ"ל כמו שמלאתי בים בחתות שלא

כבר הניד לנו בעז יוסף הדת

למאתים ועשר שנים שנשתעבדו למצרים כמנין רד"ו: 3. וירדו אחי יוסף. ס)ולא כתב בני יעקב, מלמד שהיו מתחרטים במכירתו ונתנו לבם להתנהג עמו באחוה ולפדותו בכל ממון שיפסקו עליהם: עשרה. ו)מה ת"ל והלא כתיב ואת בנימין אחי יוסף לא שלח, אלא לענין האחוה היו חלוקין לעשרה שלא היתה אהבת כלם ושנאת כלם שוה לו אבל לענין לשבור בר כלם לב אחד להם. ב"ר: 4. פן יקראנו אסון. ז)ובבית לא יקראנו? א"ר אליעזר בן יעקב מבאן שהשטן מקטרג בשעת הסכנה: 5. בתוך הבאים. ח)מטמינין עצמן שלא יכירום ט)לפי שצוה להם אביהם שלא יתראו ◦כולם בפתח א' אלא שיכנס כל א' בפתחו כדי שלא תשלוט בהם עין הרע שכולם נאים וכולם גבורים: 6. וישתחוו לו אפים. נשתטחו לו על פניהם וכן י)כל השתחואה פשוט ידים ורגלים הוא: 7. ויתנכר אליהם. יא)נעשה להם כנכרי בדברים לדבר קשות: 8. ויכר יוסף וגו'. יב)לפי שהניחם חתומי זקן: והם לא הכרהו. שיצא מאצלם בלא חתימת זקן ועכשיו בא בחתימת זקן. ומ"א יג)ויכר יוסף את אחיו כשנמסרו בידו הכיר שהם אחיו ורחם עליהם והם לא הכרהו כשנפל בידם לנהוג בו אחוה: 9. אשר חלם להם. עליהם, וידע שנתקיימו שהרי השתחוו לו: ערות הארץ. גלוי הארץ, מהיכן היא נוחה ליכבש כמו יד)את מקורה הערה וכמו טו)ערום ועריה. וכן כל ערוה שבמקרא ל' גלוי. ות"א בדקא דארעא כמו טז)בדק הבית, רעוע הבית, אבל לא דקדק לפרשו אחר לשון המקרא: 10. לא אדני. לא תאמר כן שהרי עבדיך באו לשבר אוכל: 11. כלנו בני איש אחד נחנו. יז)נצנצה בהם רוח הקדש וכללוהו עמהם שאף הוא בן אביהם: כנים. אמתיים כמו יח)כן דברת יט)כן בנות צלפחד דברת כ)ועברתו לא כן בדין: 12. כי ערות הארץ באתם לראות. כא)שהרי נכנסתם בעשרה שערי העיר, למה לא נכנסתם בשער אחד? 13. ויאמרו שנים עשר עבדיך וגו'. כב)ובשביל אותו אחד שאינו נתפזרנו בעיר לבקשו: 14. הוא אשר דברתי. הדבר אשר דברתי שאתם מרגלים הוא האמת והנכון זהו לפי פשוטו. ומדרשו כג)אמר להם ואלו מצאתם אותו ויפסקו עליכם ממון הרבה תפדוהו? אמרו לו הן. אמר להם ואם יאמרו לכם שלא יחזירוהו בשום ממון מה תעשו? אמרו לו לכך באנו להרוג או ליהרג. אמר להם הוא אשר דברתי אליכם להרוג בני העיר באתם! מנחש אני בגביע שלי ששנים מכם החריבו כרך גדול של שכם: 15. חי פרעה. אם יחיה פרעה. כד)כשהיה נשבע לשקר "היה נשבע בחיי פרעה: אם תצאו מזה. מן המקום הזה: 16. האמת אתכם. אם אמת אתכם. לפיכך ה"א נקוד פתח שהוא כמו בלשון תימה. ואם לא תביאוהו חי פרעה כי מרגלים אתם: 17. משמר. בית האסורים: 19. בבית משמרכם. שאתם אסורים בו עכשיו: ואתם לכו הביאו לבית אביכם שבר רעבון בתיכם. מה שקניתם לרעבון אנשי בתיכם: 20. ויאמנו דבריכם. יתאמתו ויתקיימו כמו כה)אמן אמן וכמו כו)יאמן נא דבריך: 21. אבל". כתרגומו בקושטא. וראיתי בב"ר לישנא דרומאה הוא אבל ברם: באה אלינו. טעמו בבי"ת לפי שהוא בלשון עבר שכבר באה ותרגומו אתת "לנא: 22. וגם דמו. כז)אתין וגמין רבויין כח)דמו וגם דם הזקן: 23. והם לא ידעו כי שמע יוסף. מבין לשונם ובפניו היו מדברים כן: כי חמליץ בינתם. כי כשהיו מדברים עמו היה המליץ ביניהם היודע לשון עברי ולשון מצרי והיה מליץ דבריהם ליוסף ודברי יוסף להם לכך היו סבורים שאין יוסף מכיר בלשון עברי: המליץ. כט)זה מנשה: 24. ויסב מעליהם. נתרחק מעליהם שלא יראוהו בוכה: ויבך. לפי ששמע שהיו מתחרטין:

את

ס) תנחומא: ו) ע' ב"ר: ז) ע' ב"ר על פס' ל"ח וגם ביכוס' שבת פ' ג': ח) תנחומא: ט) ע' ב"ר ום"י: י) ע' מגילה כ"ב ג': יא) ע' כתובות כ"ז ב' ב"מ ל"ט ב' ב"ר: יג) ע' ב"ר: יד) ויקרא כ': טו) יחזקאל ט"ז: טז) מלכים ג' י"ב: יז) ב"ר: יח) ב"ר: יט) תנחומא י': יט) תנחומא כ"ז: כ) יסעיה ט"ז: כא) ע' ב"ר: כב) ע' ב"ר: כג) ע' ב"ר: כד) ע' ב"ר: כה) תנחומא ה': כו) מלכים ג' ג': כז) ב"ר ב' ג': כח) תנחומא: כט) ע' ב"ר:

סיס כתיב ונקו ולא למד לכו כך הרו שמח ומז וכ' ומייבו ממלת שמח ומפיק ליה שמיותר הוא דכתב כאי כתיב ומכרו לנו ממס מ"ש לעיל מכ"ל כלל הרו שמח להא כתיב ומכרו לנו ממס מלא על כרחך למד ומז וכן ממעט בתחלת דבר ע"ם (ממכת"ל): ◦כולס—כלי ל' זכ"י: 'ות"א—ממקרא ל' כיל"ו וי"ד: "ע' ממכל ב"ר שם ותנין דכיס מלא: "ב"ע ✻לעיל י"ז פס' י"ט: "לותנא. כי"ע:

את שמעון. ג)הוא השליכו לבור, הוא שאמר ללוי הנה בעל החלומות הלזה בא. דבר אחר נתכוין יוסף להפרידו מלוי [ד]שמא יתיעצו שניהם להרוג אותו: ויאסר אתו לעיניהם. ה)לא אסרו אלא לעיניהם וכיון שיצאו הוציאו והאכילו והשקהו: 27. ויפתח האחד. ו)הוא לוי שנשאר יחיד משמעון בן זוגו: במלון. במקום שלנו בלילה: אמתחת. [ט]הוא שק: 28. וגם הנה באמתחתי. גם הכסף בו עם התבואה: מה זאת עשה אלהים לנו. להביאנו לידי עלילה זו שלא הושב אלא להתעולל עלינו: 34. ואת הארץ תסחרו. תסובבו. וכל לשון סוחרים וסחורה על שם שמחזרים וסובבים אחר [ט]הפרקמטיא: 35. צרור כספו. קשר כספו: 36. אתי שכלתם. ז)מלמד שחשדן שמא הרגוהו או מכרוהו כיוסף: שכלתם. כל מי שבניו אבודים קרוי שכול: 38. לא ירד בני עמכם. ח)לא קבל דבריו של ראובן, אמר בכור שוטה הוא זה הוא אומר להמית בניו וכי בניו הם ולא בני?

מג 2. כאשר כלו לאכל. ט)יהודה אמר להם המתינו לזקן עד שתכלה פת מן הבית: כאשר כלו. כד [א]שציאו והמתרגם כד ספיקו טועה י)כאשר כלו הגמלים לשתות מתורגם כד ספיקו כששתו די ספוקם הוא גמר שתיתם. אבל זה כאשר כלו לאכל, כאשר תם האוכל הוא, ומתרגמינן כד שציאו: 3. העד העד. לשון התראה שסתם התראה מתרה בו בפני עדים. וכן [ב] ג)העידותי באבותיכם ז)רד העד בעם: לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם. לא תראוני בלא אחיכם אתכם. ואונקלוס תרגם אלהין כד אחוכון עמכון, ישב הדבר על אופנו ולא דקדק לתרגם אחר לשון המקרא: 7. לנו ולמולדתנו. למשפחותינו. ומדרשו ס)אפילו עצי [ג]עריסותינו גלה לנו: ונגד לו. שיש לנו אב ואח: על פי הדברים האלה. על פי שאלותיו אשר שאל הוקקנו להגיד: כי יאמר. אשר יאמר כי משמש בלשון [ד]אם. ואם משמש בלשון אשר. הרי זה שמוש אחד ו)מארבע לשונותיו [ה]שמשמש כי והוא אם שהרי כי זה כמו אם כמו ז)עד אם דברתי דברי: 8. ונחיה. נצנצה בו רוח הקדש על ידי הליכה זו תחי רוחך שנאמר ח)ותחי רוח יעקב אביהם: ולא נמות. ברעב. ט)בניסין ספק יתפש ספק לא יתפש, ואנו כלנו מתים ברעב אם לא נלך מוטב שתניח את הספק ותתפוש את הודאי: 9. והצגתיו לפניך. שלא אביאנו אליך מת כי אם חי: וחטאתי לך כל הימים. י)לעה"ב: 10. לולא התמהמהנו על ידך, כבר היינו שבים עם שמעון ולא נצטערת כל הימים הללו: 11. איפא'. לשון יתר הוא לתקן מלה בלשון עברי אם כן אזדקק לעשות שאשלחנו עמכם צריך אני [ו]לחזור ולבקש איה פה תקנה ועצה להשיאכם ואומר אני זאת עשו: מזמרת הארץ. מתורגם מדמשבח בארעא יא)שהכל מזמרים עליו כשהוא בא לעולם: נכאת. יב)שעוה: בטנים. לא ידעתי מה הם. ובפירושי א"ב של רבי [ח]מכיר ראיתי פשט'ציאם' ודומה לי שהם [ט]אפרסקין: 12. וכסף משנה. פי שנים בראשון: קחו בידכם. לשבור אכל יג)שמא הוקר השער: אולי משגה הוא. שמא הממונה על הבית שכחו שוגג: 14. ואל שדי. יד)מעתה אינכם חסרים כלום אלא תפלה הריני מתפלל עליכם: אל שדי. שֶׁדַי בנתינת רחמיו 'וכדי היכולת בידו ליתן יתן לכם רחמים זהו פשוטו. ומדרשו טו)מי שאמר [א]לעולם די יאמר די לצרותי שלא שקטתי מנעורי, צרת לבן צרת עשו צרת רחל צרת דינה צרת יוסף צרת שמעון צרת בנימין: ושלח לכם.

ויפטר

ג) ע' ג"כ: לח) ג"כ: לג) מ"י וילקוט פ' ויחי: לג) ע' ג"כ: לד) ג"כ:

מג ט) מנחומא: ג) נכלסים כ"ד: ג) יכמיס "ל: ד) שמות י"ט: ה) ג' כ"ס נ': ו) ע' כ"ס נ': ז) נכלסים כ"ד: ח) נכלסים מ"ה: ט) מנחומא: י) ע' ג"כ: יא) ג"כ: יב) ג"כ: יג) ג"כ: יד) נכלסים ל"ז כ"ס: יג) ג"כ: טו) מנחומא:

[ד] סלח. ט"ו: [ט]סוף הסק. נכמ': עסוי כמו סק. כ' מקני לכדקי: [ט]פרקמטיא. עוכר לכומכ תכג' יכוסלמי פרקמטיא:

מג [א]וכן סוף כמ"ח סל כי"כ: [ב]הטעתי נכס סיוס. כי"כ: [ג]עריתיו. כי"וו: [ד]אסר הרי כי זה ומסתם לטון מי סחרי כי זה כמו עד אס לכרתי לבכי. כי"ס: [ה]שמשתם—אס כ' נכי"כ ונמז: [ו]ל"ל לפוח: [ז]לתור. כיס"כ: [ח]כ' מלינ כיעמ"ס: [ט]ע' *סנת מ"ס לפרסקין פירסקיקי[2] נל' וע"נ *נילס כ"ו נ' פרסקים נל': [י]וכילו היכולת ליתן. כי"ס: [א]סי נכ"ל מי שעתיל לומר ליסוליס די וכל' כס"י כן

[1] Pistaches (פיסטאלישן): [2] Persique (פירזיכע):

ויפטר לכון כתרגומו יפטרנו מאסוריו לשון טז)לחפשי ישלחנו ואינו נופל בתרגום לשון וישלח שהרי לשם הם הולכים אצלו: את אחיכם. יז)זה שמעון: אחר. יז)רוח הקדש נזרקה בו לרבות יוסף: ואני. עד שובכם אהיה שכול מספק: כאשר שכלתי. מיוסף ומשמעון שכלתי מבניטין: 15. ואת בניטן. מתרגמינן ודברו ית בניטין לפי שאין לקוחת הכסף ולקיחת האדם שוה בלשון ארמי בדבר הנקח מיד מתרגמינן ונסיב ודבר חנקח בהנהגת דברים מתרגמינן ודבר: 16. וטבח טבח והכן. כמו ולטבוח טבח ולהכין ואין טבוח לשון צווי שהיה לו לומר וטבַח: בצהרים. זה מתורגם בשירותא שהוא לשון סעודה ראשונה בלשון ארמי ובלעז די"נר[1] ויש הרבה בתלמוד יבשדא לכלבא שירותיה. יח)בצע אכולא שירותיה. אבל כל תרגום של צהרים טיהרא: 18. ויראו האנשים. כתוב הוא בשני יודי"ן ותרגומו ודחילו: כי הובאו בית יוסף. ואין דרך שאר הבאים לשבור בר ללון בבית יוסף כי אם בפונדקאות שבעיר: ויראו. שאין זה אלא לאסמס אל משמר: אנחנו מובאים. אל תוך הבית הזה: להתגלל. להיות מתגלגלת עלינו עלילת הכסף ולהיותה נופלת עלינו ואונקלוס שתרגם ולאסתקפא עלנא הוא ל' להתעולל כדמתרגמינן יט)עלילת דברים תסקופי טלין ולא תרגמו אחר לשון המקרא. ולהתגלל שתרגם לאתברבא הוא לשון כ)גלת הזהב כא)והוצב גלתה העלתה שהוא לשון מלכות: 20. בי אדני. לשון בעיא ותחנונים הוא בלשון ארמי כב)ביא בייא: ירד ירדנו. כג)ירידה היא לנו רגילים היינו לפרנס אחרים עכשיו אנו צריכים לך: 23. אלהיכם. כד)בזכותכם ואם אין זכותכם כדאי, ואלהי אביכם, בזכות אביכם נתן לכם מטמון: 24. ויבא האיש. כה)הכאה אחר הכאה לפי שהיו דוחפים אותו לחוץ עד שרברו אליו פתח הבית ומשאמר להם שלום לכם נמשכו ובאו אחריו: 25. ויכינו. הזמינו, עטרוה בכלים נאים: 26. הביתה. מפרוזדור לטרקלין: 28. ויקדו וישתחו. כו)על שאלת שלום. כז)קידה כפיפת קדקד, השתחוואה משתטח לארץ: 29. אלהים יחנך בני. כח)בשאר שבטים שמעגו חנינה אשר חנן אלהים את עבדך ובניטין עדיין לא נולד לכך ברכו יוסף בחנינה: 30. כי נכמרו רחמיו. שאלו יש לך אח כט)מאם אמר לו אה היה לי ואיני יודע היכן הוא יש לך בנים אמר לו יש לי ' אמר לו ומה שמם אמר לו בלע ובכר וגו' אמר לו מה טיבן של שמות הללו אמר לו בלם על שם אחי והצרות אשר מצאוהו. "בלע שנבלע בין האומות. בכר. שהיה בכור לאמו. אשבאל. שישבאו אל. גרא. יחשנתגייר כט)באכסניא. ונעמן. שהיה נעים ביותר. אחי וראש. אחי היה וראשי היה. מופים מפי אבי למד. וחופים שלא ראה חופתי ולא ראיתי אני חופתו. וארד. שירד לבין האומות כדאיתא במסכת סוטה כג)מיד נכמרו רחמיו: נכמרו. נתחמטו ובלשון משנה כט)על הכומר של זתים כובלשון ארמי ל)במכמר בשרא ובמקרא לפ)עורנו כתנור נכמרו נתחמטו ונקמטו קמטים קמטים מפני זלעפות רעב. כן דרך כל עור כשמתחמטין אותו נקמט כא)ונכווץ: 31. ויתאפק. כב נתאמץ. והוא לשון לג)אפיקי מגנים, חוזק, וכן לג)ומזיח אפיקים רפה: 32. כי תועבה הוא. דבר שנאוי הוא למצרים לאכול את העברים ואונקלוס נתן טעם לדבר: 33. הבכור בבכרתו. לד)מבה בגביע וקורא, ראובן שמעון לוי יהודה יששכר וזבולן, בני אם אחת, הסבו כסדר הזה שהיא סדר תולדותיכם וכן כלם, כיון שהגיע לבניטין אמר זה אין לו אם ואני אין לי אם, ישב אצלי! 34. משאת. לה)מנות: חמש ידות. חלקן עם אחיו ומשאת יוסף ואסנת ומנשה ואפרים: וישכרו

עמו כג. לו)ומיום שמכרוהו לא שתו יין ולא הוא שתה יין ואותו היום שתו: גביעי

נז)שמות כ"ח: יז) ע' ג"כ: יח) בכבוד כ"ב: יט) דכתיב כ"ב: כ) קהלת י"ב: כא) כתוב ג': כב) יומא ס"ע יבמות ל"ז סנהד' ס"ד: כג) ג"כ: כד) ע' ג"כ: כה) ע' ג"כ על פס' י"ע: כו) ועי' מגילה כ"ג ג': כז) ג"כ: כח) קף ל"ו ג': כט) ע"מ ע"ד: ל) פסחים נ"ח: לא) תיכה ה': לב) תיוב מ"ת: לג) סס י"ב: לד) תנחמ' פ' ויגש ועי"ב ג"כ: לה) תנחמ' ג"כ: לו) ג"כ שבת קל"ע:

הוא גם בתנחמ': כ ע' בתענית י"ת ג' סמס כתיב ליכול כלבא לסיזיותיה וכגלא ל"ת כתיב וסלי בסרא לכלבא: יג בייא ל' לחרוי סוי ל' גוית ונעקה כגון מסס בלה"ק: יד ויקדו — לארץ ל' כיע"ב: טו על שלמת שלום ל' כיס"ר: טז נשמס ל' כיס"ר: יז בלע — לבין המומות ל' כיעל"ר: יח ל"ל שגר כאשר הוא גם בקוטט ל"ו וצ"ל פ' ויגש: בילקוט המוס' שגר בתכסניות ונעשם גר בארץ לחרת: בכי"ם שסיה גר בארץ נכריה: יט שגר בתכסניא. בארץ נכריה: עופים. ונפוצים בגולה ר"ת שסיה פיו כפיו יעקב לחיותו בהלכות שקובל מעשם ועבר: כ ובלשון — ונכווץ ל' כיעו: כא וכווץ. כילם"ך ל"ל: כב נתאמק ולא מכירו את אחר כגמנו בקנוני לל לחיו * שעניים ס"ג: כג ענוו. ונכלל לעד השתא לפ:

[1] Disner: Diner

ס' ע' קמיות בפ' ל"ו ע"ב — ואין שאת אלא שנאה ושא אשאת וכו'

מד .2 גביעי. ה)כוס ארוך וקורין לו מדי"נש' בלעז: .7 חלילה לעבדיך. חולין הוא לנו לשון גנאי. ותרגום חס לעבדיך חס מאת הקב"ה יהי עלינו מעשות זאת א והרבה יש בתלמוד חס ושלום: .8 הן כספ אשר מצאנו. ג)זה אחד מעשרה קל וחומר האמורים בתורה. וכלן מנוין ג)בבראשית רבה: .10 גם אתה כדבריכם. ז)אף זו מן הדין אמת כדבריכם כן הוא שכלכם חייבין בדבר, י שנמצאת גניבה ביד א' מהם כלם נתפשים. אבל אני אעשה לכם לפנים משורת הדין אשר ימצא אתו יהיה לי עבד: .12 בגדול החל. ח)שלא ירגישו שהיה יודע היכן הוא: .13 ויעמס איש על חמרו. ו)בעלי זרוע היו ולא היצרכו לסייע זה את זה לטעון: וישבו העירה. ז)ב מטרופולין היתה והוא אומר העירה העיר כל שהוא אלא שלא היתה חשובה בעיניהם אלא כעיר בינונית של י' בני אדם לענין המלחמה: .14 עודנו שם. שהיה ממתין להם: .15 ג הלא ידעתם כי נחש ינחש וגו'. הלא ידעתם כי איש חשוב כמוני יודע לנחש ולדעת מדעת ומסברא ובינה כי אתם גנבתם הגביע: .16 האלהים מצא. יודעים אנו שלא סרחנו אבל מאת המקום נהיתה להביא לנו זאת ח)מצא בעל חוב מקום לגבות ששר חובו. מה נצטדק. לשון צדק וכן כל תיבה שתחלת יסודה צד"י והיא באה לדבר בלשון מתפעל או נתפעל נותן ט"ת במקום ת"ו ואינה נותנה לפני אות ראשונה של יסוד התיבה אלא באמצע אותיות העקר כגון נצטדק מגזרת צדק ט)ויצטבע מגזרת צבע י)ויצטירו מגזרת ציר אמונים יא)הצטידנו מגזרת צדה לדרך. ותיבה שתחילתה סמך או שין כשהיא מתפעלת התי"ו מפרדת את אותיות העקר כגון יב)ויסתבל החגב מגזרת סבל. יג)מסתבל הוית בקרניא. יד)וישתמר חקות עמרי. מגזרת שמר. טו)וסר מרע משתולל. מגזרת שת)מוליך יועצים שולל. יז)מסתולל בעמי מגזרת יח)דרך לא סלולה:

חסלת פרשת מקץ.

ויגש.

.18 ד ויגש אליו ויגו'. דבר באזני אדני. יכנסו דברי באזניך: ואל יחר אפך. מכאן אתה למד שדבר אליו קשות: כי כמוך כפרעה. חשוב אתה בעיני כמלך זהו פשוטו. ומדרשו יט)סופך ללקות עליו בצרעת כמו שלקה פרעה על ידי זקנתי שרה על לילה אחת שעכבה. דבר אחר מה פרעה גוזר ואינו מקיים מבטיח ואינו עושה אף אתה כן. וכי זו היא שימת עין שאמרת לשום עינך עליו. דבר אחר כי כמוך כפרעה אם תקנטני אהרוג אותך ואת אדוניך: .19 אדני שאל את עבדיו. כ)מתחילה בעלילה באת עלינו למה היה לך לשאול כל אלה בתך היינו מבקשים או אחותינו אתה מבקש אף על פי כן .20 ונאמר אל אדני. לא כהדנו ממך דבר: ואחיו מת. מפני היראה היה מוציא דבר שקר מפיו אמר אם אומר לו שהוא קיים יאמר הביאוהו אצלי: לבדו לאמו. מאותו האם אין לו עוד אח: .22 ועזב את אביו ומת. אם יעזוב את אביו דואגים אנו שמא ימות בדרך שהרי אמו בדרך מתה: .29 וקרהו אסון. כא)שהששתן מקטרג בשעת הסכנה: והורדתם את שיבתי וגו'. עכשיו כשהוא אצלי אני מתנחם בו על אמו ועל אחיו ואם ימות זה דומה עלי ששלשתן מתו ביום א': .31 והיה כראותו

מד ה)ע"ב *שמות כ"ה כ"ח וכמונות ס"ה ד"ה שופכזי: ב)ע"ב שמות ו' י"ב: ג)ע"ם: ד)ב"כ: ה)ב"כ: ו)ב"כ: ז)ב"כ: ה)ב"כ: ט)ב"כ: י)יהושע ע': יא)שם: יב)קהלת י"ב: יג)לויקל ז': יד)מיכה ו': טו)ישעיה כ"ע: טז)לויד ד"ב: יז)שמות ע"ו: יח)ירמיה י"ח: יט)ע' ב"כ: כ)ב"כ: כא)תנחי' יהושע' שנת ב' ג':

מד א סנהדרין הם ושלום ים במלוי בלשון הזה. כיס"כ: ב ונטרופולין. ע' לות כ"א של קיומן י"ת: ג סלא—סגניא ל' כיעב"כ: ד ויגש אליו יהודה. הוא ילך הגשם ל' קנילס כמו ויגשו בני יהודה אל יהושע. כי"ם ד"א:

---

[1] Maderin (מיינע גלעטטונג עכיקגעפעקט):

כראותו כי אין הנער ומת אביו מצרתו: 32. כי עבדך ערב את הנער. ואם תאמר למה אני נכנס לתגר יותר משאר אחי? הם כלם מבחוץ ואני נתקשרתי בקשר חזק להיות מנודה בב' עולמות: 33. ישב נא עבדך וגו'. לכל דבר אני מעולה ממנו לגבורה ולמלחמה ולשמש:

מה 1. ולא יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים. לא היה יכול לסבול שיהיו מצרים נצבים עליו ושומעין שאחיו מתביישין בהודעו להם: 2. וישמע בית פרעה. ביתו של פרעה כלומר עבדיו ובני ביתו. ואין זה לשון בית ממש אלא כמו ס)בית ישראל, בית יהודה מישנ"ד בלעז': 3. נבהלו מפניו. מפני הבושה: 4. גשו נא אלי. ראה אותם נסוגים לאחור אמר עכשיו אחי נכלמים קרא להם בלשון רכה ותחנונים ג)והראה להם שהוא מהול: 5. למחיה. להיות לכם למחיה: 6. כי זה שנתים הרעב. עברו משני הרעב: 8. לאב. לחבר ולפטרון: 9. ועלו אל אבי. ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות: 11. פן תורש. דלמא א)תתמסכן לשון ג)מוריש ומעשיר: 12. והנה עיניכם ראות. בכבודי, ושאני אחיכם שאני מהול ככם. ועוד כי פי המדבר אליכם ז)בלשון הקדש: ועיני אחי בנימין. ס)השוה את כלם יחד לומר שכשם שאין לי ב)שנאה על בנימין אחי שהרי לא היה במכירתי כך אין בלבי ב)שנאה עליכם: 14. ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך. ו)על שני ג)מקדשות שעתידין להיות בחלקו של בנימין וסופן ליחרב: ו)ובנימין בכה על צואריו. ז)על משכן שילה שעתיד להיות בחלקו של יוסף וסופו להחרב": 15. ואחרי כן. מאחר שראוהו בוכה ולבו שלם עמהם דברו אחיו אתו. שמתחילה היו בושים ממנו: 16. והקל נשמע בית פרעה. כמו בבית פרעה וזהו לשון בית ממש: 17. טענו את בעירכם תבואה: 18. את טוב ארץ מצרים. ארץ גושן. ניבא ואינו יודע מה ניבא ס)סופם לעשותה כמצולה שאין בה דגים: חלב הארץ. כל חלב לשון מיטב הוא: 19. ואתה צויתה מפי לומר להם זאת עשו. כך אמור להם שברשותי הוא: 23. שלח כזאת. כחשבון הזה. ומהו החשבון? עשרה חמרים וגו': מטוב מצרים. מצינו בתלמוד ד) ששלח לו יין ח"ישן שדעת זקנים נוחה הימנו" ומ"א י)גריסין של פול: בר ולחם יא)כתרגומו. ומזון. ליפתן"א: 24. אל תרגזו בדרך. יב)אל תתעסקו בדבר הלכה שלא תרגז עליכם הדרך. דבר אחר אל תפסיעו פסיעה גסה והכנסו "בחמה לעיר. ולפי פשוטו של מקרא יש לומר לפי שהיו נכלמים היה דואג שמא יריבו בדרך על דבר מכירתו להתוכח זה עם זה ולומר על ידך נמכר אתה ספרית לשון הרע עליו וגרמת לנו לשנאתו: 26. וכי הוא משל. ואשר הוא מושל: ויפג לבו. נחלף לבו והלך מלהאמין לא היה לבו פונה אל הדברים לשון יג)מפיגין טעמן בלשון משנה. וכמו יד)מאין הפגות טו)וריחו לא נמר מתרגמינן וריחיה לא פג: 27. את כל דברי יוסף. טז)סימן מסר להם במה היה עוסק כשפירש ממנו בפרשת עגלה ערופה, זהו שנאמר ויראו את העגלות אשר שלח יוסף ולא נאמר אשר שלח פרעה: ותחי רוח יעקב. יז)שרתה עליו שכינה שפירשה ממנו: 28. רב. רב לי "עוד שמחה וחדוה הואיל ועוד יוסף בני חי:

בארה

מה ד)מלכים ח' י"ב: ג)ב"כ: ג)שמואל ח' ג': ד)ב"כ ח"ח: ה)מגילה ט"ז ב': ו)סס: ז)סס: ח)ע' בכורות ע' ג' סנהדרין קי"ע: ט)מגילה ט"ז: י)ב"כ: יא)ע"ג ב"כ: יב)תענית י' ועי' ב"כ: יג)מגילה י"ד: ע"ג * יומא ל"ח ב' ד"ס סנהדרין: יד)ליקט ג': טו)ירמיה מ"ח: טז)ב"כ תמורות: יז)ח"ח ח"י פדר"ח פ' ל"ח:

מה א)ועי' בת"ח סלפניו: ב)שנאה ל' בב"י: ג)דבית המקדש ליקחי לוחה וטעמה כלגבם' בשלבם מזית כמגדל דוד לוחך זה בית המקדש ע"ם (י"ת): ד)ובניימין—לשחרב ל' כיעב"ס: ה)זהו מלכהו ופסוקו על לוחיו על שני לחי הלוחה וכם נקראים לוחה. ד"ח: ו)ויבכו. סופיק בשמיקה ממשך ושולך ליבייאכ[2] בל' ויבך פעם לחת ומשקל כפם הוא חלה בשקוה ויבכו כמו כי כם עבדיו יקוס ויקוב מוב בלבה: וזהו מגזרת ויבכו ויבכה. כי"ד: ז)כמו מעולות יש כלומר בתוך התפוס לין מלניין לגיס חלה על שפת היס ליכה לליכה מזון: ח)יפן ל' בב"י: ט)זה סלבר הטוב לו ון הכל: י)כל"ל לפי הכ' בב"י ובד"י: יא)כל דבר שנאכל עם הפת נקרא לפתן: יב)ממס. כ"י: יג)עוד ל' כיס"ב:

[1] Maisonnée (זעמעלייבע פאמיליע): [2] Débaiser (לעקקוססען):

מו 1. בארה שבע. כמו לבאר שבע, ס)ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בתחילתה: לאלהי אביו יצחק. ג)חייב אדם בכבוד אביו יותר מבכבוד זקנו לפיכך תלה ביצחק ולא באברהם: 2. יעקב יעקב. ג)לשון חבה: 3. אל תירא מרדה מצרימה. ד)לפי שהיה מצר על שנזקק לצאת לחוצה לארץ: 4. ואנכי אעלך. הבטיחו להיות נקבר בארץ: 6. אשר רכשו בארץ כנען. ס)אבל מה שרכש בפדן ארם נתן הכל לעשו בשביל חלקו במערת המכפלה, אמר נכסי חוצה לארץ אינן כדאי לי וזהו ו)אשר כריתי לי העמיד לו צבורין של זהב וכסף כמין כרי ואמר לו טול את אלו: 7. ובנות בניו. סרח בת אשר ויוכבד בת לוי: 8. הבאים מצרימה. על שם השעה קורא להם הכתוב באים, ואין לתמוה על אשר לא כתב אשר באו[א]: 10. בן הכנענית. ז)בן דינה שנבעלה לכנעני, כשהרגו את שכם לא היתה דינה רוצה לצאת עד שנשבע לה שמעון שישאנה: 15. אלה בני לאה, ואת דינה בתו. ח)הזכרים תלה בלאה והנקבה תלה ביעקב ללמדך אשה מזרעת תחילה יולדת זכר איש מזריע תחילה יולדת נקבה: שלשים ושלש. [ב]ובפרטן אי אתה מוצא אלא שלשים ושנים, אלא ט)זו יוכבד שנולדה בין החומות בכניסתן לעיר, שנאמר אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים ואין הורתה במצרים: 19. בני רחל אשת יעקב. י)ובכלן לא נאמר בהן אשת אלא שהיתה עיקרו של בית: 26. כל הנפש הבאה ליעקב. שיצאו מארץ כנען לבא למצרים ואין הבאה זו לשון עבר אלא לשון הווה כמו יא)בערב היא באה וכמו יב)והנה רחל בתו באה עם הצאן, לפיכך טעמו למטה באל"ף לפי שכשיצאו לבא מארץ כנען לא היו אלא ששים ושש. והשני כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים הוא לשון עבר לפיכך טעמו למעלה בב"ת לפי יג)שמשבאו שם היו שבעים שמצאו שם יוסף ושני בניו ונתוספה להם יוכבד בין החומות. ולדברי האומר יד)תאומות נולדו עם השבטים צריכים אנו לומר שמתו לפני ירידתן למצרים שהרי לא נמנו כאן. [ג]מצאתי בויקרא רבה טו)עשו שש נפשות היו לו והכתוב קורא אותן נפשות ביתו לשון רבים לפי שהיו עובדין לאלהות הרבה, יעקב שבעים היו לו והכתוב קורא אותן נפש לפי שהיו עובדים לאל אחד: 28. להורת לפניו. כתרגומו, לפנות לו [ד]מקום ולהורות היאך יתישב בה: לפניו. קודם שיגיע לשם[ה]. ומדרש אגדה מז)להורות לפניו לתקן לו בית תלמוד שמשם תצא הוראה: 29. ויאסר יוסף מרכבתו. יז)הוא עצמו אסר את הסוסים למרכבה להזדרז לכבוד אביו: וירא אליו. יוסף נראה אל אביו: ויבך על צואריו עוד. לשון הרבות בכיה וכן יח)כי לא על איש ישים עוד לשון רבוי הוא, אינו שם עליו עלילות נוספות על חטאיו, אף כאן הרבה והוסיף בבכי יותר על הרגיל; אבל יט)יעקב לא נפל על צואריו יוסף ולא נשקו ואמרו רבותינו שהיה קורא את שמע: 30. אמותה הפעם. פשוטו כתרגומו ומדרשו כ)סבור הייתי למות שתי מיתות, בעולם הזה ולעולם הבא שנסתלקה ממני שכינה והייתי אומר שיתבעני הקב"ה מיתתך עכשיו שעודך חי לא אמות אלא פעם אחת: 31. ואמרה אליו אחי וגו'. ועוד אומר לו והאנשים רעי צאן וגו': 34. בעבור תשבו בארץ גשן. והיא צריכה לכם שהיא ארץ מרעה וכשתאמרו לו שאין אתם בקיאין במלאכה אחרת ירחיקכם מעליו ויושיבכם שם: כי תועבת מצרים כל רעה צאן. לפי שהם להם אלהות:

מז 2. ומקצה אחיו. ס)מן הפחותים שבהם לגבורה שאין נראים גבורים שאם יראה אותם גבורים יעשה אותם אנשי מלחמתו. ואלה הם ראובן שמעון לוי יששכר ובניימן, אותן שלא כפל

מו ס) יבמות י"ג: ב) ב"ר: ג) כיס ס"כ: ד) ע' סדר"ח פ' ל"ע: ה) ע' תנחי פ' ויחי פס' כנחי פ' לשנם וכ"ח: ו) בלקט כ': ז) ע' ב"כ פ"ם: ח) נדה ל"ח: ט) סוטה י"ב ב"ב ק"כ ב"כ: י) ב"ר פ' ע"ג: יא) לקמן ג': יב) בלקט כ"ע: יג) ע' ס"י פס' כ"ז: יד) ב"כ פ' פ"ד: טו) פ' ד': טז) ב"ר תנחי': יז) מכילתא פ' בשלח: יח) לעיל ל"ד: יט) ע' דרך ארץ זוטא פ' ל' וע"ב בלקוטים: כ) תנחי': **מז** ס) ב"ר:

מו [א]שעדיין לא באו. כ"ם: [ב]בפרטן של יוחסי עולם שבעים חסר אחד ובכלן לחם לומר הכלם עלילותם שבעים זו יוכבד שהשלימה מניין בכניסתן לעיר: [ג]מצאתי—לחם כ' כ"ר ובכ"י החסרים ג': [ד]נקוס ל' כ"ר: [ה]ים לומרים לתקן נקוס לכבוד אביו כפי הכלוי לו. כ"ר: [ו]ומלכם—טולאם ל' כ"ר:

כפל משה שמותם כשברכן. אבל שמות הגבורים כפל, ואת ליהודה שמע ה׳ קול יהודה, ולגד אמר ברוך מרחיב גד, ולנפתלי אמר נפתלי, ולדן אמר דן, וכן לזבולן, וכן לאשר. זהו לשון ב״ר א שהיא אגדת ארץ ישראל. אבל בתלמוד בבלית ג) שלנו מצינו שאותן שכפל משה שמותן ב הם החלישים ואותן הביא לפני פרעה ויהודה שהוכפל שמו לא הוכפל משום חלשות אלא טעם יש בדבר ג כדאיתא בב״ק. ובברייתא דספרי שנינו כה ג) בזאת הברכה כמו תלמוד שלנו: 6. אנשי חיל. בריאין באומנותן לרעות צאן: על אשר לי. על אצן שלי: 6. ויברך יעקב. 7) היא שאילת שלום כדרך כל הנראים לפני המלכים לפרקים שלו׳איר בלעז׳: 9. שני מגורי. ימי גרותי כל ימי הייתי גר בארץ ד ולא השיגו בטובה: 10. ויברך יעקב. כדרך כל הנפטרים מלפני שרים מברכים אותם ונוטלים רשות. ומה ברכה ברכו? שיעלה נילום לרגליו לפי שאין מצרים שותה מי גשמים אלא נילום עולה ומשקה ומברכתו של יעקב ואילך היה פרעה בא על נילום והוא עולה לקראתו ומשקה את הארץ ה) תנחומא: 11. רעמסס. מארץ גושן היא: 12. לפי הטף. לפי הצריך לכל בני ביתם: 13. ולחם אין בכל הארץ. ו חוזר לענין הראשון לתחלת שני הרעב: ותלה. כמו ותלאה ׳לשון עיפות כתרגומו ודומה לו ו) כמתלהלה היורה זקים: 14. בשבר אשר הם שוברים: נותנין לו את הכסף: 15. אפס. כתרגומו שלים: 17. וינהלם. כמו וינהגם ודומה לו ז) אין מנהל לה ח) על מי מנוחות ינהלני: 18. בשנה השנית. לשני הרעב: כי אם תם הכסף וגו׳. כי אשר תם הכסף והמקנה ובא הכל אל יד אדני׳: בלתי אם גויתנו. כמו אם לא גויתנו: 19. ותן זרע. לזרוע האדמה ואע״פ שאמר יוסף ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר מכיון שבא יעקב למצרים באה ברכה לרגליו והתחילו לזרוע וכלה הרעב וכן שנינו בתוספתא דסוטה ט): לא תשם. לא תהא שמטה י) לא תבור לשון שדה יא) בור, שאינו חרוש: 20. ותהי הארץ לפרעה. קנויה לו: 21. ואת העם העביר יוסף מעיר לעיר לזכרון שאין להם עוד חלק בארץ והושיב של עיר זו בחברתה יב) ולא הוצרך הכתוב לכתוב זאת אלא להודיעך שבחו של יוסף שנתכוון להסיר חרפה מעל אחיו שלא יהיו קורין אותם גולים: מקצה גבול מצרים וגו׳. כן עשה לכל העירים אשר במלכות מצרים מקצה גבולה ועד קצה גבולה: 22. הכהנים. הכומרים, כל לשון כהן משרת לאלהות הוא חוץ מאותן שהם לשון גדולה כמו יג) כהן מדין כהן און: חק לכהנים. חק כך וכך לחם ליום: 23. הא. כמו הנה ד כמו יד) גם אני הא דרכך בראש נתתי: 24. לזרע השדה. שבבל שנה: ולאשר בבתיכם. ולאכול העבדים והשפחות אשר בבתיכם: לטפכם. בנים קטנים: 25. נמצא חן. לעשות לנו זאת כמו שאמרת: והיינו עבדים לפרעה. להעלות לו המס הזה בכל שנה: 26. לחק. שלא יעבור: 27. וישב ישראל בארץ מצרים. והיכן? בארץ גשן, שהיא מארץ מצרים: (ס ויאחזו בה׳. לשון אחוזה):

חסלת פרשת ויגש.

ויחי

ג) ב״ק ל״ב: ד) ע״ש: ה) ע׳ *לעיל ל״ג שמות י״ח: ו) ע׳ נפש: ז) ישעיה כ״ו: ח) תהלים כ״ג: ט) ע׳ י׳ וגם סדבי ע׳ עקב: י) ע״ש: יא) שמות ה׳: יב) ע׳ מולין ס׳ ע״ב: יג) שמות ג׳: יד) יחזקאל ע״ז:

מז א שמות לגדת מ״י כ׳ כיעל״ל ל״ל: ב כביעב״ס כל׳ שהוא מגזרת תלמוד מ״י: ג בגרכת מגסס בן זבולן גד ומשר ונפתלי הולייגך שכתוב שמלמים שבכולן היו ולכיכים מיזוק לפיכך כפל לת שמם לחזקם ולחותן. הגיה יוסף לפני פרעה כדי שלא יפחד יעקב לומר לפני פרעה כדי לחסי לחסי גייסות ולסטרוסיס: ד ע׳ *דכיים ל״ג ז׳: ה לחכיים. כ״י: ו לחנהו כ״ל ומשנה יעקב לונלכיים בחם ברכה לרגליו ופסק הרעב ונא שוגע לחלחב וחסן שחנהו ולקח לין בכל המקן מוזר וכ׳. כי״ס: ז ע״ג בגל״ק שוכח לסה שהגיה פירוש רבינו שעליה ״ותלה כמו ונחלא (לעיל ד׳) כלומר כחלה שלחה לא ילע עם לעשות״ ע״ג בחסקרת ועסק שוכח גבה ״לחסי פתרון פתרו ותלה לחץ ועלכים יגיעה ועיפה ועלאתה לחץ ועלכים ועפני כובד הרעבון והעניינו הסלה ענוגת תלאה״ ועסק לינו רוצה לסספים עם פירוש זה וכה פתרונו ״ותלה לחץ ועלכים, נרעבה לחץ ועלכים עכשלו שוכבים ועכובד הרעבון כי לא יכלו לעמוד עפנים״. כפירוש עסק פירש גם הרל״ק בשורש לאה וכפירוש ר׳ שעדיה ורס״י פירש גם שפרשון: ח לא יל לחני בלאתי גויתני וקס״ל ולח״כ ונתחיל ל״ת ותן זרע לפי כ׳ הג״ל: ט כמו—כתתי כ׳ בב״י: י ויחחזו—לחוזה כ׳ בב״י: יא קנו

¹ Saluer (גליקזן):

M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

28. ויחי יעקב. טו)למה פרשה זו סתומה לפי שכיון שנסתלר יעקב אבינו נסתמו עיניהם ולבם
של ישראל מצרת השעבוד שהתחילו לשעבדם. דבר אחר שבקש לגלות את הקץ לבניו ונסתם
ממנו. בב"ר: 29. ויקרבו ימי ישראל למות. טז)כל מי שנאמרה בו קריבה למות לא הגיע
ליסי אבותיו: ויקרא לבנו ליוסף. יז)למי שהיה יכולת בידו לעשות: שים נא ידך. והשבע:
חסד ואמת. יח)חסד שעושין עם המתים הוא חסד של אמת שאינו מצפה לתשלום גמול:
אל נא תקברני במצרים. יט)סופה להיות עפרה כנים [א]ומרחשין תחת גופי כ)ושאין מתי
חוצה לארץ חיים אלא בצער [ב]גלגול מחילות ושלא יעשוני מצרים עבודה זרה[ג]: 30. ושכבתי
עם אבתי. וי"ו זו מחובר למעלה לתחילת המקרא שים נא ידך תחת ירכי והשבע לי ואני סופי
לשכב עם אבותי, ואתה תשאני ממצרים. ואין לומר ושכבתי עם אבותי השכיבני עם אבותי במערה
שהרי כתיב אחריו ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם ועוד מצינו בכל מקום לשון שכיבה עם
אבותיו היא הגויעה ולא הקבורה כמו כן כ)וישכב דוד עם אבותיו ואחר כך ויקבר בעיר דוד:
31. וישתחו ישראל. כא)[ד]תעלא בעידניה סגיד ליה: על ראש המטה. כג)הפך עצמו לצד
השכינה כל)מכאן אמרו שהשכינה למעלה מראשותיו של חולה. דבר אחר כה)על ראש המטה
על שהיתה מטתו שלמה ולא היה בה רשע שהרי יוסף מלך הוא ועוד שנשבעה לבן הגוים
והרי הוא עומד בצדקו:

מח 1. ויאמר ליוסף. אחד מן המגידים והרי זה מקרא קצר. ויש אומרים מ)אפרים היה רגיל
לפני יעקב בתלמוד ובשחלה יעקב בארץ גושן הלך אפרים אצל אביו למצרים להגיד לו:
ויקח את שני בניו עמו. נ)כדי שיברכם יעקב לפני מותו: 2. ויגד. המגיד ליעקב ולא
פירש מי והרבה מקראות קצרי לשון: ויתחזק ישראל. ג)אמר אע"פ שהוא בני מלך הוא אחלק
לו כבוד מכאן שחולקין כבוד למלכות ד)וכן משה חלק כבוד למלכות ה)וירדו כל עבדיך אלה
אלי וכן אליהו ו)וישנם מתניו[א] וגו': 4. ונתתיך לקהל עמים. ז)בשרני שעתידים לצאת
ממני עוד [ב]קהל ועמים [ג]ואף על פי שאמר לי גוי וקהל גוים, ח)גוי אמר לי על בניתין קהל
גוים הרי שנים לבד מבניתין, ושוב לא נולד לי בן, למדני שעתיד אחד משבטי להחלק ועתה
אותה מתנה אני נותן לך: 5. הנולדים לך, עד באי אליך. לפני באי אליך כלומר שנולדו
משפרשת ממני עד שבאתי אצלך: לי הם. בחשבון שאר בני הם, ליטול חלק בארץ איש
כנגדו: 6. ומולדתך וגו'. אם תוליד עוד לא יהיו במנין בני אלא בתוך שבטי אפרים ומנשה
יהיו נכללים ולא יהא להם שם בשבטים לענין הנחלה ואף על פי ט)שנחלקה הארץ למנין
גלגלותם כדכתיב י)לרב תרבה נחלתו וכל איש ואיש נטל בשוה יא)חוץ מן הבכורות מכל
מקום

טו) ב"ר: עח) ב"ר: יז) ב"ר: יח) ע' ב"ר: יט) ע' ב"ר תנח': כ) ע"ב כתובות קי"ל: כא) מלכים א' ג': כב) מגילה ט"ז ב':
כג) תנח': כד) שבת י' מלכים א': כה) סנהדרין מ':

מח א) תנח': ב) ע' פס' כמתי ב' ביום השמיני: ג) תנח': ד) מכות ט"ו: ה) שמות י"ח: ו) מלכים א' י"ח: ז) ע' * בראשית
ל"ה י"ח: ח) פס' כמתי ב' ביום השמיני: ט) ע' ב"ב קכ"ג: י) במדבר כ"ו: יא) ב"ב ק"ט:

בתים ונחלות ועשו לחמוזות: ויפרו וירבו. על שעתיד. כי"ר ל"ח: [א]ומרחשין תחת גופי ל' בכ"י וסיח
כי"ל: [ב]ומגלגלין שעמות על א"י ומיון שם: מחילות נעשות לשם בקרקע ועומדין על רגליהם ומולכין
בנחילות על א"י ושם מגלגלין ויולחים: [ג]ונפרעין מן שעבדין כמו מן שעובדין שם ובכל לחלי מלכים
לעשות שעשיו תמוחנת. כי"ם וי"ל: [ד]תעלא. שועל: בעלניה. שם תרגום שעתו מלאכת:

מח א) ויצץ לפני לחמך. מליהו לפני לחמך שעיה כוכב על קוכו משוש כגודו שחין לרך מלכים ללכת
יחידי: [ב]קהל וגוים ואע"פ שאמר לו גוי וקהל גויים ועדיין לא נולד בניתין גוי לחמר על בניתין וקהל
גויים שרי שניים לבד מבניתין ושם משפח ואפרים שעוד לא נולד בן שעתיד לחלק לחמך מן השבטים במקום
לוי. כי"ם: קהל ועמים (בכי"ם עמיים) שרי שלשה וכנגד נולדו י"ל בניים בשלשי על בניתין ומזה לי
שיהיו בני בניתין במנין השבטים ועתה לותם וכ'. כיעל"ה וע"ג שי' בי"ת: בשתש"ם שי' קהל עמיים
בלא וי"ו וע' בתז' פ' ויפלא שעונל בזה שלשון לרש"י בפיהום ויפי וכתב למשמע למפרם קהל ועמיים
ובזה שלא משמע למפרם קהל של גויים ותיבת גויים למוד מורה על משפח ואפרים ולריך לומר שהגי'
משמעת ולריך לגרום בשניים בתוספת וי"ו לו בשניים בלא וי"ו ע"ם ולפי לעת הז"ל שעקר לגרום
גם בשרשת ויפי בלא וי"ו כמשמר לשעין שלבני רש"י לקוסים מלבני הספיקתא: [ג]ואף על פי—כותן

מקום לא נקראו שבטים אלא אלו [ד]להטיל גורל הארץ למנין שמות השבטים ונשיא לכל שבט ושבט ודגלים לזה ולזה: 7. ואני בבאי מפדן וגו'. ואף על פי שאני מטריח עליך להוליכני לחקבר בארץ כנען ולא כך עשיתי לאמך שהרי מתה סמוך לבית לחם. כברת ארץ. מדת ארץ והם אלפים אמה כמדת תחום שבת כדברי רבי משה הדרשן. יג)ולא תאמר שעכבו עלי נשמים מלהוליכה ולקברה בחברון עת [ה]חגריד היה שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה. ואקברה שם. ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ וידעתי שיש בלבך עלי אבל יג)דע לך שעל פי הדיבור קברתיה שם שהוא לעזרה לבניה כשיגלה אותם נבוזראדן והיו עוברים דרך שם יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים שנא' יז)קול ברמה נשמע [ו]וגו' והקב"ה משיבה יש שכר לפעלתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם. ואונקלוס תרגם כרוב ארעא כדי שעור חרישת יום ואומר אני טו)שהיה להם קצב שהיו קורין אותו [ח]פדי מחרישה אחת קוריא'דא [ט]בלעז' כראמרינן יז)כרוב וחני, יז)[י]כמה דמסיק תעלא מבי ברבא: 8. וירא ישראל את בני יוסף. יח)בקש לברכם ונסתלקה שכינה ממנו לפי שעתיד ירבעם ואחאב לצאת מאפרים ויהוא ובניו ממנשה: ויאמר מי אלה. [יא]מהיכן יצאו אלו שאינן ראויין לברכה: 9. בזה. יט)הראה לו שטר אירוסין ושטר כתובה כ)ובקש יוסף רחמים על הדבר ונהה עליו רוח הקודש: ויאמר קחם נא אלי ואברכם. כא)[יב]זהו שאמר הכתוב כב)ואנכי תרגלתי לאפרים קקם על זרועותיו תרגלתי רוחי ביעקב בשביל אפרים עד שלקחן על זרועותיו: 11. לא פללתי. לא טלאני לבי להשוב מחשבה שאראה פניך עוד. פללתי לשון מחשבה כמו כג)הביאי עצה עשי פלילה: 12. ויוצא יוסף אתם. לאחר שנשקם הוציאם יוסף מעם ברכיו כדי לישבם זה לימין וזה לשמאל לסמוך ידיו עליהם ולברכם: וישתחו לאפיו. כשחזר לאחוריו מלפני אביו: 13. את אפרים בימינו משמאל ישראל. הבא לקראת חברו ימינו כנגד שמאל חברו וכיון שהוא הבכור [יג]מזמן לברכה: 14. שכל את ידיו. כתרגומו-אחכמינון בהשכל וחכמה השפיל את ידיו לכך ומדעת כי יודע היה כי מנשה הבכור ואע"פ כן לא שת ימינו עליו: 16. המלאך הגאל אתי. מלאך הרגיל להשתלח אלי בצרתי כענין שנאמר כד)ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב וגו' אנכי האל בית אל: יברך את הנערים. מנשה ואפרים: וידגו. כדגים הללו שפרים ורבים כה)ואין עין הרע שולטת בהם: 17. ויתמך יד אביו. הרימה מעל ראש בנו ותמכה בידו: 19. ידעתי בני ידעתי. שהוא הבכור: גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל. כו)שעתיד גדעון לצאת ממנו שהקב"ה עושה גם על ידו: ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו. כו)שעתיד יהושע לצאת ממנו שינחיל את הארץ וילמד תורה לישראל: וזרעו יהיה מלא הגוים. כז)[טו]כל העולם יתמלא בצאת שמעו ושמו כשיעמיד חמה בגבעון וירח בעמק אילון: 20. בך יברך ישראל. הבא לברך את בניו יברכם בברכתם ויאמר איש לבנו ישימך אלהים כאפרים וכמנשה: וישם את אפרים. בברכתו לפני מנשה כח)להקדימו בדגלים ובחנכת הנשיאים: ואני

יג) סם ע"ב ג"ר פ' פ"ג: יד) יכמיה ל"ח: טו) ע' *בחמדים ל"ם ע"ז: טז) ב"מ ק"ז: יז) יומח מ"ב ג': יח) סמחומח: יט) ע' ת"י: כ) תנח' פס' לבתי: כא) סם: כב) חומע י"ל: כג) ישעיה ט"ז: כד) בחמדים ג': כה) בכחומ כ' ג"כ: כו) ע' תנח': כז) ע' ע"ז כ"ה: כח) ב"ם פס' לבתי:

לך. גלגין כ"ש: [ד]למטיל — ולזה לי בכ"י וסיל גי"ל: בחמ"ם מוסלח גילסל מחרת מכ"י למחת מע"ו וסיל »לעזין פריס סחקריבו סחמיחים וזכו על סם לחיימס«: [ה]גריד לשון יוצא סחיתך ימשם ולין בחמיס יולדין *ב"מ ע"ד ג': [ו]רחל ובכתה על בניה. כיש"ר: וס"קבא — לגבולם לי בכ"י: [ז]מכיסת סחכן. כ"י: כלי שיעור מתריסם. כ"י ל"ל: [ח]כברת סחכן וסוא כדי. כי"ם: [ט]תורי מ"ל קוכלחי"ח: קחמוחס[2]. כיל"ע: [י]קחמוחס למקר קלילה ושיעה בחעת סזכע: [יא]כמו שמעלם סחעגל בגבלינו כחמרכם על סחם ניל: [יב]סרי י"ן סנה יחנו חלנו וסוח חומר לו עוי חלם חלח סנפח ג' עגלים של יבמעם סחוח ומעשה לח יחכחל וחומר לחם חלם חלכיך יחכחל סתחיל יוסף מתקם ואומר לו חנח בני לריקים סם כמותו בני סם מהו בזה סחביח לח חסנת חומר לבני לחזין ואומר לו חנח בחקם מתך חלילו בחנח סלגיל בחלינו סחיקת סזו וכ' (ומתיקחת בחנח): [יג]וזסו. ל' ס' מזכרון: [יד]ניומין. כיומ"ם: [טו]וגלח הגויים. כל סחלוות יתגלגו מילחתו ומלימתו:

[1] Cordage, Corde (קלחטעט, לוז מעקטן נאך קלחטעטן): [2] Charrue (פלוג):

22. ואני נתתי לך. לפי שאתה טורח להתעסק בקבורתי וגם אני נתתי לך נחלה שתקבר בה ואי זו? זו שכם שנאמר כט)ואת עצמות יוסף אשר העלו ממצרים קברו בשכם: שכם אחד על אחיך. שכם ממש היא תהיה לך חלק א' יתירה על אחיך: בחרבי ובקשתי. ל)כשהרגו שמעון ולוי את אנשי שכם נתכנסו כל סביבותיהם להזדווג להם והגר יעקב כלי מלחמה כנגדן. ד"א שכם אחד לא)הוא הבכורה לב)שיטלו בניו שני חלקים, ושכם לשון חלק הוא, והרבה יש לו דומים במקרא לג)כי תשיתמו שכם, תשית שונאי לפני לחלקים, לד)[ט]אחלקה שכם לה)דרך ירצחו שכמה, איש חלקו, לו)לעבדו שכם אחד: אשר לקחתי מיד האמרי. לז)מיד עשו שעשה מעשה אמורי. ד"א שהיה צד אביו באמרי פיו: בחרבי ובקשתי. היא חכמתו לח)ותפלתו:

מט 1. ואגידה לכם. א)בקש לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה והתחיל אומר דברים אחרים:

3. וראשית אוני. ג)היא טפה ראשונה שלו שלא ראה קרי מימיו: אוני. כוחי, כמו ג)מצאתי און לי. ד)מרוב אונים. ה)ולאין אונים: יתר שאת. ה)ראוי היית להיות יתר על אחיך בכתונה לשון נשיאות כפים: ויתר עז. ו)במלכות כמו ז)ויתן עז למלכו. ומי גרם לך להפסיד כל אלה? 4. פחז כמים. הפחז והבהלה אשר מהרת להראות כעסך כמים הללו המהרים למרוצתם, לכך אל תותר. אל תרבה ליטול כל היתרות הללו שהיו ראויות לך ומהו הפחז אשר פחזת? כי עלית משכבי אביך, אז חללת ח)[א]אותו שעלה על יצועי, [ב]שם שכינה שהיה דרכה להיות עולה על יצועי. פחז שם דבר הוא לסיכך טעמו למעלה וכלו נקוד פתח ואלו היה לשון עבר היה נקוד חציו קמץ וחציו פתח וטעמו למטה: יצועי. לשון משכב על שם שמציעים אותו על ידי [ג]לבדין וסדינין והרבה דומים לו ט)אם אעלה על ערש יצועי י)אם זכרתיך על יצועי: 5. שמעון ולוי אחים. בעצה אחת על שכם ועל יוסף יא)ויאמרו איש אל אחיו ועתה לכו ונהרגהו יב)מי הם אם תאמר ראובן או יהודה הרי לא הסכימו בהריגתו א"ת בני השפחות הרי לא היתה שנאתן שלימה שנאמר והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה וגו' יששכר וזבולן לא היו מדברים בפני אחיהם הגדולים מהם על כרחך שמעון ולוי הם שקראם אביהם אחים: כלי חמס. יג)אומנות זו של רציחה חמס הוא בידיהם מברכת עשו היא זו אומנות שלו היא ואתם המסתם אותה הימנו: מכרתיהם. יד)לשון כלי זין המיף בלשון יוני מכי"ר[1] תנחומא. טו)דבר אחר מכרתיהם בארץ מגורתם נהגו עצמן בכלי חמס כמו טז)מכרתיך ומלדתיך וזהו תרגום של אונקלוס: 6. בסדם אל תבא נפשי. יז)זה מעשה זמרי יח)כשנתקבצו שבטו של שמעון להביא את המדינית לפני משה ואמרו לו זו אסורה או מותרת אם תאמר אסורה כת יתרו מי התירה לך אל יזכר שמי בדבר זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני ולא כתב בן יעקב: בקהלם. יט)כשקהיל קרח שהוא משבטו של לוי את כל העדה על משה ועל אהרן, אל תחד כבודי שם, אל יתיחד עמהם שמי שנאמר כ)קרח בן יצהר בן לוי ולא נאמר בן יעקב אבל בדברי הימים כא)כשנתייחסו בני קרח על הדוכן נאמר בן קרח בן יצהר בן קהת בן לוי בן ישראל: אל תחד כבדי. כבוד לשון זכר הוא ועל כרחך אתה צריך לפרש כמדבר אל הכבוד ואומר, אתה כבודי אל תתיחד עמם! כמו כב)לא תחד אתם בקבורה: כי באפם הרגו איש. כג)אלו חמור ואנשי שכם ואינן חשובין כלם אלא כאיש א' וכן הוא אומר בגדעון

כט) יהושע כ"ד: ל) ע' ב"כ ב' מ': לא) ב"ר: לב) ב"ב קכ"ב: לג) מהלים כ"ח: לד) בראשית מ"ט: לה) שם מ': לו) לעיל נ': לז) ב"כ: לח) ועי' מ"ח וב"ב קכ"ב:

מט א) משלי כ"ו ב"כ: ב) יומא ע"ו: ג) יומא ע"ב: ד) יומא ע"ג: ה) ע' ח"ח ב"כ פ' ל"ע: ו) שם: ז) שמואל מ' ג': ח) ע' שבת כ"ה ב' ומפרש: ט) מהלים קל"ב: י) מהלים קל"ב: יא) בראשית מ"ג: יב) ע' יומא פ"ו: יג) ע' ילקוט וגם ב"כ פ' ל"ע ומנחת: יד) ע' תנחומא: טו) שם וב"כ פ' ל"ע: טז) שם: יז) יחזקאל ט"ז: יח) תנחת ב"כ פ' ל"ע: יט) ע' קהלדין פ"ב: כ) במדבר כ"ז: כא) מ' ו': כב) יומא י"ל: כג) תנחת וב"כ פ' ל"ע:

זרעו של מפרים יהיה מלא הגויים מלא כולן מלחמה ואין בני מפעניח יודעין מה מאבן בפעמה שעמדה לו מהמה ליהושע נרחה לכל העולם וירחו ונפניו: [ט]מלכים—מלכו כ' כיים"ט:

מט [א]מלכת. לומר שעלה על יצועי למיינו שכינה ונלחם בחיל יצועי עליית עשה מחר על שלח נבנה מוסל נוועד היתה שכינה נגלוים בחלבי לדיקים: [ב]שם—יצועי כ' כילע"ז: [ג]כרים. כ"ל:

[1] *μάχαιρα* (דמ שוועלע):

בגדעון כל) והכית את מדין כאיש אחד וכן במצרים כה) סוס ורוכבו רמה בים, זהו מדרשו. ופשוטו הרבה אנשים קורא איש כל אחד לעצמו, באפס הרגו כל איש שכעסו עליו, וכן כו) וילמד לטרף טרף אדם אכל: וברצנם עקרו שור. כז) רצו לעקור את יוסף שנקרא שור שנא' כח) בכור שורו הדר לו. עקרו אשרי"טיר בלעז[1], לשון כט) את סוסיהם תעקר: .7 ארור אפם כי עז. ל) אפילו בשעת תוכחה לא קלל אלא אפם וזהו שאמר בלעם לא) מה אקוב לא קבה אל: אחלקם ביעקב. לב) אפרידם זה מזה שלא יהא לוי במנין השבטים והרי הם חלוקים. דבר אחר לג) אין לך עניים [2]סופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון כדי שיהיו נפוצים ושבטו של לוי עשאו מחזר על הגרנות לתרומות ולמעשרות נתן לו תפוצתו דרך כבוד: .8 יהודה אתה יודך אחיך, לד) לפי שהוכיח את הראשונים בקנטורים התחיל יהודה נסוג לאחוריו (שלא יוכיחנו על מעשה תמר) וקראו יעקב בדברי רצוי יהודה לא אתה כמותם: ידך בערף איביך. לה) ביתי דוד לו) ואויבי תתה לי עורף: בני אביך. לז) על שם שהיו מנשים הרבה לא אמר בני אמך כדרך שאמר יצחק: .9 גור אריה. על דוד נתנבא, בתחילה גור לח) בהיות שאול מלך עלינו אתה היית המוציא והמביא את ישראל ולבסוף אריה כשהמליכוהו עליהם, וזהו שתרגם אונקלוס שלטון יהא בשרויא, בתחלתו: מטרף. ממה שחשדתיך לט) בטרף טרף יוסף היה רעה אבלתהו וזהו יהודה שנמשל לאריה: בני עלית. מ) סלקת את עצמך ואמרת מה בצע וגו'. וכן [3]בהריגת תמר שהודה צדקה ממני, לפיכך כרע רבץ וגו' ביתי שלמה מא) איש תחת גפנו וגו': .10 לא יסור שבט מיהודה. מב) מדוד ואילך אלו ראשי גליות שבבבל שרודים את העם בשבט שמטונים על פי המלכות: ומחקק מבין רגליו. מג) התלמידים, אלו נשיאי א"י: עד כי יבא שילה. מלך המשיח שהמלוכה שלו. וכן תרגמו אונקלוס. ומדרש אגדה מד) שילו שי לו שנאמר מה) יובילו שי למורא: ולו יקהת עמים. אסיפת העמים שהיו"ד עיקר היא ביסוד כמו מו) יפעתך ופעמים שנופלת ממנו וכמה אותיות משמשות בלשון זה והם נקראים עיקר נופל בגון נו"ן של נוגף ושל נושך ואל"ף מז) שבאחותי באזניכם מח) ושבאבהתה חרב מט) ואסוך שמן אף זה יקהת עמים אסיפת עמים שנאמר נ) אליו גוים ידרושו ודומה לו נא) עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם לקבוץ קמטים שבפנים מפני זקנתה ובתלמוד דיתבי ומקהו אקהתא בשוקי דנהרדעא במסכת יבמות נב) ויכול היה לומר קהיית עמים: .11 אסרי לגפן עירה. נתנבא על ארץ יהודה שתהא מושכת יין כמעיין איש יהודה יאסור לגפן עיר אחד ויטענו מגפן אחת ומשורק אחד בן אתון אחד: שרקה. נג) זמורה ארוכה קורי"ר"א בלעז[2]: כבס ביין. נד) כל זה לשון רבוי יין: סותה. לשון מין בגד הוא ואין לו דמיון במקרא: אסרי. כמו אוסר דוגמת נה) מקימי מעפר דל נו) היושבי בשמים וכן בני אתונו כענין זה. ואונקלוס תרגם במלך המשיח, נז) גפן הם ישראל, עירה זו ירושלים, שרקה ישראל נח) ואנכי נטעתיך שורק: בני אתנו. יבנון היכליה לשון שער האיתון בספר יחזקאל נט) ועוד תרגמו בפנים אחרים, גפן אלו צדיקים, בני אתונו עבדי אורייתא באולפן על שם ס) רוכבי אתונות צחורות, כבס ביין יהא ארגוון טב שצבועו דומה ליין וצבעונין הוא לשון סותה שהאשה לובשתן ומסיתה בהן את הזכר ליתן עיניו בה. ואף רבותינו פירשו בתלמוד לשון הסתת שכרות במסכת כתובות סא) ועל היין שמא תאמר אינו מרוה תלמוד לומר [4]סותה: .12 חכלילי. לשון אודם כתרגומו וכן סב) למי חכלילות עינים שכן דרך שותי יין עיניהם מאדימין: מחלב. מרוב חלב סג) שיהא בארצו מרעה טוב לעדרי צאן, וכן פירוש המקרא אדום עינים

כד) סופרים ו': כה) שמות ע"ו: כו) יחזקאל י"ע: כז) מ"י: כח) דניאל ל"ב: כט) יהושע י"ח: ל) תנחומא ב' ע' ל"ע: לא) במדבר כ"ג: לב) ע' ב"ר ע' ל"ח: לג) ע' תנח' ב"ר ע' ל"ע: לד) סם: לה) ע"ז ב"ר: לו) שמואל ב' כ"ג: לז) ב"ר תנחומא: לח) שמואל ב' ה': לט) בלהמות ל"ז: מ) מ"ש תנח' ב"ר: מא) מלכים א' ד': מב) ע' קהלת' ה' הוליוח י"ח: מג) ע"ש: מד) ע' ילקוט רמז ק"ם: מה) תהלים ע"ר: מו) יחזקאל כ"ח: מז) תיוב י"ג: מח) יחזקאל כ"ח: מט) מלכים ב' ד' נ) יבמות כ"ח: נא) משלי ל': נב) דף ק"י ב': נג) ע"ג *בהלתזות נ' סמ' י': נד) ע' תנח': נה) תהלים ק"ג: נו) סם קכ"ג: נז) גם בתנח': נח) ירמיה ב': נט) קיומן מ': ס) סופרים ה': סא) דף ק"ח: סב) משלי כ"ג: סג) ע' מ"ח:

[1] Essarter (עטעוועלעלן, לויקלעלען): [2] Corière (ווייכלינקע):

[3] ע' מ"י וע' בראת יעקב לאביו וכן בילקוט רמז קמ"ט: [4] מתורגמין. כיס"ר: [4] סותה. לשון הסתה

עינים יהא מרוב יין ולבן שנים יהא מרוב חלב. ולפי תרגומו 'עינים לשון הרים שמשם צופים למרחוק. ועוד תרגמו בפנים אחרים לשון מעיינות וקילוח היקבים, נעווהי, יקבים שלו ולשון ארמי הוא במסכת ע"ז סה)נעוא ארתחו. יהוורן בקעתיה תרגום שנים לשון "שני המלעים: 13. לחוף ימים. על חוף ימים תהיה ארצו ט"סָפַר מרק"א[1] בלעז והוא יהיה מצוי תדיר על חוף אניות במקום 'הנמל שאניות מביאות שם פרקמטיא שהיה זבולן עוסק בפרקמטיא וממציא מזון לשבט יששכר והם עוסקים בתורה הוא שאמר משה סה)שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך זבולן יוצא בפרקמטיא ויששכר עוסק בתורה באהלים: וירכתו על צידן. סוף גבולו יהא סמוך לצידון. ירכתו סופו כמו סו)ולירכתי המשכן: 14. יששכר חמר גרם. סז)חמור בעל "עצמות סובל עול תורה בחמור חזק שמטעינין אותו משאוי כבד: רבץ בין המשפתים. כחמור המהלך ביום ובלילה ואין לו לינה בבית וכשהוא רוצה לנוח רובץ בין התחומין בתחומי העיירות שמולך שם פרקמטיא: 15. וירא מנחה כי טוב. סח)ראה להלקו ארץ מבורכת וטובה להוציא פירות: ויט שכמו לסבל סט)עול תורה ויהי לכל אחיו ישראל למס עבד. ע)"לפסוק להם הוראות של תורה וסדרי עבורין שנאמר עא)ומבני ישששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים, מאתים ראשי סנהדראות העמיד, וכל אחיהם על פיהם: ויט שכמו. השפיל שכמו כמו עב)ויט שמים עג)הטו אזנכם. ואונקלוס תרגמו בפנים אחרים ויט שכמו לסבל מלחמות ולכבוש מחוזות שהם יושבים על הספר ויהי האויב כבוש תחתיו למס עובד: 16. דן ידין עמו. ינקום נקמת עמו מפלשתים כמו עה)כי ידין ה' עמו: כאחד שבטי ישראל. כל ישראל יהיו כאחד עמו ואת כלם ידין ועל עה)שמשון נבא נבואה זו "ועוד יש לפרש כאחד שבטי ישראל עו)כמיוחד שבשבטים הוא דוד שבא מיהודה: 17. שפיפן. הוא נחש ואומר אני שקרוי כן "על שם שהוא נושף כמו עז)ואתה תשופנו עקב: הנשך עקבי סוס. כך דרכו של נחש ודמהו לנחש הנושך עקבי סוס: ט"ויפל רכבו אחור. שלא נגע בו. ודונגמתו מצינו בשמשון עח)וילפת שמשון את שני עמודי התוך וגומר ושעל הגג מתו. ואונקלוס תרגם כחיוי חורמן שם מין נחש שאין רפואה לנשיכתו ט"והוא צפעוני וקרוי חורמן על שם שעושה הכל חרם, וכפיתגא כמו פתן, יכמון יארוב: 18. לישועתך קויתי ה'. נתנבא שינקרו פלשתים את עיניו וסופו לומר עט)זכרני נא וחזקני נא אך הפעם וגו': 19. "גד גדוד יגודנו. כלם לשון גדוד הם וכך חברו מנחם. ואם תאמר אין גדוד בלא שני ד', יש לומר גדוד שם דבר צריך שני דלתי"ן שכן דרך תיבה בת שתי אותיות לכפול בסופה ואין יסודה אלא שתי אותיות וכן אמר פ)כצפור לנוד מגזרת פא)שבעתי נדודים סב)שם נפל שדוד מגזרת פג)ישוד צהרים אף יגוד יגודנו וגדוד מגזרה אחת הם וכשהוא מדבר בלשון יפעל אינו כפול כמו יגוד ינוד ירום ישוד

יסוב

סד) דף ע"ד ג': קה) דברים ל"ג: קו) שמות כ"ו: קז) תכמוזת: קח) ע' ח"ת: קט) תכחושת ח"י ג"כ: ע) ע' ג"כ פ' ע"ב: עא) ד"ה ל' י"ב: עב) שמואל ב' כ"ב: עג) תהלים ע"ח: עד) דברים ל"ג: עה) ע' ח"ת ח"י ג"כ פושע י' ועי' בראשית ס: עו) ע' תכחושת ג"כ ע' ל"ע: עז) בראשית ג': עח) שופטים ט"ז: עט) שופטים ט"ז: פ) ומשלי כ"ו: פא) ליוב ז': פב) שופטים ה': פג) תהלים ל"ת:

שסיין ונסיח את הסכוכ: 'עינים—תרגמו ל' כיס"ך ד"ת: "שיני. כיס"כ וכוכת כס"י על לשון הכתוב שן הסלע נשמוטל ת' י"ל ועי"ב *שמות י"ל ב': ט"לכסבר ונרקת בל' כך מנדיל בין תרע יסרמל לתרץ הנעים *יבמות ע"ד: 'נמל פורט"ו ונקוס שסספיעות ונמסכות שס ליבשה *יומא ל"ת: "ע' *נמדבר כ"ל פס' ת' יגרס לשון עשה: "לכפקס. בכי"ס ובד"י: "ועול—ונייסורס ל' כיעב"ס: "ע' נמחברת ונמס סורס שך שכתב שס "וגס יתכן להיות ונגזרתס שפיפן עלי תרס ונקרא שמו על ענין ונפעלו ותתם תסופנו עקב ונרמה שפתרון רחוי ונכון היטב תבל לת יוכל כל פותר וכל יודע פשר תסר תיגנו ונשיב ונתקרי שלשון לדעת תס על תודות ונפעלו נקרא שפיפון תו סוא שמו כמו נתם ושקף ונפעלו תסר לת יוכו שמותס על טעם ונפעלם ותף על פי שים מליס לחויס לסגזר כפי ענינם לקבצם ונפעלם לת יוכל למנות תכונת היקוד כי נעלם": ט"ויפל—תרגם ל' כילע"ו: ט"וכן נתמך בנודקם (ויקרא רבה) נפעון ונפרים בין ניתם לחיים: "גד—ילחמו ומעני סס"ל ל' כילעו"ס

[1] Marche (דיל מתרק, דיל נפעלע תיינעם לתנדעם תדער נעלירקעם):

יסוב וכשהוא מתפעל או מפעיל אחרים הוא כפול כמו יתגודד יתרומם יתבולל יתעודד. ובלשון מפעיל פד) יתום ואלמנה יעודד פה) לשושבב יעקב אליו פו) משושבב נתיבות. יגודנו האמור כאן אינו לשון שיפעלוהו אחרים אלא כמו יגוד הימנו כמו פז) בני יצאוני יצאו ממני. גד גדוד יגודנו. גדודים יגודו הימנו פח) שיעברו הירדן עם אחיהם למלחמה כל חלוץ עד שנכבשה הארץ: והוא יגד עקב. כל גדודיו ישובו על עקבם לנחלתם שלקחו בעבר הירדן ולא יפקד מהם איש: עקב. בדרכו ובמסלותם שהלכו ישובו כמו פט) ועקבותיך לא נודעו וכן ל) בעקבי הצאן בלשון לעז טרצי"אס: 20. מאשר שמנה לחמו. מאכל הבא מחלקו של אשר יהא שמן שיהיו זתים מרובים בחלקו והוא טוש שמן כמעין. וכן ברכו משה לא) וטובל בשמן רגלו כמו ששנינו במנחות. °פעם אחת הוצרכו אנשי לודקיא לשמן "וכו': 21. אילה שלחה. לב) זו בקעת גינוסר שהיא קלה לבשל פירותיה כאילה זו שהיא קלה לרוץ. אילה שלחה, אילה משולחת לרוץ: הנתן אמרי שפר. כתרגומו. ד"א לג) על מלחמת סיסרא נתנבא לד) ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי וגו' והלכו שם בזריזות וכן נאמר שם לשון שלוח, בעמק שלח ברגליו: הנתן אמרי שפר. על ידם שרו דבורה וברק שירה. ורבותינו דרשוהו על יום קבורת יעקב כשערער עישו על המערה במסכת סוטה לה) ותרגומו יתרמי עדבית יפול חבלו והוא יודה על חלקו אמרים נאים ושבחו: 22. בן פרת. בן חן והוא לשון ארמי אפריין נמטייה לרבי שמעון בסוף בבא מציעא לו): בן פרת עלי עין. חנו נטוי על העין הרואה אותו: בנות צעדה עלי שור. לז) בנות מצרים היו צועדות "(על החומה) להסתכל ביפיו בנות הרבה צעדה כל אחת ואחת במקום שתוכל לראותו משם: °עלי שור. על ראייתו כמו לח) אשורנו ולא קרוב. ומ"א יש רבים וזה נוטה ליישוב המקרא. פרת ת"ו שבו הוא תקון הלשון כמו לט) על דברת בני האדם: שור. כמו לשור, כא עלי שור, בשביל לשור. ותרגום של אונקלוס בנות צעדה עלי שור תרין שבטין יפקון מבנוהי וכו' וכתב בנות ק) על שם בנות מנשה בנות צלפחד שנטלו חלק בשני עברי הירדן. ברי דיסגי יוסף, פרת לשון פריה ורביה. ויש מ"א קא) בו המתישבים על הלשון בשע שבהא עשו לקראת יעקב בכלן קדמו האמהות ללכת לפני בניהם להשתחוות וברחל כתיב נגש יוסף ורחל וישתחוו. אמר יוסף רשע הזה עינו רמה שמא יתן עינו באמי יצא לפניה וישרבב קומתו לכסותה והוא שברכו אביו בן פרת הנדלת עצמך יוסף עלי עין של עשו לפיכך זכית לגדולה: בנות צעדה עלי שור. להסתכל בך בצאתך על מצרים. ועוד דרשוהו כב קג) לענין שלא ישלוט בזרעו

פד) תהלים קמ"ו: פה) ישעיה נ"ז: פו) סם כ"ח: פז) ירמיה י': פח) ח"ל: פט) תהלים ע"ז: צ) שיר ח': צא) דברים ל"ג: °קף פ"ה ב': צב) תנחומא ג"כ: צג) ע' ג"כ: צד) סופרים ד': צה) קף י"ג וע"ג ח"י: צו) קף קי"ע: צז) ע' ג"כ: צח) נמדבר כ"ד: צט) קהלת ג': ק) ע"ג תנחמ' פ' פנחס: קא) ע' ב"ר פ' ע"ח: קב) ע' סוטה ל"ו ב':

וכי"ל: "נייט פולמוסטוס (שלים נכרי) אחד מעכו לו לך והבא לנו שמן בשמא רבוא הלך ליכוסליס אמרו לו לך לגוד (סוף שכוסות עיירות שבא"י) הלך לגוד מעכו לו לך לגוסס חלב אחרו לו לך אחל פלוני לשלם הלז ומלאו שביס עוזק (שמופר שביב הזיח בעין טבעת כמו עיזקתא) מחת זתיו אחר לו ים לך שמן בשמא רבוא שאני לריך אחר לו הואתן לי על שאשייס מלאכתי האתין על שאשייס מלאכתו לאחר שאשייס מלאכתו השאיל כליו למחוריו (כמו שכיר עני) וכיס מעקל (השליך האבנים מן השבלים) ובא בדרך אחר לו ים לך שמן בשמא רבוא כמדומה לאי שאשמוק שאקו בי היסודים כיון שאגיע לעיכו הוליאם לו שאשתו קומקומוס של אחין ואקח בו ידיו וכגליו הוליאם לו אשל של זהב אליאם שמן ומעל בו ידיו וכגליו לקייס עם שני ומוכל בשמן רגלו לאחר שאבאלו ואתו אגדל לו שמן בשמא רבוא אחר לו כלום אחם לריך ליותר אחר לו הן אלא שאתין לי לעיס אחר לו אם אחם רוצה ליקח קח ואלי אלך עמך ואטול לעיני אגדל לו שמן בי"ח רבוא אחרו לא הניח אותו האיש לא קום ולא פרד ולא גמל ולא אחור בא"י אלא שכיכו כיון שהגיע לעיכו יצאו אכסי עיכו לקלסו (לשבחו על שקנה לאיש כל כך) אחר לא לי קלסוני אלא לזה שבא עיני אגדל לי שמן בק' רבוא ואלי רוצה לקייס עם שגאחר יש נאעשר ואין כל (שגוב בעלמו כעשיר ואין לו כלום) אתהוסס ואין רב (ויש טוב בעיני ויש לו הן רב כגון זה שהיה עשיר גדול ואוהב עושה עבדות שלהו בעלמו כמו עיני): "על האומנים לי בכ"י ובל"י: בל"ח עלי שור. יל"ל: כא ל"ח עלי שור. כי"ע: כב זה לשון הגמרא אל תהי קורא עלי עין אלא

Traces [1] (שכוכען):

בזרעו עין הרע. ואף כשברך מנשה ואפרים ברכם כדגים שאין עין הרע שולטת בהם: 23. וימררהו וירבו. וימררוהו אחיו וטררוהו פוטיפר ואשתו לאסרו לשון קנ) וישררו את חייהם: ורבו. נעשו לו אחיו אנשי ריב ואין הלשון הזה לשון פעלו שאם בן היה לו לינקד וָרָבוּ כמו קל) המה מי מריבה אשר רבו וגו'. ואף אם לשון רביית חצים הוא כך היה לו להנקד אינו אלא לשון פועלו כמו קפ) שמו שמים שהוא לשון הושמו וכן קו) רמו מעט שהוא לשון הורמו אלא שלשון הורמו והושמו ע"י אחרים ולשון שמו, רמו, רבו, מאליהם הוא משומים את עצמם נתרוממו מעצמם נעשו אנשי ריב. וכן קז) דומו יושבי אי כמו נדמו. וכן תרגם אונקלוס ונקמוהי: בעלי חצים. קפ) שלשונם כחץ. ותרגומו לשון קט) ותהי המחצה, אותן שהיו ראויים לחלוק עמו נחלה: 24. ותשב באיתן קשתו. נתישבה בחוזק: קשתו. חזקו: ויפזו זרעי ידיו. זו היא נתינת טבעת על ידו לשון קי) זהב מופז זאת היתה לו מידי הקב"ה שהוא אביר יעקב ומשם עלה להיות רועה אבן ישראל עקרן של ישראל לשון קיא) האבן הראשה לשון מלכות ואונקלוס אף הוא כך תרגמו, ותשב. ותבת בהון נביאותיה, החלומות אשר חלם להם, על דקים אודייתא בסתרא קיב) תוספת הוא ולא מלשון עברי שכמקרא ושוי בתוקפא רוחצניה תרגום של באיתן קשתו, וכך לשון התרגום על העברי ותשב נבואתו בשביל שאיתנו של הקב"ה היתה לו לקשת ולמבטחה בכן יתרמא דהב על דהעוהי לכך ויפזו זרועי ידיו, לשון פז: אבן ישראל. לשון נוטריקון אב ובן קיג) אבהן ובנין יעקב ובניו: כג) ורבותינו דרשו ותשב באיתן קשתו כד) על כבישת יצרו באשת אדניו וקוראו קשת על שם שהזרע יורה פחץ: ויפזו זרעי ידיו. כמו ויפוצו, שיצא הזרע מבין אצבעות ידיו: מידי אביר יעקב. שנראתה לו דמות דיוקנו של אביו וכו' כדאיתא בסוטה קיל): 25. מאל אביך. היתה לך זאת והוא יעזרך: ואת שדי. קטו) ועם הקב"ה היה לבך כשלא שמעת לדברי אדונתך והוא יברכך: ברכת שדים ורחם. קטז) ברכתא דאבא ודאמא. כלומר יתברכו המולידים והיולדות שיהיו הזכרים מזריעין טיפה הראויה להריון והנקבות לא ישכלו את רחם שלהן להפיל עובריהן: שדים. קיז) ירה ירה מתרגמינן אישתראה ישתדי, אף שדים כאן על שם שהזרע יורה כחץ: 26. ברכת אביך גברו וגו'. הברכות שברכני הקב"ה גברו והלכו על הברכות שברך את הורי: עד תאות גבעת עולם. לפי שהברכות שלי גברו עד סוף גבולי גבעות עולם קיח) שנתן לי ברכה פרוצה בלי מצרים מגעת עד ד' קצוות העולם שנאמר ופרצת ימה וקדמה וגו' מה שלא אמר לאברהם אבינו וליצחק. לאברהם אמר שא עיניך וראה צפונה וגו' כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולא הראהו אלא ארץ ישראל בלבד, ליצחק אמר כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקימותי את השבועה וגו' וזהו שאמר ישעיה קיט) והאכלתיך נחלת יעקב אביך ולא אמר נחלת אברהם: הורי. לשון הריון שהורוני במעי אמי כמו קכ) הורה גבר: עד תאות כה). עד קצות כמו קכא) והתאוית לכם לגבול קדמה, תתאו לבא חמת. תאות. אשמו"לין בלעז כך הברו מנחם בן סרוק. ואונקלוס תרגם תאות עולם לשון תאוה וחמדה וגבעות לשון קכב) מצוקי ארץ כו) שחמדתן אמו והזקיקתו לקבלם: תהיין כולם לראש יוסף: נזיר אחיו. קכג) פרישא דאחוהי שנבדל מאחיו כמו קכד) וינזרו מקדשי בני ישראל קכה) נזרו אחור: 27. בנימין זאב יטרף. קכו) זאב הוא אשר יטרף

קנ) שמות ח': קא) נמדבר כ': קפ) ירמיה ג': קפא) מיכה ב"ד: קפב) ישעיה כ"ג: קפג) ע' ג"כ: קפד) נמדבר ל"ח: קפה) מלכים ב' י"ח: קפו) זכריה ל': קפז) נחמיה ט"ו: קפח) ה"ח: קפט) תה' ק"ח ד': קצ) מיכה ג': קצא) נמדבר ל"ח: קצב) שמואל ב' ג': קצג) ה"ח: קצד) ויקרא כ"ג: קצה) ישעיה ח': קצו) מנחומא:

עולי עין ופיכם"י עולי סעין ומין סעין עולם עליהם: כג) וכ"ל—בפושטא נמלא בכי"כ כתן קולם סמיוס דפסוק כ"ל ולא כלשכ הוא בדפוסים בפוף פסוק כ"ו: כד) קשתו. שכבת זרעו על שם שיורה בחץ: ויפוזו לשון ויפוצו שהזין והלדי ומתפלפין כמו זעקת נעקת: שהעץ מלבעותיו בקרקע. ומפיהך עליהן כדי שיתייבר ויורד בלעדו ויעבור תוקף ילכו: כה) סכרים"ם גרסי ומס הכרכות שחמדתן למו ומזקיקתו לקבלן ומפי על ג"כ ס' תולדת פסוק וילך ויקח ויבא למנו תוכ ופסוק ובוכה: כו) ע' נמדבר ספר כי

[1] Émoulis (אמיולנט):

יטרף, נבא על שיהיו עתידין להיות חטפנין קכז)וחטפתם לכם איש אשתו בפלגש בגבעה ונבא על שאול שהיה נוצה באויביו סביב שנא' קכח)ושאול לכד המלוכה וג' וילחם וג' במואב וג' ובאדום וגו' ובכל אשר יפנה ירשיע: בבקר יאכל עד. לשון בזה ושלל המתורגם עדאה. ועוד יש לו דומה בלשון עברית קכט)אז חולק עד שלל ועל קל) שאול הוא אומר שעמד בתחלת [כו] פריחתן וזריחתן של ישראל: ולערב יחלק שלל. אף משתשקע שמשן של ישראל ע"י נבוכדנצר שיגלם לבבל. יחלק שלל. קלא)מרדכי ואסתר שהם מבנימין יחלקו את שלל המן שנאמר קלב)הנה בית המן נתתי לאסתר. ואונקלוס תרגם על שלל הכהנים בקדשי המקדש: 28. וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם. קלג)והלא יש מהם שלא ברכם אלא קנטרן אלא כך פירושו ואת אשר דבר להם אביהם מה שנאמר בענין. יכול שלא ברך לראובן שמעון ולוי ת"ל ויברך אותם כלם במשמע: איש אשר כברכתו. קלד)ברכה העתידה לבא על כל אחד ואחד ברך אתם. לא היה לו לומר אלא איש אשר כברכתו ברך אותו מה ת"ל ברך אותם לפי שנתן ליהודה גבורת ארי ולבנימין חטיפתו של זאב ולנפתלי קלותו של איל יכול שלא כללן כלם בכל הברכות תלמוד לומר ברך אותם: 29. נאספ אל עמי. על שם שמכנסין הנפשות אל מקום גניזתן [כז] שיש אסיפה בלשון עברי שהיא לשון הכנסה כנון קלה)ואין איש מאסף אותי הביתה. קלו)ואספתו אל תוך ביתך קלז)באספכם את תבואת הארץ, הכנסתם לבית מפני הגשמים. קלח)באספך את מעשיך [כח]. וכל אסיפה האמורה במיתה אף היא לשון הכנסה: אל אבתי. עם אבותי: 33. ויאסף רגליו. הכניס רגליו: ויגוע ויאסף. ומיתה לא נאמרה בו ואמרו רבותינו קלט)יעקב אבינו לא מת:

ג 2. לחנט את אביו. ענין טרקחת בשמים הוא: 3. וימלאו לו. השליטו [א]לו ימי חניטתו עד שמלאו לו מ' יום: ויבכו אתו מצרים שבעים יום. מ' לחניטה ול' לבכיה מ)לפי שבאה להם ברכה לרגלו [ב] שכלה הרעב והיו מי נילום מתברכין: 5. אשר כריתי לי. כפשוטו כמו ג)כי יכרה איש. ומדרשו עוד מתישב על הלשון כמו אשר קניתי ג)אמר ר' עקיבא כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למכירה כירה. ועוד מדרשו ז)לשון כרי דגור שנטל יעקב כל כסף וזהב שהביא מבית לבן ועשה אותו כרי ואמר לעשו טול זה בשביל חלקך במערה: 6. כאשר השביעך. ואם לא בשביל השבועה לא חייתי מניחך אבל ירא לומר עבור על השבועה שלא יאמר אם כן אעבור על השבועה שנשבעתי לך שלא אגלה על לשון הקודש שאני מכיר עודף על ע' לשון ואתה אינך מכיר בו כדאיתא ס)במסכת סוטה: 10. גרן האטד. מוקף אטדין היה. ורבותינו דרשוו) על שם המאורע שבאו כל מלכי כנען ונשיאי ישמעאל למלחמה וכיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארונו של יעקב עמדו כלן ותלו בו כתריהם והקיפוהו כתרים כגרן המוקף סיג של קוצים: 12. כאשר צום. מהו אשר צום? 13. וישאו אתו בניו. ז)ולא בני בניו שכך צום אל ישאו מטתי לא איש מצרי ולא אחד מבניכם שהם מכנות כנען אלא אתם וקבע להם מקום ג' למזרח וכן לד' רוחות וכסדרן למסע מחנה של דגלים נקבעו כאן, לוי לא ישא שהוא עתיד לשאת את הארון ויוסף לא ישא לפי שהוא מלך, מנשה ואפרים יהיו תחתיהם

וזהו

קכז) סופטים כ"ה: קכח) שמואל ה' י"ד: קכט) ישעיה ל"ג: קל) ע' תנח': קלא) סם: קלב) אסתר ח': קלג) סם' דצתי ע' ויהי המקיב: קלד) מכמונת: קלה) סופטים י"ט: קלו) דבריס כ"ג: קלז) ויקהל כ"ג: קלח) שמות כ"ג: קלט) תענית ה': ג ה) ע' לעיל * פי' מ"ז פס' י' ו"ע: ג) שמות כ"ב: ג) סופה י"ג: 7) תנח' ב"כ: ה) דף ל"ו ב': ו) סופה י"ג: ז) תנח' פ' נשמדבר:

סם הלקחי הנוסף כאשר קדמתי אותה לעיל ויש נתחלקת בדפוסים לג' חלקים נפרדים: [כו] ונלכותו נקרן וזריחתן של ישראל כי"ם: [כז] אסאר דברי רש"י נכללו בדברי המדרש כוכן פרק ט' וזה הלשון סם „נסמוות הלדיקים שנ"ע עומדים מבוזות מזוזות חיים ומשני ביתו ומנסאתו ומנסאתם על שנט הנח ענמו וכן כתיב ונאספת אל עמך אל בני המנסאתם ויאמוף אל עמיו לבני הנשבטים": [כח] כי"ע וכל"ל ולא כאשר היא בדפוסים נשנום:

ג [א] לו לי' נכיס"ר: הנליונו ליתי. נמז': ויתלאו לו מ' יום הנליונו ליתי מניטתו עד שתלאו לו מ' יום. נם' הזכרון: [ב] נוכח שכלה. כי"ל:

וזהו ח)איש על דגלו באותות באות שמסר להם אביהם לישא מטתו: 14. הוא ואחיו וכל
העלים אתו. ט)בחזרתן כאן הקדים אחיו למצרים העולים אתו ובהליכתן הקדים מצרים לאחיו שנא׳
ויעלו אתו כל עבדי פרעה וגו׳ ואח״כ כל בית יוסף ואחיו, אלא לפי שראו כבוד שעשו מלכי
כנען שתלו כתריהם בארונו של יעקב נהגו בהם כבוד: 15. ויראו אחי יוסף כי מת אביהם.
י)מהו ויראו הכירו במיתתו אצל יוסף שהיו רגילים לסעוד[ג] על שלחנו של יוסף והיה מקרבן
בשביל כבוד אביו ומשמת יעקב לא קרבן: לו ישטמנו. [ד]שמא ישטמנו. לו מתחלק לענינים
הרבה יש לו משמש בלשון בקשה ולשון הלואי כגון יא)לו יהי כדברך יב)לו שמעני יג)ולו
הואלנו יד)לו מתנו. ויש לו משמש בלשון[ה] אם ואולי כגון טו)לו חכמו טז)לו הקשבת למצותי
יז)ולו אנכי שוקל על כפי. ויש לו משמש בלשון שמא. לו ישטמנו ואין לו עוד דומה במקרא
והוא לשון אולי כמו יח)אולי לא תלך האשה אחרי לשון שמא הוא. ויש אולי לשון בקשה
כגון יט)אולי יראה ה׳ בעיני כ)[ו]אולי ישיב ה׳ אותי הרי הוא כמו לו יהי כדברך. ויש אולי לשון
אם כא)אולי יש חמשים צדיקים: 16. ויצוו אל יוסף. כמו כב)ויצום אל בני ישראל צוה למשה
ולאהרן להיות שלוחים אל בני ישראל. אף זה ויצוו אל שלוחם להיות שליח אל יוסף לומר
לו כן. ואת מי צוו? כג)את בני בלהה שהיו רגילין אצלו שנאמר כד)והוא נער את בני בלהה:
אביך צוה. כה)שנו בדבר מפני השלום כי לא צוה יעקב כן שלא נחשד יוסף בעיניו: 17. שא
נא לפשע עבדי אלהי אביך. אם אביך מת אלהיו קיים והם עבדיו: 18. וילכו גם אחיו.
[ז]מוסף על השליחות: 19. כי התחת אלהים אני. שמא במקומו אני בתמיה אם הייתי רוצה
להרע לכם כלום אני יכול והלא אתם כולכם חשבתם עלי רעה והקדוש ברוך הוא חשבה לטובה
והיאך אני לבדי יכול להרע לכם: 21. וידבר על לבם. כו)דברים המתקבלים על הלב. עד
שלא ירדתם לכאן היו מרננים עלי שאני עבד, על ידיכם נודע שאני בן חורין ואם אני הורג
אתכם מה הבריות אומרות? כת של בחורים ראה ונשתבח בהן ואמר אחי הם ולבסוף הרג
אותם יש לך אח שהורג את אחיו? דבר אחר כז)עשרה נרות לא יכלו לכבות נר א׳ [ח]וכו׳:
23. על ברכי יוסף. כתרגומו גדלן בין ברכיו:

הסלת פרשת ויחי.

ח)במדבר ב׳: ט)סוטה י״ג: י)ע׳ ילקוט בשם ב״ר: יא)בראש׳ ל׳: יב)שם כ״ג: יג)יהושע ז׳: יד)במדבר י״ד: טו)דברים
ל״ב: טז)ישעיה מ״ח: יז)שמואל ב׳ י״ח: יח)בראש׳ כ״ג: יט)שמואל ב׳ ט״ז: כ)יהושע י״ד: כא)בראש׳ י״ט: כב)שמות
ו׳: כג)ע׳ ילקוט: כד)בראשית ל״ז: כה)ב״ר יבמות ס״ה: כו)ע׳ ב״ר: כז)מגילה ט״ז ב׳:

[ג]עמו. כיס״ר: [ד]שמא ישטמנו ל׳ כיע״א: [ה]בלש׳ אם כגון. כי״ס וש״א: בלש׳ אולי כגון. כי״ר: [ו]כריך
למחוק תיבת ישיב: [ז]מוסב. כ׳ הקניזל וס׳ הזכרון כלומר זה הגם האמור בכתוב מוסב על השליחות
לא על האנשים: [ח]כר אחד היאך יכול לכבות עשרה נרות. כיס״ר ד״י:

חזק.

שמות.

א 1. ואלה שמות בני ישראל.ב) אף ע"פ שמנאן בחייהם א)בשמותם, חזר ומנאם ב)במיתתם, להוריע חבתם, שנמשלו לכוכבים, שמוציאם ג)ומכניסם במספר ובשמותם, שנאמר ג)המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא: 5. ויוסף היה במצרים. ג)והלא הוא ובניו היו בכלל שבעים, ומה בא ללמדנו? וכי לא היינו יודעים שהוא היה במצרים? אלא להודיעך צדקתו של יוסף, הוא יוסף ד)הרועה את צאן אביו, הוא יוסף שהיה במצרים, ועשה מלך, ועומר בצדקו: 7. וישרצו. ז)שהיו יולדות ששה בכרס אחד: 8. ויקם מלך חדש. ה)רב ושמואל, חד אמר חדש ממש, וחד אמר ה)שנתחדשו גזרותיו: אשר לא ידע. ו)עשה עצמו כאלו לא ידעו: 10. הבה נתחכמה. ז)כל הבה לישון הכנה והזמנה לדבר הוא, כלומר הזמינו עצמכם לכך: נתחכמה לו. לעם, ז)נתחכמה מה לעשות לו. ורבותינו דרשוח) נתחכם' למושיען של ישראל, ח)לדונם במים, שכבר נשבע שלא יביא מבול לעולם: ועלה מן הארץ. על כרחנו. ורבותינו דרשוט), כאדם שמקלל עצמו ותולה קללתו באחרים, ט)והרי הוא כאלו כתב ועלינו מן הארץ והם יירשוה: 11. עליו. על העם: מסים. לשון מס, שרים שגובין מהם המס, ומהו המס? שיבנו ערי מסכנות לפרעה: למען ענתו בסבלתם של מצרים: ערי מסכנות. כתרגומו, י)וכן י"א)לך בא אל הסוכן הזה, גזבר הממונה על האוצרות: את פיתם ואת רעמסס. יב)שלא היו ראויות מתחלה לכך, ועשאום חזקות ובצורות לאוצרות: 12. וכאשר יענו אתו. בכל מה שהם נותנין לב לענות כן לב הקב"ה להרבות ולהפריץ: יא)כן ירבה. יב)כן רבה וכן פרץ. יג)ומדרשו, יג)רוח הקודש יד)אומרת כן, אתה אומרים פן ירבה ואני אומר כן ירבה: ויקצו. קצו בחייהם. ורבותינו דרשו יל)בקוצים היו בעיניהם: 13. טו)בפרך. טו)בעבוד הקשה, טז)המפרכת את הגוף ומשברתו: 15. למילדת. הוא לשון מולידות, אלא שיש ל' קל ויש ל' כבד כמו שובר ומשבר, דובר ומדבר, כך מוליד ומילד: שפרה. יז)יוכבד, על שם יח)שמשפרת את הולד: פועה. יז)זו מרים, יט)שפועה ומדברת והוגה לולד, כדרך הנשים המפייסות תינוק הבוכה. פועה לשון

א ב)ע"כ: ג)יציאה מ': נ)ע' ס"ך ופסוקי פ' המזמור: ד)תנח' ס"כ: ה)סוטה י"ל ס"ך: ו)ע"ז: ז)ע"נ * נלמ' י"ל ד' ול"ם ע"ז: ח)סוטה י"ל: ט)סס: י)ע' ס"ך וכן במתכת מנחס: יל)יציאה כ"ב: יב)ע' סוטה י"ל ס"ך: יג)סס: יד)סס: טו)ע' סס: טז)סוטה י"ל ג' ס"ך: יז)סס:

א אבמותם ל' זכי"ל וכל"מ: בלאחר מיתתן. כ"י לל"ל: גומכניסן ל' כ"י לל"ל: דמסיים רועה כי"ו ומזכ': הלל כתיב ויאמ עלך מלכים ויעלוך תחתיו לאחר: ולמעת עם. כי"כ: זנקוק לנו מכעה כנגדו: חנלוים. כילוו"ך ל"ל: בעם נלוים. אלא יוכל לומר לותנו זו שיעשו מלכיו שנדד מידם כנגד מידה לדוד המגדל ולאחמי' קדוש: טועליו מן הארץ מנצני ליט. יגרשונו מן הארץ ונלי ועלם הלוחי שילחים שולחים מהלכם הולך וילחים מנחיסם: זפי התפוס בולעו. נשלע בארץ: לחשון לחשון ותכוסם. כשהיו בונין קלת היו מתכוסם ונופל ותוכין ובונין וסוח נופל: אאשלח בחובות גרם ל"ל כן ירבה ע"ם: בכן—כן ל' כי"כ: וכן פורץ. כ"י: גזה פשוטו ומדרשו. כ"י לל"ל: דומשמרתן ליטרלל ולוונר למלכים אין מועיל לכם כן ירבה תמיד וכן יפרוץ: טוכלילו עיניהם וגופם מלאים קוניס בדלותם את יטרלל פרים ורבים: טזבפריכה. בשבדון גוף ומתניהם וחזקה: זזהמפרכת ומשברת את הגוף. כיכוו"כ ל"ל: חחמפר. כמו שעושין לתינוקות לייבש את תיבריהם ולתקנם שיתקיין ונעשר הלילה: טמסיימה

לשון צעקה, כמו יח)כיולדה אפעה׃ 16. ביולדכן. כמו בהולידכן׃ על האבנים. מושב האשה היולדת, במקום אחר יט)קוראו משבר; וכמוהו כ)עושה מלאכה על האבנים, מושב. כ כלי אומנות יוצר חרש׃ אם בן הוא וגו׳. כא)לא היה מקפיד אלא על הזכרים, שאמרו לו אצטגנינין שעתיד להוליד בן המושיע אותם׃ והיה. ותחיה׃ 18. ותחיין את הילדים כא. כב)מספקות להם מזון. כג תרגום הראשון וקיימא, והשני כג וקיימתון, לפי שלשון כד עבר לנקבות רבות תיבה זו וכיוצא בה משמשת כה לשון פעלו ולו׳ פעלתם, כגון כג)ותאמרנה איש מצרי כו לשון עבר כמו ויאמרו לזכרים, כד)ותדברנה בפיכם לשון דברתן, כמו ותדברו לזכרים, וכן כה)ותחללנה אותי אל עמי, לשון עבר חללתן, כמו ותחללו לזכרים׃ 19. כי חיות הנה. בקיאות כמילדות, תרגום מילדות חייתא. ורבותינו דדישו כו)הרי הן כז משולות לחיות השדה, שאינן צריכות מילדות. והיכן משולות לחיות? כז)גור אריה, זאב ישרף, בכור שורו, אילה שלחה, ומי שלא נכתב בו תרי הכתוב כללן כח ויברך אותם, ועוד כתיב כט)מה אמך לביא׃ 20. ויטב. היטב להן. וזה חלוק בתיבה שוסודה שתי אותיות ונתן לה ויו״ד בראשה, כשהיא באה לדבר ל׳ ויפעיל הוא נקוד היו״ד כט בצירי שהוא קמץ קטן, כגון וייטב אלהים למילדות, כט)וירב בבת יהודה, הרבה תאנים, וכן ל)ויגל את השאירית דנבוזראדן, הגלה את השארית, לא)ויפן זנב אל זנב, הפנה הזנבות זו לזו, כל אלו ל׳ הפעיל את אחרים׃ וכשהוא מדבר בלשון ויפעל הוא נקוד היו״ד בחירק, כגון לב)וייטב בעיניו, לישון הוטב, וכן לג)וירב העם, לד נתרבה העם, לד)ויגל לה יהודה, הגלה יהודה, לה)ויפן כה וכה, לו הפנה לכאן ולכאן. ואל תשיבני ויולך, וישב, וירד, ויצא, לפי שאינן מנזרתן של אלו, שהרי היו״ד ישוד בהן, ילך, ישב, ירד, יצא, י׳ אות שלישית בו׃ 20. וייטב אלהים למילדת. מהו הטובה? 21. ויעש להם בתים. לז בתי כהונה ולויה ומלכות שקרויין בתים, לח כמו שכתוב לו)לה ויבן את בית ה׳ ואת בית המלך, כהונה ולויה מיוכבד ומלכות ממרים—כדאיתא במסכת סוטה לז)׃ 22. לכל עמו לט). מ אף עליהם גזר, לט)יום שנולד משה אמרו לו אצטגנינין, היום נולד מושיען, ואין אנו יודעים אם ממצרים אם מישראל, מ)ורואין אנו שסופו ללקות במים, לפיכך גזר אותו היום אף על המצריים, שנאמר כל הבן הילוד, ולא נאמר הילוד לעברים. והם לא היו יודעים שסופו ללקות על מי מריבה׃

ויקח

יח)יעשיה מ״ג׃ יט)יעשיה ל״ח׃ כ)ירמיה י״ח׃ כא)ע׳ דה״י שם ועשה בניהו וע״ג לקמן פס׳ ה׳׃ כב)סוטה י״ב ב׳ ופ״ג ם״ב׃ כג)שמות ג׳׃ כד)ירמיה מ״ד׃ כה)יחזקאל י״ג׃ כו)סוטה י״ח ב׳׃ כז)בראשי׳ מ״ט׃ כח)יחזקאל י״ט׃ כט)תיכה ג׳׃ ל)ד״ה ב׳ ל״ז׃ לא)שמות ג׳׃ לב)שמות ח׳׃ לג)ויקרא י׳׃ לד)מלכים ב׳ כ״ה׃ לה)שמות ג׳׃ לו)מלכים ח׳ ט׳׃ לז)קה״ר י״ח ג׳ ופ״ב׃ לח)סוטה י״ב׃ לט)שמות ב׳׃ מ)שמות ג׳׃ מא)מלכים ב׳ כ״ה׃ מב)סוטה י״ב ב׳ קהלת ק״ח׃

פועה גולד. מסמעת לומו כלכך שמסחקים לתיבוקות בדבריס ערבים ולסמעמו׃ פועה. לועקת כמו כיולדה מסמה׃ כ כלי כ״כ׃ כא ותחיין. סוס ליס למיכתב ולח סמיתו סילדים ותחיין ממש סמיו מסייעין למחיותן סמיו טוענות לותן בבתיהן ומגדלות לותם׃ כב תרגום—לזכריס סם״ל ל׳ כי״ל ל״ם׃ כג וקיימתן (בי״ת) פעלתן (נו״ן). בכיוצ״ב וכל״ל גם לפי סגמת בעל לסם ומגלה׃ כד עברית. כי״ע׃ כה לגמלות ולנסתרות בגון פעלו וכגון פעלתם. כי״ר׃ כו לגמן עבר ל׳ כ״י׃ כז לכתיב בית כתיב בית. וני שכתוב בו שקלה בסם בסתם וסיה סרי כתיב בו ומתין כתיב בו סרי כתיב בכל בגסייתן יסל מס למך לביל בין לרוית בבלס למך בגסת ישכלל כולס נקלות לביל׃ כח ויבך—כתיב ל׳ כילל״ך ל״ע׃ כט סיו״ל בקמץ קטן (בגילי שהוא ל׳). כיל״ר׃ ע״ג *מלכים ב׳ י״ז פסוק ו׳׃ ל בבא העם. כי״ר ובדק׃ לא ויגל יהודה הגלה יהודה ל׳ כי״ר׃ ל״ל גלה יהודה כתאב הוא בדק׃ ועו״ג *מלכים ב׳ י״ז פס׳ כ״ג ויגל נקוד בחירק שהוא לשון גלה ותיגו ל׳ הגלה׃ לב פנה לכאן ולכאן. בדק׃ וע׳ *שמעיה ע״ז פס׳ ל׳ ויפן ומשמע הוא עשמו פנה ויפן ומשמע הוא הפנה את תאנים ע״ג בבאר רחבות׃ לג בתי כהונה ולויה ומיוכבד ומלכות ממרים כדאיתא במסכת סוטה ומיני שמקחלין בתים שני ויבן את בית ל׳ ואת בית המלך. כי״ם׃ לד כגון ויבן. כיע״ח׃ לה ל״ל תאב בנה ועו׳ שפרי פ׳ בשעלותך בתים תלו תיני יודע שם הם שני שקלה עשרים שנה תאב בנה שלושה את שני הבתים את בית ל׳ זו כהונה ואת בית המלך זו המלוכות׃ לו לכך כ׳ תמצוות יום שנולד משה נתנו תיסטוגניני היום גולד ומתיעין של ישראל ואין תכו יודעין שם מלרי הוא לו יהודי ועתיד וקיבל כל עמו וביקש מהן ליתן לו המולדין הו ביום ההוא על עמו׃

וגזר לף על עמו׃

ב .1 ויקח את בת לוי. ה)פרוש היה ממנה מפני גזרת פרעה, והחזירה ועשה [א]בה לקוחין שניים, ואף היא נהפכה להיות נערה, [ב]ובת ק"ל שנה היתה, שנולדה [ג]בבואה למצרים בין החומות, ומאתים ועשר נשתהו שם, וכשיצאו היה משה בן שמונים שנה, אם כן כשנתעברה ממנו היתה בת מאה ושלשים וקורא אותה בת לוי[ד]: .2 כי טוב הוא. ז)כשנולד נתמלא הבית כלו אורה: .3 ולא יכלה עוד הצפינו. שמנו לה המצריים מיום שהחזירה, ג)והיא ילדתו לששה חדשים ויום אחד, ד)שהיולדת לשבעה יולדת למקוטעין, והם בדקו [ה]אחריה לסוף תשעה: גמא. גמי ה)בלשון משנה, ובלעז יונק[ו], ו)[ז]ודבר רך הוא [ח]ועומד בפני רך ובפני קשה: בחמר ובזפת. ז)זפת מבחוץ וטיט מבפנים, כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע של זפת: ותשם בסוף. הוא לשון [ט]אגם, רושי"ל בלעז[י], ודומה לו ט)קנה וסוף קמלו: .5 לרחץ על היאר. סרס המקרא ופרשהו ותרד בת פרעה על היאר לרחץ בו: על יד היאר. אצל היאור, כמו ט)ראו חלקת יואב על ידי, והוא לשון יד ממש, שיד האדם סמוכה לו. ורבותינו אמרו, י)הולכות לשון מיתה, כמו יא)הנה אנכי הולך למות, [יב]הולכות למות לפי שמיחו בה; [יג]והכתוב מסייען, כי למה לנו לכתוב ונערותיה הולכות: [יד]את אמתה. את שפחתה. ורבותינו דרשו יג)לשון יד, אבל לפי דקדוק לשון הקדש היה לו להנקד אמתה דגושה, והם דרשו את אמתה את ידה, ונשתרבבה אמתה אמות הרבה: .6 ותפתח ותראהו. את מי ראתה? את הילד. זהו פשוטו. ומדרשו יג)שראתה עמו שכינה[טו]: והנה נער בכה. יד)קולו כנער. .7 מן העבריות. יה)[יו]שהחזירתו על מצריות הרבה לינק ולא ינק, לפי שהיה עתיד לדבר עם השכינה: .8 ותלך העלמה. טו)[יז]הלכה בזריזות ועלמות כעלם: .9 היליכי. טו)נתנבאה ולא ידעה מה נתנבאה הי שליכי: .10 משיתהו. שחלתה, הוא לשון הוצאה בל' ארמי, טז)[יח]כמשחל ביניתא מחלבא, ובלשון עברי משיתיהו לשון הסירותיו, כמו יז)לא [יט]ימוש, יח)לא משו כך חברו מנחם. ואני אומר שאינו ממחברת מש וימוש אלא מגזרת משה, ולשון הוצאה הוא, וכן יט)ימשני ממים רבים, שאלו היה ממחברת מש לא יתכן לומר משיתיהו אלא המישותיהו, כאשר יאמר מן קם הקימותי, ומן שב השיבותי, ומן בא הביאותי, או משתיהו, כמו כ)ומשתי את עון הארץ, אבל משיתי אינו אלא מגזרת תיבה שפעל שלה מיוסד בה"א בסוף התיבה, כגון משה, בנה, עשה, צוה, פנה, כשיבוא לומר בהם פעלתי, תבא היו"ד במקום ה"א כמו בניתי עשיתי צויתי: .11 ויגדל משה

ב ה) ע' קוטא י"ב ג"ב קי"ע ג' וס"כ: ו) קוטא י"ב: ג) כמ"י ודמ"י על ומסה וגם ס' היסב וע' היסב קוטא י"ב:
ד) נדה ל"ח ג': ה) סנה ע"ח: ו) קוטא י"ב ס"ב ס"כ: ז) סס: ח) יסעיה י"ט: ט) שמואל ב' י"ד: י) קוטא י"ב ב' ס"כ:
יא) נדה ל"ט ב': יב) סנה ע"ח: יג) סס: יד) סס: טו) סס: עז) נדכות מ': יז) יהושע מ': יח) נמדבר י"ד: יט) שמואל ב' כ"ב: כ) זכריה ג':

ב [א]לה. נמוז': [ב]בת ק"ל. כלומרסה ולזיל שנולדה ביניתן למצרים ויסרחל עמהו סס כ"י סנה ומסנולל ומסה לה נתעברו מלה פ' סניס כלכת' ומסה בן שמונים סנה וג' בדבסה לל סרעה ולותה סנה ילאו נמלה סעברו מיכידתן על סנולל ומסה ק"ל סנה וכסהזיל עמהם לת יוכבד סיתה מעוברת ממסה כלומר' לקמן בסמעתין לומר כ' מעת ניס נוחלין זו יוכבד. בפרטן לל יוכדי מלכים לותה מלה סבעים מסר לותה ובכלן לותה לומר הבלה מלכיתה סבעים זו יוכבד סהבלייתה מניון בכניסתן לעיר: סיימני נעורות. מזכה ליימי עלוויים בתורת כהנים ותתולר פנים ופסעו הקטיטים: [ג]בבוא למצרים. כי"ס: [ד]חלה סנולדו לה סיימני נעורות. כי"ס: [ה]לחריו. כ"י ל"ל: [ו]זה הוא משתמר יפה מן הכל לפי שהבבד הקטה כשהניס עוליכין לותו בחזקה והוא נתקל והוא ניסוף ונשבר לבל דבר קל נתקל וחזקה כחזן לחתוריו: [ז]ועומד בפני דך ל' כיס"ר ל"ל: [ח]לגס. בל עני עכבה וקניס דקין והוא קנה וסוף קמלו דקיל קנה קניס סוף עכבה דקה: [ט]בא' ניתה כלומרסה וחזיל שהיו ממעות ניהה הללתו בל לזיק: [י]והכתוב —הולכות ל' כי"ל: [יא]בל' שהשכזיות היסבות שהליתי הן יותר נכוונות שהכתוב בהן לת לומתה לת שפשתה וכבוותיו לומרו לומתה ידה ונשתבבה לומתה לומות שהרה ולל כתב יותר ובל"ת יסנה ג"כ כתוב לת לומתה לת שפשתה וכ"ל לסון יד ממש שהשתבבה לומתה לומות שהרה לבל וכ' על דומסה (ס' הזכרון): [יב]והלי לת לסון עם כמו לל שלת יעקב לת לחיו: [יג]ומלי שנה מן העבריות דקלומיה לה מכלל למלכיות לל ניחא לה: [יד]שכל כתה עליה כמו חזק ולמץ תקיף ועלם: [טו]כמושך ניחת שעה מתוך החלב: [טז]לח יחיים. כי"ס:

---

[1] jonc (ניזנע): [2] roseau (שילפלפאר):

משה, והלא כבר כתב ויגדל הילד? כא)אמר רבי יהודה [יו]ברבי אלעזר, הראשון לקומה והשני לגדולה, שמנהו פרעה על ביתו: וירא בסבלתם. כב)נתן עיניו ולבו להיות מצר עליהם: איש מצרי. כג)נוגש היה ממונה על שוטרי ישראל והיה מעמידם מקרות הגבר למלאכתם: מכה איש עברי. מלקהו ורודהו. כג)ובעלה של שלומית בת דברי היה ונתן עיניו בה, ובלילה העמידו והוציאו מביתו, והוא חזר ונכנס לבית ובא על אשתו, כסבורה שהוא בעלה, וחזר האיש לביתו והרגיש בדבר, וכשראה אותו מצרי שהרגיש בדבר, היה מכהו ורודהו כל היום: 12. ויפן כה וכה. כד)ראה מה עשה לו בבית ומה עשה לו בשדה. ולפי פשוטו כמשמעו: וירא כי אין איש. כה)עתיד לצאת ממנו שיתגייר: 13. שני אנשים עברים. כו)דתן ואבירם, הם שהותירו מן המן: נצים. מריבים: למה תכה. כז)אע"פ שלא הכהו נקרא רשע בהרמת יד: רעך. כח)רשע כמותך: 14. מי שמך לאיש. כט)והנה עודך נער: הלהרגני אתה אמר. ל)מכאן אנו למדים שהרגו בשם המפורש: ויירא משה. [יח]כפשוטו. ומדרשו לא)דאג לו על שראה בישראל רשעים [יט]דלטורין אמר מעתה שמא אינם ראויין להגאל: אכן נודע הדבר. כמשמעו. ומדרשו, לב)נודע לי הדבר שהייתי תמה עליו, מה חטאו ישראל מכל שבעים אומות להיות נרדים בעבודת פרך, אבל רואה אני שהם ראויים לכך: 15. וישמע פרעה. לג)הם הלשינו עליו: ויבקש להרג את משה. לד)מסרו [כ]לקוסטינר להרגו ולא שלטה בו החרב, הוא שאמר משה לה)ויצילני מחרב פרעה: [כא]וישב בארץ מדין. נתעכב שם, לו)כמו וישב יעקב: וישב על הבאר. לשון ישיבה. לז)למד מיעקב שנזדווג לו זווגו מן הבאר: 16. ולכהן מדין. לח)רב שבהן, ופרש לו מע"ז ונדוהו מאצלם: את הרהטים. את בריכות מרוצות המים העשויות בארץ: 17. ויגרשום. לט)מפני הנדוי: 20. למה זה עזבתן. מ)הכיר בו שהוא מזרעו של יעקב, שהמים עולים לקראתו: ויאכל לחם. מא)שמא ישא אחת מכם, כמה דאת אמר מב)כי אם הלחם אשר הוא אוכל: 21. ויואל. כתרגומו, ודומה לו מג)[כב]הואל נא ולין, מד)ולו הואלנו מה)הואלתי לדבר. ומדרשו מו)לשון אלה נשבע לו שלא יזוז ממדין כי אם ברשותו: 23. ([כג]ויהי בימים הרבים ההם. שהיה משה גר במדין: וימת מלך מצרים. והוצרכו ישראל לתשועה ומשה היה רעה. ובאת תשועה על ידו, לכך נסמכו פרשיות הללו:) וימת מלך מצרים. מז)נצטרע והיה שוחט תינוקות ישראל ורוחץ בדמם: 24. נאקתם. מח)צעקתם, וכן מט)מעיר מתים ינאקו: את בריתו את אברהם. עם אברהם: 25. וידע אלהים. נתן עליהם לב ולא העלים עיניו:

ג 1. אחר המדבר. א)להתרחק מן הגזל, שלא ירעו בשדות אחרים: אל הר האלהים. ב)על שם העתיד: 2. בלבת אש. בשלהבת אש, ג)לבו של אש, כמו ד)לב השמים ה)בלב האלה. ואל תתמה על התי"ו, יש לנו כיוצא בו, ו)מה אמולה לבתך: מתוך הסנה. ז)ולא אילן אחר, משום ח)עמו אנכי בצרה. אכל. נאכל, כמו ט)לא עבד בה, י)אשר לקח משם: 3. [א]אסרה נא: אסורה מכאן להתקרב שם: 5. של. יא)[ב]שלוף והוצא, כמו יב)ונשל הברזל, יג)כי ישל זיתך: אדמת קדש הוא. המקום[ג]: (7. [ד]כי ידעתי את מכאביו. כמו וידע אלהים, כלומר כי

כא)ע' ילקוט בשם דה"י האחרוך: כב)ע' ש"ר: כג)תנח' ש"ר ויקרא רבה פ' ל"ב: כד)שם: כה)ת"י ילקוט בשם מ' אבכיר: כו)נדרים ס"ד ש"ר: כז)סנהד' נ"ח ב': כח)תנח': כט)שם: ל)שם: לא)שם: לב)שם: לג)שם: לד)ע' ש"ר מכילתא פ' יתרו ותנח': לה)שמות י"ח: לו)בראשית ל"ז: לז)ע' ש"ר ותנחומא: לח)ע' ת"א ש"ר ומכילתא פ' יתרו: לט)תנח': מ)שם: מא)שם: מב)בראש' ל"ט וע' רש"י שם: מג)שופטים י"ט: מד)יהושע ז': מה)בראשית י"ח: מו)נדרים ס"ה: מז)ש"ר: מח)וכן במחברת מנחם: מט)איוב כ"ד:

ג א)ש"ר: ב)ספרי פ' דברים: ג)ע' תנח' ש"ר: ד)דברים ד': ה)שמואל ב' י"ח: ו)יחזקאל ט"ז: ז)תנח' ש"ר: ח)תהלים ל"א: ט)דברים כ"א: י)בראשית ג': יא)ת"י: יב)דברים י"ט: יג)שם כ"ח:

[יו]בר אלעאי. כ"י וד"י: [יח]כפשוטו—לו ל' כ"י: [יט]דילטור. רכיל *סנהד' י"א: [כ]קוסטינר. דיין החוקר ושוטר החוקר ביסורים את המחוייבים: [כא]וישב—יעקב ל' בכ"י רק גי"ד היא: [כב]הואל—הואלנו ל' כיל"ר: [כג]ויהי—הללו ל' בכ"י רק גי"ד היא:

ג [א]אסורה—שם ל' כי"ר: [ב]לשון שלוף. כי"ר ואולי ל"ל לשון שלף ויצא והוא לשון הכתוב באיוב כ"ה: [ג]ואסור להתקרב שם. כיס"ר: [ד]כי—מצעקתם ל' בכ"י:

כי שמתי לב להתבונן ולדעת את מכאוביו ולא העלמתי עיני לאטום אזני מצעקתם:) 10. ועתה
לכה ואשלחך אל פרעה. ואם תאמר מה תועיל? והוצא את עמי. יועילו דבריך ותוציאם
משם: 11. מי אנכי. מה אני חשוב לדבר עם המלכים? וכי אוציא את בני ישראל.
ואף אם חשוב אני, מה זכו ישראל שיעשה להם נס ואוציאם ממצרים? 12. ויאמר כי אהיה
עמך. השיבו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, שאמרת מי אנכי כי אלך אל פרעה,
לא שלך היא כי אם משלי, כי אהיה עמך, וזה המראה אשר ראית בסנה לך האות כי
אנכי שלחתיך. וכדאי אני להציל, כאשר ראית הסנה עושה שליחותי ואינו אוכל, כך תלך
בשליחותי ואינך נזוק; יל)ושאלת מה זכות יש לישראל שיצאו ממצרים? דבר גדול יש לי
על הוצאה זו, שהרי עתידים לקבל התורה [ה]על ההר הזה לסוף ג' חדשים. [ו]שיצאו ממצרים.
[ז]ד"א כי אהיה עמך. וזה שתצליח בשליחותך לך האות על הבטחה אחרת, שאני מבטיחך
שכשתוציאם ממצרים תעבדון אותי על ההר הזה, שתקבלו התורה עליו, והיא הזכות העומדת
לישראל. ודומגת לשון זה מצינו טו)וזה לך האות אבול השנה ספיח וגו', מפלת סנחריב תהיה
לך אות על הבטחה אחרת, שאדרבה חריבה מפירות ואני אברך הספיחים: 14. אהיה אשר
אהיה. טז)אהיה עמם בצרה זו אשר אהיה עמם בשעבוד שאר מלכיות. אמר לפניו רבונו של
עולם מה אני מזכיר להם צרה אחרת? [ח]דיים בצרה זו! אמר לו יפה אמרת [ט]כה תאמר וגו':
15. זה שמי לעלם. יז)[י]חסר ו', לומר העלימהו שלא יקרא בכתבו: וזה זכרי. למדו היאך
נקרא. [כ]וכן דוד הוא אומר, יח)ה' שמך לעולם ה' זכרך לדר ודר: 16. את זקני ישראל.
יט)מיוחדים לישיבה. ואם תאמר זקנים סתם, היאך אפשר לו לאסוף זקנים של ששים רבוא?
18. ושמעו לקולך. כ)[כ]מכיון שתאמר להם לשון זה ישמעו לקולך, שכבר סימן זה מסור
בידם מיעקב ומיוסף, שבלשון זה הם נגאלים, יעקב אמר להם ואלהים פקד יפקד אתכם, יוסף
אמר להם מה)פקד יפקד אלהים אתכם: נקרה עלינו. לשון מקרה, וכן כג)ויקר אלהים כג) ואנכי
אקרה כה [ל]אהא נקרה מאתו הלום: 19. לא יתן אתכם מלך מצרים להלך. טו)אם אין
אני מראה לו ידי החזקה טו)כלומר כל עוד שאין אני מודיעו ידי החזקה לא יתן אתכם להלוך:
לא יתן. לא ישבוק, כמו כג)על כן לא נתתיך, כה)ולא נתנו אלהים להרע עמדי, ובלן לשון
נתינה הם. ויט ולא ביד חזקה. ולא בשביל שידו חזקה, כי מאז אשלח את ידי והכיתי את
מצרים וגו', ומתרגמין אותו ולא בן קדם דהילה תקיף. [י]משמו של רבי יעקב ברבי מנחם נאמר
לי: 22. ומגרת ביתה. מאוחה שהיא גרה אתה בבית: ונצלתם. כתרגומו, ותרוקנון, וכן
וינצלו

יד) ע' ס"כ: עו) יפעיה ל"ז: עז) ע' בראשית ט' צ' ס"ר: יז) בפסוס נ"ו קדושין ע"ת ס"ר: יח) מהליס קנ"ה: יט) ע' יומא כ"ח ג': כ) ע' תנחומא ב"ר ס' נ' וגם ס' ה' ובדר"ת פ' ע"ס: כא) בזהליס כ': כב) בזהליס כ"ג: כג) בזהליס כ"ת: כד) פס ל"ת:

[ה]תורה קס"ל ומח"כ ל"ת על הסר הזה. שתקבלו את התורה לסוף ג' חדשים. כך סיפ הכי בכיש"כ: ג' חדשים לשון שלרכ סוף גם בפס"ם פסוק קמוכוי בחסיסות ע"ם יתעלנו בני עד ג' חדשים ומח"כ ממן לכם התורה (על זאת הטיעלני ילידי המס"ג ומכר"י פרייזאקן תפ"ל לק"ק פילעטענ): [ו]סיליהו ומוכרים כ' כילם"כ: [ז]ל"ת—הכפיפים ל' כילוו"ע: ועי' בדעת זקניס פיפוס זה בפס כי"ק: [ח]ליה לגרם בפעתם. ליה לגרם סיתמוהו גם בפעם שתפת עליהם למס תלחיבם עכשיו בפשוטה קפס: [ט]יפה חמרת תהיה שלחני תליהם. כיס"כ ל"ת: [י]בפ"ב "חמר לו לאן כה תחמר וגו' תליהם לך לחי מודיע לפס חיהי מודיע": [א]כתיב זה שמי לעלם. בפעלמה וכתיב זה זכרי לדמסמע קרייה ולא הפלמה לפון לחר כיון דכתיב זה שמי פפיעת זה זכרי היחך יקרא חלא בשמו: לא כשלחי נכתב. שני שמות ליהיו לפס שכתיבה ופס הקריחה: [ב]וכן—ודור ל' בכ"י: "עי' בחלכתים וזה הלפון בפלכ"ת "ולא נגפכו החותות חלא לחלכפס תבינו ותלכפס תבינו ונפכן ליפקב וילחק וינפכן ליעקב ויעקב ונפכן ליוסף ויוסף ונפכן ל[ח]חיו וחלפר בן יעקב ונפר קול הגחולה לבקר את חפר וכנגד ופס ותהכן ופל זקני ישלחל ונפפו הפ"ת: לעיניהם הלבו זקני ישלחל חלל זקנתם בקרא את חפר וחינהו לם את חיה ועפה חותות לעיניהו כך וכך ח"ל חין בחותות הללו ופוס ח"ל וכלה חמרו לנו פקד פקדתי חתכם ניד פקד פקדתי חתכם ניד חתיהו הפה שתלתים שני ויחון הפה ויפמעו כי פקד ל"י: "חסיס נקרח כיוו"ע נג ונפ': נכיפע"כ וגד"ת מכה—הלוס ל': [ט]חס—להלוך ל' כיעב"כ: [י]כלומר—להלוך ל' כי"ל: "ופמעו—לי ל' כי"כ:

כה) וינצלו את מצרים, כו) ס ויתנצלו בני ישראל את עדים; והנ"ן בו יסוד, ומנחם חברו במחברת צד"י
עם כז) ויצל אלהים את מקנה אביכם, כז) ס אשר הציל אלהים מאבינו, ולא יאמנו דבריו כי אם לא
היתה הנו"ן יסוד והיא נקודה בחירק, לא תהא משמשת בל' ופעלתם אלא בלשון ונפעלתם, כמו
כח) ונסחתם מן האדמה, ונתתם ביד אויב, כט) ונגפתם לפני אויביכם, ל) ונתכתם בתוכה, לא) ואמרתם
נצלנו, לישון נפעלנו, וכל נו"ן שהיא באה בתיבה לפרקים ונופלת ממנה כנו"ן של נוגף נושא, נותן,
נושך, כשהיא מדברת לישון ופעלתם תנקד ב בחטף, כגון לב) ונשאתם את אביכם, לג) ונתתם להם
את ארץ הגלעד, לד) ונמלתם את בשר ערלתכם, לכך אני אומר שזאת הנקודה בחירק מן היסוד
היא, ויסוד שם דבר נצול, והוא מן הלשונות הכבדים, כמו דבור, כפור, למוד, כשידבר בלשון
ופעלתם ינקד בחירק, כמו לה) ודברתם אל הסלע, לו) וכפרתם את הבית, לז) ולמדתם אותם
את בניכם:

ד 2. מזה בידך. ח) לכך נכתב תיבה אחת, לדרוש, ג) מזה שבידך אתה חייב ללקות, א שחשדת
בכשרים, ופשוטו כאדם שאומר לחברו מודה אתה שזו שלפניך אבן היא? אמר לו הן; אמר
לו הריני עושה אותה עץ: 3. ויהי לנחש. ג) רמז לו שסיפר לשון הרע על ישראל ותפש
אומנותו של נחש: 4. ויחזק בו. לשון אחיזה הוא; והרבה יש במקרא, ד) ויחזיקו האנשים בידו,
ה) והחזיקה במבושיו, ו) והחזקתי בזקנו (כל לשון חזוק הדבוק לבי"ת לי אחיזה הוא): 6. מצרעת
כשלג. דרך צרעת להיות לבנה, ז) ואם בהרת לבנה היא, ח) אף באות זה רמז שלשון הרע ספר
באמרו לא יאמינו לי, לפיכך הלקהו בצרעת כמו שלקתה מרים על לשון הרע: 7. ויוצאה
מחיקו והנה שבה כבשרו. ט) מכאן שמדה טובה ממחרת לבא ממדת פורענות, שהרי
בראשונה לא נאמר מחיקו: 8. והאמינו לקל האת האחרון. משתאמר להם בשבילכם
לקיתי על שספרתי עליכם לשון הרע, יאמינו לך, שכבר למדו בכך שהמזדווגין להרע להם לוקים
בנגעים, כגון פרעה ואבימלך בשביל שרה: 9. והיו המים וגו'. והיו והיו ב' פעמים נראה
בעיני אלו נאמר והיו המים אשר תקח מן היאור לדם ביבשת שומע אני שבידו הם נהפכים
לדם ואף כשירדו לארץ יהו בהוייתן, אבל עכשיו מלמדנו שלא יהו דם עד שיהיו ביבשת:
10. גם מתמול וגו'. י) למדנו שכל ז' ימים היה הקב"ה מפתה את משה בסנה לילך בשליחותו,
מתמול שלשום מאז דברך הרי ג' ושלשה גמין רבויין הם הרי ששה, והוא היה עומד ביום
השביעי כשאמר לו זאת עוד שלח נא ביד תשלח עד שחרה בו וקבל עליו; יא) וכל זה שלא
היה רוצה לימול גדולה על אהרן אחיו שהיה גדול הימנו ונביא היה, שנאמר יב) הנגלה נגלתי
אל בית אביך בהיותם במצרים הוא אהרן, וכן יג) ואודע להם בארץ מצרים ואומר אליהם איש
שקוצי עיניו השליכו, ואותה נבואה לאהרן נאמרה: כבד פה. בכבדות אני מדבר. ובלשון לעז
בלכ"ו: 11. מי שם פה וגו'. יד) מי למדך לדבר כשהיית נדון לפני פרעה על המצרי? או
מי ישום אלם. מי עשה פרעה אלם שלא נתאמץ במצות הריגתך, ואת משרתיו חרשים שלא
שמעו בצוותו עליך, ואת ב אספקלטורין ההורגים מי עשאם עורים שלא ראו כשברחת מן הבימה
ונמלטת

כה) שמות י"ב: כו) שם ל"ג: כז) בראשית ל"ח: כח) דברים כ"ח: כט) ויקרא כ"ו: ל) יחזקאל כ"ג: לא) יהושע ז': לב) בראשית
מ"ח: לג) במדבר ל"ב: לד) בראשית י"ז: לה) במדבר כ': לו) יחזקאל מ"ה: לז) דברים י"ח:
ד ח) מכאן א: ג) ע"ג ש"ב: ד) שם: ה) בראשית י"ט: ו) שמואל ח' י"ז: ז) ויקרא י"ג: ח) ע' שמת ל"ז:
ט) שם וע"ג ש"ב: י) ע' ש"ב וע"ע ויקרא רבה פ' י"ח ונס ע"ע ס' ומדרש תהלים ק' י"ח: יא) ע' ש"ב והמת
גם בריחת דל"ב מדות: יב) שמואל ח' ג': יג) יחזקאל כ': יד) ע' תמך על תמ' ויבדח מצה וע"ע יהושע' בכורם פ' ע':

ב ויתכלו — עדיס ל' כ"ש: ג לחסר — מחזיקו ל' כיס"ר: ד בשבת בחטף. כ' בדפוסים:

ד א ע' יומא י"ט ב' ושבת ל"ז בחומר בכתבים לוקה בגופו: (בם"ל כתיב בחומר בכתבים ולין בו
לוקה בגופו): ב כל—הוא ל' בכ"י: ג ויבש ידו מלאכת. היינו לוקה בגופו: ויולידם ובשם ידו.
לפי פילידם מלוכלכת בשלג ובנגעים קודם כתיב ומחיקו ובשם שבם: ד ולקחת מנחתי פילך. כמו לבם
שבמכם ובחומם נפרע מחלה שהיו עובדים לגילולים שמחיה ומחזיק בחומם ובשבם לבם. ג"ל: ה בספקלטורין.

1 balbus (בעלבוטר):

ונמלטת? הלא אנכי. ששמי ה׳ עשיתי כל זאת: 13. ביד תשלח. טו)ביד מי שאתה רגיל לשלוח, והוא אהרן. דבר אחר, טז)ביד אחר שתרצה לשלוח, אין סופי להכניסם לארץ ולהיות גואלם לעתיד, יש לך שלוחים הרבה: 14. ויחר אף. יז)רבי יהושע בן קרחה אומר כל הרון אף שבתורה ׳עושה רושם וזה לא נאמר בו רושם ולא מצינו שבא עונש ע״י אותו חרון; אמר לו רבי יוסי אף בזו נאמר בו רושם ׳הלא אהרן אחיך הלוי. יח)שהיה עתיד להיות לוי ולא כהן, והכהונה היתי אומר לצאת ממך, מעתה לא יהיה כן אלא הוא יהיה כהן ואתה הלוי, שנאמר יט)ומשה איש האלהים בניו יקראו על שבט הלוי: הנה הוא יצא לקראתך. בשתלך למצרים: וראך ושמח בלבו. לא כשאתה סבור שיהא מקפיד עליך שאתה עולה לגדולה. כ)ומשם זכה אהרן ״לעדי החשן הנתון על הלב: 16. ודבר הוא לך. בשבילך ידבר אל העם. וזה יוכיח על כל לך ולי ולו ולכם ולהם הסמוכים לדבור שכולם לשון על הם: יהיה לך לפה. כא)למליץ, לפי שאתה כבד פה: לאלהים. כב)לרב ולשר: 18. וישב אל יתר חתנו. ליטול רשות, כג)״שהרי נשבע לו. כד)ו׳ שמות היו לו, רעואל יתר יתרו קני חובב חבר פוטיאל: 19. כי מתו כל האנשים. כה)מי הם? דתן ואבירם: חיים היו, אלא שירדו מנכסיהם והעני חשוב כמת: 20. על החמר. כו)חמור המיוחד, הוא החמור שחבש אברהם לעקידת יצחק, והוא שעתיד מלך המשיח להגלות עליו, שנאמר כז)עני ורכב על חמור: וישב ארצה מצרים, ויקח משה את מטה. אין מוקדם ומאוחר מדוקדקים במקרא: 21. בלכתך לשוב מצרימה וגו׳. דע שעל מנת כן תלך, שתהא גבור בשליחותי לעשות כל מופתי לפני פרעה ולא תירא ממנו׳: אשר שמתי בידך. לא על שלש אותות האמורות למעלה, שהרי לא לפני פרעה צוה לעשותם אלא לפני ישראל שיאמינו לו, ולא מצינו שעשאם לפניו, אלא מופתים שאני עתיד לשום בידך במצרים, כמו כח)כי ידבר אליכם פרעה וגו׳; ואל תתמה על אשר כתיב אשר שמתי, שכן משמעו, כשתדבר עמו כבר שמתים בידך: 22. ואמרת אל פרעה. כשתשמע שלבו חזק ויאמן לשלוח אמור לו כן: בני בכרי. כט)לשון גדולה, כמו ל)אף אני בכור אתנהו זהו פשוטו. ומדרשו, לא)כאן חתם הקב״ה על מכירת הבכורה שלקח יעקב מעשו: 23. ואמר אליך. בשליחותו של מקום שלח את בני: הנה אנכי הרג וגו׳. לב)היא מכה אחרונה, ובה התרהו תחלה מפני שהיא קשה, וזה הוא שאמר לג)הן אל ישגיב בכחו, לפיכך מי כמוהו מורה, בשר ודם המבקש להנקם מחבירו מעלים את דבריו שלא יבקש הצלה, אבל הקב״ה ישגיב בכחו ואין יכולת להמלט מידו כי אם בשובו אליו, לפיכך הוא מורהו ומתרה בו לשוב: 24. ויהי משה בדרך במלון ויבקש המיתו. לפי שלא מל את אליעזר בנו, ועל שנתרשל נענש מיתה. תניא אמר רבי לד)יוסי חס ושלום לא נתרשל, אלא אמר אמול ואצא לדרך סכנה היא לתינוק עד שלשת ימים, אמול ואשהה ג׳ ימים הקב״ה צוני לך שוב מצרים; ומפני מה נענש? לפי שנתעסק במלון תחלה. ״במסכת נדרים, לה)והיה המלאך נעשה כמין נחש ובולעו מראשו ועד יריכיו וחוזר ובולעו מרגליו ועד אותו מקום, הבינה צפורה שבשביל המילה הוא: 25. ותגע לרגליו. השליכתו לפני רגליו של משה: ותאמר. על בנה: כי חתן דמים אתה לי

טו) ע׳ בכייתא דל״ג מדות: עז) מ״י מדכ״ת פ׳ ע׳: יז) זבחים ק״ח: יח) ע״ג ס״כ: יט) ד״ה ת׳ כ״ב: כ) סנה קל״ט וע״ש מנח׳ וש״כ: כא) ע׳ מ״ח: כב) כתיב״ת: כג) נדרים ס״ה ס״כ: כד) ע׳ * כיס פ׳ יתכו: כה) נדרים ס״ה: כו) סדר״ת פ׳ ל״ת: כז) זבחים ע׳: כח) סנהד׳ ע״ג *דבריס ל״ב פס׳ י״ז: ל) סהליס פ״ע: לא) ב״ק פ׳ ס״נ: לב) ע׳ ס״ב פ׳ ע׳ ומכות כז) זבחים ע׳: כט) ע״ג *דבריס ל״ב פס׳ י״ז: ל) סהליס פ״ע: לא) ב״ק פ׳ ס״נ: לב) ע׳ ס״ב פ׳ ע׳ ומכות על פס׳ הנה מכני בולע לעולם ד׳ל: לג) תיוב ל״ו: לד) יבמות ל׳ נדרים ס׳ ב׳ ומכילתא פרשה יתרו: לה) ע׳ סס דף ל״ב וגס ס״כ:

שר הנגפים בלי יומי *שבת ק״ח: ׳נאמר בו רושם. מינן מה שר מהון היה שם פעמים שלשה פעמים מזכה פעמים קלקל וגילוף וכ׳: ׳הלא אסרן קלקל אחיך. שהיה לחוש להיות לוי ידעתי כי דבר ידבר הוא ומשם זכה לכהונה: ״זכה לאסן המשבצת. שכשגד הלב שהיה גדול ומנוי וקודם למשה נגלית שכינה לאהרן כולו שנגלה נגלתי אל בית אביך ונאמרה לו נבואה שר אלה הכתובה ביחזקאל (כ׳) עד ויומרו בו ואמ״ם כן לא נתקבל בו נזמת: ״שהיו—פוטיאל לי כי״ר: ׳אשר—כבר שמתים בידך שם״ר שכיר״ם ל׳ כאן ונכתב אחר שם ג׳ לפינן ז׳ בפ׳ ואלה: ״נענש כליים ל׳ כי״ר:

לי. אתה היית גורם להיות החתן שלי נרצח עליך, הורג אישי אתה לי: 26. וירף. לו) המלאך מנו אז הבינה שעל המילה בא להרגו: אמרה חתן דמים למולת. חתני היה נרצח על דבר המילה: למולת. על דבר המולות. שם דבר הוא, והלמ"ד משמשת בלשון על, כמו לז) ואמר פרעה לבני ישראל, ואנקלוס תרגם דמים על דם המילה:

ה 1. ואחר באו משה ואהרן וגו'. א) אבל הזקנים נשמטו אחד אחד מאחר משה ואהרן עד שנשמטו כולם קודם שהגיעו לפלטין לפי שיראו ללכת, ובסיני נפרע להם, ב) ונגש משה לבדו אל ה' והם לא יגשו, החזרם לאחוריהם: 3. פן יפגענו. ג) פן יפגענו הוא [2] צריכים לומר, אלא שחלקו כבוד למלכות. פגיעה זו לשון מקרה מות היא: 4. תפריעו את העם ממעשיו. תבדילו ותרחיקו אותם ממלאכתם, ששומעין לכם וסבורים לנוח מן המלאכה; וכן ד) פרעוה אל תעבר בו, רחקוהו, וכן ה) ותפרעו כל עצתי. ו) כי פרע הוא, נרחק ונתעב: לכו לסבלתיכם. לכו למלאכתכם שיש לכם לעשות בבתיכם, ז) אבל מלאכת שעבוד מצרים לא היתה על שבטו של לוי; תדע לך שהרי משה ואהרן יוצאים ובאים: 5. הן רבים עתה עם הארץ. שהעבודה מושלת עליהם ואתם משביתים אותם מסבלותם, הפסד גדול הוא זה: 6. הנגשים. ח) מצריים היו, והשוטרים היו ישראלים הנוגש ממונה על כמה שוטרים והשוטר ממונה לדדות בעושי המלאכה: 7. תבן. [3] אשטו"בלא', היו גובלין אותו עם הטיט: לבנים. ט) טיוול"ש [2] בלעז, שעושים מטיט ומבשין אותן בחמה ויש ששורפין אותן בכבשן: כתמול שלשם. כאשר הייתם עושים עד הנה: וקששו. ולקטו: 8. ואת מתכנת הלבנים. סכום חשבון הלבנים שהיה כל אחד עושה ליום כשהיה התבן נתן להם, אותו סכום תשימו עליהם גם עתה, למען תכבד העבודה עליהם: כי נרפים הם, לכך לכם פונה אל הבטלה וצועקים לאמר נלכה ונזבחה: מתכנת. ותכן לבנים, י) ולו נתכנו עלילות, יא) את הכסף המתוכן, כלם לשון חשבון הם: נרפים. המלאכה רפויה בידם ועזובה מהם והם נרפים ממנה דשריי"ט [3] בלעז: 9. ואל ישעו בדברי שקר. ואל יהגו וידברו תמיד בדברי רוח לאמר נלכה נזבחה; ודומה לו יב) ואשעה בחקיך תמיד יג) למשל ולשנינה מתרגמינן ולשוניו, יד) ויספר, ואשתעי; ואי אפשר לומר ישעו לשון טו) וישע ה' אל הבל, ואל קין ואל מנחתו לא שעה, ולפרש אל ישעו אל יפנו, שאם כן היה לו לכתוב ואל ישעו אל דברי שקר או לדברי שקר, כי כן נזרת כלם, טז) ישעה האדם על עושהו יז) ולא ישעה אל המזבחות יח) [4] ולא שעו על קדוש ישראל, ולא מצאתי שמוש של בי"ת סמוכה לאחריהם, אבל אחר לשון דבור כמתעסק לדבר בדבר נופל לשון שמוש בי"ת כגון יט) הנדברים בך כ) ותדבר מרים ואהרן במשה כא) המלאך הדובר בי כב) לדבר בם כג) ואדברה בעדותיך אף כאן אל ישעו בדברי שקר, אל יהיו נדברים בדברי שוא ובאי: 11. אתם לכו קחו לכם תבן. וצריכים אתם לילך בזריזות, כי אין נגרע מעבודתכם דבר מכל סכום לבנים שהייתם עושים ליום בחיות התבן נתן לכם מזומן מבית המלך: 12. לקשש קש לתבן. לאסוף אסיפה ללקוט לקט לצורך [5] תבן הטיט: קש. לשון לקוט, על שם שדבר המתפזר הוא וצריך לקוששו קרוי קש בשאר מקומות: 13. אצים. דוחקים: דבר יום ביומו. חשבון של כל יום כלו ביומו, כאשר עשיתם בהיות התבן מוכן: 14. ויכו שטרי בני ישראל. כד) השוטרים ישראלים היו והסים על חבריהם מלדחקם, ובשהיו משלימים הלבנים לנוגשים שהם מצריים והיה חסר מן הסכום היו מלקין אותם על שלא דחקו את עושי המלאכה; לפיכך [1] זכו אותם שוטרים להיות

סנהדרין

לו) ע"כ: לז) שמות י"ד:

ה א) ע' ע"כ: ג) שמות כ"ד: ב) ע"כ: ד) מכלי ל': ה) שם ל': ו) שמות ל"ג: ז) ע' ע"כ: ח) ע' שם: ט) *בכלתים י"ח עם' ג': י) שמות ל' ג': יא) מלכים ג' י"ג: יב) מלכים ק"ע: יג) דכרים כ"ח: יד) בכלתים כ"ד: טו) בכלתים ד': טז) ישעיה י"ז: יז) שם: יח) שם ל"ח: יט) יחזקאל ל"ג: כ) בעדכר י"ג: כא) זכריה ד': כב) דכרים י"ח: כג) מהלים ק"ע: כד) ע' ע"כ:

ה א) שם ע"כ ובתנחומא' מייתי לקמן מסקנא ומלא הזקנים למד שבו לנו זאת: ב) רוליס. במדבר רי"ד: ג) ע' תום' י"ט ריש פ' המקנאל: ד) ולא ישראל ל' כים"כ: ה) כתרגום לעיל. כי"ם וכן בתלמודנו: לנגוד עם הטיט. ס"ח: ו) זכו

1 esteuble (בעלאסבע): 2 tuiles (ליעגעלסטיינע): 3 retraite (פוריקקליהונג):

ז רש"י שלא לו דא כ"ל ע"פ נוסחות הלפוזין" וד"ת ק"ס ק"ט ר"ת

סנהדרין ונאצל מן הרוח אשר על משה והושם עליהם, שנא' כה)אספה לי שבעים איש מזקני ישראל וגו' מאותן שידעת הטובה שעשו במצרים כי הם זקני העם ושטריו: ויכו שטרי בני ישראל אשר שמו נגשי פרעה אותם לשוטרים עלהם, לאמר מדוע וגו'. למה ויכו? שהיו אומרים להם מדוע לא כליתם גם תמול גם היום חק הקצוב עליכם ללבן כתמול השלישי שהוא יום שלפני אתמול, והוא היה בהיות התבן נתן להם: ויכו. לשון ויופעלו, הוכו מיד אחרים, הנוגשים הכום: 16. ולבנים אמרים לנו הנוגשים עשו, כמנין הראשון: וחטאת עמך. אלו היה נקוד פתח הייתי אומר שהוא דבוק, ודבר זה חטאת עמך הוא, עכשיו שהוא קמץ שם דבר הוא, וכך פירושו, ודבר זה מביא חטאת על עמך, כאלו כתוב וחטאת לעמך, כמו כו)כבאנה בית לחם שהוא כמו לבית לחם, וכן הרבה: 18. ותכן לבנים. חשבון הלבנים, וכן כז)את הכסף המתוכן, המנוי, כמו שאמור בענין כז)ויצורו וימנו את הכסף: 19. ויראו שטרי בני ישראל. את חבריהם הנרדים 'על ידם ברע, ראו אותם ברעה וצרה המוצאת אותם בהכבידם העבודה עליהם לאמר לא תגרעו וגו'. 20. ויפגעו. אנשים מישראל: את משה ואת אהרן וגו'. ורבותינו דרשו כח)כל נצים ונצבים דתן ואבירם היו, שנא' בהם כט) יצאו נצבים: 22. למה הרעתה לעם הזה. ל)ואם תאמר מה אכפת לך? קובל אני על ששלחתני: 23. הרע.

לשון הפעיל הוא, הרבה רעה עליהם, ותרגומו אבאיש:

ו 1. עתה תראה וגו'. הרהרת על מדותי, לא כאברהם שאמרתי לו א)כי ביצחק יקרא לך זרע ואחר כך אמרתי לו העלהו לעולה ולא הרהר אחרי; לפיכך [א]עתה תראה. ב)העשוי לפרעה תראה, ולא העשוי למלכי שבעה אומות כשאביאם לארץ: כי ביד חזקה ישלחם. מפני ידי החזקה שתחזק עליו ישלחם: וביד חזקה יגרשם מארצו. על כרחם של ישראל יגרשם, לא יספיקו לעשות להם צידה; וכן הוא אומר ג)ותחזק מצרים על העם וגו':

חסלת פרשת שמות.

וארא.

2. וידבר אלהים אל משה. [ב]דבר אתו משפט, על שהקשה לדבר ולומר למה הרעתה לעם הזה: ויאמר אליו אני ה'. נאמן לשלם שכר טוב למתהלכים לפני[ג], ולא לחנם שלחתיך כי אם לקיים דברי [ד]שדברתי לאבות הראשונים. ובלשון הזה מצינו שהוא נדרש ד)בכמה מקומות אני ה' נאמן להפרע כשהוא אמור אצל עונש כגון ה)וחללת את שם אלהיך אני ה' וכשהוא אמור אצל קיום מצות כגון ו)ושמרתם מצותי ועשיתם אותם אני ה' נאמן ליתן שכר: וארא. [ה]אל האבות באל שדי. הבטחתים הבטחות ובכלן אמרתי להם אני אל שדי: ושמי ה' לא נודעתי להם. לא הודעתי אין כתיב כאן אלא לא נודעתי, לא נכרתי להם במדת אמתות שלי שעליה נקרא שמי ה', נאמן לאמת דברי, שהרי הבטחתים ולא קיימתי: 4. וגם הקמתי את בריתי וגו'. וגם כשנראיתי להם באל שדי הצבתי והעמדתי בריתי ביני וביניהם לתת להם את ארץ כנען. לאברהם בפרשת מילה נאמר ז)אני אל שדי וגו' ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך, ליצחק ח)כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם ואותה שבועה שנשבעתי לאברהם באל שדי [ו]אמרתי, ליעקב ט)אני אל שדי פרה ורבה וגו'

ואת

כה)במדבר י"א: כו)רות א': כז)מלכים ב' י"ב: כח)נדרים ס"ד ב': כט)במדבר ט"ז: ל)ע' ש"ר:
ו א)בראשית כ"א: ב)ע' סנהד' קי"א וש"ר: ג)שמות י"ב: ד)בת"כ: ה)ויקרא י"ט: ו)שם כ"ב: ז)בראש' ט"ז: ח)שם כ"ו: ט)שם ל"ה:

שבעים איש מזקני ישראל אותם שוטרים. כיס"ר: [ו]תחתיהם ברע. כי"ע:

ו [א]הפעם תראה נפלאות שאני עושה להם: [ב]רש"י תפש לשון הכתוב במלכים ב' כ"ה וידברו אתו משפט פירושו נתווכח עמו וע' ליהה לדרך שכתב מלת משפט משמש ג' לשונות דברי טענת הדיין ופסק הדין ועונש הדין וכאן משמש עונש הדין של עתה תראה ולא העשוי למלכי ז' אומות האמור לעיל: [ג]בתמים. ברמ': [ד]שדברתי ל' כיס"ר ובמז': [ה]אל אברהם וג'. ברמ': [ו]נאמרה. כיס"וו

ואת הארץ אשר וגו', הרי שנדרתי להם ולא קיימתי". 5. וגם אני. כמו שהצבתי והעמדתי הברית יש עלי לקיים, לפיכך שמעתי את נאקת בני ישראל הנואקים אשר מצרים מעבדים אתם ואזכר ט"אותו הברית, כי בברית בין הבתרים אמרתי לו י)וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי: 6. לכן. יא)על פי אותה השבועה: אמר לבני ישראל אני ה'. הנאמן בהבטחתי: והוצאתי אתכם. כי כן הבטחתי יב)ואחרי כן יצאו ברכוש גדול: סבלת מצרים. טורח משא מצרים: 8. נשאתי את ידי. הרימותיה להשבע בכסאי: 9. ולא שמעו אל משה. לא קבלו תנחומין: מקצר רוח. כל מי שהוא מצר רוחו 'ונשימתו קצרה ואינו יכול להאריך בנשימתו: קרוב לענין זה שמעתי "פרשה זו מרבי ברוך ברבי אליעזר והביא לי ראיה ממקרא זה, יג)בפעם הזאת אודיעם את ידי ואת גבורתי וידעו כי שמי ה', למדנו כשהקב"ה מאמן את דבריו אפילו לפורענות מודיע ששמו ה', וכל שכן האמנה לטובה. ורבותינו דרשוהו יד)לענין של מעלה, שאמר משה "למה הרעותה, אמר לו הקב"ה הבל על האבדין ולא משתכחין, יש לי להתאונן על מיתת האבות, הרבה פעמים נגליתי אליהם באל שדי ולא אמרו לי מה שמך, ואתה אמרת טו)מה שמו מה אומר אליהם: וגם הקמתי וגו'. וכשבקש אברהם לקבור את שרה לא מצא קבר עד שקנה בדמים מרובים, וכן יצחק ערערו עליו על הבארות אשר חפר, וכן יעקב טז)ויקן את חלקת השדה, לנטות אהלו, ולא הרהרו אחר מדותי, ואתה אמרת למה הרעתה. ואין המדרש מתישב אחר המקרא מפני כמה דברים אחת שלא נאמר ושמי ה' לא שאלו לי, ואם תאמר לא הודיעם שכך שמו, הרי תחלה כשנגלה לאברהם בין הבתרים נאמר יז)אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, ועוד היאך "הסמיכה נמשכת בדברים שהוא סומך לכאן וגם אני שמעתי וגו' לכן אמר לבני ישראל. לכך אני אומר יתישב המקרא על פשוטו דבר דבור על אפניו, והדרשה תדרש, שנאמר יח)הלא כה דברי כאש נאם ה' יט)וכפטיש יפוצץ סלע" מתחלק לכמה ניצוצות: 12. ואיך ישמעני פרעה. כ)זה אחד מעשרה קל וחומר שבתורה: ערל שפתים. אטום שפתים, וכן כל לשון ערלה אני אומר שהוא אטום, כא)ערלה אזנם, אטומה משמוע, כב)ערלי לב, אטומים מהבין, כג)שתה גם אתה והערל, והאטם "משכורות בום הקללה, ערלת בשר, שהגיד אטום ומכוסה בה, כד)וערלתם ערלתו, עשו לו אוטם וכסוי איסור, שיבדיל בפני אכילתו, כה)"שלש שנים יהיה לכם ערלים, אטום ומכוסה ומובדל מלאכלו: 13. "וידבר ה' אל משה ואל אהרן. לפי שאמר משה אני ערל שפתים, צירף לו הקב"ה את אהרן להיות לו לפה ולמליץ: ויצום אל בני ישראל. כו)צום עליהם להנהיגם בנחת ולסבול אותם: ואל פרעה מלך מצרים. צום עליו לחלוק לו כבוד בדבריהם, זהו מדרשו כז). ופשוטו", צום על דבר ישראל ועל שליחותו אל פרעה; "ודבר הצווי מהו, מפורש בפרשה שניה לאחר סדר היחס, אלא מתוך שהזכיר משה ואהרן הפסיק הענין באלה ראשי בית אבתם ללמדנו היאך נולדו משה ואהרן ובמי נתיחסו: 14. אלה ראשי בית אבתם. מתוך שהוזקק ליחס שבטו של לוי עד משה ואהרן בשביל משה ואהרן התחיל ליחסם דרך תולדותם מראובן.

ובפסיקתא

י) סם ע"ו: יח) ע' ס"כ: יט) בראשי' ע"ו: כ) יחזקאל ע"ז: כא) ע' סנהדרי ק"ל תמח' וס"כ: כב) שמות ב': כג) בראשי' ל"ג: כד) ע' סנהדרי ל"ג: כה) סם ע"ו: כו) יחזקאל כ"ג: כז) ע' סנהדרי ל"ד: כח) ב"ר פ' ל"ג: כט) יחזקאל ו': ל) סם ע' ל"ג: לא) מנחות ג': לב) ויקרא י"ע: לג) סם: לד) סם: לה) ב"ר תנח': לו) סם ומכילתא פ' בא:

וכן זמז': 'ואת—וגו' לי כי"כ: "עליון. כי"כ: "ואזכור את בריתי כי בבריתי. כי"כ וכ' סזכרון: 'ונשימתו לי כי"כ: "שמעתי מפי ר'. כי"כ: "שכשהקב"ה שנעשה ליראלה כך התחיל להתרעם ולהרהר לפני הקב"ה למה מסת לפני הקב"ה ואז נחתי: למה לי' תגל על להבדין ולא משתכחין. הסבל גדול ים על גדולים שלחנו ולויני יכול למלוח מסיליס לחריס כמותם שלין לתם כלחברם וילחק ויעקב שלא הרהרו לחרי מדותי: הל שדי. שלמרתי לו חני הל שדי פרס ובבא וג' חני הל שדי שתהנך לפני והיה תמים והייתי מבניהן שכל ס"י לו ולבניו ולא לחרהו מה שמך כמו שעשית לתם בתחילה לומרת לי מה שמך ועכשיו הרהרת על מדותי ולמרת וכלל לא הללת לת עמך: "הלמיהם. כי"ע: "מה פעים. מתחלק הסלע על ידו לכמה ניצוצות: "ומכרות כום הקללה לי כי"כ: "שלם—מלאכלו לי כיוס"כ: "וידבר—ולמליץ לי כיוו"ע: "ע"ב *הלמתים כי ע"ז: "ולבר—בתיסתן לי כיוו"ע:

יס ובפסיקתא רבתי כח) ראיתי, לפי שקנטרם יעקב אבינו לשלשה שבטים הללו בשעת מותו, חזר הכתוב ויחסם כאן לבדם לומר שחשובים הם: 16. ושני חיי לוי וגו'. למה נמנו שנותיו של לוי? להודיע כמה ימי חשעבוד; כט) שכל זמן שאחד מן השבטים קיים לא היה שעבוד שנאמר ג) וימת יוסף וכל אחיו ואחר כך ויקם מלך חדש, ולוי האריך ימים על כולם: 18. ושני חיי קהת, ושני חיי עמרם וגו'. לא) מחשבון זה אנו למדים על מושב בני ישראל ארבע מאות שנה שאמר הכתוב, שלא בארץ מצרים לבדה היו, אלא מיום שנולד יצחק; שהרי קהת מיורדי מצרים היה, חשוב כל שנותיו ושנות עמרם ושמונים של משה לא תמצאם ארבע מאות שנה, והרבה שנים נבלעים לבנים בשני האבות: 20. יוכבד דדתו. לב) אחת אבוהי, בת לוי אחות קהת: 23. אחות נחשון. לג) מכאן למדו, הנושא אשה צריך לבדוק באחיה: 25. מבנות פוטיאל. לד) מזרע יתרו שפטם עגלים לע"ז, ומזרע יוסף ד שפטפט ביצרו: 26. הוא אהרן ומשה. אלו שהוזכרו למעלה, שילדה יוכבד לעמרם: הוא אהרן ומשה. לה) יש מקומות שמקדים אהרן למשה ויש מקומות שמקדים משה לאהרן, לומר ששקולין כאחד: על צבאתם. בצבאותם, כל צבאם לשבטיהם. יש על שאינו אלא במקום אות אחת, לו) על הרבך תחיה כמו בחרבך, לז) עמדתם על הרכבכם, בחרבכם: 27. הם המדברים וגו'. הם שנצטוו, הם שקיימו: הוא משה ואהרן. לח) הם בשליחותם ובצדקתם מתחלה ועד סוף: 28. ויהי ביום דבר וגו'. מחובר למקרא שלאחריו 29. וידבר ה'. הוא הדבור עצמו האמור למעלה, כא בא דבר אל פרעה מלך מצרים כב אלא מתוך שהפסיק הענין כדי ליחסם חזר עליו להתחיל בו: אני ה'. כדאי אני לשלחך ולקיים דברי שליחותי: 30. ויאמר משה לפני ה'. היא האמירה שאמר למעלה, הן בני ישראל לא שמעו אלי, ושנה הכתוב כאן, כיון שהפסיק הענין, וכן היא השיטה, כאדם האומר נחזור על הראשונות כג:

ז 1. נתתיך אלהים לפרעה. שופט ורודה, לרדותו במכות ויסורין: יהיה נביאך. כתרגומו, מתורגמנך. וכן כל לשון נבואה אדם המכריז ומשמיע לעם דברי תוכחות, א והוא מגזרת ה) ניב שפתים, ו) ינוב חכמה, ויכל מהתנבות דשמואל ג) ובלעז קורין לו ב פרידיכ"ר: 2. אתה תדבר. פעם אחת כל שליחות ושליחות כפי ששמעתו מפי, ואהרן אחיך ימליצנו וישמיענו באזני פרעה: 3. ואני אקשה. מאחר שהרשיע והתרים בנגדי וגלוי לפני שאין נחת רוח באומות לתת לב שלם לשוב, טוב שיתקשה לבו למען הרבות בו אותותי ותכירו אתם את גבורתי. ז) וכן מדתו של הקב"ה, מביא פורענות על האומות כדי שישמעו ישראל ויראו, שנאמר ח) הכרתי גוים נשמו פנותם אמרתי אך תיראו אותי תקחו מוסר. ו) ואעפ"כ בחמש מכות הראשונות לא נאמר ויחזק ה' את לב פרעה, ג אלא ויחזק לב פרעה: 4. את ידי. יד משה, להכות בהם ד: 9. מופת. אות

כח) ג' ויהי המקריב: כט) ס"ל ב' ל': ל) שמות ח': לא) ע' *שמות י"ב עם' נ': לב) ח"ל: לג) ג"ב ק"י: לד) סוטה י"ג ב"ב ק"ע ג': לה) ע' ויס ומכילתא ופ"ק ב' ל': לו) בבלאיים כ"ז: לז) ישמקאל ל"נ: לח) ע' מגילה י"ח:

ז א) יסעיה כ"ז: ג) מצלי י': נ) ל' י': ד) ע' ישמות ס"ב: ה) נסניה ג': ו) תמח' ס"ל קוף ע' י"ח:

יס ובפסיקתא — סס גי"ל וגס כיע"ו לך נכיס"ל ל': כ סמעטפט זלזל וכעם לותו ולא מסעדו: כא לא לבד — בהלסטונות ל' כי"ע: כב ומלכים ואמ"כ ויאמר משה לקונן עסוק ל' עד ומגילה סכתוב כאן בשביל מפשיק הענין וכך היא סמעיה בלשה בהמורה לחגידו מחזור לענין בהלסטון וייסי ביום דבר ד' אל משה נאמר מלכים ויהבר ד' אל משה לכי ד' דבר אל פרעה מלך מצרים ומשה לפני ד' דבר אל פרעה מלך מצרים ומשה לפני ד' דבר אל פרעה מלך מצרים משה הסגיר הן לכי ערל מפתים כמו שכתוב למעלה הא סגיר לו הקב"ה על כך נתתיך אלהים לפרעה ומה שאתה רואה על עצמך שפתיך תחכן יהיה נביאך. כ"ל וגס נכי"ו גשה פירושים אחרים: כג נכי"ם נהשה כאן עוד הדבור עז ויסי ביום דבר עד יהיה נביאך אחר שמינן הקודם וכן היא בכ' גס בהושע ן"ג: נכי"ו אחר כל הפיכום מל"ם ויאמר על בהלסטונות שם ל"ל:

ז א) ע"ג בעתיכת מכתם שוכם נכ: ב פרלייר. כיע"ח. נכיע"ו ל"ל ל' ובנוסח—שרילייכר: ג ומע"ג בשבך כתיב ויחזק לב פרעה כתיב בתריס כי לחני הכבדתי את לבו (י"ח): ד נכיס"ל יש כאן דבור זה

[1] prédicateur (פרעדיגער):

אות, להודיע שיש ה' צדוק במי ששולח אתכם: לתנין. נחש: 11. בלהטיהם. בלחשיהון. ואין לו דמיון במקרא, ויש לדמות לו ז)להט החרב המתהפכת, דומה שהיא מתהפכת על ידי לחש: 12. ויבלע מטה אהרן. ח)מאחר שחזר ונעשה מטה בלע את כלן: 14. כבד. תרגומו יקיר, ולא אתיקר, מפני שהוא שם דבר, כמוט) כי כבד משך הדבר: 15. הנה יצא המימה. י)לנקביו, שהיה עושה עצמו אלוה ואומר שאינו צריך לנקביו, ומשכים ויוצא לנילוס ועושה שם צרכיו: 16. עד כה. עד הנה. ומדרשו, עד שתשמע ממני מכת בכורות שאפתה בה יא)בכה אמר ה' בחצות הלילה: 17. ונהפכו לדם. לפי שאין גשמים יורדים במצרים ונילוס עולה ומשקה את הארץ יב)ומצרים עובדים לנילוס, לפיכך הלקה את יראתם ואח"כ הלקה אותם: 18. ונלאו מצרים לבקש רפואה למי היאור שיהיו ראויין לשתות: 19. אמר אל אהרן. יג)לפי שהגין היאור על משה כשנשלך לתוכו לפיכך לא הלקה על ידו לא בדם ולא בצפרדעים, ולקה על ידי אהרן: נהרתם. הם נהרות המושבים, כ"כעין נהרות שלנו: יאריהם. הם ט"בריכות 'נגרים העשויות בידי אדם ל"משפת הנהר לשדות, ונילוס מימיו מתברכים ועולה הרבה היאורים ומשקה השדות: אגמיהם. קבוצת מים שאינן נובעין ואין מושכין אלא עומדין במקום אחד, וקורין לו אשטנ"ק[1]: בכל ארץ מצרים. אף במרחצאות "ובאמבטאות שבבתים: ובעצים ובאבנים. מים שבכלי עץ ובכלי אבן: 22. בלטיהם. לחש שאומרין אותו בלט ובחשאי. ורבותינו אמרו יז), בלטיהם "מעשה שדים, בלהטיהם מעשה כשפים: ויחזק לב פרעה. לומר על ידי מכשפות אתם עושין כן: יח)תבן אתם מבקשין לעפריים, עיר שבולה תבן, אף אתם מביאין מכשפות למצרים שכולה כשפים: 23. גם לזאת. למופת המטה שנהפך לתנין ולא לזה של דם: 25. וימלא מים שבעת ימים. שלא שב היאור לקדמותו, יט)שהיתה המכה משמשת רביע הודש, וג' חלקים היה מעיד ומתרה בהם: 27. ואם מאן אתה. ט"מאן, כמו ממאן, מסרב, אלא בנוי האדם על שם "המפעל, כמו יז)שלו יח)שקט, יט)סר ונעף: נגף את כל גבולך. מכה, וכן כל לשון "מגפה אינו לשון מיתה אלא לשון מכה, וכן כ)ונגפו אשה הרה, אינו מיתה, וכן כא)בטרם יתנגפו רגליכם כב)פן תגוף באבן רגלך כג)ולאבן נגף: 28. ועלו מן היאור: בביתך. ואחר כך בבית עבדיך. כד)הוא התחיל בעצה תחלה, כה)ויאמר אל עמו, וממנו התחילה הפורענות: 29. ובכה ובעמך. כו)בתוך מעיהם היו נכנסין ומקרקרין:

ותעל

ז) בראשית נ' ח) ע"ז שבת ל"ג: ט) שמות י"ח: י) תנח' ש"ב על פס' ע': יא) שמות י"ח: יב) תנח' ש"ב: יג) ש"ב: יד) סנהד' פ"ז תנח' ופ"ב: טו) מכלתו פ"ח ס"ב: טז) מכתות ס"ב: יז) ליוד ע"ו: יח) ירמיה י"ח: יט) מלכים ל' כ: כ) שמות כ"ח: כא) ירמיה י"ג: כב) מלכים ל"ח: כג) ישעיה י': כד) ע' קוטע י"ח ש"ב: כה) שמות ח': כו) ע' ש"ב על פס' ק' דקיימן ס' על דנכ:

ויעש עמה ומהכן כאמר נוח ל' לומתם. ויכין נוח גלכתך לצוד מגריס דע שעל מנת על כנר שמתים ניך—הכל כאמר נכתב לפנינו בניכוס של פסוק כ"ח דקיימן ל' נפ' שמות וע"ג נמוקמי כי גם הוא גרם לדבר זה נכתן: "נוכך. כיס"ך: (נמדים לא מלוה ומתנג' לליה בהון נכוך פי יכולת) ומעשלה): 'גם נתוך גם. לאחר שעזר ומעשה מגה בלעגו ולא בשעות תנין ללא כתיב ויבלע תנין מסהן: 'וכן דעת הכה"ק נגד דעת הכשב"ם והכאב"ע שמעכו כנד הוא פעל: "כעין נהרות שלנו כי"ו: "בריכות ומגריס. כיע"ו: נגריס ובריכות כיס"ם ר"ש: 'למיגרא. לחת המים שהמשיכום מן הנהר הגדול אל השדות על פני הקרקע כולה * ג"ע ק"ו ג' וע"ג * בילקי כ"ך ג': "ומעפת היאור. כי"ם: "למעקי. כיע"ג: "למנבעי. הוא כלי גדול ומיוחד לחמילת מדם וכליס: "בלטיהם. כמו ותבלע בלט בחמר. זה מעשה שדים. שמשתרין ולינן נלילן שכל מקום שכ' בלטיהם היו המכשופים עושין בלחשים ע"י שדים: בלהטיהם. אלו מעשה כשפים שהיו עושה ע"י שדים אלא מעלמו: "שהוא מקום הכנה תצוחות לחם בא לעשה בכשפים: "ולין מלן כמו. כי"כ ום' מזמרון: ולא מלן כמו. כי"ם ובדק': "המפעיל. כי"ם ובדק': "מגיפה. בדק' וע"ג *שמות כ"ח פ' ג' כ"ג:

---

[1] étang (ליין מייך):

הרי"ה מהתרגום כתובה בקיצור ובמשמע של מהר"ן ור"ש. הגהות מגיה
גות התרגום, ובמשנה"ג שם כתוב וגל' שערות שלו שערות שלבושת
גות וש בהן בגדך ושם יון בהם בגדך עכ"ל

ח 2. ותעל הצפרדע. צפרדע אחת היתה והיו מכין אותה והיא מתזת נחילים נחילים. ל) זהו מדרשו. ופשוטו יש לומר שרוץ הצפרדעים א קורא לשון יחידות, וכן ותהי הכנם, ב הרחישה פרולויר״א 1 בלעז אף ותעל הצפרדע גרינולויר״א 2 בלעז: 5. התפאר עלי. כמו ג) היתפאר הגרזן על החוצב בו, משתבח לומר אני גדול ממך, ונטי״ר 3 בלעז. וכן התפאר עלי, השתבח להתחכם ולשאול דבר גדול ולומר שלא אוכל לעשותו: למתי אעתיר לך, ד את אשר אעתיר לך היום על הכרתת הצפרדעים, למתי תרצה שיכרתו, ה ותראה אם אשלים דברי למועד שתקבע לי. ו אלו נאמר מתי אעתיר היה משמע מתי אתפלל, עכשיו שנאמר למתי משמע אני היום אתפלל עליך שיכרתו הצפרדעים לזמן שתקבע עלי; אמור לאיזה יום תרצה שיכרתו: אעתיר, העתירו, והעתרתי׳. ולא נאמר אעתר, עתרו, ועתרתי, מפני שכל ג) לשון עתר הרבות פלל הוא, ז וכאשר יאמר הרבו, ארבה, והרביתי, לשון מפעיל, כך יאמר אעתיר, העתירו, והעתרתי דברים, ואב לכלם ד) והעתרתם עלי דבריכם, הרביתם: 6. ויאמר למחר. התפלל היום שיכרתו למחר: 8. ויצא, ויצעק מיד, שיכרתו למחר: 10. חמרם חמרם. צבורים צבורים, כתרגומו, דגורין ט גלין׳: 11. והכבד את לבו. י לשון פעול הוא, כמו ה) הלוך ונסוע וכן ו) והכות את מואב, ז) ושאול לו באלהים, ח) הכה ופצוע: כאשר דבר ה׳. והיכן דבר? ולא ישמע אליכם פרעה: 12. אמר אל אהרן. ט) לא היה העפר כדאי ללקות ע״י משה, לפי שהגין עליו כשהרג את המצרי, ויטמנהו בחול, ולוקה על ידי אהרן: 13. ותהי הכנם. הרחישה, פרולויר״א 1 בלעז: 14. להוציא את הכנים. יא לברואתם יב ולהוציאם ממקום אחר: ולא יכלו. יג) שאין השד שולט על בריה פחותה יד מכשעורה: 15. אצבע אלהים הוא. יה) טו מכה זו אינה על ידי כשפים, מאת המקום היא: כאשר דבר ה׳. ולא ישמע אליכם פרעה: 17. משליח בך. מגזרה בך, וכן יז) ושן בהמות אשלח בם לשון שסוי, אינציט״ר 4 בלעז: את הערב. יג) כל מיני חיות רעות ונחשים ועקרבים בערבוביא והיו משחיתים בהם; ויש טעם בדבר באגדה בכל מכה ומכה למה זו ולמה זו, בטכסיסי יט מלחמות מלכים בא עליהם כסדר מלכות כשצרה על עיר, בתחלה מקלקל מעיינותיה, ואחר כך תוקעין עליהם ומריעין בשופרות ליראם ולבהלם, וכן הצפרדעים מקרקרים והורסים וכו׳, כדאיתא במדרש רבי תנחומא יא): 18. והפליתי: והפרשתי, וכן טו) והפלה ה׳, וכן טז) לא נפלאת היא ממך, לא מובדלת ומופרשת היא ממך: למען תדע כי אני ה׳ בקרב הארץ. אף על פי ששכינתי בשמים גזרתי מתקיימת בתחתונים: 19. ושמתי פדת. שיבדיל בין עמי ובין עמך: 20. תשחת הארץ. נשחתת הארץ, יב אתחבלת ארעא: 21. זבחו לאלהיכם בארץ. במקומכם, ולא תלכו במדבר: 22. תועבת מצרים. יראת מצרים, כמו יז) ולמלכם תועבת בני עמון, ואצל ישראל קורא אותה תועבה; ועוד יש לומר בלשון אחר תועבת מצרים, דבר שנאוי הוא למצרים זביחה שאנו זובחים, שהרי יראתם אנו זובחים: ולא יסקלנו. בתמיה: 25. התל. כמו להתל: 26. ויעתר אל ה׳. נתאמץ בתפלה, וכן אם בא לומר ויעתיר יג היה יכול

ח ל) ע׳ קנהד׳ ס״ו ג׳ ס״ב: ג) יפעיה י׳: נ) ע׳ *בכתבים כ״ם כ״ת: ד) יחזקאל ל״ה: ה) בכתבים י״ב: ו) מלכים ג׳ ג׳: ז) שמואל ת׳ כ״ג: ח) מלכים ת׳ כ׳: ט) תנחמ׳ ס״ב: י) קהלת ס״ז ג׳ ס״ב: יא) שם: יב) דבריה ל״ג: יג) ע׳ תנח׳ ס״ב: יד) ע׳ שח: עו) שמות ט׳: עח) דבריה ל׳: יז) מלכים ג׳ כ״ג:

ח א קורל׳—גריטולייכא ל׳ כיע״ת: ב בכתיבתם ל׳ כים״ב: ג תתפלל ותבקשה וכו׳. כי״ב: ד ותבלמה—שיכרתו סב״ח ל׳ כיע״ת: ה תלנו—עלי ל׳ כיעב״ה: ו פועל כבד לא נאמר. כי״ב: ז הוא עתר דבריה. כי״ב: ח וכאשר יאמר—תעתיר דבריה ל׳ כי״ב: ט דגורין דגורין (גלין ל׳). כיבב״ה: י כ״ל דבורין הוא תרגום של גלין כמו בכתיבתם ל״ת סם: יא לשון פעול הלוך וכן והכות. כי״ב: יב הלוך והכות. כי״ב: לשון פעול הוא הלוך והכות. כי״ע ד״ו וניעוקי סר״ן: לשון פעול הוא הלוך והכבד את לבו וכן. כי״ב ובבתיה״ם: יג לבבלותם ממקום אחר והכתוב אומר ולא יכולו שמלין. כי״ם: לבבלותם בהמות אומר ולא יכולו שמלין. כי״כ: יד ולהוליאם ל׳ כי״ו: טו מכת עכשיו נתן אצבע אלהים הוא. כי״ם וכן בראשון שהוא כל כ״י בכוב שוב וגם בשמיני: טז מכה זו של כינים לא ע״י מכשפות נתן אלא על פי הקב״ה ואין למכשפים יכולת בה: טז מלכות בא עליהם כדרך מלכות שבארם. כיכ״ב: יז מתמעט היה ויכבד בתפלה. כי״כ: כיה יכול

1 pédulerie (לויזעכייט): 2 grenouillerie (נעפלעם): 3 vanter (ריהמען): 4 inciter (מנייליען):

יכול לומר ומשמע וירבה בתפלה, וכשהוא אומר בלשון ויפעל משמע וירבה להתפלל: .27 ויסר
הערב. יפ)ולא מתו כמו שמתו הצפרדעים, שאם מתו היה להם הנאה בעורותם[ט]:

ט 2. מחזיק בם. אוחז בם, כמו והחזיקה במבשיו: .3 הנה יד ה' הויה. לשון [א]הוה, כי
כן יאמר בלשון נקבה על שעבר היתה ועל העתיד תהיה ועל העומד הויה, כמו עושה,
רוצה, רועה: .4 והפלה. והבדיל: .8 טלא חפניכם. [ב]ילוינ"ש[ו] בלעז: פיח כבשן. דבר
הנפח מן הנחלים [ג]עמומים הנפרשים בכבשן, ובלעז אולבי"ש[ז]: פיח. לשון הפחה, שהרוח מפיחן
ומפריחן: וזרקו משה. פ)וכל דבר הנזרק [ד]בכח אינו נזרק אלא ביד אחת. הרי נסים הרבה,
אחד שהחזיק קומצו של משה מלא חפנים שלו ושל אהרן, ואחד שהלך האבק על כל ארץ
מצרים: .9 לשחין פרח אבעבעת. כתרגומו, לשחין סגי אבעבועין, שעל ידו צומחין בהן בועות:
שחין. לשון חמימות; והרבה יש בלשון משנה, ג)שנה שחונה: .10 באדם ובבהמה. ואם
תאמר מאין היו להם הבהמות והלא כבר נאמר וימת כל מקנה מצרים? [ה]לא נגזרה גזרה אלא
על אותן שבשדות בלבד, שנאמר במקנך אשר בשדה, והיא את דבר ה' [ו]הכניס את מקנהו
אל הבתים. כן שנויה במכילתא אצל ג)ויקח שש מאות רכב בחור: .14 את כל מגפתי.
למדנו מכאן שמכת [ז]בכורות שקולה כנגד כל המכות: .15 כי עתה שלחתי את ידי וגו'.
כי אלו רציתי כשהיתה ידי במקנך שהכיתים בדבר, שלחתיה והכיתי אותך ואת עמך עם
הבהמות [ח]ותכחד מן הארץ, אבל בעבור זאת העמדתיך וגו': .17 עודך מסתולל
בעמי. כתרגומו בבישת בה בעמי, והוא מגזרת ד)[ט]מסלה, דמתרגמינן אורח כבישא ובלעז
קלקי"ר[י]: [כ]וכבר פירשתי בסוף ויהי מקץ, כל תיבה שתחלת יסודה סמ"ך והיא באה לדבר בלשון
מתפעל נותן התי"ו של שמוש באמצע אותיות של עיקר, כגון זו וכגון ה)ויסתבל התנב מגזרת
סבל, ו)כי תשתרר עלינו, מגזרת שר ונגיד, ז)משתכל הוית: .18 כעת מחר. כעת הזאת למחר;
מ)שרט לו שריטה בכותל, למחר כשתגיע חמה לכאן ירד הברד: הוסדה. שנתיסדה; וכל תיבה
שתחלת יסודה יו"ד כגון יסד, ילד, ידע, יסר, כשהיא מתפעלת תבא הוי"ו במקום היו"ד, כמו
הוסדה, ט)הולדה, י)ויודע, יא)ויולד ליוסף יב)בדברים לא יוסר עבד: .19 שלח העז. כתרגומו,
שלח כנוש, וכן יג)ושבי הגבים העיזו, יד)העיזו בני בנימן: ולא יאסף הביתה. לשון הכנסה
הוא: .20 הניס. הבריח[יא]: .22 על השטים. לצד השטים. ומדרש אגדה טו), הקביה הקב"ה
למשה

יפ) ע' תנח, ס"ך ופ"ר פ"ה: ג) יומא כ"ב: ד) סוטה י"ר: ז) ע"ז ס"ב: ה) קהלת י"ב: ו) במדבר ט"ז: ז) דניאל ז':
ח) תנח, ס"ך: ט) הושע ג': י) לקמן ג': יא) בראשי' ע"ו: יב) משלי כ"ט: יג) ישעיה י': יד) ירמיה ו': טו) ע' לקוטיס:

לומר ומיה ומשמע וירבה בתפלה. כי"ד: [ט]גם בפעם הזאת. תע"פ שתמר לנכי לתפלה לתכס לא קייס
הבטחתו. גי' כי"ם י"ד ום' מזכרון:

ט [א]היה. כי"ע ל"ו: תהיה. כיס"ר: היה תהיה. בדק: [ב]ג"ל ילוינט"ש[ו]. פויל[ז]. כיס"ר: [ג]עמומיס. גחליס
כבויות ע' פפקיס ע"ם ג' ומצת ע"ו: [ד]כידו של לדם נכח. כיס"ר: [ה]תלע שלא. כיס"ר: [ו]הניס
וכן טניס. כיס"ר: [ז]מכת בזוטת (להסיגו לעד שמגיע ומחמת בדל ולכלון המחבה בדיס פ' ג' לתענית).
כ' ד"ל, לתבהכלל, ס' מזכרון, ניימוקי מומם שלגל יון כי"ם וכ"י שהכתב בעיר גוומלדיל לתר בפלטוגלל
בזמת ק"ו ולתר היה ביד התכס דע לתקבי ולפי עדות הת"ג היל גם כ' המומם עם הם"י ותכנוס
בדפם בקלף בזמת הג"ל בעיר ליהבתנ בזמת הנ"ל וע"ג בעפר יעקב שהביל נוקמת זו ומומם לתר
עם פיהם"י כ"י של קלף ומצת כ"ר ומקומם עם פיהם"י בדפם בקלף בזמת הג"ל בעיר ליזבוצל וכן
הבטים בעל לחנני טועם שמגע וגו' לתבדהם שהתה בפיהוס הם"י שהיה מכתיבת יל הם"י ומם בעלמו
והיה כתוב ומכאן שמכת בלוטת. ועוד יש להוסיף שלפי תלוסי מהבה"ל נתחוי הטעות בהם"י כאן בתופן
שלפני המדפיס היה כתוב מכת בדד כזה ע"ג ונתחלף לו ומתי לותיות הללו למכת בכורות: בבורות
(כלומר שכתוב ביהזקיה כ"ל). טוסס כיע"ו ומקומי וכן הביאו הע"י והמזהרי נוס' זו בזס בניו תס:
בכורות. כ' כיסב"ם וכן בניל בפעמה רזה בזס הב"ל שהתה בפיהוסים בכתיבת יל הם"י שהכתב ניתת
בכורות. וע"ע בלקוטיס שלי כי אם לוחיס בדתיס בכוכה שכוחת הם"י קלי על מכת בדד ולא על מכת
בכורות לתר לא נזכרה בכל[יב]בפסוק הב"ל: [יג]ומכתתם בלולה וכיתה מהילה. כיס"ר:
'וכבר—הויה לי כי"ר ל"ת: [יא]נתון ויהס מהה. כי"ר:

---

[1] jointée (לוחיל הענדע פתלל): [2] poêlée (לחיבע בפתלנע פתלל): [3] pulvis (קתהלעגפתוי): [4] claquer?

"ראשתבל" ואולי בטעות ר"ש; שתבת בקבורת שלולה בנגד כי האבות, וכן הוא הנסת
בקבוצי לסקובצי וקברקה סקריבת כי"ר, לו' אבת בקבורות, שאין לה ענין כאן"

למשה למעלה מן השמים: 24. מתלקחת בתוך הברד. יז) נס בתוך נס, האש והברד מעורבין, והברד טים הוא, ולעשות רצון קונם עשו שלום ביניהם: 28. ורב. די לו במה שהוריד בכור: 29. כצאתי את העיר. מן העיר, יח) אבל בתוך העיר לא התפלל לפי שהיתה מלאה גלולים: 30. טרם תיראון. כ עדיין לא תיראון; וכן כל טרם שבמקרא עדיין לא הוא, ואינו לשון קדם, יט) טרם ישכבו, עד לא שכבו, כ) טרם יצמח, עד לא צמח. אף זה כן הוא, ידעתי כי עדיין אינכם יראים, ומשתהיה הרוחה תעמדו בקלקולכם: 31. כא והפשתה והשערה נכתה. נשברה, לשון כא) פרעה נבה, כב) נכאים, וכן לא נכו; ולא יתכן לפרשו לשון כב הכאה, שאין נו"ן במקום ה"א לפרש נכתה כמו הכתה, נכו כמו הכו, אלא הנו"ן שורש בתיבה, והרי הוא מנזרת כג) ושפו עצמותיו: כי השערה אביב. כבר בכרה ועומדת בקישה, ונשתברו ונפלו, וכן הפשתה גדלה כבר והוקשה לעמוד בגבעוליה: כג השערה אביב. עמדה באביה, לשון כג) באבי הנחל: 32. כי אפילת הנה. מאוחרות, ועדין היו רכות ויכולות לעמוד בפני קשה; ואף על פי שנאמר ואת כל עשב השדה הכה הברד, יש לפרש פשוטו של מקרא בעשבים העומדים בקלחם, הראויים ללקות בברד". ובמדרש רבי תנחומא כד) יש מרבותינו ח שנחלקו על זאת ודרשו כי אפילת, פלאי פלאות נעשו להם שלא לקו: 33. לא נתך. כה) לא הגיע ט, ואף אותן שהיו באויר לא הגיעו לארץ; כ ודומה לו כו) ותתך עלינו כא האלה והשבועה, כב דעזרא, ותגיע עלינו. ומנחם בן סרוק חברו בחלק כז) כהתוך בסף, לשון יציקת מתכת, ורואה אני את דבריו כתרגומו, כה) ויצק, ואתיך, כט) לצקת, לאתכא, אף זה לא נתך לארץ לא הוצק לארץ:

הסלת פרשת וארא.

בא.

א 1. ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה. והתרה בו: שיתי. א שומי, שאשית אני: 2. התעללתי. שחקתי, כמו ל) כי התעללת בי, ג) הלא כאשר התעולל בהם, האמור במצרים, ואינו לשון פועל ומעלים, שאם כן היה לו לכתוב עוללתי, כמו ג) ועולל למו כאשר עוללת לי, ג) אשר עולל לי: 3. לענת. כתרגומו לאתכנעא והוא מנזרת עני מאנת להיות עני ושפל מפני: 5. את עין הארץ. ז) את מראה הארץ: ולא יוכל הרואה לראת את הארץ; ולשון קצרה דבר: 7. הטרם תדע. העוד לא ידעת כי אבדה מצרים: 8. ויושב. הושבו על ידי שליח, ששלחו אחריהם והשיבום אל פרעה: 10. ב כאשר אשלח אתכם ואת טפכם. אף כי אשלח גם את הצאן ואת הבקר כאשר אמרתם: ראו כי רעה נגד פניכם ג. כתרגומו. ומדרש ד אגדה ה שמעתי, כוכב אחד יש ששמו רעה, אמר להם פרעה רואה אני באיצטגנינות שלי

עז) ע' תמהו' ס"כ: יז) ס"כ: יח) בכתם' י"ט: יט) סס ג' וע"ג סס *על פסוק עכס יחיס: כ) מלכים ג' כ"ב: כא) שעיה ל"ז: כב) מיוב ל"ג: כג) סה"ש ו': כד) ע"ג ס"כ: כה) כת"ל: כו) דניאל ט': כז) יחזקאל כ"ג: כח) שמות ל"ז:
ו ל) במדבר כ"ג: ג) ס"ל ו': ג) מיכה ל': ד) כת"י:

ב עול לא. עניוקים של כת"ל המלקק: ג ומפתם—עלמותיו ל' כיע"ס: ד וכן כתב כהל"ק "ומפתר לחיות עזה בעין פרעה נכה וקללו כך לפי שהיה נכה לגליס וכן ת"י פרעה חגירלא" (ע' על זה צויקלא רבה ט' כ' ובמדרש קטלת סם' ולמיתי כל מעשה המלכים ובילקוט רמז תלף ע"ז) וע"ע מה שהביא הס"י שם זה ולא הביא לשון הפסוק בשמואל ב' ט' נכה רגליס וכן מלחתי בדקדוק מע"י חיוג חסר טוליא לאור החכם דוקעם וזה לשונו שם בשורש נכה ומשעורה נכתה ובכתונת לא נכו על משקל ומפו עלמותיו ובשורש הזה ענין חסר לו קרוב מהשלמון נכה רגליס נכחיס וכ': טו הוכלה. הנשת בחר רמוזות: טו השערה—הנחל ל' כיע"ר: יז בבכר ויש מרז"ל מוניים שלחי וכ' (ומוי"ת ל'). כיס"ר: יח שלחקו. זמז': יט השערה—הנחל ל' עמדו בחויר * בכרות ס"ל: כ והומה לו לא תתך חמתי ומשפט וכ'. כי"ר ד"ח: כא השלה—עליון ל' ד"ע: כב ס"ל בלשיחל:

א א שיתי. כי"ל וכן בדק' ותלכדי: ב כתשר השלח—חמרתם גי"ל וכב"י ל': ג שתין בדעתכם לשוב ועלכם וכ'. כיס"ר: ד ע' ילקוט כי תשא רמז שפ"ג בשם ב"ר וע' * יהושע ט' בשם ר"מ השלשן: ה יס. כיע"ח:

שלי אותו בוכב עולה לקראתכם במדבר, והוא סיטן דם והריגה, ובשחטאו ישראל בעגל ובקש הקב"ה להרגם, אמר משה בתפלתו ס)למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם. זו היא שאמר להם, ראו כי רעה נגד פניכם! מיד וינחם ה' על הרעה, והפך את הדם לדם מילה שמל יהושע אותם, וזהו שנאמר נ)היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם, שהיו אומרים לכם דם אנו רואין עליכם במדבר: .11 לא כן. כאשר אמרתם, להולך השף עמכם, אלא לכו הגברים ועבדו את ה': כי אתה אתם מבקשים. כי אותה בקשתם עד הנה, נזבחה לאלהינו, ואין דרך השף לזבוח: ויגרש אתם. הרי זה לשון קצר, ולא פירש מי המגרש: .12 בארבה. בשביל מכת הארבה: .13 ורוח הקדים. רוח מזרחית נשא את הארבה, לפי שבא בנגדו, שמצרים בדרומית מערבית היתה, כמו שמפורש ז)במקום אחר: .14 ואחריו לא יהיה כן. ואותו שהיה בימי יואל, שנאמר ס)כמוהו לא נהיה מן העולם, למדנו שהיה כבד משל משה (כי אותו של יואל היה) על ידי מינין הרבה, שהיו ח"יחד ארבה ילק חסיל גזם, אבל של משה לא היה אלא מין אחד, ט"וכמוהו לא היה ולא יהיה: .15 כל ירק. עלה יזוק, וירדו"א' בלעז: .19 רוח ים. רוח מערבי: ימה סוף. אומר אני שים סוף היה מקצתו במערב כנגד כל רוח דרומית וגם במזרחו של ארץ ישראל, לפיכך רוח ים תקעו לארבה בימה סוף כנגדו; וכן מצינו לענין תחומין שהוא פונה לצד מזרח, שנאמר ע)מים סוף ועד ים פלשתים, ממזרח למערב, שים פלשתים במערב היה, שנאמר בפלשתים י)יושב חבל הים גוי כרתים: לא נשאר ארבה אחד. יא)אף המלוחים שמלחו מהם: .21 וימש חשך. ויחשך עליהם חשך "יותר מחשכו של לילה, יבוחשך של לילה יאמיש ויחשך עוד: וימש. כמו ויאמש. יש לנו תיבות הרבה חסרות אל"ף, לפי שאין הברת האל"ף נכרת כל כך אין הכתוב מקפיד על חסרונה, כגון יג)ולא יהל שם ערבי, כמו לא יאהל, לא ישה אהלו, וכן יג)ותזרני חיל, כמו ותאזרני, ואנקלוס תרגם לשון הסרה, כמו לא ימוש, בתר דיעדי קבל ליליא, כשיגיע סמוך לאור היום; אבל אין הדבור "מיושב על הוי"ו של וימש, לפי שהוא כתוב אחר ויהי חשך: ומדרש אגדה יד)פותרו לשון טו)ממשש בצהרים, שהיה כפול ומכופל ועב, עד שהיה בו ממש: .22 שלשת ימים. שליש של ימים, טרצי"נא[2] בלעז, וכן שבעת ימים בכל מקום שטיינ"א[3] של ימים: ויהי חשך אפלה, שלשת ימים. טז)חשך של אופל, שלא ראו איש את אחיו אותן שלשת יטים, ועוד שלשה ימים אחרים חשך מוכפל על זה שלא קמו איש מתחתיו, יושב אין יכול לעמוד, ועומד אין יכול לישב. ולמה הביא עליהם חשך? שהיו בישראל באותו הדור רשעים ולא היו רוצים לצאת, ומתו בשלשת ימי אפלה, כדי שלא יראו מצרים במפלתם ויאמרו אף הם לוקים כמונו; ועוד שהפשו ישראל וראו את כליהם, וכשיצאו והיו שואלין מהן והיו אומרים אין בידינו כלום, אומר לו אני ראיתיו בביתך ובמקום פלוני הוא: .24 יצג. יהא מוצג במקומו: .25 גם אתה תתן. לא דייך שמקנינו ילך עמנו, אלא גם משלך תתן: .26 פרסה. פרסת רגל, פלנט"א[4] בלעז: לא נדע מה נעבד"ד. כמה תכבד העבודה, שמא ישאל יותר ממה שיש בידינו: .29 כן דברת. יז)יפה דברת ובזמנו דברת, אמת שלא אוסיף עוד ראות פניך:

כלה

ס) שמות ל"ד: ו) יהושע ס': ז) *במדבר ל"ד ג': ח) יואל ד': ט) שמות כ"ג: י) לבניה ג': יא) ס"ב: יב) ישעיה י"ג: יג) שמואל ב' כ"ב: יד) ע' תנחומא ו"ש: טו) דברים כ"ח: טז) ע' תנחומא ס"ב: יז) כת"י ע"ג ס"ב ומכילתא פ' י"ב:

ד) כי לותם נקמתם ל' כים"ב וכמ': ו) ורום — לחר ל' כים"ב: ז) נעל לילה לדבך נוסק נולת יחד וע' * יואל ג' לבוש כל המיניס הללו זה לחר זה וכ': ח) המז' גרם כמוהו בלי ו"ו בהאמר: ט) רום — כרתים ל' כיעם"ב ו"ל: י) הכז"ם גרם יותר מחסכו של לילה ומס"ל ולח"ב מגיין מסך של לילה ומס"ל ולח"ב ויומם כמו ויומם יומים ויחסיך עוד ים לנו וכ': יב) ויחסך — עוד ל' כים"ם: יג) נכי"ב מסך בלי ו"ו בחסילת התיבה וכן גרם גם לבוש המורה: יד) נוחכ. נתחס"ם: טו) חס נרב מקנה חס בחעבר כמה וכ'. כי"ם:

[1] verdure (גרינעס): [2] terzaine (דריטהייל): [3] septaine (פוים זיעבען לייטהייטען בעצייטשנאכ): [4] plante (פוצזאהלע):

יא כלה. גמירא, א)כליל, כולכם ישלח: 2. דבר נא. ב)אין נא אלא לשון בקשה, בבקשה ממך הזהירם על כך, שלא יאמר אותו צדיק אברהם ועבדום וענו אותם קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם: 4. ויאמר משה כה אמר ה'. ג)בעמדו לפני פרעה נאמרה לו נבואה זו, שהרי משיצא מלפניו לא הוסיף ראות פניו: כחצת הלילה. כהחלק הלילה: כחצת. כמו ג)בעלות, ד)בחרות אפם בנו. זהו פשוטו לישבו על אפניו, שאין חצות שם דבר של חצי. ורבותינו דרשוהו ה)כמו כחצי הלילה, ואמרו שאמר משה כחצות, שמשמע סמוך לו, או לפניו או לאחריו, ולא אמר בחצות, ו)שמא יטעו אצטגניני פרעה ויאמרו משה בדאי הוא: 5. עד בכור השבי. למה לקו השבויים? כדי שלא יאמרו יראתם תבעה עלבונם והביאה פורענות על מצרים: מבכור פרעה עד בכור השפחה. כל הפחותים מבכור פרעה וחשובים מבכור השפחה היו בכלל. ו)ולמה לקו בני השפחות? שאף הם היו משתעבדים בהם ושמחים בצרתם: וכל בכור בהמה. ז)לפי שהיו עובדין לה. כשהקב"ה נפרע מן האומה נפרע מאלהיה: 7. לא יחרץ כלב לשונו. אומר אני שהוא לשון שנון, לא ישנן, וכן ח)לא חרץ לבני ישראל לאיש את לשונו, לא שנן, ט)אז תחרץ, תשתנן, י)למורג חרוץ, שנון, יא)מחשבות חרוץ, אדם חריף ושנון, יב)ויד חרוצים תעשיר, חריפים, סוחרים שנונים: אשר יפלה. יבדיל: 8. וירדו כל עבדיך. יג)חלק כבוד למלכות, שהרי בסוף ירד פרעה בעצמו אליו בלילה יד)ויאמר קומו צאו מתוך עמי, ולא אמר לו משה מתחלה וירדת אלי והשתחוית לי: אשר ברגליך. ההולכים אחר עצתך והלוכך: ואחרי כן אצא עם כל העם מארצך: ויצא מעם פרעה. כשגמר דבריו יצא מלפניו בחרי אף, על שאמר לו אל תסף ראות פני: 9. למען רבות מופתי. מבת בכורות וקריעת ים סוף ולנער את מצרים: 10. ומשה ואהרן עשו וגו'. כבר כתב לנו זאת בכל המופתים ולא שנאה כאן אלא בשביל לסמכה לפרשה של אחריה:

יב 1. ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. בשביל שאהרן עשה ושרח במופתים כמשה, חלק לו כבוד זה במצוה ראשונה שכללו עם משה בדבור: בארץ מצרים. ב)חוץ לכרך; או אינו אלא בתוך הכרך? ת"ל ג)כצאתי את העיר וגו', ומה תפלה קלה לא התפלל בתוך הכרך, דבור חמור לא כל שכן! ומפני מה לא נדבר עמו בתוך הכרך? לפי שהיתה מלאה גלולים: 2. החדש הזה. ג)הראהו לבנה בחדושה ואמר לו כשהירח מתחדש יהיה לך ראש חדש. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, על חדש ניסן אמר לו, זה יהיה ראש לסדר מנין החדשים, שהוא אייר קרוי שני, סיון שלישי: הזה. ד)נתקשה משה על טולד הלבנה א)באיזו שיעור תראה ותהיה ראויה לקדש, והראה לו באצבע את הלבנה ברקיע, ואמר לו כזה ראה וקדש. וכיצד הראהו, והלא לא היה נדבר עמו אלא ביום, שנאמר ה)ויהי ביום דבר ה', ו)ביום צוותו, ז)מן היום אשר צוה ה' והלאה? אלא סמוך לשקיעת החמה נאמרה לו פרשה זו, והראהו עם חשכה: 3. דברו אל כל עדת. ח)וכי אהרן מדבר, ב)והלא כבר נאמר ט)אתה תדבר? אלא חולקין כבוד זה לזה

יא א)בכתוב ע': ב)ע' ס"ב פ' י"ח: ג)מלכים ה' י"ח: ד)מלכים קכ"ד: ה)ע' בכתוב ד' ומכילתא י"נ: ו)ע"ש: ז)ע"ש וע"נ ס"ב פ' ע': ח)יהושע י': ט)שמואל ב' ה': י)ישעיה ע"ח: יא)מכלי כ"ה: יב)סם י': יג)זמירם ק"ב: יד)שמות י"ב:

יב א)מכילתא: ב)שמות ע': ג)ע' מכילתא ס"ב: ד)מכילתא מסכתא כ"ע: ה)שמות ז': ו)ויקרא ז': ז)במדבר ט"ו: ח)ע' מכילתא: ט)שמות ז':

יא א)דכתיב התקדושים הכי כלה כליל: ב)הכי נכתב לכתן זה בעמנו—שמו על הפסוק הקודם וילמוד ד' לא מסה ועי' בחזקוני: ג)בעלות בכללות. כיה"ר: ד)פס לכי יודע לכוין הפעה פס לכיפ יודעים לכוין הפעה וקודם שיגיע תעות יהו קבוצים שמגיע ועדיין לא בלה הענכה ויאמרו ענפה בדמי הוא: ה)עקום הדבריה הלבה הוא לקמן בפיעון י"ג פפ' כ"ע לך רש"י הביאם פה וטעמו ע' בפז ובפו"ת מהר"ם מלבקר פיעון ס"ם ובשלח מעפעים:

יב א)רמם קודם. בפעת עוזל לבנה לילית כי פס מעבר ולילה ניכרת כלמעלה בה"ם כזה לילית לו כזה לילית: ב)ובלא מפה מדבר פני' ולתה. כי"ר: ג)במכילתא כתיב ולתה מדבר אל בני ישראל מבל לילה ולא"ל ולתה דבר אל בני ישראל ולילה ני"ד וגם כ' המז' ולילה לדבר שהביא

לזה ואומרים זה לזה למדני, והדבור יוצא מבין שניהם כאלו שניהם מדברים: דברו אל כל עדת ישראל לאמר בעשר לחדש. י)דברו היום בראש חדש שיקחוהו בעשור לחודש: הזה. יא)פסח מצרים מקחו בעשור, [7]ולא פסח דורות: שה לבית אבת. יב)למשפחה אחת. הרי שהיו מרובין, יכול שה אחד לכלן? ת"ל [8]"שה לבית: 4. ואם ימעט הבית מהיות משה. [9]ואם יהיו מועטים מהיות משה אחד, שאין יכולין לאכלו ויבא לידי נותר ולקח הוא ושכנו וגו', זהו משמעו לפי פשוטו. ועוד יש בו מדרש יג), ללמד שאחר שנמנו עליו יכולין להתמעט ולמשוך ידיהם הימנו ולהמנות על שה אחר; אך אם באו למשוך ידיהם ולהתמעט מהיות משה, יתמעטו בעוד השה קיים, בהיותו בחיים ולא משנשחט: מכסת. חשבון, וכן יד)מכסת הערכך: לפי אכלו. טו)הראוי לאכילה, פרט לחולה' ולזקן "שאינו יכול לאכול כזית: תכסו. טז)תתמנון: 5. תמים. יז)בלא מום: בן שנה. יח)כל שנתו קרוי בן שנה, כלומר שנולד בשנה זו: מן הכבשים ומן העזים. יט)או מזה או מזה, שאף עז קרוי שה, שנאמר יט)ושה עזים: 6. והיה לכם למשמרת". זהו לשון בקור, יש)שטעון בקור ממום ארבעה ימים קודם שחיטה. כ)ומפני מה הקדים לקיחתו לשחיטתו ארבעה ימים, מה שלא צוה כן בפסח דורות? היה ר' מתיא בן חרש אומר, הרי הוא אומר כא)ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים, הגיעה שבועה שנשבעתי לאברהם שאגאל את בניו, ולא היו בידם מצות להתעסק בהם כדי שיגאלו שנאמר כא)ואת ערום ועריה, ונתן להם שתי מצות, דם פסח ודם מילה, שמלו באותו הלילה, שנאמר כא)מתבוססת בדמיך, בשני דמים, ואומר כב)גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו כג) ולפי שהיו שטופין באלילים אמר להם משכו וקחו לכם, משכו ידיכם מאלילים, וקחו לכם צאן של מצוה: ושחטו אתו וגו'. כד)וכי כולן שוחטין? אלא מכאן ששלוחו של אדם כמותו: קהל עדת ישראל. קהל ועדה וישראל; מכאן אמרו פסחי צבור נשחטין בשלש כתות זו אחר זו, נכנסה כת ראשונה ננעלו דלתות העזרה וכו'. כראיתא כה)בפסחים: בין הערבים. כו)ששש שעות ולמעלה קרוי בין הערבים שהשמש נוטה לבית מבואו לערוב; ולשון בין הערבים נראה בעיני כז)אותן שעות שבין עריבת היום לעריבת הלילה, עריבת היום בתחלת ז' שעות מכי "ינטו צללי ערב, ועריבת הלילה בתחלת הלילה. ערב לשון נשף וחשך כמו כח)ערבה כל שמחה: 7. ולקחו מן הדם. כט)קבלת הדם. ל)יכול ביד? ת"ל ל)אשר בסף: המזוזת. הם הזקופות אחת מכאן לפתח ואחת מכאן: המשקוף. הוא העליון שהדלת שוקף עליו כשסוגרין אותו, לינט"ל' בלעז ל)ולשון שקיפה הבטה, כמו לא)קול עלה נדף, דשקיף, לג)חבורה, משקופי: על הבתים אשר יאכלו אתו בהם. לג)ולא על משקוף ומזוזות שבבית התבן ובית הבקר שאין דרין בתוכו: 8. את הבשר. לד)ולא נידים ועצמות: ומצות על מררים. כל עשב מר נקרא מרור וצום לה)לאכול מר זכר לוימרדו את חייהם: 9. אל תאכלו ממנו נא"ב. לו)שאינו צלוי כל צרכו קוראו נא בלשון "ערבי: ובשל מבשל. לו)כל זה באזהרת אל תאכלו: במים.

מנין

י) מכילתא: יח) פסחים נ"ו: יט) ע' מכילתא: כ) ע' מכילתא פסחים פ"ע: כא) ויקרא כ"ג: כב) מכילתא: עז) מ"ל: כג) מכילתא: כד) זבחים י"ד: כה) פסחים נ"ו: כו) מכילתא: כז) יחזקאל ט"ז: כח) זכריה ט': כט) ע' מכילתא: ל) מכילתא: לא) קדושין נ"ח: לב) דף ס"ד: לג) ע' מכילתא: לד) ע' במיכוס הכתב"ע: לה) יעשיה כ"ד: לו) מכילתא: לז) סנהד' כ"ג: לח) ויקרא כ"ו: לט) שמות כ"ח. מ"ג *מולין קכ"ו ד"ה וקלמוכא: מ) ע' מכילתא וס"ו: מא) מכילתא פסחים פ"ג: מב) פסחים קט"ז ב': מג) ע' פסחים מ"ח:

גום' זו מכת"י סל קלף יפן: [7]לומר זה לפסח פסח לכתיב בעשור וגו': [8]וכן סוף זילקוט, ובמכילתא כתיב ת"ל פסח לבית אבות: [9]פסח בתו ליתעבד ולימשך מהיות ממה בעוד היותם לפסח יתמעטו: ממיותים. בעזרו בחייס: [1]במכי כתיב החולה והקטן: [2]ולמי שחיבו יכול. כיס"כ: [3]למשמרת. ביקור שלא יהא בו מום מנקדין מותו כל לרבעה: [4]ושהיו שעופין. נוסחת הפסוקים: [5]בעבר כי יעבו לבני עבד היינו לפרש מות מנסתלקה ממה מכתם כל לפס ונעתה למעבד *בכתוב ט': [6]כח. לבי ולשון לבי: מותם לבית שבמלכם שבכני קרויה לשבכים בל הקודם קבי בח *פסחים מ"ח: [7]עבדית. כיקר"ם ל"ח (ועי' מה פסחים הכתב"ע): פרש. מ"א ועי"ג בתשובות דומם בן לבדב בח בממעט בלשון עבדית מי:

[1] linteau (לינטעאוועלען):

לז) מנין לשאר משקין? ת"ל ובשל מבשל, מכל מקום: כי אם צלי אש. לח) ד למעלה גזר עליו במצות עשה, וכאן הוסיף עליו לא תעשה, אל תאכלו ממנו כי אם צלי אש: ראשו על כרעיו. לט) צולהו כולו כאחד טו עם ראשו ועם כרעיו ועם קרבו, מ ובני מעיו נותן לתוכו אחר הדחתן; ולשון על קרבו כלשון נ) על צבאותם כמו בצבאותם כמות שהן, אף זה כמות שהוא ": כל בישרו משלם: .10 והנתר ממנו עד בקר. מא) מה ת"ל עד בקר פעם שנייה? ליתן בקר על בקר, שהבקר משמעו משעת הנץ החמה ובא הכתוב להקדים שאסור באכילה מעלות השחר, זהו לפי משמעו. ועוד מב) מדרש אחר, למד שאינו נשרף ביום טוב אלא ממחרת ", וכך תדרשנו, והנותר ממנו בבקר ראשון, עד בקר שני תעמור ותשרפנו: .11 מתניכם חגרים. טזומנים לדרך: בהפזון. לשון בהלה ומהירות כמו מג) ויהי דוד נחפז ללכת, מד) אשר השליכו ארם בהפזם: פסח הוא לה'. הקרבן קרוי פסח טי על שם הדלוג והפסיחה, כ שהקב"ה היה מדלג בתי ישראל מבין בתי מצרים וקופץ ממצרי למצרי וישראל אמצעי נמלט, ואתם עשו כל כא עבודותיו לשם שמים כב דרך דלוג וקפיצה זכר לשמו שקרוי כג פסח, כד וגם פשק"א לשון פסיעה: .12 ועברתי. מה) כמלך העובר ממקום למקום ובהעברה אחת וברגע אחד כולן לוקים: כל בכור בארץ מצרים. מו) אף בכורות אחרים והם במצרים. ומניין אף בכורי מצרים שבמקומות אחרים? תלמוד לומר מז) למכה מצרים בבכוריהם: מאדם ועד בהמה. מח) מי שהתחיל בעבירה ממנו מתחלת הפורענות: ובכל אלהי מצרים. מט) של עץ נרקבת ושל כה מתכת נמסת ונתכת לארץ: אעשה שפטים אני ה'. אני בעצמי, ולא על ידי שליח: .13 והיה הדם לכם לאת. נ) לכם לאות ולא לאחרים לאות. נא) מכאן שלא נתנו הדם אלא מבפנים: וראיתי את הדם. נב) הכל גלוי לפניו, אלא אמר הקב"ה נותן אני את עיני לראות שאתם עסוקים במצותי, ופוסח אני עליכם: ופסחתי. נג) והמלתי, ודומה לו נד) פסוח והמליט. ואני אומר כל פסיחה לשון דלוג וקפיצה כו. ופסחתי, מדלג היה מבתי ישראל לבתי מצרים, שהיו שרויים זה בתוך זה, וכן נה) פוסחים על שתי הסעפים וכן כל הפסחים הולכים בקופצים, וכן נו) פסוח והמליט, מדלגן ומטלטן מבין המומתים: ולא יהיה בכם נגף. נז) אבל הוה הוא במצרים. הרי שהיה מצרי בביתו של ישראל, יכול ימלט? ת"ל ולא יהיה בכם נגף, אבל הוה במצרים שבבתיכם. הרי שהיה ישראל בביתו של מצרי, שומע אני ילקה כמותן? ת"ל ולא יהיה בכם נגף: .14 לזכרון. לדורות: וחגתם אתו. נח) יום שהוא לך לזכרון אתה חוגגו. ועדיין לא שמענו אי זהו יום הזכרון, ת"ל נט) זכור את היום הזה אשר יצאתם, למדנו שיום היציאה הוא יום של זכרון. ואי זה יום יצאו? ת"ל ס) ממחרת הפסח יצאו, הוי אומר יום חמשה עשר בניסן הוא של יום טוב, שהרי ליל חמשה עשר אכלו את הפסח ולבקר יצאו: לדרתיכם וגו'. סא) שומע אני מעוט דורות שנים? ת"ל חקת

לז) ע' שם: לח) ע"ב * פסחים מ"ח ב' ד"ה שאין: לט) פסחים ע"ד: מ) שמות י': מא) ע' מכילתא: מב) שם פסחים פ"ג שבת כ"ד: מג) שמואל ל' כ"ב: מד) מלכים ב' ז': מה) ע' מכילתא: מו) ע' שם: מז) תהלים קל"ו: מח) מכילתא: מט) ע' מכילתא: נ) שמואל ל' י"ח: נא) מכילתא פ' י"ח: נב) מכילתא: נג) מחבצת מנחם: נד) ישעיה ל"ח: נה) מלכים ל' י"ח: נו) ישעיה ל"ח: נז) ע' מכילתא: נח) ע' מכילתא ולקוט: נט) שמות י"ב: ס) דברים ל"ג: סא) מכילתא:

יד למעלה—שם ל' כיס"ך: טו עם ל' כיס"ך: טז ובני—קרבו ל' כיס"ך: "כל בשרו משלם נותן בני מעיו לתוכו לחם להתקן על כרעיו כולו כאחד: מהוא מולו של מועד וכני משמע וכמותר ממנו לבקר לאמרן על בקר שני המתינו ומשכפתו וע"ע * שבת קנ"ב ד"ה שאין ת"ל: יט על שם הפסיחה לו הדלוג ואתם עשו כל עבודותיו ופסיחה ודלוג זכר למשו שקרוי פסח (ע"כ גם לפי י"ל) וגם פסקא לשון פסיחה. כיס"ך: כ פסקב"ס—ממלט ל' כ"י: כא כל עבודותיו לפ"ם ופס"ד כיע"ו כב ל"ם דרך וכ'. ל' ד"ר: בנז' כל עבודותיו דרך דלוג וכ': כג פסח הוא לה' מיכה כל ועפיסה פ"ם. כך למון מכילתא: כד וגם—פסיעה ל' כיע"ו וי"ל והפ"ח כוסה לגרום חיבות סלנו לקנין בפסוק י"ב וכאמר העיר הפסח מוכן פסח בעבירת (יחזקאל ט"ו) את המוסיף, אמר לה ידע שהלעז פסקא אף פה הוא מלשון פסקא ביומים ועקובו הרשון הוא עבירת כעודע לכל ונבין לשון: כה על אבן נמסת ונתכת נתכת לאחרן. כך הגיה המכילתא לדוד לפי גי' המכילתא: כו וכן מיתת המכילתא אל תקרי ומסמתי אלא ומסמתי:

[1] pascua (בלאטינית), pâque (בלאזית).

חקת עולם תחגהו: 15. שבעת ימים. סג)ששיינ"א[1] של ימים: שבעת ימים מצות תאכלו. סג)ובמקום אחר הוא אומר סד)ששת ימים תאכל מצות, למד על שביעי של פסח שאינו חובה לאכול מצה, ובלבד שלא יאכל חמץ. מנין אף ששה ראשון? כן ת"ל ששת ימים. זו מדה בתורה, דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו בלבד יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא, מה שביעי ראשון כך אף ששה ראשון; יכול אף הלילה הראשון ראשון? ת"ל בערב תאכלו מצות, הכתוב קבעו חובה: אך ביום הראשון תשביתו שאר. סה)מערב יום טוב וקרוי ראשון לפי שהוא לפני השבעה; ומצינו מוקדם קרוי ראשון, כמו סו)הראשון, אדם תולד כן הלפני אדם נולדת. או אינו אלא ראשון של שבעה? ת"ל סז)לא תשחט על חמץ וגו' לא תשחט הפסח ועדיין חמץ קיים: הנפש ההוא. סח)כשהיא בנפשה ובדעתה, פרט לאנוס: מישראל. סט)שומע אני תכרת מישראל ותלך לה לעם אחר? ת"ל במקום אחר ע)לא מלפני, בכל מקום שהוא רשות: 16. מקרא קדש. מקרא שם דבר; קרא אותו קדש עא)לאכילה ושתיה וכסות: לא יעשה בהם. עב)אפילו על ידי אחרים: לכם הוא ולא לבהמה. עג)לו הוא ולא מכשיריו, שאפשר לעשותן מערב יום טוב: לכל נפש. עד)אפילו לבהמה; יכול אף לגוים? ת"ל לכם: 17. ושמרתם את המצות. עה)שלא יבואו לידי חמוץ; עו)מכאן אמרו תפח תלטוש בצונן, רבי יאשיה אומר אל תהי קורא את המצות, אלא את המצוות; כדרך שאין מחמיצין את המצה כך אין מחמיצין את המצוה, אלא אם באה לידך עשה אותה מיד: ושמרתם את היום הזה. מלאכה. לדרשיכם חקת עולם. לפי שלא נאמר דורות וחקת עולם על המלאכה אלא על החגיגה, לכך חזר ושנאו כאן, שלא תאמר אחרת כל מלאכה לא יעשה לא לדורות נאמרה אלא לאותו הדור: 18. עד יום האחד ועשרים. עז)למה נאמר? והלא כבר נאמר שבעת ימים? לפי שנאמר ימים, לילות מנין? ת"ל עד יום האחד ועשרים וגו': 19. לא ימצא בבתיכם. עז)מנין לגבולין? תלמוד לומר בכל גבולך; מה תלמוד לומר בבתיכם? מה ביתך ברשותך אף גבולך שברשותך, יצא חמצו של נכרי שהוא אצל ישראל ולא קבל עליו אחריות: כי כל אכל מחמצת. עח)לענוש כרת על השאור. והלא כבר ענש על החמץ? אלא שלא תאמר חמץ שראוי לאכילה ענש עליו, שאור שאינו ראוי לאכילה לא יענש עליו; ואם ענש על השאור ולא ענש על החמץ היתי אומר שאור שהוא מחמץ אחרים ענש עליו, חמץ שאינו מחמץ אחרים לא יענש עליו, לכך נאמרו שניהם: בגר ובאזרח הארץ. עט)לפי שהגם נעשה לישראל הוצרך לרבות את הגרים: 20. מחמצת לא תאכלו. אזהרה על אכילת שאור: לכל מחמצת. פ)להביא את תערובתו: בכל מושבתיכם תאכלו מצות. פא)זה בא ללמד שתהא ראויה להאכל בכל מושבתיכם, פרט למעשר שני וחלות תודה: 21. משכו. פב)מי לו

פג) * לעיל י' כ"ג: פד)ע' מכילתא פסחים ק"כ: פה)דברים ט"ז: פו)ע' מכילתא: פז)ויק' ט"ו: פח)שמות כ"ג: פט)ע' מכילתא: צ)ויקרא כ"ג: צא)מכילתא: צב)ע' מכילתא: צג)ע' דילמ' כ"ה: צד)ע' מכילתא: צה)ע' מכילתא: צו)מכילתא: צז)פסחים ע"ח: צח)מכילתא: צט)ע' מכילתא: ק)ע' מכילתא דילמ' ז' ג': קא)מכילתא: ב)מכילתא: פא)ע' מכילתא: קב) מכילתא:

קג)ת"ל פסח ימים כ' בכים"כ ולפי דעת מזקיני ומ"ש (דה"ר פכ' ת"ל ז' ימים) ועי' לילה לתרץ פתח ופתח גדול הוא פמי ת"ל ז' ימים וכ"ג ליה פהכי דמכילתא וגם בפסחים ק"כ וגם בפס"י גופיה לקמן בפ' ראה ומעמע דלא יליף ליה מהתי קרא אלא מקרא מחכינא פהוא וביום הפצינו עלמא וג': קד)לכתיב וביום הפציעי עלמא דלא כתיב תאכלו ומצות פהכי הוינן מן הפלגי לף פפסח ימים דפוס רומא פחסר כולל לאכול בפר אלא לפס לו להתענות: קה)קודם לאדם הראשון מולתו: קו)לתוספ' ומוטעם. כיס"ר: קז)דמכילתא ת"ל מלבני אהני ל' בכל מקום פהוא בפוס"ג ועי' *ויקרא כ"ג ג': קח)בכיס"ר בכתב הוא לבדו—ועי"ש לאפוקי לכל נפש—לכם: קט)הוא לבדו. קרא יתירא הוא דמיבי למעבד אף לאפי לכל נפש יעשה לכם: מכשיריו. מכשירי האוכל כגון לעשות פפוד ופכין ותנור וכירים *פפת כ"ד ג': קי)ת"ל לך. כי"ל וכן הוא בכי"ע: קיא)לילי פסוכ. כי מכילתא: קיב)תפח בצונן בילמ (כ"ל ביל האפה) פהיל רומה פכולה לתפוח: תלעום ילייה בעיפ נוכן ותקטיבו ומלטון: קיג)כל—תעבודתו כ' כיע"ח:

[1] septaine (מיט זיבענען ווייכהייטען בעפטעפטעל):

שיש לו צאן ימשוך משלו: וקחו. מי שאין לו יקח מן השוק: למשפחתיכם. שה לבית אבות: .22 אזוב. מין ירק שיש לו גבעולין: אגדת אזוב. פנ)שלשה קלחין קרויין אגודה: אשר בסף. פד)בכלי כמו פה)ספות בסף: מן הדם אשר בסף. פו)למה חזר ושנאו? שלא תאמר טבילה אחת לשלש המתנות, לכך נאמר עוד אשר בסף, ושהא כל נתינה ונתינה מן הדם אשר בסף, על כל הגעה טבילה: ואתם לא תצאו וגו'. מגיד שמאחר שנתנה רשות למשחית להבל אינו מבחין בין צדיק לרשע, פז)ולילה רשות למחבלים הוא שנאמר פח)בו תרמוש כל חיתו יער: ופסח. פט)וחמל ויש לומר ודלג: .23 ולא יתן המשחית. ולא יחן לו יכולת לבא כמו צ)ולא נתנו אלהים להרע עמדי: .25 צא)והיה כי תבאו אל הארץ. תלה הכתוב עבודה זו בביאתם לארץ צב)ולא נתחייבו במדבר אלא פסח אחד שעשו בשנה השנית ועל פי הדבור: באשר דבר. צג)והיכן דבר? צד)והבאתי אתכם אל הארץ וגו': .27 ויקד העם. צה)על בשורת הגאולה וביאת הארץ צו)ובשורת הבנים שיהיו להם: .28 וילכו ויעשו בני ישראל. צז)וכי כבר עשו, והלא מראש חדש נאמר להם? אלא מכיון שקבלו עליהם מעלה עליהם כאלו עשו: וילכו ויעשו. צח)אף ההליכה מנה הכתוב, ליתן שכר להליכה ושכר לעשיית: כאשר צוה ה' את משה ואהרן. צט)להגיד שבחן של ישראל, שלא הפילו דבר מכל מצות משה ואהרן, ומהו כן עשו? אף משה ואהרן כן עשו: .29 והי'. ק)כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו, שהוי"ו לשון תוספת הוא כמו פלוני ופלוני: הכה כל בכור. קא)אף של אומה אחרת והוא במצרים: מבכר פרעה. קב)אף פרעה בכור היה, ונשתייר מן הבכורות, ועליו הוא אומר ק)בעבור הראותך את כחי בא בים סוף: עד בכור השבי. קג)שהיו שמחין לאידם של ישראל; ועוד שלא יאמרו יראתנו הביאה הפורענות; קד)ובכור השפחה בכלל היה שהרי מנה מן החשוב שבכלן עד הפחות ובכור השפחה חשוב מבכור השבי: .30 ויקם פרעה. ממטתו: לילה. קה)ולא כדרך המלכים בשלש שעות ביום: הוא. קו)תחלה, ואחר כך עבדיו, מלמד שהיה הוא מחזר על בתי עבדיו ומעמידן: כי אין בית אשר אין שם מת. קז)יש שם בכור, מת, אין שם בכור, גדול שבבית קרוי בכור, שנאמר קח)גם אני בכור אתנהו. דבר אחר קט)מצריות מזנות תחת בעליהן ויולדות מרווקים פנויים והיו להם בכורות הרבה, פעמים הם חמשה לאשה אחת, כל אחד בכור לאביו: .31 ויקרא למשה ולאהרן לילה. קי)מגיד שהיה מחזר על פתחי העיר וצועק, היכן משה שרוי? היכן אהרן שרוי? גם אתם. הגברים: גם בני ישראל. חטף: ולכו עבדו את ה' כדברכם. הכל כמו שאמרתם ולא כשאמרתי אני, בטל לא אשלח, בטל מי ומי ההולכים, בטל קיא)רק צאנכם ובקרכם יצג: .32 גם צאנכם גם בקרכם קחו, ומהו כאשר דברתם? קיב)גם אתה תתן בידנו זבחים ועלת, קחו כאשר דברתם: וברכתם גם אתי. קיג)התפללו עלי שלא אמות, שאני בכור: .33 כלנו מתים. קיד)אמרו לא כגזרת משה הוא, שהרי אמר קטו)ומת כל בכור וכאן אף הפשוטים מתים, חמשה או עשרה בבית אחד: .34 טרם יחמץ. המצריים לא הניחום לשהות כדי חמוץ: משארתם. קטז)שירי מצה ומרור: על שכמם: קיז)אע"פ שבהמות הרבה הוליכו עמהם, מחבבים היו את המצוה: .35 כדבר משה. שאמר להם במצרים, קיח)וישאלו איש מאת רעהו: ושמלת. קיט)אף הן היו חשובות להם מן הכסף ומן הזהב, והמאוחר בפסוק חשוב: .36 וישאלום. קכ)אף מה שלא היו שואלים מהם היו נותנים להם

פנ) ע' שפת ק"ע סוכה י"ג: פד) ע' מכילתא: פה) מכילתא ג' י"ג: פו) מכילתא: פז) ע"ש במכילתא ופ"ק פ': פח) מהליט ק"ר: פט) ע' לעיל פסי' י"ב: צ) בכתב' כ"ל: צא) ע"ש במכילתא: צב) מכילתא: צג) שמות ו': צד) ע' מכילתא: צה) מכילתא: צו) סס: צז) ע' מכילתא: צח) ע' * בתמים י"ע כ"ד: צט) ע' מכילתא: ק) שמות ע': קא) ע' מכילתא: קב) ע' * לעיל י"ח ה': קג) מכילתא: קד) ע' פסיקתא רבתי ומדרש ויושע וילקוט תהלים ק"ח בשם המכילתא: קה) מהליט פ"ע: קו) ע' מכילתא על פסוק ל"ב: קז) מכילתא: קח) שמות י': קט) ע' ס"י ומכילתא: קי) מכילתא: קיא) שמות י"ח: קיב) מכילתא: קיג) שמות י"ח: קיד) ע' מכילתא:

לה ויסיס — הסדוק ל' כי"ק: לו ובשורת שיסמלו מכס כלי זהב ולא יונעוס כ' שמואל בך נמוסי לומר ויקך העם וישתקו מוכן למלכים שבס שסתקו לפניהו שבלא ומלכים. כיס"ק: מ הכה כל בכור בתוך מלכים. כל"ל וכן הוא במכילתא: מא כן הוא בכ"י אבל במכילתא כתיב ועליו הכתוב לומר בעבור זאת העמדתיך:

להם, אתה אומר אחד, טול שנים ולך: וינצלו. והוקינו: 37. מרעמסס סכתה. קכו) מאה ועשרים מיל היו ובאו שם לפי שעה, שנאמר קכז) ואשא אתכם על כנפי נשרים: הגברים. מבן עשרים ומעלה: 38. ערב רב. תערובת אומות קכח) של גרים: 39. עגת מצות. חררה של מצה, בצק שלא החמיץ קרוי מצה: וגם צדה לא עשו להם. לדרך; קיז) מגיד שבחן של ישראל, שלא אמרו היאך נצא למדבר בלא צדה? אלא האמינו והלכו; הוא שמפורש בקבלה, קיח) זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה, מה שכר מפורש אחריו? קדש ישראל לה' וגו': 40. אשר ישבו במצרים. קיט) אחר שאר הישיבות שישבו גרים בארץ לא להם: שלשים שנה וארבע מאות שנה. קכ) בין הכל משנולד יצחק עד עכשיו היו ארבע מאות, משהיה לו זרע לאברהם נתקיים כי גר יהיה זרעך, ושלשים שנה היו משנגזרה גזרת בין הבתרים עד שנולד יצחק; ואי אפשר לומר בארץ מצרים לבדה, שהרי קהת מן הבאים עם יעקב היה, צא וחשוב כל שנותיו וכל שנות עמרם בנו ושמונים של משה לא תמצאם כל כך, ועל כרחך הרבה שנים היו לקהת עד שלא ירד למצרים והרבה משנות עמרם נבלעים בשנות קהת, והרבה משמונים של משה נבלעים בשנות עמרם, הרי שלא תמצא ארבע מאות לביאת מצרים והזקקת לומר על כרחך שאף שאר הישיבות נקראו גרות ואפילו בחברון שנאמר קכא) אשר גר שם אברהם ויצחק, ואומר קכב) את ארץ מגוריהם אשר גרו בה, לפיכך אתה צריך לומר כי גר יהיה זרעך משהיה לו זרע ובשתמנה ת' שנה משנולד יצחק, תמצא מביאתן למצרים עד יציאתן ר"י. קכג) וזה אחד מן הדברים ששנו לתלמי המלך: 41. ויהי מקץ שלשים שנה וגו' ויהי בעצם היום הזה. קכד) מגיד שכיון שהגיע הקץ לא עכבן המקום כהרף עין. בט"ו בניסן באו מלאכי השרת אצל אברהם לבשרו ובט"ו בניסן נולד יצחק ובט"ו בניסן נגזרה גזירת בין הבתרים: 42. ליל שמרים. שהיה הקב"ה שומר ומצפה לו לקיים הבטחתו להוציאם מארץ מצרים: הוא הלילה הזה לה'. קכה) הוא הלילה שאמר לאברהם, בלילה הזה אני גואל את בניך: שמרים לכל בני ישראל לדרתם. קכו) משומר קכז) ובא מן המזיקין, כענין שנאמר ולא יתן המשחית וגו': 43. זאת חקת הפסח. בי"ד בניסן נאמרה להם פרשה זו: כל בן נכר. קכח) שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים קכט), קכו) ואחד הגוי ואחד ישראל משומד במשמע: 44. ומלתה אתו אז יאכל בו קל) רבו; מגיד שמילת עבדיו מעכבתו מלאכול בפסח דברי רבי יהושע, רבי אליעזר אומר אין מילת עבדיו מעכבתו מלאכול פסח; אם כן מה ת"ל אז יאכל בו? העבד: 45. תושב. קלא) זה גר תושב: ושכיר. זה גוי; קלב) ומה ת"ל, והלא ערלים הם, ונאמר וכל ערל לא יאכל בו? אלא כגון ערבי מהול וגבעוני קלג) מהול והוא תושב או שכיר: 46. בבית אחד יאכל. קלד) בחבורה אחת, שלא יעשו הנמנין עליו שתי חבורות ויחלקוהו. אתה אומר בחבורה אחת או אינו אלא בבית אחד כמשמעו, וללמד שאם התחילו והיו אוכלים בחצר וירדו גשמים שלא יכנסו לבית? תלמוד לומר על הבתים אשר יאכלו אותו בהם, מכאן שהאוכל אוכל בשני מקומות: לא תוציא מן הבית. קלה) מן החבורה: קלו) ועצם לא תשברו בו. קלג) הראוי לאכילה, כגון שיש עליו כזית בשר יש בו משום שבירת עצם, אין עליו כזית בשר אין בו משום שבירת עצם: 47. כל עדת ישראל יעשו אתו. קלז) למה נאמר? לפי שהוא אומר בפסח מצרים שה לבית אבות, שנמנו עליו למשפחות, יכול אף פסח דורות

קנו) ע' מכילתא: קנז) שמות י"ט: קיז) מכילתא: קיח) ירמיה ב': קיט) ע' מכילתא מגילה ט': קכ) ע' *בכמדבר ט"ו י"ב ומגילה ט' ד"ה וכבשלה: קכא) בראשית ל"ה: קכב) מכילתא: קכג) שמות ו': קכד) מכילתא מגילה ט': קכה) מכילתא: קכו) בראשית כ"ב ג': קכז) מכילתא: קכח) מכילתא ועי' בלקוטים: קכט) ע' מכילתא: קל) שם ישמות ט"ו: קלא) ע' מכילתא וכן ת"ל: קלב) מכילתא: קלג) שם: קלד) ע' בכמדבר ט"ד ג' מכילתא:

קלה) תעבודת תומות גרים היו. כי"ך: קלו) ובמ. ל' כיס"ך: קלז) נמכמדבר לנכרים לגנוסס. (ע"ג *בכמדבר כ"ח ג' בן נכר

דורות כן? ת"ל כל עדת ישראל יעשו אתו׃ 48. ועשה פסח. קלה) יכול כל המתגייר יעשה פסח מיד? תלמוד לומר והיה כאזרח הארץ, מה אזרח בארבעה עשר אף גר בארבעה עשר: וכל ערל לא יאכל בו. קלו) להביא את שמתו אחיו מחמת מילה, שאינו מומר לעירלות ואינו למד מבן נכר לא יאכל בו׃ 49. תורה אחת וגו׳. קלו) להשוות גר לאזרח אף לשאר מצות שבתורה:

יג 2. פטר כל רחם. שפתח את הרחם תחילה כמו ל) פושר מים ראשית מדון, וכן ג) יפצירו בישפה, יפתחו שפתים: לי הוא. לעצמי קניתי על ידי שהכיתי בכורי מצרים׃ 3. זכור את היום הזה. ג) למד שמכירין יציאת מצרים בכל יום׃ 4. בחדש האביב. ג) וכי לא א היינו יודעין באיזה חדש אלא כך אמר להם ראו חבר שנמלכם שהוציא אתכם בחדש שהוא כשר לצאת לא חמה ולא צנה ולא גשמים, וכן הוא אומר ל) מוציא אסירים בכושרות חדש שהוא כשר לצאת׃ 5. אל ארץ הכנעני וגו׳. ס) ואע"פי שלא מנה אלא חמשה עממין כל ז׳ גוים במשמע שכולן בכלל כנעני הם ו) ואחת ממשפחות ב כנען היתה שלא נקרא לה שם אלא כנעני: נשבע לאבתיך. ז) כאברהם הוא אומר מ) ביום ההוא כרת ה׳ את אברם וגו׳, וביצחק הוא אומר גור ט) בארץ הזאת, וביעקב הוא אומר י) הארץ אשר אתה שוכב עליה: זבת חלב ודבש ג. חלב זב מן העזים והדבש זב מן התמרים ומן התאנים: את העבדה הזאת. יא) של פסח והלא כבר נאמר למעלה יב) והיה כי תבאו אל הארץ וגו׳, ולמה חזר ושנאה? בשביל דבר שנתחדש בה, בפרשה ראשונה נאמר והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם בבן רשע הכתוב מדבר שהוציא עצמו מן הכלל, וכאן והגדת לבנך בבן שאינו יודע לשאול, והכתוב מלמדך שתפתח לו אתה בדברי אגדה ד המושכין את הלב: 8. בעבור זה. יג) בעבור שאקיים מצותיו כגון פסח מצה ומרור הללו: עשה ה׳ לי. יד) רמז תשובה לבן רשע לומר עשה ה׳ לי ולא לך שאלו היית שם לא היית כדאי ליגאל: 9. והיה לך לאות. יציאת מצרים תהיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך, שתכתוב הפרשיות הללו ותקשרם בראש ובזרוע: על ידך. טו) יד שמאל לפיכך ידכה מלא בפרשה שניה טז) לדרוש בה יד שהיא ד כהה: 10. מימים ימימה. יז) משנה לשנה: 11. (והיה כי יבאך. יח) יש מרבותינו שלמדו מכאן שלא קדשו בכורות הגולדים במדבר והאומר קדשו מפרש ביאה זו אם תקיימוהו במדבר תזכו ליכנס לארץ ותקיימוהו שם): נשבע לך. יט) והיכן נשבע לך? כ) והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי וגו׳: ונתנה לך. כא) תהא בעיניך כאילו נתנה לך בו ביום ואל תהי בעיניך בירושת אבות: 12. והעברת. אין והעברת אלא כב) לשון הפרשה וכן הוא אומר כג) והעברתם את נחלתו לבתו: שגר בהמה. כד) נפל ששגרתו אמו ושלחתו בלא עתו ולמדך הכתוב שהוא קדוש בבכורה לפטור את הבא אחריו ואף שאין נפל קרוי שגר כמו כה) שגר אלפיך. אבל זה לא בא אלא ללמד על הנפל שהרי כבר כתב כל פטר רחם. ואם תאמר אף בכור בהמה שמאה במשמע בא ופירש במקום אחר כו) בבקרך ובצאנך. לשון אחר יש לפרש והעברת כל פטר רחם בבכור אדם הכתוב מדבר: 13. פטר חמר. כז) ולא פטר שאר בהמה טמאה וגזרת הכתוב היא כח) לפי שנמשלו בכורי מצרים לחמורים. ועוד שמייעו את ישראל ביציאתן ו׳שאין לך אחד מישראל שלא נטל הרבה חמורים ממצרים טעונים מכספם ומזהבם של מצרים: תפדה בשה. נותן שה לכהן כט) ופטר חמור מותר בהנאה ושה חולין ביד כהן: וערפתו. ל) עורפו בקופיץ ה מאחוריו ב והורגו

קלה) מכילתא: קלו) שם:

יג ל) משלי י״ז: ג) תהלים כ״ב: ד) מכילתא: ה) תהלים ס״ח: ו) ע׳ מנח׳: ז) מכילתא: ח) בראשית ע״ו: ט) שם כ״ו: י) שם כ״ח: יא) ע׳ מכילתא ויכוח׳ פסחים פ׳ י׳: יב) שמות י״ב: יג) ע׳ מכילתא: יד) שם: טו) שם מכות ט״ו: טז) מכות ט״ז: יז) מכילתא: יח) בכורות ל׳ ב׳: יט) מכילתא: כ) שמות ו׳: כא) מכילתא: כב) שם: כג) בעדבר כ״ו: כד) ע׳ מכילתא הולין ס״ע: כה) דכריס ז׳: כו) דכריס ע״ו: כז) ע׳ מכילתא פ׳ ויצא עמלק בכורות ס׳ ב׳: כח) ב׳ ל״ו: כט) בכורות ע׳: ל) בכורות י׳ ב׳:

יג א היו. כיס״ל כי״ל: ב כנען ל׳ כיס״ל וברש״י: ג העזים מולכין תלמים והדבש נוטף מהן והחלב זב מן העזים ועשבה כעין נקד * מגילה ו׳: ד המייחסין כיע״לקר: ה מדילכה בה״ת. מלכתב בה״ת כתה מסמע לשון נקבה שמע מינים בשמחל קלמע דלמין בה כת בנקבה לשון מקר ילפה יל כתה עמיה בלח כת: ו והיה—שם ל׳ בכ״י ול״י: ז שלמין—חמורים ל׳ כיעש״ל ד״ל: ח שכין גדול שכן דרך עריפה: ט ממול

והורגו. לא) הוא הפסיד ממונו של כהן 'לפיכך יפסיד ממונו: וכל בכור אדם בבניך תפדה. חמש סלעים פדיונו קצוב במקום אחר לב): 14. כי ישאלך בנך מחר. לג) יש מחר שהוא עכשיו ויש מחר שהוא לאחר זמן כגון זה וכגון לד) מחר יאמרו בניכם לבנינו, דבני גד ודבני ראובן: מה זאת. לה) זה תינוק טפש שאינו יודע להעמיק שאלתו וסותם ושואל מה זאת ובמקום אחר הוא אומר לו) מה העדות והחקים והמשפטים וגו' הרי זאת שאלת בן חכם, דברה תורה כנגד ארבעה בנים רשע ושאינו יודע לשאול והשואל דרך סתומה והשואל דרך חכמה: 16. ולטוטפת. לז) תפילין לח) ועל שם שהם ארבעה בתים קרויין טטפת טט יא בכתפי שתים, פת באפריקי שתים. ומנחם חברו עם לט) והטף אל דרום מ) אל תטיפו, לשון דבור יב כמו מא) ולזכרון, שהרואה אותם קשור בין העינים יזכור הנס וידבר בו:

חסלת פרשת בא.

בשלח.

17. ויהי בשלח פרעה, ולא נחם. נהגם יג כמו מב) לך נחה את העם, מג) בהתהלכך תנחה אותך: כי קרוב הוא. ונוח לשוב באותו הדרך למצרים מד) ומדרשי אגדה יש הרבה: בראתם מלחמה. מד) כגון מלחמת מה) וירד העמלקי והכנעני וגו' אם הלכו דרך ישר היו חוזרים ומה אם כשהקיפם דרך מעוקם אמרו מה) נתנה ראש ונשובה מצרימה אם הוליכם בפשוטה על אחת כמה וכמה: פן ינחם. יחשבו מחשבה על שיצאו ויתנו לב לשוב: 18. ויסב. יד הסיבם מן הדרך הפשוטה לדרך העקומה: ים סוף. כמו לים סוף, וסוף הוא לשון אגם שגדלים בו קנים, כמו מו) ותשם בסוף מז) קנה וסוף קמלו: וחמשים. מח) אין חמושים אלא מזויינים (טו לפי שהסיבן במדבר הוא גרם להם שעלו חמושים שאילו הסיבן דרך יישוב לא היה מחומשים להם כל מה שצריכין אלא כאדם שעובר ממקום למקום ובדעתו לקנות שם מה שיצטרך אבל כשהוא פורש למדבר צריך לזמן לו כל הצורך ומקרא זה לא נכתב כי אם לשבר את האוזן שלא תתמה במלחמת עמלק ובמלחמת סיחון ועוג ומדין מהיכן היו להם כלי זיין שהכו אותם בחרב) וכן הוא אומר מט) ואתם תעברו חמושים, וכן תרגמו אונקלוס מזרזין כמו כ) וירק את חניכיו, וזריז. דבר אחר נא) חמושים אחד מחמשה יצאו וארבעה חלקים מתו בשלשת ימי אפלה: 19. השבע השביע. נב) השביעם שישביעו לבניהם. ולמה לא השביע טו בניו שישאוהו לארץ כנען מיד כמו שהשביע יעקב? אמר יוסף, אני שליט הייתי במצרים והיה ספק בידי לעשות אבל בני לא יניחום מצרים לעשות לכך השביעם לכשיגאלו, ויצאו משם שישאוהו: והעליתם את עצמתי מזה אתכם. יז לאחיו השביע כן נג) למדנו שאף עצמות כל השבטים העלו עמהם שנאמר אתכם: 20. ויסעו מסכת. ביום השני שהרי בראשון באו מרעמסס לסכות: 21. לנחתם הדרך. נקוד פתח שהוא כמו להנחותם נד) לראותכם בדרך אשר תלכו בה שהוא כמו להראותכם, אף כאן להנחותם על ידי שליח, ומי הוא השליח? עמוד הענן והקב"ה בכבודו מוליכו לפניהם, ומכל מקום את עמוד הענן יח הכין להנחותם על ידו שהרי על ידי עמוד הענן יט הם הולכים, עמוד הענן

לא) שם ומכילתא: לב) במדבר י"ח: לג) מכילתא: לד) יהושע כ"ב: לה) ע' מכילתא וירוש' פסחים פ' י': לו) דברים ו': לז) ת"א: לח) סנהדרין ד': לט) יחזקאל כ"א: מ) מיכה ב': מא) לעיל פס' ט': מב) שמות ל"ב: מג) משלי ו': מד) ע' מכילתא: מה) במדבר י"ד: מו) שמות ב': מז) ישעיה י"ט: מח) מכילתא: מט) יהושע א': נ) בראשית י"ד: נא) מכילתא: נב) ע' מכילתא: נג) מכילתא: נד) דברים א':

ערפו דכתיב וערפתו: 'שלא פדאו בשה ויתננו לכהן לפיכך יופסד ממונו. יכפוהו בית דין לעורפו אחר שלשים וכ': יא בגדפי. כיס"ר ד"א: כתפי. שם מקום כשרוניס לומר שתים אומרים טט ואפריקי נמי מקום וקורין לשתים פת: יב ורש"י פי' לשון דיבור כמו ולא תעיף אל בית יסחק (ר"י בכור שור): יג הנהיגם. כ' כיס"ר: יד מדר הסיבתן ע' ברש"י במדבר ל"ג ג': טו לפי—בחרב כ' כיעאס"ה וי"ד: טו את בניו מיד כמו שהשביען יעקב. כי"ס: יז ע"ג * ב"ק ל"ב סוטה ז' ב' ומכות י"א: יח הכין—הענן ל' כי"ס: יט הם הולכים ע"י אורו ומה"ד (והקב"ה—הדרך ל'). כילע"ה:

הענן אינו לאורה אלא להורותם הדרך: .22 לא ימיש הקב"ה את עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה. כה)[ב]מגיד שעמוד הענן משלים לעמוד האש ועמוד האש משלים לעמוד הענן, שער שלא ישקע זה עולה זה[בב]:

יד .2 וישבו. לאחוריהם לצד מצרים היו מקרבין כל יום השלישי כדי להטעות את פרעה שיאמר תועים הם בדרך כמו שנאמר ואמר פרעה לבני ישראל וגו': ויחנו לפני פי החירת. א)הוא פיתום, ועכשיו נקרא פי החירות על שם שנעשו שם בני חורין ג)והם שני סלעים גבוהים וקופים והגיא שביניהם קרוי פי הסלעים: לפני בעל צפן. ג)הוא נשאר מכל אלהי מצרים כדי להטעותן שיאמרו קשה יראתן ועליו פירש איוב ז)[א]משגיא לגוים ויאבדם: .3 ואמר פרעה. כשישמע שהם שבים לאחוריהם: לבני ישראל. ה)על בני ישראל, וכן ה' ילחם לכם, עליכם, ו)אמרי לי אחי הוא, אמרי עלי: נבכים הם. כלואים ומשוקעים ובלעז שירד"ר[1], [ב]כמו ז)נבכי ים ח)בעמק הבכא ט)מבכי נהרות. נבכים הם, כלואים הם במדבר, שאינן יודעין לצאת ממנו ולהיכן ילכו: .4 ואכבדה בפרעה. י)כשהקב"ה מתנקם ברשעים שמו מתגדל ומתכבד וכן הוא אומר יא)ונשפטתי אתו וגו' ואח"כ והתגדלתי והתקדשתי וגודעתי וגו' ואומר יב)שמה שבר רשפי קשת ואחר כך נודע ביהודה אלהים ואומר יג)נודע ה' משפט עשה: בפרעה ובכל חילו. יד)הוא התחיל בעבירה[ג] וממנו התחילה הפורענות: ויעשו כן. טו)להגיד שבחן ששמעו לקול משה ולא אמרו האיך נתקרב אל רודפינו אנו צריכים לברוח אלא אמרו אין לנו לקיים אלא דברי בן עמרם. .5 ויגד למלך מצרים. טז)איקטורין[1] שלח עמהם וכיון שהגיעו לשלשת ימים שקבע לילך ולשוב וראו שאינן חוזרין למצרים באו יז)והגידו לפרעה ביום הרביעי, בחמישי ובששי רדפו אחריהם, ליל שביעי ירדו לים, בשחרית אמרו שירה[ד] והוא יום שביעי של פסח, יח)לכך אנו קורין השירה ביום השביעי: ויהפך. יט)נהפך ממה שהיה שהרי אמר להם קומו צאו מתוך עמי ונהפך לב עבדיו שהרי לשעבר היו אומרים לו כ)'עד מתי יהיה זה לנו למוקש ועכשיו נהפכו לרדוף אחריהם בשביל ממונם שהשאילום: מעבדנו. מעבודנו אותנו: .6 ויאסר את רכבו. כא)הוא בעצמו: ואת עמו לקח עמו. כב)משכם בדברים, לקינו ונשלו ממונו ושלחנום בואו עמי ואני לא אתנהג עמכם כשאר מלכים, דרך שאר מלכים עבדיו קודמין לו במלחמה ואני אקדים לפניכם שנאמר ופרעה הקריב הקריב עצמו ומהר לפני חיילותיו, דרך שאר מלכים ליטול ביזה בראש כמו שיבחר אני אשוה עמכם בחלק שנאמר כג)אחלק שלל: .7 בחור. נבחרים, בחור לשון יחיד כל רכב ורכב שבמנין זה היה בחור: וכל רכב מצרים. ועמהם כל שאר הרכב כד)ומהיכן היו הבהמות הללו אם תאמר משל מצרים הרי נאמר כה)וימת כל מקנה מצרים

כה) שבת כ"ג ומכילתא:

יד א) ומכילתא: ב) ע"ב * שמואל ל' י"ד ל': ג) ומכילתא ע"ג סם פ' י"ב: ד) קיוון י"ב: ה) כת"ל: ו) בראשי' כ': ז) מיוב כ"ח: ח) תהלים פ"ד: ט) מיוב כ"ח: י) ומכילתא: יא) יחזקאל ל"ח: יב) תהלים ע"ו: יג) שם ט': יד) ומכילתא: טו) ע' שם: טז) ע' ומכילתא ת"י: יז) ס"ע פ' ח': יח) מגילה ל"ח: יט) ומכילתא: כ) שמות י': כא) ומכילתא: כב) שמות ע"ו: כג) ע' ומכילתא: כד) שמות ט':

[ב] לא ימיש. קבל יתירא הוא לפי שהיה לו לומר לפניהם יומם: עמוד הענן שלא יזוז ממקומו לעמוד האש שהיה הולך לפניהם יומם ולילה: [א] לפני הפי. כלומר לא התפיל לפני הפי החירות אלא לפני הפי שהיו שם הסלעים. גי' ביעתי"ם וי"ו:

[ג] ע' רש"י שם שמולך על מדרש זה שהביא כאן כי בפסוק משניה כתיב בפי"ן שמלית: [ב] להעת רש"י כולן משורש זה (ע"ג * שעיה ט' ע"ז) וכן הוא להעת ממש בתחבית שורש זה נגד העת כ"י מיוג שהשג נבוכים הם, שוטן נבוכה, רק נבכו עלמי בקר, כולן משרש נבך והשלב כמו מבכי נהרות, בעמק הבכא, נבכי ים השג לשורש נבה שהש מענין אחר ולא פירושם ענין זעזוע: [ג] שם: וילו פרעה לכל עמו לומר כל הענן הילוך (מכילתא): [ד] איקטורין פי' שרי מלחמה: [ה] שירה שם יש בה"ח שהיה נאמר בלשון נקבה כלכתה נקבה עולם מרעותם לעבות ומעבות לאיתם ומעיתם לפני פי המיקות שרי ג' בהבעי ויוגל למלך מלכים כי בהם הענ מעשי ושפי הדעו מלכים חוק שבעיי יכלו ליס שם: ויאר את הלילה לשחרית לאורו שירה ויוס שביעי היה וי"ע לאמרון שם פשה היה: * מושע י"ב ג': [ו] שלח את המשים עכשיו. כיה"ר:

[1] serrer (פיינספענען):

ד ומעלה שכוונת בשירה הוא כי ידי שמעוני לעוות בקול שמואל"ש ומעלה ואותם לשוקדת יהושע רש"י ולפי הפשוטה בבלאותם ובני אוקרן שלהן מה שמלוהון ודע"ש

מצרים. ואם משל ישראל והלא נאמר כה)וגם מקננו ילך עמנו, משל מי היו? מן הירא את דבר ה׳. מכאן היה ר׳ שמעון אומר ׳כשר׳ ״שבמצרים הרוג טוב שבנחשים רצוץ את מוחו: ושלשם על כלו. שרי צבאות כתרגומו: 8. ויחזק ה׳ את לב פרעה. כו)שהיה תולה אם לרדוף אם לאו וחזק את לבו לרדוף: ביד רמה. כז)בגבורה גבוהה ומפורסמת: 10. ופרעה הקריב. היה לו לכתוב ופרעה קרב מהו הקריב הקריב עצמו ונתאמץ ׳לקדם לפניהם כמו שהתנה עמהם כח): נסע אחריהם. כט)בלב אחד כאיש אחד. דבר אחר והנה מצרים נסע אחריהם ראו שר של מצרים נוסע מן השמים לעזור למצרים. תנחומא ל): ויצעקו. לא)תפשו אומנות אבותם, באברהם הוא אומר לג)אל המקום אשר עמד שם, ביצחק לג)לשוח בשדה, ביעקב לד)ויפגע במקום: 11. המבלי אין קברים. וכי מחמת חסרון קברים שאין קברים במצרים ליקבר שם לקחתנו משם. ש״י פו״ר פליג״צא ד״ר נת״ן פוש״יש׳ בלעז: 12. אשר דברנו אליך במצרים. לה)והיכן דברו? לו)ירא ה׳ עליכם וישפוט: ממתנו. מאשר נמות ואם היה נקוד מלאפום היה נבאר ממיתתנו, עכשיו שנקוד בשורק נבאר מאשר נמות. וכן לז)מי יתן מותנו, שנמות, וכן לח)מי יתן מותי, דאבשלום, שאמות. ״כמו לט)ליום קומי לעד מ)עד יום שובי בשלום, שאקום, שאשוב: 13. כי אשר ראיתם את מצרים וגו׳. מה שראיתם אותם אינו אלא היום, ׳היום הוא שראיתם אותם ולא תוסיפו עוד: 14. ילחם לכם. בשבילכם, וכן כי ה׳ נלחם להם, ״וכן מא)אם לאל תריבון, וכן מב)ואשר דבר לי, וכן מג)האתם תריבון לבעל: 15. מה ׳תצעק אלי. מד)למדנו שהיה משה עומד ומתפלל, אמר לו הקב״ה לא עת עתה להאריך בתפלה שישראל נתונין בצרה. ד״א ״מה תצעק אלי עלי הדבר תלוי ולא עלי׳ך כמו שנאמר להלן מה)על בני ועל פעל ידי תצוני: דבר אל בני ישראל ויסעו. אין להם אלא ליסע שאין הים עומד בפניהם מו)כדאי זכות אבותיהם ״והם והאמונה מז)שהאמינו בי ויצאו לקרוע להם הים: 19. וילך מאחריהם. מח)להבדיל בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל ולקבל חצים ובליסטראות של מצרים. בכל מקום הוא אומר מלאך ה׳ וכאן מלאך האלהים אין אלהים בכל מקום אלא דין, מלמד שהיו ישראל ״נתונין בדין באותה שעה אם להנצל אם להאבד עם מצרים: ויסע עמוד הענן. כשחשכה ״והשלים עמוד הענן את המחנה לעמוד האש לא נסתלק הענן כמו שהיה רגיל להסתלק ערבית לגמרי אלא נסע והלך לו מאחריהם להחשיך למצרים: 20. ויבא בין מחנה מצרים. מט)משל למהלך בדרך ובנו מהלך לפניו, בא לסטים לשבותו נטלו מלפניו ונתנו לאחריו, בא זאב מאחריו נתנו לפניו, באו לסטים לפניו וזאבים מאחריו נתנו על זרועו וגלחם בהם, כך נ)ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועתי: ויהי הענן ״והחשך. למצרים, ויאר עמוד האש את הלילה לישראל והולך לפניהם כדרכו ללכת כל הלילה והחשך של ערפל לצד מצרים: ולא קרב זה אל זה. נא)מחנה אל מחנה: 21. ברוח קדים עזה. נב)ברוח קדים שהיא נג)עזה שברוחות היא הרוח שהקב״ה נפרע בה מן הרשעים שנא׳ נד)ברוח קדים אפיצם נה)יבא קדים רוח ה׳ נו)רוח הקדים שברך בלב ימים נז)הגה ברוחו הקשה ביום קדים:

ויבקעו

כה) סם י׳: כו) מכילתא ט״ו: כז) ע׳ מכילתא ט״ו: כח) ע׳ לעיל פס׳ ו׳: כט) ע׳ מכילתא: ל) ע״ג פ״כ: לא) ע׳ מכילתא וע״ג פכות כ״ו: לב) בלתות י״ע: לג) סם כ״ד: לד) סם כ״ח: לה) מכילתא: לו) שמות ה׳: לז) שמות ט״ז: לח) שמואל ב׳ י״ט: לט) לפניה ג׳: מ) ד״ה ב׳ י״ח: מא) תיוב - י״ג: מב) בלתות כ״ד: מג) סופרים ו׳: מד) ע׳ מכילתא: מה) יבמות ע״ה: מו) ע׳ מכילתא וע״ג פ״כ: מז) ע׳ * ״ג ל״ע: מח) מכילתא: מט) מכילתא: נ) הוסע י״ל: נא) ע׳ מכילתא: נב) ע׳ מכילתא: נג) נס *ג״ב כ״ה: נד) יחעיה י״ח: נה) הוסע י״ג: נו) יחזקאל כ״ז: נז) יבעיה כ״ז:

זכיע״עמוס סג׳ כסר שבעוים סרוג, בכילם״כ נעמק מפני המולך ועי׳ יהום׳ קוף קילוסין ומם׳ קופרים פ׳ ע׳ סרוג בשעת מלחמה וע״ג בג״ל: חטוב שבעולים. ל״ו: טמכילתא ויבן סם מזבח ויקרא בסם ל׳: בתגם׳ ויקרא סם מבדם בסם ל׳: ׳והוא שרחיתם לותם לא תוסיפו לרחותם עוד. כי״ס: אוכן—לבעל ל׳ כיסב״ה: בזה הלשון במכילתא מה תלעק אלי על ב״י אימי לריך לווי על בני ועל מועל ידי תלומי והלא כבר מוכנים הם לפני מפתת ימי בלחמת שנ׳ מס יומעו המוקים המלם וג׳: גוסם ל׳ בעזי: ומס בתמונה. כיס״כ: דבתבנין. כיס״כ: הוגא להסלים כיס״כ ד״ל: טמכילתא הענן מל יסרחל ומחשך

si pour faillance de non fosses [1] (לוקא עם עעוות לוים מתגעל ען בלעצען):

ויבקעו המים. נח)כל מים שבעולם: 23. כל סוס פרעה. נט)וכי סוס אחד היה מגיד שאין כלם חשובין לפני המקום אלא כסוס אחד: 24. באשמרת הבקר. ס)שלשת חלקי הלילה קרויין אשמורה ואותה שלפני יהבקר קורא אשמורת הבקר. ואומר אני לפי שהלילה חלוק למשמרות שיר של מלאכי השרת כת אחר כת לשלשה חלקים לכך קרוי אשמורת וזהו שתרגם אונקלס מטרת: וישקף. ויבט כלומר סא)פנה אליהם להשחיתם. ותרגומו ואסתכי אף הוא לשון הבטה כמו סב)שדה צופים, חקל סכותא: בעמוד אש וענן. סג)עמוד ענן יורד ועושה אותו כטיט ועמוד אש מרתיחו ושלפי סוסיהם משתמטות: ויהם. לשון מהומה אשדורד"ישון[1] בלעז, סד)ערבבם נטל יחסגניות שלהם. ושנינו יטבפרקי רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי כל מקום שנאמר בו מהומה הרעמת קול הוא וזה אב לכלן סה)וירעם ה' בקול גדול וגו' על פלשתים ויהמם: 25. ויסר את אפן מרכבתיו. סו)מכח האש נשרפו הגלגלים והמרכבות נגררות והיושבים בהם נעים ואיבריהן מתפרקין: וינהגהו בכבדת. סז)בהנהגה שהיא כבדה וקשה להם במדה שמדדו סח)כויכבד לבו הוא ועבדיו אף כאן וינהגהו בכבדות: נלחם להם במצרים. סט)כא במצריים. דבר אחר במצרים בארץ מצרים, שכשם שאלו לוקים על הים כך לוקים אותם שנשארו במצרים: 26. וישבו המים. שזקופין ועומדים כחומה ישובו למקומם ויכסו על מצרים: 27. לפנות בקר. לעת שהבקר פונה לבא: לאיתנו ע)לתקפו הראשון: נסים לקראתו. שהיו מהוממים ומטורפים ורצין לקראת כבהמים: וינער ה'. עא)כאדם שמנער את הקדרה והופך העליון למטה והתחתון למעלה כך היו עולין ויורדין ומשתברין בים כג ונתן הקב"ה בהן חיות לקבל היסורין. ויגער עב)ושניק הוא לשון טרוף בלשון ארמי והרבה יש במדרשי אגדה: 28. ויכסו את הרכב, לכל חיל פרעה. כך דרך המקראות לכתוב למ"ד יתירה כמו עג)לכל כליו תעשה נחשת, וכן עד)לכל כלי המשכן כד לכל עבודתו, עה)ויתדותם ומתריהם לכל כליהם, ואינה אלא תקון לשון: 30. וירא ישראל את מצרים מת. עו)שפלטן הים על שפתו כדי שלא יאמרו ישראל כשם שאנו עולים מצד זה כך הם עולין מצד אחר רחוק ממנו וירדפו אחרינו: 31. את היד הגדלה. עז)את הגבורה כהגדולה שעשתה ידו של הקב"ה. והרבה לשונות נופלין על לשון יד וכולן לשון יד ממש הן והמפרשו יתקן הלשון אחר ענין הדבור:

טו 1. אז ישיר משה. אז כשראה הנס עלה בלבו שישיר שירה. וכן א)אז ידבר יהושע, וכן ב)ובית יעשה לבת פרעה, חשב בלבו שיעשה לה, אף כאן ישיר אמר לו לבו שישיר וכן עשה ויאמרו לאמר אשירה לה', וכן ביהושע כשראה הנס אמר לו לבו שידבר וכן עשה ג)ויאמר לעיני ישראל, וכן שירת הבאר שפתח בה ד)אז ישיר ישראל פירש אחריו עלי באר ענו לה, ה)אז יבנה שלמה במה פירשו בו חכמי ישראל ו)שבקש לבנות ולא בנה למדנו שהיו"ד על שם המחשבה נאמרה זהו ליישב פשוטו. אבל מדרשו ז)אמרו רבותינו ז"ל מכאן רמז לתחיית המתים מן התורה וכן בכולן חוץ משל שלמה שפירשוהו בקש לבנות ולא בנה. ואין

נח)מכילתא: נט)ע' מכילתא פ' שירה ספרי פ' שפטים: ס)ע' ברכות ג': סא)ע"ג *בראשית י"ח ע"ז: סב)במדבר כ"ג: סג)מכילתא: סד)שם: סה)שמואל א' ז': סו)ע' מכילתא: סז)שם: סח)שמות ע': סט)ע' מכילתא: ע)מכילתא: עא)ע' מכילתא: עב)ת"א: עג)שמות כ"ז: עד)שם: עה)במדבר ד': עו)ע' פסחים קי"ח ערכין ט"ו מכילתא: עז)ע' ת"א:
טו א)יהושע י': ב)מלכים א' ז': ג)יהושע י': ד)במדבר כ"א: ה)מלכים א' י"א: ו)סנהד' כ"א ב': ז)שם:

אל מצרים: יהיום. בכ"י: יחסגניות פי' נס ודגל: בכי"ל סגנוניות וכן הוא בתנח' ובערוך והוא ענין חכמה ודעת: יטע"ג *שמואל א' ה' פס' י"א כך מפורש באגדה ל"ב דרבי אליעזר בנו של ר"י הגלילי (אך בל"ב מדות שלפנינו ליתא וע' המאמר במכילתא): כדכתיב תכבד העבודה. במכילתא: כאעם המצריים כמו שנ' וישובו המים על מצרים. כיס"ר: כבהים. בכ"י: כגד"א נתן להם כח נערות כדי לקבל את הפורענות (מכילתא): כדכ"ל כנ' כי"ה בכל עבודתו וכאשר הוא בסוף פ' תרומה: ברמב"ן הנ' כך דרך מקראות לדבר כן בלמ"ד יתירה כמו לכל כלי המשכן לכל כליו תעשה נחלת ואינה אלא לשון תקון: בכיס"ר ויתדותם—כליהם ל': כהגדולה ל' בכי"ה וע' ברמב"ן:

[1] estordison, étourdissement (דיא בעטייבונג):

ואין לומר ולישב לשון הזה כשאר דברים הנכתבים בלשון עתיד והן מיד בגון מ)ככה יעשה איוב, נ)על פי ה' יחנו, ס)ויש אשר יהיה הענן, לפי שהן דבר ההווה תמיד י)ונופל בו בין לשון עתיד בין לשון עבר אבל זה שלא היה אלא לשעה אינו יכול לישבו בלשון הזה: כי גאה גאה[א]. כתרגומו. (ב"א) בא הכפל לומר שעשה דבר שאי אפשר לבשר ודם לעשות כשהוא נלחם בחבירו ומתגבר עליו מפילו מן הסוס וכאן הסוס ורוכבו רמה בים וכל שאי אפשר לעשות על ידי זולתו נופל בו לשון גאות כמו יח)כי גאות עשה וכן כל השירה תמצא כפולה עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה ה' איש מלחמה ה' שמו וכן בולם). דבר אחר יג)כי גאה גאה על כל השירות [ג]וכל מה שאקלס בו עוד יש בו תוספת ולא כמדת מלך בשר ודם שמקלסין אותו ואין בו: סוס ורכבו. יג)שניהם קשורים זה בזה והמים מעלין אותן ויורדין לעומק ואינן נפרדין: רמה. השליך וכן יג)ורמיו לגו אתון נורא. ומדרש אגדה יח)כתוב אחד אומר רמה וכתוב אחד אומר ירה מלמד שהיו עולין לרום ויורדין לתהום כמו טו)טי ירה אבן פנתה, מלמעלה למטה: 2. עזי וזמרת יה. אונקלס תרגם תוקפי ותושבחתי, עזי כמו עזי וזמרת כמו וזמרתי, ואני תמה על לשון המקרא שאין לך במוהו בנקודתו במקרא אלא בשלשה מקומות שהוא סמוך אצל וזמרת וכל שאר מקומות נקוד שורק טז)ה' עזי ומעוזי יז)[ד]עזי אליך אשמרה. וכן כל תיבה בת שתי אותיות הנקודה מלאפום כשהיא מארכת באות שלישית ואין השניה [ה]בשבא בחטף הראשונה נקודה בשורק כגון עז עזי, רוק רקן, חק חקן, עול עלן, [ו]יסור עולן, כל כלן, יח)ושלשים על כלן, ואלו ג' עזי וזמרת של כאן ושל ישעיה יט)ושל תהלים [ז]נקודים בחטף קמץ, ועוד אין באחד מהם כתוב וזמרתי אלא וזמרת וכלם סמוך להם ויהי לי לישועה. לכך אני אומר לישב לשון המקרא שאין עזי כמו עזי ולא וזמרת כמו וזמרתי אלא עזי שם דבר הוא כמו כ)היושבי בשמים כא)שובני בחגוי סלע כב)שובני סנה, וזהו השבח עזי וזמרת יה הוא היה לי לישועה וזמרת דבוק הוא לתיבת השם כמו כג)לעזרת ה' כד)בעברת ה' כה)על דברת בני האדם. ולשון וזמרת לשון כו)לא תזמור כז)זמיר עריצים, לשון כיסוח וכריתה, עזו ונקמתו של אלהינו היה לנו לישועה. ואל תתמה על לשון ויהי שלא נאמר היה שיש לנו מקראות מדברים בלשון זה וזה דוגמתו כח)[ח]את קירות הבית סביב להיכל ולדביר ויעש צלעות סביב, היה לו לומר עשה צלעות סביב, וכן [ט]בדברי הימים כט) ובני ישראל היושבים בערי יהודה וימלוך עליהם רחבעם, היה לו לומר מלך עליהם רחבעם, ל)[י]מכלתי יכולת ה' וגו' וישחטם, היה לו לומר שחטם, לא)והאנשים אשר שלח משה וגו' וימתו, מתו היה לו לומר, לב)ואשר לא שם לבו אל דבר ה' ויעזוב, היה לו לומר עזב: זה אלי. בכבודו נגלה עליהם לג)והיו מראין אותו באצבע לד)ראתה שפחה על הים מה שלא ראו נביאים: ואנוהו. אונקלס תרגם לשון נוה לה)נוה שאנן, לו)לנוה צאן. דבר אחר ואנוהו לז)לשון נוי אספר נויו ושבחו לבאי עולם כגון לח)מה דורך מדוד וגו' דודי צח ואדום וכל הענין: אלהי אבי. [יא]הוא זה וארממנהו: אלהי אבי. לא אני תחלת הקדושה אלא מוחזקת ועומדת לי הקדושה ואלהותו עלי מימי אבותי: 3. ה' איש מלחמה. בעל מלחמות [יא]כמו לט)איש נעמי וכל איש ואישך מתורגמין בעל וכן מ)וחזקת והיית לאיש, לגבור: ה' שמו. מא)מלחמותיו לא בכלי זין אלא בשמו הוא נלחם, כמו שאמר דוד מב)ואני בא אליך בשם ה' צבאות

ח)מיוד ס': ט)נמדבר ע': י)ע' *בלעם כ"ע ג': יא)ישעיה י"ג: יב)מכילתא: יג)דניאל ג': יד)מכילתא: עו)מיוד ל"ח: עז)ישעיה ע"ז: יח)מהלים כ"ע: יט)שמות י"ד: כ)ס' קי"ח: כא)מהלים קכ"ג: כב)עובדיה ח': כג)דבריס ל"ג: כד)שופטים ה': כה)ישעיה ע': כו)קהלת ג': כז)ישעיה כ"ה: כח)מלכים ח' ו': כט)ג' ס' י': ל)נמדבר י"ד: לא)שם: לב)שמות ע': לג)ע' מ"י: לד)ע' מכילתא: לה)ישעיה ל"ג: לו)שם ס"ה: לז)ע' מכילתא: לח)סיר השיריס ס': לט)כוש ח': מ)מלכים ח' ג': מא)מכילתא: מב)שמואל ח' י"ז:

מז [א]כלומר שמתגאה על כל גאה כתגי' ד"ח כי גאה גאה וכל מה עד ומין זו שה"ל. כיס"כ: [ב]ד"ח —וכן כולם. כי"ל כיעלים"ס: [ג]ועל כל. כי"ס כתגי': [ד]ל"ל עזו לו עזי אליך אזמרה כלומר כולו בלפום דעדעלמיים: [ה]בשבא לי כיע"ג וכן הזכרון: [ו]יסור עולו לי כיעו"ס ד"ל ול"ל וכך מעליהם עלו כלומר כולו בישעיה י"ל: [ז]לת—וכן לי כיע"ס: [ח]וגם כולו בסוף בתלכים ח' י"ג: [ט]מבלתי—ומלכר לי כי"ע: [י]תמלת סלומה ומלכותו מוחזקת עלי מימי מבותי וסה"ל. כיס"כ: [יא]ע"ג *בלעם ע' כ:

צבאות דבר אחר ה׳ שמו אף בשעה שהוא גלחם ונוקם מאויביו אוחז הוא במדתו לרחם על [יב]ברואיו ולזון את כל באי עולם ולא כמדת מלכי אדמה בשהוא עוסק במלחמה פונה עצמו מכל עסקים ואין בו כח לעשות זו וזו: 4. ירה בים. שדי בימא שדי לשון יריה, וכן הוא אומר מג)או ירה יריה, או אשתדאה ישתדי והת״ו משמש באלו במקום יתפעל: [יג]ומבחר. שם דבר כמו מד)מרכב, משכב מה)מקרא קדש: טבעו. מו)אין טביעה אלא במקום טיט כמו מז)טבעתי ביון מצולה מח)ויטבע ירמיהו בטיט, מלמד שנעשה הים[יד]טיט לגמול להם כמדתם ששעבדו את ישראל בחמר ובלבנים: 5. יכסימו. כמו יכסום[טו] והוי״ד האמצעית יתירה בו ודרך מקראות בכך כמו מט)וצאנך ירביון כ)ירווין מדשן ביתך, והוי״ד ראשונה שמשמעה לשון עתיד כך פרשהו טבעו בים סוף כדי שיחזרו המים ויכסו אותן. יְכַסִּימו אין דומה לו במקרא בנקודתו [טז]ודרכו להיות נקוד יְכַסֻּימו מלאפום: כמו אבן. נא)ובמקום אחר צללו בעופרת ובמקום אחר יאבלמו בקש, הרשעים בקש הולכים ומטרפין עולין ויורדין, בינונים כאבן, והכשרים כעופרת שנחו מיד: 6. ימינך ימינך. נב)שני פעמים כשישראל עושין את רצונו של מקום השמאל נעשית ימין: ימינך ה׳ נאדרי בכח. להציל את ישראל וימינך השנית תרעץ אויב. [טז]ולי נראה אותה ימין עצמה תרעץ אויב מה שאי אפשר לאדם לעשות שתי מלאכות ביד אחת ופשוטו של מקרא ימינך הנאדרת בכח מה מלאכתה ימינך היא תרעץ אויב וכמה מקראות דוגמתו נג)כי הנה אויביך ה׳ כי הנה אויביך יאבדו[יז] ודומיהם: נאדרי. הוי״ד יתירה כמו נד)רבתי עם, שרתי במדינות נה)נגובתי יום: תרעץ אויב. תמיד היא רועצת ומשברת האויב ודומה לו וירעצו וירוצצו את ישראל, בשופטים נו): [יח](דבר אחר ימינך הנאדרת בכח היא משברת ומלקה אויב: 7. וברב גאונך. זאת היד בלבד רועצת האויב כשהוא מרומה ברוב גאונו אז יהרס קמיו ואם ברוב גאונו לבד אויביו נהרסים קל וחומר כשישלח בם חרון אף יאכלמו): תהרס. תמיד אתה הורס קמיך הקמים נגדך נז)ומי הם הקמים כנגדו אלו הקמים על ישראל וכן הוא אומר נח)כי הנה אויביך יהמיון [יט]ומה היא ההמיה על עמך יערימו סוד ועל זה קורא אותם אויביו של מקום: 8. וברוח אפיך. [כ]היוצא משני נחירים של אף דבר הכתוב בכיכול בשכינה דוגמת מלך בשר ודם כדי להשמיע אזן הבריות כפי ההוה שיוכלו להבין דבר כשאדם כועס יוצא רוח מנחיריו וכן נט)עלה עשן באפו וכן ס)וטרוח אפו יכלו וזהו שאמר סא)למען שמי אאריך אפי כשועפו נח נשימתו ארוכה וכשהוא כועס נשימתו קצרה, סב)ותהלתי אחטם לך, ולמען תהלתי אשים חטם באפי לסתום נחירי בפני האף והרוח שלא יצאו, לך בשבילך אחטם כמו נאקה בחטם [כא]במסכת שבת סג) כך נראה בעיני. וכל אף וחרון שבמקרא [כב]אני אומר כן [כג]חרה אף כמו סג)ועצמי חרה מני חורב לשון שרפה ומוקד שהנחירים מתחממים ונחרים בעת הקצף, וחרון מגזרת חרה כמו רצון מגזרת רצה, וכן חמה לשון חמימות, על כן הוא אומר סד)וחטתו בערה בו, ובנוח החמא אומר סה)נתקררה דעתו: נערמו מים. אונקלס תרגם סו)לשון [כד]ערימות, ולשון צחות המקרא [כה]כמו סז)ערמת חטים, ונצבו כמו נד יוכיח: [כו]נערמו. ממוקד רוח שיצא מאפך יבשו המים והם נעשו כמין גלים וכריות של ערמה שהם

מג) שמות י״ט: מד) ויקרא י״ו: מה) שם כ״ג: מו) מכילתא: מז) תהלים ס״ט: מח) יחזקאל ל״ח: מט) דברים ח׳: נ) תהלים ל״ו: נא) ע׳ מכילתא: נב) שם: נג) תהלים ל״ג: נד) תיכה ו׳: נה) צפניה ג״ח: נו) קינות י׳: נז) מכילתא: נח) תהלים ע״ג: נט) תהלים י״ח: ס) תיוב ד׳: סא) ישעיה מ״ח: סב) דף כ״ח: סג) תיוב ל׳: סד) תפלה ד׳: סה) יחזקאל ג׳: סו) ע״ב מכילתא: סז) שיר ז׳:

יב קורלאיו. כיס״ר ובונז׳: [יג]ונצחר—קלם ל׳ כיס״ר: [יד] יכסו תומס כיס״ר: [טו] סחוס נקוד מלפוס וסה״ר. כיס״ר: [טז]ולי נראה—ולומיסס ל׳ כיעל״וס ויי״ד: [יז]נכרע׳ וכיכים״ר נוסף עוד עד ומתי רסעים ד׳ על ומתי רסעים יעלזו נסמוך נסרות ד׳ נסמוך נסרות קולס (ע״כ נכרע׳) מנכי לד׳ מנכי לסמיכה עוכי עוכי דכוכה עוכי עוכי דכי סיה: [יח]דכר—יאכלמו גי׳ י״ל וכיע״ח: [יט]ומי סס המויכים על ענך וכ׳. כיס״ר: [כ]רוח סיולף. כיס״ר: [כא]נוקד את תומנו ומכניסו בתוכו וסוא כוין טבעת: [כב]לפי—תוכב ל׳ ד״ח: [כג]וחרס לף ועלמי. כי״ס: [כד]ערמס. כיס״ר: ערמומית. כיע״ל וכן בלת׳: [כה]לבעת ונמסס ערמת קטים נערמו מים ענין מונחים סס וע״ע שפת יתר סיוון ס״ט: [כו]ומסמנו ממוקד וכ׳. כיס״ר:

שהם גבוהים: כמו נד. כתרגומו כישור, כחומה: נד. לשון צבור וכנוס כמו קפ)נד קציר ביום נחלה קט)כונס כנד לא כתוב כונס כנאד אלא כנד ואלו היה כו)כנד כמו כנאד וכונס לשון הכנסה היה לו לכתוב מכנים כבנאד מי הים אלא כונס לשון אוסף וצובר הוא וכן ע)קמו נד אחד ע) ויעמדו נד אחד, ואין לשון קימה ועמידה בנאדות אלא בחומות וצבורים ולא מצינו נאד נקוד אלא במלאפום כמו עפ)שימה דמעתי בנאדך, עג)את נאד החלב: קפאו. כמו עג)וכגבינה תקפיאני, שהוקשו ונעשו כאבנים והמים זורקים את המצריים על האבן בכח ונלחמים בם בכל מיני קושי: בלב ים. בחוזק הים ודרך המקראות לדבר כן, עד)עד לב השמים, עה)בלב האלה, לשון עיקרו ותקפו של דבר: 9. אמר אויב. לעמו כשפיתם בדברים ארדוף ואשיגם ואחלק שלל עם שרי ועבדי: תמלאמו. תתמלא מהם נפשי רוחי ורצוני. ואל תתמה על תיבה המדברת בשתים תמלאמו תמלא מהם יש הרבה בלשון הזה עו)כי ארץ הנגב נתתני, כמו נתת לי, עז)ולא יכלו דברו לשלום, כמו דבר עמו, עח)בני יצאוני כמו יצאו ממני, עט)מספר צעדי אגידנו כמו אגיד לו, אף כאן תמלאמו תמלא נפשי מהם: אריק חרבי. אשלוף ועל שם שהוא מריק את התער בשליפתו ונשאר ריק נופל בו לשון הרקה כמו פ)מריקים שקיהם פא)וכליו יריקו. ואל תאמר אין לשון ריקות נופל על היוצא אלא על התיק ועל השק ועל הכלי שיצא ממנה אבל לא על החרב ועל היין ולדחוק ולפרש אריק חרבי כלשון פב)וירק את חניכיו, כח אדיין בחרבי, מצינו הלשון מוסב אף על היוצא פג)שמן תורק פד)לא הורק מכלי אל כלי, לא הורק הכלי אין כתיב כאן אלא לא הורק היין מכלי אל כלי מצינו הלשון מוסב על היין, וכן פה)והריקו הרבותם על יפי חכמתך, דהיינו: תורישמו. לשון רישות ודלות כמו פו)מוריש ומעשיר: 10. נשפת. לישון הפחה וכן פז)וגם נשף בהם: צללו. שקעו עמקו לישון פח)מצולה. כעופרת. אבר פלו"ם בלעז: 11. באלם. בחזקים כמו פט)ואת אילי הארץ לקח ג)אילותי לעזרתי חושה: נורא תהלת. כט יראוי מלהגיד תהלותיך פן ימעטו ל כמו שכתוב גא)לך דומיה תהלה: 12. נטית ימינך. גב)כשהקב"ה נוטה ידו הרשעים כלים ונופלים לפי שהכל נתון בידו ונופלים בהטיותה וכן הוא אומר גג)וה' יטה ידו וכשל עוזר ונפל עזור, משל לכלי זכוכית הנתונים בידי אדם מטה ידו מעט והן נופלין ומשתברין: תבלעמו ארץ. גד)מכאן שזכו לקבורה בשכר לא שאמרו גה)ה' הצדיק: 13. נהלת. לישון מנהל ואונקלם תרגם לישון נושא וסובל ולא דקדק לפרש אחר לישון העברית: 14. לב ירגזון. מתרגזין: ישבי פלשת. גו)מפני שהרגו את בני אפרים גז שמהרו את הקץ ויצאו בחזקה כמפורש בדברי הימים גח)והרגום אנשי גת: 15. אלופי אדום אילי מואב. גט)והלא לא היה להם לירא כלום שהרי לא עליהם הולכים אלא מפני אנינות שהיו מתאוננים ומצטערים על כבודם של ישראל: נמגו. ל)נמסו כמו ק)ברביבים תטוגגנה אמרו עלינו הם באים לכלותנו ולירש את ארצנו: 16. תפל עליהם אימתה לו. קא)על הרחוקים: ופחד. על הקרובים בענין שנאמר קב)כי שמענו את אשר הוביש וגו': עד יעבר, עד יעבר. כתרגומו לה: קנית. חבבת משאר אומות בחפץ הקנוי בדמים יקרים שחביב על

קמ)ישעיה י"ז: קנ)מהלים ל"ב: ע) יהושע ג': עא)מהלים כ"ו: עב) עג)מושלי ד': עד)דברים ד': עה)שמואל ב' י"ח: עו)מושלי ל': עז)מהלים ל"ז: עח)ירמיה י': עט)משלי ל"ז: פ)מהלים ע"ג: פא)ירמיה ע"ח: פב)שמואל ב' י"ד: פג)שיר ח': פד)ירמיה נ"ט: פה)יחזקאל כ"ח: פו)שמואל ב' ג': פז)ישעיה ל': פח)מהלים ק"ע: פט)יחזקאל י"ז: צ)מהלים כ"ג: צא)מהלים ק"ה: צב)ישעיה כ"ח: צג)מכילתא: צד)שמות ט': צה)מכילתא: צו)משלי ז' כ"ח: צז)ע' מכילתא בפי' הילקוט: צח)ע' מכילתא: ק)מהלים ק"ה: קא)מכילתא: קב)יהושע ב':

כו כמו שדכתו בשכילתא וכתרגומו: כח שזיינת בתכבו מלא עלינו. כי"ט: כט ירחיס מלפכר כ' סעוד: ל על כן לך כיפר"ש ל"ו: לא שתאמר. כ' ומכילתא וע"ג שם היס בשלם: לב ירגזון. מתרגזין ל' כי"ע וזה לשון המכילתא כיון שמעמו שתומות שתקב"ה מגביה קרנן של ישראל ומכניסן לארץ התחילו מתרגזין לכך נאמר שמעו עמים ירגזון: לג ע' *שנסדרין ל"ד ד': לד חיומתם על הקרובים ופחד על הרחוקים. כי"ל ומ"ת וע"ג *שוף פ' עקב: לה ע"ב בילקוט בשם מכילתא ומכר בשכילתא שלפניכו וע"ע *בשלח כ"ח פ' י"ל:

---

[1] plomb (בליי"ם):

על האדם: .17 תבאמו. קנ)נתנבא משה שלא [ל]יכנס לארץ לכך לא נאמר תביאנו: מכון לשבתך. קד)מקדש של מטה מכוון כנגד בכא של מעלה אשר פעלת: מקדש ה'. המעם עליו זקף גדול להפרידו מתיבת השם שלאחריו המקדש אשר כוננו ידיך. ה' קה)חביב בית המקדש שהעולם נברא ביד אחת שנאמר קו)אף ידי יסדה ארץ ומקדש בשתי ידים, ואומתי יבנה בשתי ידים? בזמן שה' ימלוך לעולם ועד [ל]לעתיד לבא שכל המלוכה שלו: .18 לעלם ועד. לשון עולמות הוא והו"ו [לח]בו יסוד [לט]לפיכך היא פתוחה אבל קז)אנכי הוידע שהוי"ו בו שמוש קמוצה היא: .19 כי בא סוס פרעה. קח)כאשר בא: .20 ותקח מרים הנביאה. היכן נתנבאה כשהיתה אחות אהרן קודם שנולד משה [מ]אמרה עתידה אמי שתלד בן וכו' כדאיתא בסוטה קט). ד"א קי)אחות אהרן לפי שמסר נפשו עליה כשנצטרעה נקראת על שמו: את התף. כלי של טיני זמר: בתפים ובמחלת. קיא)מובטחות היו צדקניות שבדור שהקב"ה עושה להם נסים והוציאו תפים ממצרים: .21 ותען להם מרים. משה אמר שירה לאנשים קיב)הוא אומר והם עונין אחריו ומרים אמרה שירה לנשים: .22 ויסע משה[מא]. קיג)המין בעל כרחם שעטרו מצרים סוסיהם בתכשיטי זהב וכסף ואבנים טובות והיו ישראל מוצאין אותן בים קיד)וגדולה היתה ביזת ים מביזת מצרים שנאמר קטו)תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף לפיכך הוצרך להסיען בעל כרחם: .23 ויבאו מרתה. כמו למרה, ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בתחילתה והתי"ו היא במקום ה"א הנשרשת בתיבה מרה ובסמיכתה כשהיא נדבקת להי"א שהוא מוסיף במקום הלמ"ד תחפך ההי"א של שרש לתי"ו וכן כל ה"א שהיא שרש בתיבה תתהפך לתי"ו בסמיכתה כמו קטז)המה אין לי, קיז)וחמתו בערה בו, הרי ה"א של שרש נהפכת לתי"ו מפני שנסמכת אל הוי"ו הנוספת, וכן [נ]עבד ואמה, קיח)הנה אמתי בלהה, קיט)לנפש חיה, קכ)והמתו חיתו לחם, קכא)בין הרמה, קכב)ותשובתו הרמתה: .24 וילנו[מב]. לישון נפעל הוא וכן התרגום לשון נפעל הוא ואתרעמו, וכן דרך לשון תלונה להסב הדבור אל האדם מתלונן מתרועם ולא אמר לונן רועם וכן יאמר הלועז דקומפ"לישנ"ט ש"י בלעז, מסב הדבור אליו באמרו ש"י: .25 שם שם לו. קכג)במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם [מג]שבת ופרה אדומה ודינין: ושם נסהו. לעם וראה קשי עורפו שלא נמלכו במשה בלשון [מד] יפה בִּקֵּשׁ עלינו רחמים שיהיה לנו מים לשתות אלא נתלוננו: .26 אם שמוע תשמע. זו קבלה שיקבלו עליהם: תעשה. היא עשייה: והאזנת. תטה אזנים לדקדק בהם: כל חקיו. קכד)[מה]דברים שאינן אלא גזירת

קנ)ע' ג"כ ק"ע ג': קד)מכילתא: קה)ע' מכילתא: קו)יפעיה מ"ח: קז)ירמיה כ"ע: קח)ע' * כ"ה נ' ונס נטין ל': קט)דף י"ב ע"ב מגילה י"ד: קי)מכילתא: קיא)שם: קיב)ע' סוטה ל' ג': קיג)ע' יקוע בשם התנחי' ומסק בתנחומא שלמיהו: קיד)מכילתא ע' בח: קטו)שיר ל': קטז)יפעיה כ"ז: קיז)תקח ח': [ס]ויקרא כ"ה: קיח)בכלתי ל': קיט)שם ח': קכ)שם ב"ב: קכא)מיוד ל': קכב)שמואל ח' ז': קכג)ע' תנחל' ג' ז' ובמכילתא: קכד)ע' יומא פ"ז ג':

[לו]יכנסו. כי"ל וזה לשון המכילתא נתנבאו ולא ידעו עם תביאמו ותטעמו הין כתיב כאן אלא תביאמו ותטעמו הבניס נכנסים ולא האחות—[לז]לעתיד—לעולם ל' נכ"י: [לח]הוא יקוד נופל נו. כי"ס: [לט]וכן כתב הכל"ק בנוכחל כל עולם ועד בכגון לספכיד בזיו וזין היועע ועל שהוא עניו עדות וכן פיכסו הלק' וס' הזכרון דכני רס"י בכאן וכ"ל הטי"ן היא פתוחה כי הגוזל נקרא בפי רס"י פתח והטי"ן של היועע ועל היא קמוצה כי לרי נקרא בפי רס"י קונץ. ולא כן דעת לבוש המוסיף שהיפיכ שהגלא כולא היא פתוחה סוי"ו בפתח גדול והטי"ן בהגוזל שהוא פתח קטן והיועע ועל כולא קונץ סוי"ו קונץ גדול והטין בלבי שהוא קונץ קטן ועוד יש להוסיף פיכוס שלישי שהכ בו ומחזיק גם הג"ל והוא שהוי"ו של לעולם ועל היא ענוקדת בפתח ועד כי המוסיפים הגדולים דפוס בחיזל לפי עדות בלה רחוקות וכלשהכ הבאיל גם הע"ם ועדפוס יתן וכו' כי"ו וע"ע בראשי"ע: [מ]שהיתה מתנבא בשביתה לחות להכן על שלא נולד עמה וסיימו הבגילה לחות להכן *סוטה י"ג: [מא]במכילתא וס"כ שלהם שם בלוחן לחכן: [מב] ויתפעלו וכן התגוש ויתרעמו וכן כל לשון תלונה להסב וכ'. כיס"ר: לשון נפעלו הוא ולתירעמו וכן כל לשון וכ'. כי"ס: [מג]ע"ע *שמות כ"ל ג' ודכרים ס' ע"ז: [מד]רכה. כיס"ר: [מה]תוק. ומסמע שהיו חלה גזירת המלך כמו ויסיימה לחוק ויסם חוקה יוסף לחוק: שמעון. יכ' הרע ומסיד עליהן תשובה להטעות לת יהכל ולומר שהתורה מיכה מאיר כי מה תועלת בכל חלה לכך נכתב בהן

[1] se decomplaisans (זיך בעקלמנעד) [2] se (זיך):

גזרת מלך בלא שום טעם ויצר הרע מקנטר עליהם מה איסור באלו למה נאסרו כגון לבישת כלאים ואכילת חזיר ופרה אדומה וכיוצא בהם: לא אשים עליך. קכ)ואם אשים הרי הוא כלא הושמה כי אני ה' רפאך, כי)זהו מדרשו. כי)ולפי פשוטו כי אני ה' רפאך קכ)ושלמדך תורה ומצות למען תנצל מהם כרופא הזה האומר לאדם אל תאכל דבר זה פן יביאך לידי חולי זה וכן הוא אומר קכז)רפאות תהי לשרך: 27. שתים עשרה עינת מים. קכח)כנגד י"ב שבטים נזדמנו להם: ושבעים תמרים. כנגד שבעים זקנים:

טז 1. בחמשה עשר יום. ה)נתפרש היום של חניה זו לפי שבו ביום כלתה החררה שהוציאו ממצרים והוצרכו למן ללמדנו שאכלו משירי א)העצק ששים ואחת סעודות וי"ד להם מן ב)בששה עשר באייר ויום א' בשבת היה כדאיתא במסכת שבת ג): 2. וילונו. לפי שכלה הלחם: 3. מי יתן מותנו. שנמות ואינו שם דבר כמו ג)מיתתנו אלא כמו עשותנו חנותנו שובנו, לעשות אנחנו, לחנות אנחנו, למות אנחנו. תרגומו לוי דמיתנא, ג)לו מתנו, הלואי והיינו מתים: 4. דבר יום ביומו. 7)צורך אכילת יום ילקטו ביומו ולא היום לצורך מחר: למען אנסנו ד)הילך בתורתי. אם ישמרו מצות התלויות בו שלא יותירו ממנו ולא יצאו בשבת ללקוט: 5. והיה משנה. ליום ולמחרת: משנה. על שהיו רגילים ללקוט יום יום של שאר ימות השבוע ה)אומר אני אשר יביאו והיה משנה לאחר שיביאו ימצאו משנה במדידה על אשר ילקטו וימדו יום יום וזהו לקטו לחם משנה ו)בלקיטתו היה נמצא להם משנה. וזהו על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים נותן לכם ברכה ז)פו"שן בבית למלאות העומר פעמים ללחם יומים: 6. ערב. כמו לערב: וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים. לפי שאמרתם לנו כי הוצאתם אותנו תדעו כי לא אנחנו המוציאים אלא ה' הוציא אתכם שיגיז לכם את השליו: 7. ובקר וראיתם. לא על הכבוד שנאמר והנה כבוד ה' נראה בענן נאמר אלא כך אמר להם ערב וידעתם כי היכולת בידו ליתן תאותכם ובשר יתן ה)אך לא בפנים מאירות יתננה לכם כי שלא כהוגן שאלתם אותו ומכרס מלאה והלחם ששאלתם לצורך בירידתו לבקר תראו את כבוד אור פניו שיורידהו לכם דרך חבה בבקר: ט)שיש שעות להבינו ושל מלמעלה ושל מלמטה כמונח ז)בקופסא: את תלנתיכם על ה'. כמו אשר על ה': ונחנו מה. מה אנחנו חשובין? כי תלינו עלינו. שתרעימו עלינו את הכל את בניכם ונשיכם ובנותיכם וערב רב. ועל כרחי אני זקוק לפרש תלינו בלשון

קכה) ע' מכילתא: קכו) ע"ס: קכז) מכלי ג': קכח) מכילתא:

טז ה) ע' מכילתא: ג) דף ע"ז: ג) במדבר י"ד: ד) ע' מכילתא: ה) ע' סם ויומא ע"ס ג':

מוק לני ד' גזרתי עליכם: מו)זהו מדרשו — למדך סס"ד ל' כיל"ו: נכי"ס כך היא הכ' "לא אשים עליך כי אני ד' רופאך. כמשכילך והמורך בדרך זו תלך שלא תבא לידי מחלה כרופא זה שמורה לאומרו מאכל פלוני לא תאכל ומשקה פלוני לא תשתה ואל תשכב בצחה שלא תבוא לידי חולי לף כאן אם שמע תשמע בקולו וכ' והיטב בעיניו וכ' במלכים על שלא שמעו מלכיים כאן אני ד' לאב לשמע בקולו לא אשים עליך ואם אשים אני ד' לרופאך זהו מדרשו כי אני ד' רופאך זהו מדרשו ומשמעו אני הוא הרופא המזהירך שלא לאכול דבר המזיק את האדם לאליו ואל תאכל דבר זה פן יביאך לידי חולי זה וכן הוא אומר קכז) רפאות תהי לשרך ויסף קרא וכן הוא בדעת זקנים): מו)ומשמעו אני הוא הרופא המזהירך שלא לאכול דברים המזיקים את האדם לאליו (ע"כ נס בדמ') זהו מיזון מזונות ומיזונו מוקים. כי"ד:

טז א) נמלא ל' ממז: ב) בט"ו יום לחדש השני ואותו יום שבת היה שם שני, ובקר ולחימם. שנתלעגו בו ביום על המן כלכתב וילונו על ממש וג' להגיית את כל הקהל הזה בלעג והשביתם לסוריל מן למקר ועל כרחך מד בשבת יהד לסם המן תמלא שני שלא יהיים תלקטוהו וביום השביעי ליהידתו שבת לא יהיה בו: ג) מוזמנו. כי"ל וכן בדק' ובס' מזכרון: ד) כי אנסנו. כיס"ל כי"ד: בו אנסנו. ל' ממז' ום' מזכרון: ה) אומר אני—למם יומים ל' כילו"ע: ו) לקיטתן היה נמלאת. כיס"ל: ז) כל בדבר שבמקרא ל' בגוי הוא דבר המגפה ומלוי בו שובע פוייסין בל' *קוטס י': ח) המליו אחד לא בשנים ומחיות שהרי מלמלא מעייס שלשלם אומי שלא בהונן ובוקר בשיוריל לכם את המן ולמיחם ביכילתו את כבודו של מקום שבשנים מחיות ודרך משל אומר לוכילם במונח בקופסא. כילו"ע"ש (ובקר—יתן ל' שם): ט) שיהא שהות ביום להכינו. כיס"ל: ז) בחפיסה. כיס"ל:

---

1 foison (דעד לינערפלופס):

בלשון תפעילו מפני דגשותו וקרייתו שאלו היה רפה הייתי מפרשו בלשון תפעלו כמו ו)וילן העם על משה או אם היה דגש ואין בו יו"ד ונקרא תלונו הייתי מפרשו לשון תתלוננו עכשיו הוא משמע תלינו את אחרים כמו במרגלים ז)וילינו עליו את כל העדה: .8 בשר לאכל. ולא לשבוע ח) למדה תורה דרך ארץ שאין אוכלין בשר לשובע. ומה ראה להוריד לחם בבקר ובשר בערב לפי שהלחם י שאלו כהוגן שאי אפשר לו לאדם בלא לחם אכל בשר שאלו שלא כהוגן שהרבה בהמות היה להם ועוד שהיה אפשר להם בלא בשר לפיכך נתן להם בשעת טורח שלא כהוגן: אשר אתם מלינים עליו. את האחרים השומעים אתכם מתלוננים: .9 קרבו. למקום שהענן ירד: .13 השליו. ט)מין עוף ושמן מאד: היתה שכבת הטל. י)הטל שוכב על המן יבובמקום אחר הוא אומר יא)וברדת הטל וגו', הטל יורד על הארץ והמן יורד עליו וחוזר ויורד טל עליו הרי הוא כמונח בקופסא: .14 ותעל שכבת הטל וגו'. כשהחמה זורחת עולה טל שעל המן לקראת החמה יגכדרך טל עולה לקראת חמה, אף אם תטלא שפופרת של ביצה טל ותסתום את פיה ותניחה בחמה היא עולה מאליה באויר. ורבותינו דרשוי ג) שהטל עולה מן הארץ יד באויר ובעלות שכבת הטל נתגלה המן וראו והנה על פני המדבר דק. טו דבר דק: מחספס. מגולה ואין דומה לו במקרא. ויש לומר מחוספס לשון חפיסא טז ודלוסקמא יג) שבלישון משנה כשנתגלה משכבת הטל ראו שהיה דבר דק מחוספס בתוכו בין שתי שכבות הטל. ואונקלס תרגם מקלף לשון יד) מחשוף הלבן: ככפר. בפור "יילי"דא' בלעז, דעדק כניר, טו) יחכאבני גר והוא מין צבע שחור כדאמרינן גבי כסוי הדם טז) הגיר והזרנך. דעדק כניר בגלידא על ארעא יזדק היה כגיר ושוכב מוגלד כקרח על הארץ וכן פירושו דק ככפור שטוח קלוש ומחובר כגלידי. דק טינב"ש 2 בלעז, שהיה מגליד גלד דק מלמעלה, וכגיר שתרגם אונקלס תוספת הוא על לשון העברית ואין לו תיבה בפסוק: .15 מן הוא. כאהכנת מזון הוא כמו יז)וימן להם המלך כב: כי לא ידעו מה הוא. שיקראוהו בשמו: .16 עמר. שם מדה: מספר נפשתיכם. בפי מנין נפשות שיש לאיש באהלו תקחו עומר לכל גולגולת: .17 המרבה והממעיט. יש שלקטו הרבה ויש שלקטו מעט וכשבאו לביתם מדדו בעומר איש איש מה שלקטו ומצאו שהמרבה ללקוט לא העדיף על עומר לגולגולת אשר באהלו והממעיט ללקוט לא מצא חסר מעומר לגולגולת וזהו גם גדול שנעשה בו: .20 ויותרו אנשים. יח)ותן ואבירם: וירם תולעים. לשון רמה: ויבאש. יט)הרי זה מקרא הפוך שבתחלה הבאיש ולבסוף התליע כענין שנאמר ולא הבאיש ורמה לא היתה בו וכן דרך כל המתליעים: .21 וחם השמש ונמס. יט)הגישאר בשדה נעשה נחלים ושותין ממנו איילים וצבאים ואומות העולם צדין מהם וטועמים בהם טעם מן ויודעים מה שבחן של ישראל: ונמס. כ)פשר לשון פושרים, על ידי השמש מתחמם ומפשיר דישטנ'פריר 3 בלעז, ודוגמתו בסנהדרין כח)בסוף ד' מיתות: .22 לקטו לחם משנה

ו)שמות י"ז: ז)נזמדבר י"ד: ח)ע' יומא ע"ה ד' מכילתא: ט)ע' יומא ע"ה ג': י)ע' סס: יא)נזמדבר י"א: יב)ע' תנחומא ס' ל"ח: יג)ע' ב"ק ס' ל"ח: יד)בכילתא ל': טו)מולין פ"ח ג' וגם מגילה י"ח: יז)כילמל ח': יח)ס"ב תנחומא ס' שמות: יט)ע' מכילתא: כ)פ"ק דף פ"ז:

יאלחם שלהו כהוגן. שלי אפשר להיות גלח לחם: נתן להם כהוגן. בבוקר היה כהוגן: בשר לאכילו: בשר שלא שלהו כהוגן. מתוך כדם מלאה שהרי נתקנה כך היה להם: שלח כהוגן. יודע להם עם מסיבה שעם שליוה רלויה לתקן לותם על שעת המעולה: בכתב ותעל שכבת הטל. והנה על פני המדבר כשהיה הטל עולה מן הארץ לקראת החמה כדרכו היה נראה על פני המדבר דק מהחם למדבר הטל ומכסה את המן על שעם שהטל עולם לקראת החמה וכתב יכל המן עליו שלמה הטל ומלמעלה: גכדרך —החמה ל' כיל"ע: דמן הארץ והמן יורד מן השמים שלא כדרך שדרי בראשית שלחם ומלמעלה והטל ומלמעלה ובעלות וכ'. כיה"כ: בכי"ה ל' וכדותיהו—ובעלות: טו דבר דק ל' בכ"י ד"ל: טז חמת שלו עור שמותכין בו יין: "יילי"א. ל' כיע"ב וכל"ל ע"ג * יחזקאל מ' כ"ב גלי"אה בלעז: חכמו כאבני גר כגלידא וכ' (והוא —כגיר ל'). כי"ה: טע' תוס' י"ט ס' ב' דפסח מצה ס' דלא כרש"י: כגליד. קדם לכן שלינו שלג. * ב"ב כ': כאפי' רש"י שהוא לשון זמון כמו ויימן ד' לג גדול ויימן סנלך ותינו כרשה לי (ר"י בכור שור): כבכיוצא רש"י כן הוא גם דעת מנחם מגד דעת הזה שמיכה מן הוא מה הוא וע"ע בדשב"ם ובכתב"ע:

1 gelée (ניף): 2 tenuis (נלחם.) tenu (דין, פיין): 3 distemperare (חיא.), (מוחפוויי־כטן):

משנה. כשמדדו את לקישתם באהליהם מצאו כפלים שני העמר לאחד. כג) ומדרש אגדה לחם משנה משונה אותו היום נשתנה לשבח בריחו ומעמו: ויגידו למשה. שאלוהו מה היום מימים ומכאן יש ללמד כג) שעדיין לא הגיד להם משה פרשת שבת שנצטווה לומר להם והיה ביום הששי והכינו וגו' עד ששאלו מה זאת אמר להם הוא אשר דבר ה' שנצטויתי לומר לכם ולכך ענשו הכתוב שאמר לו עד אנה מאנתם ולא הוציאו מן הכלל: 23. את אשר תאפו אפו. מה שאתם רוצים לאפות בתנור אפו היום הכל לשני ימים ומה שאתם צריכים לבשל ממנו בימים בשלו היום. לשון אפייה נופל בלחם ולשון בישול בתבשיל: למשמרת. לגניזה: 25. ויאמר משה אכלהו היום וגו'. כד) שחרית שהיו רגילין לצאת וללקוט באו לישאול אם נצא אם לאו אמר להם את שבידכם אכלו, לערב חזרו לפניו ושאלוהו מהו לצאת אמר להם שבת היום ראה אותם דואגים שמא פסק המן ולא ירד עוד אמר להם היום לא תמצאוהו, מה ת"ל היום? היום לא תמצאוהו אבל מחר תמצאוהו: 26. וביום השביעי שבת[כג]. שבת הוא, המן לא יהיה בו. כה) ולא בא הכתוב אלא לרבות יום הכפורים וימים טובים: 28. עד אנה מאנתם[כד]. כו) משל הדיוט הוא בהדי הוצא לקי כרבא על ידי הרשעים מתגנין הכשרין: 29. ראו. בעניכם כי ה' בכבודו מזהיר אתכם על השבת שהרי נם נעשה בכל ערב שבת לתת לכם לחם יומים: שבו איש תחתיו. כז) מכאן סמכו חכמים ד' אמות ליוצא חוץ לתחום: אל יצא איש ממקמו. כח) אלו אלפים אמה של תחום שבת ולא במפורש כט) שאין תחומין אלא מדברי סופרים ועיקרו של מקרא על לוקטי המן נאמר: 31. והוא כזרע גד לבן. עשב ששמו כה[1] קול"ינדר' וזרע שלו עגול ואינו לבן ל)[כה] והמן היה לבן ואינו נמשל לזרע גד אלא לענין העגול כזרע גד היה והוא לבן: כצפיחת. בצק שמטגנין אותו בדבש וקורין לו אסקריטין לא) בלשון משנה והוא תרגום של אונקלוס: 32. למשמרת. לגניזה: לדרתיכם. לג) בימי ירמיהו כשהיה ירמיהו מוכיחם למה אין אתם עוסקים בתורה והם אומרים נניח מלאכתנו ונעסוק בתורה מהיכן נתפרנס הוציא להם צנצנת המן ואמר להם לג) אתם ראו דבר ה', שמעו לא נאמר אלא ראו בזה נתפרנסו אבותיכם הרבה שלוחין יש לו למקום להכין מזון ליראיו: 33. צנצנת. לד) צלוחית של חרס כו) כתרגומו: והנח אתו לפני ה'. לפני הארון ולא נאמר מקרא זה עד שנבנה אהל מועד אלא שנכתב כאן בפרשת המן: 35. ארבעים שנה. לה) והלא חסר[כח] שלשים יום הם שהרי בט"ו באייר ירד להם המן תחלה ובט"ו בניסן פסק שנאמר לו) וישבות המן ממחרת אלא מגיד שהעוגות שהוציאו ישראל ממצרים טעמו בהם טעם מן: אל ארץ נושבת. לאחר שעברו את הירדן (כט שאותה שבעבר הירדן מיושבת וטובה שנאמר לז) אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן, ותרגום של נושבת יתבתא רצה לומר מיושבת): אל קצה ארץ כנען. [ל] בתחלת הגבול קודם שעברו את הירדן והוא ערבות מואב, נמצאו מכחישין זה את זה? אלא בערבות מואב כשמת משה בז' באדר פסק המן מלירד ונסתפקו ממן שלקטו בו ביום עד שהקריבו

כג) ע' מכילתא: כג) ע' ס"ך: כד) מכילתא: כה) מכילתא: כו) ב"ק ל"ב: כז) עירובין ל"ת: כח) ע' מכילתא: כט) ע' סוטה ל' ב': ל) ע' יומא ע"ה: לא) פסחים ל"ז ומכילתא: לב) מכילתא: לג) ירמיה ב': לד) ע' מכילתא ת"י: לה) קידושין ג"ם: לו) יהושע ה': לז) דברים ד':

כג) וגיוס סמביעי שמת לא יהיה בו המן ולא וכו'. כ"י: כד) נאמתם. ונסה ואתכן בכלל: ונסל הדיוט. קון הגדול מלל שכחוב כשמת לעקבו פעמים שנעקב שכחוב עמו ונעלל לוקח בשביעלו כלומר שכיני כשעה לוקין עמו: כה) כן הוא גם בסי' הסכתים לכל"ק וכ"י הכ' ליילומדלת וכן כתב ר' ונסה ב"ר שלמה נאמן בומן שלו לועזי רומי קורין מלייאנדי: כו) זרע הגד ליטו לבן מלל עגול הוא וכני לומר קלת והוא עגול כזרע גד ולבן כערבלית: כז) כמאמנו. כיס"ר: כח) שבתתפקו ומעונות שהוליאו ממליכים לכתב ויפעו מחליס ויבאו כל עדת ב"י אל ונדבר בין בע"ן יום לחודש השני וכתיב בשבתו בשבתו על סיר השבר וג' וכתיב הכני ומעויל לכם לחם מלעת בשבת עשר בחייר המן התחיל לירד: כט) שלותם—ועיוסבת כי"ר: [ל] לחץ כנען. בערבות ומואב שבת ונת שבת לחץ למואבי ועל שבת היכלן שהוא קלט כניסת לחץ כנען: נושבת. ומעבר היכלן ומילך שהיא מסובבת מלחץ ביחון ועוג כלומלכתן דומשה שהיה ומתחום

[1] culandre (שכחנים), coriandre (פכחנ.) (קלכילמדער):

שהקריבו העומר בששה עשר בניסן שנאמר לפ)ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח[לא]: 36. עשרית האיפה. לט)האיפה שליש סאין והסאה ו' קבין והקב ד' לוגין והלוג ו' ביצים נמצאן עשירית האיפה ט"ג ביצים והומש ביצה והוא שיעור לחלה ולמנחות:

יז 2. מה תנסון. לומר היוכל לתת מים בארץ ציה: 4. עוד מעט. אם אמתין עוד מעט וסקלוני: 5. עבר לפני העם. מ)[א]וראה אם יסקלוך למה הוצאת לעז על בני: וקח אתך מזקני ישראל. נ)לעדות שיראו שעל ידך המים יוצאים מן הצור ולא יאמרו מעינות היו שם מימי קדם: ומטך אשר הכית בו את היאר. ג)מה תלמוד לומר אשר הכית בו את היאור? אלא שהיו ישראל אומרים על המטה שאינו מוכן אלא לפורענות, בו לקה פרעה ומצרים כמה מכות במצרים ועל הים לכך נאמר אשר הכית בו את היאור, יראו עתה שאף לטובה הוא מוכן: 6. והכית בצור. ד)על הצור לא נאמר אלא בצור, מכאן שהמטה היה של מין דבר חזק ושמו סנפרינון והצור נבקע מפניו: 8. ויבא עמלק וגו'. ה)סמך פרשה זו למקרא זה לומר תמיד אני ביניכם ומזומן לכל צרכיכם ואתם אומרים היש ה' בקרבנו אם אין, חייכם שהכלב בא ונושך אתכם ואתם צועקים לי ותדעו היכן אני. משל לאדם שהרכיב בנו על כתפו ויצא לדרך היה אותו הבן רואה חפץ ואומר אבא טול חפץ זה ותן לי והוא נותן לו, וכן שנייה, וכן שלישית, פגעו באדם אחד אמר לו אותו הבן, ראית את אבא? אמר לו אביו, אינך יודע היכן אני? השליכו מעליו ובא הכלב ונשכו: 9. בחר לנו. ו)לי ולך, השוהו לו מכאן אמרו יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך [ז]וכבוד חבירך כמורא רבך מניין שנאמר ז)ויאמר אהרן אל משה בי אדני, והלא אהרן גדול מאחיו היה ועושה את הכיורו כרבו. ומורא רבך כמורא שמים מניין שנאמר ח)אדני משה כלאם, כלם מן העולם חייבין הם כלייה המורדים בך כאלו מרדו בהק"בה: וצא הלחם. ט)צא מן הענן והלחם בו: י)מחר. בעת המלחמה אנכי נצב: בחר לנו אנשים. יא)[ג]בורים ויראי חטא שתהא זכותן מסייעתן. דבר אחר בחר לנו אנשים שיודעין לבטל בשפים לפי שבני עמלק מכשפין היו: 10. ומשה אהרן וחור. יב)מכאן לתענית שצריכים שלשה לעבור לפני התיבה שבתענית היו שרויים: חור. יג)בנה של מרים היה [ד]וכלב בעלה: 11. כאשר ירים משה ידו. וכי ידיו של משה נוצחות היו המלחמה[ה] וכו' כדאיתא יל)בר"ה: 12. וידי משה כבדים. טו)בשביל שנתעצל במצוה ומנה אחר תחתיו נתייקרו ידיו. [ו]ויקחו אהרן וחור אבן וישימו תחתיו. טז)ולא ישב לו על כר וכסת אמר ישראל שרויין בצער אף אני אהיה עמהם בצער: ויהי ידיו אמונה. [ו]ויהי משה ידיו באמונה פרושות השמים בתפלה נאמנה ונכונה: עד בא השמש. יז)שהיו עמלקים מחשבין את השעות באיצטרולוגיאה באיזו שעה הם נוצחים והעמיד להם משה חמה וערבב את השעות: 13. ויחלש יהושע. יח)חתך ראשי גבוריו ולא השאיר אלא חלשים שבהם ולא הרגם כלם מכאן אנו למדים שעשו על פי הדבור של שכינה: 14. כתב זאת זכרון. שבא עמלק להזדווג לישראל לשלם לו את גמולו וישים באזני יהושע. יט)המכנים את ישראל לארץ [ח]שיצוה את ישראל לשלם לו את גמולו

כאן

לפ) יהושע ה': לט) *עירובין פ"ג ג':

יז מ) ע' מכילתא ופ"ר פ' כ"ו: נ) מכילתא: ג) ע' מכילתא: ד) מכילתא: ה) ע' תנחומא פ' יתרו פס' כבתי בסקא עני לעכיס: ו) ע' מכילתא למדבר"ן פ' כ"ז: ז) במדבר י"ח: ח) פס י"ב: ט) מכילתא: י) ע' פס ויומא כ"ג: יא) ע' מכילתא תנחו': יב) מכילתא: יג) סוטה י"ח ע"ב: יד) דף כ"ע גם במכילתא: טו) ע' מכילתא ח"י: טז) תענית י"ח: יז) תנחו': יח) ע' מכילתא תנחו': יט) ע' פס:

ליכנס בם וקבי לה טובה: [א]ונלחם הכתובים על תופסם. על נושם על מקן נוסבת נן סנן סיכך לפס ביום שנת ופסה: חל קלה מקן כענן. סלח יכך נמותו סיום ונלחם. כי"ון:

יז [א]ונלחם. כים"כ: [ב]וכן נרכם גם סילקוט ותנחו' וגי' במכילתא ליכיכ תיקון: [ג]גבוכים—מבאים ל' כי"כ: [ד]וכלב בעלה ל' כ"י: [ה]חלה לומר לך בזמן שמשתלין ישראל כלפי מעלה ומשעבדין את לבן לאביהם שבשמים היו מתגברין ואם לאו היו נופלין: [ו]יהיו ומסה. סהיו מהיס ומסה מעטו חל נסיס להתנוסם גם ליסראל ומנקם רחמיס ומתפלל עמו וידי ומסה כבדיס ומחמת טורח עמידתו ומשלו מעטו ויקחו לתן לתן אחת מלחת שמש מוכנת ומזומנת ויסב עליה. כיע"ח: [ז]ויהי ידיו חל ומסה פרוסות בלאומות השמיס ובתפלה נכונה על בא השמש. כים"כ: [ח]שיצוה—לאחץ ל' כיע"ב:

כאן נרמז לו למשה שיהושע מכניס את ישראל לארץ: כי מחה אמחה. לכך אני מזהירך כן כי חפץ אני למחותו: .15 ויקרא שמו. של מזבח: ה' נסי. הקב"ה עשה לנו כאן נס. כ)לא שהמזבח קרוי ה' אלא המזכיר שמו של מזבח זוכר את הנס שעשה המקום ה' הוא נס שלנו[ס]: .16 ויאמר. משה: כי יד על כס יה. כא)ידו של הקב"ה הורמה לישבע בכסאו להיות לו מלחמה ואיבה בעמלק עולמית, ומהו כס ולא נאמר כסא? ואף השם נחלק לחציו? נשבע הקב"ה שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של 'עמלק כלו וכשימחה שמו יהיה השם שלם והכסא שלם שנאמר כג)האויב תמו חרבות לנצח, זהו 'עמלק שכתוב בו כד)ועברתו שמרה נצח כה)וערים נתשת אבד זכרם המה מהו אומר אחריו וה' לעולם ישב, הרי השם שלם, כונן למשפט כסאו הרי כסאו שלם:

חסלת פרשת בשלח.

יתרו.

יח .1 וישמע יתרו. א)[א]מה שמועה שמע[ב] ובא קריעת ים סוף ומלחמת עמלק: יתרו. ג)שבע שמות נקראו לו לרעואל יתר יתרו חובב חבר קני פוטיאל, יתר על שם שיתר פרשה אחת בתורה ואתה תחזה, יתרו לכשנתגייר וקיים המצות הוסיפו לו אות אחד על שמו, חובב שחבב את התורה. ג)חובב הוא יתרו שנאמר ד)מבני חובב חותן משה ויש אומרים רעואל אביו של יתרו ומהו אומר ה)ותבאנה אל רעואל אביהן, שהתינוקות קורין לאבי אביהן אבא. בספרי): חתן משה. כאן היה יתרו מתכבד במשה אני חותן המלך ולשעבר היה משה תולה ז)הגדולה בחטיו שנאמר ו)וישב אל יתר חותנו: למשה ולישראל. ט)שקול משה כנגד כל ישראל: את כל אשר עשה להם בירידת המן ובבאר ובעמלק: [ג]כי הוציא ה' וגו'. י)זו גדולה על כלם: .2 אחר שלוחיה. י)כשאמר לו הקב"ה במדין לך שוב מצרימה ויקח משה את אשתו ואת בניו וגו' יא)ויצא אהרן לקראתו ויפגשהו בהר האלהים, אמר לו מי הם הללו? אמר לו זו היא אשתי שנשאתי במדין ואלו בני, אמר לו והיכן אתה מוליכן? אמר לו למצרים, אמר לו על הראשונים אנו מצטערים ואתה בא להוסיף עליהם; אמר לה לכי לבית אביך נטלה שני בניה והלכה לה: .4 ויצלני מחרב פרעה. יב)כשנגלו דתן ואבירם על דבר המצרי ובקש להרוג את משה נעשה צוארו בעמוד של [ד]שיש: .5 אל המדבר. יג)אף אנו יודעים שבמדבר היו אלא בשבחו של יתרו דבר הכתוב, שהיה יושב בכבודו של עולם ונדבו לבו לצאת אל המדבר מקום תהו לשמוע דברי תורה: .6 ויאמר אל משה. יד)ע"י שליח: אני חתנך יתרו וגו'. יה)אם אין אתה יוצא בניני צא בגין אשתך ואם אין אתה יוצא בגין אשתך צא בגין שני בניה: .7 ויצא משה. טו)כבוד גדול נתכבד יתרו באותה שעה כיון שיצא משה יצא אהרן נדב ואביהוא ומי הוא שראה את אלו יוצאין ולא יצא: וישתחו וישק לו. טז)אני יודע מי השתחוה למי בשהוא אומר איש לרעהו מי הקרוי איש זה משה שנאמר יז)והאיש משה: .8 ויספר משה לחתנו. יח)למשוך את לבו לקרבו לתורה: את כל התלאה. יט)שעל הים ושל

כ) ע' * נרמזים ל"נ י"ט: כא) ע' פס' רמז' ע' זכור תמח' ע' כי תלח: כב) מהלים ט': כג) עמוס ח': כד) מהלים ע':
יח א) ע' מכילתא זמהים קע"ץ יהום' ומגילה ט' ח': ב) ע' מכילתא: ג) פסבי: ד) שופטים ד': ה) שמות ג': ו) פ'
בהעלתך: ז) מכילתא: ח) שמות ד': ט) ע' מכילתא: י) מכילתא: יא) שמות ד': יב) ס"ר פ' ח': יג) ע' מכילתא:
יד) מכילתא: טו) ע' מכילתא: טז) סס: יז) במדבר י"ב: יח) ע' מכילתא:

[ס] ל"ח פסמים דקרא כתו נס של חיילות שמתקבלין בזמן שרואין אותו ועומין מלחמתם כי יד על כס יה מה שמגרתי למעלה ד' נסי שסגדים שקב"ה יהו להסבא לעשות לו מלחמה בעמלק ודוגמתו כתיב בגבילים הגה לפלח של גויס ידי ושל עמים נכרים. כי"ם (ל"ח ע' נרמב"ם): יעמו. כיעל"ם ל"ו: עמלק בן עמו. בר"מ: אדום. מתס"ם:

יח [א]מה—וצא ל' כילע"ו: [ב]וצא ל' כיס"ר: [ג]וכי (דוי"ן). כיס"ר י"ד: [ד]בן. בס"ר וכן במלכים שס"ם פסוק נוסף כמגדל סמן:

ושל עמלק: [ה]התלאה. למ"ד אל"ף מן היסוד של תיבה והתי"ו הוא [ו]תקון ויסוד הנופל ממנו לפרקים וכן תרומה תנופה תקומה תנואה: .9 ויחד יתרו. וישמה יתרו זהו פשוטו. ומ"א יט)נעשה בשרו [ז]היודין חידודין מיצר על איבוד מצרים, היינו דאמרי אינשי ניורא עד עשרה דרי לא תבזי ארמאה באפיה: על כל הטובה. כ)טובת המן והבאר והתורה, ועל כלן אשר הצילו מיד מצרים. עד עכשיו לא היה עבד יכול לברוח ממצרים שהיתה הארץ מסוגרת ואלו יצאו ששים רבוא: .10 אשר הציל אתכם מיד מצרים. אומה קשה: ומיד פרעה. מלך קשה: מתחת יד מצרים. [ח]כתרגומו לשון רידוי ומרות היד שהיו מכבידים עליהם, היא העבודה: .11 עתה ידעתי. כא)מכירו הייתי לשעבר ועכשיו ביותר: מכל האלהים. כב)מלמד שהיה מביר בכל ע"ז שבעולם שלא הניח ע"ז שלא עבדה: כי בדבר אשר זדו עליהם. כתרגומו כג)במים דמו לאבדם והם נאבדו במים: אשר זדו. אשר הרשיעו. ורבותינו כד)דרשוהו לשון כה)ויזד יעקב נזיד, בקדרה אשר בשלו בה, נתבשלו: .12 עלה. כמשמעה [ט]שהיא כולה כליל: וזבחים. שלמים: ויבא אהרן וגו'. כו)ומשה היכן הלך והלא הוא שיצא לקראתו וגרם לו את כל הכבוד? אלא שהיה עומד ומשמש לפניהם: לפני האלהים. כז)מכאן שהנהנה מסעודה שתלמידי חכמים מסובין בה כאילו נהנה מזיו השכינה: .13 ויהי ממחרת. [י]מוצאי יום הכפורים היה כך שנינו בספרי [יא]ומהו ממחרת למחרת רדתו מן ההר. ועל כרחך אי אפשר לומר אלא ממחרת יום הכפורים שהרי קודם מתן תורה א"א לומר והודעתי את חקי וגו'. ומשנתנה תורה עד יה"כ לא ישב משה לשפוט את העם כח)שהרי בי"ז בתמוז ירד וישבר את הלוחות ולמחר עלה בהשכמה ושהה שמונים יום וירד בי"הכ ואין פרשה זו כתובה כסדר שלא נאמר ויהי ממחרת [יב]עד שנה שנייה אף לדברי האומר יתרו כט)קודם מתן תורה בא שלוחו אל ארצו לא היה אלא עד שנה שנייה שהרי נאמר כאן וישלח משה את חתנו ומצינו במסע הדגלים שאמר לו משה ל)נוסעים אנחנו אל המקום וגו' אל נא תעזוב אותנו, ואם זו קודם מתן תורה משלחו והלך היכן מצינו שחזר, ואם תאמר שם לא נאמר יתרו אלא חובב ובנו של יתרו היה הוא חובב הוא יתרו שהרי כתוב לא)מבני חובב חותן משה: וישב משה וגו' ויעמד העם. לב)יושב כמלך וכולן עומדים, והוקשה הדבר ליתרו שהיה מזלזל בכבודן של ישראל והוכיחו על כך שנאמר מדוע אתה יושב לבדך וכלם נצבים: מן הבקר עד הערב. לג)אפשר לומר כן אלא כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו עוסק בתורה כל היום וכאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית שנאמר בו לד)ויהי ערב וגו': .15 כי בא. כמו כי בא, לשון הווה: לדרש אלהים. כתרגומו למתבע אולפן, לשאול תלמוד מפי הגבורה: .16 כי יהיה להם דבר בא. מי שיהיה לו [יג]דבר בא אלי: .17 ויאמר חתן משה. דרך כבוד קוראו הכתוב חותנו של מלך: .18 נבל תבל. כתרגומו, ולשונו לה)לשון כמישה

יט) קנהדרין ק"ד: כ) ע' ומכילתא: כא) ע' שם: כב) ומכילתא: כג) ע"ג במכילתא: כד) סוטה י"ח: כה) בחומש כ"ה: כו) ומכילתא: כז) בכורות ק"ד וע"ג ומכילתא: כח) ע' תנחומא פרשה כי תשא: כט) ע' תוס' ע"ז כ"ד ד': ל) במדבר ו': לא) סופרים ל': לב) ע' ומכילתא: לג) ע' ומכילתא שבת י': לד) בחומש ח': לה) ע"ג * שמיני ח' ל':

[ה]התלאה—תנואה ל' כיסו"כ: [ו]תקון יסוד. כיע"ח ובמש"ם: [ז]מדודין. קונטין קונטין שהיה מילה נמל על נמלת ונמרים: לרי. שכי הוא ומשל בני לדם ומניהו יתבו לאו עמיכי הוא: [ח]כתרגו'—היד ל' כי"ב ד"ח: [ט]שהיא עולה כליל. כיע"שם: בכי"ב ל' שהיה כולה כליל: 'מולאי י"ם היה ואין פרשה זו כתובה כסדר כך שניגו בספרי ומהו ומומרת וכ' ויהד בי"ם מלמד אין פרשה וכ' עד ומשה וסה"ד. כי"ם: מולאי י"ה היה שלח נאמר ויהי ומומרת על שהם שניים אף לדברי האומר יתרו קודם מתן תורה בא שלוחו אל מרצו לא היה עד שהם שניים כך שניגו בספרי ומהו ומומרת וכ' עד שהם שניים שהרי נאמר וכ'—כ' כי"ע וי"ד: ומומרת יה"כ היה וכ' ואין פרשה זו כתובה כסדר שלח נאמר כאן ויעש כל שהם שניים שהרי נאמר כאן ויעשו וגם ומשה וכ'. כ' כיוו"ה ועי' גם בזבחי ועי"ע הי' בחומש ותש"ם ומכ"י שלא שהם כתיב: מולאי יה"כ היה ואין פרשה זו וכ' (כך שניגו—בי"ה כ'). כי"ב: [יא]בספרי ליתא אבל בזבילתא כתיב ויהי ומומרת ומומרת יש"כ: [יב]עד שהם ע"ת אף לדברי האומר יתרו קודם מתן תורה שלחו אל מרצו וכ'. כ' ש"ת: [יג]דבר. בזב':

כמישה פלייש"טראי בלעז, כמו לו)והעלה נבל לז)כנבול עלה מגפן שהוא כמוש על ידי חמה ועל ידי קרח וכחו תש ונלאה: גם אתה. לח)לרבות אהרן[ד] וחור [טו]ושבעים זקנים: כי כבד ממך. כובדו רב יותר מכחך: 19. איעצך ויהי אלהים עמך. לט)בעצה אמר לו צא הֲמֻלְּךְ בגבורה: היה אתה לעם מול האלהים. שליח ומליץ בינותם למקום ושואל משפטים מאתו: את הדברים. דברי ריבותם: 21. ואתה תחזה. ברוח הקדש שעליך: אנשי חיל. מ)עשירים שאין צריכין להחניף ולהכיר פנים: אנשי אמת. מא)אלו בעלי הבטחה שהם כדא: לסמוך על דבריהם שעל ידי כן יהיו דבריהם נשמעין: שנאי בצע. מב)ישטנאין את ממונם בדין כהויא דאמרינן מג)כל דיינא דמפקין ממונא מיניה בדינא לאו דיינא הוא: שרי אלפים. מג)הם היו שש מאות שרים לשש מאות אלף: שרי מאות. שש אלפים היו: שרי חמשים. י"ב אלף: שרי עשרת. ששים אלף: 22. ושפטו. מד)וידונון [טו]לשון צווי: והקל מעליך. דבר זה להקל מעליך: והקל. כמו מה)והכבד את לבו מו)והכות את מואב, לשון הווה: 23. וצוך אלהים ויכלת עמד. מז)הֲמֻלְּךְ בגבורה אם מצוה אותך לעשות כן תוכל עמוד ואם יעכב על ידך לא תוכל לעמוד: וגם כל העם הזה. מח)אהרן נדב ואביהו ושבעים זקנים "הגלוים עתה עמך: 26. ושפטו. מט)ודינין ית עמא: יביאון. נ)מייתין: ישפוטו הם. [ח]כמו ישפטו וכן נ)לא תעבורי, כמו לא תעברי, ותרגומו דיינין אינון [ט]מקראות העליונים הם לשון צווי לכך מתורגמין וידונון, ייתון, ידונון, ומקראות הללו לישן עשייה: 27. וילך לו אל ארצו. נא)לגייר

בני משפחתו:

יט 1. ביום הזה. א)בראש חודש ב)לא היה צריך לכתוב אלא ביום ההוא מהו ביום הזה שיהיו דברי תורה חדשים עליך כאלו היום נתנם: 2. ויסעו מרפידים. ג)[א]מה ת"ל לחזור ולפרש מהיכן נסעו והלא כבר כתב ד)שברפידים היו חוגים, בידוע שמשם נסעו? אלא להקיש נסיעתן מרפידים לביאתן למדבר סיני, מה ביאתן למדבר סיני בתשובה אף נסיעתן מרפידים בתשובה: ויחן שם ישראל. ה)כאיש אחד בלב אחד אבל שאר כל ההניות בתרעומות ובמחלוקת: נגד ההר. ו)למזרחו, וכל מקום שאתה מוצא נגד פנים למזרח: 3. ומשה עלה. ז)[ב]ביום השני. וכל עליותיו בהשכמה היו שנאמר ח)וישכם משה בבקר: כה תאמר. ט)בלשון הזה וכסדר הזה: לבית יעקב. י)אלו הנשים תאמר להן בלשון רכה: ותגיד לבני ישראל. י)עונשין ודקדוקים פרוש לזכרים יא)דברים הקשין כגידין: 4. אתם ראיתם. יב)לא מסורת היא בידכם [ג]לא בדברים אני משגר לכם לא בעדים אני מעיד עליכם אלא אתם ראיתם, אשר עשיתי למצרים. על כמה עבירות היו חייבין לי קודם שנזדווגו לכם ולא נפרעתי מהם אלא על ידכם: ואשא אתכם. יג)זה יום שבאו ישראל לרעמסס שהיו ישראל מפוזרין בכל ארץ גושן [ד]ולשעה קלה כשבאו ליסע ולצאת נקבצו כלם לרעמסס. ואונקלוס תרגם ואשא כמו ואסיע אתכם ואטלית יתכון, תקן את הדבר דרך כבוד למעלה[ה]: על כנפי נשרים. יד)כנשר הנושא גוזליו

לו) יבמות ח': לז) שמות כ"ד: לח) ע' מכילתא: לט) ע' מכילתא: מ) ע' מכילתא: מא) שם: מב) ב"ב כ"ח: מג) מכילתא קנהד' י"ז: מד) ת"ל: מה) שמות ח': מו) עכיס ג' ג': מז) מכילתא: מח) מכילתא: מט) ת"ל: נ) לוח ג': נא) ע' מכילתא:

יט א) מכילתא שבת פ"ו: ב) ילקוט בשם פסיקתא וע"ג בכתוב ס"ג ג': ג) מכילתא: ד) לעיל י"ז ח': ה) מכילתא: ו) שם: ז) שבת פ"ו: ח) שמות כ"ד: ט) ע' מכילתא: י) מכילתא: יא) שבת פ"ז ג': יב) ע' מכילתא: יג) ע' מכילתא: יד) שם:

[ד] כ' יפעניח מעלמי בניניוקי סמוסם מוסק תיבת "ומוך" וכן במכילתא ליתא: [טו] ומזקניס. כ"י: [טז] נמון —סווה ל' כיס"כ: [יז] הגלוים. כיס"ס ד"ח: [יח] כמו—ותרגומו ל' כילס"כ ד"ח: [יט] מקרמות—עמייס ל' כיס"כ:

יט [א] מה הולך למזוד. בגמ': [ב] בתחי בשבת אמר לסס ותתס תסיו לי ומסס עלס ויקרא אליו כל העניו על מלס הדברים אשר תדבר וג' הדברים האלה נאמרו לו לומשה ביחתס כדאמרינן כל עליותיו בהשכמה היו ותמילו למען לליח ליס בהשכמה ירד ולא תקים ליח ליס בהשכמה עלס להס בהליח כתיב קלח: [ג] לא—אלא ל' כ"י: [ד] ובשעה. כיס"כ: [ה] סמוך גכם ד"ח על כנפי נשרים וכן הוא במכילתא:

---

[1] flestre, se flétrir (דאהיזוועלקען):

גוזלו על כנפיו שכל שאר העופות נותנים את ביניהם בין רגליהם לפי שמתיראין מעוף אחר שפורח על גביהם אבל הנשר הזה אינו מתירא אלא מן האדם שמא יזרוק בו חץ לפי שאין עוף פורח על גביו לכך נותנו על כנפיו אומר מוטב יבנס החץ בי ולא בבני, אף אני עשיתי כן טו) ויסע מלאך האלהים וגו', ויבא בין מחנה מצרים וגו', והיה מצרים זורקים חצים ואבני בליסטראות והענן מקבלם: ואבא אתכם אלי. כתרגומו: 5. ועתה. אם עתה תקבלו עליכם יערב לכם מכאן ואילך טז) שכל התחלות קשות: ושמרתם את בריתי. שאברות עמכם על שמירת התורה: סגלה. אוצר חביב כמו יז) וסגלת מלכים, כלי יקר ואבנים טובות שהמלכים גונזים אותם, כך אתם לי סגולה משאר אומות ולא תאמרו אתם לבדכם שלי ואין לי אחרים עמכם ומה יש לי עוד שתהא חבתכם ניכרת כי לי כל הארץ והם בעיני ולפני לכלום: 6. ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. שרים, כמה דאת אמר יח) ובני דוד כהנים היו: אלה הדברים. יט) לא פחות ולא יותר: 8. וישב משה את דברי העם וגו'. כ) ביום המחרת שהוא שלישי שהרי בהשכמה עלה כא) וכי צריך היה משה להשיב אלא בא הכתוב ללמדך דרך ארץ ממשה שלא אמר הואיל ויודע מי ששלחני איני צריך להשיב: 9. בעב הענן. כב) במעבה הענן וזהו ערפל: וגם בך. כג) גם בנביאים הבאים אחריך: ויגד משה את דברי וגו'. "ביום המחרת שהוא רביעי לחדש: את דברי העם וגו'. כד) תשובה על דבר זה שמעתי מהם שרצונם לשמוע ממך אינו דומה השומע מפי שליח לשומע מפי המלך רצונו לראות את מלכנו: 10. וקדשתם כה) ומנתם שיכינו עצמם היום ומחר: 11. והיו נכנים. כו) מובדלים מאשה: ליום השלישי. כז) שהוא ששה בחדש, ובחמישי בנה משה את המזבח תחת ההר ושתים עשרה מצבה כל הענין האמור בפרשת כו) ואלה המשפטים ואין מוקדם ומאוחר בתורה: לעיני כל העם. כז) מלמד שלא היה בהם סומא שנתרפאו כולם: 12. והגבלת. קבע להם תחומין לסימן שלא יקרבו מן הגבול והלאה: לאמר. °הגבול אומר להם השמרו מעלות מכאן ולהלאה ואתה הזהירם על כך: וגנע בקצהו. אפילו בקצהו: 13. ירה יירה. כח) מכאן לנסקלין שהם נדחין למטה מבית הסקילה שהיה גבוה שתי קומות: יירה. יושלך למטה לארץ כמו כט) ירה בים: במשך היבל. ל) "כשימשוך היובל קול ארוך הוא סימן לילוך שכינה והפסקת הקול וכיון שאסתלק הם רשאין לעלות: היבל. הוא שופר של איל לא) שבן בערביא קורין לדברא יובלא לב) ושופר של איל של יצחק היה: 14. מן ההר אל העם. לג) מלמד שלא היה משה פונה לעסקיו אלא מן ההר אל העם: 15. היו נכנים לשלשת ימים. לד) לסוף ג' ימים הוא יום רביעי שהוסיף משה "יום

עו) שמות י"ד: עז) מכילתא: יז) קהלת ג': יח) שמואל ב' ח': יט) מכילתא: כ) שבת פ"ז: כא) מכילתא: כב) מכילתא: כג) ע' מכילתא: כד) כה"ל: כה) מכילתא שבת ל"ו: כו) קינים כ"ד: כז) מכילתא: כח) קהלתי מ"ה: כט) שמות ע"ו: ל) מכילתא: לא) כ"ה כ"ו: לב) סדר"ל: לג) מכילתא: לד) ע' שבת פ"ז:

מתיראין מן שאר העופות לפי שהוא מלך עליהם מלא מן המדש. כיש"כ: כתנג' וכמו וכ' מבתכם נזכרת וכ' ולפני לישן כלום. ס"ת: "בתלתא לחדא לכו מעלת הגבלה. שהגבירים שנלחמו לו בשני ימלך לעבד ולחמן ליסרחל כלכתב ויבא עמם ויקרא לזקני העם וג' ולמחרת העבים ועלה ויבא ועמד את דברי העם וג' כלומר כל עליותיו בהשכמה היו וכו ביום נאמר לו העם מכני בא אליך בעב וג' ומעות הגבלתם להשמרו לכם עלות בהר ע"ש שהיה כתוב אחר וקדשתם היום ומחר שהיו מעות פרישה קודם לכל נאמרה לכתב בהשיה עליית משלה בשליחי להסגיר לסקב"ה דברי העם למעמד ונשמע העם מכני בא אליך ובימה דקרא ויגד ועמד את דברי העם וג' וכי עם דברי העם ים כאן אלא מעות הגבלה נאמרה לו בו ביום ולקמן תניא לם הכי ולעבד תאמרה ליסרחל וכ': °מנדליס ל' כ"ו: °°הגבל תאמר. כי"ה: ענין שהקבילה ובדמיים. אם הולך להתיחם כגון שהחפזתו ולא עת ת"ל כי בקל יקבל אז יהם ייכה ריבוייא הוא לחי מלא מיניהו דוקא קאמר לו הא לו הא ליכתב כי. בקל לו יהם ומדכתיב הכי לריבויי כתיבי: "שיעמוד בהתלת שהיה עץ הסר וילחיך התוקע את קולו כעומד התוקע בתוקע היובל בהסוק היובל *בילם ס' ג' ועש"ע כס"י תעניית כ"ו ג': "הא לאחרן יום אחד הוסיף. ומהי קרא דוסיו בכוכים ליום הסלישי אלא פירוש ברוך הוא לאחר ליום ומשה לאחר להן היו בכוכים להשמת ימים ולא לאחר ליום הסלישי אלא פירוש ג' ימים וקרא לכתיב ויהי ביום הסלישי בהיות הבקר שלישי ליומים שלמים עומס שלילן עומס קלחר:

יום אחד מדעתו כדברי רבי יוסי, ולדברי האומר בששה בחדש ניתנו עשרת הדברות לא הוסיף
משה כלום ולשלשת ימים כמו ליום השלישי: אל תגשו אל אשה. לה)כל ג' ימים הללו כדי
שיהו הנשים טובלות ליום השלישי ותהיינה טהורות לקבל תורה שאם ישמשו תוך ג' ימים שמא
תפלוט האשה שכבת זרע לאחר טבילתה ותחזור ותטמא אבל מששהתה ג' ימים כבר הזרע מסריח
ואינו ראוי להזריע וטהור מלטמא את הפולטת: 16. בהית הבקר. לו)מלמד שהקדים על ידם
מה שאין דרך בשר ודם לעשות כן שיהא הרב ממתין לתלמיד, לז)וכן מצינו לח)קום צא אל
הבקעה, ואקום ואצא אל הבקעה והנה שם כבוד ה' עומד: 17. לקראת האלהים. לט)מגיד
שהשכינה יצאה לקראתם כחתן היוצא לקראת כלה וזה שאמר מ)ה' מסיני בא, ולא נאמר לסיני
בא: בתחתית ההר. לפי פשוטו ברגלי ההר ומדרשו מא)שנתלש ההר ממקומו יג ונכפה עליהם
כגיגית: 18. עשן כלו. אין עשן זה שם דבר שהרי נקוד השי"ן פתח אלא לשון פעל כמו אמר
שמר שמע לכך תרגומו תנן כוליה ולא תרגם תננא וכל עשן שבמקרא נקודים קמץ מפני שהם
שם דבר: הכבשן. של סיד מב)יכול ככבשן זה ולא יותר ת"ל מג)בוער באש עד לב השמים,
ומה ת"ל כבשן יד לשבר את האזן מה שהיא יכולה לשמוע נותן לבריות סימן הניכר להם, כיוצא
בו מד)כאריה ישאג, וכי מי נתן כח בארי אלא הוא והכתוב מושלו כאריה אלא אנו מכנין ומדמין
אותו לבריותיו כדי יד לשבר את האוזן מה שיכולה לשמוע, כיוצא בו מה)וקולו כקול מים רבים,
וכי מי נתן קול למים אלא הוא ואתה מכנה אותו לדמותו לבריותיו כדי יד לשבר את האוזן:
19. הולך וחזק מאד. מו)מנהג הדיוט כל זמן שהוא מאריך לתקוע קולו מחליש וכוהה אבל
כאן הולך וחזק מאד ולמה טו כך מתחלה טו לשבר אזניהם מה שיכולין לשמוע: משה ידבר.
מז)כשהיה משה מדבר ומשמיע הדברות לישראל שהרי לא שמעו מפי הגבורה אלא אנכי ולא
יהיה לך והקב"ה מסייעו לתת בו כח להיות קולו מגביר ונשמע: יעננו בקול. יעננו על דבר
הקול כמו מח)אשר יענה באש, על דבר האש להורידו: 20. וירד ה' על הר סיני. מט)יכול
ירד עליו ממש ת"ל נ)כי מן השמים דברתי עמכם, מלמד שהרכין שמים העליונים והתחתונים
והציען על גבי ההר כמצע על המטה וירד כסא הכבוד עליהם: 21. העד בעם. התרה בהם
שלא לעלות בהר: פן יהרסו וגו'. שלא יהרסו את מצבם על ידי שתאותם אל ה' לראות
ויקרבו לצד ההר: ונפל ממנו רב. נא)כל מה שיפול מהם ואפילו הוא יחידי חשוב לְפָנַי רב:
פן יהרסו. כל הריסה מפרדת אסיפת הבנין אף הנפרדין ממצב אנשים הורסים את המצב:
22. וגם הכהנים. נב)אף הבכורות שהעבודה בהם: הנגשים אל ה'. להקריב קרבנות אף הם
אל יסמכו על חשיבותם לעלות: יתקדשו. יו יהיו מזומנים להתיצב על עמדן: פן יפרץ. לשון
פרצה יהרוג בהם ויעשה בהם פרצה: 23. לא יוכל העם. איני צריך יח להעיד בהם שהרי
מותרים ועומדין הם היום שלשת ימים ולא יוכלו לעלות שאין להם רשות: 24. לך רד. והעד
בהם שנית נג)שמזרזין את האדם קודם מעשה והוזרין ומזרזין אותו בשעת מעשה: ועלית אתה
ואהרן עמך והכהנים. נד)יכול אף הם עמך ת"ל ועלית אתה. אמור מעתה אתה מחיצה לעצמך
ואהרן

לה)ע' שבת פ"ו: לו)ע' תנחומא פ' כי תשא: לז)נדרים ח': לח)יחזקאל ג': לט)מכילתא: מ)דברים ל"ה: מא)שבת
פ"ח מכילתא: מב)ע' מכילתא: מג)דברים ד': מד)הושע י"א: מה)יחזקאל מ"ג: מו)מכילתא: מז)שם: מח)מלכים א'
י"ח: מט)ע' מכילתא: נ)שמות כ': נא)ע' מכילתא: נב)ע' זבחים קט"ו: נג)ע' מכילתא: נד)ע' שם:

יג תחת ההר ממש: גיגית. קובא שמטילין בה שכר: יד לשכך. כי"ע ד"ל וכן הוא במכילתא בתנח'
ובילקוט: טו רך. כיס"ר וכן הוא בתנח': טו בלשון לשבר את האזן השתמש הילקוט פ' האזינו בשם ל"ב
מדות ורש"י מכות י"ב ד"ה חמוץ (ועי' הנוסח ברש"י עין יעקב) וגם ר"י קרא בתוספותיו לרש"י
שמות י"ג י"ח ופירוש לשבר (בשי"ן שמאלית כלשון ואהי שבר בנחמיה ב') להסביר ולפרש ולפתור עד
שתוכל האזן לשמוע ולהבין וראיתי בספר בית יהודה ששרש התיבה הזאת היא לשון עברית ממש החלוס
ואת שברו (שופטים ז') ואם כן קריאת התיבה לשבר הוא ג"כ בשי"ן ימנית וכן בתנח' פ' וירא סופו
של פסוק שובר את ראשו ר"ל מפרש ופותר וידוע כי שי"ן שבלה"ק מתחלפת לתי"ו או לסמ"ך בלשון
ארמית: יו יתקדשו. מלעלות ואעפ"י שרגילין לגשת אלי ולהעלות העד בהן שלא יעלו בהר *זבחים
קט"ז ב': יח להזהיר בהן שהם מוזהרין זה ג' ימים וכ'. כי"ס:

ואהרן מחיצה לעצמו [ט]והם מחיצה לעצמם משה נגיש יותר מאהרן ואהרן יותר מן הכהנים והעם כל עיקר אל יהרסו את מצבם לעלות אל ה׳: [כ]פן יפרץ בם. אף על פי שהוא נקוד חטף קמץ אינו זז מגזרתו, כך דרך כל תיבה שנקודתה מלאפום בשהיא [כא]באה במקף משתנה הנקוד לחטף קמץ: .25 ויאמר אלהים. התראה זו:

כ .1 וידבר אלהים. א)אין אלהים אלא דיין[א] לפי שיש פרשיות בתורה שאם עשאן אדם מקבל שכר ואם לאו אינו מקבל עליהם פורענות, יכול אף עשרת הדברות כן ת״ל וידבר אלהים דיין ליפרע: את כל הדברים האלה. ב)מלמד שאמר הקב״ה עשרת הדברות בדבור אחד מה שאי אפשר לאדם לומר כן, אם כן מה ת״ל עוד אנכי ולא יהיה לך שחזר ופירש על כל דבור ודבור בפני עצמו: לאמר. ג)מלמד שהיו עונין על הן הן ועל לאו לאו: .2 אשר הוצאתיך מארץ מצרים. ג)כדאי היא ההוצאה שתהיו משועבדים לי. ד״א לפי שנגלה בים כגבור מלחמה ונגלה כאן כזקן מלא רחמים שנאמר ד)ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, זו היתה לפניו בשעת השעבוד, וכעצם השמים, משנגאלו, הואיל ואני משתנה במראות אל תאמרו שתי רשויות הן אנכי אשר הוצאתיך ממצרים[ב] ועל הים. ד״א ה)לפי שהיו שומעין קולות הרבה שנאמר ו)את הקולת, קולות באין מארבע רוחות ומן השמים ומן הארץ אל תאמרו רשויות הרבה ז)ולמה אמר לשון יחיד אלהיך ליתן פתחון פה למשה ללמד סניגוריא במעשה העגל וזה שאמר ח)למה ה׳ יחרה אפך בעמך לא להם צוית לא יהיה לכם אלהים אחרים אלא לי לבדי: מבית עבדים. ט)מבית פרעה שהייתם עבדים לו או אינו אומר אלא מבית עבדים שהיו עבדים לעבדים ת״ל י)ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים אמור מעתה עבדים למלך היו ולא עבדים לעבדים: .3 לא יהיה לך. יא)למה נאמר לפי שנאמר לא תעשה לך אין לי אלא שלא יעשה, העשוי כבר מנין שלא יקיים ת״ל לא יהיה לך: אלהים אחרים. יב)שאינן אלוהות אלא אחרים עשאום אלהים עליהם, ולא יתכן לפרש אלהים אחרים זולתי שנגאי כלפי מעלה לקראותם אלוהות אצלו. ד״א אלהים אחרים שהם אחרים לעובדיהם צועקים אליהם ואינן עונין אותם ודומה כאלו הוא אחר שאינו מכירו מעולם: על פני. יג)כל זמן שאני קיים שלא תאמר לא נצטוו על ע״ז אלא אותו הדור: .4 פסל. על שם שנפסל: וכל תמונה. [ג]תמונת דבר אשר בשמים: .5 אל קנא. מקנא ליפרע ואינו עובר על מדתו למהול על עבודת אלילים, כל לשון קנא אנפרי״מנט[1] בלעז נותן לב ליפרע: לשנאי. בתרגומו יג)בשאוהזין מעשה אבותיהם בידיהם[ד]: .6 [ה]ונצר חסד. שאדם עושה לשלם שכר עד לאלפים דור יד)נמצאת מדה טובה יתירה על מדת פורענות אחת על חמש מאות, שזו לארבעה דורות וזו לאלפים: .7 לשוא. טו)[ו]חנם להבל, ואיזהו שבועת שוא? נשבע לישנות את הידוע על עמוד של אבן שהוא של זהב[ו]: .8 זכור. טז)זכור ושמור בדבור אחד נאמרו וכן יז)מהלליה מות יומת יח)וביום השבת שני כבשים וכן יט)לא תלבש שעטנז גדילים תעשה לך וכן כ)ערות אשת אחיך כא)יבמה יבוא עליה, הוא שנאמר כב)אחת דבר

כ א)ע׳ מכילתא: ב)ע׳ מכילתא: ג)ע׳ מכילתא: ד)שמות כ״ד: ה)ע׳ ע״ז כ׳ ב׳ כ״ע: ו)למעט פס׳ ע״ו: ז)ע׳ ס״כ ע׳ מ״ג וקוף כי תשא: ח)שמות ל״ב: ט)מכילתא: י)דברים ז׳: יא)ע׳ מכילתא: יב)מכילתא: יג)קהלד׳ כ״ז ג׳: יד)הוספתא לסוטה פ׳ ל׳: טו)שבועות כ״ע: טז)מכילתא: יז)שמות ל״ח: יח)ויקהל כ״ב: יט)דברים כ״ג: כ)ויקרא י״ח: כא)דברים כ״ח: כב)תהלים ס״ג:

[ט]ומס—ומכתיס ל׳ נכ״ו: [כ]פן—קמץ תס״ד ל׳ כי״ד: [כא]תמוכה. נכ״ו:

כ [א]ומן הוא לומר מלמים לא תקלל. ג׳ י״ל ומתס״ם: [ב]ומאי רחית על סיס. כי״ל: [ג]תמונת ל׳ כיסס״ר ד״ו: [ד]ומפתעין מהן עוותיהסם ועון מבותיהסם: [ה]כן הוא נכ״י ול״ל ועשה חסד. ומולר חסד שמלס וכ׳ וכותב רס״י שמלת ועושה עניה כמו ומולר ומלת חסד שב על המלס כפיהוס רס״י על פסוק עלר חסד לפ׳ כי תשא וע״ג נבלוד לתלמיד למשות ל״ד ז׳ ותמלת נחת: [ו]שבועת שוא. כל המשנה את הידוע כגון על הים שהוא חסה, שבועת שקר שהין בדלותו מיכרת ומתמין שקר לבריות (ע״ג *שבועות כ׳ ב׳ ל״ס מכלתי): [ז]כך הסופתא נכ״י ובד״י ובדפוסים שלפנינו טופיפו וכך נוסחתם „לשון הרשות לשון שקר כתרגומו כמו לתיימר לישבו שבועת שוא וכ׳ זכ הסני לשון מגן כתרגומו זה הסשבע למגן ולהסגל על

[1] emportement (דיל עכלייפעדונג):

דבר אלהים שתים זו "שמענו. זכור. לשון פעול הוא כמו כג)אכול ושתו כד)הלוך ובכה, וכן פתרונו תנו לב לזכור תמיד את יום השבת כה) שאם נזדמן לך ◻חפץ יפה תהא מזמינו לשבת: ועשית כל מלאכתך. כו)כשתבא שבת יהא בעיניך כאלו כל מלאכתך עשויה שלא תהרהר אחר מלאכה: 10. אתה ובנך ובתך. כו)אלו קטנים או אינו אלא גדולים אמרת הרי כבר מוזהרים הם אלא לא בא אלא להזהיר גדולים על שביתת הקטנים וזהו ששנינו כז)קטן שבא לכבות אין שומעים לו מפני ששביתתו עליך: 11. וינח ביום השביעי. כח)כביכול הכתיב בעצמו מנוחה ללמד היטנו קל וחומר לאדם שמלאכתו בעמל ויגיעה שיהיה נח בשבת: ברך, ויקדשהו. כט)ברכו במן לכפלו בששי לחם משנה וקדשו במן שלא היה יורד בו: 12. למען יארכון ימיך. ל)אם תכבד יאריכון ואם לאו יקצרון, שדברי תורה נוטריקון הם נדרשים מכלל הן לאו ומכלל לאו הן: 13. לא תנאף. אין ניאוף אלא באשת איש שנאמר לא)מות יומת הנואף והנואפת, ואומר לב)האשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים: לא תגנב. לג)בגונב נפשות הכתוב מדבר לד)לא תגנבו בגונב ממון או אינו אלא זה בגונב ממון ולהלן בגונב נפשות אמרת 'דבר למד מעניינו מה לא תרצח לא תנאף מדבר בדבר שחייבין עליו מיתת בית דין אף לא תגנוב דבר שחייב עליו מיתת בית דין: 15. וכל העם ראים. לה)מלמד שלא היה בהם אחד סומא ומגין שלא היה בהם אלם תלמוד לומר לו)ויענו כל העם ומגין שלא היה בהם חרש ת"ל לז)נעשה ונשמע: ראים את הקולת. לח)ראוין את הנשמע שאי אפשר לראות במקום אחר: את הקולת. היוצאין מפי הגבורה: וינעו. לח)אין נוע אלא זיע: ויעמדו מרחק. לט)היו נרתעין לאחוריהם שנים עשר מיל כאורך מחניהם ומלאכי השרת באין ומסיעין אותן להחזירם שנאמר מ)"מלאכי צבאות ◻ידדון ידדון: 17. לבעבור נסות אתכם. לגדל אתכם בעולם שיצא לכם שם באומות שהוא בכבודו נגלה עליכם: נסות. לשון מא)הרמה וגדולה כמו מב)הרימו נס, מג)ארים נסי, מד)כנס על הגבעה, שהוא זקוף: ובעבור תהיה יראתו. על ידי שראיתם אותו יראוי ומאויים תדעו כי אין זולתו ותיראו מפניו: 18. נגש אל הערפל. מה)לפנים משלש מחיצות חושך ענן וערפל שנאמר מו)והר בוער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל, ערפל הוא עב הענן שנאמר לו מז)הנה אנכי בא אליך בעב הענן: 19. כה תאמר. מו)בלשון הזה: אתם ראיתם. מח)יש הפרש בין מה שאדם רואה למה שאחרים משיחין לו שמה שאחרים משיחין לו פעמים שלבו חלוק מלהאמין: כי מן השמים דברתי. מט)וכתוב אחד אומר כ)וירד ה' על הר סיני בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם נ)מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה, כבודו בשמים ואשו וגבורתו על הארץ. ד"א הרבין שמים ושמי השמים והציען על ההר ובן הוא אומר נב) ויט שמים וירד: 20. לא תעשון אתי. נג)לא תעשון דמות ששמי המשמשים לפני במרום: אלהי כסף. נד)בא להזהיר על הכרובים שאתה עושה לעמוד אתי שלא יהיו של כסף שאם שניתם לעשותם של כסף הרי הן "לפני כאלוהות: ואלהי זהב. נה)בא להזהיר שלא יוסיף על שנים שאם עשית ארבעה הרי הן לפני כאלהי זהב: לא תעשו לכם. נו)לא תאמר הריני עושה כרובים בבתי

כג) ישעיה כ"ג: כד) שמות ל' ג': כה) שם' דברי ע"ג מכילתא: כו) מכילתא: כז) שבת קכ"ו: כח) מכילתא: כט) ע' מכילתא ע"ג * בראשית ב' ג': ל) מכילתא: לא) ויקרא כ': לב) יחזקאל ט"ז: לג) ע' מכילתא סנהד' פ"ו: לד) ויקרא י"ט: לה) ע' מכילתא: לו) שמות י"ט: לז) שמות כ"ד: לח) מכילתא: לט) שם שבת פ"ח ב': מ) תהלים ק"ח: מא) ע' מכילתא: מב) ישעיה ס"ג: מג) שם מ"ט: מד) שם ל': מה) ע' מכילתא: מו) דברים ד': מז) שמות י"ט: מח) מכילתא: מט) ע' מכילתא: נ) שמות י"ט: נא) שם: נב) תהלים ק"ד: נג) מכילתא: נד) שם:

סל עץ עץ ועל תזן תזן" (ועי' בת"ח סלפניו הדבר בספרי): "שמענו. וכן הוא גם בתלמוד בוף מכות ובספרי פ' כי תצא ובמדרשים וגם בכס"י פ' סלח לך ובהקדמת כס"י לסמ"ק לך בספוק סלפניו כתיב סמעתי: "ענה. ל' מכילתא: סלק. ל' סרמי': 'אם לי אתם יודע בעם הכתוב במדבר לא ולמד מפרשה סכתוב בם ולפי ספרשה הוא נכתב אללה וכלן בעם כל הענין מדבר בנשמות לא תצלח ולא תצלף כל חלם תייבי ניתות בית דין לף לא תגוב בגניבה שיש בה ניתת ב"ד: "בקבל כתיב עלכי בלי תל"ף: "לא תקכי יהודון אלא יהלון. יהודון עמעע יהודון. יהלון מדלין אחריהם: וסיו מלאכי סברת מדלין אחרן. מפיעים אותם להתקבץ ועוד ועוד סיו מלבים כאשה המדלה את בנה בתחילת הילוכו: "משוגין לפני כאלהי כסף. כיס"כ:

כבד האיר על ל גא הקאור שקבלו

בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כדרך שאני עושה בבית עולמים לכך נאמר לא תעשו לכם:
21. מזבח אדמה. כד) מחובר באדמה שלא יבננו על גבי עמודים או על גבי [יד]בסים. ד"א
[טו]שהיה ממלא את חלל מזבח הנחושת אדמה בשעת חנייתן: תעשה לי. שתהא [טז]תחלת עשייתו
לשמי: וזבחת עליו. כה) אצלו כמו כו) ועליו מטה מנשה, או אינו אלא עליו ממש תלמוד לומר
כז) הבשר והדם על מזבח ה' אלהיך ואין שחיטה בראש המזבח: [יז]את עלתיך ואת שלמיך.
[יח]אשר מצאנך ומבקרך: [יט]את צאנך ואת בקרך. פירוש לאת עלתיך ואת שלמיך: בכל
המקום אשר אזכיר את שמי. כח) אשר אתן לך רשות להזכיר שם המפורש שלי שם אבא
אליך [כ]וברכתיך כט) אשרה שכינתי עליך מכאן אתה למד שלא נתן רשות להזכיר שם המפורש
אלא במקום שהשכינה באה שם, וזהו בית הבחירה שם נתן רשות לכהנים להזכיר שם המפורש
בנשיאת כפים לברך את העם: 22. ואם מזבח אבנים. ס) רבי ישמעאל אומר כל אם ואם
שבתורה רשות חוץ מג', ואם מזבח אבנים תעשה לי הרי אם זה משמש בלשון כאשר וכאשר
תעשה לי מזבח אבנים לא תבנה אתהן גזית שהרי חובה עליך לבנות מזבח אבנים שנאמר
סא) אבנים שלמות תבנה, וכן סב) אם כסף תלוה חובה הוא שנאמר סג) והעבט תעביטנו ואף זה
משמש בלשון כאשר וכן פד) ואם תקריב מנחת בכורים זו מנחת העומר שהיא חובה ועל כרחך
אין אם הללו תלויין אלא ודאין ובלשון כאשר הם משמשים: גזית. לשון גזיזה שפוסלן
[כא]ומכתתן בברזל: כי חרבך הנפת עליה. הרי כי זה משמש בלשון פן שהוא דילמא, פן
תניף חרבך עליה: ותחללה. סה) הא למדת שאם הנפת עליה ברזל חללת שהמזבח נברא
להאריך ימיו של אדם והברזל נברא לקצר ימיו של אדם אין זה בדין שיונף המקצר על המאריך.
ועוד שהמזבח מטיל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים לפיכך לא יבא עליו כורת ומחבל
והרי דברים קל וחומר ומה אבנים שאינן רואות ולא שומעות ולא מדברות, על ידי שמטילות
שלום אמרה תורה לא תניף עליהם ברזל, המטיל שלום בין איש לאשתו בין משפחה למשפחה
בין אדם לחבירו על אחת כמה וכמה שלא תבואהו פורענות: 23. ולא תעלה במעלת.
סו) כשאתה בונה כבש למזבח לא תעשהו מעלות מעלות אשקלו"נש[1] בלעז אלא חָלָק יהא
ומשופע: אשר לא תגלה ערותך. סז) שעל ידי המעלות אתה צריך להרחיב פסיעותיך ואף
ע"פ שאינו גלוי ערוה ממש שהרי כתיב סח) ועשה להם מכנסי בד, מכל מקום הרחבת הפסיעות
קרוב לגלוי ערוה הוא ואתה נוהג בם מנהג בזיון והרי דברים ק"ו ומה אבנים הללו שאין בהם
דעת להקפיד על בזיונן אמרה תורה הואיל ויש בהם צורך לא תנהג בהם מנהג בזיון, חברך
שהוא בדמות יוצרך ומקפיד על בזיונו על אחת כמה וכמה:

חסלת פרשת יתרו.

משפטים.

כא 1. ואלה המשפטים. א) כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים ואלה מוסיף על
הראשונים ב) מה הראשונים מסיני אף אלו מסיני ג) ולמה נסמכה פרשת דינין לפרשת מזבח
לומר

כד) ע' מכילתא: כה) ע' מכילתא: כו) במדבר ב': כז) דברים י"ב: כח) ע' סוטה ל"ח מכילתא: כט) כת"א: ס) ע' מכילתא:
סא) דברים כ"ז: סב) שמות כ"ב: סג) דברים ט"ו: סד) ויקרא ב': סה) ע' מכילתא: סו) ע' *שמות כ"ז ה': סז) ע' מכילתא:
סח) שמות כ"ח:

כא א) ש"ר: ב) ע' מכילתא: ג) ע' שם:

[יד]כפים. כילוו"ם ובח"ת: כיפים. כי"ר וכן הוא במכילתא ובזבחים כ"ח: [טו]שתהא. כיס"ר: [טז]תחלת ל'
כיס"ר: [יז]את עולותיך את צאנך ואת בקרך. שלמיך אשר מצאנך ובקרך. כי"ל: [יח]שלמיך אשר וכ'. כיס"ר
ד"א: [יט]את שלמיך ל' כי"ל דכ"א: [כ]כי כתרג' אשרי שכינתי וברכתיך מכאן וכ'. כי"ל: בכי"ע ל' אשרה
— עליך: [כא]ומסתתן. בכ"י:

---

[1] échelons (שטופען):

לומר לך שתשים סנהדרין אצל [א]המקדש: אשר תשים לפניהם. ד)אמר לו הקב"ה למשה לא תעלה על דעתך לומר אשנה להם הפרק [ב]וההלכה ב' או ג' פעמים עד שתהא סדורה בפיהם כמשנתה ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו לכך נאמר אשר תשים לפניהם, כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם: לפניהם. ה)ולא לפני גוים ואפילו ידעת בדין אחד שהם דנין אותו כדיני ישראל אל תביאהו בערכאות שלהם, שהמביא דיני ישראל לפני גוים מחלל את השם ומיקר שם ע"ז [ג]להשביחה שנאמר ו)כי לא כצורנו צורם ואויבינו פלילים, כשאויבינו פלילים זהו עדות לעלוי יראתם: 2. כי תקנה עבד עברי. ז)עבד שהוא עברי או אינו אלא עבדו של עברי עבד כנעני שלקחתו מישראל ועליו הוא אומר שש שנים יעבוד? ומה אני מקיים ח)והתנחלתם אותם, בלקוח מן הגוי אבל בלקוח מישראל יצא בשש? ת"ל ט)כי ימכר לך אחיך העברי לא אמרתי אלא באחיך: כי תקנה. י)מיד בית דין שמכרוהו בגנבתו כמו שנאמר אם אין לו ונמכר בגנבתו, או אינו אלא במוכר עצמו מפני דחקו אבל מכרוהו בית דין לא יצא בשש? כשהוא אומר יא)וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך, הרי מוכר עצמו מפני דחקו אמור ומה אני מקיים כי תקנה בנמכר בבית דין: לחפשי. לחירות: 3. אם בגפו יבא. שלא היה נשוי אשה כתרגומו אם בלחודוהי, ולשון בגפו בכנפו שלא בא אלא כמות שהוא יחידי בתוך לבושו בכנף בגדו: בגפו יצא. יב)מגיד שאם לא היה נשוי מתחלה אין רבו מוסר לו שפחה כנענית [ד]להוליד ממנה עבדים: אם בעל אשה הוא. יג)ישראלית: ויצאה אשתו עמו. יג)וכי מי הכניסה שתצא אלא מגיד הכתוב שהקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו [ה]ובניו: 4. אם אדניו יתן לו אשה. יד)מכאן שהרשות ביד רבו [ו]למסור לו שפחה כנענית להוליד ממנה עבדים. או אינו אלא בישראלית? ת"ל האשה וילדיה תהיה לאדוניה, הא אינו מדבר אלא בכנענית שהרי העבריה אף היא יוצאה בשש ואפילו לפני שש אם הביאה סימנין יוצאה שנאמר טו)אחיך העברי או העבריה, מלמד שאף העבריה יוצאה בשש: 5. את אשתי. השפחה: 6. אל האלהים. טז)לבית דין צריך שֶׁיִּמָּלֵךְ במוכריו שמכרוהו לו: אל הדלת או אל המזוזה. יז)יכול שתהא המזוזה כשרה לרצוע עליה ת"ל יח)ונתת באזנו ובדלת, בדלת ולא במזוזה, הא מה ת"ל או אל המזוזה? הקיש דלת למזוזה, מה מזוזה מעומד אף דלת מעומד: ורצע אדניו את אזנו במרצע. יט)הימנית, או אינו אלא של שמאל? ת"ל אזן אזן לגזירה שוה נאמר כאן ורצע אדוניו את אזנו ונאמר במצורע כ)תנוך אזן המטהר הימנית מה להלן הימנית אף כאן הימנית [ו] כא)ומה ראה אזן לירצע מכל שאר איברים שבגוף אמר רבן יוחנן בן זכאי אזן זאת ששמעה על הר סיני לא תגנוב והלך וגנב תֵּרָצַע. ואם מוכר עצמו, אזן ששמעה על הר סיני כב)כי לי בני ישראל עבדים והלך וקנה אדון לעצמו תרצע. כג)רבי שמעון היה דורש מקרא זה כמין חומר [ח] מה נשתנו דלת ומזוזה מכל כלים שבבית? אמר הקב"ה דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים כשפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו ירצע בפניהם: ועבדו לעלם. כד)[ט]עד היובל או אינו אלא לעולם כמשמעו? ת"ל כה)ואיש אל משפחתו תשובו, מגיד שחמשים שנה קרויים עולם ולא שיהא עובדו כל חמשים שנה אלא עובדו עד היובל בין סמוך בין מופלג: 7. וכי ימכר איש את בתו לאמה. כו)בקטנה הכתוב מדבר יכול אפילו הביאה סימנים כז)אמרת קל וחומר ומה מכורה קודם לכן יוצאה

ד) ע' מכילתא: ה) ע' הנח': ו) דברים כ"ב: ז) מכילתא: ח) ויקרא כ"א: ט) דברים ט"ו: י) מכילתא: יא) ויקרא כ"ה: יב) קדושין כ': יג) מכילתא קדושין כ"ב: יד) ע' מכילתא קדושין י"ד: טו) דברים ט"ו: טז) מכילתא: יז) שם קדושין כ"ב ב': יח) דברים ט"ו: יט) מכילתא קדושין ט"ו: כ) ויקרא י"ד: כא) ע' מכילתא קדושין כ"ב ב': כב) ויקרא כ"ה: כג) קדושין כ"ב ב': כד) ע' מכילתא קדושין ט"ו: כה) ויקרא כ"ה: כו) ע' מכילתא: כז) ע' ערכין כ"ט ב':

כא [א]המזבח. כיל"ם: [ב]וההלכה ל' כילם"ר: [ג]להחשיבה. כ"י ונ"ד: [ד]על כרחו. כים"ר (א"א כנוס' כים"ר כן פירש רש"י בקדושין כ' וע"ג קדושין ט"ו ובריטב"א שם): [ה]ע"ג *ויקרא כ"ה מ"א: [ו]על כרחו. כים"ר: [ו]ר' שמעון בריבי היה דורש מקרא זה וכ' ירצע בפניהם ואח"כ ר' יוחנן היה דורש מקרא זה כמין חומר אזן ששמעה וכ' וקנה אדון תרצע ומה"ד. כימס"ר ד"א: [ח]צרור המרגליות וצרור הבושם תלוי בצואר לתכשיט: [ט]ועבדו לעולם והוא לעולמו של יובל דטפי מהכי ליכא למימר דהא

יוצאה בסימנין כמו שכתוב ויצאה חנם אין כסף שאנו דורשין אותו לסימני נערות, שאינה מכורה אינו דין שלא תמכר: לא תצא כצאת העבדים. כה)כיצאת עבדים כנענים שיוצאים בשן ועין, אבל זו לא תצא בשן ועין אלא עובדת שש או עד היובל או עד שתביא סימנין, וכל הקודם קודם לחירותה ונותן לה דמי עינה או דמי שנה. או אינו אלא לא תצא כצאת העבדים בשש וביובל? ת"ל כט)כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה, מקיש עבריה לעברי לכל יציאותיו, מה עברי יוצא בשש וביובל אף עבריה יוצאה בשש וביובל, ומהו לא תצא כצאת העבדים? ל)לא תצא בראשי איברים כעבדים כנענים. יכול העברי יוצא בראשי איברים? ת"ל העברי או העבריה, מקיש עברי לעבריה מה העבריה אינה יוצאה בראשי איברים, אף הוא אינו יוצא בראשי איברים: 8. אם רעה בעיני אדניה. שלא נישאה הן בעיניו לבנסה: אשר לו יעדה. לא)שהיה לו ליעדה ולהכניסה לו לאשה לב)וכסף קניתה הוא כסף קדושיה וכאן רמז לך הכתוב שמצוה ביעוד ורמז לך שאינה צריכה קדושין אחרים: והפדה. ג"יתן לה מקום להפדות ולצאת שאף הוא מסייע בפדיונה, ומה הוא מקום שנותן לה? שמגרע מפדיונה במספר השנים שעשתה אצלו כאלו היא שכורה אצלו. כיצד? הרי שקנאה במנה ועשתה אצלו שתי שנים אומרים לו יודע היית שעתידה לצאת לסוף שש נמצא שקנית עבודת כל שנה ושנה בששית המנה ועשתה אצלך שתי שנים הרי שלישית המנה טול שתי שלישיות המנה ותצא מאצלך: לעם נכרי לא ימשל למכרה. לג)שאינו רשאי למכרה לאחר לא האדון ולא האב: בבגדו בה. אם בא לבגוד בה לד)שלא לקיים בה מצות ייעוד, וכן אביה מאחר שבגד בה ומכרה לזה: 9. ואם לבנו ייעדנה. האדון, טלמד שאף בנו קם תחתיו ליעדה אם ירצה אביו ואינו צריך לקדשה קדושין אחרים, אלא אומר לה הרי את מיועדת לי בכסף שקבל אביך בדמיך: כמשפט הבנות. לה)שאר כסות ועונה: 10. אם אחרת יקח לו. עליה: שארה כסותה ועונתה לא יגרע. מן האמה שיעד לו כבר: שארה. לו)מזונות, כסותה. לז)כמשמעו, ענתה. לח)תשמיש: 11. ואם שלש אלה לא יעשה לה. אם אחת משלש אלה לא יעשה לה ומה הן השלש לט)ייעדנה לו או לבנו או יגרע מפדיונה ותצא וזה לא יעדה לא לו ולא לבנו והיא לא היה בידה לפדות את עצמה: ויצאה חנם. לה)ריבה לה יציאה לזו יותר ממה שריבה לעבדים ומה היא היציאה למדך שתצא בסימנין ותשהה עמו עד שתביא סימנין ואם הגיעו שש שנים קודם סימנין כבר למדנו שתצא שנאמר מ)העברי או העבריה ועבדך שש שנים ומהו האמור כאן ויצאה חנם שאם קדמו סימנים לשש שנים תצא בהן. או אינו אומר שתצא אלא בבגרות? ת"ל אין כסף לרבות יציאת בגרות ואם לא נאמרו שניהם הייתי אומר ויצאה חנם זו בגרות, לכך נאמרו שניהם שלא ליתן פתחון פה לבעל הדין לחלוק: 12. מכה איש ומת. כמה כתובים נאמרו בפרשת רוצחין ומה שבידי לפרש למה באו כולם אפרש: מכה איש ומת. מ)למה נאמר? לפי שנאמר מא)ואיש כי יכה כל נפש אדם, שומע אני הכאה בלא מיתה? תלמוד לומר מכה איש ומת, אינו חייב אלא בהכאה של מיתה. ואם נאמר מכה איש ולא נאמר ואיש כי יכה, הייתי אומר אינו חייב עד שיכה איש הכה את האשה ואת הקטן מנין? ת"ל כי יכה כל נפש אדם, אפילו קטן ואפילו אשה ועוד אלו נאמר מכה איש שומע אני אפילו קטן שהכה והרג יהא חייב? ת"ל ואיש כי יכה ולא קטן שהכה ועוד כי יכה כל נפש אדם אפילו נפלים* במשמע ת"ל מכה איש אינו חייב עד שיכה בן קיימא הראוי להיות איש: 13. ואשר לא צדה. ד"לא ארב לו מג)ולא

נתכוון

כה) ע' ויכולתא ונס ג' ג' סס: כט) דכריס ט"ו: ל) ע"ג קדושין כ': לא) כמ"ח: לב) ע' קדושין י"ע בכוכות י"ב: לג) כמ"ח ע' קדושין י"ח ג': לד) ויכולתא: לה) ויכולתא: לו) ויכולתא כתובות ע"ז ג': לז) ויכולתא: לח) ע' ויכולתא וע"ב קדושין ד': לט) דכריס ט"ו: מ) ויכולתא: מא) ויקרא כ"ד: מב) ויכוח ז' ג':

כתיב קרא למכירה וסבתם לים וג' לוקיומא בכלבא: ובן ועין בראשי איברים כעבד כעבני שתם סיומא שם עיבא וכן עיבו של עבד עברי לימו יוצא בכך תלא נותן לו דמי עיבו וזה שמליט שם ויולא *קדושין ע"ז: אשמגרע מפדיונה. ונלא כתיב ומפדה ומשמע ומפדה שאף הבעל מקייב בפדיונה: ·כגון בן תשעה ולמטה לעוס לו שים לו שני גבין לתא מיי *כסהדרין פ"ל ג': גשתא נתכוין לזכוך

נתכוון: צדה. לשון א"ב וכן הוא אומר (נג) ואתה צודה את נפשי לקחתה ולא יתכן לומר צדה לשון (נד) הצד ציד שציידת חיות אין נופל ד' ה"א בפועל שלה [ט] ושם דבר בה ציד וזה שם דבר בו צדייה [י] ופועל שלו צודה וזה הפועל שלו צד. ואומר אני פתרונו כתרגומו ודלא כמן ליה. ומנחם חברו בחלק צד ציד ואין אני מודה לו ואם יש להחבירו באחת ממחלקות של צד נחברנו בחלק (נה) על צד תנשאו (נו) צדה אורה (נז) ומלין לצד עלאה ימלל, אף כאן אשר לא צדה לא צדד למצוא לו שום צד מיתה, ואף זה יש להרהר עליו, [יא] מכל מקום לשון אורב הוא: והאלהים אנה לידו. זמן לידו לשון (נח) לא תאונה אליך רעה (נט) לא יאונה לצדיק כל און, (ס) מתאנה הוא לי, מזדמן למצוא לי עילה: והאלהים אנה לידו. (סא) [יב] ולמה תצא זאת מלפניו הוא שאמר דוד (סב) באשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע (סג) ומשל הקדמוני היא התורה שהיא משל הקב"ה שהוא קדמונו של עולם, והיכן אמרה תורה מרשעים יצא רשע? והאלהים אנה לידו. במה הכתוב מדבר? בשני בני אדם אחד הרג שוגג ואחד הרג מזיד ולא היו עדים בדבר שיעידו, זה לא נהרג וזה לא גלה והקב"ה מזמנן לפונדק אחד זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם וזה שהרג שוגג [יג] עולה בסולם ונופל על זה שהרג במזיד והורגו ועדים מעידים עליו ומחייבים אותו לגלות נמצא זה שהרג בשוגג גולה וזה שהרג במזיד נהרג: ושמתי לך מקום. (סד) אף במדבר שינום שמה, ואי זה מקום קולטו? זה מחנה לויה: .14 וכי יזד. (סה) למה נאמר לפי שנאמר מכה איש וגו' שומע אני אפילו גוי ורופא שהמית ושליח בית דין שהמית במלקות ארבעים והאב [יד] המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו והשוגג ת"ל וכי יזד ולא שוגג, על רעהו ולא על גוי, להרגו בערמה ולא שליח בית דין והרופא ורודה בנו ותלמידו שאף על פי שהם מזידין אין מעריטין: מעם מזבחי [טו]. (סו) אם היה כהן ורוצה לעבוד עבודה תקחנו למות: .15 ומכה אביו ואמו. (סז) לפי שלמדנו על החובל בחבירו שהוא בתשלומין ולא במיתה הוצרך לומר על החובל באביו שהוא במיתה (סח) ואינו חייב אלא בהכאה שיש בה חבורה: אביו ואמו. או זה או זה: מות יומת. (סט) בחנק: .16 וגנב איש ומכרו. (ע) למה נאמר לפי שנאמר (עא) כי ימצא איש גונב נפש מאחיו אין לי אלא איש שגנב נפש, אשה או טומטום או אנדרוגינוס שגנבו מנין? תלמוד לומר וגונב איש ומכרו. ולפי שנאמר כאן וגונב איש אין לי אלא גונב איש, גונב אשה מנין? תלמוד לומר גונב נפש, לכך הוצרכו שניהם מה שחסר זה גלה זה: ונמצא בידו. (עב) [טז] שראוהו עדים שגנבו ומכרו [יז] ונמצא כבר בידו קודם מכירה: מות יומת. (עג) בחנק, כל מיתה האמורה בתורה סתם חנק היא [יח] והפסיק הענין וכתב עוד וגונב איש

(נג) שמואל ב' כ"ד: (נד) בראשית כ"ז: (נה) ישעיה ס"ו: (נו) שמואל ב' כ': (נז) דניאל ז': (נח) תהלים ל"ז: (נט) ושלי י"ב: (ס) תהלים ל"ז: (סא) ע' מכילתא י"ב: (סב) שמואל ב' כ"ד: (סג) ע"נ * כ"ה כ"ג: (סד) מכילתא עכוא י"ג ד': (סה) ע' מכילתא: (סו) ע' מכילתא יומא פ"ה: (סז) מכילתא: (סח) סם קנהד' פ"ה ד': (סט) מכילתא: (ע) ע' מכילתא קנהדי' פ"ה ד': (עא) דברים כ"ד: (עב) ע' מכילתא קנהדרין פ"ה ד': (עג) מכילתא קנהדרין פ"ד ד':

גלוי וכמוך לו אלא למקום שזכה אבל לא היה יודע שיש שם אדם: [יב] היו"ל כפעל. ל' כ"י של בחור לתגמיד: [טו] אלא הפועל שלה לד ושם דבר בה ליד וזה שם דבר בו לדייה (לודה בה' הזכרון) ופועל שלה לדה ולומר וכ'. ם' הזכרון ובלה המוזגות: בכיע"ת ל' ושם דבר—שלו לד: [טז] ופעל שלו לדה וזה פעל שלו לד ולומר וכ'. כי"ל: [יז] קוף דבר לשון וכ'. בכ"י: [יח] זהו שאמר הכתוב בלשון יחיד ונמל הקדמוני נראעים יגל רשע ונמל הקדמוני היא התורה שהיא משל הקב"ה שהוא קדמונו של עולם והיכן אמרה תורה מרשעים יגל רשע ונראעים יגל רשע והיכן אמרה תורה מרשעים יגל רשע ונמל הקדמוני היא התורה שהיא משל הקב"ה שהוא קדמונו של עולם והאלהים אנה לידו במה הכתוב מדבר בשני בני אדם אחד הרג שוגג ואחד הרג מזיד ולא היו עדים בדבר שיעידו זה לא נהרג וזה לא גלה והקב"ה מזמנן לפונדק אחד זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם וזה שהרג שוגג עולה בסולם ונופל על זה שהרג במזיד והורגו ועדים מעידים עליו ומחייבים אותו לגלות נמצא זה שהרג בשוגג גולה וזה שהרג במזיד נהרג: ושמתי לך מקום. אף במדבר שינום שמה, ואי זה מקום קולטו? זה מחנה לויה: .14 וכי יזד. למה נאמר לפי שנאמר מכה איש וגו' שומע אני אפילו גוי ורופא שהמית ושליח בית דין שהמית במלקות ארבעים והאב [כא] המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו והשוגג ת"ל וכי יזד ולא שוגג, על רעהו ולא על גוי, להרגו בערמה ולא שליח בית דין והרופא ורודה בנו ותלמידו שאף על פי שהם מזידין אין מעריטין: מעם מזבחי [כב]. (כ) אם היה כהן ורוצה לעבוד עבודה תקחנו למות: .15 ומכה אביו ואמו. (כא) לפי שלמדנו על החובל בחבירו שהוא בתשלומין ולא במיתה הוצרך לומר על החובל באביו שהוא במיתה (כב) ואינו חייב אלא בהכאה שיש בה חבורה: אביו ואמו. או זה או זה: מות יומת. (כג) בחנק: .16 וגנב איש ומכרו. (כד) למה נאמר לפי שנאמר (כה) כי ימצא איש גונב נפש מאחיו אין לי אלא איש שגנב נפש, אשה או טומטום או אנדרוגינוס שגנבו מנין? תלמוד לומר וגונב איש ומכרו. ולפי שנאמר כאן וגונב איש אין לי אלא גונב איש, גונב אשה מנין? תלמוד לומר גונב נפש, לכך הוצרכו שניהם מה שחסר זה גלה זה: ונמצא בידו. (כו) [כז] שראוהו עדים שגנבו ומכרו [כח] ונמצא כבר בידו קודם מכירה: מות יומת. (כז) בחנק, כל מיתה האמורה בתורה סתם חנק היא [כט] והפסיק הענין וכתב עוד וגונב איש

כגבר קודם שמכרו": [כט] והפסיק—עקשין ל' כ"י:

ל ותרסיל גו נביע דאיל קדרך עליה עיון אלה

איש בן מכה אביו ואמו למקלל אביו וגראה לי היינו פלוגתא דמר סבר מקישינן הכאה לקללה וס"ס לא מקישינן): .17 ומקלל אביו ואמו. סד)למה נאמר לפי שהוא אומר סה)איש איש אשר יקלל את אביו אין לי אלא איש שקלל את אביו, אשה שקללה את אביה מנין? ת"ל ומקלל אביו ואמו סתם בין איש ובין אשה כו)אם כן למה נאמר איש אשר יקלל? להוציא את הקטן: מות יומת. סו)בסקילה, וכל מקום שנאמר דמיו בו בסקילה סז)ובנין אב לכלם סח)באן ירגמו אותם דמיהם בם, ובמקלל אביו ואמו נאמר דמיו בו: .18 וכי יריבן אנשים. סט)למה נאמר לפי שנאמר עין תחת עין לא למדנו אלא דמי איבריו אבל שבת ורפוי לא למדנו לכך נאמרה פרשה זו: ונפל למשכב. בתרגומו ויפול לבטלן, לחולי שמבטלו ממלאכתו: .19 על משענתו. ע)כו)על בוריו וכחו: ונקה המכה. עא)וכי תעלה על דעתך שֶׁיְּהֵרג זה שלא הרג? כח)אלא למדך כאן שחובשים אותו עד שנראה אם יתרפא זה וכן משמעו כשקם זה והולך על משענתו אז נקה המכה אבל עד שלא יקום זה לא נקה המכה: רק שבתו. עב)כט)בטול מלאכתו מחמת החולי אם קטע ידו או רגלו רואין בטול מלאכתו מחמת החולי כאלו שומר קשואין שהרי אף לאחר החולי אינו ראוי למלאכת יד ורגל והוא כבר נתן לו מחמת נזקו דמי ידו ורגלו שנאמר יד תחת יד רגל תחת רגל: ורפא ירפא. כתרגומו ישלם שכר הרופא: .20 וכי יכה איש את עבדו או את אמתו. עג)בעבד כנעני הכתוב מדבר, או אינו אלא בעברי? תלמוד לומר כי כספו הוא מה כספו קנוי לו עולמית אף עבד הקנוי לו עולמית, והרי היה ל)בכלל טבה איש ומת? אלא בא הכתוב והוציאן מן הכלל להיות נדון בדין יום או יומים שאם לא מת תחת ידו ושהה מעת לעת פטור: בשבט. עד)כשיש בו כדי להמית הכתוב מדבר, או אפילו אין בו כדי להמית? תלמוד לומר בישראל עה)ואם באבן יד אשר ימות בה הכהו והלא דברים קל וחומר מה ישראל חמור אין חייב עליו אלא אם כן הכהו בדבר שיש בו כדי להמית ועל אבר שהוא כדי למות בהכאה זו, עבד הקל לא שכן: נקם ינקם. עו)מיתת סייף וכן הוא אומר עז)חרב נוקמת נקם ברית: .21 אך אם יום או יומים יעמד לא יקם עח). אם על יום אחד הוא פטור על יומים לא כל שכן אלא יום שהוא כיומים, ואיזה? זה מעת לעת: לא יקם כי כספו הוא. הא אחר שהכהו אף ע"פ ששהה מעת לעת קודם שמת חייב: .22 וכי ינצו אנשים. עט)זה עם זה ונתכוון להכות את חבירו והכה את האשה: ונגפו. אין נגיפה אלא לשון דחיפה והכאה כמו פ)פן תגוף באבן רגלך פא)בטרם יתגפו רגליכם פב)ולאבן נגף: ולא יהיה אסון. פג)באשה: לא)ענוש יענש. פד)לשלם דמי ולדות לבעל, שמין אותה כמה היתה ראויה ליתכר בשוק להעלות בדמיה בשביל הריונה: ענוש יענש. יגבו ממנו כמו פה)ועגשו אותו מאה כסף: כאשר ישית עליו וגו'. כשיתבענו הבעל בבית דין להשית עליו עונש על כך: ונתן. המכה דמי וולדות: בפללים. פו)על פי הדיינים: .23 ואם אסון יהיה. באשה: ונתתה נפש תחת נפש. רבותינו חולקים בדבר פו)יש אומרים נפש ממש ויש אומרים ממון אבל לא נפש ממש שהמתכוין להרוג את זה והרג את זה פטור ממיתה ומשלם ליורשיו דמיו

קז)ע' מכילתא: קח)ויקרא כ': קט)מכילתא קנהדרין ק"ו: קי)ת"כ ד' קדושים: קיא)ויקרא כ': קיב)מכילתא: ע)פ"ת מכילתא: עא)כתובות ל"ב ב': קנהדרין ע"ח ב': עב)ב"ק פ"ב ב': עג)מכילתא: עד)ע' מכילתא: עה)נזהדר ל"ס: עו)מכילתא קנהדרין ל"ב ב': עז)ויקרא כ"ו: עח)מכילתא: עט)סס: פ)תהליס ל"ל: פא)יכמיס י"ב: פב)יבמיס ח': פג)מכילתא: פד)דכריס כ"ב: פה)מכילתא: פו)קנהדרין ע"ע מכילתא:

כו)ל"ב—הקטן ל' כיעמ"כ וכן במכילתא ובת"כ פ' קדושים ל': כז)כדעתרג' על דויו שסב לכמו ולפיתנו הרמתון *כתובות ל"ג: ומתרג' על דויריס שמתכפה לגנזני ונסמן על כחו *קנהד' ע"ח ב': כח)לא נאמר מקרא זה אלא ללמדך דסיכא דסכהו ולא מת ונפל למשכב יכהבו יתכהו הסוא המכה בגית המסורין עד שנרפא מס יקום והתהלך בחוץ זה ומקה המכה מנקה לא יגלו ומידי ב"ד אלא נתכוון: כט)כל יומי המולי רואין אותו כאלו הוא שומר קיטופין ומתן שכירתו של כל יום שהרי אין לחוש למלאכה כגידה לפילו בלא חולי שהרי נקטעה ידו ורגלו והוא כבר נתן לו דמיה: ל)בכי"ל הכי מכה ומת: תפארת יוסף הגיה "בכלל כי יכה כל נפש לחס" לאל מכה אים ומת ומשמע ולא אמה (ועי' במכילתא) ומס טעות לחרת "בכלל שנאמר והמית אים או אמה" ולכך תיקון במכילתא): לא)ענוש—הכיוכה לי כיעמ"ס:

דמיו כמו שהיה נמכר בשוק: 24. עין תחת עין. סימא עין חבירו נותן לו דמי עינו כמה שפחתו דמיו למכור בשוק וכן כלם ולא נטילת אבר ממש כמו שדרשו רבותינו בפרק החובל פז): 25. כויה תחת כויה. מכות אש, ועד עכשיו דבר בחבלה שיש בה פחת דמים ועכשיו בשאין בה פחת דמים אלא צער כגון פח) כוואו בשפוד על צפרניו אומדים כמה אדם כיוצא בזה רוצה ליטול להיות מצטער כך: פצע. פט) היא מכה המוציאה דם שפצע את בשרו נבר"ורא[1] בלעז הכל לפי מה שהוא אם יש בו פחת דמים נותן נזק ואם נפל למשכב נותן שבת ורפוי ובשת וצער ומקרא זה יתר הוא ובהחובל כ) דרשוהו רבותינו לחייב על הצער אפילו במקום נזק שאף על פי שנותן לו דמי ידו אין פוטרים אותו מן הצער לומר הואיל וקנה ידו יש עליו לחתכה בכל מה שירצה אלא אומרים יש לו לחתכה בסם שאינו מצטער כל כך וזה חתכה בברזל וצערו: חבורה. היא מכה שהדם נצרר בה ואינו יוצא אלא שמאדים הבשר כנגדו ולשון חבורה לב טק"א[2] בלעז כמו כא) ונמר חברברתיו ותרגומו משקופי לשון חבטה בטדו"רא[3] בלעז וכן כב) שדופות קדים, שקיפן קדום, חבוטות ברוח, וכן כג) על המשקוף, על שם שהדלת נוקש עליו: 26. את עין עבדו. כנעני, אבל עברי אינו יוצא בשן ועין כמו שאמרנו לא תצא כצאת העבדים: תחת עינו. כד) וכן לג בכ"ד ראשי איברים אצבעות הידים והרגלים ושתי אזנים והחוטם וראש הגויה שהוא גיד האמה. ולמה נאמר שן ועין? שאם נאמר עין ולא נאמר שן הייתי אומר מה עין שנברא עמו אף כל שנברא עמו והרי שן לא נברא עמו, ואם נאמר שן ולא נאמר עין הייתי אומר אפילו שן תינוק שיש לה חליפין לכך נאמר עין: 28. וכי יגח שור. כה) אחד שור ואחד כל בהמה וחיה ועוף אלא שדבר הכתוב לד בהווה: ולא יאכל את בשרו. כו) ממשמע שנאמר סקול יסקל השור איני יודע שהוא נבלה ונבלה אסורה באכילה אלא מה תלמוד לומר ולא יאכל את בשרו? שאפילו שחטו לאחר שנגמר דינו אסור באכילה, בהנאה מנין? תלמוד לומר ובעל השור נקי, כאדם האומר לחבירו יצא פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה של כלום, זהו מדרשו ופשוטו כמשמעו לפי שנאמר במועד וגם בעליו יומת הוצרך לומר בתם ובעל השור נקי: 29. מתמל שלשם. כז) הרי שלש נגיחות: והועד בבעליו. לשון התראה בעדים כמו כח) העד העיד בנו האיש: והמית איש וגו'. לפי שנאמר כי יגח אין לי אלא שהמיתו בנגיחה, המיתו בנשיכה לה דחיפה בעיטה, מנין? תלמוד לומר והמית לו: וגם בעליו יומת. כט) בידי שמים. יכול בידי אדם תלמוד לומר ק) מות יומת המכה רוצח הוא, על רציחתו אתה הורגו ואי אתה הורגו על רציחת שורו: 30. אם כפר יושת עליו. קא) אם זה אינו תלוי והרי הוא כמו קב) אם כסף תלוה, לשון אשר זה משפטו שישיתו עליו בית דין כפר: ונתן פדין נפשו. קג) דמי ניזק דברי ר' ישמעאל, ר' עקיבא אומר דמי מזיק: 31. או בן יגח. בן שהוא קטן: או בת. שהיא קטנה קד) לפי שנאמר והמית איש או אשה יכול אינו חייב אלא על הגדולים תלמוד לומר או בן יגח וגו' לחייב על הקטנים כגדולים: 32. אם עבד, או אמה. קה) כנעניים: שלשים שקלים יתן לו. גזרת הכתוב הוא קו) בין שהוא שוה אלף זוז בין שאינו שוה אלא דינר. לח והשקל משקלו ארבעה זהובים שהם חצי לט אונקיא למשקל הישר של קולוניי"א:

וכי

פז) ב"ק פ"ד: פח) שם: פט) ע"ג *בראשית ד' כ"ג: כ) ב"ק פ"ד: כא) ירמיה י"ג: כב) בראשית מ"א: כג) שמות י"ב: כד) ע' מכילתא קדושין כ"ד: כה) מכילתא ב"ק כ"ד ב': כו) ב"ק מ"א: כז) ע' מכילתא ב"ק כ"ג ב': כח) בראשית מ"ג: כט) ע' מכילתא סנהד' ט"ו ב': ק) במדבר ל"ה: קא) ע' *לעיל כ' כ"ב: קב) שמות כ"ב: קג) מכילתא וע' כ' הילקוט וע"ג ב"ק מ': קד) מכילתא: קה) שם: קו) ע' שם וערכין י"ד ב':

לב טייא[2]. בכ"י: לג ע' נגעים פ"ו משנה ז': לד בהווה. בדבר הרגיל להיות: לאחר שנגמר דינו. דהכי משמע קרא משבא שור לידי סקילה יסקל ושוב לא יאכל את בשרו: לה רבילה ובעיטה. כילע"א: לו והמית מכל מקום. כי"ל: לז וכן *שמות י"ג י"ג ויקרא ט"ו י"ח: לח הסלע ד' דינר והדינר משקלו זהב וכן קורין בקושטנטינא לזהב דינר *ב"ק ל"ו ב' ע"ע *שמות כ"ה ל"ט ע"ז י"א מנחות ע"ז ב' בכורות מ"ט ב' ותוס' שם: לט אוקיא. כיל"מ ד"ל מ"י וס' הזכרון:

[1] navreur (איינע וואונדע): [2] tache (איין פלעקק): [3] battre (שלאגען):

33. וכי יפתח איש בור. שהיה מכוסה וגלהו: או כי יכרה. קז)למה נאמר אם על הפתיחה חייב על הכרייה לא כל שכן אלא להביא כורה אחר כורה שהוא חייב: ולא יכסנו. קח)הא אם כסהו פטור קט)ובחופר ברשות הרבים דבר הכתוב: שור או חמור. קי)הוא הדין לכל בהמה וחיה שבכל מקום שנאמר שור או חמור אנו למדין אותו שור שור משבת שנאמר קיא) למען ינוח שורך וחמורך, מה להלן כל בהמה וחיה כשור שהרי נאמר במקום אחר קיב)וכל בהמתך, אף כאן כל בהמה וחיה כשור ולא נאמר שור וחמור אלא קיג)שור ולא אדם חמור ולא כלים: 34. בעל הבור. בעל התקלה אף על פי שאין הבור שלו שעשאו ברשות הרבים עשאו הכתוב בעליו להתחייב עליו בנזקיו: כסף ישיב לבעליו. קיד)ישיב לרבות שוה כסף ואפילו סובין: והמת יהיה לו. קטו)לניזק שמין את הנבלה ונוטלה בדמים ומשלם לו המזיק עליה תשלומי נזקו: 35. וכי יגף. קטז)ירחוף בין בקרניו בין בגופו בין ברגלו בין שנשכו בשניו כלן בכלל נגיפה הם שאין נגיפה אלא קיז)לשון מכה: שור איש. שור של איש: ומכרו את השור וגו'. קיח)בשוים הכתוב מדבר שור שוה מאתים שהמית שור שוה מאתים בין שהנבלה שוה הרבה בין שהיא שוה מעט כשנוטל זה חצי החי וחצי המת וזה חצי החי וחצי המת נמצא כל אחד מפסיד חצי נזק שהזיקה המיתה למדנו שהתם משלם חצי נזק, שמן השוין אתה למד לשאינן שוין כי דין התם לשלם חצי נזק לא פחות ולא יותר. או יכול אף בשאינן שוין בדמיהן כשהן חיים אמר הכתוב יחצו את שניהם אם אמרת כן פעמים שהמזיק משתכר הרבה כשהנבלה שוה לימכר לנכרים הרבה יותר מדמי שור המזיק ואי אפשר שיאמר הכתוב שיהא המזיק נשכר או פעמים שהניזק נוטל הרבה יותר מדמי נזק שלם שחצי דמי שור המזיק שוין יותר מכל דמי שור הניזק ואם אמרת כן הרי תם חמור ממועד על כרחך לא דבר הכתוב אלא בשוין ולמדך שהתם משלם חצי נזק ומן השוין תלמוד לשאינן שוין שהמשתלם חצי נזקו שמין לו את הנבלה ומה שפחתו דמיו בשביל המיתה נוטל חצי הפחת והולך. ולמה אמר הכתוב בלשון הזה ולא אמר ישלם חציו ללמד שאין התם משלם אלא מגופו ואם נגח ומת אין ניזק נוטל אלא הנבלה ואם אינה מגעת לחצי נזקו יפסיד או שור שוה מנה שנגח שור שוה חמש מאות זוז אינו נוטל אלא את השור שלא נתחייב התם לחייב את בעליו לשלם מן העליה: 36. או נודע. או לא היה תם אלא נודע כי שור נגח הוא היום ומתמול שלשם הרי שלש נגיחות: שלם ישלם שור. נזק שלם: והמת יהיה לו. קיט)לניזק ועליו ישלים המזיק עד שישתלם ניזק כל נזקו: 37. חמשה בקר וגו'. קכ)אמר ר' יוחנן בן זכאי חס המקום על כבודן של בריות שור שהולך ברגליו ולא נתבזה בו הנגב לנשאו על כתפו משלם חמשה [מא]שה שנושאו על כתפו משלם ארבעה הואיל ונתבזה בו. [מב]אמר רבי מאיר בא וראה כמה גדול כחה של מלאכה שור שבטלו ממלאכתו חמשה שה שלא בטלו ממלאכתו ארבעה: תחת השור, תחת השה. קכא)שנאן הכתוב לומר שאין מדת תשלומו ארבעה וחמשה נוהגת אלא בשור ושה בלבד:

כב 1. אם במחתרת. א)כשהיה חותר את הבית: אין לו דמים. א)[א]אין זו רציחה הרי הוא כמת מעיקרו, כאן למדתך תורה אם בא להרגך השכם להרגו וזה להרגך בא שהרי [ב]יודע הוא שאין אדם מעמיד עצמו ורואה שנוטלין ממונו בפניו ושותק לפיכך על מנת כן בא שאם יעמוד בעל הממון כנגדו יהרגנו: 2. אם זרחה השמש עליו. ב)אין זה אלא כמין משל אם ברור לך

קז)ב"ק נ"א: קח)ב"ק נ"ה: קט)שם מ"ט ב': קי)ע' ב"ק נ"ד ב': קיא)שמות כ"ג: קיב)דברים ה': קיג)ב"ק נ"ג ב': קיד)ב"ק ז': קטו)מכילתא ב"ק י' ב': קטז)ע' מכילתא: קיז)ע' לעיל פס' כ"ב: קיח)ע' ב"ק ל"ד: קיט)מכילתא ב"ק י' ב': קכ)מכילתא ב"ק מ"ט ב': קכא)ע' ב"ק ס"ז ב':

כב א)סנהד' ע"ב: ב)מכילתא ע"ג סנהד' ע"ב:

[מ]כסף ישיב לבעליו דהוה ליה למכתב בעל הבור ישלם כסף לבעליו ישיב דכתב רחמנא למה לי הואיל וכבר כתיב ישלם לרבות כל השבות: [מא]שה שהרכיבו הגנב על כתיפו וזילזל את עצמו בו לפיכך הקיל הקב"ה עליו בתשלומין: [מב]אר"מ—אר"מ כלומר ל' כילע"ווה:

כב [א]כלומר הרי הוא לך כמי שאין לו דם ונשמה ומותר להרגו: [ב]ידוע. כיס"ר:

לך הדבר שיש לו שלום עמך כשמש הזה שהוא שלום בעולם כך פשוט לך שאינו בא להרוג אפילו יעמוד בעל הממון כנגדו, כגון אב החותר לגנוב ממון הבן בידוע שרחמי האב על הבן ואינו בא על עסקי נפשות: דמים לו. כחי הוא חשוב ורציחה היא אם יהרגנו בעל הבית: שלם ישלם. הגנב ממון שגנב ואינו חייב מיתה, ואונקלס שתרגם אם עינא דסהדיא נפלת עלוהי, לקח לו שטה אחרת לומר שאם מצאוהו עדים קודם שבא בעל הבית וכשבא בעל הבית נגדו התרו בו שלא יהרגהו דמים לו חייב עליו אם הרגו שמאחר שיש רואים לו אין הגנב הזה בא על עסקי נפשות ולא יהרוג את בעל הממון: 3. אם המצא תמצא. ג)ברשותו שלא טבח ולא מכר: משור עד חמור. ד)כל דבר בכלל תשלומי כפל בן שיש בו רוח חיים בן שאין בו רוח חיים, שהרי נאמר במקרא אחר על שה על שלמה על כל אבדה ישלם שנים לרעהו: ה)חיים שנים ישלם. ולא ישלם לו מתים אלא חיים או דמי חיים: 4. כי יבער, את בעירה ובער. כולם לשון בהמה כמו ו)אנחנו ובעירנו: כי יבער. יולך בהמותיו בשדה או בכרם של חבירו ויזק אותו באחת [1]משתי אלו או בשלוח בעירו או בבעור, ופירשו רבותינו ז)שלוח הוא נזקי מדרך כף רגל ובער הוא נזקי השן האוכלת ומבערת: בשדה אחר. בשדה של איש אחר: מיטב שדהו, ישלם. ח)שמין את הנזק ואם בא לשלם לו קרקע דמי נזקו ישלם לו ממיטב שדותיו, אם היה נזקו סלע יתן לו שוה סלע מעידית שיש לו [2]למדך הכתוב שהנזקין שמין להם בעידית: 5. כי תצא אש. ט)[3]אפילו מעצמה: ומצאה קוצים. י)קרד"נש[1] בלעז: ונאכל גדיש. שליחכה בקוצים עד שהגיעה לגדיש או לקמה המחוברת בקרקע: או השדה. יא)שליחכה את גירו וצריך לגיר אותה פעם שניה: שלם ישלם המבעיר. אף על פי שהדליק בתוך שלו והיא יצאה מעצמה על ידי קוצים שמצאה, חייב לשלם לפי שלא שמר את נחלתו שלא תצא ותזיק: 6. וגנב מבית האיש. יב)לפי דבריו: אם ימצא הגנב ישלם הגנב שנים לבעלים: 7. אם לא ימצא הגנב. ובא השומר הזה שהוא בעל הבית: ונקרב. יג)אל הדיינין לדון עם זה ולישבע לו שלא שלח ידו בשלו: 8. על כל דבר פשע. שימצא שקרן בשבועתו שיעידו עדים שהוא עצמו גנבו וירשיעוהו אלהים על פי העדים: ישלם שנים לרעהו. למדך הכתוב שהטוען בפקדון לומר נגנב הימנו ונמצא שהוא עצמו גנבו משלם תשלומי כפל ואימתי בזמן שנשבע ואח"כ באו עדים, שכך דרשו רבותינו יד)ונקרב בעל הבית אל האלהים, קריבה זו שבועה היא, אתה אומר [1]לשבועה או אינו אלא לדין, שכיון שבא לדין וכפר לומר נגנבה מיד יתחייב כפל אם באו עדים שהוא בידו, נאמר כאן שליחות יד ונאמר למטה שליחות יד שבועת ה' תהיה בין שניהם אם לא שלח ידו, מה להלן שבועה אף כאן שבועה: אשר יאמר כי הוא זה. לפי פשוטו אשר יאמר העד כי הוא זה שנשבעת עליו הרי הוא אצלך, עד הדיינין יבא דבר שניהם ויחקרו את העדים ואם כשרים הם וירשיעוהו לשומר זה ישלם שנים

ג)מכילתא: ד)ב"ק ס"ב ג': ה)מכילתא: ו)במדבר כ': ז)ב"ק ג' ג': ח)מכילתא ב"ק ו' ג': ט)ב"ק כ"ב ג': י)גם
*שבת קמ"ב ג': יא)ב"ק ס': יב)ע' ב"ק ס"ג ג': יג)ע' שם: יד)ב"ק ס"ג ג':

[3]ומתי חלם לו כגון שהוכלת ומבערת ושם"ד ולח"כ ד"ח כגלה אחר. כיש"כ: [1]לא גא הכתוב אלא לגבות לניזקין מן העידים שלא מזיק לשמין עכורגה של מזיק לפי מה שסיח ולא מזיק גא ליתן לו קרקע כלמי מזקו נותן לו מיעד שדותיו שוה אותן לעניי: [2]תלה מעצמה ממש ליכא לאוקמי קרא כשהדליק הוא עצמו גדישו של חבירו אלא כתוך שלו הדליק ואח"כ מעצמה ואפילו הכי קרי ביה מבעיר את הבערה כאלו הדליקו בעצמו: [3]לשבועה. שכיון שטוען וגומר ונשבע ואיכא אחים שנגנבה ויפטר: לו אינו אלא לדין. לפירעון כלומר אם שטוען בגנבה יפלם להמי קרא בשומר חנם כתיב כאומר בהשומל: שליחות יד למה. בשומר שכר שבעת ד' תמיה אין שניהם אם לא שלח וג': שליחות יד למעלה. ונקרב בעל הבית אל האלהים אם לא שלח ידו: [1]ג' פרשיות הן שמוכות כי יתן אים אל רעהו ככסף או כלים לשמור וכא פטר על הגניבה לכתב וגומר ונדית אחים שטוען שנגנבה היינו דכתיב ונקרב בעל הבית אל האלהים ואוקימנא לשבועה שנשבע שלח גא ידו ואפקיה בשבועה לכתב לו נשבר רעהו ממנו לו שור לו אם וכא קייב על הגניבה ופטור על האומנין בשבועה לכתב לו נשבר

[1] chardons (דיסטעלן):

שנים ואם ירשיעו את העדים שנמצאו זוממין ישלמו הם שנים לשומר. ורבותינו ז"ל דרשו טו)כי הוא זה ללמד שאין מחייבין אותו שבועה אלא אם כן הודה במקצת לומר כך וכך אני חייב לך והמותר נגנב ממני: 9. כי יתן איש אל רעהו חמור או שור. טז)'פרשה ראשונה נאמרה בשומר חנם לפיכך פטר בו את הגנב כמו שכתוב וגנב מבית האיש אם לא ימצא הגנב ונקרב בעל הבית לשבועה, למדת שפוטר עצמו בשבועה זו, ופרשה זו אמורה בשומר שכר לפיכך אינו פטור אם נגנבה כמו שכתוב ואם גנב יגנב מעמו ישלם, אבל על האונס כגון מת מעצמו או נשבר או נשבה בחזקה על ידי לסטים ואין רואה שיעיד בדבר 10. שבעת ה' תהיה. טז)ישבע שכן הוא כדבריו והוא לא שלח בה יד להשתמש בה לעצמו שאם שלח בה יד ואחר כך נאנסה חייב באונסים: ולקח בעליו. יז)השבועה ולא ישלם לו השומר כלום: 12. אם טרף יטרף. על ידי חיה רעה: יביאהו עד. יביא עדים שנטרפה באונס ופטור: הטרפה לא ישלם. יח)אינו אומר טרפה לא ישלם אלא הטרפה, יש טרפה שהוא משלם ויש טרפה שאינו משלם, טרפת תחול ושועל וגמיה משלם, טרפת זאב ארי ודוב ונחש אינו משלם, ומי לָחָשַׁךְ לדון כן? שהרי כתוב ומת או נשבר או נשבה, מה מיתה שאין יכול להציל אף שבר ושביה שאין יכול להציל: 13. וכי ישאל. בא ללמד על השואל שחייב באונסין: בעליו אין עמו. יט)אם בעליו של שור אינו עם השואל במלאכתו: 14. אם בעליו עמו. כ)בין שהוא באותה מלאכה בין שהוא במלאכה אחרת היה עמו בשעת שאלה אינו צריך להיות עמו בשעת שבירה ומיתה: אם שכיר הוא. אם השור אינו שאול אלא שכיר, בא בשכרו ליד השוכר הזה ולא בשאלה ואין כל הנאה שלו שהרי על ידי שכרו נשתמש ואין לו משפט שואל להתחייב באונסין ולא פירש מה דינו אם כשומר חנם או כשומר שכר לפיכך כ)נחלקו בו חכמי ישראל שוכר כיצד משלם רבי מאיר אומר "כשומר חנם ר' יהודה אומר כשומר שכר: 15. וכי יפתה. מדבר על לבה עד ששומעת לו וכן תרגומו ארי ישדל, שדול בלשון ארמי כפתוי בלשון עברי: מהר יהרנה. יפצוק לה מוהר כמשפט איש לאשתו כא)שכותב לה כתובה וישאנה: 16. כמהר הבתולת. כב)שהוא קצוב חמשים כסף אצל התופס את הבתולה ושוכב עמה באונס שנאמר כג)ונתן האיש השוכב עמה לאבי הנערה חמשים כסף: 17. מכשפה לא תחיה. כד)אלא תומת בבית דין ואחד זכרים ואחד נקבות' אלא שדבר הכתוב בהווה שהנשים מצויות מכשפות: (18. "כל שכב עם בהמה מות יומת. כה)בסקילה רובע כנרבעת שכתוב בהם כו)דמיהם בם): 19. לאלהים. לע"ז, אלו היה נקוד לֵאלהים. היה צריך לפרש ולכתוב אחרים עכשו שאמר לָאֱלֹהִים אין צריך לפרש אחרים, שכל למ"ד ובי"ת המשמשת בראש התיבה אם נקודה בחטף כגון לְמלך לְמדבר לְעיר, צריך לפרש לאיזה מלך לאיזה מדבר לאיזו עיר, וכן לְמלכים ולְרגלים צריך לפרש לאיזה, ואם אינו מפרש כל מלכים במשמע, וכן לֵאלהים כל אלהים במשמע אפילו קודש, אבל כשהיא נקודה פתח כמו לַמלך לַמדבר לָעיר נודע באיזה מלך מדבר וכן לָעיר נודע באיזה עיר מדבר וכן לֵאלהים לאותן שהוזהרתם עליהם במקום אחר, כיוצא בו כז)אין כמוך בָאלהים, לפי שלא פירש הוצרך לינקד פתח: יחרם. כח)יומת. למה נאמר

יחרם

טו) מכילתא ד"ק כ"ו ד': טז) ע' ב"מ ע"ד ב': יז) כמ"ל ב"ק ק"ו: יח) ע' מכילתא: יט) ב"מ ע"ה ב': כ) ב"מ ע' ב' ע"ש: כא) מכילתא: כב) שם כתובות י': כג) דכריס כ"ב: כד) מכילתא קנהד' פ"ז: כה) מכילתא: כו) ויקרא כ': כז) תהליס פ"ו: כח) ע' קנהד' פ' ג':

נשבה שבועת ה' תהיה ואם גנוב יגנב ישלם ושלימת וכי ישאל יזיד הם התוכנין כשלין בעליו עמו ופטור בשבעלים: "כלומר מכס. דקא יהיד לגבי נגלאכתו ולינו נועל שכר שנייתו ולוונן דמי לשוכר שלשכרו שכר תוונעתו היה לנלו לבל לא שכר שנייתו הוא נועל שלא שכר פעולה: כ"י תומר כלומר שכר. הוחיל ולהנאתו הוא לנלו ולענש"י שנותן שכר פעולתו שומר שכר הוא לחי לא יהיד שכר הוי שומל ולייב נשוכרין השמח ליהיד ליס לגרש לא הוי שומל ולוי שומר שכר: "השומר נעושה את השמולה קנסו הכתוב כ' כשף נשניל ונוסר בתולים, שיהא זה כמוסר הבתולות. הקיש הכתוב גם המפתה לקנס השוכב עם לכלן כ' לף כאן כ' ועם כשף השומר כאן שקלים לכתיב יפקול לף לשלן שקלים שלא תיעוז ועשות: ישלם גבי חוב וילעוני לוכשפיים שם לא שלק בין חיים לשמם לכתב לחיים לו תחמה:

"כל—שם ע"ד ובכ"י ל':

יחרם והלא כבר נאמרה בו מיתה במקום אחר כט)והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההיא וגו׳ אלא לפי שלא פירש על איזו עבודה חייב מיתה שלא תאמר כל עבודות במיתה בא ופירש לך כאן זובח לאלהים, לומר לך מה זביחה ועבודה הנעשית בפנים לשמים אף אני מרבה המקטיר והמנסך[ב] שהן עבודות בפנים וחייבים עליהם לכל ע״ז בין שדרכה לעבדה בכך בין שאין דרכה לעבדה בכך אבל שאר עבודות כגון המכבד והמרבץ והמנפף והמנשק אינו במיתה[ג]: .20 וגר לא תונה. לא)אונאת דברים [ד]קונטרארי״ר[1] בלעז כמו לפ)והאכלתי את מוניך את בשרם: ולא תלחצנו. לג)בגזלת ממון: כי גרים הייתם. לד)אם הוניתו אף הוא יכול להוניתך ולומר לך אף אתה מגרים כאת, תם שבך אל תאמר לחברך. כל לשון גר אדם שלא נולד באותה מדינה אלא בא ממדינה אחרת לגור שם: .21 כל אלמנה ויתום לא תענון. לה)הוא הדין לכל אדם אלא שדבר הכתוב בהווה לפי שהם תשושי כח ודבר מצוי לענותם: .22 אם ענה תענה אתו. הרי זה מקרא קצר גזם ולא פירש ענשו, כמו לו)לכן כל הורג קין, גזם ולא פירש ענשו אף כאן אם ענה תענה אותו לשון גזום, כלומר סופך ליטול את שלך למה כי אם צעק יצעק אלי וגו׳: .23 והיו נשיכם אלמנות. לח)ממשמע שנאמר והרגתי אתכם איני יודע שנשיכם אלמנות ובניכם יתומים אלא הרי זו קללה אחרת [ה]שיהיו הנשים צרורות באלמנות חיות שלא יהיו עדים למיתת בעליהן ותהיינה אסורות להנשא והבנים יהיו יתומים שלא יניחום בית דין לירד לנכסי אביהם לפי שאין יודעים אם מתו אם נשבו: .24 אם כסף תלוה את עמי. לז)רבי ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלשה וזה אחד מהן: את עמי. לז)עמי וגוי עמי קודם[ו], עני ועשיר עני קודם, עניך ועניי עירך עניך קודמין, עניי עירך ועניי עיר אחרת עניי עירך קודמין, וזה משמעו אם בסף תלוה, את עמי תלוהו ולא לגוי ולאיזה מעמי את העני ולאיזה עני לאותו שעמך. לט)[ז]״א את עמי שלא תנהג בו מנהג בזיון בהלוואה שהוא עמי: את העני עמך. מ)הוי מסתכל בעצמך כאילו אתה העני): לא תהיה לו כנשה. לא תתבענו בחזקה אם אתה יודע שאין לו אל תהי דומה עליו כאלו הלויתו כלומר לא תכלימהו: נשך. מא)רבית שהיא כנשיכת נחש שנושך הכורה קטנה ברגלו ואינו מרגיש ופתאום הוא [ח]מכטכט ונופח עד קדקדו, כך רבית אינו מרגיש ואינו ניכר עד שהרבית עולה ומחסרו ממון הרבה: .25 אם חבל תחבל. מב)כל לשון חבלה אינו משכון בשעת הלואה אלא שממשכנין את הלוה כשמגיע הזמן ואינו פורע ([ט]חבל תחבל כפל לך בחבלה עד כמה פעמים אמר הקב״ה כמה אתה חייב לי והרי נפשך עולה אצלי כל אמש ואמש ונותנת דין ומתחייבת לפני ואני מחזירה לך אף אתה טול והשב טול והשב): עד בא השמש תשיבנו לו. מג)כל היום תשיבנו לו עד בא השמש, וכבא השמש תחזור ותטלנו עד שיבא בקר של מחר, ובכסות יום הכתוב מדבר שאין צריך לה בלילה: .26 כי הוא כסותו. מד)זו טלית: שמלתו. מה)זו חלוק: במה ישכב. מו)לרבות את המצע: .27 אלהים לא תקלל. מז)[י]הרי זו אזהרה לברכת השם ואזהרה לקללת דיין: .28 מלאתך. חובה המוטלת עליך כשתתמלא תבואתך להתבשל מז)והם בכורים כא): ודמעך. התרומה ואינו יודע

כט) דברים י״ג: ל) מכילתא ע״ב * ויקרא י״ב ג׳: לא) יבמות מ״ט: לב) מכילתא: לג) מכילתא: לד) מכילתא ד׳ ע׳ * שם וגם שמואל ג׳ ה׳: לה) ע׳ מכילתא ג״מ ל״ח ב׳: לו) מכילתא ע״ב. * לעיל כ׳ כ״ב: לז) ע׳ מכילתא ג״מ ק״ד: לח) ע׳ תמח ס״ב: לט) עז, סס: מ) ע׳ ג״מ ק״ד ג׳: מא) ע׳ מכילתא ג״מ ק״ד ג׳: מב) מכילתא: מג) ע׳ קהלד ס״ו ומכילתא: מד) ע׳ מכילתא:

[ב] ומנסתמום. כיס״ר ד״ח: [ג] תלת בחזסרה. כ׳ מתס״ם: תלת חס כן לע״ז שדרכה בכך. גי״ד (ע״ג * דברים י״ג ב׳): [ד] קונטרלי״איר[1]. כיעל״וו: קונטרדיי״ר[2]. כי״ה ועי״ג *: סקסיס ס״ו: [ה] שילכו בחבי ולא ידעו בניהם חס חיים חס נתים ויהיו בניהם תלמנות לעולם חתן ג׳׳ד ויניחן לותן ליחתא ובניהם כיתומים שלא ייראו בכניהם ושתי קללות הן אחת של מכה ואחת של חבי: [ו] עמי ועכרי בתין לנות עמי קודם: עניך ועניי עיכך. עניים סחס קרובין ומומפתך עניך קודמין לכתב עוך הקרובים לך: עניי עירך קודמין. להכך הוו עוך עמי: [ז] ד״ח—הענני גי׳ ד׳ וכך״ש כ׳: [ח] מנעגע. כיס״ר ד״ח: [ט] תבול—והחב ל׳ בכ״י והיח גי״ד: [י] שתי קללות בחמתו ותלהים נתי שתי לנותות יש בו הלכך לח תקלל דהתיק מתרויהו: כא) ולהכי

[1] contrarier (עכגעכן): [2] contredire (ווידעכהפכעכן):

יודע מהו לשון דמע: לא תאחר. מס)לא תשנה סדר הפרשתן לאחר את המוקדם ולהקדים את המאוחר שלא יקדים תרומה לבכורים ומעשר לתרומה: בכור בניך תתן לי. לפדותו בחמש סלעים מן הכהן מו)והלא כבר צוה עליו במקום אחר אלא כדי לסמוך לו כן תעשה לשורך מב מה בכור אדם לאחר שלשים יום פודהו שנאמר מז)ופדויו מבן חדש תפדה, אף בכור בהמה מג דקה מטפל בו שלשים יום ואח"כ נותנו לכהן: 29. שבעת ימים יהיה עם אמו. זו אזהרה לכהן שאם בא למהר את קרבנו לא ימהר קודם שמנה לפי שהוא מחוסר זמן: ביום השמיני תתנו לי. מח)יכול יהא חובה לבו ביום נאמר כאן שמיני ונאמר להלן מע)ומיום השמיני והלאה ירצה, מה שמיני האמור להלן להכשיר משמיני ולהלן אף שמיני האמור כאן להכשיר משמיני ולהלן, וכן משמעו וביום השמיני אתה רשאי ליתנו לי: 30. ואנשי קדש תהיון לי. אם אתם קדושים ופרושים משקוצי נבלות וטרפות הרי אתם שלי ואם לאו אינכם שלי: ובשר בשדה טרפה. נ)אף בבית כן אלא שדבר הכתוב בהווה נא מקום שדרך בהמות לישרף וכן מא)כי בשדה מצאה נב)וכן נג)אשר לא יהיה טהור מקרה לילה, הוא הדין למקרה יום אלא שדבר הכתוב בהווה. נד)נא ובשר דתליש מן נב חיוא חייא, בשר שנתלש על ידי טרפת זאב או ארי נג מן חיה נה כשרה או מבהמה נו כשרה בחייה: לכלב תשלכון אתו. נז)אף הגוי ככלב או אינו אלא כלב כמשמעו ת"ל בנבילה ס)או מכור לנכרי קיז לטריפה שמותרת בכל הנאות. אם כן מה ת"ל לכלב נה ללמדך שהכלב נכבד ממנו ולמדך הכתוב שאין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל בריה שנאמר ס)לכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו, אמר הקב"ה תנו לו שרכו:

כג 1. לא תשא שמע שוא. כתרגומו לא תקביל שמע דשקר פ)אזהרה למקבל לישון הרע ולדיין שלא ישמע דברי בעל דין עד שיבא בעל דין חבירו: אל תשת ידך עם רשע. הטוען את חבירו תביעת שקר, שתבטיחהו להיות לו עד חמס: 2. לא תהיה אחרי רבים לרעת. יש במקרא זה מדרש הכתי ישראל, אבל אין לשון המקרא מיושב בהן על אפניו. מכאן דרשו ג)א שאין מטין לחובה בהכרעת דיין אחד, וסוף המקרא דרשו אחרי רבים להטות, שאם יש שנים מהיבין יותר על המזכין הטה הדין על פיהם לחובה ובדיני נפשות הכתוב מדבר, ואמצע המקרא דרשו ג)לא תענה על רב ב על רב שאין חולקין על מופלא שבבית דין לפיכך מתחילין בדיני נפשות מן הצד לקטנים שבהן שואלין תחילה שיאמרו את דעתם, ולפי דברי רבותינו

מה)סם: מו)סם כבכורות כ"ב ג': מז)במדבר כ"ג: מח)מכילתא: מט)ויקרא כ"ב: נ)מכילתא: נא)דברים כ"ג: נב)מצרי סם: נג)דברים כ"ג: נד) מ"ל: נה)מכילתא פסחים כ"ג: נו)דברים י"ד: נז)שמות י"ח: **כג** א)ע' מכילתא קהלת ז' ג': ב)קהלת ג': ג)סם ל"ו:

קרא הכבורים מלאם ומוס למלאכת המשכן ומגורה מלאכת סוקבעה לבכורים: ודומה זה תרומה ולפי שהיא נדגעת ועולה בחמד ומחמ (ע' תום' סם לא גרסינן בחמ' ומחמ) מפיק לם קרא בלשון דיומע * תמורה ד': בב למלך. כיס"ר ד"ל: בג גסה. כיעס"רס ד"ל: בד מקוס—בהוס כ' כיל"ע: בה וכן תרגם למקלום ובשר וכ'. כך הוא בפיכס"י לפום קושטנטינא לפי עדות בעל מ"ג: ומקלום תרגם. ל' ס' מזכרין: בו חיות בהמ. כך הוא בת"מ מלבניגו ובכס"י לפום קושטנטינא ומכתם כי שד"ל ז"ל כתב שבל חיוח חייל חיגם נכוגם כי זה יוכח על מקום מבר גן הפי לא עלה עדפת מהי וע' בכרם חגר ומחברת מגיפית קף רכ"ס כי שם פירם החכם רס"י דפתקוטט כי' דעת רס"י בכוונת הת"מ גן חיוח חייל" על פי דברי ר"י בחולין ק"ג ג' שדרס שם ובשר בשדה טרפה זה בשר גן הפי ובשר גן הטריפה כלומר שבשם מכללו בעוקת ע"ם דברי הפי"ר הבאגדים (וגם לפני הפי"ר בכור שור שיתם הפ' בת"מ גן חיוח חיתת כפרתה וגפיכוהו בפ' נח): בז לו גן. כי"ם ד"ר ומתם"ם: בח תיבת "בשדה" טעות היא ול"ל בעוקוגו "בשדה" וגיין על תיבת בשדה ומפרש בשדה בחייה. ם"ת וכן בלשה וגם' מזכרון: בט לאי לא כתיב לותו סוס לחגילה קלל לגטותיה לילטרך שלין הקב"ם וגקפח שבר כל בניה ובלחוב בעניבים לא יקבן בלב לבגו לפיכך הקפילה תורה ליתן שבר וכבוד הכלב גן העכו"ם שהגבלה יגכוד לבכרי וערפה (יחליך) בלבד: **כג** א לבעתו אם הרוב גחייבין לא תלך לחרייבם להטות. שוטע אני, לבטוחה לזכות הלך אחריהן שאילו וגיעוץ המזכין וביבים המחייבין כתיב לא תהיה אחרי רבים לבעות אם כן למה נאמר אחרי רבים להטות וגשוה זכות לא לילטריך ליה אלא לאילו לחייב הלך אחריהן. ולא כהטייתך. אחרי רבים לזכות אני אומר לך לבטות אחרי רבים לחובה אלא לזכות על פי אחד אילו אין יחידין מזכין על המחייבין אלא אחד זכה אחד לגד לחובה על פיהו ואחייבין עודפין על המזכין ביבים ואכי קאמר לא תהיה אחרי רבים לבעות על פי אחד אגד לגד אחרי רבים בשביס אילו לבעות: ב לא תענה על רב

ל"ו בין בלישנא, דתוס' לא קאקי דן שהבין ברומה אינו יכול להיות בשאלות הגרול אשר שאול בן אבינדב, ולית ליה להבינא דברי התוס' היא ול"ל בלשנא בעבעת שבאו התבוה בחמ' ואקי שנוגעת בלח משלב בקיבורים וע' בקרשלת

רבותינו כך פתרון המקרא לא תהיה אחרי רבים לרעת, להיב מיתה בשביל דיין אחד שירבו מחייבין על המזכין ולא תענה על רב לנטות מדבריו ולפי שהוא חסר יו"ד דרשו בו כן: אחרי רבים להטת. יש רבים שאתה נוטה אחריהם ואימתי בזמן שהן שנים המכריעין במחייבין יותר מן המזכין, ומשמע שנאמר לא תהיה אחרי רבים לרעת שומע אני אפילו היה עמהם לטובה, מכאן אמרו דיני נפשות מטין על פי אחד לזכות ועל פי שנים לחובה. ואונקלס תרגם לא תתמנע מלאלפא מה [ג]דמתבעי לך על דינא ולשון העברי לפי התרגום כך הוא נדרש לא תענה על רב לנטת אם ישאלוך דבר למשפט לא תענה לנטות לצד אחד ולסלק עצמך מן הדיב אלא הוי דן אותו לאמיתו. ואני אומר לישבו על אפניו כפשוטו כך פתרונו, לא תהיה אחרי רבים לרעת אם ראית רשעים מטין משפט לא תאמר הואיל ורבים הם הנני נוטה אחריהם, ולא תענה על רב לנטת וגו' ואם ישאל הנדון על אותו המשפט אל תענני על הריב דבר הנוטה אחרי אותן רבים להטות את המשפט מאמיתו אלא אמור את המשפט כאשר הוא [ד]וקולר יהא תלוי בצואר הרבים: 3. לא תהדר. לא תחלוק לו בכוד לזכותו בדין ולומר דל הוא אזכנו ואכבדנו: 5. כי תראה חמור שנאך וגו'. הרי כי משמש לשון דלמא שהוא [ה]מרבע לשוגות של שמושי כי, וכה פתרונו שמא תראה חמורו רובץ תחת משאו וחדלת מעזב לו. בתמיה: עזב תעזב עמו. [ו]עזיבה זו לשון עזרה וכן [ס]עצור ועזוב וכן [ו]ויעזבו את ירושלים עד החומה, מלאוה עפר ליעזר ולסייע את חוק החומה, כיוצא בו [ז]כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני וגו' שמא תאמר כן בתמיה, לא תירא מהם. ומדרשו כך דרשו רבותינו, כי תראה וחדלת [ח]פעמים שאתה חודל ופעמים שאתה עוזר הא כיצד זקן ואינו לפי כבודו וחדלת או בהמת גוי ומשאי ישראל וחדלת[ו]: עזב תעזב עמו. לפרק המשא, [ז]מלמשקל ליה מלישול משאו ממנו: 6. אביונך. [ח]לשון אוהב שהוא מדולדל ותאב לכל טובה: 7. ונקי וצדיק אל תהרג. [ט]מנין ליוצא מבית דין חייב ואמר אחד יש לי ללמד עליו זכות שמחזירים אותו ת"ל [י]ונקי אל תהרוג ואע"פ שאינו צדיק שלא נצטדק בבית דין מכל מקום נקי הוא מדין מיתה שהרי יש לך לזכותו. ומנין ליוצא מבית דין זכאי ואמר אחד יש לי ללמד עליו חובה שאין מחזירין אותו לבית דין ת"ל וצדיק אל תהרוג' זה צדיק הוא שנצטדק בבית דין: כי לא אצדיק רשע. אין עליך להחזירו כי אני לא אצדיקנו בדיני אם יצא מידך זכאי יש לי שלוחים הרבה להמיתו במיתה שנתחייב בה: 8. ושחד לא תקח. [י]אפילו לשפוט אמת וכל שכן כדי להטות הדין שהרי להטות את הדין נאמר כאן לא תטה משפט: יעור פקחים. [יא]אפילו חכם בתורה ונוטל שוחד סוף שתטרף דעתו עליו וישתכח תלמודו ויכהה מאור עיניו: ויסלף. כתרגומו ומקלקל: דברי צדיקים. דברים המצודקים משפטי אמת וכן תרגומו פתגמין תריצין, ישרים: 9. וגר לא תלחץ. [יב]בהרבה מקומות הזהירה תורה על הגר מפני [יג]שאתם רע: את נפש הגר. כמה קשה לו כשלוחצים אותו: 10. ואספת את תבואתה. לשון הכנסה לבית כמו [יג]ואספתו אל תוך ביתך: 11. תשמטנה. [יד]מעבודה: ונטשתה. מאכילה אחר זמן הביעור.

ד"א

ז) כ"ה ג' נעין ל': ה) דכריס ל"ג: ו) נחמיה ג': ז) דכריס ז': ח) מכילתא: ט) מכילתא סנהדרין ל"ג ג': י) כתובות ק"ה: יא) ע' סס ומכילתא: יב) ע' ג"מ כ"ע ג': יג) דכריס כ"ג: יד) ע' מכילתא וע"ג סופה ע"ד ג' ומ"ק ג':

כתיב בלא יו"ד ומשמע לא תמלוך על מופלא של ג"ד סילכך לא ימחילין מיכיס לעגל מזי ליה מוסד ולא פלגיון עלויס ומחילין מן כלל שלא ישמע אחד דברי אחד מן המוכיס ויכניס עמו: [ג]דמתבעי לך. כג"י לך בת"ח שלפניהן כתיב עם דבעיקך [ד]קולר תלוי. עומסם של חמיירי *קנסל ז' ג': [ה]ע' *תמלים ו' פסוק י"ל בסס מעמס: [ו]ומלת מלמשקל ליה מליטול ומשאו עזב תעזב עמו לפרק המשא וסס"ה. כי"ל וכי"ס: [ז]כלומר שלפני כס"ג היתה כ' בתרגום מלמשקל ליה וכן היה כ' בת"ח של קוסם דפוס בולוניא ומסת כמ"ת: [ח]לשון מעוזה מעני ולשון מכיון המוכה ואיזו מעזיג מה שנשמו מעלוים לכל טוב *ג"מ קי"ת ג': [ט]נקי ומשמע מן המעמ ולמ"ד שמתחייב בדין. לדיק משמע שנצטדק בדין ולף ע"פ שאינו נקי: [י]לשון זה נקי מכל מקום לדיק הוא שנצטדק בג"ד ול"ת מה יהיה ומעמו ת"ל כי לא לדיק בשעה אין עליך וכ'. כיס"כ: [יא]קורו שר שלמה כלשון בגר שקורו לע לסייעו יל הרע שמר שלו לע הוא *סוכיות י"ג וע"ג קלוסין פ"ג פיקס"י קורו לע ומנהגו לע וע' בסנהדרין ל"ג

[illegible] כבר העיר ל"ג הקורר שקטין – דמתוס' ריטוסין שם [illegible]

ד״א תשמטנה מעבורה גמורה בגון חרישה וזריעה, ונשחתה מלזבל ומלקשקש: ויתרם תאכל חית השדה. טו)להקיש מאכל אביון למאכל חיה מה חיה אוכלת בלא מעשר אף אביונים אוכלים בלא מעשר מכאן אמרו אין מעשר בשביעית: כן תעשה לכרמך. ותחלת המקרא בשדה הלבן כמו שאמור למעלה הימנו תזרע את ארצך: .12 וביום השביעי תשבת. טז)אף בשנה השביעית לא תעקר שבת בראשית ממקומה שלא תאמר הואיל וכל השנה קרויה שבת לא תנהג בה שבת בראשית: למען ינוח שורך וחמרך. יז)תן לו ניח להתיר שיהא תולש ואוכל עשבים מן הקרקע או אינו אלא יחבשנו בתוך הבית אמרת אין זה ניח אלא צער: בן אמתך. יח)בעבד ערל הכתוב מדבר: והגר. יט)גר תושב: .13 ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. יט)לעשות כל מצות עשה באזהרה כ)שכל שבידה שבתורה אזהרה היא במקום לאו: לא תזכירו. כא)שלא יאמר לו כב)שמור לי בצד ע״ז פלונית או תעמוד עמי ביום ע״ז פלונית. ד״א ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו ושם אלהים אחרים לא תזכירו כג)ללמדך ששקולה ע״ז כנגד כל המצות כולן כג)והנזהר בה כשומר את כולן: לא ישמע. מן הגוי: על פיך. כד)שלא תעשה שותפות עם גוי וישבע לך בע״ז שלו נמצאת שאתה גורם שיזכר על ידך: .14 רגלים. פעמים וכן כה)כי הכיתני זה שלש רגלים: .15 חדש האביב. שהתבואה מתמלאת בו באביה. כב)אביב לשון אב, בכור וראשון לבשל פירות: ולא יראו פני ריקם. כו)כשתבואו לראות פני ברגלים הביאו לי עולות: .16 וחג הקציר. הוא חג שבועות: בכורי מעשיך. שהוא זמן הבאת בכורים כז)ששתי הלחם הבאין בעצרת היו מתירין החדש למנחות כח)ולהביא בכורים למקדש שנאמר כט)וביום הבכורים וגו׳: וחג האסף. הוא חג הסכות: באספך את מעשיך. שכל ימות החמה התבואה מתיבשת בשדות ובחג אוספים אותה אל הבית מפני הגשמים: .17 שלש פעמים וגו׳. ל)לפי שהענין מדבר בשביעית הוצרך לומר שלא יסתרסו רגלים ממקומן: כל זכורך. הזכרים שבך: .18 לא תזבח על חמץ וגו׳. לא)לא תשחט את הפסח בי״ד בניסן עד שתבער החמץ: ולא ילין חלב חגי וגו׳. לב)חוץ למזבח: עד בקר. לג)יכול אף על המערכה יפסל בלינה ת״ל לד)על מוקדה על המזבח כל הלילה: ולא ילין. לה)אין לינה אלא בעמוד השחר שנ׳ עד בקר אבל כל הלילה יכול להעלותו מן הרצפה למזבח: .19 ראשית בכורי אדמתך. לו)אף השביעית חייבת בביכורים לז)לכך נאמר אף כאן ״בכורי אדמתך. לז)כיצד? אדם נכנס לתוך שדהו רואה תאנה שבכרה כורך עליה גמי לסימן ומקדישה ואין בכורים אלא משבעת המינין האמורין במקרא לח)ארץ חטה ושעורה וגו׳: לא תבשל גדי. לט)אף עגל ובבש בכלל גדי שאין גדי אלא לשון ולד רך ממה שאתה מוצא בכמה מקומות בתורה שכתוב גדי והוצרך לפרש אחריו עזים בגון מ)אנכי אשלח גדי עזים לט)את גדי העזים, מא)שני גדיי עזים, ללמדך שכל מקום שנ׳ גדי סתם אף עגל ובבש במשמע מב)וכן׳ מקומות נכתב בתורה אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה ואחד לאיסור בישול: .20 הנה אנכי שלח מלאך. מג)כאן נתבשרו שעתידין לחטוא ושכינה אומרת להם מג)כי לא אעלה בקרבך: אשר הכינתי

טו) מכילתא: יז) ספ: יח) ספ: יט) ע׳ יקוע בפסח המכילתא: כ) מנחות ו׳ ג׳ וכמה דוכתי: כא) מכילתא קנהד׳ ס״ב ג׳: כב) ע׳ הוריות י׳: כג) חולין ה׳: כד) קנהדרין ס״ג ג׳: כה) במדבר כ״ג: כו) ע׳ מכילתא חגיגה ז׳: כז) מנחות ס״ה: כח) זבחים פ׳ ח׳ מ׳ ג׳: כט) במדבר כ״ח: ל) מכילתא: לא) מכילתא: לב) מ״ש פ׳ ל׳: לג) ע׳ מכילתא: לד) ויקרא ו׳: לה) ע׳ מגילה כ׳ ד׳: לו) זבחים פ׳ ג׳: לז) זבחים ה׳: לח) ע׳ חולין קי״ב: לט) בכתם ל״ח: מ) ספ כ״ז: מא) מכילתא חולין קט״ו: מב) ע׳ פ״ק: מג) שמות ל״ב:

ג׳ ספס פירש״י סוכו גמותו: יב שמור. המתן: ״ג״ע״ג ✻ במדבר ע״ו כ״ג: ״לשון חסר לשון חב. כיעם״ס: טו לף—למעלה לי׳ בכיע״ב וגם המנ׳ ובבכי דוד ונ״ל כתבו שג׳ זו ולחי ט״ס היה כי הספינית חיכה בזכורים ולפי מה שמעתי מהחכם חסר יוסף ודומם בספסל״ד דפה ועכ״ט לעוויזמהן חפסר לומר שכוחת רש״י קמי עלי בכורי לבור שתי לחם ומענחת העומר הבאים מן הכבורים ומ״ג בעמחית פ״ד שורני ספיחים בשביעית טוטלין שכן ומתרומת הלשכה ופירש״י ספ לפי שסס הפקר ולריך לשמרן ומעני הפיח ומעני הענייס שלא יקבוהו קודם לעומר כדי שיהא העומל בא ומסס: טו שלא תאחר הומיל ופעורה מן המעבר תהא פעורה לף בזכורים לכך נאמר לחסית בכורי לחמתך: בכורי. חדש וכ׳. כיס״כ: ״לף

ס לשון רש״י כיוצא בדבר בפרק שמעון סומל קידושין גא
ס ע׳ רש״י בא ע״א ד״ה ולשמור את הגרעינים

הכנתי. אשר זמנתי לתת לכם זהו פשוטו ומדרשו מ)אל המקום אשר הכנתי כבר מקומי
ניכר כנגדו מא)וזה אחד מן המקראות שאומרים שבית המקדש של מעלה מכוון כנגד של מטה:
21. אל תמר בו. לשון המראה כמו מו)אשר ימרה את פיך: כי לא ישא לפשעכם. אינו
מלומד בכך שהוא מן הכת שאין חוטאין ועוד שהוא שליח ואינו עושה אלא שליחותו: כי שמי
בקרבו. מחובר לראש המקרא השמר מפניו כי שמי משותף בו. ורבותינו אמרו מז)זה
מטטרון ששמו כשם רבו מטטרון בגימטריא שדי: 22. וצרתי. כתרגומו ואעיק: 24. הרס
תהרסם. לאותם אלוהות: מצבותיהם. אבנים שהם מציבין להשתחוות להם: 26. לא תהיה
משכלה. אם תעשה רצוני: משכלה. מפלת נפלים או קוברת את בניה קרויה משכלה:
27. והמתי. כמו והמטתי ותרגומו ואשגש. וכן כל תיבה שפועל שלה בכפל אות אחרונה
כשתהפך לדבר בלשון פעלתי יש מקומות שנוטל אות הכפולה ומדגיש את האות ונוקדו
במלאפום בגון והמותי מגזרת מח)והמם גלגל עגלתו, מט)וסבותי מגזרת נ)וסבב בית אל, נא)דלותי
מגזרת נב)דללו וחרבו, נג)על כפים חקותיך מגזרת נד)חקקי לב, נה)את מי רצותי מגזרת נו)רצין
עזב דלים. והמתרגם והמותי ואקטל טועה הוא, שאלו מגזרת מיתה היה אין ה"א שלו בפתח
ולא מ"ם שלו מודגשת ולא נקודה מלאפום, אלא והמתי כגון נז)והמתה את העם הזה והתי"ו
מודגשת לפי שתבא במקום שתי תוי"ן, האחת נשרשת לפי שאין מיתה בלא תי"ו והאחרת משמשת
כמו אמרתי חטאתי עשיתי, וכן ונתתי התי"ו מודגשת שהיא באה במקום שתים לפי שהיה צריך
שלש תוי"ן שתים ליסוד כמו נח)ביום תת ה' נט)מתת אלהים היא, והשלישית לשמוש: ערף.
שינוסו מפניך ויהפכו לך ערפם: 28. הצרעה. מין שרץ העוף והיתה מכה אותם בעיניהם ומטילה
בהם ארס והם מתים. והצרעה לא עברה את הירדן ס"והחתי והכנעני הם ארץ סיחון ועוג
לפיכך מכל שבע אומות לא מנה כאן אלא אלו. וחוי אף על פי ס)שהוא מעבר הירדן והלאה
שנו רבותינו במסכת סוטה סא) על שפת הירדן עמדה וזרקה בהם מרה: 29. שמטה. ריקנית
מבני אדם לפי שאתם מעט ואין בכם כדי למלאות אותה: ורבה עליך. ותרבה עליך: 30. עד
אשר תפרה. תרבה לשון פרי כמו סב)פרו ורבו: 31. ושתי. לשון השתה והתי"ו מודגשת
מפני שבאה תחת שתים שאין שיתה בלא תי"ו והאחת לשמוש: עד הנהר. פרת: וגרשתמו.
ותגרשם: 33. כי תעבד וגו'. הרי אלו כי משמשין במקום אשר וכן בכמה מקומות סג)וזהו
לשון אי שהוא אחד מארבע לשונות שהכי משמע, סד)וגם מצינו בהרבה מקומות אם משמש
בלשון אשר כמו סה)ואם תקריב מנחת בכורים, שהיא חובה:

כד 1. ואל משה אמר. א)פרשה זו נאמרה קודם עשרת הדברות[ב]בד' בסיון נאמרה לו עלה:
2. ונגש משה לבדו. אל הערפל: 3. ויבא משה ויספר לעם. בו ביום: את כל
דברי ה'. מצות פרישה והגבלה: ואת כל המשפטים. ג)שבע מצות שנצטוו בני נח, ושבת
וכבוד אב ואם [א]ופרה אדומה ודינין שניתנו להם במרה: 4. ויכתב משה. ג)מבראשית ועד
מתן תורה וכתב מצות שנצטוו במרה: וישכם בבקר. ז)בחמשה בסיון: 5. את נערי.
ס)הבכורות: 6. [ב]ויקח משה חצי הדם. ו)מי חלקו מלאך בא וחלקו: באגנת. שני אגנות
אחד

מד)מכוונת: מה)מכת כיס פקודי: מו)יהושע ט': מז)סנהדרין ל"ח ב': מח)יבמות כ"ט: מט)קהלת ג': נ)שמואל ט'
ז': נא)הגלים קע"ז: נב)ישעיה י"ט: נג)סה ע"ט: נד)שמואל ט' י': נה)שמואל ט' י"ב: נו)חיוב כ': נז)במדבר י"ד:
נח)יהושע י': נט)קהלת ג': ס)ע' קוטא ל"ג ג': סא)דף ל"ו: סב)שמואל ט': סג)ע' *כ"ה ג' גטין ל': סד)ויקרא ג':
סה)יהושע ט': ג)ע' מכילתא פ' יתרו פ' ב': ד)ב' ג': ה)מכילתא פ' יתרו: ו)שבת פ"ח: ח)כת"א ע"ג זבחים
קט"ו ב': ט)ויקרא רבה פ"ו:

כתן וסב"ל ומ"כ ומתמיל ד"ח בכורי לחמך. לחם וכ'. ל"ת: יוהמתי—מכה לי כיעל"ווה ומה שמשמש
כתן והכנעני וכפ' שופטים כתב רש"י לשון כרי ומרכי והכנעני הם ארץ כיתון ועוג ים לומר שבארץ
כיתון יצאו מלבד לאמורי הרבה מתים ובארץ עוג הרבה כנענים לכן קבל לשם שמות כנגם שלשות
כיושבות עם כל לחד מהם וקבל לארץ כיתון מתי ולארץ עוג כנעני (ע"ג בדברי קבלת תורה
ה'): יזשמליטו. כילמ"ך:

כד אוע' גטין ס' ב': [ב]ויקח—ומלקו לי כילעוו"ה:

אחד לחצי דם עולה ואחד לחצי דם שלמים להזות אותם על העם. ומכאן ז)למדו רבותינו שנכנסו אבותינו לברית במילה ושבילה [ג]והזאת דמים שאין הזאה בלא טבילה: .7 ספר הברית. ח)[ד]מבראשית ועד מתן תורה ומצות שנצטוו במרה: .8 ויזרק. ענין הזאה ותרגומו ט)[ה]וזרק על מדבחא לכפרא על עמא: .10 וירא את אלהי ישראל. י)נסתכלו והציצו ונתחייבו מיתה אלא שלא רצה הקב"ה לערבב שמחת התורה והמתין לנדב ואביהוא עד יום הנכת המשכן, ולזקנים עד יא)ויהי העם כמתאוננים, ותבער בם אש ה' ותאכל בקצה המחנה, בקציני [ו]שבמחנה: כמעשה לבנת הספיר. יב)היא היתה לפניו בשעת השעבוד לזכור צרתן של ישראל שהיו משועבדים במעשה לבנים: וכעצם השמים לטהר. משנגאלו היה אור וחדוה לפניו: וכעצם. כתרגומו לשון מראה: לטהר. לשון ברור וצלול: .11 ואל אצילי. יג)הם נדב ואביהוא והזקנים: לא שלח ידו. יג)מכלל שהיו ראויים להשתלח בהם יד: ויחזו את האלהים. היו מסתכלין בו בלב גם מתוך אכילה ושתיה כך מדרש תנחומא, ואונקלס[ז] לא תרגם כן. אצילי לשון גדולים כמו יד)ומאציליה קראתיך, טו)ויאצל מן הרוח, טז)שש אמות אצילה: .12 ויאמר ה' אל משה. לאחר מתן תורה: עלה אלי ההרה והיה שם. ארבעים יום: את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורתם. כל שש מאות ושלש עשרה מצות בכלל עשרת הדברות הן, ורבינו סעדיה [ח]פירש באזהרות שיסד לכל דבור ודבור מצות התלויות בו: .13 ויקם משה ויהושע משרתו. לא ידעתי מה טיבו של יהושע כאן. ואומר אני שהיה התלמיד טלוה לרב עד מקום הגבלת תחומי ההר שאינו רשאי לילך משם והלאה ומשם ויעל משה לבדו אל הר האלהים ויהושע נטה שם אהלו ונתעכב שם כל ארבעים יום שכן מצינו בשיורד משה יז)וישמע יהושע את קול העם ברעה, למדנו שלא היה יהושע עמהם: .14 ואל הזקנים אמר. בצאתו מן המחנה: שבו לנו בזה. והתעכבו כאן עם שאר העם במחנה להיות נכונים לשפוט לכל איש ריבו: חור. בנה של מרים היה ואביו כלב בן יפונה שנאמר יח)ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור, אפרת זו מרים כדאיתא בסוטה יט): מי בעל דברים. מי שיש לו דין: .16 ויכסהו הענן. רבותינו כ)חולקין בדבר. יש מהם אומרים[ט] אלו ששה ימים שמר"ח ('עד עצרת יום מתן תורה), ויכסהו הענן להר, ויקרא אל משה ביום השביעי לומר עשרת הדברות ומשה וכל ישראל עומדים אלא שהלק הכתוב כבוד למשה. ויש אומרים ויכסהו הענן למשה ששת ימים לאחר עשרת הדברות [י]והם היו בתחלת ארבעים יום שעלה משה לקבל לוחות ולמדך שכל הנכנס למחנה שכינה טעון פרישה ששה ימים: .18 בתוך הענן. כא)ענן זה כמין עשן הוא ועשה לו הקב"ה למשה [יב]שביל בתוכו:

חסלת פרשת משפטים. ויקחו

ז)כריתות ע': ח)ע' לעיל פסוק ד': ט)ע' כריתות ט' יומא נ"ו ב': י)ע' חגיגה ע' בהעלתך: יא)במדבר י"א: יב)ע' יבמות קוכא ע' ד' ויקהל כבא ע' כ"ג: יג)חגיגה ע' בהעלתך ע"א חגיגה ע' לחקי ובמ ויקהל כבא ע' לחקי: יד)ישעיה מ"ח: טו)במדבר י"ח: טז)יחזקאל מ"ח: יז)שמות ל"ב: יח)ד"ה ט' ג': יט)רש"י ט' ג': כ)יומא ד': כא)שם:

ג)וכרלמת. כ"ל: [ד]ע' תוס' גטין ס' ד"ה תורה: [ה]וזרק על עמא. כילע"ז: [ו]שבסס. כ"י: [ז]ע' [*]בכורות י"ז שסיכם שם כתבג' שבעו ונזו הסכימה כאלו אכלו ושבעו: [ח]ע' בלוקטיס: [ט]כ"ע מומר קודם עמדת הסדבות סיס ושסה יניס הללו סס שסה יניס שמחס מוסם עד יום ונתן תורס וכו' קבלוס ונסה וכל יסכלל עומדים לקבל עמדת הדבות כלומרין אבני ולא יסיס לך מפי הגבורה שנענוס ולמה כך עלה כדי לקבל את הלוחות זלא היס סס פריסה כלל: ויכסהו הענן לכה. ולא למשה שהרי כל לותן שסה יניס עלה ויכל בהסכמה לומר להם לחם לחתי אשר עשיתי לעלים ויסב ונשה את דברי הענ ולענה נאמר לו לך אל הענ וקבלתם ולענה לך כל הענ בעל בעש ולא בא הכתוב לומר ויקרא אל ונשה לבדו אלא למלוק לו כבוד: 'על—תורס גי' י"ל וכ"י ל': [י]זס ונעשה היס לחקר י' דבות שהיו תהלה לאדבעים יום דברי ר"י הגלילי כלומר אי אתה יכול לומר ויכסהו להר ולא לונשה ואלו שסה יניס הן שהיו נב"ח שבאו לסיני עד יום ונתן תורס ואין כאן פריסה כלל לונשה שהרי לותן שסה יניס עלה ויכל בהסכמה להזהירן על פריסתם נן המשה ונלות הגבלה זאת לא תלמוד לפי שזס ונעשה היס אחר י' הדבות שהתלת נ' יום שנכנס למחנה שכינה להיות שס עם ד' ולקבל הלוחות: [יב]תוספ. כ"ו:

כריתות ע' ע"ב איתמר נמי, והרמב"ם ז"ל ע"ב בפרק בכורי כתוב ע"ב והרמב"ם ברוים והגהות ברוים ע"ב

כה 2. ויקחו לי תרומה. לי. לשמי: תרומה. ס)הפרשה, יפרישו לי ממונם נדבה: ידבנו לבו. לשון נדבה והוא לשון רצון טוב א)פיישנ"ט[1] בלעז: תקחו את תרומתי. אמרו רבותינו[3] שלש תרומות אמורות כאן, אחת תרומת בקע לגלגלת שנעשו מהם האדנים כמו שמפורש באלה פקודיו[3] ואחת תרומת המזבה בקע לגלגלת לקופות לקנות מהן קרבנות צבור ואחת תרומת המשכן נדבת כל אחד ואחד.[2] י"ג דברים האמורים בענין כולם הוצרכו למלאכת המשכן או לבגדי כהונה כשתדקדק בהם: 3. זהב וכסף ונחשת וגו'. כלם באו בנדבה איש איש מה שנדבו לבו חוץ מן הכסף שבא בשוה מחצית השקל לכל אחד, ולא מצינו בכל מלאכת המשכן שהוצרך שם כסף יותר [3]שנאמר ז)וכסף פקודי העדה וגו' בקע לגלגלת וגו' ושאר הכסף הבא שם בנדבה עשאוהו לכלי שרת: 4. ותכלת. ס)צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק: וארגמן. צמר צבוע ממין צבע ששמו ארגמן: ושש. ו)הוא פשתן: ועזים. [1]נוצה של עזים, לכך תרגם אונקלס ומעזי, הבא מן העזים ולא עזים עצמם שתרגם של עזים עזיא: 5. מאדמים. צבועות היו אדום לאחר עבודן: תחשים. ז)מין חיה, ולא היתה אלא לשעה, והרבה גוזים היו לה לכך מתרגם ססגונא שֵׁשׁ ומתפאר בגווניו שלו: ועצי שטים. ומאין היו להם במדבר? פירש רבי תנחומא ח)ויעקב אבינו צפה ברוח הקדש שעתידין ישראל לבנות משכן במדבר והביא ארזים למצרים ונטעם וצוה לבניו ליטלם עמהם כשיצאו ממצרים: 6. שמן למאר. שמן זית זך להעלות נר תמיד: בשמים לשמן המשחה. שנעשה למשוח כלי המשכן והמשכן לקדשו והוצרכו לו בשמים כמו שמפורש ט)בכי תשא: ולקטרת הסמים. שהיו מקטירין בכל ערב ובקר כמו שמפורש ט)בואתה תצוה, ולשון קטרת העלאת קיטור ותמרת עשן: 7. אבני שהם. שתים הוצרכו שם לצורך האפוד האמור בואתה תצוה: מלאים. על שם שעושין להם בזהב מושב במין גומא ונותנין האבן שם למלאות הגומא קרויים אבני מלואים ומקום המושב קרוי י)משבצת: לאפד ולחשן. אבני השהם לאפוד ואבני המלאים לחשן, וחשן ואפוד מפורשים בואתה תצוה והם מיני תכשיט: 8. ועשו לי מקדש. ועשו לשמי בית קדושה: 9. ככל אשר אני מראה אותך. י)כאן את תבנית המשכן, המקרא הזה מחובר למקרא שלמעלה הימנו ועשו לי מקדש ככל אשר אני מראה אותך: וכן תעשו. יא)לדורות, אם יאבד אחד מן הכלים או כשתעשו לי כלי בית עולמים כגון שולחנות ומנורות וכיורות ומכונות שעשה שלמה בתבנית אלו תעשו אותם, ואם לא היה המקרא מחובר למעלה הימנו לא היה לו לכתוב וכן תעשו אלא כן תעשו והיה מדבר על עשיית אהל מועד וכליו: 10. ועשו ארון. בעין ארונות שעושים בלא רגלים עשוים כמין ארגז יג)שקורין אישקרי"ן[2] בלעז יושב על שוליו: 11. מבית ומחוץ תצפנו. יד)שלשה ארונות עשה בצלאל שנים של זהב ואחד של עץ ארבע כתלים ושולים לכל אחד ופתוחים מלמעלה, נתן של עץ בתוך של זהב ושל זהב בתוך של עץ וחפה שפתו העליונה בזהב נמצא מצופה מבית ומחוץ: זר זהב. טו)[ה]כמין כתר מוקף לו סביב למעלה משפתו [1]שעשה הארון החיצון גבוה מן הפנימי עד שעלה למול עובי הכפורת ולמעלה הימנו משהו וכשהכפרת שוכב על עובי הכתלים עולה הזר למעלה מכל עובי הכפרת

כל

כה ס)כתי"ב: ב)יכומכני מקליס פ' ס': ג)שמות ל"ח: ד)שם: ה)ע' מנחות מ"ד: ו)תוספתא דמנחות פ' ט': ז)ע' שבת כ"ח ס' וב' וגם מנחומא: ח)ע"ג ב"ר פ' ל"ד ולקמן בכתי כ"ר פ"ו: ט)שמות ל': י)ע' *שמות ל"ח: יא)ע' מנחות כ"ע: יב)מכהדרין ע"ז ב': יג)*מגילה כ"ד ב': יד)יכומכל' מקליס פ' ו' יומא ע"ב ב' בדמ"ס פ' ז': טו)ע' יומא ע"ב ב':

כה א)ל' אפייסמנ"ט[1] (כבראשית ל"ג י' וכויקרא י"ט ס'): [2]שהתנדבו י"ג דברים המפורשים בענין זהב וכסף וכל המעורן בענין כולם סולכהו וכ'. כילע"ז ד"ה: למלאכת—בשם לי כי"ל: [3]ממה שמפורש: כיעב"ר: [1]למר של עזים קרוי גולם לפי שמלין לך כמלא למר *מנחות ל"ט ב': [2]זה העולם הזה עולה למעלה על עובי הכפרת ומשהו בגובה מילון להיות זר לכפרת ומשהו לקמנר כ' יהושע בעובי שולי המילון קלנר וזה לא תייבי כלל: [1]ולימו עד בעובי כותלי המלון שעשה וכ. כיש"כ:

[1] apaisement: [2] escrin, écrin (לין שמוקקעטכטן):

כל שהוא והוא סימן לכתף תורה: 12. ויצקת. לשון התכה כתרגומו: פעמתיו. כתרגומו זויתיה. ובזויות העליונות סמוך לכפרת היו נתונות שתים מכאן ושתים מכאן לרחבו של ארון והבדים נתונים בהם וארכו של ארון מפסיק בין הבדים אמתים וחצי בין בד לבד שיהיו שני בני אדם הנושאין את הארון מהלכין ביניהם ׳וכן מפורש במנחות (עז)בפ׳ שתי הלחם: ושתי טבעת על צלעו האחת. הן הן ארבע טבעות שבתחלת המקרא ופירש לך היכן היו, והו״ו זו יתירה היא ופתרונו כמו שתי טבעות ויש לך לישבה כן ושתי מן הטבעות האלו על צלעו האחת: צלעו. צדו: 13. בדי. מוטות: 15. לא יסרו ממנו. (יז)לעולם: 16. ונתת אל הארן. כמו בארון: העדת. (יח)התורה שהיא לעדות ביני וביניכם שצויתי אתכם מצוות הכתובות בה: 17. כפרת. כסוי על הארון שהיה פתוח מלמעלה ומניחו עליו כמין דף: אמתים וחצי ארכה. כארכו של ארון ורחבה כרחבו של ארון ומונחת על עובי הכותלים ארבעתם ואף על פי שלא נתן שיעור לעביה פירשו רבותינו (יט) שהיה עביה טפח: 18. כרבים. כ)דמות פרצוף תינוק להם: מקשה תעשה. שלא תעשם בפני עצמם ותחברם בראשי הכפרת לאחר עשייתם כמעשה צורפים שקורין״ן שולד״יר׳ בלעז. אלא הטיל זהב הרבה בתחילת עשית הכפרת והכה בפטיש ובקורנס באמצע וראשין בולטין למעל והצייר הכרובים בכליטת קצותיו: מקשה. ״בטדי״ץ[2] בלעז, כמו כמ)רא לדא נקשן: קצות הכפרת. ראשי הכפרת: 19. ועשה כרוב אחד מקצה. שלא תאמר שנים כרובים לכל קצה וקצה לכך הוצרך לפרש כרוב אחד מקצה מזה מן הכפרת עצמה תעשו את הכרובים זהו פירוש של מקשה תעשה אותם שלא תעשה בפני עצמם ותחברם לכפרת: 20. פרשי כנפים. שלא תעשה כנפיהם שוכבים אלא פרושים וגבוהים למעלה אצל ראשיהם שיהא עשרה טפחים בהלל שבין הכנפים לכפרת כדאיתא בסוכה(כג): 21. ואל הארן תתן את העדת. לא ידעתי למה נכפל שהרי כבר נאמר ונתת אל הארון את העדות ויש לומר כג)שבא ללמד שבעודו ארון לבדו בלא כפרת יתן תחלה העדות לתוכו ואחר כך יתן את הכפרת עליו וכן מצינו בשהקים את המשכן נאמר כד)ויתן את העדות אל הארון ואחר כך ויושם את הכפרת על הארון מלמעלה: 22. ונועדתי. ״כשאקבע מועד לך לדבר עמך אותו מקום אקבע למועד שאבא שם לדבר אליך: ודברתי אתך מעל הכפרת. כה)ובמקום אחר הוא אומר כו)ודבר ה׳ אליו מאהל מועד לאמר זה המשכן מחוץ לפרכת נמצאו שני כתובים מכחישין זה את זה בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם כז)ובבא משה אל אהל מועד, וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפורת וגו׳, משה היה נכנס למשכן וכיון שבא בתוך הפתח קול יורד מן השמים לבין הכרובים ומשה יוצא ונשמע למשה באהל מועד: ואת כל אשר אצוה אותך אל בני ישראל. ׳הרי ו״ן יתירה וטפלה וכמוה הרבה במקרא ״וכה תפתר ואת אשר אדבר עמך שם את כל אשר אצוה אותך אל בני ישראל הוא: 23. קמטו. ״גובה רגליו עם עובי השלחן: 24. זר זהב. כמ)סימן לכתר מלכות שהשלחן שם עושר וגדולה כמו שאומרים שלחן מלכים: 25. מסגרת. כתרגומו גדנפא. ונחלקו חכמי ישראל בדבר כע)יש אומרים למעלה היתה סביב לשלחן כמו לבזבזין שבשפת שלחן שרים ויש אומרים למטה היתה תקועה מרגל לרגל בארבע רוחות השלחן ודף השלחן שוכב על אותה מסגרת: ועשית זר זהב למסגרתו. הוא זר

האמור

כז) דף כ״ח ב׳: יז) ע׳ יומא ע״ב בדע״ה פ׳ ז׳: יח) מנחׄ פ׳ פקודי וע״ב יקוע פ׳ בהעלתך: יט) סוכה ה׳: כ) סה פ׳ ב׳: כמ) לניעלׄ ה׳: כב) ף ה׳ ב׳: כג) ע׳ יכומלמי בקליס פ׳ ו׳: כד) שמות מ׳: כה) ע׳ קפני פ׳ כתה: כו) ויקרא א׳: כז) במדבר ז׳: כח) ע׳ יומא ע״ב ב׳: כט) ענחומ כ״ו:

׳וכן — סלמס ל׳ בכ״י: ״ בלשון כנען פריפור. כי״ס: ״״בטרין. כי״ס ל״ו: ״״ע״ב לקמן * כ״ט ע״ב: ׳כלמה סלמפני דמ״י היה כתוב ומת בוי״ו וכן בלמה מפיכום סרמב״ע ומסזקוני: בכיס״כ כ׳ ומת—סום וכני״ו מלמתי מוסמת למכת „את כל אסר אנוכי את כתיב בלא ויו (ע״כ גם בכ״י סכיס ביד סמכס כוו״ס) לומר ולבתי אתך מעל הכפרת ומסו את כל אסר אנוכי מדבר אתך אל בני ישראל ״ואת אסר אנוכי מדבר אתך אל בני ישראל סום ומס״ל. כי״ל: ״ע׳ תוס׳ פסחים ק״ט ב׳ ד״ה למחת:

---

[1] souder (סלמעהען): [2] battu (געשלאגען, געהעמערט):

האמור למעלה ופירש לך כאן שעל המסגרת היתה: .27 לעמת המסגרת תהיין השבעת. ברגלים תקועות כנגד ראשי המסגרת: לבתים לבדים. "אותן שבעות יהו בתים להבנים בהן הבדים: לבתים. "לצורך בתים: לבדים. כתרגומו אתרא לאריחיא: .28 ונשא בם. לשון נפעל, יהיה נשא בם את השלחן: .29 ועשית קערתיו וכפתיו. ל)קערותיו זה "דפוס שהיה עשוי כדפוס הלחם לא)והלחם היה עשוי כמין תיבה פרוצה משתי רוחותיה שולים לו למטה לג)וקופל מבאן ומבאן כלפי מעלה כמין כותלים, ולכך קרוי לחם הפנים שיש לו פנים רואין לכאן ולכאן לצדי הבית מזה ומזה, וגותן ארכו לרחבו של שלחן וכותליו זקופים כנגד שפת השלחן והיה עשוי לו לג)דפוס זהב ודפוס ברזל בשל ברזל הוא נאפה וכשמוציאו מן התנור נותנו בשל זהב עד למחר בשבת שמסדרו על השלחן ואותו דפוס קרוי קערה: וכפתיו לד). בזכין שנותנין בהם לבונה שתים היו לשני קומצי לבונה שנותנין על שתי המערכות שנאמר לה)ונתת על המערכת לבונה זכה: וקשותיו. הן כמין לו)חצאי קנים חלולים הנסדקין לארכן דוגמתן עושה של זהב ומסדר ג' על ראש כל לחם שישב "לחם האחד על גבי אותן הקנים ומבדילין בין לחם ללחם כדי שתבנם הרוח ביניהם ולא יתעפשו "ובלשון ערבי כל דבר חלול קרוי "קש"וא: ומנקיותיו. תרגומו ומבילתיה הן לז)סניפים כמין יתדות זהב עומדין בארץ וגבוהים עד למעלה מן השלחן הרבה כנגד גובה מערכת הלחם ומשוצלים "ששה "פצולים זה למעלה מזה וראשי הקנים שבין לחם ללחם סמוכין על אותן פצולין כדי שלא יכבד משא הלחם העליונים על התחתונים וישברו ולשון מבילתיה סובלותיו כמו לח)נלאיתי הכיל. אבל לשון מנקיות איני יודע איך נופל על סניפין "ויש מחכמי ישראל אומרים לט)קשותיו אלו סניפין שמקשין אותו ומחזיקים אותו שלא ישבר, ומנקיותיו אלו הקנים שמנקין אותו שלא יתעפש, אבל אונקלס שתרגם ומבילתיה היה שונה כדברי האומר מנקיות הן סניפין: אשר יסך בהן. "אשר יכוסה בהן" ועל קשותיו הוא אומר אשר יוסך שהיו עליו כמין סכך וכסוי וכן במקום אחר מ) הוא אומר מא)ואת קשות הנסך וזה" וזה יוסך והנסך לשון סכך וכסוי הם: .30 לחם פנים. שהיו לו פנים כמו שפירשתי ומנין הלחם זסדר מערכותיו מפורשים מג)באמור אל הכהנים: .31 מקשה תיעשה המנורה. מג)שלא יעשנה חוליות ולא יעשה קניה ונרותיה איברים איברים ואחר כך ידביקם כדרך הצורפים שקורין שולדיר"י בלעז אלא כולה באה מהתיכה אחת ומקיש בקורנס וחותך בכלי האומנות ומפריד הקנים אילך ואילך: מקשה. תרגומו נגיד לשון המשכה שממשיך את האיברים מן העשת" לכאן ולכאן בהקשת הקורנס מג)ולשון מקשה "מכת קורנס בטדר"ץ[2] בלעז

ל)מנחות ל"ז: לח)סם ל"ד ב': לט)סם ל"ו: לג)ע' סם ל"ד: לד)סם ל"ז: לה)ויקרא כ"ד: לו)ע' מנחות ל"ו: לז)ע' סם: לח)יחזקאל ו': לט)מנחות ל"ז: מ)ע"ב שמות ל"ז: מא)במדבר ד': מב)ויקרא כ"ד: מג)ע' שבתי פ' בהעלתך:

"כלומר לסיות הטבעות בתים לבדים (ותו לא). כיס"כ: "לצורך בתים לבדים (ותו לא). כילעמ"וו: "לפום פורענ"ת בל': כמין תיבה פרוצה. שניטל כפויס ושתי דפנותיהן זו כנגד זו כך הלחם היו לו שתי דפנות ושוליס רחבים כזה [illegible]: וקופל כמו כופל *מנחות ע"ה ב': "הלחם לחכה. כי"ם וכן הגיס הרז"מ: "ובלשון רבו'. כי"ם (כ"ל בלשון רבותיו ובכיתה על שם שלמדו בבתהכנסת פ"ת ב' שלי קפוה למר כ"י כלי שרת וכן הוא לומר ולא קשות הכתוב): "קשויו. כיע"ל: קנצח. ד"ר וע' ברחב"ע שם שהביא מכי' נתן בערך הערוך וע' בשזהבי לחכר עמד ליעין בערך לנקרו לף ללא נזרך כי שם שהביא הרחב"ע לא מצא כלל בערוך שלפניו: "הלחם. כיס"כ ושמז' גרסי מושם: בשמ"ג הכ' ומצולים פצולים ותיבת המפכר ל': "המצולים. לתת רחבי הקנים בלותן פצולים וסרבה פצולים יש בהן לעניין הקנים: כא)ע' תום' מנחות ל"ו ב' ד"ה לח היה הלחם מלא מלינו ומחלוקת זו בשם שלמו וע' בפירוש כ' הלי נאון לערכות שהביא בשם' ומכאיהן "דקא גרסינן בשנחות וכ' ומנקיותיו הלו בניפין קשותיו הלו קנין" והוא בפירוש הרחשון הרכ"י: כב)שמ"ג כך הכ' הלחם יסך בהן על הקשות הוא לומר הלחם יסך וכן הוא לומר קשות הנסך לפי שם שלמדנו שהם הקנים המלולים פתרונם לשון סכך שהן על הלחם כמו סכך: כג)שהכהן בהן את הלחם. שעל הלחם מסכין הקנים בין חלם לחבירתה: כד)וזהו יסך. כי"ם: הרז"מ מוחק תיבות וזה וזה יוסך: כה)עשיתה תחיכה שלימה ומכה בקורכם על שילחו ממנו כל כלים *מנחות ל"ז ב' (עשת פירש' בשם"ם ס' י"ל): כו)משמע תחיכה לחת כדמתרג' נגיד משוך שממשך הכל ממחיכה לחת משקה

[1] souder (לחלעטען): [2] battu (געשלאגען, געהעממערט):

בלעז, כמו (ל)דא לדא נקשן: תיעשה המנורה. (מ)מאליה, לפי שהיה משה מתקשה בה אמר לו הקב"ה השלך את הככר לאור והיא נעשית מאליה לכך לא נכתב תעשה: ירכה. הוא הרגל שלמטה העשוי כמין תיבה ושלשה רגלים יוצאין הימנה ולמטה: וקנה. הקנה האמצעי שלה העולה באמצע הירך זקוף כלפי מעלה ועליו נר האמצעי עשוי כמין בוך לצוק השמן לתוכו ולתת הפתילה: גביעיה. הן כמין כוסות[כ] שעושין מזכוכית ארוכים וקצרים וקורין להם (מ)מדיר"ניש[1] בלעז, ואלו עשויין של זהב ובולטין ויוצאין מכל קנה וקנה כמנין שנתן בהם הכתוב ולא היו בה אלא לנוי: כפתריה. כמין תפוחים היו עגולין סביב בולטין סביבות הקנה האמצעי כדרך שעושין למנורות שלפני השרים וקורין להם פומיל"ש[2] בלעז, [כא]ומנין שלהם כתוב בפרשה כמה בפתורים בולטין ממנה וכמה חלק בין כפתור לכפתור: ופרחיה. ציורין עשויין בה כמין פרחין: ממנה יהיו. הכל מקשה יוצא מתוך חתיכת העשת ולא יעשה לבדם ודביקם: 32. יצאים מצדיה. לכאן ולכאן באלכסון נמשכים ועולין עד כנגד גבהה של מנורה שהוא קנה האמצעי ויוצאין מתוך קנה האמצעי זה למעלה מזה התחתון ארוך ושל מעלה קצר הימנו והעליון קצר הימנו לפי שהיה גובה ראשיהן שוה לגבהו של קנה האמצעי השביעי שממנו יוצאים הששה קנים: 33. משקדים. כתרגומו מצויירים היו כדרך שעושין לכלי כסף וזהב שקורים [כב]נ"יל"ר[3] בלעז: שלשה גביעים. בולטין מכל קנה וקנה, כפתר ופרח היה לכל קנה וקנה: 34. ובמנרה ארבעה גביעים. בגופה של מנורה היו ארבעה גביעים אחד בולט בה למטה מן הקנים והשלישה למעלה מן יציאת הקנים היוצאין מצדיה: משקדים כפתריה ופרחיה. (נ)זה אחד מחמשה מקראות שאין להם הכרע[ל] אין ידוע אם גביעים משוקדים או משוקדים כפתוריה ופרחיה: 35. וכפתר תחת שני הקנים. מתוך הכפתר היו הקנים נמשכים משני צדיה אילך ואילך. כך שנינו (מ)בתלאכת המשכן גבהה של מנורה י"ח טפחים הרגלים והפרח שלשה טפחים הוא הפרח האמור בירך שנאמר (נ)עד ירכה עד פרחה וטפחים חלק[לא] וטפח שבו גביע מהארבעה גביעים וכפתור ופרח משני כפתורים ושני פרחים האמורים במנורה עצמה שנאמר משוקדים כפתוריה ופרחיה למדנו שהיו בקנה שני כפתורים ושני פרחים לבד מן השלישה כפתורים שהקנים נמשכין מתוכן שנאמר וכפתר תחת שני הקנים וגומר וטפחים חלק וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנו אילך ואילך נמשכים ועולים כנגד גבהה של מנורה [לב]טפח חלק וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנו [לג]וטפח חלק וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנו ונמשכים ועולין כנגד גבהה של מנורה וטפחים חלק נשתיירו שם שלשה טפחים שבהם שלשה גביעים וכפתור ופרח נמצאו גביעים כ"ב י"ח לששה קנים שלשה לכל אחד ואחד וארבעה בגופה של מנורה הרי כ"ב ואחד עשר כפתורים ששה בששת הקנים ושלשה בגופה של מנורה שהקנים יוצאים מהם ושנים עוד במנורה שנאמר משוקדים כפתוריה ומיעוט כפתורים שנים האחד למטה אצל הירך והאחד בג' טפחים העליונים עם ג' הגביעים ותשעה פרחים היו לה ששה לששת הקנים שנאמר בקנה האחד כפתור ופרח ושלישה למנורה שנאמר משוקדים כפתריה ופרחיה ומיעוט פרחים שנים ואחד האמור בפרשת בהעלותך (כ)עד ירכה עד פרחה, ואם תדקדק במשנה זו הכתובה למעלה

(מד) לגיל"ל ה': (מה) מכת' פ' שמיני וע' בהעלתך: (מו) ע"ג *בלתם' ע"ל ג': (מז) ויומא כ"ב: (מח) בלה"ע פ' י', וגם מנחות כ"ח ב': (מט) במדבר ה': נ) במדבר ח':

מנחות בגד המעוכם ונהלם כלכתב ולחכתיה לח לגל נקבן * ומנחות כ"ח ב': [כ] כוניני כוסות אלכסנדריים. מכעשים בחלכסנדריה של מלריים ולחוכין וקלרין הן (מ"ל ב"ל ולריס, קלר בסף הרחב, ועי' ברוב"ם שכתב כוסות שמיסם רקב ושולימס קלריס) וקרוין מדלכ"ם[1] * שם: [כא]ומנין שלהם כתיב בפרשה ואני עתיד לפרש כמה כפתורים וכו'. כ' ס' הזכרון ונפקום אחל: [כב]ע' לקמן * ב"ב פס' ל': [לא]לגעת היכן הן טוטין: [לא]בלא שום שום טוכה: [לב]ופפייס. כיס"כ: [לג]אילך ואילך ועפפייס אלל ועפח כפתור ושני קנים העליונים יולאים ומנמו

[1] maderins (לחיינע נחמעטונג עריקנעזעצט): [2] pommels, pommettes (לחפעלעזעלמיגע ניעדרלחעזען):
[3] neiller:

למעלה תמצאם כמנינם איש איש במקומו לו: .37 את נרתיה לח. כמין מזכין שנותנין בתוכן השמן והפתילות: והאיר על עבר פניה. נא)עשה פי ששת הנרות שבראשי הקנים היוצאים מצדיה מסובים כלפי האמצעי כדי שיהיו הנרות כשתדליקם מאירים אל עבר פניה מוסב אורם אל צד פני הקנה האמצעי שהוא נוף המנורה: .38 ומלקחיה. הם הצבתות העשויין ליקח בהם הפתילה מתוך השמן לישבן ולמשכן בפי הנרות ועל שם שלוקחים בהם קרויים מלקחים, וצבתהא שתרגם אונקלס לשון צבת טנייל"ש1 בלעז: ומחתתיה. נג)הם כמין מזכין קטנים שחותה בהן את האפר שבנר בבקר בבקר כשהוא מטיב את הנרות מאפר הפתילות שדלקו הלילה וכבו ולשון מחתה פויישר"יא2 בלעז כמו נג)לחתות אש מיקוד: .39 ככר זהב טהור. נד)שלא יהיה משקלה עם כל כליה אלא ככר לא פחות ולא יותר נה)והכבר של חול ששים מנה ושל קדש היה כפול ק"ך מנה והמנה הוא ליטרא ששוקלין בה כסף למשקל קולוניא והם מאה זהובים, עשרים וחמשה סלעים לו וחסלע ארבעה זהובים: .40 וראה ועשה. נו)ראה כאן בהר תבנית שאני מראה אותך מגיד שנתקשה משה במעשה המנורה עד שהראה לו הקב"ה מנורה של אש: אשר אתה מראה. כתרגומו דאת מתחזי בטורא, אלו היה נקוד מראה בפתח היה פתרונו אתה מראה לאחרים עכשיו שנקוד חטף קמץ לז פתרונו דאת מתחזי, שאחרים מראים לך לח(שהנקוד מפריד בין עושה לנעשה):

כו .1 **ואת המשכן תעשה עשר יריעת.** להיות לו לגג ולמחיצות מחוץ לקרשים שהיריעות תלויות מאחוריהן לכסותן: שש משזר ותכלת וארגמן ותלעת שני ס). הרי ארבעה מינין בכל חוט וחוט אחד של פשתן ושלישה של צמר א וכל חוט וחוט כפול ו' הרי ארבעה מינין כשהן שזורין יחד כ"ד כפלים לחוט: כרבים מעשה חשב. ג)כרובים היו מצויירין בהם באריגתן2 ולא ברקימה שהוא מעשה מחט אלא באריגה בשני כותלים פרצוף אחד מכאן ופרצוף אחד מכאן, ארי מצד זה ונשר מצד זה כמו שאורגין חגורות של משי שקורין בלעז3 פיישי"שא3: .3 **תהיין חברת.** תופרן במחט זו בצד זו חמש לבד וחמש לבד: אשה אל אחתה. כך דרך המקרא לדבר בדבר שהוא לשון נקבה ובדבר שהוא לשון זכר אומר איש אל אחיו כמו שנאמר בכרובים ג)ופניהם איש אל אחיו: .4 **ללאת.** לצול"ש4 בלעז וכן תרגם אונקלס ענובין לשון עניבה: **מקצה בחברת.** באותה יריעה שבסוף החבור, קבוצת חמשת היריעות קרויה חוברת: **וכן תעשה בשפת היריעה הקיצונה במחברת השנית.** באותה יריעה שהיא קיצונה לשון קצה כלומר לסוף החוברת: .5 **מקבילת הללאת אשה אל אחתה.** שמור שתעשה הלולאות כמדה אחת מכוונת הבדלתן זו מזו וכמדתן ביריעה זו כן יהא בחברתה כשתפרוש חוברת אצל חוברת יהיו הלולאות של יריעה זו מכוונות כנגד לולאות של זו, וזהו לשון מקבילות זו כנגד של זו, תרגומו של נגד לקבל. היריעות ארכן כ"ח ורחבן ארבע וכשחבר חמש יריעות יחד נמצא רחבן עשרים וכן החוברת השנית, והמשכן ארכו שלשים מן המזרח למערב שנאמר ז)עשרים קרשים לפאת נגב תימנה וכן לצפון וכל קרש אמה וחצי האמה הרי שלשים מן המזרח למערב, רוחב המשכן מן הצפון לדרום עשר אמות שנאמר ולירכתי המשכן ימה וגו' ושני קרשים למקוצעות הרי ד עשר.

ובמקומם

כא)ע"ג *בעמדכ ח' ב': כב)ע"ג *בעמדכ ד' ע': כג)יסעיים ל': כד)ע' מנחות פ"ח ב': כה)בכוכום ה': כו)ע' מנחות כ"ט ע' קסבי פ' בהעלתך:

כו א)ע' יומא ע"ח ב' וגם בדמ"ח פ"ב: ב)ע' יומא ע"ג ב' ויקרא' סקליס פ' מ': ג)שמות כ"ה: ד)שמות ל"ו:

לילך וחילך כשחייכו שם וכו'. כיס"ך: לד וסיח מלוייכת לעגלה בזה סקלף כסלכתם ליוב מצוחב. כיס"ך: לה בכסא של קנה וקנה סיה כך למד כעין זה ושם נותנין שמן ופתילות * ומנחות כ"ח: לו ע' * לעגיל כ"ח ב': לז ומתוכנס. כי"ל: לח שסקנך—לנעשם ג' כי"ע ו"ל:

כו א וכל עין ועין מוטו כפול שמם שרי ד' מוטין כשהן וכו'. כיעם"ך: ב מוסב מעשה חושב. סיה לה לכיעה שתי קיכות ושתי לולות של שתי קיכותיס לין דומות זו לזו שעושים שוגלד זה לתי ומלד זה כשר כמו לחגורות של ומשי וטייטו שני סלכותיס לשבל רוקס כלולתו ומכאן כך לולתו ומכאן: ג פיסם. כי"ל: פיסם. כיע"ח: ד עשר לחמות לשמונה קלשים חלק שמני לחמות ומשם ומכשים עוגבי

---

1 tenailles (נאזענגע): 2 puisoir (לויז שעפפלעפפעל): 3 passée (געווירקט): 4 lacis (שלייפע):

ובמקומם אפרישם למקראות הללו. נותן היריעות ארכן לרחבו של משכן, עשר אמות אמצעיות לגג חלל רוחב המשכן ואמה מכאן ואמה מכאן לעובי ראשי הקרשים שעובים אמה נשתיירו ט"ז אמה ח' לצפון וח' לדרום מכסות קומת הקרשים שגבהן עשר נמצאו שתי אמות התחתונות מגולות. רחבן של יריעות ארבעים אמה כשהן מחוברות עשרים אמה לחוברת, שלישים מהן לגג חלל המשכן לארכו ואמה כנגד עובי ראשי הקרשים שבמערב ואמה לכסות עובי העמודים שבמזרח שלא היו קרשים במזרח אלא [ה]ארבעה עמודים שהמסך פרוש ותלוי בווין שבהן כמין וילון נשתיירו שמונה אמות התלויין על אחורי [ו]המשכן שבמערב ושתי אמות התחתונות מגולות, זו מצאתי בברייתא [ז]דארבעים ותשע מדות. אבל במסכת שבת[ח]) אין היריעות מכסות את עמודי המזרח ותשע אמות תלויות אחורי המשכן והכתוב בפרשה זו מסייענו ונתת את הפרכת תחת הקרסים [ט]ואם כדברי הברייתא הזאת נמצאת פרוכת משוכה מן הקרסים ולמערב אמה: 6. קרסי זהב. פירמי"לשי"ר בלע"ז ומכניסין ראשן אחד בלולאות שבחוברת זו וראשן אחד בלולאות שבחוברת זו ומחברן בהן: 7. יריעת עזים[י]. מנוצה של עזים: לאהל על המשכן. לפרוש אותן על היריעות התחתונות: 8. שלשים באמה. ו)שכשנותן ארכן לרוחב המשכן כמו שנתן את הראשונות נמצאו אלו עודפות אמה מכאן ואמה מכאן [כ]לכסות אחת מהשתי אמות שנשארו מגולות מן הקרשים והאמה התחתונה של קרש שאין היריעה מכסה אותו היא האמה התחובה בנקב הארן שהאדנים גבהן אמה: 9. וכפלת את היריעה הששית. העודפת באלו העליונות יותר מן התחתונות: אל מול פני האהל. חצי רחבה היה תלוי וכפול על המסך שבמזרח כנגד הפתח, דומה לכלה צנועה המכוסה בצעיף על פניה: 12. וסרח העדף ביריעת האהל. על יריעות המשכן. יריעות האהל הן העליונות של עזים שקרויים אהל כמו שאמר בהם ז)לאהל על המשכן וכל אהל האמור בהן אינו אלא לשון גג שמאהילות ומכסכות על התחתונות והן הן עודפות על התחתונות חצי היריעה למערב שהחצי של יריעה אחת עשרה היתירה היה נכפל אל מול פני האהל נשארו שתי אמות רוחב חציה עודף על רוחב התחתונות: תסרח על אחרי המשכן. לכסות שתי אמות שהיו מגולות בקרשים: 13. והאמה מזה והאמה מזה. לצפון ולדרום: בעדף בארך יריעת האהל. שהן עודפות על אורך יריעות המשכן שתי אמות: יהיה סרוח על צדי המשכן. לצפון ולדרום כמו שפירשתי למעלה ח)למדה תורה דרך ארץ שיהא אדם חס על היפה[א]: אחרי המשכן. הוא צד מערבי לפי שהפתח במזרח שהן פניו וצפון ודרום קרויין צדדין לימין ולשמאל: 14. מכסה לאהל. לאותו גג של יריעות עזים עשה עוד מכסה אחד של עורות אילים מאדמים ועוד למעלה ממנו מכסה עורות תחשים ואותן מכסאות

ה) דף ל"ח ג' ע"ם בגם"י וגם בגדה"מ ע' ג': ו) ע' שבת ל"ח ג': ז) שמות ל"ו: ח) ילקוט פקודי סימן תכ"ג:

הקרש ונכלן ומקומם לפרכת וכו'. כי"ו: [ה]ממזה. כי"ד ומקרא מלא הוא בסוף פרשה זו פסוק ל"ז: [ו]הקרשים. כ"י: [ז]כן הוא בכ"י וכ"ל ולא דמים' ונדות כאשר הוא בדפוסים ומעתות מתהוה מרלשי תיבות „דמ"ע ונדות": [ח]כשעמודי המזרח היכן מוכים למה מלא שהפרוכת מונחת בין הקר"ק ובין הסיכל תחת הקרסים שהקרסים תקועים בשוליו היריעות לפי שהיכן מה לרבעים למה ומהיכל עשר לשוות מלא הסיכל ומוסף עשרים ולו הפרוכת תקועה תחת הקרסים ובין הקר"ק עשר כדי כאן שהשים לשוות ולמה לכתוב עודי קרש שבמערב ותשעה תלויות לאחורי המשכן כדי לרבעים למה ולפי שהוא כתוב ה"ל ע"ע ונדות שלמה מוסף ומכסה עודי שבמזרח שהוא מלין הסיכל ומחזיק כי אם י"ע למה ולכאן להחזיק עשרים ח"ל למה לריך להרחיק הפרוכת למה כלפי מערב ומחזיק הסיכל עשרים ובית הקר"ק עשר כדי ל"ח ותחת לכתוב עודי הקרש שבמערב ושמונה תלויות לאחורי המשכן כדי לרבעים. כי"ו: [ט]הלו יריעות עליונות הפרוכות על יריעות התחתונות העליונות קרויות אהל כלומר לגג ומכסה ומתחתונות קרויות משכן עצמו שהן לבוד תכלת וארגמן ותולעת שני: [י]לכסות שתים מלמעה שהן מגולות בקרשים. כי"י:

[א]שלא שם לא היו לרכות וכמצות כשל עזים. כי"ו:

---

[1] fermails (שפתנגן):

מכסאות לא היו מכסין אלא את הגג ארכן ל' ורחבן י' ט)אלו דברי רבי נחמיה ולדברי רבי יהודה "מכסה אחד היה חציו של עורות אילים מאדמים וחציו של עורות תחשים: 15. ועשית את הקרשים. היה לו לומר ועשית קרשים כמה שנאמר בכל דבר ודבר, מהו הקרשים? מאותן העומדין ומיוחדין לכך. י)יעקב אבינו נטע ארזים במצרים וכשמת צוה לבניו להעלותם עמהם כשיצאו ממצרים ואמר להם שעתיד הקב"ה לצוות אותן לעשות משכן במדבר מעצי שטים ראו שיהיו מזומנים בידכם, הוא שיסד "הבבלי בפיוט שלו טס מטע מזורזים קורות בתינו ארזים, שנזדרזו להיות מוכנים בידם מקודם לכן: עצי שטים עמדים. איתשט'נביש' בלעז. שיהא אורך הקרשים זקוף למעלה בקירות המשכן ולא תעשה הכתלים בקרשים שוכבים להיות רחב הקרשים לגובה הכתלים קרש על קרש: 16. עשר אמות ארך הקרש. למדנו גבהו של משכן עשר אמות: ואמה וחצי האמה רחב. למדנו ארכו של משכן לעשרים קרשים שהיו בצפון ובדרום מן המזרח למערב שלשים אמה: 17. שתי ידות לקרש האחד. היה חורץ את הקרש מלמטה באמצעו בגובה אמה מניח רביע רחבו מכאן ורביע רחבו מכאן והן הן הידות והחריץ "חצי רוחב הקרש באמצע ואותן הידות מכנים באדנים שהיו חלולים והאדנים נגבהן אמה ויושבים רצופים טו"ארבעים זה אצל זה וידות הקרש הנכנסות בחלל האדנים חרוצות משלשת צדיהן רוחב החריץ כעובי שפת האדן שיכסה הקרש את כל ראש האדן שאם לא כן נמצא ריוח בין קרש לקרש כעובי שפת שני האדנים שיפסיקו ביניהם וזהו שנאמר ויהיו תאמים מלמטה שיחרוץ את צדי הידות כדי שיתחברו הקרשים זה אצל זה טו: משלבת. עשויות כמין שליבת סולם ומובדלות זו מזו ומשופין ראשיהם ליכנס בתוך חלל האדן כשליבה הנכנסת בנקב עמודי הסולם: אשה אל אחתה. מכוונת זו כנגד זו שיהיו חריציהם שוים זו כמדת זו כדי שלא יהיו שתי ידות זו משוכה לצד פנים וזו משוכה לצד חוץ בעובי הקרש שהוא אמה, ותרגום של ידות צירין לפי שדומות לצירי הדלת הנכנסים בחורי המפתן: 18. לפאת נגבה תימנה. אין פאה זו לשון מקצוע אלא כל הרוח קרויה פאה כתרגומו לרוח עיבר דרומא: 22. ולירכתי. לשון סוף כתרגומו ולסייפי ולפי שהפתח במזרח קרוי מזרח פנים והמערב אחורים וזהו סוף שהפנים הוא הראש: תעשה ששה קרשים. הרי תשע אמות רחב: 23. ושני קרשים תעשה למקצעת. אחד למקצוע צפונית מערבית ואחד למערבית דרומית כל שמנה קרשים בסדר אחד הן אלא שאלו השנים אינם בחלל המשכן אלא חצי אמה מזו וחצי אמה מזו נראות בחלל להשלים רחבו לעשר והאמה מזה והאמה מזה באות כנגד אמת עובי קרשי המשכן הצפון והדרום כדי שיהא המקצוע מבחוץ שוה: 24. ויהיו תאמם מלמטה. כל הקרשים תאמים זה לזה מלמטה שלא יפסיק עובי שפת שני האדנים ביניהם להרחיקם זו מזו זהו שפירשתי שיהיו צירי הידות חרוצים מצדיהן שיהא רחב הקרש בולט לצדיו חוץ לידי הקרש לכסות

ט)ע' שבת כ"ח וגם בדמ"ס פ' ג': י)ע' *לעיל כ"ה ה':

"ב"ע' שבת כ"ח ובדמ"ס פ' ג' וגם בבריימתא דמ"ע מדות (בילקוט פקודי סימן תכ"ג) ובמדס שבגי' בסיפוך ל' יהודה אומר שני מכסאות ול' נחמיה אומר מכסה לאחד סיום: "הוא רבי שלמה בן ר' יהודה הבבלי מחבר פיוט יום ט': "הכל שלמה בניו בגם ומחזיק מלוי בלמעלה כמו שמבילת בס"י תמ"ב הבריימתא: טו"לבעיים ל' כי"ע ל"ל: טו"שבת ל"ח ב' פירש"י מחילת הקרסים בלופן לאחר וזה לשון שם "ואמה של אדנים ומגולה שבאדנים בגבהן אמה ומלולין שם ושקרסים מחוברין למעה בלמעלה מלי אמה כאד בגובה אמה ובשאר מלי אמה לכאן ומלי אמה לכאן והן שתי ידות בקרס שאחד ומחסר מן הידות נשמור ומשני לריסס לכרוב על עובי דופני שלהן כשמועה שתי הידות שבשני אדנים כדי שיהיו הקרסים מכוונות ומשולבות אשה אל אחותה ולא יהא עובי אחד שלהן מפסיק ביניהן" עכ"ל ועוד כתב ש"י שם בשמוך על שהיא בריימתא דת"כ מחולים היו הקרסים "כמו שפירשתי מלי אמה בלמעלה בשאר בלמעלה בגובה אמה ובשאר הידות בלכאן ולכאן וגם שם מחולים מבחוץ כשיעור עובי לופן שלהן בכוחב ובגובה אמה על שלכן לכבוד על שלהן שיהו מגולות קרס של קרס ולא יפסיק עובי שני שלהן

[1] לע"ל לישבתבוש étant debout (לויבלעבע שבעהעבל):

לכסות את שפת הארן וכן הקרש שאצלו ונמצאו תאמים זה לזה "וקרש המקצוע שבסדר המערב חרוץ לרחבו בעביו כנגד חריץ של צד קרש הצפוני והדרומי כדי שלא יפרידו האדנים ביניהם: ויחדו יהיו תמים. כמו תאמים: על ראשו. של קרש: אל הטבעת האחת. כל קרש וקרש היה חרוץ מלמעלה ברחבו שני חריצין בשני צדיו כדי עובי טבעת ומכניסו בטבעת אחת נמצא מתאים לקרש שאצלו, אבל אותן טבעות לא ידעתי אם קבועות הן אם מטולטלות ובקרש שבמקצוע היה טבעת בעובי הקרש הדרומי והצפוני וראש קרש המקצוע שבסדר מערב נכנס לתוכו נמצאו שני הכתלים מחוברים: כן יהיה לשניהם. לשני הקרשים שבמקצוע לקרש" שבסוף צפון ולקרש המערבי וכן לשני המקצועות: 25. והיו שמנה קרשים. הן האמורות למעלה. תעשה ששה קרשים ושני קרשים תעשה למקצעות נמצאו שמנה קרשים בסדר מערבי כך שנויה במשנה יח)מעשה סדר הקרשים במלאכת המשכן, היה עושה את האדנים חלולים וחורץ את הקרש מלמטה רביע מכאן ורביע מכאן והחריץ חציו באמצע ועשה לו שתי ידות יט כמין שני חמוקין. ולי נראה שהגרסא כמין שני חוקין כמין שתי שליבות סולם המובדלות זו מזו ומשופות ליכנס בהלל הארן כשליבה הנכנסת בנקב עמוד הסולם והוא לשון משולבות עשויות כמין שליבה ומכניסן לתוך שני אדנים שנאמר שני אדנים שני אדנים וחורץ את הקרש מלמעלה אצבע מכאן ואצבע מכאן ונותן לתוך טבעת אחת של זהב כדי שלא יהיו נפרדין זה מזה שנאמר ויהיו תאמים מלמטה וגו' כך היא המשנה והפירוש שלה הצעתי למעלה בסדר המקראות: 26. בריחם. כתרגומו עברין ובלעז אשפ'רישי: חמשה לקרשי צלע המשכן. אלו חמשה ג' הן אלא שהבריח העליון והתחתון עשוי משתי חתיכות זה מבריח עד חצי הכותל וזה מבריח עד חצי הכותל זה נכנס בטבעת מצד זה וזה נכנס בטבעת מצד זה עד שמגיעין זה לזה נמצא שעליון ותחתון שנים שהן ארבעה יג)אבל האמצעי ארכו כנגד כל הכותל ומבריח מקצה הכותל ועד קצהו שנאמר והבריח התיכן וגו' מבריח מן הקצה אל הקצה שהעליונים והתחתונים היו להן טבעות בקרשים ליכנס בתוכן שתי טבעות לכל קרש משולשים בתוך עשר אמות של גובה הקרש הלק אחד מן הטבעת העליונה ולמעלה וחלק אחד מן התחתונה ולמטה וכל חלק הוא רביע אורך הקרש ושני חלקים בין טבעת לטבעת כדי שיהיו כל הטבעות מכוונין זו כנגד זו אבל לבריח התיכון אין טבעות אלא הקרשים נקובין בעביין והוא נכנס בהם דרך הנקבים שהם מכוונין זה מול זה וזהו שנאמר בתוך הקרשים יג)הבריחים העליונים והתחתונים שבצפון ושבדרום אורך כל אחד חמש עשר אמה והתיכון ארכו שלשים אמה וזהו מן הקצה אל הקצה מן המזרח ועד המערב וחמשה בריחים שבמערב ארך העליונים והתחתונים שש אמות והתיכון ארכו שתים עשרה כנגד רחב שמנה קרשים. כך היא מפורשת כ במלאכת המשכן: 29. בתים לבריחם. הטבעת שתעשה בהן יהיו בתים ליכנס בהן הבריחים: וצפית את הבריחם זהב. לא שהיה הזהב מדובק על הבריחים שאין עליהם שום צפוי אלא בקרש היה קובע כמין יד)שתי כא פיפיות של זהב כמין שני סדקי קנה הלוק וקובען אצל הטבעת לבאן ולבאן, ארכן מלא את רחב הקרש מן הטבעת לבאן וממנה לבאן והבריח נכנס לתוכו וממנו לטבעת ומן הטבעת לפה השני נמצאו הבריחים מצופים זהב כשהן תחובין בקרשים והבריחים הללו מבחוץ היו בולטות הטבעות והפיפיות לא היו נראות בתוך המשכן אלא כל הכותל חלק מבפנים: 30. והקמת את המשכן. לאחר שיגמר הקימהו:

הראית

יח) בדמ"ס פ' ח': יט) ע' תוס' שבת ל"ח ב' ד"ה תכלת בגמ': יג) בדמ"ס פ' ח': יד) בדמ"ס פ' ח':

ביאסס: ומלולים היו המלמים. שבאותו חלל היו תוקעין יום הקלפיס": "המזקוני כתב שמם שפירש" וקלם המקלוע וכ' לימו כתוב בעקומו כלאחי לו ול"ל בין "ובקלם המקלוע היה הטבעת בעודי הקלם שלאחיי והלפוני" ובין "ורלם קלם המקלוע שבקלר מערב נכנס לתוכו" וכן הוא גם בדפום הערלפייס: יח שבמקלוע לפוני מערבי ולקלם שהוא במקלוע לכוני מערבי לשני המקלעות. כיס"כ: "כעין—שהגירסא ג' כיס"כ: כ כוכת רש"י על בכייתא דמלאכת המשכן ולא על סהיא דשבת ל"ח כאשר ליינו בערלאה מקוס שלי לפוסיס: כא שפיפיות. ג' בדמ"ס: פיוס. כי"ס וכלשון הכתוב בפופיסים ג' ט"ז:

esparres (ביגעל) [1]:

הראית בהר. קודם לכן שאני עתיד ללמדך ולהראותך סדר הקמתו: 31. פרכת. לשון מחיצה הוא ובלשון חכמים פרגוד כב)דבר המבדיל בין המלך ובין העם: תכלת וארגמן. טו)כל מין ומין היה כפול בכל חוט וחוט ששה חוטין: מעשה חשב. כבר פירשתי טז)שזו היא אריגה של שתי קירות והציורין שמשני עבריה אינן דומין זה לזה: כרבים. ציורין של בריות יעשה בה: 32. ארבעה עמודי. תקועים בתוך ארבעה אדנים יז)ואונקליות קבועין בהן עקומים למעלה להושיב עליהן כלונס שראש הפרכת כרוך בה והאונקליות הן הווין שהרי כמין ווין הן עשוים והפרכת ארכה עשר אמות לרחבו של משכן ורחבה עשר אמות כנגדהן של קרשים פרוסה בשלישית של משכן שהא הימנה ולפנים עשר אמות והימנה ולחוץ עשרים אמה נמצא בית קדשי הקדשים עשר על עשר שנאמר ונתת את הפרכת תחת הקרסים המחברים את שתי חוברות של יריעות המשכן רחב החוברת עשרים אמה וכשפרשים על גג המשכן מן הפתח למערב כלתה בְּשִׁנֵי שְׁלִישֵׁי המשכן והחוברת השנית כפתה שְׁלִישׁוֹ של משכן וְהַמּוֹתָר תלוי לאחוריו לכסות את הקרשים: 35. ושמת את השלחן. יח)שלחן בצפון כג)משוך מן הכותל הצפוני שתי אמות ומחצה, ומנורה בדרום משוכה מן הכותל הדרומי שתי אמות ומחצה, ומזבח הזהב נתון בנגד אויר שבין שלחן למנורה משוך קמעא כלפי כד)המזבח וכלם נתונים מן חצי המשכן ולפנים, כיצד ארך המשכן מן הפתח לפרכת עשרים אמה המזבח והשלחן והמנורה משובים מן הפתח לצד מערב עשר אמות: 36. ועשית מסך. וילון שהוא מסך כנגד הפתח כמו יט)כה סכת בעדו לשון מגין: מעשה רקם. כ)הצורות עשויות בו מעשה מחט כפרצוף של עבר זה כך פרצוף של עבר זה: רקם. שם האומן ולא שם האומנות ותרגומו עובד צייר ולא עובד ציור. מדת המסך כמדת הפרכת עשר אמות על עשר אמות:

כז 1. ועשית את המזבח וגו', ושלש אמות קמתו). דברים ככתבן דברי ר' א יהודה, רבי יוסי אומר נאמר כאן רבוע ונאמר ב בפנימי רבוע מה להלן גבהו פי שנים כארכו אף כאן גבהו פי שנים כארכו ומה אני מקיים ושלש אמות קומתו משפת סובב ולמעלה: 2. ממנו תהיין קרנתיו. שלא יעשם לבדם ויחברם בו: וצפית אתו נחשת. ג)לכפר על עוזות מצח שנאמר ד)ומצחך נחושה: 3. סירתיו. כמין יורות: לדשנו. להסיר דשנו לתוכם והוא שתרגם אונקלס למספי קטמיה, לספות הדשן לתוכם, כי יש מלות בלשון עברית מלה אחת מתחלפת בפתרון לשמש בנין וסתירה כמו ה)ותשרש שחישה ו)אויל משריש וחלופו ז)ובכל תבואתי תשרש וכמוהו ח)בסעיפיה פוריה וחלופו ט)מסעף פארה, מפשה סעיפיה וכמוהו י)וזה האחרון עִצְמוֹ, שבר עצמיו וכמוהו יא)ויסקלוהו באבנים וחלופו יב)סקלו מאבן, הסירו אבניה וכן יג)ויעזקהו ויסקלהו אף כאן לדשנו להסיר דשנו ובלעז אדשצנדר"ר[1]: ויעיו. כתרגומו מגרפות שנוטל בהם הדשן והן כמין כסוי הקדרה של טחכת דק ולו בית יד ובלעז וודי"ל[2]: ומזרקתיו. לקבל בהם דם הזבחים: ומזלגתיו. כמין אונקליות כפופים ומכה בהם בבשר ונתחבים בו ומהפך בהן על גחלי המערכה שיהא ממהר שריפתן ובלעז קרוצי"ש[3] ובלשון חכמים יג)צנוריות: ומחתתיו. בית

טו) יומא י"ב: טז) לעיל פסוק ח': יז) ע' בדמ"ס פ' ד': יח) יומא ל"ג ב': יט) לעיל ג': כ) יומא ע"ב:
כז א) זבחים כ"ע ב' בדמ"ס פ' י"ל: ב) מנחות ל': ג) יחזקאל מ"ג: ד) תהלים ס': ה) לעיל ג': ו) שם ל"ת: ז) יחזקאל י"ז: ח) שם י': ט) ירמיה כ': י) מלכים ו' כ"ח: יא) יחזקאל מ"ג: יב) שם ה': יג) יומא י"ב:

כב סכגול. מחילה כמגדלת בין מקוס הסכיכה * בכרות י"ח ב': כג) מכותל מן הכותל לפוני שתי אמות ומחצה שיהו דרך שני כהנים זה אצל זה כשמדדין שתי מערכות של לחם הפנים בשבת ומניחה שיהו לכלכן יחד ולהבעה ככשין שנים מגיד זה של שולחן לכלכן את המערכה היאנה של לחם הפנים ושנים מגיד זה לכדד מהדשם: ומשוכה מן הכותל. כמגדת השולחן להיות כתיב נוכח השולחן זה בגד זה: ומשוך קיימנא כלפי מוץ. כלפי מזרח בגד פתח הסיכל: כד) המזבח. כיעם"ר: כה) ג"ל שבת:

כז א) בצבייתא דמלאכת המשכן הסלונתא בין ר' מאיר ובין ר' יוסי: ב) במזבח הזהב מחמת מרכז מחמת מרכז ומחמת קומתו: לף כאן גבהו. הרי י' אמות: ומשפת סובב. על מקום הקרנות ולמעלה ו' אמות

[1] à décendrer (צתן לתצ לו לייניגען): [2] videlle (צויצגל): [3] crochets (קרוממע האקצן):

יל) בית קבול יש להם ליטול בהן גחלים מן המזבח לשאתם על מזבח הפנימי לקטרת ועל שם התייתן קרום מחתות כמו טו) לחתות אש מיקוד, לשון שאיבת אש ממקומה וכן טז) היחתה איש אש בחיקו: לכל כליו. יז) כמו כל כליו: 4. מכבר. לשון כברה שקורין קרי״בלא״ בלעז כמין לבוש עשוי לו למזבח עשוי חורין חורין כמין רשת ומקרא זה מסורם וכה פתרונו ועשית לו מכבר נחשת מעשה רשת: 5. כרכב המזבח. סובב כל דבר המקיף סביב בעגול קרוי כרכב כמו ששנינו בהכל שוחטין יח) אלו הן גולטי כלי עץ ג׳ שעתיד לשוף ולכרכב׳ והוא כמו שעושים חריצין עגולין בקרשי דפני התיבות ובפסלי העץ אף למזבח עשה חריץ סביבו והיה רחבו אמה בדפנו לנוי והוא לסוף ״שלש אמות של גבהו כדברי האומר ׳גבהו פי שנים כארכו, הא מה אני מקיים ושלש אמות קומתו משפת סובב ולמעלה אבל סובב להלוך הכהנים לא היה למזבח הנחשת אלא על ראשו לפנים מקרנותיו וכן שנינו בזבחים יט) אי זהו כרכוב׳ בין קרן לקרן והיה רוחב אמה ולפנים מהן אמה של הלוך רגלי הכהנים שתי אמות הללו קרויים כרכוב ודקדקנו שם ״והכתיב תחת כרכוב המזבח מלמטה למדנו שהכרכוב בדפנו הוא ולבוש המכבר תחתיו ותירץ המתרץ תרי הוו חד לנוי וחד לכהנים דלא ישתרגו זה שבדופן לנוי היה ושתחתיו הלבישו המכבר והגיע רחבו עד חצי המזבח כ) והוא היה סימן לחצי גבהו להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים כא) וכנגדו עשו למזבח בית עולמים ״דוגמת חוט הסקרא באמצעו וכבש שהיו עולין בו אף על פי שלא פירשו בענין זה כבר שמענו בפרשת כב) מזבח אדמה תעשה לי לא תעלה במעלות לא תעשה לו מעלות בכבש שלו אלא כבש חלק למדנו שהיה לו כבש ׳כך שנינו במכילתא. ומזבח אדמה הוא מזבח הנחשת כג) שהיו ממלאין חללו אדמה במקום חנייתן כד) והכבש היה בדרום המזבח מובדל מן המזבח מלא חוט השערה ורגליו מגיעין עד אמה סמוך לקלעי החצר שבדרום כדברי האומר עשר אמות קומתו, ולדברי האומר דברים ככתבן שלש אמות קומתו לא היה אורך הכבש אלא עשר אמות כך מצאתי במשנת ארבעים ותשע מדות כה) וזה שהוא מובדל מן המזבח מלא החוט במסכת זבחים כו) למדוהו מן המקרא ״א: 7. בטבעת. בארבע טבעות שנעשו למכבר: 8. נבוב לחת. כתרגומו חליל לוחין, לחת עצי ששים מכל צד והחלל באמצע ולא יהא כלו עץ אחד שיהא עביו חמש אמות על ״חמש אמות כמין סדן: 9. קלעים. עשויין ג׳כמין ״קלעי ספינה נקבים נקבים מעשה קליעה ולא מעשה אורג ותרגום

יד) ע׳ *נמדבר ד׳ י״ד: טו) ישעיה ל׳: עז) מכלי ו׳: יז) ע׳ *שמות י״ד כ״ה: יח) מולין כ״ה: יט) תוספ ס״ג: כ) זבחים כ״ג: כא) מדות פ׳ ג׳: כב) שמות כ׳: כג) מדות פ׳ ג׳: כד) זבחים ס״ג ב׳: כה) תוספ גם בילקוט פקודי: כו) תוספ ס״ג ב׳:

וגופסה קרן לומר: ג׳כל שעשוי. כיו״ל: ׳שמוקק בתן מקיפות גדולות וכרכוב כדרך שעושין בכסוי תיבות ופסלים: ״שם. כילעו״ז ל״ל: ׳גבהו—כמדכו ל׳ כ״ו: ׳כרכוב לשון היקף חריץ עגול כלמ״ר בסכל סוסעין כל שעתיד לגרר לכרכב: בין קרן לקרן. לומר רוחב שבגגך בין קרנות היתה עמוקה ובולטת גובה מעט היה שביב לה בשפת המזבח: מקום הילוך רגלי הכהנים לומר. שמתח משנע והיה לומר שם מקום הילוך: ״והכתיב. גבי מכבר מעשה רשת נמשך מתחתיו תחת כרכובו מלמעלה על פליו (שוה שפוך בשמות ל״ח וכ״ש בשוה פשוק שביב היה לפי בלשון המזבח סיכי קרי למכבר הכתוב שביב הקיף תחת כרכובו: תרי הוו. שני קובעין היו למזבח שעשה משה: חד לנוי וחד לכהנים. שביב הקיף משעלה שם אמות גובה לכ״י לשון לעיל י׳ לאמות גובהו היה היקף הסלימה קטנה מוגרתו שביב לנוי וזהו קובע וכיוצ לפיבלינו בית רבי וכבי יוסי בר יהודה לעיל ומתחת לאותו קובע מתנו המכבר וכאמו מגיע למעשה על חלי המזבח והוא היה היקף שיהיו הכהנים לתמהונים: וחד לכהנים לבל מתרקו. ולמעלה בלשם המזבח העמיקו קובע כמין חריץ עמוק דבר מועט לסיות לכם שפתו היקף מעקה קטן שביב שלא יפליקו: ״תגורות חוט. כיעסב״ס: ׳י״ל המכילתא ולא תעלה במעלות על מזבחי מכלן לומנו עשה כשם למזבח: ״משוה שלי שביב. שיהא היקף למזבח כל רסו ולפי סוו מחוברין חוב לין היקף לפילו בחוט לין לחם יכול לקובעו: ״בפ׳ הזהרין גרסי על שלש לומות: ״בבריימא דע״ס פ׳ ס׳ כתיב וכוכ בה לת הקלע כמין קלע זה של ספינה: ״קלע של ספינה ע׳ בעניס

[1] crible (לין זיעב):

ותרגום סרדין כתרגומו של מכבר המתורגם סרדא לפי שהן מנוקבין ככברה: לפאה האחת.
כז) כל הרוח קרוי פאה: .10 ועמדיו עשרים. כח) חמש אמות בין עמוד לעמוד: ואדניהם.
של העמודים נחשת האדנים יושבים על הארץ והעמודים תקועים להתוכן כח) היה עושה כמין
קונדטין שקורין פל"ש[1] בלעז ארכן ששה טפחים ורחבן שלשה ושבעת נחשת קבועה בו באמצעו
וכורך שפת הקלע סביביו במיתרים כנגד כל עמוד ועמוד ותולה הקונדס דרך טבעתו באונקליות
שבעמוד העשוי כמין טו וי"ו, ראשו זקוף למעלה וראשו אחד תקוע בעמוד כאותן שעושין להציב
דלתות שקורין גונ"ש[2] בלעז כט) ורחב הקלע תלוי מלמטה והיא קומת מחיצות החצר: ווי
העמדים. הם האונקליות: וחשקיהם. מוקפין היו העמודים בחוטי כסף סביב ואיני יודע אם
על פני כולן אם בראשם אם באמצעם, אך יודע אני שחישוק לשון חגורה שכן מצינו בפילגש
בגבעה ל) ועמו צמד החמורים חבושים, תרגומו חשוקים: .13 לפאת קדמה מזרחה טו. פני
המזרח "קרויים קדם לשון פנים אחור לשון אחורים לפיכך המזרח קרוי קדם שהוא פנים ומערב
קרוי אחור כמה דאת אמר לא) הים האחרון, ימא מערבא: חמשים אמה. אותן נ' אמה לא היו
סתומים כלם בקלעים לפי ששם הפתח אלא ט"ו אמה קלעים לכתף הפתח מכאן וכן לכתף השנית
נשאר רחב חלל הפתח בינתים כ' אמה וזהו שנאמר ולשער החצר מסך עשרים אמה וילון למסך
כנגד הפתח כ' אמה ארך כרחב הפתח: .14 עמדיהם שלשה. לג) חמש אמות בין עמוד לעמוד
בין עמוד שבראש הדרום העומד במקצוע דרומית מזרחית עד עמוד שהוא מן השלשה שבמזרח
חמש אמות וממנו לשני חמש אמות ומן השני לשלישי חמש אמות וכן לכתף השנית וארבעה
עמודים למסך הרי עשרה עמודים למזרח כנגד י' למערב: .17 כל עמודי החצר סביב וגו'.
לפי שלא פירש ווין וחשוקים ואדני נחשת אלא לצפון ולדרום אבל למזרה ומערב לא נאמר
ווין וחשוקים ואדני נחשת לכך בא ולמד כאן: .18 ארך החצר. הצפון והדרום שמן המזרח
למערב מאה באמה: ורחב חמשים בחמשים. לד) חצר שבמזרח היתה מרובעת חמשים על
חמשים שהמשכן ארכו שלשים ורחבו עשר העמיד מזרח פתחו בשפת נ' החיצונים של אורך
החצר נמצא כלו בחמשים הפנימיים וכלה ארכו לסוף שלשים נמצאו עשרים אמה ריוח לאחוריו
בין הקלעים שבמערב לירועות של אחורי המשכן ורחב המשכן עשר אמות באמצע רוחב החצר
נמצאו לו עשרים אמה ריוח לצפון ולדרום מן קלעי החצר לירועות המשכן וכן למערב וחמשים
על חמשים חצר לפניו: וקמה חמש אמות. לה) גובה מחיצות החצר והוא רחב הקלעים:
ואדניהם נחשת. להביא אדני המסך שלא תאמר לא נאמרו אדני נחשת אלא לעמודי הקלעים
אבל אדני המסך של מין אחר, כן נראה בעיני שלכך חזר ושנאן: .19 לכל כלי המשכן.
שהיו

כז) ע' *לעיל כ"ו י"ח: כח) ע' ד"ה ה' ה': כט) לקמן פס' י"ח: ל) סופרים י"ט: לא) דנכרים י"ח: לב) ע' ד"ה ה' ה': לג) ע' עירובין כ"ב ב':

ה' י"ח ומסמס י"ח ולפי שלעולם לא ראיתי קלע פחות נקבים נקבים ומחברת שלהן שיהיה חזק ומיגה
חזק כדי שלא יעבור הרוח אלו זקוקין לפחם שיהא הכל לוחץ שחיצת קלעים ומשמע ג' עניינים
שהיו תלויים בעמודים בקלע הזה התלוי בתוכן ושיהיו עשויים נקבים ומעשה קליעות הנאים לא תחזיק
(עם' הזכרון): טו וי"ו העמודים. יתדות ככף העשוין כמין אונקליות וקבעום בעמודים שנעשה תוכן
לולאות קלעי המלך והמסך וכל לולאות דומין לזוין * שבהל' כ"ג: טז ע"ג * לויד כ"ב ח' וכ"ג כ"ה
ד"ם ועורפו ותופ' שם: "קרוים ל' כ"י: יח המעמד ומסכן על שפת חמשים. שכלין שם החמשים שלא חלל
ומשכנסים לה בפתחה שלא מזרח: כדי שיהו ו' אמה. שלא חלל לפני המסכן: וכ' לכל רום. שהמסכן
חלכו ל' כהכתב עשרים קרסים וכוחב הקרש אמה וחצי וכאמה שלא ומסכן תופש י' אמות כלכת' שהם
קרסים שהן ט' אמות וחצי קרסים למקולעות שהן ג' אמות רוחב וחמשה מכאן וחמשה מכאן לכתפות
עובין שלא קרסים שלא גלע אחכו אמה וחצי אמה מכאן וחצי אמה מכאן להשלים ולעולה החלל לעשר
וכשחתה ומעמידו לסוף חמשים ושמונע רחבה שלא חלל נשאחו מכאן על חמשים שלא חלל עשרים אמה
לשלשה רוחות חלל שעובי הקרשים ומונעת מכן אמה לכל לד וכבר חלכה תשיב ועובי הכתלים בכלל
העשרים שלא כל רוח ולפניו למזרחו לא היו קרשים חלל ומסך ומיינו וילון: טז ע' רש"י עירובין ג' ג'

[1] pals, paux (פעליש): [2] gonds (פרידמגעל):

שהיו צריכין להקמתו ולהורדתו כגון מקבות לתקוע יתדות ועמודים: יתדת. כמין נגרי נחשת עשויין ליריעות האהל ולקלעי החצר קשורים במיתרים סביב סביב בשפוליהן כדי שלא תהא הרוח מגביהתן, ואיני יודע אם תחובין בארץ או קשורין ותלויין וכובדן מכביד שפולי היריעות שלא ינועו ברוח [ב]ואומר אני ששמן מוכיח עליהם שהם תקועין בארץ לכך נקראו יתדות ומקרא זה מסייעני לי)אהל בל יצען בל יסע יתדותיו לנצח:

חסלת פרשת תרומה.

תצוה.

20. ואתה תצוה[א]: זך. בלי שמרים כמו ששנינו במנחות לה)מגרגרו בראש הזית[ב] וכו': כתית. הזיתים לה)כותש במכתשת ואינו טוחנן בריחים כדי שלא יהו בו שמרים ואחר שהוציא טפה ראשונה מכניסן לריחים וטוחנן. לו)והשמן השני פסול למנורה וכשר למנחות שנאמר כתית למאור ולא כתית למנחות: להעלת נר תמיד. לז)מדליק עד שתהא שלהבת עולה מאליה: תמיד. [ג]כל לילה ולילה קרוי תמיד כמו שאתה אומר לה)עולת תמיד, ואינה אלא מיום ליום. וכן במנחת חבתין נאמר תמיד ואינה אלא לט)מחציתה בבקר ומחציתה בערב. אבל תמיד האמור בלחם הפנים משבת לשבת הוא: 21. מעורב עד בקר. מ)[ד]תן לה מדתה שתהא דולקת מערב ועד בקר, ושיעורו חכמים חצי לוג ללילי טבת הארוכין וכן לכל הלילות ואם יָתֵר אין בכך כלום:

כח 1. ואתה הקרב אליך. לאחר שתגמר מלאכת המשכן: 3. לקדשו לכהנו לי. לקדשו להכניסו בכהונה על ידי הבגדים שיהא כהן לי ולשון כהונה שירות הוא [א]שנטרי״אה׳ בלעז: 4. חשן. תכשיט כנגד הלב: ואפוד. לא שמעתי ולא מצאתי בברייתא פירוש תבניתו, ולבי אומר לי שהוא חגורה לו מאחוריו רחבו כרוחב גב איש כמין סינר שקורין [ב]פורצי״נט[2] בלעז שחוגרות הנשות בשרוכבות על הסוסים כך מעשהו מלמטה שנאמר נ)ודוד חגור אפוד בד, למדנו שהאפוד חגורה היא. ואי אפשר לומר שאין בו אלא חגורה לבדה שהרי נאמר ג)ויתן עליו את האפוד ואח״כ ויהגר אותו בחשב האפוד ותרגם אונקלס בהמיין אפודא, למדנו שהחשב הוא

לז)ישעיה ל״ג: לה)דף פ״ו: לו)ע׳ לקמן כ״ט ע״ב: לז)שבת כ״ב ת״כ ע׳ תמוה: לח)במדבר כ״ח: לט)ויקרא ו׳: מ)מנחות פ״ט:

כח נ)שמואל ב׳ ו׳: ג)ויקרא ח׳:

שבת מפרש בחוטן לחמר שחוטר שם שבוצה כל קלעי המלך ט״ו אמה והלא לכתב וקומה חמש אמות ומפלת מזבח ולמעלה שהמזבח גבוה עשר אמות וסיו הקלעים יותר גבוהות ממנו חמש אמות לסיימו ט״ו אמות ומשום לכלו לחרם לחרש מיסים כהן עומד על גבי המזבח והעם רואים אותו ומבזין וכתב שם שזה עיקר שכן מפורש בזבחים כ״ט ב׳: [ב]ואומר—לעלת ל׳ כ״ל. בביע״ח וכאשר מובא בבעטי בעמיים גם בכ״י ומפלת כ״ה וכב״י ומפלת כ״ן הכ׳ ואומר אני יוסף בר שמעון: [ג]ואתה תגיש. לשמש על שמן המאור (ע״כ גם בל״ל): ויקחו אליך. לא שאני לריך לכך: אליך. בשבילך שתשמש להיות אתה נכנס ויוצא. כי״ם (ומוס ומפלת): [ד]מגיעו להתבשל לעשות גבורין בהם בזית. עניו אחר שלקחן בהם גובה שבאילן ומקום שהזיתים קרובין להתבשל תחילה ומפני שהשמש זוכחת שם תדיר ע״ל ז׳: [ה]תמידין האמורין במורים לא תמיד יומם ולילה קאמר אלא תמיד ולילה לילה כתמיד שאמור בעולת תמיד ובחציתי כ״ג אבל ביום לא היה דולק למערב על בקר כתיב תן לה ויהיה המנין שים בה כדי לידלק ומערב עד בקר לפיכך כל היום אתה יכול להקלה ולהטיבילה אבל תמיד האמור בשולחן תמיד יום ולילה הוא למשמרת לשבת הוא עליך * מגיהנ כ״ו ב׳:

כד)אלי לוג לכל ג׳ ומך כך מיעטו חכמים ללילי תקופת טבת שלא תכבה כל הלילה ובתמוז ובניסן ובחשרי אין תדליק שלש היום לא מיכפת לן * זמשים י״ח ומ״ב * מנחות פ״ט:

כח [א]שירוטטריא[1]. כיל״ון: שיבוצת[3]. כיע״ח: [ב]פולניטי[4]. כ׳ נתה״ם:

(מחליעתעדעת pontserré[4] : sergent[3] (טורן): pourceint[2] (דיענסע): servantrie, chantrerie[1] כייזקלייך):

הוא החגור והאפוד שם תכשיט לבדו ואי אפשר לומר שעל שם שתי הכתפות שבו הוא קרוי אפוד שהרי נאמר שתי כתפות האפוד למדנו שהאפוד שם לבד והכתפות שם לבד והחשב שם לבד, לכך אני אומר שעל שם הסינר של מטה קרוי אפוד על שם שאופדו ומקשטו בו כמו שנאמר ג)ויאפוד לו בו, והחשב הוא חגור שלמעלה הימנו והכתפות קבועות בו. ועוד אומר לי לבי שיש ראיה שהוא מן לבוש שתרגם יונתן ד)ודוד חגור אפוד בד, כרדוט דבוץ, ותרגם כמו כן מעילים כרדוטין במעשה תמר אחות אבשלום ה)בי כן תלבשנה בנות המלך הבתולות מעילים: מעיל. הוא כמין חלוק וכן הכתונת אלא שהכתונת סמוך לבשרו ומעיל קרוי חלוק העליון: תשבץ. עשויין משבצות לנוי והמשבצות הם כמין גומות העשויות בתכשיטי זהב למושב קביעות אבנים טובות ומרגליות כמו שנאמר באבני האפוד ו)מוסבות משבצות זהב, ובלעז קוראין אותו קשטו"נש[1]: מצנפת. [3]כמין [7]כיפת כובע שקורין [8]קופ"יא[2] בלעז שהרי במקום אחר קורא להם ז)מגבעות ומתרגמינן כובעין: ואבנט. היא חגורה על הכתונת והאפוד חגורה על המעיל כמו שמצינו בסדר לבישתן ח)ויתן עליו את הכתונת ויחגור אותו באבנט וילבש אותו את המעיל ויתן עליו את האפוד: בגדי קדש. ט)מתרומה המקודשת לשמי יעשה אותם: .5 והם יקחו. אותם חכמי לב שיעשו הבגדים יקבלו מן המתנדבים את הזהב ואת התכלת לעשות מהן את הבגדים: .6 [1]ועשו את האפד. אם באתי לפרש מעשה האפוד והחשן על סדר המקראות הרי פירושן פרקים וישגה הקורא בצרופן לכך אני כותב מעשיהם כמות שהוא למען ירוץ קורא בו ואחר כך אפרש על סדר המקראות. האפוד עשוי כמין סינר של נשים רוכבות סוסים וחוגר אותו מאחוריו כנגד לבו למטה מאצילו רחבו כמדת רוחב גבו של אדם ויותר ומגיע עד עקביו, והחשב מחובר בראשו על פני רחבו מעשה אורג ומאריך למאן ולכאן כדי להקיף ולחגור בו והכתפות מחוברות בחשב אחד לימין ואחד לשמאל מאחורי הכהן לשני קצות רחבו של סינר וכשזוקפן עומדות לו על שתי כתפיו והן כמין שתי רצועות עשויות ממין האפוד ארוכות כדי שיעור לזקפן אצל צווארו מכאן ומכאן ונקפלות לפניו למטה מכתפיו מעט, ואבני השהם קבועות בהם אחת על כתף ימין ואחת על כתף שמאל והמשבצות נתונות בראשיהם לפני כתפיו, ושתי עבותות הזהב תחובות בשתי טבעות שבחשן בשני קצות רחבו העליון אחת לימין ואחת לשמאל, ושני ראשי השרשרות תקועין במשבצת לימין וכן שני ראשי השרשרות השמאלית תקועין במשבצת שבכתף שמאל נמצא החשן תלוי במשבצות האפוד על לבו מלפניו ועוד שתי טבעות בשני קצות החשן בתחתיתו וכנגדם שתי טבעות בשתי כתפות האפוד מלמטה בראשו התחתון המחובר בחשב, טבעות החשן אל מול טבעות האפוד שוכבים זה על זה ומרכסן בפתיל תכלת תחוב בטבעות האפוד והחשן שיהא תחתית החשן דבוק לחשב האפוד ולא יהא נד ונבדל הולך וחוזר: זהב תכלת וארגמן תולעת שני ושש משזר. חמשת מינים הללו שזורין, בכל חוט וחוט היו מרדדין את הזהב כמין טבין דקין וקוצצין פתילים מהם ושוזין אותו חוט של זהב עם ששה חוטים של תכלת וחוט של זהב עם ששה חוטין של ארגמן וכן בתולעת שני וכן בשש, שכל הטיונין חוטן כפול ששה וחוט זהב עם כל אחד ואחד ואחר כך שוזר את כולם באחד נמצא חוטן כפול כ"ח, וכן מפורש במס' יומא י)ולמד מן המקרא הזה יא)וירקעו את פחי הזהב וקצץ פתילים לעשות, את פתילי הזהב, בתוך התכלת ובתוך הארגמן וגו' למדנו שחוט של זהב שזור עם כל מין ומין: מעשה חשב. כבר פירשתי יב)שהוא אריגת שתי קירות שאין צורת שני עבריה

ג) ויקרא ח': ד) שמואל ב' ו': ה) שמואל ב' י"ב: ו) שמות כ"ט: ז) שמות כ"ט: ח) ויקרא ח': ט) ע' מ"כ פ' תצוה: י) תה ע"ב: יא) שמות ל"ה: יב) לעיל כ"ו ח':

[3]ע' תום' סוכה ט' ד"ה ומל ויומא י"ב ד"ה ולמ וגם סס כ"ס ד"ה נטל: [7]כיפת ל' כי"ב וגם בירו' בפסוק ל"ת נ': [8]קנייפ"ת. כיע"ו: [1]בכילע"ס ובד"ל מכאן ואילך עם סמיקם רס"י בעניו סתפוד וכתב בסוף פקודי ועו"ג בכסף ועמנה סל' כלי מקדש פ' ע' סל' ו' רס"י בסוף פ' פקודי כתב בתוך ועשה סתפול:

[1] chaton (קשטען): [2] coiffé (קופֿיע, קויפֿע):

עבריה דומות זו לזו: 7. שתי כתפת וגו׳. הסינר מלמטה וחשב האפוד היא ההגורה וצמודה לו מלמעלה דוגמת סינר הנשים ומגבו של כהן היו מחוברות בחשב שתי החיכות כמין שתי רצועות רחבות אחת כנגד כל כתף וכתף וזוקפן על שתי כתפותיו עד שנקפלות לפניו כנגד החזה ועל ידי חבורן לטבעות החשן נאחזין מלפניו כנגד לבו שאין נופלות כמו שמפורש בענין והיו זקופות והולכות כנגד כתפיו ושתי אבני השהם קבועות בהן אחת בכל אחת: אל שני קצותיו. אל רחבו של אפוד שלא היה רחבו אלא כנגד גבו של כהן וגבהו עד כנגד האצילים שקורין קודי״ש׳ בלעז שנאמר יג)לא יחגרו ביזע יד)אין חוגרין במקום זיעה ׳לא למעלה מאציליהם ולא למטה ממתניהם אלא כנגד אציליהם: וחבר. האפוד עם אותן שתי כתפות האפוד יחבר אותם במחט למטה בחשב ולא יארגם עמו אלא אורגם לבד ואחר כך מחברם: 8. וחשב אפדתו. וחגור שעל ידו הוא מאפדו ומתקנהו לכהן ומקשטו: אשר עליו. למעלה בשפת הסינר היא ההגורה: כמעשהו. כאריגת הסינר מעשה חושב ומחשבת מינים כך אריגת החשב מעשה חושב ומחשבת מינין: מטנו יהיה. עמו יהיה ארוג ולא יארגנו לבד ויחברנו: 10. כתולדתם. ״כסדר שנולדו ראובן שמעון לוי טו)יהודה דן נפתלי על האחת, ועל השנית גד אשר יששכר זבולן יוסף בנימין מלא שבן הוא כתוב טז)במקום תולדתו, כ״ה אותיות בכל אחת ואחת״: 11. מעשה חרש אבן. מעשה אומן של אבנים, חרש זה דבוק הוא לתיבה שלאחריו ולפיכך הוא נקוד פתח בסופו, וכן יז)חרש עצים נטה קו, חרש של עצים. וכן יח)חרש ברזל מעצד, כל אלה דבוקים ופתוחים: פתוחי חתם. כתרגומו כתב מפרש בגלף דעזקא, חרוצות האותיות בתוכן כמו שחורצין חותמי טבעות שהם לחתום אגרות כתב ניכר ומפורש: על שמות. כמו בשמות: מוסבת משבצות. מוקפות האבנים במשבצות זהב שעושה מושב האבן בזהב כמין גומא למדת האבן ומשקעה במשבצת נמצאת המשבצת סובבת את האבן סביב ומחבר המשבצת בכתפות האפוד: 12. לזכרן. יט)׳שיהא רואה הקדוש ברוך הוא השבטים כתובים לפניו ויזכור צדקתם: 13. ועשית משבצת. טיעוט משבצות שתים ולא פירש לך עתה בפרשה זו אלא מקצת צרכן ובפרשת החשן גומר לך פירושן: 14. שרשרת זהב. שלשלאות: מגבלת. כ)לסוף גבול החשן תעשה אותם: מעשה עבת. מעשה קליעת חוטין ולא מעשה נקבים ״וכפלים כאותן שעושין לכורות אלא כאותן שעושים לערדסקאות ״שקורין אנשנשוידש[2] בלעז: ונתתה את שרשרת. של עבותות העשויות מעשה עבות על משבצות הללו ולא זה הוא מקום צוואת עשייתן של שרשרות ולא צוואת קביעתן ואין תעשה האמור כאן לשון צווי ואין ונתת האמור כאן לשון צווי אלא לשון עתיד, כי בפרשת החשן חוזר ומצוה על עשייתן ועל קביעתן ולא נכתב כאן אלא להודיע מקצת צורך המשבצות שצוה לעשות עם האפוד וכתב לך זאת לומר לך המשבצות הללו יזקקו לך לכשתעשה שרשרות מגבלות על החשן תתנם על המשבצות הללו: 15. חשן משפט. כא)שמכפר על קלקול הדין. ד״א משפט שמברר דבריו והבטחתו אמת דריש״נמנט[3] בלעז ״שהמשפט משמש שלש לשונות דברי טענות הבעלי דינים וגמר הדין ועונש הדין אם עונש מיתה אם עונש מכות אם עונש ממון, וזה משמש לשון ברור דברים שמפרש ומברר דבריו: כמעשה אפד. מעשה חושב ומחשבת מינין: 16. זרת ארכו וזרת רחבו. כפול ומוטל לו לפניו

יג) יחזקאל כ״ד: יד) זפמים י״ט: טו) ועי׳ קועה ל״ו: טז) בראשית ל״ה: יז) יפעיה מ״ד: יח) שם: יט) ע׳ ס״ר: כ) ע׳ פס׳ כ״ג: כא) ע׳ זפמים פ״ט יכוס׳ יומא פ׳ ז׳:

׳תין מוגרין מצעיפים בשעת עבודה לעשה ממתניהם. מקום שנכפל ומופל סומן סדעך על הקילבופת שקורין מנקף: ולא למעלה מאציליהן. למעלה מנגד ערפקן שקורין קודש לפי שאם יזדמן לכוהן מניל על הלבעות ומזיע: כנגד לביי ידיהם. על לבעותיהן כנגד הערפקן: ״כסדר לידתן שאם האחרונים כסדרן נד ואחר ישכר יאשכר הבלון יוסף ובניימן זהו סדר לידתן ואשם האחרונים נכתבו בם יהודה לחודן שמעון ולוי דן ונפתלי בסדר לידתן חוץ מיסודה: ״מיקוד של בני ושם האחרון. כי״ת: ׳שורדאה. כי שתי״ם: ״וכבלים. כיוו״ם: [2]לנקילייש[2] וסם נבוצים ומנוקנים *בילם כ״ב ג׳: ״ע״ע *יפעיה ל״ב פס׳ ז׳:

[1] coudes (עלנבוגען): [2] encensoirs (כויכפעפקעל): [3] raisonnement (עכערפעכונג):

לפניו כנגד לבו שנאמר והיו על לב אהרן, תלוי בכתפות האפוד הבאות מאחוריו על כתפיו ונקפלות ויורדות לפניו מעט והחשן תלוי בהן בשרשרות וטבעות כמו שמפורש בענין: 17. ומלאת בו. על שם שהאבנים ממלאות גומות המשבצות המתוקנות להן קורא אותן בלשון מלואים: 20. משבצים זהב יהיו הטורים במלואתם. מוקפים משבצות זהב בעומק שיעור שיתמלא בעובי האבן, זהו לשון במלואתם, "כשיעור מלוי עביין של אבנים יהיה עומק המשבצות לא פחות ולא יותר: 21. איש על שמו. כסדר תולדתם סדר האבנים, אודם לראובן, פטדה לשמעון, וכן כלם: 22. על החשן. בשביל החשן לקבעם בטבעותיו כמו שמפורש למטה בענין: שרשת. לשון שרשי אילן המאחזין לאילן להאחז ולהתקע בארץ אף אלו יהיו מאחזין לחשן שבהם יהיה תלוי באפוד והן שתי שרשרות האמורות למעלה בענין המשבצות, ואף שרשרות פתר מנחם בן סרוק "לשון שרשים ואמר שהרי"ש יתירה כמו מ"ם כג) שבשלישום ומ"ם כג) שבריקם, ואיני רואה את דבריו אלא שרשרת בלשון עברית כשלשלת בלשון כג) משנה: גבלת. הוא מגבלות האמור למעלה, שתתקעם בטבעות שיהיו בגבול החשן, וכל גבול לשון קצה טו"אשומי"יל בלעז: מעשה עבת. מעשה קליעה: 23. על החשן. לצורך החושן כדי לקבעם בו. ולא יתכן לומר שתהא תחלת עשייתן עליו שאם כן מה הוא שהוזר ואומר ונתת את שתי הטבעות והלא כבר נתונין בו היה לו לכתוב בתחלת המקרא ועשית על קצות החשן שתי טבעות זהב, ואף בשרשרות צריך אתה לפתור כן: על שני קצות החשן. לשתי פאות שכנגד הצואר לימנית ולשמאלית הבאים מול כתפות האפוד: 24. ונתתה את שתי עבתת הזהב. הן הן שרשרות גבלות הכתובות למעלה ולא פירש מקום קבוען בחשן עכשו מפרש לך שיהא תוחב אותן בטבעות טו"ותדע לך שהן הן הראשונות שהרי בפרק אלה פקודי לא הוכפלו: 25. ואת שתי קצות של שתי עבתת. שני ראשיהם של כל אחת: תתן על שתי המשבצות. הן הן הכתובות למעלה בין פרשת החשן ופרשת האפוד ולא פירש את צרכן ואת מקומן עכשיו מפרש שיתקע בהן ראשי העבותות התחובות בטבעות החשן לימין ולשמאל אצל הצואר, שני ראשי שרשרות הימנית תוקע במשבצות של ימין וכן בשל שמאל שני ראשי שרשרת השמאלית: ונתתה המשבצות על כתפות האפד. אחת בזו ואחת בזו נמצאו כתפות האפוד מחזיקין את החשן שלא יפול ובהן הוא תלוי ועדיין שפת החשן התחתונה הולכת ובאה ונוקשת על כריסו ואינה דבוקה לו יפה לכך הוצרך עוד שתי טבעות לתחתיתו כמו שמפרש והולך: אל מול פניו. "של אפוד שלא יתן המשבצות בעבר הכתפות שכלפי המעיל אלא בעבר העליון שכלפי החוץ והוא קרוי מול פניו של אפוד כי אותו עבר שאינו נראה אינו קרוי פנים: 26. על שני קצות החשן. הן שתי פאותיו התחתונות לימין ולשמאל: על שפתו אשר אל עבר האפוד ביתה. הרי לך שני סימנין האחד שיתנה בשני קצות של תחתיתו שהוא כנגד האפוד שעליונו אינו כנגד האפוד שהרי סמוך לצואר הוא והאפוד נתון על מתניו ועוד נתן סימן שלא יקבעם בעבר החשן שכלפי החוץ אלא בעבר שכלפי פנים שנאמר ביתה, ואותו העבר הוא לצד האפוד שחשב האפוד חוגרו הכהן ונקפל הסינר לפני הכהן על מתניו וקצת כריסו מבאן ומבאן עד כנגד קצות החשן וקצותיו שוכבין עליו: 27. על שתי כתפות האפוד מלמטה. שהמשבצות נתונות בראשי כתפות האפוד העליונים הבאים על כתפיו כנגד גרונו ונקפלות ויורדות לפניו והטבעות צוה ליתן בראשן השני שהוא מחובר לאפוד והוא שנאמר לעמת מחברתו, סמוך למקום חבורן באפוד למעלה מן החגורה מעט שהמחברת לעומת החגורה ואלו נתונים מעט בגובה זקיפת הכתפות הוא שנאמר ממעל לחשב האפוד, והן כנגד סוף החשן ונותן פתיל תכלת באותן הטבעות ובטבעות החשן ורוכסן באותו פתיל לימין ולשמאל שלא יהא תחתית החשן הולך לפנים וחוזר לאחור ונוקש

כג) לקמן פס' ל': כג) בראשית ל"ת: כד) כלים פ' י"ד:

ג כסיעור—יותר ל' כיעת"ס: "בעתכרת בית ע"ם: טו"ע' *בראשי' ע"ט פס' כ"ו: טו"ותדע—סוכפלו ל' כילע"ס: "על אפוד כי לותו עבר ליטו בראשי אלא פניס ומה"ד. כיע"ב:

ונוקש על כרסו ונמצא מושב על המעיל יפה: ממול פניו. בעבר החיצון: 28. וירכסו. לשון חבור [ח]וכן כל)מרוכסי איש, חבורי חבלי רשעים, וכן כה)והרכסים לבקעה, הרים הסמוכים זה לזה שאי אפשר לירד לגיא שביניהם אלא בקושי גדול שמתוך סמיכתן הגיא זקופה ועמוקה, יהיו לבקעת מישור ונוחה לילך: להיות על חשב האפוד. להיות החשן דבוק אל חשב האפוד: ולא יזח. לשון [ט]ניתוק ולשון ערבי הוא כדברי דונש בן לברט[י]. 30. את האורים ואת התמים. כו)הוא כתב שם המפורש שהיה נותנו בתוך כפלי החשן שעל ידו הוא מאיר דבריו [כא]ומתמם את דבריו ובמקדש שני היה החשן שאי אפשר לכהן גדול להיות מהוסר בגדים כז)אבל אותו השם לא היה בתוכו ועל שם אותו הכתב הוא קרוי משפט שנאמר כח)ושאל לו במשפט האורים: את משפט בני ישראל. דבר שהם נשפטים ונוכחים על ידו אם לעשות דבר או לא לעשות ולפי מדרש אגדה כט)שהחשן מכפר על מעוותי הדין נקרא משפט על שם סליחת המשפט: 31. את מעיל האפוד. שהאפוד נתון עליו לחגורה: כליל תכלת. ל)כולו תכלת שאין מן אחר מעורב בו: 32. והיה פי ראשו. פי המעיל שבגבהו הוא פתיחת בית הצואר: בתוכו. כתרגומו כפיל לגויה, כפול לתוכו להיות לו לשפה [כא]כפילתו והיה מעשה אר[ג] ולא במחט: כפי תחרא. למדנו שהשריונים שלהם פיהם כפול: לא יקרע. כדי שלא יקרע לא)והקורעו עובר בלאו, שזה ממנין לאוין שבתורה וכן ולא יזח החשן וכן לב)לא יסורו ממנו הנאמר בבדי הארון: 33. רמני. עגולים וחלולים היו כמין רמונים העשויים כביצת תרגולת[כב]: ופעמני זהב. לג)זגין עם ענבלין שבתוכם: בתוכם סביב. ביניהם סביב בין שני רמנים פעמון אחד דבוק ותלוי בשולי המעיל: 34. פעמן זהב ורמון פעמן זהב ורמון. אצלו: 35. ולא ימות. מכלל לאו אתה שומע הן אם יהיו אלו לא יתחייב מיתה לד)הא אם יבנם מחוסר אחד מן הבגדים הללו חייב מיתה בידי שמים: 36. ציץ. לה)כמין טס של זהב היה רוחב שתי אצבעות מקיף על המצח מאוזן לאוזן: 37. על פתיל תכלת. ובמקום אחר הוא אומר לו)ויתנו עליו פתיל תכלת, ועוד כתיב כאן והיה על המצנפת ולמטה הוא אומר והיה על מצח אהרן, ובשחיטת קדשים לז)שנינו שערו היה נראה בין ציץ למצנפת ששם מניח תפילין למדנו שהמצנפת למעלה בגובה הראש ואינה עמוקה ליכנס בה כל הראש עד המצח והציץ מלמטה והתפילים [כג]היו בנקבים ותלויין בו בשני ראשים ובאמצעו ששה בשלשה מקומות הללו פתיל מלמעלה אחד מבחוץ ואחד מבפנים בגגדו וקושר ראשי התפילים מאחורי העורף שלשתן ונמצאו בין אורך הטס ופתילי ראשיו מקיפין את הקדקד והפתיל האמצעי שבראשו קשור עם ראשי השנים הולך

כד) מהלים ל"ג: כה) יחזקאל ט': כו) יחזקאל ע"ב ג': כז) קהלת ג"ח ג': כח) בראשית כ"ז: כט) ע' לעיל פס' ע"ו: ל) ע' יחזקאל ע"ח ג': לא) יחזקאל ע"ד ג': לב) שמות כ"ה: לג) ע' זכריה ע"ח ג': לד) ע' קהלת ב"ג ג': לה) שבת ס"ג ג': לו) שמות ל"ט: לז) זכריה י"ג:

[ח]וכן לדעת הנקוט בגמרא: [ט]כמו ויסעיהם ה' כ"ז: [י]חה לטון דומם בתעוזתיו לל הנקוט "והבלתי ולא יזח החשן בחלק אחד עם לונזח תעיד יחגבה ולכיות יזח כמו ונזח ולא יתכן לפלוג כי הנ"ם הנקרם ונזח כמ"ם ונעיקר נלנ ופתכון לא יזח החשן לא יועד החשן כמשמעו בלשון הערבית וכן לונקלם לומר ולא יתפרק מושנה בחיונית והתכונן וקבקש לותך לל תניית" ועל זאת הסיב רבינו תם בספרעות "ולא יתכן בעיני פתכון דומם אחד פתר ולא יניים כי לא נולנ ונעד רק בדבני כי לך זה נלאתו ונמשני עיקר ונעקר בנין ורכם, ויולנר לא יזח לשון התרת לזר בנקוש ולנזח סטיל תגורת לזור ונ"ם ולנזח כמו נ"ם ונעד ונעד ופתחונו כתרגומו לא יתפרק כי סוג לא לדבר היק": [כא]שמילין לת דביכיס. ונפרשין לת דביכיס: ומלינין לת דביכיס. כלאנליין לין גזירתן מוזכת: [כב]וכפילתו היה. כיע"ס: [כג]כנון רמונים שלא נפתחו פיהם. דקך רמונים כשמוחין בחילן לחר גמר ביתולן ונתפתחין ונלילין כלכך פעמנין קלפי תגוזים המילונות: ענבלים. מה שתלוי בתוכן לקשקש ותולה בו שלל כרמון פעמון כלכתיב פעמון ורמון ובתוך רמונים דקכת לאו בתוך המלל קלונר שלא ביהסם דפעמון לחר בין שני רמונים וגלד זה ונלפניו ונלחריו: [כד]היו תלויין בו בנקבים בשני וכ'. כי"ר: היו וכו' ובאמעותו עושה בשלשה וכו'. כיע"ס: והיה הציץ נקוד בשני רחשיו ובאמעיתו ובאותן שלשה מקומות היו שלשה פתילים פתיל מלמעה לנד הנשר ופתיל ונלמעלה מבחוץ וקושר כל רחשי הפתילים מאחורי העורף ומשלשן וכו' ושלשתן ועל פתיל התילון הוא לומר ויתנו עליו פתיל תכלת ועל פתיל תכלת התפתון שלא יד הנשר הוא לומר ושמת לותו על פתיל תכלת עתה כתקיימו כל המקדשות. כ' הממ"ג:

הולך על פני רוחב הראש מלמעלה ונמצא עשוי לפ) כמין כובע כג) כובע ועל פתיל האמצעי הוא אומר והיה על המצנפת, והיה נותן הציץ על ראשו כמין כובע על המצנפת והפתיל האמצעי מחזיקן שאינו נופל והטם תלוי כנגד מצחו ונתקיימו כל המקראות פתיל על הציץ וציץ על הפתיל ופתיל על המצנפת מלמעלה: 38. וְנָשָׂא אַהֲרֹן. לשון סליחה ואף על פי כן אינו זז ממשמעו אהרן נושא את המשא של עון נמצא מסולק העון מן הקדשים: אֶת עֲוֹן הַקֳּדָשִׁים. לרצות על הדם ועל החלב שקרבו בטומאה כמו ששנינו לפ) אי זה עון הוא נושא אם עון פיגול הרי כבר נאמר כד) לא ירצה ואם עון נותר הרי נאמר פ) לא יחשב ואין לומר שיכפר על עון הכהן שהקריב טמא שהרי עון הקדשים נאמר ולא עון המקריבים הא אינו מרצה אלא להכשיר הקרבן: והיה על מצחו תמיד. אי אפשר לומר שיהא על מצחו תמיד שהרי אינו עליו אלא בשעת העבודה אלא תמיד לרצות להם צ) אפילו אינו על מצחו שלא היה כהן גדול עובד באותה שעה ולדברי האומר עודהו על מצחו מכפר ומרצה ואם לאו אינו מרצה נדרש על מצחו תמיד מלמד שמשמש בו בעודו על מצחו ק) שלא יסיח דעתו ממנו: 39. ושבצת. עשה אותם משבצות משבצות וכולה של ששי: 40. ולבני אהרן תעשה כתנת. ארבעה בגדים הללו ולא יותר כתונת ואבנט ומגבעות, היא מצנפת, ומכנסים כתובים למטה בפרשה: 41. והלבשת אתם את אהרן. אותם האמורין באהרן חשן ואפוד ומעיל וכתונת תשבץ מצנפת ואבנט וציץ ומכנסים הכתובים למטה בכולם: ואת בניו אתו. אותם הכתובים בהם: ומשחת אתם. את אהרן ואת בניו בשמן המשחה: ומלאת את ידם. כל מלוי ידים לשון חנוך כשהוא נכנס לדבר להיות מוחזק בו מאותו יום והלאה הוא, ובלשון לעז ק) כשממנין אדם על פקידת דבר נותן השליט בידו בית יד של עור שקורין כה גאנ"ט[1] בלעז ועל ידו הוא מחזיקו בדבר וקורין לאותו מסירה רוויש"ר[2] בלעז והוא מלוי ידים: 42. ועשה להם. לאהרן ולבניו: מכנסי בד. הרי שמונה בגדים לכהן גדול וארבעה לכהן הדיוט: 43. והיו על אהרן. כל הבגדים האלה על אהרן הראויין לו: ועל בניו. כו האמורין בהם: בבאם אל אהל מועד כו. להיכל וכן למשכן: ומתו. הא למדת שהמשמש מחוסר בגדים במיתה: חקת עולם לו. קו) כל מקום כח שנאמר חקת עולם הוא גזירה מיד ולדורות לעכב בו:

כט 1. לקח. כמו קח ושתי גזירות הן אחת של קיחה ואחת של לקיחה ולהן פתרון אחד: פר אחד. ס) לכפר על מעשה העגל שהוא פר: 2. ולחם מצות וחלת מצת, ורקיקי מצות. ג) הרי אלו ג' מינין רבוכה וחלות ורקיקים לחם מצות היא הקרויה למטה בענין ג) חלת לחם שמן על שם שנותן שמן ברבוכה כנגד החלות והרקיקין ד) וכל המינין באים עשר עשר חלות: בלולת בשמן. ה) כשהן קמח יוצק בהן שמן ובוללן: משחים בשמן. ו) אחר אפייתן טושחן א כמין כי[2] שהיא עשויה כנו"ן שלנו: 3. והקרבת אתם. אל חצר המשכן ביום הקמתו: 4. ורחצת. ז) זו טבילת כל הגוף: 5. ואפדת. קישט ותקן החגורה והסינר סביבותיו: 6. נזר הקדש. זה הציץ: על המצנפת. כמו שפירשתי למעלה ח) על ידי הפתיל האמצעי ושני פתילין שבראשו הקשורין שלשתן מאחורי העורף הוא נותנו על המצנפת כמין כובע: 7. ומשחת אתו

לפ) ע' מולין קל"ח: לצ) יומא ז': מ) ויקרא ז': מא) ע' יומא ז': מב) שבת י"ג: מג) ע"ב *שבועות י"ז ה': מד) מנחות י"ט: **כט** ה) ע' מ"כ פ' שמיני: ג) ע' מנחות ע"ח: ג) פס' כ"ג: ד) מנחות ע"ז: ה) ע' סס ע"ה: ו) סס ע"ד ג': ז) ע' מ"י: ח) סיון כ"ח פס' ל"ז:

כג ועל—כובע ל' כיעו"ס: כד לח—יכפר ל' כילע"ו וע' בפסחים ט"ז ג' סס גרסם כ"י על פי הקבל לפרשת לו וע' תוס' סס: כה כן ל"ע לפי סכ"י ובדפוסים הסומא גוומגטו[1]: כו סהלוין להם. כ"ם: סהלוין והמוזרין בהם. כ"י ל ובדמ': כז לאהל מועד הוא סהיכל שסא היה כתון מזבח בהמה וסהלבן והמזבח ובכולהו כתיב לאהל מועד *עיכודין ג': כח סג' חקה לעכב (וסה"ל). כיעם"כ:

כט א כמין כי יווית פי' כמין כף יווית שהיא עשויה כמו כון כפופה שלנו. כי"ס: ב כמין כי יוכי. שבלשונם קורין לכ"ף שלהן כ"י: ג ע' תוס' ומנחות ע"ח ד"ה כמין וסס נאמר ובפיכודי מוסם פירשו כגיעל וע"ע *כריתות ס' ג' וביומא

[1] gant בלשון guanto לטע. (הלמדשוה): [2] revestir, revêtir (יעמלמדען מיט לייגען מעקליידען):

אתו. אף משיחה זו כתן כי נותן שמן על ראשו ובן ריסי עיניו ט)ומחברן באצבעו: 9. והיתה להם. מלוי ידים זה לכהונת עולם: ומלאת. על ידי הדברים האלה: יד אהרן ויד בניו. י)במילוי ופקודת הכהונה: 11. פתח אהל מועד. בחצר המשכן שלפני הפתח: 12. על קרנת. י)למעלה בקרנות מזבח: ואת כל הדם. יא)שירי הדם: אל יסוד המזבח. יב)כתן בליטת בית קבול עשוי לו סביב סביב לאחר שעלה אמה מן הארץ: 13. החלב המכסה את הקרב. הוא [a]הקרום שעל הכרס שקורין טי"לא': ואת היתרת. [1]היא טרפשא דכבדא שקורין איבר"יש[2]: על הכבד. יג)אף מן הכבד טול עמה: 14. תשרף באש. יד)לא מצינו חטאת חיצונה נשרפת אלא זו: 16. וזרקת. טו)בכלי, אוחז במזרק וזורק כנגד הקרן כדי שיראה לכאן ולכאן ואין קרבן טעון מתנה באצבע אלא חטאת בלבד אבל שאר זבחים אינן טעונין קרן ולא אצבע שמתן דמם מחצי המזבח ולמטה ואינו עולה בכבש אלא עומד בארץ וזורק: סביב. כך מפורש בשחיטת קדשים טז)שאין סביב אלא [b]שתי מתנות שהן ארבע האחת בקרן זוית זו והאחת שכנגדה באלכסון וכל מתנה נראית בשני צדי הקרן אילך ואילך נמצא הדם נתון בארבע רוחות סביב לכך קרוי סביב: 17. על נתחיו. עם נתחיו מוסף על שאר הנתחים: 18. ריח ניחוח. יז)נחת רוח לפני שאמרתי ועשה רצוני: אשה. יח)לשון אש, והיא הקטרת איברים שעל האש: 22. תנוך. [c]יט)הוא הסחוס 'האמצעי שבתוך האוזן שקורין טנדרו"ס[3] בלעז: בהן ידם. יט)הגודל ובפרק האמצעי: 22. החלב. כ)זה חלב הדקים או הקיבה: והאליה. מן הכליות ולמטה כמו שמפורש בויקרא שנאמר כא)לעמת העצה יסירנה [d]מקום כג)שהכליות יוצאות ובאמורי הפר לא נאמר אליה [e]שאין אליה קריבה אלא בכבש ובכבשה ואיל אבל שור ועז אין טעונין אליה: ואת שוק הימין. לא מצינו הקטרה בשוק הימין עם האמורים אלא זו בלבד: כי איל מלאים הוא. שלמים כג)לשון שלמות שהושלם בכל מגיד הכתוב שהמלואים שלמים שמשימים שלום למזבח ולעובד העבודה ולבעלים לכך אני מצריכו החזה להיות לו לעובד העבודה למנה וזהו משה ששמש במלואים והשאר אכלו אהרן ובניו שהם בעלים כמפורש בענין: 23. וככר לחם. מן החלות: וחלת לחם שמן. כד)ממין הרבוכה: ורקיק. כה)מן הרקיקין אחד מעשרה שבכל מין ומין. לא מצינו תרומת לחם הבא עם זבח נקטרת אלא זו בלבד שתרומת לחמי תודה ואיל נזיר נתונה לכהנים עם הזה ושוק ומזה לא היה למשה למנה אלא חזה בלבד: 24. על כפי אהרן והנפת. שניהם עסוקים בתנופה הבעלים והכהן, הא כיצד? כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף ובזה היו אהרן ובניו בעלים ומשה כהן: תנופה. כה)[f]מוליך ומביא למי שארבע רוחות העולם שלו מעכבת רוחות רעות, מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו ומעכבת טללים רעים: 25. על העלה. על האיל הראשון שהעלית עולה: לריח ניחוח. כו)לנחת רוח למי

ט)ע' ויקרא ח' י"ב: י)ע' זבחים כ"ג: יא)זבחים מ"ז: יב)ע' פ' נ' דמעזה: יג)ע' ת"כ פ' ויקרא: יד)ע' *ויקרא ע' י"ט: טו)זבחים כ"ב: טז)סס כ"ב ב': יז)ע' *ויקרא ח' ע': יח)ע' *ויקרא י"ד י"ד: יט)ת"כ לו: כ)ע' *ויקרא נ' ג': כא)ויקרא ג': כב)מולין י"ט: כג)ע' ת"כ ומנח' פ' לו: כד)ע' לעיל פס' ג': כה)מנחות ס"ג: כו)ע' ת"כ פ' ויקרא:

למנחת"ן על פסוק ג' הכ"ל: [1]בעיטרו הכהנים. כיס"כ: [a]ע' *מולין ע"ט ב' ד"ה מלמד: [b]ע' *ויקרא נ' ד' גס ע"ז כ"ס ומולין ל"ח ב' ומס ע"ו: [c]עלה בכתב ופסק לסוגיא. מפני שנותן דמה למעלה על הקרנות בחלצעו לריך לעמוד על גבי קובב אבל אחר הדמים שהן התחתונים אין המוט ולמעה עומד על הרלפה ובקרן זוית הסזבח וזורק מן הכלי למזבח וכל מקום שיגיע למזבח כשר: [d]שמי מתנות שהן מרבע בעינן כדי שיחל מהן בחלבע רוחות המזבח והא לא מזכחת לה אלא בחתי קרנות העומדות בחלכסונם של זו לחי בחתיהן שכרוח אחת לה טוי דם אלא בחלבע רוחות של מזבח ולא קריבן ביה בביב: [e]בת"כ פ' י' הגי' תנוך זה גדל המעלעי: המקמיס. תנוך האוזן שקורין טנדרין *בכורות ל"ז: (ע' פסחים פ"ד המסופים וע' בערוך ערך מקמוס וערך שמם): 'גדל המעלעי. כ"ו: [f]למעלה מן הסכתות הוא בכורות ס"ח ממירין לב מזבח כליות יוצאות: [2]המקריב שלמים או מעלת מכבש ואיל קרב אליה עם המוריס מן הכליות ולמטה ללל הזבח ומזבח קבי ליה אליה: [3]מולין ומניף. לשמן ולכוס ומזבח ומערב כדי לעלות רוחות רעות שבחות מלחבע רוחות: מעלה ומוריד.

[1] toile (בעוועבע, נעעלטויע): [2] hebras שפאנים, fibres פלעטע. (פלעטפלייס): [3] tendron (קנאפפענ):

למי שאמר ונעשה רצונו: אשה. לאש נתן: לה׳. לשמו של מקום: 27. וקדשת את חזה התנופה ואת שוק התרומה וגו׳. קדשם לדורות להיות נוהגת תרומתם והנפתם כחזה ושוק של שלמים אבל לא להקטרה אלא והיה לאהרן ולבניו לאכול: ד׳תנופה. לשון הולכה והובאה ונטל״ר בלעז: הורם. לשון מעלה ומוריד: 28. לחק עולם מאת בני ישראל. שהשלמים לבעלים ואת החזה ואת השוק יתנו לכהן: כי תרומה הוא. החזה ושוק הזה: 29. לבניו אחריו. למי שבא בגדולה אחריו: למשחה. כז)להתגדל בהם שיש משיחה שהיא לשון שררה כמו כח)לך נתתים למשחה כט)אל תגעו במשיחי: ולמלא בם את ידם. ל)על ידי הבגדים הוא מתלבש בכהונה גדולה: 30. שבעת ימים. לא)רצופין: ילבשם הכהן. אשר יקום מבניו תחתיו לכהונה גדולה כשימנוהו להיות כהן גדול: אשר יבא אל אהל מועד. אותו כהן המוכן ליכנס לפני ולפנים ביום הכפורים והוא כהן גדול שאין עבודת יום הכפורים כשרה אלא בו: תחתיו מבניו. לג)ט״מלמד שאם יש לו לכהן גדול בן ממלא את מקומו ימנוהו כהן גדול תחתיו: (ט״הכהן תחתיו מבניו. מכאן ראיה כל לשון כהן לשון פועל עובד ממש לפיכך ניגון תביר נמשך לפניו): 31. במקם קדש. לג)בחצר אהל מועד שהשלמים הללו קדשי קדשים הן: 32. פתח אהל מועד. כל החצר קרוי כן: 33. ואכלו אתם. אהרן ובניו. לד)לפי שהם בעליהם: אשר כפר בהם כל זרות ותעוב: למלא את ידם. באיל ולחם הללו: לקדש אתם. שעל ידי המלואים הללו נתמלאו ידיהם ונתקדשו לכהונה: כי קדש הם. קדשי קדשים ומכאן למדנו לה)אזהרה לזר האוכל קדש קדשים שנתן המקרא טעם לדבר משום דקדש הם: 35. ועשית לאהרן ולבניו ככה. שנה הכתוב וכפל לעכב שאם חסר דבר אחד מכל האמור בענין לא נתמלאו ידיהם להיות כהנים ועבודתם פסולה: אתכה. כמו אותך: שבעת ימים תמלא וגו׳. בענין הזה. ובקרבנות הללו בכל יום: 36. על הכפרים. בשביל הכפורים, לכפר על המזבח מכל זרות ותעוב ולפי שנאמר שבעת ימים תמלא ידם, אין לי אלא דבר הבא בשבילם כגון האילים והלחם אבל הבא בשביל המזבח כגון פר שהוא לחטוי המזבח לא שמענו לכך הוצרך מקרא זה. ומדרש ת״כ לו)אומר כפרת המזבח הוצרכה שמא התנדב איש דבר גזל במלאכת המשכן והמזבח: וחטאת. ותדבי, לשון מתנת דמים הנתונים באצבע קרוי חטוי: ומשחת אתו. בשמן המשחה וכל המשיחות ט״כמין כי: 37. והיה המזבח קדש. ומה היא קדושתו? כל הנגע במזבח יקדש. לז)אפילו קרבן פסול שעלה עליו קִדְּשׁוֹ המזבח להכשירו שלא ירד מתוך שנאמר כל הנוגע במזבח יקדש שומע אני בין ראוי בין שאינו ראוי לה)כגון דבר שלא היה פסולו בקדש כגון הרובע והנרבע ומוקצה ונעבד והטריפה וכיוצא בהן ת״ל וזה אשר תעשה הסמוך אחריו מה עולה ״ראויה אף כל ראוי שנראה לו כבר ונפסל משבא לעזרה כגון הלן והיוצא והטמא ושנשחט במחשבת חוץ לזמנו וחוץ למקומו וכיוצא בהן: 40. ועשרן סלת. לט)עשירית האיפה מ״ג בצים וחומש ביצה: בשמן כתית. מ)לא לחובה נאמר כתית אלא להכשיר לפי שנאמר מא)כתית למאור ומשמע למאור ולא למנחות יכול לפסלו למנחות ת״ל כאן כתית ולא נאמר כתית למאור אלא למעט מנחות ״שאין צריך כתית שאף הטחון בריחים כשר בהן: רבע ההין. שלשה לוגין: ונסך. לספלים כמו ששנינו במסכת סוכה מא)שני ספלים של נסך היו בראש המזבח ומנוקבים כמין שני חוטמין דקים ט״נותן היין לתוכו והוא מקלח ויוצא דרך החוטם ונופל על גג המזבח

ומשם

מז)ע׳ לקמן ג׳ כ״ט: כח)במדבר י״ח: כט)ד״ה מ׳ ט״ז: ל)*יומא ה׳ וגם ע״ב: לא)ע׳ יומא ה׳: לב)מ״כ לחכי יומא ע״ב: לג)*ויקלא ו׳ ט׳: לד)ע׳ פסחים כ״ט: לה)ע׳ פסחים כ״ד: לו)ב׳ מכילתא דמילואים: לז)ע׳ זבחים פ״ג ג׳ מ״כ פ׳ ג׳: לח)זבחים פ״ד: לט)ע׳ לעיל ע״ז ב״ו: מ)ע׳ מנחות פ״ו ב׳: מא)מנחות כ״ז: מב)דף מ״ח:

לעמוד מלכים רעים סדקין מלמעלה למטה: ״סוגף לסון סולכה. י׳ ס׳ הזכרון: ט״תחתיו—תחתיו לי כיל״ו: ט״הכהן—לפניו לי כ״ו: ״ע׳ למעלה מות ג׳: ״בפסוק מ״ב עולת תמיד כתיב (ומיכום סרלב״ל לת״כ): יח לא בעינן זך וכתית למנחות כמו לכהות לסכי מני כסל לחפילו שחיבו כתית לפי שמנחות סן ערובות ולריכות שמן סרכה ותילו סיה לריך למזר בתנחות מני לחר זך וכתית כמו למעלה היו מפקידין שסיו לוקחין מותו ניוקר: ״מוטס לחל בפסל ונקב לחל בחוטמו ומכהן מעריה בפי הפסלים ומפכיס מקלחין

---

[1] vanner, ventiler (פוויינגען):

ומשם יורד לשיתין במזבח בית עולמים ובמזבח הנחושת יורד מן המזבח לארץ: 41. לריח ניחח. על המנחה נאמר שמנחת נסכים כולה כליל וסדר הקרבת האיברים בתחילה ואחר כך המנחה שנאמר (נג) עולה ומנחה: 42. תמיד. מיום אל יום לא יפסיק יום בינתים: אשר אועד לכם. כשאקבע [ב] מועד לדבר אליך שם אקבענו לבא. ויש מרבותינו (נד) למדים מכאן שמעל מזבח הנחשת היה הקב"ה מדבר עם משה משהוקם המשכן ויש אומרים מעל הכפורת כמו שנאמר (נה) ודברתי אתך מעל הכפורת ואשר אועד לכם האמור כאן אינו אמור על המזבח אלא על אהל מועד הנזכר במקרא: 43. ונעדתי שמה. אתועד עמם בדבור כמלך הקובע מקום [כא] מועד לדבר עם עבדיו שם: ונקדש המשכן בכבודי. שתשרה שכינתי בו. ומדרש אגדה (נו) אל תקרי בכבודי אלא בכבודי במכובדים. שלי כאן רמז לו מיתת בני אהרן ביום הקמתו וזהו שאמר משה (נז) הוא אשר דבר ה' לאמר בקרבי אקדש, והיכן דבר? ונקדש בכבודי [כב]: 46. לשכני בתוכם. על מנת לשכון אני בתוכם:

ל 1. מקטר קטרת. להעלות עליו קטור עשן סמים: 3. את גגו. זה היה לו גג אבל מזבח העולה לא היה לו גג (ס) אלא ממלאים חללו אדמה בכל חניתן: זר זהב. (ס) סימן לכתר כהונה: 4. צלעתיו. כאן הוא לשון זויות כתרגומו, לפי שנאמר על שני צדיו שתי זויות שבשני צדיו: והיה. מעשה הטבעות האלה: לבתים לבדים. (ג) בית תהיה הטבעת לבָּד: 6. לפני הפרכת. שמא תאמר [א] משוך מכנגד הארון לצפון או לדרום ת"ל [ב] לפני הכפורת מכוון כנגד הארון מבחוץ: 7. בהיטיבו. (ד) לשון נקוי הבזיכין של המנורה מרשן הפתילות שנשרפו בלילה והיה מטיבן בכל בקר ובקר: הנרות. [ד] לו"שישי בלעז וכן כל נרות האמורות במנורה חוץ ממקום שנאמר שם העלאה שהוא לשון הדלקה: 8. ובהעלת. (ה) כשידליקם להעלות להבתן: יקטירנה. (ו) בכל יום פרס מקטיר שחרית ופרס מקטיר בין הערבים: 9. לא תעלו עליו. (ז) על מזבח זה: קטרת זרה. שום קטורת של נדבה כלן זרות לו חוץ מזו: ועלה ומנחה. [ה] ולא עולה ומנחה, עולה של בהמה ועוף, מנחה היא של לחם: 10. וכפר אהרן. מתן דמים: אחת בשנה. ביום הכפורים הוא שנאמר באחרי מות (ח) ויצא אל המזבח אשר לפני ה' וכפר עליו: חטאת הכפרים. הם פר ושעיר של יום הכפורים (ט) המכפרים על טומאת מקדש וקדשיו: קדש קדשים. המזבח מקודש לדברים הללו בלבד ולא לעבודה אחרת:

חסלת פרשת תצוה.

כי תשא.

12. כי תשא. לשון קבלה כתרגומו כשתחפוץ לקבל סכום מנינם לרעת כמה הם אל תמנם לגלגולת אלא יתנו כל אחד מחצית השקל ותמנה את השקלים ותדע מנינם: ולא יהיה בהם

(נב) ויקרא כ"נ: (נג) קוף נדע"ם: (נד) שמות כ"ם: (נה) זכריה קע"ו: (נו) ויקרא י': (נז) במדבר ד' ג': (נח) שמות כ"ג: (נט) יומא ע"ב ב': (ס) ע' לעיל כ"ח כ"ז: (סא) ע' ת"ל ה: (סב) ע"ב *במדבר ח' ג': (סג) בכיאור ו' ג': (סד) ע' ויקרא ט"ז: (סה) ויקרא ע"ז: (סו) ע' *ויקרא ע"ז י"ח:

ויודלין לכך סמוטעין על גב המזבח ובמזבח סיס נקב שבו המים וסיין יוכדין לסיתין של מזבח שסיו עמוקין וקלולין מאד: (ב) מקום. כי"ר: (א) וועד. כי כתיב: (ב) למאי לו למשה כיוס שנלטוה על מלאכת המשכן וכמו לו שביוס שיעשה שכינתו על שבית יתקדש בכבודיו ולא נכמו לו לשבין מי סס עד שמתו בני לסכן כדי שיתקדש בכבודו של מקום עליהם להודיע שטוב גדול על ילדיו ומיולדיו:

ל (א) ממוך שרבה ונמוך ת"ל לפני הפרכת סמוך לפרכת ומשליש שבית ולפניס ושם"ר: (ב) ת"ל לפני הפרכת. כי"ר: ת"ל לפני הכפרת סמוך לכפרת ומשליש שבית ולפניס מכון וכו'. כיוב"ם: זה משמן בצלייתא דמלאכת המשכן מזשה סיס נתון בתוך שבית שליש ושמלק מת שבית ומחליו לפניס מכוון סיס כנגד הארון שכ' ונתת אותו לפני הפרכת שאשר על הארון העדות לפני הכפרת וע' שכ' ביהוה שקליס פ' ו': (ג) בהיטיבו. כשמדליק את המנורה מן הפתיל סיס שם מן הנרות *ממחות מ"ע ב': [ד] נרות לוי"ם של זהב שמונחין לתוכן שמן ופתילה *שמצת כ"ג ב': [ה] ולא—ומנחה לי כיס"כ:

[1] luces (למעלה):

בהם נגף. שהמנין שולט בו עין הרע והדבר בא עליהם כמו שמצינו י)ביטי דוד: 13. זה יתנו. יי)הראה לו כמין מטבע של אש ומשקלה מחצית השקל ואומר לו כזה יתנו: העבר על הפקדים. דרך המונין מעבירין את הנמנין זה אחר זה 'וכן יג)כל אשר יעבור תחת השבט, וכן יג)תעבורנה הצאן על ידי מונה: מחצית השקל בשקל הקדש. במשקל ה"השקל שקצבתי לך לשקול בו שקלי הקדש כגון שקלים האמורין בפרשת יד)ערכין ושדה אחוזה: עשרים גרה השקל. עכשיו פרוש לך כמה הוא: גרה. לשון מעה ובן בשמואל טו)יבא להשתחות לו לאגורת כסף וכבר לחם: עשרים גרה השקל. ט"שהשקל השלם ארבעה זוזים טז)והזוז מתחלתו חמש מעות אלא באו והוסיפו עליו שתות והעלוהו לשש מעה כסף, ומחצית השקל הזה שאמרתי לך יתנו תרומה לה': 14. מבן עשרים שנה ומעלה. למדך כאן שאין פחות מבן עשרים יוצא לצבא ונמנה בכלל אנשים: 15. לכפר על נפשתיכם. שלא תנגפו על ידי מנין. ד"א לכפר על נפשותיכם לפי שרמז להם כאן ג' תרומות שנכתב כאן 'תרומת ה' שלש פעמים יז)אחת תרומת אדנים שמנאן כשהתחילו בנדבת המשכן שנתנו כל אחד ואחד מחצית השקל ועלה למאת הככר שנאמר יח)וכסף פקודי העדה מאת ככר, ומהן נעשו האדנים שנאמר יח)ויהי מאת ככר הכסף וגו'. והשנית אף היא על ידי מנין שמנאן משהוקם המשכן הוא המנין האמור בתחלת חומש הפקודים יט)באחד לחדש השני בשנה השנית, ונתנו כל אחד מחצית השקל והן לקנות מהן קרבנות צבור של כל שנה ושנה והוישנו בהם עניים ועשירים ועל אותה תרומה נאמר לכפר על נפשותיכם שהקרבנות לכפרה הם באים. והשלישית היא תרומת המשכן כמו שנאמר כ)כל מרים תרומת כסף ונחשת. ולא היתה יד כלם שוה בה אלא איש מה שנדבו לבו: 16. ונתת אתו על עבדת אהל מועד. למדת שנצטוה למנותם בתחלת נדבת המשכן אחר מעשה העגל מפני שנכנם בהם מגפה כמו שנאמר כא)ויגוף ה' את העם, משל לצאן החביבה על בעליה שנפל בה דבר ומשפסק אמר לו לרועה בבקשה ממך מנה את צאני ודע כמה גותרו בהם להודיע שהיא חביבה עליו. כב)ואי אפשר לומר שהמנין הזה הוא האמור בחומש הפקודים שהרי נאמר בו כג)באחד לחדש השני והמשכן הוקם באחד לחדש הראשון שנאמר כד)ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים וגו' ומהמנין הזה נעשו האדנים משקלים שלו שנאמר כה)ויהי מאת ככר הכסף לצקת וגו', הא למדת שתים היו אחת בתחלת נדבתן אחר יום הכפורים בשנה ראשונה ואחת בשנה שנייה באייר משהוקם המשכן. ואם תאמר וכי אפשר שבשניהם היו ישראל שוים ו' מאות אלף וג' אלפים וחמש מאות וג' שהרי בכסף פקודי העדה נאמר כן ובחומש הפקודים אף בו נאמר כן כו)ויהיו כל הפקודים שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים והלא בשתי שנים היו ואי אפשר שלא היו בשעת מנין הראשון בני י"ט שנה שלא נמנו ובשנייה נעשו בני כ' תשובה לדבר אצל שנות האנשים בשנה אחת נמנו אבל למניין יציאת מצרים היו שתי שנים לפי שליציאת מצרים מונין מניסן כמו ששנינו במס' ראש השנה כז)ונבנה המשכן בראשונה והוקם בשנייה שנתחדשה שנה באחד בניסן אבל שנות האנשים מנויין למניין

י)שמואל ג' כ"ד: יא)יהושע ד' ט': יב)שקלים ב' ג': יג)ויקרא כ"ז: יג)יחזקאל כ"ג: יד)ויקרא כ"ז: טו)שמואל א' ט': ג': עז)בכורות ה': יז)יהושע ד' ט': יח)שמות ל"ח: יט)במדבר ג': ה)שמות ל"ה: כא)שמות ל"ב: כב)שמות ל"ג: כג)ע"ג במדבר רבה פ' ט': כד)במדבר ג': כה)שמות מ': כו)במדבר ג': כז)ר"ה ג' ב':

יוחני יוסף בר שמעון לומר הרגילו את לשון הנקבה כך הוא בסדר עולם לפרש יאמר זה בסדר אחר מני עגלה וחולך ונפרש כמו זה בסדר אחר היה ל' לקטו עומרו וכן וזה אחר תעשה לותה בלשון זה אחר תעשה על המזבח אף כאן זה יתנו. כיע"ל וכן בכיס"ה ול' יוסף לומר הרגילו וכו'. כי"ל "ולפי פשוטו דרך הנקבה לדבר כן בדבר שפירושו מחריו כגון זה בסדר וכו'" בלי הזכרת שם של כ"י: 'וכן לשון. כיס"ה: "השקל ל' כיעלס"ר: "השקל שהשקל תרומה וכו'. כי"ס: 'נאמרו שם ונקנית השקל תרומה לתרומה ימן תרומת ל' לתת לת תרומת ד' תרומת לתת היתה לשלשים ותרומת מזבח למזבח לקנות ומן קרבנות ניכוד לכל השנה לכפר כפ לכפר על נפשותיכם: לנדבת הצבור. היה לא היתה שום בכולן חלה חיים כפי נדבתו של' ויבאו החמשים על הנשים כל נדיב לב

*מגילה כ"ע ב':

למנין שנות עולם המתחילין מתשרי נמצאו שני המנינים בשנה אחת המנין הראשון היה בתשרי לאחר יום הכפורים שנתרצה המקום לישראל לסלוח להם ונצטוו על המשכן והשני באחד באייר: על עבדת אהל מועד. הן האדנים שנעשו בו: 18. כיור. כמין דוד גדולה ולה דדים המריקים בפיהם מים: וכנו. כתרגומו בסיסיה מושב מתוקן לכיור: לרחצה. מוסב על הכיור: ובין המזבח. יא) מזבח העולה שכתוב בו שהוא לפני פתח אהל מועד והיה הכיור משוך קמעא ועומד כנגד אויר שבין המזבח והמשכן ואינו מפסיק כלל בינתים משום שנאמר כח) ואת מזבח העולה שם פתח משכן אהל מועד, כלומר מזבח לפני אהל מועד ואין כיור לפני אהל מועד, הא כיצד, משוך קימעא כלפי הדרום כך שנויה בזבחים כט): 19. את ידיהם ואת רגליהם. בבת אחת היה מקדש ידיו ורגליו וכך שנינו בזבחים ל) כיצד קדוש ידים ורגלים מניח ידו הימנית על גבי רגלו הימנית וידו השמאלית על גבי רגלו השמאלית ומקדש: 20. בבאם אל אהל מועד. לא להקטיר שחרית ובין הערבים קטרת או לא) להזות מדם פר כהן המשיח לג) ושעירי ע"ז: ולא ימתו. הא אם לא ירחצו ימותו שבתורה נאמרו כללות ומכלל לאו אתה שומע הן: אל המזבח. החיצון שאין כאן ביאת אהל מועד אלא בחצר: 21. ולא ימתו. לג) לחייב מיתה על המשמש במזבח ואינו רוחץ ידים ורגלים שהמיתה הראשונה לא שמענו אלא על הנכנס להיכל: 23. בשמים ראש. חשובים: וקנמן בשם. לפי שהקנמון קליפת עץ הוא יש שהוא טוב ויש בו ריח טוב וטעם ויש שאינו אלא בעין לכך הוצרך לומר קנמן בשם מן הטוב: מחציתו חמשים ומאתים. מחצית הבאתו תהא חמשים ומאתים נמצא כלו חמש מאות כמו שעור מר דרור אם כן למה נאמר בו חצאין גזרת הכתוב היא להביאו לחצאין להרבות בו ב' הכרעות שאין שוקלין עין בעין וכך שנויה בכריתות לא): וקנה בשם. קנה של בשם לפי שיש קנים שאינן של בשם הוצרך לומר בשם: חמשים ומאתים. סך משקל כולו: 24. וקדה. שם שרש עשב, ובלשון חכמים לה) קציעה: הין. י"ב לוגין ונחלקו בו חכמי ישראל לו) ר' מאיר אומר בו שלקו את העיקרין, לז אמר לו רבי יהודה והלא לסוך את העיקרין לח) אינו מספק אלא שראוים במים "שלא יבלעו את השמן ואחר כך הציף עליהם השמן "עד שקלש הריח וקפחו לט) לשמן מעל העיקרין: 25. רקח מרקחת. רקח שם דבר הוא והטעם מוכיח שהוא למעלה והרי הוא כ) כמו לז) רֶקַח לח) רֶגַע ואינו כמו לט) רוגע הים וכמו מ) רוקע הארץ, שהטעם למטה, וכל דבר המעורב בחבירו עד שזה קופה מזה או ריח או טעם קרוי מרקחת: רקח מרקחת. רקח העשוי על ידי אומנות ותערובות: מעשה רקח. שם האומן בדבר: 26. ומשחת בו. מא) כל המשיחות כמין כא) כי חוץ משל מלכים שהן כמין נזר כב): 29. וקדשת אתם. משיחה זו מקדשתם להיות קדש קדשים ומה היא קדושתם? כל הנגע וגומר. מג) כל הראוי לכלי שרת משנכנס לתוכו קדוש הגוף ליפסל ביוצא

כח) שמות מ': כט) דף כ"ט: ל) דף י"ט ב': לא) ויקרא ז': לב) ע' זבחים ע' ב': לג) ע' מ"כ פ' שמיני: לד) דף ה': לה) וגם מ"ח: לו) הוריות י"ב ב' כריתות ה': לז) סה"ם ת': לח) שמות ל"ג: לט) יומא כ"ח: מ) סם מ"ב: מא) כריתות ה': מב) ע' זבחים ס"ז:

יא) נתוך שכ' בכיור בין לסל מועד ובין למזבח וכתוב אחד אומר מזבח העולה שם פתח משכן לסל מועד ואין כיור מפסיק בינתים למדת מפני מקלות שלו שאין מיכיר ליתנו כל מס מיכול לקבעו בחוין שבין מזבח לסל מועד ובלבד שלא יסא מפסיק בין מזבח לפתח: סיכן סיס נתון משוך קימעא. מזוית למזבח ולדרום למלא שמיגו כנגד שמזבח כלל שלא יסא מפסיק בין מזבח לסל מועד ולמזבח ס"ג בת"כ ובמס, מלות וכו': יב) ע"ג תום' מכלדין פ"ג וע' תום' יומא ס' ב' ד"ס להביא: יג) לפכי אומר קבע משכיתו מומדים ומאתים לפכי נקט משכיתו שלא יסו סוקלים אותו הכל בימל שלא למקלין כלי מיסו שם שתי הכרעות: יד) וכן היא ביכום, קומה ס' א' אבל בתלמוד בבלי בתלמתא בין ר' יסודה ובין ר' יוסי: טו) אותם שהשים של בשמים המעורים בשבשה לכתב ואתה קח לך בשמים ראש מר דרור וג': טז) לימו קופק (כ"ל ומפיק). לפי שהשמן לא היה אלא י"ב לוגין כדמעכם לקמן והעקרין היו מרובין ואפילו בשיכה היה בשלא בעקרין וכל שכן בשליקה: יז) בריבה שהיו מתמלאים מן המים ושוב לא יהו בולעים מן השמן כל כך: יח) לאחר שהוליאם מן המים כלי שיקלוט השמן מריח הבשמים: יט) קנמו ומשה לשמן מעל העיקרין ונתנו בגלוסיות: כ) שמן רוקח ולימו. כי"ה: כא) ע' לעיל פימן כ"ע אות ת' ואות ג': כב) שביב על לחמו:

ביוצא ולינה וטבול יום ואינו נפדה לצאת לחולין אבל דבר שאינו ראוי להם אין מקדשין. ושנויה היא משנה שלימה אצל מזבח (מג) מתוך שנאמר (מד) כל הנוגע במזבח יקדש, שומע אני בין ראוי בין שאינו ראוי ת"ל (מה) בבשים, מה בבשים ראויים אף כל ראוי. כל משיחת משכן וכהנים ומלכים מתורגם לשון רבוי לפי שאין צורך משיחתן אלא לגדולה כי כן יסד המלך שזה חנוך גדולתן ושאר משיחות כגון רקיקין משוחין (מה) ראשית שמנים ימשחו לשון ארמית בהן כלשון עברית: 31. לדרתיכם. מכאן למדו רבותינו (מו) לומר שכולו קיים לעתיד לבא[כב]: זה. בגימטריא תריסר לוגין הוו: 32. לא ייסך. בשני יודי"ן לשון לא יפעל כמו (מז) למען ייטב לך: על בשר אדם לא ייסך. מן השמן הזה עצמו: ובמתכנתו לא תעשו כמוהו. בסכום סמניו לא תעשו אחר כמוהו במשקל סמנין הללו לפי מדת הין שמן אבל אם פחת או רבה סממנין לפי מדת הין שמן מותר (מח) ואף העשוי במתכנתו של זה אין הסך ממנו חייב אלא הרוקחו: ובמתכנתו. לישון חשבון כמו (מט) מתכנת הלבנים, וכן במתכנתה של קטורת: 33. ואשר יתן ממנו. כ) מאותו של משה: על זר. שאינו צורך כהונה[כג] ומלכות: 34. נטף. נ) הוא צרי[כד] ועל שאינו אלא[כה] שרף הנוטף מעצי הקטף קרוי נטף ובלעז גומ"א[1] [כו] והצרי קורין לו טרי"אקה[2]: ושחלת. שוריש בשם חלק ומצהיר בצפורן ובלשון המשנה קרוי [כז] צפורן וזהו שתרגם אונקלס וטופרא: וחלבנה. בשם שריחו רע וקורין לו [כח] גלבנא ומנאה הכתוב בין סמני הקטרת ללמדנו שלא יקל בעינינו לצרף עמנו באגודת תעניותינו ותפלותינו את פושעי ישראל שיהיו נמנין עמנו: סמים. אחרים: ולבנה זכה. מכאן למדו רבותינו (נ) י"א סמנין נאמרו לו למשה בסיני מעוט סמים שנים נטף ושחלת וחלבנה ג' הרי חמשה סמים לרבות עוד כמו אלו הרי עשרה ולבונה הרי י"א ואלו הן הצרי והצפורן החלבנה והלבונה מר וקציעה שבלת נרד וכרכם הרי ח', שהשבלת ונרד אחד שהנרד דומה לשבלת, הקשט והקלופה וקנמון הרי י"א, בוריתא כרישינה אינו נקטר אלא בו שפין את הצפורן לְלַבְּנָהּ שתהא נאה: בד בבד יהיה. אלו הארבעה הנכרים כאן יהיו שוין משקל במשקל, כמשקלו של זה כך משקלו של זה וכן שנינו (נג) הצרי והצפורן החלבנה והלבונה משקל שבעים שבעים מנה, ולשון בד נראה בעיני[כט] שהוא לשון יחיד אחד באחד יהיו זה כמות זה: 35. ממלח. כתרגומו מעורב שיערב שחיקתן יפה יפה זה עם זה ואומר אני שדומה לו (נד) ויראו המלחים (נה) מלחיך וחובליך, על שם שמהפכין את הטים במשוטות כשמנהיגים את הספינה [ל] כאדם המהפך בכף בצים [לא] טרופות לערבן עם הסים וכל דבר שאדם רוצה לערב יפה יפה מהפכו באצבע או בכוז: ממלח טהור קדש. ממולח יהיה וטהור יהיה וקדש יהיה: 36. ונתתה ממנה וגו'. היא קטרת שבכל יום ויום שעל מזבח הפנימי שהוא באהל מועד: אשר אועד לך שמה. כל מועדי דבור שאקבע לך אני קובעם לאותו מקום: 37. במתכנתה. במנין סממניה: קדש תהיה לך לה'. שלא תעשנה אלא לשמי: 38. להריח בה. נו) אבל עושה אתה במתכנתה משלך כדי [לב] למכרה לצבור:

לא 2. קראתי בשם. לעשות מלאכתי, את בצלאל: 3. חכמה. ס) מה שאדם שומע מאחרים ולמדו: תבונה. יסבין דבר מלבו מתוך דברים שלמד: דעת. רוח הקדש: 4. לחשב מחשבת. אריגת מעשה חשב: 5. ובחרשת. לשון אומנות כמו ג) חרש חכם, ואונקלס פירש ושנה

מג) סם פ"ג ג': מד) שמות כ"ע: מה) עמוס ו': מו) כריתות ה' ג': מז) דכיתים ה': מח) כריתות ה' ג': מט) שמות ה': נ) כריתות ה' ג': נא) כריתות ו': נב) כריתות ו' ג': נג) סם: נד) יונה ג': נה) יחזקאל כ"ז: נו) ע' כריתות ה':

לא ס) ע"ג *דכיתים ה' י"ג:

כב) מלמת כולהו י"ב לוגין דקייני לעתיד לבא: כג) גזולה ומלכות. כיע"ו: כד) ועל סם שמיה. כי"ס וכמ': כה) למי שרף נטף כלומפם לקנן שרף ועצי הקטף ומקף הייטו מילי למנכף מן הנץ וקורין גומא: כו) ומלמי —טריאקה כ' בכוס' יסמות ומ"ג בכמב"ן (ס' הזכרון): כז) לפורן. שחלת למתרג' טופרא שחלקה כלפורן: כח) גלגמא. כילו"ע: כט) בעיני כעינו שלמה. כיעא"ס: ל) הספיסה כסהן יוסדין. כי"ע: לא) טרופות ל' כי"ע (בלים טרופות כלשון המשנה שבת פרק ח'): נקופות. ל"ו וכעדעלסייס (מלשון ונקף שבכי סיעור): לב) למכרה. כיל"ס וכן סוף בתלמוד:

---

1 gomme (לשז גוממי): 2 thériaque (מהעבילק): 3 galbanum:

ושנה בפירושן שחרש אכנים קרוי אומן וחרש עץ קרוי נגר[א]: למלאת. להושיבה במשבצת שלה במלואה לעשות המשבצת לְמַדַּת טושב האבן ועביה: .6 ובלב כל חכם לב וגו'. [ב]ועוד שאר חכמי לב יש בכם [ג]וכל אשר נתתי בו חכמה ועשו את כל אשר צויתיך: .7 ואת הארן לעדת. לצורך לוחות העדות: .8 הטהרה. על שם זהב טהור: .10 ואת בגדי השרד. אומר אני לפי פשוטו של מקרא שאי אפשר לומר שבבגדי כהונה מדבר לפי שנאמר אצלם ואת בגדי הקדש לאהרן הכהן ואת בגדי בניו לכהן אלא אלו בגדי השרד [ד]הם בגדי התכלת והארגמן ותולעת שני האמורין בפרשת מסעות ג)ונתנו אל בגד תכלת ופרשו עליו בגד ארגמן ופרשו עליהם בגד תולעת שני, ונראין דברי שנאמר ד)ומן התכלת והארגמן ותולעת השני עשו בגדי שרד לשרת בקדש, ולא הוזכר שש עמהם ואם בבגדי כהונה מדבר לא מצינו באחד מהם ארגמן או תולעת שני בלא שש: בגדי השרד. יש מפרשים לשון עבודה ושירות כתרגומו לבושי שמושא ואין לו דמיון במקרא ואני אומר שהוא לשון ארמי כתרגום של ה)קלעים ותרגום של ה)מכבר שהיו ארוגים במחט עשויים נקבים נקבים לציר'דין' בלעז: .11 ואת קטרת הסמים לקדש. לצורך הקטרת ההיכל שהוא קודש: .13 ואתה דבר אל בני ישראל. ואתה אף על פי שהפקדתיך לצוותם על מלאכת המשכן אל יקל בעיניך לדחות את השבת מפני אותה מלאכה: אך את שבתתי תשמרו. אף על פי שתהיו [ו]רודפין וחריזן בזריזות המלאכה [ז]שבת אל תדחה מפניה. ו)כל אכין ורקין מעוטין, למעט שבת ממלאכת המשכן: כי אות הוא ביני וביניכם. אות גדולה היא בינינו שבחרתי בכם בהנחילי לכם את יום מנוחתי למנוחה: לדעת. האומות בה כי אני ה' מקדשכם: .14 מות יומת. ז)אם יש עדים והתראה: ונכרתה. בלא התראה: מחלליה. הנוהג בה חול בקדושתה: .15 שבת שבתון. מנוחת מרגוע ולא מנוחת עראי: [ח]קדש לה'. שמירת קדושתה לשמי ובמצותי: .17 וינפש. כתרגומו ונח, וכל לשון נופש הוא לשון נפש שמשיב נפשו ונשימתו בהרגיעו מטורח המלאכה ומי שכתוב בו ח)לא ייעף ולא יגע, וכל פעלו במאמר הכתיב מנוחה לעצמו [ט]לשבר האוזן מה שהיא יכולה לשמוע: .18 ויתן אל משה וגו'. אין מוקדם ומאוחר בתורה ט)מעשה העגל קודם לצווי מלאכת המשכן ימים רבים היה שהרי בי"ז בתמוז נשתברו הלוחות וביום הכפורים נתרצה הקב"ה לישראל ולמחרת התחילו בנדבת המשכן והוקם באחד בניסן: כְּכָלְתּוֹ. י)ככלתו כתיב חסר שנמסרה לו תורה במתנה ככלה לחתן שלא היה יכול ללמוד כולה בזמן מועט כזה. דבר אחר יא)מה כלה מתקשטת בכ"ד קשוטין הן האמורים בספר ישעיה יב)אף תלמיד חכם צריך להיות בקי בכ"ד ספרים. לדבר אתו. החקים והמשפטים שבואלה המשפטים: לדבר אתו. מלמד שהיה משה שומע מפי הגבורה וחוזרן ושונן את ההלכה שניהם יחד: לחת. יג)לחת כתיב שהיו שתיהן שוות:

לב .1 כי בשש משה. כתרגומו לשון איחור וכן ח)בשש רכבו ג)ויחילו עד בוש, כי כשעלה משה להר אמר להם לסוף ארבעים יום אני בא בתוך שש שעות כסבורים הם שאותו יום שעלה מן המנין הוא והוא אמר להם שלמים מ' יום ולילו עמו ויום עלייתו אין לילו עמו שהרי בז'

בסיון

ג) בראשית ד': ד) שמות ל"ט: ה) שמות כ"ז: ו) כ"ה י"ז ג': ז) ע' מכילתא: ח) ישעיה נ': ט) ע' תנחומא פ' פקד לך: י) ע' ס"ב: יא) שם ומכח': יב) קינון ג': יג) ס"ב מכח':

לב ח) שופטים ה': ג) שם ג':

לא א מ"ח ומכח בזהל קרוי נפח: ב ומאי משכיים שלח מזכרו כמו בלאלאל ואחליאב גם שם יעקו ושם"ל. כי"כ: ג כל (בלי וי"ן). כ' הרב אלמוסניו ום"ח: ד וכן לדעת הפרחון והרל"ק שכנים שם' משכיים פירוש זה על שם רש"י והולם לדבריו: ה מריפין בזריזות. כיעל"ט: ו שבת—משכן כ' כיעב"ס ועי' בחמי' שהעין על דבריס הללו בדרש"י ונילה לדרך מחק אותם לגמרי אחר שכלה רש"י של קלף יען כוסן ולא כתוב שם כלל למען זה: ז שבת שבתון. לכך כופלו הכתוב לומר שאפלו בכל ומלאכה מאכל נפש וכן יום שכפוריס שנאמר גו שבת שבתון לפוך בכל ומלאכה מכל יעניס מוביס שלח נאמר כאן כי אס ביום הכפורים שבתון וביום הפציעי שבתון לפורין בעולאכת עבודה ומותרין לעשות אוכל נפש. ג' י"ל: ח לשבך. כי"כ וע"ג אות ע"ו דפיעון י"ט וכפשטיס כ"י דכ"י ונוויכוח ומלחתי אמ"כ „לשבר לשון שבירה כלומר לשבדה ולעשות רכה לבי לשמוע (ל"ח ע' ומשלי כ"ס ט"ו) וי"ג גם לשון שברה ויש מפרשים לשון שבל לא יכלכלון ומתרג' יסבדוך":

[1] lacet (בליגוועק):

בסיון עלה נמצא יום ארבעים בשבעה עשר בתמוז בי״ו בא שטן וערבב את העולם והראה דמות חשך ואפלה וערבוביא לומר ודאי מת משה א״לכך בא ערבוביא לעולם אמר להם מת משה שכבר באו שש שעות ולא בא וכו׳ כדאיתא במס׳ שבת ג) ואי אפשר לומר שלא טעו אלא ביום המעונן בין קודם חצות א״בין לאחר חצות שהרי לא ירד משה עד יום המחרת שנאמר וישכימו ממחרת ויעלו עולות: אשר ילכו לפנינו. ז) אלוהות הרבה אוו להם ב: כי זה משה האיש. ה) כמין דמות ג משה הראה להם השטן שנושאים אותו באויר רקיע השמים: אשר העלנו מארץ מצרים. והיה מורה לנו דרך אשר נעלה בה עתה צריכין אנו לאלוהות אשר ילכו לפנינו: 2. באזני נשיכם. ו) אמר אהרן בלבו ד הנשים והילדים חטים על תכשיטיהן שמא יתעכב הדבר ובתוך כך יבא משה והם לא המתינו ופרקו ה מעל עצמן ו: פרקו. לשון צווי מגזרת פרק ליחיד כמו ברכו מגזרת ברך: 3. ויתפרקו. לשון פריקת משא כשנטלום מאזניהם נמצאו הם מפורקים מנזמיהם ז דישקרייר״ד בלעז: את נזמי. כמו מנזמי כמו ז) כצאתי את העיר, מן העיר: 4. ויצר אתו בחרט. יש לתרגמו בשני פנים, האחד ויצר לשון קשירה, בחרט לשון סודר כמו ח) המטפחות והחריטים ט) ויצר כברים כסף בשני חריטים, והשני ויצר לשון צורה, בחרט כלי אומנות הצורפין שחורצין וחורתין בו צורות בזהב כעט סופר החורת אותיות בלוחות ופנקסין כמו י) וכתוב עליו בחרט אנוש וזהו שתרגם אונקלס וצר יתיה בזיפא לשון זיוף הוא כלי אומנות שחורצין בו ה בזהב אותיות ״ ושקדים שקורין בלעז ניי״ל ב, ומזייפין על ידו חותמות: עגל מסכה. יא) כיון שהשליכו לאור בְּכור באו מכשפי ערב רב שעלו עמהם ממצרים ועשאוהו בכשפים ויש אומרים יב) מיכה היה שם שיצא מתוך דמוסי בנין ם שנתמעך בו במצרים והיה בידו שם ׳ושם שכתב בו משה א״עלה שור עלה להעלות ארונו של יוסף מתוך נילוס והשליכו לתוך הכור ויצא העגל: מסכה. לשון מחבת. דבר אחר יג) קכ״ה קנטרין זהב היו בו כניטטריא של מסכה: אלה אלהיך. יג) ולא נאמר אלה אלהינו, מכאן שערב רב שעלו ממצרים הם שנקהלו על אהרן והם שעשאוהו ואחר כך השעו את ישראל אחריו: 5. ויראו אהרן. שהיה בו רוח חיים שנאמר יד) בתבניות שור אוכל עשב, וראה שהצליח מעשה שטן ולא היה לו פה לדהותם לגמרי: ויבן מזבח. לדחותם: ויקרא, חג לה׳ מחר. ולא היום שמא יבוא משה קודם שיעבדוהו זהו פשוטו. ומדרשו בויקרא רבה טו) דברים הרבה ראה אהרן עז) ראה חור בן אחותו שהיה מוכיחם והרגוהו וזהו ויבן מזבח לפניו ב ״וָבֶן מַזְבּוּחַ לפניו ועוד ראה ואמר מוטב שיתלה בי הסרחון ולא בהם ועוד ראה ואמר אם הם בונים אותו המזבח זה מביא צרור וזה מביא אבן וגמצאת מלאכתן נעשית בבת אחת מתוך שאני בונה אותו ואני מתעצל במלאכתי בין כך ובין כך משה בא: חג לה׳. בלבו היה לשמים בטוח היה שיבא משה ויעבדו את המקום: 6. וישכימו. ג השטן זרם כדי שיחטאו: לצחק. יז) יש במשמע הזה גלוי עריות כמו יח) שנאמר לצחק בי, ושפיכות דמים כמו שנאמר

ג) דף ע״ו: ד) ע׳ סנהדרין ס״ב: ה) ע׳ שבת פ״ט: ו) ע׳ פדר״א ומכות: ז) שמות ט׳: ח) יחזקאל ג׳: ט) מלכים ג׳ ה׳: י) יחזקאל ח׳: יא) ע׳ מגילה: יב) ע׳ סוטה: יג) ע׳ סנ׳ ס״ב: יד) מהלכות ק״ו: טו) ע׳ י׳: טז) סנהדרי ז׳: יז) ס״ב: יח) מלכים ב׳ ט״ו:

לב א לכך—ומשה לא ירד מלמוד ע״ש: ב אין לו בכ״ע ובכ״י למלמוד ג לף למלכות מחכים וקבלו עליהם: ג ענטה. כ״ע וכן הוא בשבת פ״ע: ד לפי שאינו ממלכם יבילו מיד ללא לומר להם הביאו ממל בניכם נשיכם ובנותיכם שבטיכם וילדיכם וכ׳. כ״מ: ה ממל עמן. כ״ל: לא של עמן כ״ע: ו למל בחני מסיסם לין כתיב כאן ללא למל בחניכם. תנח׳: ז דמייריר. כ״ע: ח כתב מותיות. כ״ל: ט ע״ב * לעיל כ״ם ל״ב וגם כם״י בחולין כ״ם ב׳ ובשבת י״ח ל״ם גבריח שמלייכין שכחים ומוכות בחכט וכו׳ ומלמם שלשת כם״י שכלים המלוייכים כן נקחלים בלשון עברי ומעוקלים: י שנחמכנך. כ״י: שנחמכך. ל״ל: שנחמכך בבנין ויסיכ. כ״ל: נחמכנך בבנין של נוכלים שנחמכו בבנין נמוקוס לבבא כלומכם בחבנה שלמך לו להקב״ה לחם הכעות לעם הזה שעכשיו לם לין לבניס ומעיינין בניס של יפרחל בבנין למך לו הקב״ה קולים הם מכלין שבלוי לפניו לילו הם מיים היו בשעים ולם חלנה מוסם ומולח לחל מהן שלך ומולילו לת ויכיה. לשון לחל נחמכנך עשק בבנין על שנעשה נך כלחמרין כל הטעוק בבנין מחומכן * שנחמכל ק״ל: ושם ל׳ כיעם״כ ד״ל: א כשכתב עשה לת הסם ושמליכו על גילום להעלות חרונו של יוסף בת מיכה ונעלו בשמשם וכיילו לכתב ועבד ביום לרם כשהעביר הקב״ה ליפרחל עבר מיכה מיכה עמשם שביילו הסם לעשות שעגל * שנהל׳ ק״נ ג׳: ב שבין מהזמוח לפניו שהכהו לת חור על שלל עשה לסם: ג שהשפטוח. כ״ל:

[1] décharger (עטעלאדען): [2] niello, ליט. niël (ניעלאכשה מין נאלד מוהל זילבער):

שנאמר יט)יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו, אף כאן נהרג חור: .7 ויאמר. כ)לשון קושי הוא כמו כמ)וידבר אתם קשות: לך רד. כג)מגדולתך לא נתתי לך גדולה אלא בשבילם כג)ר באותה שעה נתנדה משה מפני בית דין של מעלה: שחת עמך. כד)שחת העם לא נאמר אלא עמך, ערב רב שקבלת מעצמך וגיירתם ולא נמלכת בי ואמרת טוב שירבקו גרים בשכינה הם שחתו והשחיתו: .9 קשה ערף. מחזרין קשי ערפם לנגד מוכיחיהם ומאמנים לשמוע: .10 הניחה לי. עדיין לא שמענו שהתפלל משה עליהם והוא אומר הניחה לי אלא כה)כאן פתח לו פתח והודיעו שהדבר תלוי בו שאם יתפלל עליהם לא יכלם: .11 למה ה' יחרה אפך. כלום מתקנא אלא חכם בחכם גבור בגבור: .12 והנחם. התעשת מחשבה אחרת להטיב להם על הרעה אשר חשבת להם: .13 זכר לאברהם. כו)אם עברו על עשרת הדברות אברהם אביהם נתנסה בעשרה נסיונות ועדין לא קבל שברו תנהו לו טו ויצאו עשרה בעשרה: לאברהם ליצחק ולישראל. כו)טו אם לשרפה הם זכור לאברהם שמסר עצמו לישרף עליך באור כשדים, אם להריגה זכור ליצחק שפשט צואריו לעקידה, אם לגלות זכור ליעקב שגלה לחרן, ואם אינן נצולין בזכותן מה אתה אומר לי ואעשה אותך לגוי גדול? כז)ואם כנגד של ג' רגלים "אינו "עומד לפניך "בשעת כעסך קל וחומר לכנגד של רגל אחד: אשר נשבעת להם בך. כח)לא נשבעת להם בדבר שהוא כלה לא בשמים ולא בארץ לא בהרים ולא בגבעות אלא בך שאתה קיים ושבועתך קיימת לעולם שנאמר כט)בי נשבעתי נאם ה' וליצחק נאמר ל)והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך וליעקב נאמר לא)אני אל שדי פרה ורבה, נשבע לו באל שדי: .15 משני עבריהם. לב)היו האותיות נקראות ומעשה כ נסים הוא: .16 מעשה אלהים המה. כמשמעו הוא בכבודו עשאן. כא דבר אחר כאדם האומר לחברו כל עסקיו של פלוני במלאכת פלונית כך כל שעשועיו של הקב"ה בתורה: חרות. לשון חרת וחרט אחד הוא שניהם לשון חיקוק אנטלי"ר' בלעז: .17 ברעה. בהריעו שהיו מריעים ושמחים וצוחקים: .18 אין קול ענות גבורה. אין קול הזה נראה קול עניית גבורים הצועקים נצחון ולא קול חלשים כב שצועקים ווי או ניסה: קול ענות. קול חרופין וגדופין המעניין את נפש שומעו כשנאמרין לו: .19 וישלך מידיו וגו'. לג)אמר מה פסח שהוא אחד מן המצות אמרה תורה לד)כל בן נכר כג לא יאכל בו התורה כלה כאן וכל ישראל משומדים ואתנגה להם: תחת ההר. לרגלי ההר: .20 ויזר. לשון נפוץ וכן לה)יזרה על נוהו גפרית וכן לו)כי חנם מזורה הרשת, שזורין בה דגן וקטנית: וישק את בני ישראל. לז)נתכוון לבדקן בסוטות לח)שלש מיתות נדונו שם אם יש עדים והתראה בסיף כמשפט אנשי עיר הנדחת שהן מרובין, עדים בלא התראה במגפה שנאמר ויגוף ה' את העם, לא עדים ולא התראה בהדרוקן שבדקום המים וצבו בטניהם: .21 מה עשה לך העם. כד כמה יסורים סבלת שיסרוך עד שלא תביא עליהם חטא זה: .22 כי ברע הוא.

בדרך

יט) שמואל ג' ג': כ) ש"ך תמח': כא) בראשית מ"ב: כב) ע' בראשית ל"ב: כג) תנחומא: כד) ע' ש"ר: כה) תנחומא .ע"ג בראשית ל"ג ויהפלפ"ת שם: כו) ש"ר תנחמ': כז) בראשית ל"ב: כח) ע' שם ותנחמ': כט) בראשית כ"ב: ל) שם כ"ו: לא) שם ל"ה: לב) ע' שמח ק"ד: לג) שמח פ"ז: לד) שמות י"ב: לה) ליוד י"ח: לו) מכלי פ': לז) ע"ז מ"ד: לח) יומא ס"ו ג' ע"ג תנחומא ופמ' בחקתי פמ' כי תשא:

יד) שמותם—ונעלם ל' כ"ע: טו) ויתלו עשר בעשר ל' כילע"ו: טז) שם—לחרן ל' כים"ר: זכ"מ נוסף לחמ "לחרן" תיבת תוספת (פירוש שמותפו הדבריס ע"י ונעתיק לחמ): "לאברהם ילחק ויעקב: יח) יכול לעמוד כנגד של רגל לחמ היאך יכול לעמוד. כ"כ: יט) בשעת כעסך ל' כ"ר: כ) נקרא ונבחנים ונקרא ונמחו. כתותיות הסוכות ותתיבם סכוכה ולא לתמעיון אלא שהיס מתקה נוקד את כל הלוח ולמיכך היו מ"ס ומנ"ך נכתב: כא) ל"ת כלשם—בתוכה תוספת. כי"ע: כב) הלועקים ווי ודוכתין. כי"כ: כג) מוסר שמתכבדו ונעשיו לאדון שבשמיס: התוכה כלה. תלוי בלשונות שלנו ויאכל מוסרים עלכ"ו שמיכם כדי לה: כד) ע' בהלהלך ז' ועי' תוס' בתובות ל"ג ל"ה אלמנלה בגדוסו ותבין דבע"ז אף יסורין שמסורין ממיתה יוסר ואל יעבור (זאת הבכתי ממיני תרגומת של הגלון כי"ב):

---

[1] entailler (לייפצניידען):

כה בדרך רע הם הולכין תמיד ובנסיונות לפני המקום: 24. ואמר להם. דבר כו אחד לבד והם מהרו והתפרקו ויתנו לי: ואשלכהו באש. ולא ידעתי שיצא העגל הזה ויצא: 25. כז פרע. מגולה נתגלה שמצו וקלונו כמו לט)ופרע את ראש האשה: לשמצה בקמיהם. להיות להם הדבר הזה לגנות בפי כל הקמים עליהם: 26. מי לה' אלי. יבא אלי: כל בני לוי. מ)מכאן שכל השבט כשר כח: 27. כה אמר וגו'. והיכן אמר מא)זובח לאלהים יחרם כט כך שנויה במכילתא: אחיו. מב)מאמו והוא ישראל: 29. מלאו ידכם. אתם ההורגים אותם בדבר זה תתחנכו להיות כהנים למקום: כי איש מכם ימלא ידו בבנו ובאחיו: 30. אכפרה בעד חטאתכם. מג)אשים כופר וקנוח וסתימה לנגד חטאתכם להבדיל ביניכם ובין החטא: 31. אלהי זהב. מד)אתה הוא שגרמת להם שהשפעת להם זהב וכל חפצם מה יעשו שלא יחטאו משל למלך שהיה מאכיל ומשקה את בנו ומקשטו ותולה לו כיס בצווארו ומעמידו בפתח בית זונות מה יעשה הבן שלא יחטא: 32. ועתה אם תשא חטאתם. הרי טוב איני אומר לך מחני. ואם אין מחני וזה מקרא קצר וכן הרבה: מספרך. מכל התורה כולה שלא יאמרו עלי שלא הייתי כדאי לבקש עליהם רחמים: 34. אל אשר דברתי לך. לך יש כאן לך אצל דבור במקום אליך וכן מה)לדבר לו על אדניהו לא: הנה מלאכי. ולא אני: וביום פקדי וגו'. עתה שמעתי אליך מלכלותם יחד ותמיד תמיד כשאפקוד עליהם עונותיהם ופקדתי עליהם מעט מן העון הזה עם שאר העונות מו)ואין פורענות באה על ישראל שאין בה קצת מפרעון עון העגל: 35. ויגף ה' את העם. מז)מיתה בידי שמים לעדים בלא התראה:

לג 1. לך עלה מזה. א)ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות לכך נאמר עלה דבר אחר ב)כלפי שאמר לו בשעת הכעס לך רד אמר לו בשעת רצון לך עלה: אתה והעם. כאן לא נאמר ועמך: 2. וגרשתי את הכנעני וגו'. ו' אומות הם ג)והגרגשי עמד ופנה מפניהם מאליו: 3. אל ארץ זבת חלב ודבש אני אומר לך להעלותם: כי לא אעלה בקרבך. לכך אני אומר לך ושלחתי לפניך מלאך: כי עם קשה ערף אתה. וכששכינתי בקרבכם ואתם ממרים בי מרבה אני עליכם זעם: אכלך. לשון כליון: 4. הדבר הרע. שאין השכינה שורה ומהלכת עמם: איש עדיו. ד)כתרים שנתנו להם בחורב כשאמרו נעשה ונשמע: 5. רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך. אם אעלה בקרבך ואתם ממרים בי בקשיות ערפכם אזעם עליכם רגע אחד, ה)שהוא שיעור זעמו שנאמר ו)חבי כמעט רגע עד יעבר זעם, ואכלה אתכם לפיכך טוב לכם שאשלח מלאך: ועתה. פורענות זו תלקו מיד שתורידו עדיכם מעליכם: ואדעה מה אעשה לך. בפקודת שאר העון אני יודע מה שבלבי לעשות לך: 6. את עדים מהר חורב. ז)את העדי שהיה בידם מהר חורב: 7. ומשה. מאותו עון והלאה: יקח את האהל. לשון הווה הוא לוקח אהלו ונושהו מחוץ למחנה אשר ז)מנודה לרב מנודה לתלמיד: הרחק. ח)אלפים אמה כענין שנאמר ט)אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה: וקרא לו. והיה קורא לו אהל מועד הוא בית ועד למבקשי תורה: כל מבקש ה'. י)מכאן למבקש פני זקן כמקבל פני שכינה: יצא אל אהל מועד. כמו יוצא. דבר אחר י)והיה כל מבקש ה' אפילו מלאכי השרת כשהיו שואלים מקום שכינה חבריהם אומרים להם הרי הוא באהלו של משה: 8. והיה. לשון הווה

לב) ממדבר ה': נ) יומא פ"ו ג': מ) סנהד' ק"ב יבמות ס"ג ד': מא) ע' יומא פ"ו ג': מב) ע' *נכתבים ל"ב כ': מג) ע' נכתב ל"ב: מה) ומכילתא פ' ג': מו) סנהד' ק"ב יבמות מעניות פ' ד': מז) ע' לעיל פס' ח':

לג א) זבחים כ"ד: ב) מגמו': ג) יומא' שביעית פ' ו': ד) שבת פ"ט: ה) נכתבות ז': ו) יעשיה כ"ו: ז) מנח' פ"כ: ח) יומא' עירובין פ' ה' מ"י: ט) יהושע ג': י) מכמות:

כה סמס מנסין את ד' ומכידין לפניו בדרך רע וכ'. כים"כ: כו לבד אחד. כי"ם: סי"ת גרם ומומר לסס לבד לחיוב (כי בושם ומס כתבו, לשון חיוב) כ"ל למי שבב שהוא לבד לחיוב שלא יחיה בעשם בעוכיות וסס ומיהרו והתפרקו: כז ויהי ומס פיהם"י אע"פ שהתעלם ע"ע כתם ומס בלבו. גי' העוה: כח שכולן בכלל זה: כט כך שנויה בעכילתא ל' בכ"י ובמת בעכילתא שלפנינו ל' שמחמל: ל' ע' *נכתבים כ"ל ז': לא ונ"ע בהם"י שם:

לג א שני כתבים ומזו שכינה: ב הוא העלה שכתבים שבידם וכו'. כים"כ:

הווה: כצאת משה מן המחנה. ללכת אל האהל: יקומו כל העם. עומדים מפניו ואין
יושבין עד שנתכסה מהם: והביטו אחרי משה. יא)לשבח יב)אשרי ילוד אשה שכך מובטח
שהשכינה תכנס אחריו לפתח אהלו: 9. ודבר עם משה. כמו ומדבר עם משה. תרגומו ומתמלל
עם משה שהוא כבוד שכינה כמו יג)וישמע את הקול מִדבר אליו ואינו קורא מִדבר אליו
[ג]כשהוא קורא מִדבר פתרונו הקול מדבר בינו לבין עצמו וההדיוט שומע מאליו וכשהוא קורא
מִדבר משמע שהמלך מדבר עם ההדיוט: 10. [ד]והשתחוו. לשכינה: 11. [ה]ודבר ה׳ אל משה
פנים אל פנים. ומתמלל עם משה: ושב אל המחנה. לאחר שנדבר עמו היה משה שב
אל המחנה ומלמד לזקנים מה שלמד והדבר הזה נהג משה מיום הכפורים עד שהוקם המשכן
ולא יותר שהרי יד)בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות ובי״ח שרף את העגל ודן את החוטאים
ובי״ט עלה שנאמר טו)ויהי ממחרת ויאמר משה אל העם וגו׳ עשה שם ארבעים יום ובקש
רחמים שנאמר טז)ואתנפל לפני ה׳ וגו׳ ובראש חדש אלול נאמר לו ועלית בבקר אל הר סיני
לקבל לוחות האחרונות ועשה שם מ׳ יום שנאמר בהם יז)ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים
וגו׳ מה הראשונים ברצון אף האחרונים ברצון אמור מעתה אמצעיים היו בכעס. בעשרה בתשרי
נתרצה הקב״ה לישראל בשמחה ובלב שלם ואמר לו למשה סלחתי ומסר לו לוחות אחרונות
וירד והתחיל לצוותם על מלאכת המשכן ועשאוהו עד אחד בניסן ומשהוקם לא נדבר עמו עוד
אלא מאהל מועד: ושב אל המחנה. תרגומו ותאיב למשריתא לפי שהוא לשון הווה וכן כל
הענין וראה כל העם וחזן, ונצבו וקיימין, והביטו ומסתכלין, והשתחוו וסגדין. ומדרשו
יח)ודבר ה׳ אל משה שישוב אל המחנה אמר לו אני בכעס ואתה בכעס אם כן מי יקריבם?
12. ראה אתה אמר אלי. ראה תן עיניך ולבך על דבריך: אתה אומר אלי וגו׳ ואתה לא
הודעתני וגו׳ ואשר אמרת לי יט)[ו]הנה אנכי שולח מלאך אין זו הודעה שאין אני חפץ בה:
ואתה אמרת ידעתיך בשם. הכרתיך משאר בני אדם בשם חשיבות שהרי אמרת לי כ)הנה
אנכי בא אליך בעב הענן וגו׳ וגם בך יאמינו לעולם: 13. ועתה וגו׳. אם אמת שמצאתי חן
בעיניך הודעני נא את דרכך. מה שכר אתה נותן למוצאי חן בעיניך: ואדעך למען אמצא
חן בעיניך. ואדע בזו מדת תגמוליך מה היא מציאת חן שמצאתי בעיניך ופתרון למען אמצא
חן למען אכיר כמה שכר מציאת החן: וראה כי עמך הגוי הזה. שלא תאמר ואעשה אותך
לגוי גדול ואת אלה תעזוב ראה כי עמך הם מקדם ואם בהם תמאס איני סומך על היוצאים
מחלצי שיתקיימו ואת תשלום השכר שלי בעם הזה תודיעני. ורבותינו דרשו במסכת ברכות כא)
ואני ליישב המקראות על אופניהם ועל סדרם באתי: 14. ויאמר פני ילכו. כתרגומו לא אשלח
עוד מלאך, אני בעצמי אלך כמו כב)ופניך הולכים בקרב: 15. ויאמר אליו. בזו אני חפץ כי
על ידי מלאך אל תעלנו מזה: 16. ובמה יודע אפוא. יודע מציאת החן הלוא בלכתך עמנו
ועוד דבר אחר אני שואל ממך כג)שלא תשרה שכינתך עוד על אומות העולם: ונפלינו אני
ועמך. ונהיה מובדלים בדבר הזה מכל העם כמו כד)והפלה ה׳ בין מקנה ישראל וגומר: 17. גם
את הדבר הזה. שלא [ו]תשרה שכינתי עוד על אומות העולם אעשה כה)ואין דבריו של בלעם על ידי
שריית שכינה אלא נופל וגלוי עינים כגון כו)ואלי דבר יגונב שומעין על ידי שליח: 18. ויאמר
הראני נא את כבדך. ראה משה שהיה עת רצון ודבריו מקובלים והוסיף לשאול להראותו
מראית כבודו: 19. ויאמר אני אעביר וגו׳. הגיעה שעה שתראה בכבודי מה שארשה אותך
לראות לפי שאני [ח]רוצה וצריך ללמדך סדר תפלה שכשנצרכת לבקש רחמים על ישראל הזכרת
לי זכות אבות כסבור אתה שאם תמה זכות אבות אין עוד [ט]תקוה אני אעביר כל מדת טובי
לפניך

יא) ע׳ קדושין ל״ג ד׳: יב) ע׳ תנח׳ ש״ר: יג) במדבר ז׳: יד) ע׳ תנח׳ וס״ע פ׳ ו׳ וע״ג ב״ק פ״ה תוס׳ ד״ה כדי: טו) שמות
ל״ב: טז) דברים ט׳: יז) דברים י׳: יח) ע׳ תנחומא ושוחר טוב סי׳ כ״ה: יט) שמות כ״ג: כ) שמות י״ט: כא) דף ז׳:
כב) שמואל ב׳ י״ז: כג) ס״ע פ׳ כ״א ת״י וע״ג ברכות ז׳ תנח׳: כד) שמות ט׳: כה) ע׳ רש״י איוב ד׳ י״ב: כו) איוב ד׳:

[ג]ע׳ *יחזקאל ב׳ ב׳: [ד]ולאה כל העם. שהשכינה נגלית על משה. כיעב״וו וי״ד: [ה]ודבר—עם משה
ל׳ כיע״א: [ו]המז׳ גרם ושלחתי לפניך מלאך: כחלת יעקב גרם הנה מלאכי ילך לפניך שהוא מוקדם
לפסוק ושלחתי: [ו]אשרה. כיס״ר: [ח]לפי שאני צריך ללמדך. כ״י: [ט]תקנה. כיע״בס״ר:

לפניך על הצור ואתה נתון במערה: וקראתי בשם ה' לפניך. ללמדך סדר בקשת רחמים אף אם תבלה זכות אבות כז)וכסדר שאתה רואה אותי מעוטף וקורא י"ג מדות הוי מלמד את ישראל לעשות כן ועל ידי שיזכירו לפני רחום וחנון כי רחמי לא כלים וחנתי את אשר אחון. אותן פעמים שארצה לחון: ורחמתי. א"ת שאחפוץ לרחם עד כאן לא הבטיחו אלא עתים אענה ועתים לא אענה אבל בשעת מעשה אמר לו כח)הנה אנכי כורת ברית ב"הבטיחו שאינן חוזרות ריקם: 20. ויאמר לא תוכל וגו'. אף כשאעביר כל טובי על פניך איני נותן לך רשות לראות את פני: 21. הנה מקום אתי. בהר אשר אני אדבר עמך תמיד יש מקום מוכן לי לצרכך שאטמינך שם שלא תזוק ומשם תראה מה שתראה זהו פשוטו. ומדרשו כט)על מקום שהשבינה שם מדבר ואומר המקום אתי ואינו אומר אני במקום, שהקב"ה מקומו של עולם ואין עולמו מקומו: 22. בעבר כבדי. כשאעבור לפניך: בנקרת הצור. ג'כמו ל)העיני האנשים ההם תנקר לא)יקרוה עורבי נחל לג)אני קרתי ושתיתי מים נזרה אחת להם: נקרת הצור. כריית הצור: ושכתי כפי. לג)מכאן שנתנה רשות למלאכים לחבל ותרגומו ואנין במטריה, כנוי הוא לדרך כבוד של מעלה שאינו צריך לסוכך עליו בכף ממש: 23. והסרתי את כפי. ואעדי את דברת יקרי, כשאסלק חנהגת כבודי מנגד פניך ללכת משם ולהלן: וראית את אחרי. לד)הראהו

קשר של תפילין:

לד 1. פסל לך. ה)הראהו מחצב סנפירינון מתוך אהלו ו)ואמר לו הפסולת יהיה שלך, משם נתעשר משה הרבה: פסל לך. אתה שברת הראשונות אתה פסל לך אחרות ז)משל למלך שהלך למדינת הים והניח ארוסתו עם השפחות מתוך קלקול השפחות יצא עליה שם רע עמד שושבינה וקרע כתובתה אמר אם יאמר המלך להרגה אומר לו עדין אינה אשתך בדק המלך ומצא שלא היה הקלקול אלא מן השפחות נתרצה לה אמר לו שושבינה כתוב לה כתובה אחרת שנקרעה הראשונה אמר לו המלך אתה קרעת אותה אתה קנה לה נייר אחר ואני אכתוב לה בכתב ידי, כן המלך זה הקדוש ברוך הוא השפחות אלו ערב רב והשושבין זה משה ארוסתו של הקב"ה ישראל לכך נאמר פסל לך: 2. נכון. מזומן: 3. ואיש לא יעלה עמך. ח)הראשונות על ידי א שהיו בתשואות וקולות ב וקהלות שלטה בהן עין רעה, אין לך יפה מן הצניעות: 5. ג ויקרא בשם ה'. מתרגמינן וקרא ד בשמא דה': 6. ה' ה'. ט)מדת רחמים היא אחת קודם שיחטא ואחת אחר שיחטא וישוב: אל. אף זו מדת רחמים וכן הוא אומר י)אלי אלי למה עזבתני ואין לומר למדת הדין למה עזבתני במכילתא: ז)ארך אפים. מאריך אפו ואינו ממהר ליפרע שמא יעשה תשובה: ורב חסד. לצדיקים חסר שאין להם זכיות כל כך: ואמת. לשלם שכר טוב לעושי רצונו: 7. נצר חסד. שהאדם עושה לפניו: לאלפים. י לשני אלפים דורות. יא)עונות, אלו הזדונות. פשעים, אלו המרדים שאדם עושה להכעיס: ונקה לא ינקה. לפי פשוטו משמע שאינו מוותר על העון לגמרי אלא נפרע ממנו מעט מעט ורבותינו דרשו יב)מנקה הוא לישבים ולא ינקה לשאינן שבים: פקד עון אבות על בנים. יג)כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם שכבר פירש במקרא אחר יד)לשנאי: ועל רבעים. דור רביעי טו)נמצאת מדה טובה מרובה על מדת פורענות אחת לחמש מאות שבמדה טובה הוא אומר נוצר חסד לאלפים: 8. וימהר משה. כשראה משה שכינה עוברת ושמע קול הקריאה מיד וישתחו:

ילך

כז) ע' כ"ה י"ג ב': כח) שמות ל"ד: כט) ע' תנחומ' ס"כ: ל) במדבר ט"ז: לא) ומעלי ל': לב) ומלכים ג' י"ט: לג) מ"כ י"ב ויהי עם, מ': לד) בכתוב ז':

לד ה) מנחומא: ו) מלכים ל"ח ס"כ: ז) מנחומא: ח) תנח': ה) כ"ה י"ז: ו) מהלכים כ"ב: ז) פ' ויקהל פ' ג': ח) יומא פ"ו ג': ט) סם פ"ו: י) בכתוב ז' קנהל' כ"ז: יא) שמות כ': יב) מוקפתא דפוטא פ' ד':

לאותן ל' כים"כ: א על שמקפוץ. מת מסר לחסוץ. כי"ם: ב על המנור למעלה: ג כלשון סלוד כמו. כי"כ:

לד א ע"י שמותנו בפומבי שסיו. כים"כ: ב ויקהלם. כ"י: ג ויקהל—דל' ל' כי"כ: ד בשמע ל' (ולא דל').
ל' ם' מזכרון: ה כך—בנוכילתא ל' כי"כ: ו מ"ח למלאכים עפוסם כאן ולעיל בפ' יתרו כאלו כתיב לָאֲלָפִים וסוף על פי תוקפתא דפוטא פ' ד':

9. ילך נא ה׳ בקרבנו. כמו שהבטחת מאחר שאתה נושא עון ואם עם קשה עורף הוא וימרו בך ואמרת על זאת יג)פן אכלך בדרך אתה תסלח לעוונינו וגומר, יש כי במקום אם: ונחלתנו. ותתננו לך לנחלה מיוחדת זו היא בקשת יד)"ונפלינו אני ועמך שלא תשרה שכינתך על האומות: 10. כרת ברית. טו על זאת: אעשה נפלאת. לשון ונפלינו שתהיו מובדלים בזו מכל האומות שלא תשרה שכינתי עליהם: 11. את האמרי וגו׳. טו)ו׳ אומות יש כאן כי הגרגשי עמד ופנה מפניהם: 13. אשריו. הוא אילן שעובדים אותו: 14. קנא שמו. מקנא ליפרע ואינו מוותר, וזהו כל לשון קנאה אוהז בנצחונו ופורע מאויביו: 15. ואכלת מזבחו. יז)כשבור אתה שאין עונש באכילתו ואני מעלה עליך כמודה בעבודתם שמתוך כך אתה בא ולוקח מבנותיו לבניך: 18. חדש האביב. חדש הביכור שהתבואה "מכברת בבישולה: 19. כל פטר רחם לי. באדם: וכל מקנך תזכר וגו׳. וכל מקנך אשר תזכר בפטר שור ושה אשר יפטור זכר את רחמה"כ: פטר. לשון פתיחה וכן יז)פוטר מים ראשית מדון, ת"ו של תזכר לשון נקבה היא מוסב על היולדת: 20. ופטר חמור. יח)ולא שאר בהמה טמאה: תפדה בשה. יט)נותן שה לכהן והוא חולין ביד כהן ופטר חמור מותר בעבודה לבעלים: וערפתו. יח)עורפו בקופיץ הוא הפסיד ממון כהן לפיכך יופסד ממונו: כל בכור בניך תפדה. יט)חמשה סלעים פדיונו קצוב שנאמר יט)ופדויו מבן חדש תפדה: ולא יראו פני ריקם. לפי פשוטו של מקרא דבר בפני עצמו הוא ואינו מוסב על הבכור שאין במצות בכור ראיית פנים אלא אזהרה אחרת היא וכשתעלו לרגל לראות לא יראו פני ריקם מצוה עליכם להביא כ)עולה ראיית פנים. ולפי מדרש ברייתא מקרא יתר הוא ומופנה "לגזרה שוה ללמד על הענקתו של עבד עברי שהוא חמשה סלעים מכל מין ומין כפדיון בכור במסכת קדושין כא): 21. בחריש ובקציר. למה נזכר חריש וקציר יש מרבותינו כב)אומרים על חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית וקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית ללמדך שטוסיפין מחול על הקדש וכך משמעו כג)ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבות ועבודת ו׳ הימים שהתרתי לך יש שנה שהחריש והקציר אסור "ואין צורך לומר חריש וקציר של שביעית שהרי בבר נאמר כד)שדך לא תזרע וגו׳ ויש אומרים שאינו מדבר אלא בשבת וחריש וקציר שהוזכר בו לומר לך מה חריש רשות אף קציר רשות יצא קציר העומר שהוא מצוה ודוחה את השבת: 22. בכורי קציר חטים. שאתה מביא בו שתי הלחם מן החטים: בכורי. כה)שהיא מנחה ראשונה הבאה טז מן החדש של חטים למקדש כי

יג) שמות ל"ג: יד) לעיל ל"ג: סט׳ ע"ז: טו) ע"ג *ל"ג ג׳: טז) ע׳ ע"ז ח׳: יז) מכלי י"ז: יח) ע׳ *שמות י"ב י"ג: יט) במדבר ע"ז: כ) חגיגה ז׳: כא) דף י"ז: כב) כ"ה ע׳: כג) שמות כ"ט: כד) ויקרא כ"ה: כה) מנחות פ"ד:

ו וכיית לנו נחלה. כי"ר (בגליון וכייכו לך): ותתננו לנחלה. כי"ם: "ומכי הכותב יוסף בר שמעון חומר סתין זו בקסה מלא כסידא ומסה סתלנו י"ג מדות נוסגות בהקב"ה ומיכר ומסתמות לפניו מאסר סהודעתנו סתתה נוסה עון ופסע ותטאתה לסם נא ונלחתי וג׳ בקבבנו ולא הסליח כי עם קשה ערף הוא ועתידי לחטוא ולכסיתטאנו לתה תסיה קולה לעוניכו ולתטאתינו סנקלתת נוסה עון ופסע ותטאתה וג׳ מבל לסם סליח הולך עמנו הין מדת הדין נותנת סיכנסנו לתכן עולמית לפי שתינו הסלי לסלוח עוסה סליחותו כמה שנאמר כי לא ימח לפסעכם כי שמי בקרבו. כיעל"ם: טז על המזבח למעלה *כ"ם י"ז: יז'ומעוזכיו. כי"ם: יא מנסלת בזיכוכה. כי"ש (וכן לשון הם"י בנמדבר י"ג כ׳): יב לת רחמה תחלה. בדק׳: יג קיקס קיקס. לא תסלחנו קיקס ופדיון הבן כתיב וכל בכור בניך תפדה ולא ילהו פני קיקס: יד ותין לכיך לומר תכיס וקליר של שבועית. לעל ככתך תע"ג לריסת בקבת קלי לכת׳ שבת יוים תעבוד קיסת תשבועית קלי לתי לשבת תכיס וקליר סול לתקוך שלר נלתטות ני שנו: תכיס של ערב שביעית. שלא יהכוס שלה תילן ערב שביעית שיועיל לשביעית: וקליר של שביעית כגון תבואה שסלים שלים שביעית לתה נוכג בה ונהג שביעית בשמיטין: כי יתענשל לומר עה תכיס רשות וכ׳ ולא דבר הכתוב אלא לענין שבת בלבתב בית וביום השביעי תשבות בתכים וקליר תשבות בת ללמדך עה תכיס תין לך תכיס של עולה ותפילו לזבוח לעוך עומר ושתי שלחם שבכי תם נגלה תכוס לינו מוכס ולכי לוסבו לך בשבת קף קליר שלכי לוסבר לך בשל רשות לכי לוסבר לך: יגלה קליר העומר שהיא עולה. שלפילו נגלה קליר עולה לקלוב ויש לך ללמוד מכאן שדוחה את השבת:

טז מן קטים שלשים. כי"ר:

כי מנחת העומר הבאה בפסח מן השעורים היא: וחג האסיף. בזמן שאתה אוסף תבואתך מן השדה לבית, אסיפה זו לשון הכנסה לבית כמו כן) ואספתו אל תוך ביתך: תקופת השנה. שהיא בחזרת השנה בתחלת השנה הבאה: תקופת. לשון מסיבה והקפה: .23 כל זכורך. כל הזכרים שבך. הרבה מצות בתורה נאמרו ונכפלו ויש מהם שלש פעמים וארבע לחייב ולענוש על מנין לאוין שבהם ועל מנין עשה שבהם: .24 אוריש. כתרגומו אתריך וכן כז) החל רש וכן כח) ויורש את האמורי, לשון גרושין: והרחבתי את גבלך. ואתה רחוק מבית הבחירה ואינך יכול לֵרָאות לפני תמיד לכך אני קובע לך שלש רגלים הללו: .25 לא תשחט וגו'. כט) לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים אזהרה לשוחט או לזורק או לאחד מבני חבורה[טו]: ולא ילין. כתרגומו ל) אין לינה מועלת בראש המזבח "ואין לינה אלא בעמוד השחר: זבח חג הפסח. אמוריו, ומכאן אתה למד לכל הקטר חלבים ואברים: .26 ראשית בכורי אדמתך. לא) משבעת המינין האמורים בשבח ארצך לב) ארץ חטה ושעורה וגפן וגו' ודבש הוא דבש תמרים: לא תבשל גדי. לג) אזהרה לבשר בחלב ושלש פעמים כתוב בתורה אחד לאבילה ואחד להנאה ואחד לאיסור בישול: גדי. לד) כל ולד רך במשמע ואף עגל וכבש. ממה שהוצרך לפרש בכמה מקומות גדי עזים למדת שגדי סתם כל יונקים במשמע: בחלב אמו. לה) פרט לעוף שאין לו חלב שאין איסורו מן התורה אלא מדברי סופרים: .27 את הדברים האלה. לו) ולא אתה רשאי לכתוב תורה שבעל פה: .29 ויהי ברדת משה. כשהביא לוחות אחרונות ביום הכפורים: כי קרן. לשון קרנים שהאור מבהיק ובולט כמין קרן, ומהיכן זכה משה לקרני ההוד? רבותינו אמרו לז) מן המערה שנתן הקב"ה ידו על פניו שנאמר לח) ושכותי כפי: .30 ויראו מגשת אליו. לט) בא וראה כמה גדול כחה של עבירה שעד שלא פשטו ידיהם בעבירה מהו אומר מ) ומראה כבוד האש כ' אוכלת בראש ההר לעיני כל ישראל, ולא יראים ולא מזדעזעים ומשעשו את העגל אף מקרני הודו של משה היו מרתיעים ומזדעזעים: .31 הנשאים בעדה. כמו נשיאי העדה: וידבר משה אלהם. שליחותו של מקום, ולשון הוה הוא כל הענין הזה: .32 ואחרי כן נגשו. אחר שלמד לזקנים חזר ומלמד הפרשה או ההלכה לישראל. תנו רבנן כיצד סדר המשנה? משה היה למד מפי הגבורה נכנס אהרן שנה לו משה פרקו נסתלק אהרן וישב לו לשמאל משה, נכנסו בניו שנה להם משה פרקם נסתלקו הן, ישב אלעזר לימין משה ואיתמר לשמאל אהרן, נכנסו זקנים שנה להם משה פרקם נסתלקו זקנים ישבו לצדדין, נכנסו כל העם שנה להם משה פרקם, נמצא ביד כל העם אחד ביד הזקנים שנים ביד בני אהרן שלשה ביד אהרן ארבעה וכו' כדאיתא בעירובין[מא]: .35 ויתן על פניו מסוה. כתרגומו בית אפי, לשון ארמי הוא בתלמוד מב) סוי לבא ועוד בכתובות מג) הוה קא מסוה לאפה לשון הבטה היה מסתכל בה אף כאן מסוה בגד הניתן כנגד הפרצוף ובית העינים ולכבוד קרני ההוד שלא יזוגו הכל מהם היה נותן המסוה כנגדן ונוטלו בשעה שהיה מדבר עם ישראל ובשעה שהמקום נדבר עמו עד צאתו ובצאתו יצא בלא מסוה: ודבר אל בני ישראל. וראו קרני ההוד בפניו. וכשהוא מסתלק מהם והשיב משה את המסוה על פניו עד באו לדבר אתו. וכשבא לדבר אתו נוטלו מעל פניו:

חסלת פרשת כי תשא: ויקהל

כו) דכריס כ"ב: מז) דכריס ג': כח) בעמדכר כ"ח: כט) בפקיס ס"ג: ל) זבחיס פ"ז: לא) מנחות פ"ד: לב) דכריס ח': לג) מכילתא פ' משפטים קולין קי"ג ב': לד) חולין קי"ג: לה) ע' בס: לו) נמין פ' ס"כ: לז) תכת' פ"כ: לח) שמות ל"ג: לט) מכילתא פ' משפטים קולין קל"ו ב': מ) שמות כ"ד: מא) קף נ"ד: מב) כתובות פ"ב: מג) שם פ':

[טו] שלא ניעכ חמלו. כ"ם (ומסכ כלן בגם"י לו לנעקטיכ לימוכין שלכבעם שם בכלל לזסכם זאת והעקטיכ טוף הכביעי): "בעניך הסני ולין ליכם וכו' לינתו עוסכ בלשון העתכגם ובדבוך הסני זבח חג הפסח תמוכין הן לבכי העתכגם ולא לעוכ בזה כם"י כתבגומו ובכלים כי לשון ולין ליכם שלא בעמוך הפסח לכיך להיות בכם"י בעתכגת ותהיה עלת כתבגומו מסך בדבכי כם"י עמסכת גם לדבוך שלמחבין (למס ושמלה):

לה .1 ויקהל משה. למחרת יום הכפורים כשירד מן ההר, והוא לשון הפעיל שאינו אוסף אנשים בידים אלא הן נאספין על פי דבורו ותרגומו ואכניש: .2 ששת ימים. ה)הקדים להם אזהרת שבת לצווי מלאכת המשכן לומר שאינו דוחה את השבת: .3 לא תבערו אש. ג)יש מרבותינו אומרים [א]הבערה ללאו יצאת ויש אומרים לחלק יצאת: .4 זה הדבר אשר צוה ה' לי לאמר לכם: .5 נדיב לבו. על שם שלבו נודבו קרוי נדיב לב. כבר פירשתי נדבת המשכן ומלאכתו במקום צוואתן: .11 את המשכן. ג)ירעות התחתונות הנראות בתוכו קרוי משכן: את אהלו. הוא אהל יריעות עזים העשוי לגג: ואת מכסהו. מכסה עורות האילים והתחשים: .12 ואת פרכת המסך. פרכת המחיצה, כל דבר המגין בין למעלה בין מכנגד קרוי מסך וסכך וכן 7)[ב]סכת בעדו ה)הגני [ג]סך את דרכך: .13 לחם הפנים. כבר פירשתי ו)על שם שהיו לו פנים לכאן ולכאן שהוא עשוי כמין תיבה פרוצה: .14 ואת כליה. מלקחים ומחתות: נרתיה. לוצי"ש' בלעז בזיכים שהשמן והפתילות נתונין בהן: ואת שמן המאור. אף הוא צריך חכמי לב שהוא משונה משאר שמנים כמו שמפורש במנחות ז)מגרגרו בראש הזית, והוא כתית וזך: .15 מסך הפתח. וילון [ד]שלפני המזרח שלא היו שם קרשים ולא יריעות: .17 את עמדיו ואת אדניו. הרי חצר כאן לשון זכר ולשון נקבה וכן דברים הרבהח): ואת מסך שער החצר. וילון פרוש לצד המזרח עשרים אמה אמצעיות של רוחב החצר שהיה חמשים רחב וחמשין היכנו לצד צפון ט"ו אמה וכן לדרום שנאמר ט)וחמש עשרה אמה קלעים לכתף: .18 יתדת. י)לתקוע ולקשור בהם סופי הירעות בארץ שלא ינועו ברוח: מיתריהם. חבלים לקשור: .19 בגדי השרד. יא)לכסות הארון והשלחן המנורה והמזבחות בשעת סילוק מסעות: .22 [ג]על הנשים. עם הנשים וסמוכין אליהן): חח. הוא תכשיט של זהב ענול נתון על הזרוע והוא הצמיד: וכומז. כלי זהב הוא נתון כנגד אותו מקום לאשה ורבותינו פירשו יב)שם כומז כאן מקום זמה: .23 וכל איש אשר נמצא אתו תכלת או ארגמן או תולעת שני או עורות אילים או תחשים כולם הביאו: .26 טוו את העזים. יג)היא היתה אומנות יתירה שמעל גבי העזים טווין אותם: .27 והנשאם הביאו. יד)אמר ר' נתן מה ראו נשיאים להתנדב בחנוכת המזבח בתחלה ובמלאכת המשכן לא התנדבו בתחלה אלא כך אמרו נשיאים יתנדבו צבור מה שמתנדבין ומה שמחסרים אנו משלימין אוהו כיון שהשלימו צבור את הכל שנאמר טו)והמלאכה היתה דים אמרו נשיאים מה עלינו לעשות הביאו את אבני השהם וגומר לכך התנדבו בחנוכת המזבח תחלה טז)ולפי שנתעצלו מתחלה נחסרה אות משמם והנשאם כתיב: .30 חור. יז)בנה של מרים היה: .34 אהליאב. משבט דן יח)מן היודין שבשבטים מבני השפחות והשוהו הכתוב לבצלאל למלאכת המשכן והוא מגדולי השבטים לקיים מה שנאמר יט)ולא נכר שוע לפני דל:

לו .5 מדי העבדה. יותר מכדי צורך העבודה: .6 ויכלא. לשון מניעה: .7 והמלאכה היתה

לה א)ע' מכילתא: ב)סנה ע' סנהד' ל"ה שבתים ה' יומוס ו': ג)ע' סנה כ"ח וכ"ו סט: ד)ליוד ס': ה)הוסף ג': ו)יומוס כ"ע: ז)דף פ"ו: ח)ע' *בחתים ל"ג ח': ט)יומוס כ"ז: י)ע"ג *יומוס כ"ז י"ט: יא)ע"ג *לעיל ג"ל י': יב)סנה ק"ר: יג)ע' סנה ל"ע: יד)ספרי פ' נשא: טו)יומוס כ"ג: טז)מכמו': יז)ע' *לעיל כ"ד י"ר: יח)ע' פ"ב תכומות כי תשא: יט)ליוד ל"ד:

לו א)לאמי יאמר. ליומר שמין מייבין עליה כרת וקרילה אלא לאו בעלמא: לחלק. שלא תאמר היינו מייב קרילה על מיחלל שבת בכל מלאכות שבעריס ולכך יאמר הכתוב מן הכללן מה הכתוב מיוחדת שמיה מד מלאכה ומייב עליה כרת וקרילה בשני עלמה לף כל שהוא מד מלאכה *יומוס ו': לאמי יאמר. מלכך שלא מלאכות נומר לך שמין בה כרת וקרילה אלא לאו בעלמא: לחלק יאמר. מן הכלל לאמר על הכלל כולו יכ שלא תאמר עשאן לכל מלאכות שבעולם אלא היו מייב אלא אחת לכך יאמר זה לחקיש אליה את כל הכלל ומימר לך מה זו מיוחדת שמיה מד מלאכה ומייבים עליה בשני עלמה בשרי הוסיר עליה כאו בשני עלמה לף כל שמיה מד מלאכה מייבין עליה בשני עלמה *קנסל' כ"ה ג': [ב]ל"ל בנסת: [ג]ל"ל בך: [ד]שלשני השתא בשזכה שלא היו שם קרשים ולא יריעות. כ"ר: [ה]על—חלילן ל' כ"ר:

[1] luces (למאמנן):

היתה דים לכל המלאכה. א)ומלאכת ההבאה היתה דים של עושי המשכן לכל המלאכה של משכן לעשות אותה ב)ולהותר: והותר. כמו ג)והכבד את לבו, ד)והכות את מואב:

לן 1. ויעש בצלאל. א)לפי שנתן נפשו על המלאכה יותר משאר חכמים נקראת על שמו:

לח 7. נבוב לחת. א)נבוב הוא חלול וכן ב)ועבין ארבע אצבעות נבוב: נבוב לחת. הלוחות של עצי שטים לכל רוח והחלל באמצע: 8. במראת הצבאת. ג)בנות ישראל היו בידן מראות שרואות בהן כשהן מתקשטות ואף אותן לא עכבו מלהביא לנדבת המשכן והיה מואס משה בהן מפני שעשויים ליצר הרע אמר לו הקב"ה קבל כי אלו הביבין עלי מן הכל שעל ידיהם העמידו הנשים צבאות רבות במצרים כשהיו בעליהם יגעים בעבודת פרך היו הולכות ומוליכות להם מאכל ומשתה ומאכילות אותם ונוטלות המראות וכל אחת רואה עצמה עם בעלה במראה ומשדלתו בדברים לומר אני נאה ממך ומתוך כך מביאות לבעליהן לידי תאוה ונזקקות להם ומתעברות וילדות שם שנאמר ד)תחת התפוח עוררתיך וזהו שנאמר במראת הצבאת. ונעשה הכיור מהם שהוא לשום שלום בין איש לאשתו ה)להשקות ממים שבתוכו למי שקנא לה בעלה ונסתרה. ותדע לך שהן מראות ממש שהרי נאמר ו)ונחשת התנופה שבעים ככר וגו' ויעש בה וגומר וכיור וכנו לא הוזכרו שם למדת שלא היה נחשת של כיור מנחשת התנופה כך דרש רבי תנחומא [1]וכן תרגם אונקלס במחזית נשיא והוא תרגום של מראות מירודיי"ש[2] בלעז. וכן מצינו ז)והגליונים מתרגמינן מחזייתא: אשר צבאו. להביא נדבתן: 18. לעמת קלעי החצר. כמדת קלעי החצר:

חסלת פרשת ויקהל.

פקודי.

21. אלה פקודי. בפרשה זו נמנו כל משקלי נדבת המשכן, לכסף ולזהב ולנחשת ונמנו כל כליו לכל עבודתו: המשכן משכן. ז)שני פעמים רמז למקדש שנתמשכן בשני חורבנין על עונותיהן של ישראל: משכן העדת. ז)עדות לישראל שויתר להם הקב"ה על מעשה העגל שהרי השרה שכינתו ביניהם: עבדת הלוים. פקודי המשכן וכליו היא עבודה המסורה ללוים במדבר לשאת ולהוריד ולהקים איש איש למשאו המופקד עליו כמו שאמור בפ' נשא ח): ביד איתמר. הוא היה פקיד עליהם למסור לכל בית אב עבודה שעליו: 22. ובצלאל בן אורי וגו' עשה את כל אשר צוה ה' את משה. ט)[3]אשר צוה אין כתיב כאן אלא כל אשר צוה ה' את משה, אפילו דברים שלא אמר לו רבו[4] הסכימה דעתו למה שנאמר למשה בסיני י)[5](כי משה צוה לבצלאל לעשות תחלה כלים ואח"כ משכן אמר לו בצלאל מנהג העולם לעשות תחלה בית ואחר כך משים כלים בתוכו אמר לו בך שמעתי [6]מפי הקב"ה אמר לו משה בצל אל היית כי בוודאי כך צוה לי הקב"ה וכן עשה המשכן תחלה ואחר כך עשה כלים): 24. ככר. יא)ששים מנה ומנה של קדש בפול היה הרי הככר ק' מנה והמנה כ"ה סלעים הרי ככר של קדש שלשת אלפים שקלים לפיכך מנה בפרוטרוט כל השקלים שפחותין במנים מג' אלפים שאין מניעין לככר: 26. בקע הוא

לן א)שמות ח': ג)מלכים ג' ג':

לן ח)ס"כ:

לח ב)ירמיה כ"ג: ג)ע' מנח' ס' פקודי: ג)ויק' ח': ד)ע' קושט י"ד ג': ה)נקמן פס' ל': ו)ישעיה ג': ז)ס"כ מנח': ח)נמדבר ד': ט)יכול פתח פ' ח' נס בהתים בנס פ' ח': י)ע' בכורות כ"ה: יא)ע' בכורות ה':

לן [א]ומלאכת העבודה היתה. כיס"כ: [ב]ומותר ולהותיר. כיס"כ:

לח [א]כתרג' חלול וכן. כיס"כ: [ב]וכן—מחזייתא לי כילעז"ס: [ג]את כל חסר נוס ל' לחותו לזן. כי"ס: חסר נוס לחותו מצפה לזן. כן הוא בירושלמי: חסר נוס ל' כי"ע: בכי"כ חסר נוס לזן—את מצפה ל': [ד]כגון לפני כחסי העגולים (מזקוני): [ה]כי—מצפה כליס סה"ל ל' בכ"י וע"י: [ו]בית נתן גכם כך שָׁמַעְתָּ והוא בלשון

[1] miroirs (בפיענעל):

הוא שם משקל של מחצית השקל: לשש מאות אלף וגו׳. כך היו ישראל וכך עלה מניינם אחר שהוקם המשכן בספר וידבר ואף עתה בנדבת המשכן כך היו ומנין חצאי השקלים של שש מאות אלף עולה מאת ככר של אחד של שלשת אלפים שקלים כיצד שש מאות אלף חצאין הרי הן שלש מאות אלף שלמים הרי מאת ככר והשלשת אלפים וחמש מאות וחמשים חצאים עולים אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקלים: .26 לצקת. כתרגומו לאתכא: את אדני הקדש. של קרשי המשכן שהם מ״ח קרשים ולהן צ״ו אדנים ואדני הפרכת ארבעה הרי מאה וכל שאר האדנים נחשת כתוב בהם: .28 וצפה ראשיהם. של עמודים מהן, שבכולן כתיב וצפה ראשיהם וחשוקיהם כסף:

לח .1 ומן התכלת והארגמן וגו׳. שש לא נאמר כאן מ)מכאן אני אומר שאין בגדי שרד הללו בגדי כהונה שבבגדי כהונה היה שש אלא הם בגדים שמכסים בהם כלי הקדש בשעת סלוק מסעות שלא היה בהם שש: .3 וירקעו. כמו ג)לרוקע הארץ, כתרגומו ורדידו טסין היו מרדדין מן הזהב אשטנ״דרא[1] בלעז טסין דקות. כאן הוא מלמדך היאך היו טווין את הזהב עם החוטין מרדדים הטסין דקין וקוצצין מהן פתילים לאורך הטס לעשות אותן פתילים תערובת עם כל מין ומין ג)א בחשן ואפוד שנאמר בהן זהב, חוט אחד של זהב עם ששה חוטין של תכלת וכן עם כל מין ומין שכל המינים חוטן כפול ששה והזהב חוט שביעי עם כל אחד ואחד: .28 ואת פארי המגבעת. ב תפארת המגבעות, המגבעות המפוארות: .31 לתת על המצנפת מלמעלה. ועל ידי הפתילים היה מושיבו על המצנפת כמין כתר ואי אפשר לומר הציץ על המצנפת שהרי בשחיטת קדשים ד)שנינו שערו היה נראה בין ציץ למצנפת ששם מניח תפילין והציץ היה נתון על המצח הרי המצנפת למעלה והציץ למטה ג ומהו על המצנפת מלמעלה ועוד הקשיתי בה׳) כאן הוא אומר ויתנו עליו פתיל תכלת ובענין הצוואה הוא אומר ו)ד ושמת אותו על פתיל תכלת ה ואומר אני פתיל תכלת זה חוטין הן לקשרו בהן במצנפת לפי שהציץ אינו אלא מאוזן לאוזן ובמה יקשרנו במצחו והיו קבועין בו חוטי תכלת לשני ראשיו ובאמצעיתו שבהן קושרו ותולהו במצנפת ו כשהוא בראשו ז ושני חוטין הן בכל קצה וקצה אחד ממעל ואחד מתחת לצד מצחו וכן באמצעו שכך הוא נוח לקשור ואין דרך קשירה בפחות משני חוטין לכך נאמר על פתיל תכלת ועליו פתיל תכלת וקושר ראשיהם השנים ח כלן יחד מאחוריו למול ערפו ומושיבו על המצנפת ואל תתמה שלא נאמר פתילי תכלת הואיל ומרובין הן שהרי מצינו בחשן ואפוד וירכסו את החשן, בפתיל תכלת, ועל כרחך פחות משנים לא היו שהרי בשתי קצות החושן היו ב׳ טבעות החשן ובשתי כתפות האפוד היו ב׳ טבעות האפוד שבגגדן ולפי דרך קשירה ארבעה חוטין היו ומכל מקום פחות משנים אי אפשר: .32 ויעשו בני ישראל. את המלאכה ככל אשר צוה ה׳ וגו׳: .33 ויביאו את המשכן וגו׳. ז)שלא היו יכולין להקימו ולפי שלא עשה משה שום מלאכה במשכן הניח לו הקב״ה הקמתו שלא היה יכול להקימו שום אדם מחמת כובד הקרשים שאין כח באדם לזקפן ומשה העמידו אמר משה לפני הקב״ה איך אפשר הקמתו על ידי אדם אמר לו עסוק אתה בידך ט נראה כמקימו והוא נזקף וקם מאליו וזהו שנאמר הוקם המשכן, הוקם מאליו. מדרש ר׳ תנחומא: .43 ויברך אתם משה. י)אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם י)׳ויהי נועם ה׳ אלהינו עלינו ומעשה ידינו וגו׳ והוא אחד מ״א מזמורים שבתפלה למשה:

וסכת

לח מ)ע״ג *שמות ל״ח ג׳: ב)תהלים קל״ו: ג)ע׳ יומא ע״ג: ד)זבחים י״ט: ה)ע׳ לעיל כ״ח ל״ז: ו)שמות כ״ח: ז)ע׳ מנחות: ח)מ״כ ע׳ מעיני קפדי ע׳ מנחם מופקמא דמנכות פ׳ ז׳ וס״ע פ׳ ו׳: ט)תהלים ל׳:

סלמה סמלמל נלמלמ וכי כך סמעת? והיה על דרך מה סלמעה בגמרא סמע כך הקב״ה וסמיך לו מסה וכו׳:

לח א בסמן—ומין ל׳ כיס״ר: ב תפלרת המגבעות המפוארין. כיס״ס וכן בזבח׳: ג ומהו—בה מ׳ כיע״ס: ד כל״ל ולא ונתת כלסר הוא בדפוסים: ה ולהומר—כרלסו ל׳ בנסה״ס: ו סמוך. בגמ׳ מכרז״ס: ז שני. בנסה״ס: ח תלוין יחד. כיס״ס: ט כלסה כמקימו ל׳ כי״ס: י כ״ל והם לומרו ויהי נועם

[1] estendre, étendre (לויקדעסבען):

מ 3. וסכת על הארן. לשון הגנה שהרי מחיצה היתה: 4. וערכת את ערכו. שתים מערכות של לחם הפנים: 19. ויפרש את האהל. הן יריעות העזים: 20. את העדת. הלוחות: 22. על ירך המשכן צפנה. בחצי [א]הצפוני של רוחב הבית: ירך. כתרגומו [ב] צידא כירך הזה שהוא בצדו של אדם: 27. [ג]ויקטר עליו קטרת. שחרית וערבית כמו שנאמר א)בבקר בבקר בהיטיבו את הנרות [ד]וגומר: 29. ויעל עליו וגו'. אף ביום השמיני למלואים שהוא יום הקמת המשכן שמש משה והקריב קרבנות צבור חוץ מאותן שנצטוו [ה]בו ביום שנאמר ב)קרב אל המזבח וגומר: 29. את העלה. עולת התמיד: ואת המנחה. מנחת נסכים של תמיד כמו שנאמר ג)ועשרן סלת בלול בשמן וגו'. 31. ורחצו ממנו משה ואהרן ובניו. יום שמיני למלואים הושוו כולם לכהונה, [ו]ותרגומו ומקדשין מניה, בו ביום קדש משה עמהם: 32. ובקרבתם. כמו ובקרבם, כשיקרבו: 35. ולא יכל משה לבוא אל אהל מועד. ד)וכתוב אחד אומר ה)ובבא משה אל אהל מועד בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם כי שכן עליו הענן אמור מעתה כל זמן שהיה עליו הענן לא היה יכול לבא, נסתלק הענן נכנס ומדבר עמו: 38. לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם. בכל מסע שהיו נוסעים היה הענן שוכן במקום אשר יחנו שם. מקום חנייתן אף הוא קרוי מסע, וכן ו)וילך למסעיו וכן ז)אלה מסעי לפי שממקום החנייה חזרו ונסעו לכך נקראו כולן מסעות[ו]:

חסלת פרשת פקודי.

מ א)שמות ל': ב)ויקרא ט': ג)שמות כ"ט: ד)ת"כ י"ג מדות פס' ח': ה)במדבר ז': ו)בראשית י"ג: ז)במדבר ל"ג:

כאשר הוא בת"כ ובשאר המקומות הנזכרים במראה מקום אות ט' וע' *שבועות ט"ו ב' ד"ה ושיר:

מ [א]לד. כי"ר: [ב]שדא. כ' מתורגמן ובת"י: [ג]ויקטר אהרן קטרת. כיווס"ר י"ד דא"ל וע' ברמב"ן שכתב „לא ידעתי אם הוא טעות סופרים": [ד]את הנרות (יקטירנה) ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים. כיווס"ר ד"א: [ה]לבו. כיס"ר דז"ל: [ו]ותרגומו—עמהם ל' כ"י: [ז]בכ"י מתחיל מעשה האפוד פה אחר סיום הספר „לפי שפרשתי למעלה מעשה האפוד והחושן פרקים פרקים על פירוש המקראות ויש לשגות בלירופן אני כותב מעשיהן יחד האפוד עשוי" וכו' כמו שכתוב לעיל בפרשת תצוה (כ"ח ו') עד סוף „הולך וחוזר" ואח"כ נוסף עוד בכי"מ הרי לך מעשיהם בפתרון, בכי"ס „וכותב אני מעשיהם כמות שהוא בכאן למען ירוץ קורא בו וכמו כך כתובים גם למעלה כסדר הזה בתוך זה הקונטרס":

חזק.

ויקרא.

א 1. ויקרא אל משה. ב)לכל דברות ולכל אמירות ולכל צוויים קדמה קריאה, לשון חבה ג)לשון שמלאכי השרת משתמשין בו שנאמר ד)וקרא זה אל זה, אבל לנביאי אומות העולם נגלה עליהן בלשון [א]עראי וטומאה שנאמר ה)ויקר אלהים אל בלעם [ב]: ויקרא אל משה. הקול הולך ומגיע לאזני וכל ישראל לא שומעין ו)יכול אף [ג]להפסקות היתה קריאה תלמוד לומר וידבר, לדבור היתה קריאה ולא להפסקות, ומה היו הפסקות משמשות? ליתן ריוח למשה להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין קל וחומר להדיוט הלומד מן ההדיוט: אליו. ו)למעט את אהרן, ר' יהודה [ד] אומר י"ג דברות נאמרו בתורה למשה ולאהרן וכנגדן נאמרו י"ג מיעוטין ללמדך שלא לאהרן נאמרו אלא למשה שיאמר לאהרן ואלו הן י"ג מיעוטין ז)לדבר אתו, מדבר אליו, וידבר אליו [ה], ונודעתי לך, [ו]כולן בתורת כהנים. ח)יכול [ז]וישמעו את קול הקריאה ת"ל [ח]קול לו, קול אליו [ט], משה שומע וכל ישראל לא שמעו: מאהל מועד. י)מלמד שהיה הקול נפסק ולא היה יוצא חוץ לאהל יכול מפני שהקול נמוך ת"ל י[א]את הקול, מהו הקול? הוא הקול המפורש בתהלים יג)קול ה' בכח קול ה' בהדר קול ה' שובר ארזים, אם כן למה נאמר מאהל מועד מלמד שהיה הקול נפסק. כיוצא בו יג)וקול כנפי הכרובים נשמע עד החצר החיצונה, יכול שהקול נמוך ת"ל יג)כקול אל שדי בדברו אם כן למה נאמר עד החצר החיצונה שכיון שמגיע שם היה נפסק: מאהל מועד לאמר. יד)יכול מכל הבית ת"ל יד)מעל הכפרת יכול מעל הכפורת כולה ת"ל טו)מבין שני הכרובים: לאמר. טז)צא ואמור להם דברי כבושין בשבילכם הוא נדבר עמי שכן מצינו שכל ל"ח שנה שהיו ישראל במדבר כמנודים מן המרגלים ואילך לא נתיחד הדבור עם משה שנאמר יז)ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות, וידבר ה' אלי לאמר, [ב]אלי היה הדבור. ד"א צא ואמור להן דברי והשיבני אם יקבלום כמה שנאמר יח)וישב משה את דברי העם וגו': 2. אדם כי יקריב מכם [ג]. יט)כשיקריב, בקרבנות נדבה דבר הענין: אדם. כ)למה נאמר? מה אדם הראשון לא הקריב מן הגזל שהכל היה שלו אף אתם לא תקריבו מן הגזל: הבהמה. כא)יכול אף חיה בכלל ת"ל בקר וצאן: מן הבהמה. כב)ולא כולה להוציא את הרובע ואת הנרבע: מן הבקר. כג)להוציא את הנעבד [ד]: מן הצאן. כד)להוציא את המוקצה [ה]: ומן הצאן

א ב)ע' מ"כ: ג)ע' ויקהל רבה וב"ר פ' כ"ג: ד)במדבר כ"ג: ה)מ"כ: ו)מ"כ: ז)במדבר ז': ח)שמות כ"ה: ט)ע"ג יומא ד' ג': י)מ"כ: יא)במדבר ז': יב)סיפרי ס"ע: יג)יחזקאל י': יד)מ"כ: טו)במדבר ז': טז)מ"כ ע"ב *דברים ג' י"ז: יז)דברים ג': יח)שמות י"ע: יט)ע' מ"כ: כ)ויקהל רבה: כא)מ"כ:

זכור לאברהם

א [א]קרי וטומאה. כי"ל: ערבוי ובלבול טומאה. כ' המז': [ב]שמועה לו כחילו ומדבר עם הטומאה. כיעב"ם: [ג]להפסקות. כ"י: [ד]בן בתיבלא. כ"י: [ה]וכו' בת"כ כי"ה: [ו]סמז' הגיה ישמע את קול הדיבור (וע' הנוסח בת"כ): [ז]קול לו קול אליו. וישמע את הקול ומדבר אליו (סוף פ' נשא) לו היה יכול לומר וכתב ומדבר אליו ללמדך שאליו לבדו היה נאצל הקול בחיבל ומועד ומסתיים המשכן ומדבר עמו ומעד הכפורת לא היה הקול נשמע ליחידי דבא קרא דוישמע את הקול בחיבל ומועד כתיב היחיד וקרא ומשה אל חיבל מועד וגו': [ח]אלי היה הדיבור כ' כ"י: [ט]ומשמע לכשהילכה יקריב * בילה כ': [י]שמשמו ע"ז ומסתמוש לו * ב"ק נ': שייחדו

ע"י מהרש"א השלם יצא.

הצאן. כג)להוציא את הנוגח שהמית[א] כשהוא אומר למטה מן הענין מן הבקר שאין ת"ל להוציא את הטריפה: תקריבו. כד)מלמד ששנים מתנדבים עולה בשותפות: קרבנכם. כה)מלמד שהיא באה נדבת צבור כו)היא עולת קיץ המזבח הבאה מן המותרות[ב]: 3. זכר. כה)[ג]ולא נקבה כשהוא אומר זכר למטה שאין ת"ל זכר ולא טומטום ואנדרוגינוס: תמים. בלא מום: אל פתח אהל מועד. כו)משכל בהכאתו עד העזרה מהו אומר יקריב יקריב אפילו נתערבה עולת ראובן בעולת שמעון יקריב כל אחד לשם מי שהוא וכן עולה בחולין ימכרו החולין לצרכי עולות והרי הן כולן עולות ותקרב כל אחד לשם מי שהוא, יכול אפילו נתערבה בפסולין או בשאינו מינו תלמוד לומר יקריבנו: יקריב אתו[ד]. כז)מלמד שכופין אותו, יכול בעל כרחו תלמוד לומר לרצונו הא כיצד כופין אותו עד שיאמר רוצה אני: לפני ה' וסמך. כח)אין סמיכה בבמה: 4. על ראש העלה. כח)להביא עולת חובה לסמיכה ולהביא עולת הצאן: העלה. כט)פרט לעולת העוף: ונרצה לו. ל)[ה]על מה הוא מרצה לו אם תאמר על כריתות ומיתות בית דין או מיתה בידי שמים או מלקות הרי ענין אמור הא אינו מרצה אלא על עשה ועל לאו שנתק לעשה: 5. ושחט, והקריבו, הכהנים. לא)מקבלה ואילך מצות כהונה [ו]למד על השחיטה שכשרה בזר: לפני ה'. בעזרה: והקריבו. לא)"זו קבלה [ז]שהיא הראשונה ומשמעה לשון הולכה למדנו שתיהן: בני אהרן. לב)יכול חללים ת"ל הכהנים: את הדם וזרקו את הדם. לג)מה ת"ל דם דם [ח]שני פעמים להביא את שנתערב במינו או בשאינו מינו, יכול אף בפסולים או בחטאות הפנימיות או בחטאות החיצוניות שאלו למעלה והיא למטה ת"ל במקום אחר לד)דמו: וזרקו. לה)עומד למטה וזורק מן הכלי לכותל המזבח למטה מחוט הסיקרא כנגד הזויות לכך נאמר סביב[ג] שיהא הדם נתון בארבע רוחות המזבח או יכול יקיפנו בחוט ת"ל וזרקו ואי אפשר להקיף בזריקה, אי וזרקו יכול בזריקה אחת ת"ל סביב הא כיצד נותן שתי[ט] מתנות שהן ארבע: אשר פתח אהל מועד. לו)ולא בזמן שהוא מפורק: 6. והפשיט וגו'. לו)מה ת"ל העולה לרבות את כל העולות להפשט [י]ונתוח: אתה לנתחיה. ולא לז)נתחיה לנתחים: 7. ונתנו, אש. לז)אע"פי שהאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט: בני אהרן הכהן. לח)בשהוא בכיהונו[יא] הא אם עבד בבגדי כהן הדיוט עבודתו פסולה: 8. בני אהרן הכהנים[יב]. לח)כשהם בכיהונם

כב) מ"כ: כג) מ"כ: כד) שבועות י"ב: כה) מ"כ מכורות מ"ח: כו) מ"כ: כז) מ"כ כ"ה ו': כח) מ"כ: כט) מ"כ: ל) מ"כ זבחים ל"ב: לא) ע' זבחים ד' ע"ג מ"כ: לב) מ"כ: לג) ע' מ"כ זבחים ל"ח: לד) שבוע' י"ח: לה) מ"כ זבחים כ"ג ג': לו) מ"כ: לז) מ"כ: לח) מ"כ זבחים י"ח:

להקריב לע"ז *שם: [א]שהמית את האדם על פי עד אחד או ע"פ בעלים ונעטר מן המקילה *שם: [ב]מן המותרות של ניבור שיתותרו מעצם לעצם: קין בכנות שום למזבח כאדם שמביא בקיום שעידה ויני מתיקה ושוה לשון קין כלבתיב באדם וקין לאכול לעבדים: [ג]סבי גרסי' בת"כ זכר ולא נקבה זכר כתב נבי עולת בקר זכר תמים יקריבנו ומשמע ולא נקבה: כשהוא אומר זכר למעט. בעולת לשון: שהין ת"ל הלא כבר נאמר בעופים למעוטי נקבה דהא מיעטיעא לה. להולית עוועטים ומלכדוגינים הוא דאתא: [ד]יקריב אותו קרא יתירא הוא דהא כתיב בריתא יקריבנו: [ה]ע"ג *יומא ל"ו ד"ה ר"ע: [ו]ומלכתיב בקבלה כהוא ובמחיטה לא כתיב ליתי על מחיטה שכשירה בזר: "והקריבו זו קבלה דס. ומתט את בן הבקר והקריבו בני אהרן הכהנים זו קבלה דהא בתר שחיטה כתב ולא אמר לאוקומיי בהולכה ומע"ג הלשון הולכה הוא כדאחזין בהולכת חיבריס לכתיב בם הקרבם ולשון הולכה היא: ס"ג ומקשי רחמנא קבלה בלשון הולכה למימרא דהולכה לא תקשה ומכלל קבלה (ע"ג *מגינה ס"ת): [ז]המז' גרס זו קבלה ומשמעותיה לשון הולכה למדני שהשיחן בבני אהרן: בשמ"ג זו קבלת הדם שהיא לשמוכה וכתבה בלשון הולכה ללמדנו שחיטה: [ח]וכן הוא בשמ' זו שהרתי וכן בשמ"ג שני פעמים דס לומר בכתב את הדם וזרקו את הדם מבל בכ"ע ל' "שני פעמים" וכן בדס"י בגמרא שהיה דס והקריבו וזרקו. ומה ת"ל דס דס. גבי עולה קאי בת"כ ומתט את בן הבקר והקריבו בני אהרן הכהנים את הדם והקריבו בני אהרן וזרקו על המזבח היה לו לומר ומין לריך לכתיב דס דמע יש לו לקבל ולזרוק ע"י שחיטה אם לא דס ומה ת"ל דס דס (ועי"ג בקרבן אהרן): [ט]ומין שריקה אלא מרמוז ובחוט מי שאסר להקיף אלא בחלבע ובגיעה: שתי מתנות שהן מרבע בציון. כדי שיסת מתן הדם בד' רוחות המזבח ואם לא שבאמת לה אלא בשתי קרנות הבעומדות זו בחלבכיעה של זו דאי בשתים שברוח אחת לא סוי דס אלא בד' רוחות של מזבח ולא קריך בית סבוב: [י]להשוות שם ס"ל ומת"כ ד"ה ונתח אותה וכו'. בשמ"ג: [יא]בשעה שהוא עולהם בגדיו נקרא אהרן הכהן ולא כשהוא לבוש בגדי הדיוט: [יב]הכהנים.

בכיהונם הא כהן הדיוט שעבד בשמנה בגדים עבודתו פסולה: את הנתחים את הראש.
לט)כד לפי שאין הראש בכלל הפשט שכבר הותז בשחיטה לפיכך הוצרך למנותו לעצמו: ואת
הפדר. מ)כה לומר נאמר ללמדך שמעלהו עם הראש ומכסה בו את בית השחיטה והו דרך כבוד
של מעלה: אשר על המזבח. מא)שלא יהו כו הגזירין יוצאין חוץ למערכה: 9. עלה. מב)לשם
עולה יקטירנו: אשה. מג)כז כשישחטנו יהא שוחטו לשם האש, וכל אשה לשון אש פוש"ירי[1]
בלע"ז[כח]: ניחוח. מד)כט נחת רוח לפני שאמרתי ונעשה רצוני: 10. ואם מן הצאן. מה)וי"ו
מוסיף על ענין ראשון ולמה הופסק ליתן ריוח למשה להתבונן בין פרשה לפרשה: מן הצאן,
מן הכשבים, מן העזים. מו)הרי אלו ג' מעוטין פרט לזקן ולחולה ולמזוהם: 11. על ירך
המזבח. על צד המזבח: צפנה לפני ה'. מז)ואין צפון בבמה: 14. מן העוף. מח)ולא כל
העוף לפי שנאמר מט)תמים זכר בבקר בכשבים ובעזים לא חֲמוֹת וזכרות בבהמה ואין תמות
וזכרות בעופות, יכול אף מחוסר אבר ת"ל מן העוף: תרים. נ)גדולים ולא קטנים: בני יונה.
נא)קטנים ולא גדולים: מן התרים או מן בני היונה. נב)לב פרט לתחלת הציחוב שבזה ושבזה
שהוא פסול שגדול הוא אצל בני יונה וקטן אצל תורים: 15. והקריבו לג. נג)אפילו פרידה
אחת יביא: הכהן, ומלק. נד)אין מליקה בכלי אלא בעצמו של כהן קוצץ לד בצפרנו ממול
העורף והותך מפרקתו עד שמגיע לסימנין וקוצצן: ונמצה דמו. נה)לשון נג)מיץ אפים נו)כי
אפס המיץ נז)כובש בית השחיטה על קיר המזבח והדם מתמצה ויורד: ומלק, והקטיר,
נח)אפשר לומר כן מאחר שהוא מקטיר הוא מוצה? אלא מה הקטרה הראש בעצמו והגוף בעצמו
לה אף מליקה כן. ופשוטו של מקרא מסורס הוא ומלק והקטיר וקודם הקטרה ונמצה דמו כבר:
16. מראתו. מקום לו הרעי נו)זה הזפק לו: בנוצתה. עם בני מעיה ונוצה לשון דבר המאוס נז)
כמו נח)כי נצו גם נעו וזהו שתרגם אונקלס באוכליה, וזהו נט)מדרשו של אבא יוסי בן
חנן

לט)ע' ח"כ מולין כ"ז: מ)ת"כ מולין כ"ז ג': מא)ת"כ: מב)ע' כ"ט: מג)ע' כ"ט ז"ז זבחים ע"ו ג': מד)ת"כ: מה)ת"כ
בכורות ע"ח תמורה כ"ח ב': מו)ת"כ ב' ד': מז)ת"כ: מח)ויקרא כ"ב י"ח: מט)ת"כ: נ)ת"כ מולין כ"ג: נא)ת"כ
זבחים ס"ה: נב)וכן בתחבת מנחת: נג)מעלי ג': נד)יבמות ע"ז: נה)ע' ת"כ זבחים ס"ה: נו)ת"כ: נז)וכן בתחבת
מנחת: נח)תיכף ד': נט)ת"כ:

מבני קלי דהוו סלייעים בכיסונן בדחויין להן סתתלות כסותן בסס: כו ועיין לקמן. בכלל עריכה גם את
הלחם שחיבו בכלל הפשטים שהרי הותז מזבח ומשחיטה קודם הפשטה לכיון נתחבו פיינין קבי ליה הותז
ומפני שכל חיותן תלויה בהן וכמעט בדיקולא דמיח ובכלל הפשטה חיבו אלא בהלח קבד כמו שהוא בלחמניין
בזבחים ל"ב שבזקן תייסים והקרבים ומעלים ת"ל את לחמו ואת פדרו וגו' ולקמיה פריך ת"ל את
הלחם ואת הפדר מיבעי ליה למיתני דהא ניים קיימיין: כו ופדר קאמר למה לי בשלמא לחם מילטריך
לכדויי מקום שבבר הותז אלא הפדר למה לי: דבר כבוד. שבשמקריבה הלחם מוסף הפדר על מקום
חתך ומפני שמלוכלך בדם: כו גזירין. שני גזרי עלים לריך לבדר בלחם המזבח המערכה לתמיד של שחר
בבהן לחמד ולתמיד של בין הערבים בשני בהנים בהקיימת לן ביומא כ"ו * זבחים ס"ב ב': כו ישחטנו
לשם להקריבו בלח לגבוה. ומ' מנ"ג: כח ליח. לשם ריח שהבשר עושה בשלמים: ניחוח. נחת וכו' לגוו:
לל. לשם הפש. כי"ם (ע"ג בלשם ומפני לרעב"ש הל' ומעשה קרבנות פ' ד' הלכה י"ח): כט הפת רוח.
נחת רוח לפני הקב"ה שאמר ומעשה לגוו: ז ומזוסס. שמוציא זיעה ומעכיס: לא אלי קבל לריס בהמנר
בכל כלל הקרבנות חיס חיס ומיס ישראל אשר יקריב קרבנו לכל נלריסס וג' לכלוכם תמיס זכר
בבקר בבהמים ובעזים ומלא בתיב לרלוכם זכר תמיס וליסתוק ליעוך שתין ומקריב על תמות וזכרות
חלא על חלו * קידושין כ"ד ב': לב ס"ג בזמניתן תחילת הליסוד שבזה ובזה שכול תחילת הליסוד בשמתחילין
לסבייל בולס יפה לסובה בביב לבולר שכולן בזה ובזה בך שפשה בגמרא דבבני יוחנ שכולין ומשום
גודלן ודתורין ומפני קוטן דילמו ומכלל קטנים ולכלל גדולים לא בתו: לג בעולת העוף כתב והקריבו
הכהן אל המזבח ומה ת"ל הא בתיב והקריב מן התורים וגו' ולילתוב בזבחים ומלק הכהן את ראשו על
המזבח: פרידן. גדולות: לד בצפרנו ולא בקנין: לה שהרי ב' פעמים נאמר והקטיר וכתיב ושפת ניתיס
אף מליקה וכו' ומ' מנ"ג: לו ברלוי. כי"ם ד"א וכו': לז ומורסא. זפק: בולס. שמוטל העור שבגגד הזפק
בגולתה עם הזפק: ונוטל את קורקבנה. ומולתה לשון פרס וזבר ומחום הוא כמו כי נלו גם נעו:
בשולס שלם. ולא יתר ומתם שבגגד הזפק הא כיצד קולר את העור בביבות הזפק כמין תכובה ומוטל

[1] feu, feuchère (פייער):

לח חנן שאמר נוטל את הקרקבן עמה ורבותינו ז"ל אמרו ס)קודר סביב הזפק בסכין בעין ארובה ונוטלו עם הנוצה שעל העור. סא)בעולת בהמה שאינה אוכלת אלא באבוס בעליה נאמר והקרב והכרעים ירחץ במים והקטיר, ובעוף שנזון מן הגזל נאמר והשליך את המעים שאכל מן הגזל: אצל המזבח קדמה. סב)במזרחו של כבש: אל מקום הדשן. סג)מקום שנותנין שם תרומת הדשן בכל בקר ודשון מזבח הפנימי והמנורה וכולם נבלעים שם במקומן לט: .17 ושסע. סד)אין שסוע אלא ביד וכן הוא אומר בשמשון מ סה)וישסעהו כשסע הגדי וגו': בכנפיו. עם כנפיו אינו צריך למרוט כנפי נוצתו: בכנפיו מא. נוצה ממש סו)והלא אין לך הדיוט שטריח ריח כנפים נשרפים ואין נפשו קצה עליו ולמה אמר הכתוב יקריב כדי שיהא המזבח שבע ומהודר בקרבנו של עני: לא יבדיל. אינו מפרקו לגמרי לשתי חתיכות אלא קורעו מגבו. סז)נאמר בעוף ריח ניחוח ונאמר בבהמה ריח ניחוח לומר לך אחד הטרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין את לבו לשמים:

ב .1 ונפש כי תקריב. א)לא נאמר נפש בכל קרבנות נדבה אלא במנחה, מי דרכו להתנדב מנחה עני מ אמר הקב"ה מעלה אני עליו כאלו הקריב נפשו. סלת יהיה קרבנו. ג)האומר הרי עלי מנחה סתם מביא מנחת סלת שהיא הראשונה שבמנחות ונקמצת כשהיא סלת כמו שמפורש בענין. לפי שנאמרו כאן חמשה מיני מנחות וכולן באות אפויות קודם קמיצה חוץ מזו לכך קרויה מנחת סלת: סלת. ג)אין סלת אלא מן החטין שנאמר ד)סלת חטים, ואין מנחה פחותה מעשרון שנאמר ה)ועשרון סלת למנחה, עשרון לכל מנחה: ויצק עליה שמן. על כולה: ונתן עליה לבנה. ו)על מקצתה מניח קומץ לבונה עליה לצד אחד. ומה ראית לומר כן? שאין רבוי אחר רבוי בתורה אלא למעט. ד"א שמן על כולה מפני שהוא נבלל עמה ונקמץ עמה כמו שנאמר מסלתה ומשמנה ולבונה על מקצתה שאינה נבללת עמה ולא נקמצת עמה שנאמר על כל לבנתה ז)שלאחר שקמץ מלקט את הלבונה כולה מעליה ומקטירה: ויצק, ונתן, והביאה. ח)מלמד שיציקה ובלילה כשרים בזר: .2 הכהנים וקמץ. ט)מקמיצה ואילך מצות כהונה: ז וקמץ משם. י)ממקום שרגלי הזר עומדות ללמדך שהקמיצה כשרה בכל מקום בעזרה יא)אף בי"א אמה של מקום דריסת רגלי ישראל: מלא קמצו. יב)יכול מבורץ מבצבץ ויוצא לכל צד ת"ל ה במקום אחר יג)והרים ממנו בקמצו לא יהא כשר אלא מה שבתוך הקומץ אי בקמצו יכול חסר ת"ל מלא הא כיצד ו חופה שליש אצבעותיו על פס ידו ז וזהו קומץ במשמע לשון העברית: על כל לבנתה. לבד כל הלבונה יהא הקומץ מלא: לבנתה והקטיר. אף הלבונה בהקטרה: מלא קמצו מסלתה ומשמנה. יד)הא אם קמץ ח ועלה בידו גרגיר מלח

או

ס) זבחים ס"ה: סא) ויקרא רבה ז' ג': סב) מ"כ: סג) ע' מ"כ מעילה י"ב: סד) זבחים ס"ה ב': סה) סופרים י"ד: סו) ויקרא רבה פ' נ': סז) ע' מ"כ מנחות ק"י:

ב ל) מנחות ק"ד ב': ג) ע' סם: ג) מ"כ: ד) שמות כ"ט: ה) ויקרא י"ד: ו) מ"כ: ז) ע' סופרים י"ד ב': ח) מ"כ מנחות ט':
ט) מנחות ט': י) מנחות ו' ב': יא) מנחות י"ל יומא ע"ז ב': יב) מנחות י"ל יומא ע"ז וע"ב מ"כ: יג) ויקרא ע"ז: יד) מ"כ מנחות ו':

כולה ועוד שכנגד הזפק עם הזפק אבל כלה קדיכה לא שכעוב ממך אחכיו ונוטל יותר * זבחים ס"ה ב': לח יוחנן. כ"י: לט ומה שכותב ממנה היו מוליחין לחוץ. כיע"ב: מ ומתם מפכם בהליה לציל הום (ונלכתיב ומחומה לין בידו): מא בכנפיו. בעולת העוף מפחעי שיפקפנו בעוד כנפיו בו ומקטיר כנפיו כל כנפי הגוף בלוח"ם ב בלי טוליה היה הדקה שהיה בשכר כעין ממר שהין לה שכחים קטים * שבת ק"ח:

ב א עני דכתי להביא ממה שהין לו בהמות: ב המז' גכם ועשיכית החיפה שלת למנחה אך הין לכיך לפנים הגיכלה שלשניהו וכאחר היה גם בכ"י כי אם להוסיף עוגת וגומר אחר תיבת שלת כזה ועשרון שלת וגו' למנחה ע"ב * מנחות ס"ע ת"כ ועשרון שלת שמן בכול ממן למנחה ולוג שמן וגו' ממוטע כתב ליתר על עשרון היה כל עשרון שלת שעון לוג שמן: ג כמו—נקמלת עמה לי כיס"ל: ד וקמץ משם. מלא קומלו כיסים דקדק כתיב וסביה אל בני אהרן הכהנים וקמץ משם ומשמע שקום שכלי הזר עומדים שם קומץ וסייגו שקום דכיסת רגלי ישראל היא מאמה ובמזרח שם וקמ"ל שלא בעיקן קמיצה בגפון כאחר הוא בקדשים אלא כל העזרה כשרה לקמוץ שם: ה ת"ל בקומלו. והכיס ממנו בקומלו: בכלי מלבעותיו. ממנו אלא יגיע עד פס ידו: מבזרק. מבאן אתה למד שהקומץ בכלי שרת: ו יוחנן: לי בקומלו. לדייקינן יכול בכאחר מלבעותיו יקמוץ ממנו וכל כמה דמשתכר טפי ומעלי ת"ל מלא: ז תופס על פני ידו. כ"י: ח ומשק בתנועו מלמעלה ומלמטה וקומץ משמע לשון מעבירת דבר מועט. כ"ם: ט עלה בידו לכוך.

volés 1 (פליגעל):

או קורט לבונה פסולה: אזכרתה. הקומץ העולה לגבוה הוא זכרון המנחה שבו נזכר בעליה לטובה ולנחת רוח: 3. לאהרן ולבניו. טו)כהן גדול ט"נוטל חלק בראש טז)שלא במחלוקת וההדיוט במחלוקת: קדש קדשים היא להם מאשי ה'. יז)אין להם חלק בה אלא לאחר מתנות האישים: 4. וכי תקרב וגו'. יח)שאמר הרי עלי מנחה מאפה תנור ולמד הכתוב שיביא או חלות או רקיקין יט)החלות בלולות והרקיקין משוחין ונחלקו רבותינו כ)במשיחתן יש אומרים מושחן וחוזר ומושחן עד שכלה כל השמן שבלוג שכל המנחות טעונות לוג שמן ויש אומרים כא)מושחן כמין 'כי ושאר השמן נאכל בפני עצמו לכהנים, כב)מה ת"ל בשמן בשמן שני פעמים להכשיר שמן שני ושלישי היוצא מן הזיתים ואין צריך שמן ראשון אלא למנורה שנאמר בו כג)זך ושנינו במנחות כד) כל המנחות האפויות לפני קמיצתן ונקמצות על ידי פתיתה כולן באות עשר עשר חלות והאמור בה רקיקין באה עשרה רקיקין: 5. ואם מנחה על המחבת. שאמר הרי עלי מנחת מחבת כה)וכלי הוא שהיה במקדש שאופין בו מנחה על האור בשמן והכלי אינו עמוק כו"אלא צף ומעשי המנחה שבתוכו קשין שמתוך שהיא צפה כז"האור שורף את השמן. כו)וכולן טעונות שלש מתנות שמן יציקה ובלילה ומתן שמן" בכלי קודם לעשייתן: סלת בלולה בשמן. כז)מלמד שכוללן בעודן סלת: 6. כה)פתות אתה פתים. כח"לרבות כל המנחות הנאפות קודם קמיצה לפתיתה: ויצקת עליה שמן מנחה הוא. כט)לרבות כל המנחות ליציקה יכול אף מנחה מאפה תנור כן ת"ל עליה, אוציא את החלות ל"ולא אוציא את הרקיקין ת"ל היא: 7. מרחשת. ל)כלי הוא שהיה במקדש עמוק ומתוך שהיא עמוקה שמנה צבור ואין האור שורפו לפיכך מעשי מנחה העשויין לתוכה ל"רוחשין. כל דבר רך על ידי משקה נראה כרוחש ומנענע: 8. אשר יעשה מאלה. ל"מאחד מן המינים הללו: והקריבה. בעליה אל הכהן: והגישה" אל המזבח. לא)מגישה לקרן ל"דרומית מערבית של מזבח: 9. את אזכרתה. לב)היא הקומץ: 11. ל"וכל דבש. כל מתיקת פרי קרויה דבש: 12. קרבן ראשית תקריבו אתם. לג)מה יש לך להביא מן השאור ומן הדבש? קרבן ראשית, שתי הלחם של עצרת לא"הבאים מן השאור שנאמר לד)חמץ תאפינה, ובכורים מן הדבש כמו בכורי תאנים ותמרים: 13. מלח ברית. לה"שהברית כרותה למלח משעת ימי בראשית שהובטחו המים התחתונים ליקרב במזבח במלח וניסוך המים בחג: על כל קרבנך. לו)על עולת בהמה ועוף ואימורי כל הקדשים כולן: 14. ואם תקריב. הרי לז)אם משמש בלשון כי שהרי אין זה רשות שהרי במנחת העומר מדבר שהיא חובה וכן לז)ואם יהיה

עו)יומא י"ד: עז)מ"כ: יז)מ"כ: יח)מ"כ ונכתוב פ"ג: יט)מ"כ ונכתוב ע"ד: כ)נכתוב ע"ה: כא)שם פ"כ: כב)מ"כ: כג)שבועות כ"ז: כד)דף ע"ו: כה)ע' ונכתוב ג': כו)מ"כ ונכתוב ע"ד ד': כז)מ"כ ונכתוב ע"ה: כח)ע' ונכתוב ע"ה: כט)שם: ל)ע' ונכתוב פ"ג מ"כ: לא)זבחים פ"ג: לב)ע' לעיל פסוק ג': לג)ע' מ"כ ונכתוב כ"ד ד': לד)ויקרא כ"ג: לה)ונכתוב כ': לו)ע' מ"כ: לז)במדבר ט"ו:

כמלא קומץ חסר מקום הכרוב וכן מלא חו לבונה: טו ומוטל חלק. מחלוקת תכילת קלסתם: בראשם. ונה יפה שיבחר לו: 'כמין כי יהודי שבלשונם קורין לכף שלהן כי שהיה כוטל מן השמן מחלבנו כמין כי יהודי (ע"ג תוס' שם כמין כי לייר בקונטרס כמין ט"ת ובפירושי החומש פי' ג"יל ויש מפרשים כמין זון לו כמין כ' וכו' וע"ע מה שכתבנו שמות כ"ט לוח ת' ולוח ג'): "מלא לקח ב' כי"ל: "לשם. שהיה עמוקה מלא שוליים לפין מלל חוגניה ומתמזר השמן בחוגני הכלי ולכסי קשה וכמו לקח על פני הניסים: "שבתחילה היה נותן השמן בכלי קודם נתינת הסלת ולמ"כ נותן עליו את הסלת ומוזר ונותן שמן דבלול בשמן בעיון ומוזר ונותן עליהם שמן לקייס מלות יציקה לאחרוני ונמצא נאפה שהין כל מעשי בכלי שהרי נאפה בתנור שהין טעונה יציקה אבל ליבך ב' ומתנות לכיכה ולף ע"ג דמתניתין תני יציקה תחילה לחילו שכי היה אלא נאחבוכה ומכי משמע ומתניתין בשעה שעושה יציקה לריך שתהא הבלילה מעשית כבר וקודם בלילה תהא ומתן שמן שבכלי קודם לעשייתה. מ"כ ז"ל: "לרבות כל המנחות לפתיתה. ולחילו ונמצא נאפה: טו ולא חוליה את הרקיקין. שיהו רקיקין טעונין יציקה דלא מלא מד ומעט קרא מלא חד מהני תרתי מיעין שבה: ת"ל היא. ומיעוט אחר למעט ליציקה: טו רוחשין. שהכלי עמוק ושיה כל השמן דמוקם אחד וכשמניה לחם מלבנו על השמה כד השמן בתוכה: מרחשת. לשון רחש למתרג' רחשין (ועי"ג *זבחים ט' ב' וקילוסין כ"ע): "ומלא. ומשמע ומיעוטא כלומר אין טעון שבשה מלא סלוה מלחו *ונחות ס' ב': "וסגישה הכהן. כיש"כ: "זבחים פ"ג ובשם"י שם הגי' מעברית לדוחיית: "וכל לשם. וכל ומיני פירות הפילין בכלל *שבועות י"ב ב': "הבחים ל' כ"ו: "ע' בלקוטים:

יהיה היובל וגו׳: מנחת בכורים. לח)במנחת העומר הכתוב מדבר שהיא באה אביב בשעת בישול התבואה ומן השעורים היא באה נאמר כאן אביב ונאמר להלן לט)כי השעורה אביב: קלוי באש. מ)שמיבשין אותה על האור כב)באבוב של כג)קלאים שאלולי כן אינה נטחנת בריחים לפי שהיא לחה: גרש כרמל. גרוסה בעודה לחה, גרש לשון שבירה מא)וטחינה גורסה בריחים של גרוסות כמו מב)ויגרס בחצץ וכן מג)גרסה נפשי: כרמל. מד)בעוד כה)הבר מלא שהתבואה לחה ומלאה בקשין שלה ועל כן נקראים המלילות כרמל וכן מה)כרמל בצקלונו:

ג .1 שלמים. מ)שמטילים שלום בעולם. ד״א שלמים שיש בהם שלום למזבח ולכהנים ולבעלים: .3 ואת כל החלב וגו׳. נ)להביא חלב שעל הקיבה דברי רבי ישמעאל רבי עקיבא אומר להביא חלב שעל הדקין: .4 ג)הכסלים. פלנק״ש[1] בלעז שהחלב א׳שעל הכליות כשהבהמה חיה הוא בגובה הכסלים ב׳מלמטה וזה החלב שתחת המתנים שקורין בלעז לונב״לוש[2] ליבן הנראה למעלה בגובה הכסלים ובתחתיתו הבשר חופהו: היתֶרת. הוא דופן המסך שקורין ד׳איברי״ש ובלשון ארמי ז)חצרא ה׳דכבדא: על הכבד. ס)שישול מן הכבד עמה מעט ובמקום אחר הוא אומר ו)ואת היותרת מן הכבד: על הכבד על הכליות. לבד מן הכבד ולבד מן הכליות יסירנה לו׳: .5 על העלה. ז)מלבד העולה למדנו שתקדום עולת תמיד לכל קרבן על המערכה: .7 אם כשב. ס)לפי שיש באימורי הכשב מה שאין באמורי העז שהכשב אליתו קריבה לכך נחלקו לשתי פרשיות: .8 וזרקו. ע)שתי מתנות שהן ארבע ועל ידי הכלי הוא זורק ואינו נותן באצבע אלא חטאת: .9 חלבו. המובחר שבו ומהו זה האליה תמימה: לעמת העצה. י)למעלה מן הכליות היוצאות׳: .11 לחם אשה לה׳. לחמו של אש לשם גבוה: לחם. לשון מאכל וכן יח)נשחיתה עין בלחמו יג)עבד לחם רב יג)לשחוק עושים לחם: .17 ׳חקת עולם. יפה מפורש בת״כ כל הפסוק הזה:

ד .2 מכל מצות ה׳. פירשו רבותינו מ)אין חטאת באה אלא על דבר שזדונו לאו וכרת א׳ושגגתו חטאת: מאחת מהנה. ג)ב׳ממקצת אחת מהן כגון הכותב בשבת שם משמעון נח מנחור דן מדניאל: .3 אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם. ג)מדרשו אינו חייב אלא בהעלם דבר עם שגגת מעשה ג׳כמו שנאמר לאשמת העם ד׳ונעלם דבר מעיני הקהל ועשו. ופשוטו לפי אגדה כשכהן גדול חוטא אשמת העם הוא זה שהן תלויין בו לכפר עליהם ולהתפלל בעדם ונעשה מקולקל: פר. ז)יכול זקן תלמוד לומר בן, אי בן יכול קטן תלמוד לומר פר, הא כיצד זה פר בן שלש: .5 אל אהל מועד. למשכן ובבית עולמים להיכל: .6 את פני פרכת הקדש. ז)כנגד מקום קדושתה מכוון כנגד בין הבדים ולא היו נוגעים דמים בפרוכת ואם נגעו נגעו

לח)מ״כ מנחות י״ח: לט)שמות ט׳: מ)ע׳ מנחות ס״ו: מא)וכן בנחבכת מנחת: מב)ליכח ג׳: מג)תהלים קי״ט: מד)מנחות ס״ו ד׳ שבת ק״ח ועי׳ מ״כ: מה)מלכים ג׳ ל׳:

ג א)ע׳ מ״כ: ב)מ״כ מולין מ״ע ג׳: ג)ע׳ מולין ל״ג וכפ״י שם: ד)מ״ל: ה)ע׳ מ״כ: ו)ויקרא ע׳: ז)ע׳ זבחים פ״ע מכחים כ״ע ג׳: ח)מ״כ: ט)זבחים כ״ח וכ״ז: י)ע׳ מולין י״ל: יא)ימניה י״ל: יב)דניאל ה׳: יג)קהלת י׳:

ד א)ע׳ מ״כ שבת ס״ט: ב)מ״כ שבת ק״ג: ג)מ״כ סוכיות ז׳ ג׳: ד)מ״כ:

כב)נותנין לותו בחבוב. כלי של מחמת וזהו שמו: כג)קלאים. כן הוא בת״כ וכ״ו ועי׳ *מנחות ס״ו ג׳ מגיד של קליין מוכרי קליות (חבוב של קליות ע׳ כליס פ׳ ג׳ מעבה ג׳): כה)כל העלה. הלי כל לשון כליס וכמחות שיהא הזוג של כליס עלה גדעינין שיהו הגדעינין מיבושלים כל צרכן: כרמל. גבי מנחת העומר כתיב גרס כרמל שמגיהים כמסיל לתה בעוד שהזרע בפוח והכר של קש עלה היתה:

ג א׳של כליות. כי״ל: ב׳מלמעלה—הכסלים ל׳ כי״ל: ולמעלה מזה. כך הגיה בעל התורה והמעלות: מלמעלה לחם וזהו החלב שעל המתנים. כי״ם: וחם מלמעלה. כילוומ״ה: ג׳הקורין קוליל״ה. כי״ל: ד׳ע׳ שמות כ״ג י״ג: ה׳לכבדא ל׳ כ״י: ׳למעלה מן הפרשות הוא בדכרות (ס״ת) המגיהין לב מגין כליות יועלת: ׳חקת—הזה ל׳ כילע״ו:

ד א׳ושגגתו חטאת ל׳ כ״י: ב׳מקלת. כיפ״ם וכ׳ הזכרון: ג׳כמו בחטאת העם. כיפ״כ: ד׳הנחתר ומעלם.

[1] flancs (דיל ווייכע): [2] lombes (לענדען):

נגעו: .7 ואת כל דם. ס)"שירי הדם: .8 'ואת כל חלב פר. ו)חלבו היה לו לומר מה תלמוד לומר פר לרבות פר של יום הכפורים לכליות ולחלבים ויותרת: החטאת. ו)להביא שעירי ע"ז לכליות ולחלבים וליותרת: ירים ממנו). מן המחובר שלא ינתחנו קודם הזרת חלבו ת"כ: .10 כאשר יורם. מאותן אמורין המפורשין בשור זבח השלמים ז)וכי מה פירש בזבח השלמים שלא פירש כאן אלא להקישו לשלמים מה שלמים לשמן אף זה לשמו, ומה שלמים שלום לעולם אף זה שלום לעולם. ובשחיטת קדשים מצריכו ללמוד הימנו שאין למדין למד מן הלמד בקדשים, בפרק איזהו מקומן): על הכבד על הכליות. על ראשו ועל כרעיו. כולן לשון תוספת הן כמו מלבד: .12 אל מקום טהור. ט)לפי שיש מחוץ לעיר מקום מוכן לטומאה להשליך י)אבנים מנוגעות ולבית הקברות הוצרך לומר מחוץ למחנה זה שהוא חוץ לעיר שיהא המקום טהור: מחוץ למחנה. יא)חוץ לשלש מחנות, ובבית עולמים חוץ לעיר כמו שפירשוהו רבותינו במסכת יג)יומא יג)ובסנהדרין: אל שפך הדשן. מקום ששופכין בו הדשן המסולק מן המזבח כמו שנאמר יד)והוציא את הדשן אל מחוץ למחנה: על שפך הדשן ישרף. טו)'שאין ת"ל אלא ללמד שאפילו אין שם דשן: .13 עדת ישראל. טו)אלו סנהדרין: ונעלם דבר. טו)טעו להורות באחת מכל כריתות שבתורה שהוא מותר: הקהל ועשו. שעשו צבור על פיהם: .17 את פני הפרכת. טז)"ולמעלה הוא אומר את פני פרכת הקדש משל למלך שסרחה עליו מדינה אם מעוטה סרחה פמליא שלו מתקיימת ואם כולה סרחה אין פמליא שלו מתקיימת אף כאן כשחטא כהן משיח עדיין שם קדושת המקום על המקדש משחטאו כולם חם ושלום נסתלקה הקדושה: .18 יסוד מזבח העלה אשר פתח אהל מועד. יז)זה יסוד מערבי שהוא כנגד הפתח: .19 ואת כל חלבו ירים. יח)אף על פי שלא פירש כאן יותרת ושתי כליות למדין הם מועשה לפר כאשר עשה וגו' ומפני מה לא נתפרשו בו תנא דבי רבי ישמעאל משל למלך שזעם על אוהבו "ומיעט בסרחונו מפני חיבתו: .20 ועשה לפר זה כאשר עשה לפר החטאת. יט)כמו שמפורש בפר כהן משיח להביא יותרת ושתי כליות שפירש שם מה שלא פירש כאן ולכפול במצות העבודות ללמד שאם חסר אחת מכל המתנות פסול לפי שמצינו בניתנין על המזבח החיצון שנתנן במתנה אחת כפר הוצרך לומר כאן שמתנה אחת מהן מעכבת: .22 אשר ושיא יחטא. 'לשון אשרי כ)אשרי הדור שהנשיא שלו נותן לב" להביא כפרה על שגגתו קל וחומר שמתחרט על זדונותיו: .23 או הודע. כמו אם הודע הדבר, הרבה או יש שמשמשין בלשון אם ואם במקום או וכן כא)או נודע כי שור נגח הוא: הודע אליו. כשחטא היה סבור שהוא היתר ולאחר מכאן נודע לו שאיסור היה: .24 במקום אשר ישחט את העלה. בצפון שהוא מפורש בעולה: חטאת הוא. כב)לשמו כשר שלא לשמו פסול: .25 ואת דמו. שירי הדם: .26 כחלב זבח השלמים. כאותן אמורים המפורשים בעז האמור אצל שלמים: כאשר

ה)זבחים כ"ה: ו)ע' ת"כ: ז)סם: ח)זבחים מ"ע: ט)קנהד' ע"ל: י)ע' ויקרא י"ד: יא)ת"כ: יב)דף ס"ח: יג)דף ע"ב: יד)ויקרא ו': טו)ת"כ: טז)ע' זבחים מ"ל ב': יז)זבחים כ"ל: יח)זבחים מ"ל ב': יט)ע' זבחים ל"ע: כ)ע' ת"כ והוכיות י' ג': כא)שמות כ"ל: כב)זבחים ג':

כי"כ: "להלן ליתיה לכוליה לס. שכבר ניתן ממנו על הקרנות: 'ואת—ת"כ קה"ל ל' כילע"ו: 'ללמ תימא מהכא קפיד רחמנא למכפו על נקוס שהיו מולילין שם למנו של מזבח החיצון כלכתב והוליך את הדשן אל מחוץ למחנה ואם ניטל הדשן ונשם לא יכפרנו שם קו"ל יפרך ונכל נקוס *פסחים ע"ס ב': "מפני מה נאמרה פרכת הקודם בהיכל בפר כהן משיח כתיב את פני פרוכת הקדש ובפר העדה כתיב את פני הפרכת: פמליא שלו. כנסיה חבדת עלמו והמכיניס לרעתו חשר לבבו חמרו לליהם ואם רובם חרמו אין פמליא שלו קיימת חלא פמליא שלו חוא ומקולק ומחיבתם ומכניסתם בחקלת ואין לבו גס כשר בהשמוש שכי נמי כיון שחטאו רוב לבוד בניטול בחתלק קדושה: "לוהבו. לבור: מיעט בהכחמו. קילל בדבריו: 'חשר כמו חשכי: לריך לחמר למה חזר ואמר הדיוט. בחמי' כלומר חס חעלך שחין לבו כפוף ומכניע ומניח קרבן על שגגתו כ"ש שהליטים ומכניסין שלבם כפופים: ומהו על זדונו. בחמים כלומר חס על שגגתו מרגיש כ"ש שמרגיש על זדונו ומחזר בתשובה: שחני הכי דשכי קרא בדיבוריה. דשחיך כתיב ואם כל עדת ישרחל יבגו ואם הכהן המשיח חס נחם וכהא כתיב חשר נשיא יחטא ולחי חשכי ומשמע: "לשוב ולהביא וכו'. קל וחומר שבשב ומתכפר. כי"ם:

31. כאשר הוסר חלב מעל זבח השלמים. כאימורי עז האמורים בשלמים: 33. ושחט אתה לחטאת. כג) שתהא שחיטתה לשם חטאת: 35. כאשר יוסר חלב הכשב. שנתרבו אמוריו באליה אף חטאת כשהיא באה כבשה טעונה אליה עם האמורין: על אשי ה'. על מדורות האש העשויות לשם [ב]פוא"יילישי בלעז:

ה 1. ושמעה קול אלה. בדבר שהוא עד בו ה) שהשביעוהו שבועה שאם יודע לו בעדות שיעיד לו: 2. או נפש אשר תגע וגו'. ולאחר הטומאה הזו יאכל קדשים או יכנס למקדש שהוא דבר שזדונו כרת במסכת שבועות ג) נדרש כן: ונעלם ממנו. ד) הטומאה: ואשם. באכילת קדש או בביאת מקדש: 3. בטמאת אדם. ז) זו טומאת מת: לכל טמאתו. ז) לרבות טומאת מגע זבין וזבות: אשר יטמא. ח) לרבות הנוגע בבועל נדה: בה. ה) לרבות בולע נבלת עוף טהור [א]: [ב]ונעלם. ולא ידע ששכח הטומאה: ואשם. באכילת קדש או בביאת מקדש: 4. בשפתים. ו) ולא בלב: להרע. ז) לעצמו או להיטיב לעצמו כגון אוכל ולא אוכל אישן ולא אישן: לכל אשר יבטא. ח) לרבות לשעבר: ונעלם ממנו. ועבר על שבועתו, כל אלה בקרבן עולה ויורד כמפורש כאן אבל ט) שבועה שיש בה כפירת ממון אינה בקרבן זו אלא באשם: 8. [ג]והקריב את אשר לחטאת ראשונה. י) חטאת קודמת לעולה יא) למה הדבר דומה לפרקליט שנכנס לרצות רצה פרקליט נכנס [ד]דורון אחריו: ולא יבדיל. יב) אינו מולק אלא סימן אחד: ערף. הוא גובה הראש המשפיע לצד הצואר. מול ערף, יג) מול הרואה את העורף והוא אורך כל אחורי הצואר: 9. והזה מדם החטאת. יד) בעולה לא הטעין אלא מצוי ובחטאת הזאה ומצוי אוחז בעורף ומתיז והדם ניתז והולך למזבח: חטאת הוא. טו) לשמה כשרה שלא לשמה פסולה: 10. כמשפט. טז) כדת האמור בעולת העוף של נדבה בראש הפרשה: 11. כי חטאת הוא. יז) ואין בדין שיהא קרבנו מהודר: 12. חטאת הוא. יח) נקמצה ונקטרה לשמה כשרה שלא לשמה פסולה: 13. על חטאתו אשר חטא. כאן שנה הכתוב שהרי בעשירות ובדלות נאמר [ה]מחטאתו וכאן בדלי דלות נאמר על חטאתו, דקדקו רבותינו יט) שבאן שאם חטא כשהוא עשיר והפריש מעות לכשבה או שעירה וְהֶעֱנִי יביא ממקצתן שתי תורים, הפריש מעות לשתי תורים וְהֶעֱנִי יביא ממקצתן עשירית האיפה, הפריש מעות לעשירית האיפה וְהֶעְשִׁיר יוסיף עליהן ויביא קרבן עשיר לכך נאמר כאן על חטאתו: מאחת מאלה. מאחת משלש כפרות האמורות בענין או בעשירות או בדלות או בדלי דלות. כ) ומה ת"ל שיכול החמורים שבהם יהיו בכשבה או שעירה והקלין יהיו בעוף והקלין שבקלין יהיו בעשירית האיפה

כג) זבחים ז' ג':

ה ה) מ"כ: ג) ף ו"ד: ג) מ"כ: ד) מ"כ: ה) סס: ו) מ"כ שבועות כ"ו ג': ז) ע' שבועות כ"ז: ח) מ"כ שבועות כ"ו: ט) להלן פס' כ': י) מ"כ זבחים ל': יא) סס ז': יב) מולין כ"ח: יג) מ"כ ומולין י"ט ג': יד) זבחים ק"ד ג': טו) מ"כ: טז) ועי' מ"כ מולין כ"ח: יז) מנחות ו': יח) מנחות ל': יט) כריתות כ"ז ג': כ) מ"כ:

[ב] פוליש[2]. כיע"ל וע"ג לעיל ח' פס' ט':

ה [א] מטעמה בגית הבליעה שאם לאכלה ונכנס למקדש מייב *שבועות ז' ג': [2]ונעלם ל' בכ"י: „ונעלם ולא" ל' כי"ס: ס' מזכרון וכן נחלת יעקב וכרך מלונשמיט גרם ושוח ידע. (דבור בפני עלמו) שאכלה מטומאה ופיכם שבועת מקלם וקלקיו לריכם ידיעה בתחילה וידיעה בסוף ומעלם בינתים (ע' מ"כ ושבועות ז') ולא יתחייב קרבן למלכתיב ונעלם ממנו ומעמע מעלם ממנו אם סהיס יודע מתחילה ומלכתיב והוא ידע הרי לך ידיעה בסוף והוא מה שפיקש"י והוא ידע. שאכלה מטומאה כלומר שידע בעלמו בסוף שאכלה סהיס טמא ואלא בקולם לו במקלם ומה שלחוב בכל שפרי הכל ולא ידע שאכלה מטומאה טעות סופרים היא שאפשלה: [3]והקריב— למלכיו ל' כי"ע: [4]עולה זוכרן היא. לייפ בלה לכפר על עסה כפרה ממש אלא לאכל שבאכלה התחוב על העסה היא בלה להקבלת פנים בלאם שאכלה כמלך ויכילו ע"י פרקליטין וכשבא להקביל פניו מביא זוכרן ניזוכר: פרקליט. מליץ טוב: [5]ממעמתו על מעמתו. בקרבן עולה ויורד כתיב גבי כשבה ושעירה ממעמתו ממעמתו למשמע ממקת מעמתו כלומר אם העני יביא עוף ממקת למיים הלגו וגבי עשירית האיפה כתיב על מעמתו למשמע לאם העשיר יוסיף על הלמיים הלגו

1) feuailles 2) feux (פייעכוג):

האיפה ת"ל מאחת מאלה להשוות קלין לחמורין לכשבה ושעירה אם השיגה ידו ואת החמורין לקלין לעשירית האיפה בדלי דלות: והיתה לכהן כמנחה. ללמד על מנחת חוטא שיהיו שיריה נאכלין זהו לפי פשוטו. ורבותינו דרשו כמ)והיתה לכהן' ואם חוטא זה כהן הוא 'תהא כשאר מנחת נדבת כהן שהיא כג)בכליל תהיה לא תאכל: 15. כי תמעל מעל. כג)אין מעילה "בכל מקום אלא שינוי "וכן הוא אומר כד)וימעלו באלהי אבותיהם ויזנו אחרי אלהי עמי הארץ וכן הוא אומר בסוטה כה)ומעלה בו מעל: וחטאה בשגגה מקדשי ה'. כו)שנהנה מן ההקדש והיכן הוזהר נאמר כאן חטא ונאמר להלן חטא בתרומה כז)ולא יישאו עליו חטא מה להלן הזהיר אף כאן הזהיר, אי מה להלן לא הזהיר אלא על האוכל אף כאן לא הזהיר אלא על האוכל ת"ל תמעול מעל ריבה: מקדשי ה' כח)המיוחדים לשם יצאו קדשים קלים: איל. לשון קשה כמו כט)ואת אילי הארץ לקח, אף כאן ל)קשה, בן שתי שנים: בערכך כסף שקלים. לא)שיהא שוה שתי סלעים: 16. ואת אשר חטא מן הקדש ישלם. קרן וחומש להקדש: 17. ולא ידע ואשם, והביא. לב)הענין הזה מדבר בתי שבא ספק כרת לידו ולא ידע אם עבר עליו אם לאו כגון חלב ושומן לפניו וכסבור שתיהן היתר ואכל את האחד אמרו לו אחת של חלב היתה ולא ידע אם זו של חלב אבל הרי זה מביא אשם תלוי ומגין עליו כל זמן שלא נודע לו שודאי חטא ואם נודע לו לאחר זמן יביא חטאת: ולא ידע ואשם ונשא עונו. לג)רבי יוסי הגלילי אומר הרי הכתוב עניש את מי שלא ידע על אחת כמה וכמה שיענש את מי שידע, רבי יוסי אומר אם נפשיך לידע מתן שכרן של צדיקים צא ולמד מאדם הראשון שלא נצטווה אלא על מצות לא תעשה ועבר עליה ראה כמה מיתות נקנסו עליו ולדורותיו, וכי איזו מדה מרובה של טובה או של פורענות הוי אומר מדה טובה אם מדת פורענות מעוטה ראה כמה מיתות נקנסו לו ולדורותיו מדה טובה המרובה 'היושב לו מן הפגולין והנותרות והמתענה ביום הכפורים עאכ"ו שיזכה לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות. רבי עקיבא אומר הרי הוא אומר לד)על פי שנים עדים או שלשה וגו' אם מתקיימת העדות בשנים למה פרט לך הכתוב ג' אלא להביא שלישי להחמיר עליו ולעשות דינו כיוצא באלו לענין עונש והזמה אם כך ענש הכתוב לנטפל לעוברי עבירה בעוברי עבירה על אחת כמה וכמה שישלם שכר טוב לנטפל לעושי מצוה בעושי מצוה. רבי אלעזר בן עזריה אומר לה)כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה הרי הוא אומר למען יברכך וגו' קבע הכתוב ברכה למי שבאת על ידו מצוה בלא ידע אמור מעתה היתה סלע צרורה בכנפיו ונפלה הימנו ומצאה העני ונתפרנם בה הרי "הקב"ה קובע לו ברכה: 18. בערכך לאשם. בערך האמור למעלה': אשר שגג והוא לא ידע. לו)הא אם ידע לאחר זמן לא נתכפר לו באשם זה עד שיביא חטאת הא למה זה דומה לעגלה ערופה שנתערפה ואחר כך נמצא ההורג הרי זה יהרג: 19. אשם הוא אשם אשם. הראשון כולו קמוץ שהוא שם דבר והאחרון חציו קמץ וחציו פתח שהוא לשון פעל. ואם תאמר מקרא שלא לצורך הוא כבר דרוש הוא בת"כ, אשם אשם לז)להביא אשם שפחה חרופה שיהא איל בן שתי "שנים יכול שאני מרבה אשם נזיר ואשם מצורע ת"ל הוא: 21. נפש כי תחטא. לח)אמר רבי עקיבא מה ת"ל ומעלה מעל בה' לפי שכל המלוה והלוה והנושא והנותן אינו עושה אלא בעדים ובשטר לפיכך בזמן שהוא מכחש מכחש בעדים ובשטר אבל

המפקיד

כה) ת"כ ונסמוס ע"ג: כג) ויקרא ו': כג) ע' ת"כ מעילה מ"ח: כד) ד"ס ל' ה': כה) במדבר ה': כו) ע' ת"כ מעילה י"ח: כז) ויקרא כ"ב: כח) ת"כ: כט) יחזקאל י"ז: ל) ת"כ: לא) ע' כריתות י' ג': לב) ע' כריתות כ"ג: לג) ת"כ: לד) דברים י"ז: לה) דברים כ"ד: לו) ת"כ: לז) ע' ת"כ: לח) ת"כ:

ויבוא עוף לפי שעשיר יותר יביא כשבה או שעירה: 'נקיים מובתו דכתיב ונקמת כהן לנדבתו דכתיב כמעשה לנעשע כנקמת נדבתו עם נדבתו ליעה נאכלת וליעה נקמעת דכתב כליל תהיה לף נקמת מובתו ליעה נאכלת: 'תהיה לו כשאר נקמת נדבה שהיה כליל תהיה לא תאכל. כי"ס: "כמז' נוקב תיבות "בכל נקוב" וכן בת"כ כ': "וכן הוא אומר ויעמדו וג' ויזנו אחרי הבעלים שבעיני עגון הן המקום לע"ז: 'שבא. בת"כ: "שכתוב. ת"כ כי"ע: "בערכך. כמו בערך וכפל הכף לא ידעתי ונראיה לשון טוח. כי"ם וכביעג"ג נ"כ: (ע"ג * ויקרא כ"ז ג'): "שלעיט. כי"ל ובת"כ וכן פניה גם שמע"ג בפיהם"י דכתן:

ל' ר"ש בלא ריש בלשון בן ע' ר"ש אבל ר"ג ותאנו רואה שכתב כאן עזים והואה הוא כאן בדין הנאה "ראוי ומאמין מדקדוק הרי קן לנוהג שהקרבן הנאוני ומפלא שם עבירה עזים והואה אזה שנן בדקדוק

המפקיד אצל חבירו [ב]ואינו רוצה שתדע בו נשמה אלא שלישי שביניהם [ג]לפיכך כשהוא מכחש מכחש בשלישי שביניהם: בתשומת יד. שָׁשָׂם בידו ממון להתעסק[ד] או במלוה: או בגזל. שגזל מידו כלום: או עשק. לפ)הוא שכר שכיר: .22 וכחש בה. שכפר על אחת מכל אלה אשר יעשה האדם לחטא ולהשבע על שקר לכפירת ממון: .23 כי יחטא ואשם. כשיכיר בעצמו לשוב בתשובה [ט]ולדעת [י]ולהודות כי "חטא ואשם: .24 בראשו. הוא הקרן ראש הממון: [יא]וחמשתיו. לט)רבתה התורה חמשיות הרבה [יב]לקרן אחת שאם כפר בחומש ונשבע והודה חוזר ומביא חומש על אותו חומש וכן מוסיף והולך עד שיתמעט הקרן שנשבע לו

פתוח משוה פרושה: לאשר הוא לו. למי שהממון שלו[ג]:

חסלת פרשת ויקרא:

צו.

ו .2 צו את אהרן. מ)אין צו אלא לשון זרוז [א]מיד ולדורות אמר רבי שמעון ביותר צריך הכתוב לזרז במקום שיש בו חסרון כיס: זאת תורת העלה וגו'. נ)הרי הענין הזה בא ללמד על הקטר חלבים ואיברים שיהא כשר כל הלילה ג)וללמד על הפסולין אי זה מהם עלה ירד ואי זה מהם עלה לא ירד [ב]שכל [ג]תורה לרבות הוא בא לומר תורה אחת לכל העולים ואפילו פסולין שאם עלו לא ירדו: הוא העלה. ס)למעט את [ד]הרובע ואת הנרבע וכיוצא בהן שלא היה פסולן בקדש [ה]שנפסלו קודם שבאו לעזרה[ו]: .3 מדו בד. פ)היא הכתונת ומה ת"ל מדו שתהא כמדתו[ז]: על בשרו. ו)שלא יהא דבר חוצץ בינתים: והרים את הדשן. ז)היה חותה מלא מחתה מן המאוכלות הפנימיות ונותנן במזרחו של כבש: הדשן אשר תאכל האש את העלה. [ח]ושאתה דשן מאותו דשן ירים תרומה [ט]ושמו אצל המזבח[ז]: (יא)על המזבח. מצא אברים שעדיין לא נתאכלו מחזירן על מזבח לאחר שחתה גחלים אילך ואילך ונטל מן הפנימיות שנאמר את העולה על המזבח): .4 ופשט את בגדיו. פ)אין זו חובה אלא דרך ארץ שלא ילכלך בהוצאת הדשן בגדים שהוא משמש בהן תמיד בגדים שבשל בהן קדרה לרבו אל יזגג בהן כום לרבו לכך ט)ולבש בגדים [י]אחרים פחותין מהם: והוציא את הדשן. י)הצבור בתפוח כשהוא

לפ)*ויקרא י"ע י"ב וגם *ב"ק ק"ג ב': נ)מ"כ ב"ק ק"ג: ג)מ"כ: ד)מגילה כ"ח: ה)ע' יומא כ"ג ב': ו)ע' סס: ז)מ"כ יומא כ"ג ב': ח)זבחים י"ע: ט)מ"כ תמיד כ"ח: י)ע' יומא כ"ג ב' וכ"י סס: יא)מ"כ: יב)תמיד כ"ח:

[יב]לימו. (בלי ו"ו בכלאם) כיל"ע ובת"כ: [יג]ומוח המקום. כי"ו ו"ד: [יד]להתעסק בו לו בעלום שכלומו. כי"ם: [טו]בשבועה ולסודיע כי יפטח. כי"ל: לבעת ולטוהות. כי"ס: מהכז"ע גכם ובדעתו להתוהות: [טז]סודה מעלמו מעלם קבן ומומם ומשם בכתב לו מכל משם יפגע עליו לבקר וג' וזהו משם גזילות ולימו בא מלא על מעלמו מעלם קבן ומומם ומשם בכתב לו מכל משם יפגע עליו לבקר וג' וזהו משם גזילות ולימו בא מלא על סודלת פיו לשע"ם ללא כתב בשפיל פרשם סודלה כתב לחמעל בשפט גזל הגר בפי משם ושתודו את מעלמם וג' ומומם נמי לימו בלא לשם *ב"ק ס"ג ב': "בל"ל לפי כ' כ"י: [יח]לתן לו את הקבן. לשבר שבשבע ושודה ונתפייב קבן ומומם נשבע לו שבועה שבייב על המומם שבתנו לו ושודה שבי זה משלם מומם על מומם. מומשלם של מומם למומם לשבון נעשם קבן: עד שיתמעט. שלם מזה ונתן לו מומם לשבון ונשבע על השני ושודה משלם מומשו של מומם וכן לעולם עד שיתמעט הקבן של מומם שלא יכפור לו שום פרוטה: [יט]ומנחתו—מפרוטה ל' כ"י: [כ]יוליכו לשבין שלילו למלך לתן לו בשבה על שיחזור לנגזל עלמו לכתב לשלם הוא לו:

ו [א]שיהא מהיר וזריז בדבר ומוסג גייל ומוסג לגזלות *קדושין כ"ט: [ב]שכל—יכלו ל' כיל"ע: [ג]תורת. כי"ם ובכמ': [ד]רובע ונרבע. על פי עד לשל שמותב להסיוט ולשבוע לגבוה ונפקי לן מקלאי בשם תמורה: [ה]שנפסלו—לעזרה ל' כיל"ע: [ו]מוקדש. לשון מקדוש עליס וכן תוקף *יומא ל"ג: [ז]כלן ליישך שתהא כתונת בשעת כשעת קומתן ולא בגדלת ולא מקולקת ובכי לשריכן בזבחים: [ח]ושאתה. כי"ם: [ט]בשי"ר ומתחיל כלן ד"ם ושמו שלל המזבח מלמד שטעון גניזה: בד"ל טוסף עוד „בשטוח ומכוסה על גב המזבח": [י]המזבח ת'. כי"ל (כ"ל תוספת היא ממעתיק לשל ולא מכש"י): [יא]על המזבח—על המזבח כי"ל וגם כי"ל ושם נשמן בשופו לוח ת': [יב]תלמוד לומר לשביס פחותין מהן כגון שבקים לו מעשתן שלימו מוסג ולין לניהם יקרים שהשבר שלכלכו בשמושו מוך למחבת גלמי למלך שיהא מעשם

כשהוא הרבה [ג]ואין מקום למערכה [ד]מוציאו משם ואין זה חובה לכל יום אבל יש) התרומה חובה בכל יום: .5 והאש על המזבח תוקד בו. רבה כאן יקידות הרבה, על מוקדה, ואש המזבח תוקד בו, והאש על המזבח תוקד בו, אש תמיד תוקד על המזבח, כולן נדרשו בסכת יומא יג) שנחלקו רבותיגו במנין המערכות שהיו שם: וערך עליה העלה. יג)עולת תמיד היא תקדום טו): חלבי השלמים. אם יביאו שם שלמים טו)ורבותינו יז)למדו מכאן עליה [ה]על עולת הבקר השלם כל הקרבנות כולם מכאן שלא יהא דבר מאוחר לתמיד של בין הערבים: .6 אש תמיד. טו)אש שנאמר בו תמיד היא שמדליקין בה את הנרות שנאמר בה יז)להעלות נר תמיד אף היא מעל מזבח החיצון תוקד: לא תכבה. המכבה אש על המזבח עובר בשני לאוין: .7 וזאת תורת המנחה. יז)תורה אחת לכולן להטעינן שמן ולבונה האמורין בענין שיכול אין לי טעונות שמן ולבונה אלא מנחת ישראל שהיא נקמצת מנחת כהנים שהיא כליל מנין ת"ל תורת: הקרב אתה. יח)היא הגשה בקרן [ה]דרומית מערבית: לפני ה'. יט)הוא מערב שהוא לצד אהל מועד: אל פני המזבח. יט)הוא הדרום שהוא פניו של מזבח שהכבש נתון לאותו הרוח טו): .8 כוהרים ממנו. כ)מן המחובר שיהא עשרון שלם בבת אחת בשעת קמיצה: בקמצו. כא)שלא יעשה מדה לקומץ: מכלת המנחה ומשמנה. כב)מכאן שקומץ ממקום שנתרבה שמנה: כגהמנחה. שלא [ה]תהא מעורבת באחרת: ואת כל הלבנה אשר על המנחה והקטיר. כד)מלקט את לבונתה לאחר קמיצה ומקטירו ולפי שלא פירש כן אלא באחת מן המנחות בויקרא הוצרך לישנות פרשה זו לכלול כל המנחות כמשפטן: .9 במקום קדש. ואיזהו כג)בחצר אהל מועד: .10 לא תאפה חמץ חלקם. כה)כגאף השירים אסורים בחמץ: כחטאת וכאשם. כה)מנחת חוטא הרי היא כחטאת לפיכך קמצה שלא לשמה פסולה מנחת נדבה הרי היא כאשם לפיכך קמצה שלא לשמה כשרה: .11 כל זכר. כו)אפילו בעל מום למה נאמר אם לאכילה הרי כבר אמור כז)להם אלהיו מקדשי הקדשים וגו' אלא לרבות בעלי מומין למחלוקת: כל אשר יגע וגו'. קדשים קלים [ו]או חולין שינעו בה ויבלעו ממנה: יקדש. כח)להיות כמוה שאם פסולה יפסלו ואם כשרה יאכלו כטכחומר המנחה כד: .13 זה קרבן אהרן ובניו. כט)כהאף ההדיוטות מקריבין עשירית האיפה ביום שהן מתחנכין לעבודה אבל כהן גדול בכל יום שנאמר מנחה תמיד וגו' והכהן המשיח תחתיו מבניו וגו' חק עולם: .14 מרבכת. ל)חלוטה ברותחין כל צרכה: תפיני. לא)אפויה אפויות הרבה אחר חליטתה אופה בתנור וחוזר ומטגנה במחבת: מנחת פתים. לב)מלמד שטעונה פתיתה: .15 המשיח תחתיו מבניו. המשיח מבניו תחתיו: כליל

יח) יומא כ': יט) דף מה: יג) מנחות ע"ע: יל) יומא ל"ח: טו) יומא ע"ה ב': נז) סמות כ"ז: יז) מ"כ: יח) מ"כ סוטה י"ב: יט) יומא כ': כ) מ"כ מנחות כ"ד: כא) יומא ל"ז: כב) סוטה י"ז: כג) זבחים י"ז: כד) מנחות כ"ה: כה) מ"כ זבחים י"ח: כו) מ"כ זבחים ק"כ: כז) ויקרא כ"ח: כח) מ"כ: זבחים ל"ז ב': כט) מ"כ מנחות כ"ח ב': ל) מ"כ: לא) ע' מנחות כ"ד וכמ"י שם: לב) ע' מנחות ע"ה ב':

בהן על המזבח בעבודת לכילה: לא יעזוב בהן כוס לרבו. לפי שהתצטו ונתלכלכו בדישון קדירה לף כאן לענין טומאת הגוף הן כדור הענלך לשרת בהן שירות לחברת: [ג]ומותו מקום מוץ למערכה. כי"ם: [ד]תפוס. לשון הפסר שהמעלה המזבח שהיו טורפין הפר על גבי המערכה ומעלין לתוכו שם וזהו טיון שם מזבח והוא נקרא תפוח על שם שהיה עגול כתפוח וכשהיה רבה כל כך שלא היו יכולין לסלק המערכות היו מוליכין תוכו למוץ כלכתב והוליך את הגוף אל מקום הנקי: [ה]תקדום למלבי הסלמים הל"ת בכי"ם: טו)רז"ל למדו מכאן שלא יהא דבר קודם לתמיד של שחר: עליה על עולת הבוקר עליה הסלם הקרבנות כולם מכאן שלא יהא דבר קבע לשחר תמיד של בין הערבים. כי"ב: [ו]של והקטיר עליה מלבי הסלמים. ולהם ליה לכתוב הסלמה עליה על העולה תמיד של שחר המונחת בראש המקלה שהמזבח ונר עליה העולה והקטיר והוכיח והסליק לחביה כל הקרבנות ולא על שבין הערבים לומר על תמיד של בין הערבים שהוא לחכון לכל הקרבנות: [ז]זבחים ס"ג ובכם"י ושם וכן במוסף ומערבית דכוותיה: יט)כהוק ת'. כי"ל (פירוש תוקפת היא): כוהכיס—קנילא כי"ל וגם כי"ל ול"ע: כאהמנחה—בחמלת כי"ל: כבלהכי תניא הלקח לגלח תחפה מגן לומר לתפילו שיכי ונחה שהם הלקח של כהניה לא תחפה מגן ונחפה נפקא *יבמות מ': כגכחומר שנה. כיש"כ: כדתחכת כחומר שנה. שהכי יש בה עכשיו שני עיגין וכחומר שבמקדיש תיחכת: כהוגנו בפני עצמן. לשם התיכוך ונעלותו יום ולילך לא לחכל כ"ג בכל יום הוא

כט כליל תקטר. אין נקמצת להיות שיריה נאכלין אלא כולה כליל וכן לג)כל מנחת כהן של נדבה כט כליל תהיה: כליל. כח כולה שוה לגבוה: 19. כט המחטא אתה. העובר עבודותיה שהיא נעשית חטאת על ידו: המחטא לאתה יאכלנה. לכ)לא הראוי לעבודה יצא טמא בשעת זריקת דמים שאינו חולק בבשר לב ואי אפשר לומר שאוסר שאר כהנים באכילתה חוץ מן הזורק דמה שהרי נאמר למטה כל זכר בכהנים יאכל אותה: 20. כל אשר יגע בבשרה. לפ)לג כל דבר אוכל אשר יגע ויבלע ממנה: יקדש. להיות כמוה אם פסולה תפסל ואם היא כשרה תאכל כחומר שבה: ואשר יזה מדמה על הבגד. לו)ואם הזה מדמה על הבגד לד אותו מקום דם דם הבגד אשר יזה עליה תכבס בתוך העזרה: אשר יזה. לה יהא נזה כמו לז)לא יטה לארץ מנלם, יהא נטוי: 21. וישבר. לפ)לפי שהבליעה שנבלעת בו נעשה נותר לט)והוא הדין לכל לד הקדשים: ומרק. לשון נ)תמרוקי הנשים אשקור"מנט[1] בלעז: ומרק ושטף. לפלוט את בליעתו אבל נמ)כלי חרס למדך הכתוב כאן שאינו יוצא מידי דפיו לעולם: 22. כל זכר בכהנים יאכל אתה. הא למדת שהמחטא אותה האמור למעלה לא להוציא שאר הכהנים לו אלא להוציא את שאינו ראוי לחטוי: 23. וכל חטאת וגו'. נמ)שאם הכנים מדם חטאת החיצונה לפנים פסולה: לח וכל. מנ)לרבות שאר קדשים:

ז 1. קדש קדשים הוא. ס)הוא קרב ואין תמורתו קרבה: 2. א ישחטו. ריבה לנו שחיטות הרבה לפי שמצינו אשם בצבור נאמר וישחטו רבים ותלאו בעולה להביא עולת ציבור לצפון: 3. ואת כל חלבו וגו'. עד כאן לא נתפרשו אמורין באשם לכך הוצרך לפרשם כאן אבל חטאת כבר נתפרש בה בפרשת ויקרא ג): את האליה. לפי שאשם אינו בא אלא איל או כבש ואיל וכבש נתרבו באליה: 5. אשם הוא. ג)עד ב שינתק שמן ממנו ליטר על אשם שמתו בעליו או שנתכפרו בעליו אע"פי שעומד להיות דמיו עולה לקיץ המזבח אם שחטו סתם אינו בשר לעולה קודם שינתק לרעייה ואינו בא ללמד על האשם שיהא פסול שלא לשמו כמו שדרשו הוא הכתוב בחטאת לפי שאשם לא נאמר בו אשם הוא אלא ג לאחר הקטרת אמורין והוא עצמו שלא הוקטרו אמוריו כשר: 6. קדש קדשים הוא. בתורת כהנים הוא נדרש ד:

תורה

לג) מ"כ: לד) ע' זבחים ל"ט: לה) ע' מ"כ ספרים ע"ה זבחים ל"ז ב': לו) זבחים ל"ד: לז) תיוב ע"ו: לח) ע' ע"ז ע"ו וכל"מ סם: לט) ע' תוס' י"ט זבחים פ' י"ל מנחה ד': מ) לקמן ב': מא) ע"ז ל"ד: מב) זבחים פ"ב: מג) מ"כ:
ז א) מ"כ: ב) קיימן ד': ג) זבחים ה' ב' מנחות ד':

לכתב תמיד: כהנים הזיעות. לכשכהן הזיעו נתכך לעבודה ביום יום היה מקריב עשרון. ל"א ביום המילואים היה כן מפני לחומת לח נסך, ולא מפי המורה: כט כליל תקטר—מדפס ל' כי"ל: כט כליל ד"ה בכילו"ן: כח כליל ל' כיל"ון: כט המחטא—יתו ל' כי"ק: לא המחטא. זוכר את הסם וכן פיכס"י בזבחים ב"ג זריקת חטאת קרויה חיטוי כמו הכהן המחטא לחותה: לא הכתוב לחיטוי. קמ"ג: לב ואי—לחותה ל' כי"ל: לג בשר חולין או שלמים שזרק לחילתו ונכנס לחוכו ונגע בחטאת ונגע בחטאת יקדש כלמעלה להיות כמוהו שהם פסולים היתה החטאת כגון פיגול או פסול לחר תיפסל לף זו שבלעה ממנה ואם כשירה היא החטאת ומביא לבולעת היתה לחסור בלחילה חלף כחמור שבה כחמור החטאת שבלעה בא לחניה ען הקלעים ולזכרי כהונה ולילה לחר. תלכל. הבולעת כחמור שבה שהרי יש בה שני מיני לחר קמור ולחר קל וכולה חולכת לחר האמור: לד לותו הבגד לחר יזה עליה. כי"ל: לותו הבגד שנקוש כיעל"ו: לותו הבגד נקוש הכלי. כי"מ ויל: לותו נקוש הכלי שבבגד. ל"ל וגי' המז: לותו נקוש הכלי טעון כיבוש ואין הבגד כולו טעון כיבוש: הבגד לחר יזה עליה. תבבא שנקוש קדוש בתוך שנזרק. כי"ם ל"ל: לה לחר יהיה מוזה כמו. כי"כ: לחר יהיה ניזה כמו. כי"ו: לו נותר בקלקלים. כיי"ם:
לז אלא שבפולין לעבודה. כי"ם: לח וכל—קלקלים ל' כי"י וע"ג בזבכת הזבח לזבחים פ"ב:

ז א יקטיר—לנתן ל' כי"ל וי"ל וכי"י החתרים ליתח: ב שניתק. כ"י: ג בהול לחר הקטרת חיטורין וליכל למיימר בהקטרה דעבדי לשנו לעכב דהוח עלמו שלח הוקטרו חיטורין דחר לחין בהקה חלח בדם ולע"ג לכתיב בחטח קודש קדשים הוח קודש קדשים מחיטה לה ילפינן מיניה חלח מעשה לשנו חלח בשבתוב הוח עם שם הקרבן כגון חטחת הוח לחטח הוח וליכל לכתב גבי חטח ועבודת הדם: שניתק לרעייה. שנתנו בעליו לו שנתכפרו בחטר וניתק מדין חטח לרעייה שחמרו לו ג"ל הוליחו ויילבה: ושחטו בחטח בחר. לעולה הולילו ומיפו לקיץ המזבח שהוח עולה: ד כך שמיה חם קדם קדשים לדבות

[1] escurement (שייערן):

.7 תורה אחת להם. בדבר זה: הכהן אשר יכפר בו. ז)הראוי לכפרה חולק בו פרט לטבול יום ומחוסר כפורים ואונן: .8 ח"עור העולה אשר הקריב לכהן 'לו יהיה. ז)פרט לטבול יום ומחוסר כפורים ואונן שאין חולקים בעורות: .9 לכהן המקריב אתה וגו'. ה)יכול לו לבדו ת"ל לכל בני אהרן תהיה. יכול לכולן ת"ל לכהן המקריב הא כיצד לבית אב של יום שמקריבין אותה: .10 בלולה בשמן. זו מנחת נדבה: וחרבה. זו מנחת חוטא ומנחת קנאות שאין בהן שמן: .12 אם על תודה יקריבנו. אם על דבר הודאה על נס שנעשה לו ו)כגון יורדי הים והולכי מדברות וחבושי בית האסורים וחולה שנתרפא שהן צריכין להודות שכתוב בהן ז)יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם ויזבחו זבחי תודה, אם על אחת מאלה נדר שלמים הללו שלמי תודה הן וטעונות לחם האמור בענין ואין נאכלין אלא ליום ולילה כמו שמפורש כאן: והקריב על זבח התודה. ארבעה מיני לחם חלות ורקיקין ורבוכה שלשה מיני מצה וכתיב על חלת לחם חמץ וגו' וכל מין ומין עשר חלות כך מפורש במנחות ח), ט)ושעורן חמש סאין ירושלמיות שהן ו' מדבריות כ' עשרון: מרבכת. לחם חלוט ברותחין כל צרכו: .13 יקריב קרבנו על זבח: י)מגיד שאין הלחם קדוש קדושת הגוף ליפסל ביוצא ובטבול יום ומלצאת לחולין בפדיון עד שישחט הזבח: .14 אחד מכל קרבן. יא)לחם אחד מכל מין ומין ישול תרומה לכהן העובד עבודתו והשאר נאכל לבעלים ובשר לבעלים הוץ מחזה ושוק שבה כמו שמפורש למטה תנופת חזה ושוק בשלמים יב)והתודה קרויה שלמים': .15 ובשר זבח תודת שלמיו. יש כאן רבוין הרבה יג)לרבות חטאת ואשם ח"ואיל נזיר ט"וחגיגת ארבעה עשר שיהו נאכלין ליום ולילה: ביום קרבנו יאכל. וכזמן בשרה זמן לחמה: לא יניח ממנו עד בקר. יד)אבל אוכל הוא כל הלילה אם כן למה אמרו עד חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה: .16 ואם נדר או נדבה. שלא הביאה על הודאה של נס אינה טעונה לחם ונאכלת לשני ימים כמו שמפורש בענין: וממחרת והנותר ממנו 'בראשון יאכל. ו"ר זו יתרה היא ויש כמוה הרבה במקרא כגון טו)ואלה בני צבעון ואיה ועגה"א טז)ת"ת וקדש וצבא מרמם: .18 ואם האכל יאכל וגו'. יז)במחשב בשחיטה לאכלו בשלישי הכתוב מדבר יכול אם אכל ממנו בשלישי יפסל למדנו תלמוד לומר המקריב אותו לא יחשב בשעת הקרבה הוא נפסל ואינו נפסל בשלישי. וכן פירושו, בשעת הקרבתו לא תעלה זאת במחשבה ואם חשב פגול יהיה: והנפש האכלת ממנו. אפילו בתוך הזמן עונה תשא: .19 והבשר. יט"אשל קדש שלמים אשר יגע בכל טמא לא יאכל: והבשר. יח)לרבות אבר שיצא מקצתו שהפנימי מותר: כל טהור יאכל בשר. יח)מה תלמוד לומר לפי שנאמר יט)ודם זבחיך ישפך וגו' והבשר תאכל יכול לא יאכלו שלמים אלא הבעלים לכך נאמר כל טהור יאכל בשר: .20 וטמאתו עליו. כ)בטומאת הגוף הכתוב מדבר כאכל טהור שאכל את הטמא אינו עונש כרת אלא אזהרת והבשר אשר יגע בכל טמא וגו'. ואזהרת טמא שאכל את הטהור אינה מפורשת בתורה אלא הכמים למדוה בגזרה שוה כאשלש כריתות אמורות באוכלי קדשים בטומאת הגוף ודרשום רבותינו בשבועות כא)אחת לכלל

ד)מ"כ זבחים ק"ב ג': ה)מ"כ: ו)בכורות כ"ד ב': ז)מכילתא ק"ז: ח)דף ע"ז: ט)שם ע"ו ב': י)ע' ח"כ מכות ט"ו ב': יא)מ"כ זבחים ק"ב ג': יב)זבחים ד': יג)ע' מ"כ זבחים כ"ו: יד)מ"כ: טו)בכלבתים כ"ו: טז)דכילפ' מ': יז)ע' מ"כ זבחים ג': יח)שם ע"ז ג': יט)מ"כ: כ)ע' מ"כ זבחים ע"ב ג': כא)דכריתי י"ג: כב)דכריתי ע"ב ג': כג)דף ז':

זבחי שלמי ניזוד שלא יאכלו אלא לזכרי כהונה, הוא פרט לתודה ואיל נזיר: ח"עור—ולמנן ל' כיעשם"כ: ' כיעיה דקרא המקריב את עולת איש ועליה קאי לא יהיה: 'כלכתב תודת שלמיו כמו מעלת הקטל תורת מנחה עבדי: ח"שלמי נזיר. אין נזיר מעצון לקט כמותה: ושלמי פסח. מגיגת י"ל מגד שלמים בעלמא לא מלי למיזוי להא כתיב בהדיא בהו ג' ימים ביום זבחכם יאכל ומחרתו: טע' תוס' פסחים ע"ח ב' ד"ה ליומד: 'ביום הקטלתן. כי"כ: יא"ע' מה שכתבתי שם לות ח': יב"שגר יגע בכל טמא. לפי פשוטו לפי שפיכת למעלה בענין תורת חטאת ואשם שהלכות לפניהם מן הקלעים ולזכרי כהונה הולך לפיכך כתן בשלמים שמותר לאכלו בכל העם (בכל העיר. כיע"ב) אבל יהא זריך בה שאם יגע בכל טמא לא יאכל. ג' כיע"ב י"ל: יב"שהרי עוסק בה והולך לכתב כל טהור יאכל בשר וכתיב לפיכך מחכל בשר וגו' לעע"י שהתחיל להזכיר הגוף בג' נקידה והעמיד לשר מחכל וכתב ושומאתו עליו לשון זכר דמשמע דקאי לשר בטומאת הגוף דבר ולא בטומאת בשר: יג' כריתות בשלמים. בשוכלן בטומאה

לכלל ואחת לפרט ואחת ללמד על קרבן עולה ויורד שלא נאמר אלא על טומאת מקדש וקדשיו: ד)והבשר כל טהור יאכל בשר. כלומר כל מה שאסרתי לך בחטאת ואשם שאם יצאו חוץ לקלעים אסורין כמו שכתוב כה)בחצר אוהל מועד יאכלוה בבשר זה אני אומר לך כל טהור יאכל בשר אפילו בכל ט"ו העם: 24. יעשה לכל מלאכה. כג)מ"ו בא ולימד על החלב שאינו מטמא טומאת נבלות: ואכל לא תאכלהו. כג)מ"ו אמרה תורה יבא איסור נבלה וטרפה ויחול על איסור חלב שאם אכלו יתחייב אף על לאו של נבלה ולא תאמר אין איסור חל על איסור ד': 26. בכל מושבתיכם. לפי שהיא חובת הגוף ה' ואינה חובת קרקע נוהגת בכל מושבות ובמסכת קדושין בפרק א' כו)מפרש למה הוצרך לומר ב': לעוף ולבהמה. כה)פרט לדם דגים וחגבים: 30. ידיו תביאינה וגו'. כו)שתהא יד הבעלים מלמעלה והחלב וההזות נתונין בה ויד כהן מלמטה ומניפן: את אשי ה'. ומה הן האשים? את החלב על החזה יביאנו. כשמביאו מבית המטבחים נותן חלב על החזה ובשנותנו ליד הכהן המניף נמצא החזה למעלה והחלב למטה וזהו האמור במקום אחר כז)שוק התרומה וחזה התנופה על אשי החלבים יביאו להניף וגו' ולאחר התנופה נותנו לכהן המקטיר ונמצא החזה למטה וזהו שנאמר כח)וישימו החלבים על החזות ויקטר החלבים המזבחה למדנו ששלשה כהנים זקוקין לה כך מפורש במנחות כט): את החלב על החזה יביאנו. ואת החזה למה מביא? להניף אותו הוא מביאו ולא שיהא הוא מהאשים לפי שנאמר את אשי ה' את החלב על החזה יכול שיהא אף החזה לאשים לכך נאמר את החזה להניף וגו': 31. והקטיר הכהן את החלב. ואח"כ והיה החזה לאהרן ג)למדנו שאין הבשר נאכל בעוד שהאמורים למטה מן המזבח: 32. ד שוק. לא)מן הפרק של ארכובה הנמכרת עם הראש עד הפרק האמצעי שהוא סובך כא של רגל: 33. המקריב את דם השלמים וגו'. לג)מי שהוא ראוי לזריקתו ולהקטיר חלביו יצא טמא בשעת זריקת דמים או בשעת הקטר חלבים שאינו חולק בבשר: 34. תנופה, לג)תרומה. מוליך ומביא מעלה ומוריד: 37. ולמלואים. לד)ליום חינוך הכהונה:

קח

כה)ויקרא ו': כג)ע' ת"כ פסחים כ"ג: כד)זבחים ע': כו)קף ל"ז ד': כה)ע' ת"כ כריתות כ' ד': כו)מנחות ק"ח: כז)ויקרא י': כח)שם ע': כט)קף ס"ב: ל)ת"כ פסחים כ"ע ד': לא)ע' חולין קל"ד ד': לב)ת"כ: לג)מנחות ק"ב: לד)ע' *שמות כ"ח ע"ח:

לחמת בהמה לכל הכהנים כל זכר יקרב מכל זרעם לכל הקדשים ומנחתן בזבחים דסלמי יקרב לכילה הוא ומנו יקרב בבהמי לקרבנם שהוקדם בכלי ושתיהן בלו לא לחכן ובפסח לאכ תאכל בשר מזבח השלמים ומנחך ליה נפש כי תגע בכל טומאה ובתוריהו כתיב ובכתפה: לחמת לכלל. סמיה לחל הקדשים שכלל לא הכל ולחמת מן השתים לפלא ומלא זו וכו' (ע"ש). ולחמת לטומאה שכתופה בתורה תמים. ולחמת מן שכריתות בחלו שהיו יתירם נפחב נגלות על הטומאה שכתוב אחל עולה ויורד ושתים שכתוב ולא פי על חיון טומאה מייבתו תוכם קדשן טופל כרת ללמדך שלכפר על כרת זה הוא בא שהוא טומאת קדש: ז והבשר—העט גי' כיע"ד י"ד: ס"ד העיר. כיע"ד: סו רבי עקיבא אומר וכו'. כלומר לא הולך שכתוב להתיר אלא הוא ס"ד לאסור ולא בא אלא לטהרו ומכלל טומאת הבשר ולומר שאין אכל בכלל ואינו אוסר אלא טומאה שיש לה היכר לכל מלאכה הייתי לומר לטמאת הידיט להשתמש בו מוליך יפה עסוק אבל למלאכת גבוה להשתמש קדשים יפה טומאה: סו בא שכתוב לומר יפה לאיסור וכו' ומשום אכל לא תאכלוהו דשיפה אינם בו נבלה וטרפה לחייב את האוכלו משום אכל ומשום נבלה ומשום טרפה אלא תאמר אין איסור חל על איסור ומשום אכל לא תאכל אין איסור נבלה וטרפה אלא לחייב את האוכלו משום אכל ומשום נבלה ומשום טרפה אלא תאמר אין איסור חל על איסור אבל

ח 2. א קח את אהרן. ב)פרשה זו נאמרה שבעת ימים קודם הקמת המשכן שאין מוקדם ומאוחר בתורה: קח את אהרן. ג)קחנו בדברים ומשכהו: ואת פר החטאת וגו'. אלו האמורים בענין צואת המלואים בואתה תצוה ועכשיו ביום ראשון למלואים חזר וזרז בשעת מעשה: 3. הקהל אל פתח אהל מועד. ג)זה אחד מן המקומות שהחזיק מועט את המרובה: 5. זה הדבר. דברים שתראו שאני עושה לפניכם צוני הקדוש ברוך הוא לעשות ואל תאמרו לכבודי ולכבוד אחי אני עושה. כל הענין הזה פירשתי בואתה תצוה ז): 8. את האורים. כתב של שם המפורש: 9. וישם על המזבחה. ה)פתילי תכלת הקבועים בציץ נתן על המצנפת נמצא הציץ תלוי במצנפת: 11. ויז ממנו על המזבח. לא ידעתי היכן נצטווה בהזאות הללו: 12. ויצק, וימשה. ו)בתחלה יוצק על ראשו ואחר כך נותן בין ריסי עיניו ומושך באצבעו מזה לזה: 13. ויחבש. לשון קשירה: 15. ויחטא את המזבח. חטאו וטהרו מזרות ליכנס לקדושה: ויקדשהו. בעבודה זו: לכפר עליו. מעתה כל הכפרות: 16. ח הכבד. לבד הכבד, שהיה נוטל מעט מן הכבד עמה: 22. איל המלאים. איל השלמים ז)שמלואים לשון שלמים שממלאין ומשלימין את הכהנים בכהונתם: 26. וחלת לחם שמן. היא רבוכה שהיה מרבה בה שמן כנגד החלות והרקיקין כך מפורש במנחות ח): 28. ויקטר המזבחה. ט)משה שמש כל שבעת ימי המלואים י)בחלוק לבן: על העלה. אחר העולה ולא מצינו שוק של שלמים קרב בכל מקום חוץ מזה: 34. צוה ה' לעשת. כל שבעת הימים. ורבותינו דרשו לעשת יא)זה מעשה פרה, לכפר זה מעשה יום הכפורים וללמד שכהן גדול טעון פרישה קודם יום הכפורים שבעת ימים וכן הכהן השורף את הפרה: 35. ולא תמותו. הא אם לא תעשו כן הרי אתם חייבים מיתה: 36. ויעש אהרן ובניו. יב)להגיד שבחן שלא הטו ימין ושמאל:

חסלת פרשת צו.

שמיני.

ט 1. ויהי ביום השמיני. ב)למלואים, הוא ראש חדש ניסן שהוקם המשכן בו ביום ג)ונטל עשר עטרות א השנויות בסדר עולם: ולזקני ישראל. ג)להשמיעם שעל פי הדבור אהרן נכנס ומשמש בכהונה גדולה ולא יאמרו מאליו נכנס: 2. קח לך עגל. ד)להודיע שכפר לו הקב"ה על ידי עגל זה על מעשה העגל שעשה: 4. כי היום ה' נראה אליכם. ה)להשרות שכינתו במעשה ידיכם לכך קרבנות הללו באין חובה ליום זה: 7. קרב אל המזבח. ו)שהיה אהרן בוש וירא לגשת אמר לו משה למה אתה בוש לכך נבחרת: את חטאתך. עגל בן בקר: ואת

ח ב)ע' מ"י פס' ל': ג)ע' מ"כ: ג)ויקהל כאה: ד)שמות כ"ע: ה)ע' * שמות כ"ח ל"ז: ו)כריתות ה' ג': ז)ע' מ"כ: ח)ף ע"ח: ט)ע' מ"כ: י)ע"ז ל"ד מענים י"ל ויקהל כאה: יא)מ"כ יומא ג': יב)ע' מ"כ:
ט ב)מ"כ: ג)שבת פ"ז ג' מ"כ: ג)תנחומ': ד)ע' מ"כ תנחומ': ה)ע' מ"כ: ו)ע' מ"כ:

ח א קח – בתורה ל' כינ"ו: ב וכ"י על הכבד וע' * שמות כ"ע י"ג ויקהל ג' ל': ג בחלוק לבן ל' וכ"י וכת"כ וע' בע"ז ל"ד שם נאמר בהם שיעם ועשם ז' ימי המילואים בחלוק לבן ופיקם"י ועשם לא נאמרם בכהונה לכתיד ועשית בגדי קודש לאהרן לחיך וכולי היה זר אלמלן ועל פי הדיבור שימש ולא הוכשרו בגדים: ד אמר העולה ל' כי"ל: ה כאשר עשה. במילואים שנה מותם לכפרה מצינו ז' ימים שם ושבעת אחל מועד תשבו יומם ולילה וגו' ובשמיני עצרו שם' ויהי ביום השמיני קרא וג' וכתיב קדש אל העזבה וגו' כאשר ליום לעשות לכפרה ז' לפני עבודה יום אחד: ו ועכל לאשר ליום ל' לת ועשה. כי"ם:
ט א עשר עטרות. לאהרן לעשרה דברים: לאהרן לבריית עולם. שאחד כשנתן היה: לאהרן לנשיאים. להקרבת נשיאים לאהרן הניח: לאהרן לכהונה. לותו היום שניתי למילואים ועבודה בלאהרן וניו ועד עכשיו היה בגבולים: לאהרן לעבודה. לאחר עבודת לבור תמידין ושאר קרבנות של תרומת הלשכה: ליכיחת לם. ותלת לם מלפני ל' ותאכל על השזבח וגו': לאהילת קדשים. בזמיחה ועד עכשיו היו נאכלין בכל מקום: לאהרן. ביאכלו שכינה שרתה עם כלכתיב ושכנתי בתוכם ונכלל לעד השתא לא שרתה: לבנך. בלבת כהנים כלכתב ויעש אהרן את ידיו וגו': לאיהור הבמות. מעבשיו נאסרו שהוא לאוי לפתח

ואת עלתך. האיל: קרבן העם. שעיר עזים ועגל וכבש ז)כל מקום שנאמר עגל בן שנה הוא ומכאן אתה למד: .11 ואת הבשר ואת העור וגו'. לא מצינו חטאת חיצונה נשרפת אלא ב[ז] ושל מלואים וכלן על פי הדבור: .12 וימצאו. לשון הושטה והזמנה: .15 ויהטאהו. עשהו כמשפט חטאת: כראשון. כעגל שלו: .16 ויעשה כמשפט'. ח)המפורש בעולת נדבה בויקרא: .17 ויטלא כפו. ט)היא קמיצה: מלבד עלת הבקר. כל אלה עשה אחר עולת התמיד: .19 והמכסה. חלב המכסה את הקרב: .20 וישימו את ההלבים על החזות. י)לאחר התנופה נתנן כהן המניף לכהן אחר להקטירם נמצאו העליונים למטה: .22 ויברכם. יא)ברכת כהנים יברכך יאר ישא: וירד. מעל המזבח: .23 [ד]ויבא משה ואהרן וגו'. למה נכנסו מצאתי בפרשת מלואים בברייתא הנוספת על תורת כהנים שלנו יב)למה נכנס משה עם אהרן? ללמדו על מעשה הקטרת, או לא נכנס אלא לדבר אחר? הריני דן ירידה וביאה טעונה ברכה מה ירידה מעין עבודה אף ביאה מעין עבודה הא למדת למה נכנס משה עם אהרן ללמדו על מעשה הקטרת. ד"א כיון שראה אהרן שקרבו כל הקרבנות ונעשו כל המעשים ולא ירדה שכינה לישראל היה מצטער ואומר יודע אני שכעס הקב"ה עלי ובשבילי לא ירדה שכינה לישראל אמר לו למשה משה אחי כך עשית לי שנכנסתי ונתביישתי מיד נכנס משה עמו ובקשו רחמים וירדה שכינה לישראל: ויצאו ויברכו את העם. יג)אמרו יא)[ה]ויהי נועם ה' אלהינו עלינו, יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם לפי שכל שבעת ימי המלואים שהעמידו משה למשכן ושמש בו ופרקו בכל יום לא שרתה בו שכינה והיו ישראל נכלמים ואומרים למשה, משה רבינו כל הטורח שטרחנו שתשרה שכינה בינינו ונדע שנתכפר לנו עון העגל לכך אמר להם זה הדבר אשר צוה ה' תעשו וירא אליכם כבוד ה' אהרן אחי כדאי וחשוב ממני שעל ידי קרבנותיו ועבודתו תשרה שכינה בכם ותדעו שהמקום בחר בו: .24 וירנו. כתרגומו:

' .2 ותצא אש. ט)ר' אליעזר אומר לא מתו בני אהרן אלא על ידי שהורו הלכה בפני משה רבן ג)רבי ישמעאל אומר שתויי יין נכנסו למקדש תדע שאחר מיתתן הזהיר הנותרים שלא יכנסו שתויי יין למקדש משל למלך שהיה לו בן בית[א] וכו' כדאיתא בויקרא רבה: .3 הוא אשר דבר וגו'. ג)היכן דבר? ז)ונועדתי שמה לבני ישראל [א]ונקדש בכבודי אל תקרי בכבודי אלא במכובדי, אמר לו משה לאהרן, אהרן אחי יודע הייתי שיתקדש הבית במיודעיו של מקום והייתי סבור או בי או בך עכשיו רואה אני שהם גדולים ממני וממך: וידם אהרן. ה)קבל שכר על שתיקתו ו)ומה שכר קבל? שנתייחד עמו הדבור שנאמרה לו לבדו פרשת שתויי יין: בקרבי. בבחירי: ועל פני כל העם אכבד. ז)כשהקב"ה עושה דין בצדיקים מתירא ומתעלה

ז)מ"כ ע' כהן משיח וכ"ה י': ח)ג'יל כ': ט)מ"כ מכתוב ט' ג': י)מכתוב ס"ב: יא)מ"כ סוטה ל"ח: יב)מ"כ: יג)ע' מ"כ: יד)מכלים ל':

' ט)ע' מ"כ עיכובין ס"נ: ב)ע' ויקרא רבה: ג)מ"כ זבחים קט"ו ג': ד)שמות כ"ט: ה)מ"כ זבחים קט"ו ג': ו)ויקרא רבה: ז)זבחים קט"ו ג':

מכל מועד כדכתיב ואל פתח אהל מועד לא תצאו: רחטון למדמיס: [ב]ז של מילואים. כיוצ"ב: חוץ מזו של מילואים. כילל"ם: [ג]ויעשה כמשפט. עם ומשפט למעה בעולת נדבה על כרחך כמשפט המפורש בעולת נדבה בויקרא קאמר שכל משפטי עולה ושלמים שם נאמרו ושל נדבה דבר שכתוב לבתב אלם כי יקריב ונכס ומשמע לכשילה יקריב וכתיב התם ומנוך יהו ולחתא המי כמשפט לבתב בעולת חובה ללמוד עליהם שתטען סמיכה כשאר משפטי נדבה: [ד]ויבא—ליטהאל סם"ל ל'כי"ע: [ה]ע' מה שכתבנו בשמות ל"ע לות י':

[א] בן בית נאמן מנאמר עומד על פתח מניות ומחזיק את נאמנו בשתיקה ומניח את בן בית לומר מחזיו ואין לנו יודעין מפני מה הרג את הראשון אלא מנוס שנוס את הנני ואמר לו אל תכנס בפתח מניות לנו יודעין שמתוך כך הרג הראשון אלא מנוס שנוס את הנני ואמר לו אל תכנס בפתח מניות לנו יודעין מפני מה נתנו אלא מנוס שנוס את הנני ואמר לו יין ושכר אל תשת לנו יודעין מתוך כך אלא נתנו אלא מפני היין: [א]ונקדש בכבודי נאמרה לו למשה ביום שנעטוה על מלאכת המשכן וכעס לו שביום שיכנס שכינתי על הבית יתקדש בכבודי ולא נהנה להכין עם הוא על שנתנו: אלא כדי להתקדש בכבודו של מקום עליהם. להודיע שהוא נוכח על ידיהן ומיודעין וזהו שאמר הבי ביום שנעטויתי על המשכן ונקדש בכבודי בחותם הנכבדים וקבועים לי לתקדש: שנאמר וילם לההן הבי שתתן וקבל השכר וגו' בג"ר (ג"ל בויקרא רבה) שמתוך כך זכה ונתמיד עליו הכיבור של אחרי מותו ענין שכתוב שתויי יין ולא תוכל

ומתעלה ומתקלס אם כן באלו כל שכן ברשעים וכן הוא אומר ו)נורא אלהים ממקדשיך[ב], אל תקרי ממקדשיך אלא ממקודשיך: .4 דד אהרן. עזיאל אחי עמרם היה שנאמר ז)ובני קהת ונו': שאו את אחיכם וגומר. כאדם האומר לחבירו [ג]העבר את המת מלפני הכלה שלא לערבב את השמחה: .5 בכתנתם. ח)של מתים מלמד שלא נשרפו [ד]בגדיהם [ה]אלא נשמתם כמין שני חוטין של אש נכנסו לתוך חוטמיהם: .6 אל תפרעו. ט)אל תגדלו שער י)מכאן שאבל אסור בתספורת אבל אתם אל תערבבו שמחתו של מקום: ולא תמתו. יא)הא אם תעשו תמותו: ואחיכם כל בית ישראל. יב)מכאן שצרתן של תלמידי חכמים מוטלת על הכל להתאבל בה: .9 יין ושכר. [ו]יין יג)דרך שכרותו: בבאכם אל אהל מועד. יד)אין לי אלא בבאכם להיכל, בגשתם למזבח מנין נאמר כאן ביאת אהל מועד ונאמר בקדוש ידים ורגלים ביאת אהל מועד מה להלן עשה גישת מזבח כביאת אהל מועד אף כאן עשה גישת מזבח כביאת אהל מועד: .10 ולהבדיל. כדי שתבדילו בין עבודה [ז]קדושה [ח]למחוללת טו)הא למדת שאם עבד עבודתו פסולה: .11 ולהורת. טז)למד שאסור שיכור בהוראה יכול יהא חייב מיתה ת"ל אתה ובניך אתך, ולא תמותו, כהנים בעבודתם במיתה ואין חכמים בהוראתן במיתה: .12 הנותרים. יז)מן המיתה [ט]מלמד שאף עליהן נקנסה מיתה על עון העגל הוא שנאמר יח)ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו ואין השמדה אלא כלוי בנים שנאמר יט)ואשמיד פריו ממעל ותפלתו של משה בטלה מחצה שנאמר כ)ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא: קחו את המנחה. אף על פי שאתם אונגין [י]וקדשים אסורים לאונן: את המנחה. כא)[יא]זו מנחת שמיני ומנחת נחשון: ואכלוה מצות. כב)מה ת"ל לפי שהיא מנחת צבור ומנחת שעה ואין כיוצא בה לדורות הוצרך לפרש בה דין שאר מנחות: .13 וחק בניך. כג)אין לבנות חק בקדשים: כי כן צויתי. כד)באנינות יאכלוה: .14 ואת חזה התנופה. של שלמי צבור: תאכלו במקום טהור. כה)וכי את הראשונים [יב]אכלו במקום טמא אלא הראשונים שהם קדשי קדשים הוזקקה אכילתם במקום קדוש אבל אלו אין צריכים תוך הקלעים אבל צריכים הם ליאכל תוך מחנה ישראל שהוא טהור מליכנס שם מצורעים מכאן שקדשים קלים נאכלין בכל העיר: אתה ובניך ובנתיך. כה)אתה ובניך בחלק אבל בנותיך לא בחלק אלא אם תתנו להם מתנות רשאות הן לאכול בחזה ושוק או אינו אלא אף הבנות בחלק תלמוד לומר כי חקך וחק בניך נתנו חק לבנים ואין חק לבנות [יג]: .15 על אשי החלבים. כו)מכאן שהחלבים למטה בשעת תנופה, וישוב המקראות שלא יכחישו זה את זה כבר פירשתי את שלשתן כז)בצו את אהרן: .16 שעיר החטאת. שעיר מוספי ראש חדש כח)ושלשה שעירי חטאות קרבו בו ביום, שעיר עזים ושעיר נחשון ושעיר ראש חדש ומכולן לא נשרף אלא זה ונחלקו בדבר חכמי ישראל כט)יש אומרים [יד]מפני הטומאה שנגעה

בו

ו) מהלים ק"ח: ז) שמות ו': ח) ע' מ"כ קנהדרין כ"ג: ט) מ"כ: י) מ"ק י"ד ב': יא) מ"כ: יב) ע' מ"ק כ"ח ב': יג) ע' מ"כ ככיפות י"ג: יד) מ"כ: טו) מ"כ זבחים י"ז ב': טז) מ"כ: יז) פס' לפני מ' למחי: יח) דברים ט': יט) עמוס ג': כ) דברים ט': כא) ע' מ"כ: כב) מ"כ: כג) מ"כ זבחים ק"ח: כד) ע' זבחים כ"ה: כה) מ"כ: כו) מ"כ: כז) ז' פקוד ל': כח) ע' זבחים ק"ל ב': כט) מ"כ זבחים ק"ח:

בחותו ליבור ומפי מלא למכן: [ב]מלכים זו ונדת סדין לימתי הוא טרף ע"י סמוך עומס דין מוקדמין: [ג]ע' תנא' פ' למכי כלמד סמומר למסבו הסבר המת הזה מלפני מזיו על ומתי מזיו ילמד את גמו את לפניו ע"כ וכש"י ומפמ כלן בלמון הגמ' בכתובות י"ז ומעבירין את המת מלפני הכלה: [ד]מלא מפיפו גופותם מלא. כי"כ: [ה]ותמכל לותם. למפמע מיעוט לותם ולא דבר למד ומפ סכל מכלף מלי קל וממעט ומפני לותם ולא בגדיהם: [ו]יין לי כ"י: [ז]עבודה כפיסים. כיס"כ: [ח]וכן סמול. עבודה מאתה עובד בשכבות קרויה מול: [ט]אל סנותנים. מלמד לף סן היו לחויין ליסרף ומותכו *יומת פ"ז: [י]ולף ע"פ שהקדשים. כיס"כ: [יא]את המנחה זו ונחת במקום סנותת זו ונחת יום שמיני (ת"כ): [יב]קבצות הלשמרים שהאכלו תחילה בעניו כגון שעירים ונחה: עסוק ונכלל שהוא טמא. מלמד כתב קדם ש"מ עסוק במקנת קלמר ולא מן הכל לא כילד במחנה העסוק ומטומאת מעוכב שהין מעוכב ככהם לו ומטמ ומטומאת זב שהזין ככהנים שם ולחיה זה מחנה יהכאל במדבר כל דגל בתוך מהיית דגלו ודית עולמים תוך ירושלים: [יג]קוק התרומה ומזה התנופה. לשון מאך הוף ומאך הוסף, תנופה מולין ומביא, תרומה מעלה ומוריד ולמה חילקן הכתוב תרומה בשוק ותנופה בחזה לא ידענו לשניהן בהרמה והנפה. כיס"כ וגם י"ל וכמ': [יד]מפני טומאתה בהכפה. שהנגעה בה טומאה בחטאת על שעיר כ"ח שהקבה בו ביום

בו נשרף ויש אומרים מפני אנינות נשרף לפי שהוא קדשי דורות אבל בקדשי שעה סמכו על משה שאמר להם במנחה ואכלוה מצות: דרש דרש. כ)שתי דרישות מפני מה נשרף זה ט"ו ומפני מה נאכלו אלו כך היא בתורת כהנים ט": על אלעזר ועל איתמר. לא)בשביל כבודו של אהרן הפך פניו כנגד הבנים וכעס: לאמר. לב)אמר להם השיבוני על דברי: 17. מדוע לא אכלתם את החטאת במקום הקדש. לג)וכי חוץ לקדש אכלוה והלא שרפוה ומהוא אומר במקום הקדש אלא אמר להם שמא חוץ לקלעים יצאה ונפסלה: כי קדש קדשים הוא. ונפסלין ביוצא והם אמרו לו לאו אמר להם הואיל ובמקום הקדש היתה מדוע לא אכלתם אותה: ואתה נתן לכם לשאת וגו'. שהכהנים אוכלים ובעלים מתכפרים: לשאת את עון העדה. לד)מכאן למדנו ששעיר ראש חודש היה שהוא מכפר עון טומאת מקדש וקדשיו שחטאת שמיני וחטאת נחשון לא לכפרה באו: 18. הן לא הובא וגו'. לה)שאילו הובא היה לכם לשרפה כמו שנאמר לה)וכל חטאת אשר יובא מדמה וגו': אכל תאכלו אתה. היה לכם לאכלה אף על פי שאתם אוננים: כאשר צויתי לכם במנחה: 19. וידבר אהרן. לו)אין לשון דבור אלא לשון עז שנאמר לז)וידבר העם וגו' אפשר משה קצף על אלעזר ועל איתמר ואהרן מדבר הא ידעת שלא היתה אלא מדרך כבוד. אמרו אינו בדין שיהא אבינו יושב ואנו מדברים לפניו ואינו בדין שיהא תלמיד משיב את רבו יכול מפני שלא היה באלעזר להשיב ת"ל לח)ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא ונומר הרי כשרצה דבר לפני משה ולפני הנשיאים "זו מצאתי לט)בספרי י"ח של פנים שני: הן היום הקריבו. מ)מהו אומר אלא אמר לו משה שמא זרקתם דמה אונינין שאונן שעבד חלל אמר לו אהרן י"וכי הם הקריבו שהם הדיוטות אני הקרבתי שאני כהן גדול ומקריב אונן: ותקראנה אתי כאלה. מא)אפילו לא היו המתים בני אלא שאר קרובים שאני חייב להיות אונן עליהם כאלו כנון כל האמורים מב)בפרשת כהנים שהכהן מטמא להם: ואכלתי החטאת. ואם אכלתי הייטב וגו': היום. מג)אבל אנינות לילה טותר שאין אונן אלא יום קבורה: הייטב בעיני ה'. מד)אם שמעת בקדשי שעה כ"אין לך להקל בקדשי דורות: 20. וייטב בעיניו. מה)הודה ולא בוש לומר כא לא שמעתי כב:

יא 1. אל משה ואל אהרן. א)למשה אמר שיאמר לאהרן: לאמר אלהם. ב)אמר שיאמר לאלעזר ולאיתמר. או אינו אלא לאמר לישראל כשהוא אומר דברו אל בני ישראל הרי

דבור

ל)מ"כ: לח)מ"כ: לב) מ"כ: לג) זבחים ק"ח ב': לד) ע' פסחים ס"ב: לה) ויקרא ו': לו) מ"כ: לז) במדבר כ"ח: לח) במדבר ל"ח: לט) גם בילקוט פ' מהות בשם מדרש: מ) ע' זבחים ק"ח: מא) מ"כ: מב) ויקרא כ"ח: מג) ע' מ"כ זבחים ק' ב': מד) ע' זבחים ק"ח: מה) מ"כ:

יא א) ע' *כים ויקרא: ב) מ"כ:

סהוסק סמנסכן בב"ח ניסן וכוח היה שמיני למילואים וג' שעירים קרבו בו ביום שעיר נחשון ושעיר ר"ח ושעיר שבא בשעה כלכתב קמו שעיר עזים לחטאת ושל ר"ח נשרפה כדלמרינן לקמן: ומפני מיניות נשרפה. שלא הותרה בשר מיניות לבו ביום ולית ליה לר' נחמיה שך דשבא דבחיניות יאכלוה שלא הבי קאמר לו כי כן לויתי שלף ונחת לבור זו שלא מלינו ונחה קרייבה לניידור כיולא בא נאכלת ועל המיניות לא הוזכר למעשה לדרום ק"ו ומעשה ובשמזכירו אשכן הוזה לו: ט"ו ומפני מה נאכלו אלו. כך הוא הבי בב"י וגם בת"כ ובשקיבתי זוכרתי מלאתי שלמד משלף ושלא ג'. דבש דבש ב' דבישות מפני מה לא נשרף זה ומפני מה לא נאכלו אלו והכי יאמרינן אשר בגליון כי"ם כתב וז"ל ואין סגי' שך בשפעל שלא הבי גרשינן ומפני מה לא נאכלו אלו וכך פירושו שבעם ואמר למה תיחרשם מעמי' שזמנה ליום ולילה היה לכם לאכלה ענוסם וגם בגי' שפירושים שלדבת לא היה לו לתעוה והבי הוא ליום שיאכלוס שלא ולחי ס"ג ומפני מה לא נאכלו אלו וזה למה נשרף ע"ב וכגירסתו כן היא גם זמז: ט"ו בזבחים ק"ח בדבש ומפני מה מחטאת זו נשרפה ואלו מוכחות ויבינ"י אתי לישות דבישה לנשרפות דבישה. למוכחות למה מוכחות להמתין לערב ולא נאכלו ביום: "זו—שני לי בכי"ר ד"ר: "של פנים שני לי בכיוכב"ש: בספרי שלפני שניים. כי"ה: בספרי שלפני שניים ליבר. כי"ם ד"ח: "בתמיה וכי בני בשם הדיוטים שמעו היום ושלח עלי הפלת כל הפעבודה כלכתב קבר של המזבח ועשה וגו' ואני כהן גדול אני ומקריב אונן: כגון ומחה שמוצת שעה היתה ואינה מוגבת לדורות: כא יש ספרים שכתוב בהם שמעתי בויי"ן וכולם לומר הודם ולא בוש לומר לשהכן שמעתי מה שהתה מזמר אלי אבל שכתתי (קניזל): כב בגמרא כתיב "לא שמעתי אלא שמעתי ושכתתי":

דבור אמור לישראל הא׳ מה אני מקיים לאמר אליהם? לבנים לאלעזר ולאיתמר: 2. דברו אל בני ישראל. את כלם השוה להיות שלוחים א׳כדבור זה לפי שהושוו בדמיטה וקבלו עליהם גזרת המקום מאהבה: זאת החיה. לשון חיים לפי שישראל דבוקים במקום וראויין להיות חיים לפיכך הבדילם מן הטומאה וגזר עליהם מצות ולאומות לא אסר כלום משל לרופא שנכנס לבקר את החולה כו׳ כדאיתא במדרש רבי תנחומא ג׳: זאת החיה. ד)מלמד שהיה משה אוהז בחיה ומראה אותה לישראל זאת תאכלו וזאת לא תאכלו: את זה תאכלו וגו׳. ה)אף בשרצי המים אחז מכל מין ומין והראה להם, וכן בעוף ואת אלה תשקצו מן העוף. וכן בשרצים וזה לכם, הטמא: זאת החיה, מכל הבהמה. ו)מלמד שהבהמה בכלל חיה: 3. מפרסת. כתרגומו סדיקא; ב׳פרסה. פלאנט״א[1] בלעז: ושסעת שסע. שמובדלת מלמעלת ומלמטה בשתי צפרנין כתרגומו ומטלפן טלפין, שיש שפרסותיו סדוקות מלמעלה ואין שסועות ומובדלות לגמרי שמלמטה מחוברות: מעלת גרה. מעלה ומקיאה האוכל ממעיה ומחזרת אותו לתוך פיה לכתשו ולטחנו הדק: גרה. כך שמו ז)ויתכן ג׳להיות מגזרת ח)מים הנגרים שהוא נגרר אחר הפה ד׳ותרגומו פישרא שעל ידי הגרה ה׳האוכל נפשר ונמוח: בבהמה׳. ט)תיבה יתירה היא לדרשה להתיר את השליל הנמצא במעי אמו: אתה תאכלו. י)׳ולא בהמה טמאה והלא באזהרה היא אלא לעבור עליה בעשה ולא תעשה: 8. מבשרם לא תאכלו. יא)אין לי אלא שאר בהמה טמאה שאין לה שום סימן טהרה מנין אמרת קל וחומר ומה אלו שיש בהן קצת סימני טהרה אסורות וכו׳: מבשרם. על בשרם באזהרה יא)ולא על עצמות וגידין ו׳וקרנים וטלפים: ובנבלתם לא תגעו. יב)יכול יהו ישראל מוזהרים על מגע נבלה ת״ל יג)אמור אל הכהנים וגו׳. כהנים מוזהרין ואין ישראל מוזהרין קל וחומר מעתה ומה טומאת מת חמורה לא הזהיר בה אלא כהנים טומאת נבלה קלה לא כל שכן ומה תלמוד לומר ט׳לא תגעו? ברגל: 9. סנפיר. יד) אלו יא׳ששט בהם יב׳: קשקשת. יד)אלו קליפין הקבועים בו טו)יג׳(כמו שנאמר טז)ושריון קשקשים הוא לבוש): 10. שרץ. יז)בכל מקום משמעו דבר נמוך שרוחש ז׳ונד על הארץ: 11. ושקץ יהיו. יח)לאסור את עירוביהן אם יש בהם בנותן טעם: מבשרם. יט)אינו מוזהר על הסנפירים ועל העצמות: ואת נבלתם תשקצו. כ)לרבות יבחושין ט׳שסנגנן, יבחושין מושיירונ״ש[2] בלעז: 12. כל אשר אין לו וגו׳. כא)מה ת״ל שיכול אין לי שיהא מותר אלא המעלה סימנין שלו ליבשה השירן בטים מנין ת״ל כל אשר אין לו סנפיר וקשקשת בטים הא אם היו לו בטים אף על פי שהשירן בעלייתו מותר: 13. לא יאכלו. כב)לחייב את המאכילן לקטנים שכך משמעו לא יהו נאכלין על ידך או אינו אלא לאסרן בהנאה ת״ל כג)לא ט׳תאכלום, באכילה

אסורין

ג)וגם בויקרא רבה: ד)מ״כ מולין מ״ג: ה)מ״כ שמחות כ״ע: ו)מ״כ מולין ע״ח: ז)וכן בתמכם מנחם: ח)שמואל ב׳ ל׳: ט)מ״כ מולין פ״ט: י)ע׳ זבחים כ״ל ת״כ: יא)מ״כ: יב)מ״כ כ״ה ע״ז ב׳: יג)ויקרא כ״ח: יד)מולין כ״ע: טו)ע׳ מולין פ״ו ב׳: טז)שמואל ל׳ י״ז: יז)ע״ג *בכתבים ל׳ כ׳: יח)מ״כ: יט)מ״כ: כ)מ״כ מולין פ״ז: כא)מ״כ: כב)ע׳ מ״כ ועי״ג יבמות לקמן קי״ד ב: כג)פסוק מ״ג:

יא א׳לדיבור. כי״ב: ב׳פרסה פלנט״א בל׳ ל׳ כיע״ג: ג׳לפרסו. כי״ם: ד׳ותרגו׳—גמוח ל׳ כיל״עה: ה׳המוכל שמעיה. כי״ר ל״ח: ו׳בהמה בבהמה. שדיבר בהמה לדיבר מבהמה לסיפיה ולכוס סכי בהמה בהמלחת בבהמה תאכלו: ז׳לומה תאכלו. מפרסת פרסה ומעלת גרה: ולאו הכא מכלל עשה עשה. כך סנויס בתוך הבייתא ומקשין בלא תעשה מניין ת״ל לך לת לא תאכלו מלמד מלמדיך לא תעשה מקיים לאו מזהיר טוה: ח׳וקרסים ל׳ כיע״ח וכת״כ: ט׳לא תגעו שחייב לדם לעיכר עלמו בנבל. כי״ם: י׳סנפירין. כ״י: יא׳לילו כנפיס שסע בהן. כילמ״ם: יב׳הסוכא בהן. שע בהן על פני הסוים: הקבועין בו יותר מן הסנפירין שהין זזין ומלילהן הלא בילים לאבל כל הסנפירין הוא יכול לבטלן: ע״ג *כלה כ״ח ב׳ קשקשים. ומלבושים של דג: סנפיר לולי כנפיס שסע בהן על פני הסוים: יג׳כמו—לבוש ל׳ כ״י: יד׳ושע ובל. כ״י: טו׳כעין יתושין דקין הנעלמות בחרטמות של יין (ע״ג *זבחים כ״ב): טז׳ת״ל לא תאכלו. ת״כ וע׳ שם בפיסוק הראשון ז״ל בשסוע תוכיר לא תאכלו כל שכן שהוא בגבי שהיה בהיה תאכלו מקומין אבל לא בהמה: בהמה תוכיח בהמה שהיא בעופות טמאים וזה אסר לא תאכלו מסס וכו׳ וזו עיקר לעופות על עופות אבל הראשונה הנמה היא בעופות טהורים עכ״ל:

---

[1] plante (פוזשהלע): [2] moucherons (קלייטע פלייגען, מיקקען):

אסורין בהנאה מותרין. כל עוף שנאמר בו למינה למינו למינהו יש באותו המין שאין דומין זה לזה לא במראיהם ולא בשמותם וכולן מין אחד: 16. הנץ. "אישפר"ויר[1]: 17. שלך. פירשו רבותינו כל)זה השולה דגים מן הים[מ] וזהו שתרגם אונקלס ושלינונא: כוס וינשוף. [נ]הם צוא"טש[2] הצועקים בלילה ויש להם[ס] לסתות כאדם [סא]ועוד אחר דומה לו שקורין יו"בו[3]: 18. תנשמת. כה)[סב]היא קלב"א ש"וריץ[4] ודומה לעכבר הפורחת בלילה ותנשמת האמורה בשרצים היא דומה לה ואין לה עינים וקורין לה טלפ"א[5]: 19. החסידה. זו היה לבנה ציגוני"א[6] ולמה נקרא שמה חסידה כו)שעושה חסידות[סג] עם חברותיה במזונות: האנפה. כו)היא היה רגנית[סד] ונראה לי [סה]שקורין אותו הי"רון[7]: הדוכיפת. תרגונל הבר וכרבלתו בפולה[סו] ובלעז הרופ"ה[8] ולמה נקרא שמו דוכיפת כז)[סז]שהודו בפות[סח] וזו היא כרבלתו וגר טורא נקרא על שם מעשיו כמו שפירשו רבותינו במסכת גיטין כח)בפרק מי שאחזו: 20. שרץ העוף. כט)הם הדקים הנמוכים הרוחשין על הארץ כגון זבובים [סט]וצרעין ויתושין וחגבים: 21. על ארבע. על ארבע רגלים: ממעל לרגליו. סמוך לצואריו יש לו כמין שתי רגלים לבד ארבע רגליו וכשרוצה לעוף ולקפוץ מן הארץ מתחזק באותן שני כרעים ופורח ויש הרבה כאותן שקורין לנגו'שטא[9] אבל אין אנו בקיאין בהן שארבעה סימני טהרה [ע]נאמרו בהם ל)ארבע רגלים וארבע כנפים וקרסולין אלו [עא]כרעים הכתובים כאן וכנפיו חופין את רובו וכל סימנין הללו מצוים באותן שבינותינו אבל יש שראשן ארוך ויש [עב]שאין להם זנב ל)וצריך שיהא שמו חגב ובזה אין אנו יודעים להבדיל ביניהן: 23. וכל שרץ העוף וגו'. לא)בא ולמד שאם יש לו חמש טהור: 24. ולאלה. לב)העתידין לֵאָמֵר בענין למטה: תטמאו. כלומר בנגיעתם יש טומאה: 25. וכל הנשא מנבלתם. כל מקום שנאמרה לג)טומאת משא חטורה מטומאת מגע שהיא טעונה כבום בגדים: 26. מפרסת פרסה ושסע איננה שסעת. כגון גמל שפרסתו סדוקה למעלה אבל למטה היא מחוברת, כאן למדך שנבלת בהמה טמאה מטמאה ובענין שבסוף הפרשה פירש על בהמה טהורה: 27. על כפיו. כגון כלב ודוב וחתול: טמאים הם לכם. למגע: 29. וזה לכם השמא. כל טומאות הללו אינן לאיסור אכילה אלא לטומאה ממש להיות טמא במגען ונאסר לאכול תרומה וקדשים וליכנס במקדש: החלד. מוש"שילה[10]: והצב. לג)פוי"ש שדומה לצפרדע:

אנקה

כד) חולין ק"ג: כה) ע' חולין ק"ג: כו) סס: כז) סס: כח) דק ק"ח: כט) ע"ב *כרתם' ל' כ"ט: ל) חולין כ"ט: לא) ת"כ ויקי כליס:
לב) ע' ת"כ ויקי כליס:

[1]זכ"י חוסט"וכ[°]) וע' רס"י נחולין מ"ב הגץ מספכויי"כ ולריכת הגם חוסטו"ייר וע"ג תוס' סס וע"ע
*חולין ק"ג הגץ מספכוייר וע' תוס' סס: וכמ"ן בפירוסו לחומש פירש הגץ הגם נקלא חסטור וכן
סדק נקלא מספכויר בל': [ב]לינסו סוו בקיאי בים וסוא עוכד סנייס: [ג]קפופא. לוחיטא בלעז וים לס
לסתות כלאחי לחס *בכוות כ"ז ב': קריא וקיפופא. עוף סגועך בלילה ופניו דומים לאחוז ועיניו
לפניו: לסתות. לחייס זקופין כאדם וס סאין כן בבסמה וחיה *כלה כ"ג וע"ג *חולין ק"ג: [ד]לחייס
לסתות. כילנוו"ס: [הא]ועוף. כי"ס ל"ת: ועוף — ייבו ל' כי"כנ"ג ל"ת: [בב]תני תנאות כתיבי סך בעופות
וסך בשרצים: קיפוז (נאות שבעופות) לוחיט ולי נלאס שקורין קלבא שוריץ שדומה לעלבא שבשרצים:
קופרמלי (נאות שבשרצים) עלבא (וע"ע *בכוות כ"ז ב'): [בג]ומסלקת ומזוהתיס: [בד]ונלאס — סיכון ל' כי"ל
לח"ל: [בה]שו היא. י"ל: [בו]ובלעז — כרבלתו ל' כי"ל וע' בלקוטים: [בז]שמוהו כפוף. כי"ס (כפוף וכן סוא
גס בערוך): [בח]שמוהו כפות. כרבלתו עצם ודומס כמי שכפולס לתוך סרלס וכפותס גס וסוא עוף גדול
כתרגגול וקורין לו פוחון שלבייא[°°]): [בט]ולרעין ל' כיע"ר: [ל]ושמגיס. זהו כימן טיסתס כל סיס לו
לרבע רגליס ול' כנפיס ויש לו קלוליס גס שני רגליס לחוכין לגד סתרבעה וגס כמוך לנוסרו ומעשל
לרגליו לנתר בגס כשהוא רולס לקנץ ובנפיו חופין את רובו וכן ל' חיונים: ס"ג כל סיס לו לרבע
רגליס ול' כנפיס וקרסולין וכנפיו חופין את רובו ולא גדסינן וקרסוליו וכנפיו ובגמרא נפקא לן
מקרא: [לא]כרעיס ל' כ"י: [לב]ע' ויקרס"ל חולין ק"ו סיס לסגיה סיס להן זנב בעוקס שאין בגס:
[לג]פרוס[°°°]). כי"ל: פרויס. כי"ס ושמזקוני וכן *כלה כ"ו ל"ס זגוני: קרלפלוט*). כיע"ג: [לד]סוא

[1] espervier (שפערבאר): [2] chouettes (כאכעטליאנן): [3] hibou (סוהו): [4] chauve-souris (פלעדערמויז):
[5] taupe (מוילוואורף): [6] cigogne (שטארך): [7] héron (רייהער): [8] huppé (פעדעהאופ): [9] langouste (זעע־
ריישבעקע): [10] moustille פרלפ"ג, mustella לאט. (וויעזעל):
(°) vautour (גייער): (°°) paon sauvage (דער ווילדע פפויה): (°°°)?. *) crapaud (קרעטע):

30. אנקה. [ל]הריצ׳ון[1]: הלטאה. [ל]לייש׳רדה[2]: חמט. [לה]לימצ׳ה[3]: תנשמת. [לו]טל׳פה[4]: 32. במים יובא. לג)ואף לאחר טבילתו טמא הוא לתרומה עד הערב ואח״כ וטהר בהערב השמש: 33. אל תוכו. לד)אין כלי חרס מטמא אלא מאוירו[לז]: כל אשר בתוכו יטמא. הכלי חוזר ומטמא [לח]מה שבאוירו: ואתו תשברו. לה)למד שאין לו טהרה במקוה: 34. מכל האכל אשר יאכל. [לט]מוסב על מקרא העליון כל אשר בתוכו יטמא, מכל האוכל אשר יאכל באו עליו מים והוא בתוך כלי חרס הטמא יטמא [מ]וכן כל משקה אשר ישתה בכל כלי והוא בתוך כלי חרס הטמא יטמא. למדנו מכאן דברים הרבה, למדנו שאין אוכל מוכשר [מא]ומתוקן לקבל טומאה עד שיבאו עליו מים פעם אחת ומשבאו עליו מים פעם אחת מקבל טומאה לעולם ואפילו נגוב והיין והשמן וכל הנקרא משקה מכשיר זרעים לטומאה כמים, שכך יש לדרוש המקרא אשר יבא עליו מים או כל משקה אשר ישתה בכל כלי יטמא האוכל ועוד למדו רבותינו מכאן ישאין ולד הטומאה מטמא כלים שכך שנינו לו)יכול יהו כל הכלים [מב]מְטַמְּאִין מאויר כלי חרס ת״ל כל אשר בתוכו יטמא מכל האוכל, אוכל [מג]ומשקה מְטַמֵּא מאויר כלי חרס ואין כל הכלים מְטַמְּאִין מאויר כלי חרס לפי שהשרץ אב הטומאה והכלי שנטמא ממנו ולד הטומאה לפיכך אינו חוזר ומטמא כלים שבתוכו ולמדנו עוד לז)[מד]שהשרץ שנפל לאויר התנור והפת בתוכו ולא נגע השרץ בפת התנור ראשון והפת שנייה ולא נאמר רואין את התנור כאלו מלא טומאה ותהא הפת תחילה שאם אתה אומר כן לא נתמעטו כל הכלים מלישמא מאויר כלי חרס שהרי טומאה עצמה נגעה בהן מגבן ולמדנו עוד לז)על ביאת מים שאינה מבשרת זרעים אלא אם כן נפלו עליהן משנתלשו[מה] שאם אתה אומר מקבלין הכשר במחובר אין לך [מו]שלא באו עליו מים [מז]ומהו אומר יבוא עליו מים ולמדנו עוד לח)שאין אוכל מטמא אחרים אלא אם כן יש בו כביצה שנאמר אשר יאכל אוכל הנאכל בבת אחת, ושיערו חכמים אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת: 35. תנור וכירים. לט)כלים המטלטלין הם והן של חרס ויש להן תוך [מח]ושופת על נקב החלל את הקדרה ושניהם פיהם למעלה: יתץ. שאין לכלי חרס טהרה בטבילה:

וטמאים

לג) יבמות ע״ה: לד) ע׳ מולין כ״ד ד׳: לה) ח״כ: לו)פסחים כ׳: לז) מולין ק״ח ב׳: לח) יומא ס׳ ח״כ: לט) ע׳ שבת ל״ח:

כוכורי״ל°) בלעז הרומש לפכלע *ע״ז נ׳ ד״ה בילת: [לד]וכן בכש״י מולין קכ״ד ופ״ד ד׳: [לה]תומט. ליימ״ח שתחילת בריייתו בכעדשה לח ובדוק בתיק שלה שגדל וסולך עמה תחילתו כעדשה וממש הוא בשוליו *מולין קכ״ב: תומט. תומר לחי שהוא מין שרץ שקוין ליימ״ח הגדל בקליפה שהולכת ומעגלת תמיד כל כמה שגדל ותחילת סגילר בקליפה של עדשה היא *מגיגה י״ח: [לו]ע׳ לעיל שם, י״ח: [לז]תוריי. הגיעה טומאה לתוכן ולא נגעה: [לח]ומה שבתוכו. כי״כ: [לט]ומכל ל׳ כיום״כ: [מ]וכן—ישמא ל׳ כי״כ: [מא] תיקון. נתינת מים להכשיר לקבלת טומאה כל הכשר שבש״ס לשון תיקון *שבת י״ל ד׳: [מב]שם כלי שלף נתון בתוך כלי חרס ושרץ בתוכו יטמא: ת״ל ושמיך ליש מכל האוכל. כלומר לחי כל חשר בתוכו שמא משום דכתיב כל חשר בתוכו יטמא: ת״ל ושמיך ליש מכל האוכל. כלומר לחי כל חשר בתוכו שמטמאי לך לאוכל לומרתי לך ולחי כמקן דמלי טומאה חשיב ליה לחילון נמלאת טומאה בוקעת בגבו של כלי שלף וכלי שלף ומטמא מגבו חלל שמע מינים כל חשר בתוכו יטמא ומחמת כלי הוא לעטמא ומשמעינן קרא לאוכלין ומשקין דמקבלי טומאה הוא מולל הטומאה לבל כלי לא ומנהי פיכוקא נפקא לן וכו׳: [מג]ומשקה ל׳ כ״י וגם בחלמוד ובת״כ ל׳ וע׳ בזבחי שגם הוא מומק תיבת ומשקה בכש״י כאן (ומה שגרם לרש״י בפסחים כ׳ ג׳ לוכלין ומשקין בת״ס ת״ל ס״ל שם הוא אליבא דר׳ יהושע ע״ש לף י״ז ג׳): [מד]שרץ שטמא בתנור. ולא נגע בפת חפת שבתוכו שני לטומאה ולימה ומטמא מולין לכבן מפני שהתנור תחילה התנור קבל טומאה מן השרץ והפת מן התנור: ולריחזייה להחי תנור כמאן דמטלי טומאה. כיון דקיימא לן לויר כלי חרס ומטמא מן השרץ לע״ש אלא לגע בלמא כמאן דמליל טומאה הוא דהא לא נגע בו ומטמא ותהרי מוי את כאלו נוגעת בשרץ: [מה]וכשם שאין זרעים מקבלין טומאה אלא לאחר שנתלשו בת״כ אם אתה אומר מומאה מחזירין טומאה את שכל שאין לך מחזירין שאין שכיים מגויין אלמא כך הין מקבלין הכשר אלא עד שיתלשו: [מו]זרע שלא. כי״ם: [מז]שתלושין ולמדנו עוד. כי״ם: [מח]כשנותנין קדירה על הכירה קרי שפיתה *מולין פ״ד:

---

[1] hérisson (לויגעל): [2] lézard (לייזעכקע): [3] limace (שנעקע): [4] taupe (מויליוואורף):

°) ?

ל באוכלים ב״ד = שלא הסיר = קרש״י = הוציא על הכירה

וטמאים יהיו לכם. מ)שלא תאמר מצוה אני לנתצם תלמוד לומר וטמאים יהיו לכם, אם רצה לקיימן בטומאתן רשאי: 36. אך מעין ובור מקוה מים. המחוברים לקרקע אין מקבלין טומאה ועוד יש לך ללמוד יהיה טהור. הטובל בהם מטומאתו: ונגע בנבלתם יטמא. מא)אפילו הוא בתוך מעין ובור ונוגע בטומאתם יטמא. שלא תאמר מג)קל וחומר אם מטהר את הטמאים מטומאתם קל וחומר שיציל את הטהור מלטמא לכך נאמר ונגע בנבלתם יטמא: 37. זרע זרוע. זריעה של מיני זרעונין. מד)זרוע שם דבר הוא כמו מג)ויתנו לנו מן הזרועים: טהור הוא. למדך הכתוב שלא הוכשר ונתקן לקיות אוכל לקבל טומאה עד שיבאו עליו מים: 38. וכי יתן מים על זרע. מה)לאחר שנתלש שאם תאמר יש הכשר במחובר אין לך זרע שלא הוכשר: מים על זרע. בין מים בין שאר משקין בין הם על הזרע בין זרע נופל לתוכן, הכל נדרש בתורת כהנים: ונפל מנבלתם עליו. מה)אף משנגב מן המים שלא הקפידה תורה אלא להיות עליו שם אוכל ומשירד לו הכשר קבלת טומאה פעם אחת שוב אינו נעקר הימנו: 39. בנבלתה. מו)ולא בעצמות וגידין ולא בקרנים ושלפים ולא בעור: 40. והנשא את נבלתה. מז)חמורה טומאת משא מטומאת מגע שהנושא מטמא בגדים והנוגע אין בגדיו טמאין שלא נאמר בו יכבס בגדיו: והאכל מנבלתה. מח)יכול תטמאנו אכילתו כשהוא אומר בנבלת עוף טהור מט)נבלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה, בה, אותה מטמא בגדים באכילתה ואין נבלת בהמה מטמא בגדים באכילתה בלא משא בגון אם תחבה לו חבירו בבית הבליעה אם כן מה ת"ל האוכל ליתן שיעור לנושא ולנוגע כדי אכילה והוא כזית: וטמא עד הערב. אף על פי שטבל צריך הערב שמש: 41. השרץ על הארץ. נ)להוציא את היתושין שבבלסין[1] נא)ושבפולין ואת נב)הזיזין שבעדשים שהרי לא שרצו על הארץ אלא בתוך האוכל אבל משיצאו לאויר ושרצו הרי נאסרו: לא יאכל. נג)לחייב על המאכיל באוכל ואין קרוי שרץ אלא דבר נמוך קצר רגלים שאינו נראה אלא כרוחש ונד: 42. הולך על גחון. נד)זה נחש ולשון גחון שחייה שהולך שח ונופל על מעיו: כל הולך. נה)להביא נג)השלשולין ואת הדומה לדומה: הולך על ארבע. זה עקרב: כל. נו)להביא את החפושית אשקר"בוט[2] בלעז ואת הדומה לדומה: מרבה רגלים. נז)זה נדל שרץ שיש לו רגלים מראשו ועד זנבו לכאן ולכאן וקורין צינטפי"דש[3]: 43. אל תשקצו. נח)באכילתן שהרי כתיב נפשותיכם ואין שיקוץ נפש במגע וכן ולא תטמאו באכילתם: ונטמתם בם. נט)אם אתם מטמאין בהם בארץ אף אני מטמא אתכם בעולם הבא ובישיבת מעלה: 44. כי אני ה' אלהיכם. ס)כשם שאני קדוש שאני ה' אלהיכם כך והתקדשתם קדשו עצמכם למטה: והייתם קדשים. סא)לפי שאני אקדש אתכם למעלה ובעולם הבא: ולא תטמאו וגו'. לעבור עליהם בלאוין הרבה וכל לאו מלקות וזהו שאמרו בתלמוד סב)אכל פוטיתא[4] סג)לוקה ארבע נמלה לוקה חמש צרעה לוקה שש: 45. כי אני ה' המעלה אתכם. על

מ) ס"כ: מא) ס"כ: מב) ע' כלכיס ע"ה ב': מג) דגיולל ק': מד) ע' ס"כ סולין קי"ח ב': מה) ע' ב"מ כ"ב: מו) ס"כ סולין קי"ז ג': מז) ע' גם לעיל סמ' כ"ה: מח) ס"כ כלה מ"ב: מט) ויקקל כ"ב: נ) ע' ס"כ סולין ק"ז ג': נא) ס"כ סולין ק"ז ג': נב) ס"כ: נג) סם: נד) ע' מעילה ס"ז ג': נה) ע' יומא ל"ע: נו) ס"כ: נז) מכוש ע"ז ג':

מח) זרוע—מזרעיים ל' כיס"ר ל"ח: נ) נסבלו סם. כי"ם: נא) ומבפולין ל' כ"י ל"י וגם בת"כ ובפולין ק"ז ליתא: נב) זיזין שבעדשים. למותרין לגלגו על הכתוב שולין גלגל בתוך העדשה: זיזין כוזעם[°]) וכוזין יתושין הן גלגל שבעדשים זיזין שמן: כליסין. עין קטנית לידלסם[°°]) בלעז: נג) שילשולין. תולעים מכוכות כגחם הן וסן כמגלות גחשפה: חפושית. ליסקכפוטי: נלל. ומלה רגליס קורין לו: נד) לפני שלחני. כ"י: נה) לכל פוטיתא. בלע ארץ המים: לוקה לרבע. שני לאוין כתובין בשרץ העוף לחם ת"כ ולחם בשקץ העוף ושני לאוין כתובין בשרץ השורץ על הארץ ולחם בשקץ השורץ על הארץ ת"כ: ולא תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם ונטמתם בם ת"כ: נו) מכוש. בלע ארץ השורץ על הארץ ת"כ: לרבות את נפשותיכם בשבעה שרצים המפורשים בפרשת ויקרא: נז) נמלה. בלע ארץ השורץ על הארץ ת"כ: לרבות את נפשותיכם בשבעה שרצים המפורשים בפרשת ויקרא: נח) ולא תשקצו. בלע ארץ השורץ על הארץ ת"כ: לרבות את נפשותיכם בשבעה שרצים המפורשים בפרשת ויקרא: נט) ונטמתם בם. בלע ארץ השורץ על הארץ ת"כ: לרבות את נפשותיכם בשבעה שרצים המפורשים בפרשת ויקרא: ס) כי אני ה' אלהיכם. בלע ארץ השורץ על הארץ ת"כ: לרבות את נפשותיכם בשבעה שרצים המפורשים בפרשת ויקרא: סא) והייתם קדשים. בלע ארץ השורץ על הארץ ת"כ: לרבות את נפשותיכם בשבעה שרצים המפורשים בפרשת ויקרא: סב) אכל פוטיתא. בלע ארץ השורץ על הארץ ת"כ: לרבות את נפשותיכם בשבעה שרצים המפורשים בפרשת ויקרא: סג) לוקה ארבע נמלה לוקה חמש צרעה לוקה שש. בלע ארץ השורץ על הארץ ת"כ: לרבות את נפשותיכם בשבעה שרצים המפורשים בפרשת ויקרא:

[1] escarbot (קעסקער): [2] centipèdes (הונדערטפיסלער):
[°]) cossons (קלענווירמער): [°°]) cicers (קיכערערבסען):

ע על מנת שתקבלו מצותי העליתי אתכם. ע דבר אחר כי אני ה' המעלה אתכם בכולן כתיב והוצאתי וכאן כתיב המעלה (מ)תנא דבי ר' ישמעאל אלמלי לא העליתי את ישראל ממצרים נ אלא בשביל שאין מטמאין בשרצים כשאר אומות דיים ומעליותא היא גבייהו זהו לשון מעלה: 47. להבדיל. (ע)לא בלבד השוגה אלא שתהא יודע ומכיר ובקי בהן: בין הטמא ובין הטהר. (ע)נ צריך לומר בין חמור לפרה והלא כבר מפורשים הם? אלא בין טמאה לך לטהורה לך בין נשחט חציו של קנה לנישחט רובו: ובין החיה הנאכלת. צריך לומר בין צבי לערוד והלא כבר מפורשים הם? אלא בין שנולדו בה סימני טרפה כשרה ס לנולדו בה סימני טרפה פסולה:

חסלת פרשת שמיני.

תזריע.

יב 1. אשה כי תזריע. (ת)א"ר שמלאי כשם שיצירתו של אדם אחר כל בהמה חיה ועוף במעשה בראשית כך תורתו נתפרשה אחר תורת בהמה חיה ועוף: כי תזריע. (ב)לרבות שאפילו ילדתו מחוי שנמחה ונעשה כעין זרע אטו טמאה לידה: כימי נדת דותה תטמא. כסדר כל טומאה האמורה בנדה מטמאה בטומאת לידה (ג)ואפילו נפתח הקבר א בלא דם: דותה. לשון דבר הזב מגופה. לשון אחר לשון מדוה וחולי (ד)שאין אשה רואה דם שלא חֻלָּה ראשה ואבריה כבדין עליה: 4. תשב. ב אין תשב אלא לשון עכבה כמו (ה)ותשבו בקדש (ו)וישב באלוני ממרא: בדמי טהרה. אע"פ שרואה ג טהורה: בדמי טהרה. לא מפיק ה"א והוא שם דבר כמו טוהר: ימי טהרה. מפיק ה"א ימי טוהר שלה: ד בכל קדש. (ז)לרבות את התרומה לפי שזו טבולת יום ארוך שטבלה לסוף שבעה ואין שמשה מעריב לטהרה עד שקיעת החמה של יום ארבעים שלמחר תביא את כפרת טהרתה: לא תגע. ה (ז)אזהרה לאוכל וכו' כמו ששנויה ביבמות: 7. והקריבו. (ח)למדך שאין מעכבה לאכול בקדשים אלא אחד מהם ואי זה הוא זה חטאת שנאמר וכפר עליה ו הכהן וטהרה מי שהוא בא לכפר בו הטהרה תלויה: 8. ו וטהרה. (ט)מכלל שעד כאן קרויה טמאה: אחד לעלה ואחד לחטאת. לא הקדימה הכתוב אלא למקראה אבל להקרבה חטאת קודם לעולה, כך שנינו בזבחים (י)בפרק כל התדיר:

שאת

(מ) ג"מ פ"ל ג': (נ) פ"כ:
יב (ת)ויקרא רבה: ג) נדה כ"ז ג': ג) ע' נדה כ"ח: ד) ע' נדה ט': ה) דכריס ח': ו) נזכחים י"ב: ז) יבמות ע"ה: ח) מ"כ: ט) סנהדרי ע"ג ג': י) דף פ"ע:

לשלו נשרץ כתב ואע"ג דכתב בית תרעם שלשתם לשון בריות גדולות הוא ושרץ לשון קטנה ומעוכה שנכרת בהילוכה בקוסי וכאלה כדוסמת: ע על—סמעלה לחמכם ל' כי"ל: פ ל"ל—לשון מעלה כ' כי"ל וכ"י המחניים ל': נ שלא בשביל דבר זה. כדמפרש לקמיה שהן מעולין ומלין ומיכן נמלחין בשקליס הללו לכבי כתב לשון עילוי שמעלה גדולה היא לשלם: נס"ל. כן הוא בת"כ: לין לריך לסיות. כן הוא בילקוט וברש"י סוף פ' קדושים וקריאת ל"ל כאן היא בתוניות': ס פי' טרפה בשיכה מוכה היא בגופה שלא שהיא כשיכה כגון נקובת שבקבת בפתחה הגולגולת ולא ניקב קרום של מוח וכיולא בהן שנמנו חכמים בכתות בבהמה ובעוף (מפירוש הרמב"ד לת"כ וע"ע בתשובות הרשב"ם):

יב א פתיחת הקבר. הרשם: ב לין לשון ישיבה אלא לשון עכבה. כיש"י וכן בירמ' ובבחיי: ג שהיא דם. כיש"י ד"ה: ד בכ"י מוטפכים שני הדבוריס והקדיס ד"ה לא תגע עד בינתות ולמ"ב ד"ה בכל קדש עד טהרתה: ה ולחיבעית לימא בגיעה לתרומה. לעבוד יום ושכח ונפקל לתניא בכל קודש לא תגע לזשכה לאוכל שלא תאכל בתרומה כל זמן שהיא בעולת יום לחוך: (מקיש קדש למקדש מה מקדש דבר שיש בו טיולת נשמה. הבא למקדש טמא בכרת שני וכרתה כי את מקדש ר' טמא לף קודש דבר שיש בו טיולת נשמה. להייבו לכילה בטומאה שהוא גבי קדש בכרת ולוכל תרומה בטומאה בתיתה בכרת ומתו בו כי יחללוהו: בגיעה בכילה. הלסור לאכול לסבור ליגע: ו כן הוא בפוקוק שלאחריו לך בכ"ם ל' הכהן וגם בעל לילה לדבך עומק "הכהן" וכן בילה מת"כ שלדבו שם מקבל וכפר עליה וטהרה לחייבי בית שלא כתוב בית הכהן: ז הסיבות של "וטהרה" שייך לפסוק ח' כאשר בילה מנהדרין פ"ג ומיבמות ע"ד ב' והקדיס רש"י לפרש מקבל זה לפי שהוא קשה העניו כלומר תניא אילו המזכיס וטהרה שעד עכשיו היתה טומאה לגבי קדשים ואחר כך חזר לבאר דין אשר לא תטיג:

יג .2 שאת או ספחת וגו'. ה)שמות נגעים הם ולבנות זו מזו: בהרת. חברבורות [א]טי"א[1]
בלעז וכן ג)בהר הוא בשחקים: אל אהרן וגו'. ג)גזרת הכתוב היא שאין טומאת נגעים
וטהרתן אלא על פי כהן: .3 [ב]הפך לבן. ז)מתחילה שחור והפך ללבן בתוך הנגע ומעוט שער
שנים: עמק מעור בשרו. כל מראה לבן עמוק הוא ח)כמראה חמה [ג]עמוקה מן הצל[2]: וטמא
אתו. יאמר לו טמא אתה ששער לבן סימן טומאה הוא גזירת הכתוב: .4 ועמק אין מראה.
[ד]לא ידעתי פירושו[1]: והסגיר. יסגירנו בבית אחד ולא יראה עד סוף השבוע [ו]ויוכיחו סימנים עליו:
.5 בעיניו. במראהו ובשיעורו הראשון: והסגירו, שנית. הא אם פישה בשבוע ראשון טמא
מוחלט: .6 כהה. הוכהה ממראיתו [ה]הא ו)אם עמד במראיתו או פשה טמא: מספחת. שם
נגע טהור: וכבס בגדיו וטהר. הואיל ונזקק להסגר נקרא טמא וצריך טבילה: .8 וטמאו
הכהן. ז)ומשטמאו הרי הוא מוחלט וזקוק לצפרים ולתגלחת ולקרבן האמור בפרשת זאת תהיה:
צרעת הוא. המספחת הזאת: צרעת לשון נקבה. נגע לשון זכר: .10 ומחית. שינמ"נט[2]
בלעז שנהפך מקצת הלובן שבתוך השאת למראה בשר ח)אף היא סימן טומאה שער לבן בלא
מחיה ומחיה בלא שער לבן ואף על פי שלא נאמרה מחיה אלא בשאת אף בכל המראות
ותולדותיהן הוא סימן טומאה: .11 [ט]צרעת נושנת היא. [י]מכה ישנה [א]היא תחת המחיה
וחבורה זו נראית בריאה למעלה ותחתיה מלאה לחה שלא תאמר הואיל ועלתה מחיה אשחרנה:
.12 מראשו. של אדם ועד רגליו: לכל מראה עיני הכהן. ט)פרט לכהן שחשך מאורו [י]א:
.14 וביום הראות בו בשר חי. אם צמחה בו מחיה הרי כבר פירש שהמחיה סימן טומאה?
י)אלא הרי שהיה הנגע באחד מעשרים וארבעה ראשי איברים שאין מטמאין משום מחיה [יב]לפי
שאין נראה הנגע כולו כאחד ששופעין אילך ואילך וחזר ראש האבר ונתגלה שפוען על ידי שומן
כגון שהבריא ונעשה רחב ונראית בו המחיה למדנו הכתוב שתטמא: וביום. יא)מה ת"ל ללמד
יש יום שאתה רואה בו ויש יום שאין אתה רואה בו מכאן אמרו חתן נותנין לו כל שבעת ימי
המשתה [יג]לו ולכסותו ולביתו וכן ברגל נותנין לו כל ימי הרגל: .15 צרעת הוא. הכשר ההוא,
בשר לשון זכר: .18 שחין. יב)[יד]לשון חמום שנתחמם הבשר בלקוי הבא לו מחמת מכה שלא
מחמת האור: [טו]ונרפא. השחין העלה ארוכה ובמקומו העלה נגע אחר: .19 או בהרת לבנה
אדמדמת. שאין הנגע לבן חלק אלא פתוך [טו]ומעורב בשתי מראות לובן ואודם: .20 מראה
שפל

יג ה)ע' שבועות ה', ג' מ"כ: ג)תיוב' ל"ז: נ)מ"כ: ד)ע' מ"כ: ה)מ"כ שבועות ו' ב': ו)ועי' נגעים ג' ו', מכות נ' ו', ד' ט' ז': ז)נגילה ח' ב': ח)ע' מ"כ נגעים פ' ד': ט)מ"כ פ' ג': י)ע' מ"כ קידושין כ"ה: יא)נכוכות ל"ג ב':
יב)חולין ח':

יג [א]טויים. כי"ל: טקא. כיע"ח וכן *שמות כ"ח וביהושע י"ג כ"ג: [ב]ל"ל בל"ה ושער נגנע ספך
לבן לתיבת בנגע קא לריש כגרסת גם מת"כ (ס' הזכרון): [ג]עמוקה ונגוזה לאו דוקא קאמר אלא
נראית כעמוקה: [ד]עמוק לסייעו ספל כמראה תמה שראית עמוקה ספל מן הכל *בכורות מ"ח: [ה]שיעור
עמוק כל כך ושיעור לבן ולא יתעתי פירושו. כי"מ ופסעים כ"ף של ל"ף ומוייתא: שיעור עמוק כל כך
ולא שוה ושיעור לבן. כיע"ב ותוספות "לא יתעתי פירושו" שכתבו שם בשיטה ונכתבים ממעל לה: [ו]ועי'
בכסף משנה להרמב"ם הל' טומאת צרעת פ' ח': [ז]ולא יוכיחו. כ"י: [ח]ועי' *נגעים ה' ג' ילפ' מוסגר שטומאתו
תלויה בימי הסגר שאם לא ימלא בהם שבימי טומאתה שער לבן הן שיעור ימי הסגר ושעם"י שנגעו
עונד עליו ועי' בל"ח שמייחס דברי רבי כאן: [ט]נגעת — לשעבר כ' כי"ע: [י]כגר היה הנגע תחת השאת
וניתוסף עליו חלק שנתרפאת ונלמדנו מכל תחתיה יצא לרעת וחלה לאת לפיכך ושומתו הכהן ויד
ומין לריך הסגר כי טמא הוא ויד: ונראתו וכו'. י"ד: [יא]היה זו ושעמית בחיטה ונלמדנו וכו'. כיס"ר
ובכמ"ג: [יב]כולו הפך לבן. שאין נראה בכל העור בשר כי טיהור הוא. י"ד: [יג]שם אחר מן הנגעים כדכתיב
ונתת בשר חי בשאת וכתיב שם לכל נראה עיני הכהן שתהא כולה נראית כאחת פרט למחיה שהיא
מתקוים המקופע ויורד לכל לד שאין יכול לראות כאחת הכהן הנגע וראוי כאחת: ולאחר לחזקים. שאת שאוזן: לאת
נויה. גיד: ולאחר לריש שבאחים. אבל שבאחים לינן בולעין כל כך ואין זה סיפוע: [יד]לו ולביתו ולכסותו.
כן הוא בנגעים פ' ג' ובת"כ ובמ"ק ז' ונפ' בכי"ע: לו ולאחלטיתו ולכסותו. כן הוא בבכורות ובכ"י שלפנינו:
לו ולאחלטיתו ולביתו. כ' המנ': [טו]שאין לשון מיזוגות וכלערבוב, יונתן מזוגתי לחיתי לוכ שאחיות: [טו]ונכפל

---

[1] tache (פלעקק): [2] sainement (בעזונדסייט, היילונג):

שפל. ואין מַמָּשָׁה שפל אלא מתוך לבנוניתו הוא נראה שפל ועמוק כמראה חמה עמוקה מן הצל: .22 נגע הוא. השאת הואת או הבהרת: .23 תחתיה. במקומה: צרבת השחין. כתרגומו רושם שיחנא אינו אלא רושם החמום הניכר בבשר. כל צרבת לישון רגיעת עור הנרגע מחמת חימום כמו יג)ונצרכו בה כל פנים רייטרי"ר[1] בלעז: צרבת. רייטרי"שמנט[2] בלעז: .24 מחית המכוה. שנימני"ט[3] כשהיתה המכוה הפכה לבהרת פתוכה או לבנה חלקה יל)"וסימני מכוה וסימני שחין שוים הם ולמה חלקן הכתוב לומר שאין מצטרפין זה עם זה נולד חצי גריס בשחין וחצי גריס במכוה לא ידונו בגריס: .29 בראש או בזקן. טו)בא הכתוב לחלק בין נגע שבמקום שער לנגע שבמקום בשר שזה טימנו בשער לבן וזה טימנו בשער צהוב: .30 ובו שער צהב. שנהפך שער שחור שבו לצהוב: נתק הוא. כך שמו של נגע שבמקום שער: .31 ושער שחר אין בו. טז)הא אם היה בו שער שחור טהור ואין צריך להסגר שהשער שחור טימן טהרה הוא בנתקים כמו שנאמר ושער שחור צמח בו וגו': .32 והנה לא פשה וגו'. הא אם פשה או היה בו שער צהוב טמא: .33 והתגלח. יז)סביבות הנתק: ואת הנתק לא יגלח. מניח שתי שערות סמוך לו סביב כדי שיהא ניכר אם פשה "ח"שאם יפשה יעבור השערות ויצא למקום הגילוח: .35 אחרי טהרתו. יח)אין לי אלא פושה לאחר הפטור מנין אף בסוף שבוע ראשון ובסוף שבוע שני תלמוד לומר פשה יפשה: .37 ושער שחר. יט)מנין אף הירוק והאדום שאינו צהוב תלמוד לומר ושער "ולשון צהוב דומה לתבנית הזהב כא"צהוב כמו זהוב אור"פלא[4] בלעז: טהור הוא וטהרו הכהן. כ)הא טמא שטהרו הכהן לא טהר: .38 בהרות. חברבורות: .39 כהות לבנת. שאין לובן שלהן עז אלא כוהה: בהק. כמו לובן הנראה בבשר אדם אדום שקורין רוש"ך[5] כב"בין חברבורות אדמימותו קרוי כג"בהק כ"באיש עדשן שבין עדשה לעדשה מבהיק הבשר בלובן צח: .40 קרח הוא טהור הוא. כא)טהור מטומאת נתקין שאינו נדון בסימני ראש וזקן שהם מקום שער אלא בסימני נגע עור בשר כה"בשער לבן ומחיה ופישון: .41 ואם מפאת פניו. כב)משפוע קדקד כלפי פניו קרוי קרוח גבהת ואף הצדעין שמכאן ומכאן בכלל ופשפוע קדקד כלפי אחוריו קרוי קרחת: .42 נגע לבן אדמדם. כג)פתוך. מנין שאר המראות תלמוד לומר .43 כמראה צרעת עור בשר כמראה הצרעת האמור בפרשת עור בשר אדם כי יהיה בעור בשרו, ומה אמור בו שמטמא בארבע מראות ונדון בשני שבועות ולא כמראה צרעת האמור בשחין ומכוה שהוא נדון בשבוע אחד ולא במראה נתקין של מקום שער שאין מטמאין בארבע מראות כו"שאת ותולדתה בהרת ותולדתה: .44 בראשו נגעו. כד)אין לי אלא נתקין מנין לרבות שאר המנוגעים

יג) יחזקאל כ"ח: יד) חולין ח': עו) מ"כ כיס י"ג מדות: עז) מ"כ: יז) מ"כ נגעים פ"ג י': יח) מ"כ: יט) ע' מ"כ: כ) מ"כ: כא) ע' מ"כ י"ג מדות: כב) מ"כ: כג) ע' מ"כ: כד) ע' מ"כ:

— למה לי כיע"ו: כה פתוח. ומעורב הוא נגע לכן למעלה כתוב פתוכה *שכועות ו': "שמין ומכוה ומטמאים בשבוע למה לי כי ומיעט בשער לבן ובפשיון. שמין בהן הסגר שני כמו שכתוב בשאת ובספחת שני הסגרות שאם עמד בעיניו ולא פשה שבוע למטן ומסגיר לותו בשניים שמא יפשה ויתליטנו לגמי בשמין ומטמא לה נתמנה לגמי הסגר למה ואם עמד בעיניו בשבוע הראשון שמין מין ומסגירו לטמאו אלא טומאו ומולך: בשני פיונין שער לבן ופשיון. אם פשה ולא כנתק שאינו טומאתו בשער לטמא: ולומה מלבן הכתוב. בשתי פרשיות ופירש ומפשה כל לחת בה ולא לירפא יחל שהרי מטמאין בשם ומיה לו לכתוב כי יהיה בו בעורו שמין לו מכוה: שמין מטלפין זה עם זה. לפיעור נגע בגדים מני טול שאם עלה בו חני גדים ומחמת חוס מכה אלא על ידי החור וחני גדים חלולה ע"י כווית החור מין מטלפין: "שאם—הגילוח לי כילו"ע: יפשה ועבה השערות ולא למקום הגילוח מעמד הוא. כיפ"ר ד"ח: ולמה לסוב. כי"ם וכן הוא בת"כ: כא להסב—בלעז לי כיעל"ו: כב כן התכבורות. כיל"ו: בין התכבורות "לו בלעזנות. כי"ע: כן התכבורות לחניעות וקרוי. ד"ל: כג בוהק. לשון לובן שהאדם נחמרים עצות לבעות עולל בפניהם *בלה י"ע ע"ג *נכבות ל"ח ג' ומגילה כ"ל ג' וגם בכורות ע"ח ב': כד כאיש—כה לי כיל"ו ול"ש: כה בשער לבן לי בכ"י ול"ש: חלה בסיוני עור ובשר בשניים ובפשיון ובפשיון. כיפ"ר ד"ל: חלה בסיוני עור ובשר (ומי לח) כי"ו: כו שאת ותולדתה בהרת ותולדתה לי כיל"ו:

[1] retirer, rétrécire (להתמעטלייעהען, טייטכווטפען): [2] rétrécissement (נלחכע): [3] sainement (נעזוהייט): [4] or pâle (נלחפקעם גמלב): [5] rosso טיש. rouge (נלחעה):

ס"ע קיאור שם קסוף ג"ב

המנוגעים ת"ל[כו] טמא יטמאנו לרבות את כלן, על כלן הוא אומר בגדיו יהיו פרומים וגומר: .45 פרטים קרועים: פרוע. כח)מגודל שער: ועל שפם יעטה. כט)כאבל: שפם. שער השפתים [כח]גרגו"ן בלעז: וטמא טמא יקרא. כט)משמיע שהוא טמא ויפרשו ממנו: .46 בדד ישב. כמ)שלא יהיו טמאים יושבין עמו, [כט]ואמרו רבותינו כט)מה נשתנה משאר טמאים לישב בדד הואיל והוא הבדיל בלשון הרע בין איש לאשתו ובין איש לרעהו אף הוא יִבָּדֵל: מחוץ למחנה. ל)חוץ לשלש מחנות: .48 לפשתים ולצמר. של פשתים או של צמר: או בעור. זה עור שלא נעשה בו מלאכה: או בכל מלאכת עור. זה עור שנעשה בו מלאכה: .49 ירקרק. לא)ירוק שבירוקין: אדמדם. לב)אדום שבאדומים: .51 צרעת מטמרת. לשון סילון ממאיר [ל]פוי"נט[2] בלעז. ומדרשו לג)תן בו מארה שלא תהנה הימנו: .52 בצמר או בפשתים. של צמר או של פשתים זהו פשוטו. ומדרשו לד)יכול יביא גיזי צמר ואניצי פשתן וישרפם עמו ת"ל היא באש תשרף אינה צריכה דבר אחר עמה אם כן מה ת"ל בצמר או בפשתים להוציא את האומריות שבו שהן ממין אחר. אומריות לשון שפה כמו אימרא: .54 את אשר בו הנגע. לה)יכול מקום הנגע בלבד ת"ל את אשר בו הנגע, יכול כל הבגד כולו טעון כבוס ת"ל הנגע הא כיצד יכבס מן הבגד עמו: .55 אחרי הכבס. לשון לו)העשות: לא הפך הנגע את עינו. לא הוכהה מטראיתו: והנגע לא פשה. לז)שמענו שאם לא הפך ולא פשה טמא ואין צריך לומר לא הפך ופשה, הפך ולא פשה אני יודע מה יעשה לו ת"ל והסגיר את הנגע מכל מקום דברי רבי יהודה, וחכמים אומרים [לא]וכו' כדאיתא בתורת כהנים ורמזתיה כאן לישב המקרא על אפניו: פחתת הוא. לו)לשון גומא כמו לז)באחת הפחתים, כלומר שפלה היא לח)נגע שטראיו שוקעין: בקרחתו או בגבחתו. כתרגומו בשחיקותיה או בחדתותיה: קרחתו. שחקים, ישנים, [לא]ומפני המדרש לט)שהוצרך לגזרה שוה מנין לפריחה בבגדים שהיא טהורה נאמרה קרחת וגבחת באדם ונאמרה קרחת וגבחת בבגדים מה להלן פרח בכולו טהור אף כאן פרח בכולו טהור לכך אחז הכתוב לשון קרחת וגבחת. ולענין פירושן ותרגומו זהו משמעו קרחת לשון ישנים וגבחת לשון חדשים כאלו נכתב באחריתו או בקדמותו שהקרחת לשון אחורים והגבחת לשון פנים כמו שכתוב ואם מפאת פניו וגו' והקרחת כל ששופע ויורד מן הקדקד ולאחריו כך מפורש מ)בתורת כהנים: .56 וקרע אתו. מא)יקרע מקום הנגע מן הבגד וישרפנו: .57 פרחת הוא. דבר החוזר וצומח: באש תשרפנו. את כל הבגד: .58 וסר מהם הנגע. מב)אם כשכבסוהו בתחילה על פי כהן סר ממנו הנגע לגמרי: וכבס שנית. מג)לשון טבילה. תרגום של כבוסין שבפרשה זו לשון ליבון [לב]ויתחוור חוץ מזה שאינו [לג]ללבון אלא לטבול לכך תרגומו ויצטבע וכן כל כבוסי בגדים שהן לטבילה מתרגמין ויצטבע:

חסלת פרשת תזריע.

מצרע.

יד .2 זאת תהיה תורת וגו'. ה)מלמד שאין מטהרין אותו בלילה: .3 אל מחוץ למחנה. ג)חוץ לשלשה מחנות שנשתלח שם ביטי חלוטו: .4 חיות. ג)פרט לטריפות: טהרות.

פרט

כה)מ"כ: כו)מ"כ ח"ל: כז)מ"כ: כח)מ"כ פסקים ס"ז: כט)עכלין ע"ז ד': ל)מ"כ פסקים ס"ז: לא)מ"כ: לב)מ"כ: לג)ע' מ"כ ועי' בילקוט: לד)פסקי ט': לה)ע' מ"כ: לו)וכן במכבת מנחם: לז)שמואל ב' י"ז: לח)מ"כ: לט)מדה י"ט: מ)ע' י"ד דנגעים בתי"כ: מא)ע' מ"כ: מב)ע' מ"כ: מג)ע' מ"כ: ג)ע' פסחים מ"ז: מד)ע' מולין ק"מ:

כו)ת"ל טמא טמא יקרא. בת"כ: [כח]גרגי"ם. כי"ל וכן *שמואל י"ע כ"ה: גרגנו"ץ. כי"כ ד"ת: גרגינו"ן. כי"ם: גרגויי"נון. *שבת קכ"ע ב': [כט]כגון זכין ועוגלי' נתים לינדל לסלומו סל ונלוכע סמוש ממוך ומכולן: [ל]פוניי"נט. כילונע"ם וכתם"י יחזקאל כ"ח כ"ד ע"ג מולין מ' ונכרז פויי"נט: [לא]טמא טמוש עומד בעיניו הא טמא מזי נקיים וכתם לא הפך הנגע את עינו טמא בכל ענין שמוש נעטמא לו. גי' הכתב"ד בת"כ: [לא]ומפני—כתיב קס"ד ל' כ"ע: [לב]דאיתקוור. כ"ע: [לג]ללבון ליבון אלא לטבול לכך תרגומו ויצטבע. כי"מ:

[1] grenon (קנענעלפלנע, קנוכנפלנע): [2] pointe (פטענפנע):

פ"ש, שם זעם פתב"ן הולך כבר ענין פ"ש, חוזש זעם קאוור

ג)פרט לעוף טמא׳). לפי שהנגעים באין על לשון הרע שהוא מעשה א׳פטפוטי דברים לפיכך הוזקקו לטהרתו ב׳צפרים שמפטפטין תמיד בצפצוף קול: ועץ ארז. לפי ה)שהנגעים באין על גסות הרוח: ושני תולעת ואזב. ו)מה תקנתו ויתרפא? ישפיל עצמו מגאותו כתולעת וכאזוב: עץ־ארז. מקל של ארז: שני תולעת. לישון של צמר צבוע זהורית: .5 על מים חיים. ז)נותן אותם תחילה בכלי כדי שיהא דם צפור ניכר בהם וכמה הן רביעית: .6 את הצפר החיה יקח אתה. ח)מלמד שאינו אוגדה עמהם אלא מפרישה לעצמה ג׳אבל העץ והאזוב כרוכין יחד בלשון הזהורית ד׳ בענין שנאמר ואת עץ הארז ואת שני התולעת ואת האזוב, קיחה אחת לשלשתן, יכול כשם שאינה בכלל אגודה כך לא תהא בכלל טבילה ת״ל ושבל אותם ואת הצפור החיה החזיר את הצפור לכלל טבילה: .8 וישב מחוץ לאהלו. ט)מלמד שאסור בתשמיש המטה: .9 את כל שערו וגו׳. י)כלל ופרט וכלל ה׳להביא כל מקום כנום שער ונראה: .10 וכבשה אחת. לחטאת: ושלשה עשרנים. יא)לנסכי שלשה כבשים הללו יב)שחטאתו ואשמו של מצורע טעונין נסכים: ולג אחד שמן. להזות עליו שבע וליתן ממנו על תנוך אזנו ומתן בהונות: .11 לפני ה׳. יג)בשער נקנור ולא בעזרה עצמה לפי שהוא מחוסר כפורים: .12 והקריב אתו לאשם. יקריבנו לתוך העזרה לשם אשם: להניף. יד)שהוא טעון תנופה חי: והניף אתם. טו)את האשם ואת הלוג: .13 במקום אשר ישחט וגו׳. על ירך המזבח בצפון טז)ומה תלמוד לומר והלא כבר נאמר בתורת אשם בפרשת צו את אהרן שהאשם טעון שחיטה בצפון לפי שיצא זה מכלל אשמות לידון בהעמדה יכול תהא שחיטתו במקום העמדתו לכך נאמר ושחט במקום אשר ישחט וגו׳: כי כחטאת. יז)כי ככל החטאות האשם הזה הוא לכהן בכל עבודות התלויות בכהן הושוה אשם זה לחטאת שלא תאמר הואיל ויצא דמו מכלל שאר אשמות ליתן על תנוך ובהונות לא יהא טעון מתן דמים ואמורים לגבי מזבח לכך נאמר כי כחטאת האשם הוא לכהן, יכול יהא דמו ניתן למעלה כחטאת תלמוד לומר ו׳וכו׳ בתורת כהנים: .14 תנוך. יח)ו׳גדר אמצעי שבאוזן ח׳ולשון תנוך לא נודע ט׳לי והפותרים ׳קורים לו טנד׳רוס׳: בהן. גודל: .16 לפני ה׳. יט)כנגד בית קדשי הקדשים: .20 ואת המנחה. מנחת נסכים של בהמה: .21 ועשרון סלת אחד. לכבש זה שהוא אחד יביא עשרון אחד לנסכיו: ולג שמן. לתת ממנו על הבהונות ושמן של נסכי המנחה לא הוזקק הכתוב לפרש: .23 ביום השמיני לטהרתו. שמיני לצפרים ולהזאת עץ ארז ואזוב ושני תולעת: .28 כ״על מקום דם האשם. כ)אפילו נתקנח הדם למד שאין הדם גורם אלא המקום גורם: .34 ונתתי נגע צרעת. כא)ב׳בשורה כ״היא להם שהנגעים באים עליהם כב)לפי שהטמינו אמוריים מטמוניות של זהב בקירות בתיהם כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר ועל ידי הנגע נותץ הבית ומוצאן:

כנגע

ד)עכקין ע״ז ג׳: ה)עכקין ע״ז: ו)לקוט נסס פסיקתא וכ׳ מלעזא הקליר ביולר לפסח שכח: ז)ע׳ מ״כ קוטא ע״ז ג׳: ח)עכקין ע״ז ה׳: ט)ע׳ מ״כ: י)קוטא ע״ז: יא)נמחות ע״ז: יב)סס ל״מ: יג)מ״כ קוטא ח׳ כליס ג׳ ל׳: יד)נמחות ס״ב: טו)סס ס״מ: יז)מ״כ: יח)ע׳ מ״כ זמחים ס״ט: יט)מ״כ: כ)ע׳ מ״כ פ׳ ג׳: כא)ס״מ הוכיות י׳: כב)ויקנח נגה:

יד א׳פעיט. לסון קל היולא בחסלי: ב׳יניח קינון פעיט. שהעכיס לוענקין בכל שעה (ע״ג יפעיה ח׳ י״ט כעופות הללו שמפטפטין בקולם וכו׳): ג׳לחבל—לשלשתן כ׳ כיעיון: ד׳לסון של זהורית. לשון סרוק ומסוך כמין לסון ולצוע לחוש *יומא ל״ט: ה׳בתגלחת לחשוכה לא כתב כלל ופרט אלא את כל שעלו שתם השטעה כל גופו זקוקותיו ושוקיו ובית השתי שיהא כל גופו חלק כדלעת ובתגלחת שנייה כתוב בכלל ופרט השטעה עקום כיוצא שער שיהא שם קיבוץ שער הרבה לשעותיו ושוקיו שהיו עכוסים ונראה לשעיטי בית השתי: ו׳ת״ל קדש קדשים הוא ואת השו יזכוק וכו׳ (צפ׳ לו כתיב בשסס ודרשו בת״כ) לרבות את כל השמנות ושסס שלוכע שיהא לנין ניתן לשעה: ז׳גזר השמעני. כי״ון: ח׳ע׳ ת״ס׳ י״ע נגעים פ׳ י״ל שעה ע׳: ט׳לי ופותרין טיכוס. כי״ס: ׳לוועיס עכוסים. כי״כ: לוועיס לו׳. כי״כ: א׳על סס השסס. על עקוס סס השסס. כי״ק: על סס השסס. להקריס השסס לשעה לעכב. כי״כ: על עקוס—הנקוס גוכס לו׳ כ״י: ב׳בשכה היה לסס. שהכתוב ועשהן לעתיד להיות לע״ע שהבר לע הוה: ג׳בשוכה עוכה ס״ה. כיס״כ ל״ה:

---

[1] tendron (קנלהבעל):

35. כנגע נראה לי בבית. כג) שאפילו הוא חכם ויודע שהוא נגע ודאי לא יפסוק דבר ברור לומר נגע נראה לי אלא כנגע נראה לי: 36. בטרם יבא הכהן וגו'. שכל זמן שאין כהן נזקק לו אין שם תורת טומאה: ולא ישמא כל אשר בבית. שאם לא יפנהו ויבא הכהן ויראה הנגע נזקק להסגר וכל מה שבתוכו ישמא כד) ועל מה חסה תורה אם על כלי שטף [ד] ישבילם וישהרו ואם על אוכלין ומשקין יאכלם בימי טומאתו הא לא חסה תורה אלא על כלי חרס שאין להם טהרה במקוה: 37. שקערורת. כה) [טו] שוקעות במראיהן: 40. והלצו את האבנים. כתרגומו וישלפון, ישלם משם כמו כו) והלצה נעלו לשון הסרה: אל מקום טמא. כז) מקום שאין טהרות משתמשות שם, למדך הכתוב שהאבנים הללו משמאות מקומן בעודן בו [טו]: 41. יקצע. רדוי"ר [1] בלעז ובלישון משנה יש הרבה: מבית. כח) מבפנים: סביב. סביבות הנגע, בת"כ נדרש כן שיקלוף [ה] הטיח שסביב אבני הנגע: הקצו. לשון קצה אשר קצעו [ה] בקצות הנגע סביב: 43. הקצות. לשון העשות וכן הטוח, אכל הלץ את האבנים מוסב הלשון אל האדם שחלצן והוא משקל לשון כבד כמו כפר דבר: ואם ישוב הנגע וגו'. כט) יכול חזר בו ביום יהא טמא ת"ל ושב הכהן ואם ישוב מה שיבה האמור להלן לסוף שבוע אף שיבה האמורה כאן בסוף שבוע: 44. ובא הכהן וראה והנה פשה. ל) יכול לא יהא החזר טמא אלא אם כן פשה נאמר צרעת ממארת בבתים ונאמר צרעת ממארת בבגדים מה להלן טמא את החזר אע"פ שאינו פושה אף כאן טמא את החזר אע"פ שאינו פושה אם כן מה ת"ל והנה פשה? אין כאן מקומו של מקרא זה אלא ונתץ את הבית היה לו לכתוב אחר ואם ישוב הנגע וראה והנה פשה הא לא בא ללמד אלא על נגע העומד בעיניו בשבוע ראשון ובא בסוף שבוע שני ומצאו שפשה שלא פירש בו הכתוב למעלה כלום בעומד בעיניו בשבוע ראשון ולמדך כאן בפשיון זה שאינו מדבר אלא בעומד בראשון ופשה בשני ומה יעשה לו יכול יתצנו כמו ששמך לו ונתץ את הבית ת"ל ושב הכהן ובא הכהן [טז] גלמד בואה משיבה מה שיבה חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע אף בואה חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע [ב] ואם חזר נותץ, לא חזר טהור. ומנין שאם עמד בזה ובזה חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע תלמוד לומר [כא] ואם בא יבא במה הכתוב מדבר אם בפושה בראשון

כג) נגעים פ' י"ג מ"כ: כד) ע' שם: כה) מ"כ: כו) דנגעים כ"ה: כז) ע' מ"כ: כח) ע' מ"כ: כט) מ"כ:

[ד] כלי שמק. כל שלא כלים שלימים כלי חכם מיקרו כלי שמף על שם שים לפס שהכה במקוה * חולין כ"ה: [טו] שוקעין מרלימי. כי"ס: שוקעין מכלותיו. כי"רוו לע"ל: [טו] כ"ל שסמקום שסס מונחים עליו טוח בעלמו ניתר ונעשי שסמבנים שכלו ומעולין מקום כרין הלס מלוכע (ניכה לכלך): [ה] סיקלוף הקיר שמביא. כים"ר: [ה] בקלוע. נוסף שלפוסים בשבוע: [טו] ומב שכהן ומב שכהן. בת"כ שמייס בנגעי בתים בשבוע שב שכנר לשמן כתיב ומב שכהן ביום ומב שכהן ומב שכהן. בת"כ שמייס בנגעי בתים בשבוע שב שכנר לשמן כתיב ומב שכהן ביום ומב שכהן ומב שכהן בקיכות שביע וכתיב בתריס וחלנו לת שמבנים ולת שבית יקליע מנית יקלף עפר שבית שביב שקיר ועפר שמר יקח ועפ לת שבית וכתיב ומס יבוב שנגע ובבא בבית וגו' ונתץ לת שבית ותניל ובבא יכול לא יהא טמא על שיחזור ויפשה ת"ל לרעת ונעלרת ונעלרת שמורה בב"ם מה לרעת ממלרת שמורה בנגדים טימא לת שמוזר מעפ"י שלינו פושה לף לרעת ונעלרת שמורה בבתים טימא לת שמוזר מעפ"י שלינו פושה יכול מזר ובבא בו ביום יהא טמא כאהר ומס יבוב שנגע ובבא בבית שבוע מכר שבית שבוב שמורה להכן בבוף שבוע לת שבוב שמורה כאן בבוף שבוע למדנו שבוע למכר שבוע מכר שמלישה וקושה ועושה מס מזר שנגע ומס לא מזר ועשהו לין לי אלא חולץ וקושה וטח ונותן שבוע אלא בפושה בשבוע שב שנגע לשמן ענין לנגע שבועל בראשון אלא פשה ובשני לא מלץ ולא קלף ולא טח ושמתין שבוע שני ופשה בשבוע שני ענין שהוא חולץ וקושה וטח ונותן לו שבוע ולינו עושה עיד ת"ל ובא שכהן ובשה פשה וגו' ולף על גב לשלי קלף בתריס לשם יבוב שנגע כתיב * לשמעת לנגע שמוזר ולף ע"פ שלא פשה ולשלי ובא שכהן ולשה פשה מלשלי נשמעות ונלמדין מתיכה לנגע שמוזר ולף ע"פ שלא פשה ולשלי ובא שכהן ולשה פשה לשמעת לנגע פשיון מוקמינן לה בנגע שעמד בראשון ופשה בשני ולף על גב לכתב מתיכה מתריס יליף בגזירה שוה נאמר כאן בשיון בשני ובא שכהן ונאמר בשה בראשון ובא שכהן ביא שיבה ביא שיבה כלומר זו כזה עם לכאן חולץ וקושה וטח ונותן לו שבוע לף כאן חולץ וקושה וטח ונותן לו שבוע ומס מזר שבוב שני מתיכה לאמת לף על גב לאו שיבה ביא כיון שביבה ובילה מילתא ביא לתכוייסו שמעת שבא מביתו לבית שמגוע לייקין גזירה שוה וניכייסו * עיבוזין ל"ח: [ב] ומתס פשיון לא מלינו אלא

[1] radere (תקלקלתנן):

בראשון הרי כבר אמור אם בפושה בשני הרי כבר אמור הא אינו אומר[כא] ואם בא יבא אלא את שבא בסוף שבוע ראשון ובא בסוף שבוע שני וראה והנה לא פשה. זה העומד מה יעשה לו יכול יפטר וילך כמו שכתוב כאן וטהר את הבית ת״ל כי נרפא הנגע לא טהרתי אלא הרפוי מה יעשה לו ביאה אמורה למעלה וביאה אמורה למטה מה בעליונה חולין וקוצה וטח ונותן לו שבוע דגמר לה זה שיבה זה ביאה אף בתחתונה כן וכו׳ כדאיתא בתורת כהנים, גמרו של דבר אין נתיצה אלא בנגע החוזר אחר חליצה וקיצוע וטיחה ואין החוזר צריך פשיון. וסדר המקראות כך הוא. ואם ישוב, ונתץ, והבא אל הבית, והאוכל בבית, ובא הכהן וראה והנה פשה, ודבר הכתוב בעומד בראשון שנותן לו שבוע שני להסגרו ובסוף שבוע שני להסגרו בא וראהו שפשה ומה יעשה לו חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע, חזר נותץ, לא חזר טעון צפרים שאין בנגעים יותר משלשה שבועות[כב]: 46. כל ימי הסגיר אתו. לה)ולא ימים שקלף את נגעו יכול שאני מוציא המוחלט שקלף את נגעו ת״ל כל ימי: יטמא עד הערב. לג)מלמד שאין מטמא בגדים יכול אפילו שהה בכדי אכילת פרס ת״ל והאוכל בבית יכבס את בגדיו אין לי אלא אוכל, שוכב מנין ת״ל והשוכב, אין לי אלא אוכל ושוכב[כג] לא אוכל ולא ושוכב מנין ת״ל יכבס יכבס ריבה. אם כן למה נאמר אוכל ושוכב ליתן שיעור לשוכב כדי אכילת פרס[כד]: 48. ואם בא יבא. לג)לסוף שבוע שני: וראה והנה לא פשה. מקרא זה בא ללמד בעומד בעיניו בראשון ובשני ומה יעשה לו יכול יטהרנו כמשמעו של מקרא וטהר הכהן את הבית ת״ל כי נרפא הנגע, לא טהרתי אלא את הרפוי ואין רפוי אלא הבית שהוקצה והוטח ולא חזר הנגע אבל זה טעון חליצה וקיצוי וטיחה ושבוע שלישי[כה] וכן המקרא נדרש ואם בא יבא בשני וראה והנה לא פשה יטהנו ואין טיחה בלא חלוץ וקצוי ואחרי הטוח את הבית וטהר הכהן את הבית אם לא חזר לסוף השבוע כי נרפא הנגע ואם חזר כבר פירש על החוזר שטעון נתיצה: 57. להורת ביום הטמא. לז)איזה יום מטהרו ואיזה יום מטמאו:

טן 2. כי יהיה זב. מ)יכול זב מכל מקום יהא טמא ת״ל מבשרו ולא כל בשרו. אחר שהלך הכתוב בין בשר לבשר זכיתי לדין טמא בזב וטמא בזבה מה זבה ממקום שהיא מטמאה טומאה קלה נדה מטמאה טומאה חמורה זיבה אף הזב ממקום שמטמא טומאה קלה קרי מטמא טומאה חמורה זיבה: זובו טמא. ג)למד על הטפה שהיא מטמאה. ג)זב דומה למי בצק של שעורין[א] ודחוי[ב] ודומה ללובן ביצה המורת, שכבת זרע קשור כלובן ביצה שאינה מורת: 3. רר. לשון ד)ריר[ג] ישב את בשרו את זובו, [ד]כמו ריר שיוצא צלול: או החתים. שיוצא עב וסותם את פי האמה ונסתם בשרו מטפת זובו זהו פישוטו, ומדרשו ה)מנה הכתוב הראשון ראיות שתים וקראו טמא שנאמר זב מבשרו זובו טמא הוא ומנה הכתוב השני ראיות שלש וקראו טמא שנאמר טמאתו בזובו רר בשרו את זובו או החתים בשרו מזובו טמאתו היא הא כיצד שתים לטומאה והשלישית מזקיקתו לקרבן[ה]: 4. כל המשכב. ו)הראוי למשכב יכול אפילו מיוחד למלאכה אחרת ת״ל אשר ישכב, אשר שכב לא נאמר אלא אשר ישכב המיוחד תמיד לכך, יצא זה

לה) מ״כ: לב) מ״כ: לג) מ״כ: לד) ע׳ מ״כ:

טן מ) מ״כ: ג) מ״כ נדה נ׳: ג) נדה ל״ט ב׳: ד) מיוז ו׳: ה) נדה מ״ב מגילה מ׳: ו) ע׳ מ״כ שבת כ״ט:

שבוע שבוע בכל הנגעים בלשם בבתים ובבגדים ושם וכו׳. כיע״ק: [כא] בת״כ ״ובא ושם בא יבא״: סוף מוסף ״ובא״ בפעם שניים וקיים הכלשון ע״ש: [כב] בכ״י נכתב פה לאחר ונלת ״שבועות״ וגם שכתוב למטן ״ושם בא יבא״ על סוף הפסוק ״שבעת ימים״ ושלכ״ש ונתמיל ד״ח ״כל ימי הסגיר לותו״ לקמן על סוף הפסוק וכך הוא בכלל גם בת״כ: [כג] בת״כ ״לוכל ולא שוכב שוכב ולא לוכל ענין ת״ל וכבס בגדיו ורחץ וכו״: [כד] לאכילת פרס. הלי ככר שמיענו זו מכוונם את הענינו שהוא כולו ומזון שתי סעודות ומליו מזון סעודה אחת * בהכות ג״ל (וע״ב * עירובין ד׳): [כה] ולאחרי הטוח את הבית שם לא חזר הנגע ועיכו הכהן את הבית כי נרפא הנגע וכן הנקבל וכו׳. כיעק״ב ו״ל:

טן [א] ולחוי. כי״ס: [ב] דייסא. כלוזר מתמקנק (תרגום ויקהלם ויתמקמק) ונפסד ולישן קשור: מוזכת. שליכא מפלת תמת תכגולת: [ג] שזב מנסרו. כיס״ק: שכב בשרו. כן״ו: שזב ונסרו זב לגול כמו כיל. סמ״ג: [ד] כל. כעין כיל שהוא לא כמו ויורד כיכו על (ל״ל מל) זקנו *כלה כ״ל: [ה] שהשלישית עושהו זב גמור ולישנו

ס ועי׳ ביאור ר״ש, קפאים אך עי״ז ב״ה קרס וכו׳
ג ועי׳ רש״י שאולאי כ״ו, ג׳

זה שאומרין לו עמור ונעשה מלאכתנו: אשר ישב'. יָשַׁב לא נאמר אלא אשר יֵשֵׁב עליו הזב במיוחד תמיד לכך: .5 ואיש אשר יגע במשכבו. ז)לימד על המשכב שחמור מן המגע שזה נעשה אב הטומאה לטמא אדם לטמא בגדים והמגע שאינו משכב אינו אלא ולד הטומאה ואינו מטמא אלא אוכלין ומשקין: .6 והישב על הכלי. ח)אפילו לא נגע אפילו עשרה כלים זה על זה כולן מטמאין משום מושב וכן במשכב: .8 וכי ירק הזב בטהור'. ט)ונגע בו או נשאו שהרוק מטמא במשא: .9 וכל המרכב. ׳אף על פי שלא ישב עליו י)כגון התפוס של ׳סרגא שקורין ארצו"ן' ׳ טמא משום מרכב והאוכף שקורין 'סל'ויש' ׳ טמא ׳׳ טומאת מושב: .10 וכל הנגע בכל אשר יהיה תחתיו. יא)של זב. בא ולימד על המרכב שיהא הנוגע בו טמא ואין טעון כבוס בגדים והוא חומר במשכב מכמרכב: והנושא אותם. יב)את כל האמור בענין הזב זובו ורוקו ושכבת זרעו ומימי רגליו ׳׳והמשכב והמרכב משאן מטמא אדם לטמא בגדים: .11 וידיו לא שטף במים. יג)בעוד שלא שבל מטומאתו ואפילו פסק מזובו וספר שבעה ומחוסר טבילה מטמא בכל טומאותיו וזה שהוציא הכתוב טבילת גופו של זב בלשון שטיפת ידים ללמדך שאין בית הסתרים טעון ביאת מים אלא אבר הגליו כמו הידים: .12 וכלי חרש אשר יגע בו הזב. יכול אפילו נגע בו מאחוריו ׳׳וכו', כראיתא בתורת כהנים עד מגעו שהוא ׳׳ כבולו הוי אומר זה הסיטו: .13 וכי יטהר. יד)׳׳ בשיפסוק: שבעת ימים לטהרתו. טו)שבעת ימים טהורים מטומאת זיבה שלא יראה זוב, וכולן רצופין: .18 ורחצו במים. טז)׳׳ גזרת מלך היא שתטמא האשה בביאה ואין הטעם משום נוגע בשכבת זרע שהרי מגע בית הסתרים הוא: .19 כי תהיה זבה. יז)יכול מאהד מכל איבריה תלמוד לומר יח)והיא גלתה את מקור דמיה, אין דם מטמא אלא הבא מן המקור: דם יהיה זבה בבשרה. יט)אין זובה קרוי זוב לטמא אלא אם כן הוא אדום: בנדתה. כמו כ)ומתבל ינידוהו, שהיא מנודה ממגע כל אדם: תהיה בנדתה. כא)אפילו לא ראתה אלא ראיה ראשונה: .23 ואם על המשכב הוא. כב)השוכב או היושב על משכבה או על מושבה אפילו לא נגע בה אף הוא בדת טומאה האמורה במקרא העליון שטעון כבוס בגדים: על הכלי. כג)לרבות את המרכב: בנגעו בו יטמא. כד)ואינו טעון כבוס בגדים שהמרכב אין מגעו מטמא אדם לטמא בגדים׳׳׳: .24 ותהי נדתה עליו. כה)יכול יעלה לרגלה ״שאם בא עליה בחמישי לנדתה לא יטמא אלא שלישה ימים כמותה תלמוד לומר ושמא שבעת ימים ומה תלמוד לומר ותהי נדתה עליו מה היא מטמאה אדם

ז)מ״כ: ח)ע׳ כלה כ״ה ג׳: י)עיכובין כ״ז: יח)ע׳ מ״כ: יג)ע׳ מ״כ: יד)ע׳ מ״כ: טו)ע׳ מ״כ: יז)ע׳ מ״כ: יח)ויקהל כ׳: יט)ע׳ כלה י״ט: כ)תוס׳ י״ט: כא)מ״כ: כב)מ״כ ב׳: כג)מ״כ: כד)כליס ע׳ כ״ג: כה)מ״כ כלה ל״ג:

לריך לחיות לרבע לו קמע. כ״ס: ׳ת״ל אסר יסב. מלמד כתיב גבי מסבב אסר סבב וגבי מוסב אסר יסב וכתיב יסבב יסב ממע סיסבב עליו תמיל יוסב עליו תמיד בעיוסד ליסיבם ולסביבם וגבי מסבב נמי דכיס כיס סתם הכי: ׳ם״ת תכתי. ממה מכיבויל דבי״ת סבסיבול ומגע לטמא בגדים מעיסור: ח תפוס לסוכף לסרי״ן׳ בלטן סבסבוכב תופס בלוסו עץ סבקבלת סרכן ולסכי מטמא מוסס מרכב: ט מטס של סרגים דומבת כלים פ׳ כ״ל ומסנה ג׳: ׳סקורין סל״ל׳ ׳. כ״ר ד״ל: לשוי״ם. כי״ם ד״ל: ״ ומוסס מוסב. כ״ר: ״ המרכב והמוסב סיסא ומסלן. כיעם״כ: ״ת״ל אסר יגע בו ולסלן סוא לומר אסר תבוסל בו מס בו לסמור לסלן מסויכו לף כלן מסויכו. מסאר שלמדנו שלין מעונים לומר אלא מסויכו מס ת״ל אסר יגע בו ומגע מסוא כבולו סוי לומר זס הכיטו: ״ ס׳ הזכרון גרס בכלו (בבי״ת): ט לכשיפסוק מזובו מין לריך לבבוד קולס בפיכס אלא מסיפסק סיומס * מגילס ס׳: ט מס בא זס לללמדנו. סא מסוס טבילס דיכים לא מיבעיך דסא כתיב לעיל ומיס כי תלא ממנו שכבת זרע ומס ללמד עליס שלריכס טבילס מס נגע בשכב ומבמון בשכבת זרע בסיומס ממנו שרי כבר לומר למעט בשרבת לומר לו מיס אסר תלא וגו' ומאי לקמן בשיבקין ומין לטוגע בשכבת זרע ת״ל לו מיס אלמא מיניס נפקא לן: אלא. בא ללמדנו שאפילו לא נגע בשכב ומבמון בקרי טומאס ומפני טיפת תשוים ומטולך לסמטיעו שטומאת לפי לא משמעינן לא סוס קיימא לן ומפני שסיא טומאת בית הסתרים ופיעה ומטומאס אלא ומפני שבגדי שכתוב סוא: ט לאבל ומשלו ממומאת אדם לטמא בגדים. דמז: ״ יעלה לכתיב כגון בא עליה בשאי שלא יבעול

ז) arçon (דעד זשטעלגען): $selle^2$ (זשטעל):

אדם וכלי חרס אף הוא מטמא אדם וכלי חרס: 25. ימים רבים. כו) יח שלשה ימים: בלא עת נדתה. כז) אחר שיצאו שבעת ימי נדתה: או כי תזוב. כז) את שלשת הימים הללו: על נדתה. כז) מופלג מנדתה יום אחד, זו היא זבה ומשפטה חרוץ בפרשה זו ולא כדת הנדה שזו טעונה ספירת שבעה נקיים וקרבן והנדה אינה טעונה ספירת נקיים אלא שבעת ימים תהיה בנדתה בין רואה בין שאינה רואה. ודרשו בפרשה זו י"א יום יש בין סוף נדה לתחלת נדה שכל שלשת רצופין שתראה באחד עשר יום הללו תהא זבה: 31. והזרתם. כח) אין נזירה אלא פרישה וכן כט) נזורו אחור וכן ל) נזיר אחיו: ולא ימתו בטמאתם. לא) הרי הכרת של מטמא מקדש קרוי מיתה: 32. זאת תורת הזב. לב) בעל ראייה אחת ומהו תורתו ואשר תצא ממנו שכבת זרע הדי הוא כבעל קרי טמא טומאת ערב: 33. והזב את זובו. לב) בעל שתי ראיות ובעל שלש ראיות שתורתן מפורשת למעלה:

חסלת פרשת מצרע.

אחרי מות.

טז 1. וידבר ה' אל משה אחרי מות שני בני אהרן וגו'. א) מה תלמוד לומר א היה רבי אלעזר בן עזריה מושלו משל לחולה שנכנס אצלו רופא אמר לו אל תאכל צונן ואל תשכב בטחב. בא אחר ואמר לו אל תאכל צונן ואל תשכב בטחב שלא תמות כדרך שמת פלוני, זה זרזו יותר מן הראשון לכך נאמר אחרי מות שני בני אהרן: 2. ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא. ב) שלא ימות כדרך שמתו בניו: ולא ימות. ב) שאם בא הוא מת: כי בענן אראה. כי תמיד אני נראה שם עם עמוד ענני ולפי שגלוי שכינתי שם יזהר שלא ירגיל לבא זהו פשוטו. ומדרשו ג) ב לא יבא כי אם בענן הקטרת ביום הכפורים: 3. בזאת. ד) גמטריא שלו ארבע מאות ועשר רמז לבית ראשון: בזאת יבא אהרן וגומר. ה) ואף זו לא בכל עת כי אם ביום הכפורים כמו שמפורש בסוף הפרשה בחדש השביעי בעשור לחדש: 4. כתנת בד וגו'. ו) מגיד שאינו משמש לפנים בשמנה בגדים שהוא משמש בהן בחוץ שיש בהם זהב לפי שאין קטיגור נעשה סניגור אלא בארבעה ככהן הדיוט וכולן של בוץ: קדש ילבש. ז) שיהיו משל הקדש: יצנף. ג כתרגומו יהית ברישיה ח) יניח בראשו כמו ט) ותנח בגדו ואחתתיה: ורחץ במים. י) אותו היום טעון טבילה בכל חליפותיו. וחמש פעמים היה מחליף מעבודת פנים לעבודת חוץ ומחוץ לפנים ומשנה מבגדי זהב לבגדי לבן ומבגדי לבן לבגדי זהב ובכל חליפה טעון טבילה ושני קדושי ידים ורגלים מן הכיור: 6. את פר החטאת אשר לו. האמור למעלה יא) ולמדך כאן שמשלו הוא בא ולא משל צבור: וכפר בעדו ובעד ביתו. יב) מתודה עליו עונותיו ועונות ביתו: 8. ונתן אהרן על שני השעירים גרלות. יג) מעמיד אחד לימין ואחד לשמאל ונותן שתי ידיו בקלפי ונוטל גורל בימין וחברו בשמאל ונותן עליהם את שכתוב בו „לשם" הוא לשם ואת שכתוב בו „לעזאזל" משתלח לעזאזל: עזאזל. יד) הוא הר עז וקשה צוק גבוה שנאמר ארץ גזרה, חתוכה: 9. ועשהו חטאת. טו) כשמניח הגורל עליו קורא לו שם ואומר לה' חטאת: 10. יעמד חי. כמו יועמד חי על ידי אחרים ותרגומו יתקם כד חי. טז) מה תלמוד לומר לפי שנאמר לשלח אותו לעזאזל ואיני יודע שלוחו אם למיתה אם

כו) ת"כ: כז) ע' נדה ע"ג ומהרש"ל שם: כח) ת"כ ת"ל: כט) ישעיה א': ל) בראשית מ"ט: לא) ספרי פ' חקת פס' י"ג: לב) ת"כ:
טז א) ע' ת"כ: ב) ת"כ: ג) ע' ת"כ יומא כ"ג: ד) ויקרא רבה: ה) וע' ויקרא רבה פ' כ"א: ו) ר"ה כ"ו: ז) ת"כ: ח) וכן במחברת מנחם: ט) בראשית ל"ט: י) ת"כ יומא ל"א: יא) יומא ג' ב': יב) ת"כ יומא ל"ו ב': יג) יומא ל"ט: יד) יומא ס"ג ב': טו) ת"כ: טז) ת"כ:

בליל המחרת כמותה: שבעת ימים. ואפילו בא עליה בשביעי: יח ימים שנים רבים שלשה. כי"ס:
טז א מה ת"ל ויאמר ד' אל משה דבר בדיבור ראשון מה נאמר לו. כיס"ר ד"א וע"ג בת"כ: ב כי אם בענן של עשן הקטורת: ג ס' הזכרון גרס תרגומו (בלא כ"ף): ד חתוכה. כוק חתוך בזקיפה

אם לחיים לכך נאמר יעמד חי עמידתו חי עד שישתלח, מכאן ששלוחו למיתה: לכפר עליו. יז)"שיתודה עליו כדכתיב והתודה עליו וגומר: 11. וכפר בעדו וגו'. יח)וידוי שני עליו ועל אחיו הכהנים שהם כלם קרויים ביתו שנאמר יט)בית אהרן ברכו את ה' וגו' מכאן שהכהנים מתכפרין בו כ)וכל כפרתו אינה אלא על טומאת מקדש וקדשיו כמו שנאמר וכפר על הקדש מטמאות וגומר: 12. מעל המזבח. כא)החיצון: מלפני ה'. כב)מצד שלפני הפתח והוא צד מערבי: דקה. כג)מה תלמוד לומר דקה והלא כל הקטרת דקה היא שנאמר °כג)ושחקת ממנו הדק אלא שתהא דקה מן הדקה, שבערב יום הכפורים היה מחזירה למכתשת: 13. על האש. שבתוך המחתה: ולא ימות. כג)הא אם לא עשאה כתקנה חייב מיתה: 14. והזה באצבעו. כג)הזאה אחת במשמע: ולפני הכפרת יזה שבע. כג)הרי אחת למעלה ושבע למטה: 15. אשר לעם. כד)מה שהפר מכפר על הכהנים מכפר השעיר על ישראל והוא השעיר שעלה עליו הגורל לשם: כאשר עשה לדם הפר. אחת למעלה ושבע למטה: 16. מטמאת בני ישראל. כה)'על הנכנסין למקדש בטומאה ולא נודע להם בסוף שנאמר לכל חטאתם, וחטאת היא שוגג: ומפשעיהם. אף הנכנסין מזיד בטומאה: וכן יעשה לאהל מועד. כו)כשם שהזה משניהם בפנים אחת למעלה ושבע למטה כך מזה על הפרוכת מבחוץ משניהם אחת למעלה ושבע למטה: השכן אתם בתוך טמאתם. כו)אעפ"י שהם טמאים שכינה ביניהם: 18. אל המזבח אשר לפני ה'. כז)זה מזבח הזהב 'שהוא לפני ה' בהיכל ומה תלמוד לומר ויצא "לפי שהזה ההזאות על הפרכת ועמר מן המזבח ולפנים והזה ובמתנות המזבח הזקיקו לצאת מן המזבח ולחוץ ויתחיל מקרן מזרחית צפונית: וכפר עליו. מה היא כפרתו ולקח מדם הפר ומדם השעיר כז)מעורבין זה לתוך זה: 19. והזה עליו מן הדם. אחר שנתן מתנות באצבעו על קרנותיו מזה שבע הזאות °על גבו: וטהרו. כח)מטה שעבר: וקדשו. כח)לעתיד לבא: 21. איש עתי. כט)המוכן לכך מיום אתמול: 23. ובא אהרן אל אהל מועד. ל)'אמרו רבותינו שאין זה מקומו של מקרא זה ונתנו טעם לדבריהם במסכת יומא(לא) ואמרו כל הפרשה כולה נאמרה על הסדר חוץ מביאה זו שהיא אחר עשיית עולתו ועולת העם והקטרת אמורי פר ושעיר שנעשים בחוץ בבגדי זהב וטובל ומקדש ופושטן ולובש בגדי לבן ובא אל אהל מועד להוציא את הכף ואת המחתה שהקטיר בה הקטרת לפני ולפנים: ופשט את בגדי הבד. אחר שהוציאה ולובש בגדי זהב לתמיד של בין הערבים. וזהו סדר העבודות: תמיד של שחר בבגדי זהב ועבודת פר ושעיר הפנימים וקטרת של מחתה בבגדי לבן, ואילו ואילו העם ומקצת המוספין בבגדי זהב, והוצאת כף ומחתה בבגדי לבן, ושירי המוספין ותמיד של בין הערבים וקטרת ההיכל שעל מזבח הפנימי

בבגדי

יז) ע' יומא מ' ג': יח)מ"כ שבועות י"ד: יט)מהלים קל"ג: כ) מ"כ שבועות ז' ג': כא)יומא נ"ה ג': כב) מ"כ כריתות ו' ג': °כג)שמות ל': כג)מ"כ מ"ל נ"ג: כד) יומא מ"ל שבועות ג': כה)ע' שבועות ז' ג': כו)מ"כ יומא נ"ו ג': כז) ע' מ"כ יומא כ"ח ג': כח) מ"כ יומא ס"ו ג': ל)מ"כ יומא ס"ו ג': לא) ק"ח ג':

ולא יעופע כל כך: סיפא עז וקשה. ליל לשון קשה: ועניין שבלוק. סכ זקוף: מ"ל גזכה. מתוכה: "לכפר עליו בכפרה המועלת עליו בתוך ולאך טוילוי: 'לכל חטאתם. סלאויס לבא לכלל חטאת ילתם שאין בה ידיעה בתחילה שאינה בא לכלל חטאת עוד לעולם: 'לאלו ומזה המילון לאו לפני ל' סוא: "עם מ"ל סיה לו לכתוב וכפר על ומזה אשר לפני ל' עם מ"ל וילא מ"כ נחמיה לפי שעניני בפר כהן ומשיח ופר העלם שבכהן עומד מוץ למזבח שהוא מזה הזאות שבעל הפרכת ולינו עומד בין המזבח לפרכת כדקתני בתך לילך בדייתא לקמן מ"ל וילא לל המזבח למדנו שבעל עכשיו סיה עומד בפנים מן המזבח תניא לילך גבי פר כהן ומשיח לפני ל' עם מ"ל לכתוב ונתן הכהן מן הדם על קרנות מזבח קטורת שבמים יודע אני שהוא לפני ל' עם מ"ל לפני ל' ומזבח לפני ל' ולין כהן לפני ל' המזבח ומפטיק בין הכהן לפרכת בשעת מתן הקרנות וכשהזה על הפרכת בחותו מעומד עלמו סיה שהרי לא נאמרה בילאה בינתים למדנו שהיה עומד מוץ למזבח ומזה ות"ת ולא לא כתיב אשר לפני לאל לפני ל' ולילא לעיין דאתיא קלי וכהן לפני ל' לי לאשר לומר כן שהרי בפר הנעלם נאמר לאשר לפני ל' על הרוך למזבח קלי ועבודות שניהן סיה שוה: °על גבו. כיפ"ר: ושבע לאהן לל לאהל מועד. נאמר לאר שנאמר הקטרה ומתן למיים בר ושעיר: למה הוא בא. לל הסיכל הרי נאמר עבודתו לף בעקבא זה לא פיכם מה יעשה לשם: לילו בא לאא לסוליא לף ומתחה. שהניח בין

בבגדי זהב. וסדר המקראות לפי העבודות כך הוא: ושלח את השעיר במדבר, ורחץ את בשרו במים וגו' ויצא ועשה את עולתו וגו' ואת חלב החטאת וגו' וכל הפרשה עד ואחרי כן יבוא אל המחנה ואחר כך ובא אהרן: והניחם שם. ל)מלמד שטעונין גניזה ולא ישתמש באותן ד' בגדים ליום הכפורים אחר: .24 ורחץ את בשרו וגו'. לג)למעלה למדנו מורחץ את בשרו ולבשם שכשהוא משנה מבגדי זהב לבגדי לבן טעון טבילה (יא שבאותה טבילה פשט בגדי זהב שעבד בהן עבודת תמיד של שחר ולובש בגדי לבן לעבודת היום) וכאן למדנו שכשהוא משנה מבגדי לבן לבגדי זהב טעון טבילה: במקום קדוש. לד)המקודש בקדושת עזרה [ב]והיא היתה בגג בית הפרוה וכן ארבע טבילות הבאות חובה ליום אבל הראשונה היתה [ג]בחול: ולבש את בגדיו. שמנה בגדים שהוא עובד בהן כל ימות השנה: ויצא. מן ההיכל אל החצר שמזבח העולה שם: ועשה את עלתו. לה)איל לעולה האמור למעלה(לו): ואת עלת העם. ואיל אחד לעולה האמור למעלה ומאת עדת בני ישראל וגומר: .25 ואת חלב החטאת. אמורי פר ושעיר: יקטיר המזבחה. על מזבח החיצון דאילו בפנימי כתיב לז)לא תעלו עליו קטרת זרה ועולה ומנחה: .27 אשר הובא את דמם. להיכל ולפני ולפנים: .32 וכפר הכהן אשר ימשח וגו'. לח)כפרה זו של יום הכפורים אינה כשרה אלא בכהן גדול לט)לפי שנאמרה כל הפרשה באהרן הוצרך לומר בכהן גדול הבא אחריו שיהא כמותו: ואשר ימלא את ידו. לט)אין לי אלא המשוח בשמן המשחה מרובה בגדים מנין ת"ל ואשר ימלא את ידו וגומר מ)והם כל הכהנים גדולים שעמדו מיאשיהו ואילך שבימיו ננזה צלוחית של שמן המשחה: לכהן תחת אביו. מא)ללמד שאם בנו ממלא את מקומו הוא קודם לכל אדם: .34 ויעש כאשר צוה וגו'. כשהגיע יום הכפורים עישה כסדר הזה מא)ולהגיד שבחו של אהרן שלא היה לובשן לגדולתו אלא

כמקים גזירת המלך:

יך .3 אשר ישחט שור או כשב. ה)במוקדשין הכתוב מדבר שנאמר להקריב קרבן: במחנה.

ג)חוץ לעזרה: .4 דם יחשב. כשופך דם האדם שמתחייב בנפשו: [א]דם שפך. ד)לרבות את הזורק דמים בחוץ: .5 אשר הם זבחים. ו)אשר הם רגילים לזבוח: .7 לשעירים. ה)לשדים כמו ו)ושעירים ירקדו שם: .8 אשר יעלה עלה. ז)לחייב על המקטיר איברים בחוץ [ב]כשוחט בחוץ שאם שחט אחד והעלה הביאו שניהם חייבין: .9 ונכרת. זרעו נכרת[ויומו נכרתין: .10 כל

דם

לב) ת"כ יומא י"ב ג': לג) יומא ל"ג: לד) ת"כ יומא ל"ח: לה) ע' יומא ע' ג': לו) ספוק ג': לז) זבחים ל': לח) זבחים ע"ב: לט) ת"כ יומא י"ב ג': מ) כוריות י"ב: מא) ת"כ:
יך ה) ע' ת"כ ע"ב חולין י"ז: ג) ע' ת"כ זבחים ק"ז ג': ד) קנהד' ל"ד זבחים ק"ז ג': ה) ע' זבחים ק"ו ג': ו) ישעיה י"ג: ז) ע' ת"כ זבחים ק"ע:

הכתוב כלמטה ומתן לה הקבורת על הפסח וגו': שכל הפרשה נאמרה. המקבלות על מלך העבודות המתקבלות בפלטין בפסקה כך כלל עבודתן תון ונמקבל זה שכתב כולמלת כך ונמתם עם עבודת הפנימיות ולא הפסיק עבודות לילו ואיל העם ויפים לו לכתוב בתמילה וילא ועשה את עולתו וגו' ומת"כ ובא מבן לכוגיל כך ונמתם ומת"כ ועשה את הבגדי הבד וכפיתם שם ומץ את בשרו במים ולבשם את בגדיו שבעם של כל הפעם ועשה סעוסקין ותעיר של בין הערבים: ואחי עיעוע. למיך להפסיק בתילו ואיל העם בין עבודת היום להוולמת כך ונמתם: למה לי מקלת געיבי. שלכה לעשה עפיבי: כ' עבילות. דו ביום: ואחי כפילכן. של עבודות כתיב נקבל זה: לא עשכחת בהן חלה ג' עבילות. אחת לתעיר של שחר ומחת ביגו ובין עבודת היום כולם עם הולמת כך ונמתם ומחת בין הולמת כך ונמתם לאילו ואיל העם ועשה סעוסקין ותעיר של בין הערבים למיך למפסיק אילו ואיל העם בין עבודת היום להוולמת כך ונמתם והולמתן תפסיק בין אילו ואיל העם לתעיר של בין הערבים הרי מנם תעיר של שחר בגבולי זכ עבודת היום בגבולי לבן אילו ואיל העם בגבולי זכ על סעזבח המילום הולמת כך ונמתם בגבולי לבן ועוסקין ותעיר של בין הערבים בגבולי זכ: [א]שלשתם—היום גי' כי"ב וכנ"י המקריב ל': [ב]על בית הפרוה. על גג לפכת בית הפרוה: חוץ מזו. הלפרונם שלינה בלום מוכח ליה"כ דכל כל יומא נמי ליתא לכל עבילות הכתות מוכח ליה"כ כתב בהן בעוקם קדוש בעניבא למקרי מות: [ג]בחול. כך הוא בכ"י ובל"י גם ת"כ וביומא שם לפל כ' הלפרונם היא בחיל: יך [א]דם יחשב דם שפך. לרבות את הזורק והלי קבל בשחוטי חוץ כתיב: [ב]הגי' גרם כשחוט בחוץ ע"ש וכך הגוסקת גם בכ"י ויש לקיים הגי' כאשר היא לפניהו גם לפניות המזבחי שלין כשוחט

ל' ע' תוס' ובאותב' ע"ז ד"ה אותה וכו'

דם. ח)לפי שנאמר בנפש יכפר ט)יכול לא יהא חייב אלא על דם המוקדשים ת"ל כל דם: ונתתי פני. פנאי שלי פונה אני מכל עסקי ועוסק בו: 11. כי נפש הבשר. של כל בריה בדם היא תלויה ולפיכך נתתיו לכפר על נפש האדם תבוא נפש ותכפר על הנפש: 12. כל נפש מכם. יא)להזהיר גדולים על הקטנים: 13. אשר יצוד. יב)אין לי אלא ציד אווזין ותרנגולין מנין ת"ל ציד מכל מקום' (אם כן למה נאמר אשר יצוד שלא יאכל בשר "אלא בהזמנה הזאת): אשר יאכל. פרט לטמאים': 14. דמו בנפשו הוא. דמו הוא לו במקום הנפש שהנפש תלויה בו: כי נפש כל בשר דמו הוא. הנפש היא הדם. דם ובשר לשון זכר, נפש לשון נקבה: 15. אשר תאכל נבלה וטרפה. בנבלת עוף טהור דבר הכתוב שאין לה טומאה אלא בשעה שנבלעת בבית הבליעה 'ולמדך כאן שטמאה" באכילתה וטרפה האמורה כאן לא נכתב אלא לדרוש וכן שנינו יג)יכול תהא נבלת עוף טמא מטמאה בבית הבליעה ת"ל טרפה מי שיש במינו טרפה יצא עוף טמא שאין במינו טרפה: 16. ונשא עונו. יד)אם יאכל קדש או יכנס למקדש חייב על טומאה זו ככל שאר טומאות: ובשרו לא ירחץ ונשא עונו.

טו)על רחיצת גופו ענוש כרת ועל כבוס בגדים במלקות:

יח 2. אני ה' אלהיכם. טז)אני הוא שאמרתי בסיני יז)אנכי ה' אלהיך וקבלתם עליכם מלכותי מעתה קבלו גזירותי. רבי אומר גלוי וידוע לפניו שסופן "לנתק בעריות "בימי עזרא לפיכך בא עליהם בגזרה אני ה' אלהיכם דעו מי גוזר עליכם, דיין ליפרע ונאמן לשלם שכר: 3. כמעשה ארץ מצרים. יז)מגיד שמעשיהם של מצריים ושל כנעניים מקולקלים מכל האומות ואותו מקום שישבו בו ישראל מקולקל מן הכל: אשר אני מביא אתכם שמה. מגיד שאותן עממין שכבשו ישראל מקולקלים מכולם: ובחקתיהם לא תלכו. יז)מה הניח הכתוב שלא אמר אלא אלו נמוסות שלהן דברים החקוקין להם כגון טרטיאות "ואצטדיאות, רבי מאיר אומר אלו דרכי האמורי ס)' שמנו חכמים: 4. את משפטי תעשו". ו)אלו דברים האמורים בתורה במשפט שאילו לא נאמרו היו כדאי לאמרן: ואת חקתי תשמרו. דברים שהן גזרת המלך ו)שיצר הרע משיב עליהם למה לנו לישמרן ואומות העולם משיבין עליהם כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז וטהרת מי חטאת, לכך נאמר אני ה' גזרתי עליכם אי אתה רשאי ליפטר: ללכת בהם. ז)אל תפטר מתוכם, שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלך ואלמד חכמת האומות: 5. ושמרתם את חקתי וגו'. ח)לרבות שאר דקדוקי הפרישה שלא פרט הכתוב בהם. דבר אחר ט)ליתן שמירה ועשייה לחוקים ושמירה ועשייה למשפטים לפי שלא נתן אלא עשייה למשפטים ושמירה לחוקים:

וחי

ח)כריתות ל' ב': ט)מ"כ: י)מ"כ: יא)מ"כ תוכן פ"ד: יב)ע' מ"כ זבחים פ"ע ב': יג)ע' מ"כ: יד)מ"כ: טו)מ"כ: **יח** א)ע' מ"כ פ"ג: ב)שמות כ': ג)ע' מ"כ: ד)ע' מ"כ פ' י"ג: ה)ע' תוספתא דמגח פ"ז ומגח פ"ז: ו)מ"כ יומא פ"ז ב': ז)מ"כ: ח)מ"כ ב' י"ג: ט)ע' מ"כ פ' י"ג:

בחוץ אלא כמו שמעט בחוץ בצ"ת כ"ל שאפילו שהמיעט שיש בחוץ שאפילו שכי בחוץ לפילו שכי שהקטיר גם כן מייב ולכך פיקש" שאם שחט לחד (בחוץ) ושעלה מביכו (בחוץ) שניסם מייבין כ"ל לפילו שהקטיר: ג"גם מ"ל כל לם. אין לי שיהא בכלת אלא לם קדשים שנאמר יולאה בו שמתכפר בו שלחוי לכפרה על שנזדמן להא כפרה כתיבא הכא ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר וכני הוא לכפר: לם מוקין ולם שתנית. לקדשים לחיים לחוין לכפרה ענין: ד לם—הזלת ל' כ"י: "אלא בשזנה הזאת. כאלו הוא לל שאיני מזומנת לו כלומר לא יאכל בשר תדיר אלא יעני: 'לטמאים שאין לריכין לכוי וכן עוף אי חיה טהורה שנתבללו בילו שעוף מלוכלת את העם לפי שאין בני אלילה. כיס"כ: 'ולמדך —בהכילתה ל' כ"ל: "ואינה עומאה בשגגה. גי' המ':

יח אליתק פיקוח כמו ליתק לעריות כלומר שנאסרים לאחרי העריות לנתק מן הטבע לבת לעריות (ע"ע שנסרת בתלמוד לת"כ): בימי עזרא" לאין כתובות בת"כ: גלילטדיין. מקום שנוהגין את האור: טרטיאות. פלטין וכל דבריהן בהסן נאסרין לשמוק ולללון *ע"ז י"ח ב': דדברי האמורי. ניקום הוא וכתיב ושמוקותיהם לא תלכו: "ואספני. משנע דבריה שניתנים ויהין נותן לעשותם: חוק. משנע שאינו הלא גזירת עלך כמו ויעשיה לחוק ויהם לותם יוסף לחוק: בשבת. יש סבא מפיק עליהן שנאמר להטעות את ישראל ולומר שבאותה היום לחת כי מה תועלת בכל הלא לכך נכתב בהן קל לכי ל' גזרתי עליכם: מ"ל לכי ל' לחוקותי קלי לעיניהו בליה לת מקותי משמרו לכי ל' מקקתיה

וחי בהם. י)לעולם הבא שאם תאמר בעולם הזה והלא סופו הוא מת: י)אני ה'. נאמן לשלם שכר: 6. יא)לא תקרבו. יא)להזהיר הנקבה כזכר לכך נאמר לשון רבים: אני ה'. נאמן לשלם שכר: 7. ערות אביך. יב)זו אשת אביך או אינו אלא כמשמעו נאמר כאן ערות אביך ונאמר להלן יג)ערות אביו גלה מה להלן אשת אביו אף כאן אשת אביו: וערות אמך. יד)להביא אמו שאינה אשת אביו: 8. ערות אשת אביך. יד)לרבות אחר מיתה: 9. בת אביך. אף בת אנוסה במשמע: מולדת בית או מולדת חוץ. טו)"בין שאומרים לו לאביך קיים את אמה ובין שאומרים לו הוצא את אמה כגון ממזרת או נתינה: 10. ערות בת בנך וגו'". טז)בבתו מאנוסתו הכתוב מדבר ובתו ובת בתו מאשתו אנו למדין מערות אשה ובתה שנאמר בהן לא תגלה בין שהיא ממנו ובין שהיא מאיש אחר: ערות בת בנך. קל וחומר לבתך אלא לפי שאין מהירין מן הדין' למדוה מגזירה שוה" במסכת יבמות יז): 11. ערות בת אשת אביך. יח)למד שאינו חייב[ב] על אחותו מִשְׁפָּחָה ונכרית לכך נאמר בת אשת אביך בראויה "לקידושין: 14. ערות אחי אביך לא תגלה. ומה היא ערותו אל אשתו לא תקרב: 15. אשת בנך. יט)לא אמרתי אלא בשיש לבנך אישות בה פרט לאנוסה ושפחה ונכרית: 17. ערות אשה ובת ה. כ)לא אסר הכתוב אלא על ידי נשואי הראשונה לכך נאמר לא תקח לשון קיחה וכן לעניין העונש כא)אשר יקח את אשה ואת אמה לשון קיחה אבל אנס אשה מותר לישא בתה: שארה הנה. קרובות זו לזו: זמה. "עצה כב)כתרגומו עצת חטאין שיצרך יוצעך לחטוא: 18. אל אחתה. כג)שתהין כאחת: לצרר. לשון צרה לעשות את זו צרה לזו: טו"בחייה. כד)למדך שאם גרשה לא ישא את אחותה כל זמן שהיא בחיים: 21. למלך. כה)ע"ז היא ששמה מולך וזו היא עבודתה שמוסר בנו לכומרים ועושין שתי מדורות גדולות טו"ומעבירין את הבן ברגליו בין שתי מדורות האש: לא תתן. כה)זו היא מסירתו לכומרים: להעביר למלך. כה)זו העברת האש: 23. תבל הוא. לשון קֶרֶשׁ וערוה ונאוף וכן כו)ואפי על תבליתם. דבר אחר תבל הוא לשון בלילה וערבוב זרע אדם וזרע בהמה: 28. ולא תקיא הארץ אתכם. כז)משל לבן מלך שהאבילוהו דבר מאוס שאין עומד במעיו אלא מקיאו כך ארץ ישראל אינה מקיימת עוברי עבירה, ותרגומו ולא תרוקן לשון ריקון מריקה עצמה מהם: 29. הנפשות העשת. כח)הזכר והנקבה במשמע: 30. ושמרתם את משמרת. כט)להזהיר בית דין על כך: ולא תטמאו בהם אני ה' אלהיכם. ל)הא אם הטמאו אני אלהיכם ואתם נפסלים מאחרי ומה הנאה יש לי בכם ואתם מתחייבים כלייה לכך נאמר אני ה' אלהיכם:

דבר

חסלת פרשת אחרי מות.

י)מ"כ: יח) ע' מ"כ: יט) קנהדרין ל"ד: יג) ויקרא כ': יד) קנהדרין ל"ד: טו) יבמות כ"ג: טז) ע' יבמות כ"ב ב': יז) קנ"ג: יח) יבמות כ"ג: יט) ע' מ"כ ב' קדושים ב' י"ג: כ) יבמות ל"ז: כא) ויקרא כ"ו: כב) נס ע"ז י"ז ב': כג) קידושין ל' ב': כד) יבמות מ' ג': כה) קנהדרין מ"ד: כו) יבמות י': כז) מ"כ קוף ג' קדושים: כח) ע' מ"כ: כט) מ"כ:

גזרתיס: [ו]לא—סכך ל' כיע"ו: [ו]עם לכלן בלישות סכתוב עדכר. דסל ריסא דקכל לים אכר יסכך לת אכא כלישו כתיב ומסמע בין אכא לאשו וכו' ומייב עליס עסוס אכא לא על לאמא אחר סיא דכוסס ועיעבה ולוקמא לריסא דקכל על כרכך כאכא לאשו אלישו לאמו: [ח]בין שכולכ עלוסס שלוסרים. ג' "ל: [ט]כלן כלוסרין. עכות את בך עלטוסתו לא תגלה סא את בנה עלים לאב לגלו לאסתך סיא ועיטו בנו עם כלוסרין בנו סוא וכן בתו סילכך גבי לאוסר נתי לאוסר סיא: [י]עם בריק. עק"ו אס עכ את לאשו שלא את אמו סזסיר עכ את לאשו ואמו לכ"ם: [יא]לאשיא סבא סנה לאיכורא. לאיל זעה זעה לבריסה דבאו עלסתו וכן את בתו וכא בנו ילפא מעכות אסה ובתה לא תגלה ובכי בתו עלסתו בכלל את אסתו אבל בתו ובת בנו עלסתו לא עלתעטת לכתב עכות אסה ולכון אילות דע"י קידושין עלטעט וגלי לקעלת בתה בתו ובת בנו עלסתו בהלי קבל עכות את בך זו את בתך וכבל לכון אילות לא כתיב ואכתי בתו לא כתיב בכל ויליפין בג"ם כתיב בכל בקבל לאלוקה כי עכותך סנה וכתיב בקבל לאכילת לאילות שלרה סנה עם בתה בתו כבת בתו לף כלן בתו כבת בתו: [יב]על את אביך עלסקה וכבית לפי שכ' לעגלה עולת מוץ שלוגרים לאשו הולא יכול לאילו עולת שפסה לכך נאמר את אסת אביך בבת בתו עולת בכתוי לאילות וקידושין. כילע"ו: [יג]בלאוים לאביך לקידושין. כ"ם: [יד]זעה. ומעכר עלת מעלין. עלת מכנוס של זעה ומעלין היל תוספת התכנוס ופסק שעלה זו לעם היל של מעל וכו': [טו]בחייה—בחייס ל' כיע"ו: [טז]שוכת לבניס גבוסס לבנה על גב לבנה ושלם עכלן

ע' ר"ש, ירמ' ג' ל"ו

יט .2 דבר אל כל עדת בני ישראל. א)מלמד שנאמרה פרשה זו בהקהל מפני שרוב גופי תורה תלויין בה: קדשים תהיו. ב)הוו פרושים מן הערות ומן העבירה ג)שכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה ג)[א]אשה זונה וחללה וגו' ג)[ב]אני ה' מקדשכם. ג)ולא יחלל זרעו, אני ה' מקדשו. [ג]קדושים יהיו, אשה זונה וחללה: .3 איש אמו ואביו תיראו. כל אחד מכם תיראו אביו ואמו זהו פשוטו. ומדרשו ד)אין לי אלא איש אשה מנין כשהוא אומר תיראו הרי כאן שנים אם כן למה נאמר איש שהאיש [ד]ספק בידו לעשות אבל אשה רשות אחרים עליה: אמו ואביו תיראו. ה)כאן הקדים אם לאב לפי שגלוי לפניו שהבן ירא את אביו יותר מאמו[ה] וכבוד הקדים אב לאם לפי שגלוי לפניו שהבן מכבד את אמו יותר מאביו מפני שמשדלתו [ו]בדברים: ואת שבתתי תשמרו. ו)סמך[ו] שבת למורא אב לומר אף על פי שהזהרתיך על מורא אב אם יאמר לך חלל את השבת אל תשמע לו וכן בשאר כל מצות: אני ה' אלהיכם. [ז]אתה ואביך חייבים בכבודי לפיכך לא תשמע לו לבטל את דברי. ז)איזהו מורא [ח]לא ישב במקומו ולא ידבר במקומו ולא יסתור את דבריו. ואיזהו כבוד מאכיל ומשקה מלביש ומנעיל מכנים ומוציא: .4 אל תפנו אל האלילם. ט)לעבדם. אלילים לשון אַל, כלא הוא חשוב: ואלהי מסכה. ט)תחילתן אלילים הם ואם אתה פוגה אחריהם סופך [ט]עושה אותם אלוהות: לא תעשו לכם. ט)לא תעשו לאחרים ולא אחרים לכם, ואם תאמר לא תעשו לעצמכם אבל אחרים עושין לכם הרי כבר י)נאמר לא יהיה לך, לא שלך ולא של אחרים: .5 וכי תזבחו וגו'. יא)לא נאמרה פרשה זו אלא ללמד שלא תהא זביחתן אלא על מנת ליאכל בתוך הזמן הזה שאם לקבוע להם זמן אכילה הרי כבר נאמר יג)ואם נדר או נדבה זבח קרבנו וגומר: לרצנכם תזבחהו. תחילת זביחתו תהא על מנת נחת רוח שיהא לכם לרצון שאם תחשבו עליו מחשבת פסול לא ירצה עליכם לפני: לרצנכם. [יא]אפי' צימנטו[1] זהו לפי פשוטו. ורבותינו למדו 'מכאן יג)למתעסק בקדשים שפסול שצריך שיתכוין לשחוט: .6 ביום זבחכם יאכל. כשתזבחוהו תשחטוהו על מנת [יא]זמן זה שקבעתי לכם כבר: .7 ואם האכל יאכל וגו'. יל)אם אינו ענין לחוץ לזמנו שהרי כבר נאמר טו)ואם האכל יאכל מבשר זבח שלמיו וגו' תנהו ענין לחוץ למקומו, יכול יהיו חייבין כרת על אכילתו ת"ל טו)והנפש האוכלת ממנו עונה תשא, ממנו[ב] ולא מחבירו יצא הנשחט במחשבת חוץ למקומו: פגול. מתועב כמו

ומרק

יט א)מ"כ: ב)ויקרא רבה: ג)ויקרא כ"ט: ד)מ"כ קידושין ל' ב': ה)מכילתא פ' יתרו קידושין ל"ח: ו)ע' מ"כ ב"מ ל"ב: ז)מ"כ ע"ג קידושין ל"ח ב': ח)מ"כ כנ' הילקוט: ט)מ"כ: י)שמות כ': יא)מ"כ: יב)ויקרא ו': יג)ע' מולין י"ב: יל)מ"כ זבחים כ"ח ב': טו)ויקרא ז':

ומקטן ומעבדיהן עליו וחיזו סוכפו (וע' סיעד מלכים ב' כ"ג י' ויכוניס ז' ל"ח ועכוך עכך גיח וסוח על פי הילקוט ביכויים ז' בסס ילמדנו) ומלקתני לקמן המעביד עמהן פטור מלמוח למחר המעכב הוח מי: ט א)מסס—ומללה לקוף פסוק ל' כי"ב: ב)למי—ומללה ל' כי"ס: ג)קדושים—ומללה ל' כיע"ח ד"ח וכן בעל ס' מזכרון ליטו גוזם תיבות מללו: ד)סיפק. (פסיקו בת"כ) יכול סמין מוסס בידו: לרצות למריס. בעלה: ה)מפני סמוכיהן בדברי תורס. כיס"ר ד"ח: ו)ומדלמו. ומפסס לומו כלומתני כי יפתס למי יסלל: ז)סמירת סבת. כ' הוזן: ח)ע"ש סלמרתי לך ירח לת מכיך מני מלון למניכס ומס לומר לך עבור על דברי לחלל סבת לל תשמע לו: ט)עומד בעקומו (כי לל בגמ' לל עומד בעקומו ולל יושב בעקומו). בעקוס המיוסד לחיזו לעומד סס בקוד זקניס עס חביריו בעלה: ולל מכריעו. סס היס לחיו וחכס לחר מולקין בדבר הלכה לל יחלוק נרחיס דברי עלוני: י)סתעסה. כי"ע: יא)וסילך הוח מן בעיני ביוס זבחכם יחכל מתצמוסו בעל מנת שיחכל ביוס זבחכם וממחרתו זהו לפי פשוטו. כיס"ר ד"ח: 'ענין למתעסק בקדשים סהוח פסול. כלומר ענין למתעסק שפסול בקדשים כגון מתעסק בסכין להגדיסו חו לזרקו ושמח בקדשים חלל מתכוין לפסול שמיניס חכל בתכוין לפסול שמיניס בעלמא כשר חלל חלל עלה לבעלים לפס מוכח: (שר ושמח חת בן שבקר שתחת שמיניס לפס בן בקר חומר לו) זו בילינו הוח. ונקרח זה סייחי יודע ומכלן חנו לומדים שמוטו להתכוין ומיני שחלתי לעכב וענין שחס לח מתכוין יפה פסול: לרלוכם תזבחוהו. סנס עליו הכתוב לעכב: יא)לחכלו בזמן. ד"ח: יב)ממנו. משמע חלל קלי מעוכה תחת דבקה לן ניניס כרת חלל חחר מיניהו לחחר ומשמע ולל שניס ועלל כתיב המוכלת וליסתוק לומעוטי דומנו מיעוטח היה:

[1] apaisement (בעזעצעניגונג, פערזעהנונג):

עז)ומרק פגולים בליהם: .8 ואכליו עונו ישא. בנותר נמור הכתוב מדבר ואינו ענוש כרת על הנשחט חוץ למקומו שכבר מעטו הכתוב זה בנותר נמור מדבר ובטטת כריתות יז)למדוהו מגזרה שוה"ג: .9 לא תכלה פאת שדך. יח)שיניח פאה בסוף שדהו: ולקט קצירך. שבלים הנושרים בשעת קצירה יט)אחת או שתים אבל שלש אינן לקט"ד: .10 לא תעולל. לא תטול עוללות שבה והן ניכרות כ)איזהו עוללות כא)כל שאין לו לא כתף ולא נטף: ופרט כרמך. גרגרי ענבים הנושרים בשעת בצירה: אני ה' אלהיכם. דיין ליפרע כב)ואיני גובה מכם אלא נפשות שנאמר כג)אל תגזל דל וגו' כי ה' יריב ריבם"ו וגו': .11 לא תגנבו. כד)אזהרה לגונב ממון אבל לא תגנוב שבעשרת הדברות אזהרה לגונב נפשות, דבר הלמד מענינו "דבר שחייבין עליו מיתת בית דין: ולא תכחשו. כה)לפי שנאמר כו) וכחש בה משלם "קרן וחומש למדנו עונש "אזהרה מנין ת"ל ולא תכחשו: "ולא תשקרו. לפי שנאמר כו)ונשבע על שקר ישלם "קרן וחומש למדנו עונש כא"אזהרה מנין ת"ל ולא תשקרו: לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו ולא תשבעו. כז)אם גנבת סופך לכחש סופך לשקר סופך לישבע לשקר: .12 ולא תשבעו בשמי. כז)למה נאמר לפי שנאמר כח)לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא יכול לא יהא חייב אלא על שם המיוחד מנין לרבות כל הכנויין ת"ל ולא תשבעו בשמי לשקר, כל שם שיש לי: .13 לא תעשק. כט)זה הכובש שכר שכיר: לא תלין. לשון נקבה מוסב על הפעולה: עד בקר. ל)בשכיר יום הכתוב מדבר שיציאתו משישקעה חמה לפיכך זמן גבוי שכרו כל הלילה, ובמקום אחר הוא אומר לא)ולא תבא עליו השמש, מדבר בשכיר לילה שהשלטת פעולתו משיעלה עמוד השחר לפיכך זמן גבוי שכרו כל היום, לפי שנתנה תורה זמן לבעל הבית עונה לבקש מעות: .14 לא תקלל חרש. לב)אין לי אלא חרש מנין לרבות כל אדם תלמוד לומר לג)בעמך לא תאור, אם כן למה נאמר חרש מה חרש מיוחד שהוא בחיים אף כל שהוא בחיים יצא המת שאינו בחיים: ולפני עור לא תתן מכשל. לד)לפני הטומא בדבר לא תתן עצה שאינה הוגנת לו אל תאמר מכור שדך וקח לך חמור ואתה כב)עוקף עליו כג)ונוטלה ממנו: ויראת מאלהיך. לה)לפי שהדבר הזה אינו מטור לבריות לידע אם דעתו של זה לטובה או לרעה ויכול להשמט ולומר לטובה נתכוונתי לפיכך נאמר בו ויראת מאלהיך המכיר מחשבותיך, וכן כל דבר המסור ללבו של אדם העושהו ואין שאר הבריות מכירות בו נאמר בו ויראת מאלהיך: .15 לא תעשו עול במשפט. לה)מלמד שהדיין המקלקל את הדין קרוי עול שנוי ומשוקץ חרם ותועבה שהעול קרוי תועבה שנאמר לו)כי תועבת ה' וגו' כל עושה עול, והתועבה קרויה חרם וישקץ שנאמר לז)ולא תביא תועבה אל ביתך והיית חרם כמוהו שקץ תשקצנו וגו'כד: לא תשא פני דל. לח)שלא תאמר עני הוא זה והעשיר חייב לפרנסו אוכנו בדין ונמצא מתפרנס בנקיות: ולא תהדר פני גדול. לט)שלא תאמר עשיר הוא זה בן גדולים הוא זה היאך אביישנו ואראה בבושתו עונש יש בדבר לכך נאמר ולא תהדר פני גדול: בצדק תשפט עמיתך. כמשמעו. דבר אחר לט)הוי דן את חבירך לכף זכות"ה: .16 לא תלך רכיל. אני אומר על שם שכל

משלחי

עז)יפעיה ס"ה: יז)דף ס': יח)מ"כ: יט)ספה פ' ו' סנהדרי פ"ח: כ)מ"כ ספה פ"ז: כא)ע"ג *דנכיס כ"ך כ"ח: כב)מ"כ: כג)שמי כ"ב: כד)סנהדרין פ"ו ומכילתא פ' יתכו: כה)ב"ק ק"ס ב' מ"כ: כו)ויקרא ה': כז)מ"כ: כח)שמות כ': כט)מ"כ ע"ב ג"מ פ"ת ב': ל)ב"מ ק"ל ג': לא)דנכיס כ"ד: לב)מ"כ: לג)שמות כ"ב: לד)מ"כ ב"מ כ"ח ב': לה)מ"כ ע"ג ספ' ל"ה: לו)דנכיס כ"ה: לז)ספ ז': לח)מ"כ: לט)שמות ל':

ג קדם קדם ומוכליו עונו ישא כי את קדם ד' תגלל וכתב וסכפת את סכותר נאת כי קדם וגו':
ד נאלין לרך לספקיכן: ה וקבע את קובעיסם נפש. כי"ס: ו דבר סלמד מענינו. אם אי אתה יודע נאם סכתוב ומדבר לא ולמד ומכתם סכתוב בא ולפי סמכתם סוא נכתב תגלח וכאן נאמר כל סענין ומדבר בנפשות לא תכלח ולא תגלח כל אלא קייבי ניתות ב"ד לף לא תגזוד בגביבם שים בא וניתת ב"ד: ז אמר' ונומק סתיבות "קרן וחומש": "לכתיב בתביב וסכיב את סגזילה אלמא קאם ליה בכפותיה ומכתם וכתם על לעביד סמכם וזכו שומם: ט ולא תעקכו—ולא תעקכו כ' כיע"כ: כ קרן וחומש כ' כי"ם: כא ת"ל לא תעקכו. להייבו אזכרת שבועת שקר לתניך ליה לא תשבעו בשמי לשקר וחלל תעקכו נפקא לן דכשבועת כפירת ממון ומתעני כלכתב אים בעניינו כמו וכתם בעניינו בפקדון: כב בעקיפין. בעלילות * ב"ק ק"ג: כג לנעלו. ד"א: כד וכתיב כי כל תועבת ד' תשב שנא וגו'. כ"ד: כה ולא בדין

משלחי מדנים ומספרי לשון הרע הולכים בבתי רעיהם לְרַגֵּל מה יראו רע או מה ישמעו רע לספר בשוק נקראים הולכי רכיל הולכי רגילה אשפיי"מנט[1] בלעז. וראיה לדברי שלא מצינו רכילות שאין כתוב בלשון הליכה, לא תלך רכיל, (ג) הולכי רכיל נחשת וברזל וישאר לשון הרע אין כתוב בו הליכה (ד) מלשני בסתר רעהו (ה) לשון רמיה (ו) לשון מדברת גדולות לכך אני אומר שהלישון[כ] הולך ומרגל שה"כ נחלפת בני"מל שכל האותיות שמוצאיהם ממקום אחד מתחלפות זו בזו, בי"ת בפ"א וגי"מל בכ"ף וק"וף, ונ"ון בלט"ד[כו] וז"ץ בצ"די וכן (ז) ווירגל בעבדך רגל [כח] בתרמה לאמר עלי רעה וכן (ח) לא רגל על לשונו וכן רוכל הסוחר ומרגל אחר כל סחורה וכל המוכר בשמים להתקשט בהם הנשים על שם שמחזר תמיד בעיירות נקרא רוכל על לשון רוגל, לא תיכול קורצין כמו (ט) ואכלו קרציהון די יהודאי, °(י) אכל ביה קורצא בי מלכא, נראה בעיני שהיה משפטם לאכול בבית המקבל דבריהם שום הלעטה והוא גטר חזק שדבריו מקויימים ויעמידם על האמת ואותה הלעטה נקראת אכילת קורצין לשון (יא) קוריץ בעיניו שכן דרך כל הולכי רכיל לקרוץ בעיניהם ולרמוז דברי רכילותן שלא יבינו שאר השומעים: לא תעמד על דם רעך. (יב) לראות במיתתו ואתה יכול להצילו כגון טובע בנהר וחיה או לסטים באים עליו: אני ה'. נאמן לשלם שכר ונאמן ליפרע: .17 ולא תשא עליו חטא. (יג) לא תלבין את פניו ברבים: .18 לא תקום. (יד) אמר לו השאילני מגלך אמר לו לאו למחר אמר לו השאילני קרדומך אמר לו איני משאילך בדרך שלא השאלתני זו היא נקימה, ואיזו היא נטירה אמר לו השאילני את קרדומך אמר לו לאו למחר אמר לו השאילני מגלך אמר לו הא לך איני כמותך שלא השאלתני זו היא נטירה[כט] שנוטר האיבה בלבו אע"פי שאינו נוקם: ואהבת לרעך כמוך. (טו) אמר רבי עקיבא זה כלל גדול בתורה: .19 את חקתי תשמרו. ואלו הן בהמתך לא תרביע כלאים וגו' חקים אלו גזרת מלך שאין טעם לדבר: ובגד כלאים. (יז) למה נאמר לפי שנאמר (יח) לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדו, יכול לא ילבש גיזי צמר ואניצי פשתן ת"ל בגד. מנין לרבות הלבדים תלמוד לומר שעטנז, דבר שהוא שוע[ל] טווי וגוז ואומר אני גוז לשון דבר הנמלל ושזור זה עם זה לחברו [לא] טישט"יר[2] בלעז (יט) חזיון [לב] לנאזי דאית בהון, שאנו מפרשין לשון כמוש [לג] פליש"טרא[3] ולשון שעטנז פירוש [לד] מנחם [לה] מחברת צמר ופשתים: .20 נחרפת לאיש. (כ) מיועדת ומיוחדת לאיש ואיני יודע לו דמיון במקרא (כא) ובשפחה כנענית חציה שפחה וחציה בת חורין המאורסת לעבד עברי שמותר בשפחה הכתוב מדבר: והפדה לא נפדתה. פדויה ואינה פדויה וסתם פדיון (כב) בכסף. או חפשה. (כג) בשטר: בקרת תהיה. (כד) [לו] היא לוקה ולא הוא. יש על בית דין (כה) לבקר את הדבר שלא לחייבה מיתה כי לא חפשה ואין קדושה קדושין

(יז) ירמיה ו': (יח) מהליס ק"ל: (יט) סס ק"כ: (כ) סס י"ב: (כא) שמואל ב' י"ט: (כב) מהליס ע"ו: (כג) דכיתאל נ': °(כד) נדכות כ"ח: (כה) מכלי ו': (כו) מ"כ סכהדי' ע"נ: (כז) ע' מ"כ: (כח) יומא כ"ג מ"כ: (כט) מ"כ יכומל' כדכים פ' ע': (ל) מ"כ: (לא) דכרים כ"ב: (לב) ע' מכגרת ומנחס: (לג) ע' מ"כ ככריתות י"ל: (לד) מ"כ ע' גערין ג"ע ג': (לה) מ"כ ככריתות י"ל: (לו) כה"ל ות"י:

בעלי דינים סכתוב מדבר אלא בדומה מכאן עושה דבר שאתה יכול להכריעו לכל עבירה ולכל זכות סכריעו לזכות ואל תסתכו בעבירה: [כו] לשון סולך. כי"ס ו"ל: [כז] בגמ"ל וכי"ס. כי"ס: [כח] ותב מס. כיע"ל: [כט] בתרגום ל' כיע"ג (בתרגום [סופטיס ע'] כמו בעברנים ובתרגום): [ל] שהסבר שמוע בלבו ולא יסכימו מלעתו: [לא] שוע. לשון הלך תרגי' של הלך שעיע כלומר שיהו הלוקין יקד בעשרה: ושווי. יחד ושוה לחבוג *כלס ע"ל ג': [לב] שעטנז פירש ענגסט ומחברת צמר ופשתים כמו מזיין לנזייתא. (ותו לא) ל"ל: [לג] ע' בלקוטיס: [לד] לפשר לפי שסתיל כשהוא לחוד הוא כשהוא בשלוקין לחותו להתחבר עם אניצי וע"ג *בילס ט"ץ מעטח בגד שקורין פלעדא° בלעז (וסוא ענין בגד צמר שבוע ובלבן ע"י לבק וכן לוענז סרחב"ד בת"כ לבדים פילעדירו"ם°): [לה] ענגסט נוז לצמר ופשתים כמו מזיין לנאזי דאית בהון. כיס"כ: [לו] בענגסרת. כיל"ס (ר"ל בשפסו של ענגסט סקרקע ומחברת לך הלבון בענגסט ונכרים עם הני כשהר סיל לשניהו): [לז] מקום של תיבות „סיל לוקה ולא הוא" לפי גי' סנז' ולילם לדרך לריך לסיות אחר סס"ל ונכותב וגו' ונכתב סס לבוד מדם כזה „מסיה. סיל

[1] espionner (לוי"קשפיעהען): [2] tistre (וועבען): [3] se flétrir, flestre (וועלקען ע"ג שמות י"ח י"ז):
° feltro. לוי"ט (פילץ):

קדושין גמורין. ורבותינו ס) למדו מכאן שמי שהוא במלקות תהא בקריאה קפ) שהדיינים המלקין קורין על הלוקה קצ) אם לא תשמור לעשות וגו' והפלא ה' את מכותך וגומר: כי לא חפשה. לפיכך אין חייב עליה מיתה שאין קדושין קדושין הא קנ) אם חופשה קדושין וחייב מיתה: 22. ונסלח לו מחטאתו אשר חטא. קל) לרבות את המזיר כשוגג: 23. וערלתם ערלתו. ואטמתם אטימתו יהא אטום ונסתם מליהנות ממנו: שלש שנים יהיה לכם ערלים. קם) מאימתי מונה לו? משעת נטיעתו. יכול אם הצניעו, לאחר שלש שנים יהא מותר תלמוד לומר יהיה בהויתו יהא: 24. יהיה כל פריו קדש. קס) כמעשר שני שכתוב בו קז) וכל מעשר הארץ וגו' קדש לה', מה מעשר שני אינו נאכל חוץ לחומות ירושלים אלא בפדיון אף זה כן. ודבר זה הלולים לה' הוא שנושאו שם לשבח ולהלל לשמים: 25. להוסיף לכם תבואתו. המצוה הזאת שתשמרו תהיה להוסיף לכם תבואתו שבשכרה אני מברך לכם פירות הנטיעה קח) היה רבי עקיבא אומר דברה תורה כנגד יצר הרע שלא יאמר אדם הרי ארבע שנים אני מצטער בו חנם לפיכך נאמר להוסיף לכם תבואתו: אני ה'. אני ה' המבטיח על כך ונאמן לשמור הבטחתי: 26. לא תאכלו על הדם. להרבה פנים נדרש בסנהדרין קט) אזהרה שלא יאכל מבשר קדשים לפני זריקת דמים ואזהרה לאוכל מבהמת חולין טרם שתצא נפשה ועוד הרבה: לא תנחשו. ע) כגון אלו המנחשין בחולדה ובעופות עא) לי פתו נפלה מפיו צבי הפסיקו בדרך: ולא תעוננו. עב) לשון עונות ושעות שאומר יום פלוני יפה להתחיל מלאכה שעה פלונית קשה לצאת: 27. לא תקפו פאת ראשכם. עג) זה המשוה צדעיו לאחוריו אזנו ולפדחתו לי וגמצא הקף ראשו עגול סביב שעל אחורי אזניו עקרי שערו למעלה מצדעיו הרבה: פאת זקנך. עד) סוף הזקן וגבוליו והן חמש, לי שתים בכל לחי ולחי למעלה אצל הראש שהוא רחב ויש בו שתי פאות ואחת למטה בסנטרו מקום חבור שני הלחיים יחד: 28. ושרט לנפש. כן דרכן של אמוריים להיות משרטין בשרם בשמת להם מת: וכתבת קעקע. לי כתב מחוקה ושקוע שאינו נמחק לעולם שמקעקעו במחט והוא משחיר לעולם: קעקע. עג) לשון עד) והוקע אותם עה) והוקעונם, תוחבין עץ בארץ ותולין אותם עליהם ונמצאו מחוקין ותחובין בקרקע פורפו"יינט"י בלעז: 29. אל תחלל את בתך להזנותה. עו) במוסר בתו פנויה לביאה שלא לשם קדושין: ולא תזנה הארץ. עז) אם אתה עושה כן הארץ מזנה את פירותיה לעשותן במקום אחר ולא בארצכם וכן הוא אומר עח) וימנעו רביבים וגומר: 30. ומקדשי תיראו. עט) לא יכנס במקלו ובמנעלו ובאפונדתו ובאבק שעל רגליו ואף על פי שאני מזהירכם על המקדש את שבתותי תשמורו אין בנין בית המקדש דוחה שבת: 31. אל תפנו אל האבת. פ) אזהרה לבעל אוב וידעוני. בעל אוב זה מא פיתום המדבר משחיז

ס) כריתות י"ל: סא) מכות כ"ג ג': סב) דניאל כ"ח: סג) מ"כ: סד) מ"כ כריתות ע"ו י"ל: סה) ע' ת"כ: סו) ע' קידושין כ"ד ג' ובכורות ל"ח: סז) ויקרא כ"ז: סח) מ"כ: סט) ף ק"נ: ע) מ"כ סנהדרין ק"ו: עא) סם ק"ם ג': עב) מכות כ' ג': עג) במדבר ט"ו: עד) במדבר כ"ה: עה) סמולא ג' כ"ל: עו) ע' ת"כ סנהדרין ע"ו: עז) מוסגפת קידושין ע"ח: עח) ירמיה ג': עט) יבמות ו': פ) ע' ת"כ סנהדרי, ק"ם ומכפ"ל סם:

לוקה ולא הוא": לי פתו נפלה מפיו. לריך לדוחק היום ומסיוק: לבי הפסיקו. שהיה הולך ומזדרז למעבד ומבדי הולך ומלמוד לדרוש ומפסיק לדבריו: המאבד עתיה ושעות. לשון ועונין כמו בעל עוונות שמצחין את העוגה ואומר היום יפה ללמת לדרך ויללים למקר יפה ליקח מקח ויתחבר זו בלוקחו: לח לחמורי חזקו לין שיער בלוס וכן בגלגלו לין שיער בלוס אבל בלבעיו שבאמלע יש שיער והם הוא מקום וטעל כל השיער שבלבעיו למידת לחמורי חזקו ולחמתו זהו מקיף קוף הרגלים: לט פרק לחמור של זקן הייטו תחת הלחיו מקום שלחי התחתון יולא ומשם ומשם נקרא פאה לחמור של לחי שבולט לחוץ ומחי הבולטות שבבגדי מקום מיבור שבי הלחיים יש בגדי קטן שהמבר הלחיים יחד שהיכן ומכאן נקרא פאה שכל לחד מהן לכוף הלחי שבי שתים מכאן ושתים מכאן ושתים מלמעה הוא השיער שבין ב' הבזיבות שבבגדי ופרק הוא בשבי עלמות: מ כתובת קעקע. כותב תחילה על בשרו בסם או בכל היוצא בקעקוע פוייינטורי"ר ומקעקע הבשר ומחלו הוא בשבין ומכנס הבשר בין הסעור לבשר ונלחם בו כל היוצא בקעקוע פוייינטורי"ר ומקרבו לכתוב בוא בחיבה בעולם על בשרו בעבין זה שבין גזירת הכתוב * ומכות כ"ח: מא פיתום. בם המבשף המדבר ומשחיז מעלה את הקת מן הלחן ומוסיף לו בשחיז מחת זרועותיו ומדבר משחי:

---

1 pore pointé? (דוכבשתלכבעע עפבגוב): faire point? (לייבע עפבגוב): 2 pointure (שריך):

ל הקירוס הוא בחכות הוא חרוק, ומקום חאון רגל שבועות ל' עיין
ל עי' רש"י בסמוס אל"ף ר"ה סב"ה ובוא הדין לעזרא בלחים וכו' וקחלם שם

משחיו, וידעוני המכניס עצם היה ששמה ידוע לתוך פיו והעצם מדבר: אל תבקשו. להזות עסוקים בם שאם תעסקו בם אתם מטמאין לפני ואני מתעב אתכם: אני ה' אלהיכם. פמ)דעו את מי אתם מחליפין במי: 32. מפני שיבה תקום. פנ)יכול זקן אשמא. מב)ת"ל זקן אין זקן אלא שקנה חכמה[מג]: והדרת פני זקן. פנ)איזהו הדור לא ישב במקומו ולא יסתור את דבריו, יכול יעצים עיניו כמי שלא ראהו לכך נאמר ויראת מאלהיך שהרי דבר זה מסור ללבו של עושהו[מד] שאין מכיר בו אלא הוא וכל דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך: 33. לא תונו. פס)אונאת דברים פס)לא תאמר לו אמש היית עובד ע"ז ועכשיו אתה בא ללמוד תורה שנתנה מפי הגבורה: 34. כי גרים הייתם. פו)מום שבך אל תאמר לחבירך: אני ה' אלהיכם. אלהיך ואלהיו אני: 35. לא תעשו עול במשפט. פז)אם לדין הרי כבר נאמר פס)לא תעשו עול במשפט, ומהו משפט השנוי כאן? הוא המדה והמשקל והמשורה מלמד שהמודד נקרא דיין שאם שִׁקֵּר במדה הרי הוא כמקלקל את הדין וקרוי עול שנאוי ומשוקץ חרם ותועבה פמ)וגורם לחמשה דברים האמורים בדיין מטמא את הארץ ומחלל את השם ומסלק את השכינה ומפיל את ישראל בחרב ומגלה אותם מארצם: במדה. פט)זו מדת הארץ: במשקל. כמשמעו: ובמשורה. ק)היא מדת הלח והיבש: 36. אבני צדק. הם המשקולות ששוקלין בנגדן: איפת. היא מדת היבש: הין. זו היא מדת הלח: אשר הוצאתי אתכם. קמ)על מנת כן. קנ)ד"א אני הבחנתי במצרים מה[מה]בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור ואני הנאמן ליפרע ממי שטומן משקלותיו במלח להונות את הבריות שאין מכירין בהם:

כ 2. ואל בני ישראל תאמר. עונשין על האזהרות: מות יומת. ר)בבית דין ואם אין כח בבית דין עם הארץ מסייעין אותן: עם הארץ. ג)עם שבנינו נבראת הארץ, עם שעתידין לירש את הארץ על ידי מצות הללו: 3. אתן את פני. פנאי שלי ג)פונה אני מכל עסקי ועוסק בו: באיש. ג)ולא בצבור שאין כל הצבור נכרתין: כי מזרעו נתן למלך. ד)לפי שנאמר מעביר בנו ובתו באש, בן בתו ובן בתו מנין תלמוד לומר כי מזרעו נתן למולך זרע פסול מנין תלמוד לומר בתתו מזרעו למלך: [א]למען טמא את מקדשי. את כנסת ישראל שהיא מקודשת לי, כלשון ה)ולא יחלל את מקדשי: 4. ואם העלם יעלימו. ו)אם העלימו בדבר אחד סוף שיעלימו בדברים הרבה, אם העלימו סנהדרי קטנה סוף שיעלימו סנהדרי גדולה: 5. ובמשפחתו. ז)אמר רבי שמעון וכי משפחה מה חטאה אלא ללמדך שאין לך משפחה שיש בה מוכס שאין כולם מוכסין שכולן מחפין עליו: והכרתי אתו. ז)למה נאמר לפי שנאמר ובמשפחתו יכול יהיו כל המשפחה בהכרת תלמוד לומר אתו, אותו בהכרת ולא כל המשפחה בהכרת אלא ביסורין: לזנות אחרי המלך. ח)לרבות שאר ע"ז שעבדה בכך ט)ואפילו אין זו עבודתה: 7. והתקדשתם. י)זו פרישות ע"ז: 9. אביו ואמו קלל. יא)לרבות לאחר מיתה

פמ)ת"כ: פנ)ע' ת"כ קידושין ל"ב ג': פנ)סס: פד)ב"מ נ"ט ח' וז': פה)ע' ת"כ ב"מ נ"ח ג': פו)סס כ"ע ב': פז)ת"כ: פח)לעיל פקוס ע"ו ועי' סס בכס"י: פט)ת"כ ב"מ ס"ח: ק)ע' סס: קא)ת"כ: לב)ב"מ ק"ח ב':
ב ר)ת"כ: ג)ע' ת"כ: ד)ת"כ: ה)ת"כ ע"ב סנהדרי ק"ד ג': ו)ויקרא כ"ח: ז)ת"כ שבועות ל"ע: ח)ת"כ: ט)סנהדרין ס"ד ג': י)ת"כ ב' י': יא)ת"כ סנהדי ס"ה:

ילעטוני המדבר בפיו. כלומר בגמרא היה אחת יש שמעמיד יודע ומכניס ומוציא עצם לתוך פיו והעצם מדבר ומגלה על ידי כשפיים: הרי אלו בקיאים. כלכתיב בהון יהגמו לחמם: והמעלל בהם. שעשה ושומל בהם להגיל לו דבר העתיד בגון שמואל: בלחזרה. בלשון תפנו אל האובות ואל הידעוני לחזרה בהעלאת גופיהו מעלה יגלה דך וגו' ומובר מבר ושומל לוב וילעוני: [מג]זקן משמע? לפי לפי רשע ועם הארץ: [מד]ולבון מוציקין דבר הכתוב: [מה]דבר המקום אינו. אלמד על עצמי הדבר הוא יודע אם לאומרו אם לאו לפי שיכול להשמיע שעיני הבריות שלא יחזיקוהו כיושב ומיליהו לכך זכות וילמדנו לא רשאי לכך נאמר וילמת מאלהיך שכל המתעסקים בגוויות לא ויודע הן שלמתוך ולבעל ונותו נתכוונת: [מו]רבי שמעון אומרים חוזרין עליהם אל מלמדים ומתעצלים מהן בעשר עיונים עשרה בכורות שהן בכורות של מצרים כולן נתנו:

כ [א]למען—ונקדשי בקס"ד ל' כיע"ו: [ב]כרת יתירה גבי מולך אם תימה עניין לו תמהו עניין לזנות וקעור וכשהוא מהמתו שהוא מייב עליהם לף שלא כדרכה: [ג]קרא יתירה הוא דאם כתיב כיסים

ר"ש ירוקין ר"ה ע"ו ב"ה. פתחי שמואל ז"ל פתחים אלולין שאוסרין תיקון כאן בגרשתו. ספר אחרונה"

מיתה: דמיו בו. יג) זו סקילה יג)וכן כל מקום שנאמר ד'דמיו בו, דמיהם בם, ולמדנו מאוב וידעוני שנאמר בהם באבן ירגמו אותם דמיהם בם. ופשוטו של מקרא כמו יד)דמו ה'בראשו אין נעניש' על מיתתו אלא הוא שהוא גרם לעצמו שיהרג: 10. ואיש. טו)פרט לקטן: אשר ינאף את אשת איש. טו)פרט לאשת קטן למדנו שאין לקטן קדושין ועל איזו אשת איש חייבתי לך? אשר ינאף את אשת רעהו. פרט לאשת גוי למדנו שאין קדושין לגוי: מות יומת הנאף והנאפת. טז)כל מיתה האמורה בתורה סתם אינה אלא חנק: 12. תבל עשו. גנאי. לשון אחר מבלבלין זרע האב בזרע הבן: 13. משכבי אשה. מכנים כמכחול בשפופרת: 14. 'ישרפו אתו ה'ואתהן. יז)אי אתה יכול לומר אשתו הראשונה ישרפו שהרי נשאה בהיתר ולא נאסרה עליו אלא אשה ואמה הבתובין כאן שתיהן לאסור שנשא חמותו ואמה ויש מרבותינו שאומרים אין כאן אלא חמותו ומהו אתהן את אחת מהן ולשון יוני הוא הן' אחת: 15. ואת הבהמה תהרגו. יח)אם אדם חטא בהמה מה חטאה אלא מפני שבאה לאדם תקלה ט'על ידה לפיכך אמר הכתוב תסקל, קל וחומר לאדם שיודע להבחין בין טוב לרע וגורם רעה לחברו לעבור עבירה. כיוצא בדבר אתה אומר יט)אבד תאבדון את כל המקומות הרי דברים קל וחומר ומה אילנות שאינן רואין ואינן שומעין על שבאת תקלה על ידם אמרה תורה השחת שרוף וכלה 'המטה את חבירו מדרך חיים לדרכי מיתה על אחת כמה וכמה: 17. חסד הוא. לשון ארמי כ)חרפה הסודא. ומדרשו כל)אם תאמר קין נשא אחותו חסד עשה המקום לבנות עולמו ממנו שנאמר כג)עולם חסד יבנה'א: 18. הערה. גלה וכן כל לשון ערוה גלוי הוא והוי'ו יורדת בתיבה לשם דבר כג)כמו זעוה מגזרת כד)לא קם ולא זע וכן אחוה מגזרת את. והעראה זו נחלקו בה רבותינו כה)יש אומרים זו נשיקת שמש ויש אומרים זו הכנסת עטרה: 19. וערות אחות אמך וגו'. כו)שנה הכתוב באזהרתן לומר שהזהר עליהן בין על אחות אביו ואמו מן האב בין על אחיותיהן מן האם אבל ערות אשת אחי אביו לא הוזהר אלא על אשת אחי אביו מן האב: 20. ב'אשר ישכב את דדתו. המקרא הזה בא ללמד על כרת האמור למעלה שהוא בעונש הליכת עירירי: עירירים. כתרגומו בלא ולד ודומה לו כז)ואנכי הולך עירירי כח)יש לו בנים קוברן אין לו בנים מת בלא בנים ג'לכך שנה בשני מקראות אלו ד'עירירים ימותו עירירים יהיו, עירירים ימתו אם יהיו לו בשעת עבירה לא יהיו לו בשימות לפי שקוברן בחייו, עירירים יהיו אם אין לו בשעת עבירה יהיה כל ימיו כמו שהוא עכשיו: 21. נדה הוא. השכיבה הזאת מנודה היא ומאוסה. ורבותינו כט)דרשו לאסור הבאה בה כנדה שהערוה מפורשת בה, את מקורה הערה: 23. ואקץ. לשון מיאוס כמו ל)קצתי בחיי לא)באדם שהוא קץ במזונו ט'והבדלתם

יג) מ"כ קנהד' פ"ח: יג) מ"כ סוף פ"ע בכיתות ס': יד) יהושע ג': עו) מ"כ קנהד' ל"ג: עז) סס: יז) ע' קנהד' ע"ו ג': יח) מ"כ ע"ג קנהד' ל"ד וע"ה: יט) דכריס י"ב: כ) בלאמים ל"ד: כא) מ"כ קנהד' ל"ח ג': כב) מהליס פ"ט: כג) וכן בתחבלות מנחם: כד) לחקה ס': כה) יבמות ל"ה ג': כו) ע' יבמות ל"ד ב': כז) בלאמים ע"ו: כח) מ"כ יבמות ל"ה: כט) יבמות ל"ד: ל) בלאמים כ"ז: לא) מ"כ:

דקדק מסר יקלל את אביו ואת אמו: דעיו בו ל' כ"י: ה'כן ל"ל ולא בנמצו למסר הוא בדפוסים ועי"ב * כלם י"ז דמו בלאמו נעגם על עגמו ומוכת דמו בלאמת ומנגו למסר ועיתתו ולאיש לדבר ודמו בלאמנו דמגלים מוכת דמו יסל מועל בלאמנו: ו'למסר על עיתתו. כי"ס: 'יסכפו—למת סמ"ד ל' כיע"ו: ח'מתכן. ומסמע ליש לכ' יסמעמל את סמת מסן סכן בלמון יוני קורין למת סיגל וסכי קמוך קכל ומים למסר יקח את מסם זו מסתו וסלך את מנו למם יסכפו מותו ואת מעותו ולכ' עקיבא למתן תרתי ומסמע מעותו ומס מעותו וס"ק יסכפו מותו ומתהן הן שתי מעטות כגון לקח את מסם ואת מנה ומס למה: ט'תקלה. ומכשול עון: 'המעטה. כ"י: יא'תחילתו של עולם נעגה בחסר שנוח למס בלאמתן לגמול מסר את גמו ומסרם לו וסתיכה לקין כדי שיגיה העולם וסיינו דכתב כי יקח איש את מחותו בת אביו ואת בת אמו סתחכתי לקין מסר גמלתי עגמו: יב'למר—עכיכי ל' כיע"ו: יג'לכך—עכמיו ל' כיע"ו: יד'עכיכים יהיו. למעת ניתתן ומסמע כוסן לבל ליכי עכיכי למס יס לו בניס קוכן: עכיכים יהיו. ומסמע למס הן עכמיו עכיכים כן יהיו ומעילו יולדו למס למסר ומעמה: למי כתב למסמע עכיכים יהיו הוי למיעל להויס ליס על מעלים וסכי ומסמע כוסס למיות עכיכים ניהיו בניסם שים למס עמה ויהיו עכיכים מבל בלמת ניתתם לל יהיו עכיכים דבניס הסוו ליס ומעלים ומילך לא נייתי ומי כתב בסמעל עכיכים יהיו הוי למיעל וכו': (ע"ם): טו'ומקיל מומו. כי"כ ד"ז:

1 עפ"י (מיימ):

25. והבדלתם בין הבהמה הטהרה לטמאה. לב)אין צריך לומר בין פרה לחמור שהרי מובדלין ונכרין הם, אלא בין טהורה לך לטמאה לך בין שנשחט רובו של סימן לנשחט חציו וכמה בין רובו לחציו? מלא שערה: אשר הבדלתי לכם לטמא. לג)לאשור: 26. ואבדל אתכם מן העמים להיות לי. לד)אם אתם מובדלים מהם הרי אתם שלי ואם לאו הרי אתם של נבוכדנצר וחבריו. רבי אלעזר בן עזריה אומר מנין שלא יאמר אדם נפשי קצה בבשר חזיר אי אפשי ללבוש כלאים אבל יאמר אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי? תלמוד לומר ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, שתהא הבדלתכם מהם לשמי פורש מן העבירה ומקבל עליו עול מלכות שמים: 27. כי יהיה בהם אוב וגו'. כאן נאמר בהם מיתה ולמעלה כרת, עדים והתראה בסקילה, מזיד בלא התראה בהכרת, ושגגתם חטאת, וכן בכל חייבי מיתות שנאמר בהם כרת:

חסלת פרשת קדשים.

אמר.

כא 1. אמר אל הכהנים. א)אמר, ואמרת, להזהיר גדולים על הקטנים: בני אהרן. ב)יכול חללים תלמוד לומר הכהנים. בני אהרן. אף בעלי מומין במשמע, בני אהרן ולא בנות אהרן: לא יטמא בעמיו. ג)בעוד שהמת בתוך עמיו יצא מת מצוה: 2. כי אם לשארו. ג)אין שארו אלא אשתו: 3. הקרובה. ד)לרבות את הארוסה[א]: אשר לא היתה לאיש. למשכב: לה יטמא. ה)מצוה: 4. לא יטמא בעל בעמיו להחלו. ו)לא יטמא לאשתו פסולה שהוא מחולל בה בעודה [ב]עמו וכן פשוטו של מקרא לא יטמא בעל בשארו בעוד שהוא בתוך עמיו שיש לה קוברין שאינה מת מצוה ובאיזה שאר אמרתי באותו שהוא להחלו להתחלל הוא מכהונתו: 5. לא יקרחה קרחה. על מת ז)והלא אף ישראל הוזהרו על כך אלא לפי שנאמר בישראל ח)בין עיניכם יכול לא יהא חייב על כל הראש תלמוד לומר בראשם וילמדו ישראל מכהנים בגזרה שוה נאמר כאן קרחה ונאמר בישראל קרחה מה כאן כל הראש אף להלן כל הראש במשמע כל מקום שיקרח בראש ומה להלן על מת אף כאן על מת: ופאת זקנם לא יגלחו. ט)לפי שנאמר בישראל י)לא תשחית[ג] יכול לקטו במלקט והחישני יהא חייב לכך נאמר לא יגלחו שאינו חייב אלא על דבר הקרוי גלוח ויש בו השחתה וזהו תער: ובבשרם לא ישרטו שרטת. יא)לפי שנאמר בישראל יב)ושרט לנפש לא תתנו יכול שרט חמש שריטות לא יהא חייב אלא אחת תלמוד לומר [ד]לא ישרטו שרטת להחייב על כל שריטה ושריטה שתיבה זו יתירה היא לדרוש שהיה לו לכתוב לא ישרטו ואני יודע שהיא שרטת: 6. קדשים יהיו. יג)על כרחם יקדישום בית דין בכך: 7. זנה. יד)שנבעלה [ה]בעילת ישראל האסור לה כגון חייבי כריתות או נתין או ממזר: חללה. טו)שנולדה מן הפסולים שבכהונה כגון בת אלמנה מכהן גדול או בת גרושה [ו]וחלוצה מכהן הדיוט וכן שנתחללה מן הכהונה על ידי ביאת אחד מן הפסולים לכהונה: 8. וקדשתו. טז)על כרחו שאם לא רצה לגרש הלקהו ויסרהו עד שיגרש: קדש יהיה לך. יז)נהוג בו קדושה לפתוח ראשון בכל דבר ולברך ראשון בסעודה: 9. כי

תחל

לב) מ"כ ע"ג לעיל י"ל פסוק ע"ז: לג) מ"כ: לד) מ"כ:

כא א) יבמות קי"ד: ב) מ"כ: ג) מ"כ יבמות כ"ב ב': ד) מ"כ יבמות ס': ה) זבחים ק': ו) ע' מ"כ ומ"ו: ז) מ"כ מכות כ': ח) דכיס י"ד: ט) מכות כ"ם: י) ויקרא י"ט: יא) ע' מ"כ ע' ב': יב) ויקרא י"ט: יג) מ"כ: יד) ע' מ"כ יבמות ס"ם ב': טו) ע' מ"כ קדושין ע"ז: טז) מ"כ יבמות ס"ח ב': יז) ע' הוריות י"ב ב':

כא [א] תילטריך לריבויי דלא תימא מאי לא תיתי מרט לקרוקף: [ב] בעודה בעמו. כי"כ"ג ד"ל: [ג] ת"ל לא תשחית. ומקבילים לינן ומסתיים שמין מוסיפין שיער בלי עיקר כתער: גילוח שיש בו השחתה. דלך לגלח בו ומסתיים והיינו תער מצד לסיעתי ומסתיים ומין דלך לגלח בו ומקבילים מגלחין ומין ומסתיים: [ד] ת"ל ושכב. דמני למיכתב לגופא לא תשרטו בגופכם ושכב לגופא לא תתנו לשון לחל ת"ל שכב מריבויין דל"ו: [ה] ומקבילה לה כגון חתת ועכל סעריות וכגון בת ישראל ונעמד: [ו] ומגלוסף לי כ"י ול"י וע' בגיגיך ומסיפא הכי מיתות בפרק ו' וגם מ"ע ס' ג' דיבמות שכתבו מקיגרת לישנא דשם הטעות בקבקיס שמין חלוסף מגלוסייתא ע' יבמות כ"ד:

כאן מראה מקום ל"ש בחשיבה ג' ק"ט ושם העיר ע"ז ש"ב בחאיר חשיבה עכין ה"ו
מקום בעיני ר"ד בר עיין ר"ש, מכות ריש ק"ט ובחוס' שם

תחל לזנות. יח)כשתתחלל על ידי זנות שהיתה בה זקת בעל וזנתה או מן הארוסין או מן הנשואין. ובבותינו נחלקו בדבר והכל מודים שלא דבר הכתוב בפנויה: את אביה היא מחללת. יט)חללה ובזתה את כבודו שאומרים עליו ארור שזו ילד ארור שזו גדל: .10 לא יפרע. כ)לא יגדל פרע על אבל כא)ואיזהו גדול פרע יותר משלשים יום: .11 ועל כל נפשת מת וגו'. באהל המת: 'נפשת מת. כב)להביא רביעית דם מן המת שמטמא באהל: לאביו ולאמו לא יטמא. כג)לא בא אלא להתיר לו מת מצוה: .12 ומן המקדש לא יצא. כד)אינו הולך אחר המטה ᵑועוד מכאן למדו רבותינו כה)שכהן גדול מקריב אונן וכן משמעו אף אם מתו אביו ואמו אינו צריך לצאת מן המקדש אלא עובד עבודה: ולא יחלל את מקדש. שאינו מחלל בכך את העבודה שהתיר לו הכתוב הא כהן הדיוט שעבד אונן הֻלַּל: .14 וחללה. כו)שנולדה מפסולי כהונה: .15 ולא יחלל זרעו. כז)הא אם נשא אחת מן הפסולות זרעו הימנה חלל מדין קדושת כהונה: .17 לחם אלהיו. מאכל אלהיו כל מעודה קרויה לחם כמו כח)עבד לחם רב: .18 ᵑכי כל איש אשר בו מום לא יקרב. אינו דין שיקרב 'כמו כט)הקריבהו נא לפחתך: חרום. ל)ᵃשחוטמו שקוע[2] בין שתי העינים שכוחל שתי עיניו כאחת: שרוע. לא)שאחד מאבריו גדול מחברו עינו אחת גדולה ועינו אחת קטנה או שוקו אחת ארוכה מחברתה: .20 או גבן. שורי'ציולש[1] בלעז לב)שגביני עיניו שערן ארוך ושוכב[3]: או דק. שיש לו בעיניו דוק שקורים טיל'א[2] כמו לג)הנוטה כדוק: או תבלל. לד)דבר המבלבל את העין כגון חוט לבן הנמשך מן הלבן ופוסק בסירא [3]שהוא עוגל המקיף את השחור שקורים פרוני'לא[3] והחוט הזה פוסק את העוגל ונכנס בשחור ותרגום תבלול חיליז לשון חלזון שהוא דומה לתולעת אותו החוט וכן כינוהו חכמי ישראל במומי הכבור לה)חלזון נחש ᵑעיגב: גרב וילפת לו)מיני שחין הם, גרב זו החרס ᵑשחין היבש מבפנים ומבחוץ, ילפת היא הזזית המצרית ולמה נקראת ילפת שמלפפת והולכת עד יום המיתה והוא לח מבחוץ ויבש מבפנים ובמקום אחר קורא לגרב שחין הלח מבחוץ ויבש מבפנים שנאמר לז)ובגרב ובחרס כשסמך גרב אצל חרס קורא לילפת גרב וכשהוא סמוך אצל ילפת קורא לחרס גרב כך מפורש בבכורות לח): מרוח אשף. לפי התרגום לט)מרים פחדין שפחדין מרוסמין שבצים שלו כתותין, פחדין כמו מ)גידי פחדיו ישורגו: .21 כל איש אשר בו מום. מא)לרבות שאר מומין: מום בו. מב)בעוד מומו בו פסול הא אם עבר מומו כשר: לחם אלהיו. כל מאכל קרוי לחם: .22 מקדשי הקדשים. אלו קדשי הקדשים. ומן הקדשים יאכל. אלו קדשים קלים מג)ואם נאמרו קדשי הקדשים למה נאמר קדשים קלים אם לא נאמר הייתי אומר בקדשי הקדשים יאכל בעל מום שמצינו שהותרו לזר שאכל משה בשר המלואים אבל בחזה ושוק של קדשים קלים לא יאכל שלא

יח) ע' קנהד' כ"ח ב': יט) קנהד' נ"ג: כ) ע' ת"כ: כא) קנהדר' כ"ג ג': כב) ע' קנהדר' ד': כג) ע' נזיר מ"ז ג' ת"כ: כד) ע' קנהדרין י"ח: כה) קנהדר' פ"ח: כו) ת"כ: כז) ע' ת"כ קדושין ע"ז: כח) דניאל ה': כט) ע' מלאכי ל': ל) ע' ת"כ בכורות מ"ב ג': לא) ע' ת"כ בכורות מ': לב) ע' בכורות מ"ב ג' ות"י: לג) ישעיה מ': לד) ע' בכורות ל"ח ל' וז': לה) ע' בכורות ל"ח: לו) סנ מ"ל: לז) דניאל כ"ח: לח) ת"ח: לט) וכן במהכנת מנחס: מ) ירוש מ': מא) ת"כ: מב) ת"כ: מג) ע' ת"כ:

[1] sourcils (לויגענדכוינען): [2] toile (תין דיכטע נעווענע, תין הייטנען), taie (תין וויסטע פעלל מוף דער האכהויט): [3] prunelle (דער לויגאפפעל, לויגענפאפעל):

'נפשת—מנוס ל' כילע"וו: ᵑדילמא מתח ליניגע ודיינו דמזכר קרא ומן המקדש לא יצא מקדשתו לא יצא כלומר יתרחק מן סכיעור שלא יצא לירי עומאה ומאי קרא בכהן גדול תון כתיב דכתיב לעיל עיניה למביו ולאמו לא יטמא: ᵑכי—לפחתך ל' כילע"ו: 'דומה לפקידנא'. כיס"כ: ᵃוכלאה לי שמוטה. כיס"נ: ᵃשקוט. למעלה בין עיניו: הכוחל בתי עיניו בלאת. שתין לו כלל קוטס בין שתי עיניו וכשהוא כוחל עיניו נראכמול יכול למשוך המכמול מעין לעין ואין המוטס מעכבו: ᵍעל עיניו כי"ם ל"ת: ᵑסירא היינו סורס שבעין מציד לשחוד והוא שקורין פרו"ילא[3] שמשם ונראית סעין שלא ומשם מוט שלו לבן יולא מן הלבן ופוסק לותם סורס וכנכם בשחור סוי מוס: ᵑעיגב. כן ל"ל לפי ג' המשנה למעלה וגם בעזרה (ופירוש שים בעיניו נקוח בעגבה): בת"כ הגי' עיניו ובתלמוד הגי' עגב: ᵑזה מכם. שתין שקשה כחרס: מזזית המלרית. שתין שסוגת על המלרים: מלפפת. לבוקה בו

שלא מצינו זר חולק בהן לכך נאמרו קדשים קלים כך מפורש בזבחים(מז): .23 אך אל הפרכת. להזות שבע הזאות שעל הפרכת: ואל המזבח. החיצון. ושניהם הוצרכו ליכתב ומפורש בת"כ". ולא יחלל את מקדשי. (מח)שאם עבד עבודתו מחוללת ליפסל: .24 וידבר משה. המצוה האת: אל אהרן ואל בניו ואל כל בני ישראל. (מט)להזהיר בית דין על הכהנים:

כב .2 וינזרו. א)אין נזירה אלא פרישה וכן הוא אומר ב)וינזר מאחרי ג)נזורו אחור, יפרשו מן הקדשים בימי טומאתן: א"וינזרו מקדשי בני ישראל ב"אשר הם מקדשים לי, ולא יחללו את שם קדשי. סרס המקרא ודרשהו: אשר הם מקדשים לי. ד)לרבות קדשי כהנים עצמן: .3 כל איש אשר יקרב. אין קריבה זו אלא אכילה וכן מצינו שנאמרה אזהרת אכילת קדשים בטומאה בלשון נגיעה ה)בכל קדש לא תגע אזהרה לאוכל ולמדוה רבותינו ג"מגזרה שוה ו) ואי אפשר לומר שחייב על הנגיעה שהרי נאמר כרת על האכילה ז)בצו את אהרן שתי כריתות זו אצל זו ואם על הנגיעה חייב לא הוצרך לחייבו על האכילה וכן נדרש בתורת כהנים ח) ובי יש נוגע חייב ט"אם כן מה תלמוד לומר יקרב משיכשר ליקרב שאין חייבים עליו משום טומאה אלא אם כן קרבו מתיריו ואם תאמר שלש כריתות בטומאת כהנים למה, כבר נדרשו במסכת שבועות י)אחת לכלל ואחת לפרט כו': וטמאתו עליו. יא)ושומאת האדם עליו יכול בבשר הכתוב מדבר ושומאתו של בשר עליו ובטהור שאכל את הטמא הכתוב מדבר? על כרחך ממשמעו אתה למד במי שטומאתו פורחת ממנו הכתוב מדבר והוא האדם שיש לו טהרה בטבילה: ונכרתה. יב)יכול מצד זה לצד זה, יכרת ממקומו ויתישב במקום אחר, תלמוד לומר 'אני ה' בכל מקום אני: .4 בכל טמא נפש. במי שנטמא במת: .5 בכל שרץ אשר יטמא לו. יג)'בשיעור הראוי לטמא יג)"בכעדשה: או באדם. במת: אשר יטמא לו. כשיעורו לטמא יד)וזהו כזית: לכל טמאתו. טו)לרבות נוגע בזב ובזה נדה ויולדת: .6 נפש אשר תגע בו. באחד מן הטמאים הללו: .7 ואחר יאכל מן הקדשים. נדרשת ביבמות טז)בתרומה שמותר לאכלה בהערב השמש: מן הקדשים. ולא כל הקדשים: .8 נבלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה. יז)לענין הטומאה הזהיר כאן שאם אכל נבלת עוף טהור שאין לה טומאת מגע ומשא אלא טומאת אכילה בבית הבליעה אסור לאכול בקדשים ט"וצריך לומר וטרפה מי שיש במינו טרפה יצא נבלת עוף טמא שאין במינו טרפה: .9 ושמרו את משמרתי. יח)מלאכול תרומה בטומאת הגוף: יט)ומתו בו. למדנו שהיא מיתה בידי שמים: .10 לא יאכל קדש. בתרומה הכתוב מדבר שכל הענין דבר בה: תושב כהן ושכיר. תושבו של כהן ושכירו לפיכך תושב זה נקוד פתח לפי שהוא דבוק, ואיזהו תושב יט)זה נרצע שהוא קנוי לו' עד היובל ואיזהו שכיר זה קנוי קנין שנים שיוצא בשש בא הכתוב ולמדך כאן שאין גופו קנוי לאדוניו לאכול בתרומתו: .11 וכהן כי יקנה נפש. עבד כנעני שקנוי לגופו: ויליד ביתו. אלו בני השפחות, ואשת

(מז)דף ק"ל ב' ע"ס: (מח)ס"כ: (מט)ע' ס"כ:

כב א)ס"כ: ב)יזקקאל י"ד: ג)יסעיה ל': ד)ס"כ: ה)ויקרא י"ב: ו)ע' בפיכומו לעיל סי' י"ב לוס ס': ז)ויקרא ז': ח)נס זבחים ע"ה ב': ט)דף ז': י)ע' ס"כ בזבחים ע"ג ב': יא)ס"כ: יב)ע' ס"כ: יג)מנינה י"ל: יד)מכלות פ' ב': טו)ס"כ: טז)דף ע"ד ב': יז)ע' ס"כ ונס ס"כ פ' לחכי פ' י"ב: יח)קנהדרין פ"ג: יט)ס"כ יבמות ע':

כלומנכ, ויקבך ולפיך: "לומנו סס. למס נחוך סכנת נלבך סייתי לומך לוקך סכנת סמיל בפניס סל ומנגם סמיגו בפניס לא יהל פסול לכך נחוך ומנגם ומס נחוך ומנגם נלבך סייתי לומך לוקך ומנגם סכסר לעבודם סל סכנת סמיגם כסכר לעבודם לא יהל פסול לכך נחוך סכנת:

כב א"בל"ע סל"ל ויומנו עך עלמן: ב"מסר סס—ולכסנו ל' כיע"ב: ג"המז' נכם מסיקסמ: ד"ומלל מיגו מייב מלל מס כן מכל כלכ' מים מים ומכע למכן וגו': בסוכסר ליקכב. ומקלסים קלי ום"ק למכר יקריב קלסים ולמ"ב יממכלם ועומלמו עליו כלומנכם מכילם בקכל בסמכיס: יש לו מתירין. כגון ליעורים ובשר סמלם מתירין ובירי ומכות סמקומן מתירין ומיקבבו מתיריו ומלין לו מתירין כגון ומלת כסניס וכבן ומנים ומכניס ומיקבבו בכלי סכול מכוכסיין לאכילם למנוכה בבן: ה"ג' טוומנות. בסכך ג' כריתות (ע' לעיל סימן ז' לוס י"ג) כתיב כל מלל וטומלמו עליו: 'ומלמי מכי ל'. כי"ס: 'כגון מ' סכליס. בלמס למכר יטומל לו. טומלת ומ וזב וומכוכע: למכר יטומל לו. ובגיעתו לטומל וזבו כזית. כיס"כ: ח"בבעדשה—כמיעוכו לטומל ל' כי"ע: ט"ולריך—סכמיב סס"ל ל' כילטעו"ע: 'קנין עולם. עבד

יט)ואשת כהן אוכלת בתרומה מן המקרא הזה שאף היא קנין כספו ועוד למד ממקרא אחר כ)כל טהור בביתך וגו׳ בספריכ): .12 לאיש זר. כא)ללוי וישראל: .13 אלמנה וגרושה. כב)מן האיש הזר: וזרע אין לה. כג)ממנו: ושבה. הא אם יש לה זרע ממנו אסורה בתרומה כל זמן שהזרע קיים: וכל זר לא יאכל בו. כד)לא בא אלא להוציא את האונן שמותר בתרומה זרות אמרתי לך ולא אינוסין: .14 כי יאכל קדש. תרומה: ונתן לכהן את הקדש. כה)"דבר הראוי להיות קדש שאינו פורע לו מעות אלא פירות של חולין והן נעשין תרומה: .15 ולא יחללו וגו׳. להאכילם לזרים: .16 והשיאו אותם. את עצמם ישאנו עון באכלם את קדשיהם שהובדלו לשם תרומה וקדשו ונאסרו עליהן. כו"ואונקלס שתרגם כז׳במיכלהון בסואבא שלא לצורך תרגמ׳כן: והשיאו אותם. זה אחד משלשה אתים שהיה רבי ישמעאל דורש בתורה שמדברים באדם עצמו וכן כח)ביום מלאת ימי נזרו יביא אותו, הוא יביא את עצמו וכן כט)ויקבור אותו כ״ג׳יביא, הוא קבר את עצמו כך נדרש בספריכז): .18 נדריהם. כח)"הרי עלי: נדבותם. כט)הרי זו: .19 לרצנכם. הביאו דבר הראוי לרצות אתכם לפני שיהא לכם לרצון אפי״מנט׳ בלעז, ואיזהו הראוי לרצון? תמים זכר בבקר בכשבים ובעזים. ל)אבל בעולת העוף אין צריך תמות וזכרות ואינו נפסל במום אלא בחסרון אבר: .21 לפלא נדר. להפריש כדיבורו: .22 עורת. לא)שם דבר של מום עורון, בלשון נקבה, שלא יהא בו מום של עורון או שבור "לא יהיה: חרוץ. לב)ריס של עין שנסדק או שנפגם וכן שפתו שנסדקה או נפגמה: יבלת. ורו׳אה[2] בלעז: גרב. לג)מין חזזית וכן ילפת, ולשון ילפת כמו לד)וילפת שמשון שאחזוה בו עד יום מיתה שאין לה רפואה: לא תקריבו. לה)שלש פעמים להזהיר על הקדשתן ועל שחיטתן לו)ועל זריקת דמן: ואשה לא תתנו. אזהרת הקטרתן: .23 שרוע. לז)אבר גדול מחבירו: וקלוט. לח)פרסותיו קלושות: נדבה תעשה אתו. לט)לבדק הבית: ולנדר. למזבח: לא ירצה. מ)אי זה הקדש בא לרצות הוי אומר זה הקדש המזבח: .24 ומעוך וכתות ונתוק וכרות. מא)בביצים או בגיד: מעוך. ביצו מעוכין ביד: "כתות. מב)כתושים יותר ממעוך: מג)נתוק. תלושין ביד עד שנפסקו חוטים שתלויים בהן אבל נתונים הם בתוך הכים והכים לא נתלש: וכרות. מג)כרותין בכלי ועודן בכים[3]: "ומעוך. תרגומו ודמרים זהו לשונו בארמית לשון כתישה: וכתות. תרגומו ודרסים כמו מד)הבית הגדול רסיסים, בקיעות דקות וכן מה)קנה המרוסס: ובארצכם לא תעשו. מו)דבר זה לסרס שום בהמה וחיה ואפילו טמאה לכך נאמר בארצכם לרבות כל אשר בארצכם שאי אפשר לומר לא נצטוו על הסרוס אלא בארץ שהרי סרוס חוכת הגוף הוא וכל חובת הגוף נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ: .25 ומיד בן נכר. מז)גוי שהביא קרבן ביד כתן להקריבו לשמים לא תקריבו לו בעל מום ואע״פ שלא נאסרו בעלי מומים לקרבן בני נח מח)אלא אם כן מחוסרי אבר זאת נוהגת בבמה שבשדות אבל על המזבח שבמשכן לא תקריבו

יט) ע׳ כתובות כ״ז ב׳: כ) במדבר י״ח: כח) ת״כ: כט) ע׳ יבמות ס״ז: כ) יבמות ס״ח: כא) ע׳ ת״כ בפרשתנו ל״ב: כב) במדבר ו׳: כג) דנדרים ל״ד: כד) ע׳ נסח: כה) ומגילה ח׳: כו) ת״כ בכורות ל״ח: ל) ת״כ בכורות ל״ח: לא) ע׳ ת״כ ועי״ב *לעיל כ״ח פסוק כ׳: לב) סופרים ט״ז: לג) ע׳ תמורה ו׳ ב׳: לד) ע׳ שם ז׳: לה) ע׳ בכורות מ׳: לו) ת״כ תמורה ז׳ ב׳: לז) ת״כ בכורות ל״ע: לח) עמוק ו׳: לט) שבת ב׳ ב׳: מ) ע׳ ת״כ: מא) ע׳ תמורה ז׳:

עבדי מגלע ובא מכתוב מלמד שמין גופו קנוי לכהן זה מיתילטו בתרומה כלעני: קנין מניס. מתם עבד מיולא בשם מניס: "את הקדש ומטמא את הקדש מתכל מלמד לחוי לכיות קדש היס מכמיסלם לוגמתן יהא שם קדש על עליו: "ולומנקלס—כן ל׳ כילע״וו: "ובכמל׳ ל׳ ב׳ הביא שם״י רמיס מלמון תת״ל לבבני למב״י שם ע״ם: "וכן הוא בספרי ובסומה י״ל לבל בנקרא שלפניו כתיב גי בלי מל״ך וע״ג בני״ם: "בלר המומר בני עלי עולם ולמחר זמן הפריסה מיב בתפריומתם. נדבה המומר בני זו ולא קבלה עליו: "לשון נקבה שם דבר וכו׳. כיס״כ: "ועי׳ *עירובין ק״ג יבלת דקרין יבלת שתיו שם דבר תלת כמו מיגרת דומיס דשבור ולא כתיב שבר ועורת נמי לא כתיב עורון לבל יבלת דומתיתין הוא שם דבר של הנוס: "לא יהיה ל׳ כיס״כ: "כתות. שכתתו בתבנים על שיעורו: מתוקי. ביל לגזרי תלת שעדיין תלויין בכיס: "תלת הוא ממוסק תבר. כיל״כ: "ומעוך—המוסק ל׳ כילע״וו: "בני נח בלעוו מלסקיב ממוסקי תיבריס

[1] apaisement (בשעשבינוב): [2] verrue (ווילע):

תקריבו אבל תמימה תקבלו מהם לכך נאמר למעלה (מג)איש איש לרבות את הגוים שנודרים נדרים ונדבות בישראל: משחתם. (מג)הבולהון: לא ירצו לכם. כב)לכפר עליכם: .27 כי יולד. (מד)פרט ליוצא דופן: .28 כג)את ואת בנו. (מה)נוהג בנקבה כד)שאסור לשחוט האם והבן או הבת ואינו נוהג בזכרים ומותר לשחוט האב והבן: אתו ואת בנו. (מו)אף בנו ואותו במשמע: .29 לרצנכם תזבחו. תהלת זביחתכם הזהרו שתהא לרצון לכם, ומהו הרצון? ביום ההוא יאכל. (מז)כה)לא בא להזהיר אלא שתהא שחיטה על מנת כן אל תשחטוהו על מנת לאכלו למחר שאם תחשבו בו מחשבת פסול לא יהא לכם לרצון כו). דבר אחר (מח)לרצנכם לדעתכם מכאן למתעסק כז)שפסול בשחיטת קדשים. ואף על פי שפרט בנאכלים לשני ימים חזר ופרט בנאכלין ליום אחד שתהא זביחתן על מנת לאכלן בזמנן: .30 ביום ההוא יאכל. (מט)לא בא להזהיר אלא שתהא שחיטה על מנת כן שאם לקבוע לו זמן אבילה כבר כתוב כ)ובשר זבח תודת שלמיו וגו': אני ה'. דע מי גזר על הדבר ואל יקל בעיניך: .31 ושמרתם. (נ)זו המשנה: ועשיתם. זה המעשה: .32 ולא תחללו. לעבור על דברי מזידין. (נא)ממשמע שנאמר ולא תחללו מה ת"ל ונקדשתי מסור עצמך וקדש שמי יכול ביחיד תלמוד לומר בתוך בני ישראל ובשהוא מוסר עצמו ימסור על מנת למות שכל המוסר עצמו על מנת הגם אין עושין לו נס שכן מצינו בחנניה מישאל ועזריה שלא מסרו עצמן על מנת הנס שנאמר (נב)והן לא ידיע להוי לך מלכא וגו' מציל ולא מציל ידיע להוי לך וגו': .33 המוציא אתכם. (נג)על מנת כן: אני ה'. (נד)נאמן לשלם שכר:

כג .2 דבר אל בני ישראל, מועדי ה'. (נה)עשה מועדות שיהיו ישראל מלמדין[א] בהם שמעברים את השנה על גליות[ב] שנעקרו ממקומן לעלות לרגל ועדיין לא הגיעו לירושלים: .3 ששת ימים. ג)מה ענין שבת אצל מועדות ללמדך שכל המחלל את המועדות מעלין עליו כאלו חלל את השבתות וכל המקיים את המועדות מעלין עליו כאלו קיים את השבתות: .4 אלה מועדי ה'. ד)למעלה מדבר בעבור שנה וכאן מדבר בקדוש החדש: .5 בין הערבים. ה)משש שעות ולמעלה: פסח לה'. הקרבת קרבן ששמו פסח: .8 [ג]והקרבתם אשה וגו'. הם המוספין האמורים בפרשת פינחס ולמה נאמרו כאן לומר לך ז)שאין המוספין מעכבין זה את זה: [ד]והקרבתם אשה לה'. ח)מכל מקום, אם אין פרים הבא אילים ואם אין פרים ואילים הבא כבשים: שבעת ימים. ו)כל מקום שנאמר שבעת [ה]שם דבר הוא שבוע של ימים שט"נא בלעז וכן כל לשון שמונת ששת חמשת שלשת: מלאכת עבדה. אפילו מלאכות החשובות לכם עבודה וצורך שיש חסרון כיס בבטלה שלהן כגון דבר האבד, כך הבנתי מתורת כהנים ז)דקתני יכול אף חולו של מועד יהא אסור במלאכת עבודה וכו': .10 ראשית קצירכם.

שתהא

(מג)חולין י"ג ג': (מד)ח"ל: (מה)חולין ל"ח ג': (מו)סס ע"ח ג' ת"כ ות"ל: (מז)ע' ת"כ חולין פ"ג ג': (מח)ע' ת"כ: (מט)חולין י"ב ונס כמ"י לעיל י"ט ה': (נ)ת"כ ע' ס': (נא)ויקהל ו': (נב)ת"כ: (נג)דניאל ג': (נד)ת"כ:

כג ב)ע' ת"כ: ג)ת"כ: ד)ע' ת"כ ונס *שמות י"ב ו': ה)ת"כ: ו)ע"ג *שמות י' כ"ב: ז)עד פסוק ל"ו:

לאכל על ועוד אחר לא נעשו בזמנם דילמו ומי לא כתב לא תקריבו ואת בן נכר את כל אלה דומיא בעל ועוד לא יקבלו מן הנכרים להקריב הוה ממילא לקרב אלא שלא יהו ומחוסרי חיבורים: לא שנא בזמנם דילהון. בזמנם יחיד ציבור הנכרי לשמיים וקמ"ל דלא מקבלין ונכל אלה כלומר להכי לא מקבלין דשם כתיב בשמות קרבן ונכל אלה דומיא בעל ועוד ת"ע מדילמו בזמנם ממיומד: כב כך היה הל' נכרי ובלע"ז אבל בכ"ע לא ילמו לכני עליכם וע"ג בזיהור לתלמיד: כג שקבועים וסולימוס פעמים שמתם ופעמים שחים: כד בנקבות. שאם ובנה: ומינו נוסג בזכרים. לחין מוסגין לזכר שאב ואם שחט זכר אחר לשחוט בנו ובתו: כה לא—כן כ' כילעזו"ם: כו)חולי לריך להפוך בדבור זה "ולף ע"ם שפרט—בזמנן" שם"ל קודם "ל"ל לכלוכסם" וקל להבין: כז)בשחיטת קדשים שפסול. כי"פ:

כג א)מועדין. כיעדין. הגהת המעתיק: מלומדין. כ' יפה שם שלו קילור המזמרי: ב)ומעכי גליות ירמלו. בני הגולה הרחוקים ומשוע לבית דין שנעקרו ומנוקמן לעלות לרגל לעצות שמקריבים ועדיין לא הגיעו שם לא יעברום לא יהגילו לבוא בשם *שנסל' י"ת: ג)והקרבתם—זה כ' כילעז"ת: ד)חולי לריך למחוק המקומות? בשם"ד ומל"ת מן והקרבתם קמת על בשמים: ה)כמין שם דבר. כיע"ב:

[1] septâine (לייפע זיעבענטייע):

גיון בגרת שאג מלך רשע להשחיתן

ח) שתהא ראשונה לקציר: עמ"ו. עשירית האיפה כך היתה שמה כמו ט) ויטודו בעומר: 11. והניף. י) כל תנופה[1] מוליך ומביא מעלה ומוריד מוליך ומביא לעצור רוחות רעות ׳מעלה ומוריד לעצור טללים רעים"׳: לרצונכם. אם תקריבו במשפט זה יהיה לרצון לכם: ממחרת השבת. יא) ממחרת יום טוב הראשון של פסח ׳׳שאם אתה אומר שבת בראשית אי אתה יודע איזהו: 12. ועשיתם, כבש. יב) חובה לעומר הוא בא: 13. ומנחתו. מנחת נסכיו: שני עשרנים. כפולה היתה: ׳ונסכו יין רביעית ההין. יג) אע"פ שמנחתו כפולה ״אין נסכיו כפולים: 14. וקלי. יד) קמה עשוי מכרמל דך שמייבשין אותו בתנור: וכרמל. הן קליות שקורין ״גרניי״ליש׳: בכל משבתיכם. נהלקו בו חכמי ישראל טו) יש שלמדו מכאן שהחדש נוהג בחוצה לארץ ויש אומרים לא בא אלא ללמד שלא נצטוו על החדש ״אלא לאחר ירושה וישיבה משכבשו וחלקו: 15. ממחרת השבת. טז) ממחרת יום טוב: תמימת תהיינה. יז) מלמד שמתחיל ומונה מבערב שאם לא כן אינן תמימות: 16. השבת השביעית. כתרגומו שבועתא שביעתא: ״עד ממחרת השבת השביעית תספרו. ולא עד בכלל והן ארבעים ותשעה יום, טו״חמשים יום והקרבתם מנחה חדשה להי. ביום החמשים תקריבוה טו׳ואומר ״אני זה מדרשו אבל פשוטו עד ממחרת השבת השביעית שהוא יום חמשים תספרו ומקרא מסורס הוא״׳: מנחה חדשה. יח) היא המנחה הראשונה שהובאה מן החדש ואם תאמר הרי קרבה מנחת העומר אינה כשאר כל המנחות שהיא באה מן השעורים: 17. ממושבתיכם. יט) ולא מחוצה לארץ: לחם תנופה. לחם תרומה המורם לשם גבוה וזו היא המנחה החדשה האמורה למעלה: בכורים. כ) ראשונה לכל המנחות אף למנחת קנאות הבאה מן שעורים לא תקרב מן החדש קודם לשתי הלחם: 18. על הלחם. בגלל הלחם כ) חובה ללחם: טו׳ומנחתם ונסכיהם. כמשפט מנחה ונסכים המפורשים בכל בהמה בפרשת נסכים כא) שלשה עשרונים לפר ושני עשרונים לאיל ועשרון לכבש זו היא המנחה והנסכים חצי ההין לפר ושלישית ההין לאיל ורביעית ההין לכבש: 19. ועשיתם שעיר עזים. כב) יכול שבעת הכבשים והשעיר האמורים כאן ״הם ז׳ הכבשים והשעיר האמורים בחומש הפקודים, כשאתה מגיע אצל פרים ואילים אינן הם, אמור מעתה אלו לעצמן ואלו לעצמן אלו קרבו בגלל הלחם ואלו למוספין: 20. והניף הכהן אתם, תנופה. כג) מלמד שטעונין תנופה חיים יכול כולם ת״ל על שני כבשים: קדש יהיו. לפי ששלמי יחיד קדשים קלים הוזקק לומר בשלמי צבור שהן קדשי קדשים: 22. ובקצרכם. כד) חזר ושנה לעבור עליהם בשני לאוין כה) אמר ר׳ אבדימי

ח) ס"כ: ט) סמוך ע"ז: י) מנחות ס"ג: יא) ע' מ"כ מנחות ס"ו: יב) ע' זיתוב המצות"ן: יג) מנחות פ"ע ג': יד) ע"ג * ויקרא ג' י"ד: טו) קידושין ל"ז: טז) ס"כ מנחות ס"ד: יז) ע' מנחות ס"ד: יח) ס"כ מנחות פ"ג ג': יט) ס"כ מנחות פ"ד ג': כ) ס"כ מנחות ע"ה ג': כא) במדבר כ"ח: כב) ס"כ מנחות ע"ה ג': כג) ע' מנחות ס"ג ה"כ: כד) לעיל י"ט ז' כה) ס"כ:

[1] מה שכתוב ופיירש"י שעושין כעצת עומר הזה כמו שעשה תנופות הוא על פי פסיקתא רבתי פ' העומר וגם מדכתי בויקרא רבה ופ' תזריע ומנחות ס"ג וגם כוכבי ל"ז ג' ד"ה כדי (זרע לפניהם): [1] בשתות מלכדע הוסות: [ח] בשלין מלומעלה למעלה: [ט] וכי נאמר ממחרת שבת שבתוך הפסח. תלמד שבשבת של פסח תתחיל לספור: וכל השנה מלמה שבתות. ומה תלמוד שבת ממש לא ובדוק מיזה שבת תלא ולמי י"ט הוא: [י] ונסכו—כפולים ל' כיל"ע: [יא] לכתוב ונמצתו שני עשרונים ומאי כתיב בשנים יין לכם תלא עשרון לכבש: [יב] גרניי"ש. כ"י: [יג] אבל תדם. לא נהג ולפ ע"ג לכתיב ביה ממנסבותיכם בשיפיה לולמה וקלי וכרמל וגו' למו למיעוטא בכל מקום שמתם יושבים תלא למוד שלפ שמתם נתכן לא נתקייבו כל י"ל שהם שפיו בגלגל שכבשו ושחלקו על שתייבו בה וכביר כל אחד את שלו: [יד] בשעתה רזה כתיב פירום זה על שם כ' שנומל לזיו של ל"י שהקיל ע"ג תום' ממחות ס"ה ג' ל"ה כתוב ע"ג ל"ה קוף ומם: שהקיים: [טו] ובזיוס מחשים ושהקבתם וכו'. כי"ב: [טו] זכו ונדכתו על קלי לתכויהו למנחת ולחמיטים ופיירשו במשכם ולא על נכלל ת' (כ"ל תוספתא היל ומאחר). כי"ם: "ולחוכר—הוא ל' כילעו"ב: "[טו] תום' שמעתי. כ"י ממנת רע"ש: [טו] דבתי"כ כתב פר ושני לילים ובמחמם שהקולים כתב פרים בני בקר שנים ואיל אחד אלו לחוכם שהקולים בחין בגלל עלמן למוסיפין הן ואין טעונים לחם: [ב] לכולים שבשבעה שבשים של עולה הבחין על הלחם בחוכת היום לעלות בלבתב והקרבתם על הלחם וגו' אין טעונים תניפה עם הלחם:

כא אבדימי ברבי יוסף מה ראה הכתוב ליתנה באמצע הרגלים פסח ועצרת מכאן וראש השנה ויום הכפורים כב וחג מכאן ללמדך שכל הנותן לקט שכחה ופאה כג לעני כראוי כד מעלין עליו כאילו בנה בית המקדש והקריב קרבנותיו בתוכו: תעזב. כה)הנח לפניהם והם ילקטו ואין לך לסייע לאחד מהם: אני ה' אלהיכם. נאמן לשלם שכר: 24. זכרון תרועה. כו)כד זכרון כו זכרונות ופסוקי שופרות כז)לזכור לכם עקידת יצחק שקרב תחתיו איל: 25. והקרבתם אשה. המוספין האמורין בחומש הפקודים: 27. אך. כח)כט)כל אכין ורקין שבתורה מעוטים ל)מכפר הוא לשבים ואינו מכפר על שאינם שבים: 30. והאבדתי. לא)לפי שהוא אומר ברת בכל מקום ואיני יודע מה הוא כשהוא אומר והאבדתי למד על הכרת שאינו אלא אברן: 31. כט כל מלאכה וגו'. לב)לעבור עליו בלאוין הרבה ל אי להוהיר על מלאכת לילה כמלאכת יום: לא מקרא קדש. לג)קדשהו לא בכסות נקיה ובתפלה לב ובשאר ימים טובים במאכל ובמשתה ובכסות נקיה ובתפלה לג: 36. עצרת הוא. עצרתי אתכם אצלי לד)כמלך שזמן את בניו לסעודה לכך וכך ימים כיון שהגיע זמנן ליפטר אמר בני בבקשה מכם עכבו עמי עוד יום אחד קשה עלי לה פרידתכם: כל מלאכת עבדה. אפילו מלאכה שהיא עבודה לכם שאם לא תעשוה יש חסרון כיס בדבר: לא תעשו. לה)יכול אף חולו של מועד יהא אסור במלאכת עבודה ת"ל היא: 37. עלה ומנחה. מנחת נסכים הקריבה עם העולה: דבר יום ביומו. חק הקצוב בחומש הפקודים לו): דבר יום ביומו. לז)הא אם עבר יומו בטל קרבנו: 39. אך בחמשה עשר יום, תחגו. קרבן שלמים לחגיגה לז)יכול תדחה את השבת ת"ל אך, הואיל ויש לה תשלומין כל שבעה: באספכם את תבואת הארץ. לז)שיהא חדש שביעי זה בא בזמן אסיפה מכאן שנצטוו לעבר את השנים שאם אין העבור פעמים שהוא באמצע הקיץ או החורף: תחגו. שלמי חגיגה: שבעת ימים. לח)אם לא הביא בזה יביא בזה יכול יהא מביאן כל שבעה ת"ל וחגתם אתו יום אחד במשמע ולא יותר ולמה נאמר שבעה לתשלומין: 40. פרי עץ הדר. לט)עץ שטעם עצו ופריו שוה: הדר. מ)הָדָר באילנו משנה לשנה וזהו אתרוג: כפת תמרים. מא)חסר ו"ו למד שאינה אלא אחת: וענף עץ עבת. שענפיו קלועים בעבותות וכחבלים וזהו הדם העשוי כמין קליעה: 42. לה האזרח. מב)זה אזרח: מג)בישראל. לרבות את הגרים לו: 43. כי בסכות הושבתי. מד)ענני כבוד:

כד 2. צו את בני ישראל. זו פרשת מצות הנרות, ופרשת ח)ואתה תצוה לא נאמרה אלא על סדר מלאכת המשכן לפרש צורך המנורה וכן משמע ואתה סופך לצוות את בני ישראל על

כא) מלא פ' ה': כז) ע' כ"ה ל"ג: כח) סם ע"ז: כט) ב"ל ס' ח': ל) שבועות י"ב: לא) ח"כ: לב) ע' יומא פ"ח: לג) ע' ת"כ: לד) ע"נ * נמדבר כ"ע ל"ו: לה) ח"כ: לו) נמדבר כ"ט: לז) ח"כ: לח) חגיגה ט': לט) ח"כ קוכא ל"ה: מ) קוכא ל"ב: מא) ע' ח"כ: מב) כת"ל על פי כ' לעיעזר ע' ת"כ וע"נ קוכא י"ח ע':

כד ח) שמות כ"ז:

כא לוורוליגעם כר יוסי. כי"ע: כ' אבדימי. כי"ל (וכוח כ' ונכסס כר יוסי ע' שבת קי"ח ב'): כב ומג ל' כי"כ: כג ונעשר עני כראוי. כי"ם וכן בת"כ: כד ונעלה עליו ככתוב כאלו ב"ה קייס ולא הקריב קרבנות לתוכו. כי"ע י"ד ל"ל וכן הוא בת"כ: כה זכרון לי ברגי: כו זכרונות ופסוקי ל' כי"ל ל"ל ובגמי': כז לך מלך. לך בעשור לחודש הסביעי הזה י"ם הוא וכל לכון וקרן ניעועין ללעדך שבעניים שלין י"ם עכשר: כח לפי ל' כיסרעי"ב וגם לפי כי"ל ל"ל "וכל" וסייך הסיכום לפסוק כ"ח הקודם: כט מעשה קללי כתיבי בעלמא לרבעה לחזין וכרת לחל בחמרי עות ופרשה לך בעשור שבחודש הסביעי הזה ומך לעונש לגילגל. ולא לחינו ענין לאזהרה אסור לענין עונש: ל הפיכום של עקרא קודם סייך לפסוק כ"ז ועקומו קודם הפיכום של והאבדתי ע"ש: לא בכסות נקייה. כן כתבו גם התוס' בכריתות ז' ול"ע בשבת קי"ע שלמנו שם קדום ל' עכובד זה יום"כ שלין בו לכילה ושלייה למעה תוכה כגדו בכסות נקייה ואם עמקרא קודם גלמד למה לי סמך עבדי קבלה: ובתפלה. כך פיכש"י גם בשבועות י"ג ובסנהדרין בתוס' ע"ש: (מדבדי לילה ללרך): לב ובשאר—ובתפלה לי כיעלמע"ג: לג ביום הראשון עקרא קודם קדשיהו בעה שתה עקדשו בעלכל ובעשתה ובכסות נקייה (ת"כ): לד פריתכם. כילעוו"ע: לה לחזק. זה לחזק, הראשון להוליא לת הבאים שלא תלמד עכ"ו בניתן לחייבן בקוכה כעלה. כיכ"כ י"ל ל"ש וס' הזכרון וגליון כי"ו: לו זה"ל בת"כ: לחזק זה לחזק החזק להוליא לת הבאים כל החזק לבטל לת הקטנים בישראל לבטל בעבות גבים ועבדים עשוחבדים:

על כך: שמן זית זך. שלישה שמנים יוצאים מן הזית הראשון קרוי זך והן מפורשין במנחות ג) ובת"כ: תמיד. ג) מלילה ללילה כמו עולת תמיד שאינה אלא מיום ליום: 3. לפרכת העדת. שלפני הארון שהוא קרוי עדות. ורבותינו דרשו על נר מערבי ד) שהוא עדות לכל באי עולם שהשכינה שורה בישראל שנותן בה שמן כמדת חברותיה וממנה היה מתחיל ובה היה מסיים: יערך אתו אהרן מערב עד בקר. ה) יעריך אותו עריכה הראויה למדת כל הלילה וישיערו חכמים חצי לוג לכל נר ונר והן כדאי אף ללילי תקופת טבת ומדה זו הוקבעה להם: 4. המנרה הטהרה. שהיא זהב טהור. ד"א ו) על טהרה של מנורה שמטהרה ומדשנה תחלה מן האפר: 6. שש המערכת. שש חלות המערכת האחת: השלחן הטהור. של זהב טהור. ד"א ז) על טהרו של שולחן שלא יהו הסניפין מגביהין את הלחם מעל גבי השלחן: 7. ונתת על המערכת. ח) על כל אחת משתי המערכות הוו שני בזיכי לבונה מלא קומץ לכל אחת: והיתה הלבונה הזאת ללחם לאזכרה. שאין מן הלחם לגבוה כלום אלא הלבונה נקטרת כשמסלקין אותו בכל שבת ושבת והיא לזכרון ללחם שעל ידה הוא נזכר למעלה ט) בקומץ שהיא אזכרה למנחה: 9. [ב]והיתה המנחה הזאת, שכל דבר הבא מן התבואה בכלל מנחה הוא: ואכלהו. מוסב על הלחם שהוא לשון זכר: 10. ויצא בן אשה ישראלית. י) מהיכן יצא? רבי לוי אומר מעולמו יצא, רבי ברכיה אומר מפרשה שלמעלה יצא, לגלג ואמר ביום השבת יערכנו דרך המלך לאכול פת חמה בכל יום שמא פת צוננת של תשעה ימים בתמיה. יא) ומתניתא אמרה מבית דינו של משה יצא מחויב בא ליטע אהלו בתוך מחנה דן אמרו לו מה טיבך לכאן אמר להם מבני [ג] דן אני אמרו לו יב) איש על דגלו באותות לבית אבותם כתיב נכנס לבית דינו של משה ויצא מחויב עמד וגדף: בן איש מצרי. יג) הוא המצרי שהרג משה: בתוך בני ישראל. יד) מלמד שנתגייר: וינצו במחנה. יד) על עסקי המחנה: ואיש הישראל. יל) זה שכנגדו שמיחה בו מטע אהלו: 11. ויקב. כתרגומו ופריש, שנקב שם המיוחד וגדף טו) והוא שם המפורש ששמע מסיני: ושם אמו שלמית בת דברי. טז) שבחן של ישראל שפרסמה הכתוב לזו לומר שהיא לבדה היתה זונה: שלמית. יז) [ד]דהוה פטפטה שלם עלך, שלם עלך, שלם עליכון, מפטפטת בדברים שואלת בשלום הכל: [ה]בת דברי. הברנית היתה מדברת עם כל

ג) דף פ"ו: ג) ע' *שמות כ"ז: ל) שם כ"ג ג' ת"כ: ה) ת"כ מנחות פ"ט: ו) ע' ת"כ: ז) ת"כ: ח) ע' ת"כ: ט) ע ת"כ: י) תנחומא: יא) ת"כ ובפ ויקהל כבה: יב) במדבר ג': יג) ויקהל כבה: יד) ת"כ: טו) ת"כ ות"י: טז) ויקהל כבה

כד [א] נר מערבי. למען להעלות נרות ומערב מוכיח שהיה מקיש קדי מערבי נר שני שבלה המילון שהוא במזרח ולמען להעלות נרות ולכוס מוכיחים למעלית קדי מערבי על שם שהיה פיו כנגד מערב וכל שאר הכלות כלפי המעלני לכתיב לפניו על גוף פני המנורה להיותו למעלני יאירו וג' שלא לפנות היה פונות ולכוס ומכלכוס פונות לפנות: כמדת מבזבזתים. שני לוג שיעורו היה לנרי תקופת טבת שלוליים ואם יהלך ביום בלילות הקלים יהלך בחל שאול פחות לא שלא יכבה בשבת בלילה והמזרה מעורב ועד בקר: וממנה היה מדליק. שכולן היו שבזיכי לבונה שבשבת שהלך כל היום ולינו ומעיבו על המערב ומשמה זו בת"כ שמוייס ומכירת לן למזרח ומערב ומשמים ומכי תניח למעיל מייסים להעלות נר תמיד שתשב נר מערבית תמיד שממנו יהא מתחיל ובו יהא מסיים ומלמד שכתיב להעלות נרות ת"ו מוקדם נר אחד להתחיל בו בכל יום וזהו נר מערבי השני שבו מזרח ומכי תבן נכנס ומלמד שכתב מזרחי דולקות מדמן מזרחי ומניח את המערבי דולק שממנו מדליק את המנורה בין המערבים מלמד שכתב כנגן משמע שמעון הצדיק מדליקו ממזרח המולה ומכלה בעיני למעני בבן קציעות נר שני ומשום למין מעבירין על המצות וכי עייל בהיכל בקעת פגע בריסים ובים לא מצי לאתמולי לכתיב יערוך אותו לפני ד' לריך שיהא מ' מוקם לו לאי לא לא קיימן היה לפני ד' וכתי לאחריך במנחות לכתיב נר מערבי לפני ד' מכלל לכולהו לאו לפני ד' וכו' ובפ היה מייסים בהשמל לפי שהשמל מייב מחלית וזו מעיב בין המערבים ולמוז היפשה בילו לו מניחה בכלי על שלחן שמן ופתילה ומדליקה ומדליק ממנה את השמל ושל למעלה יוצא בשלש ה' נרות קודש להשמש ג' נרות ומשמע כולהו הוה מעיב ולילף לה מקרלי היינו בשלש היה בהם מתקייים והיה מולאו שבהם לשל שמך קדל לגיהם וכל זמן שהיו יכולין מבזיקין היה דולק כל היום והיינו עלותם: [ב]והיתה—זכר לי כילמע"ו:

[ג] מנחות. כי"ע ל"ל וכן בת"כ: [ד] דהוות פטפטת. ני המגדנם ומעדוך: [ה] בת—קלקלה לי כילוי"ם:

כל אדם לפיכך קלקלה: למטה דן. יז)מגיד שהרשע גורם נגאי לו נגאי לאביו נגאי לשבטו. כיוצא בו יח)אהליאב בן אחיסמך למטה דן, שבה לו שבח לאביו שבח לשבטו: 12. ויניחהו. יט)לבדו ולא הניחו מקושש עמו ששניהם היו בפרק אחד כ)ויודעים היו שהמקושש במיתה' אבל לא פורש להם באיזו מיתה לכך נאמר כא)כי לא פורש מה יעשה לו. אבל במקלל הוא אומר לפרוש להם שלא היו יודעים אם חייב מיתה אם לאו: 14. השמעים. כב)אלו העדים: כל. כג)להביא את הדיינים: את ידיהם. כד)אומרים לו דמך בראשך ואין אנו נענשים במיתתך שאתה גרמת לך: כל העדה. כה)במעמד כל העדה 'מכאן ששלוחו של אדם כמותו: 15. ונשא חטאו. כו)בכרת כשאין התראה: ונקב שם. כז)אינו חייב עד שיפרש את השם ולא המקלל בניגוי: 16. ונקב. כח)לשון קללה כמו כט)מה אקב: 17. ואיש כי יכה. ל)לפי שנאמר לא)מכה איש ומת אין לי אלא שהרג את האיש, אשה וקטן מנין ת"ל כל נפש אדם: 20. כן ינתן בו. פירשו רבותינו לב)שאינו נתינת מום ממש אלא תשלומי ממון שמין אותו כעבד לכך כתוב בו לשון נתינה "דבר הנתון מיד ליד: 21. ומכה בהמה ישלמנה. למעלה דבר בהורג בהמה וכאן דבר בעושה בה חבורה: ומכה אדם יומת. לג)אפילו לא הרגו אלא עשה בו חבורה שלא נאמר כאן נפש, ובמכה אביו ואמו דבר הכתוב ובא להקישו למכה בהמה, מה מכה בהמה מחיים אף מכה אביו מחיים פרט למכה לאחר מיתה, לפי שמצינו שהמקללו לאחר מיתה חייב הוצרך לומר במכה שפטור, ומה בבהמה בחבלה שאם אין חבלה אין תשלומין אף מכה אביו אינו חייב עד שיעשה בו חבורה: 22. אני ה' אלהיכם. אלהי כלכם כשם שאני מיחד שמי עליכם כך אני מיחדו על הגרים: 23. ובני ישראל עשו. לד)כל המצוה האמורה בסקילה במקום אחר דחייה רגימה ותלייה:

חסלת פרשת אמור.

בהר.

כה 1. בהר סיני. א)מה ענין שמיטה אצל הר סיני והלא כל המצות נאמרו מסיני אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה "ופרטותיה ודקדוקיה מסיני אף כלן נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן מסיני כך שנויה בת"כ. ב)ונראה לי שכך פירושה לפי שלא מצינו שמטת קרקעות שנשנית בערבות מואב במשנה תורה למדנו שכללותיה 'ופרטותיה כלן נאמרו מסיני ובא הכתוב ולמד כאן על כל דבור שנדבר למשה שמסיני היו כלם כללותיהן ודקדוקיהן וחזרו ונשנו בערבות מואב: 2. שבת לה'. לשם ה' ג)כשם שנאמר ג)בשבת בראשית: 4. יהיה לארץ. לשדות ולכרמים: לא תזמר. שקוצצין זמורותיה "ותרגומו לא תכסח ורומה לו ד)קוצים כסוחים ה)שרופה באש כסוחה: 5. את ספיח קצירך. אפילו לא זרעתה והיא צמחה מן הזרע שנפל בה בעת הקציר הוא קרוי ספיח: לא תקצור. להיות מחזיק בו כשאר קציר אלא הפקר יהיה לכל: נזירך. שהנזרת והפרשת בני אדם מהם ולא הפקרתם: לא תבצר. ו)אותם אינך בוצר אלא מן המופקר: 6. והיתה שבת הארץ וגו'. אע"פ שאסרתים עליך לא באכילה ולא בהנאה אסרתים אלא שלא תנהוג בהם כבעל הבית אלא הכל יהיו שוים בה אתה ושכירך ותושבך: שבת הארץ

יז)ת"כ: יח)שמות ל"ח: יט)ת"כ: כ)סנהדרין ע"ח ג': כא)במדבר ט"ו: כב)ת"כ: כג)ע' ת"כ: כד)ע' ת"כ סנהל' כ"ו: כה)במדבר כ"ג: כו)ת"כ סנהדרין פ"ד: כז)שמות כ"ח: כח)ב"ק פ"ד כתובות ל"ג ג': כט)ע' ת"כ ע"ג סנהדרין פ"ד ג' ופס ע"ע ג' תוס' ד"ה ונוכה: ל)ע' ת"כ סנהדרין ע"ג:

כה א)ת"כ: ב)ת"כ: ג)שמות כ': ד)יעניה ל"ג: ה)תהליס פ': ו)ת"כ:

ז)סנ' ומקלליה נותן יוונית. י"ל וכן הוא בסנהד' ע"ח ג': ז)ת"כ תומנו תלו עליה בתעמד כל סעדה ותו לא וע' בקדושין ו"ל ג' שלמנו שמלומו של תלם כמותו מן ומשמו תותו כל קבל עדת ישראל ובמכילתא על ויקמו למס תים וגו' (ביתור לתלמיד): "דבר—ליד ל' כיעוי"ר:

כה א)ופרטותיה ל' כ"י: ב)ומכתה—ומומ סכ"ל גליון בכי"ל: ג)שכללותיה ופרוסיה. כ"י: ד)ותרגומו ל'

הארץ לכם לאכלה. ז)מן השבות אתה אוכל ואי אתה אוכל מן השמור: לך ולעבדך ולאמתך. ז)לפי שנאמר ח)ואכלו אביוני עמך יכול יהיו אסורים באכילה לעשירים ת"ל לך ולעבדך ולאמתך, הרי בעלים ועבדים ושפחות אמורים כאן: ולשכירך ולתושבך. ט)אף הגוים: 7. ולבהמתך ולחיה. י)אם חיה אוכלת בהמה לא כל שכן שמזונותיה עליך מה ת"ל ולבהמתך? מקיש בהמה לחיה כל זמן שחיה אוכלת מן השדה האכל לבהמתך מן הבית, בָּלָה לחיה מן השדה כָּלָה לבהמתך מן הבית: 8. שבתת שנים. יא)שמטות שנים יכול יעשה שבע שנים רצופות שמטה ויעשה יובל אחריהם ת"ל שבע שנים שבע פעמים הוי אומר כל שמטה ושמטה בזמנה: והיו לך ימי שבע וגו'. יב)מגיד לך שאע"פ שלא עשית שמטות עשה יובל לסוף נ"ס שנה, כ)ופשוטו של מקרא יעלה לך חשבון שנות השמיטות למספר מ"ט: 9. והעברת. יג)לשון יג)ויעבירו קול במחנה, לשון הברזה: ביום הכפרים. יד)'ממשמע שנאמר ביום הכפורים איני יודע שהוא בעשור לחדש אם כן למה נאמר בעשור לחדש אלא לומר לך תקיעה בעשור לחדש דוחה שבת בכל ארצכם ואין תקיעת ראש השנה דוחה שבת בכל ארצכם אלא בבית דין בלבד: 10. וקדשתם. טו)בכניסתה טז)מקדשין אותה בבית דין ואומרים מקודשת השנה: וקראתם דרור. לעבדים בין נרצע בין שלא כלו לו שש שנים משנמכר. יז) אמר רבי רבי יהודה מהו לשון דרור כמדייר בי דיירא' וכו' שדר" בכל מקום שהוא רוצה ואינו ברשות אחרים: יובל הוא. שנה זאת מובדלת משאר שנים בנקיבת שם לה לבדה ומה שמה יובל שמה על שם תקיעת שופר: ושבתם איש אל אחזתו. יח)שהשדות חוזרות לבעליהן: ואיש אל משפחתו תשבו. יט)לרבות את הנרצע: 11. יובל הוא שנת החמשים שנה. מה ת"ל לפי שנאמר וקדשתם "וגו' כראשית בראש השנה יט) ובת"כ: את נזריה. את הענבים המשומרים אבל בוצר אתה מן המופקרים. כ)כשם שנאמר בשביעית כך נאמר ביובל נמצאו שתי שנים קדושות סמוכות זו לזו שנת מ"ט שמטה ושנת החמשים יובל: 12. קדש תהיה לכם'. כא)תוספת דמיה כהקדש יכול תצא היא לחולין תלמוד לומר תהיה בהוייתה תהא: מן השדה תאכלו. כב)על ידי השדה אתה אוכל מן הבית שאם כלה לחיה מן השדה אתה צריך לבער מן הבית. כשם שנאמר בשביעית כך נאמר ביובל: 13. תשבו איש אל אחזתו. כג)והרי כבר נאמר ושבתם איש אל אחזתו, אלא לרבות המוכר שדהו ועמד בנו וגאלה שחוזרת לאביו ביובל: 14. וכי תמכרו וגו'. לפי פשוטו כמשמעו. ועוד יש דרשה כג)מנין כשאתה מוכר מכור לישראל חברך תלמוד לומר וכי תמכרו ממכר לעמיתך מכור, ומנין שאם באת לקנות קנה מישראל חברך ת"ל או קנה מיד עמיתך: אל תונו. כד)זו אונאת ממון: 15. במספר שנים אחר היובל תקנה. זהו פשוטו לישב המקרא על אפניו, על האונאה בא להזהיר כשתמכור או תקנה קרקע דעו כמה שנים יש עד היובל ולפי השנים ותבואות השדה שהיא ראויה לעשות יסמור המוכר ויקנה הקונה שהרי סופו להחזירה לו בשנת היובל ואם יש שנים טועות וזה מוכרה בדמים יקרים הרי נתאנה לוקה ואם יש שנים מרובות "ואכל ממנה תבואות הרבה הרי נתאנה מוכר

ז)מ"כ: ח)שמות כ"ג: ט)מ"כ: י)מ"כ תענית ז' ב': יא)מ"כ: יב)כ"ה ל"ד: יג)שמות ל"ו: יד)מ"כ: טו)ע' מ"כ כ"ה ח' ב': טז)ע' כ"ה כ"ד: יז)מ"כ כ"ה ט' ב': יח)ע' מ"כ קדושין ט"ו: יט)ספ מ' ב': כ)מ"כ: כא)מ"כ סוכה מ' ב': כב)מ"כ: כג)מ"כ: כד)מ"כ ג"מ ב':

כי"ע: "ופשוטו—סניס ל' כיע"ו: 'ומשמע—למדם דומה שמת ל' כי"ע ולפי י"ל: 'ומוציל שמוכה שכל עליה: "וכן פיהם שי' בגמרא ומ' בעריך ערך לך שמס כל' כי מלוקה לריש פי' העיוך כפירוש הסבל כשמוש השמוכה וכו' ולומש למלוקה שהוא ענין ריש: "ז"ל התלמוד עם ת"ל לפי שכ' וקדשתם את שנת החמשים יכול כשם שמתקדשת ומוכרת מתחילתה כך מתקדשת ומוכרת בסופה ומל תתמה שהרי מוסיפין ממול על קדש ת"ל יובל היא שנת החמשים שנת החמשים תהא מקדש ולי תהא מקדש שנת החמשים ומחת ובכן שנת חמשים תהא מוכה ולי תהא מוכה שנת חמשים ומחת: 'קודש תופש לת דעיני. פדייה כתיב בית שזה יולף וזה נכנס מחתיו יולף הקודש למולין ונכנסין הדמים מחתין לסייעו ופלא וסייעו ממכר לכל מכירה יולאה ממכו של זה ונלא לזה והדמים נכנסין לבדוק המוכר: בסויימה תהא: "יאכל ממנה תבואות הרבה ולריך וכו'. כיע"ב י"ל:

מוכר לפיכך צריך לקנותה לפי הזמן וזהו שנאמר במספר שני תבואות ימכר לך לפי מנין שני התבואות שתהא עומדת ביד הלוקח תמכור לו. ורבותינו דרשו מכאן כה) שהמוכר שדהו אינו רשאי לגאול פחות משתי שנים[א] שתעמוד שתי שנים ביד הלוקח מיום ליום ואפילו יש שלש תבואות באותן שתי שנים כגון שמכרה לו [ב]בקמוטיה [ג]ושני אינו יוצא מפשוטו כלומר מספר שנים של תבואות ולא של שרפון ומעוט שָׁנִים: 16. תרבה מקנתו.[ד] תמכרנה ביוקר: תמעיט מקנתו. תמעיט בדמיה: 17. ולא תונו איש את עמיתו. כו) כאן הזהיר על אונאת דברים שלא יקניט את חבירו ולא ישיאנו עצה שאינה הוגנת לו לפי דרכו והנאתו של יועץ ואם תאמר מי יודע אם נתכוונתי לרעה לכך נאמר ויראת מאלהיך[ה] היודע מחשבות הוא יודע. כל דבר המסור ללב שאין מכיר אלא מי שהמחשבה בלבו נאמר בו ויראת מאלהיך: 18. [ו]וישבתם על הארץ לבטח. כז) שבעון שמטה ישראל גולים שנאמר כח) אז תרצה הארץ את שבתותיה, והרצת את שבתותיה, ושבעים שנה של גלות בבל כנגד שבעים שמטות שבטלו היו: 19. ונתגה הארץ וגו' וישבתם לבטח עליה. שלא תדאגו משנת בצורת: ואכלתם לשבע. כט) אף בתוך המעים תהא בו ברכה: 20. ולא נאסף. אל הבית: את תבואתנו. כגון יין ופירות האילן וספיחין הבאים מאליהם: 21. לשלש השנים. ל) לקצת הששית מניסן ועד ר"ה ולשביעית ולשמינית שיזרעו בשמינית במרחשון ויקצרו בניסן: 22. עד השנה התשיעית. עד חג הסכות של תשיעית שהוא עת בוא תבואתה של שמינית לתוך הבית, שכל ימות הקיץ היו בשדה בגרנות ובתשרי הוא עת האסיף לבית, ופעמים שהיתה צריכה לעשות לארבע שנים בששית שלפני השמטה השביעית שהן בטלין מעבודת קרקע שתי שנים רצופות השביעית והיובל ומקרא זה נאמר בשאר השמטות כלן: 23. והארץ לא תמכר. ליתן לאו על חזרת שדות לבעלים ביובל שלא יהא הלוקח כובשה: לא) לצמתת. לפסיקה למכירה פסוקה עולמית: כי לי הארץ. לב) אל תרע עיניך בה שאינה שלך: 24. ובכל ארץ אחזתכם. לג) לרכות בתים ועבד עברי[ז] ודבר זה מפורש בקדושין בפרק ראשון לג). ולפי פשוטו סמוך לפרשה שלאחריו שהמוכר אחוזתו רשאי לגאלה לאחר שתי שנים או הוא או קרובו ואין הלוקח יכול לעכב: 25. כי ימוך אחיך ומכר. לד) מלמד שאין אדם רשאי למכור שדהו אלא מחמת דוחק עוני: מאחזתו. לה) ולא כולה למד דרך ארץ שישייר שדה לעצמו: וגאל את ממכר אחיו. ואין הלוקח יכול לעכב: 26. ואיש כי לא יהיה לו גאל. לו) וכי יש לך אדם בישראל [ח]שאין לו גואלים לו) אלא גואל שיוכל לגאול

כה) מ"כ עכ"ע ג': כו) ע' מ"כ ג"מ כ"ח ג': כז) ע' *כ"ר פסוק ל"ה: כח) ויקכא כ"ו: כט) ע' מ"כ: ל) ע' מ"כ: לא) ע"ג *מלכים ח' כ' פסי' נ"ב: לב) מ"כ: לג) דף כ"ח: לד) ע' מ"כ: לה) מ"כ: לו) ע"ב קידושין כ"ח:

[א] מכאן למקר ג' שנים שם רועה עשה בעל כרמו של לוקח ונותן לו לפי מה שמכרה כלכתג ומכרה את שני ממכרו שמכרה כמה שנים מתמכרה עד היובל ומחלק להמים לפי השנים כגון שם מכרה קודם היובל עשר שנים נעשר ליטרין נמלא שמכר פירות של כל שנה ושנה בליטרא שהרי שתים מכירה לימים חלק עד היובל הילכך שם שהתם ביד לוקח ממש שנים ואח"כ בא מוכר לגאולה ממכה לו לוקח ב' ליטרין ליטרא לכל שנה שהכלה שכך עלה מחשבון כשיולא מתמילה: היתה שנת שרפון ויקנון לו שנת שביעית לימים עולה ממנין. השתא שנים דהא שני תבואות כתב שתי שנים הלחויין לתבואה השמה ביד לוקח אבל היתה שנה שהיוה לתבואה ומכה ולא זרעה לו הביאה שהביאה דוב שחשילו ביד לא עשה כם לימו שחשיל לשנה ועולה לו בחנין שתי השנים: [ב] בקמוטיה וכן משמר שני תבואות ומיעט שנים שני תבואות ולא שנת שרפון מגיד שחיו עולה ממנין ג' שנים וכה"ל. כי"ת: [ג] ושני—שנים כה"ל כ' כילע"ו: [ד] לפי רוב השנים. שיהא על היובל תרבה מקנתו תמכרנה ביוקר שהרי על היובל כה"ל קנויה לו עם לא יפדנה ולפי ומעט השנים תמכרנה בזול כדי שלא תוכה את חביך ומעיינן מהא קרא למוכרין דין בשמוך ליובל שעבר בין מופלג ממנו כמה שנים: [ה] ולפיכך נאמר בו ויראת מאלהיך הרי שהרי ליתן טעם למה נאמר בו יראה נקט ליה וכי קאמר שהרי כל הדברים הללו אין טובתן ורעתן מכוון, להכיר הלא לבדו של עוסה הוא יודע עם לעקל עם לעקלקלות ויכול הוא לומר לא עשיתי כי עם לטובה הייתי סבור שים לך תבואה למוכר או הייתי מתן לקנות מקח זה: וכל דבר המכור בלב. שלא יאמר בו הוי יכל מן היובל ממכרות עם לטובה עם לאוכלה: [ו] וישבתם —בלע"ו כ' כילע"ו: [ז] מיהו מגאלין לקדושין: [ח] מטולי חלק בארץ שאין לו גואלין מוצא יעקב בעור לאחר

ס' ר' פסחים שני עלה

לגאול ממכרו: 27. וחשב את שני ממכרו. כמה שנים היו עד היובל כך וכך וכמה מכרתיה לך בכך וכך עתיד היית להחזירה ביובל נמצאת קונה מספר התבואות כפי חשבון של כל שנה אכלת אותה שלש שנים או ארבע הוצא את דמיהן מן החשבון ושול את השאר זהו והשיב את העדף בדמי המקח על האכילה שאכלה ויתנם ללוקח: לאיש אשר מכר לו. (ז) המוכר הזה שבא לגאלה[ט]: 28. די השיב לו. (ז) מכאן שאינו גואל לחצאין: עד שנת היובל. (מ) שלא יכנס לתוך אותה שנה כלום שהיובל משמט בתחילתו: 29. בית מושב עיר חומה. (ט) בית בתוך עיר המוקפת חומה מימות יהושע בן נון: והיתה גאלתו. לפי שנאמר בשדה שיכול לגאלה משתי שנים ואילך כל זמן שירצה ובתוך שתי שנים הראשונים אינו יכול לגאלה הוצרך לפרט בזה שהוא חלוף שאם רצה לגאול בשנה ראשונה גואלה ולאחר מכאן אינו גואלה: והיתה גאלתו. של בית: ימים. ימי שנה שלימה קרויים ימים וכן (נ) תשב הנערה אתנו ימים: 30. וקם הבית, לצמיתת. יצא מפחו של מוכר ועומד בכחו של קונה: [כ]אשר לא חמה. לו קרינן אמרו רבותינו ז"ל (מ) [כא]אע"פ שאין לו עכשיו הואיל והיתה לו קודם לכן. ועיר נקבה היא והוצרך לכתוב לה אלא מתוך שצריך לכתוב לא בפנים תקנו לו במסורת זה גופל על זה: לא יצא ביבל. (נ) אמר רב ספרא אם פגע בו יובל בתוך שנתו לא יצא: 31. ובתי החצרים. (נ) כתרגומו פצחין עיירות פתוחות מאין חומה ויש הרבה בספר יהושע (מ) הערים וחצריהם (מה) בחצריהם ובטירותם: על שדה הארץ יחשב. (מו) הרי הן כשדות הנגאלים עד היובל ויוצאין ביובל לבעלים אם לא נגאלו: גאלה תהיה לו. (מו) מיד אם ירצה ובזה יפה כחו מכח שדות, שהשדות אין נגאלות עד שתי שנים: וביבל יצא. בתנם: 32. וערי הלוים. ארבעים ושמנה עיר שנתנו להם: גאלת עולם. (מז) גואל מיד אפילו לפני שתי שנים אם מכרו שדה משדותיהם הנתונות להם (מח) באלפים אמה סביבות הערים או אם מכרו בית בעיר חומה גואלין לעולם ואינו חלוט לסוף שנה: 33. ואשר יגאל מן הלוים. ואם יקנה בית או עיר מהם ויצא ביובל אותו ממכר של בית או של עיר וישוב ללוי שמכרו ולא יהיה חלוט כשאר בתי ערי חומה של ישראל וגאולה זו לשון [כב]מכירה. ד"א (מט) לפי שנאמר גאלת עולם תהיה ללוים יכול לא דבר הכתוב אלא בלוקח ישראל שקנה בית בערי הלוים אבל לוי שקנה מלוי יהיה חלוט ת"ל ואשר יגאל מן הלוים אף [כב]הגואל מיד לוי גואל גאולת עולם: ויצא ממכר בית. הרי זו מצוה אחרת ואם לא גאלה יוצאה ביובל ואינו נחלט לסוף שנה כבית של ישראל: כי בתי ערי הלוים הוא אחזתם. לא היה להם נחלת שדות וכרמים אלא ערים לישבת ומגרשיהם לפיכך הם להם במקום שדות ויש להם גאולה כשדי כדי שלא תופקע נחלתם מהם: 34. ושדה מגרש עריהם לא ימכר. (נ) מֻכָּר גזבר, שאם הקדיש בן לוי את שדהו ולא גאלה ומכרה גזבר אינה יוצאה לכהנים ביובל כמו [כג] שנאמר בישראל (נא) ואם מכר את השדה לאיש אחר לא יגאל עוד, אבל בן לוי גואל לעולם: 35. והחזקת בו. (נב) אל תניחהו ישירד ויפול ויהיה קשה להקימו אלא חזקהו כשעת מוטת היד למה זה דומה למשאוי שעל החמור עודהו [כג] על החמור אחד תופס בו ומעמידו נפל לארץ חמשה אין מעמידין אותו: גר ותושב. אף אם הוא גר או תושב (נג) ואיהו תושב כל שקבל עליו שלא לעבוד ע"ז ואוכל נבלות: 36. [כד] נשך ותרבית. (נג) חד שוינהו רבנן ולעבור עליו בשני לאוין: ויראת מאלהיך.

לפי

(ז) [ט]ס"ק עכ"ן ל'; (ח) ע' [י]ס"ק עכ"ן כ"ב: (ט) ע' עכ"ן כ"ד: (י) [יא]ס"ק כ"ד: (יא) ע' עכ"ן ל"ב ומנילה ה' ב': (יב) ע' עכ"ן ל"ח כ': (יג) ע"ב * [יב]ס"ק כ"ה פס' ע"ז: (יד) יהוסע י"ב: (טו) [יג]ס"ק כ"ח: (טז) [יד]ס"ק עכ"ן ל"ג: (יז) ע' עכ"ן ל"ג ב': (יח) [טו]ס"ק כ"ה: (יט) ע' [טז]ס"ק כ"ה: כ) [יז]ס"ק כ"ה: (כא) ע' [יח]ס"ק כ"ה: (כב) [יט]ס"ק כ"ה: (כג) [כ]ס"ק כ"ה: (כד) [כא]ס"ק כ"ה:

וכל ישראל קיים הוא קדוש לו: [ט]לינו ומחסד. המוכר כסדא לנלמלה לחלה עם הלחסדן ומחסד כמה סניס היו ומסוכרים לו עד שנת היובל ומחסד כמה מניעו מן המעה לכל סנה ולפי לומנו מסדון יבנה לו לוקח לכל סנה וסנה שלחלכה והמוחר יחזיר לו: [י] לסר—על זה כי"ל ע' ולי' בביעוים ל' ול"ע: [יא] לו קומה. לוח כתיב (ע"ב בתוספות סס ול"ע) ומסמע לח ומסמע לו כלומר לין לו עכמיו וכיה לו קומה קולס הוה נמי בית תלוט בסו: [יב] קנייס. ס' מזכרון סמ"ג וכן בריקנות בסס לחבי הקבלה: [יכב] לוי. רל"ק וס' מזכרון: [יג] בישראל חלה גואל לעולם לף לחקר סיובל כי לחוזת עולם הוא לסס. סמ"ג: [יכב] בנקומו לחל וכו'. כי"ע וכן הוא בחי"ב: [כד] נשך—לאוין כ' כי"ו:

לפי שדעתו של אדם נמשכת אחר הרבית וקשה לפרוש הימנו ומורה לעצמו היתר בשביל מעותיו שהיו בטלות אצלו הוצרך לומר ויראת מאלהיך[כה] או נ)התולה מעותיו בגוי כדי להלוותם לישראל ברבית הרי זה דבר המסור ללבו של אדם ומחשבתו לכך הוצרך לומר ויראת מאלהיך: .38 אשר הוצאתי וגו'. נ)והבחנתי בין בכור לשאינו בכור אף אני יודע וגפרע מן המלוה מעות לישראל ברבית ואומר של גוי הם. ד"א נ)אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים על מנת שתקבלו עליכם מצותי ואפילו הן כבדות עליכם: לתת לכם את ארץ כנען. בשכר שתקבלו מצותי: להיות לכם לאלהים[כו]. ס)שכל הדר בארץ ישראל אני לו לאלהים וכל היוצא ממנה כעובד ע"ז: .39 עבדת עבד. ס)עבודה של גנאי שיהא ניכר בה בעבד שלא יולך כליו אחריו לבית המרחץ ולא ינעיל לו מנעליו: .40 כשכיר כתושב. עבודת קרקע ומלאכת אומנות, כשאר שכירים התנהג בו: עד שנת היבל. אם פגע בו יובל לפני שש שנים היובל מוציאו: .41 הוא ובניו עמו. ס)אמר ר' שמעון אם הוא נמכר בניו מי מכרן? אלא מכאן שרבו חייב במזונות בניו: ואל אחזת אבתיו. ס)אל כבוד אבותיו ואין לזלזלו בכך: אחזת. ס)חזקת: .42 כי עבדי הם. ס)שטרי קודם: לא ימכרו ממכרת עבד. ס)בהכרזה כאן יש עבד למכור, ולא יעמידנו על אבן הלקח: .43 לא תרדה בו בפרך. ס)מלאכה שלא לצורך כדי לענותו אל תאמר לו הֲחֵם לי את הכוס הזה והוא אינו צריך, עדור תחת הגפן עד שאבוא. שמא תאמר אין מכיר בדבר אם לצורך אם לאו ואומר אני לו שהוא לצורך, הרי הדבר הזה מסור ללבו לכך נאמר ויראת: .44 ועבדך ואמתך אשר יהיו לך. ס)אם תאמר אם כן במה אשתמש? בעבדי אני מושל באומות איני נוחל שהרי הזהרתני ס)לא תהיה כל נשמה, אלא מי ישמשני? מאת הגוים. הם יהיו לך לעבדים: אשר סביבתיכם. ס)ולא שבתוך גבול ארצכם שהרי בהם אמרתי ס)לא תחיה כל נשמה: .45 וגם מבני התושבים. ס)שבאו מסביבותיכם לישא נשים בארצכם וילדו להם הבן הולך אחר האב ואינו בכלל לא תחיה אלא אתה מותר לקנותו בעבד: מהם תקנו. ס)אותם תקנו[כז]: .46 והתנחלתם אתם לבניכם. ההזיקו בהם לנחלה לצורך בניכם אחריכם. ולא יתכן לפרש הנחילום לבניכם שאם כן היה לו לכתוב והנחלתם אותם לבניכם, והתנחלתם כתו והתחזקתם: [כז]איש באחיו. להביא נשיא בעטיו ומלך במשרתיו שלא לרדות בפרך: .47 יד גר ותושב. גר והוא תושב כתרגומו ערל [כח]תותב וסופו מוכיח ונמכר לגר תושב: וכי תשיג יד גר ותושב עמך. ס)מי גרם לו שיעשיר דבוקו עמך: ומך אחיך עמך. מי גרם לו שימוך דבוקו עמו על ידי שלמד ממעשיו: משפחת גר. ס)זה הגוי כשהוא אומר לעקר זה הנמכר לע"ז עצמה להיות לה שמש ולא לאלהות אלא לחטוב עצים ולשאוב מים: .48 גאלה תהיה לו. ס)מיד אל תניחהו שישתמע: .50 עד שנת היבל. שהרי כל עצמו לא קנאו אלא לעבדו עד היובל שהרי ביובל יצא כמו שנאמר למטה ס)ויצא בשנת היובל ס)ובגוי שתחת ידך הכתוב מדבר [כט]ואף על פי כן לא תבא עליו בעקיפין מפני חלול השם, אלא כשבא ליגאל ידקדק בחשבון, לפי המגיע בכל שנה ושנה ינכה לו הגוי מן המיו, אם היו עשרים שנה משנמכר עד היובל וקנאו בעשרים מנה נמצא שקנה הגוי עבודת שנה במנה ואם שהה זה אצלו חמש שנים ובא ליגאל ינכה לו חמשה מנים ויתן לו העבד ט"ו מנים וזהו והיה כסף ממכרו במספר שנים כימי שכיר יהיה עמו. חשבון המגיע לכל שנה ושנה יחשב באלו נשכר עמו

נד) ג"א פ"ל ג': נה) ע' ת"כ: נו) ע' ת"כ ועי' כתובות ק"י ג': נז) ת"כ: נח) קדושין כ"ב: נט) ע' ת"כ ערכין י"ב: ס) ת"כ: סא) ת"כ: סב) ע' קידושין ס"ז ג': סג) דכיים כ': סד) ע' קידושין ס"ז ג': סה) ת"כ: סו) ע' ת"כ ערכין כ' ג' קידושין כ' ג': סז) ת"כ קידושין כ' ג': סח) פסוק כ"ל: סט) ע' ת"כ קידושין ע"ז:

[כה] לו—מאלהיך כ' כילמ"ע: [כו] כל ג"י היובל בא"י ונקבל עליו עול מלכות שמים. כך מגי' בת"כ וכתוספות ק"ל גרסי' כמי שים לו אלוה ע"כ: [כז] ומתנחלתם לבניכם. נלמד מבא להמיר למת מן התורות שבא על הכנענית וטוען בן שמותר לקנותו ומצי המוסבים מתיר המותות עלמן הבאין לגור עמכם נלמד. כי"ל ד"ל ומ' הזכרון רוצה לגרום ד"ל ומתנחלתם וכו' ויהיה הפירוש הלמטן כפי מה שבא בקידושין ס"ז ומפי הסבר מה שמטעה מלמטן ת"כ: [כח] לים—תושב ל' כיע"ו: [כט] תוספ (בכי ו"ו בלמטן). כיפ"ל ועי' בתניתי תבגומא: [כט] ע' ב"ק קי"ב ומבק שם בלפוסים המלוגמא בין ל"י ובין ל' בלמטן.

עמו כל שנה בשנה וינכה לו: 51. אם עוד רבות בשנים. עד היובל: לפיהן. הכל כמו שפירשתי: 53. לא ירדנו בפרך לעיניך. ע)כלומר ואתה רואה: 54. ואם לא יגאל באלה. עפ)באלה הוא נגאל ואינו נגאל בשש: הוא ובניו עמו. הגוי חייב במזונות בניו[ל]: 55. כי לי בני ישראל עבדים. עג)שטרי קודם: אני ה' אלהיכם. עד)כל המשעבדין מלמטה באלו משעבדין מלמעלה:

כה 1. לא תעשו לכם אלילם. פ)כנגד זה הנמכר לגוי שלא יאמר הואיל וְרַבִּי מגלה עריות אף אני כמותו הואיל ורבי עובד ע"ז אף אני כמותו הואיל ורבי מחלל שבת אף אני כמותו לכך נאמרו מקראות הללו ואף הפרשיות הללו נאמרו על הסדר ג)בתחלה הזהיר על השביעית ואם חָמַד ממון ונחשד על השביעית סופו למכור מטלטליו לכך סמך לה וכי תמכרו ממכר (א)מה כתיב ביה או קנה מיד עמיתך, דבר הנקנה מיד ליד) לא תוּר בו סוף מוכר אחזתו לא תור בו סוף מוכר את ביתו לא תוּר בו סוף לוה בריבית כל אלו האחרונות קשות מן הראשונות לא תוּר בו סוף מוכר את עצמו לא תוּר בו לא דיו לישראל אלא אפילו לגוי: ואבן משכית. לשון כִּסוּי ג)כמו ז)ושכותי כפי, שמכסין הקרקע ברצפת אבנים: להשתחות עליה. ס)אפילו לשמים, לפי שהשתחואה בפשוט ידים ורגלים היא ואסרה תורה לעשות כן חוץ מן המקדש:

2. אני ה'. נאמן לשלם שכר:

חסלת פרשת בהר.

בחקתי.

3. אם בחקתי תלכו. ו)יכול זה קיום המצות כשהוא אומר ואת מצותי תשמרו וגו' הרי קיום המצות אמור, הא מה אני מקיים אם בחקתי תלכו שתהיו עמלים בתורה: ואת מצותי תשמרו. הוו עמלים בתורה על מנת לשמור ולקיים כמו שנאמר ז)ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם: 4. בעתם. ח)בשעה שאין הרך בני אדם לצאת בגון[ב] בלילי שבתות[ג]: ועץ השדה. ט)הן אילני סרק ועתידין לעשות פירות: 5. והשיג לכם דיש את בציר. י)שיהא הדיש מרובה ואתם עסוקים בו עד הבציר ובבציר תעסקו עד שעת הזרע: ואכלתם לחמכם לשובע. י)אוכל קמעא והוא מתברך במעיו: 6. ונתתי שלום. י)שמא תאמרו הרי מאכל והרי משתה אם אין שלום אין כלום תלמוד לומר אחר כל זאת ונתתי שלום בארץ, מכאן שהשלום שקול כנגד הכל [ד]וכן הוא אומר יא)עושה שלום [ה]ובורא את הכל: וחרב לא תעבר בארצכם. יב)אין צריך לומר שלא יבואו למלחמה אלא אפילו לעבור דרך ארצכם ממדינה למדינה: 7. לפניכם לחרב. יג)איש בחרב רעהו: 8. ורדפו מכם. יג) מן ההלשים שבכם ולא מן הגבורים שבכם: חמשה מאה ומאה מכם רבבה. יג)וכי כך הוא החשבון והלא לא היה צריך לומר אלא מאה מכם שני אלפים ירדופו אלא אינו דומה מועטין העושים את התורה למרובין העושין את התורה: ונפלו איביכם וגו'. יג)שיהיו נופלין לפניכם שלא כדרך הארץ: 9. ופניתי אליכם. אפנה מכל עסקי לשלם שברכם משל למה הדבר דומה למלך ששכר פועלים [ו]וכו' כדאיתא בת"כ: והפריתי אתכם. יד)בפריה ורביה: והרביתי אתכם. יד)בקומה זקופה

ע)מ"כ: עפ)קידושין ע"ו ב': עג)מ"כ:

כה ב)מ"כ: ג)ע' קידושין כ': ג)וכן במכתב מנחם: ד)שמות ל"ג: ה)עגילה כ"ב ב': ו)ע' מ"כ: ז)דכתיב ה': ח)ג' מ"כ מענית כ"ב: ט)מ"כ: י)מ"כ: יא)ע' יטעיה מ"ח: יב)מ"כ ועי"ב תענית כ"ב: יג)מ"כ: יד)מ"כ:

עקיבא והוא שמעו שם מין נחין על גוי בעקיפין מפני קדום השם: [ל]בניו כיפרסלא. כילנ"ו: סוף— בניו ל' כי"ע:

כה [א]עם—ליד ל' כ"י: [ב]בלילי רביעיות ובלילי שבתות. כי"ל י"ל (בכי"ג מעתק סכי"ם ון תיבת רביעיות וסגיה כהותב מעקומו קביעיות): [ג]ובלילי יומים עודים. כיע"ו: [ד]וכן—הכל ל' כי"כ: [ה]וכולל רע. ל"ל וכן הוא בישעיה מ"ה ובת"כ: [ו]פועלים הרבה ויש שם פועל אחד ועשה עמו מלאכה יומים הרבה נכנסו הפועלים ליטול שכרם ונכנס אותו הפועל עמהם אמר לו המלך לאותו הפועל בני אפשר

ע עיין מ"ש ע"ג בעל תורה אור כי רש"י

זקופה: והקימתי את בריתי אתכם.טו) ברית חדשה לא כברית הראשונה שהפרתם אותה אלא ברית חדשה שלא תופר שנאמר טז)וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה לא כברית וגו': 10. ואכלתם ישן נושן.יז) הפירות יהיו משתמרין וטובים להתישן שיהא ישן הנושן של שלש שנים יפה לאכול משל אשתקד: וישן מפני חדש תוציאו. יז)שיהיו הגרנות מלאות חדש והאוצרות מלאות ישן וצריכים אתם לפנות האוצרות למקום אחר לתת החדש לתוכן: 11. ונתתי משכני.יח) זה בית המקדש: ולא תגעל נפשי. אין רוחי קצה בכם, כל געילה לשון פליטת דבר הכלוע בדבר 'כמו יט)כי שם נגעל מגן גבורים, לא קבל המשיחה שמושחין מגן של עור בחלב מבושל כדי להחליק מעליו טבת חץ או חנית שלא יקוב העור: 12. והתהלכתי בתוככם. כ)אטייל עמכם בגן עדן כאחד מכם ולא תהיו מזדעזעים ממני, יכול לא תיראו ממני ת"ל והייתי לכם לאלהים: 13. אני ה' אלהיכם. כא)כדאי אני שתאמינו בי שאני יכול לעשות כל אלה שהרי הוצאתי אתכם מארץ מצרים ועשיתי לכם נסים גדולים: "מטה. כמין יתד בשני ראשי העול המעכבים המוסרה שלא תצא מראש השור ויתיר הקשר כמו כב)עשה לך מוסרות ומטות קבילייא' בלעז: קוממיות.כג) בקומה זקופה: 14. ואם לא תשמעו לי. כד)להיות עמלים בתורה לדעת מדרש חכמים, יכול לקיום המצות כשהוא אומר ולא תעשו וגו' הרי קיום מצות אמור הא מה אני מקיים ואם לא תשמעו לי להיות עמלים בתורה ומה תלמוד לומר לי אין לי אלא זה המכיר את רבונו ומכוין למרוד בו וכן בנמרוד כה)גבור ציד לפני ה', שמכירו ומתכוין למרוד בו וכן באנשי סדום כו)רעים וחטאים לה' מאד, מכירים את רבונם ומתכונים למרוד בו: ולא תעשו.כו) משלא תלמדו לא תעשו הרי שתי עבירות: 15. ואם בחקתי תמאסו. כו)מואם באחרים העושים: משפטי תגעל נפשכם. כז)שונא החכמים: לבלתי עשות. כז)מונע את אחרים מעשות: את כל מצותי. כז)כופר שלא צויתים לכך נאמר את כל מצותי ולא נאמר את כל המצות: להפרכם את בריתי. כז)כופר בעיקר. הרי שבע עבירות הראשונה גוררת השניה וכן עד השביעית ואלו הן: לא למד ולא עשה מואם באחרים העושים שונא את החכמים מונע את האחרים כופר במצות כופר בעיקר: 16. והפקדתי עליכם. וצויתי עליכם: שחפת. חולי שמחשף את הבשר אנפו"לישׂ[2] בלעז דומה לנפוח שהוקלה נפיחתו ומראית פניו זעופה: קדחת. חולי שמקדיח את הגוף ומחממו ומבעירו כמו כמ)כי איש קדחה באפי: מכלות עינים ומדיבת נפש. העינים צופות וכלות לראות שיקל וירפא וסוף שלא ירפא וידאבו הנפשות של משפחתו במותו. כל תאוה שאינה באה ותוחלת ממושכה קרויה כליון עינים: וזרעתם לריק. תזרעו ולא תצמח ואם תצמח ואכלהו איביכם: 17. ונתתי פני. פנאי שלי פונה אני מכל עסקי להרע לכם": ורדו בכם שנאיכם. כמשמעו ישלטו בכם': אנדת ת"כ מפרשה זו, אף אני אעשה זאת. כט)איני מדבר אלא באף וכן אף אני אלך עמכם בקרי: והפקדתי עליכם. כט)שיהיו המכות פוקדות אתכם מזו לזו עד שהראשונה פקודה אצלכם אביא אחרת ואסמכנה לה: בהלה. ל)מכה המבהלת את הבריות ואי זו זו מכת מוחין": את השחפת. כ)יש לך אדם שהוא חולה ומושל במטה אבל בשרו שמור עליו ת"ל שחפת שהוא נשחף, או עתים שהוא נשחף אבל נוח ואינו מקדיח ת"ל ואת הקדחת מלמד שהוא מקדיח, או עתים שהוא מקדיח אבל סבור הוא בעצמו שיחיה ת"ל מכלות עינים, או הוא אינו סבור בעצמו שיחיה אבל אחרים סבורים שיחיה ת"ל ומדיבת

נפש

טו) מ"כ: יז) ירמיה ל"ח: יז) ע' מ"כ ג"ב ל"ח ב': יח) מ"כ עירובין ג': יט) סנהדרין ג' מ': כ) מ"כ: כא) ע' ת"כ: כב) ירמיה כ"ז: כג) מ"כ: כד) בראשית י': כה) סם ט"ז: כו) ע' מ"כ: כז) מ"כ: כח) דברים ל"ב: כט) מ"כ: ל) מ"כ:

לך הרגיש הלוז שעמו עמי מלאכה מועטת לתי נותן לסם שכר מועט לאל תתם חסדון כג לתי עתיד לקחת ענוך כך היו יסכלל וכו' (ת"כ): 'כמו—סעור כ' כילע"ו וכיל ני' הרע': "מעט—כלעז כ' כילע"ו: כב"ו גרם כאן "ונכתם מעכי לימס" ולא למעט בסוף הפסוק: 'בכיס"כ ובל"ח גרם כאן "ונכתם מעכי לימס" ולא למעט בם"ה: "מכת מות. כי"כ ל"ל: מכת רותן (ונ"ל לאתן). כיצ"ב: המוספות על

[1] chéville (בשלשלת): [2] enflé (בעמוד שלשלת, לויבגרעבלאזען):

נפש: וזרעתם לריק זרעכם. לח)זורעה ואינה מצמחת ומעתה מה אויביכם באים ואוכלים ת"ל ואכלהו איביכם. הא כיצד? זורעה שנה ראשונה ואינה מצמחת שנה שנייה מצמחת ואויבים באים ומוצאים תבואה לימי המצור ושבפנים מתים ברעב שלא לקטו תבואה אשתקד. ד"א וזרעתם לריק זרעכם כנגד הבנים והבנות הכתוב מרבר שאתה עמל בהם ומגדלן והחשא בא ומכלה אותם שנאמר לט)אישר טפחתי ורביתי איבי כלם: ונתתי פני בכם. לג)כמו שנאמר בטובה ופניתי אליכם כך נאמר ברעה ונתתי פני, משלו משל למלך שאמר לעבדיו פונה אני מבל עסקי ועוסק אני עמכם לרעה: ונגפתם לפני איביכם. לג)שיהא המות הורג אתכם מבפנים ובעלי דבביהן מקיפין אתכם מבחוץ: ורדו בכם שנאיכם. לג)שאיני מעמיד שונאים אלא מכם ובכם, שבשעה שאומות העולם עומדים על ישראל אינם מבקשים אלא מה שבגלוי שנאמר לד)והיה אם זרע ישראל ועלה מדין ועמלק ובני קדם וגו' ויחנו עליהם וישחיתו את יבול הארץ, אבל בשעה שאעמיד עליכם מכם ובכם הם מחפשים אחר המטמוניות שלכם וכן הוא אומר לה)ואשר אכלו שאר עמי ועורם מעליהם הפשיטו וגו': ונפלתם. לו)מפני אימה: ואין רדף אתכם.לו) מבלי יכ"כח יג: .18 ואם עד אלה. ואם בעוד אלה"ר לא תשמעו: ויספתי. עוד יסורין אחרים: שבע על חטאתיכם. לו)שבע פורעניות על שבע עבירות האמורות למעלה: .19 ושברתי את גאון עזכם.לו) זה בית המקדש וכן הוא אומר לז)הנני מחלל את מקדשי את גאון עזכם: ונתתי את שמיכם כברזל ואת ארצכם כנחשה.לח) זו קשה משל משה ששם הוא אומר לט)והיו שמיך אשר על ראשך נחשת וגו' שיהיו השמים מזיען כדרך שהנחשת מזיעה והארץ אינה מזיעה כדרך שאין הברזל מזיע והיא משמרת פירותיה, אבל כאן השמים לא יהיו מזיעין כדרך שאין הברזל מזיע ויהא חורב בעולם והארץ תהא מזיעה כדרך שהנחשת מזיעה והיא מאבדת פירותיה: .20 ותם לריק כחכם. מ)הרי אדם שלא עמל שלא חרש שלא זרע שלא נכש שלא כסח שלא עדר ובשעת הקציר בא שדפון ומלקה אותו אין בכך כלום, אבל אדם שעמל וחרש וזרע ונכש וכסח ועדר ובא שדפון ומלקה אותו הרי שָׁנָיו של זה קהות: ולא תתן ארצכם את יבולה. מ)אף מה שאתה מוביל לה בשעת הזרע: ועץ הארץ. מ)אפילו מן הארץ יהא לקוי שלא יחניט פירותיו בשעת החנטה: מא)לא יתן. משמש למעלה ולמטה אעין ואפרי: לא יתן פריו. כשהוא מפרה משוך פירותיו הרי שתי קללות ויש כאן שבע פורעניות: .21 ואם תלכו עמי קרי. רבותינו אמרו מב)עראי, במקרה, שאינו אלא לפרקים, כן תלכו עראי במצות. ומנחם פירש לשון מניעה וכן מג)הוקר רגלך וכן מד)יקר הוה וקרוב לשון זה לתרגומו של אונקלס לשון קושי שמקשין לבם לימנע מהתקרב אלי: שבע בחטאתיכם. מה)שבע פורעניות אחרים במספר שבע כחשאתיכם: .22 והשלחתי. לשון גירוי: ושכלה אתכם. מו)אין לי אלא חיה משכלת שדרכה בכך בהמה שאין דרכה בכך מנין ת"ל מז)ושן בהמות אשלח בם הרי שתים ומנין שתהא ממיתה בנשיכתה ת"ל מח)עם חמת זוחלי עפר מה אלו גושכין וממיתין אף אלו נושכין וממיתין כבר היו שנים בארץ ישראל חטור נושך וממית מט)ערוד נושך וממית: ושכלה אתכם.מו) אלו הקטנים: והכריתה את בהמתכם. מו)מבחוץ: והמעיטה אתכם. מו)מבפנים: ונשמו דרכיכם. מו)שבילים גדולים ושבילים קטנים הרי שבע פורעניות: שן בהמה ושן חיה חמת זוחלי עפר ושכלה והכריתה והמעיטה ונשמו: .23 לא תוסרו לי

לח)מ"כ: לט) לויכה ג': מ) מ"כ: מא) ספרי ו': מב) וייכה ג': מג) מ"כ: מד) יחזקאל כ"ד: מה) מ"כ: מו) דברים כ"ח: מז) מ"כ: מח) מ"כ: מט) ספרי כ"ח: נ) מ"כ: נא) מכלי כ"ח: נב) מכלי י"ז: נג) מ"כ: נד) דברים ל"ב: נה) מ"כ:

התורם כתבו ניתן לשון הנתנה ומשכה ונפשה לרפואה ולויה בחם וי"ו נותן לשון נתינה לעתיד ונתניס כתיב ונתן מזוין: יכ"ח לכם לרי ז' פורעניות והשקדתי עליכם בחלה ט' שחצת וקלחת ג' וחרעתם לריק ואכלוהו אויביכם ג' ונגפתם לפני אויביכם ל' ורדו בכם ה' ונפלתם ו' ואין רודף ז'. כי"ס: יג)ונבלי כח פרך. כך הוא בכילו"ז וגם בכי"ח והוא לשון עינוי כופר לאחר לשון העתיק האגדה ונת"כ עשנו ושגר למשוך לעשלה התיבה הראשונה אשר בכתבה לאחרי קוף שפרק כי "ונבלי כח" הן תיבות האחרונות של קוף פרק הראשון ואח"כ כתיב פרך ה' וע' בגילוי לאלגזיל לית הכך לעוכחק לגאל את הלבנה: יד)הלא עוכסם. כי"ס ד"ת: טו)לא יתן—ואפרי ג' כילע"ו: טז)בא"כ וביכוס' תעניית כתיב שור

לי. לשוב אלי: 25. נקם ברית. מז)"יש נקם שאינו בברית בהדך שאר נקמות מח)והוא סמוי עיניו של צדקיהו"ח. ד"א נקם ברית מט)נקמת בריתי אשר עברתם. כל הבאת חרב שבמקרא היא מלחמת חיילות אויבים: ונאספתם. מן ההוץ אל תוך הערים נ)מפני המצור: ושלחתי דבר בתוככם. על ידי הדבי ונתתם ביד האיבים הצרים עליכם נ)לפי שאין מלינים את המת בירושלים וכשהם מוציאים את המת לקברו נתנין ביד אויב"ט: 26. משבת לחם. לשון משען כמוכל) מטה עז: בשברי לכם מטה לחם. אשבור לכם כל מסעד אוכל והם חֲצִי רעב: ואפו עשר נשים לחמכם בתנור אחד. נג)מחוסר עצים: והשיבו לחמכם במשקל. נד)שתהא התבואה נרקבת ונעשית פת נפולת ומשתברת בתנור והן יושבות ושוקלות את השברים לחלקם ביניהם: ואכלתם ולא תשבעו. זהו מארה בתוך המעים בלחם. הרי שבע פורעניות: חרב מצוה דבר שבר מטה לחם חוסר עצים פת נפולת מארה במעים, ונתתם אינה מן המנין כהיא החרב: 30. במתיכם. מגדלים ובוניות: חמניכם. מין ע"ז שמעמידין על הגגות נג)ועל שם שמעמידין בחמה קרויין חמנים: ונתתי את פגריכם. נה)תשוחי רעב הוו ומוציאים יראתם מחיקם ומנשקים אותם וכריסן נבקעת ונופל עליה: נו)ונעלה נפשי אתכם. זה סילוק שכינה: 31. ונתתי את עריכם חרבה. יכול מאדם כשהוא אומר והשמותי אני את הארץ הרי אדם אומר, הא מה אני מקיים חרבה מעובר ושב: והשמותי את מקדשיכם. יכול מן הקרבנות כשהוא אומר ולא אריח הרי קרבנות אמורים, הא אני מקיים והשמותי את מקדשיכם מן הגדודיות שיירות של ישראל שהיו מתקדשות ונועדות לבא שם. הרי שבע פורעניות אכילת בשר בנים ובנות והשמדת במות הרי שתים, בריתות חמנים אין כאן פורענות אלא על ידי השמדת הבירניות יפלו החמנים שבראשי הגגות ויכרתו, ונתתי את פגריכם וגו' הרי שלש, סלוק שכינה ארבע. חרבן עירים, שממון מקדש מן הגדודיות, ולא אריח קרבנות, הרי שבע: 32. והשמתי אני את הארץ. נז) זו מדה טובה לישראל שלא ימצאו האיבים נחת רוח בארצם שתהא שוממה מיושביה: 33. ואתכם אזרה בגוים. נח)זו מדה קשה שבשעה שבני המדינה גולים למקום אחד רואים זה את זה ומתנחמין וישראל נזרו בבמזרה כאדם הזורה שעורים בנפה ואין אחת מהן דבוקה בחברתה: והריקתי. כששולף החרב מתרוקן הנדן ומדרשו נט)חרב הנשמטת אחריכם אינה חוזרת מהר כאדם שמריק את המים ואין סופן לחזור: והיתה ארצכם שממה. ס)שלא תחזרו לשוב לתוכה ומתוך כך עריכם יהיו חרבה נראות לכם חרבות שבשעה שאדם גולה מביתו ומכרמו ומעירו וסופו לחזור כאלו אין כרמו וביתו חרבים, כך שנויה בתורת כהנים: 34. אז תרצה. תפיים את כעס המקום שבעס על שמטותיה: והרצת למלך את שבתתיה: 35. (סכל ימי השמה. לשון העשות ומ"ם דגש במקום כפל שמטה): את אשר לא שבתה. ע)שבעים שנה של גלות בבל הן היו כנגד שבעים שנות השמטה ויובל שהיו בשנים שהבעיסו ישראל

נז)ת"כ: מה)מלכים ג' כ"ה: נח)ע' ת"ל ומצא כ"ג: נט)ת"כ: נ)ירמיה מ"ח: נא)ת"כ: נב)ת"כ ס' קדושים: נג)ע' ת"כ קנהל' ס"ג ג': נד)ע' ת"כ: נה)ע' ת"כ: נו)ע' קדב עולם וגם *יחזקאל ד' ד' ומבקוק ג' ג':

בעקום עבור ובילקוט הוש כגי' רס"ו: "נקם ברית כדרך שאדם נוקמות ויש נקם שאינו בברית וזהו וכו' נוקמת נקם הזכרון מלמוד לאחד ויהיו מסכימת עם לשון ת"כ: "ח"ע' יחזקאל כ"ג כ"ל שם פיקם רס"י ונתתי לפניהם ומצאו. מה מעלי למצוא לעשה אותם שלומי לעשות המצאו. ומצוך במצאיהם. ומצאו שלא כתבתי בתורתי והוא ומצאתני מעומציהם ואיזה זה מעוי עיניים שעוכו את עיני לקיהו: "ולפי שעוכו ונתתם ביד אויב בשבילי לכם בשבעד תהיו תפוכים ביד אויב וכן ועניני בלקים בתצאנה לקוצם ויחזק שבעד וגו'. י"ל: ס)שהיה בכלל מכת ת' (כ"ל מוקפת היא). כי"ו: נא)זש"ל את"כ: ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם וכי וגם השגיהם עושים לגל הגלולים תלא שהיו לגיהם זכוך לעוד ונחזר על כל תפוחי שבעד (תפוח. נופח עיכו על בשרו ויונים ביתיהם ונכלאה בזכוכית וכך מתוכו *שבת ל"ג) וגלא תיעוק לאחד תפוח ומעוכל בשבעד ת"ל בני ונאיזה ומצאתה תאת לאיר לו ומצאתה פלונית ת"ל וכמה הייתה ת"ל שלשה תלפים וכמה כשתייר וכמה ת"ל תני ת"ל לעוך לומר לבד אחד ולחיות ת"ל תין ת"ל תמור שוע יבדלהל כ' תלהיכו כ' אחד לעבד וניל ואומר הם כי לא להזכיר בשם ד' לא ליומדי תצא כך וגם היה עושה טועל יבאתו ומתתה על לבך ומצאתה ומצאתה ומנשקה על פגריכו ונבקעת ונופל הוא ויבאתו לארץ לכך נאמר ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם: כב כל

ישראל בארצם לפני המקום ארבע מאות ושלשים שנה. שלש מאות ותשעים היו שני עונם משנכנסו לארץ עד שגלו עשרת השבטים, ובני יהודה הכעיסו לפניו ארבעים שנה משגלו עשרת השבטים עד הרבות ירושלים הוא שנאמר ביחזקאל נ)ואתה שכב על צדך השמאלית וגו' וכלית את אלה וגו' ושכבת על צדך הימנית ארבעים יום ונשאת את עון בית יהודה, ונבואה זו נאמרה ליחזקאל בשנה החמישית לגלות המלך יהויכין ועוד עשו שש שנים עד גלות צדקיהו הרי ארבעים ושש. ואם תאמר שנות מנשה חמשים וחמש היו, מנשה עשה תשובה שלשים ושלש שנה וכל שנות רשעו עשרים ושתים כמו שאמרו באגדת חלקנ) ושל אמון שתים ואחת עשרה ליהויקים וכנגדן לצדקיהו. צא וחשוב לארבע מאות ושלשים ושש שנה שמיטין ויובלות שבהם והם שש עשרה למאה, ארבע עשרה שמיטין ושנים יובלות, הרי לארבע מאות שנה ששים וארבע, לשלשים ושש שנה חמש שמיטות, הרי שבעים נא חסר אחת, נב ועוד שנה יתירה שנכנסה בשמיטה המשלמת לשבעים. ועליהם נגזר שבעים שנה שלמים וכן הוא אומר בדברי הימיםנג) עד רצתה הארץ את שבתותיה נד למלאות שבעים שנה: 36. והבאתי מרך. ס)פחד ורך לבב, מ"ם של מרך יסוד נופל הוא כמו מ"ם של מועד ושל מוקש: ונסו מנסת חרב. כאילו רודפים הורגים אותם: עלה נדף. שהרוח דוחפו ומכהו על עלה אחר ומקשקש ומוציא קול וכן תרגומו קל טרפא דשקיף (נה לשון חבטה סא)שדופות קדים, שקיפן קידום לשון משקוף מקום חבטת הדלת) וכן תרגומו של סב)חבורה, משקופי: 37. וכשלו איש באחיו. כשירוצו לנוס יכשלו זה בזה כי יבהלו לרוץ: כמפני חרב. כאילו ברוחים מלפני הורגים שיהא בלבבם פחד וכל שעה סבורים שאדם רודפם. ומדרשו סג)וכשלו איש באחיו נו זה נכשל בעונו של זה שבל ישראל ערבין זה לזה: 38. ואבדתם בגוים. כשתהיו פזורים תהיו אבודים זה מזה: ואכלה אתכם. סד)אלו המתים בגולה: 39. בעונת אבתם אתם. סה) כשעונות אבותם אתם, כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם: ימקו. סו) לישון המסה כמו ימסו וכמוהו סז)תמקנה בחוריהן סח)נמקו חבורותי: 41. והבאתי אתם. אני בעצמי אביאם סט)זו מדה טובה לישראל שלא יהיו אומרים הואיל וגלינו בין האומות נעשה כמעשיהם אני איני מניחם אלא מעמיד אני את נביאי ומחזירן לתחת כנפי שנאמר ע)והעולה על רוחכם היו לא תהיה וגו' חי אני אם לא ביד חזקה וגו': או אז יכנע. פ כמו עא)או נודע כי שור נגח הוא, אם אז יכנע. לשון אחר אולי, שמא אז יכנע לבבם וגו': ואז ירצו את עונם. יכפרו על עונם ביסוריהם: 42. וזכרתי את בריתי יעקוב. פא בחמשה מקומות נכתב מלא ואליהו חסר בחמשה מקומות, יעקב נטל אות משמו של אליהו ערבון שיבוא ויבשר גאולת בניו: וזכרתי את בריתי יעקוב. עב)למה נמנו אחורנית כלומר כדאי הוא יעקב הקטן לכך ואם אינו כדאי הרי יצחק עמו ואם אינו כדאי הרי אברהם עמו שהוא כדאי ולמה לא נאמרה זכירה ביצחק אלא אפרו של יצחק נראה לפני צבור ומונה על המזבח: 43. יען וביען. גמול ובגמול אשר במשפטי מאסו: 44. ואף גם זאת. ואף אפילו אני עושה עמהם זאת הפורענות אשר אמרתי בהיותם בארץ איביהם לא אמאסם לכלתם

נז) יחזקאל ד': נח) סנהדרין ק"ג: נט) ג' ל"ו: ס) ע' ת"כ: סא) נכלמתם מ"ל: סב) שמות כ"ל: סג) מ"כ סנהדרין כ"ז ג': סד) ת"י: סה) ע' ת"כ סנהדרין כ"ז ג': סו) ע' ת"כ וכן הוא בתוספתא מנחם: סז) זכריה י"ד: סח) מהלים ל"ח: סט) יחזקאל ל': ע) ת"כ: עא) שמות כ"ג: עב) ת"כ:

—שמעת ל' כ"י: נג מסך לחת ולחתו יובל שגלו שגעך נגעך נעשם עונם וכן סוף לחתך וכו'. כי"ל: מסך לחת ולחתו יובל שגלו שלח שגעך בעונם נחשב להם ועליהם נגזר וכו'. כי"ע: נד ועוד—לשמעים ל' כילמע"ו: נה בשפוק כתיב, לחת שבתותיה כל ימי השמה שבתה למלאות וגו': נו לשון—הלכת ל' בכ"י ול"י וכיל"י: נז יחזקאל לחיו: נח כמו—לחמך ל' כיל"ו: נט ע' בלקוטים: ס ולחני יוסף בר שמעון לחמך יתן בשפטני ונחמו ויעין בחקותי בעלה בשבם כך דרך כל המקרא כל מקום שלתה עולה שבתנו שני דבריה זה חלק זה לתה עולה בלה פירוש שלם שניהם על שניהם על לחמן לחמן ועל לחמן לחמן כמו מכר לך' עלה לם שולמה ונחלב ולה פירש ונחיזה לם נתעלמה ונחיזה מלב שולמה פירוש בלל' עלם פניה ועתודים נתעלמה ונחלב כליות חלים שולמה. כי"ע וכ"י לחמך היה ניל שחכם שוו"ם:

לכלתם ולהפר בריתי אשר אתם: .45 ברית ראשנים. עג)של שבטים: .46 והתורת.
עד)אחת בכתב ואחת בעל פה מגיד שכלם נתנו למשה בסיני:

כז .2 כי יפלא. יפריש בפיו: בערכך נפשת. ליתן ערך נפשו לומר ערך דבר א)[א]שנפשו תלויה בו עלי: .3 והיה ערכך וגו'. אין ערך זה לשון דמים אלא בין שהוא יקר בין שהוא זול, כפי שניו הוא הערך הקצוב עליו בפרשה זו: ערכך. כמו ערך[2] וכפל הכפי"ן לא ידעתי מאיזה לשון הוא[3]: .5 ואם מבן חמש שנים. לא שיהא הנודר קטן ב)שאין בדברי קטן כלום אלא גדול שאמר ערך קטן זה שהוא בן חמש שנים עלי: .7 ואם מבן ששים שנה וגו'. ג)כשמגיע לימי הזקנה האשה קרובה להחשב כאיש לפיכך האיש פוחת בהזדקנו יותר משליש בערכו והאשה אינה פוחתת אלא שליש בערכה דאמרי אינשי סבא בביתא פחא[4] בביתא סבתא בביתא סימא בביתא וסימנא טבא בביתא: .8 ואם מך הוא. שאין ידו משגת ליתן הערך הזה: ה)והעמידו. לנערך לפני הכהן ויעריכנו לפי השגת ידו של מעריך: על פי אשר תשיג. לפי מה שיש לו יסדרנו[5] וישאיר לו כדי חיין [6]משה כר וכסת וכלי אומנות אם היה חַמָּר משאיר לו חמורו: .9 כל אשר יתן ממנו. ז)אמר רגלה של זו עולה דבריו קיימין ותמכר לצרכי עולה ודמיה חולין [7]חוץ מדמי אותו האבר: .10 טוב ברע. ח)תם בבעל מום, או רע בטוב. ו)וכל שכן טוב בטוב ורע ברע: .11 ואם כל בהמה טמאה. ז)בבעלת מום הכתוב מדבר שהיא טמאה להקרבה ולמדך הכתוב שאין קדשים תמימים יוצאין לחולין בפדיון אלא אם כן הומטו: .12 כערכך הכהן כן יהיה. לשאר כל אדם הבא לקנותה מיד הקדש: .13 ואם גאל יגאלנה. בבעלים החמיר הכתוב להוסיף חומש, וכן במקדיש בית וכן במקדיש את השדה וכן בפדיון מעשר שני: ט)הבעלים מוסיפין חומש ולא שאר כל אדם: .16 והיה ערכך לפי זרעו. י)לא כפי שוויה אחת שדה טובה ואחת שדה רעה פדיון הקדשן שוה בית כור שעורים בחמשים שקלים כך גזרת הכתוב והוא שבא לגאלה בתחלת היובל ואם בא לגאלה באמצעו נותן לפי החשבון סלע ופונדיון לשנה לפי שאינה הקדש אלא למנין שנות היובל שאם נגאלה הרי טוב ואם לאו הגזבר מוכרה בדמים הללו לאחר ועומדת ביד הלוקח עד היובל כשאר כל השדות המכורות וכשהיא יוצאה מידו חוזרת לכהנים של אותו משמר שהיובל פוגע בו ומתחלקת ביניהם זהו המשפט האמור במקדיש שדה, ועכשיו אפרשנו על סדר המקראות: .17 אם משנת היבל יקדיש וגו'. י)אם משעברה שנת היובל מיד הקדישה ובא זה לגאלה מיד: כערכך יקום. כערך הזה האמור יהיה, חמשים כסף יתן: .18 ואם אחר היבל יקדיש. י)וכן אם הקדישה משנת היבל ונשתהת ביד גזבר ובא זה לגאלה אחר היובל: וחשב לו הכהן את הכסף על פי השנים הנותרת. כפי חשבון, כיצד יא)הרי קצב דמיה של ארבעים ותשע שנה המשים שקל הרי שקל לכל שנה ושקל יתר על כולן והשקל ארבעים ושמנה פונדיון הרי סלע ופונדיון לשנה

עג)ע' ת"כ: עד)ת"כ:

כז א)ע' ת"כ ערכין ד': ב)ערכין ג': ג)ע' שם י"ט: ד)ע' ערכין ה': ה)ת"כ: ו)ע' תמורה ט': ז)ע' תמורה ל"ג: ח)ערכין כ"ה: ט)ע' ערכין י"ד: י)ע' ערכין כ"ד ג': יא)ע' ת"כ ערכין כ"ד ג':

כז א שמשמע תלויים בו. שמא יאמר ערך לאחרי מו ערך כגידי: ת"ל נפשות. מגיד שמא ערך דמעלה ומא לעניך דבר שמשמע תלויים בו נותן ערך כולו: ולא את שעת. שמא יאמר ערך עת זה עלי לא יאמר כלום: ב מה שמנו בת"כ ובערכין ד' ג' שהוא קף הכיעוי פי' בערכך בערך כל גופך שכוונ על שפסוק שקודם בערכך נפשות ושכתיב לזה מדבני רשי' עלמו כי קודם הביא פסוק בערכך ולא כתוב עליו כפל שכאן לא ידעתי מאיזה שנעם בפסוק ואיה ערכך כתב לא ידעתי (שמע שלמה וע"ג ומשם למלך בראשי"ם שלי ערכין פ' ג' הלי ד'): ג(ע"ג בפירושו לויקרא ה' תות י"ג): וי"ל שהוא כמו בוחכם שלומה ובוחכם מסורה. כי"ם בכי"ו בשם תום' ובכ"י ומשנת רע"ע בשם כ' שמעיה: ד בילקוט ובכי"ו ובשנת"ג שכ' פתחא בערכין י"ע שכ' פתחא ואיכא שבר שמינו חלא למשא ל"א פתחא גרסינן למון עכוס ועכיה למתרגי לעכוס פתיח בתרגי שלי בניחים: קיימא. ועמון שיכולה לעכוס ולעשות עלמכם בזקנותה: ה ואעמידו—ועכיך לי' בכ"י: ו יקדישנו. כיעמ"כ: ז ומזון וכסות ומעט ותכלין מכולהו ומשמיען לו ועשות לקנותן אם אין לו: ח לחם לא לקדים גופה: חוץ מדמי מכר. שלא יקבל דמה כיון דמתחת ליה קדושת סגוף אינו משמי

לשנה אלא שחסר פונדיון אחד לכולן ואמרו רבותינו יג)שאותו פונדיון קלבון לפרוטרוט[ח] והבא לגאול יתן סלע ופונדיון לכל שנה לשנים הנותרות עד שנת היובל: ונגרע מערכך. מנין השנים שמשנת היובל עד שנת הפדיון: .19 ואם גאל יגאל. המקדיש אותו יוסיף חומש על הקצבה הזאת: .20 ואם לא יגאל את השדה. יג)המקדיש: ואם מכר. יג)הגזבר: את השדה לאיש אחר לא יגאל עוד. לשוב ביד המקדיש: .21 והיה השדה בצאתו ביבל. מיד הלוקחו מן הגזבר כדרך שאר שדות היוצאות מיד לוקחיהם ביובל: קדש לה'. לא שישוב להקדש בדק הבית ליד הגזבר אלא כשדה החרם יד)הנתון לכהנים[ט] שנאמר טו)כל חרם בישראל לך יהיה, אף זו תתחלק לכהנים של אותו משמר שיום הכפורים של יובל פוגע בו: .22 ואם את שדה מקנתו וגו'.יז) חלוק יש בין שדה מקנה לשדה אחזה ששדה מקנה לא תתחלק לכהנים ביובל לפי שאינו יכול להקדישה אלא עד היובל שהרי ביובל היתה עתידה לצאת מידו ולשוב לבעלים לפיכך אם בא לגאלה יגאל בדמים הללו הקצובים לשדה אחזה. ואם לא יגאל וימכרנה גזבר לאחר או אם יגאל הוא בשנת היובל ישוב השדה לאשר קנהו מאתו[י] אותו שהקדישיז) [יא]וכן תאמר לאשר קנהו הלוקח הזה האחרון מאתו וזהו הגזבר לכך הוצרך לומר לאשר לו אחזת הארץ מירושת אבות, וזהו בעלים הראשונים שמכרוה למקדיש: .25 וכל ערכך יהיה בשקל הקדש. כל ערכך שכתוב בו שקלים יהיה בשקל הקדש: עשרים גרה. עשרים מעות יח)כך היו מתחלה ולאחר מכאן הוסיפו שתות ואמרו רבותינו שש מעה כסף דינר עשרים וארבע מעות לסלע: .26 לא יקדיש איש אתו. יט)לשם קרבן אחר לפי שאינו שלו: .27 ואם בבהמה הטמאה וגו'. אין המקרא הזה מוסב על הבכור שאין לומר בבכור בהמה טמאה ופדה בערכך[כ] וחמור אין זה שהרי אין פדיון פטר חמור אלא טלה והוא מתנה לכהן ואינו להקדש אלא הכתוב מוסב על ההקדש כ)שהכתוב של מעלה דבר בפדיון בהמה טהורה שהוממה וכאן דבר במקדיש בהמה טמאה לבדק הבית: ופדה בערכך. כפי מה שיעריכנה הכהן: ואם לא יגאל. על ידי בעלים: ונמכר בערכך. לאחרים: .28 אך כל חרם וגו'. נחלקו רבותינו בדבר כא)יש אומרים סתם חרמים להקדש ומה אני מקיים כב)כל חרם בישראל לך יהיה, בחרמי כהנים שפירש ואמר הרי זה חרם לכהן ויש שאמרו סתם חרמים לכהן: לא ימכר ולא יגאל. אלא יתן לכהן. לדברי האומר סתם חרמים לכהנים מפרש מקרא זה בסתם חרמים והאומר סתם חרמים לבדק הבית מפרש מקרא זה בחרמי כהנים שהבל מודים שחרמי כהנים אין להם פדיון עד שיבואו ליד כהן וחרמי גבוה נפדים: כל חרם קדש קדשים הוא. האומר סתם חרמים לבדק הבית מביא ראיה מכאן והאומר סתם חרמים לכהנים מפרש כל חרם קדש קדשים הוא ללמד שחרמי כהנים הלים על קדשי קדשים ועל קדשים קלים ונותן לכהן כמו ששנינו במסכת ערכין כג)אם נדר נותן דמיהן ואם נדבה נותן את טובתה: מאדם.כד) כנון שהחרים עבדיו ושפחותיו הכנענים: .29 כל חרם אשר יחרם וגו'. כה)היוצא ליהרג ואמר אחד

יג) ת"כ במדבר כ': יג) ערכין כ"ה ב': יד) שם כ"ח ב': טו) במדבר י"ח: עז) ע' ערכין כ"ו א' וב': יז) ערכין כ"ו: יח) במדבר י"ח: כג) ע' ערכין כ"ו ב': יט) ע' ערכין כ"ע: כ) ממורת ק"ח: כא) ע' ת"כ ערכין כ"ח ג' וכ"ע: כב) במדבר י"ח: כג) ע' ערכין כ"ח: כד) ת"כ ערכין ו':

למכרה ואם מכרה אינה מכורה שהרי עולתו טוח וכיון לכך נפקא למולך לתניעה היא אין קדושה חלה על מעות שאבר הילוך אינה מכורה ואם תאמר מעלה לוקה זה מקדיש עולה שמכרה לאבר שאין לפרוטרוט שאבר זה שלו הא ערכינן לה בפ"ק דתמורה ומעכיון לה כגון דאמר הרי עלי עולה בהיים[ל] קלבון לפרוטרוט פיסים"י בגילה מ' וז"ל כל שמחלל הוזקקו לתת ומחלית השקל לקרבנות ליבור וסטילום שבניים עליהם להוסיף מעה קטנה להיות קלבון לפרוטרוט ומפני שהן חלאי השקלים מתיכות דקות ונותן לאבר ופעמיים שמחליפין אותן בעניים ונותנין השקלון בחלוף: [מ]מכרי כהנים. מלמד שהרשות נתונה לכהן אין לכהן פדיון לכתב לו יהיה לכך ולא יגאל אבל מכרי בדק הבית יש להם פדיון לאחר שנת היובל שהרי לא נתנו אלא עד היובל: כן ל"ל לפי ל' הכ"י וכך בדפוסים לא יגאל ועי' מפני לשון ברייתא הכ' ערכין פ' ל' הלכה כ"ו שהעיר על תוס' בערכין כ"ו ב' ד"ה שהם שנקנה שבאבי שלבני התום' היתה הרשות בידם"י אז אם לא יגאלה בשנת היובל ועי"ב תוס' י"ע ערכין בדק ז' מפני ה': [נ]מן הגזבר המוכר שמכר לאותו שהקדישה. כי"ת: [א]ומן תאמר. כיון"ש ל"ל: [ב]ומומם

אחד ערכו עלי לא אמר כלום: מות יומת. הרי הולך למות לפיכך לא יפדה אין לו לא דמים ולא ערך: 30. וכל מעשר הארץ. במעשר שני הכתוב מדבר: מזרע הארץ. דגן: מפרי העץ. תירוש ויצהר: לה' הוא. כה) קנאו השם ומשולחנו צוה לך לעלות ולאכול בירושלים כמו שנאמר כו) ואכלת לפני ה' אלהיך, מעשר דגנך תירושך וגו': 31. ממעשרו. כז) ולא ממעשר חבירו, הפודה מעשר של חבירו אין מוסיף חומש ומה היא גאולתו? יפדנו כדי להתירו באכילה בכל מקום והמעות יעלה ויאכל בירושלים כמו שנאמר כח) ונתת בכסף וגו': 32. תחת השבט. כט) כשבא לעשרן מוציאן בפתח זה אחר זה והעשירי מכה בשבט צבועה בסיקרא להיות ניכר שהוא מעשר כן עושה לטלאים ולעגלים של כל שנה ושנה: יהיה קדש. ליקרב למזבח דמו ואמוריו והבשר נאכל לבעלים שהרי לא נמנה עם שאר מתנות כהונה ולא מצינו שיהא נתון בשרו לכהנים: 33. לא יבקר וגו'. ל) לפי שנאמר לא) כל מבחר נדריכם יכול יהא בורר ומוציא את היפה תלמוד לומר לא יבקר בין טוב לרע בין תם בין בעל מום חלה עליו קדושה ולא שיקרב בעל מום אלא יאכל בתורת מעשר ואסור ליגזז וליעבד:

חסלת פרשת בחקתי.

כה) ע' קידושין כ"ד ב': כו) דברים י"ד: כז) ע' קידושין כ"ד וירוש' מעשר שני פ' ד': כח) דברים י"ד: כט) בכורות כ"ח ב': ל) ע' בכורות י"ד ב': לא) דברים י"ג:

אין בזה שהרי. כיעס"ר: וחומש שהרי. כי"רפ ד"י: ויסף חמישיתו שהרי וכו'. כי"פ ב':

חזק.

במדבר.

א 1. וידבר, במדבר סיני, באחד לחדש וגו'. מתוך חיבתן לפניו מונה אותם כל שעה כשיצאו ממצרים מנאן וכשנפלו בעגל מנאן [א]לידע [ב]מנין הנותרים, כשבא להשרות שכינתו [ג]עליהם מנאם באחד בניסן הוקם המשכן ובאחד באייר מנאם: 2. למשפחתם. [ד]דע מנין כל שבט ושבט: לבית אבתם. ה)מי שאביו משבט אחד ואמו משבט אחר יקום על שבט אביו: לגלגלתם. על ידי שקלים בקע לגלגולת: 3. כל יצא צבא. מגיד שאין יוצא בצבא פחות מבן עשרים: 4. ואתכם יהיו. כשתפקדו אותם יהיו עמכם נשיא כל שבט ושבט: 16. אלה קרואי העדה. הנקראים לכל דבר חשיבות שבעדה: 17. האנשים האלה. את שנים עשר נשיאים הללו[ה]: אשר נקבו. [ו]לו כאן בשמות: 18. ויתילדו על משפחתם. ז)הביאו ספרי יחוסיהם ועידי חזקת לידתם כל אחד ואחד להתיחס על השבט: 49. אך את מטה לוי לא תפקד. ג)כדאי הוא' לגיון של מלך להיות נמנה לבדו. דבר אחר ז)צפה הקב"ה שעתידה לעמוד גזירה על כל הנמנין מבן עשרים שנה ומעלה שימותו במדבר אמר אל יהיו אלו בכלל לפי שהם שלי שלא טעו בעגל: 50. ואתה הפקד את הלוים. כתרגומו מני לישון מנוי שרירה על דבר שהוא ממונה עליו כמו ה)ויפקד [ח]פקידים: 51. יורידו אתו. כתרגומו יפרקון כשבאין ליסע במדבר ממסע למסע היו מפרקין אותו [ט]מהקמתו ונושאין אותו עד מקום אשר ישכון שם הענן ויחנו שם ומקימין אותו: והזר הקרב. לעבודתם זו: יומת. ו)בידי שמים: 52. ואיש על דגלו. כמו שהדגלים סדורים בספר זה שלשה שבטים לכל דגל: 53. ולא יהיה קצף. 'אם תעשו כמצותי לא יהיה קצף ואם לאו שיכנסו זרים בעבודתם זו יהיה קצף כמו שמצינו [י]במעשה קרח ז)כי יצא הקצף וגו':

ב 2. באתת. ח)כל דגל יהיה לו אות מפה צבועה תלויה בו, צבעו של זה לא כצבעו של זה צבע כל אחד כגוון אבנו הקבועה בחשן ומתוך כך יכיר כל אחד את דגלו. דבר אחר באותות לבית אבותם ג)באות שמסר להם יעקב אביהם כשנשאוהו ממצרים שנאמר ג)ויעשו בניו לו כן כאשר צום, יהודה וישששכר וזבולון ישאוהו מן המזרח וראובן ושמעון וגד מן הדרום וכו' כדאיתא בתנחומא בפרשה זו: מנגד. ז)מרחוק מיל כמו שנאמר ביהושע ה)אך רחוק יהיה ביניכם

א ח)ע' ג"ב ק"ע ג': ג)ע' ילקוט בשם מדרש לפצה: ג)ע' תנחומא: ד)תמ' ע"ג ב"ב קכ"ח ג': ה)בלפנים ע"ח: ו)ע' קהלדין פ"ד: ז)במדבר י"ז:
ב ח)תנחומא: ג)שם: ג)בלפנים כ': ד)תנחומא: ה)יהושע ג':

זכור לאברהם

א [א]לידע—ונמנם קס"ד כ' כי"ל: [ב]ומנין ל' כי"ל: [ג]בתוכם. כ"י: [ד]לידע ומנין. במז' וכן בסח"ת כתוב הבעל בעל י"ד וכן הוא גם בדק': [ה]הללו אשר נקבו כאן בשמות. הר"ח בפיוט ד"ה: [ו]לו ל' כי"ע: [ז]גם הקליר יקד כיולר לשבת שקליס יקר שליסי בתוכם לח הופקד כי לגיון מלך לבדו נפקד: [ח]כך הוגסח לפי י"ד אך בכ"י וגם במחברת ומנחם הוגסח ויפקד המלך פקידים והוא בתוכח ג': [ט]ומקומו. כיס"כ: [י]סח—זו יסיח קלף ל' כי"ל ד"ם: [יא]על ומעשה. כיל"ע: ע"י קרח. כיס"כ:

ביניכם ובניו כאלפים אמה, שיוכלו לבא בשבת, משה ואהרן ובניו והלוים חונים בסמוך לו:
3. קדמה. לפנים הקרויה קדם ואיזו זו רוח מזרחית והמערב קרוי אחור: 9. ראשנה יסעו.
כשרואין הענן מסתלק תוקעין הכהנים בחצוצרות ונוסע מחנה יהודה תחלה וכשהולכין הולכין כדרך
חנייתן הלוים והעגלות באמצע דגל יהודה במזרח ושל ראובן בדרום ושל אפרים במערב ושל דן
בצפון: 17. ונסע אהל מועד. לאחר שני דגלים הללו: כאשר יחנו כן יסעו. כמו שפירשתי,
הליכתן כחנייתן כל דגל מהלך לרוח הקבוע לו: על ידו. על מקומו ואין [א]לשון יד זז [ב]ממשמעו
רוח של צדו קרוי על ידו הסמוכה לו לכל הושטת ידו [ג]אינ״שון אי״שא[1] בלעז: 20. ועליו.
כתרגומו ודסמיכין עלוהי:

ג 1. ואלה תולדת אהרן ומשה. א)ואינו מזכיר אלא בני אהרן ונקראו תולדות משה לפי
שלמדן תורה מלמד שכל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו: ביום
דבר ה׳ את משה. נעשו אלו התולדות שלו שלמדן מה שלמד מפי הגבורה: 4. על פני
אהרן. [א]בחייו: 6. ושרתו אתו. ומהו השירות? ושמרו את משמרתו לפי ששמירת המקדש
עליו שלא יקרב זר כמו שנאמר ב)אתה ובניך ובית אביך תשאו את עון המקדש והלוים הללו
מסייעין אותם זו היא השירות: 7. ושמרו את משמרתו. כל מנוי שהאדם ממונה עליו ומוטל
עליו לעשותו קרוי משמרת בכל המקרא ובלשון המשנה ג)כמו שאמור בבגתן ותרש והלא אין
משמרתי ומשמרתך שוה וכן משמרות כהונה ולויה: 8. ואת משמרת בני ישראל. שכלן
היו זקוקין לצרכי המקדש אלא שהלוים באים תחתיהם בשליחותם לפיכך לוקחים מהם המעשרות
בשכרן שנאמר ד)כי שכר הוא לכם חלף עבודתכם: 9. נתונם המה לו. לעזרה: מאת בני
ישראל. כמו מתוך בני ישראל [ב]כלומר משאר כל העדה נבדלו לכך בגזרת המקום והוא נתנם
לו שנאמר ה)ואתנה את הלוים נתונים וגו׳: 10. ואת אהרן ואת בניו תפקד. לשון פקידות
ואינו לשון מנין: ושמרו את כהנתם. קבלת דמים וזריקה והקטרה ועבודות המסורות לכהנים:
12. ואני הנה לקחתי. ואני מהיכן זכיתי בהן מתוך בני ישראל שיהיו ישראל שוכרין אותן
לשירות שלי על ידי הבכורות זכיתי בהם ולקחתים תמורתם לפי שהיתה העבודה בבכורות וכשחטאו
בעגל נפסלו והלוים שלא עבדו ע״ז נבחרו תחתיהם: 15. מבן חדש ומעלה. משיצא מכלל
נפלים הוא נמנה ליקרא שומר משמרת הקדש. ו)א״ר יהודה ברבי שלום למוד הוא אותו השבט
להיות נמנה מן הבטן שנאמר ז)אשר ילדה אותה ללוי במצרים עם כניסתה בפתח מצרים ילדה
אותה ונמנית בשבעים נפש שכשאתה מונה חשבונם לא תמצאם אלא שבעים חסר אחד והיא
השלימה את המנין[ג]: 16. על פי ה׳. ח)אמר משה לפני הקב״ה היאך אני נכנס לתוך אהליהם
לדעת מנין יונקיהם אמר לו הקב״ה עשה אתה שלך ואני אעשה שלי הלך משה ועמד על
פתח האהל והשכינה מקדמת לפניו ובת קול יוצאה מן האהל ואומרת כך וכך תינוקות יש באהל
זה לכך נאמר על פי ה׳: 21. לגרשון משפחת הלבני. כלומר לגרשון היו הפקודים משפחת
הלבני ומשפחת השמעי פקודיהם כך וכך: 25. המשכן. יריעות התחתונות: והאהל. יריעות
עזים העשויות לגג: מכסהו. עורות אילים ותחשים: ומסך פתח. הוא הוילון: 26. ואת
מיתריו. של משכן והאהל ולא של חצר: 29. משפחת בני קהת יחנו, תימנה. ט)וסמוכין
להם דגל ראובן החונים תימנה אוי לרשע אוי לשכינו לכך לקו מהם דתן ואבירם ומאתים
וחמשים איש עם קרח ועדתו שנמשכו עמהם במחלוקתם: 31. והמסך. היא הפרכת שאף היא
קרויה

ג א)סנהדר׳ י״ט ב׳: ב)במדבר י״ח: ג)מגילה י״ג ב׳: ד)במדבר י״ח: ה)שם ח׳: ו)תנח׳: ז)במדבר כ״ו: ח)תנחומא:
ט)תנחומא:

ב [א]לשון יד ממש ומשמעו רוח. כי״ס: לשון ידו כמשמעו. כי״ר: זו ממש. כיע״ב: [ב]זז ממקומו. כי״וו:
[ג]אינשון—בלעז ל׳ בכ״י ועי׳ הלעז ברש״י שמואל א׳ י״ט וגם שמואל ב׳ י״ד:
ג [א]כמו *בראשית י״א כ״ח: [ב]ב״י כולן בגזרת הקב״ה והוא וכו׳. כי״ס: [ג]ד״א לפי שבכורי ישראל
נפדים מבן חדש ומעלה ובן לוי פודהו לפיכך נמנין הלוים תחתיהם מבן חדש ומעלה. גי׳ י״ד:

[1] en son aise (וויא עם בעקוועם איזע):

קרויה י)פרכת המסך: .32 ונשיא נשיאי הלוי. ממונה על כולם. ועל מה היא נשיאותו? פקדת שמרי משמרת, על ידו היא פקודת כולם: .38 משה ואהרן ובניו.יל) וסמוכין להם דגל מחנה יהודה והחונים עליו ישכר וזבולן טוב לצדיק טוב לשכנו לפי שהיו שכיניו של משה שהיה עוסק בתורה נעשו גדולים בתורה שנאמר יג)יהודה מחוקקי יג)ומבני יששכר יודעי בינה וגו' מאתים ראשי סנהדראות יל)וזבולן טושכים בשבט סופר: .39 אשר פקד משה ואהרן.טו) ג)נקוד על ואהרן לומר שלא ד]היה במנין הלוים: שנים ועשרים אלף. ובפרטן אתה מוצא שלש מאות יתרים בני גרשון שבעת אלפים וחמש מאות, בני קהת שמונת אלפים ושש מאות, בני מררי ששת אלפים ומאתים. ה]ולמה לא כללן עם השאר ויפדו את הבכורות ולא היו זקוקים השלשה ושבעים ומאתים בכורות העודפים על המנין לפדיון אמרו רבותינו במסכת בכורותטז) אותן שלש מאות לוים בכורות היו ודים שיפקיעו עצמם מן הפדיון: .40 פקד כל בכר זכר מבן חדש ומעלה. משיצא מכלל ו]פסק נפלים: .41 ואת בהמת הלוים וגו'. לא פדו בהמות הלוים את בכורי בהמה טהורה של ישראל אלא את פטרי חמוריהם יז)ושה אחד של בן לוי פטר כמה פטרי חמורים של ישראל תדע שהרי מנה העודפים באדם ולא מנה העודפים בבהמה: .46 ואת פדויי השלשה וגו'. ואת הבכורות הצריכין להפדות בהם אלו שלשה ושבעים ומאתים העדפים ז]בהם יתרים על הלוים מהם תקח חמשת שקלים לגלגלת יח)כך היתה מכירתו של יוסף עשרים כסף שהיה בכורה של רחל: .49 העדפים על פדויי הלוים. על אותן שפדו הלוים בגופן: .50 חמשה וששים ושלש מאות ואלף. כך סכום החשבון, חמשת שקלים לגלגלת, למאתים בכורות אלף שקל, לשבעים בכורות שלש מאות וחמשים שקל, לשלש בכורות חמשה עשר שקל. יט)אמר כיצד אעשה בכור שאומר לו תן חמשת שקלים יאמר לי אני מפדויי הלוים מה עשה הביא שנים ועשרים אלף פתקין וכתב עליהם בן לוי ומאתים ושבעים ושלשה פתקין כתב עליהם חמשת שקלים בללן ונתנן בקלפי אמר להם באו וטלו פתקיכם לפי הגורל:

ד .2 נשא את ראש וגו'. מנה מהם את הראוין לעבודת משא והם מבן שלשים ועד בן חמשים שנה והפחות משלשים לא נתמלא כחו כ)מכאן אמרו בן שלשים לכח והיותר על בן חמשים כחו מכחיש מעתה: .4 קדש הקדשים. המקודש שבכולן הארון והשלחן והמנורה והמזבחות והפרכת וכלי שרת: .5 ובא אהרן ובניו וגו'. יכניסו כל כלי וכלי לנרתקו המפורש לו בפרשה זו ולא יצטרכו הלוים בני קהת אלא לשאת: בנסע המחנה. כשהענן מסתלק הן יודעין שיסעו: .7 קערת וכפת וקשות ומנקית. כבר פירשתי במלאכת המשכן ג): הנסך. הכסוי לשון מסך כדכתיב ג)אשר יסך בהן: .9 מלקחיה. כמין צבת שמושך בה את הפתילה לכל צד שירצה: מחתתיה. כמין כף קטנה ושוליה פשוטין ולא א]סגלגלים ואין לה מחיצה לפניה אלא מצדיה וחותה בה את דשן הנרות כשמטיבן: נרתיה. לוצי"שי בלעז שנותנין בהן השמן והפתילות: .10 אל מכסה עור תחש. כמין מרצוף: .12 את כל כלי השרת אשר ישרתו בם בקדש. בתוך המשכן שהוא קדש והן בלי הקטרת שמשרתין בהם במזבח הפנימי: .13 ודשנו את המזבח. מזבח הנחשת: ודשנו. ישלו את הדשן מעליו: ופרשו עליו בגד ארגמן. 7)ואש שיורדה מן השמים רבוצה תחת הבגד כארי בשעת המסעות ואינה שורפתו ה)שהיו כופין עליה ב]פסכתר של נחשת: .14 מחתת. שבהם חותין נחלים לתרומת הדשן העשויה כמין

י)סמות מ': יח)מנחומא: יג)מהליס ס': יג)ל"ה ח' י"ג: יד)סופעים ס': טו)בכורות ד' ספרי פ' בהעלתך: טז)קף ה':
יז)בכורות ד' ג': יח)סקליס יכוח' ע' ג' ל"ב ע"ד: יט)סנהדרין י"ז:
ד ח)וכן פיכם כמ"י בלמוס סכך ה' מטנה כ"ח: ג)סמות כ"ה: ג)סס: ד)ע' יומא כ"ח ג': ה)ס"כ פ' ל"ו:

ג]ומכן שלח היה בחותו ענין לא סוס ולא בהמותיו שלח הפקיעו חת בכורי יפכלכל לא יפקע עטרו קמוריס דידיה: ד]נמנה. כיוון"כ: ה]סרי כ"ב חלף וגו' מחות. ו]פסק ל' כיס"כ ד"ח: ז]נסס ל' כי"ל:
ד א]קנלגל. ענגול *שבת ל"ח: ב]פסכתר היה כלי גדול ומחזקת לחך (תמיד פרק ה' וכס"י בעיכוזין

[1] luces (למעלה):

במין מחבת שאין לה אלא שלש מחיצות ומלפניה שואבת את הנחלים: מזלגת. צנורות של נחשת שבהן מכין באברים שעל המזבח להפכן כדי שיתעכלו יפה ומהר: יעים. הם מגרפות ובלעז וודי"ל והן של נחשת ובהן מכבדין את הדשן מעל המזבח: 15. לכסת את הקדש. הארון והמזבח: ואת כל כלי הקדש. המנורה וכלי שרת: ומתו. שאם יגעו חייבין מיתה בידי שמים: 16. ופקדת אלעזר. שהוא ממונה עליהם לשאת אותם שמן וקטרת ושמן המשחה[1] ומנחת התמיד עליו מוטל לצווות ולזרז ולהקריב בעת חנייתן[2]: פקדת כל המשכן. ועוד היה ממונה על משא בני קהת לצוות איש על עבודתו ועל משאו והוא המשכן וכל אשר בו כל הסדורים למעלה בפרשה זו אבל משא בני גרשון ומררי שאינה מקדש הקדשים על פי איתמר היה כמו שכתוב בפרשת נשאו): 18. אל תכריתו. ז)אל תגרמו להם שימותו: 20. ולא יבאו לראות כבלע את הקדש. ח)לתוך נרתק שלו כמו שפירשתי למעלה בפרשה זו ופרשו עליו בגד פלוני וכסו אותו במכסה פלוני[3] ובלוע שלו הוא כיסוי:

חסלת פרשת במדבר.

נשא.

22. נשא את ראש בני גרשון גם הם. כמו שצויתיך על בני קהת לראות כמה יש שהגיעו לכלל עבודה: 25. את יריעת המשכן. עשר תחתונות: ואת אהל מועד. יריעת עזים העשויות לאהל עליו: מכסהו. עורות אלים מאדמים: מסך פתח. וילון המזרחי: 26. אשר על המשכן. כלומר הקלעים והמסך של חצר הסובבים ומגינים על המשכן ועל מזבח הנחשת סביב: ואת כל אשר יעשה להם. כתרגומו ית כל דיתמטר להן לבני גרשון: 27. על פי אהרן ובניו. ואיזה מהבנים ממונה עליהם? ביד איתמר בן אהרן הכהן: 32. ויתדתם ומיתריהם. של עמודים, שהרי יתדות ומיתרי הקלעים במשא בני גרשון היו ויתדות ומיתרים היו ליריעות ולקלעים מלמטה שלא תגביהם הרוח, ויתדות[4] ומיתרים היו לעמודים סביב לתלות בהם הקלעים בשפתם העליונה בכלונסות וקונדסין כמו ששנויה ט)במלאכת המשכן: 47. עבדת עבדה. י)היא השיר במצלתים וכנורות שהיא עבודה לעבודה אחרת: ועבדת משא. כמשמעו: 49. ופקדיו אשר צוה ה' את משה. יא)ואותן הפקודים היו במצוה מבן שלשים שנה ועד בן חמשים:

ו) למעלה פסוק כ"ט עד ל"ב: ז) ע' מ"י: ח) יומא נ"ד: ט) נדה"מ פ' ה': י) ערכין י"ל:

ק"ל ג' פירש שיהיו מתכוונין): [1] נכתב שבשטן נקצר והולך ופקודת אלעזר וכו' עד ושמן המשחה ומשם כך מתחיל ומתחת התניד וכו' (וכן לעת המוז') ומשם שפירש שם"י כפי הנאות ביאור שפשט שכתוב למה שבישובלוני מפרש שבשם נאמר שהיה נושא אלעזר בעגלה ומשם הבלת ומע"ש שבאור הנסתרות לא נכתב פירוש, ונדברי הרמב"ן נראה שהוא כתיב בפירוש שם"י (ס' הזכרון): [2] זה"ל בישובלוני שבת פרק י' ופקדת אלעזר וגו' שמן המאור ביניהן וקטרת הסמים שמשמלו ומנחת התמיד שב יוסי תלויים בזכותו שמן המשחה כמין לוחית קטנה היה לו בשפולתו (מ"ל ע"ב שם"י בשבת ל"ב שהשיא שם בשם רבי ישמעאל ז"ל יהודה שמואל בשם ר' מאי שמעתתא בשם"ם ישובלוני ופקדת אלעזר וכו' שמן לחם ביניהן ושמן לחם בשמשל ובקטרת בחיקו ושמיניתים בכתף): [3] הלויים שבמדבר תע"ש שהיו נושאין כלי הקדש בכתף ולא היו רשאין ליכנס בשעת סילוק משכות שהיו עסוקין לת בחכון ומשבא לסטיע ממקומו עד שהיו מחכן ובניו מכסין לותו בגרתיקין כמו שכתוב בפרשה וכסו אתו וגו' ולקחו בגד תכלת וכסו וגו' כבלע לשון כסוי (ע"ג *סנסל' פ"ל): [4] זהו בלוע שלו וכסויו. כיע"ו: [5] ומיתרים כ' כיל"ע: [6] מלמד שכתוב בפירוש שם"י בעסוקים ל' כתיבין אצל ומביאין בחשבון ואותן הפקודים היו כמנוה וכו' ואם כן תהיה כמנוה בכף ולא כמו שבת בכל הנסתרות בבית (ס' הזכרון):

[1] badile מיט. (טוריעגו):

ה .2 צו את בני ישראל וגו'. פרשה זו נאמרה ביום שהוקם המשכן ושמנה[א] פרשיות נאמרו בו ביום כדאיתא במסכת גיטין (ס) בפרק הניזקין: וישלחו מן המחנה. שלש מחנות היו שם בשעת חנייתן, תוך הקלעים היא מחנה שכינה, חניית הלוים סביב כמו שמפורש בפרשת במדבר סיני היא מחנה לויה, ומשם ועד סוף מחנה הדגלים לכל ארבע הרוחות היא מחנה ישראל. הצרוע נשתלח חוץ לכולן הוב מותר במחנה ישראל ומשולה מן השתים, וטמא לנפש מותר אף בשל לויה ואינו משולה אלא משל שכינה, וכל זה דרשו רבותינו מן המקראות במס' פסחים(ג): טמא לנפש. דמסאב לטמי נפשא [ב]דאנשא אומר אני (נ) שהוא לשון עצמות אדם בלשון ארמי והרבה יש (ס) בב"ר אדריאנוס שחיק טמיא, שחיק עצמות: .6 למעל מעל בה. (ד) הרי חזר וכתב כאן פרשת גוזל ונשבע על שקר היא האמורה בפרשת ויקרא (ה) ומעלה מעל בה' ובחש בעמיתו וגו' ונשנית כאן בשביל שני דברים שנתחדשו בה, האחד שכתב והתודו לימד שאינו חייב חומש ואשם על פי עדים עד שיודה בדבר, והשני [ג]על גזל הגר שהוא נתון לכהנים: .7 את אשמו בראשו. (ו) הוא הקרן שנשבע עליו: לאשר אשם לו. (ז) [ד]למי שנתחייב לו: .8 ואם אין לאיש גאל. שמת התובע שהשביעו ואין לו יורשים: להשיב האשם אליו. כשנמלך זה להתודות על עונו ואמרו רבותינו (ח) וכי יש לך אדם בישראל שאין לו גואלים [ה]או בן או אח או שאר בשר הקרוב ממשפחת אביו למעלה עד יעקב אלא זה הגר שמת ואין לו יורשים: האשם המושב. (ט) זה הקרן והחומש: לה' לכהן. (י) קנאו השם ונתנו לכהן שבאותו משמר[ו]: מלבד איל הכפרים. האמור בויקרא (יא) שהוא צריך להביא: .9 וכל תרומה וגו'. (יב) אמר ר' ישמעאל וכי תרומה מקריבין לכהן והלא הוא המחזר אחריה לבית הגרנות ומה ת"ל אשר יקריבו לכהן אלו הבכורים שנאמר בהם (יג) תביא בית ה' אלהיך ואיני יודע מה יעשה בהם ת"ל לכהן לו יהיה, בא הכתוב ולמד על הבכורים שיהיו ניתנין לכהן: .10 ואיש את קדשיו לו יהיו. (יד) לפי שנאמרו מתנות כהונה ולויה יכול יבואו ויטלום בזרוע ת"ל ואיש את קדשיו לו יהיו מגיד שטובת הנאתן לבעלים, ועוד מדרשים הרבה דרשו בו בספרי. ומדרש אגדה (טו) ואיש את קדשיו לו יהיו מי שמעכב מעשרותיו ואינו נותנן לו יהיו המעשרות סוף שאין שדהו עושה אלא אחד מעשרה שהיתה למודה לעשות: איש אשר יתן לכהן. (טז) מתנות הראויות לו, [ו]לו יהיה. מטון הרבה: .12 איש איש כי תשטה אשתו. (יז) מה כתוב למעלה מן הענין ואיש את קדשיו לו יהיו אם אתה מעכב מתנות הכהן חייך שתצטרך לבא אצלו להביא לו את הסוטה: [ז]איש איש. (יח) ללמדך שמועלת בשתים באיש מלחמה שלמעלה ואישה מלמטה: כי תשטה אשתו. (יט) שנו רבותינו אין המנאפין נואפין עד שתבנס בהן רוח שטות דכתיב כי תשטה וכתוב בו (כ) [ח]נואף אשה חסר לב[ט]. ופשוטו של מקרא כי תשטה תט מדרכי צניעות ותחשב בעיניו כמו (כא) שטה מעליו ועבור (כב) אל ישט אל דרכיה לבך: ומעלה בו מעל. (כג) ומהו המעל? ושכב

איש

ה (ס) ף ק': ג: (ד) ף ק"ז: ג) ע"ג *בלתתים מ"ל ת': °ג) ע' ע"ח: ד) ע' ספרי: ה) ויקרא ה': ו) ג"ק ק"י: ז) כתובות י"ט: ח) ע' ג"ק ק"ט קהלד' ק"ח ג' ספרי: ט) ספרי ג"ק ק"י: י) ספרי ג"ק ק"ט: יא) קיינן ה': יב) ספרי: יג) שמות כ"ג: יד) ספרי: עו) ע' תנח' פ' לא פ נפ מעניח ע' תום' ד"ס עסכ: עז) ע' בכורות ס"נ: יח) תנח': יט) מכלי ז': כ) שם ז': כא) ע' ספרי: ד': כב) שם ז': כג) ע' ספרי:

ה [א]ע' רס"י נטין ס' ד"ס פרסת: [ב]נולת לתנסת ל' בל"י של ת"ל לפי עדות של בעל תו"ג ונרלת שהמעתיקים טוסיפוס בעבור שנלתוס בפ' בהעלתך שסס כתוב לנפש חלס והבעל עוטה תוך כתב שדברי רס"י לפסקו שלת בנוקוטס ושייכים בפרסה בהעלתך פקוח ויסי לתשים לתסר סיו טוחיים לנפש חלס ושוח על פי הרסם טוסלי תרוטו של יוקף סיו (ע' ספרי שס וקוכח כ"ס) ובאוחת קשיס טלוך דבני שתתנגס בהוספתו ונלת לטוני כי ענ"ל לתסר לת בטוחו בוחת עלטו ולת בטוחת ות ורחיים גדולים טפסר התוכגון שהשיח בשוחם טס וזס לשוטו טוחיים לנפש חלס טפחזין לטוני נפשה לתנשה שיים בעניו כי יהיה טוחת תרי יהי טפחב לטוני נפשה לתנשה פירש"י עלטוח תרי שלת הביח כלל הסיח דס' נפה וטפחע שלת סיח בוחסה הס"ח שלפניו וסביח פירום רס"י ז"ל על הפסוק לתסר בפ' בהעלתך: [ג]שפירש על. כי"ע: [ד]ולת כתב לתסר שליטו תלת לתסר שהשה שלו ותשה הוח קרן כלתוליניך (ג"ק) לטני שהקרן שלו: [ה]כל זמן שלת כלו בני יעקב הקרוב קרוב קודם: [ו]שהוח בת לסתכפר לו: [ז]לו—הכפה לי כיל"ע: [ח]חיים—של טקלת לי כיעוטי"ר ל"ח: [ט]בכיל"ע טכשה לתסר תיבת „לב" חוח ת' כלומר תוספת סיח:

איש אתה: 13. ושכב איש. כב)פרט לקטן ומי שאינו איש: אתה שכבת זרע. כג)שכיבתה פוסלת אותה א"ואין שכיבת אחותה פוסלת אותה"ב כד)כמעשה בשתי אחיות שהיו דומות זו לזו: ונעלם מעיני אישה. כה)ג"פרט לסומא כו)הא אם היה רואה ומעמעם"ד אין המים בודקין אותה: ונסתרה. כז)שיעור טו שֶׁתֹּרֶאה לטומאת ביאה: טוועד אין בה. כח)הא אם יש בה אפילו עד אחד שאמר נטמאת לא היתה שותה, "ועד אין בה. בטומאה אבל יש עדים לסתירה: נתפשה. נאנסה כמו כט)ותפשה ושכב עמה: 14. ועבר עליו. קודם לסתירה: רוח קנאה וקנא. פירשו רבותינו ל)לשון התראה שמתרה בה אל תסתרי עם איש פלוני: והוא נטמאה או עבר עליו וגו'. כלומר הוא התרה בה ועברה על התראתו לא)ואין ידוע אם נטמאה אם לאו: 15. קמה. לב)שלא יהא מסלת: שערים. לג)ולא חטים היא עשתה מעשה בהמה"ח וקרבנה מאכל בהמה: לא יצק עליו שמן. לד)שלא יהא קרבנה מהודר לה)שהשמן קרוי אור והיא עשתה בחשך: ולא יתן עליו לבנה. לה)שהאמהות נקראו לבונה שנאמר לו)ואל גבעת הלבונה והיא פרשה מדרכיהן: כי מנחת קנאת הוא. הקמח הזה, קמח לשון זכר: מנחת קנאת. לז)מעוררת עליה שתי קנאות, קנאת המקום וקנאת הבעל: 17. מים קדשים. לח)שקדשו בכיור לט)לפי שנעשה מנחשת מראות הצובאות וזו פרשה מדרכיהן שהיו נבעלות לבעליהן במצרים תחת התפוח וזו קלקלה לאחר הַבְּדֵק בו"ט: בכלי חרש. מ)היא השקת את הנואף יין משובח בכוסות משובחים לפיכך תשתה מים המרים במקדה"ט בזויה של חרס: 18. והעמיד הכהן וגו'. מא)והלא כבר נאמר והעמידה לפני ה' אלא מסיען היו אותה ממקום למקום כדי ליגעה"כ ותטרף דעתה ותודה: ופרע. מב)כא סותר את קליעת שערה כדי לבזותה מג)מכאן כב לבנות ישראל שגלוי הראש גנאי להן: לפני ה'. מד)בשער נקנור הוא שער העזרה המזרחי כג דרך כל הנכנסים: ונתן על כפיה. מה)ליגעה אולי תטרף דעתה ותודה ולא ימחה שם המיוחד: כד המים המרים. מו)על שם סופן שהם מרים לה: המאררים. המחסרים אותה מן העולם לשון מז)סלון ממאיר, ולא יתכן לפרש מים ארורים שהרי קדושים הן ולא ארורים כתב הכתוב אלא מאררים את אחרים ואף אונקלס לא תרגם ליטייא אלא מלטטיא שמראות קללה בגופה של זו: 19. והשביע אתה וגו'. ומה היא השבועה? מח)אם לא שכב הנקי כה הא אם שכב

הנקי

כג)ספרי קופא כ"ד: כד) יבמות ל"ה: כה)ע' תמצומת: כה)ספרי קופא כ"ז: כו)ספרי: כז)ע' קופא ד': כח)קופא ג' וט"ח: כט)דמריס כ"ג: ל)ע' קופא ג': לא)ע' ספרי: לב)קופא י"ד ספרי: לג)שם: לד)ע' תמח': לה)תמח': לו)סיר ד': לז)קופא דקופא ס' ג' ספרי: לח)קופא ע"ו ג': לט)ע"ג * שמות ל"ם ח': מ)קופא ע': מא)קופא ח': מב)קופא ח': מג)ע' ספרי כתובות ע"ב: מד)קופא ז': מה)ע' ספרי קופא י"ד: מו)ספרי ופ' קופא כ': מז)יחזקאל כ"ח: מח)קידושין ס"ב קופא י"ז:

'וסכב—לזו סם"ד ל' כ"י ול"י: א כ"ג ולפי שכיבת אחת פוסלת אותה כשתי אחיות ולא גלסינן כמעשה כשתי אחיות שהיו דומות זו לזו (לשום התורה) ופסול מעשה זו תעלת אחת ובילקוט ע"ם: ב ולפי שכיבת אחותה פוסלת אותה וסם"ד (ומוסק התידות כמעשה—לזו). כך גרסם קניזל ונס ג"ת על פי שכיבת כיבמות ל"ב ע"ם: ג פרט לסומא ל' כיוסם"ר ד"ל והטוסק בכיל"מ כך היה ומעלם הת וכו' אותה סם"ד ותת"כ ד"ם ומעיני אשה פרט לסומא: ד ומעלים. כי"ם: ומעמם. כי"ר: ה תסירה כדי ביאת טומאה. כי"ם: תסירה שהתה עמו כדי טומאה. כי"ו: תסירה שתהלה וכו'. ל"ל: כדי שיעור טומאה לטומאת ביאה. ל"ת: ו על—שותה ל' ל"ל: ז לפל בטומאה אם יש עדים בקיבוי ותסירה ויש על אחד שקילקלה בתסירה נאמן ואינו שותה אלא כלא כתוב ולקרא לבעל ולבועל ולתרומה: ח שהשקיה עצמה לתשמים לעני שהיה בן זוגה: ט ומן העפר ולמה היה נדקק בעניים ובעפר לפי שתחלת בריאתה מן העניים ומן העפר ועוד מפני שהן עדים שלי העמדתי בכח היום את השמים ואת הארץ. גי' י"ל: יא פתוחה ומגוגה שבכוכות: יב ותלתא מן העניים ותולה בשתרלה בלרתה: יג ופרע. בכל מקום לשון גילוי הוא: קורא את שערה. מרמז בגילויה שקורא קלינתה: יד לזכרה. ומלעגדיון לה שכי לעולם אדם בנגד אדם כמו שעשתה להכאות על בושתה מכלל לשקור לי מני ומלכתיב ופרע מכלל דהשתא לאו פרועה הוית אמינא מיהת מין דרך בעות יפרעל לשת פרועות רחם וכן עיקר: טו שער החיצון שהו נכנסין לכל הבית ומשם לשער ניקנור הוא שער שעליון שנאמרו שם בין עזרת ישראל לעזרת נשים: ניקנור. חלם גדול היה והיו לולות נחושת ומלבנים על שני עמודים לאותו שער ומעשו בו נשים כלכתב ניומוק ונקרא על שמו: יו סניומוק סם"ד ול"ם ניים העניים. כך הני בניים"ר ובכ"י סמקריים הניומוק על העניים סם"ד ול"ם העניים: יח סה—מנקי ל' כיע"ל:

חנקי[כו] שמכלל לאו אתה שומע הן (עט)אלא שמצוה לפתוח בדיני נפשות תחלה לזכות: .20 ואת כי שטית. כי משמש בלשון אם: .21 בשבעת האלה. שבועה של קללה: יתן ה' אותך לאלה. שיהיו הכל מקללין ביך יבואך כדרך שבא לפלונית: ולשבעה. כ)שיהיו הכל נשבעין ביך לא יארע לי כדרך שאירע לפלונית וכן הוא אומר כא)והנחתם שמכם לשבועה לבחירי שהצדיקים נשבעים בפורענותן של רשעים וכן לענין הברכה כב)ונברכו וגו' כג)כך יברך ישראל לאמר: את ירכך. כד)בקללה הקדים ירך לבטן לפי שבה התחילה בעבירה תחילה: צבה. כתרגומו נפוחה: .22 לצבות בטן. כמו להצבות בטן, זהו שמוש פתח שהלמ"ד נקודה בו וכן כה)לנחותם הדרך כו)לראותכם בדרך אשר תלכו בה, וכן לנפל ירך להנפיל ירך שהמים מצבים את הבטן ומפילים את הירך: לצבות בטן ולנפל ירך. כז)בטנו וירכו של בועל או אינו אלא של נבעלת כשהוא אומר[כח] את ירכך נופלת ואת בטנך צבה הרי של נבעלת אמור: [כט]אמן אמן. קבלת שבועה כמ)אמן על האלה אמן על השבועה אמן אם מאיש זה אמן אם מאיש אחר אמן שלא סטיתי ארוסה ונשואה שומרת יבם וכנוסה: .24 והשקה את האשה. מא)אין זה סדר המעשה שהרי בתחלה מקריב מנחתה אלא הכתוב מבשרך שכשישקנה יבאו בה למרים. מב)לפי שנאמר בטן וירך מנין לשאר כל הגוף תלמוד לומר ובאו בה בכולה אם כן מה ת"ל בטן וירך לפי שהן התחילו בעבירה תחילה לפיכך התחיל מהם הפורענות: למרים. להיות לה רעים ומרים: .25 והניף. מג) מוליך ומביא מעלה ומוריד ואף היא מניפה עמו שידה למעלה מידו של כהן: והקריב אתה. מד)זו היא הנשתה בקרן דרומית מערבית של מזבח קודם קמיצה בשאר מנחות: .26 אזכרתה. מה)הוא הקומץ שעל ידי הקטרתו המנחה באה לזכרון לגבוה: .27 והשקה את המים. מו)לרבות שאם אמרה איני שותה לאחר שנמחקה מגלה מעיירין אותה[כט] ומשקין אותה בעל כרחה אלא אם כן אמרה טמאה אני: וצבתה בטנה וגו'. מז)אף על פי שבקללה הזכיר ירך תחילה המים אין בודקין אלא כדרך כניסתן בה: והיתה האשה לאלה. כמו שפירשתי שיהו הכל אלין בה: בקרב עמה. הפדש יש בין אדם המתנוול במקום שניבר לאדם המתנוול במקום שאינו ניכר: .28 ואם לא נטמאה האשה. בסתירה זו: וטהרה הוא. ממקום אחר: ונקתה. מים המאררים ולא עוד אלא ונזרעה זרע מח)אם היתה יולדת בצער תלד בריוח אם היתה יולדת שחורים מעתה יולדת לבנים: .30 [ל]או איש. כמו מט)או נודע כלומר אם איש קנאי הוא לכך והעמיד את האשה: .31 ונקה האיש מעון. נ)אם בדקוה המים אל ידאג לומר חבתי במיתתה נקי הוא מן העונש. דבר אחר משישקנה תהא אצלו בהיתר ונקה מעון שהסוטה אסורה לבעלה:

ן 2. כי יפלא. ס)יפריש. ג)למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה [א]יזיר עצמו מן היין שהוא מביא לידי ניאוף: נדר נזיר. ג)אין נזירה בכל מקום אלא פרישה אף כאן שפרש מן היין: להזיר לה'. להבדיל עצמו מן היין לשם שמים: 3. מיין ושכר. כתרגומו מחמר חדת ועתיק שהיין משפר כשהוא ישן: וכל משרת. לשון צביעה במים וכל משקה, ובלשון משנה יש הרבה ד)אין שורין דיו וסמנים ה)נזיר ששרה פתו ביין: 4. חרצנים. ו)הם הגרעינין: זג. ו)הם קליפות שמבחוץ שהחרצנים בתוכן כענבל בזוג:

קדש

מע) קיהד' ל"ב: נ) ספרי: נא) יפעיה ס"ה: נב) בראשית י"ח: נג) סס כ"ט: נד) ע' קוטא ע' ב': סה) שמות י"ג: סו) דבריס ל': נז) קוטא כ"ח ע"ג ספרי: נח) קוטא י"ח: נט) ע' קוטא י"ע: ס) ספרי: סא) קוטא י"ח: סב) עמוס ה' קוטא י"ל ב': סג) ע' ספרי: סד) קוטא כ' ע"ג ספרי: סה) ע' קוטא ע' ב': סו) ספרי קוטא כ"ו: סז) שמות כ"ח: סח) ע' ספרי: ן ם) ס"ח: ג) קוטא ב': ד) ספרי: ה) מ"ד ל"ד ב': ו) ע' סס וגס ל"ע וספרי:

כו) הנקי כתיב בלא יו"ד למעמע סנקי מס לא שכב ומדרום כבי טוענלה תחת לישך מנקי: כז) ובבתה בטנה וכלבה ירכה. ג' ספרי וכסוטה: כח) למן—וכסוטה: כ' בב"י ול"י: כט) מעבירין לוחה כלומר פוחתין סיס שבע בטובתה ומוסיפין לת המים לתוך גסוטה: ל) זאת תוכת סקנאת כבי פיבמתי לך מי שקנא לאשתו ומטמאה שבע לאל נאמן בטומאתה כמ"ש למעלה ועל לין בה: לו לים לאל תעבור עליו כדבר שקנא לא טמאה לא לא וסה"ל ואמ"כ ל"ם ונקה סלים. ג' ל"ל וספיכום שלפניו "לו לים כמו לו בודע וכו'" כ' לפי ג' זו: ן א) בקלקולה. בגיוולה ובבתה שמטולין לוחה כלקתני מתני' קוסר מבל למעלה מעדיה: יזיר עצמו

.5 קדש יהיה. ז)השער שלו לגדל הפרע של שער ראשו: פרע. נקוד פתח [2]קטן לפי שהוא דבוק לשער ראשו פרע של שער ופירוש של פרע גדול של שער וכן ח)את ראשו לא יפרע ט)ואין קרוי פרע פחות משלשים יום: .8 כל ימי נזרו קדש הוא. י)זו קדושת הגוף מליטמא למתים: .9 בפתע. יא)[1]זה אונס: פתאום. יב)זה שוגג ויש אומרים פתע פתאום דבר אחד הוא מקרה של פתאום: וכי ימות מת עליו. באהל שהוא בו: ביום טהרתו. יג)ביום הזאתו או אינו אלא בשמיני שהוא טהור לגמרי ת"ל ביום השביעי, אי שביעי יכול אפילו לא הזה ת"ל ביום טהרתו: .10 וביום השמיני יבא שתי תרים. יג)להוציא את השביעי או אינו אלא להוציא את התשיעי קבע זמן לקרבן וקבע זמן למקריבין מה קרבן הבשיר שמיני יד)ומשמיני והלאה אף מקריבין שמיני ומשמיני והלאה: .11 מאשר חטא על הנפש. טו)שלא נזהר מטומאת המת רבי אלעזר הקפר אומר שציער עצמו מן היין: וקדש את ראשו. לחזור ולהתחיל מנין נזירותו: .12 והזיר לה' את ימי נזרו. יחזור ויטמא נזירותו [3]בתחילה: וימים הראשנים יפלו. לא יעלו מן המנין: .13 יביא אתו. טז)יביא את עצמו יז)וזה אחד משלשה אתים שהיה רבי ישמעאל דורש כן, ביוצא בו יח)והשיאו אותם עון אשמה את עצמם כיוצא בו יט)ויקבור אותו [4]בגיא הוא קבר את עצמו: .15 ומנחתם ונסכיהם.כ) של עולה ושלמים לפי שהיו בכלל ויצאו לידון בדבר חדש שיטעינו לחם החזירן לכללן שיטעינו נסכים כדין עולה ושלמים: [1]חלות מצות ורקיקי מצות. כא)עשר מכל מין[1]: .17 זבח שלמים לה' על סל המצות. כב)ישחט את השלמים על מנת לקדש את הלחם: את מנחתו ואת נסכו. של איל: .18 וגלח הנזיר פתח אהל מועד. כג)יכול יגלח בעזרה הרי זה דרך בזיון אלא וגלח הנזיר לאחר שחיטת השלמים שכתוב בהן כד)ושחטו פתח אהל מועד: אשר תחת זבח השלמים. כה)תחת הדוד שהוא מבשלן בו לפי ששלמי נזיר היו מתבשלין בעזרה שצריך ליטול הכהן הזרוע אחר שנתבשלה ולהניף לפני ה': .19 הזרע בשלה. כו)לאחר שנתבשלה: .20 קדש הוא לכהן. החלה והרקיק והזרוע תרומה הן לכהן: על חזה התנופה. כז)מלבד חזה ושוק הראויים לו מכל שלמים מוסף על שלמי נזיר הזרוע הזה, לפי שהיו שלמי נזיר בכלל ויצאו לידון בדבר החדש להפרשת זרוע הוצרך להחזירן לכללן לידון אף בחזה ושוק: .21 מלבד אשר תשיג ידו. כח)שאם אמר הריני נזיר על מנת לגלח על מאה עולות ועל מאה שלמים כפי נדרו אשר ידר כן יעשה מוסף על תורת נזרו, [2]על תורת הנזיר מוסף ולא יחסר שאם אמר הריני נזיר חמש נזירות על מנת לגלח על שלש בהמות הללו אין אני קורא בו כאשר ידור כן יעשה: .23 [3]אמור. כמו זכור שמור, בלעז דיש"נט[1]: אמור להם. כט)שיהיו כולם שומעים: 'אמור. ל)מלא, לא תברכם בחפזון ובהלות אלא בכוונה ובלב שלם: .24 יברכך. שיתברכו נכסיך: וישמרך. שלא יבואו עליך שודדים ליטול ממונך שהנותן מתנה לעבדו אינו יכול לשטרו מכל אדם וכיון שבאים לסטים עליו

ז) ע' ספרי מצורע י"ח: ח) ויקרא כ"ח: ט) ספרי: י) ספרי: יא) כת"ח וספרי ועי' כריתות ט': יב) ספרי: יג) ספרי: יד) ויקרא כ"ב: טו) ספרי ע"ג נזיר י"ע: טז) וכן נמ"י: יז) ספרי: יח) ויקרא כ"ג: יט) דברים ל"ד: כ) ספרי: כא) מנחות כ"ג: כב) מנחות ע"ו ב': כג) ע' ספרי נזיר מ"ה: כד) ויקרא נ': כה) נזיר מ"ה ב': כו) ע' ספרי חולין ל"ח ב': כז) ספרי: כח) ספרי: כט) ספרי: ל) תנחומא מ.

ען סיון. סמיין מציח לילי קלות רמס והוח גרס לה: [2]קטן ל' בכ"י. (רס"י קוסח לסגול סלמי פתח): [3]כאסר פיכס רס"י כאן כיוון לדעת ת"ס ולספרי ומס שפיכס בשסיס ס' כתב לפוס גורלא דילן בכריתות ט' פתע זס סוגג פתאום זס מזיד ועי' במיני תרגומא סל הגאון רי"ס סרסת בסעלותך ותמלא נחת: [4]מתחילה. כי"ס: [4]ע' בפירוסנו ליקרא כ"ג לוית י"ג: [1]סלת חלות ורקיקי מצות. כך סגוסא גס' הזכרון: [1]כי' סכתוב בהן סלת חלות לחם ומנחתם ונסכיהם חיץ מרוייקות (ס' הזכרון): [2]על תורת הנזיר מוסיף ל' כילמ"ו: [3]אמור—ליישבו ל' כיס"ר: בכ"ל אמור לסם. מליסם כמו זכור וכו' ליסמך אמור מליסם שיהיו כולם וכו': לפי ל' י"ל אמור. ונלע"ד וכו' סלם ופ"ר אמור כמו זכור וכו' ליסמך וסב"ל ופ"ר בכסא ד"ס לסם. שיהיו כולם שומעים כלי שתסלוף בסס הבלבה לכך נאמר לסם ופ"ר ד"ס יברכך: 'אמור—סלם ל' כי"ע:

[1] disant (זאגען):

עליו ונוטלין אותה ממנו מה הנאה יש לו במתנה זו אבל הקב"ה הוא הנותן הוא השומר והרבה מדרשים דרשו בו בספרי: 25. יאר ה' פניו אליך. יראה לך פנים שוחקות פנים צהובות: ויחנך. כ) יתן לך חן: 26. וישא ה' פניו אליך. יכבוש כעסו: 27. ושמו את שמי. ל) יברכום בשם המפורש: ואני אברכם. לג) לישראל ואכבים עם הכהנים. ד"א לג) ואני אברכם לכהנים:

ז 1. ויהי ביום כלות משה. א) כלות כתיב יום הקמת המשכן הוי ישראל בכלה הנכנסת לחופה: כלות משה. ג) בצלאל ואהליאב וכל חכם לב עישו את המשכן ותלאו הכתוב במשה לפי שמסר נפשו עליו לראות תבנית כל דבר ודבר כמו שהראהו בהר להורות לעושי המלאכה ולא טעה בתבנית אחת וכן מצינו בדוד לפי שמסר נפשו על בנין בית המקדש שנאמר ג) זכור ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע לה' וגו' לפיכך נקרא על שמו שנאמר ד) ראה ביתך דוד: כלות משה להקים. ולא נאמר ביום הקים ה) מלמד שכל שבעת ימי המלואים היה משה מעמידו ומפרקו ובאותו היום העמידו ולא פרקו לכך נאמר כלות משה להקים אותו היום כלו הקמותיו, וראש חדש ניסן היה בשני נשרפה הפרה בשלישי הזו הזיה ראשונה ובשביעי גלחו: 2. הם נשיאי המטה. ו) שהיו שוטרים עליהם במצרים והיו מוכים עליהם שנאמר ו) ויכו שוטרי בני ישראל וגו': הם העומדים על הפקדים. שעמדו עם משה ואהרן כשמנו את ישראל שנאמר ז) ואתכם יהיו וגו': 3. שש עגלת צב. ח) אין צב אלא מחופים וכן ט) בצבים ובפרדים, עגלות מכוסות קרויות צבים: ויקריבו אותם לפני המשכן. י) שלא קבל משה מידם עד שנאמר לו מפי המקום. אמר רבי נתן מה ראו הנשיאים להתנדב כאן בתחלה ובמלאכת המשכן לא התנדבו תחלה אלא כך אמרו הנשיאים יתנדבו צבור מה שיתנדבו ומה שמחסרין אנו משלימין ביון שראו שהשלימו צבור את הכל שנאמר י) והמלאכה היתה דים אמרו מעתה מה לנו לעשות הביאו אבני השוהם והמלואים לאפוד ולחשן לכך התנדבו באן בחלה: 7. כפי עבדתם. שהיה משא בני גרשון קל משל מררי שהיו נושאים הקרשים והעמודים והאדנים: 9. כי עבדת הקדש עלהם. משא דבר הקדושה הארון והשלחן וגו' לפיכך בכתף ישאו: 10. ויקריבו הנשיאים את חנכת המזבח. לאחר שהתנדבו העגלות והבקר לשאת המשכן נשאם לבם להתנדב קרבנות המזבח לחנכו: ויקריבו הנשיאים את קרבנם לפני המזבח. יב) כי לא קבל משה מידם עד שנאמר לו מפי הגבורה: 11. יקריבו את קרבנם לחנכת המזבח. יג) ועדין לא היה יודע משה היאך יקריבו אם כסדר תולדותם אם כסדר המסעות עד שנאמר לו מפי הקב"ה יקריבו למסעות איש יומו: 12. ביום הראשון. יד) אותו היום נטל עשר עטרות ראשון למעשה בראשית ראשון לנשיאים וכו' כדאיתא בסדר עולם: למטה יהודה. טו) יחסו הכתוב על שבטו ולא שגבה משבטו והקריב או אינו אומר למטה יהודה אלא שגבה משבטו והביא ת"ל זה קרבן נחשון משלו הביא: 13. שניהם מלאים סלת. למנחת נדבה: 14. עשרה זהב. כתרגומו משקל עשר שקלי הקדש היה בה: מלאה קטרת. טז) לא מצינו קטרת ליחיד ולא על מזבח החיצון אלא זו בלבד והוראת שעה היתה: 15. פר אחד. יז) מיוחד שבעדרו: 16. שעיר עזים אחד לחטאת. יח) לכפר על קבר התהום[2] טומאת ספק: 18. הקריב נתנאל בן צוער, הקרב את קרבנו. יט) מה ת"ל הקריב בשבטו של יששכר מה שלא נאמר בכל השבטים? לפי שבא ראובן וערער ואמר[3] אחר שקדמני יהודה אקריב אני אחריו אמר לו משה מפי הגבורה נאמר לי שיקריבו כסדר מסעות לדגליהם לכך אמר הקרב את קרבנו והוא חסר ו"ד שהוא משמע הקרב לשון

צווי

ל) ספרי: לג) חולין מ"ט:

ז ל) פס' רבתי מנחומא: ג) מנחומא: ג) תהלים קל"ב: ד) ומלכים ח' י"ג: ה) ספרי: ו) שמות ס': ז) במדבר ח': ח) ספרי: ט) יעשיה מ"ו: י) ספרי: יא) שמות ל"ו: יב) ספרי: יג) ספרי: יד) ע' ויקרא ט' ח' ובפרשתו שם: טו) ספרי: טז) ע' מנחות נ': יז) ע' ספרי: יח) ע' ספרי תנחומא:

ומסכים—לכסכים ל' כ"ל:

ז [1] כלת כתיב. כ"י ול"י ועי' במנחת שי: [2] כל שם קבר התהום ועומאת התהום שבשם"ם למען ספק טומאת שתיטו גלוי ונפתי קבר התהום שכל העיר היו נזקפקין שמא ים שם קבר ולין לו למת מכל טפח ועומאה שהיא לולא בוקעת ועולה לקיש לכך היו בונין לתוכה ע"ג כיפין שתפילו ים שם קבר ומתח שכי מכל ונפקיק *קוכה כ"ח: [3] לי שקדמני. כ"י: דיי. בספרי ובמנחם"ם:

צווי שמפי הגבורה נצטוה הקרב. ומהו הקריב הקרב שני פעמים שבשביל שני דברים זכה להקריב שני לישבטים יט) אחת שהיו יודעים בתורה שנאמר כ יט) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים ואחת שהם נתנו עצה לנשיאים להתגדב קרבנות הללו. ד וביסודו של רבי משה הדרשן מצאתי אמר רבי פנחס בן יאיר נתנאל בן צוער השיאן עצה זו: 19. קערת בסף. מנין אותיותיו ה בגימטריא תתק"ל כנגד שנותיו של אדם הראשון: שלשים ומאה משקלה. על שם שכשהעמיד תולדות לקיום העולם בן ק"ל שנה היה שנאמר כ) ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד וגו': מזרק אחד כסף. בגימטריא תק"ך על שם נח שהעמיד תולדות בן ת"ק שנה ועל שם עשרים שנה שנגזרה גזירת המבול קודם תולדותיו — ו כמו שפירשתי אצל כת) והיו ימיו מאה ועשרים שנה — לפיכך נאמר מזרק אחד כסף ולא נאמר מזרק כסף אחד כמו שנאמר בקערה לומר שאף אותיות של אחד מצטרפות למנין: שבעים שקל. כנגד שבעים אומות שיצאו מבניו: 20. כף אחת. כנגד התורה שנתנה מידו של הקב"ה: עשרה זהב. כנגד עשרת הדברות: מלאה קטרת. נמטריא של קטרת תרי"ג מצות ובלבד שתהלוך קו"ף בדל"ת על ידי א"ת ב"ש ג"ר ד"ק: 21. פר אחד. כב) כנגד אברהם שנאמר בו כג) ויקח בן בקר: איל אחד. כד) כנגד יצחק כה) ויקח את האיל וגומר: כבש אחד. כו) כנגד יעקב כז) והכשבים הפריד יעקב: 22. שעיר עזים. כח) לכפר על מכירת יוסף שנאמר כט) וישחטו שעיר עזים: 23. ולזבח השלמים בקר שנים. ל) כנגד משה ואהרן שנתנו שלום בין ישראל לאביהם שבשמים: אילם כבשים ועתדים שלשה מינים כנגד כהנים ולוים וישראלים, וכנגד תורה נביאים וכתובים, שלש חמשיות כנגד חמשה חומשין וחמשת הדברות הכתובין על לוח אחד וחמשה הכתובים על השני. עד כאן ביסודו של רבי משה הדרשן: 24. ביום השלישי נשיא וגו'. ביום השלישי היה הנשיא המקריב לבני זבולן וכן כלם אבל בנתנאל שנאמר בו הקריב נתנאל נופל אחריו הלשון לומר נשיא ישששכר לפי שכבר הזכיר שמו והקרבתו ובשאר שלא נאמר בהן הקריב נופל עליהן לשון זה נשיא לבני פלוני אותו היום היה הנשיא המקריב לשבט פלוני: 84. ביום המשח אתו. לא) בו ביום שנמשחה הקריב ומה אני מקיים אחרי המשח שנמשח תחלה ואחר כך הקריב או אחרי המשח לאחר זמן ולא בא ללמד ביום המשח אלא לומר שנמשח ביום כשהוא אומר לג) ביום משחו ה אותם למדנו שנמשחה ביום ומה תלמוד לומר ביום המשח אותו ביום שנמשחה הקריב: קערת כסף שתים עשרה. לג) הם הם שהתנדבו ולא אירע בהם פסול: 85. שלשים ומאה הקערה האחת וגו'. לד) מה תלמוד לומר לפי שנאמר שלשים ומאה משקלה ולא פירש באיזו שקל לכך חזר ושנאה כאן וכלל בכולן כל כסף הכלים, בשקל הקדש: כל כסף הכלים וגו'. לה) למדך שהיו כלי המקדש מכוונים במשקלן שוקלן אחד אחד ושוקלן כלן כאחד לא רבה ולא מעט: 86. כפות זהב שתים עשרה. לו) למה נאמר לפי שנאמר כף אחת עשרה זהב היא של זהב ומשקלה עשרה שקלים של כסף או אינו אלא כף אחת של כסף ומשקלה עשרה שקלי זהב ושקלי זהב אין משקלם שוה לשל כסף ת"ל כפות זהב של זהב היו: 89. ובבא משה. לז) שני כתובים המכחישים זה את זה ישלישי בא והכריע ביניהם כתוב אחד אומר לח) ויבבר ה' אליו מאהל מועד והוא חוץ לפרכת וכתוב אחד אומר לט) ודברתי אתך מעל הכפרת בא זה והכריע ביניהם משה בא אל אהל מועד ושם שומע את הקול הבא מעל הכפרת מבין שני הכרובים הקול יוצא

מן

יט) ע"ב ד"ך פ' ע"ב: כ יט) דה"י א' י"ב: כ) בראשית ה': כא) סם ר': כב) וכן בנ' תדשא: כג) בראשית י"ח: כד) וכן בנ' תדשא: כה) בראשית כ"ב: כו) וכן בנ' תדשא: כז) בראשית ל': כח) וכן בנ' תדשא: כט) בראשית ל"ז: ל) וכן בנ' תדשא: לא) ספרי: לב) ויקרא ז': לג) ספרי: לד) ע' ספרי: לה) ספרי: לו) ספרי: לז) ספרי: לח) ויקרא א': לט) שמות כ"ח: מ) ספרי: מא) ויקרא ז': מב) ספרי: מג) ספרי: מד) ספרי: מה) ספרי: מו) ספרי: מז) ספרי: מח) ספרי: מט) ספרי: נ) ספרי: נא) ספרי: נב) ספרי: נג) ספרי: נד) ספרי: נה) ספרי: נו) ספרי: נז) ספרי: נח) ספרי: נט) ספרי: ס) ספרי: סא) ספרי: סב) ספרי: סג) ספרי: סד) ספרי: סה) ספרי: סו) ספרי: סז) ספרי: סח) ספרי: סט) ספרי: ע) ספרי: עא) ספרי: עב) ספרי: עג) ספרי: עד) ספרי: עה) ספרי: עו) ספרי: עז) ספרי: עח) ספרי: עט) ספרי: פ) ספרי: פא) ספרי: פב) ספרי: פג) ספרי: פד) ספרי: פה) ספרי: פו) ספרי: פז) ספרי: פח) ספרי: פט) ספרי: צ) ספרי: צא) ספרי: צב) ספרי: צג) ספרי: צד) ספרי: צה) ספרי: צו) ספרי: צז) ספרי: צח) ספרי: צט) ספרי: ק) ספרי: קא) ספרי: קב) ספרי: קג) ספרי: קד) ספרי: קה) ספרי: קו) ספרי: קז) ספרי: קח) ספרי: קט) ספרי: קי) ספרי: קיא) ספרי: קיב) ספרי: קיג) ספרי: קיד) ספרי: קטו) ספרי: קטז) ספרי: קיח) ספרי: קיט) ספרי: קכ) ספרי: קכא) ספרי: קכב) ספרי: קכג) ספרי: קכד) ספרי: קכה) ספרי: קכו) ספרי: קכז) ספרי: קכח) ספרי: קכט) ספרי: קל) ספרי: קלא) ספרי: קלב) ספרי: קלג) ספרי: קלד) ספרי: קלה) ספרי: קלו) ספרי: קלז) ספרי: קלח) ספרי: קלט) ספרי: קמ) ספרי: קמא) ספרי: קמב) ספרי: קמג) ספרי: קמד) ספרי: קמה) ספרי: קמו) ספרי: קמז) ספרי: קמח) ספרי: קמט) ספרי: קנ) ספרי: קנא) ספרי: קנב) ספרי: קנג) ספרי: קנד) ספרי: קנה) ספרי: קנו) ספרי: קנז) ספרי: קנח) ספרי: קנט) ספרי: קס) ספרי: קסא) ספרי: קסב) ספרי: קסג) ספרי: קסד) ספרי: קסה) ספרי: קסו) ספרי: קסז) ספרי: קסח) ספרי: קסט) ספרי: קע) ספרי: קעא) ספרי: קעב) ספרי: קעג) ספרי: קעד) ספרי: קעה) ספרי: קעו) ספרי: קעז) ספרי: קעח) ספרי: קעט) ספרי: קפ) ספרי: קפא) ספרי: קפב) ספרי: קפג) ספרי: קפד) ספרי: קפה) ספרי: קפו) ספרי: קפז) ספרי: קפח) ספרי: קפט) ספרי: קצ) ספרי: קצא) ספרי: קצב) ספרי: קצג) ספרי: קצד) ספרי: קצה) ספרי: קצו) ספרי: קצז) ספרי: קצח) ספרי: קצט) ספרי: קצי) ספרי: קציא) ספרי: קציב) ספרי: קציג) ספרי: קציד) ספרי: קציה) ספרי: קציו) ספרי: קציז) ספרי: קציח) ספרי: קיט) ספרי: קכ) ספרי: קכא) ספרי: קכב) ספרי: קכג) ספרי: קכד) ספרי: קכה) ספרי: קכו) ספרי: קכז) ספרי: קכח) ספרי: קכט) ספרי: קל) ספרי: קלא) ספרי: קלב) ספרי: קלג) ספרי: קלד) ספרי: קלה) ספרי: קלו) ספרי: קלז) ספרי: קלח) ספרי: קלט) ספרי: קמ) ספרי: קמא) ספרי: קמב) ספרי: קמג) ספרי: קמד) ספרי: קמה) ספרי: קמו) ספרי: קמז) ספרי: קמח) ספרי: קמט) ספרי: קנ) ספרי: קנא) ספרי: קנב) ספרי: קנג) ספרי: קנד) ספרי: קנה) ספרי: קנו) ספרי: קנז) ספרי: קנח) ספרי: קנט) ספרי: קס) ספרי: קסא) ספרי: קסב) ספרי: קסג) ספרי: קסד) ספרי: קסה) ספרי: קסו) ספרי: קסז) ספרי: קסח) ספרי: קסט) ספרי: קע) ספרי: קעא) ספרי: קעב) ספרי: קעג) ספרי: קעד) ספרי: קעה) ספרי: קעו) ספרי: קעז) ספרי: קעח) ספרי: קעט) ספרי: קפ) ספרי: קפא) ספרי: קפב) ספרי: קפג) ספרי: קפד) ספרי: קפה) ספרי: קפו) ספרי: קפז) ספרי: קפח) ספרי: קפט) ספרי: קצ) ספרי: קצא) ספרי: קצב) ספרי: קצג) ספרי: קצד) ספרי: קצה) ספרי: קצו) ספרי: קצז) ספרי: קצח) ספרי: קצט) ספרי: קצי) ספרי: קצי

מן השמים לבין שני הכרובים ומשם יצא לאהל מועד: וישמע את הקול. מ)יכול קול נמוך ת"ל את הקול הוא הקול שנדבר עמו בסיני וכשמגיע לפתח היה נפסק ולא היה יוצא חוץ לאהל: מדבר. כמו מתדבר כבודו של מעלה לומר כן מדבר בינו לבין עצמו ומשה שומע מאליו: וידבר אליו. מא) למעט את אהרן מן הדברות:

חסלת פרשת נשא.

בהעלתך.

ח 2. בהעלתך. א)[א]למה נסמכה פרשת המנורה לפרשת הנשיאים לפי שכשראה אהרן חנכת הנשיאים חלישה אז דעתו שלא היה עמהם בחנוכה לא הוא ולא שבטו אמר לו הקב"ה חייך שלך גדולה משלהם שאתה מדליק ומטיב את הנרות: בהעלתך. על שם שהלהב עולה כתוב בהדלקתן לשון עלייה ג)שצריך להדליק עד שתהא שלהבת עולה מאליה. ועוד דרשו רבותינו ג)מכאן שמעלה היתה לפני המנורה שעליה הכהן עוטר ומטיב: אל מול פני המנורה. ד)אל מול [ב]נר האמצעי שאינו בקנים אלא בגוף של מנורה: יאירו שבעת הנרות. ה)[ג]ששה שעל ששת הקנים [ס]שלשה המזרחים פונים למול האמצעי הפתילות שבהן וכן שלשה המערביים ראשי הפתילות למול האמצעי ו)ולמה כדי שלא יאמרו לאורה הוא צריך: 3. ויעש כן אהרן. ז)להגיד שבחו של אהרן שלא שנה: 4. [ד]וזה מעשה המנרה. ח)שהראהו הקב"ה באצבע לפי שנתקשה בה לכך נאמר וזה: מקשה. בטד"ין[1] בלעז לשון ט)דא לדא נקשן י)עשת של כסף זהב היתה ומקיש בקורנס וחותך בכשיל לפשט אבריה כתקנן ולא נעשית איברים איברים על ידי חבור: עד ירכה עד פרחה. יא)ירכה היא השידה שעל הרגלים חלול [ה]כדרך מנורות כסף שלפני השרים: עד ירכה עד פרחה. כלומר גופה של מנורה כולה וכל התלוי בה: עד ירכה. שהוא אבר גדול עד פרחה שהוא מעשה דק שבה הכל מקשה, ודרך עד לשמש בלשון זה כמו יב)מגדיש ועד קמה ועד כרם זית: כמראה אשר הראה וגו'. יג)כתבנית אשר הראהו בהר כמו שנאמר יד)וראה ועשה בתבניתם וגו': [ו]כן עשה את המנרה. טו שעשאה. ומדרש אגדה טז)על ידי הקב"ה נעשית מאליה: 6. קח את הלוים. יז)קחם בדברים אשריכם שתזכו להיות שמשים למקום: 7. הזה עליהם מי חטאת. של אפר הפרה מפני טמאי מתים שבהם: והעבירו תער. מצאתי בדברי רבי משה הדרשן לפי שנתנו כפרה על הבכורות שעבדו ע"ז והיא קרויה זבחי מתים והמצורע קרוי מת [ז]הזקיקם תגלחת כמצורעים: 8. ולקחו פר בן בקר. והוא עולה כמו שכתוב ועשה את האחר [ט]עולה והוא קרבן צבור בע"ז[2]: ופר שני. יז)מה ת"ל שני לומר לך מה עולה לא נאכלת אף [י]חטאת לא נאכלת. ובזו יש סמך לדבריו בת"כ ואומר אני שהוראת שעה היתה ששעיר היה להם להביא לחטאת ע"ז עם פר העולה: 9. והקהלת את כל עדת. לפי שהלוים נתנים קרבן כפרה תחתיהם יבואו ויעמדו על קרבנם ויסמכו ידיהם עליהם: 11. והניף אהרן את הלוים תנופה. כדרך שאשם מצורע טעון תנופה חי. שלש תנופות נאמרו בפרשה

ז

א) ע' תנח': ב) ת"כ פ' חמור שנא כ"ח: ג) ספרי: ד) ע' מכות כ"ח ב': ה) ע' ספרי: ו) ע' תנח': ז) ספרי: ח) ע' תנח': ט) ספרי: י) ת"כ פ' חמור שנא כ"ח: יא) ע' ספרי: יב) ע' מכות כ"ג ב': יג) ספרי: יד) שמות כ"ה: טו) תנח': טז) ע' ת"כ פ' המילואים: יז) במדבר ע"ו: יח) ע' ויקרא פקוד נפש כי תשעה נס הוריות ה' ב':

ד [א]למה—סכלות לי' כ"י ול"ם רק בכמי' הוא נסמך רש"י: [ב]למנעני עומד על גופם של מנורה ושמא על הקנים ויתכן קרוי חותן שעל הקנים מגודלות כלפי חוטם של מערב: [ג]ששה לי' כי"ל ל"ח מזה ובמנחת יהודה ועי' בתשובת ריב"ש: ששה שעל קנים ומחך שבגוף סמוכה ג' מזרחיים וג' מערביים פונים למול האמצעי ולמעני וכו'. כי"ק: [ד]ומחך שבגוף: [ה]וזה—וזה לי' כי"ע: כגון מנורת. כילק"ל: [ו]כן—ומלים לי' כי"ע: [ז]של חל נא תהי כמת. כי"ק: [ח]תעשת ומת המחך עולה בפסוק י"ב כתיב:

---

[1] batt u (בעמלגען, בעהעמעדע):

זו, הראשונה לבני קהת לכך נאמר שם יט)והיו לעבוד את עבודת ה' לפי שעבודת קדש הקדשים עליהם הארון והשלחן וגו', השניה לבני גרשון לכך נאמר בם תנופה לה' שאף עליהם היתה עבודת הקודש יריעות ר"וקרשים הנראות בבית קדש הקדשים, והשלישית לבני מררי: 16. נתנים נתנים. נתונים למשא נתונים לשיר: פטרת. פתיחת: 17. כי לי כל בכור. שלי היו הבכורות בקו הדין שהגנתי עליהם בין בכורי מצרים ולקחתי אותם לי עד שטעו בעגל ועכשיו ואקח את הלוים: 19. ס"ואתנה וגו'. חמשה פעמים נאמרו בני ישראל במקרא זה להודיע חיבתן שנכפל אזכרותיהן במקרא אחד כ)כמנין חמשה חומשי תורה וכך ראיתי בב"ר: ולא יהיה בבני ישראל נגף. שלא יצטרכו לגשת אל הקדש שאם יגשו יהיה נגף: 20. ויעש משה ואהרן וכל עדת וגו'. משה העמידן ואהרן הניפן וישראל סמכו את ידיהם: 22. כאשר צוה ה', כן עשו. להגיד שבח העושין והנעשה בהן שאחד מהם לא עכב: 24. ר"זאת אשר ללוים. כלומר כא)ר"שנים פוסלים בהם ואין המומין פוסלים בהם: מבן חמש ועשרים. כלומר כא)ובמקום אחר אומר כג)מבן שלשים שנה הא כיצד מבן כ"ה בא ללמוד עבודה ולומד חמש שנים ובן שלשים עובד, מכאן לתלמיד שלא ראה סימן יפה ר"במשנתו בחמש שנים שוב אינו רואה: 25. ולא יעבד עוד. כג)עבודת משא בכתף אבל חוזר הוא לנעילת שערים ולשיר ולטעון עגלות וזהו ושרת את אחיו עם אחוהי כתרגומו: 26. לשמר משמרת. לחנות סביב לאהל ולהקים ולהוריד בשעת המסעות:

ש 1. בחדש הראשון. א)פרשה שבראש הספר לא נאמרה עד אייר למדת שאין סדר מוקדם ומאוחר בתורה ר"ב)ולמה לא פתח בזו מפני שהיא גנותן של ישראל ר"שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא הקריבו אלא פסח זו בלבד: 2. במועדו. ב)במועדו. ג)אף שבת, במועדו ר"אף בטומאה: 3. ככל חקתיו. ג)אלו מצות שבגופו ד)שה תמים זכר בן שנה: וככל משפטיו. אלו מצות ר"שעל גופו ממקום אחר ר"כגון שבעת ימים למצה ולביעור חמץ. (ר"מצות שבגופו. שה תמים זכר בן שנה. שעל גופו. צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו. שחוץ לגופו. מצה וביעור חמץ): 4. וידבר משה וגו'. ה)מה ת"ל והלא נאמר ו)וידבר משה את מועדי ה' אלא כששמע פרשת מועדים מסיני אמר להם וחזר והזהירם בשעת מעשה: 6. לפני משה ולפני אהרן. ז)כששניהן יושבין בבית המדרש באו ושאלום ולא יתכן לומר זה אחר זה שאם משה לא היה יודע אהרן מנין לו: 7. למה נגרע. ח)אמר להם אין קדשים קרבים בטומאה אמרו לו ירק הדם' עלינו בכהנים טהורים ויאכל הכשר לטהורים אמר להם עמדו ואשמעה כתלמיד המובטח לשמוע מפי רבו אשרי ילוד אשה שכך מובטח שכל זמן שהיה רוצה היה מדבר עם השכינה וראויה היתה פרשה זו ליאמר על ידי משה כשאר כל התורה כולה אלא שזכו אלו שתאמר על ידיהן שמגלגלין זכות על ידי זכאי: 10. או בדרך רחקה. ט)ר"נקוד עליו

יג)גמדבר ג': כ)ע"כ בתמצות פ' כי תשא ובויקרא רבה פ' ג': כא)תוכן כ"ד פסקי: כב)גמדבר ל': כג)ע' פסקי: ש פ)פסקי פסקים ו' ג': ג)ע' פסקי: ג)ע' פסקי ע"ב פסקים ל"ה: ד)שמות י"ב: ה)פסקי: ו)ויקרא כ"ג: ז)ע' פסקי מ"ג ג"ב קנ"ט: ח)ע' פסקי: ט)פסקי פסקים ל"ג ג':

ר"יריעות וקרשים. כילה"ן ד"ת: יריעות וקלעים. כי"ס: יריעות הקדשים. בזחיי, לחלן קדשים ממשח בני מרדי סיו: ר"ואתנה—בג"ר ל' כינוי ו"ת: כמנין—בג"ר ל' כי"ו ומכתב בגליון מעיר יד לחכמת בזמן מחוסר (וע' בג"ר פ' ג' משם כדכם חמשה פעמים "לוי" ככנד חמשה חומשי תורה): וכך למיתי בג"ר ל' כי"רמג"ם: (בכיל"ן זו למיתי בג"ר): "זאת—בשם ל' כ"י ול"ם: "לוים בשמים סוכלים. פחות ממון שלשים ויותר ממנו כ' כלכתב זאת תאמר ללויים וגו' זאת משמע מיעוטא: "לומד ומכמו: ש "לא הקפידה תורה על שלך מוקדש ומחוסר ופסולות שנתמנו תמילה שקדימו המחוסרות להן: ב"ע' תוס' קידושין ל"ח ב' ד"ה הוחיל: ג"מנינו השנים בשקוק ג' חוץ דורש לף בעומשה בכלשה מפרשי: ד"משל גופו למשנה ולמלה ולביעור חמץ. כ' השפרשי: ה"למשעת הימים. כימים"כ: כגון למשנה "ימים וכו'. כי"ע י"ד: כגון למלות המג משעת ימים וכו'. ד"ל: וי"ל מנחיל עוד נוס' למחת "למשנה ולמלה" וכוזה למקל לְשַׁבְּעָה למון שובע שהשפה נאכל על השובע: ו"היא כ' הכמוכ"ן ומליה כתב המן שהיה ר"נקוד: ז"כתשב הוא בדם"י כך הוא גם בילקוט ועי' במז' שגרסת ירק הדם על הכומחים ויאכל וכו': ח"נקוד

ט)עליו לומר לא שרחוקה ודאי אלא שהיה חוץ לאסקופת העזרה כל זמן שחישה. י)פסח שני מצה וחמץ עמו בבית ואין ישם יום טוב ואין אסור חמץ אלא עמו באכילתו: 14. וכי יגור אתכם גר ועשה פסח. יא)יכול כל המתגייר יעשה פסח מיד ת"ל חק האחת וגו' אלא כך משמעו וכי יגור אתכם גר ובא לעשות פסח עם חבריו כחקת הפסח וכמשפטו יעשה: 15. המשכן לאהל העדת. המשכן העשוי לחיות אהל ללוחות העדות: יהיה על המשכן. כמו הוה על המשכן וכן לשון כל הפרשה: 17. העלות הענן. כתרגומו אסתלקות וכן ונעלה הענן ולא יתכן לכתוב ולפי עלות הענן ועלה הענן שאין זה לשון סלוק אלא צמוח ועלייה כמו יב)והנה עב קטנה ככף איש עולה מים: 18. על פי ה' יסעו. שניגו במלאכת המשכן יג)כיון שהיו ישראל נוסעים היה עמוד הענן מתקפל ונמשך על גבי בני יהודה כמין קורה תקעו והריעו ותקעו ולא היה מהלך עד שמשה אומר קומה ה' יד)ונסע דגל מחנה יהודה, זו בספרי: ועל פי ה' יחנו. טו)כיון שהיה ישראל חונים עמוד הענן היה מתמר ועולה ונמשך על גבי בני יהודה כמין סוכה ולא היה נפרש עד שמשה אומר שובה ה' רכבות אלפי ישראל הוי אומר על פי ה' וביד משה: 20. ויש. כלומר ופעמים: ימים מספר. ימים מועטים: 22. או ימים. שנה [ב]כמו טו)ימים

תהיה נאולתו:

ו 2. (א)עשה לך. שיהיו תוקעין לפניך כמלך כמו שנאמר ז)ויהי בישרון מלך: עשה לך. אתה עשה ומשתמש בהם ולא אחר): למקרא העדה. כשתרצה לדבר עם סנהדרין ושאר העם ותקראם לאסוף אליך תקראם על ידי הצוצרות: ולמסע את המחנות. בשעת סלוק מסעות[ג] התקעו בהם למימן נמצאת אתה אומר ג)על פי שלשה הוו נוסעים על פי הקב"ה ועל פי משה ועל פי החצוצרות: משה. ג)מן העשת תעשה בהקשת הקורנס: 3. ותקעו בהן. בשתיהן והוא סימן למקרא העדה שנאמר ונועדו אליך כל העדה אל פתח אהל מועד: 4. ואם באחת יתקעו. הוא סימן למקרא הנשיאים שנאמר ונועדו אליך הנשיאים ואף הן יעידתן אל פתח אהל מועד ומגזירה שוה[ד] הוא בא בספרי: 5. ותקעתם תרועה. סימן מסע המחנות תקיעה תרועה ותקיעה כך הוא נדרש בספרי ד)מן המקראות היתרים: 7. והקהיל את הקהל וגו'. ה)לפי שהוא אומר והיו לך למקרא העדה ולמסע את המחנות מה מקרא העדה תוקע בכ' כהנים ובשתיהם שנאמר ותקעו בהן וגו' אף מסע המחנות בשתיהם, יכול מה מסע המחנות תוקע ומריע ותוקע אף מקרא העדה תוקע ומריע ותוקע ומעתה אין חילוק בין מקרא העדה למסע את המחנות תלמוד לומר והקהיל את הקהל וגו' [ד]לומר שאין תרועה למקרא העדה והוא הדין לנשיאים הרי סימן לשלשתם מקרא העדה בשתים ושל נשיאים באחת זו וזו אין בהם תרועה ומסע המחנות בשתים על ידי תרועה ותקיעה: 8. ובני אהרן יתקעו. במקראות ובמסעות הללו: 10. על עלתיכם. ו)בקרבן צבור הכתוב מדבר: אני י"י אלהיכם. [ו]מכאן למדנו ז)מלכיות עם זכרונות ושופרות שנאמר ותקעתם זו שופרות לזכרון זו זכרונות אני ה' אלהיכם

זו

י)ע' ספסיס ל"ה: יא)ספרי: יב)מלכיס פ' י"ח: יג)בדס"מ פ' י"ב: יד)בדס"מ פ' י"ג: טו)ויקרא כ"ה: ו ז)ספרי ל"ב: ג)בדס"מ פ' י"ב: ד)ספרי: ה)גם ל"ה ל"ד: ה)ע' ספרי: ו)ספרי: ז)ספרי ל"ד: ח)ספרי:

על ס' שרחוקה וכל נקוד ליועץ כדבר גם דומעונך סניוזה לכה תיבה ונחכה: [ט]על פ"ת. כי"ם וכן כתוב בספרי ובתלמוד: [י]ולין עליו שם. כי"ל: [יא]קומה ל' זו בספרי ונסע דגל ומסע יהודה. כ' כ"י וע' בזנ' ומעניין בבדס"מ ובספרי יתלה כותב בס"י שהליכות "ולא היה נוהלך עד שומעה לומר קומה ל'" כתוב בספרי ושמחד בבדס"מ וכן הוא גם בפיסים דקרא "על פי ל' יחנו וכו' זו היא ג"כ בבדס"מ והסיבוב" ולא היה בספרי" וכו' הוא שוב בספרי: [ב]כמו—גאולתו ל' כ"י:

ו [א]עשה—ולא מחר בק' י"ל וגליון כי"ו: [ב]מקעות סמ"ל וחס"כ מתמיל ד"ח ותקעו בהן לסיעון וכו'. כיס"כ: [ג]זה"ל בבריימתא "על פי ג' היו יסרהלל נוסעין על פי הקודם (ג"ל הוא הקודם כאחר הוא בדס"י סל כיס"כ) וכל פי ונסע ועל פי מלוכות על פי הקודם ונעין שם על פי ל' יסעו בני יסרהלל ע"פ ונסע כילד ונסע היה תוכך ונעבוד בהסכימה אחם יולפים ניך התחילו יסרהלל להיות מוליכין בהוצאתם ומתקיים את כליסס לגלות על פי מלוכות ונעין תקעו וכריעו ותקעו על כל דגל ודגל': [ד]ומ תקיעה המלוכות בעלה בפתח אהל מועד לף תקיעה המלוכה בכפיפים בפתח אהל מועד: [ה]ליתר. כיעם"כ: [ו]כיס' סלפניכו היא ל' ספרי וכי"ס: מלכיכם גליון כי"ו: זו סופרות זו זכרונות ל' כי"ל:

זו מלכיות וכו׳: 11. בחדש השני. נמצאת אתה אומר שנים עשר חדש חסר עשרה ימים עשו בחורב שהרי בראש חדש סיון חנו שם ולא נסעו עד עשרים באייר לשנה הבאה: 12. למסעיהם. כמשפט המפורש למסע דגליהם מי ראשון ומי אחרון: במדבר פארן. קברות התאוה במדבר פארן היה ושם חנו ממסע זה: 17. והורד המשכן. ס)כיון שנוסע דגל יהודה נכנסו אהרן ובניו ופרקו את הפרכת וכסו בה את הארון שנאמר ע)ובא אהרן ובניו בנסוע המחנה, ובני גרשון ובני מרדי פורקין המשכן ושוענין אותו בעגלות ׳והארון וכלי הקדש של משא בני קהת עומדים מכוסין ונתונין על המוטות עד שנוסע דגל מחנה ראובן ואחר כך ונסעו הקהתים: 21. נשאי המקדש. נושאי דברים המקודשים: והקימו את המשכן. בני גרשון ובני מרדי שהיו קודמים להם מסע שני דגלים הוו מקימין את המשכן כשהיה הענן שוכן י)וסימן החנייה נראה בדגל מחנה יהודה והם חונים ועדיין בני קהת באים מאחריהם עם שני דגלים האחרונים והיו בני גרשון ובני מרדי מקימין את ׳המקדש וכשבאים בני קהת מוצאים אותו על מכונו ומכניסין בו הארון והשלחן והמנורה והמזבחות, וזהו משמעות המקרא והקימו מקימי המשכן אותו עד-טרם-באם של בני קהת: 25. מאסף לכל המחנה. תלמוד ירושלמי יא)לפי שהיה שבטו של דן מרובה באוכלוסים היה נוסע באחרונה וכל מי שהיה מאבד דבר היה מהזירו לו. אית מאן דאמר בתיבה היו מהלכין ומפיק לה מן יב)כאשר יחנו כן יסעו, ואית דאמרי בקורה היו מהלכין ומפיק לה מן מאסף לכל המחנה: 28. אלה מסעי. זה סדר מסעיהם: ויסעו. ביום ההוא נסעו: 29. חבב. יג)הוא יתרו שנאמר יד)מבני חובב חותן משה ומה ת״ל טו)ותבאנה אל רעואל אביהן, מלמד שהתינוקות קורין לאבי אביהן אבא. ׳ושמות הרבה היו לו, יתרו על שם שיתר פרשה אחת בתורה, חובב על שחיבב את התורה וכו׳: נסעים אנחנו אל המקום. טז)מיד עד שלשה ימים אנו נכנסין לארץ שבמסע זה הראשון נסעו על מנת ליכנס לארץ ישראל אלא שחטאו במתאוננים, ומפני מה שתף משה עצמו עמהם שעדיין לא ננזרה גזירה עליו ובסבור שהוא נכנס: 30. אל ארצי ואל מולדתי. יז)אם בשביל נכסי אם בשביל משפחתי: 31. אל נא תעזב. יח)אין נא אלא לשון בקשה שלא יאמרו לא נתגייר יתרו מחמה סבור היה שיש לגרים חלק בארץ עכשיו שראה שאין להם חלק הניחם והלך לו: כי על כן ׳דעת חנתנו במדבר. יט)כי נאה לך לעשות זאת על אשר ידעת חנותנו במדבר וראית נסים וגבורות שנעשו לנו: כי על כן ידעת. כמו על אשר ידעת כמו כ)כי על כן לא נתתיה לשלה בני, כא)כי על כן באו, כב)כי על כן ראיתי פניך: והיית לנו לעיניים. לשון עבר ס׳כתרגומו. דבר אחר כג)׳לשון עתיד כל דבר ודבר שיתעלם מעינינו תהיה מאיר עינינו. דבר אחר שתהא חביב עלינו כגלגל עינינו שנאמר כד)ואהבתם את הגר: 32. והיה הטוב ההוא. כה)מה טובה הטיבו לו אמרו כשהיו ישראל מחלקין את הארץ היה דושנה של יריחו ת״ק אמה על ת״ק אמה והניחוהו מלחלוק אמרו מי שיבנה בית המקדש בחלקו הוא יטלנו, ובין כך ובין כך נתנוהו לבני יתרו ליונדב בן רכב (״שנאמר כו)ובני קני חותן משה עלו מעיר התמרים וגו׳): 33. דרך שלשת ימים. כז)מהלך שלשת ימים הלכו ביום אחד שהיה הקב״ה חפץ להכניסם לארץ מיד: וארון ברית ה׳ נסע לפניהם דרך שלשת ימים. כח)זה הארון היוצא עמהם למלחמה וכו שברי לוחות מונחים ומקדים לפניהם דרך שלשת ימים לתקן להם מקום חניה: 34. וענן ה׳ עליהם

ס)בדה״ע ע׳ י״ב ע״ג תנחומא פ׳ במדבר: ע)במדבר ר׳: י)ע׳ *לעיל ט׳ י״ח: יא)יומא׳ עירובין פ׳ ה׳: יב)במדבר ג׳: יג)שמות ד׳: יד)שמות ד׳: טו)שמות ג׳: טז)ע׳ שמות י׳: יז)שמות: יח)שמות: יט)שמות: כ)בלשנים כ״ח: כא)שם י״ט: כב)שם ל״ג: כג)שמות: כד)דברים י׳: כה)שמות ל׳: כו)שמות ל׳: כז)ע׳ שמות: כח)שמות יומא׳ שקלים פ׳ ה׳:

׳בעגלות ומוסיפין והלכון וכו׳. כי״ל ולפי גוס׳ זו אין לנו לריכים להקשות על בעל לילה למה שנרש בתוך הדיבור ״ולפ״כ נסעו״ (כי״ל בני גרשון ובני מרדי) ועוד שכתוב אח״כ הקהתים נוסעי המקדש לפי דעתי הוא דבוי בשני עלמו וקאי על הסמוך כ״ל הסתכל ונסעו הקהתים: ׳הנשכן. כי״ל: ״ושמי שנות היו לו. בכ״י וכן הוא בשמות (ועוד שמיכם רש״י, בפי׳ יתרו שבע שנות היו ליתרו הביא שם על פי הגנילתא): ״כתרגומו. וכן הוא לעת כי יהושע בשמות: ׳לשון— אחר ל׳ כיע״ב: ״שם—וגו׳ ל׳ כ״י

עליהם יומם. כט) שבעה עננים כתובים במסעיהם ארבעה מארבע רוחות ואחד למעלה ואחד למטה ואחד לפניהם מנמיך את הגבוה ומגביה את הנמוך והורג נחשים ועקרבים[כ]: 35. ויהי בנסע הארן. ל) עשה לו סימניות[א] מלפניו ומלאחריו לומר שאין זה מקומו ולמה נכתב כאן כדי להפסיק בין פורענות[ד] לפורענות וכו׳ כדאיתא בכל כתבי הקדש[לא]: קומה ה׳. לפי שהיה מקדים לפניהם מהלך שלשה ימים היה משה אומר עמוד והמתן לנו ואל תתרחק יותר. תנחומא בויקהל: ויפצו איביך. לב) המכונסין: וינסו משנאיך. לג) אלו הרודפים: משנאיך. לד) אלו שונאי ישראל שכל השונא את ישראל שונא את מי שאמר והיה העולם שנאמר לה) ומשנאיך נשאו ראש, ומי הם? על עמך יערימו סוד: 36. שובה ה׳. מנחם תרגמו לשון מרגוע וכן לו) בשובה ונחת תושעון: רבבות אלפי ישראל. לח) מגיד שאין השכינה שורה בישראל פחות ממשני אלפים ושתי רבבות:

יא 1. ויהי העם כמתאננים. ל) אין העם אלא רשעים וכן הוא אומר ג) מה אעשה לעם הזה ואומר ג) העם הזה הרע, וכשהם כשרים קרואים עמי שנאמר ד) שלח עמי ה) עמי מה עשיתי לך: כמתאננים. ו) אין מתאוננים אלא לשון עלילה מבקשים עלילה היאך לפרוש מאחרי המקום וכן הוא אומר בשמשון ז) כי תואנה הוא מבקש: רע באזני ה׳. תואנה שהיא רעה באזני ה׳ שמתכוונים שתבא באזניו ויקניט, אמרו אוי לנו כמה[א] לבטנו בדרך הזה שלשה ימים שלא נחנו מעני הדרך: ויחר אפו. אני הייתי מתכון לטובתכם שתכנסו לארץ מיד: בקצה המחנה. ח) במוקצין שבהם[ב] לשפלות אלו ערב רב, רבי שמעון בן מנסיא אומר בקציגים[ג] שבהם ובגדולים: 2. ויצעק העם אל משה. ט) משל למלך בשר ודם שכעס על בנו והלך הבן אצל אוהבו של אביו ואמר לו צא ובקש עלי מאבא: ותשקע האש. ט) שקעה במקומה שאילו הזרה לאחת הרוחות היתה מקפלת והולכת כל אותו הרוח: 4. והאספסף. ט) אלו ערב רב שנאספו עליהם בצאתם ממצרים: וישבו גם בני ישראל ויבכו עמהם: מי יאכלנו בשר. ט) וכי לא היה להם בשר והלא כבר נאמר י) וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר וגו׳ ואם תאמר אכלום והלא בכניסתן לארץ נאמר יא) ומקנה רב היה לבני ראובן וגו׳ אלא שמבקשים עלילה: 5. אשר נאכל במצרים חנם. יב) אם תאמר שמצרים נותנים להם דגים חנם והלא כבר נאמר יג) ותבן לא ינתן לכם, אם תבן לא היו נותנין להם חנם דגים היו נותנין להם חנם ומהו אומר חנם חנם מן המצות: את הקשאים. יד) אמר רבי שמעון מפני מה המן משתנה לכל דבר חוץ מאלו מפני שהן קשים למניקות אומרים לאשה אל תאכלי שום ובצל מפני התינוק משל למלך[ה] בו׳ כדאיתא בספרי: הקשאים. הם קוקו׳מברוש[ו] בלעז: אבטיחים. ה[ז]בורי׳קש[ח]: החציר. טו) כרישין[ט] פורי׳ש[י] תרגומו ית בוציניא וכו׳: 6. אל המן עינינו. טז) מן בשחר מן בערב: 7. והמן כזרע גד. יז) מי שאמר זה לא אמר זה ישראל אומרים בלתי אל המן עינינו והקב״ה הכתיב בתורה והמן כזרע גד וגו׳ כלומר ראו באי עולם על מה מתלוננים בני והמן כך וכך הוא חשוב

כח) ספרי מכילתא פ׳ בשלח דפ״מ פ׳ י״ד: כ) ע׳ ספרי: לח) שבת קט״ו ד׳: לב) תהלים פ״ג: לד) ישעיה ל׳: לה) ספרי ינמות פ״ג:

יא ל) ספרי: ג) במות י״ז: ד) ינמות י״ג: ה) מיכה ו׳: ו) ספרי: ז) שופטים י״ד: ח) ספרי: ט) ע׳ ספרי: י) במות י״ב: יא) במדבר ל״ב: יב) ספרי: יג) במות ח׳: יד) ספרי: טו) משחים ל״ט: טז) ע׳ ספרי:

ול״ם: [כ] גן סוגסא. מגוקוס מניית׳ן. גי י״ד: [א] עשה לה סימניות. גן הסמוכות לה: מלמעלה ולמטה. להגדילה בתחילה ובסוף ויהי נכסוע מלמון: מלין זה מקומה. מלינה לחויה לכתן ללמו בהלכות מסעות ומחתני לעיל מיניה מלא בהגליס היתה לחויה ליכתב בפ׳ במדבר סיני: [ד] פורעניות שניה ויהי העם כמתלוננים פורעניות בהסמוכה ויקצו מכאן ל׳ ע׳ הם״י ותוס׳ שם:

יא [א] לבטנו. כי״ר: [ב] לשפלות ל׳ כי״ל: [ג] שבעס. כי״ל: [ד] העם הלי עול ועלות. כי״ם: [ה] משמר הנו להגהוג והיה יושב ומקללו ולומר לו בלשה שלא יאכל מאכל רע וכבר כך היה הבן סוף ומתבעס על תניו לומר שלא מפני שלוכבני אלא שלי מפני לו שלוכל: [ו] מבעיתים מגלי״נים. כי״ם וכן בהם״י ע״ז כ׳ וע״ג בביאור כרענבע״ן וע׳ * קילוסין ע״ו ג׳ שם ביהם״י בוריק״ם כמו שם בשפוק: [ז] בורי״ם בכם״י בכבות ט׳ ג׳ וע״ב תוס׳ מולין ע״ז ב׳ ל״ם אלא: [ח] תרגומו — וכו׳ ל׳ כי״ם:

[1] concombres (גורקנן): [2] bourrache (בארראגע, מיין קיבעגעווערס): [3] porreau, poireau (לויך): [4] melons (מעלאנען):

חשוב: כזרע גד. יז)ס"עגול כגידא זרע ט"קול'יינדרו': בדלח. שם אבן טובה: .8 שטו. אין שייט אלא לשון טיול 'אישבנ"ייר[2] בלא עמל: וטחנו ברחים וגו'. יח)לא ירד ברחים ולא בקדירה ולא במדוכה אלא משתנה היה טעמו לנטחנין ולנדוכין ולמבושלין: בפרור. קדרה: לשד השמן. לחלוח של שמן כך פירשו דונש, ודומה לו יט)נהפך לשדי בחרבוני קיץ והלמ"ד יסוד נהפך לחלותי בחרבוני קיץ. ורבותינו פירשוהו כ)לשון שדים"א אך אין ענין שדים"ב אצל שמן ואי אפשר לומר לשד השמן לשון כא)וישמן ישורון שאם כן היה המ"ם נקוד קמץ וטעמו למטה תחת המ"ם עכשיו שהמ"ם נקוד פתח קטן והטעם תחת הש"ין לשון שמן הוא והש"ין הנקודה בקמץ גדול ואינה נקודה בפתח קטן מפני שהוא סוף פסוק". ד"א כב)לשד לשון נוטריקון ליש שמן דבש כעיסה הגלושה בשמן וקטופה בדבש. ותרגום של אונקלס דמתרגם דליש במשחא נושה לפתרונו של דונש שהעיסה הגלושה בשמן לחלוחית שמן יש בה: .10 נכה למשפחתיו. משפחות משפחות נאספים ובוכים לפרסם תרעומתן בגלוי. ורבותינו אמרו כג)למשפחותיו על עסקי משפחות על עריות הנאפרות להם: .12 כי תאמר אלי. כד)שאתה אומר אלי שאהו בחיקך והיכן אמר לו כן כה)לך נחה את העם ואומר כו)ויצום אל בני ישראל על מנת שיהיו סוקלים אתכם ומחרפים אתכם: על האדמה אשר נשבעת לאבתיו. אתה אומר לי לשאתם בחיקי: .15 ואם ככה את עשה לי. כז)תשש כחו של משה כנקבה כח)כשהראהו הקב"ה הפורענות שהוא עתיד להביא עליהם על זאת אמר לפניו אם כן הרגני תחלה: אל אראה ברעתי. כט)"ברעתם היה לו לכתוב אלא שכינה הכתוב וזה אחד מתקוני סופרים בתורה לכינוי ולתקון לשון: .16 אספה לי. הרי תשובה לתלונתך שאמרת לא אוכל אנכי לבדי. ל)והקנים הראשונים היכן היו והלא אף במצרים ישבו עמהם שנאמר לא)לך ואספת את זקני ישראל אלא באש תבערה מהו וראוים היו לכך מסיני דכתיב לב)ויחזו את האלהים שנהגו קלות ראש כנושך פתו ומדבר בפני המלך וזהו לג)ויאכלו וישתו ולא רצה הקב"ה ליתן אבלות במתן תורה ופרע להם כאן: אשר ידעת כי הם וגו'. לג)אותן שאתה מכיר שנתמנו עליהם שוטרים במצרים בעבודת פרך והיו מרחמים עליהם ומוכים על ידם שנאמר לד)ויכו שוטרי בני ישראל עתה יתמנו בגדולתן כדרך שנצטערו בצרתן: ולקחת אתם. לה)קחם בדברים אשריכם שנתמניתם פרנסים על בניו של מקום: והתיצבו שם עמך. לו)כדי שיראו ישראל וינהגו בהם גדולה וכבוד ויאמרו חביבין אלו שנכנסו עם משה לשמוע דבור מפי הקב"ה: .17 וירדתי. לז)זו אחת ט"מעשר ירידות הכתובות בתורה: ודברתי עמך. ולא עמהם: ואצלתי. כתרגומו וארבי כמו לז)ואל אצילי בני ישראל: ושמתי עליהם. לח)למה משה דומה באותה שעה לנר שמונח על גבי מנורה והכל מדליקין הימנו ואין אורו חסר כלום: ונשאו אתך. לט)התנה עמהם על מנת שיקבלו עליהם טורח בני שהם טרחנים וסרבנים: ולא תשא אתה לבדך. מ)הרי תשובה למה שאמרת לא אוכל אנכי לבדי: .18 התקדשו. מא)הזמינו עצמכם לפורענות וכן הוא אומר מב)והקדישם ליום הרגה: .20 עד חדש ימים. זו בכשרים ט"שמתמצין על משותיהן

יז) יומא ע"ה: יח) ספרי: יט) ס"א ל"ג: כ) ע' ספרי: כא) דבריס ל"ג: כב) ספרי: כג) ספרי: יומא ע"ה: כד) ספרי: כה) סוטה ל"ג: כו) סוטה ו': כז) ע"ג *דבריס ה' כ"ד ועי"ע תוס' י"ע ביצמות פ' ע"ז ועסה"ר ו' ד"ה גם קול: כח) ספרי: כט) סוטה ל"ג: ל) סוטה ו': לא) ע' מכמ"ת: לב) סוטה ג': לג) סוטה כ"ד: לד) ע' ספרי: לה) סוטה ה': לו) ספרי עכילתו ומגמ' פ' בשלח: לז) ע' ספרי: לח) ספרי: לט) סוטה כ"ד: מ) ספרי: מא) ספרי: יומיס י"ג: מב) ספרי: מג) סוטה כ"ד: מד) ספרי: מה) ספרי: מו) ספרי: מז) ע' ספרי: מח) ספרי: מט) ספרי: נ) ספרי: נא) ספרי: יומיס י"ג:

ח)זכע סגד מיכו לבן מבל עגול הוא וסכי קלמר קבל וסוא עגול כזכע גד ולבן כמכגלית: כגיגל. גבעין בל מלייכ"דבל מדומם לזכע פסתן סגס הוא עגול: ט)מלייכלד. כיל"ון: וע"ג *סמות ט"ז תוס כ"ס בפרוסנו: י)מיספלייכ[3]. כיע"ל: יא)עם הלד מזס תיוק ומעטר בסעם שפוכס ממנו כך סיו ישראל מעטרים בסעם שפרסנו עם קנן (ספרי): יב)נוסל על שמן. כי"ל: יג)ולפן זס לשון שונין בלשון שמן לפיכך טעמו נקוד לממעלס וע"ס שלו נקוד פתס קטן ולפי שסוא סוף פסוק נסמך לו לכתוב מלא שכינס שכתוב וכו' וכן הוא בס' עיקרים בעמתר ג' סוף פ' כ"ג: טו)ע' מגדל"ן פ' ל"ד: טז)סמתמצינן. כיע"ו י"ד: סמתמצינן. כי"ל:

[1] coriandre (קאריאנדער) [2] esbanoyer (עסבאנויירן, העכומפוייערן) [3] spassare (שפּאַסירן).

מטותיהן ואחר כך נשמתן יוצאה, וברשעים הוא אומר הכשר עודנו בין שניהם. כך היא שנויה
"בספרי, אבל במכילתא (ג) שנויה חילוף, הרשעים אוכלים ומצטערין שלשים יום והכשרים הבשר
עודנו בין שניהם: עד אשר יצא מאפכם. כתרגומו דתקוצון ביה, יהא הומה לכם כאילו אכלתם
ממנו יותר מדאי עד שיוצא ונגעל להוץ דרך האף: והיה לכם לזרא. (ג) שתהיו מרחקין אותו
יותר ממה שקרבתם, וכדברי רבי משה הדרשן ראיתי שיש "לשון שקורין לחרב זרא: את ה'
אשר בקרבכם. (ד) אם לא "שנטעתי שכינתי ביניכם לא נבה לבבכם ליבנם לכל הדברים
הללו: 21. שש מאות אלף רגלי. לא חש למנות את הפיט שלשת אלפים היתרים. ורבי
משה הדרשן פירש שלא כבכו אלא אותן שיצאו ממצרים: 22. הצאן ובקר ישחט. (ה) זה
אחד מארבעה דברים שהיה רבי עקיבא דורש ואין רבי כא שמעון דורש כמותו, רבי עקיבא אומר
שש מאות אלף רגלי, ואתה אמרת בשר אתן להם ואכלו חדש ימים הצאן ובקר
הכל כמשמעו מי מספיק להם כענין שנאמר (ו) כב ומצא כדי גאולתו. ואיזו קשה זו או (ז) שמעו
נא המורים, אלא לפי שלא אמר ברבים חסך לו הכתוב ולא נפרע ממנו וזו של מרובה היתה
בגלוי לפיכך לא חיסך לו הכתוב. רבי כג שמעון אומר חם ושלום לא עלתה על דעתו של אותו
צדיק כך, מי שכתוב בו (ח) בכל ביתי נאמן הוא יאמר אין המקום מספיק לנו אלא כך אמר ש"ש
מאות אלף רגלי וגו' ואתה אמרת בשר אתן לחדש ימים ואחר כך תהרוג אומה גדולה
כזו, הצאן ובקר ישחט להם כדי שיהרגו ותהי אבילה זו מספקתן עד עולם וכי שבחך הוא זה
אומרים לו לחמור טול כור שעורים ונחתוך ראשך? חשיבו הקב"ה ואם לא אתן יאמרו שקצרה
ידי השוב בעיניך שיד ה' תקצר בעיניהם יאבדו הם ומאה כיוצא בהם ואל תהי ידי קצרה לפניהם
אפילו שעה אחת עתה תראה היקרך דברי כד. רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר
א אפשר לעמוד על כה הטפל מאחר שאינן מבקשים אלא עלילה לא תספיק להם סופן לדון
אחריך אם אתה נותן להם בשר בהמה גסה יאמרו דקה בקשנו ואם אתה נותן להם דקה יאמרו
גסה בקשנו חיה ועוף בקשנו דגים וחגבים בקשנו אמר לו אם כן יאמרו שקצרה ידי (ט) אמר
לפניו הריני הולך ומפייסן אמר לו עתה תראה היקרך דברי שלא ישמעו לך הלך משה לפייסן
אמר להם היד ה' תקצר (י) הן הכה צור ויזובו מים וגו' הגם לחם יוכל תת, אמרו פשרה היא זו אין
בו כח למלאות שאלתינו והוא שנאמר ויצא משה וידבר אל העם, כיון שלא שמעו לו ויאסף
שבעים איש וגו': 25. ולא יספו. לא נתנבאו אלא אותו היום לבדו כך מפורש בספרי, ואונקלס
תרגם ולא פסקון (יא) שלא פסקה נבואה מהם: 26. וישארו שני אנשים. מאותן שנבהרו
(יב) אמרו אין אנו כדאי לגדולה זו: והמה בכתבים. בכוורים שבהם לסנהדרין (יג) ונכתבו בלם
נקובים בשמות ועל ידי גורל לפי שהחשבון עולה לי"ב שבטים ששה ששה לכל שבט ושבט חוץ
משני שבטים שאין מגיע אליהם אלא חמשה חמשה אמר משה אין שבט שומע לי לפחות
משבטו זקן אחד מה עשה נטל ע"ב פתקין וכתב על שבעים "זקן" ועל שנים חלק וברר מכל
שבט ושבט ששה והיו ע"ב אמר להם טלו פתקיכם מתוך קלפי מי שעלה בידו "זקן" נתקדש, מי
שעלה בידו חלק אמר לו, לא המקום חפץ בך: 27. ויריצ הנער. (יד) יש אומרים גרשום בן משה
היה: 28. כלאם. (טו) הטל עליהם צרכי צבור והם כלים מאליהם. ד"א (טז) תנם אל בית הבלא
(יז) לפי שהיו מתנבאים משה מת ויהושע מכנים את ישראל לארץ: 29. המקנא אתה לי. הקנאתי
אתה

(נב) פ' בשלח ובן הוא גם בירושלמי ע"ה ג': (נג) ספרי: (נד) ע' פרשה: (נה) תוספתא דסוטה פ' ו' וספרי: (נו) ויקרא ב"ה:
(נז) במדבר כ': (נח) סוטה י"ג: (נט) ספרי: (ס) תהלים ע"ח: (סא) וכן סנהדרין י"ז: (סב) ספרי: (סג) ספרי סנהל' י"ז: (סד) ספרי
לפי פ' הילקוט: (סה) סנהל' י"ז: (סו) כת"ל: (סז) סנהל' י"ז:

(יט) פ' הילקוט: (כ) סים ונקוט. כ"ה: (כא) סנתתי (בספרי): (כב) ענה. כ"ע: (כג) יהושע. כ"ל: (כד)
ישמעאל. כ"ו: (כה) בגון שם ואם לא תמלא ידם די שם. בתוספתא וכן הוא שהמלים זו ענוקלוטת:
(כו) רבי יהושע. כ"ל: (כז) כן ל"ל על פי פ' כ"ה ולא כאשר הוא בתוספתא שהניגו נקודות בפרידות למרי
תיבות שעה לחמה: (כח) בתפל. כ"ל: (כט) ונאמרו. הלו היה נקוד ונאמרו בשתא לז היה פתרונן למד
ונאמרו עכשיו שנקוד ונאמרו משמע שהיה נקרא ונשה ונעשו על כן ותרגם (וכן ל"ל בת"ח) ונעלו"ותיהי.
(ל) י"ל וכ"י לכוו"ם וכן פירש כשב"ם: (לא) ל"ח כלם וכן הענוקל לפי שהיו וכו' לחלק ולזמת מכל יהושע

אתה מקנא. לי כמו בשבילי. כל לשון קנאה אדם הנותן לב על הדבר או לנקום או לעזור אנפר"מנט׳ בלעז, אוהה בעובי כה המשא: 30. ויאסף משה. מפתח אהל מועד: אל המחנה. נכנסו איש לאהלו: ויאסף. לשון כניסה אל הבית כמו כו)ואספתו אל תוך ביתך, ואב לכלם כז)יצבור ולא ידע מי אוספם ם)מלמד שלא הביא עליהם פורענות עד שנכנסו הצדיקים איש לאהלו: 31. ויגז. ל)ויפריח וכן סמ)כי גז חיש וכן סנ)נגוז ועבר: ויטש. וישט כמו סנ)והנם נטושים על פני כל הארץ סד)ונשתיך המדברה: וכאמתים. סה)פוחות בנובה עד שהן כנגד לבו של אדם כדי שלא יהא טורח באסיפתן לא להגביה ולא לשחות: 32. המטעים. סו)מי שאוסף פחות מכלם העצלים והחגרים אסף עשרה חמרים: וישטחו. סז)עשו אותן משטיחין כה: 33. טרם יכרת. בתרגומו עד לא פסק. ד"א סח)אינו מסיק לפסקו בשניו עד שנשמתו יוצאה: ב 1. ותדבר. א)אין דבור בכל מקום אלא לשון קשה וכן הוא אומר ג)דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות ואין אמיתה בכל מקום אלא לשון תחנונים וכן הוא אומר ג)ויאמר אל נא אחי תרעו ד)ויאמר שמעו נא דברי, כל נא לשון בקשה: ותדבר מרים ואהרן. ה)היא פתחה בדיבור תחלה לפיכך הקדימה הכתוב, ומנין היתה יודעת מרים שפרש משה מן האשה? רבי נתן אומר מרים היתה בצד צפורה בשעה שנאמר למשה אלדד ומידד מתנבאים במחנה כיון ששמעה צפורה אמרה אוי לנשותיהן של אלו אם הם נזקקים לנבואה שיהיו פורשין מנשותיהן כדרך שפרש בעלי ממני ומשם ידעה מרים והגידה לאהרן. ומה מרים שלא נתכוונה לגנותו כך נענשה, קל וחומר למספר בגנותו של חבירו: [2]האשה הכשית. ו)מגיד שהכל מודים ביפיה כשם שהכל מודים בשחרותו של כושי: כושית. בגמטריא יפת מראה[3]: על אודות האשה. על אודות גירושיה: כי אשה כשית לקח. ז)מה ת"ל אלא יש לך אשה נאה ביפיה ואין נאה במעשיה ולא ביפיה אבל זאת נאה בכל. האשה הכשית, על שם נויה נקראת כושית כאדם הקורא את בנו נאה כושי כדי שלא תשלוט בו עין הרע. כי אשה כשית לקח, [1]ועתה גרשה: 2. הרק אך. עמו לבדו דבר ה': הלא גם בנו. ח)ולא פירשנו מדרך ארץ: 3. ענו. שפל ומבלן: 4. פתאם. ט)נגלה עליהם פתאום והם טמאין בדרך ארץ והיו צועקים מים מים, להודיעם שיפה עשה משה שפרש מן האשה מאחר שנגלית עליו שכינה תדיר ואין את קבועה לדבור: צאו שלשתכם. י)מגיד ששלשתן נקראו בדבור אחד מה שאי אפשר לפה לומר ולאזן לשמוע: 5. בעמוד ענן. יא)יצא יחידי שלא כמחת בשר ודם, מלך בשר ודם כשיוצא למלחמה יוצא באוכלוסים וכשיוצא לשלום יוצא במועטין ומדת הקב"ה יוצא למלחמה יחידי שנאמר יב)ה' איש מלחמה ויוצא לשלום באוכלוסין שנאמר יג)רכב אלהים רבותים אלפי שנאן: ויקרא אהרן ומרים. יד)שיהיו נמשכין ויוצאין מן החצר לקראת הדבור: ויצאו שניהם. יה)ומפני מה משכן והפרישן ממשה לפי שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו וכולן שלא בפניו

כת)דפיים כ"ג: עג) תהלים ל': קא) תהלים ל': קב) כתוס ט': קג) שמואל ח' ל': קד) יחזקאל כ"ע: קה) פסבי ס"י: קו) פסבי ס"י: קז) פסבי יונת ע"ה ג': קח) פסבי:

ב ו) פסבי: ד) בראשית נ"ג: ג) פס כ"ע: ד) פסוק ו': ה) פסבי: ו) פסבי: ז) פסבי: ח) פסבי: ט) ע' יקוט נשא ילמדנו: י) פסבי: יא) שמות ט"ו: יב) תהלים ס"ח: יג) ע' פסבי: יד) פסבי:

ופסק ונפסי נעשה. כי"ס: כח)קורים. כיע"ד (וכן לשון רס"י בראשית ס"ד שילחו בעוגבי קוקיה וגנוכלי קוקיה כי' שיקעם וכו'): כט)ונטמיתין. הטליו היה עשוי לפניהן על הלחץ ונטמיתין ליטריל"ש[2] גלו':

ב א כאדר העיר בעל תוי תוית שהלבוב בתמ' פ' לו מתמיהל "למה קלקש ועזב למעשה לפי שלומיכים וכו' עד ותתלג לקותו ונרקוב היה עכשיו שעשה לחת" ככל הוא לשון רש"י בסוף פרק בראשית נוכים פרשת נוכים עד סופה אלא דבלבלוהו למשה ולפי לחשבר לומר שרש"י לקח כל לשונו לות בתות ותמ' פ' לו מה שעליון ענין לאחר מזה לא רחיצו ע"ש בלשון ולפי לומר לכתוב כאן לפי לחשבר לומר ובן בלשון "ולפי ונשמעו שכתוב כאן" לאין לרך שנדקדק לדבר כן כל. שכן שכתוב ענין זה הוא ונספרי כג' נוכים: [2]כושית בגימטריא יפת ונראה שכשהכל מודים ביופיה כשהקוראים שם כושי. ד"ל: שכ"ע כ' כושית בגימטריא יפת ונראה ובכי"ה כל ושמעתי שכושית בגימטי יפת ונראה לפיכך ינתרג' כושית שפירת חיזו: [3]משבושו שם זה כשהשבושו שם זה. כיל"ר וכן הוא בתמ': [1]בתמ' פ' לו כתיב ועתה

---

[1] emportement (ערלי"ענגוג): [2] litiere (שענפיל):

ע' רש"י קא ג"ם ע"ז ד"ה ראשיכא אנשותיו

בפניו וכן מצינו בנח שלא בפניו נאמר טו)איש צדיק תמים ובפניו נאמר טו)כי אותך ראיתי צדיק לפני. ד"א שלא ישמע בנזיפתו של אהרן: .6 שמעו נא דברי. טז)אין נא אלא לשון בקשה: אם יהיה נביאכם. יז)אם יהיו לכם נביאים: ה' במראה אליו אתודע. יח)שכינת שמי אין נגלית עליו באספקלריא המאירה אלא בחלום וחזיון: .8 פה אל פה. יט)אמרתי לו לפרוש מן האשה יט)והיכן אמרתי לו? בסיני, כ)לך אמור להם שובו לכם לאהליכם "ואתה פה עמוד עמדי: ומראה ולא בחידת. כא)מראה זה מראה דבור שאני מפרש לו דבורי במראית פנים שבו ואיני סותמו לו בחידות בענין שנאמר ליחזקאל כב)חוד חידה וגו'. יכול מראה שכינה? ת"ל כג)לא תוכל לראות את פני: ותמנת ה' יביט. כד)זה מראה אחורים 'בענין שנאמר כה)ורצית את אחורי: בעבדי במשה. כו)'אינו אומר בעבדי משה אלא בעבדי במשה, בעבדי אף על פי שאינו משה במשה אפילו אינו עבדי, כדאי הייתם לירוא מפניו וכל שכן שהוא עבדי ועבד מלך מלך והיה לכם לומר אין המלך אוהבו חנם ואם תאמרו איני" מכיר במעשיו זו קשה מן הראשונה: .9 ויחר אף ה' בם וילך. כז)מאחר שהודיעם סרחונם נזר עליהם נדוי קל וחומר לבשר ודם שלא יכעוס על חבירו עד שיודיענו סרחונו: .10 והענן סר. כז)ואחר כך והנה מרים מצרעת כשלג, משל למלך שאמר לפדגוג רדה את בני אבל לא תרדנו עד שאלך מאצלך שרחמי עליו: .11 נואלנו. כתרגומו לשון אויל: .12 אל נא תהי אחותנו זו כמת. כח)שהמצורע חשוב כמת, מה מת מטמא בביאה אף מצורע מטמא בביאה: אשר בצאתו מרחם אמו. כט)אמנו היה לו לומר אלא שכנה הכתוב, וכן חצי בשרו, חצי בשרנו היה לו לומר, אלא שכנה הכתוב. מאחר שיצתה מרחם אמנו היא לנו כאילו נאכל חצי בשרנו בענין שנאמר ל)כי אחינו בשרנו הוא, ולפי משמעו אף הוא נראה כן אין ראוי לאח להניח את אחותו להיות כמת אשר בצאתו, מאחר שיצא זה מרחם אמו של זה שיש כח בידו לעזור ואינו עוזרו הרי נאכל חצי בשרו שאחיו בשרו הוא. דבר אחר אל נא תהי כמת. לא)אם אינך רופאה בתפלה מי מסגירה מי מטהרה אני אי אפשר לראותה שאני קרוב ואין קרוב רואה את הנגעים וכהן אחר אין בעולם, והוא אשר בצאתו מרחם אמו: .13 אל נא רפא נא לה. לב)בא הכתוב ללמדך דרך ארץ, שהשואל דבר מחבירו צריך לומר שנים או שלשה דברי תחנונים ואחר כך יבקש שאלותיו: לאמר. לג) מה תלמוד לומר? אמר לו השיבני אם אתה מרפא אותה אם לאו עד שהשיבו ואביה ירק ירק וגו'. ר' אלעזר בן עזריה אומר בארבעה" מקומות בקש משה מלפני הקדוש ברוך הוא להשיבו אם יעשה שאלותיו אם לאו. כיוצא בו לג)וידבר משה לפני ה' לאמר וגו' מה ת"ל לאמר? השיבני אם גואלם אתה אם לאו עד שהשיבו עתה תראה וגו', כיוצא בו לד)ויאמר משה לפני ה' לאמר יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר השיבו קח לך, כיוצא בו לה)ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר השיבו רב לך: רפא נא לה. לו)מפני מה לא האריך משה בתפלה שלא יהיו ישראל אומרים אחותו עומדת בצרה והוא עומד ומרבה בתפלה לו)'(ד"א שלא יאמרו ישראל, בשביל אחותו הוא מאריך בתפלה אבל בשבילנו אינו מאריך בתפלה): .14 ואביה ירק ירק בפניה. לז)ואם אביה הראה לה פנים זועפות הלא תכלם שבעת ימים קל וחומר לשכינה "ד יום, אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון לפיכך אף בנזיפתי תסגר שבעת ימים: ואחר תאסף. אומר אני כל האסיפות האמורות במצורעים על שם שהוא משולח מחוץ למחנה וכשהוא נרפא נאסף אל המחנה לכך כתוב בו אסיפה לשון הכנסה: .15 והעם לא נסע.

זה

עו) בחקותי ז': עז) ספרי: יז) כה"ל: יח) ע' ספרי: יט) לעדר"ן פ' ג' ע' שמות פ"ז: כ) דברים ה': כא) ספרי: כב) יחזקאל י"ז: כג) שמות ל"ג: כד) ספרי: כה) שמות ל"ג: כו) ספרי: כז) ספרי: כח) סט: כט) ספרי: ל) בחקותי ל"ן: לא) ספרי: לב) ספרי: לג) שמות ו': לד) במדבר כ"ז: לה) דברים ג': לו) ספרי: לז) ספרי ז"ק כ"ה:

גרסה לעיל לחק תיבות "לחבל זולת נחש נכל": "להחליכם. להתיך נסותיכם לחסרים שחסרתי לכם: 'וכן *בכתוב ז': 'לפילו חינו עבדי וסוף ונסה וכל שכן סוף וכו'. כים"ב: "גם בילקוט שכ' כך ובספרי שכ' חין: "נ"ע נכס"י כים פ' ומתחן? שכתב שם ונשלשה מקומות: 'ד"ח—בתפלה שם"ל כ' "ל וכב"י ל':

ס בכר העיר עיי האשנה ובדפוס שם

לח) זה הכבוד הלק לה המקום בשביל שעה אחת שנתעכבה למשה כשהושלך ליאור שנאמר לט) ותתצב אחותו מרחוק וגו׳:

חסלת פרשת בהעלתך.

ש ל ח ל ך.

יג, 2. שלח לך אנשים. א)למה נסמכה פרשת מרגלים לפרשת מרים, לפי שלקתה על עסקי דבה שדברה באחיה ורשעים הללו ראו ולא לקחו מוסר: שלח לך. ב)לדעתך, אני איני מצוה לך אם תרצה שלח, לפי שבאו ישראל ואמרו ג)נשלחה אנשים לפנינו כמה שנאמר ג)ותקרבון אלי כלכם וגו׳, ומשה נמלך בשכינה, אמר אני אמרתי להם שהיא טובה שנאמר ד)אעלה אתכם מעני מצרים וגו׳ חייהם שאני נותן להם מקום לטעות בדברי מרגלים למען לא יירשוה: 3. על פי ה׳. ברשותו שלא עכב על ידו: כלם אנשים. ג)כל אנשים שבמקרא לשון חשיבות, ואותה שעה כשרים היו: 16. ויקרא משה להושע וגו׳. ה)נתפלל עליו יה יושיעך מעצת מרגלים: 17. ו)עלו זה בנגב. ו)הוא היה הפסולת של ארץ ישראל שכן דרך התגרים מראין את הפסולת תחלה ואחר כך מראים את השבח: 18. את הארץ מה הוא. יש ארץ מגדלת גבורים ויש ארץ מגדלת חלשים, יש מגדלת אוכלוסין ויש ממעטת אובלוסין: החזק הוא הרפה. ז)סימן מסר להם, אם בפרזים יושבין חזקים הם שסומכין על גבורתם ואם בערים בצורות הם יושבין חלשים הם: 19. ח)הבמחנים. תרגומו הבפצחין ח)ברכין פצוחין ופתוחין מאין חומה: הטובה הוא. במעינות ותהומות טובים ובריאים: 20. ט)היש בה עץ. ט)אם יש בהם אדם בשר שיגין עליהם בזכותו: בכורי ענבים. ימים שהענבים מתבשלין בבכור: 21. ממדבר צן עד רחב לבא חמת. הלכו בגבולה באורך וברוחב כמין גם ח)הלכו ט)רוח גבול דרומית ממקצוע מזרח עד מקצוע מערב כמו שצוה משה עלו זה בנגב דרך גבול דרומית מזרחית עד הים, שהים הוא גבול מערבי ומשם הזרו והלכו כל גבול מערבי על שפת הים עד לבא חמת שהוא אצל הר ההר במקצוע מערבית צפונית כמו שמפורש בגבולות הארץ בפרשת אלה מסעיכ): 22. ויבא עד חברון. י)אכלב לבדו הלך שם ונשתטח על קברי אבות שלא יהא ניסת לחביריו להיות בעצתם וכן הוא אומר יא)ולו אתן את הארץ אשר דרך בה ובתיב יב)ויתנו לכלב את חברון: שבע שנים נבנתה. יג)אפשר שבנה הם את חברון לכנען בנו הקטן כקודם שיבנה את צוען למצרים בנו הגדול? אלא שהיתה מבונה בכל טוב על אחד משבעה בצוען ובא להודיעך שבחה של ארץ ישראל שאין לך טרשין בארץ ישראל יותר מחברון לפיכך הקצוה לקברות מתים ואין לך מעולה בכל הארצות כמצרים שנאמר יד)כגן ה׳ כארץ מצרים וצוען היא המעולה שבארץ מצרים שישב מושב המלכים״ שנאמר טו)כי היו בצוען שריו והיתה חברון טובה ממנה שבעה

חלקים

לח) סוטה ט׳, ג׳: לט) סנהד׳ ק׳:

ג׳ א) תנח׳: ב) סוטה ל״ד ג׳ תנח׳: ג) דברים א׳: ד) שמות ג׳: ה) סוטה ל״ד ג׳: ו) תנח׳: ז) תנח׳: ח) ע׳ ב״ב ע״ו: ט) במדבר ל״ג: י) סוטה ל״ד ג׳: יא) דברים א׳: יב) ספרים א׳: יג) סוטה ל״ד כתובות קי״ב: יד) בראשית י״ג: טו) יחזקאל כ׳:

יג א)מעלתך. למי למיני מוסף מחך אבל יחזקאל הם מוסיפים לך לכתב ותקדמון למלי כלכם וגו׳ למי למיני מעכב על ידך: ב)כל אנשים שבמקרא ל׳ לפי עם׳ לחת שם׳ הזכרון: ג)עלו—ומעטת מוכלוסין סם״ל שבפוק י״ח ל׳ כיס״ו: ד)לפי י״ל לכיך לפקדים פירוש „שהוסיף היא״ לפני פירוש של שמוסיף (והוא מוסיף גם מתוכו): ה)בפרזים פלמין. כי״ע וגליון כי״ע: ו)שמוסיף היא לא רזה. שם פירושים קלים שם שמוסיף אמר לשם שהתכלו בחכמים ולרוחות שבא שם של לועזית שם שמוסיף שם ושם של מלכים שם רזה שם. ג׳ י״ל: ז)שם היא בעלת פרי יפה ומגדלו שם ים וכו׳. כי״ם: ח)גשם יוניות שבוויס כמין כי (כ״ל ד׳ ומנוזר כזה T) שלנו לשכי קרי חוקך וכוחב יחל נגיע * ב״ע כ״ח: ט)הלכו בגבול רוח דרומי. כי״ם: יהושע לא יוכלך לילך שכשר ניקח עליו מפה לשמים: ויסייו לכתב ועבדי כלב וגו׳ וסביאותיו של יחזקאל לא שמר בא שמש וסיל מבחון כלכתב ויתן את מבחון לכלב שמע מיפה כלב הוא לחזל לשבחון: י)כנען קטן הבנים של שם היה ומלרים שני לבניש: מבוסה. לשון מבנה ממנה כלומר מיושבת בפירוש: מרמיש. שלעיש שחין עושין פירות כחרן לשם: כי היו בלוען שריו. של מלך יחזקאל שבולמו׳ של פרעה לעזור לו על מלך אשור שלמח פרעה בלוען יתיב ושם סולכין לבקשו: יא)למרבו בם מלכי.

חלקים: 23. זמורה. שוכת גפן ואשכול של ענבים תלוי בה: וישאהו במוט בשנים. יז)ממשמע שנאמר וישאוהו במוט איני יודע שהוא בשנים, מה תלמוד לומר בשנים? בשני מוטות, הא כיצד? שמנה נטלו אשכול, אחד נטל תאנה ואחד רמון, יהושע וכלב לא נטלו כלום לפי שכל עצמם להוציא דבה נתכוונו כשם שפריה משונה כך עמה משונה. ואם חפץ אתה לידע כמא משאוי אחד מהם צא ולמד מאבנים שהקימו בגלגל הרימו להם יז)איש אבן אחת מן הירדן על שכמו והקימוה בגלגל ושקלום רבותינו משקל כל אחת ארבעים סאה וגמירי טונא דמידלי אינש על כתפיה אינו אלא שליש משאוי כמשאוי שמסייעין אותו להרים: 25. וישבו מתור הארץ מקץ ארבעים יום. והלא יח)ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה היא יט)ומהלך אדם בינוני עשר פרסאות ליום הרי מהלך ארבעים יום מן המדרש למערב כ)והם הלכו ארכה ורחבה? אלא שגלוי לפני הקב"ה שיגזור עליהם יום לשנה קצר לפניהם את הדרך: 26. וילכו ויבאו. כא)מהו וילכו? להקיש הליכתן לביאתן מה ביאתן בעצה רעה אף הליכתן בעצה רעה: וישיבו אתם דבר. את משה ואת אהרן: 27. זבת חלב ודבש הוא. כב)כל דבר שקר שאין אומרים בו קצת דבר אמת בתחלתו אין מתקיים בסופו: 28. בצרות. לשון חזק ותרגומו כריכן לשון בירניות עגולות, ובלשון ארמי כריך עגול: 29. עמלק יושב וגו'. כג)לפי שנכוו בעמלק כבר, הזכירוהו מרגלים כדי ליראם: ועל יד הירדן. יד כמשמעו אצל הירדן ולא תוכלו לעבור: 30. ויהם כלב. ד השתיק את כלם: אל משה. לשמוע מה שידבר במשה כג)צווה ואמר וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם השומע היה סבור שבא לספר בגנותו ומתוך שהיה בלבם על משה בשביל דברי המרגלים שתקו כלם לשמוע גנותו אמר והלא קרע לנו את הים והוריד לנו את המן והגיז לנו את השליו: עלה נעלה. כג)אפילו בשמים והוא אומר עשו סולמות ועלו שם נצליח בכל דבריו: ויהם. לשון שתיקה, כה)וכן כל)הם כל בשר כה)הם כי לא להזכיר, כן דרך בני אדם הרוצה לשתק אגודת אנשים אומר כה שי"ש: 31. חזק הוא ממנו". כו)כביכול כלפי מעלה אמרו: 32. אכלת יושביה. כז)בכל מקום שעברנו מצאנום קוברי מתים והקב"ה עשה לטובה כדי לשרדם באבלם ולא יתנו לב לאלו: אנשי מדות. גדולים וגבוהים וצריך לתת להם מדה כנון גלית כז)וגבהו שש אמות וזרת כח)וכן כט)איש מדון ל)איש מדה: 33. הנפילים. ענקים מבני ה שמחזאי ועזאל שנפלו מן השמים בימי דור אנוש: וכן היינו בעיניהם. לא)ט שמענו אומרים זה לזה נמלים י יש בכרמים כאנשים: ענק כא. לב)שמעניקים חמה בקוטנתן כב:

כל

עז)סוטה ל"ד: יז)יהושע ד': יח)מגילה ג': יט)פסחים ל"ה: כ)תנח': כא)סוטה ל"ה: כב)ע' תנח': כג)סוטה ל"ה: כד)זכריה ג': כה)עמוס ו': כו)סוטה ל"ה: כז)שמואל ל' י"ז: כח)וכן בשחבצת ענחם: כט)שמואל ב' כ"ח: ל)דה"י ל' י"ח: לא)ע' סוטה ל"ה: לב)סוטה ל"ד ב':

מגלים שכ' כי היו נמוגין שכיון שכלכל שכתוב ונדבר לגנאי שמדדו בשקב"ה ושמדו על מלכי מגלים ותניא היו שכיסם ושלוחיסם מגויין בגוגן שלוחים למלך מגלים ונדיתין תשורה * כתובות קי"ב: ד ויסם. שתקן: אל משה. בשבשיל לשבר בשמש וסיו שכובים שבגזרתו הוא לספר: ט וכן—שי"ש ל' כי"ם: ט שיש"ט. כי"ל: שם. ל' שמז': י וגן שקב"ה: שמדו שלילו בעל בית. לשון שעולם: שיגו יכול לטולילו כליו. שם שפקידים שם: יא ע"ג *ושמא ק"ז ג' ושלש ק"ל ושמעות שהלה מזכו בשלשם, ו' שפוק ל' בת"י ובזוהר שם וגם בשלל שהוצות בשם ונדבם שבכיר ועיג עדוה עדך עזת ושמכפת כלה שמשר ה"ר נתן קוהויל הוליאה לשוב: יב זה"ל בגמרא "וכן היינו בעיניהם ענק הוי יודעי ולא היה כי הוי ענקי מבילי תותי לחזי הוי ענקי (ולא היו שקבילים בזאת לשילהו שמעיבהו לשמוריים שקוהן שותן מגבים דכי הוי חוזיים ענבין לת מבילים כשחזרין גן הקבר כלשנה לעיל לכל היכא דמעו לעיל כל היכא דמעו שכיב שמיבא ועייהו ומבדין לשבל קעורה לבחוו תותי לחזי הוי ענקי לבו) וכלשמעוהו (ושם ירחים לעשות לפניהם קלקי ויתבו בשילהי) שמעני דקלעני קחזיך שיסי דדוו לקעלי בשילהי ע"כ: ג שמז': גבת מגבים יש בכרמים וכתב עוד שמעני יש חוזרים שליך לשיות תגלים בשקום ומלים ופרסו שמלים מגבים כי פרסו ושקומותם בשמשל בשגבים וע' בלילה לשבך שבשיב עליו וכתב שבשבר לוזר דבש"י קובר לוזלת קלעי קובל ב' פילושים קבב לו מלים כשבר פירש"י בשבת קף ע"ז ב': (ת"ל ר"ל שתרגום מלים קולין ומגבים ג"כ תרגומו קולין לך לפי ס' הזכרון הוא שסוא, שבש"י לשון מלים לפי שהוא יותר נכון לפי הענין שיותר נוכג ומלוי הוא שיעלו המלים שילולות ין המגבים ופירוש וכן סייטו בעיניהם לו לוקא שהייטו בעיניהם בשבגבים כמו שהייטו בעיניהם אלא כך פירושו כמו שבשבנו עלמנו בריש קטנה לשהייטו מגבים כן סייטו בעיניהם בריש קטנה לשהייטו מלים): כא לריך להקדים ד"ס ענק קושם ד"ם וכן סייטו: כב ונרוד גוגם קוונתן דומי' כלילו לוחלם נקוד וענק בנקד בשבחנה יולאם בו:

יד 1. א כל העדה. ס)סנהדראות: 2. לו מתנו. הלואי ומתנו: 4. נתנה ראש. כתרגומו נמני רישא, ג)נשים עלינו מלך ב וּרבותינו פירשו ג)לשון ע"ז: 9. אל תמרדו. ושוב ואתם אל תיראו: כי לחמנו הם. נאכלם כלחם: סר צלם. מגינם וחוקם, כשרים שבהם מתו ד)איוב שהיה מגין עליהם. (ד"א צלו של המקום סר מעליהם): 10. לרגום אתם. את יהושע וכלב: וכבוד ה'. הענן ירד שם. 11. עד אנה. עד היכן: ינאצני. יגיזוני: בכל האתות. בשביל כל הנסים שעשיתי להם היה להם להאמין שהיכולת בידי לקיים הבטחתי: 12. ואורישנו. ס)לשון תרוכין ו)ואם תאמר מה אעשה לשבועת ז)אבות ואעשה אתך לגוי גדול שאתה מזרעם: 13. ושמעו מצרים. ושמעו את אשר תהרגם: כי העלית. כי משמש בלשון אשר, והם ראו אשר העלית בכחך הגדול אותם מקרבם וכשישמעו שאתה הורגם לא יאמרו שחטאו לך אלא יאמרו שכנגדם יכלת להלחם אבל כנגד יושבי הארץ לא יכלת להלחם וזו היא 14. ואמרו אל יושב הארץ הזאת. כמו על יושב הארץ הזאת. ומה יאמרו עליהם? מה שאמור בסוף הענין מבלתי יכולת ה' בשביל ששמעו כי אתה ה' שוכן בקרבם ועין בעין אתה נראה להם והכל בדרך חבה ולא הכירו בך שנתקה אהבתך מהם עד הנה: 15. והמתה את העם הזה כאיש אחד. פתאום ומתוך כך יאמרו הגוים אשר שמעו וגו': 16. מבלתי יכלת וגו'. לפי שיושבי הארץ הזקים וגבורים ס)ואינו דומה פרעה לשלשים ואחד מלכים, זאת יאמרו על יושבי הארץ הזאת מבלתי יכולת מתוך שלא היה יכולת בידו להביאם שחטם: יפלת. שם דבר הוא: 17. כאשר דברת לאמר. ומהו הדבור? ה' ארך אפים, לצדיקים ולרשעים. ט)בשעלה משה למרום מצאו להקב"ה שהיה יושב וכותב ה' ארך אפים, אמר לו לצדיקים? אמר לו הקב"ה אף לרשעים, אמר לו רשעים יאבדו! אמר לו חייך שתצטרך לדבר. כשחטאו ישראל בעגל ובמרגלים נתפלל משה לפניו בארך אפים, אמר לו הקב"ה והלא אמרת לי לצדיקים! אמר לו והלא אמרת לי אף לרשעים": יגדל נא כח ה'. לעשות דבורך: 18. ונקה. י)לשבים: לא ינקה. י)לשאינן שבים: 20. כדברך. בשביל מה שאמרת פן יאמרו מבלתי יכולת ה': 21. ואולם. כמו אבל זאת אעשה להם: חי אני. יולשון שבועה כשם שאני חי וכבודי ימלא את כל הארץ כך אקיים להם כי כל האנשים ההואים וגו': 22. וינסו. כמשמעו: זה עשר פעמים. שנים בים ושנים במן ושנים בשליו "כו' בראיתא במסכת ערכין יא): 23. ס(אם יראו את הארץ. הרי זה מקרא מסורס חי אני כי כל האנשים אם יראו את הארץ וכבודי ימלא את כל הארץ, שלא יתהלל שמי במנחה הזאת לאמר מבלתי יכולת ה' להביאם שלא אמיתם פתאום כאיש אחד אלא באיחור ארבעים שנה מעט מעט): א אם יראו. לא יראו ב: 24. רוח אחרת. יג)שתי רוחות אחת בפה ואחת בלב למרגלים אמר אני עמכם בעצה ובלבו היה לומר האמת

יד א) תנחי': ב) כן בת"י: ג) לתוספות דכ' עקידת ע"ז דכתם כז"ל בסנהד' ק"ז: ד) סוטה כ"ח ב ט"ו: ה) ע"ב *שמות כ"ד ב"ו: ו) ע' תנחי': ז) שמות ו': ח) ע' בכורות ל"ב תנחי': ט) בסנהד' קי"ח: י) כת"ל ע"ג יומא ס"ג: יא) קף ע"ב: יב) תנחומא:

יד א כל—סנהדראות ל' נכ"י ובד"י: ב ובדבותינו—ע"ז ל' כיע"ת: ג כמו וישוב על הרשע. כ"ם ל"ת: (כ"ל דוד נא על הרשע ושוב בשמואל ב' ט"ו): ד ל"ת—מעליהם ל' נכ"י והיא כ' הרמ"ו: ה הולכים ונקבצים הם להכריס עד לעשות דבורך והשתא לא תקשי לך למה פירש יגדל נא לומר שפירש כאשר דברת (ס' הזכרון): ו לשון שבועה מי לחי ויגלה כבוד ל' כי כל האנשים הרואים הכבוד שלי ועקבו' (להלן בפסוק כ"ג) על מעט מעט ומס"ד ולתי"כ ד"ה ויגש (כסס—וגו' כ'). כך הגי' בכי"ק ד"ל: בשעל לשון שלוחה כתב טעות נפל כאן בכי"י לומר ומצי טעיות לו לגרסי' בשלשעה מי לחי לשון שבועה כשם שלחי מי כך לקייס לשם כי כל האנשים הרואים וגו' לו לגרסינן בדבור זה דמי לחי המוסב כמו שלוח ולתי"כ גרסינן ד"ח אם יראו את שלכן שרי זה עקבי מכוסם וכו' (ע"ב הטוסס בראשו"ן וע"ע בתוס' תגיגה ט"ז ב' ד"ה שלחה והרבנים שם כתבים בילור בתוספות על שלורה זה לשון ומולם מי לחי לשון שבועה ולא מי, ומה היא שבועה שלא לומר בבור וימלא כבוד ל' את כל שלכן כלומר אם לעשה שלא יתמלא שמי בגויס לומר בבלתי יכולת ל' כי סוף סוף לתן לשם שלכן שבל זאת לעשה לשם שלכן אם יראו וגו'): ז ונלא. יל"ל נתס"ם וכ"י ונכתב כ': ח ושניס נתן לאת בענבל ולאת בנחבר פלרון: ט אם—ונעבד סס"ד ל' כיע"ס: 'כך למדנו כ' יוסף. כי"ל: י אם יראו לא יראו ל' כי"ל: יא לא יראו. לא יראו את שלכן. גי' י"ל:

האמת ועל ידי כן היה בו כח להשתיקם כמו שנאמר ויהם כלב, שהיו סבורים שיאמר כמותם זהו שנאמר בם׳ יהושע יג)ואשיב אותו דבר כאשר עם לבבי, ולא כאשר עם פי: וימלא אחרי. וימלא את לבו אחרי, וזה מקרא קצר: אשר בא שמה. חברון תתן לו: יורשנה. כתרגומו יתרכינה יורישו את הענקים ואת העם אשר בה ואין לתרגמו ירתינה אלא במקום יירשנה: 25. והעמלקי וגו׳. אם תלכו שם יהרגו אתכם מאחר שאיני עמכם. מחר פנו לאחוריכם וסעו לכם וגו׳: 27. לעדה הרעה וגו׳. אלו המרגלים יג)מכאן לעדה שהיא עשרה: אשר המה מלינים יד)את ישראל עלי: את תלונות בני ישראל אשר המה המרגלים מלינים אותם עלי שמעתי: 28. חי אני. לשון שבועה אם לא כן אעשה ״כביכול איני חי: כאשר דברתם. שבקשתם ממני או במדבר הזה לו מתנו: 29. וכל פקדיכם לכל מספרכם. טו)כל הנמנה לכל מספר שאתם נמנים בו כגון לצאת ולבא ולתת שקלים כל המנויים לכל אותן מספרות ימותו ואלו הן מבן עשרים שנה וגו׳ להוציא שבטו של לוי שאין פקודיהם מבן עשרים: 32. ופגריכם אתם. כתרגומו, לפי שדבר על הבנים להכניסם לארץ ובקש לומר ואתם תמותו נופל לשון זה כאן לומר אתם: 33. ארבעים שנה. טז)לא מת אחד מהם פחות מבן ששים לכך נגזר ארבעים כדי שיהיו אותם של בני עשרים מגיעין לכלל ששים, שנה ראשונה היתה בכלל ואף על פי שקדמה לשלוח המרגלים לפי שמשעשו את העגל עלתה גזירה זו במחשבה אלא שהמתין להם עד שתתמלא סאתם וזהו שנאמר יז)וביום פקדי, במרגלים, ופקדתי עליהם חטאתם. ואף כאן נאמר תשאו את עונותיכם, שתי עונות של עגל ושל תלונה וחשב להם במנין הייתם מקצת שנה ככולה וכשנכנסו לשנת ששים מתו אותם של בני עשרים: ונשאו את זנותיכם. ״כתרגומו ויקבלון ית חוביכון: 34. את תנואתי. שהניאותם את לבבכם מאחרי: תנואה. לשון הסרה כמו יח)כי הניא אביה אותה: 36. וישבו וילינו עליו. וכשבאו מתור הארץ הרעימו עליו את כל העדה בהוצאת דבה, אותם אנשים ויתתו. כל הוצאת דבה לשון חינוך דברים שמלקיחים לשונם לאדם לדבר בו כמו יט)דובב שפתי ישנים, וישנה לטובה וישנה לרעה לכך נאמר כאן מוצאי דבת הארץ רעה, שיש דבה שהיא טובה: דבה. טו״פרליר״ש׳ בלעז: 37. במגפה לפני ה׳. באותה מיתה ההגונה להם מדה כנגד מדה הם חטאו בלשון כ)ונשתרבב לשונם עד טבורם ותולעים יוצאים מלשונם ובאין לתוך טבורם לכך נאמר טו״במגפה ולא במגפה. וזהו לפני ה׳, באותה הראויה להם על פי מדותיו של הקדוש ברוך הוא שהוא מודד מדה כנגד מדה: 38. ויהושע, וכלב, חיו וגו׳. כא)מה תלמוד לומר חיו מן האנשים ההם אלא מלמד שנטלו חלקם של מרגלים בארץ וקמו תחתיהם לחיים: 40. אל ראש ההר. הוא הדרך העולה לארץ ישראל: ״הננו ועלינו אל המקום. לארץ ישראל: אשר אמר ה׳. לתתה לנו, שם נעלה: כי חטאנו. על אשר אמרנו הלא טוב לנו שוב מצרימה: 41. והוא לא תצלח. זו שאתם עושים לא תצלח: 43. כי על כן שבתם. כלומר כי זאת תבא לכם על אשר שבתם וגומר: 44. ויעפלו. לשון חזק וכן כג)הנה עפלה אינג׳רישי בלעז לשון עזות וכן כד)עופל בת ציון כה)עופל ובחן. ומדרש תנחומא ״מפרשו לשון אופל הלכו חשכים שלא ברשות: 45. ויכתום. כמו כו)ואכות אותו טחון מכה אחר מכה: טו״עד החרמה. שם המקום נקרא על שם המאורע:

כי

יג)סימן י״ד: יד)מגילה כ״ג ב׳: טו)ע״ג *סוטה ט״ז ז׳: טז)ב״ב קכ״ה ב׳: יז)מכות י׳: יח)סוטה ל״ב: יט)מדבר ל׳: כ)סימן י״ד: כא)ע׳ סוטה ל״ה א׳: כב)ב״ב קי״ה ב׳: כג)מדקדק ב׳: כד)מיכה ד׳: כה)ישעיה ל״ב: כו)דניאל ט׳:

ג׳כביכול. על כרחינו נאמר כך כלילו לפעמים לומר כן וכן כל כביכול שבתלמוד *בראשית ג׳ ג׳ ועי״ש מגילה כ״ה: ד׳כתרגו׳ יסבלו את תועבותיכם. כ״ע: טו״נשלמה קיימת. כ״ע: טו״נעלה קיינן בעגיפה ונסמע בעיוקתא ולחויס לכם נעלה כנגד עגלה: ״הכנו—נעלינה ל׳ כי״ם ל״ג: ״וכן בניעוקים של כ״ל נחול בעם התגוננו ומפעמי ולא נעלתי בתגוננו שלפניכו לך ע׳ בת״י ותמנלה כפילגש: טו״ויכתום—ונכה ל׳ כי״ע:

---

[1] parlerie (נעזוועגן): [2] engrés (לוינגעפוים): [3] blasphème (לעפעפעמונג):

טו (2. א כי תבאו. בשר להם שיכנסו לארץ): 3. ועשיתם אשה. אין זה צווי אלא כשתבאו שם ותעלה על לבבכם לעשות אשה לה': לפלא נדר או בנדבה וגו'. או שתעשו האשה בשביל חובת מועדיכם שהייבתי אתכם לעשות במועד: ריח ניחח. נחת רוח לפני: 4. והקריב המקריב. תקריבו נסכים ומנחה לכל בהמה, המנחה בליל והשמן נבלל בתוכה והיין לספלים כמו ששנינו במסכת סוכה ב): 5. לכבש האחד. על כל האמור למעלה הוא מוסב על המנחה ועל השמן ועל היין: 6. או לאיל. ואם איל הוא. ורבותינו דרשו ג) או לרבות את ד הפלגם לנסכי איל: 10. אשה ריח. אינו מוסב אלא על המנחה והשמן אבל היין אינו אשה שאינו ניתן על האש: 11. או לשה וגו'. בין שהוא בכבשים בין שהוא בעזים. כבש ושה קרוים בתוך שנתם, איל בן שלשה עשר חדש ויום אחד: 12. כמספר אשר תעשו. כמספר הבהמות אשר תקריבו לקרבן ככה תעשו נסכים לכל אחד מהם, ג) כמספרם של בהמות מספרם של נסכים: 15. ככם כגר. כמותכם כן גר וכן דרך לשון עברית ד) כגן ה' כארץ מצרים ה כן ארץ מצרים ה) כמוני כמוך כעטי כעמך: 18. בבאכם אל הארץ. ו) משוגה ביאה זו מכל ביאות שבתורה שבכולן נאמר כי תבא, כי תבאו, לפיכך כולן למדות זו מזו וכיון שפרט לך הכתוב באחת ז מהן שאינה אלא לאחר ירושה וישיבה אף כולן כן אבל זו נאמר בה בבואכם משנכנסו בה ואכלו מַלַּחְמָהּ נהתייבו בחלה: 20. ראשית ערסתכם. ז) כשתלושו כדי עיסתכם שאתם רגילין ללוש במדבר, וכמה היא? ח) וימודו בעומר עומר לגלגלת, תריסו מראשיתה כלומר קודם שתאכלו ממנה ראשית חלקה חלה אחת תרימו תרומה לשם ה': חלה. טורט"ל ט בלעז: כתרומת גרן. ט) שלא נאמר בה שיעור ולא כתרומת מעשר שנאמר בה שיעור, אבל חכמים נתנו שיעור לבעל הבית אחד מעשרים וארבעה ולנחתום אחד מארבעים ושמנה: 21. מראשית ערסתיכם. י) למה נאמר? לפי שנאמר ראשית עריסתיכם שומע אני ראשונה שבעיסות, תלמוד לומר מראשית מקצתה ולא כולה: תתנו לה' תרומה. י) לפי שלא שמענו שיעור לחלה נאמר תתנו, שיהא בה כדי נתינה: 22. וכי תשגו ולא תעשו. יא) ע"ז היתה בכלל כל המצות שהצבור מביאין עליה ו פר והרי הכתוב מוציאה כאן מכללן לידון כפר לעולה ושעיר לחטאת: וכי תשגו וגו'. יב) בע"ז הכתוב מדבר או אינו אלא באחת מכל המצות ת"ל את כל המצות האלה מצוה אחת שהיא ככל המצות מה העובר על כל המצות פורק עול ומפר ברית ומגלה פנים אף מצוה זו פורק בה עול ומפר ברית ומגלה פנים ואיזו זו ע"ז: אשר דבר ה' אל משה. יג) אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום כדכתיב יד) אחת דבר אלהים שתים זו שמענו: 23. את כל אשר צוה וגו'. טו) מגיד שכל המודה בע"ז ככופר בכל התורה כולה ובכל מה שנתנבאו הנביאים שנאמר מן היום אשר צוה ה' והלאה: 24. אם מעיני העדה נעשתה לשגגה. יז) אם מעיני העדה נעשתה עבירה זו על ידי שוגג, ששגו והורו על אחת מן העבודות שהיא מותרת לעבוד ע"ז בכך: לחטת. יח) חסר א' שאינו כשאר חטאות שכל חטאות שבתורה הבאות עם עולה החטאת קודמת לעולה שנאמר

טו ב) דף ע"ח: ג) מנחות ל"ד חולין כ"ב: ג) ע' ח"י: ד) בכלבים י"ג: ה) מלכים א' כ"ב ומלכים ב' ג': ו) ספרי: ז) עיבורין פ"ב: ח) מנחות ע"ז: ט) ע' ספרי: י) ספרי: יא) ספרי: יב) ספרי מכילתא פ' בא: יג) סא חוריות ח': יד) מהלים ק"ב: טו) ע' ספרי: עז) ע' חוריות ה' ב': יז) זבחים ל' חוריות י"ב:

טז א כי—נלחץ ל' כ"י: ב פלגם. כבש בן שנה בתוך שנתו קרוי כבש ואיל מעשרו י"ב מלטים שנכנס חדש שלש בתוך שנה שנייה קרוי איל עד עולם פלגם בתוך חדש לחלוק של שנה שנייה: ג כן ארץ מלרים כ"ם: ד היא מהמת בכוריס לכתב בה ויש כי תבא וגו' ויכתבתם ויצבת בה: ה עליהן. בדפוס לעלהייס: ו דהייו שמועה בדבוכו של הקב"ה ולוה ע"י ומשה בכתה פרטיות שבתוכה כגון לא תחתוה לאל אחר לא תעשו אלה ומפי ומשה: לעין היום וגו'. סבי ומשמע מת כל אשר לוה ד' אליכם ביד משה זה ע"ז וומין שזו ע"ז ומלכתיב בהליל לעין היום אשר לוה ד' והלאה אחר לוה ומות והלאה כלומר מכאן ואילך לדורותיכם אינה היא ומלוה שהאמרה בתחילה הוי לומר זו ע"ז דכתב בתחילת העברת הדברות אנכי ולא יהיה לך דהייו ע"ז: ז בפסוק שלפניו כתיב שמעתי ולא שמעו ומ' שכתבנו

---

[1] tourteau (פלחלען, קוכען):

שנאמר יח)ואת השני יעשה עולה וגו׳ עולה קודמת לחטאת: .25 והביאו את קרבנם אשה להי׳. זה האמור בפרישה יט)הוא פר העולה שנאמר אשה לה׳: וחטאתם. זה השעיר: .27 תחטא בשגגה. כ)בע״ז: עז בת שנתה. כ)שאר עבירות יחיד מביא כשבה או שעירה וכן קבע לה שעירה: .30 ביד רמה. במזיד: מגדף. מחרף כמו כא)והיתה חרפה וגדופה כג)אשר נחפו נערי מלך אשור ועוד הרשו רבותינו כג)מכאן למברך את השם שהוא בכרת: .31 דבר ה׳. כד)[אזהרת ע״ז מפי הגבורה והשאר מפי משה: עונה בה. כה)[בזמן שעונה בה שלא עשה תשובה: .32 ויהיו, במדבר וימצאו. כו)בגנותן של ישראל דבר הכתוב שלא שמרו אלא שבת ראשונה ובשניה בא זה ותלתה: .33 המצאים אתו מקשש: כז)שהתרו בו ולא הניח טלקושש אף משמצאוהו והתרו בו: .34 כי לא פרש מה יעשה לו[א]. כח)באיזו מיתה ימות אבל יודעים היו שמחלל שבת במיתה: .35 רגום. עשה פשנ״ט[1] וכן הלוך אלנ״ט[2] וכן כט)זבוב ושמור: .36 ויציאו אתו. ל)מכאן שבית הסקילה חוץ וחזק מבית דין: .38 ועשו להם ציצת. לא)על שם הפתילים התלוים בה כמו לג)ויקחני בציצית ראשי. ד״א ציצת על שם ואיתם אותו, כמו לג)מציין מן החרכים: תכלת. צבע ירוק של תלון: .39 וזכרתם את כל מצות ה׳. לד)שמנין גמטריא של ציצית שש מאות, ושמנה חוטין וחמשה קשרים הרי תרי״ג[3]: ולא תתורו אחרי לבבכם. כמו לה)תתור הארץ. לו)הלב והעינים הם מרגלים לגוף ממרסרים לו את העבירות, העין רואה והלב חומד והגוף עושה את העבירה: .41 אני ה׳. לז)נאמן לשלם שכר: אלהיכם. לז)נאמן ליפרע: אשר הוצאתי אתכם. לח)על מנת כן פרעתי אתכם שתקבלו עליכם גזרותי: אני ה׳ אלהיכם. לח)עוד למה נאמר כדי שלא יאמרו ישראל מפני מה אמר המקום? לא שנעשה ונטול שכר? אנו לא עושים ולא נושלים שכר, על כרחכם אני מלבבכם וכן הוא אומר לט)אם לא ביד חזקה, אמלוך עליכם. ד״א מ)למה נאמר יציאת מצרים אני הוא שהבחנתי במצרים[4] בין טפה של בכור לשאינה של בכור אני הוא עתיד להבחין וליפרע מן התולה קלא אילן בבנדו ואומר תכלת היא. ומיסודו של רבי משה הדרשן העתקתי: למה נסמכה פרשת מקושש לפרשת ע״ז? לומר שהמחלל את השבת כעובד ע״ז שאף היא שקולה בכל המצות וכן הוא אומר בעזרא מא)ועל הר סיני ירדת מב)ותתן לעמך תורה ומצות ואת שבת קדישך הודעת להם, ואף פרשת ציצית לכך נסמכה לאלו לפי שאף היא שקולה בנגד כל המצות שנאמר ועשיתם את כל מצותי. על כנפי בגדיהם, כנגד מג)ואשא אתכם על כנפי נשרים. מג)על ארבע כנפות ולא בעלת שלש[5] ולא בעלת חמש כנגד ארבע לשונות של גאולה שנאמר במצרים מד)והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי. פתיל תכלת, מה)על שם שכול בכורות תרגומו של שכול תבלא, ומכתם היתה בלילה וכן מו)צבע התכלת דומה מז)לרקיע המשחיר לעת

יח)ויקרא ה׳: יט)בפרי׳ כ)ע׳ ספרי׳: כא)יחזקאל ח׳: כב)ישעיה ל״ז: כג)בפיסוק ז׳ ג׳: כד)סנהדרין ל״ט ע״ב ספרי׳: כה)סנהדרין נ׳ ב׳: כו)בפרי׳: כז)בפרי׳ סנהדרין ד׳ ע״ח: כח)בפרי׳ סנהדרין ע״ח: כט)שמות כ׳: ל)בפרי׳: לא)ע׳ מנחות ע״ג: לב) יחזקאל מ׳: לג) שיר ג׳: לד) תנחמ׳ פ׳ קרח: לה)במדבר ט״ו: לו)ע׳ יומא נכ״ח פ׳ ו׳ ותנחמ׳: לז)בפרי׳ לח)בפרי׳: לט)יחזקאל כ׳: מ)ב״מ ס״ח ב׳ ע״ב ספרי׳: מא)כתמיה ע׳: מב)שמות י״ט: מג)ע״ג זבחים י״ח ב׳: מד)שמות ו׳: מה)גם בפרפי׳: מו)ע״ג מנחות מ״ג ב׳:

בפירושנו לשמות כ״ע פסוק ח׳: [2]זה העומד ע״ז. סיינו דבר ד׳ דבור שבשבר הקב״ה בעלמו ליפרחל לאנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעתם: [3]שמונה הם. שלא שב קודם ויתה סוי בכרת שב לא: שקיפתם עליה לא נאמר שלא מקומם לאחר שהחזור ומלאוהו היה מקומם ומה תעם תלוי בכך שלא שמתרו בו ועדיין היה מקומם: [4]משמע בר עשייה הוא שלא יולעין מזה: לפרוש בפסוק ולא בתוך גוה יעשה משמע כל ליני סיו גלייקין לפרש בפסוק: [5]וכן * ונחמות מ״ג ב׳. וגם * שבועות כ״ע ע׳ תוס׳ מנחות ל״ע ל״ש לא יפחות ולרשעין כתלו כתיב מלא לעלא ע׳. גמ״ש: [1]הרי שבאו עשרה רוזקים על מלכית אחת ונתעברה מהן בעשר עיבורין עשר בכורות שהן בכורות שב לחיתן טולן ומתו: קלא מילן. לבנ הדומה לתכלת ולחוטרת לאחר פתיל תכלת ותכלת לעיני יקרים שלבוע בדם מלזון שהיו עולה וגן היה מלא אחת לבע שנה: [2]ל״ל ודבר עושה ומשנים ותתן לפס ומשנים יפרים ותורות אחת וגו׳ ע״ש: [3]ליתר על מלית שב בת ג׳ בנפות שפעורים וגן מלילית דעיכי דעי כגון שעיגל אחת על כ׳ בנפיה: בת מגנ. כגון שמותר ונעט וגן שכתב ולא עיגל שני נוספי קרנת׳ ונמקום אחד דנעשה כשתי בנפות: [4]לבנע רקיע. כיע״ת:

[1] faisant (מהועתק): [2] allant (בעהועתק):

לעת ערב ושמונה חוטין שבה כנגד שמנה ימיש ששהו ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים:

חסלת פרשת שלח לך.

קרח.

טז .1 ויקח קרח. פרשה זו יפה נדרשת במדרש רבי תנחומא: ויקח קרח. לקח את עצמו לצד אחר להיות נחלק מתוך העדה לעורר על הכהונה וזהו שתרגם אונקלס ה)ואתפליג נחלק משאר העדה להחזיק במחלוקת וכן ג)מה יקחך לבך, לוקח אותך להפליגך משאר בני אדם. א דבר אחר ג)ויקח קרח משך ראשי סנהדראות שבהם בדברים כמו שנאמר ד)קח את אהרן ה)קחו עמכם דברים: בן יצהר בן קהת בן לוי. ו)ולא הזכיר בן יעקב שביקש רחמים על עצמו שלא יזכר שמו על מחלקותם שנאמר ז)ובקהלם אל תחד כבודי, והיכן נזכר שמו על קרח? בהתיחסם על הדובן בדברי הימים שנאמר ח)בן אביאסף בן קרח בן יצהר בן קהת בן לוי בן ישראל: ודתן ואבירם. ט)בשביל שהיה שבט ראובן שרוי בחניתם תימנה שכן לקהת ובניו החונים תימנה נשתתפו עם קרח במחלוקתו אוי לרשע אוי לשכנו, ומה ראה קרח לחלוק עם משה נתקנא על נשיאותו של אליצפן בן עוזיאל שמינהו משה נשיא על בני קהת על פי הדיבור, אמר קרח אחי אבא ארבעה היו שנאמר י)ובני קהת וגו' עמרם הבכור נטלו שני בניו גדולה אחד מלך ואחד כהן גדול מי ראוי ליטול את השניה לא אני שאני בן יצהר שהוא שני לעמרם והוא מנה נשיא את בן אחיו הקטן מכלם הריני חולק עליו ומבטל את דבריו. מה עשה עמד וכנס ר"נ ראשי סנהדראות רובן משבט ראובן שבניו והם אליצור בן שדיאור וחביריו וכיוצא בו שנאמר נשיאי עדה קראי מועד ולהלן הוא אומר יא)אלה קרואי העדה והלבישן טליתות שכולן תכלת באו ועמדו לפני משה אמרו לו טלית שכולה של תכלת חייבת בציצית או פטורה אמר להן חייבת, התחילו לשחק עליו אפשר טלית של מין אחר חוט אחד של תכלת פוטרה זו שכולה תכלת לא תפטור את עצמה: בני ראובן. דתן ואבירם ואון בן פלת: .3 רב לכם. הרבה יותר מדאי לקחתם לעצמכם גדולה: כלם קדשים. יב)כלם שמעו ב דברים בסיני מפי הגבורה: ומדוע תתנשאו. אם לקחת אתה מלכות לא היה לך לברר לאחיך כהונה יג)לא אתם לבדכם שמעתם בסיני אנכי ה' אלהיך, כל העדה שמעו: .4 ויפל על פניו. יג)מפני המחלוקת שכבר זה בידם סרחון רביעי, חטאו בעגל יד)ויחל משה, במחאונים יה)ויתפלל משה, במרגלים טו)ויאמר משה אל ה' ושמעו מצרים, במחלוקתו של קרח נתרשלו ידיו משל לבן מלך ששרח על אביו ופיים עליו אוהבו פעם ושתים ושלש כשסרח רביעית נתרשלו ידי האוהב ההוא אמר עד מתי אשריח על המלך שמא לא יקבל עוד ממני: .5 בקר וידע וגו'. טז)עתה את שכרות הוא לנו ז ולא נכון להראות לפניו והוא היה מתכוין לדחות שמא יתזרו בהם ז: בקר וידע ה' את אשר לו. לעבודת לויה: ואת הקדוש. לכהונה: והקריב. אותם אליו, והתרגום מוכיח בן ויקרב לקדמוהי, יקרב לשמושיה. ומדרש אגדה יז)בקר א"ל משה גמולות חלק הקב"ה בעולמו יכולים אתם להפוך בקר לערב בן תוכלו לבטל את זו שנאמר יח)ויהי ערב ויהי בוקר ויבדל כך יט)ויבדל אהרן להקדישו וגו': .6 זאת עשו קחו לכם מחתות. כ)מה ראה לומר להם

כך

טז ה)ע"ג תנח': ג)תיוב ע"ו: ג)תנח': ד)בעבדכ כ': ה)הוסע י"ד: ו)תנח' ע"ג קנסד' ק"ע ב': ז)בלעם ס"ע: ח)ד"ה ל' ו': ט)תנח': י)שמות ו': יא)במדבר ל': יב)תנחומא: יג)שמות ל"ג: יד)במדבר י"ל: טו)שם י"ל: טז)ע' תנחומא: יז)תנחומא: יח)בלעם ל': יט)ד"ה ל' כ"ב: כ)תנחומא:

טז אדבר—דבריס ל' כ"ע: בעסקת הדברים. כ"ם: געם כלפי לומר בוקר ויודע למה עסק שמע עמך ומתוך כך ומכל ומנסתה (ל"ל כי למעלה מנה המדרש עוד קרח ועסה לכם ומסתם) למדנו דבר זה לכך למד בקר למד שמע בין כך ובין כך יעמו תמובה (ומנחמ' ועי' במד'): דוכן בסם' זוטרתי לפי שהיו מזיונין בסעודה לכך קרח למד לכם מין המעה הזאת מעת הדין לפי שמעת סכרות סיתה חלה

כך אמר להם בדרבי הגוים יש נימוסים הרבה וכומרים הרבה [ב]וכלם מתקבצים בבית אחד אנו אין לנו אלא ה' אחד ארון אחד ותורה אחת ומזבח אחד וכהן גדול אחד ואתם ר"ן איש מבקשים כהונה גדולה, אף אני רוצה בכך, הא לכם תשמיש חביב מכל היא הקטרת החביבה מכל הקרבנות וסם המות [ג]נתן בתוכו שבו נשרפו נדב ואביהוא לפיכך התרה בהם והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש כבר הוא בקדושתו וכי אין אנו יודעים שמי שיבחר הוא הקדוש אלא אמר להם משה הריני אומר לכם שלא תתחייבו מי שיבחר בו יצא חי וכלכם אובדין: מחתות. כלים שחותין בהם גחלים ויש להם בית יד: 7. [ד]רב לכם בני לוי. כח)דבר גדול אמרתי לכם. ולא מפשים היו שכך התרה בהם וקבלו עליהם לקרב? הם חטאו על נפשותם שנאמר כג)את מחתות החטאים האלה בנפשותם. וקרח שפקח היה מה ראה לשטות זה, עינו הטעתו ראה שלשלת גדולה יוצאה ממנו שמואל ששקול כנגד משה ואהרן, אמר בשבילו אני נמלט [ה]וכ"ד משמרות עומדות [ו]לבני בניו כלם מתנבאים ברוח הקדש שנאמר כג)כל אלה בנים להימן אמר אפשר כל הגדולה הזאת עתידה לעמוד ממני ואני אדום לכך נשתתף לבא לאותה הזקה ששמע מפי משה שכולם אובדים ואחד נמלט, אשר יבחר ה' הוא הקדוש, טעה ותלה בעצמו [ז]ולא ראה יפה לפי שבניו עשו תשובה ומשה היה רואה [ח]תנחומא: רב לכם. דבר גדול נטלתם בעצמכם לחלוק על הקב"ה: 8. ויאמר משה אל קרח שמעו נא בני לוי. כח)התחיל לדבר עמו בדברים רכים כיון שראהו קשה עורף אמר עד שלא ישתתפו [ט]שאר השבטים ויאבדו עמו אדבר גם אל כלם התחיל לזרז בהם שמעו נא בני לוי: 9. ולעמד לפני העדה. לשיר על הדוכן: 10. ויקרב אתך. לאותו שירות שהרחיק ממנו שאר עדת ישראל: 11. לכן. בשביל כך אתה וכל עדתך הנעדים אתך על ה' כל)כי בשלחותו עשיתי לתת כהונה לאהרן ולא לנו הוא המחלוקת הזה: 12. וישלח משה וגו'. כח)מכאן שאין מחזיקין במחלוקת שהיה משה מחזר אחריהם להשלימם בדברי שלום: לא נעלה. פיהם הכשילם שאין להם אלא ירידה[י]: 14. ותתן לנו. הדבר מוסב על לא האמור למעלה כלומר לא הביאותנו ולא נתת לנו נחלת שדה וכרם, אמרת לנו כו)אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ טובה וגו', משם הוצאתנו ולא אל ארץ זבת חלב ודבש[יא] הביאותנו, אלא גזרת עלינו להמיתנו במדבר שאמרת לנו כז)במדבר הזה יפלו פגריכם: העיני האנשים ההם תנקר וגו'. אפילו אתה שולח לנקר את עינינו אם לא נעלה אליך לא נעלה: האנשים ההם. כאדם התולה קללתו בחבירו: 15. [יב]ויחר למשה מאד. כח)נצטער עד [יג]למאד: אל תפן אל מנחתם. לפי פשוטו הקטרת שהם מקריבין לפניך מחר אל תפן אליהם. ומדרשו כח)אמר יודע אני שיש להם חלק בתמידי צבור אף חלקם לא יקובל לפניך לרצון תניחנו האש ולא תאכלנו: לא חמור אחד מהם נשאתי. כט)לא חמורו של אחד מהם נטלתי ל)אפילו כשהלכתי ממדין למצרים והרכבתי את אשתי ואת בני על החמור והיה לי ליטול אותו החמור משלהם [יד]"לא נטלתי אלא משלי" [טו]ות"א ישחרית לשון [טז]ארמי כך נקראת לא)[יז]אנגריא של מלך שחוור

כח) תנחומא: כג) לקמן קי' ע"ז: כג) ד"ה מ' כ"ה: כד) ע' תנח': כה) בסנהד' ק"י ובתנח' על פסוק כ"ה: כו) שמות ג': כז) במדבר י"ד: כח) תנחומא: כט) כח"ל: ל) תנחומא: לא) ב"מ ע"ח ב':

נקר: [כ]וכן הוא גם בעודכם רבה אבל בתנח' ליתא ולין כולם וכן הוא גם בל"ל: [ג]נתון. בית הבחירה של הבב הנאחיכי: נתן בסס בתוכו. כך היא הגי' בבניגו בחיי וכתב בסכוונה שנתן בסס עצה שיעצהו בה עונש ניתה וזה סס הטות דרך עצל שלילו הייגו ונפרצים סס הטות ממש היה פתחון פה לבעניים לומר שבעונש הסוא לא היה נן בסמיים: [ד]רב — תנח' ל' כיל"ו: [ה]ועוד רמה כ"ל ונשמעות וכו'. ל"ל: [ו]ובני בניו. כיש"כ: [ז]ולא — תנחומא ל' כיש"כ: [ח]היה רואה יפה. כ"ה הגי' בתנח': היה רואה ת' (בלומר תוכפת היא). כי"ג: [ט]בעל כ"י גרסי שאר בשבטו ובתנח' הגי' שאר לא ישתתפו לחריס: [י]גם בסתכר. שתתה נותן שרגש לבל ני שתלגם. כי"ל: [יא]שאר לחנכת. כיע"ם: [יב]ויחר — לנמלא ל' כיל"ו: [יג]על לחת (בתנח' לחלא וזוא תרגום שא ומא ומזה ילא מילוף קופרים "לחת" תחת "לחלא" וע' בחברבנאל שאא בסגיח על זאת וזוכח חת התיבה לבי לפנו וע' בזחלמי ותום' ונחות י"ח ד"ה על): ומשל לחלא שלן חת מביכו ונתוכח עמו ומשביו יש שם נחת רוח ואם חיגו ומשיבו זה לעבר גדול. כי"ל רמ"ל: [יד]שבשביל לכביסס ילחתי (תנח'): [טו]ומלי סס"ל וחס"כ ד"ה ומלתי שחרית וכו'. כי"ם: [טז]שאל כך וכו'. כי"ר: [יז]פי' דבר שעיבוד:

לג) שחור: 16. והם. עדתך: 17. והקרבתם, איש מחתתו. החמשים ומאתים איש שבכם:
19. ויקהל עליהם קרח. לג)בדברי ליצנות לז)כל הלילה ההוא הלך אצל השבטים ופתה אותם כסבורין אתם שעלי לבדי אני מקפיד, איני מקפיד אלא בשביל כלכם אלו, באין ונוטלין כל הגדולות לו המלכות ולאחיו הכהונה, עד שנתפתו כלם: ויירא כבוד ה'. בא בעמוד ענן:
22. אל אלהי הרוחת. לח)יודע מחשבות אין מדתך כמדת בשר ודם מלך בשר ודם שסרחה עליו מקצת מדינה אינו יודע מי החוטא לפיכך כשהוא כועס נפרע מכלם אבל אתה לפניך גלויות כל המחשבות ויודע אתה מי החוטא: האיש אחד הוא החוטא ואתה על כל העדה תקצף. אמר הקב"ה יפה אמרתם אני יודע ומודיע מי חטא ומי לא חטא: 24. העלו. כתרגומו הסתלקו מסביבות משכן קרח: 25. [כא]ויקם משה. כסבור שישאו לו פנים ולא עשו: 27. יצאו נצבים. לו)בקומה זקופה לחרף ולגדף כמו לז)ויתיצב ארבעים יום דגלית: ונשיהם ובניהם וטפם[כב]. לח)בא וראה כמה קשה המחלוקת שהרי בית דין של מטה אין עונשין אלא עד שיביא שתי שערות ובית דין של מעלה עד עשרים שנה וכאן אכדו אף יונקי שדים: 28. לעשות את כל המעשים האלה. שעשיתי על פי הדבור לתת לאהרן כהונה גדולה ובניו סגני כהונה ואליצפן נשיא הקהתי: 29. [כג]לא ה' שלחני. אלא אני עשיתי הכל מדעתי ובדין הוא חולק עלי: 30. ואם בריאה. חדשה: יברא ה'. להמית אותם במיתה שלא מת בה אדם עד הנה ומה היא הבריאה ופצתה האדמה את פיה ותבלעם אז וידעתם כי נאצו הם הקב"ה ואני מפי הגבורה אמרתי. ורבותינו פירשו לט)אם בריאה פה לארץ ששת ימי בראשית מוטב ואם לאו יברא ה': 34. נסו לקלם. בשביל הקול היוצא על בליעתן:

יז 2. ואת האש. שבתוך המחתות: זרה הלאה. לארץ מעל המחתות: כי קדשו. המחתות
ואסורין בהנאה [א]שהרי עשאום כלי שרת: 3. החטאים האלה בנפשתם. שנעשו פושעים בנפשותם שנחלקו על הקב"ה: רקעי. רדודין: פחים. טסים מרודדין טינדי"ש[1] בלעז: צפוי למזבח. למזבח הנחשת: ויהיו לאות. לזכרון שיאמרו אלו היו מאותן שנחלקו על הכהונה ונשרפו: 4. [ב]וירקעום. איטנ"דריש[2] בלעז: 5. ולא יהיה כקרח. [ג]כדי שלא יהיה בקרח:
כאשר דבר ה' ביד משה לו. כמו עליו [ד]על אהרן דבר אל משה [ה]שיהיו הוא ובניו כהנים, לפיכך לא יקרב איש זר אשר לא מזרע אהרן וגו'. וכן כל לי ולו ולהם הסמוכים אצל דבור פתרונם כמו על. ומדרשו ו)על קרח ומהו ביד משה ולא כתב אל משה? רמז להולקים על הכהונה שלוקין בצרעת כמו שלקה משה בידו שנאמר ז)ויוציאה והנה ידו מצורעת כשלג ועל כן לקה עוזיהו בצרעת: 11. וכפר עליהם. רז זה מסר לו מלאך המות בשעלה לרקיע שהקטרת עוצר המגפה כדאיתא במסכת שבת ג): 13. ויעמד בין המתים וגו'. ז)אחז את המלאך והעמידו על ברחו אמר לו המלאך הנח לי לעשות שליחותי אמר לו משה צוני לעכב על ידך אמר לו אני שלוחו

כב) ג"כ ע"ז: לג) מכמומת: לד) ע' סיחם קכח ג'ילקוט דסס מ' סוכה עוב: לה) מכמומת: לו) מכמ': לז) סמומל ס' י"ז: לח) מכמומת: לט) ע' קהלדרין ק"י:

יז ו) מכמ' פ' לו ע"ג * יסעיה ו' פסוק ד' וע"ע סנהדרין ק"י: ג) סמוס ד': ג) קף ז"ע: ד) ע' מכמומת דכסם תלוס:

כא ויקם—עמו לי כילוו"מ: כב כולם נעמו כמופיל כנגדו להכעיסו לף בני יונן בעריסה וכמו שהיו לבנים בתוהו ונעגל גדולים וקטנים כך נבלעו ומעמכו הלבנים זה מאכר זה עד ותבלע להם ובניהם ובניהם ועפם. כי"ל גליון כי"ם ל"ל וגם כ' סמוך: כג בכיס"ר וכל"ל הטעיקו פה בדסם"י ונם שלדסו חז"ל בתמר' ובסנהל' קי"ח על מאמר הסבוקים כ"ע וגם כ' על סוף הסלמה ולאלימי לכתבם גם כאן בספר:

יז א שכבר עשאום. כ' סמוך: ב ויקעום. וכדילונין (ותו לא). כי"ר: בכי"ם ול"ח לי ויקעום—בלעז: ג כדי שלא יהיה בקרח כ' כיס"ר ל"ח: ד כמו עליו על קרח וומו ביד משה (רמה לומסה) וכו' בלרעת ולפי פשוטו לא יהיה עוד בלוע ושכוח בקרח: כעלתו לך כאשר נעשה לו לומשה בידו שלקה בלרעת ויש פותרין לומען אשר לא יקיב לא יקיב זר אשר לא נזדע מאהרן כאשר דבר ל' ביד ומשה לו לאהרן סיימו טוב וביני כהנים ולא זר וסס"ל ול"ח וכפר וכו'. כיס"ר ל"ח: ה שכבכתה לאהרן ולזרעו לאכיון בדית כהונת עולם שלא יהא בדיס שלוקה עליו מידא ליעול שכשוש וומו וכו' כי"ע:

[1] tendus (לויקנעדעהנען): [2] étendre (לויסקדעהנען):

שלוחו של מקום ואתה שלוחו של משה אטר לו אין משה אומר כלום מלבו אלא מפי הגבורה אם אין אתה מאמין הרי הקב"ה ומשה אל פתח אהל מועד בא עמי ושאל וזהו שנאמר וישב אהרן אל משה. ד"א למה בקטרת ס)לפי שהיו ישראל מליזים ומרננים אחר הקטורת לומר שם המות הוא, על ידו מתו נדב ואביהוא, על ידו נשרפו המשים ומאתים איש, אמר הקב"ה תראו שעוצר מגפה הוא והחטא הוא המטית: .18 כי מטה אחד. אף על פי שהלקתים לשתי משפחות משפחת כהונה לבד ולויה לבד מכל מקום שבט אחד הוא: .20 והשבתי. כמו ו)וישבו המים ז)ומטת המלך שכבה: .21 בתוך מטותם. ח)הניח באמצע שלא יאמרו מפני שהניחו בצד שכינה פרה: .23 ויצא פרח. כמשמעו: ציץ. הוא חנטת הפרי כשהפרח נופל: ויגמל שקדים. כשהוכר הפרי הוכר שהן שקדים לשון ט)וגדל הילד ויגמל ולשון זה מצוי בפרי האילן כמו י)ובוסר גומל יהיה נצה, ולמה שקדים? הוא הפרי הממהר להפרית מכל הפירות אף המעורר על הכהונה פורענותו ממהרת לבא כמו שמצינו בעוזיהו יא)והצרעת זרחה במצחו, תרגומו וכפית שגדין כמין אשכול שקדים יחד כפותים זה על זה: .25 למשמרת לאות. לזכרון שבחרתי באהרן ב לבהן ולא ילונו עוד על הכהונה: ותכל תלונתם. כמו ותכלה תלונתם. ג לשון זה שם מפעל יחיד לשון נקבה כמו תלונתם מרמו"ש' בלע. ויש חלוק בין תלונותם לתלונתם תלונה אחת תלונותם שם דבר בלשון יחיד ואפילו הם תלונות הרבה: .28 כל הקרב הקרב וגו'. אין אנו יכולין להיות זהירין בכך כולנו רשאין להכנס לחצר אהל מועד ואחד שיקריב עצמו יותר מהכידו ויכנס לתוך ד אהל מועד ימות: האם תמנו לגוע. שמא הופקרנו למיתה:

יח .1 ויאמר ה' אל אהרן. ה)למשה אמר שיאמר לאהרן להזהירו על תקנת ישראל שלא יכנסו למקדש: אתה ובניך ובית אביך. הם בני קהת אבי עמרם: תשאו את עון המקדש. עליכם אני מטיל עונש הזרים שיחטאו בעסקי הדברים המקודשים המסורים לכם הוא האהל והארון והשלחן וכלי הקדש אתם תשבו ותזהירו על כל זר הבא ליגע: ואתה ובניך. הכהנים: תשאו את עון כהנתכם. שאינה מסורה ללוים ותזהירו הלוים השוגגים שלא יגעו אליכם בעבודתכם: .2 וגם את אחיך. בני גרשון ובני מררי: וילוו. ויתחברו אליכם להזהיר גם את הזרים מליקרב אליהם: וישרתוך. ו)בשמירת השערים ז)ולמנות מהם גזברין ואמרכלין: .4 וזר לא יקרב אליכם. אתכם אני מזהיר על כך: .5 ולא יהיה עוד קצף. ח)כמו שהיה כבר שנאמר ט)כי יצא הקצף: .6 לכם מתנה נתנים. יכול לעבודתכם של הדיוט ת"ל לה' כמו שמפורש למעלה, לשמור משמרת גזברין ואמרכלין: .7 עבדת מתנה. במתנה נתתיה לכם: .8 ואני הנה נתתי לך. י)בשמחה לשון שטחה הוא זה כמו ז)הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו. משל למלך שנתן שדה לאוהבו ולא כתב ולא חתם ולא העלה בערכאין בא אחד וערער על השדה אמר לו המלך כל מי שירצה יבא ויערער לנגדך תריני כותב וחותם לך ומעלה בערכאין אף כאן לפי שבא קרח וערער כנגד אהרן על הכהונה בא הכתוב ונתן לו כ"ד מתנות בכהונה בברית מלח עולם ולכך נסמכה פרשה זו לכאן: משמרת תרומתי. שאתה צריך לשמרן בטהרה: למשחה. י)לגדולה: .9 מן האש. לאחר הקטרת האשים: כל קרבנם. בנון זבחי שלמי צבור, מנחתם חטאתם ואשמם כמשמעו: אשר ישיבו לי. ט)זה גזל הגר: .10 בקדש הקדשים תאכלנו וגו'. י)למד על קדשי קדשים שאין נאכלין אלא בעזרה ולזכרי

ה) ע' מכילתא פ' בשלח: ו) בשלח ס': ז) תנחומא ז': ח) תנחומא ב' תחכי: ט) בשלח ז': י) יבמות י"ט: יא) ד"ה ג' כ"ו: יב) ע' * כיס ויקרא ונס ילקוט בשם מדרש ופסיקתא על פסח ס': ג) ערכין י"ל: ד) פסיקתא: ה) במדבר י"ז: ו) פסיקתא: ז) שמות ד': ח) פסיקתא זוטרתי ל"ט: ט) פסיקתא זוטרתי ע"ד: י) פסיקתא:

[1] murmures (נעמורכע, נעמורמעכ):

ולזרי כהונה: 11. תרומת מתנם. המורם מן התודה ומהשלמים ומאיל נזיר: לכל תנופת. שהרי אלו טעונין תנופה: כל טהור. יח)ולא טמאים. [ד]דבר אחר כל טהור לרבות אשתו: 12. ראשיתם. היא תרומה גדולה: 18. כחזה התנופה וכשוק הימין. יג)של שלמים שנאכלין לכהנים ולנשיהם לבניהם ולעבדיהם לשני ימים ולילה אחד אף הבכור נאכל לשני ימים ולילה אחד: [ו]לך יהיה. יג)בא רבי עקיבא ולמד הוסיף לך הכתוב הוויה אחרת שלא תאמר כחזה ושוק של תודה שאינו נאכל אלא ליום ולילה: 19. כל תרומת הקדשים. מחיבתה של יז)פרשה זו כללה בתחילה וכללה בסוף ופרט באמצע: ברית מלח עולם. כרת ברית עם אהרן בדבר הבריא ומתקיים ומבריא את אחרים, ברית מלח. יז)כברית הכרותה למלח שאינו מפריה לעולם: 20. וחלק לא יהיה לך בתוכם. יז)אף בביזה: 23. והם. הלוים ישאו עונם של ישראל שעליהם להזהיר הזרים מגשת אליהם: 24. אשר ירימו לה' תרומה. יז)הכתוב קראו תרומה עד שיפריש ממנו תרומת מעשר: 27. ונחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגרן. תרומת מעשר שלכם אסורה לזרים ולטמאין וחייבין עליה מיתה וחומש כתרומה גדולה שנקראת ראשית דגן מן הגורן: וכמלאה מן היקב. תרומת תירוש ויצהר הניטלת מן היקבים: מלאה. לשון בישול תבואה שנתמלאת: יקב. הוא הבור שלפני הגת שהיין יורד לתוכו, וכל לשון יקב חפירת קרקע הוא וכן מו)יקבי המלך, הוא ים אוקינוס חפירה שחפר מלכו של עולם: 28. כן תרימו גם אתם. כמו שישראל מרימים מגרנם ומיקביהם תרימו גם אתם ממעשר שלכם כי הוא נחלתכם: 29. מכל מתנתיכם תרימו את כל תרומת ה'. מז)בתרומה גדולה הכתוב מדבר שאם הקדים לוי את הכהן בכרי וקבל מעשרותיו קודם שישתל כהן תרומה גדולה מן הכרי צריך להפריש הלוי מן המעשר תחלה אחד מחמשים לתרומה גדולה ויחזור ויפריש תרומת מעשר: 30. בהרימכם את חלבו ממנו. לאחר שתרימו תרומת מעשר ממנו: ונחשב. המותר ללוים חולין גמורין: כתבואת גרן. יז)לישראל שלא תאמר הואיל וקראו הכתוב תרומה שנאמר יז)כי את מעשר בני ישראל אשר ירימו לה' תרומה יכול יהא כולו אסור ת"ל ונחשב ללוים כתבואת גרן מה של ישראל חולין אף של לוי חולין: 31. בכל מקום. יט)אפילו בבית הקברות: 32. ולא תשאו עליו חטא וגו'. הא אם לא תרימו תשאו חטא: ולא תמותו. הא אם תחללו תמותו:

חסלת פרשת קרח.

חקת.

יט 2. זאת חקת התורה. ח)לפי שהשטן [א]ואומות העולם מונין את ישראל לומר מה המצוה הזאת [ב]ומה טעם יש בה לפיכך כתב בה חקה, גזרה היא מלפני אין לך רשות להרהר אחריה: ויקחו אליך. לעולם היא נקראת על שמך פרה שעשה משה במדבר: אדמה תמימה. שתהא

יח)ע' פסחי: יג)פסחי זבחים כ"ז: יג)ע' שם: יד)פסחי: טו)זכריה י"ד פסוק י' ע' *שם פסח מ"ח: טז)פסחי נכרות מ"ז: יז)ע' גי' פסחי: יח)לעיל פסוק כ"ד: יט)פסחי: יט ח)ע' שם' כתבי יומא ס"ג ג':

סעוסג זם סומם לו ליטו מלה זם מסם ומום כסטוח למוך מעבד לוין סכפורים סוי לומר מסם זם קען סהגוזל לת קבידו ומסבע לו ומת"כ סולם מסלם קען ומומם לבעלים ומסם למוזם כלכי בפרסם ויקרא וסיה כי יחטא ומסם וגו' ומסם את נותן ליורבטו ומסם גר סיה ומת ומין לו יוכטין להחזיקו להם נתן בכתוב לכהן ופרסת גזל סגר למוכה בם' נסא ומסם לין לליט גוחל להבטיב סהסם וגו' וכי יש לך מסם ביסרחל סלין לו גוחלין מלא זם גזל סגר וכו' ומילקן לו בכתוב לאהרן כלן ומפני מחלוקתו של קרח סעיקער עליו על בכטוכה ומסל הליוט למוך לעובתו בפבתה רגל פרתו: [ד]כל. לרבות תמתו. כי"ו: בניתך. לרבות תמתו. כי"ס ל"ת: [ה]ל"ת כ' כי"כ"ו: [ו]לך יהיה—ולילה כ' כילמע"ו:

יט [א]השטן. יכך הרע ומטיב עליהן תשובה לטעונות לת יסרחל ולומר שהתורה לינה לומת כי עם תועלת בכל חלה לכך נכתב בהן חוק חני ל' גזרתי עליכם: [ב]ומה טעם יש בה ל' בכ"י וברע':

ג)שתהא תמימה באדמימות ג)שאם היו בה שתי שערות שחורות פסולה: 3. אל עזר. ד)מצותה בסגן: אל מחוץ למחנה. ה)חוץ לשלש מחנות: ושחט אתה לפניו[ג]. ו)זר שוחט ואלעזר רואה: 4. אל נכח פני אהל מועד. ז)עומד במזרחו של ירושלים ומתכוין וראה פתחו של היכל בשעת הזאת הדם: 7. אל המחנה. למחנה שכינה ח)שאין טמא משולח חוץ לשתי מחנות אלא זב ובעל קרי[ד] ומצורע[ה]: וטמא הכהן עד הערב. סרסהו ודרשהו וטמא עד הערב ואחר יבא אל המחנה: 9. והניח מחוץ למחנה. ט)לשלשה חלקים מחלקה, אחד נתן בהר המשחה ואחד מתחלק לכל המשמרות ואחד נתן בהיל זה של משמרות י)היה [ו]חוץ לעזרה לישול ממנו בני העירות וכל הצריכין ליטהר וזה שבהר המשחה [ז]כהנים גדולים [ח]לפרות אחרות מקדשין הימנה וזה שבהיל נתון למשמרת מגזרת הכתוב שנאמר והיתה לעדת בני ישראל למשמרת: למי נדה. למי הזיה כמו יח)וידו אבן בי יג)לידות את קרנות הגוים [ט]לשון זריקה: חטאת הוא. לשון חטוי כפשוטו ולפי הלכותיו קראה הכתוב יג)חטאת לומר שהיא בקדשים ליאסר בהנאה: 12. הוא יתחטא בו. באפר הזה: 13. במת בנפש. ואי זה מת של נפש האדם להוציא נפש בהמה שאין טומאתה צריכה האמה. ד"א יל)בנפש זו רביעית דם: את משכן ה' טמא. אם נכנס לעזרה אפילו בטבילה בלא האת שלישי ושביעי, עוד טמאתו בו. אף על פי שטבל: 14. כל הבא אל האהל. בעוד שהמת בתוכו: 15. וכל כלי פתוח.[יא] עו)בכלי חרס הכתוב מדבר שאין מקבל טומאה מגבו אלא מתוכו לפיכך אם אין מגופת צמידתו פתולה עליו יפה בחבור טמא הוא הא אם יש צמיד פתיל עליו טהור: פתיל. לשון מחובר בלשון [יב]עברי וכן יז)נפתולי אלהים נפתלתי, נתחברתי עם אחותי: 16. על פני השדה. רבותינו דרשו יז)לרבות [יג]גולל ודופק. [יד] ופשוטו על פני השדה שאין שם אהל מטמא המת [טו]ישם בנגיעה[טז]: 19. והטהרו ביום השביעי. הוא גמר טהרתו: 20. ואיש אשר יטמא וגו'. אם נאמר מקרש למה נאמר משכן כו' [טז]כראיתא בשבועות יח): 21. ומזה מי הנדה. רבותינו אמרו יט)שהמזה טהור וזה בא ללמד שהנושא מי חטאת טמא טומאה חמורה לטמא בגדים שעליו מה שאין כן בנוגע וזה שהוציאו בלשון מזה לומר לך שאינן מטמאין עד שיהא בהן שיעור הזאה: והנגע, יטמא. ואין טעון כבוס בגדים: 22. וכל אשר יגע בו הטמא הזה שנטמא במת יטמא: והנפש הנגעת. בו בטמא מת תטמא עד הערב. כאן למדנו שהמת אבי אבות הטומאה ונוגע בו אב הטומאה ומטמא אדם. זה פירושה לפי משמעה והלכותיה. ומדרש אגדה העתקתי מיסודו של רבי משה הדרשן וזהו: ויקחו אליך. משלהם, כשם שהם פרקו נזמי הזהב לעגל משלהם כך יביאו זו לכפרה משלהם: פרה אדמה. כ)משל לבן שפחה שטינף פלטין של מלך אמרו תבא אמו ותקנח הצואה כך תבא פרה ותכפר על העגל: אדמה. על שם כא)אם יאדימו כתולע

שהחטא

ג)ספרי: ג) ספרא פ' ג': ד)ספרי: ה)זבחים ק"ח ב': ו)ספרי יומא ס"ג: ז)ספרי זבחים ק"ה ב': ח)ע' ספרים ק"ג: ט)ספרי ע' תוספתא פרה פ' ג': י)ע' ת"י: יא)לויכה ג': יב)זכריה ג': יג)ע' ספרי ענמות כ"ל ב': יד)תולין ע"ב: טו)תולין כ"ה: טז)בכתובות ל': יז)ספרי תולין ע"ב: יח)קף י"ז ג': יט)כרם ע' יומא י"ד: כ)גם בפם' כבתי ותבת ע"ג תוס' בתג"ק כ"ח בפם מדכם: כא)יעויש ש':

ג ונלכת לפניו ונכלל להסמיכה לפי אלעזר קודי אלעזר ושחט אותה אחר לפני אלעזר: ד ומעורע ל' כי"ו: ה בכי"ם ד"א כי ומעורע חוץ לפלגם: ו חוץ לעזרה כ' כילמע"ו וע' תוכ' י"ע פרה קוף פרק ג': ז לויכך כסניס גדוליס והעוסקין לפרות אחרות. כי"ם: ח ולפרות. כי"ו: ט לשון זריקה ל' כיס"ר והמז' עוסק גם בהאיס ונס' זכריה לידות את קרנות הגויס: י כביעית הלוג הם חיי האדם תלויין בו שבתך הוא ונתקייס: יא ונלקייל אחתיהס שהוא ניכה בכלי חרס קודי לחיזהו כלי שהעומדתו קודמת לפתחו בחיזה כליס הכגילה תוכה את העומדתה להסכיס ולעבר לכך פתחו: הוי לומר זה כלי חרס. לכתב לך בגויס בדוכתא אחריתי אל תוכו: הא יש לעייל פתיל עליו. שהעומדת ונגופתו לפיו יפה: פתיל. ועוגפו: עטוה. ולע"ע שהוא בחבל שהת לקרל בחבל שהת ויחפתני [יב]לשון לא נעתה ונגבו: [יב]בלשון עברי. כילעו"ע ל"ל וכן בגוז' וע"ג * בחבלים ל' פס' ח' בפס ונחש בן חבוק: בכיס"ר בלשון עברי ל': [יג]גולל. כיפוי הלחון של שת: דופק. לף שהותיו בלו: [יד] ופשוטו—בגגיעה ל' כילוו"ע: [טו]פס ל' כיס"ר: [טז]ויס חייס על כלי פיכם"י בתולין ע' ג' שהחטא חיותן בכלי שלא יעלה כלי זה ויעבה בכלי אחר קודם קילוח: [טז] זה שלשון בהלמוד לבי אלעזר לומר לפי נאמר ונפקן למה נאמר ונקדש ולפי נאמר ונקדש למה נאמר

שהחטא קרוי אדום: תמימה. על שם ישראל שהיו תמימים ונעשו בו בעלי מומין תבא זו ותכפר עליהם ויחזרו לתמותם: לא עלה עליה על. בשם שפרקו מעליהם עול שמים: אל אלעזר הכהן. כשם שנקהלו על אהרן שהוא כהן לעשות העגל ולפי שאהרן עשה את העגל לא נתנה לו עבודה זו על ידו שאין קטיגור נעשה סניגור: ושרף את הפרה. כשם שנשרף העגל: עץ ארז ואזוב ושני תולעת. שלשה מינין הללו כנגד שלשת אלפי איש שנפלו בעגל וארז הוא הגבוה מכל האילנות ואזוב נמוך מכלם, סימן שהגבוה שנתנאה וְחָטָא ישפיל את עצמו כאזוב ותולעת ויתכפר לו: למשמרת. כמו שפשיע העגל שמור לדורות לפורענות כג)ואין לך פקודה שאין בה מפקודת העגל שנאמר כג)וביום פקדי ופקדתי וגו', וכשם שהעגל מטמא כל העוסקים בו" כך פרה תטמא כל העוסקין בו וכשם שנטהרו באפרו שנאמר כנ)ויזר על פני המים וגו' כך ולקחו לטמא מעפר שרפת החטאת וגו':

כ 1. כל העדה. מ)עדה השלמה שכבר מתו מתי מדבר ואלו פרשו לחיים: ותמת שם מרים. ג)לטה נסמכה פרשת מיתת מרים לפרשת פרה אדומה לומר לך מה א"קרבנות מכפרין אף מיתת צדיקים מכפרת: ותמת שם מרים. ג)אף היא בנשיקה מתה, ומפני מה לא נאמר בה על פי ה'? שאינו דרך כבוד של מעלה ב)ובאהרן נאמר על פי ה' באלה מסעיו): 2. ולא היה מים לעדה. ז)מכאן שכל ארבעים שנה היה להם הבאר בזכות מרים: 3. ולו גועלנו. הלואי שגועלנו: בגוע אחינו. במיתת אחינו בְּרֶבֶר ב"למד שמיתת צמא מגונה ממנה: בגוע. שם דבר הוא כמו במיתת אחינו ולא יתכן לפרשו כשמתו אחינו שאם כן היה לו לינקד בָּגְוַע: 8. ואת בעירם. ס)מכאן שחס הקב"ה על ממונם של ישראל: 10. ויקהלו וגו'. ו)זה אחד מן המקומות שהחזיק מועט את המרובה: המן הסלע הזה נוציא. לפי שלא היו מכירין אותו לפי שהלך הסלע וישב לו בין הסלעים כשנסתלק הבאר והיו ישראל אומרים להם מה לכם מאי זה סלע תוציאו לנו מים, לכך אמר להם המרים ז)סרבנים, ח)לשון [1]יוני [1] שוטים, מורים את מוריהם, המן הסלע הזה שלא נצטוינו עליו נוציא לכם מים: 11. פעמים. ט)לפי שבראשונה לא הוציא אלא טיפין לפי שלא צוה המקום להכותו אלא ודברתם אל הסלע והמה דברו אל סלע אחר ולא הוציא אמרו שמא צריך להכות בבראשונה שנאמר י) והכית בצור ונזדמן להם אותו סלע והכהו: 12. יען לא האמנתם בי. יא)גלה הכתוב שאלולי חטא זה בלבד היו נכנסין לארץ כדי שלא יאמרו עליהם בעון [2]דור המדבר שנגזר עליהם שלא יכנסו כך היה עון משה ואהרן. יב)והלא יג)הצאן ובקר ישחט קשה מזו אלא לפי שבסתר חסך עליו הכתוב וכאן שבמעמד כל ישראל לא חסך עליו הכתוב מפני קדוש השם: להקדישני. שאילו דברתם אל הסלע והוציא הייתי מקודש לעיני העדה ואומרים מה סלע זה שאינו מדבר ואינו שומע ואינו צריך לפרנסה מקיים דבורו של מקום קל וחומר אנו: לכן לא תביאו. יד)בשבועה כמו טו)ולכן נשבעתי לבית עלי נשבע בקפיצה ד"שלא ירבו בתפלה כל כך: 13. המה מי מריבה'. טז)הם הנזכרים

כנ) סנהדרין ק"ב: כנ) שמות ל"ב:

ב מ) ע' פס' כ"ג: ג) נ"ק כ"ח: נ) במדבר ל"ג: ד) תענית ע': ה) מנחות ע"ג ב' תמ': ו) נחמיה כנה פ' ה' ויקרא כנה פ' י': ז) שם"ח: ח) ע' פסח': ט) ע' פסח' ומולם ליכה: י) תמ': יא) שמות י"ז: יא) ע' * במדבר כ"ז י"ב: יג) ע' תמ': יג) במדבר י"ח: יד) שם י': טו) שמואל ס' ג': טז) סנהדרין ק"ל ב':

מעכן (בפסוק י"ג) לילו נאמר מעכן ולא נאמר מקדם שייתי לומר על מקדם יפה מייב שכרי מעוט בשמן המשחה ועל המקדש לא יפה מייב ואם נאמר מקדם ולא נאמר מעכן שייתי לומר על מקדם יפה מייב שכרי קדושתו קדושת עולם ועל המעכן לא יפה מייב לכך נאמר מעכן לכך נאמר מקדם: "שע"ז מעומלה לכתב וילמדו לבעל פעור וילכלו זבחי מתים וכתיב תזכח כמו דוש לא תאמר לו כך פנים וכו'. כי סבתיי:

ב א עם פרה לעומה מכפרת לף. כי"ם ל"ל וכן הוא בגי"ק: ב)ונאספן — מעני ל' כילמוו"ע: ג)במד' כ' ל"ח:

ג)בל' יוני. כן הוא בערוך ערך מר ובילקוט בשם פסיקתא: בתנק' שכן בכרכי סיס קורין לסוטין מורים וי"ח המורים שמורים את מלמדיהן: ד)שלח דוב. כי"ס: ה)כלי שלח. כ"י: ו)על פי מכיכה שבעון

1-1 יוסף (שלחן):

הנזכרים במקום אחר, את אלו ראו אצטגניני פרעה שמושיען של ישראל לוקה במים לכך נזרו יז)כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו: ויקדש בם. יח)שמתו משה ואהרן על ידם יט)כשהקב"ה עושה דין במקודשיו הוא יראוי ומתקדש על הבריות וכן הוא אומר כ)נורא אלהים ממקדשיך וכן הוא אומר כא)בקרובי אקדש: 14. אחיך ישראל. כב)מה ראה להזכיר כאן אחוה? אלא אמר לו אחים אנחנו בני אברהם שנאמר לו כג)כי גר יהיה זרעך ועל שנינו היה אותו החוב לפרעו: אתה ידעת את כל התלאה. כד)לפיכך פרש אביכם מעל אבינו שנאמר כה)וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו מפני השטר חוב המוטל עליהם והטילו על יעקב: 15. וירעו לנו. סבלנו צרות רבות: ולאבתינו. כו)מכאן שהאבות מצטערים בקבר כשפורענות באה על ישראל: 16. וישמע קלנו. כז)בברכה שברכנו אבינו כח)הקול קול יעקב שאנו צועקים ונענים: מלאך. כט)זה משה מכאן שהנביאים קרואים מלאכים ואומר ל)ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים: 17. נעברה נא בארצך. אין לך לעורר על הירושה של ארץ ישראל כשם שלא פרעת החוב עשה לנו עזר מעט לעבור דרך ארצך: לא נשתה מי באר. לא)מי בורות היה צריך לומר אלא כך אמר משה אע"פ שיש בידינו מן לאכול ובאר לשתות לא נשתה ממנו אלא נקנה מכם אוכל ומים להנאתכם, מכאן לאבסנאי אע"פ שיש בידו לאכול יקנה מן החנוני כדי להנות את אושפיזו: דרך המלך נלך וגו'. לב)אנו חוסמים את בהמתנו ולא יטו לכאן ולכאן לאכול: 18. פן בחרב אצא לקראתך. לג)אתם מתגאים בקול שהוריתם אביכם ואומרים לג)ונצעק אל ה' וישמע קולנו ואני אצא עליכם במה שהורישני אבי לד)ועל חרבך תחיה: 19. רק אין דבר. אין שום דבר מזיק: 20. וביד חזקה. לה)בהבטחת זקנגו °לה)והידים ידי עשו: 22. כל העדה. לו)כולם שלמים ועומדים ליכנס לארץ שלא היה בהן אחד מאותם שנגזרה עליהם שכבר כלו מתי מדבר ואלו מאותן שכתוב בהן לז)חיים כלכם היום: הר ההר. לח)הר על גבי הר כתפוח קטן על גבי תפוח גדול ואע"פ שהענן הולך לפניהם ומשוה את ההרים שלשה נישארו בהן הר °סיני לתורה והר ההר לקבורת אהרן והר נבו לקבורת משה: 23. על גבול ארץ אדום. לט)מגיד שמפני שנתחברו כאן להתקרב לעשו הרשיע נפרצו מעשיהם וחסרו הצדיק הזה °וכן הנביא אומר ליהושפט מ)בהתחברך עם אחזיהו פרץ ה' את מעשיך: 25. קח את אהרן. מא)בדברים של ניחומים אמור לו אשריך שתראה כתרך נתון לבנך מה שאין אני זכאי לכך: 26. את בגדיו. מב)את בגדי כהונה גדולה הלבישהו והפשיטם מעליו לתתם על בנו בפניו אמר לו הכנס למערה ונכנס ראה מטה מוצעת וגר דלוק אמר לו עלה למטה ועלה פשוט ידיך ופשוט קמוץ פיך וקמץ עצום עינך ועצם מיד חמד משה לאותה מיתה וזהו שנאמר לו מג)כאשר מת אהרן אחיך מיתה שנתאוית לה: 27. ויעש משה. מג)אף על פי שהדבר קשה לו לא עכב: 29. ויראו כל העדה. מד)כשראו משה ואלעזר יורדים ואהרן לא ירד אמרו היכן הוא אהרן? אמר להם מת, אמרו אפשר מי שעמד כנגד המלאך ועצר את המגפה ישלוט בו מלאך המות מיד בקש משה רחמים והראוהו מלאכי השרת להם מוטל במטה ראו והאמינו: כל בית ישראל. מה)האנשים והנשים לפי שהיה אהרן רודף שלום ומטיל אהבה בין בעלי מריבה ובין איש לאשתו: כי גוע. אומר אני שהמתרגם דהא מית טועה הוא אלא אם כן מתרגם ויראו ואתחזיאו, שלא אמרו רבותינו 'כי זה משמש בלשון דהא אלא על מדרש שנסתלקו ענני הכבוד וכדאמר רבי אבהו(ומו) אל תקרי וַיִּרְאוּ, אלא וַיֵּרָאוּ, ועל לשון זה נופל לשון דהא לפי שהיא נתינת טעם למה שלמעלה הימנו למה ויראו לפי שהרי מת אהרן אבל על תרגום וחזו כל כנשתא אין

יז)סמוך ל': יח)ע' ת"י: יט)זבחים קע"ו ב': כ)תהלים ק"ו: כא)ויקרא י': כב)תנח': כג)בלשם' ט"ו)כד) ע' * בלשם' ל"י פסק ז': כה)סם ל"ו: כו)ע' תנחומא: כז)תנח' פ' בשלח: כח)בלשם' כ"ז: כט)תנח' פ' בשלח: ל)ד"ה ג' בשלח: לא)ד"ה ג' ל"י: לב)תנחומא: לג)תנח' פ' בשלח: לד)פסוק ט"ז: לה)בלשם' כ"ז: לו)ע' תנח' פ' בשלח: °לה)בלשם' כ"ז: לז)דכיים ל': לח)תנח': לט)ד"ה ג' כ': מ)תנח': מא)ספרי: מב)דכיים ל"ג: מג)תנח': מד)ע' תנח' ומדרש פעירת פהכן: מה)ע' פרק"ן פ' י"ב: מו)ל"ה ג':

סמוך סמעו לא המורים נעמם ולא נכנם לא"י (א"ת כך בתיב גם בתנח' פ' ויסב): 'זה מסה ל' כ"י: °לבסיום. בתנח': °וכן—מעמיך ל' כילוי"ע: 'ע' *כ"ה ג' וגטין ל' ותסוגות כה"י הבלספים בם' חסם מטמוסים סימן ו':

אין לשון דהא נופל אלא לשון אשר שהוא מגזרת שמוש אי שמצינו אם משמש בלשון אשר כמו מז)ואם מדוע לא תקצר ויוחי [א]והרבה מפורשים [ב]מזה [ג]הלשון מח)אם חרוצים ימיו:

כא 1. וישמע הכנעני. שמע שמת אהרן ונכתלקו ענני כבוד כו' כדאיתא בראש השנה ס) ע)ועמלק מעולם רצועת מרדות לישראל מזונן בכל עת לפורענות: ישב הנגב. ג)זה עמלק שנאמר ד)עמלק יושב בארץ הנגב ה)ושנה את [א]לשונו לדבר בלשון כנען כדי שיהיו ישראל מתפללים להקב"ה לתת כנענים בידם והם אינן כנענים ראו ישראל לבושיהם כלבושי עמלקים ולשונם לשון כנען אמרו נתפלל סתם שנאמר אם נתון תתן את העם הזה בידי: [ב]דרך האתרים. דרך הנגב ו)שהלכו בו מרגלים שנאמר ז)ויעלו בנגב. דבר אחר דרך האתרים ח)דרך התייר הגדול הנוסע לפניהם שנאמר ט)דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה: וישב ממנו שבי. י)אינה אלא שפחה אחת: 2. והחרמתי. אקדיש שללם לגבוה: 3. ויחרם אתהם. בהריגה: ואת עריהם. הרמי גבוה: 4. דרך ים סוף. יא)כיון שמת אהרן ובאת עליהם מלחמה זו הזרו לאחוריהם [ג]דרך ים סוף הוא הדרך שחזרו להם כשנגזר עליהם גזירת מרגלים שנאמר יב)וסעו המדברה דרך ים סוף, וכאן חזרו לאחוריהם שבע[ד] מסעות שנאמר יג)ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן, וכי במוסרה מת והלא בהר ההר מת אלא שם חזרו והתאבלו עליו והספידוהו כאילו הוא [ה]בפניהם וצא ובדוק במסעות [ו]ותמצאם שבע מסעות מן מוסרה עד הר ההר: לסבב את ארץ אדום. שלא נתנם לעבור בארצו: ותקצר נפש העם בדרך. בטורח הדרך שהוקשה להם, אמרו עכשיו היינו קרובים ליכנס לארץ ואנו חוזרים לאחורינו כך חזרו אבותינו ונשתהו שלשים ושמנה שנה עד היום לפיכך קצרה נפשם בענוי הדרך ובלעז [ז]אנקרוט"לור[1] [ח]ולא יתכן לומר ותקצר נפש העם בדרך בהוותו בדרך ולא פירש בו במה קצרה [ט]שכל מקום שתמצא קצור נפש במקרא מפורש שם במה קצרה כגון יד)ותקצר נפשי בהם וכגון טו)ותקצר נפשו בעמל ישראל וכל דבר קשה על אדם נופל בו לשון קצור נפש כאדם שהטורח בא עליו ואין דעתו רחבה לקבל אותו הדבר ואין לו מקום בתוך לבו לגור שם אותו הצער ובדבר המטריח נופל לשון גודל שגדול הוא וכבד על האדם כגון [י]טז)וגם נפשם בחלה בי, גדלה עלי, יז)ויגאה כשחל תצודני, כללו של פירוש כל לשון קצור נפש בדבר לשון שאין יכול לסבלו הוא שאין הדעת סובלתו: 5. באלהים ובמשה. יח)השוו עבד לקונו: למה העליתנו. שניהם שווים: ונפשנו קצה. אף זה לשון קצור נפש ומאום: בלחם הקלקל. יט)[א]לפי שהמן נבלע באבירים קראוהו קלוקל אמרו עתיד המן הזה שיתפח במעינו כלום יש ילוד אשה שמכנים ואינו מוציא: 6. את הנחשים השרפים. ששורפים את האדם בארס שניהם

מז) ליוד כ"ל: מח) סס י"ד:

כא ס) קף נ' וע' חום' סס: ע) מכמועת: ג) מכתו': ד) בעתיד י"ג: ה) ע' ילקוט בסס ילמדנו: ו) כת"ל: ז) בעתיד י"ג: ח) מכמועת: ט) בעתיד י': י) ילקוט בסס מדרש: יא) מכמועת ק"ע ב' ע': יב) דכריס ל': יג) סס י': יד) זכריה י"ל: טו) שפעיה י': טז) זכריה י"ל: יז) ליוד י': יח) מכמועת: יט) יומע ע"ה ב':

[א] וכרבה — יעיו ל' כי"ר: לפי כ' כי"ון נריך להקדים "אם מכוונים יעיו" קודם "וכרבה מפורשין מזה בלשון": [ב] כזה. כי"ס ד"ל: [ג] בלשון ל' כ"ג:

כא [א] גם כשותו שנה כנרמה מילקוט וגם מתום' כ"ס ג' (וע' מהרש"ל שם) ומיוסר של שנת זכור: [ב] דרך—מחר ל' כיס"כ: [ג] דרך—למחוריהם ל' כי"ס: [ד] וע' *לקמן כ"ו י"ג וגם דכריס י' ו' שסס פיסק"י מ' מסעות וכן הוא בזכילתא פ' בשלח וגם ביהוש' יומע פ' ל' ובקוטי פ' ז' ח' מסעות לכאן סס לפי ל' התם: [ה] את בפניהם. כיל"מ: [ו] ומפסוקים (כ"ל דרים שלר ומסעי) מוכיחין שהן ז' מסעות (תמ'): [ז] תל"ל אנקרוטלור[1]: [ח] ולא—קלרם ל' כיל"ון: [ט] וכבל. כיל"ון: [י] ותקלר בפני בסס. מלסתים וכל לשון קולר בפח הוא דבר לרם מהום שהין שלינת קוצר וקלר שלב והמעים שלסכיל כמו שהליהוא תמר הליקתני הוא בעני: גם בפסס בחלה בי. זכרונם היה רב בעני ומעלת את קומי ומיקר את בעני ובחלה בי' בכוחנו לשון גדול בעתי כלה ע"ז וכו' *זכריה י"ל וע"ג *בשלח סס: ויגדל בעיניך להיות לך למסה ולפח בפס את שבר בשהל תעודני *ליוד י' ט"ז: [יא] קל הוא סנן ומעני

---

[1] acourcir (אנקירלען):

שניהם: וינשכו את העם. כ)יבא נחש שלקה על הוצאת דבה ויפרע ממוציאי דבה, יבא נחש שכל המינין נטעמין לו טעם אחד[כ] ויפרע מכפויי טובה שדבר אחד משתנה להם לכמה מטעמים: .7 ויתפלל משה. כמ)מכאן למי שמבקשים ממנו שלא יהא אזהרי מלמחול: .8 על נס. על כלונס שקורין פיר"קא[1] בלעז וכן כג)וכנס על הגבעה כג)ארים נסי כל)שאו נס ולפי שהוא גבוה לאות ולראיה קוראו נס: כל הנשוך. כה)אפילו כלב או חמור נושכו היה נזוק ומתנוחה והולך [ג]אלא שנשיכת הנחש ממהרת להמית כו)לכך נאמר כאן וראה אתו ראיה בעלמא ובנשיכת הנחש נאמר והביט והיה אם נשך הנחש את איש והביט וגו' שלא היה ממהר נשך הנחש להתרפאות אלא אם כן מביט בו בכונה ואמרו רבותינו כז)וכי נחש ממית או מחיה אלא בזמן שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתרפאים ואם לאו היו [ד]נמוקים: .9 נחש נחשת. כח)לא נאמר לו לעשותו של נחשת אלא אמר משה הקב"ה קוראו נחש ואני אעשנו של נחשת לשון נופל על לשון: .11 בעיי העברים. לא ידעתי למה נקרא שמם עיים כט)ועי לשון חורבה היא דבר המאוס במטאטא והע"ן בו יסוד לבדה והוא מלשון [ה]כט)יעים ל)ויעה ברד: העברים. דרך מעבר העוברים שם את הר נבו אל ארץ כנען שהוא מפסיק בין ארץ מואב לארץ אמורי: על פני מואב ממזרח השמש. במזרחה של ארץ מואב: .13 מגבל האמרי. תחום סוף מצר שלהם וכן לא)גבול מואב, לשון קצה וסוף: מעבר ארנון. הקיפו ארץ מואב כל דרומה ומזרחה עד שבאו מעבר השני [ו]לארנון בתוך ארץ האמורי בצפונה של ארץ מואב: היצא מגבל האמרי. רצועה יוצאה מגבול האמורי והיא של אמוריים ונכנסת לגבול מואב עד ארנון שהוא גבול מואב ושם חנו ישראל ולא באו לגבול מואב [ז]כי ארנון גבול מואב והם לא נתנו להם רשות לעבור בארצם ואע"פ שלא פירשה משה פירשה יפתח כמו שנאמר ביפתח לב)וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה ומשה רמזה לג)כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים היושבים בער, מה אלו לא נתנום לעבור בתוך ארצם אלא הקיפום סביב אף מואב כן: .14 על כן יאמר. על חניה זו ונסים שנעשו בה יאמר בספר מלחמת ה', כשמספרים נסים שנעשו לאבותינו יספרו את והב, [ח]כמו את יהב כמו שיאמר מן יעד ועד כן יאמר מן יהב והב והוי"ו יסוד הוא כלומר את אשר יהב להם והרבה נסים בים סוף: ואת הנחלים ארנון. לכ)כשם שמספרים בנסי ים סוף כך יש לספר בנסי נחלי ארנון שאף כאן נעשו נסים גדולים ומה הם הנסים? .15 ואשד הנחלים. תרגום של שפך אשד, שפך הנחלים לה)שנשפך שם דם אמוריים שהיו נהבאים שם "לפי שהיו ההרים גבוהים והנחל עמוק וקצר וההרים סמוכים זה לזה "אדם עומד על ההר מזה ומדבר עם חבירו בהר הזה והדרך עובר בתוך הנחל אמרו אמוריים כשיכנסו ישראל לארץ לתוך הנחל לעבור נצא מן המערות שבהרים [י]שלמעלה מהם ונהרגם בחצים ואבני בליסטראות והיו אותן הנקעים [כ]בהר של צד מואב ובהר של צד אמוריים היו כנגד אותן [כא]נקעים במין קרנות [כב]ושדים בולטין לחוץ כיון שבאו ישראל לעבור נזדעזע ההר של ארץ ישראל [כג]כשפחה היוצאת להקביל פני גברתה ונתקרב

כ) תנחומא: כמ) ע' תנח': כד) ישעיה ל': כג) סס מ"ע: כל) סס י"ג: כה) ע' תנחומא: כו) ע' ירוש' כ"ס פ' ג': כז) כ"ה כ"ע: כח) ג"כ ב' ל"ת: כט) ע"ג *לקמן ל"ג מ"ד: [ה]כט) שמות כ"ז: ל) ישעיה כ"ח: לא) דבריס ג': לב) ספסיס י"ת: לג) דבריס ג': לד) תנחומא: לה) תנח' ע"ג בבכות כ"ד:

סמיס נגלע בכל לימבריסן ולימו יולא למוץ קלמוסו קלקל וכגנו על כך וכו' *ע"ש ס': יב"ל טעם עפר: "כך היא כל בכיל"וו: בכי"ל ל' וכלך: בכי"ם בזוק ועת ענוגה אלא וכו' (מתנוגה בצב"ק ל"א וקוטב כ"ר פירוסו ונתלגם ונתכתם ונתלגלל ונעבר ונעבר): "נזקים. ד"ל: [ו]"לרנון. כי"ל: [ז] כי— יפתח ל' כי"ל"וו וכיל גי' י"ל: [ח]כמו יהב לתן וכדכתי נכסים בים סוף (כמו שיאמר—לסם ל' כיס"ר: "ונעבדות נחלי לתכון ענק עמוק בין ל' כרים גבוהים ומין ישלחל לריכים לעבור בתוכו ענק בה ועשו לעוכיים מעבות בגלי הכרים ונקבלו בסס וכו': "לסס—הזה ל' כילוו"ע: [ט]לעשלם. כיס"ע: [י]בסר—נקעים ל' כי"ל: [יא]בקעים. ד"ל וכן בזכמי: [יב]בילקוט כתיב ושיניס: [יג] ע' סמסל

[1] perche (פעלחנגע):

ונתקרב לצד ההר של מואב ונכנסו אותן השדים לתוך אותן נקעים והרגום, וזהו אשר נטה לשבת ער שההר נטה ממקומו ונתקרב לצד מואב ונדבק בו וזהו ונשען לגבול מואב: 16. ומשם בארה. (ו) משם בא האשד אל הבאר, כיצד? אמר הקב"ה מי מודיע לבני הנסים הללו? כד המשל אומר נתת פת לתינוק הודיע לאמו לאחר שעברו חזרו ההרים למקומם והבאר ירדה לתוך הנחל והעלתה משם דם והרוגים וזרועות ואיברים ומוליכתן סביב המחנה וישראל ראו ואמרו שירה: 17. עלי באר. מתוך הנחל והעלי מה שאת מעלה (ז)כה ומנין שהבאר הודיעה להם שנאמר ומשם בארה וכי משם היתה והלא מתחלת ארבעים שנה היתה עמהם, אלא שירדה לפרסם את הנסים. וכן אז ישיר השירה הזאת נאמרה בסוף ארבעים והבאר נתנה להם מתחלת ארבעים מה ראה ליכתב כאן אלא הענין הזה נדרש למעלה הימנו: 18. באר חפרוה. כו זאת היא הבאר אשר חפרוה שרים (ח) משה ואהרן: במשענתם. במטה: וממדבר. כו נתנה להם: 19. ומתנה נחליאל. כתרגומו: 20. ומבמות הגיא אשר בשדה מואב. (ט)כי שם מת משה ושם בטלה הבאר. ד"א כח ברוה נדיבי העם (י)כל נשיא ונשיא כשהיו חונים נוטל מקלו ומושך אצל דגלו ומחנהו ומי הבאר נמשכין דרך אותו סימן ובאין לפני חניית כל שבט ושבט: במחקק. על פי משה שנקרא מחוקק שנאמר (יא)כי שם חלקת מחוקק ספון. (יב)ולמה לא נזכר משה בשירה זו לפי שלקה על ידי הבאר, וכיון שלא נזכר שמו של משה לא נזכר שמו של הקב"ה, משל למלך שהיו מזמנין אותו לסעודה אמר אם אוהבי שם אני שם ואם לאו איני הולך: ראש הפסגה. כתרגומו ריש רמתא: פסגה. לשון גובה וכן (יג)פסגו ארמנותיה, הגביהו ארמנותיה: ונשקפה. אותה הפסגה על פני המקום ששמו ישימון והוא לשון מדבר שהוא שמם. דבר אחר (יג)ונשקפה הבאר על פני הישימון שננגנה בְּיָמֶהּ של טבריא והעומד על הישימון מביט ורואה כמין (יד)כברה בים והיא הבאר, כך דרש רבי תנחומא: 21. וישלח ישראל מלאכים. (טו)ובמקום אחר תולה השליחות במשה שנאמר (טז)ואשלח מלאכים ממדבר קדמות וכן (יז)וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום וביפתח הוא אומר (יח)וישלח ישראל מלאכים אל מלך אדום וגו' הכתובים הללו צריכין זה לזה זה נועל וזה פותח שמשה הוא ישראל וישראל הם משה לומר לך לשנשיא הדור הוא ככל הדור כי הנשיא הוא הכל: 22. אעברה בארצך. (יט)אף על פי שלא נצטוו לפתוח להם בשלום בקשו מהם שלום: 23. ולא נתן סיחן וגו'. (כ)לפי שכל מלכי כנען היו מעלין לו מס שהיה שומרם שלא יעברו עליהם גייסות כיון שאמרו לו ישראל אעברה בארצך א"ל כל עצמי איני יושב כאן אלא לשמרם מפניכם ואתם אומרים כך: ויצא לקראת ישראל. (כא)אילו היתה חשבון מלאה יתושין אין כל בריה יכולה לכבשה ואם היה סיחון בכפר חלש אין כל אדם יכול לכבשו, וכל שכן שהיה בחשבון. אמר הקב"ה מה אני מטריח על בני כל זאת לצור על כל עיר ועיר נתן בלב כל אנשי המלחמה לצאת מן העיירות ונתקבצו כולם למקום אחד ושם נפלו ומשם הלכו ישראל אל הערים ואין עומד לנגדם כי אין שם אלא נשים וטף: 24. כי עז. ומהו חזקו התראתו של הקב"ה שאמר להם (כב)אל תצורם וגו': 25. בנתיה. כפרים הסמוכים לה: 26. והוא נלחם. (כג)למה הוצרך ליכתב? לפי שנאמר (כד)אל תצר את מואב וחשבון משל מואב היתה, כתב לנו שסיחון לקחה מהם (כה)לא ועל ידו

טהרה

(ו) ע"ז סט: (ז) מכמושת: (ח) כת"ל וס"י: (ט) מכמושת: (י) דבכיס ל"ג: (יא) מכמושת: (יב) מהלים ע"ח: (יג) מכמושת: (יד) דבכיס ג': (טו) במדבר כ': (טז) שפטים י"ל: (יז) ע' תנחומא: (יח) דבכיס ג': (יט) מולין ס' ג': (כ) דבכיס ג': (כא) בעין ל"ח:

בתנמ' (בילקוט תסך המעל כלן): כד המעל—למעו ל' כילע"ו: כה ומנין—סיעמו ל' כילו"ע: כו לת סיל. כיל"ו: כז ונתנה לסם. כי"ם י"ד: כח ע"ב * מהלים ע"ח סם' ט"ז בסם ע"ט ועמוד ע"ע ילקוט קוף פקודי רמז תכ"ו: כט בתנמ' שלפניהו כמלא פי תכוד וז"ל המלמוד בסבמ ל"ם סהולם לשלות בשלה שם עריס יעלה לשלם שכשמל וילמה וילחם כמין כבכה בים וזו היא בשלה של עריס ופירש"י כעין בבכה. שלע עגול ועשוי ככבכה (ע"ג ירוס' כלאים פרק ט' שלכה ג' ועולה קשלת קוף פסוק ויתכון): ל נסיח סיהר סוף סדור וסס"ד. כיל"ו: לא עמון ומואב עסכו בסימון. לכתב של תפר לת מואב וכן בבני עמון של תלורס וכתיב כי תסבון עיר סימון וגו' שלמת עסר ומואב בסימון ובני עמון תסכתן ביפתם שלמכו לו

ע"ו רש"י קסחיב ברש"י ג' עיין ב"א בקר ועו"ר

טהרה לישראל: מידו. נג)מרשותו: .27 על כן. על אותה מלחמה שנלחם סיחון במואב: אמרו המשלים. בלעם שנאמר בו נג) וישא משלו, לב המשלים נד) בלעם ובעור והם אמרו באו חשבון שלא היה סיחון יכול לכבשה והלך ושכר את בלעם לקללו והוא שאמר לו בלק נה)כי ידעתי את אשר תברך מבורך וגו': תבנה ותכונן. חשבון בשם סיחון להיות עירו: .28 כי אש יצאה מחשבון. משכבשה סיחון: לג אכלה ער מואב. שם אותה המדינה קרוי ער בלשון עברי נו)ולחיית בלשון ארמי: ער מואב. נז)ער של מואב: .29 לה אוי לך מואב. נח)שקללו את מואב שימסרו בידו: כמוש. נט)שם אלהי מואב: נתן. הנותן את בניו של מואב פליטם. נסים ופלטים מחרב ואת בנותיו בשבית וגומר: .30 ונירם אבד ס)מלכות שלהם אבד חשבון עד דיבן. מלכות ועול שהיה למואב בחשבון אבד משם וכן עד די'בן. תרגום של סר עד כלומר סר ניר מדיבון. ניר לשון לה מלכות ועול ממשלת איש כמו סא)למען היות ניר לדוד עבדי: ונשים. שי"ן דגושה לשון שממה, כך יאמרו המושלים ונשים אותם עד נפח. לו השימונם עד נפח: .32 וישלח משה לרגל את יעזר. סב)המרגלים לכדוה אמרו לא נעשה כראשונים בטוחים אנו בכח תפלתו של משה להלחם: .34 אל תירא אתו. סג)שהיה משה ירא להלחם שמא תעמוד לו זכותו של אברהם שנאמר סד)ויבא הפליט הוא עוג שפלט מן הרפאים שהכו כדרלעומר וחבירו בעשתרות קרנים לו שנאמר סה)רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים: .35 ויכו אתו. משה הרגו כדאיתא בברכות בהרואה סו)עקר טורא בר תלתא פרסי לח וכו':

חסלת פרשת חקת.

בלק.

כב .2 וירא בלק, את כל אשר עשה ישראל לאמרי. ס)אמר אלו שני מלכים שהיינו בטוחים עליהם לא עמדו בפניהם אנו על אחת כמה וכמה לפיכך ויגר מואב: .3 ויגר. לשון מורא כמו ג)נגורו לכם: ויקץ מואב. קצו בחייהם א: .4 אל זקני מדין. ג)והלא מעולם היו שונאים זה את זה שנאמר ד)המכה את מדין בשדה מואב, שבאו מדין על מואב למלחמה? אלא מיראתן של ישראל עשו שלום ביניהם. ומה ראה מואב לישול עצה ממדין? כיון שראו את ישראל נוצחים שלא כמנהג העולם אמרו מנהיגם של אלו במדין נתגדל נשאל מהם מה מדתו אמרו להם אין כחו אלא בפיו אמרו אף אנו נבוא עליהם באדם שכחו בפיו: כלחך השור. ה)כל מה שהשור מלחך אין בו ג ברכה: בעת ההוא. ה)לא היה ראוי למלכות מנסיבי ב מדין היה וכיון שמת סיחון מנוהו עליהם לצורך שעה: .5 פתורה. ו) ד כשולחני זה שהכל מריצין לו מעות כך כל המלכים מריצין לו אגרותיהם ולפי פישוטו של מקרא כך שם המקום: ארץ בני עמו. ו)של בלק משם היה וזה היה מתנבא ואומר לו עתיד אתה למלוך ואם תאמר מפני מה השרה הקב"ה שכינתו

נג) ג"מ כ"ו ג': נד) במדבר כ"ג: נד) תנחומא: נה) במדבר כ"ג: נו) פ"ת: נז) וכן בפיכובו ליעשיה ע"ו פ': נח) ע' תנח': נט) שמעוים י"ת: ס) כח"ת: סא) מלכים ת' י"ת: סב) תנחומא: סג) תנח' ובמ"ג נדפ ק"ת * בלעם י"ד י"ג: סד) בלעם י"ד: סה) דכניס ג': סו) דף כ"ד ג':

כב ס) תנח': ב) ליוב י"ע: ג) תנחומא ע"ג בהלכין ק"ס: ד) בלעם ג"ו: ה) תנחומא: ו) תנחומא:

מלאכי בני עמון כי לקח יפתח את מלכי בעלותו ומלכים מלכנו ועד היום ומשכתו כשכבשו את לבך ביקום וייכם את מלכו מלכנו עד יבוק וגו' מלמד שבני עמון כבשה והלוך יפתח וכבשו וגיכיה ועכשיו לפס על יקו מלמד קנייה בחזקה: לב המושלים — משנו כ' כי"ע: לג אכלה — מלחי כ' כי"ל: לד לוי — ביקו כ' כי"ו: (בתנח' כתיב הפיכום שקלנו וכו' ביקו על פסוק הקודם כי תם וכו'): לה לשון עול ומשלת תים. כי"ע: לו השימונם עד נפח כ' כי"ע: לז סג — הכתיב כ' כי"ו: לח ומשלי עלייסו ומקטליכו:

כב א) כמו קלתי בחיי והוא ומקלה קלה. כ' המז': ב) המז' גרס ומנסיבי סיחון: ג) תקנה. ד"ת: סימן ברכה. בתנחומא: ד) פתורה תרגום של שולחן הוא:

שכינתו על [ה]גוי רשע? כדי שלא יהא פתחון פה לאומות לומר אילו היו לנו נביאים חזרנו למוטב העמיד להם נביאים והם פרצו גדר העולם שבתחילה היו גדורים בעריות וזה נתן להם עצה להפקיר עצמן לזנות: לקרא לו. הקריאה היתה שלו ולהנאתו שהיה פוסק לו ממון הרבה: עם יצא ממצרים. ז)ואם תאמר מה מזיקך? הנה כסה את עין הארץ. סיחון ועוג שהיו שומרים אותנו עמדו עליהם והרגום: והוא יושב ממלי. ז)חסר כתיב קרובים הם להכריחני כמו ח)כי אמילם: .6 נכה בו. אני ועמי' נכה בהם. ט)ד"א לישון [ו]משנה הוא') מנכה לו מן הדמים, לחסר מהם מעט: כי ידעתי וגו'. י)על ידי מלחמת סיחון שעזרתו להכות את מואב: .7 וקסמים בידם. יג)כל מיני קסמים שלא יאמר אין כלי תשמישי עמי. יג)ד"א קסם זה נשלו בידם זקני מדין אמרו אם יבא עמנו בפעם הזאת יש בו ממש ואם ידחנו אין בו תועלת לפיכך כשאמר להם לינו פה הלילה אמרו אין בו תקוה הניחוהו והלכו להם שנאמר וישבו שרי מואב עם בלעם אבל זקני מדין הלכו להם: .8 לינו פה הלילה. יג)אין רוח הקדש שורה עליו אלא בלילה וכן לכל נביאי אומות העולם וכן לבן בחלום הלילה שנאמר יז)ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה, כאדם ההולך אצל פלגשו בהחבא: כאשר ידבר ה' אלי. אם ימליכני ללכת עם בני אדם כמותכם אלך עמכם שמא אין כבודו לתתי להלוך אלא עם שרים גדולים [ה]מכם: וישבו. לשון עכבה: .9 מי האנשים האלה עמך. טו)להטעותו בא[ט] אמר פעמים שאין הכל גלוי לפניו אין דעתו שוה עליו, אף אני אראה את שאוכל לקלל ולא יבין: .10 בלק בן צפור וגו'. טו)אע"פ שאיני חשוב בעיניך חשוב אני בעיני המלכים: .11 קבה לי. טו)זו קשה טז)מארה לי, שהוא נוקב ומפרש: וגרשתיו. יז)מן העולם, ובלק לא אמר אלא ואגרשנו מן הארץ איני מבקש אלא להסיעם מעלי ובלעם היה שונאם יותר מבלק: .12 לא תלך עמהם. יח)אמר לו אם כן אקללם במקומי אמר לו לא תאר את העם אמר לו אם כן אברכם אמר לו אינם צריכים לברכתך כי ברוך הוא 'משל אומרים לצרעה לא מדובשך ולא מעוקיך: .13 להלך עמכם. אלא עם שרים גדולים מכם יט)למדנו שרוחו גבוהה ולא רצה לגלות שהוא ברשותו של מקום אלא בלשון גסות לפיכך ויסף עוד בלק: .17 [א]כי כבד אכבדך מאד. יט)יותר ממה שהיית נוטל לשעבר אני נותן לך: .18 מלא ביתו כסף וזהב. כ)למדנו שנפשו [ב]רחבה ומחמד ממון אחרים אמר ראוי לו ליתן לי כל כסף וזהב שלו שהרי צריך לשכור חיילות רבות ספק נוצח ספק אינו נוצח ואני ודאי נוצח: לא אוכל לעבר. על כרחו גלה שהוא ברשות אחרים כ)[ג]ונתנבא כאן שאינו יכול לבטל הברכות שנתברכו האבות מפי השכינה: .19 גם אתם. פיו הכשילו כא)גם אתם סופכם לילך בפחי נפש בראשונים: מה יסף. לא ישנה דבריו מברכה לקללה הלואי שלא יוסיף לברך כא)[ד]כאן נתנבא שעתיד להוסיף להם ברכות על ידו: .20 אם לקרא לך. אם הקריאה שלך וסבור אתה לישוב עליה שכר קום לך אתם: ואך. על כרחך, את הדבר אשר אדבר אליך אתו תעשה. ואף על פי כן וילך בלעם אמר שמא אפתנו ויתרצה: .21 ויחבש את אתנו. כב)מכאן שהשנאה [ט] מקלקלת את השורה שחבש הוא בעצמו, אמר הקב"ה רשע כבר קדמך אברהם אביהם שנאמר כג)וישכם אברהם בבוקר ויחבוש את חמורו: עם שרי מואב. כד)לבו כלבם שוה: .22 כי הולך הוא. ראה שהדבר רע בעיני המקום ונתאוה לילך: לשטן לו. כה)מלאך של רחמים היה והיה רוצה למנעו מלחטוא שלא יחטא ויאבד: ושני נעריו עמו. כו)מכאן לאדם חשוב היוצא לדרך יוליך עמו שני אנשים לשמשו וחוזרים ומשמשים

ז) ע' תנח': ח) תהלים קי"ח: ט) ע' תנח': י) ג"מ ק"ה ד': יא) תנח' ע"ג לעיל כ"ח כ"ז: יב) תנח': יג) ע' תנח' גם ריש ויקהל רבה וכמ"י לעיל י"ג ד': יד) בחקתי כ"ח: טו) תנח': עז) בשקוק ו': יז) ע' תנח': יח) תנחומא: יט) תנח': כ) תנח': כא) תנח': כב) תנח' ע"ג קנהדרין ק"י. ג': כג) בהעלותך כ"ג: כד) ע' תנח': כה) תנח': כו) תנח' ע"ב *בהעלותך כ"ג ג':

[ה]על זה כדי וכו'. כי"ק: [ו]וכן פירש כ' שעליו נאמר לעות ולמוטות: [ז]ניעוץ הוא. י"ל: [ח]ונכס ל' כי"ר: [ט]כדי שילמוד. כי"ו: 'ונאמר—וענוקלין ל' כילע"ו: [א]כי—לך ל' כילו"ע: [ב]נעשה ס' הזכרון גרס שנשמעו קללת בלעם וכן היה נמוסתא שנייה בפירוש על אמרת המיוחס לרש"י: [ג]ונתנבא—הסכימה ל' כילו"ע: [ד]כאן—יהו ל' כילו"ע: [ט]ומכאן. שמנה נלעג הרשע את שכחל ביעל שורה של גדולה שהשם הוא בעלמו:

ומשמשים זה את זה: 23. ותרא האתון. והוא לא ראה שנתן הקב"ה רשות לבהמה לראות יותר מן האדם שמתוך שיש בו דעת תשרף דעתו [טו]בשיראה מזיקין: וחרבו שלופה בידו. כז)אשר רשע זה הניח כלי אומנותו שכלי זיינן של אומות העולם בחרב והוא בא עליהם בפיו שהוא אומנות שלהם אף אני אתפוש את שלו ואבא עליו באומנותו וכן סופו כח)ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב: 24. במשעול. כתרגומו בשביל, וכן כט)אם [טו]יפסוק עפר שומרון לשעלים עפר הנדבק בכפות הרגלים בהלוכן וכן ל)מי מדד בשעלו מים, ברגליו ובהלוכו: גדר מזה וגדר מזה. סתם גדר של אבנים הוא: 25. וַתִּלָּחֵץ. היא עצמה: וַתִּלְחַץ. את אחרים, את רגל בלעם: 26. ויוסף מלאך ה' עבור. לעבור עוד לפניו להלוך להיות לפניו במקום אחר כמו לא)והוא עבר לפניהם. ומדרש אגדה יש בתנחומא [יו]מה ראה לעמוד בשלשה מקומות, סימני אבות הראהו: 28. [יח]זה שלש רגלים. לג)רמז לו אתה מבקש לעקור אומה ההוגנת שלש רגלים בשנה: 29. התעללת. כתרגומו לשון גנאי ובזיון: לו יש חרב בידי. לג)גנות גדולה היה לו דבר זה בעיני השרים זה הולך להרוג אומה שלימה בפיו ולאותן זו צריך כלי זיין: 30. ההסכן הסכנתי. כתרגומו וכן לג)הלאל יסכן גבר. ורבותינו דרשו מקרא זה בתלמוד אמרו ליה מאי טעמא לא רכבת אסוסיא אמר להן ברטיבא [טז]שדאי ליה כו' כדאיתא במסכת ע"ז לא): 32. כי ירט הדרך לנגדי. רבותינו חכמי המשנה לה)דרשוהו נוטריקון יראה ראתה נטתה בשביל שהדרך לנגדי כלומר לקנאתי ולהקניטני. ולפי משמעו כי חרד הדרך לנגדי לשון רטט כי ראיתי בעל הדרך שחרדו מהר הדרך שהוא לבעסי ולהמרותי [כ]ומקרא קצר הוא כמו לו)וחכל דוד. לישנא אחרינא ירט לשון רצון וכן לז)על ידי רשעים ירטני מפיים ומנחם אותי על ידי רשעים שאינן אלא מקניטים: 33. אולי נטתה. כמו לולא, פעמים שאולי משמש בלישון לולא: גם אתכה הרגתי. הרי זה מקרא מסורס והוא כמו גם הרגתי אותך כלומר לא העכבה בלבד קראתך על ידי כי גם ההריגה: ואותה החייתי. ועתה מפני שדברה והוכיחתך ולא יכלת לעמוד בתוכחתה כמו שנתוכח ויאמר לא, [כא]הרגתיה, לח)שלא יאמרו זו היא שסלקה בלעם בתוכחתה ולא יכול להשיב שהם המקום על כבוד הבריות וכן לט)והרגת את האשה ואת הבהמה וכן לט)את הבהמה תהרגו: 34. כי לא ידעתי. מ)גם זה [כב]גנותו ועל כרחו הודה, שהוא היה משתבח שיודע דעת עליון ופיו העיד לא ידעתי[כג]: אם רע בעיניך אשובה לי. [כד]להתרים נגד המקום היא תשובה זו מ)אמר לו הוא בעצמו צוני ללכת ואתה מלאך מבטל את דבריו, למוד הוא בכך שאומר דבר ומלאך מחזירו אמר לאברהם מא)קח נא את בנך וגו' ועל ידי מלאך בטל את דברו אף אני אם רע בעיניך צריך אני לשוב: 35. לך עם האנשים. מג)בדרך שאדם רוצה לילך בה, מוליכין אותו: ([כה]לך עם האנשים. כי חלקך עמהם וסופך ליאבד מן העולם): ואפס. על כרחך את הדבר אשר אדבר וגו': [כו]עם שרי בלק. מג) שמח לקללם כמותם: 36. וישמע בלק. שלח שלוחים לבשרו: אל עיר מואב. מד)אל מטרפולין שלו עיר החשובה שלו לומר

ראה

כז) תנח': כח) במדבר ל"א: כט) מלכים ח' כ': ל) ישעיה מ': לא) בראשית ל"ג: לב) ע' תנח': לג) תיוב כ"ג: לד) דף ל' ג' וכן בסנהדרין ק"ה ג': לה) שבת ק"ה: לו) שמואל ב' י"ג: לז) תיוב ע"ז: לח) תנח': לט) ויקרא כ': מ) תנח': מא) בראשית כ"ב: מב) מכות י' ג': מג) תנחומא: מד) ע' תנחומא:

[טו] ע' בראשית ו' לגנאי כתיב כאות לעין לראות מין כל בריה יכולה לעמוד ומפני המזיקין: [טז] יפסוק ל"ל: "ומה לסוס להקדימנו ג' פעמים עד שלא נברא לו. מיומנים של אדות הראה לו שעוד לו בראשונה ויש ביום מכאן ומכאן שם ותו לתתון וגו' בשניים לא יכלה לזה (ל"ל לזוז) אלא לגד אחד בשלישים מין דרך לנעות ימין ושמאל ואנו היו מסיימים אלא בקש לקבל בניו של אברהם היה עומד מכאן ומכאן בני ישמעאל ובני קטורה ואם בקש לקבל בני יקחן היה עומד לו אחד לקבל עמו ותלמץ אל הקיר אלו על בני יעקב לא עלה שכולם ליגע שם לכך כתיב בשלישית בעקוס לך זה יעקב שני וייבל יעקב ונאח וילד לו. אשר מין דרך לנעות ימין ושמאל שלא היה שכולם בחמד נבניו (תנח'): [יח] זה—שבעה ל' כיל"ו: בכ"ע נכתב בקמ"ל אות ת' (פירוש מוספת היא): [יט] בראשיבא. בחמו: שלחי ליה. שלכתיו לנעות: [כ] וזהו לנגדי ונקבל וכו' לוד שהוא פתכוו ותכל בשם דוד וכן ונפוהם בל"ג ונוות דל"ת בן עזריה. כיעל"ה: [כא] על כן הרגתיה. כי"ל: [כב] גנותו על כרחו ובסמ"ל (הולה—ילעתי ל') בכ"י: [כג] בכ"ע נכתב אחד „ילעתי" אות ת': [כד] להתרים לשון נגד כמו *דבריה מ' שם' כ"ו: [כה] לך—הטולם ל' בכ"י: [כו] עם—לשמו

ראה מה אלו מבקשים לעקור: .37 כי האמנם לא אוכל כבדך. מא)נתנבא שסופו לצאת מעמו בקלון: .39 קרית חצות. מב)עיר מלאה שווקים אנשים ונשים ושף בחוצותיה לומר ראה ודחם שלא יעקרו אלו: .40 בקר וצאן. מג)דבר טועט כי: .41 במות בעל. כתרגומו לרמת דהלתיה, שם ע"ז:

כג .3 אולי יקרה ה' לקראתי. אינו רגיל לדבר עמי ביום: וילך שפי. כתרגומו יחידי לשון שופי ושקט שאין עמו אלא שתיקה: .4 ויקר. מד)לשון עראי לשון גנאי לשון טומאת קרי בלומר בקושי ובבזיון ולא היה נגלה אליו ביום אלא בשביל להראות חבתן של ישראל: את שבעת המזבחת. 3)שבעה מזבחת ערכתי אין כתיב כאן אלא את שבעת המזבחת אמר לפניו אבותיהם של אלו בנו לפניך שבעה מזבחות ואני ערכתי כנגד כולן, אברהם בנה ארבעה ג)ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו ג)ויעתק משם ההרה וגו' ד)ויאהל אברם וגו' ואחד בהר המוריה ה). ויצחק בנה אחד ו)ויבן שם מזבח וגו'. ויעקב בנה שתים אחד בשכם ז) ואחד בבית אל: ואעל פר ואיל במזבח. ואברהם לא העלה אלא איל אחד: .7 ארה לי יעקב ולכה זעמה ישראל. בשני שמותיהם אמר לו לקללם שמא אחד מהם אינו מוחק: .8 מה אקב לא קבה אל. ז)כשהיו ראויים להתקלל לא נתקללו כשהזכיר אביהם את עונם ח)כי באפם הרגו איש, לא קלל אלא אפם שנאמר ארור אפם. ט)כשנכנס אביהם במרמה אצל אביו היה ראוי להתקלל מה נאמר שם י)גם ברוך יהיה. במברכים נאמר יא)אלה יעמדו לברך את העם במקללים לא נאמר ואלה יעמדו לקלל את העם אלא יב)ואלה יעמדו על הקללה לא רצה להזכיר עליהם שם קללה: לא זעם ה'. יג)אני אין כחי אלא שאני יודע לכוון השעה שהקב"ה כועס בה והוא לא בעם כל היטים הללו שבאתי אליך וזהו שנאמר יג)עמי זכר נא מה יעץ וגו' ומה ענה אותו בלעם וגו' למען דעת צדקות ה': .9 כי מראש צרים אראנו. אני מסתכל בראשיתם ובתחילת שרשיהם ואני רואה אותם מיוסדים וחזקים בצורים וגבעות הללו על ידי יד)אבות ואמהות: הן עם לבדד ישכן. הוא אשר זכו לו אבותיו לשבון בדד טו)כתרגומו: ובגוים לא יתחשב. כתרגומו לא יהיו נעשין כלה עם שאר האומות שנאמר טז)כי אעשה כלה בכל הגוים וגו' אינן נמנין עם השאר. ד"א יז)כשהן שמחין אין אומה שמחה עמהם שנאמר יח)ה' בדד ינחנו וכשהאומות בטובה הן אוכלין עם כל אחד ואחד ואין עולה להם מן החשבון וזהו ובגוים לא יתחשב: .10 מי מנה עפר יעקב וגו'. כתרגומו דעדקיא דבית יעקב, מארבע משרייתא מארבעה דגלים. ד"א יט)עפר יעקב אין חשבון במצות שהם מקיימין בעפר כ)לא תחרוש בשור ובחמור כא)לא תזרע כלאים אפר פרה ועפר סוטה וכיוצא בהם: ומספר את רבע ישראל. כב)רביעותיהן זרע היוצא מן התשמיש שלהם: תמת נפשי מות ישרים. שבהם: .13 וקבנו לי. לשון צווי קללהו לי: .14 שדה צפים. מקום גבוה היה ששם הצופה עומד לשמור אם יבא חיל על העיר: ראש הפסגה. כג)בלעם לא היה קוסם כבלק ראה בלק שעתידה פרצה להפרץ בישראל משם ששם מת משה כסבור ששם תחול עליהם הקללה וזו היא הפרצה שאני רואה: .15 אקרה כה. מאת הקב"ה: אקרה. לשון אתפעל: .16 וישם דבר בפיו. ומה היא השימה הזאת ומה חסר המקרא באמרו שוב אל בלק וכה תדבר? אלא כשהיה שומע שאינו נרשה לקלל אמר מה אני חוזר אצל בלק לצערו כד)ונתן לו הקב"ה רסן וחכה כו בפיו כאדם

הפוקס

מה) מנחומא: מו) ע' מנחומא:

כג ד)*כים ויקרא ג"ר פ' כ"ג: ג) ע' מנחומא כים פ' לו: ג)בלעם' י"ב: ה)סס י"ג: ה) סס כ"ג: ו) סס כ"ו: ז)סס כ"ג וב"ה: ז) מנחומא פ' ויחי: ח)בלעם מ"ע: ט)מנחומא: י)בלעם כ"ז: יא)דכים כ"ז: יב) מנסל' ק"ה ג': יג) מיכה ו': יד) מנח': מו) ע' מ"י: מז) ע' מנח: יח)דכים ל"ג: יט) מנח': פס' כבמ' פס' כבמ' דיהודה ויבולן דכים: כ) דכים כ"ג: כא)ויקרא י"ט: כב) ע' נדה ל"ו ובמ"י לקמן כ"ד פסוק ג': כג) מנח': כה) מכתדין ק"ה מנח':

ל' כיוום"ר: כו האמנם—בקלון ל' כיוום"ר: כז בקר לסך ולמן לסך בלבד. גי' מנז':

כג א לסון עכתי ל' כ"א: ב עובסך ולינו יודע ליזסו ובסי"ל. כי"ס: ג בכיע"ת וגם בכ"י לסך סיס בית סכוו"ס ים כתן כוספה לכוכה לסך בלתי בסק סייכת לפיכוסי כי יוסף קבלו: ד כתבנ' ל' כי"ל: ה ולתך לת לעמה כלם. כי"ס: ו דעדקיא דבית יעקב ל' כ"א: ז לסך—קוטה ל' כיל"ון: ח עונת תמוינן: ט תכה. נתן בפי בלעם שלא סיה עניכו לקלל וסייכו ויסא לבר בפיו: בתנת סכ' כלבוש כלסא שנתן כלבוש בפי בהמה ופוקעים וכו':

הפוקם בחכה להוליכה אל אשר ירצה אמר לו על כרחך תשוב אל בלק: 17. וישרי מואב אתו. כה)ולמעלה הוא אומר וכל שרי מואב כיון שראו שאין בו תקוה הלכו להם מקצתם ולא נשארו אלא מקצתם: מה דבר ה'. כו)לשון צחוק הוא זה כלומר אינך ברשותך: 18. קום בלק. כו)כיון שראהו מצחק בו נתכוון לצערו, עמוד על רגליך אינך רשאי לישב [א]ואני שלוח אליך בשליחותו של מקום: בנו צפר. לשון מקרא הוא זה כמו כז)חיתו יער כח)וחיתו ארץ כט)למעינו מים: 19. לא איש ויגו'. ל)כבר נשבע להם להביאם ולהורישם ארץ שבעה אומות ואתה סבור להמיתם במדבר: ההוא אמר ויגו'. בלשון תימה ותרגומו ותיבין ומתמלכין, הוזרים ונמלכין לחזור בהם: 20. הנה ברך לקחתי. אתה שואלני מה דבר ה' קבלתי מעט לברך אותם[ב]: וברך ולא אשיבנה. הוא ברך אותם ואני לא אשיב את ברכתו: וברך. כמו וּבֵרַךְ וכן היא גזרת רי"ש כמו לא)אויב חֵרֵף וכן לב)ובוצע ברך המהלל ומברך את הגוזל ואומר אל תירא כי לא תענש שלום יהיה לך מרגיז הוא להקב"ה, ואין לומר ברך שם דבר שאם כן היה נקוד בפת"ח קטן[ג] וטעמו למעלה אבל לפי שהוא לשון פעל הוא נקוד קמץ קטן[ד] וטעמו למטה: 21. [ט]לא הביט און ביעקב ויגו'. כתרגומו. דבר אחר פשוטו הוא נדרש מדרש נאה, לא הביט הקב"ה און שביעקב לג)כשהן עוברין על דבריו אינו מדקדק אחריהם להתבונן[ט] באוניות שלהם ובעמלן שהן עוברין על דתו: עמל. לשון עבירה כמו לד)והרה עמל לה)כי אתה עמל וכעס תביט, לפי שהעבירה היא עמל לפני המקום[ו]: ה' אלהיו עמו. אפילו מכעיסין וממרים לפניו אינו זז מתוכן: ותרועת מלך בו. לשון חבה ורעות כמו לו)רעה דוד, אוהב דוד, לז)ויתנה למרעהו, וכן תרגם אונקלס ושכינת מלכהון ביניהון: 22. אל מוציאם ממצרים. לח)אתה אמרת הנה עם יצא ממצרים לא יצא מעצמו אלא האלהים הוציאם: כתועפת ראם לו. לט)[י]כתוקף רום וגובה [יא]שלו וכן מ)וכסף תועפות לשון מעוז המה, ואומר אני שהוא לשון מא)ועוף יעופף, המעופף ברום וגובה ותוקף רב הוא זה, ותועפת ראם [כ]עפיפת גובה. ד"א תועפות ראם תוקף ראמים ואמרו רבותינו מב)אלו השדים[יב]: 23. כי לא נחש ביעקב[יג]. כי ראויים הם לברכה שאין בהם מנחשים וקוסמים: כעת יאמר ליעקב ויגו'. מג)עוד עתיד להיות עת כעת הזאת אשר תגלה חבתן לעין כל שהן יושבין לפניו ולומדים תורה מפיו ומחיצתן לפנים ממלאכי השרת והם ישאלו להם מה פעל אל וזהו שנאמר מד)והיו עיניך רואות את מורך. ד"א יאמר ליעקב אינו לשון עתיד אלא לשון הוה מה)אינן צריכין למנחש וקוסם כי בכל עת שצריך להאמר ליעקב ולישראל מה פעל הקב"ה ומה גזרותיו במרום אינן מנחשים וקוסמים אלא נאמר להם על פי נביאיהם מה היא גזרת המקום או אורים ותומים מגידים להם ואונקלס לא תרגם כן: 24. הן עם כלביא יקום ויגו'. מו)כשהן עומדין משנתם שחרית הן מתגברין כלביא וכארי לחטוף את המצות ללבוש [כג]טלית [כד]לקרוא את שמע ולהניח תפילין: לא ישכב. בלילה

כה) תנח': כו) תנח': כז) תהלים כ': כח) נחמים ח': כט) תהלים קי"ד: ל) ע' תנח' ע' ומעט ופ' ויקל: לא) תהלים ע"ד: לב) שם י': לג) ע' תנחומא: לד) תהלים ל"ה: לה) שם ל': לו) שמואל ב' ע"ו: לז) שמות ט"ו: לח) תנח': לט) תנח': מ) תיוב כ"ב: מא) נחמים ח': מב) נעין ק"ח ב': מג) תנחומא: מד) ישעיה ל': מה) תנחומא: מו) ע' תנחומא:

המוסס. כי"ל: [א]אני. כי"ס: [ב]כך כמו לנכך. כ"י: [ג]כ"ל קנון ל' נכ"י וכ"ל נ'יכי: [ד]כ"ל קטן ל' נכ"י: —כמה ל' כיס"ר: [ט]נעמל ונלון סלכן. כי"ס: "ומני יוסף כך שמענו מומר לא הביט הקב"ה מון ביעקב ולא כמה עמל ביסראל מון ועמל לסון עביכה כמ"ס תלמה (כ"ל תלמני) מון ועמל תביט סני דבריס סלנו חיין מיסגין בניה יעקב לא הביט לא כמה בהן הקב"ה מון מו עמל כי חיין בהן ולסון בני חלס סוא כשלמס נקי סבריות מומכין עליו חין בריס יכולס לכחות בשלוני סוס דופי לפיכך ל' חלכיו עמו ותכועת מלך בו ריעות מלכו של עולם ביניהם כמו כעס דוד ויגו'. כיע"ת: [יא]מתוקף (בני"ת). כיס"ר וכמ' מזכרון: [יב]שלא—כמוס וגובה ל' כי"ס: [יג]עפיפת—כמה ל' כי"ל: [כא]חין לריכים לנחש וקוסם עם פעל ל' שיהא לריך להיות נשלם למנחשים וקוסמים כשלא למחוות לפי שד' חלקיו עמו ותכועת מלך בו: כעת. כשל סעת שלריכין לו עם פעל ל' מהעתיד להיות בדבר זה כי הוא בכנוהו ושבא שכינתו ביניהם ומגיד לסס מה שלריך לסס. הן עם כלביא ויגו'. כיע"ת ומסר שם כל הפירוש הזה לפניהו בפסוק כ"ג על לא תרגם כן סס"ר: [כב]להקב"ה יש לו מועצות רחוים למחלתו וליפרע פורענות בשלימתו: [כג]ליתן. כיס"ר: [כד]להניח תפלין ולקרות את שמע. כ' י"ל וכן ל"ל:

מז)בלילה על מטתו עד שהוא אוכל ומחבל כל מזיק הבא לטרפו כיצד קורא את שמע על מטתו ומפקיד רוחו ביד המקום, בא מהנה וגיים להזיקם הקב"ה שומרם ונלחם מלחמותם ומפילם חללים. ד"א הן עם כלביא יקום וגו'. כתרגומו: ודם חללים ישתה. מז)נתנבא שאין משה מת עד שיפיל מלכי מדין חללים ויהרג הוא עמהם שנאמר מח)ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בני ישראל בחרב אל חלליהם: .25 גם קב לא תקבנו. גם ראשון מוסיף על גם השני וגם השני על גם ראשון וכן מט)גם לי גם לך לא יהיה וכן נ)גם בחור גם בתולה: .27 וקבתו לי. אין זה לשון צווי כמו נא)וקבנו אלא לשון עתיד, אולי יישר בעיניו ותקבנו לי משם מלדי"רש בלעז[1]: .28 ראש הפעור. קוסם גדול היה בלק וראה שהן עתידין ללקות על ידי פעור ולא היה יודע במה אמר שמא הקללה תחול עליהם משם נב)וכן כל החוזים בכוכבים רואים ואינם יודעים מה רואים:

כד .1 ויראבלעם כי טוב וגו'. אמר איני צריך לבדוק עוד בהקב"ה כי לא יחפוץ לקללם: ולא הלך כפעם בפעם. כאשר עשה שתי פעמים: לקראת נחשים. לנחש אולי יקרה ה' לקראתו כרצונו [א]אמר רוצה ולא רוצה לקללם אזכיר עונותיהם והקללה [ב]על הזכרת עונותיהם תחול: וישת אל המדבר פניו.ס) כתרגומו[ג]: .2 וישא בלעם את עיניו. בקש להכניס בהם עין רעה והרי יש לך שלש מדותיו עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה האמורים למעלה ג): שכן לשבטיו.ג) ראה כל שבט ושבט שוכן לעצמו ואינן מעורבין ראה שאין פתחיהם מכוונין זה בנגד זה שלא יציץ לתוך אהל חבירו: ותהי עליו רוח אלהים. עלה בלבו שלא יקללם: .3 בנו בער. כמו ד)למעינו מים. ומ"א ה)שניהם היו גדולים מאבותיהם בלק בנו צפור אביו בנו הוא במלכות ובלעם גדול מאביו בנביאות ו)מנה בן פרס היה: שתם העין[ד]. עינו [ז]נקורה ומוצאת לחוץ וחור שלה נראה פתוח ולשון משנה הוא ז)כדי שישתום ויסתום ויגוב. ורבותינו אמרו ה)לפי שאמר ומספר את רובע ישראל שהקב"ה יושב ומונה רביעותיהן של ישראל מתי תבא טפה שנולד הצדיק ממנו אמר בלבו מי שהוא קדוש ומשרתיו קדושים יסתכל בדברים הללו ועל דבר זה נסתת עינו של בלעם. [ח]ויש מפרשים שתם העין פתוח העין כמו שתרגם אונקלס ט)ועל שאמר שתום העין ולא אמר שתום העינים למדנו שסומא באחת מעיניו היה: .4 נפל וגלוי עינים[ה]. פשוטו כתרגומו שאין נראה עליו אלא בלילה כשהוא שוכב. ומדרשו י)כשהיה נגלה עליו לא היה בו כח לעמוד על רגליו ונופל על פניו לפי שהיה ערל ומאום להיות נגלה עליו בקומה זקופה לפניו: .5 מה טבו אהליך. על שראה פתחיהם שאינן מכוונין זה מול זה: משכנתיך. חניותיך כתרגומו. דבר אחר יא)מה טבו אהליך. מה טובו אהל שילה ובית עולמים בישובן שמקריבין בהן קרבנות לכפר עליכם: משכנתיך. אף כשהן חרבין לפי

מז)סנהדרין: מח)יהושע י"ג: מט)עבודה ז' ג': נ)דברים ל"ג: נא)פסוק י"ג: נב)ע' סוטה כ"ג:

כד א)ע' נזיר ז'. ב)ירמיה ל"ג: ג)ע' סנהדרין ק"ה: ד)מכילתא ק"ד: ה)סנהדרין ק"ה מנחומא: ו)תענית כ"ח ע"ב: ז)ע"ז ק"ע: ח)נדה ל"ח: ט)ע' סנהדרין ק"ה: י)ע' ח"י *ועי"ג בשמות י"ז ג': יא)ע' תנח' פ' משפטים ג':

כד א)מאמר הקב"ה רוצה שלא לקללם אזכיר וכו'. כי"ס: ב)והקללה תחול עליהם על. כי"ס: ג)ע' בראשית"ר שכתב כי היה הכל מתרגם בו ומשי למדבלא דעבדו ביה בני ישראל עגלא מכפורי ואין בן נכסף, ומוקדקות מתרגומו של תוקלקס אבל הוא כתב בקלתן שהוגה בהן מן התרגום היכולתי עכ"ל וע' בחומ"ג שהביא ומפוסיס שמיס שם ת"ח המום, לעגלא דעבדו ישראל בעגלא דעבדו וכן מלתי בשם י"ה כי הכל ומוי לקבל עגלא דעבדו ישראל בעגלא דעבדו ישראל בעגלא דעבדו ד)ולא למד שתום העינים למדנו שתום שאחד מעיניו היה ויו"ד שתום העין עינו נקובה וכו' עינו של בלעם וקס"ל ואח"כ ל"ה כפל שתום העין כתרגמ' שפיר מזי עין שתום לרעות בעבודה כמו שתעינו כדי שיסתום שתומו כדי שיסתום שתום העין כתרגמ' שפיר מזי עין שתום לרעות בעבודה כמו שתעינו כדי שיסתום שתומו כדי שיסתום. כיעל"ה ע"ג *סנהדרין ק"ה שפיר שתום שתום העין. שתום שתום כמו שתעיני כבר לעיל עינו לחת שתום ונכלל היה לחת שתומה וכי מעי מתרגמ' דשפיר מזי: ולחת דעבדו שתום כמו שתום ולא נילתה היה: ה)כל כך יחזה ומזה שלי שתפילו בשנגלה עליו הדבור וסוף עופל ונפני הכבוד הדבור שנגלה

[1] maudiras (דוש וויכפא פלובען):

לפי שהן מַשְׁבִּין עליכם וחרבנן כפרה על הנפשות שנאמר יג)כלה ה' את חמתו יג)וכמה כלה? ויצת אש בציון: .6 כנחלים נטיו. שנארכו ונמשכו לנטות למרחוק אמרו רבותינו מברכותיו של אותו רשע אנו למדים מה היה בלבו לקללם [ח] כשאמר להשית אל המדבר פניו וכשהפך המקום את פיו ברכם מעין אותם קללות שבקש לומר [ט] כו' כדאיתא בחלק יא): כאהלים. כתרגומו לשון טו)מור ואהלות [יט]: נטע ה'. בגן עדן. לשון אחר יז)כאהלים נטע ה' כשמים המתוחין כאהל: נטע ה'. לשון נטיעה מצינו באהלים שנאמר יז)וישע אהלי אפרנו [יא]: .7 טללין. מבארותיו. ופירושו כתרגומו: וזרעו במים רבים. לשון הצלחה הוא זה כזרע הזרוע על פני המים: וירם מאגג מלכו. מלך ראשון שלהם יכבוש את אגג מלך עמלק: ותנשא מלכתו. של יעקב יותר ויותר שיבא אתריו דוד ושלמה: .8 אל מוציאו ממצרים. מי גורם להם הגדולה הזאת? אל המוציאם ממצרים יח)בתוקף ורום שלו יאכל את הגוים שהם צריו: ועצמותיהם. של צרים יגרם. מנחם פתר בו לשון שבירה וכן יט)לא גרמו לבקר וכן כ)ואת הרשה תגרמי ואני אומר לשון עצם הוא [כ] שמגרר הבשר בשניו מסביב והמוח שבפנים ומעמיד העצם על ערימותו: [יא] וחציו ימחץ. אונקלס תרגם הציו של צרים, חלוקה שלהם כמו כל)בעלי חצים מרי פלוגתא [יב] וכן ימחץ לשון כג)ומחצה וחלפה רקתו, שיחצו את ארצם. ויש לפתור לשון חצים ממש הציו של הקב"ה ימחץ בדמם של צרים, יטבול ויצטבע בדמם כמו כן)למען תמחץ רגלך בדם ואינו זז מלשון מכה כמו כל)מחצתי, שהצבוע בדם נראה כאילו מחוץ ונגוע: .9 כרע שכב כאריה. [טו] כתרגומו יתישבו בארצם בכח וגבורה: .10 ויספק. הכה זו על זו: .13 לעבר את פי ה'. כאן לא נאמר אלהים כמו שנאמר בראשונה לפי שידע שנבאש בהקב"ה ונטרד: .14 הולך לעמי. מעתה הריני כשאר עמי שנסתלק הקב"ה מעליו: לכה איעצך. מה לך לעשות ומה היא העצה אלהיהם של אלו שונא זמה הוא כו' כדאיתא בחלק כא). תדע שבלעם השיא עצה זו להכשילם בזמה שהרי נאמר כו)הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם: אשר יעשה העם הזה לעמך. מקרא קצר הוא [טז] זה כז)איעצך להכשילם ואומר לך מה שהן עתידין להרע למואב באחרית הימים [יז] ומחץ פאתי מואב, התרגום מפרש קוצר העברי: .16 וידע דעת עליון. כח)לבוין השעה שבועם בה: .17 אראנו. רואה אני שבחו של יעקב [יח] וגדולתן אך לא עתה היא אלא לאחר זמן: דרך כוכב. כתרגומו לשון כט)דרך קשתו שהכוכב עובר כחץ ובלעז דישט'נט' כלומר יקום

יג) מיכה ד': יג) ע' מיכה כצדי שם: יד) סנהדרין ק"ה: עו) תהלים ע"ה: עז) ע' כל"י בנכות ע"ז ומוס' שם: יז) דניאל י"ח: ים) ע' *לעיל כ"ג כ"ג: יט) לעיל ג': כ) יחזקאל כ"ג: כא) בחלק' ע"ע: כב) שמות ה': כג) תהלים ע"ח: כד) דניאל ל"ב: כה) סנהדרין ק"ה: כו) נחמדבר ל"ח: כז) ע' מ"ח: כח) סנהד' ק"ה ב': כט) מיכה ג': ל) בע' מיכה ג':

עליו עליון הוא גלוי עיניים ומוזם שדי. כיע"ח וכ"י דקוי"ס: [כ] לכתיב ויספוך ד' מלכיך לך אמר הקללה לברכה הוא היה רוצה לקללם בכך שלא יהיו בתי כנסיות ולא כתן רשות ולומר מה טובו מלכיך: [כא] שלא יהו להם כנסיות ובתי מדרשות מה עדו מלכיך יעקב לא תסרס שכינה עליהם ומשכנותיך ישראל לא תהא עלכותן ממשכת כמלכים נעיו לא יהא להם בעלי זיו (כך ס' צד"ת) כנגות עלי נהר לא יהא ריקן טוקף (ממנות) כמלכים נעוץ ד' לא יהו להם מלכים בעלי קומה כמגזים עלי מים לא יהיה להם מלך בן מלך יזל מים מדליו לא תהא מלכותן שולטת בחומות וחדשו בתים רבים לא תהא עזה מלכותן וידם מלכו (ותרג' ויתקוף מלגג שתהא מלכותו עז) לא תהא לויית מלכותן ותמלא מלכותו: [כב] וכן דעת קונם (ע' בספת יתר לסנהד"ע) ומכתב"ס ותום' ברכות ע"ז: 'לשון מחל— מפרש ל' כי"ע וכלשון זה פירש הגאון ר' סעדיה סנה"ק ומס"י בברכות ע"ז ע' בגד יעול לשפת יתר: [כג] ולשון זה יהיו מלאה שהם כן היה לו ליעקב כתלים מטה קטן. כיע"ח לע"ח: [כד] שומגבר בשיניו שמגר עצמות ומעצם ומעמיד העצם על ערמומיתו. כי"ח: [כה] ומליו—שלוגתא וכן כ' כי"ו: [כו] שלוגתא לשון פלוגה וחלוקי וכן. כיע"ח: [כז] כתבי זה שמתחילה הוא כורע ושוכב עכשיו ואחר כך כורע ומחמר שהוא שוכב לין לשם ומעמידו. כיע"ח: [כח] ולתי יוקף בר שמעון לומר לתי תיהו קלל כי לשון לתיעך לשון גלוי לתוך הוא שכל דבר שמאמר בלשון לחם טופל הו לשון עלה ודבר שכתוב בשוה לשון בני לשם שמלשם הוא לתקוע קול ועכוסם לחבידו דבר שתיהו הוא שילעו הו כביש הוא מומר לכם לתיעך לתי"ת שתיהו עלה. כיע"ח: [כט] כן כ"ל לכי כ' שכ"י ולא כנסת' הסיפורים שכתיהו ומתן שתתי ומוחצ דכור בבני עלמו ומביאין עליו התרגום ויקטול בבני מואב ודוק): [ל] וגדולתו. כיע"ח:

[1] détente (דלת שפתנגען):

יקום מזל:? וקם שבט. מלך רוחה ומושל: ומחץ פאתי מואב. זה דוד שנאמר בו ל)השכב אותם ארצה וימדד שני חבלים להמית וגו': כב)וקרקר. לשון כ)קורה, כמו לח)אני קרתי לג)מקבת בור נוקרתם לג)יקרוה עורבי נחל פורי"ר[1] בלעז: כל בני שת. לד)כל האומות שכלם יצאו מן שת בנו של אדם הראשון: 18. והיה ירשה שעיר. כג)לאויביו ישראל: 19. וירד מיעקב. ועוד יהיה מושל אחר מיעקב: והאביד שריד מעיר. החשובה של אדום לה)היא רומי ועל מלך המשיח אומר בן שנאמר בו לו)וירד מים עד ים לז)ולא יהיה שריד לבית עשו: 20. וירא את עמלק. נסתכל בפורענותו של עמלק: ראשית גוים עמלק. הוא קדם את כלם להלחם בישראל וכך תרגם אונקלס, ואחריתו ליאבד בידם שנאמר לח)תמחה את זכר עמלק: 21. וירא את הקיני. לפי שהיה קיני תקוע אצל עמלק בענין שנאמר לט)ויאמר שאול אל הקיני וגו הזכירו אחר עמלק. מ)נסתבל בגדולתן של בני יתרו שנאמר בהם מא)כג תרעתים שמעתים שוכתים: כג איתן מושבך. תמה אני מהיכן זכית לכך הלא אתה עמי היית בעצת מב)הבה נתחכמה לו ועתה נתישבת באיתן ומעון של ישראל: 22. כי אם יהיה לבער קין וגו'. אשריך שנתקעת לתוקף זה שאינך נשרד עוד מן העולם כי אף אם אתה עתיד לגלות עם עשרת השבטים ותהיה לבער ממקום שנתישבת שם מה בכך? עד מה אשור תשבך. עד היכן הוא מגלה אותך? שמא להלה וחבור, אין זה טרוד מן העולם אלא מלטול ממקום למקום ותשוב עם שאר הגליות: 23. וישא משלו וגו'. כיון שהזכיר את שביית אשור אמר אוי מי יחיה משמו אל. מי יכול להחיות את עצמו משומו את מג)אלה שלא ישים עליו הגוזר את אלה שיעמוד סנחריב ויבלבל את כל האומות ועוד יבואו צים מיד כתים ויעברו כתיים שהן מד)כד רומיים בבירניות גדולות על אשור: 24. וענו כה עבר. וענו אותם שבעבר הנהר: וגם הוא עדי אבד. וכן פירש דניאל מה)עד די קטילת חיותא והובד גשמה: וצים. ספינות גדולות כדכתיב מו)וצי אדיר מז)תרגומו וכורני כו רבתא:

כה 1. בשטים. ח)כך שמה: לזנות אל בנות מואב. על ידי עצת בלעם כדאיתא ג)בחלק: 2. וישתחוו לאלהיהן. כשתקף יצרו עליו ואומר לה השמעי לי והיא מוציאה לו דמות פעור מחיקה ואומרת לו השתחוה לזה: 3. פעור. על שם שפוערין לפניו פי הטבעת ומוציאין רעי ג)וזו היא עבודתו: ויחר אף ה' בישראל. שלח בהם מגפה: 4. קח את כל ראשי העם. ז)לשפוט את העובדים לפעור: והוקע אותם. את העובדים: והוקע. ח)היא תלייה כמו שמצינו בבני שאול ו)והוקעונם לה' ושם תלייה מפורשת בע"ז בסנהדרין ז)וכל הנסקלין נתלין נגד השמש. לעין כל. ומ"א ח)השמש מודיע את החוטאים הענן כנקפל מכנגדו והחמה זורחת עליו

ל) שמואל ב' ח': לח) מלכים ד' י"ע: לג) יחזקאל כ"ח: לג) ומכלי ל': לד) כת"ל: לה) ע' ח"י: לו) תהלים ע"ג: לז) עובדיה א': לח) דברים כ"ה: לט) שמואל א' ט"ו: מ) ע' סנהדרין ק"ו סוטה י"ח: מא) ד"ה ח' ב': מב) שמות ח': מג) כת"ח: מד) כת"ח: מה) דניאל ז': מו) יחזקאל ל"ג: מז) יומא ע"ז ב' כדמתרגמ' כי יוסף ע"ש:

כה ח) ע' סנהד' ק"ו: ג) סנ: ג) סנהדרין ס' ב': ד) סנהד' ל"ה: ה) סנ ל"ד ב': ו) שמואל ב' כ"ח: ז) סנהדרין ס"ה: ח) סנהומעל:

יט כנ"ל בפיהום וקרקר עד בלעז ל' ונמקומנו נמלא בפיהום הזה "וקרקר לשון קיר ושוע קיר לשון מלך ומלון בל' יווי קורין למלון קיקי"[2]. כ כורס. כ"ע וגם ל' ס' הזכרון ו"ל: לשון נקור. כי"ס: כא כן ל"ל לפי ל' כ"י: כב תרעתים. ומפרש בספרי שמעונו תרועה בשר כיני ל"ח תרעתים על שם שהיו יושבים בשערי יכולים: שמעתים. שמעתי מלהיהם לבניי יוכלו בן ככב ונשמעי קבל וסס היו עובני בניו שם יתרו כלומרים ומזבל הנה הקינים: שוכתים. על שם שהיו יושבים בסוכות כלכתיב ובשב בלהלים וקרי להו משפחת סופרים לסיינו סנהדרין וכן תרעתים זקני שער: כג מיתן—יסכלל ל' כ"ע: כד לרמייס. ל' לסרוסים: כה לאשור ועבו לומס וכו'. כי"ו: כו לבתי. כי"ל וכן ביומא ע"ז ב':

כה א תקח לסס כתי דיניס. וכבי קמנר קס לת כל לחסי העס וכולך לומס לבתי דיניס סרבה וילונו לת עובבי העבירה וסוקע לומס לת המחייבין ונסבי שנמלו לבעל פעור ועובדי ע"ז בסקילה וכל הנסקלין נתלין כלחלה' בלחבע מיתות: ב בתנח' ובילקוט כתיב נקלף (ע"ג בחולין ע"ל ב"ס לחקבל

[1] forer (בלאבען): [2] Κύριος (העכ):

ט ע' ראשית הלכות מלכים פ"ו הי"ט ובלוחם שם

עליו: .5 [ד]הרגו איש אנשיו. כל אחד ואחד מדייני ישראל היה הורג שנים ודייני ישראל שמונת רבוא ושמונת אלפים כדאיתא ע)בסנהדרין: .6 והנה איש מבני ישראל בא. נתקבצו שבטו של שמעון אצל זמרי שהיה נשיא שלהם אמרו לו אנו נדונין במיתה ואתה יושב וכו' כדאיתא באלו הן הנשרפין): את המדינית. כזבי בת צור: לעיני משה. אמרו לו משה זו אסורה או מותרת אם תאמר אסורה בת יתרו מי התירה לך וכו' כדאיתא התם): והמה בכים. י)נתעלמה ממנו הלכה' גערו בלם בבכיה. יא)בעגל עמד משה כנגד ששים ריבוא שנאמר יג) ויתחן עד אשר דק וגו' וכאן רפו ידיו אלא כדי שיבא פינחס ויטול את הראוי לו: .7 וירא פינחס. יג)ראה מעשה ונזכר הלכה אמר לו למשה מקובלני ממך הבועל ארמית קנאין פוגעין בו [ה]אמר לו קריינא דאגרתא איהו ליהוי [פ]רוונקא, מיד ויקח רמח בידו וגו': .8 אל הקבה'. אל האהל: אל קבתה. יד) [כ]מו טו)והלחים והקבה כיון בתוך זכרות של זמרי ונקבות שלה וראו כלם שלא לחנם הרגם והרבה נסים נעשו לו כו' כדאיתא טז)התם:

חמלת פרשת בלק.

פינחס.

.11 פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן. יז) לפי שהיו השבטים מבזים אותו הראיתם בן פוטי זה שפיטם אבי אמו [ס]ענלים לע"ז והרג נשיא שבט מישראל לפיכך בא הכתוב ויחסו אחר אהרן: בקנאו את קנאתי. בנקמו את נקמתי בקצפו את הקצף שהיה לי לקצוף. כל לשון קנאה הוא [א] המתחדה לנקום נקמת דבר אנפרט"מנט בלעז': .12 את בריתי שלום. שתהא לו לברית שלום כאדם המחזיק [ב]טובה וחנות למי שעושה עמו טובה אף כאן פירש לו הקב"ה שלומותיו: .13 והיתה לו. בריתי זאת בריית כהנת עולם. שאף על פי שכבר נתנה כהונה לזרעו של אהרן לא נתנה אלא לאהרן ולבניו שנמשחו עמו ולתולדותיהן שיולידו אחר המשחתן אבל פינחס שנולד קודם לכן ולא נמשח לא בא לכלל כהונה עד כאן וכן שנינו בזבחים יח)לא נתכהן פינחס עד שהרגו לזמרי [ג]: לאלהיו. בשביל אלהיו כמו יט)המקנא אתה לי, כ)וקנאתי לציון, בשביל ציון: .14 ושם איש ישראל וגו'. כא)במקום שיחס את הצדיק לשבח ייחס את הרשע לגנאי: נשיא בית אב לשמעוני. לאחד מחמשת בתי אבות שהיו לשבט שמעון. ד"א להודיע שבחו של פינחס שאף על פי שזה היה נשיא לא מנע את עצמו מלקנא לחילול השם לכך הודיעך הכתוב מי הוא המוכה: .15 ושם האשה המכה וגו'. כא)להודיעך שנאתן של מדינים שהפקירו בת

ע)רף ע"ס: י)סנהד' רף פ"ג: יא)תוס': יב)שמות ל"ג: יג)סנהדרין פ"ג: יד)וכן במדבר מנחם: טו)דברים י"ח: עז)סנהד' י"ח: יז)שם פ"ג ג': יח)רף ק"ל ג': יט)במדבר י"ל: כ)זכריה י"ל: כא)במדבר כ"ה:

כמו ונקפל) ובמס' דבתי סג' הענן מסתלק ומגנו: [ג]הרגו — בסנהד' ל' בכ"ל ובילק גי' י"ל וע' בהגי' (ולבני הרמב"ן שבתורת כהנים הגהה ותיקון לפי מה שמעלתי בכי"ע ובדלקום ליסבאנע ומבאת לחמ"ס לחמ תיבות "ומעוכרים לבבניכם" קודם "וסכתן בעיני" וזה"ל בס "מחכ" מעלתי בגוג' ירוס' בפ' חלק וכמה פס סופני יסרחל ז' רבוח ס' חלפים ומס ומחות חמר להן כל מד ומכון יקבלון תרין מעלו הסרוגים ע"ץ רבוח וז' חלפים ומחתים מ"כ נחמר לבעתם שמחדבו יסרחל בין ענין למענין הרבה מחל" ע"כ): [ד]שם לו בסיני הבועל ארמית קנאין פוגעין בו: בני חלם בסרין המתקנאין קנחתו שם ומקום פוגעין בו (ומייתין כמו לך ובגב בו) בשעה שרואין חת המעשה אבל לחמר ומכן חין ניחתו ומקוים לב"ד ומלבים למעשה מסיני הוח: [ה](חמר—וגו' ל' בכ"י): [ו]שלית: [ז]לקוסם. חסל שכולו מוקף *ב"ג ב"ס ג': [ח]חל ומעכם כמו. ל"ח: [ט]חבי חמו יתרו לחלעזר חבי פינחס לקח מבנות יתרו לכתיב ומלעזר בן חהרן לקח לו ומבנות פוטיחל לי לחשם ומפרש בהגדה פוטיחל זה יתרו שפיטם עגלים לע"ז ומעמו בשושה פוטיחל זה כמו שם יוסף שבשבט בילכו [י]קנחה הוח לשון חשם ומתעבר על ריבו חו על ריב לחביה כמו קנח קנחתי וכמו בקנחו בקנחתי *בעין ז': [יא]המתחוה. כי"ל: [יב]הגחת עובה לחבי. כי"ה: ומבות ל' כיע"ח: וזכות. כיע"ב: [יג]בריח כהונת עולם. חחת חשר קנח חלמד מלמד מכחן ומילך הוח:

[1] emportement (עכלי"זעבוגג):

בת מלך לזנות כדי להחטיא את ישראל: ראש אמות. אחד מחמשת מלכי מדין (כג) את אוי ואת רקם ואת צור וגו' (כג) והוא היה חשוב מכולם שנאמר ראש אמות ולפי שנהג בזיון בעצמו להפקיר בתו מנאו שלישי: בית אב. חמשה בתי אבות היו למדין (כד) עיפה ועפי וחנוך ואבידע ואלדעה וזה היה מלך לאחד מהם: 17. צרור. כמו (כה) זכור (כו) שמור, לשון הווה עליכם לאייב אותם: 18. כי צררים הם לכם וגו' על דבר פעור. שהפקירו בנותיהם לזנות כדי להטעותכם אחר פעור, ואת מואב לא צוה להשמיד מפני רות שהיתה עתידה לצאת מהם בדאמרינן בבבא קמא (ג): 19. ויהי אחרי המגפה וגו'. (כה) משל לרועה שנכנסו זאבים לתוך עדרו והרגו בהן והוא מונה אותן לידע מנין הנותרות. דבר אחר בשיצאו ממצרים ונמסרו למשה נמסרו לו במנין עכשיו שקרב למות ולהחזיר צאנו מהזירן במנין:

כן 2. לבית אבתם.(ל) על שבט האב יתיחסו (א) ולא אחר האם: 4—3. וידבר משה ואלעזר הכהן אתם. דברו עמם על זאת שצוה המקום למנותם: לאמר. אמרו להם צריכים אתם לימנות מבן עשרים שנה ומעלה: כאשר צוה וגו'. שיהא מנינם מבן עשרים שנה ומעלה שנאמר (ג) כל העובר על הפקודים וגו': 5. משפחת החנכי. (ג) לפי שהיו האומות מבזין אותם מה אלו מתייחסין על שבטיהם סבורים הם שלא שלטו המצריים באמותיהם אם בנופם היו מושלים קל וחומר בנשותיהם, לפיכך השיל הקב"ה שמו עליהם ה"א מצד זה וי"ד מצד זה לומר מעיד אני עליהם שהם בני אבותיהם וזה הוא שמפורש על ידי דוד (ד) שבטי יה עדות לישראל השם הזה מעיד עליהם לשבטיהם לפיכך בכולם כתב החנוכי הפלואי אבל בימנה לא הוצרך לומר משפחת הימני לפי שהשם קבוע בו י"ד בראש וה"א בסוף: 9. (ב) אשר הצו. את ישראל על משה: בהצתם. את העם על ה': הצו. השיאו את ישראל לריב על משה לשון הפעילו: 10. ויהיו לנס. לאות ולזכרון (ה) למען אשר לא יקרב איש זר, להלוק עוד על הכהונה: 11. ובני קרח לא מתו. הם היו בעצה תחלה ובשעת המחלוקת הרחיו תשובה בלבם לפיכך (ו) נתבצרו (ז) להם מקום גבוה בגיהנם וישבו שם: 13. לזרח. (ח) הוא (ז) צוחר לשון צוהר (ט) אבל משפחת אחד בטלה וכן חמש משבט בנימין שהרי בעשרה בנים ירד למצרים וכאן לא מנה אלא חמשה (ב) וכן אצבון לגד הרי שבע משפחות. ומצאתי בתלמוד ירושלמי (ט) שבשמת אחרן נסתלקו ענני כבוד וכאו הכנענים להלחם בישראל ונתנו לב להזור למצרים וחזרו לאחוריהם שמנה מסעות מהר ההר למוסרה שנאמר (י) ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן, והלא בהר ההר מת ומוסרה עד הר ההר שמנה מסעות יש למפרע אלא שחזרו לאחוריהם ורדפו בני לוי אחריהם להחזירם והרגו מהם (י) שבע משפחות ומבני לוי נפלו ארבע משפחות משפחת שמעי ועזיאלי ומבני יצהר לא נמנו כאן אלא משפחת הקרחי, והרביעית לא ידעתי (י) מה היא ורבי תנחומא (יא) דרש שמתו במגפה ברבר בלעם אבל לפי החשרון שחסר משבט שמעון במנין זה ממנין הראשון שבמדבר סיני נראה שכל כ"ד אלף נפלו משבטו של שמעון: 16. לאזני. אומר אני שזו משפחת אצבון ואיני יודע למה לא נקראת משפחתו על שמו: 24. לישוב. הוא

יוב

(כג) במדבר ל"ו: כג) בראשית כ"ה: כה) שמות כ': כו) דברים ה': כז) תה ל"ח ג': כח) מכמועת:
כן א) במדבר ל"ו ק"ע ב': ב) שמות ו': ג) ילקוט בשם פסיקתא וגם מדרש שה"ש פס' נן כעולי: ד) תהלים קכ"ב: ה) במדבר י"ג: ו) סנהדרין ק"י: ז) שמות ו': ח) ע' מכמועת: ט) קוטע ע' ל' יומא ע' ל': י) דברים י': יא) מכמועת ע' ויחי:

ג) בנכליסם. לשון מסבא כעגו ויתנכלו לומר. כי"ס:

כן א) ולא על שבט האם. כי"ס: ב) האב — על ל' ל' כיס"ל: ג) מלשון עיר בטוחה שתקין להן שקב"ס ענקום גדום שלא שעוניקו כל כך בגיהנם ולא ענתו: ד) נומר טוב זכה כעו נומר תעשה לתיבה טיבה זכרה ומליה לתיבה (פסיקתא זוטרתי): ה) וכן לגבון לגד נכלה שהלשון הזה עשות (כי לית יקמור כרב דבריו שהשיב על דברי התנחומא האב עונה גם לגבון בתוך התפיסים ואינו בשמוך לזכרי לומר לתי שזו ומשפחת לגבון ובעל כ' הזכרון כתב שנעלה בטעות "וכן יהוה לגבון" בכ"ל: בכ"ל הב' וכן יהוה לאהר לגבון לגד ולפי הכ' הזה הן שנעשה ומשפחות שהשבו: ו) בתלמוד ירושלמי, אהר לפניהו כתיב ה' ומשפחות וכן הוא בכ"ע (ע"ג בפירושו לעיל ב"ה הוא ד'): ז) מי סיה. לפי טוס, יפנה שהשיב כ' הזכרון והוא הנכון:

יוב האמור ביודדי מצרים כי כל המשפחות נקראו על שם יודדי מצרים והנולדין משם והלאה לא נקראו המשפחות על שמם חוץ ממשפחות אפרים ומנשה שנולדו בולם במצרים וארד ונעמן בני בלע בן בנימין, ומצאתי ביסודו של רבי משה ה"הדרשן שיורדה אמן למצרים כשהיתה מעוברת מהם לכך נחלקו למשפחות כחצרון וחמול שהיו בני בנים ליהודה וחבר ומלכיאל שהיו בני בנים של אשר, ואם אגדה היא הרי טוב ואם לאו אומר אני שהיו לבלע בני בנים הרבה ומשנים הללו ארד ונעמן יצאה מכל אחד משפחה רבה ונקראו תולדות שאר הבנים על שם בלע ותולדות השנים הללו נקראו על שמם, וכן אני אומר בבני מביר שנחלקו לשתי משפחות, אחת נקראת על שמו ואחת נקראת על שם גלעד בנו. חמש משפחות חסרו מבניו של בנימין כאן נתקיימה מקצת נבואת אמו שקראתו יג)בן אוני בן אנינותי יג)ובפלגיש בגבעה נתקיימה כולה. זו מצאתי ביסוד: של ר' משה ה"הדרשן: .36 ואלה בני שותלח וגו'. שאר בני שותלח נקראו תולדותיהם על שם שותלח ומערן יצאה משפחה רבה ונקראת על שמו ונחשבו בני שותלח לשתי משפחות צא וחשוב ותמצא בפרשה זו חמשים ושבע משפחות ומבני לוי שמנה הרי ששים וחמש וזהו שנאמר יד)כי אתם המעט וגו' ה"א מעט חמש אתם חסרים ממשפחות כל העמים שהן שבעים. אף זו הבנתי מיסודו של רבי משה הדרשן אך הוצרכתי לפחות ולהוסיף בדבריו: .38 לאחירם. הוא אחי שידד למצרים ולפי שנקרא על שם יוסף שהיה אחיו ורם ממנו נקרא אחירם: .39 לשפופם. הוא מופים על שם שהיה יוסף שפוף בין האומות: .42 לישוחם. הוא חושים: .46 ושם בת אשר שרח. טו)לפי שהיתה קיימת בחייה מנאה כאן: .53 לאלה תחלק הארץ. טז)ולא לפחותים מבן עשרים אע"פ שבאו לכלל עשרים בתרם חלוק הארץ שהרי שבע שנים בכשו ושבע חלקו לא נטלו חלק בארץ אלא אלו שש מאות אלף ואלף ואם היו לאחד מהם ששה בנים לא נטלו אלא חלק אביהם לבדו: .54 לרב תרבה נחלתו. לשבט שהיה מרובה באוכלוסין נתנו חלק רב ואף על פי שלא היו החלקים שוים שהרי הכל לפי רבוי השבט חלקו החלקים לא עשו אלא על ידי גורל והגורל היה על פי רוח הקדש כמו שמפורש בבא בתרא יז) אלעזר הכהן היה מלובש באורים ותומים ואומר ברוח הקדש אם שבט פלוני עולה תחום פלוני עולה עמו והשבטים היו כתובים בשנים עשר פתקין וי"ב גבולין בי"ב פתקין ובללום בקלפי והנשיא מבנים ידו לתוכו ונוטל שנים פתקין עולה בידו פתק של שם שבטו ופתק של גבול המפורש לו יח)והגורל עצמו היה צווח ואומר אני הגורל עליתי לגבול פלוני לשבט פלוני שנאמר על פי הגורל יט)ולא נתחלקה הארץ במדה לפי שיש גבול משובח מחברו אלא בשומא בית כור רע כנגד בית סאה טוב הכל לפי הדמים: .55 לשמות מטות אבותם.כ) אלו יוצאי מצרים. שנה הכתוב נחלה זו מכל הנחלות שבתורה שכל הנחלות החיים יורשים את המתים וכאן מתים יורשים את החיים כיצד שני אחים מיוצאי מצרים שהיו להם בנים בבאי הארץ לזה אחד ולזה שלשה האחד נטל חלק אחד והשלשה נטלו שלשה שנאמר לאלה תחלק הארץ הזרה נחלתן אצל אבי אביהן וחלקו הכל בשוה וזהו שנאמר לשמות מטות אבותם ינחלו שאחר שנטלו הבנים חלקו לפי האבות שיצאו ממצרים ואילו מתחלה חלקוה למנין יוצאי מצרים לא היו נוטלין אלו הארבעה אלא שני חלקים עכשיו נטלו ארבעה חלקים: כא"אך בגורל. כא)יצאו יהושע וכלב וכן הוא אומר כב) ויתנו לכלב את חברון כאשר דבר משה' ואומר כג)על פי ה' נתנו לו את העיר אשר שאל:

מטות

יג) במדבר ל"ה: יג) ספרים כ': יד) דברים ז': טו) ע' פ"ע פ"ע: טז) ע' ב"ב קי"ז: יז) קה קכ"ב: יח) מכת': יט) ספרי: כ) ע' ספרי ב"ב קי"ז: כא) ספרי ע"ג ב"ב קכ"ב: כב) ספרים מ': כג) יהושע י"ט:

ח מלכות ל' כי"ל: כא"ב כך היא הל' "אחר שהוא מלך ומינהו על פי ד' והוא עומד ומתנבא ואומר לבני ישראל כך וכך יעשה לכם ויעמוד לפני אלעזר הכהן והוא שואל בשבילם בדרך האורים ותומים על פי הגורל (פסוק כ"א) וכו' ובמקום שהגורל אומר שם יהושע ובניו ילכו שם

מטות אבתם. כה)יצאו גרים ועבדים: .56 על פי הגורל. כו)הגורל היה מדבר כמו שפירשתי כו)מניד שנתחלקה ברוח הקודש לכך נאמר על פי ה': .58 אלה משפחת לוי. חסר כאן משפחות השמעי והעזיאלי וקצת מן היצהרי: .59 אשר ילדה אתה ללוי במצרים. כז)לידתה במצרים ואין הורתה במצרים, כשנכנסו לתוך החומה ילדתה והיא השלימה מנין שבעים שהרי בפרטן אי אתה מוצא אלא ששים ותשע: .62 כי לא התפקדו בתוך בני ישראל. להיות נמנין בני עשרים שנה, מה טעם? כי לא נתן להם נחלה והנמנין מבן עשרים שנה היו בני נחלה שנאמר כח)איש לפי פקדיו יתן נחלתו: .64 ובאלה לא היה איש וגו'. כט)אבל על הנשים לא נגזרה גזירת המרגלים לפי שהן היו מחבבות את הארץ האנשים אומרים ל)נתנה ראש ונשובה מצרימה והנשים אומרות לא)תנה לנו אחוזה לכך נסמכה פרשת בנות צלפחד לכאן:

כז .1 למשפחת מנשה בן יוסף. ב)למה נאמר והלא כבר נאמר בן מנשה אלא לומר לך יוסף חבב את הארץ שנאמר ג)והעליתם את עצמותי וגו' ובנותיו חבבו את הארץ שנאמר תנה לנו אחוזה וללמדך שהיו כלם צדיקים שכל מי שמעשיו ומעשה אבותיו סתומים ופרט לך הכתוב באחד מהם ליחסו לשבח הרי זה צדיק בן צדיק ואם יחסו לגנאי כגון ג)בא ישמעאל בן נתניה בן אלישמע בידוע שכל הנזכרים עמו רשעים היו: מחלה נעה וגו'. ד)ולהלן הוא אומרה) ותהיינה מחלה ותרצה מגיד שכולן שקולות זו כזו לפיכך שנה את סדרן: .2 לפני משה ולפני אלעזר. ו)מגיד שלא עמדו לפניהם אלא בשנת הארבעים, אחר שמת אהרן: לפני משה. ז)ואחר כך לפני אלעזר, אפשר אם משה לא ידע אלעזר יודע? אלא סרס המקרא ודרשהו דברי רבי ישיה, אבא חנן משום רבי אלעזר אומר בבית המדרש היו יושבים ועמדו לפני פולם: .3 והוא לא היה וגו'. ח)לפי שהיו באות לומר בחטאו מת נזקקו לומר לא בחטא מתלוננים ולא בעדת קרח שהצו על הקב"ה היה אלא ט)בחטאו לבדו מת ולא החטיא את אחרים עמו" י)רבי עקיבא אומר מקושש עצים היה ורבי [2]שמעון אומר מן המעפילים היה: .4 למה יגרע שם אבינו. יא)אנו במקום בן עומדות ואם אין הנקבות חשובות זרע תתיבם אמנו ליבם: כי אין לו בן. יב)הא אם היה לו בן לא היו תובעות כלום מניד שחכמניות היו: .5 ויקרב משה את משפטן. יג)נתעלמה הלכה ממנו וכאן נפרע על שנטל עטרה לומר יד)והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי. [3]ד"א מ)ראויה היתה פרשה זו להכתב על ידי משה אלא שזכו בנות צלפחד ונכתבה על ידן: .7 כן בנות צלפחד דברת. כתרגומו יאות טז)כך כתובה פרשה זו לפני במרום יז)מגיד שראתה עינן מה שלא ראתה עינו של משה: כן בנות צלפחד דברת. יח)יפה תבעו אשרי אדם שהקב"ה מוזה לדבריו: נתן תתן. יט)שני חלקים חלק אביהן שהיה מיוצאי מצרים וחלקו עם אחיו בנכסי חפר: והעברת. כ)לשון [4]העברה הוא במי שאינו מניח בן לירשו. [5]ד"א כא)על שם שהבת מעברת נחלה משבט לשבט שכנה ובעלה יורשין אותה, כב)[6]שלא תסוב נחלה לא נצטוה אלא לאותו הדור בלבד, וכן והעברתם את נחלתו לבתו. בכולן הוא אומר ונתתם ובבת הוא אומר והעברתם: .11 לשארו הקרב עליו ממשפחתו. כג)ואין משפחה קרויה אלא מצד האב: .12 עלה אל הר העברים. כד)למה נסמכה לכאן? כיון שנאמר הקב"ה נתן תתן להם

כה)ספרי: כה) תנח': כו)ע' ספרי ז"ב קכ"ב: כז)קושטא י"ב: כח)פסוק כ"ד: כט)תנח': ל)במדבר י"ד: לא)לקמן כ"ז ד': **כז** א)ספרי: ב)בלמדים ל': ג)מלכים ג' כ"ה: ד)ספרי: ה)במדבר ל"ו: ו)ספרי: ז)ספרי: ח)ספרי ז"ב קי"ט ג': ט)ע' ספרי ז"ב קי"ח ג': ע)ספרי: י)שבת נ"ו ב': יא)ז"ב קי"ט ג': יב)ספרי ועי' ז"ב קי"ט ג': יג)סנהדרין מ': יד)דברים מ': טו)ז"ב קי"ט ג' סנהדרין מ': טז)ספרי: יז)ע' תנח': יח)ספרי: יט)ע' ז"ב קי"ח: כ)ז"ב קי"ח ופספרי: כא)ז"ב קמ"ז: כב)ז"ב ק"ב: כג)ז"ב ק"ט: כד)בתנחומא:

בתוספתא מ' כ': בכי"ו ל' כתבר דבר מסה וכב"י סתכריס סכ' ויתנו לכלב את תברון על פי ד' וכתוב הזה לא נאמר כלל בתנ"ך אלא סתכריזו את תכתוב שבשתים לא תכתוב תבר ביהושע ע"ו ב"ג ומסה נאמר על פי ד':

כז א)לא מת סיה בתוך העדה הנועדים בעדת קרח לא סיה לחוי ליעול מלך בארץ. כיע"ח: וכן יש מבכורתיו מוכיח עדת קרח לא נעלו מלך בארץ. כיע"ח: [2]בשבת נ"ו בשם ר' יהודה בן בתירא: [3]על דבר זה. שנטל עטרה לעצמו לומר תקריבון אלי שהיה לו לומר תקריבון לפני הסכינה: שנאמר ומשה: אלא זכרה אלא נאמרה לו פרשת נחלות עד שבא ונאמר לפניו ולא ידע מה להשיב: [4]העברה. כ"י ול"י (עֲבָרָה וכן נראה מע"ב קנ"ז): [5]ל"ח ל' בד"ג: [6]אלא—בלבד ל' כ"ע:

להם אשר אותי צוה המקום להנחיל שמא הותרה הגזירה ואכנס לארץ אמר לו הקב"ה גזרתי במקומה עומדת. ד"א כה) כיון שנכנם משה לנחלת בני גד ובני ראובן שמח ואמר כמדומה שהותר לי נדרי משל למלך שגזר על בנו שלא יכנס לפתח פלטין שלו נכנס לשער והוא אחריו לחצר והוא אחריו לטרקלין והוא אחריו כיון שבא ליכנס 'לקיטון אמר לו בני מכאן ואילך אתה אסור ליכנס: 13. כאשר נאספ אהרן אחיך. כו) מכאן שנתאוה משה למיתתו של אהרן. ד"א כז) אין אתה טוב ממנו כח) על אשר לא קדשתם, כט) הא אם קדשתם אותי עדיין לא הגיע זמנכם להפטר. ל) בכל מקום שכתב מיתתם כתב סורחנם לפי שנגזרה גזרה על דור המדבר למות במדבר בעון שלא האמינו לכך בקש משה שיכתב סורחנו שלא יאמרו אף הוא מן המתרים היה, משל לשתי נשים 'שלוקות בבית דין אחת קלקלה ואחת אכלה פגי שביעית" וכו' אף כאן בכל מקום שהזכיר מיתתן הזכיר סורחנן להודיע שלא היתה בהם אלא זו בלבד: 14. הם מי מריבת קדש. הם לבדם אין בהם עון אחר. ד"א הם שהמרו במרה הם היו שהמרו "בים סוף הם עצמם שהמרו במדבר צין: 15. וידבר משה אל ה' וגו'. לא) להודיע שבחן של צדיקים כשנפטרין מן העולם מניחין צרכן ועוסקין בצרכי צבור: לאמר. לב) אמר לו השיבני אם אתה ממנה להם פרנס אם לאו: 16. יפקד ה'. לג) כיון ששמע משה שאמר לו המקום תן נחלת צלפחד לבנותיו אמר הגיע שעה שאתבע צרכי שיירשו בני את גדולתי אמר לו הקב"ה לא כך עלתה במחשבה לפני כדאי הוא יהושע ליטול שכר שמושו שלא מש מתוך האהל וזהו שאמר שלמה לג) נוצר תאנה יאכל פריה: אלהי הרוחת. לד) למה נאמר אמר לפניו רבונו של עולם גלוי לפניך דעתו של כל אחד ואחד ואינן דומין זה לזה מנה עליהם מנהיג שיהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו: 17. אשר יצא לפניהם. לה) לא כדרך מלכי האומות שיושבים בבתיהם ומשלחין את חיילותיהם למלחמה אלא כמו שעשיתי אני שנלחמתי בסיחון ובעוג שנאמר לו) אל תירא אותו וכדרך שעשה יהושע שנאמר לז) וילך יהושע אליו ויאמר לו הלנו אתה וגו'. וכן בדוד הוא אומר לח) כי הוא יוצא ובא לפניהם, יוצא בראש ונכנס בראש: ואשר יוציאם. לט) "בזכיותיו: ואשר יביאם. לט) בזכיותיו. ד"א מ) ואשר יביאם שלא תעשה לו כדרך שאתה עושה לי שאיני מכניס לארץ: 18. קח לך. מא) קחנו בדברים אשרוך שזכית להנחיג בניו של מקום: לך. מב) את שבדוק לך את זה אתה מכיר: אשר רוח בו. מג) כאשר שאלת שיוכל להלוך כנגד רוחו של כל אחד ואחד: וסמכת את ידך עליו. מד) תן לו מתורגמן שידרוש בחייך שלא יאמרו עליו לא היה לו להרים ראש בימי משה: 19. וצויתה אתו. על ישראל מה) דע שטרחנין הם סרבנים הם על מנת שתקבל עליך: 20. ונתת מהודך עליו. מו) זה קרון עור פנים: מהודך. מו) ולא כל הודך ומצינו למדין פני משה כחמה פני יהושע כלבנה: למען ישמעו כל עדת בני ישראל".

שיהיו

כה) ספרי: כו) ספרי: כז) מנחומא: כח) דניאל ט"ב: כט) ספרי: ל) תמח' ע"ג ספרי ויומא פ"ו ג': לא) ספרי: לב) מנח': לג) ומכלי כ"ז: לד) ע' ילקוט בשם ילמדנו: לה) ספרי: לו) בראשית כ"ח: לז) יהושע ה': לח) שמואל ב' י"ח: לט) ספרי: מ) ע' ילקוט בשם ילמדנו: מא) ע' ספרי פ' בהעלתך: מב) ספרי: מג) ע' ספרי: מד) ע' ספרי פ' בהעלתך: מה) כת"ח: מו) ספרי ג"ב ע"ס:

'לקיטון. כיל"ע: "וגיר שתתאוה. כיל"ע: "זה הלשון בספרי "על אשר (ל' כאשר) מריתם פי וגו' בשב"ל לומר לך עשה ואסכן בסיכנת מתו שם על אשר לא קדשתם את שם וכו'" ובילמ"ש אשר הסיון כאשר מריתם וגו' ואח"כ מתחיל פירש"י על אשר לא קדשתם וטוא לשון סכנה בדברים ל"ג: 'לפני נפש. שלוקות: אחת קלקלה. זכתה ואתרו בה למלקות כך דור המדבר מתו במדבר שהאמינו למרגלים ועשה את במדבר על שעשו לה המרים לומר יכתב סורחני שלא יאמרו לך לפי קלקלתי כמותם: פגי שביעית. תמיים שלא בשלו כל לילך ובמעשה לומר ובימה שבת הארץ לכם לאכלה לאכלה ולא להספד: "על שאכלה פגי שביעית זו שאכלה פגי שביעית לומרת בשקשה עכס סורשני סורחני שלא יהו העומדים בסורים לאמר בשם שזו קלקלה לך זו קלקלה תלו לה בפגים גלוחה והיו מכריזין לפניה על הפגים זו לוקה: "בים סוף שם עשמם ל' ביום"כ: בעל דברי דוד ומכ"ש יפה מוקשים "ביום סוף" וכולים לגרום בעקומו "בזכיותיו": "בזכיותיו ל' כילו"כ: "ואני יוסף בר שמעון לומר אני היה לו למקלה לומר למען יידעו כל עדת בני ישראל לפי שהאל אבל לפי שמשעות שלו עקבה ולפי שמוטו ומתת מהודך עליו שתשבח לותו לפני העם שמוסיף עליו כוח הקודם כמו עליך למען ישמעו כל

מז) שיהיו נוהגין בו כבוד ויראה כדרך שנוהגין בך: 21. ולפני אלעזר הכהן יעמד. מח) הרי
שאלתך ששאלת שאין הכבוד הזה [טו] זז מבית אביך שאף יהושע יהא צריך לאלעזר: ושאל
לו. מט) כשיצטרך לצאת למלחמה: על פיו. של אלעזר: וכל העדה. נ) סנהדרין: 22. ויקח
את יהושע. נא) לקחו בדברים והודיעו מתן שכר פרנסי ישראל לעולם הבא: 23. ויסמך את
ידיו. נב) בעין יפה יותר ויותר ממה שנצטוה, שהקב"ה אמר לו וסמכת את ידך והוא עשה בשתי
ידיו נג) ועשאו ככלי מלא וגדוש ומלאו חכמתו בעין יפה: כאשר דבר ה'. אף לענין ההוד,
נתן מהודו עליו:

כח 2. צו את בני ישראל. א) מה אמור למעלה יפקוד ה' אמר לו הקב"ה עד שאתה מצוני על
בני צוה את בני עלי משל לבת מלך שהיתה נפטרת מן העולם והיתה מפקדת בעלה
על בניה [א] וכו' כדאיתא בספרי: קרבני. ב) זה הדם: לחמי. ב) אלו אמורין וכן הוא אומר ג) והקטירם
הכהן המזבחה לחם אשה [ב]: לאשי. הנתנין לאשי מזבחי: תשמרו. ד) שיהיו כהנים ולוים וישראל
עומדין על גביו ה) מכאן למדו ותקנו מעמדות: במועדו. בכל יום הוא מועד התמידים: 3. ואמרת
להם. ו) אזהרה לבית דין: שנים ליום. כפשוטו ז) ועיקרו בא ללמד שיהיו נשחטין כנגד היום
[ג] תמיד של שחר במערב ושל בין הערבים במזרחן של טבעות: 4. את הכבש אחד. אע"פ
שכבר נאמר בפרשת ואתה תצוה ח) וזה אשר תעשה וגו' היא היתה אזהרה לימי המלואים וכאן
צוה לדורות: 5. סלת למנחה. מנחת נסכים: 6. העשיה בהר סיני. כאותן שנעשו בימי
המלואים. ד"א ט) [ד] העשיה בהר סיני הקיש עולת תמיד לעולת הר סיני אותה שנתקרבה לפני
מתן תורה שכתוב בה י) וישם באגנות מלמד שטעונה כלי: 7. ונסכו. יין: בקדש הסך. יא) על
המזבח יתנסכו: נסך שכר. יין המשכר יב) פרט ליין מגתו: 8. ריח ניחח. יג) נחת רוח לפני
שאמרתי ונעשה רצוני: 10. עלת שבת בשבתו. יד) ולא עולת שבת זו בשבת אחרת הרי
שלא הקריב בשבת זו שומע אני יקריב שתים לשבת הבאה ת"ל בשבתו מגיד שאם עבר יומו
בטל קרבנו: על עלת התמיד. אלו מוספין, לבד אותן שני כבשים של עולת התמידי ד) ומגיד
שאין קרבין אלא בין שני התמידין וכן בכל המוספין נאמר על עולת התמיד לתלמוד זה: 12. ושלשה
עשרנים. כמשפט נסכי פר שכן הן קצובין טו) בפרשת נסכים: 14. זאת עלת חדש בחדשו.
שאם עבר יומו בטל קרבנו ושוב אין לו תשלומין: 15. ושעיר עזים וגו'. כל שעירי המוספין
באין לכפר על טומאת מקדש וקדשיו, הכל כמו שמפורש במסכת שבועות טז), ונשתנה שעיר
ראש חדש שנאמר בו לה' תלמודו ללמדך שמכפר על שאין בו ידיעה לא בתחלה ולא בסוף
שאין מכיר בחטא אלא הקב"ה בלבד ושאר השעירים למדין ממנו. ומדרשו באגדה יז) אמר הקב"ה
הביאו כפרה עלי [ה] על שמעטתי את הירח: [ו] על עלת התמיד יעשה. כל הקרבן הזה: ונסכו.
אין ונסכו מוסב על השעיר שאין נסכים לחטאת: 18. כל מלאכת עבדה. יח) אפילו מלאכה
הצריכה לכם כגון דבר האבד המותר בחולו של מועד אסורה בי"ט: 19. [ז] פרים. כנגד אברהם
שנאמר

מז) ילקוט בשם ילמדנו: מח) תנח': מט) ע' ספרי ות"י: נ) סנהד' ט"ז: נא) ספרי: נב) ע' ילקוט משלי כ"ב בשם ילמדנו: נג) ספרי:
כח א) ספרי: ב) ספרי: ג) ויקרא ג': ד) ספרי: ה) תענית כ"ז: ו) ספרי: ז) ע' ספרי יומא ס"ב ב': ח) שמות כ"ט:
ט) ת"כ פ' לו: י) שמות כ"ד: יא) ע' ספרי: יב) ב"ב ל"ז: יג) ספרי: יד) ספרי: טו) במדבר ט"ו: טז) דף ט': יז) שם
חולין ס' ע"ג *בראשית א' פס' ט"ז: יח) ע' *ויקרא כ"ג פס' ח':

עדת ישראל שאתה משבחו ויהיו נשמעין לך וגם וצוית אותו לעיניהם שפירש רבינו אחרי המדרש שצוה
אותו על ישראל אומר אני שצוהו לעבור לפני העם ולהנחילם את הארץ וצוהו חזק ואמץ וכן הוא
מפורש במקום אחר וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו כי הוא יעבור וגו'. כיעא"ה וכ"י דרוו"ה: [טו] במז'
שאין הכבוד הזה מועל:

כח [א] אמרה לו בבקשה ממך הזהר לי בבני אמר לה עד שאתה מפקדתני על בני פקדי עלי שלא
ימרדו בי ושלא ינהגו בי מנהג בזיון כך אמר לו הקב"ה וכו': [ב] לחמי סעודתי כמו עבד לחם
רב. כיס"ר: [ג] כנגד זריחת השמש: [ד] ע' תוס' חגיגה ו' ב' ד"ה ר' עקיבא: [ה] שעיר זה יהא כפרה עלי
פירשו התוס' בשבועות ט' בשם הערוך שעיר זה כפרה לישראל ועלי לקבוע זמן כפרה זו וקבעתי
בר"ח להפיס דעתה של ירח: [ו] על עלת—לחטאת ל' כילע"וו וס' הזכרון גרס על עולת התמיד וכו'.
על עולת התמיד ונסכו יעשה כל הקרבן הזה ואין נסכו מוסב וכו': [ז] פרים—זאת ל' כיעא"ה:

שנאמר יט)ואל הבקר רץ אברהם: אילים. כנגד אילו של יצחק: כבשים. כנגד יעקב שנאמר כ)והכשבים הפריד יעקב כא)כיסודו של ר' משה הדרשן ראיתי זאת: 24. כאלה תעשו ליום. כב)שלא יהו פותחין והולכין בְּפָרֵי החג: 26. וביום הבכורים. חג השבועות קרוי בכורי קציר חטים על שם כג)שתי הלחם שהם ראשונים למנחת חטים הבאים מן החדש: 31. תמימם יהיו לכם ונסכיהם. אף הנסכים יהיו תמימים, למדו רבותינו כד)מכאן שהיין שהעלה קטחין פסול לנסכים:

כח 6. מלבד עלת החדש. מוספי ראש חדש שהוא ביום ראש השנה: 11. מלבד חטאת הכפרים. שעיר הנעשה בפנים האמור ה)באחרי מות שנם הוא חטאת: ועלת התמיד. ומלבד עולת התמיד תעשו עולות הללו: א ונסכיהם. מוסב על המוספין הכתובים ועל ב תעשו והוא לשון צווי מלבד עולת התמיד ומנחתה תעשו את אלה ונסכיהם וכן כל נסכיהם האמורים בכל המועדות חוץ משל קרבנות החג שכל ונסכה ונסכיהם ונסכיה שבהם מוסבים על התמיד ג ואינן לשון צווי שהרי נסכיהם של מוספין כתובים לעצמן בכל יום ויום: 18. ומנחתם ונסכיהם לפרים. ז)פרי החג שבעים הם כנגד שבעים אומות שמתמעטים והולכים סימן כליה היא להם ובימי המקדש היו מגינים עליהם מן היסורין: ד ולכבשים. כנגד ישראל שנקראו ג)שה פזורה והם קבועים ח)ומניינם תשעים ושמנה לכלות מהם תשעים ושמנה קללות שבמשנה תורה. בשני נאמר ה ונסכיהם על שני תמידי היום ולא שנה הלשון אלא לידרש כמו שאמרו רבותינו ז"ל ט)בשני ונסכיהם בששי ונסכיה בשביעי כמשפטם מ"ם יו"ד מ"ם הרי כאן מים רמז לנסוך המים ו מן התורה בחג: 35. עצרת תהיה לכם. ו)עצורים בעשית מלאכה. ד"א ז)עצרת עצרו מלצאת מלמד שטעון לינה. ו ומדרשו באגדה ח)לפי שכל ימות הרגל הקריבו כנגד שבעים אומות ובאין ללכת אמר להם המקום בבקשה מכם עשו לי סעודה קטנה כדי שאהנה מכם: 36. פר אחד איל אחד. ט)אלו כנגד ישראל התעכבו לי מעט עוד ולשון חבה הוא זה כבנים הנפטרים מאביהם והוא אומר להם קשה עלי פרידתכם עכבו עוד יום אחד משל למלך ז שעשה סעודה כו' כדאיתא במסכת סוכה ח). ובמדרש רבי תנחומא ט)למדה תורה דרך ארץ שמי שיש לו אכסנאי יום ראשון יאכילנו פטומות למחר יאכילנו דגים למחר בשר בהמה למחר מאכילו קטנית למחר מאכילו ירק פוחת והולך כפרי החג: 39. אלה תעשו לה' במועדיכם. דבר הקצוב לחובה: לבד מנדריכם. י)אם באתם לידור קרבנות ברגל מצוה היא בידכם או נדרים או נדבות שנדרתם כל השנה הקריבום ברגל שמא יקשה לו לחזור ולעלות לירושלים ולהקריב נדריו ונמצאו עובר בכל תאחר:

ל 1. ויאמר משה אל בני ישראל. א)להפסיק הענין דברי רבי ישמעאל, לפי שעד כאן דבריו של מקום ופרשת נדרים מתחלת בדבורו של משה הוצרך להפסיק תחלה ולומר שחזר משה ואמרה פרשה זו לישראל שאם לא כן יש במשמע שלא אמר להם זו אלא בפרשת נדרים התחיל דבריו:

חסלת פרשת פינחס.

מטות.

2. ראשי המטות. א)חלק כבוד לנשיאים ללמדם תחלה ואחר כך לכל בני ישראל. ב)ומנין שאף שאר הדברות כן? תלמוד לומר ג)וישובו אליו אהרן וכל הנשיאים בעדה וידבר משה אליהם ואחרי

יט) נחלץ י"ט: כ) נחלץ ל': כא) ע' * לעיל ז' כ"ב: כב) פסחים: כג) מנחות פ"ד ב': כד) מנחות פ"ז:

כט א) ויקרא ע"ו: ב) ע' סוכה כ"ה ב': ג) ירמיה ל': ד) מדרש תהלים וכן בחלית כוונת אין בעולת שבר ובקרובה ליום ב' דפסחים: ה) פסחי שבת ק"ג ב': ו) מגילה י"ח: ז) פסחי: ח) סוכה כ"ה ב': ט) ע' סס ובחולין פ"ד ד"ה בעשרה: י) ע' פסחי:

ל א) פסחי: ב) ע' פסחי פסחים בשעלתך: ג) מנחות ל"ד:

כט א ונסכיהם—ויום סס"ד ל' כי"ו ועיין"ס: ב כי"ל ועיין"ס סס סמיכות שב ונסכיהם סייך לעיל (כ"ח ל"ו ועי' כרם"י סס) לפסוק דלי' סכתובים כי סס כתיב תעשו: ג ולאיזן—ויום לי כי"ל: ד ולכבשים—ל"ו לי כיעל"ס: ה ונסכיהם—בשני ל' כי"ל דפוס ויווע ובדפוס מהר מסר הביא בעל י"ל: ו מן התורה לי כיל"ל. ז"ל ודפוס ויווע: ז ומדרשו—בחג לי כיעל"ס: ח למלך בשר ודם שמוכר לעבדיו עשו לי סעודה גדולה

ואחרי כן נגשו כל בני ישראל. ז)ומה ראה לאמרה כאן למד שהפרת נדרים ביחיר מומחה ואם אין יחיד מומחה מפר בשלשה הדיוטות. או יכול שלא אמר משה פרשה זו אלא לנשיאים בלבד נאמר כאן זה הדבר ונאמר בשהוטי חוץ ח)זה הדבר מה להלן נאמרה לאהרן ולבניו ולכל בני ישראל שנאמר ט)דבר אל אהרן וגו' אף זו נאמרה לכולן: זה הדבר. ו)משה נתנבא ז)בכה אמר ה' כחצות הלילה והנביאים נתנבאו בכה אמר ה' מוסף עליהם משה שנתנבא בלשון זה הדבר[א]. ד"א ח)זה הדבר מעוט הוא לומר שהחכם בלשון התרה וכעל בלשון הפרה בלשון הכתוב כאן ואם חלפו אין מותר ואין מופר: 3. נדר. האומר הרי עלי קונם שלא אוכל או שלא אעשה דבר פלוני. ט)יכול אפילו [ב]נשבע שיאכל נבלות אני קורא עליו ככל היוצא מפיו יעשה? ת"ל לאסר אסר לאסור את המותר ולא להתיר את האסור: לא יחל דברו. כמו לא יחלל דברו ט)לא יעשה דברו חולין: 4. בבית אביה. ט)ברשות אביה ואפילו אינה בביתו: בנעריה. ולא קטנה ולא בוגרת שהקטנה אין נדרה נדר והבוגרת אינה ברשותו של אביה להפר נדריה. ואי זו היא קטנה אמרו רבותינו) בת י"א שנה ויום אחד נדריה נבדקין אם יודעה לשם מי נדרה ולשם מי הקדישה נדרה נדר, בת י"ב שנה ויום אחד אינה צריכה ליבדק: 6. ואם הניא אביה אתה. אם מנע אותה מן הנדר כלומר שהפר לה. יא)הנאה זו איני יודע מה היא כשהוא אומר יג)ואם ביום שמוע אישה יניא אותה והפר הוי אומר הנאה זו הפרה. ופשוטו לשון מניעה והסרה וכן יג)למה תניאון וכן יד)שמן ראש אל [ב]יניא ראשי וכן טו)וידעתם את תנואתי, את אשר סרתם מעלי: וה' יסלח לה[ג]. טז)במה הכתוב מדבר באשה שנדרה בנזיר ושמע [ד]בעלה והפר לה והיא לא ידעה ועוברת על נדרה ושותה יין ומטמאה למתים זו היא שצריכה סליחה [ה]ואע"פ שהוא מופר יז)ואם המופרין צריכים סליחה ק"ו לשאינן מופרים: 7. ואם היו תהיה לאיש. יח)זו ארוסה או אינו אלא נשואה כשהוא אומר ואם בית אישה נדרה הרי נשואה אמור וכאן בארוסה ובא להלוק בה שאביה ובעלה מפירין נדריה, הפר האב ולא הפר הבעל או הפר הבעל ולא הפר האב הרי זה אינו מופר, ואין צריך לומר אם קיים אחד מהם: ונדריה עליה. יט)שנדרה בבית אביה ולא שמע בהן אביה ולא הופרו ולא הוקמו: 8. ושמע אישה וגו'. הרי לך שאם קיים הבעל שהוא קיים: 9. [ו]והפר את נדרה. כ)יכול אפילו לא הפר האב, ת"ל כא)בנעוריה בית אביה כל שבנעוריה ברשות אביה היא: 10. כל אשר אסרה על נפשה יקום עליה. לפי שאינה לא ברשות אב ולא ברשות בעל כב)ובאלמנה מן הנשואין הכתוב מדבר כג)אבל אלמנה מן האירוסין

ז)ע' ספרי נדבים ע"ח: ח)ויקהל י"ז: ו)ספרי: ז)שמות י"ל: ח)ספרי נדבים ע"ז ג': ט)ספרי: י)נדב מ"ס ג': יא)ספרי: יב)ספרי ע': יג)במדבר ל"ג: יד)תסליס קע"ל: טו)במדבר י"ד: טז)ע' קידושין פ"ל ב': יז)ספרי: יח)ספרי נדבים פ"ו ג': יט)ע' ספרי: כ)ע' ספרי על פסוק י"ז: כא)פסוק י"ז: כב)ספרי: כג)נדבים ע':

ל [א]פיהם כי מה שיניך מפה מגדול הפה הוא הדבור שלמדו הפה בעלמו מזולת שהי בעלמו מה ולא היה מפסיק לו בהגדת זה שמיהת הכוכה ומענין כמו בשלח בנשיאים וזה לפרש לפרש מגל כה המלות לבל היותר נכון שנאמר מגל הענין בעלמו כי לפי שהיו שלח הנשיאים מגידי העתידות לבד ולא שלוחי מגוה לבל הנשיאים ומוכיחים על שמיהת התורה ומפה ע"ה הוא לבדו היה שלוח המשה והתורה לזה לומר שכל הנשיאים נתנבאו בכה לומר וילכו זה הגדת העתיד והתוכחות לבל ומפה עם שהגיד העתידות גם הגה מוסיף עליהם בהסיה נותן התורה והמלוה והוא לומר זה הדבר לפר לום ל' (ועשה לפל): [ב]נשבע לי כי"ל וכרמי: [ג]לפניהו כתיב יני בלח ל"ף: [ד]בעל הכתב והקבלה העיר על דברי הש"י שפה מגמלא בזיל ג"ג על פסוק י"ג אין לישה הפרה ול' יקלח לה ופה הלשון מכוון בלשה ובעלה ולא כלן למיירי בלה ובתו ובמומע עם פירוש הגר"ל בלפרו דברי הש"י הלה על מקומם הלאוי בפסוק לישה הפרה: [ה]בעל ס' הזכרון מגלה בי לפת בדפום ובמע לביים ופרב לה ובכון הוא ואע"פ שלומר בלשה לומעע בעוהה לין לפום שברי הכתוב קרלה לפה לכתיב ואפה כי תדר בדר וכו' בביה לביים בעוברים וכן מני הביא בעל ומע גניס ופל למעע בעלה הביא בויפלה לה לפתכון כמו שביאים בגמרא בקילוסין פ"ל ומזיר כ"ג: [ו]זה שלשון בספרי "ול' יקלח לה הרי שבדלה ובעל לה ושלכה ועפה ומזיל ומין שלייכה בלייפה ת"ל ול' יקלח לה ושרי דביים ק"ו ומה פה נדרים המופרין לריכין בלייפה ק"ו לנדרים שלין מופרים": [ז]בכים"ונ"ג ובגליון דכ"ה ובדמ"ל ד"ה ואם ביום שמוע לישה יניא לותה

האירוסין מת הבעל נתרוקנה׳ וחזרה דשות לאב: 11. ואם בית איש נדרה. כד)בנשואה הכתוב מדבר: 14. כל נדר וכל שבעת אסר וגו׳. כה)לפי שאמר שהבעל מפר יכול כל נדרים במשמע? ת״ל לענת נפש אינו מפר אלא נדרי עינוי נפש בלבד, והם מפורשים בפ׳ נדרים(ט): 15. מיום אל יום. כז)שלא תאמר מעת לעת לכך נאמר מיום אל יום ללמדך שאין מפר אלא עד שתחשיך: 16. אחרי שמעו. כח)אחרי ששמע וקיים שאמר אפשי בו וחזר והפר לה אפילו בו ביום: ונשא את עונה. כט)הוא מוכנם תחתיה למדנו מכאן שהגורם תקלה לחבירו הוא נכנס תחתיו לכל עונשין:

לא 2. מאת המדינים. א)ולא מאת המואבים שהמואבים נכנסו לדבר מחמת יראה שהיו יראים מהם שיהיו שוללים אותם שלא נאמר אלא ג)ואל תתגר בם מלחמה אבל מדינים נתעברו על ריב לא להם. ד״א מפני שני פרידות טובות שיש לי להוציא מהם [א]רות המואביה ונעמה[ב] העמונית: 3. וידבר משה וגו׳. ג)אף על פי ששמע שמיתתו תלויה בדבר עשה בשמחה ולא איחר: החלצו. כתרגומו לשון חלוצי צבא, מזויינים: אנשים. ד)צדיקים וכן ה)בחר לנו אנשים וכן ו)אנשים חכמים וידועים: נקמת ה׳. שהעומד כנגד ישראל באילו עומד כנגד הקב״ה: 4. לכל מטות ישראל. ז)לרבות שבט לוי: 5. וימסרו. ז)להודיעך שבחן של רועי ישראל כמה הם חביבים על ישראל עד שלא שמעו במיתתו מה הוא אומר ח)עוד מעט וסקלוני ומשמעו שמיתת משה תלויה בנקמת מדין לא רצו ללכת עד שנמסרו על כרחן: 6. את פינחס. ט)מגיד שהיה פינחס שקול כנגד כולם. ומפני מה הלך פינחס ולא הלך אלעזר? אמר הקדוש ברוך הוא מי שהתחיל במצוה שהרג כזבי בת צור יגמור. י)ד״א י)שהלך לנקום נקמת יוסף אבי אמו שנאמר יא)והמדנים מכרו אותו ומנין שהיתה אמו של פינחס משל יוסף שנאמר יב)מבנת פוטיאל, מזרע יתרו שפיטם עגלים לע״ז ומזרע יוסף שפטפט ביצרו יג)דבר אחר שהיה משוח מלחמה: וכלי הקדש. יד)זה הארון והציץ שהיה בלעם עמהם טו)ומפריח מלכי מדין בכשפים והוא עצמו פורח עמהם הראה להם את הציץ שהשם חקוק בו והם נופלים לכך נאמר על חלליהם כמלכי מדין שנופלים על החללים מן האויר וכן בבלעם כתוב [ד]על חלליהם בס׳ יהושע(יז): בידו. טז)ברשותו וכן יז)ויקח את כל ארצו מידו: 8. חמשת מלכי מדין. יח)וכי איני רואה שחמשה מנה הכתוב למה הזקק לומר חמשת? אלא ללמדך ששוו כולם בעצה והשוו כלם בפורענות. בלעם הלך שם ליטול שכר עשרים וארבעה אלף שהפיל מישראל בעצתו ויצא ממדין לקראת ישראל ומשיאן עצה רעה אמר להם אם כשהיתם ששים רבוא לא יכלתם להם ועכשיו בי״ב אלף אתם באים להלחם נתנו לו שכרו משלם ולא קפחוהו: בחרב. כ)הוא בא על ישראל והחליף אומנותו באומנותם שאין נוצחים אלא בפיהם ועל ידי תפלה ובקשה ובא הוא ותפש אומנותם לקללם בפיו אף הם באו עליו והחליפו אומנותם באומנות האומות שבאין בחרב שנאמר כא)ועל חרבך תחיה: 10. טירתם. כב)מקום [ה]פלטרין שלהם שהוא לשון מושב כומרים יודעי חוקיהם. ד״א לשון מושב שריהם כמו שמתורגם כג)סרני פלשתים, טורני

כד)נדרים פ״ז: כה)ע׳ ספרי: כו)קף ע״ע: כז)ע׳ נדרים ע״ו ד׳: כח)ספרי:

לא א)ע׳ ב״ק ל״ח: ב)דברים ג׳: ג)ספרי: ד)סנהדרין: ה)שמות י״ז: ו)דברים ז׳: ז)ספרי: ח)שמות י״ז: ט)ספרי: י)סוטה ע״ג: יא)בראשית ל״ו: יב)שמות ו׳: יג)סוטה מ״ב: יד)ע׳ פס ותמר׳ ע׳ בלק: טו)יהוש׳ קנאה׳ ע׳ ל״ו תנחומא: עז)קינים י״ב: יז)ספרי: יח)במדבר כ״ה: יט)ספרי: כ)ע׳ *במדבר כ״ג כ״ב: כא)בראשית כ״ז: כב)ע׳ ספרי ו׳: כג)שמואל ה׳ ו׳:

(ג׳ל׳ ״וגו׳״ לחד תיבת ״לומס״): בגיע״ס וב״ם ד״ס ומס ספר יפר לומס ומחזקוני כתב סליגו לסון ונפקוק י״ג חלף לסון פיקס״ ומדברים נומסים לנעלה מהם קיים הבעל סמוך קיים ומס ספר יפר: ובעל דברי קבלת כתב סלריך לניין בפסוק ט׳ ״ומס וגו׳ ומספר״ ונופקם רס״י ונלת ומספר ״יפר לומס״ סלא נחסוב סלות ו׳ הוא לסבור כפנלת ומקרא סבפסוק ד׳ כי מס שנומבו: מז, כפנלת וקנו סבפסוק ה׳ ופ״י לונקרא ומס יניל לומס מז ניטל מת נדרה ונבטלה שמין למס קיום עול כמ״ם בפסוק י״ל ״לימס יקיימנו ומימס יפרנו״: ׳ומזדה ל׳ כ״י וכן בנדרים קף ע׳ ל׳:

לא א רות—סעמונית ל׳ פילפ״ל ל״ג: ב היה מס שלמנה סעולך מלך (מלכים ה׳ י״ל): ג ל״ל—בילגו ל׳ כי״ע: ד וכן בילסלמי ובתנחומא (ע״ם) מן בפסוק שלפניהו כתוב על חלליהם: ה ונקוט טוריין

טורני פלשתאי: .11 ויקחו את כל השלל וגו'. כה)מגיד שהיו כשרים וצדיקים ולא נחשדו על הגזל לשלוח יד בבזה שלא ברשות שנאמר את כל השלל וגו' כו)ועליהם מפורש בקבלה כז)שניך כעדר הרחלים וגו' אף אנשי המלחמה שביך כלם צדיקים: שלל. הן מטלטלין של מלבוש ותכשיטין. בז. הוא ביזת מטלטלין שאינם תכשיט. מלקוח. אדם ובהמה ובמקום שכתוב שבי אצל מלקוח, שבי באדם ומלקוח בבהמה: .13 ויצאו משה ואלעזר הכהן. כז)לפי שראו את נערי ישראל יוצאים לחטוף מן הבזה: .14 ויקצף משה על פקודי החיל. ממונים על החיל כח)ללמדך שכל סרחון הדור תלוי בגדולים שיש כח בידם למחות: .16 הן הנה. כט)מגיד שהיו מכירים אותן זו היא שנכשל פלוני בה: בדבר בלעם. ל)אמר להם אפילו אתם מכניסין כל המונות שבעולם אין אתם יכולים להם שמא מרובים אתם מן המצריים שהיו שש מאות רכב בחור בואו ואשיאכם עצה אלהיהם של אלו שונא זמה הוא וכו' כדאיתא בחלקלא) ובספרי: .17 וכל אשה ידעת איש. לא)ראויה ליבעל אף על פי שלא נבעלה לג)ולפני הציץ העבירום והראויה ליבעל פניה מוריקות: הרגו. לד)למה חזר ואמר? להפסיק הענין דברי רבי ישמעאל, שאם אני קורא הרגו כל זכר בטף וכל אשה יודעת איש וכל הטף בנשים וגו' איני יודע אם להרוג עם הזכרים או להחיות עם הטף לכך נאמר הרגו: .19 מחוץ למחנה. שלא יכנסו לעזרה: כל הרג נפש. לה) ר' מאיר אומר בהורג בדבר המקבל טומאה הכתוב מדבר ולמדך הכתוב שהכלי מטמא אדם בחיבורי המת באילו נוגע במת עצמו, או יכול אפילו זרק בו חץ והרגו תלמוד לומר וכל נגע בחלל הקיש הורג לנוגע מה נוגע על ידי חבורו אף הורג על ידי חבורו: תתחטאו. בתי נדה כדין שאר טמאי מתים שאף לדברי האומרים לו)קברי גוים אינם מטמאין 'באהל שנאמר לז)ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם "אתם קרוים אדם "מודה הוא שהגוים מטמאים במגע ובמשא 'שלא נאמר אדם אלא אצל טומאת אהלות שנאמר לח)אדם כי ימות באהל: אתם ושביכם. לא שהגוים מקבלין טומאה וצריכין הזאה אלא לט)מה אתם בני ברית אף שביכם כשיבואו לברית ויטמאו צריכין הזאה: .20 וכל מעשה עזים. מ)להביא כלי הקרנים והטלפים והעצמות"א: .21 ויאמר אלעזר הכהן וגו'. מא)לפי שבא משה לכלל כעס בא לכלל טעות שנתעלמו ממנו הלכות גיעולי גוים וכן אתה מוצא בשמיני למילואים שנאמר מב)ויקצוף על אלעזר ועל איתמר, בא לכלל כעס בא לכלל טעות וכן מג)בשמעו נא המורים ויך את הסלע, על ידי הכעס טעה: אשר צוה ה' וגו'. מד)תלה ההוראה ברבו: .22 אך את הזהב וגו'. אף על פי שלא הזהיר להם משה אלא על הלכות טומאה עוד יש להזהיר לכם על הלכות גיעול, ואך לשון מעוט כלומר ממועטין אתם מלהשתמש בכלים אפילו לאחר טהרתן מטומאת המת עד שיטהרו מבליעת איסור נבלות. ורבותינו אמרו "אך את הזהב לומר שצריך להעביר חלודה שלו קודם שיגעילנו וזהו לשון אך שלא יהא שם חלודה אך המתכת יהיה כמות שהוא: .23 כל דבר אשר יבא באש". לבשל בו כלום: תעבירו באש. מה)כדרך תשמישו הגעלתו מי שתשמישו על ידי חמין יגעילנו בחמין ומי שתשמישו על ידי צלי כגון השפוד והאסכלה ילבנו באור: אך במי נדה יתחטא. לפי פשוטו חטוי זה לטהרו מטומאת

מת

כד) ספרי: כה) ע' *שה"ש על פסוק שניך כעדר הקלוסות: כו) סיב ו': כז) ספרי: כח) ספרי: כט) ילקוט נשא ספרי זוטא: ל) ספרי: לא) ק"ר: לב) ספרי: לג) ירמות ס': לד) ספרי: לה) ספרי ס' מקח: לו) יבמות ס"ח: לז) יחזקאל ל"ד: לח) נמדבר "ע: לט) ספרי: מ) תוכין כ"ה ג': מא) ספרי ספסים ס"ו ג': מב) ויקרא י': מג) נמדבר כ': מד) ע' ספרי: מה) ע"ז ע"ה ג':

שלהן. כ"י ול"י (טוטיקין פיקס"י בטוטה ל"ה טוטקין) וכספרי הל' נקוס שהיו טוטיס שלהם: 'וכל אשה ידעת איש למה לי. כילמוו"ע: 'לפי שהיו מתעסקין עליהם: אתם קרוין לחם. וגבי טומאת אהל כתיב לחם כי ימות באהל: "אתם קרוין לחם ל' כילעוו"ר: "ואין הגוים קרוין לחם. כי"ם דמ"ל: שנגע ומשא מי שנעשית בו. וגבי נגע בשכן נוגע בעשה זו בהלל הלל כתיב לחם הילכך לף ע"ג הלל וניקרו לחם ונעשתי בנוגע ובמשא: "א וסגילין. כי"ם ד"ת: "וכן הוצא בדמ"ם שקיים פרק ג' בשם ספרי ומשה שלשתנו כמשה כבד פעיר הגלון בבי הלבי ווילכך בסגסות שלו לי"ד וע' בילקוט פ' נעות שם נעלה בשם מדרש תחם: "שמשתמשו בו בני עדין ע"י החול תעבידו בחם כעין בולעו לחיסור יבליעתו כדאמרן כבולעו כך פולטו: להגעיל. בעיס רותחין כגון כלי שתשמישו בכך להיותו יורות

מת אמר להם צריכין הכלים ניעול לטהרם מן האיסור וחטוי לטהרן מן הטומאה. ורבותינו דרשו מכאן (מו) שאף להכשירן מן האיסור הטעין טבילה לכלי מתכות, ומי גדה הכתובין כאן דרשו מים הראוים לטבול בהם גדה וכמה הם ארבעים סאה: "וכל אשר לא יבא באש. (מז) כל דבר שאין תשמישו על ידי האור כגון כוסות וצלוחיות שתשמישן בצונן ולא בלעו איסור, תעבירו במים. מטבילן ודיו [טו] והוקא כלי מתכות[טו]: 24. אל המחנה. למחנה שכינה (מח) שאין טמא מת טעון שילוח ממחנה לויה וממחנה ישראל: 26. שא את ראש. קח את החשבון: 27. וחצית את המלקוח בין תפשי המלחמה וגו'. חציו לאלו וחציו לאלו: 32. ויהי המלקוח יתר חבז. לפי שלא נצטוו להרים מכם מן המטלטלין אלא מן המלקוח כתב את הלשון הזה ויהי המלקוח שבא לכלל חלוקה ולכלל מכס שהיה עודף על בז המטלטלין אשר בזזו עם הצבא איש לו ולא בא לכלל חלוקה, מספר הצאן וגו' 43—42 "וממחצית בני ישראל אשר חצה משה. לעדה והוציאה להם מן האנשים הצבאים. ותהי מחצת העדה. כך וכך. 47. ויקח משה וגו': 48. הפקדים. הממונים: 49. ולא נפקד. לא נחסר ותרגומו לא שנא אף הוא בלשון ארמי חסרון כמו (מט) אנכי אחטנה תרגומו דהות שגיא ממנינא. וכן (נ) כי יפקד מושבך, יחסר מקום מושבך איש הרגיל לישב שם, וכן (נא) ויפקד מקום דוד, נחסר מקומו ואין איש יושב שם": 50. ("[טז] אצעדה. אלו צמידים של רגל: וצמיד. של יד): עגיל. נזמי אזן: וכומז. (נב) דפוס של בית הרחם לכפר הרחור הלב של בנות מדין:

לב 3. עטרות ודיבן וגו'. מארץ סיחון ועוג היו: 6. האחיכם. לשון תמיהה הוא: 7. ולמה תניאון. תסירו ותמנעו לבם מעבור שיהיו סבורים שאתם יראים לעבור מפני המלחמה וחוזק הערים והעם: 8. מקדש ברנע. כך שמה [א] ושתי קדש היו: 12. הקנזי[ב]. (נג) חורגו של קנז היה וילדה לו אמו של כלב את עתניאל: 13. וינעם. ויטלטלם [ג] מן (ג) נע ונד: 14. לספות. כמו [ד] (ג) ספו שנה על שנה (ג) עולותיכם ספו וגו'. לשון תוספת: 16. נבנה למקננו פה. (ד) חסים היו על ממונם יותר מבניהם ובנותיהם שהקדימו מקניהם לטפם אמר להם משה לא כן עשו העיקר עיקר והטפל טפל בנו לכם תחלה ערים לטפכם ואחר כן גדרות לצאנכם: 17. ואנחנו נחלץ חשים. נזדיין מהירים כמו (ה) מהר שלל חש בז (ו) ימהר יחישה: [ד] לפני בני ישראל. בראשי נייסות מתוך שגבורים היו שכן נאמר בגד (ז) וטרף זרוע אף קדקד [ה] ואף משה חזר ופירש להם באלה הדברים (ח) ואצו אתכם בעת ההיא וגו' חלוצים תעברו לפני אחיכם בני ישראל כל בני חיל, וכיריחו כתיב (ט) והחלוץ [ו] עובר לפניהם, זה ראובן וגד שקיימו תנאם: וישב טפנו. [ז] בעודנו אצל אחינו: בערי המבצר. שנבנה עכשיו: 19. מעבר לירדן והלאה. בעבר המערבי: כי באה נחלתנו. כבר קבלנוה בעבר המזרחי: 24. לצנאכם. תיבה זו מגזרת (י) צונה ואלפים כלם [ח] שאין בו אל"ף מספיק בין נו"ן לצ"די ואל"ף שבא כאן אחר הנו"ן במקום ה"א של צנה הוא

(מו) סם: (מז) סם: (מח) ע' פסחים ס"ז: (מט) בכתובות ל"ח: נ) שמואל ב' כ': (נא) שם ס"ק: (נב) שם ס"ק: (נג) סוטה י"ח ב': ג) בכתובות ד': (ד) ב"ב ל"ג: ה) יבמות ז': ו) סנה': ז) יבמות ח': ח) סם ה': ט) דבריה ל"ב: י) סם ג': נ) יהושע ו': א) מסכת ת':

וקדירות שלא נתכת יגעיל וצגמרא מפרש דצעי נמי טבילה: "וכל—נתכות לי כילוי"ע: [טו] כלי נתכות לתוכיך לענין טבילה בכלי בקרים לכתב לך את המזבח וגו': [טו] והוקא כלי נתכות לי בר"מ ובמז': "ומתחלית—סמוכים לי כיל"ו: ומתחלית על כן וכך סל"ל בכ"י: "ונקבך את קרבן ד'. שם מילי עבירה יעלמו מילי סהסוד לא יעלמו. גי' מהכ"ן: [יט] מלעצה—יל לי בכ"י ובל"ל:

לב [א] בהמת מעבר פתרן ולמעלן מפרש דבילה מן העיר קדש הסניף הוסיף בם סכתוב תמיד עוד מגלה לחת והיה הנקלאת תמיד בשם קדש בראש והיה מעבר פתרן ותכנוס שלה רקם גיחה ועתה נקלאת ווהלי גחיתן והיה לתועה על שם כתמים כמ"ש בסיון ל"ג פסוק י"ח ומשם נתגלמו מעגלים וקדש הסניף היה קדש עין משפט מעבר לין ומתגבר רקם בבהמתיך י"ל ז' וגם מעבר כי ח' פסוק י"ל והיה נזכרת עוד בפרק מסעות קודש חניית ישראל בסר בסר לאחר כמה מסעות ומתלות לשכר שם אבי ישראל (ע' בם' תבואות הארץ): [ב] חוברו דקנז. בן לשמו של קנז היה כלב ומגלת עתניאל אחיו עתנו: דיקח נמי לכתיב קרא לאחריה כי ומתעני בכלב לא קריב בן קנז כלכתב בעתניאל אלא קנזי עתכסי בימו ומגידולין של קנז: [ג] ויטלטלם לשון נע ונד. כ"ם: בנע ונד. כילו"ו: [ד] לפני—תנחם כ' כיו"ע: [ה] ואף—תנחם כ' כיל"ע. [ו] הולך כתיב בפסוק שלפניו: [ז] בעבירו חלל לחיזו. י"ל: [ח] לא מגזרת לשן. בגז':

הוא. מיסודו של ר' משה הדרשן למדתי כן: והיצא מפיכם תעשו. לגבוה שקבלתם עליכם לעבור למלחמה עד כבוש וחלוק שמשה לא בקש מהם אלא ונכבשה ואחר תשובו והם קבלו עליהם עד התנחל הרי הוסיפו להתעכב שבע שחלקו וכן עשו: 25. ויאמר בני גד. כלם כאיש אחד: 28. ויצו להם. כמו עליהם ועל תנאם מינה אלעזר ויהושע כמו י"ח) ה' ילחם לכם: 32. ואתנו אחזת נחלתנו. כלומר בידינו וברשותנו תהי אחזת נחלתנו מעבר הזה: 36. ערי מבצר וגדרת צאן. זה סוף פסוק מוסב על תחלת המלה ויבנו בני גד את הערים הללו להיות ערי מבצר וגדרות צאן: 38. ואת נבו ואת בעל מעון מוסבת שם. נבו ובעל מעון שמות ע"ז הם והיו האמוריים קורים עריהם על שם ע"ז שלהם ובני ראובן הסבו את שמם לשמות אחרים וזהו מוסבת שם נבו ובעל מעון מוסבות לשם אחר: ואת שבמה. בָּנוּ ס שבמה והיא שכם האמורה למעלה י"ג): 39. ויורש. כתרגומו ותריך שתיבת ריש משמשת שתי מהלקות לשון ירושה ולשון הורשה שהוא י"ג) וטירוד י"ל) ותירוך: 41 חותיהם. ט"ו) כפרניהון: ויקרא אתהן חות יאיר. לפי שלא היו לו בנים קראם בשמו לזכרון: 42. ויקרא לה נבח. לה אינו מפיק ה"א וראיתי ביסודו של ר' משה ב הדרשן לפי שלא נתקיים לה שם זה לפיכך הוא רפה שמשמעות מדרשו כמו לא ותמהני מה ידרוש בשתי תיבות הדומות לה ס"ו) ויאמר לה בעז י"ז) לבנות לה בית:

חסלת פרשת ממות.

מסעי.

לג 1. אלה מסעי. למה נכתבו המסעות הללו להודיע חסדיו של מקום שאע"פ שגזר עליהם לטלטלם ולהניעם במדבר לא תאמר שהיו נעים ומטולטלים ממסע למסע כל ארבעים שנה ולא היתה להם מנוחה שהרי אין כאן אלא ארבעים ושתים מסעות צא מהם י"ד שכלם היו בשנה ראשונה קודם גזירה משנסעו מרעמסס עד שבאו לרתמה שמשם נשתלחו מרגלים שנאמר ל) ואחר נסעו העם מחצרות וגו' ג) שלח לך אנשים וגו' וכאן הוא אומר ויסעו מחצרות ויחנו ברתמה למדת שהיא במדבר פארן ועוד הוצא משם ח' מסעות שהיו לאחר מיתת אהרן מהר ההר עד ערבות מואב בשנת הארבעים נמצא שכל שמנה ושלשים שנה לא נסעו אלא עשרים מסעות, זה מיסודו של רבי משה. ורבי תנחומא דרש בו דרשה אחרת משל למלך שהיה בנו חולה והוליכו למקום רחוק לרפאותו ביון שהיו חוזרין התחיל אביו מונה כל המסעות אמר לו כאן א ישננו כאן הוקרנו כאן חששת את ראשך ב וכו': 4. ג ומצרים מקברים. טרודים באבלם: 18. ויחנו ברתמה ד. על שם לשון הרע של מרגלים שנאמר ג) מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים: 38. על פי ה'. ז) מלמד שמת בנשיקה: 40. וישמע הכנעני. ה) ללמדך שמיתת אהרן היא השמועה שנסתלקו ענני כבוד וכסבור שנתנה רשות להלחם בישראל לפיכך חזר וכתבה: 44. בעיי העברים. ו) לשון חרבות וגלים כמו ז) לעי השדה ח) שמו את ירושלים לעיים: 49. מבית הישמת עד אבל השטים. ט) כאן למדך

י"ח) שמות י"ד: י"ב) פסוק י"ג: י"ג) מ"ל בנחצים כ"ל י': י"ד) מ"י: ט"ו) סס מ"ל: נ"ז) לוח ג': י"ז) זכריה ה': לג ל) במדבר י"ג: ג) סס י"ג: ג) תהלים ק"ל: ד) ג"ב י"ג: ה) כ"ם ג': ו) ע"ב * לעיל כ"ל י"ל: ז) מ"כה ל': ח) תהלים ע"ט: ט) עיכודין כ"ם ג':

ס בסמ"ם (כ"ל בְּשַׁמָה). כיס"ר י"ל וכן בניסוקי סכ"ן: 'ויקרא—לזכרון ל' כיל"ו: א ועי' מלכם דות סס: ב הלכתן ל' כ"י: ג ע' תוס' קידושין נ"ע ג': ד

לג א יסבנו. כיס"ר וכן בסמיי: ב כך למנ ל"ם הקב"ס ומסס ומכס להם כל המקומות סיכן סכניסוני לכך נאמר אלה ומסעי בני ישראל: ג ומלכים—בתבלם ל' כיעם"ר: ד כנלמס ומכס"י כתן וגס ומלבניו לעיל פסוק ל' בסס כמ"ס ומסעו מרתמה היל קלס בכנע במדבר פאתן סמלכו סמנבלים (ע' מה שכתבנו לעיל פיונן ל"ג מות ל') וסיוס נקלל סמקום סהוא בין יסבי סאכן וואדי גלימן (ע'

ד ותת הגלו להעיר על הגיאון כאן בזה שהשיג על רש"י ז"ל

למדך שיעור מחנה ישראל י״ב מיל דאמר רבה בר בר חנה לדידי חזי לי ההוא אתרא״ וכו׳: אבל השטים. י)משור של שטים אבל שמו: 51—52. ׳כי אתם עברים את הירדן וגו׳. והורשתם וגו׳. יל)והלא כמה פעמים הוזהרו על כך אלא כך אמר להם משה כשאתם עוברים בירדן ביבשה על מנת׳ כן תעברו ואם לאו מים באין ושוטפין אתכם וכן מצינו י״ג) שאמר להם יהושע בעודם בירדן״: 52. והורשתם. וגרשתם: משכיתם. כתרגומו בית סגדתהון על שם שהיו מסככין את הקרקע ברצפת אבנים של שיש להשתחוות עליהם בפשוט ידים ורגלים כדכתיב י״ג)ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחות עליה: מסכתם. כתרגומו מתכתהון: 53. והורשתם את הארץ. והורשתם אותה מיושביה ואז וישבתם בה תוכלו להתקיים בה ואם לאו לא תוכלו להתקיים בה: 54. אל אשר יצא לו שמה. מקרא קצר הוא זה, אל מקום אשר יצא לו שמה הגורל לו יהיה: למטות אבתיכם. י״ל)לפי חשבון יוצאי מצרים. ד״א בי״ב גבולין במנין השבטים: 55. והיה אשר תותירו מהם. יהיו לכם לרעה: לשכים בעיניכם. ליתדות המנקרות עיניכם, תרגום של יתדות שיכיא: ולצנינם. פותרין בו הפותרים ״לשון טו)מסוכת ׳קוצים

״הסוככת אתכם לסגור ולכלוא אתכם מאין יוצא ובא: וצררו אתכם. כתרגומו:

לד 2. אזאת הארץ אשר תפל לכם וגו׳. ט)לפי שהרבה מצות נוהגות בארץ ואין נוהגות בחוצה לארץ הוצרך לכתוב ב״מצרני גבולי רוחותיה סביב לומר לך מן הגבולים הללו ולפנים המצות נוהגות: תפל לכם. על שם שנתחלקה בגורל נקראת חלוקה לשון נפילה. ג׳ומ״א ג)אומר על ידי שהפיל הקב״ה שריהם של ד׳שבעה אומות מן השמים וכפתן לפני משה אמר לו ראה אין בהם עוד כח: 3. ״והיה לכם פאת נגב. רוח דרומית אשר מן המזרח למערב: ממדבר צן. אשר אצל אדום מתחיל מקצוע דרומית מזרחית של ארץ תשעת המטות. כיצד שלש ארצות יושבות בדרומה של ארץ ישראל זו אצל זו קצת ארץ מצרים וארץ אדום כולה וארץ מואב כולה, ארץ מצרים ׳במקצוע דרומית מערבית שנאמר בפרשה זו מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה ונחל מצרים היה מהלך על פני כל ארץ מצרים שנאמר ג)מן השיחור אשר על פני מצרים ומפסיק בין ארץ מצרים לארץ ישראל, וארץ אדום אצלה לצד המזרח, וארץ מואב אצל ארץ אדום בסוף הדרום למזרח. וכשיצאו ישראל ממצרים אם רצה המקום לקרב את כניסתם לארץ

היה

י)ע״ב *בראש׳ י״ד: יא)קוטע ל״ד: יב)יהושע ד׳: יג)ויקרא כ״ו: יד)ע׳ ב״ב קי״ז: טו)וע׳ *יהושע כ״ג י״ג:
לד א)ע׳ נערין מ׳: ב)מנחומא: ג)יהושע י״ב:

בתרגומיס) ומס מנלחים גס היום עלי לחנים סדבה שנקראים בל״ח גיבסטערסטרייבע: ״והוי תלחת סדמי על תלחת סדבי: ׳כי—בידכן קס״ל ׳ כיל״ע: ׳לסוכים תעבדו. כי״ס: ״עוזן בידכן מוכר לסס יהושע וכו׳ כלכתיב ובסבים נוסלו סלסון עוומים בתוך סידן עד תס שכל סדבים תסר ליס ל׳ את יהושע לבבר אל העם וזהו סדבר דסבי כתיב בזסס כי תסס עוברים את סידן אל ארץ כנען וסוכתס וגו׳ בלומר בסיעברו את סידן סתנה עמסס על מנת לסוריסן: ״בלסון סזה בעלמו פירש גס בבל״ק בזסרשו

ועד׳ ביהושע כ״ב י״ג בזסס פירש בס״י פירוש אחר: ׳חלק בסובנת אחבם. בתר׳: ׳אסובנת. כי״ס:

לד א״ע׳ בראש״ך מה שהביא כאן בזסס בס״י ולא מנלח בפירש״י שלפנינו: ב״מלר. כיס״ר: ג׳ומ״ל—בח לי כיע״ס: ד״בן י״ל לפי כ׳ בס״י ולא שבעים כאשר הוא בדפוסים בזסוס: ״בבילוי״ס סעוילו בפרשה זו ליוסיס של אחורי אחרן שלרכים לפירוש בס״י ומשה שבתב שרשב״ס ״בבו זקני פירש ולייך תמוניך״ בלאס שגס בס״י בעלמו עשה ליוסיס ומגבולי אחרן לבאר יותר את דבריו על יס: ׳בלאיתי להעתיק בס מס שפירש בס״י בגבולי ס׳ בדברי חז״ל לאיזהו אחרן ולאיזהו מוסב לאחרן ויבין למו דבריו בס בהבנת דבריו בס לעזר לא מעט וזה לשמו בגעין בס ״מקטוע לשורת מעברית שלא אחרן ישראל בר בסר טובי אחרן (ע׳ להלן אות י״ג) ובתיב וזה יהיה לבם בבר ובתרגום יהוסלמי ומתרגם בר בסר טובי אחרן (ע׳ להלן אות י״ג) ובתיב וזה יהיה לבם גבול לפון מן היס הגדול תתאו לבם בר בסר ס״ן בר בסר תקוע ביס ובסר גבול לפוני לאחרן ישראל הוא ומסת בריס מסופים בס ויש שפיפועו בחד בחמלך יום או יומיס: בל שמופע ויובל מעטי אחרן ולבניס. לבל אחרן ישראל להיותו לבל דבוס הוי ס״י בזקטוע מעברית לבוית ומסובר ליס הגדול לבתיב לפון מוסב לאחרן: נחל מלרים. הוא תחום ס״י בזקטוע מעברית לבוית ומסובר ליס הגדול לבתיב בגבול בגב ובסב הגדול מעלמון נחלה מלרים וסיו תולאותיו היתה בזלאת ס״י בין בר בסר לנחל מלריס וזה מזעברית לפונית וזה מלבונית מעברית וסיס בזעברב ויש מקום שהיס בבתם לתוך ס״י מהלך יומים בדיס בין בר בסר לנחל מלריס ובאותם בביסה יש נסין (ע׳ רש״י פסוק ו׳) וסן מתפשטין לזעברב

היה מעבירם את הגילום לצד צפון ובאין לארץ ישראל ולא עשה כן, ז'וזהו שנאמר ד)ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים שהם יושבים על הים במערבה של ארץ כנען בענין שנאמר בפלשתים ה) יושבי חבל הים גוי כרתים, ולא נחם אותו הדרך אלא הסיבן והוציאם דרך דרומה אל המדבר והוא שקראו יחזקאל ו)מדבר העמים לפי שהיו כמה אומות יושבים בצדו והולכין אצל דרומה מן המערב כלפי מזרח ח"תמיד עד שבאו לדרומה של ארץ אדום ובקשו ממלך אדום שיניחם ט"לעבור דרך ארצו ולהכנס לארץ דרך רחבה ולא רצה והוצרכו לסבוב את כל דרומה של ארדום עד בואם לדרומה של ארץ מואב שנאמר ז)וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה, והלכו כל דרומה של מואב עד סופה ומשם הפכו פניהם לצפון עד שסבבו כל מצר מזרחי שלה לרחבה, וכשהלו את מזרחה מצאו את ארץ סיחון ועוג שהיו יושבין במזרחה של ארץ כנען והירדן מפסיק ביניהם וזהו שנאמר ביפתח ז)וילך במדבר ויסב את ארץ אדום ואת ארץ מואב ויבא ממזרח שמש לארץ מואב וכבשו את ארץ סיחון ועוג שהיתה בצפונה של ארץ מואב וקרבו עד הירדן והוא כנגד מקצוע צפונה מערבה של ארץ מואב. נמצא שארץ כנען שבעבר הירדן למערב היה מקצוע הרומית מזרחית שלה אצל אדום: .4 ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים. ח)כל מקום שנאמר ונסב או ויצא מלמד שלא היה המצר שוה אלא הולך ויוצא לחוץ, יוצא המצר ועוקם לצד צפונו של עולם באלכסון למערב ועובר המצר בדרומה של מעלה עקרבים נמצא מעלה עקרבים לפנים מן המצר: ועבר צנה. אל צין כמו מצרימה: והיו תוצאתיו. קצותיו, בדרומה של קדש ברנע: ויצא חצר אדר. מתפשט המצר ומרחיב לצד צפון של עולם ונמשך עוד באלכסון למערב ובא לו לחצר אדר ומשם לעצמון ומשם לנחל מצרים. ולשון ונסב האמור כאן לפי שכתב ויצא חצר אדר שהתחיל להרחיב משעבר את קדש ברנע, ורוחב אותה רצועה שבלטה לצד צפון היתה מקדש ברנע עד עצמון, ומשם והלאה נתקצר המצר ונסב לצד הדרום ובא לו לנחל מצרים ומשם לצד המערב אל הים 'הגדול שהוא מצר מערבה של כל ארץ ישראל, נמצא שנחל מצרים במקצוע מערבית דרומית: .5 והיו תוצאתיו הימה. אל מצר ט)המערב שאין עוד גבול נגב מאריך לצד המערב משם והלאה: .6 וגבול ים. ומצר ט)מערבי א"מהו? והיה לכם הים הגדול למצר, וגבול י)הנסין שבתוך הים אף הם מן הגבול והם איים שקורין איזל"ס': .7 גבול צפון. מצר צפון: מן הים הגדל תתאו לכם הר ההר. שהוא במקצוע צפונית מערבית יא) וראשו משפיע ונכנס לתוך הים ויש מרוחב הים לפנים הימנו וחוצה הימנו: תתאו. תשפעו לכם לנטות ממערב לצפון אל הר ההר: תתאו. לשון סיבה כמו יב)אל תא הרצים יג)ותאי השער היציע שקורין אפנדיז[2]. שהוא מוסב ומשופע: .8 מהר ההר. יב"תסבו ותלכו אל מצר הצפון לצד המזרח ותפגעו בלבא חמת יד)זו אנטוכיא: תוצאת הגבול. סופי הגבול

ד) שמות י"ג: ה) לעיל ג': ו) ספעיים י"ל: ז) ע"ג פיקס"י ד'יהושע ט"ו: ח) כמ"ר: ט) נעיין ח' וכמ"י שם: י) ע' שם: יב) ל"ס ה' י"ב: יג) יחזקאל מ': יד) ע' תכנוס יכוסלמני וע' תכנוס יונתן וע' בתכנוס יכוסלמני ויונתן לצבאים ר' י"ח במדבר י"ג כ"ל ותכנ' יונתן כתן ל"ע:

לתוך הים מוך מצין מקצועות תחומי מ"י שהן סר סהר ונסל מלכים סלכך כוחין כחילו סוט מתוח מעסוף סר סהר בעוברו על נסל מלכים שהרי כל מה שבתוך מקצועות סללו מ"י סיל ונן סחוט ולפנים וכו': ז'וזהו—לותו כדרך ל' כיע"ס: ח"תעיל ל' כ"י: ט"ליכנס בתלנו ולעבור דרך לתבס וכו'. כ"י: 'הגדול ל' בכ"י: יא"זהו. כי"ס: יב"סר סהר זה ליטו סר סהר שתת בו תהנן שהוא בדרומה של מ"י בקצה תרץ לחוס תבל זה סר סהר הוא בצפונה של תרץ לחוס והוא קרוי בלשון מקנה (ע' שביעית פרק ו' ומקנה מ') טודי תמנוס ועליו שניטו בתנס' גניון ליזו סיל מ"י וליזו סיל חוסה לתרץ כל שהופש ויורל מעודי למנוס ולחוץ זו סיל חוסה לתרץ וחוץ לתרץ סתנת קיטן בתניני סיס שים בית מקוטע בלפוני מקלתו בתרץ ומקלתו חוסה לתרץ לפי שסהר נכנס לתוכו וכל סהרים ומופנין סם וסר סהר זה שופע ויורל לפנין ולרוס ומפושע לדרוס מ"י ומפושע לפנין חוסה לתרץ לפי שהר סהר מלל לפוני ולילך סוט לפנים לתרץ וסר סהר לין שם סהר עלמו תלל סר על גבי סהר סהר כמין תפוח כפול. זאת מלתי כתוב בלשון תחומי תרץ תסר בכי"ס וכנראה מכפתור ופרס פרק ט' וי"ל גם לפניו סיתה גי' זו בדס"י:

[1] isles, îles (לימזאלן): [2] appendice (ליין לסהפאנס):

הגבול. כל מקום שנאמר תוצאות הגבול, או המצר כלה שם לגמרי ואינו עובר להלן כלל או משם מתפשט ומרחיב ויוצא לאחוריו להמשיך להלן באלכסון יותר מן הרוחב הראשון, ולענין רוחב המדה הראשון קראו תוצאות ששם כלתה אותה מדה: .9 והיו תוצאתיו חצר עינן. הוא היה סוף המצר הצפוני ונמצאת חצר עינן במקצוע צפונית מזרחית, ומשם והתאויתם לכם אל מצר המזרחי: והתאויתם. לישון הסבה ונטיה כמו תתאו: שפמה. במצר המזרחי [י]ומשם הרבלה: .11 מקדם לעין. שם מקום והמצר הולך במזרחו נמצא העין לפנים מן המצר ומארץ ישראל הוא: וירד הגבול. [יא]כל שהגבול הולך מצפון לדרום הוא יורד והולך: ומחה על כתף ים כנרת קדמה. [יב]שיהא ים כנרת תוך לגבול במערב והגבול במזרח ים כנרת ומשם ירד אל הירדן והירדן מושך ובא מן הצפון לדרום באלכסון נוטה לצד מזרח [יג]ומתקרב לצד ארץ כנען כנגד ים כנרת ומושך לצד מזרחה של ארץ ישראל כנגד ים כנרת עד שנופל בים המלח ומשם כלה הגבול בתוצאותיו אל ים המלח שממנו התחלת מצר מקצוע דרומית מזרחית, הרי סובבת אותה לארבע רוחותיה: .15 קדמה מזרחה. אל פני העולם שהם במזרח טו)שרוח מזרחית קרויה פנים ומערבית קרויה אחור לפיכך דרום לימין וצפון לשמאל: .17 אשר ינחלו לכם. בשבילכם. טז)[יא]כל נשיא ונשיא אפוטרופוס לשבטו ומחלק נחלת השבט למשפחות ולגברים וגבור לכל אחד ואחד חלק הגון ומה שהם עושים יהיה עשוי כאילו עשאום שלוחים. ולא יתכן לפרש לכם זה ככל לכם שבמקרא שאם כן היה לו לכתוב ינחילו לכם, ינחלו משמע שהם נוחלים לכם בשבילכם ובמקומכם כמו יז)ה' ילחם לכם: .18 לנחל את הארץ. שיהא נוחל וחולק אותה במקומכם: .29 לנחל את בני ישראל. שהם ינחילו אותה לכם למחלקותיה:

לד .2 ומגרש. דיוח מקום חלק חוץ לעיר סביב להיות לנוי לעיר ס)ואין רשאין לבנות שם בית ולא לנטוע כרם ולא לזרוע זריעה: ולכל חיתם. ג)[א]לכל צרכיהם[ב]: .4 אלף אמה סביב. ג)ואחריו הוא אומר אלפים אמה הא כיצד אלפים הוא נותן להם סביב ומהם אלף הפנימים למגרש והחיצונים לשדות וכרמים: .11 והקריתם. ז) אין הקרייה אלא לשון הזמנה וכן הוא אומר[ה] כי הקרה ה' אלהיך לפני: .12 מגאל. מפני גואל הדם, קרוב לנרצח: .13 שש ערי מקלט. ו)מגיד שאע"פ שהבדיל משה בחייו שלש ערים בעבר הירדן לא היו קולטות עד שנבחרו שלש שנתן יהושע בארץ כנען: .14 את שלש הערים וגו'. ז)אע"פ שבארץ כנען תשעה שבטים וכאן אינן אלא שנים וחצי הַשְׁוֵה מנין ערי המקלט שלהם משום דבגלעד נפישי רוצחים דכתיב ח)גלעד קרית פועלי און עקובה מדם: .16 ואם בכלי ברזל הכהו. אין זה מדבר בהורג בישוג הסמוך לו אלא בהורג במזיד ובא ללמד שההורג בכל דבר צריך שיהא בו שיעור כדי להמית שנאמר בכולם אשר ימות בו דמתרגמינן דהיא כמיסת דימות ביה ט)חוץ מן הברזל[ג] שגלוי וידוע לפני הקב"ה שהברזל ממית בכל שהוא אפילו מחט לפיכך לא נתנה בו תורה שיעור לכתוב בו אשר ימות בו. ואם תאמר בהורג בשוגג הכתוב מדבר, הרי הוא אומר למטה[ט] או בכל אבן אשר ימות בה בלא ראות וגו' למד על האמורים למעלה שבהורג במזיד הכתוב מדבר: .17 באבן יד. י)שיש בה מלא יד: אשר ימות בה. שיש בה שיעור להמית כתרגומו. לפי שנאמר יא)והכה איש את רעהו באבן ולא נתן בה שיעור יכול כל שהוא לכך נאמר אשר ימות בה: .18 או בכלי עץ יד. יב)לפי שנאמר יג)וכי יכה איש

את

טו) ע' * שמות כ"ז י"ג: עז) ע' קידושין נ"ב: יז) שמות י"ד: **לד** ה) ע' ערכין ל"ג ב': ג) ע' נדרים ס"ד: ד) ע' סוטה כ"ז ב': ז) ספרי: ח) בלמדנו כ"ז: ו) ספרי מכות פ' ב': ז) ספרי מכות י': ח) הוסע ו': ט) ספרי קנהד' ע"ו ב': ע) פס' כ"ב: י) ספרי: יא) שמות ל"ה: יב) ספרי: יג) שמות ל"ה:

יג) ומספס. כיל"ס: [יא]כל הגבול הסולך ונלפון לכוס הוא יוכל והולך ומה וכו'. הל"ח בכיס"כ: [יב]מסיה ים כנרת תוך הגבול במערבי. כי"ס: [יג]ומתקרב אל מ"י כנגד כנרת עד שנופל בים המלח ומשם כלה הגבול וכו'. כ' כ"י אסר היתה בידי הרמבנ"ן: [יא]כל נשיא—שלוחים ל' כי"ל:

לד [א]לכל חיותם ולכל לבהמתם. כיכר"ה וכן גם' הזכרון: [ב]כלומר לכל חיותם. קמו"ג: [ג]לא נאמר יל בברזל כמה שנאמר בהמן יל בכלי עץ ומסוע שים בה וגלח לחיזה דבעינן שיעורא אבל בברזל כתיב ומס בכלי ברזל הכהו: שהברזל ממית בכל שהוא. ע"י תחיבה אחבה לו ומעט בוחסע חו בלבו:

את עבדו או את אמתו בשבט, יכול כל שהוא לכך נאמר בעץ אשר ימות בו שיהא בו כדי להמית: .19 בפגעו בו. אפילו בתוך עדי מקלט: .20 בצדיה. כתרגומו בכמנא, במארב: .22 [ד]בפתע. יד)[ה]באונס ותרגומו בתכיף שהיה סמוך לו ולא היה לו שהות להזהר עליו: .23 או בכל אבן אשר ימות בה. הכהו: בלא ראות. שלא ראהו: ויפל עליו. טו)מכאן אמרו ההורג דרך ירידה, גולה דרך עלייה אינה גולה: .25 עד מות הכהן הגדל. טז)שהוא בא להשרות שכינה בישראל ולהאריך ימיהם, והרוצח בא לסלק את השכינה מישראל ומקצר את ימי החיים אינו כדאי שיהא לפני כהן גדול. דבר אחר יז)לפי שהיה לו לכהן גדול להתפלל שלא תארע תקלה זו לישראל [ו]בחייו: אשר משח אתו בשמן הקדש. לפי פשוטו מן המקראות הקצרים הוא שלא פירש מי משחו אלא כמו אשר משחו המושה אותו בשמן הקדש. ורבותינו דרשוהו במסכת מכות יח) לראיית דבר ללמד שאם עד שלא נגמר דינו מת הכהן גדול ומינו אחר תחתיו ולאחר מכאן נגמר דינו חוזר במיתתו של שני שנאמר אשר משח אתו וכי הוא מושחו לכהן או הכהן משח אותו אלא להביא את הנמשח בימיו שמחזירו במיתתו: .27 אין לו דם. הרי הוא כהורג את המת שאין לו דם: .29 בכל מושבתיכם. יט)למד שהוא סנהדרין קטנה נוהגת בחוצה לארץ כל זמן שנוהגת בארץ ישראל: .30 כל מכה נפש וגו'. כ)הבא להרגו על שהכה את הנפש[ז]: לפי עדים ירצח. שיעידו שבמיד ובהתראה הרגו: .31 ולא תקחו כפר. כא)לא יפטר בממון: .32 ולא תקחו כפר לנוס אל עיר מקלטו. כב)למי שנס אל עיר מקלט שהרג בשוגג אינו נפטר מגלות בממון ליתן כפי לשוב לשבת בארץ טרם ימות הכהן: לנוס. כמו לָנֶס כמו כג)שובי מלחמה ששבו מן המלחמה, וכן כד)נוגי ממועד כה)כי מולים היו. כאשר תאמר שוב על מי ששב כבר ומול על שמל כבר כן תאמר לנוס על מי שנס כבר וקורהו נוס כלומר מוברח. ואם תאמר לנוס כו)לברוח ותפרשהו לא תקחו כפר למי שיש לו לברוח לפטרו מן הגלות, לא ידעתי היאך יאמר לשוב לשבת בארץ הרי עדיין לא נס ומהיכן ישוב: .33 ולא תחניפו. לא תרשיעו כתרגומו ולא תחייבון: .34 אשר אני שכן בתוכה. שלא תשכינו אותי בטומאתה: כי אני ה' שכן בתוך בני ישראל. כז)אף בזמן שהם טמאים שכינה ביניהם:

לן .3 ונוסף על נחלת המטה. שהרי בנה יורשה והבן מתיחס על שבט אביו: .4 ואם יהיה היבל. כ) מכאן היה ר' יהודה אומר עתיד היובל שיפסוק: ואם יהיה היבל. כלומר אין זו מכירה שחוזרת ביובל שהירושה אינה חוזרת ואפילו אם יהיה היובל לא תחזור הנחלה לשבטו ונמצא שנוספה על נחלת המטה אשר תהיינה להם: .8 וכל בת ירשת נחלה. שלא היה בן לאביה: .11 מחלה תרצה וגו'. ג)כאן מנאן לפי גדולתן זו מזו בשנים ונשאו כסדר הולדותן ובכל המקרא מנאן לפי חכמתן [א]ומניד ששקולות זו כזו:

חסלת פרשת מסעי.

יד) ע' מכות ז' ג': טו) מכות ז' ג': עז) ספרי: יז) ע' מכות י"ח: יח) קד י"ח ג': יט) מכות ז': כ) ע' ספרי: כא) כתובות ל"ז: כב) ע' סס: כג) מ"ב ג'; כד) נמ"ב ה': כה) יהושע ה': כו) ע' מ"ט ופסחים ט': כז) ספרי:
לן ב) פ"ב ויקהל ה' י"ב: ג) ע' ב"ב ק"כ:

[ד]בפתע—עליו ל' כי"ל: [ה]בפתע פרט לקרן זוית. שלמטה פתע טוח בפעוך כדמתרגי' בתכיף פרט לקרן זוית לפי שיש זה יולא ונעבדי זה ובכתם לזה לפנות ליימין מו למעלה ומכיון בילו וזה בא כנגדו בקרן זוית ולא לחסו ולהגו: [ו]בחייו ל' כי"ס: [ז]את הנפש—לפי עדים הל"ל עד הרגו הל"ל:

לן [א]ומניד מגיד בלא וי"ו בלשון וגם בעל לילה לדבר כתב שם טוס שכתוב מגיד:

חזק.

[א] כתר ירושלים ואשתקדי ועי"ש

דברים.

א 1. אלה הדברים. לפי שהן ס)דברי תוכחות ומנה כאן כל המקומות שהכעיסו א)לפני המקום
בהן, לפיכך סתם את הדברים והזכירם ברמז מפני כבודן של ישראל: אל כל ישראל.
ג)אילו הוכיח מקצתן היו אלו שבשוק אומרים אתם הייתם שומעים מבן עמרם ולא השיבותם
דבר מכך וכך, אילו היינו שם היינו משיבים אותו, לכך כנסם כולם ואמר להם הרי כולכם כאן
כל מי שיש לו תשובה ישיב: במדבר. ג)לא במדבר היו אלא בערבות מואב ומהו במדבר אלא
בשביל מה שהכעיסוהו במדבר שאמרו ל)מי יתן מותנו וגו': בערבה. ס)בשביל הערבה שחטאו
בבעל פעור בשטים בערבות מואב: מול סוף. ס)על מה שהמרו בים סוף בבואם לים סוף
שאמרו ו)המבלי אין קברים במצרים וכן בנסעם מתוך הים שנאמר ז)וימרו על ים בים סוף
כדאיתא בערכין פ): ב)בין פארן ובין תפל ולבן. אמר רבי י)יוחנן חזרנו על כל המקרא ולא
מצינו מקום ששמו תופל ולבן אלא הוכיחן על הדברים ס)שתפלו על המן שהוא לבן שאמרו
י)ונפשנו קצה בלחם הקלוקל יא)ועל מה שעשו במדבר פארן על ידי המרגלים: וחצרת.
במחלוקתו של קרח. דבר אחר יב)אמר להם היה לכם ללמוד ממה שעשיתי למרים בחצרות
בשביל לשון הרע ואתם נדברתם במקום: ודי זהב. יג)הוכיחן על העגל שעשו בשביל רוב
זהב שהיה להם שנאמר יד)וכסף הרביתי ד להם וזהב עשו לבעל: 2. אחד עשר יום מחרב.
טו)ב אמר להם משה ראו מה גרמתם, אין לכם דרך קצרה מחורב לקדש ברנע כדרך הר שעיר
ואף הוא מהלך יא יום ואתם הלכתם אותה בשלשה ימים, שהרי בעשרים באייר נסעו מחורב
שנאמר טז)ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש וגו' ובכ"ט בסיון שלחו את המרגלים
מקדש ברנע, צא מהם שלשים יום שעשו בקברות התאוה שאכלו הבשר חדש ימים ושבעה ימים
שעשו בחצרות להסגר שם מרים, נמצא בשלשה ימים הלכו כל אותו הדרך, וכל כך היתה
השכינה מתלבטת בשבילכם למהר ביאתכם לארץ ובשביל שקלקלתם הסב אתכם סביבות הר
שעיר ארבעים שנה: 3. ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש. יז)מלמד
שלא

א ס)ע' ת"י ומ"ל: ב)ספרי: ג)ע' ספרי: ד)סמוס ע"ז: ה)ספרי: ו)סמוס י"ד: ז)מהלים ק"ו: ח)קף ע"ו: ט)ע'
ספרי ת"ל ומ"י: י)במדבר כ"ל: יא)במדבר כ"ל ל"ל ומ"י: יב)ע' ספרי: יג)ע' ספרי: יד)ע' סס בבכות ל"ב: יה)הוסע ב': טו)ע'
ספרי: טז)במדבר י': יז)ספרי:

זכור לאברהם

א את המקום. כ' כ"י: ב)ת"ל מזכתי על כל מדבסי מז"ל ולא מלאתי בסוס מקום מס שהביא לס"י סס
בל"ם בין פארן ובקעין בל"ם וחצרת במחלוקתו של קרח וכלשון הס"י כאמר כן הוא גם בספיקתא זוטרתי
ובראש שלפני הס"י וגם לפני רבי בוכיס בעל הספיקתא היתה גירסא זו בספרי עלינו לשבר ומנהו העתיקו
שניהם פירושם כשבר בראש בסוגות המקומות החחכים ובירסא זו מלאתי גם בכ"י של מדרש דברים רבה
ומצא כ"ו לשבר בשקד הספרים בויובבן תחת בומעבר 229 ובתוך הסימוים המעבים לשבר מלאתי לשבי
הסוויתו עם המדרש לשבר לבניהו תשבד גם גי' זו לאמר ר' שמעון בן יוחאי? מזכיר על מ"ב מסעות ולא
מלאתי ומצא שמוא תופל ולבן ומהו תופל ולבן דברים של תבלות שהוליאו על הלבן זה המן שר' ושמן
כזכא גד לבן ומלכות ר' יהודה בר לבעזר לאמר בשלות היתה ומחלוקת קרח: ג)שמעון בן יוחאי? בימ"ל
ד"ל וכן בספיקתא זוטרתי: ד)ל"ל לס וכן הוא בדפוס מונטרדס: ה)ע' תוס' ומצות ס"ה שהעתיקו שם מלה

ס אלעזר אומר בשם ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי וכו' שמעון
קהרבה אגדות בשם ר' ושם לא הביאו רש"י אלא באברהם החביבו ואלך בשם אלעזר

שלא הוכיחן אלא כמוך למיתה. ממי למד? מיעקב, שלא הוכיח את בניו אלא כמוך למיתה, אמר ראובן בני אני אומר לך מפני מה לא הוכחתיך כל השנים הללו, כדי שלא תניחני ותלך ותדבק בעשו אחי. ומפני ארבעה דברים אין מוכיחין את האדם אלא כמוך למיתה כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו ושלא יהא חבירו רואהו ומתבייש ממנו כו' כדאיתא בספרי. וכן יהושע לא הוכיח את ישראל אלא כמוך למיתה, וכן שמואל שנאמר יט)הנני ענו בי, וכן דוד את שלמה בנויט): 4. אחרי הכתו. כ)אמר משה אם אני מוכיחם קודם שיכנסו כ"לקצת הארץ יאמרו מה לזה עלינו? מה היטיב לנו? אינו בא אלא לקנתר ולמצוא עילה שאין בו כח להכניסנו לארץ. לפיכך המתין עד שהפיל סיחון ועוג לפניהם והורישם את ארצם ואחר כך הוכיחן: סיחן, אשר יושב בחשבון. כ)אלו לא היה סיחון קשה והיה שרוי בחשבון היה קשה שהמדינה קשה, ואילו היתה עיר אחרת וסיחון שרוי בתוכה היתה קשה שהמלך קשה, על אחת כמה וכמה שהמלך קשה והמדינה קשה: אשר יושב בעשתרת. המלך קשה והמדינה קשה: עשתרת. הוא לשון צוקין וקושי כמו כאכ)עשתרות קרנים, ועשתרות זה הוא עשתרות קרנים שהיו שם רפאים שהכה אמרפל שנאמר כגוכיו את רפאים בעשתרות קרנים ועוג נמלט מהם והוא שנאמר כג)ויבא הפליט ואומר כד)כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים: באדרעי. 'שם המלכות: 5. הואיל. כה)התחיל כמו כוהנה נא הואלתי: באר את התורה. כז)בשבעים לשון פירשה להם: 6. רב לכם שבת. כפשוטו. ויש מדרש אגדה, כח)הרבה לכם גדולה ושכר על ישיבתכם בהר הזה עשיתם משכן מנורה וכלים קבלתם תורה מניתם לכם סנהדרין שרי אלפים ושרי מאות: 7. פנו וסעו לכם.כט) זו דרך ערד וחרמה': ובאו הר האמרי. כמשמעו: ואל כל שכניו. לא)עמון ומואב והר שעיר: בערבה. לא)זה "מישור של יער: בהר. לא)זה הר המלך: ובשפלה".

לב)זו שפלת דרום: ובנגב ובחוף הים. לב)אשקלון ועזה 'וקסרי "וכו' כדאיתא בספרי: עד הנהר הגדל. לגמפני שנזכר עם ארץ ישראל קוראו גדול משל, הדיוט אומר עבד מלך מלך, הדבק לשחוור וישתחוו לך, קרב לגבי "דיהנא ואידהן": 8. ראה נתתי. לג)בעיניכם אתם רואים איני אומר לכם מאומד ומשמועה: באו ורשו. לד)אין מערער בדבר ואינכם צריכים למלחמה אילו לא שלחו מרגלים לא היו צריכים לכלי זיין: לאבתיכם. לה)למה הזכיר שוב לאברהם ליצחק וליעקב? אלא אברהם כדאי לעצמו יצחק כדאי לעצמו יעקב כדאי לעצמו: 9. ואמר אלכם בעת ההוא לאמר. לגמהו לאמר? אמר להם משה לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי הקב"ה: לא אוכל לבדי וגו'. לזמאפשר שלא היה משה יכול לדון את ישראל? אדם שהוציאם ממצרים, וקרע להם את הים, והוריד את המן, והגיז את השלו, לא היה יכול לדונם? אלא כך אמר להם ה' אלהיכם הרבה אתכם, הגדיל והרים אתכם על דייניכם, נטל את העונש מכם ונתנו על הדיינין. וכן אמר שלמה לחגכי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה, אפשר מי שכתוב בו לטויחכם

מכל

יח) שמות ל' י"ג: יט) מלכים ל' ג': כ) ספרי: כא) בראשית י"ד: כב) בראשית י"ד: כג) שם י"ד: כד) דברים ג': כה) ע' ספרי: כו) בראשית י"ד ספוק כ"ל ע"ש: כז) תמה ל"ב ל' ע"ע: כח) ספרי: כט) שמות מ"ז ג': ל) ספרי: לא) ע' ספרי: לב) ספרי: לג) מלכים ל' ג': לד) שם ה':

גמלה טיכות רש"י כאמר הוא לפניהם ומצעל י"ל ומצידו כוס' לאחת מלפוסים יפניס וטיח גם כ' כיע"ח "גם גמעתם שמילו שלכתם דרך סר שעיר סייתם נכנסים לארץ ב"ח יוס ומצידו שקלקלתם שניד לאבתם וכו'" ונוסף זו סיח ג"כ בספרי בשם ר"ח: "שלח ישא בלבו עליו ושלח יהו שמוכיחין מתווכחין שהתוכחה מגידה לידי שלום. כן ל"ל בספרי לפי כ' הילקוט: "לקוות. כ' נתס"ם: 'זס"ל בספרי בעשתרות שהיה קשה כעשתרות ולהרעי זה נקוט שמלכות: 'שכן נגד עכל משוך מנחל מלכים עד סר שמעוני וגבולם ימל שנאמל ויכל שעמלקי וכבעני היוצב בשר שהוא ושכר שזה גלל ארץ לחוש היה שלל קשה מגל שמלכי. כיעבשם"כ ל"ח: "יעד של מיעוד. כ' הילקוט: מיעוד של שעיר. כ' כי"ם: "ובשפלה זו שפלת לוד ובנגב זו שפלת לחוש. כי"כ וכן ל"ל גם בספרי ובילקוט ע"ם: 'קקרין. כי"ע ובספרי: קקרי כך הוא גם בגמילה ו': "ארץ שכבעני זה גבול כנען שנ' ויהי גבול שכבעני מגידון עד לשעא זו קלחה: "להיתא. כילע"ו וכן בתלמוד ובכת"י שם: "שם נגעת בשעות בשמון תשא גם משום בגיעתו כלומר בית הוא הקטן משלשת נהרות שהוא מגיו חלשם לבקוף ושבשר סבניעי הוא בית וכלן הוא קולא לומו שהר גדול בשביל שהוא נזכר כאן על שם ת"ל שהיא שמובה

מכל האדם אומר מי יוכל לשפוט? אלא כך אמר שלמה אין דיני אומה זו כדיני שאר האומות, שאם דן והורג ומכה וחונק ומטה את דינו וגוזל אין בכך כלום, אני אם חייבתי ממון שלא כדין, נפשות אני נתבע שנאמר יד לה)וקבע את קובעיהם נפש: 10. והנכם היום ככוכבי השמים. לו)וכי ככוכבי השמים היו באותו היום טו והלא לא היו אלא ששים רבוא מהו והנכם היום? הנכם טז משולים כיום קיימים לעולם בחמה ובלבנה וככוכבים: 11. יסף עליכם ככם אלף פעמים. לז)מהו שוב ויברך אתכם כאשר דבר לכם? אלא אמרו לו משה אתה נותן קצבה לברכותינו כבר הבטיח הקב"ה את אברהם לח)אשר אם יוכל איש למנות וגו' אמר להם זו משלי היא אבל הוא יברך אתכם כאשר דבר לכם: 12. איכה אשא לבדי. אם אומר לקבל יז שכר לא אוכל זו היא יח שאמרתי יט לכם לט)לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי הקב"ה: טרחכם. מ)מלמד שהיו ישראל טרחנין, היה אחד מהם רואה את בעל דינו נוצה כדין אומר יש לי עדים להביא יש לי ראיות להביא מוסיף אני עליכם דיינין: ומשאכם. מא)מלמד שהיו אפיקורסין, הקדים משה לצאת אמרו מה ראה בן עמרם לצאת, שמא אינו שפוי בתוך ביתו, איחר לצאת אמרו מה ראה בן עמרם שלא לצאת, מה אתם סבורים? יושב ויועץ עליכם עצות כ רעות וחושב עליכם מחשבות: וריבכם. מב)מלמד שהיו כא רוגנים: 13. הבו לכם. הזמינו עצמכם לדבר: אנשים. מג)וכי תעלה על דעתך נשים מה ת"ל כב אנשים צדיקים כסופים: כג חכמים נבונים. מבינים דבר מתוך דבר מד)זו היא ששאל כד אריוס את רבי יוסי מה בין חכמים לנבונים, חכם דומה לשולחני עשיר כשמביאין לו דינרין לראות רואה וכשאין מביאין לו יושב ותוהא, נבון דומה לשולחני כה תגר כשמביאין לו מעות לראות רואה וכשאין מביאין לו הוא כו מחזר ומביא כז משלו: וידעים לשבטיכם. מה)שהם ניכרים לכם שאם בא לפני מעוטף בטליתו אינו יודע מי הוא ומאי זה שבט הוא כח ואם הגון הוא אבל אתם מכירין בו שאתם גַּבַּלְהֶם אתו לכך נאמר וידועים לשבטיכם: בראשיכם. ראשים ומכובדים עליכם שתהיו נוהגין בהם כבוד ויראה: ואשמם. כט חסר יו"ד מו)למד שאשמותיהם של ישראל תלויות בראשי דייניהם שהיה להם למחות ולכוון אותם לדרך הישרה: 14. ותענו אתי וגו'. מז)חלטתם את הדבר להנאתכם. היה לכם להשיב, משה רבינו! ממי נאה ללמוד, ממך או מתלמידך? לא ממך שנצטערת עליה? אלא ידעתי מחשבותיכם, הייתם אומרים עכשיו יתמנו עלינו דיינין הרבה אם אין מכירנו אנו מביאין לו דורון והוא נושא לנו פנים: לעשות. מח)אם הייתי מתעצל אתם אומרים עשה מהרה: 15. ואקח את ראשי שבטיכם. מט)משכתים בדברים, אשריכם על מי באתם להתמנות על בני אברהם יצחק ויעקב, על

לה) מכלי כ"ב: לו) ע' ספרי: לז) ספרי: לח) בילקוט י"ב: לט) ספרי: מ) ספרי: מא) ע' ספרי: מב) ספרי: מג) ספרי: מד) ספרי:

נזכר גם הוא בחסידות. להיות לשון שנן ומשיחה הולמנה מלכ מתוכנם את להיות: יד בריחת דקרת כתיב לא תגזול לך כי לך הוא ולא תלכלו עני בחעבר כי ד' יריב ריבם וקבע וגו': טו ולכלא---כדוה ל' כ"י: טז) מקוליס כיום לעולם ל' בכ"י וכל' חם קיימים כחמה וכו': יז) חכך ל' בכ"י ול"י: יח) חמוכנו (ר"ל לעיל בפקוק ט') ולא נעלמי וכו'. כילמ"ו: יט) לכם ל' כ"י: כ) רעות ל' כיע"ם: כא) רגזנים. כ' הספרי: נלנוד חסיו רוגנים (ע"כ גם ל' כ"ו) היה לחד מהן מוליח כלב ליעול חניח לחיעול חלמח. כיח"כ: כב) כל"ל לפי ל' כ"ו וכן הטיר הגמון ל' חליה ויילנא ומחכיו הסכח רו"ח וכן נכלה נלמון הספרי "ומה ת"ל חנשים ותיקים כסופים. מכמיים זה שמחל וכו'" ולפי זה כסופים הוא פירוש חל חנשים חיהיו חעוזיים לו נקיים ככלף נגחר כלכתיב כלף נגחר לשון לדיק (ע' בחליה עין לספרי). נכ"ם הנוחמל לדיקים ובחיכים: נבונים מביניים וכו': כג כסופים מכמיים ל' כ"ר ל"ת: כד) חלכיונים. כיח"ר ל"ת: כה) נכל נחלחות ספרי דני דב (ובספרי חלכיניו הוא כגי' בח"י) וגם בפי' הכאב"ד על ספרי הגי' נחון לומה לחולקני עני והוא הנכון (ס' הזכרון) וע"ג חל' בילקוט: כו) מוזר ומניח ומחזר ולא יוצא בעל חלעתו לפלפל ולהוסיף כך הוא בספרי לחל בחלמוד (?) מפרש חכח לומה לחולחני עני חנזמן חמין מביחין יוצא ותוהא וחנבון לומה לחולחני עחיר חמח חין מביחין הולא מחלו. כי"ח: כז) מחלו ל' כ"י: בח"ת חל' וכחמין מביחין לו הולא מחלו ומוזר והולא: כח) והמ חנון הוא ל' בהוי: וגם בספרי ל': כט) ועל פי המקומה הוא מלא יו"ד ולחיתי לכרב מזקוני חכתב חמלא נוספת בפירוש" המוענת מפר ל' כתיב ומחר עליה חסיח ומפחתא ול"ל חפר י' חע"פ חעל פי המקומה הוא חמוח מלא י' וכ"ו חסילחסיים ז"ל כתב בהנחת המקבל חגם הוא מלא בכ"י יחן בפירוש" חגרם מפר חל) מפרי:

ל הערוך בין הדקדוקים ובין אחרונים

על בני אדם שנקראו אחים ורעים חלק ונחלה וכל לשון חבה: אנשים חכמים וידעים. מה)אבל נבונים לא מצאתי. מו)זו אחת משבע מדות שאמר יתרו למשה ולא מצא אלא שלש, אנשים צדיקים, חכמים וידעים: ראשים עליכם. מו)שתנהגו בהם כבוד, ראשים במקח, ראשים במכר, ראשים במשא ומתן[ל], נכנס אהרון ויוצא ראשון: שרי אלפים. אחר ממונה על אלף: שרי מאות. אחד ממונה על מאה: ושטרים מניתי עליכם לשבטיכם. מז)אלו הכופתין והמכין ברצועה על פי הדיינין: 16. ואצוה את שפטיכם. מו)אמרתי להם הוו מתונין בדין, אם בא דין לפניך פעם אחת שתים ושלש אל תאמר כבר בא דין זה לפני פעמים הרבה, אלא היו נושאים ונותנים בו: בעת ההוא. מו)משמניתים אמרתי להם אין עכשיו כלשעבר לשעבר הייתם ברשות עצמכם עכשיו הרי אתם משועבדים לצבור: שמע. לשון הווה [ל]אוי"נט[1] בלעז כמו מז)זכור מח)שמור: ובין גרו. זה בעל דינו מט)שאוגר עליו דברים. ד"א ובין [לא]גרו נ)אף על עסקי דירה בין חלוקת אחים אפילו בין תגור לכורים: 17. לא[נ]תכירו פנים במשפט. נא)זה הממונה להושיב הדיינין, שלא יאמר איש פלוני נאה או גבור אושיבנו דיין, איש פלוני קרובי אושיבנו דין בעיר, והוא אינו בקי בדינין, נמצא מחייב את הזכאי ומזכה את החייב, מעלה אני על מי שמנהו כאלו הכיר פנים בדין: כקטן כגדל תשמעון. נב)[לב]שיהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה מנה שאם קדם ובא לפניך לא תסלקנו לאחרון. ד"א כקטן כגדל תשמעון [לג]כתרגומו נג)שלא תאמר זה עני הוא וחבירו עשיר ומצוה לפרנסו אזכה את העני ונמצא מתפרנס בנקיות. ד"א נג)שלא תאמר היאך אני פוגם כבודו של עשיר זה בשביל דינר אזכנו עכשיו וכשיוצא לחוץ אומר לו תן לו שאתה חייב לו: לא תגורו מפני איש. לא תיראו. ד"א לא נד)תגורו [לד]לא תכנים דבריך [לה]מפני איש לשון נה)אוגר בקיץ: כי המשפט לאלהים הוא[לו]. מה שאתה נוטל מזה שלא כדין, אתה מזקיקני להחזיר לו נמצא שהטית עלי המשפט: תקרבון אלי. נו)על דבר זה [לז]נסתלק ממנו משפט בנות צלפחד. וכן שמואל אמר לשאול נז)אנכי הרואה אמר לו הקב"ה חייך שאני מודיעך שאין אתה רואה, ואימתי הודיעו כשבא למשוח את דוד נח)וירא את אליאב ויאמר אך נגד ה' משיחו, אמר לו הקב"ה ולא אמרת אנכי הרואה נט)אל תבט אל מראהו: 18. את כל הדברים אשר תעשון. ס)אלו עשרת הדברים [לח]שבין דיני ממונות לדיני נפשות: 19. המדבר הגדול והנורא. סא)שהיו בו נחשים וקורות ועקרבים וקשתות: 22. ותקרבון אלי כלכם. סב)בערבוביא, ולהלן הוא אומר סג)ותקרבון אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם ואמרו הן הראנו וגו' אותה קריבה היתה הוגנת ילדים מכבדים את הזקנים ושלחום לפניהם וזקנים מכבדים את הראשים ללכת לפניהם, אבל כאן ותקרבון אלי כלכם בערבוביא, ילדים דוחפין את הזקנים וזקנים דוחפין את הראשים: וישבו אתנו דבר. סד)באיזה לשון הם מדברים: את הדרך אשר נעלה בה. סה)אין דרך שאין בה עקמימות: ואת הערים אשר נבא אליהן. סה)תחלה לכבוש: 23. ויטב בעיני הדבר. סג)בעיני ולא בעיני המקום. ואם בעיני משה היה טוב למה אמרה בתוכחות? משל לאדם שאומר לחברו מכור לי חמורך זה אמר

מה) נדרים כ' ב': מו) ספרי: מז) שמות כ': מח) דברים ה': מט) [נ]קהלת ז' ב': נ) [נ]קהלת ז' ב': נא) ספרי: נב) [נ]קהלת ח': נג) ספרי: נד) ע' קהלת ח': נה) [מ]שלי י': נו) ספרי קהלת ח': נז) שמואל ל' ע': נח) סם ט"ז: נט) ספרי: ס) דברים ה': סא) ספרי: סב) ע' ספרי:

ל' וכוכים שמין למאסים הגי הזאת ולדבאה ים לכבות לם בדית כי למרא כדין וכהלכה ע"ם: [ל]נכנם למסון ילא למכון. כי"ם וכן הוא בספרי: [לא]לולי ל"ל לויט"ע[1]: [לא]למון ענוב תמניתי דיכה לל תאמר יעול זה למסון ולא למכון. כי"ם וכן הוא בספרי: [לב]סיהא מביב—תמעון ל' כיע"ח: [לג]מלת תגור וזה כיצד שמרי תגור עולף על הכיצה ולכיך למוסיף למיס: [לד]דכיך לתוך פיך למון. ל' י"ל: מפני לים ל' כי"ם: [לה]כלילו למה לן ומולילו ענוון ניל הקב"ם שמרי עליו למחזיר ממון לבעליו: [לו]נעמם ומסתלק. כילע"ג. נעמם מסם. שלא זכה שלא נאמר לו פרשת נקלות על שבא מעשה לפניו ולא ידע מה למסיב: [לז]מעויין

[1] oyant (טעטעד):

אמר לו הן, נותנו אתה לי לנסיון אמר לו הן, בהרים ובגבעות אמר לו הן, כיון שראה שאין מעכבו כלום אמר הלוקה בלבו בטוה הוא זה שלא אמצא בו מום, מיד אמר לו טול מעותיך איני מנסהו. מעתה אף אני הודיתי לדבריכם שמא תחזרו בכם כשתראו שאיני מעכב ואתם לא חזרתם בכם: ואקח מכם. סג)מן הכרורים שבכם, מן[לח] המסולתים שבכם: שנים עשר אנשים איש אחד לשבט. סג)מגיד שלא היה שבט לוי עמהם: 24. עד נחל אשכל. סג)מגיד שנקרא על שם סופו: וירגלו אתה. סג)מלמד שהלכו[לט] בה ארבעה אומנין[מ] שתי וערב: 25. ויורדו אלינו. סד)מגיד שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות: ויאמרו טובה הארץ. סה)מי הם שאמרו טובתה? יהושע וכלב: 26. ותמרו. לשון התרסה, התרסתם כנגד מאמרו: 27. ותרגנו. סו)לשון הרע וכן סז)דברי נרגן, אדם המוציא דבה: בשנאת ה' אתנו. סח)והוא היה אוהב אתכם אבל אתם שונאים אותו, משל הדיוט אומר מה דבלבך על רחמך מה דבלביה עלך: בשנאת ה' אתנו הוציאנו מארץ מצרים. סט)הוצאתו לשנאה היתה. משל למלך בשר ודם שהיו לו שני בנים ויש לו שתי שדות אחת של[מא] שקיא ואחת של בעל, למי שהוא אוהב נותן של שקיא ולמי שהוא שונא נותן לו של בעל, ארץ מצרים של שקיא היא שנילוס עולה ומשקה אותה וארץ כנען של בעל והוציאנו ממצרים לתת לנו את ארץ כנען: 28. ערים גדלת ובצורת בשמים. ע)דברי הכתובים לשון[מב]הבאי: 29. לא תערצון. לשון שבירה כתרגומו ודומה לו עא)בערוץ נחלים לשכון, לשבור נחלים: 30. ילחם לכם. בשבילכם: 31. ובמדבר אשר ראית. מוסב על מקרא שלמעלה הימנו ככל אשר עשה אתכם במצרים, ועשה אף במדבר אשר ראית אשר נשאך וגו': כאשר ישא איש את בנו. כמו שפרשתי אצל עב)ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל וגו' משל למלך בדרך ובנו לפניו באו לסטים לשבותו וכו': 32. ובדבר הזה. שהוא מכטיחכם להביאכם אל הארץ אינכם מאמינים בו: 33. לראתכם. כמו להראותכם, וכן עג)לנחותם הדרך וכן עד)לשמיע בקול תודה וכן עה)ללכת לגיד ביזרעאל: 36. אשר דרך בה. חברון שנאמר עו)ויבא עד חברון: 37. התאנף. נתמלא רוגז: 40. פנו לכם. אמרתי להעביר אתכם דרך רוחב ארץ אדום לצד צפון לכנס לארץ, קלקלתם וגרמתם לכם עכוב: פנו לכם. לאחורכם ותלכו במדבר לצד ים סוף. שהמדבר שהיו מהלכים בו לדרומו של הר שעיר היה, מפסיק בין ים סוף להר שעיר. עתה המשכו לצד הים ותסבבו את הר שעיר כל דרומו מן המערב למזרח: 41. ותהינו. עז)הגנו ועלינו אל המקום, זה הלשון שאמרתם לשון עח)הן כלומר נודמנתם: 42. לא תעלו. לא עלייה תהא לכם אלא ירידה: 44. כאשר תעשינה הדברים. מה הדבורה הזאת כשהיא מכה את האדם מיד מתה אף הם כשהיו נוגעים בכם מיד מתים: 45. ולא שמע ה' בקלכם. כביכול עשיתם מדת רחמיו כאילו אכזרי: 46. ותשבו בקדש ימים רבים. י"ט שנה שנאמר כימים אשר ישבתם בשאר המסעות והם היו ל"ה שנה י"ט מהם עשו בקדש ו"ט שנה הולכים ומטורפים[מג] וחזרו לקדש כמו שנאמר עט)ויניעם במדבר. כך מצאתי פ)בסדר עולם:

ונפן

סג)ספרי: קד)ספרי: קה)ספרי: סו)ע' ספרי: קז)ועלי י"ח: קח)ספרי: קט)וכן במדבר רבה פ' י"ז: ע)ספרי חולין ל' ג': עא)לויב ל': עב)סוטה י"ד: עג)סוטה י"ג: עד)תהלים כ"ו: עה)מלכים ג' ט': עו)במדבר י"ב: עז)במדבר י"ד: עח)כמנחם ונגד דונש: עט)במדבר ל"ב: פ)פרק ח' ע"ם:

סה בתנחלין ל"ב: לח בעוקולאים. כ' בספרי: לט לוכסה וכתבה שתי וערב. כ"ל: לת כולם ע' יום שתי וערב. כ"ק: מ בספרי הכ' חוזין וע' ב"ע ע"ל הסועלים חולכין בהליכתן נמוכין לחוץ ופיכח"י בהגהנו שוכח זו סולכים להתחיל בתוכחה: מא בבמדבר רבה הכ' שוקי וע' רים ע"ק שם בתנית הספרא בעין היתר הסקה שהות בחול המועד שם חול בית שלחין (ביאור הפיכוח המיוחס) לכם"י שלה שהיל עומדת בסר ולריך להסקותה תמיד) לו שם חול בית הבעל (שלה חול בעוקן ולינו לריך להסקותה ולין בה הסכל שם לין עסקה לותה): מב לשון חולי (וכן חול בגמרא שם חולי ובספרי הכ' הבלי בערוך ערך גוזגא ע"ש). לשון שלילה שלינו מדקדק בהבניו ונוליך בניו בשר שלינו ולא שיתבונן לשקר אלא לא דק: מג ותהינו — ירידה כ' כי"ל: מד ותזכו לקדש כ' בתנ"ע שלבניכו וע' בג"ח פ' לך לך שהעתיק עפ"ע כמו שהוא בתכ"י ג"ש "ו"ט היו מוזכין ועטופין ותזכו לקדש שלי ויניעם במדבר": וכפירוש רש"י כאן (וע' מה שפירש רש"י במדבר ל"ג ח') כן הוא לעת כ' בעדיה גאון בגד לעת לוכש:

ל לעת בהכא ריינמאן אבל ראה מה שפתבתי ״ אאאה על פירוש רש"י והמפרשים ובפרט ואוזר [illegible] הוא אהבו ורצו אהבו, ונצטער מאוד עד"מ בלב פרש ג' פירות השלמין בתוכו שהשליכו אותה מאוד תדיר עושה פירות תדיר — שרה בית הבעל המתקנת בתי שלשת עושה פירות אשה אחת בשנה ״ וזה מכוסים יותר עם הדעת שבעולם

ב 1. ונפן ונסע המדברה. אילו לא חטאו היו עוברים דרך הר שעיר ליכנס לארץ מן דרומו לצפונו, ובשביל שקלקלו הסכו לצד המדבר שהוא בין ים סוף לדרומו של הר שעיר והלכו אצל דרומו מן המערב למזרח [א]דרך ים סוף דרך יציאתן ממצרים שהוא במקצוע דרומית [ב]מערבית משם היו הולכים לצד המזרח: ונסב את הר שעיר. כל דרומו עד ארץ מואב: 3. פנו לכם צפנה. סובו לכם לרוח מזרחית מן הדרום לצפון [ג]פניכם לצפון, נמצאו הולכין את רוח מזרחית וזהו שנאמר ס)ויבואו ממזרח שמש לארץ מואב: 4. ונשמרתם מאד. ומהו השמירה? אל תתגרו בם: 5. עד מדרך כף רגל. אפילו מדרך כף רגל, כלומר אפילו דריסת הרגל אינה מורשה לכם לעבור בארצם שלא ברשות. [ד]ומדרש אגדה עד שיבוא יום דריכת כף רגל על הר הזיתים שנאמר ג)ועמדו רגליו וגו': ירשה לעשו. ג)מאברהם, עשרה עממים נתתי לו, שבעה לכם וקיני וקנזי וקדמוני הן עמון ומואב וישעיר, אחד מהם לעשו והשנים לבני לוט, ד)בשכר שהלך אתו למצרים ושתק על מה שהיה אומר [ה]על אשתו אחותי היא עשאו כבנו: 6. תכרו. לשון מקח וכן ס)אשר כריתי לי ו)שכן בכרכי הים קורין למכירה כירה: 7. כי ה' אלהיך ברכך. לפיכך לא [ו]תכפו את טובתו להראות כאלו אתם עניים אלא הראו עצמכם עשירים: 8. ונפן ונעבר. לצד צפון הפכנו פנים להלוך רוח מזרחית: 9. ואל תתגר בם וגו'. ז)לא אסר להם על מואב אלא מלחמה, אבל מיראים היו אותם ונראים להם כשהם מזויינים לפיכך כתיב ח)ויגר מואב מפני העם, שהיו שוללים ובוזזים אותם. אבל בבני עמון נאמר ט)ואל תתגר בם, שום גרוי בשכר צניעות אמם שלא פרסמה על אביה [ז]כמו שעשתה הבכירה שקראה שם בנה מואב: ער. שם המדינה: 10. האמים לפנים וגו'. אתה סבור שזו ארץ רפאים שנתתי לו לאברהם לפי שהאמים שהם רפאים ישבו בה לפנים, אבל לא זו היא כי אותן רפאים הורשתי מפני בני לוט והושבתים תחתם: 11. רפאים יחשבו וגו'. רפאים היו נחשבין אותם אימים כענקים הנקראים רפאים י)על שם שכל הרואה אותם ידיו מתרפות: אמים. י)על שם שאימתם מוטלת על הבריות וכן בשעיר ישבו החורים ונתתים לבני עשו: 12. יירשום. לשון הווה, כלומר נתתי בהם כח שהיו מורישים אותם והולכים: 15. היתה בם. למהר ולהזמם בתוך ארבעים שנה שלא יגרמו לבניהם עוד להתעכב במדבר: 17—16 ויהי כאשר תמו וגו' וידבר ה' אלי וגו'. יא)אבל משלוה המרגלים עד כאן לא נאמר בפרשה זו וידבר אלא ויאמר, ללמדך שכל ל"ח שנה שהיו ישראל נזופים לא נתייחד עמו הדבור בלשון חבה פנים אל פנים וישוב הדעת, ללמדך שאין השכינה שורה על הנביאים אלא בשביל ישראל: אנשי המלחמה. מבן עשרים שנה היוצאים בצבא: 19—18 אתה עבר היום את גבול מואב, וקרבת מול בני עמון. מכאן שארץ עמון לצד צפון: 20. ארץ רפאים תחשב. [ח]ארץ רפאים נחשבת אף היא לפי שהרפאים ישבו בה לפנים אבל לא זו היא שנתתי לאברהם: 23. והעוים הישבים בחצרים וגו'. יב)עוים מפלשתים הם שעמהם הם נחשבים בספר יהושע שנאמר יג)חמשת סרני פלשתים העזתי והאשדודי והאשקלוני והגתי והעקרוני והעוים, ומפני השבועה יד)שנשבע אברהם לאבימלך לא יבלו ישראל להוציא ארצם

ב ס)שמות י"ח: ג)זכריה י"ד: ד)ע' ב"ר פ' מ"ד: ה)ב"ר פ' כ"ח: ו)כ"ה כ"ו: ז)ב"ק ל"ב ד': ח)נאמר כ"ב: ט)לקמן פסוק י"ט: י)ב"ר פ' כ"ו: יא)מכילתא פ' בא מ"כ היס ויקרא: יב)ע' חולין ס' ב': יג)יהושע י"ג: יד)שמות כ"ו:

ב א[א]דרך ים סוף ל' כ"ע: [ב]מזרחית כינ"ש: [ג]ופסקו פניכם. כ"ם: פנו לצפון. כ"ע: [ד]וע"ש—וגו' ל' כ"ע: [ה]כן סוף בכינ"ם וכתן סוף ולא "שהיו חוששים" כלשון סוף בדפוסים: [ו]תכפו. בדע' ובמז': [ז] ע' בשמות י"ט ג': ... ומאחר שקללות הדוגין לזה בחלה הדבדים כגון ובשעיר יעבו החורים ובמואבים כתיב דפאים יעבו הם כילהו מעמת לית הבו לבבולהו כתיב ארץ דפאים תחשב לפי שנאמר לאברהם לבניו בין הבתרים לזרעך נתתי וגו' ואת הרפאים וכשילהו ועוגלים ועברו דרך הר שעיר ועמון ומואב שנקללו בבר ארץ דפאים היה עולם על דעתם להתגורת בהם בשבועים זו היא שניתנה לאברהם ועמעם הקב"ה ואמר להם ארץ דפאים ולפי נחשבת שהרפאים יעבו הם ונקרא אבל לא זו היא שנתתי לאברהם אלא נתתיה שנרשום ואם ויעבו תחתיהם בשכר לאברהם עילהו בני עשו ישיעו ולוט היה קרוב לאברהם וכשנגיעו לחבל מרגוד כתיב הסוף יקרא ארץ דפאים זו היא שנתתי לאברהם

ארצם מידם, והבאתי עליהם כפתורים והשמידום וישבו תחתם, ועכשיו אתם מותרים לקחתה מידם:
25. תחת כל השמים. עו)למד שעמדה חמה למשה [ה]ביום מלחמת עוג ונודע הדבר תחת כל
השמים: 26. ממדבר קדמות. אף על פי שלא צוני המקום לקרוא לסיחון לשלום למדתי
ממדבר סיני מן התורה שקדמה לעולם, כשבא הקב"ה ליתנה לישראל חזר אותה [ו]על עשו וישמעאל
וגלוי לפניו שלא יקבלוה ואע"פ כן פתח להם בשלום, אף אני קדמתי את סיחון בדברי שלום.
ד"א ממדבר קדמות ממך למדתי שקדמת לעולם יכול היית לשלוח ברק אחד ולשרוף את
המצרים אלא שלחתני מן המדבר אל פרעה לאמר עז)שלח את עמי, במתון: 29. כאשר עשו
לי בני עשו. לא לענין לעבור בארצם אלא לענין מכר אוכל ומים: עד אשר אעבר את
הירדן. מוסב על אעברה בארצך: 31. [א]החלתי תת לפניך. בפה שר של אמוריים שלמעלה
תחת רגליו של משה והדריכו על צוארו: 32. ויצא סיחן. לא שלח בשביל עוג לעזור לו,
ללמדך שלא היו צריכים זה לזה: 33. ואת בניו. יז)בנו כתיב שהיה לו בן גבור כמותו:
34. מתם. אנשים [ב]בביזת סיחון נאמרים) בזנו. לנו לשון ביזה שהיתה חביבה עליהם ובוזזים איש
לו, וכשבאו לביזת עוג כבר היו שבעים ומלאים והיתה בזויה בעיניהם ומקרעין ומשליכין בהמה
וכגדים ולא נטלו כי אם כסף וזהב לכך נאמר יט)בזונו לנו לשון בזיון [ג]כך נדרש בספרי
בפ' כ)וישב ישראל בשטים: 37. כל יד נחל יבק. כל אצל נחל יבוק: וכל אשר צוה ה'
אלהינו. שלא לכבוש, הנחנו:

ג 1. ונפן ונעל. [א]כל צד צפון הוא עלייה: 2. אל תירא אתו. ובסיחון לא הוצרך לומר
אל תירא אותו ס)אלא מתירא היה משה שלא תעמוד לו זכות ששמש לאברהם שנאמר
ג)ויבא הפליט, והוא עוג: 4. חבל ארגב [ב]. מתרגמינן בית פלך תרכונא וראיתי [ג]תרגום ירושלמי
ג)במגלת אסתר קורא [ד]פלטין תרכונין למדתי חבל ארגוב הפרכיא היכל מלך כלומר שהמלכות
נקראת על שמה, וכן את הארגוב דמלכים ד)אצל היכל מלך הרגו [ה]פקח בן רמליהו לפקחיה בן
מנחם למדתי שכך נקרא שם הפרכיא: 5. מערי הפרזי. פרוזות ופתוחות בלא חומה וכן
ס)פרזות תשב ירושלים: 6. החרם. לשון הוה הלוך וכלות: 8. מיד. מרשות: 9. צידנים
יקראו לחרמון וגו'. ו)ובמקום אחר הוא אומר ז)ועד הר שיאון הוא חרמון הרי לו ארבעה
שמות למה הוצרכו ליכתב? להגיד שבח ארץ ישראל שהיו ארבע מלכיות מתפארות בכך זו
אומרת על שמי יקרא וזו אומרת על שמי יקרא: שניר. הוא ס)שלג [ו]בלשון אשכנז ובלשון
כנען': 11. מיתר הרפאים. שהרגו אמרפל וחבריו בעשתרות קרנים והוא פלט מן המלחמה
שנאמר ט) ויבא הפליט זהו עוגי): באמת איש. באמת יח)עוג: 12. ואת הארץ הזאת. האמורה
למעלה מנחל ארנון עד הר חרמון, ירשנו בעת ההוא מערער אשר על נחל ארנן.
אינו מחובר לראשו של מקרא אלא לסופו על נתתי לראובני ולגדי, אבל לענין ירושה עד
הר חרמון היה: 13. ההוא יקרא ארץ רפאים. היא אותה שנתתי לאברהם: 16. תוך הנחל
וגבל. כל הנחל ועוד מעבר לשפתו כלומר עד ועד בכלל ויותר מכאן: 17. מכנרת. מעבר
הירדן המערבי היא ונחלת בני גד מעבר הירדן מזרחי ונפל בגורלם רוחב הירדן כנגדם ועוד מעבר
שפתו עד כנרת וזהו שנאמר והירדן וגבל הירדן ומעבר לו: 18. ואצו אתכם. לבני ראובן
ובני גד היה מדבר: לפני אחיכם. הם היו הולכים לפני ישראל למלחמה יג)לפי שהיו גבורים
ואויבים נופלים לפניהם שנאמר יג)ומרף זרוע אף קדקד:

חסלת פרשת אלה הדברים. ואתחנן

עו)ע"ז כ"ה ב.כיומא דל"ג ומזוה: עז)סוטה ה': יז)ע' תנח' ב' מקח פס' ויכו אתו ומח בניו: יח)פס' כ"ה: יט)במדבר כ"ה: כ)לקמן ג' ז':

ג א)ע"ג *במדבר כ"ח ל"ח: ב)נלמ' י"ד: ג)מכגוס מכי מקמל קי' ל': ד)ע' י"ו: ה)זכריה ב': ו)ע' מולין ק' ב' פקרי פ' עקב: ז)דכרים ד': ח)כת"ח: ט)נלמדים י"ד: י)תנח' פ' מקח: יא)כת"ח: יב)ע"ג *במדבר ל"ב י"ז: יג)דכרים ל"ג:

*מולין ס' ב': [ב]במלמות סימון *ע"ז כ"ה: [ג]על עגון ומוזב ועמו וכו'. כימ"כ: 'ל"ח—במתון ל'
כילוו"ע: [א]החלותי—לומרו ל' כי"ע: [ב]בביזת—בסמיים ל' כימ"כ: [ג]ובזזוה. כי"ע:

ג [א]ע' *במדבר ל"ד י"ח: ונפן—עלייה ל' כי"ע: [ב]כך נקראת סם מפרכיא כתרגי' בית פלך וכו' כן
מנחם ומס"ל. כימ"כ ד"ל: [ג]תלמוד. כיע"ח: [ד]פלטין מרכונין. כיל"וו: פלכין. כי"ה: [ה]ל' הלפוסים
בסמום פקח למנחם: [ו]בלשון מסכנז ל' כי"ל (וי"ב) ובדמ': [ז]ע' בלקוטים:

23. ואתחנן. טו)אין חנון בכל מקום אלא לשון מתנת חנם. אע"פ שיש להם לצדיקים להלות במעשיהם הטובים אין מבקשים מאת המקום אלא מתנת חנם [1](לפי שאמר לו עז)וחנותי את אשר אחן אמר לו בלשון ואתחנן). ד"א זה אחד מעשרה לשונות שנקראת תפלה כדאיתא בספרי: בעת ההוא. יז)לאחר שכבשתי ארץ סיחון ועוג דמיתי שמא הותר הנדר: לאמר. יח)זה אחד מג' [2]מקומות שאמר משה לפני המקום איני מניחך עד שתודיעני אם תעשה שאלתי אם לאו: 24. ה' אלהים. יט)רחום בדין: אתה החלות להראות את עבדך כ) פָּתַח להיות עומד ומתפלל אע"פ שנגזרה גזרה. אמר לו ממך למדתי שאמרת לי כא)ועתה הניחה לי וכי תופס הייתי בך אלא לפתוח פתח, שבי היה תלוי להתפלל עליהם כמו כן הייתי סבור לעשות עכשיו: את גדלך. כב)זו מדת טובך וכן הוא אומר כג)ועתה יגדל נא כח ה': ואת ידך. כג)זו ימינך שהיא פשוטה לכל באי עולם: החזקה. כד)שאתה כובש ברחמים את מדת הדין [3]בחזקה: אשר מי אל וגו'. כה)אינך דומה למלך בשר ודם שיש לו יועצין וסנקתדרין הממחין בידו כשרוצה לעשות חסד ולעבור על מדותיו, אתה אין מי יכחה בידך אם תמחול לי ותבטל גזרתך. ולפי פשוטו אתה החלות להראות את עבדך מלחמת סיחון ועוג כדכתיב כו)ראה החלותי תת לפניך, הראני מלחמת ל"א מלכים: 25. אעברה נא. אין נא אלא לשון בקשה: ההר הטוב הזה. כו)זו ירושלים: והלבנון. כו)זה בית המקדש: 26. ויתעבר ה'. כז)נתמלא חמה: למענכם. כז)אתם גרמתם לי וכן הוא אומר כח)ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם: רב לך[4]. כט)שלא יאמרו הרב כמה קשה והתלמיד כמה [5]כרבן מפציר. ד"א ל)רב לך הרבה מזה שמור לך רב טוב הצפון [6]לך: 27. וראה בעיניך. לא)בקשת ממני ואראה את הארץ הטובה אני מראה לך את כלה שנאמר לב)ויראהו ה' את כל הארץ: 28. וצו את יהושע. לג) על הטרחות ועל המשאות ועל המריבות: וחזקהו ואמצהו. בדבריך שלא ירך לבו לומר כשם שנענש רבי עליהם כך סופי ליענש עליהם, מבטיחו אני כי הוא יעבור והוא ינחיל: כי הוא יעבר. לד)אם יעבור לפניהם ינחלו ואם לאו לא ינחלו, וכן אתה מוצא כששלח מן העם אל העי והוא ישב לה)ויכו מהם אנשי העי וגו' וכיון שנפל על פניו אמר לו לפ)קום לך. קם[7] לך כתיב אתה הוא העומד במקומך ומשלח את בני למלחמה למה זה אתה נופל על פניך לא כך אמרתי למשה רבך אם הוא עובר עוברין ואם לאו אין עוברין: 29. ונשב בגיא וגו'. ונצמדתם לע"ז, ואע"פ כן ועתה ישראל שמע אל החקים והכל מחול לך, ואני לא זכיתי ליטחל לי:

ד 2. לא תספו[8]. ה)כנון חמש פרשיות בתפילין חמשת מינין בלולב וחמש ציציות וכן לא תגרעו: 6. ושמרתם. ו)זו משנה: ועשיתם. כמשמעו: כי הוא חכמתכם ובינתכם וגו'. בזאת תחשבו חכמים ונבונים לעיני העמים: 8. חקים ומשפטים צדיקים. הגונים ומקובלים: 9. רק השמר לך, פן תשכח את הדברים. אז כשלא תשכחו אותם ותעשום על אמתתם תחשבו חכמים ונבונים, ואם תעוותו אותם מתוך שכחה תחשבו שוטים: 10. יום אשר עמדת. [9]מוסב על מקרא שלמעלה ממנו אשר ראו עיניך, יום אשר עמדת בחרב אשר ראית את הקולות

טו) ע' ספרי: עז) שמות ל"ג: יז) ע' ספרי: יח) ספרי: יט) ע' ספרי: כ) ספרי: כא) שמות ל"ב: כב) ספרי פ' פנחס: כג) במדבר י"ד: כד) ספרי: כה) דכריס ג': כו) ספרי: כז) ספרי פ' פנחס: כח) מכלים ק"ו: כט) סוטה י"ג ג': ל) ספרי: לא) ע' ספרי פ' פנחס: לב) דכריס ל"ד: לג) ספרי פ' פנחס: לד) ע' ספרי: לה) יהושע ז':

ד א) ספרי פ' ראה:

---

[1] לפי—ולמתנת ל' כ"י ו"י: [2] ע"ג במדבר י"ג וכ"ז: [3] בחזקה ל' כי"ל ומזמז: יולפי פשוטו—מלכים ל' כילמע"ז: [4] די לך אל תדבר בזאת עוד יהיה כמו קצת שלמיו שומע לתלמיד ותלמיד כעס מרבן ומפליד ולטון מכעיס סוף כך היו מסתכין גו ליפתח את בתו לתוותו בנלדיס: [5] מרבן ומפליד כיע"ב: בכילנ"ם ובמז' ל' ומפליד: [6] לך ל' כיל"ם ולפי ל' י"ל: [7] קם לך ולא קום לך (מלא ו') כאמר סוף דפוסים וע"ג *יסופע ז' וכוונת הדפוס על תיבת קם[8] שפיא מקרא:

[8] ועוד אין עובר עליהן בכל מוקף אלא בזמנן כגון מזוזת ניניך בלולב וס' מוסגות בתפלין ס' ליליות בעליה אבל בתוספת יום על יעיס או שעה על שעה אין זה מוקף *ר"ס כ"ת ג': [9] וכן נמצא רבי מעלים בגמ' בתוך עמדה בפרוקים שמש זוגות שמש במוכים ובמוכים עם שפרוקים

מקרא שלמעלה ממנו אשר ראו עיניך עיין בהקדמה השני בקיצור של שם ואזהרת ים חסרון לפניו ובלו ביום בתוספת יום על יעיס או שעה על שעה אין זה מוקף * ר"ס כ"ת ג': [9] וכן נמצא רבי מעלים בגמ' בתוך עמדה בפרוקים שמש זוגות שמש במוכים ובמוכים עם שפרוקים

לוזה לשון תשב"ג" עוד שאלת בשנת השמטה ויובל במה היו עושין עומר בפסח
ושתי הלחם בעזרת אחר שאין חריש וקציר ואם נתחייבו בבכורים ולקרות עליהם
תשובה, שאלות אלה הם דברי חכמה ולענין עומר ושתי הלחם מפורש בגמרא
בבא מציעא בפרק בתרא שהיו באים מהסניחים וכן הוא במשנת שקלים
ובמנחות פרק כל הרבנות הזבור וכן הרמבם ז"ל בפ' אחרון מהל' שקלים,
ולענין בכורים רש"י ז"ל כתב בפרשת אם כסף תלוה שהיו מביאים אותם בשנת
השמטה ופיון שהיו מביאים היו קורין ג"ב" ע"כ - וזה סותר למה שכתב בשמו

הקולות ואת הלפידים: יַלְמֻדוּן. ג׳ילפון, לעצמם: יַלְמְדוּן. יאלפון, לאחרים: .14 ואתי צוה ה׳, ללמד אתכם. תורה שבעל פה: .16 סמל. צורה: .19 ופן תשא עיניך. להסתכל בדבר ולתת לב לטעות אחריהם: אשר חלק ה׳ד. ג)להאיר להם״. ד״א ג)לאלוהות, לא מנען מלטעות אחריהם אלא החליקם בדברי הבליהם לטרדם מן העולם וכן הוא אומר ז)כי החליק אליו בעיניו למצוא עונו לשנוא: .20 מכור. כור הוא כלי שמזקקים בו את הזהב: .21 התאנף. נתמלא רוגז: על דבריכם. על אודותיכם, על עסקיכם: .22 כי אנכי מת וגו׳ אינני עבר. ה)מאחר שמת מהיכן יעבור? אלא אף עצמותי אינם עוברים: .23 תמונת כל. תמונת כל דבר: אשר צוך ה׳. אשר צוך שלא לעשות: .24 אל קנא. מקנא לנקום ׳אנפר״מנט׳ בלעז מתחרה על רוגזו להפרע מעובדי ע״ז: .25 ונושנתם. ו)רמז להם שיגלו ממנה לסוף שמונה מאות וחמשים ושתים שנה כמנין ונושנתם והוא הקדים והגלם לסוף שמונה מאות וחמשים והקדים שתי שנים לונושנתם כדי שלא יתקיים בהם, ז)כי אבד תאבדון וזהו שנאמר ז)וישקוד ה׳ על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה׳ אלהינו, צדקה עשה עמנו שמהר להביאה שתי שנים לפני זמנה׳: .26 העידתי בכם. הנני מזמינם להיות עדים שהתריתי בכם: .28 ועבדתם שם אלהים. כתרגומו משאתם עובדים לעובדיהם כאילו אתם עובדים להם: .31 לא ירפך. מלהחזיק בך בידיו ולשון לא ירפך לשון לא יפעיל הוא לא יתן לך רפיון לא יפריש אותך מאצלו וכן ח)אחזתיו ולא ארפנו שלא נגרך ארפנו. כל לשון רפיון מוסב על לשון מפעיל ומתפעל כמו ט)הרפה להם תן לה רפיון, י)הרף ממני, התרפה ממני: .32 לימים ראשונים. על ימים ראשונים: ולמקצה השמים. וגם שאל לכל הברואים אשר מקצה אל קצה, זהו פשוטו. ומדרשו יא)מלמד על קומתו של אדם שהיתה מן הארץ עד השמים והוא השיעור עצמו אשר מקצה אל קצה״: הנהיה כדבר הגדול הזה. ומהו הדבר הגדול? השמע עם וגו׳: .34 הנסה אלהים. יב)הכי עשה נסים ם שום אלוה לבוא לקחת לו גוי וגו׳. כל ה״ן הללו תמיהות הן לכך נקודות הן בחטף פתח הנהיה הנשמע השמע הנסה: במסת. על ידי נסיונות הודיעם גבורותיו כגון יג)התפאר עלי אם אוכל לעשות כן הרי זה נסיון: באתת. בסימנין להאמין שהוא שלוחו של מקום כגון יד)טה זה בידך: ובמופתים. הם

ב)ע׳ מגילה ט׳, ב׳: ג)ע״ז כ״ה: ד)סנהדרין ל״ו: ה)סנהדרין ל״ח ובגין פ״ם: ו)סנהדרין ל״ח ובגין פ״ם: ז)פסוק כ״ו: ח)דניאל ט׳: ח)שיר ג׳: ט)מלכים ב׳ ד׳: י)דברים ט׳: יא)סנהדרין ל״ח ב׳: יב)וע׳ מ״ל: יג)שמות ח׳: יד)שם ד׳:

סנחיס לחכריסס (ע׳ סטוקיס הלנס נחסכ יוסף נכלסס פ׳ מיי סכס) ולא כן לעת חז״ל כ״ל נדרסתס נקילוסין ל׳ ע״ס: ג׳ילמדון לעצמס (ילפון ילמדון יאלפון לאחרים ל׳) כילוומ״ס ד״ל: ד׳זה לחד מן המקילות שסנו לתלמי המלך להחיר לכסס. ה״סחס לא כן יאמר כן גס מומר נעכ״ז ומרכסו להמליקן נדצכיס כדי לעקרן מן העולס: ׳למכר״מרכח. כיל״ון: ולקח של סקילה סייגו סקדיס מוכדן ב׳ סניס לגיעטריס דומוסחס לרייגו תמני ועחס ומעשיס ותכתיו וסס גלו לסוף סמנס עחות ומעשיס סככנסו לחכן לכחב וייסי נסמניס סנס ול׳ עחות סנס וג׳ ויימי ניית סרחסון לחכנע עחות ועכר סרי סמנס עחות ותסעיס לח מסס ע׳ סנס סנסחסו נעכנר סרי ח׳ עחות ומעשיס ותלמלי היס מעתין עד ומוסנחס היס מתקיימ נסס כי חנר תחנדון מכר ומסמד תסמדון לכתיב נסניח סרחסח: מכרס דעכר עלמח. דסוח גיעטריח דומוסחס וקרי ליס חנר תחנדון מכר ומקדמס לסחי סניס לנקס היסס: ח״כיב לסנ״ך נסקדמח ספרו מנן חנות כתב כסוסס נזס מעחמר ליסס לסעכר קומתו של חדס כרחסון סלח עלתה על דעת מכניס .לומר סהיתה קומתו מקוף העולס ועד סופו ולא מצינו לסניס חלח קומת מכומתו ומיעורס סהסניג כל מס נית נעולס היסורות ממזרח למערב ומן הארץ עד לשמיס ונסגיעו לסס קודס הסניעו העולס הכוחני סכיס וכיון סנטה חל סהגוות נתמעט ולא הניג יותר ומעכר מנן ערן שכ׳ לחס ניקר ולא יכין וגו׳ וחזו חמנס ז״ל לידי ולידי מדס לחת היח ולא לחכרו חד היעורס רוח כמנהגס וכוחתס לומר מדס לחת כוסס לחכרת לחחר מכומתו ומהגחו כי שכי המחניים לעניו לחד מחכוונו ע״כ: ט׳לפי לעת הס״י על פי פסוחות הכתוב סס חלהיס זס רוח חול ולא נדחס כן לעת חז״ל נסנוועות דף ל״ה וגמס׳ סופרים פרק ל׳ ובירוסלמי מגילה פרק ח׳ כי לא מנסה פסוק זה סס בין הסמוח סהן חול וע״ג בת״ח ובת״י וכבר קודס הס״י מסב דוסס סס זה חול כחסר הניעי הסכס סד״ל ז׳ז״ל וזס לסוחו של דוסס בהסגותיו נגד כ׳ סעדיס (כ״י לחסר היס בית חכס זה ובימיס החלה נדפס כולו) ומחר בפירוס

ז ע׳ הלעז ומבגוחו בחדבר י״ל כ״ע וכ״ה י״ל:

הם נפלאות, שהביא עליהם מכות מופלאות: ובמלחמה. בים שנאמר טו)כי ה' נלחם להם:
35. הראת. כתרגומו איתחזיתא, כשנתן הקב"ה את התורה פתח להם שבעה רקיעים וכשם שקרע את העליונים כך קרע את התחתונים וראו שהוא יחידי, לכך נאמר אתה הראת לדעת: 37. ותחת כי אהב. וכל זה תחת אשר אהב: ויוצאך בפניו. טז)'כאדם המנהיג בנו לפניו שנאמר יז)ויסע מלאך האלהים ההולך וגו' וילך מאחריהם. א"ד"א ויוצאך בפניו בפני אבותיו כמה שנאמר יח)נגד אבותם עשה פלא. ואל תתמה על שהזכירם בלשון יחיד שהרי כתבם בלשון יחיד ויבחר בזרעו אחריו: 38. ממך מפניך. סרסהו ודרשהו להוריש מפניך גוים גדולים ועצומים ממך: כיום הזה. כאשר אתה רואה היום: 41. אז יבדיל. יט)נתן לב להיות חרד לדבר שיבדילם ואף על פי שאינן קולטות עד שיבדלו אותן של ארץ כנען אמר משה מצוה שאפשר לקיימה אקיימנה: בעבר הירדן מזרחה שמש. באותו עבר שבמזרחו של ירדן: מזרחה שמש. לפי שהוא דבוק נקודה ר"ש בחטף, מזרח של שמש מקום זריחת השמש: 44. וזאת התורה. זו שהוא עתיד לסדר אחר פרשה זו: 49—45 אלה העדת, אשר דבר. הם הם אשר דבר בצאתם ממצרים ב"חזר ושנאה להם בערבות מואב אשר בעבר הירדן שהוא במזרח, שהעבר השני היה במערב:

ה 4.—3 לא את אבתינו בלבד כרת ה' וגו'. כי אתנו, פנים בפנים. א"ר ברכיה כך אמר משה אל תאמרו אני מטעה אתכם על לא דבר כדרך שהסרסור עושה בין המוכר ללוקח, הרי הלוקח עצמו מדבר עמכם: 5. לאמר. כ)מוסב על דבר ה' עמכם בהר מתוך האש, לאמר אנכי ה' וגו' ואנכי עמד בין ה' וביניכם: 7. על פני. בכל מקום אשר אני שם וזהו כל העולם. ד"א ג)כל זמן שאני קיים: א עשרת הדברות כבר פירשתים: 12. שמור. ג)ובראשונות הוא אומר ג)זכור שניהם בדבור אחד ובתיבה אחת נאמרו ובשמיעה אחת נשמעו: כאשר צוך. ז)קודם מתן תורה במרה: 15. וזכרת כי עבד היית וגו'. על מנת כן פדאך שתהיה לו עבד ותשמור מצותיו: 16. כאשר צוך. ח)אף על כבוד אב ואם נצטוו במרה שנאמר ו)שם שם לו חק ומשפט: 17. ולא תנאף. ז)אין ב לשון ניאוף אלא באשת איש: 18. ולא תתאוה. ולא תירוג, אף הוא לשון חמדה כמו ח)נחמד למראה דמתרגמינן דמרגג למהוי: 19. ולא' יסף. ג מתרגמינן ט)ולא פסק' כי קולו חזק וקיים לעולם. ד"א ולא יסף לא הוסיף להראות באותו פומבי: 24. ואת תדבר אלינו. התשתם את כחי בנקבה שנצטערתי עליכם ורפיתם את ידי כי ראיתי שאינכם חרדים להתקרב אליו מאהבה וכי לא היה יפה לכם ללמוד מפי הגבורה ולא ללמוד ממני:

ו 4. ה' אלהינו ה' אחד. ל)ה' שהוא אלהינו עתה ולא אלהי האומות הוא עתיד להיות ה' אחד שנאמר ג)כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' ונאמר ג)ביום ההוא יהיה

עו)שמות י"ד: עז)מכילתא פ' בשלח: יז)שמות י"ד: יח)תהלים ע"ח: יט)שם ק': כ)שמות ו': ה ל)וכן לפי מ"ש ועל מ"י: ג)מכילתא פ' יתרו: ג)שמות כ': ד)שבת פ"ז: ה)קהלת כ"ו: ו)שמות ט"ו: ז)ע"ג * שמות כ': ב"ב: ח)בראשית ג': ט)וכן פושה ו' קהלת ג': ז"ז:
ן ל)ע' תפלה: ג)לעיל ג': ג)זכריה י"ד:

לו הנסה תלתים הקב"ה, עשה תלתים שבשלן קודם והוא לינו תלת תול ולין בו תפק. ולפ לתר לומר מתן לתם לומר כך שבשפה מן נסיון ולים לתוי לומר זולתו, ונשיבתו ונתמר כי זה מנוי בכל המקרא כולו קרוי תלתים לתברים כלשון קלתו בקול גדול כי תלתים הוא ולפי יבבר זה ספיהום למנו לו הנסה ופיהום לו הנסה תלתים לתברים לסולית גוי ונתפת ידי גוי בזעות ובלוחות וגו' בכל לפי עשה לכם וגו' ובתמרו כך נתבר שתלתים שבשלן תול בני זמול ולפ תתמר תול לקדש ולקדש תול ולפ תבשל בני בעזות ובמול ולבר תנת לעד תבמול נאול: 'כתלפ—ד"ת כ' כיפ"ר: א ד"ת—לתביו כ' כיע"ת: ב ונעלים לבר לסס בערבות מוצ מזר ושנתה לסס והנסה"ד ותמ"כ ד"ח לפי בעבר סיכלן שהוא שבעבר סיכלן שהוא וכו' בעבר ונסה"ד. כ' י"ד: בכיפ"ר בל ונעלים לבר לסס בערבות מוצ מזר ושנתה לסס והנסה"ד ותמ"כ ד"ח בעבר סיכלן. מזר ושנתה לסס:

ה א עשרת—פרשתים כ' כיל"ו: ב לשון כ' כיפ"ר: ג מתרגמינן—ולא יסף כ' כי"ר: ד לפי שעת בשר ולם לינן יכולן לבר כל דבריהם בשעשה לתת ונתת הקב"ה לינו כן לא היה פוסק ועשלא היה פוסק לא היה מוסיף לפי שקולו חזק וקיים לעולם ד"ת וכו'. כ' הכעי: ה ד"ת—פושעי כ' לפי כ' י"ד:

יהיה ה׳ אחד ושמו אחד: 5. ואהבת. ז)עשה דבריו מאהבה אינו דומה העושה מאהבה לעושה מיראה, העושה אצל רבו מיראה כשהוא מטריח עליו מניחו והולך לו: בכל לבבך. ח)בשני יצריך. דבר אחר בכל לבבך שלא יהיה לבך חלוק על המקום: ובכל נפשך. ו)אפילו הוא נוטל את נפשך: ובכל מאדך. ׳בכל ממונך, יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר בכל מאדך. ד״א ובכל מאדך) בכל מדה ומדה שמודד לך בין במדה טובה בין במדת פורענות, וכן דוד הוא אומר י)כוס ישועות אשא, צרה ויגון אמצא וגו׳: 6. והיו הדברים. ט)מהו האהבה? והיו הדברים האלה, שמתוך כך אתה מכיר בהקב״ה ומדבק בדרכיו: אשר אנכי מצוך היום. ט)לא יהיו בעיניך כדיוטגמא ישנה שאין אדם סופגה אלא כחדשה שהכל רצין לקראתה. א״דיוטגמא מצות המלך הבאה במכתב: 7. ושננתם. לשון חדוד הוא י)שיהיו מחודדים בפיך ב׳שאם ישאלך אדם דבר לא תהא צריך לגמגם בו אלא אמור לו מיד: לבניך. יא)אלו התלמידים, מצינו בכל מקום שהתלמידים קרוים בנים (שנאמר יב)בנים אתם לה׳ אלהיכם) ואומר יג)בני הנביאים אשר בבית אל, וכן בחזקיהו שלמד תורה לכל ישראל וקראם בנים שנאמר יד)בני עתה אל תשלו. וכשם שהתלמידים קרויים בנים שנאמר טו)בנים אתם לה׳ אלהיכם כך הרב קרוי אב שנאמר טז)אבי אבי רכב ישראל וגו׳: ודברת בם. יז)שלא יהא עיקר דבורך אלא בם, עשם עיקר ואל תעשם טפל: ובשכבך. יח)יכול אפילו שכב בחצי היום ג׳ת״ל ׳ובקומך יכול אפילו עמד בחצי הלילה ת״ל בשבתך בביתך ובלכתך בדרך, דרך ארץ דברה תורה זמן שכיבה וזמן קימה: 8. וקשרתם לאות על ידך. אלו תפילין שבזרוע. והיו לטטפת בין עיניך. אלו תפילין שבראש יט)ועל שם מנין פרשיותיהם נקראו טטפות, טט ״בכתפי שתים פת באפריקי שתים: 9. מזוזת ביתך. מזוזת כתיב שאין צריך אלא ׳אחת: ובשעריך. כ)לרבות שערי חצרות ושערי מדינות ושערי עיירות: 11. חצובים. לפי שהיה מקום טרשין וסלעים נופל בו לשון חציבה: 12. מבית עבדים. כתרגומו מבית עבדותא, ממקום שהייתם שם עבדים: 13. ובשמו תשבע. אם יש בך כל המדות הללו שאתה ירא את שמו ועובד אותו אז בשמו תשבע, שמתוך שאתה ירא את שמו תהא זהיר בשבועתך, ואם לאו לא תשבע: 14. מאלהי העמים אשר סביבותיכם. הוא הדין לרחוקים אלא לפי שאתה רואה את סביבותיך תועים אחריהם הוצרך להזהיר עליהם ביותר: 16. במסה. כשיצאו ממצרים שנסוהו במים שנאמר כא)היש ה׳ בקרבנו: 18. הישר והטוב. זו פשרה לפנים משורת הדין: 19. כאשר דבר. כב)והיכן דבר כג)והמותי את כל העם וגו׳: 20. כי ישאלך בנך מחר. כל)יש מחר שהוא אחר זמן:

ז 1. ונשל. לשון השלכה והתזה וכן כ)ונשל הברזל: 2. ולא תחנם. ג)לא תתן להם חן[א] אסור לו לאדם לומר כמה נאה גוי זה. דבר אחר לא תתן להם חניה[ב] בארץ: 4. כי יסיר את בנך מאחרי. ג)בנו של גוי כשישא את בתך יסיר את בנך אשר תלד לו בתך מאחרי, למדנו שבן בתך הבא מן הגוי קרוי בנך אבל בן בנך הבא מן הגויה אינו קרוי בנך [ג]אלא בנה

שהרי

ז)ספרי: ה)ספרי נכוח כ״ד: ו)ספרי נכוח ס״פ ג׳: ז)שם כ״ד: ח)תהלים קע״ז: ט)ספרי: י)ספרי קיהוסין ל׳: יא)ספרי: יב)דניאל י״ד: יג)מלכים ג׳ ג׳: יד)ד״ה ג׳ כ״ע: טו)דניאל י״ד: טז)מלכים ג׳ ג׳ וי״ג: יז)ספרי: יח)ספרי: יט)קהלת ד׳: כ)יומא י״ט ע״ב ספרי: כא)שמות י״ז: כב)ספרי: כג)שמות כ״ג: כד)מכילתא פ׳ בא: כה)דניאל י״ט: ג)ע״ז כ׳: ד)ישעיה כ״ג קיהוסין ק״ח:

ן [א]דיוטגמא—בזכתב ל׳ כי״ו: [ב]מזוז עליהם ובדוק בעומקם שלא ימלך מהם לא תלטרך לגמגם מלא תמוכל לומר ועיד: [ג]ת״ל ל׳ לפי לעת י״ל וכן לפי ל׳ בפיקתא זוטל׳: [ד]ובלכתך בדרך דרך ארץ וכו׳. כי״ר י״ל ושיח גם כ׳ המזכי ובעל זית לענק, ומוקמת רם״י שלפניו היא כמו שהיתה נוס׳ המזכי בספרי וע׳ הטוסק בספרי שלפניו: יכול—בדרך ל׳ כיס״ר: [ה]בגדפי. כיס״ר ל״ת: [ו]לחתת. כי״ס: על החתת. כ׳ ני״ו וכפר סנהדרין: בחתת. כ׳ הבחיי: ונזהת כתיב שלין לכיך חלא החתת. כ׳ ספר הזכרון ומזל תורה ונלפום פורטיגאל וע״ע ונה שכתבתי בלקוטים:

ז [א]שלא יאמר כמה גוי זה שלה: כ״ב לכתוב ולא תחנם. בקריאתו ונלא למשמע לשון חניה ושוח חן: ונלי לא תחנם. תסבר קרי ביה לא תחנם לשון חנייה קרקע: שמע מינה כולהו חניה נמי. לכולהו ילפי מהאי קרא לא תתן להם חנייה ונלא כתיב תחנם קרי ביה תחנם לא תתן להם חן קרי ביה לא תחנם לשון חניה והיינו חן ונחנת חנם קרי ביה לא תחניה לשון חנם. [ב]בקרקע. כ״י: [ג]שלא בנה

שהרי לא נאמר על בתו לא תקח כי תסיר את בנך מאחרי׳: .5 מזבחותיהם. של בנין: ומצבתם. אבן אחת: ואשירהם. ו)אילנות שעובדין אותן״: ופסיליהם. צלמים: .7 לא מרבכם. כפשוטו. ומדרשו׳ ס)לפי שאין אתם מגדילים עצמכם כשאני משפיע לכם טובה, לפיכך חשק בכם: כי אתם המעט. ס)המעטין עצמכם כנגד אברהם שאמר ו)ואנכי עפר ואפר וכנגד משה ואהרן שאמרו ז)ונחנו מה, לא כנבוכדנאצר שאמר מ)אדמה לעליון וסנחריב שאמר ט)מי בכל אלהי הארצות והיום אמר י)אל אני מושב אלהים ישבתי: כי אתם המעט. הרי כי משמש בלשון דהא: .8 כי מאהבת ה׳. הרי כי משמש בלשון אלא, לא מרובכם חשק ה׳ בכם, אלא מאהבת ה׳ אתכם: ומשמרו את השבעה. מחמת שמרו את השבועה: .9 לאלף דור. יא)ולהלן הוא אומר יג)לאלפים ׳כאן שהוא סמוך אצל לשומרי מצותיו״ הוא אומר לאלף ולהלן שהוא סמוך אצל יג)לאוהביו הוא אומר לאלפים: לאהביו. אלו העושין מאהבה: ולשמרי מצותיו. אלו העושין מיראה: .10 ומשלם לשנאיו אל פניו.יג) בחייו משלם לו גמולו הטוב כדי להאבידו מן העולם הבא: .11 היום לעשותם. יא)ולמחר לעולם הבא לישול שכרם:

חסלת פרשת ואתחנן.

עקב.

.12 והיה עקב תשמעון. טו)״אם המצות קלות שאדם דש בעקביו תשמעון, ושמר ה׳ וגו׳.

ישמר לך הבטחתו: .13 שגר אלפיך. ולדי בקרך שהנקבה משגרת ממעיה: ועשתרת צאנך. מנחם פירש טז)אבירי בשן, מבחר הצאן כמו יז)עשתרות קרנים לשון חוזק ואונקלס תרגם ועדרי ענך. ורבותינו אמרו יח)למה נקרא שמם עשתרות שמעשירות את בעליהן: .14 עקר. שאינו מוליד: .17 כי תאמר בלבבך. ׳על כרחך לשון דילמא הוא, שמא תאמר בלבבך מפני שהם רבים לא אוכל להורישם, אל תאמר כן לא תירא מהם, ולא יתכן לפרשו באחת משאר לשונות של כי שיפול עליו שוב לא תירא מהם: .19 המסת. יט)נסיונות: והאתת. כגון כ)ויהי לנחש כ)והיו לדם ביבשת: והמפתים. המכות המופלאות: והיד החזקה. זו הדבר: והזרע הנטויה. זו החרב של מכת בכורות: .20 הצרעה. כא)מן שרץ א״העוף שהיתה זורקת בהם מרה ומסרסתן ומסמאה את עיניהם בכל מקום שהיו נסתרין שם: .22 פן תרבה עליך חית השדה

ד)ע״ז נ״ם: ה)סוטה ל״ט: ו)בכמדבר י״ם: ז)סוטה ע״ז: ח)יעשיה י״ד: ט)סם ל״ו: י)יחזקאל כ״ח: יא)סוטה ל״ח: יב)דברים ה׳: יג)ע׳ פ״ח ופ״י: יד)עירובין כ״ב: טו)ע׳ תנחומא: עז)מכילתא כ״ב: יז)בכמדבר י״ד: יח)סוטה ל״ח: יט)סוטה ל״ח: כ)ע״ב *לעיל ד׳ ל״ד: כא)סוטה ל׳: תמ)סוטה ל״ו:

ל׳ בכ״י ול״י: ד״מגלח כתיב כי תסיר ס״ת ס״ק בתך לא תתן לבנו כי יסיר בעל בתך את בתך שמלל לו בתך מחכרים לבל תחנו לא תקח לבנך לא קנסלר ולא קרינן ביה כי תסיר את הכרכי את בתך שמלל מחכרים לשמע בתך מן הכרכי בתך ולא בתך קרוי בתך ולא בתך בתך הבא מן הכרכית קרוי בתך: שמע ניכה. מלכתיב כי יסיר את בתך ומוקמינן ליה בבן שמלל בתך לנכרי לשמע בן בתך הבא מן הכרכי קרוי בני בתך (וע׳ תוס׳ בקדושין ס״ח ד״ה בתך הבא בסם ס״ת): ה״כל שעובדין זותה. את המילן עלמו מבל מם עובדין את ע״ז שמתחיו המילן עותה: ׳לפי שמין אתם מבדין עלמכם מלא מעשיו לפיכך חלק בכם כי אתם המעט מעשיו עלמכם בעבוט: ׳שמך מוסבו למלבים ולילך קרא שמך למלך דוד מל שומרי מלותיו דסייבו מילאה ולין מלו דומין לפרום מילאה: לסבבו מחסבת שכר ומילאה פרעבות הקלות והעובדין וכבא מחסבת המקום ומילאתו שמולאו גדול סוא לומר ומועל על הבריות: ה״בעובדין מילאה סוא לומר וכו׳ למובדיו בעובדין מחסבת שבכתב יותר גדול סוא לומר למלבים. בעז׳ ומילאה שסם דברי המזבחי בעלמו לבתב את דברי רב״י וכבתיבו בתיב דפוסים מוסמא זו בתב״י עלמו בחסר עמו בן בבמ״י ומקומות: ״את המלות. כ״י: ׳כי תאמר בלבבך רבים וגו׳ לא תיבא מסם וגו׳ לין אתם יכול לבתם בלבון שם לומר ת״ת בלבבך וגו׳ לא תיבא מסם בא אם לא תאמר תיבא מסם לין זה בכון ולא בלבון אלא אבל בלבם סוא בלבון בן לומר שלא תאמר בן ובמניה בלבם בלומר וכי תאמר בלבבך רבים הגויס בחלה ותיבא מסם וכן כי תאמרו מם בלבם לו לעולם לא תעזבו אל לבבכם לומר מם בלבם לו וכן כי כל הממוכין לאם אם כי תאמר לא תצורכו אם כי תבבי תעבנו כולן לדברים בלבון תיומא הילבך בוף פסוק מלמדך בן תאמר בן וכו׳ *בגין ל׳: א״העוף ל׳ כ״ם:

השדה. כג)והלא אם עושין רצונו של מקום אין מתיראין מן החיה שנאמר כג)וחית השדה השלמה לך, אלא גלוי היה לפניו שעתידין לחטוא: 23. והמם. נקוד קמץ כולו לפי שאין מ"ם אחרונה מן היסוד והרי הוא כמו והָם אותם אבל כל)והמם גלגל ענלתו כולו יסוד לפיכך חציו קמץ וחציו פתח כשאר פעל של שלש אותיות:

ח 1. כל המצוה. בפשוטו, ומדרש אגדה ס)אם התחלת במצוה גמור אותה שאינה נקראת אלא על שם הגמרה שנאמר ג)ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם, והלא משה לבדו נתעסק בהם להעלותם אלא לפי שלא הספיק לגמרה וגמרוה ישראל נקראת על שמם: 2. התשמר מצותיו. שלא תנסהו ולא תהרהר אחריו: 4. שמלתך לא בלתה. ג)ענני כבוד היו שפים בכסותם ומגהצים אותם כמין כלים מגוהצים ואף קטניהם כמו שהיו גדלים היה גדל לבושן עמהם כלבוש הזה של חומט שגדל עמו: לא בצקה. לא נפחה ככצק כדרך הולכי יחף שרגליהם נפוחות: 8. זית שמן. זיתים העושים שמן:

ט 1. גדלים ועצמים ממך. ס)אתה עצום והם עצומים ממך: 4. אל תאמר בלבבך. צדקתי ורשעת הגוים גרמו: 5. לא בצדקתך, אתה בא לרשת, כי ברשעת הגוים. הרי כי משמש בלשון אלא: 9. ואשב בהר. ג)אין ישיבה אלא לשון עכבה: 10. לוחת. ג)לוחת כתיב ששתיהן שוות: 18. ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום. שנאמר ז)ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה, ס)באותה עלייה נתעכבתי ארבעים יום ונמצאו כלים בכ"ש באב ו)שהוא עלה א)בשמונה עשר בתמוז, בו ביום נתרצה לישראל ואמר לו למשה ז)פסל לך שני לוחות, עשה עוד ארבעים יום ונמצאו כלים ביום הכפורים, בו ביום נתרצה הקב"ה לישראל בשמחה ואמר לו למשה סלחתי כדברך ב)לכך הוקבע למחילה ולסליחה ומנין שנתרצה ברצון שלם שנאמר בארבעים של לוחות אחרונות ס)ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים, מה הראשונים ברצון אף אחרונים ברצון, אמור מעתה אמצעיים היו בכעס: 20. ובאהרן התאנף ה'. לפי ששמע לכם: להשמידו. ט)זה כלוי בנים וכן הוא אומר י)ואשמיד פריו ממעל: ואתפלל גם בעד אהרן. והועילה תפלתי לכפר מחצה ומתו שנים ונשארו השנים: 21. טחון. לשון הווה כמו הלוך ג)וכלות מולא"נט[1] בלעז: 25. ואתנפל וגו'. אלו הן עצמם האמורים למעלה וכפלן כאן לפי שכתוב כאן סדר תפלתו שנאמר ה' אלהים אל תשחת עמך וגו':

י 1. בעת ההוא. לסוף ארבעים יום נתרצה לי ואמר לי פסל לך ואחר כך ועשית לך ארון ס)ואני עשיתי ארון תחלה שכשאבוא והלוחות בידי היכן אתנם. ג)ולא זה הוא הארון שעשה בצלאל שהרי משכן לא נתעסקו בו עד לאחר יום הכפורים כי ברדתו מן ההר צוה להם על מלאכת המשכן ג)ובצלאל עשה משכן תחלה ואחר כך ארון וכלים, ונמצא זה ארון אחר היה וזהו שהיה יוצא עמהם למלחמה, ואותו שעשה בצלאל לא יצא למלחמה אלא בימי עלי ונענשו עליו ונשבה: 7—6 ובני ישראל נסעו מבארת בני יעקן מוסרה. ז)מה ענין זה לכאן, ועוד וכי מבארות בני

כג) ע' סנהדרי: כג) תיוב ה': כד) יהושע כ"ח: ד ח) תנחומא ה': כה) יהושע כ"ח: ג) ע' יהושע כ"ד: ג) ע' יהושע בשם פסיקתא ומדרש שיר השירים פסוק נופת ע"ג תנחומא ריש נחמדנה: ט) פסחים: ג) מגלה כ"ח: ג) תנחומ': ד) שמות ל"ב: ה) ס"ע פ' ו': ו) ע' תנחומ' פ' כי תשא: ז) שמות ל"ד: ח) דברים י': י) פס' לבתי לחכי עוזי: יא) עמוס ג': י א) ע' תנחומא: ג) ע' יהושע סנהדרין פ' ה': ג) בראשית ר"ה: ד) יהושע קוזא פ' ח' תחלה תנחומ' פ' בשלח: ה) שמות פ' תקצ:

ח א)ועכשי שים זיתים פרי עץ שמין עושין שמן כולכך לומר כן. כי"ם:

ט א)ע"ג *שמות י"ח י"ג ועי' *שם כ"ג י"ח: ב)שם דברי התנחומ' בעגלו ולא דברי הכתוב בשבשם דמגלים (במדבר י"ז כ') בקושיא דריש ועי"ג בפלפל"ח פ' ע"ו לומר ועשם שלח נא לעוונותיהם של ישראל על ועשם שעגל ולולו לומר ועשם שלח נא לעוונותיהם של ישראל בשעגל ועשם עוסה כן לפי שהיתה שעת רצון לומר שלח נא לעוונותיהם של ישראל על ועשם שעגל לומר הקב"ה הרי כדבריך עשיתי שם' ויאמר ד' סלחתי כדבריך: ג)וגדל ושם"ל. כ"י ד"ח וי"ד ובדק' וכן ל"ל:

[1] moulant (מולאנ)

בני יעקן נסעו למוסרה והלא ממוסרה באו לבני יעקן שנאמר ס)ויסעו ממוסרה וגו׳, ועוד שם מת אהרן והלא בהר ההר מת צא וחשוב ותמצא שמנה מסעות ממוסרות להר ההר? אלא אף זו מן התוכחה, ועוד זאת עשיתם כשמת אהרן בהר ההר לסוף ארבעים שנה ונסתלקו ענני כבוד יראתם לכם ממלחמת מלך ערד ונתתם ראש לחזור למצרים וחזרתם לאחוריכם שמנה מסעות עד בני יעקן ומשם למוסרה שם נלחמו בכם בני לוי והרגו מכם ואתם מהם עד שהחזירו אתכם בדרך הזרתכם, ומשם חזרתם הגדגדה הוא חור הגדגד, ומן הגדגדה וגו׳, ו)ובמוסרה עשיתם אבל כבד על מיתתו של אהרן שגרמה לכם זאת ונרמה לכם כאילו מת שם. ז)וסמך משה תוכחה זו לשיבור הלוחות לומר שקשה מיתתן של צדיקים לפני הקב״ה כיום שנשתברו בו הלוחות ולהודיעך שהוקשה לו מה שאמרו ח)נתנה ראש לפרוש ממנו כיום שעשו בו את העגל: 8. בעת ההוא הבדיל ה׳ וגו׳. מוסב לענין הראשון. בעת ההוא. בשנה הראשונה לצאתכם ממצרים וטעיתם בעגל ובני לוי לא טעו הבדילם המקום מכם. וסמך מקרא זה לחזרת בני יעקן לומר שאף בזו לא טעו בה בני לוי אלא עמדו באמונתם: א׳לשאת את ארון. הלוים: לעמד לפני ה׳ לשרתו ולברך בשמו. ט)הכהנים והוא נשיאת כפים: 9. על כן לא היה ללוי חלק. לפי שהובדלו לעבודת מזבח ואינן פנויין לחרוש ולזרוע: ה׳ הוא נחלתו. נוטל פרס מזון מבית המלך: 10. ואנכי עמדתי בהר. לקבל הלוחות האחרונות, ולפי שלא פירש למעלה כמה עמד בהר בעליה אחרונה זו חזר והתחיל בה: כימים הראשנים. של לוחות הראשונות, מה הם ברצון אף אלו ברצון אבל האמצעים שעמדתי שם להתפלל עליכם היו בכעס: 11. ויאמר ה׳ אלי וגו׳. אף על פי שסרתם מאחריו וטעיתם בעגל אמר לי י)לך נחה את העם: 12. ועתה ישראל. אף על פי שעשיתם כל זאת עודנו רחמיו וחבתו עליכם ומכל מה שחטאתם לפניו אינו שואל מכם: כי אם ליראה וגו׳. ורבותינו דרשו יא)מכאן הכל בידי שמים ב׳חוץ מיראת שמים: 13. לשמר את מצות ה׳. ואף היא לא להנם אלא לטוב לך שתקבלו שכר: 14. הן לה׳ אלהיך. הכל. אף על פי כן רק באבתיך חשק ה׳ מן הכל: 15. בכם. כמו שאתם רואים אתכם חשוקים מכל העמים היום הזה: 16. ערלת לבבכם. אוטם לבבכם וכיסויו: 17. ואדני האדנים. לא יוכל שום אדון להציל אתכם מידו: לא ישא פנים. אם תפרקו עולו: ולא יקח שחד. ג׳לפייסו בממון: 18. עשה משפט יתום ואלמנה. הרי גבורה יב)ואצל גבורתו׳ אתה מוצא ענותנותו: ואהב גר לתת לו לחם ושמלה. יג)ודבר השוב הוא זה, שכל עצמו של יעקב אבינו על זה נתפלל יד)ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש: 18. כי גרים הייתם. טו)מום שבך אל תאמר לחברך: 20. את ה׳ אלהיך תירא. ותעבוד לו ותדבק בו, ולאחר שיהיו בך כל המדות הללו אז בישמו תשבע:

יא 2. וידעתם היום. תנו לב לדעת ולהבין ולקבל תוכחתי: כי לא את בניכם. אני מדבר עכשיו שיוכלו לומר אנו לא ידענו ולא ראינו בכל זה: 6. בקרב כל ישראל. ט)כל מקום שהיה אחד מהם בורח הארץ נבקעת מתחתיו ובולעתו אלו דברי רבי יהודה, אמר לו רבי נחמיה והלא כבר נאמר ז)ותפתח הארץ את פיה ולא פיותיה אמר לו ומה אני מקיים בקרב כל ישראל אמר לו שנעשית הארץ מדרון כמשפך וכל מקום שהיה אחד מהם א׳היה מתגלגל ובא עד מקום הבקעה: ואת כל היקום אשר ברגליהם. ג)זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו: 7. כי עיניכם

ס) במדבר ל״ג: ו) ע׳ פדר״א פ׳ י״ז: ז) ויקרא רבה פ׳ כ׳: ח) במדבר י״ד: ט) עירובין י״ט: י) סוטה ל״ג: יא) ברכות ל״ג ב׳: יב) מגילה ל״ט: יג) ב״ק פ׳ ע׳: יד) בילמדנו כ״ח: טו) ב״מ כ״ט ב׳: טז) במדבר ל״ג: ג) סנהדי ק״י:

יא ח) ילקוט רמז רמב ילמדנו: ב) במדבר ט״ז: ג) סנהדי ק״י:

ו א׳לשאת—המלך לי כילוו״ע וסוף כ׳ גליון כי״ע: ב׳כל סבא על הלמד בית הקב״ה סוף כגון לחוך קלר עני עסיר חכם סוטה לבן שמור ככל בידי שמים סוף לכל לזיק ורשע לחינו בא על ידי שמים ז ונסר בידו של למד ונתן לפניו שני לכיכים וסוף יבחר לו ירלת שמים: ג׳ונו׳ בגמ״ס לשנות את זו ונסר בידו של למד ונתן לפניו שני לכיכים וסוף סוחר המוסר בשביל שעבירה: ד׳חסר מוסף ל׳ כ״י:

יא א׳בוכס. כי״ע:

עיניכם הראת. מוסב על המקרא האמור למעלה ד) כי לא את בניכם אשר לא ידעו וגו' כי אם עמכם אשר עיניכם הרואות וגו': 10. לא כארץ מצרים הוא. ה) אלא טובה הימנה ונאמרה הבטחה זו לישראל ביציאתם ממצרים שהיו אומרים שמא לא נבוא אל ארץ טובה ויפה כזו. יכול בגנותה הכתוב מדבר וכך אמר להם לא כארץ מצרים היא אלא רעה הימנה? ת"ל ו) וחברון שבע שנים נבנתה לפני וגו' אדם אחד בנאן חם בנה צוען למצרים בנו וחברון לכנען דרך ארץ אדם בונה את הנאה ואחר כך בונה את ז הגרוע שפסולתו של ראשון הוא נותן בשני ובכל מקום החביב קודם, הא למדת שחברון יפה מצוען ומצרים משובחת מכל הארצות שנאמר ז) כגן ה' כארץ מצרים, וצוען שבח מצרים היא שהיא מקום מלכות שכן הוא אומר ח) כי היו בצוען שריו, וחברון פסולתה של ארץ ישראל לכך הקצוה לקברות מתים ואף על פי כן היא יפה מצוען. ובכתובות ט) דרשו בענין אחר אפשר אדם בונה בית לבנו הקטן ואחר כך לבנו הגדול אלא ג שמבונה על אחד משבעה בצוען: אשר יצאתם משם. י) אפילו ארץ ד רעמסס אשר ישבתם בה והיא במיטב ארץ מצרים שנאמר י א) במיטב הארץ וגו' אף היא אינה כארץ ישראל: והשקית ברגלך. י ב) ד ארץ מצרים היתה צריכה להביא מים מנילוס ברגלך ולהשקותה, צריך אתה לגדר משנתך ולעמול, והגמוך שותה ולא הגבוה ואתה מעלה המים מן הגמוך לגבוה, אבל זו למטר השמים תשתה מים אתה ישן על מטתך והקב"ה משקה גמוך וגבוה גלוי ושאינו גלוי כאחת: כגן הירק. שאין די לו בגשמים ומשקין אותו ברגל ובכתף: 11. ארץ הרים ובקעת. י ג) משובה ההר מן המישור שהמישור בבית כור אתה זורע כור אבל ההר בית כור ממנו חמשת כורין ארבעה מארבעה שפועין ואחד בראשו: ובקעת. הן מישור: 12. אשר ה' אלהיך דרש אתה. י ד) והלא כל הארצות דורש שנאמר י ה) להמטיר על ארץ לא איש, אלא בביכול אינו דורש אלא אותה ועל ידי אותה דרישה שדורשה דורש את כל הארצות עמה: תמיד עיני ה' אלהיך בה. לראות מה היא צריכה ולחדש בה גזירות עתים לטובה עתים לרעה כו' כדאיתא בר"ה ט): מרשית השנה. ט ז) מראש השנה נידון מה יהא בסופה: 13. והיה אם שמע. והיה מוסב על האמור למעלה למטר השמים תשתה מים ח: והיה אם שמע תשמעו. י ז) ט אם שמוע בישן תשמעו בחדש י ח) וכן י ט) אם שכוה תשכח אם התחלת לשכוח סופך שתשכח כולה שכן כתיב 'במגילה אם תעזבני יום יומים אעזבך: מצוה אתכם היום. כ) שיהיו עליכם חדשים כאילו שמעתם בו ביום: לאהבה את ה'. כא) שלא תאמר הרי אני לומד בשביל שאהיה עשיר בשביל שאקרא רב בשביל שאקבל שכר אלא כל מה שתעשה עשה מאהבה וסוף הכבוד לבוא: ולעבדו בכל לבבכם. כב) עבודה שהיא בלב וזו היא תפלה שהתפלה קרויה עבודה שנאמר כג) ולהלך די את פלח ליה בתדירא, וכי יש פולחן בבבל אלא על שהיה מתפלל שנאמר כד) וכוין פתיחן לה וגו', וכן בדוד הוא אומר כה) תכון תפלתי קטרת לפניך: בכל לבבכם ובכל נפשכם. כל) והלא כבר הזהיר כו) בכל לבבך ובכל נפשך אלא אזהרה ליחיד אזהרה לצבור: 14. ונתתי מטר ארצכם. כז) עשיתם מה שעליכם אף אני אעשה מה שעלי: בעתו. בלילות שלא יטריחו אתכם. דבר אחר כח) בעתו בלילי שבתות שהכל מצויין בבתיהם: יורה. כט) היא רביעה הנופלת לאחר

ד) פסוק ג': ה) ספרי: ו) נזיר כ"ג: ז) בלפתים י"ג: ח) יחזקאל ל': ט) דק ק"ב: י) ספרי: יא) בלפתים מ"ז: יב) ספרי: יג) ספרי: יד) מיכה ל"ח: טו) דק י"ז: ג': טז) שם ח': יז) ע' קוכה מ"ו ב' על פסוק ח' בדברים כ"ח: יח) ע' ספרי על פסוק כ"ג לקמן: יט) דברים ח': כ) ע' ספרי על פסוק כ"ג לקמן: כא) ספרי: כב) דניאל ו': כג) תהלים קמ"ח: כד) ספרי: כה) דברים ו': כו) ספרי: כז) ע' ספרי תענית כ"ג: כח) ספרי תענית ו':

ב הכעור. כילוו"ס: ג ונבוסה. במויס בכל טוב מבוסה לשון פרי כלכתב ומצנפה גם היא ומנטפת: ד גשן ורעמסס. כ"ע ח: ה להטעינן על כתפך מיס ולסלך ברגליך סביבותיהם להשקותה למה ליה למיכתב רגלך לומר שעוקה ומהלכו להשקותה כשיעור רגל הוא *שמת פ"ס: ו עתיס לעופה כו'. פעמיס שהעתיס בכתוניס לפוף שהיה לעופה היה להקל עליה עץ הפועלות הכגזר עליה בר"ס: ופעמיס שהוא לרעה. לשמות עץ העופה שמשקה לה: ז ומיס—ומיס ל' כי"ע: ח לומר אס תשמעו ונתתי אס לאו ועכ"פ כי"ס: ט ר"ה אס אתה שומע ניסן. ומזה על תלמודך שמועת: תשמע בחדש. תתחכם בו להבין דבריס שלפעס ומתוך דבריס יפעיס: י מגילת קפר שמואל יום תעזבני יומיס וכו'. כי"ס: בחנגת שמואל

לאחר הזריעה שִׁמְּרָה את הארץ ואת הזרעים: מלקוש. רביעה היורדת סמוך לקציר למלאת התבואה בקשיה. ולשון מלקוש דבר המאוחר כדמתרגמינן כז)והיה העטופים ללבן, לקשיא. ד"א כח)לכך נקראת מלקוש שיורדת על המלילות ועל הקשין: ואספת דגנך. כט)אתה תאספנו אל הבית ולא אויבך כענין שנאמר ל)אם אתן דגנך וגו' כי מאספיו יאכלוהו ולא כענין שנאמר לא)והיה אם זרע ישראל וגו': 15. ונתתי עשב בשדך. לב)שלא תצטרך להוליכה למדברות. ד"א לג)שתהיה גוזז תבואתך כל ימות הגשמים ומשליך לפני בהמתך ואתה מוגע ידך ממנה שלשים יום קודם לקציר ואינה פוחתת מדגנה: ואכלת ושבעת. הרי זו ברכה אחרת שתהא ברכה מצויה בפת בתוך המעים: לג)ואכלת ושבעת, 16. השמרו לכם. כיון שתהיו אוכלים ושבעים השמרו לכם שלא תבעטו שאין אדם מורד בהקדוש ברוך הוא אלא מתוך שביעה שנאמר לג)פן תאכל, ושבעת ובקרך וצאנך ירביון, מה הוא אומר אחריו לג)ורם לבבך ושכחת: וסרתם. לד)לפרוש מן התורה ומתוך כך ועבדתם אלהים אחרים, שכיון שאדם פורש מן התורה הולך ומדבק בע"ז וכן דוד אומר לה)כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד וגו' ומי אמר לו כן? אלא כיון שאני מגורש מלעסוק בתורה הריני קרוב לעבוד אלהים אחרים: אלהים אחרים. לו)שהם אהרים לעובדיהם צועק אליו ואינו עונהו נמצא עשוי לו כנברי: 17. את יבולה. לו)אף מה שאתה מוביל לה כענין שנאמר לז)וזרעתם הרבה והבא מעט: ואבדתם מהרה. לח)על כל שאר הישורין אגלה אתכם מן האדמה שגרמה לכם לחטוא. משל למלך ששלח בנו לבית המשתה והיה יושב "ומפקידו אל תאכל יותר מצרכך שתבא נקי לביתך ולא השגיח הבן ההוא אכל ושתה יותר מצרכו והקיא ושנף את כל בני המסיבה נשלחהו בידיו וברגליו ורקוהו אחורי "פלטרין: מהרה. לט)איני נותן לכם ארכא ואם תאמרו והלא נתנה ארכא לדור המבול שנאמר מ)והיו ימיו מאה ועשרים שנה, דור המבול לא היה להם ממי ללמוד ואתם יש לכם ממי ללמוד: 18. ושמתם את דברי. מא)אף לאחר שתגלו היו מצויינים במצות, הניחו תפילין עשו מזוזות כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו וכן הוא אומר מב)הציבי לך ציונים: 19. ולדבר בם. מג)משעה שהבן יודע לדבר למדהו מד)תורה צוה לנו משה שיהא זה למוד דבורו. מה)מכאן אמרו כשהתינוק מתחיל לדבר אביו משיח עמו בלשון הקדש ומלמדו תורה, ואם לא עשה כן הרי הוא כאילו קוברו שנאמר ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם וגו', 21. למען ירבו ימיכם וימי בניכם. אם עשיתם כן ירבו ואם לאו לא ירבו, שדברי תורה נדרשין מכלל לאו הן ומכלל הן לאו: לתת להם. מו)לתת לכם אין כתיב כאן אלא לתת להם, מכאן מצינו למדים תחית המתים מן התורה: 22. שמר תשמרון. "אזהרה שמירות הרבה מד)להזהר בתלמודו שלא ישתכח: ללכת בכל דרכיו. מד)הוא רחום ואתה תהא רחום הוא גומל חסדים ואתה גומל חסדים: ולדבקה בו. מד)אפשר לומר כן והלא אש אוכלה הוא? אלא הדבק בתלמידים ובחכמים ומעלה אני עליך כאילו נדבקת בו: 23. והוריש ה'. מה)עשיתם מה שעליכם אף אני אעשה מה שעלי: ועצמים מכם. מה)אתם גבורים והם גבורים מכם שאם לא שישראל גבורים מה השבה ההוא שמשבח את האמוריים לומר ועצומים מכם אלא אתם גבורים משאר האומות והם גבורים מכם: 25. לא יתיצב איש וגו'. מה)אין לי אלא איש אומה ומשפחה ואשה בכשפיה מנין תלמוד לומר לא יתיצב מכל מקום אם כן מה תלמוד לומר איש, אפילו כעוג מלך הבשן: "פחדכם ומוראכם". והלא פחד הוא מורא אלא פחדכם על

הקרובים

כז)נרמזים ל': כח)מענים ו': כט)ספרי: ל)יומיא פ"ג: לא)שבועות ו': לב)ספרי: לג)דכרים ח': לד)ספרי: לה)שמואל ב' כ"ו: לו)ספרי: לז)מגי ח': לח)ע' ספרי: לט)ספרי: מ)נרמזים ו': מא)ע' ספרי על פסוק י"ז: מב)יבמיה ל"ח: מג)קוסם מ"ה: מד)דכרים ל"ג: מה)ספרי:

יום וכו'. ד"ח: נמנגלת מסידים. כי"ר וכן בספרי ודיקדקנוני נכרות פרק ע' וגם ליש מנדרש שמואל ע"ג נרמב"ם על התורה: בילקוט סי' נמנגלת מתכים: "ומנפקדו. בספרי: "פלטין. כ"י: "מזסכח לכד שלריך שמיות וכו'. כי"ק: "פחדכם—מלא ל' כי"ם: "על הכתובים פסל לשון בעיתת פחדוס על

ל"ל ויגבהו
ל"ל ברכה ראשו

הקרובים ומוראכם על הרחוקים: פחד. לשון בעיתת פתאום, מורא לשון דאגה מימים רבים[טו]:
כאשר דבר לכם. [מה]והיכן דבר [מו]את אימתי אשלח לפניך וגו':

המלת פרשת והיה עקב.

ראה.

26. ראה אנכי, ברכה וקללה. האמורות בהר גרזים ובהר עיבל: 27. את הברכה. על מנת אשר תשמעו: 28. מן הדרך אשר אנכי מצוה אתכם היום ללכת וגו'. הא למדת כל העובד ע"ז הרי הוא סר מכל הדרך שנצטוו ישראל [מז]מכאן אמרו המודה בע"ז ככופר בכל התורה כולה: 29. ונתתה את הברכה. כתרגומו ית מברכיא את המברכים: על הר גרזים. [מח]כלפי הר גרזים הופכין פניהם ופתחו בברכה [מט]ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה וגו'. כל הארורים שבפרשה [נ]אמרו תחלה בלשון ברוך ואחר כך הפכו פניהם כלפי הר עיבל ופתחו בקללה:
30. הלא המה". נתן בהם סימן: אחרי. [נא]אחר העברת הירדן הרבה והלאה למרחוק. וזהו לשון אחרי [נב]כל מקום שנאמר אחרי מופלג הוא: דרך מבוא השמש. [נג]להלן מן הירדן לצד מערב [נד]ומעם המקרא מוכיח שהם שני דברים שננקדו בשני טעמים אחרי נקוד בפשטא ודרך נקוד [נה]במשפל [נו]והוא דגש ואם היה אחרי דרך דבור אחד היה נקוד אחרי במשרת בשופר הפוך [נא]ודרך בפשטה ורפה: מול הגלגל. [נב]רחוק מן הגלגל: אלוני מרה. [נג]שכם הוא שנאמר [נד]עד מקום שכם עד אלון מורה: 31. כי אתם עברים את הירדן וגו'. [נה]ניסים של ירדן יהיו סימן בידכם שתבאו ותירשו את הארץ:

יב 2. אבד תאבדון. [א]אבד ואחר כך תאבדון מכאן לעוקר ע"ז שצריך לשרש אחריה: את כל המקמות אשר עבדו שם וגו'. [ב]ומה תאבדון מהם את אלהיהם אשר על ההרים:
3. מזבח. של אבנים הרבה: מצבה. של אבן אחת והיא בימות ששנויה במשנה:ג) [א]אבן שחצבה מתחלתה לבימות: אשרה. אילן הנעבד: ואבדתם את שמם. [ד]לכנות להם שם לגנאי [ב]בית גלייא קורין לה בית כריא עין כל עין קוץ: 4. לא תעשון כן. להקשיר לשמים בכל מקום כי אם במקום אשר יבחר: ד"א [ה]ונתצתם את מזבחתם, ואבדתם את שמם, לא תעשון כן. אזהרה למוחק את השם ולנותץ אבן מן המזבח או מן העזרה. אמר ר' [ג]ישמעאל וכי תעלה על דעתך שישראל נותצין את המזבחות אלא שלא תעשו כמעשיהם ויגרמו עונותיכם למקדש אבותיכם שיתחרב: לשכנו תדרשו. [ו]זה משכן שילה: 6. וזבחיכם. [ז]שלמים של חובה:

מעשרותיכם

[מה]ספרי: [מו]שמות כ"ב: [מז]ספרי: [מח]סוטה ל"ב: [מט]לקמן כ"ז: [נ]ע' ספרי סוטה ל"ג ג': [נא]ג"כ פ' מ"ל:
[נב]ע"ג *יהושע ז' ע"ו: [נג]ספרי סוטה ל"ב: [נד]בכתפים י"ב: [נה]ספרי:
יב [א]ע"ז מ"ה ג': [ב]ע' ספרי: [ג]ע"ז מ"ז ג': [ד]סנ מ"ו: [ה]ע' ספרי מכות כ"ב: [ו]ע' לקמן ספוק י"ח:
[ז]ע' ספרי:

הקדושים עומד לעתן לתגר וסח"ל. כי"ל: (וע"ג *פ' בשלח (שמות ט"ו ט"ז) על פסוק תפול עליהם
ליימתא ופסק): [טו]ול"ע בהם"י סוטה כ' ג' ל"ה בפלח שפת פיהם"י הכל בהיפוך ומנה שכתב כאן
ולהלי ל"ל גם כאן פסל לעתן לתגר ניימים רבים ומולכהם לעתן בעיתת פתאום (מלקי מבנים):
"כאשר יאמלאל בנמדבר נאמרו לפסח סיימני הר גריזים ועיבל ומקומם פסח בעבר הפני הל ירדן
יפלאל היו לעזכה שירדן כלכתב בני גד ובני לאובן לקחו נחלתם מעבר לירדן ירימו קדמה מזכחם
ונאמר לפס שהכניס האלה בעיבר הירדן ואילך הרבה להלן מן הירדן לגד מעבר ולא קמוך לירדן:
"ומופלג הן ומעבר לפחרי לעתן שפגוש ושאי מבוא השמש מעבר הוא לעתן כי בא השמש מקום
שמנה שוקעת ומופלג ומסקיעתה ושייט לגד מזכח קמוך לירדן ניל: "נקוד בכתכב. כי"ו: נקוד
בזיתיב. ל"ל: [ג]יהוא דגש ל' כי"ל: [כא]ולכך — ודפס ל' כ"ל: [כב]ע' סוטה ל"ג ג' וכס"י שם:
יב [א]אבן שתגזה. הן הכר: ותתילה לבימות. מקום מוכח ע"ז שתוכיח הלנה עליה ועובדין את הבימות
כע"ז עלמו: [ב]בית גליא. לעתן גוכה גלי: בית כריא. לעתן הפירה ושפלות: [ג]וכן בכי"ל ובכתי

מעשרתיכם. ח)מעשר בהמה ומעשר שני לאכול לפנים מן החומה: תרומת ידכם. ט)אלו הבכורים שנאמר בהם ט)ולקח הכהן הטנא מידך: ובכרת בקרבכם. לתתם לכהן ויקריבם שם: 7. אשר ברכך ה'. י)לפי הברכה הבא: 8. לא תעשון ככל אשר אנחנו עשים וגו'. מוסב למעלה על °י)כי אתם עברים את הירדן וגו' יא)כשתעברו את הירדן מיד אתם מותרים להקריב בבמה כל י"ד שנה של כבוש וחלוק, ובבמה לא תקריבו כל מה שאתם מקריבים פה היום במשכן שהוא עמכם ונמשח והוא כשר להקריב בו חטאות ואשמות נדרים ונדבות, אבל בבמה אין קרב אלא הנידר והנידב, וזהו איש כל הישר בעיניו, נדרים ונדבות שאתם מתנדבים על ידי שישר בעיניכם להביאם ולא על ידי חובה אותם תקריבו בבמה: 9. °כי לא באתם. כל אותן י"ד שנה: עד עתה. כמו עדיין: אל המנוחה. יב)זו שילה: נחלה. יג)זו ירושלים: 10. ועברתם את הירדן וישבתם בארץ. שתחלקוה ויהא כל אחד מכיר את חלקו' ואת שבטו: והניח לכם. יג)לאחר כבוש וחלוק ומנוחה מן יד)הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל, ואין זו אלא בימי דוד, אז 11. והיה המקום וגו'. בנו לכם בית הבחירה בירושלים וכן הוא אומר בדוד טו)ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מסביב מכל אויביו ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה אנכי יושב בבית ארזים וארון האלהים יושב בתוך היריעה: שמה תביאו וגו'. טז)למעלה אמור לענין שילה וכאן אמור לענין ירושלים 'ולכך חלקם הכתוב ליתן היתר בין זו לזו, משחרבה שילה ובאו לנוב וחרבה נוב ובאו לגבעון היו הבמות מותרות עד שבאו לירושלים: מבחר נדריכם. יז)טלמד שיביא מן המובחר: 13. השמר לך. ליתן לא תעשה על הדבר: בכל מקום אשר תראה. יח)אשר יעלה בלבך אבל אתה מקריב על פי נביא כגון אליהו בהר הכרמל: 14. באחד שבטיך. בחלקו של בנימין, יט)ולמעלה הוא אומר °יז)מכל שבטיכם, הא כיצד? כשקנה דוד את הגורן מארונה היבוסי גבה הזהב מכל השבטים ומכל מקום הגורן בחלקו של בנימין היה: 15. רק בכל אות נפשך. יט)במה הכתוב מדבר אם בבשר תאוה להתירה להם בלא הקרבת אימורים הרי הוא אומר במקום אחר יט)כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך וגו' ואמרת אכלה בשר וגו' במה זה מדבר בקדשים שנפל בהם מום שיפדו ויאכלו בכל מקום יכול יפדו על מום עובר ת"ל רק: תזבח ואכלת. יט)אין לך בהם היתר גיזה וחלב אלא אכילה על ידי זביחה: הטמא והטהור. לפי שבאו מכח קדשים שנאמר בהם כ)והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל,

הוצרך

ח) ע' ספרי: ט) דכתיב כ"ו: י) ספרי: °י) קיימן י"ח פקוק ל"ח: יא) ע' ספרי זמחים קי"ז: יב) ע' ספרי זמחים קי"ט: יג) ע' ספרי: יד) ספעים ג': טו) שמואל ב' ז': טז) זמחים קי"ע: יז) ספרי: °יז) פקוק ה': יח) פקוק כ': יט) ספרי כבוכות ע"ו ב': כ) ויקרא ז':

כספרי וגילקוט נמס כ' גמליאל, נכי"ל נמס ר' יהושע: דכתו לגלגל. כמעמדו את הירדן והוקבע לכל מועד שם ז' שניס שכבשו ומצא שמלקו: הותרו הבמות. כדילפינן לקמן מנחים כל היכר בעיניו: קדשי קדשים. כגלכלין לא קדשו בצמת יחיד כל שאין נילוד ונילוד אין קדש בצמה קטנה ואין מנחה בצמה היכך עולה שהוא כולו להוחי ואין נאכלת ומעלת ושאם בצמות ליבור הוא דקדשי ונאכלין לפנים מן הקלעים: קדשים קלים בכל מקום. לכיון שבעלוה לגלים וכן היו הולכים בכל הארץ לכצען ולא היתה חנייתן כביבות המשכן בעלה קדושת מקנה יפכהל מעשר שני לא תוכר כאן לפי שלא נהגו מעשרות עד לאחר ירושה ויישוב: בלו לשילה. לאחר חילוקו היה קבעוהו בשילה: נאחרו הבמות. כדקתני ובית היתה מנוחה וכתיב כי לא באתם עד עתה וגו' כלומר כשתעברו את הירדן לא תקבעו בבמות בכל אחר לאחר עושים פה היום שלחו מקריבין במשכן מעלות ושמות אלא היש כל היכר בעיניו מעשו דסייגו כדיים ונדבות שאין עליכם חובה אלא לפי מה היכר בעיניכם כי בעוד שאתם באים ואין לא באתם עד עתה אל המנוחה ועבדתם את הירדן וישבתם בארץ הנחלה: בלו לנוב וגבעון. כשאמר לך וגו' סייגו ליחוד הבמות: בלו לנוב וגבעון. כשאמרה שילה ונלקחה הארון בימי עלי בלו לנוב וגבעון כמו שני אין לאם אול כי אם לאם קדש אשר מלפני ד' מלמד שולמן ומזבח האם בלו מהבאם נוב בימי שאול בלו לגבעון כלכתב בעלים כי שם הבמה גדולה *זמחים קי"ג ב': °כי לא באתם עד עתה. כי לא באתם עדיין בכל אותן י"ד שנה אל המנוחה וכו'. כי"ם: 'את חלקו ומלכו. כי"ם: 'ולמה חלקן הכתוב לכתוב את שניהם: ליתן היתר במה בין זה לזה. למה נאמר בהיתר במות דגלגל ומצפה וקלעך עד אחי אחי חוזר לכם חיים כל היכר בעיניו כי לא באתם עד עתה וגו' אבל לא ומצאתם ואי אין היתר בין זו לזו לא ה"ל למיכתב אלא ומנוחה ומלכתב בחלה ס"מ

הוצרך להתיר בו כח)שטמא וטהור אוכלים בקערה אחת[ח]: כצבי וכאיל. שאין קרבן באה מהם: כצבי וכאיל. כג)לפטרן מן הזרוע והלחיים והקיבה: 16. רק הדם לא תאכלו. אע"פ שאמרתי שאין לך בו זריקת דם במזבח לא תאכלנו: תשפכנו כמים. כג)לומר לך שאין צריך כסוי: ד"א כד)הרי הוא כמים להכשיר את הזרעים: [ט]לא תאכלו. כה)בא הכתוב ליתן לא תעשה על הדבר: 17. לא תוכל. כו)רבי יהושע בן קרחה אומר יכול אתה אבל אינך רשאי, כיוצא בו כז)ואת היבוסי יושבי ירושלים לא יכלו בני 'ישראל להורישם, יכולים היו אלא שאינן רשאין כח)לפי שכרת להם אברהם ברית כשלקח מהם מערת המכפלה, ולא יבוסים היו אלא חתיים היו אלא על שם העיר ששמה יבוס, כך מפורש [א]בפרקי דרבי אליעזר, והוא שנאמר כט)כי אם הסירך העורים והפסחים, צלמים שכתבו עליהם את השבועה[ב]: ובכרת בקרך. אזהרה לכהנים: ותרומת ידך. ל)אלו הבכורים: 18. לפני ה'. לפנים מן החומה: והלוי אשר בשעריך. ל)אם אין לך לתת לו מחלקו כגון מעשר ראשון תן לו מעשר עני, אין לך מעשר עני, הזמינהו על שלחיך: 19. השמר לך. ל)ליתן לא תעשה על הדבר: על אדמתך. לא)אבל בגולה אינך מוזהר עליו[ג] יותר מעניי ישראל: 20. כי ירחיב וגו'. לב)למדה תורה דרך ארץ שלא יתאוה אדם לאכול בשר אלא מתוך רחבת ידים ועושר: בכל אות נפשך וגו'. לג)[ד]אבל במדבר נאסר להם בשר חולין אלא אם כן מקדישה ומקריבה שלמים: 21. כי ירחק ממך המקום. ולא תוכל לבא ולעשות שלמים בכל יום כמו עכשיו שהמשכן הולך עמכם: וזבחת, כאשר צויתך. לד)[ה]למדנו שיש צווי בזביחה היאך ישחוט והן הלכות שחיטה שנאמרו [ו]למשה בסיני: 22. אך כאשר יאכל את הצבי וגו'. אינך מוזהר לאכלן בטהרה לה)אי מה צבי ואיל חלבן מותר אף חולין חלבן מותר ת"ל אך: 23. רק חזק לבלתי אכל הדם. לו)ממה שנאמר חזק אתה למד שהיו שטופים בדם לאכלו לפיכך הוצרך לומר הזק דברי ר' יהודה. לז)ר' שמעון בן עזאי אומר לא בא הכתוב אלא להזהירך וללמדך עד כמה אתה צריך להתחזק במצות אם הדם שהוא קל להשמר ממנו שאין אדם מתאוה לו הוצרך לחזקך באזהרתו קל וחומר לשאר מצות: ולא תאכל הנפש עם הבשר. לח)אזהרה לאבר מן החי[ז]: 24. לא תאכלנו. לט)אזהרה לדם התמצית: 25. לא תאכלנו. מ)אזהרה לדם האיברים: למען ייטב לך וגו'. מא)צא ולמד מתן שכרן של מצות אם הדם שנפשו של אדם קצה ממנו הפורש ממנו זוכה לו ולבניו אחריו קל וחומר לגזל ועריות שנפשו של אדם מתאוה להם: 26. רק קדשיך. אף על פי שאתה מותר לשחוט חולין לא התרתי לך לשחוט את הקדשים ולאכלן בשעריך בלא הקרבה אלא

כח)ע' ספרי: כט)ספרי: כג)ספרי פ"ד: כד)ספ כ"ה: כה)ע' מכות י"ע ג': כו)ספרי ע"ג * יהושע ע"ו ס"ג ושמואל ב' ה' מ': כז)יהושע ע"ו: כח)פדר"מ פ' ל"ו: כט)שמואל ב' ה': ל)ספרי: לא)ע' ספרי יכוח' קוף הוכיוח: לב)חולין פ"ד: לג)ספרי חולין פ"ז ג': לד)ספרי חולין כ"ח: לה)ע' ספרי בכוכות פ"ו: לו)ספרי: לז)ע' סס: לח)ספרי חולין ק"ג ג': לט)כריחות ד' ג': מ)ספרי חולין קל"ב: מא)מכות כ"ג ג':

ס"ק לסו לסא קדושת המעוקה תמזכו לסיתא כראסון עד בואכם אל המקום: [ח]בקערה אחת כלומר בקערה אחת וכאיל ואחתי בקודות המפסיקות הן טעות כדפוס כי דבוך אחד הוא וכן בכלה מדבני הכתב"ס (שם מפרים): [ט]לא תוכל. בא הכתוב וכו'. כ"י ל"ל והכוונה על פסוק י"ז וכן בכלה, ומה שהביא הס"י בשמוך בשם ריב"ק קוצר אל תמיהת דבריו בשלמ שאמר בס"י בא הכתוב ליתן לא תעשה על הדבר אבל לדבריו ריב"ק בראוי שלמ שאמר בס"י יכול אתה אבל ליתן רשאי: [י]בפסוק שלפניו כתיב כי יהוה: [יא]כאשר ובפרקי. כי"ס: [יב]בפסיס על שם והוא לוטע על יכול העוריס ותכסין עיניו מלוות. כי"ס: [יג]ובלשה לפי שנאמ"י יש ליישבאל בלשה ובלוי אין בלשה לריך שיתנו עיניהם עליו אבל בגוים בשם שאין לוי בלשה כך אין ליישבאל בלשה אבל בשלמי הוריות מפרש לוי קולס ליישבאל בשאיתנו ושמחת אבילה (כ"י בכור שור): [יד]ליתיר לשם בשר תאוה. בשיגיעו לארץ יוכלו לאכול בשר לתאוה בלא שום שקבה: שומתילה. בשהיו מתאוי בשר שלמים ושם היו שומטין בלא קרבן היו עושים כרת בלבה, שאין יכולין לאכול בשר אלא אלו שבר שלמים ושם היו שומטין בלא קרבן היו עושים כרת בלבה, ואל פתח אהל מועד לא הביאו וגו': בבשרו לאדץ. בשחקו מן המזבח: הותר לשם. מן המוקדש הזה שיגיעו בשר לתאוה ויאכלו: [טו]לומר שמתפשרים לו מצות שחיטה על פה להיכן ליהו בשחט: [טז]שלמדנו על פה למשה בסיני. כ"י: [יז]לאבר מי מוקדין בשם שאם יתבטל חילו עושה חליפין שלא יהוי עוד בשם הבעולה שאינה מוזכת ובני משמע ולא תאכל הנפש בעודו עם הבשר בעוד החיות עם הבשר:

אלא הביאם לבית הבחירה: .27 ועשית עלתיך. אם עולות הן הן הבשר והדם על גבי המזבח ואם זבחי שלמים הם דם זבחיך ישפך על המזבח תחלה ואחר כך והבשר תאכל. ועוד דרשו רבותינו (נג)רק קדשיך בא ללמד על הקדשים שבהוצה לארץ (נד)וללמד על התמורות ועל ולדות קדשים שיקרבו: .28 שמר. (נה)זו משנה שאתה צריך לשמרה בבטנך שלא תשכח כענין שנאמר (נו)כי נעים כי תשמרם בבטנך, ואם שניתה אפשר שתשמע ותקיים, הא כל שאינו בכלל משנה אינו בכלל מעשה: את כל הדברים. (נז)שתהא חביבה עליך מצוה קלה כמצוה חמורה: הטוב. (נח)בעיני השמים: והישר. (נט)בעיני אדם: .30 פן תנקש. אונקלס תרגם לשון טוקש, ואני אומר שלא חש לדקדק בלשון שלא מצינו נו"ן בלשון יוקש ואפילו ליסוד הנופל ממנו אבל בלשון טירוף וקשקוש מצינו נו"ן (ס)וארכבתה דא לדא נקשן, ואף זה אני אומר פן תנקש אחריהם פן תטרף אחריהם להיות כרוך אחר מעשיהם. וכן (סא)ינקש נושה לכל אשר לו, מקלל את הרשע להיות עליו נושים רבים ויהיו מחזירין ומתנקשין אחר ממונו: אחרי השמדם מפניך. (סב)אחר שתראה שאשמידם מפניך יש לך לתת לב מפני מה נשמדו אלו מפני מעשים מקולקלים שבידיהם אף אתה לא תעשה כן שלא יבואו אחרים וישמידוך: איכה יעבדו. (סג)לפי שלא ענש על עבודה זרה אלא על זבוח וקטור ונסוך והשתחואה כמושכתוב (סד)בלתי לה' לבדו, דברים הנעשים לגבוה, בא ולמדך כאן שאם דרכה של ע"ז לעבדה בדבר אחר כגון פוער לפעור וזורק אבן למרקולים זו היא עבודתו וחייב, אבל זבוח וקטור ונסוך והשתחואה אפילו שלא כדרכה חייב: .31 כי גם את בניהם. (סה)גם לרבות את אבותיהם ואמותיהם. אמר רבי עקיבא אני ראיתי גוי שכפתו לאביו לפני כלבו ואכלו:

יג .1 את כל הדבר. (א)קלה כחמורה: תשמרו לעשות. (ב)ליתן לא תעשה על עשה האמורים בפרשה, (ג)שכל השמר לשון לא תעשה הוא אלא שאין לוקין על השמר של עשה: לא תסף עליו. (ד)חמשה טוטפות חמשה מינין בולוב ארבע ברכות לברכת כהנים: .2 ונתן אליך אות. (ה)בשמים כענין שנאמר בגדעון (ו)ועשית לי אות ואומר יהי נא חורב על הגזה וגו': או מופת. בארץ. אע"פ כן לא תשמע לו (ז)ואם תאמר מפני מה נותן לו הקב"ה ממשלה לעשות אות כי מנסה ה' אלהיכם אתכם: .5 ואת מצותיו תשמרו. תורת משה: ובקולו תשמעו. (ח)בקול הנביאים: ואתו תעבדו. (ט)במקדשו: ובו תדבקון. (י)הדבק בדרכיו גמול חסדים קבור מתים בקר חולים כמו שעשה הקב"ה: .6 סרה. דבר המוסר מן העולם שלא היה ולא נברא ולא צויתיו לדבר כן דישטו"דגורא' בלעז: והפדך מבית עבדים. (יא)אפילו אין לו עליך אלא שפדאך דיו: .7 כי יסיתך. (יב)אין הסתה אלא גרוי שנאמר (יג)אם ה' הסיתך בי [2]אמיטר"א[2] בלעז שמשיאו לעשות כן: אחיך. (יד)מאב: או בן אמך. (טו)מאם: חיקך. השוכבת בחיקך [3]ומחוקה בך[3] [1]אפקיו"דא[1] בלעז וכן (טז)מחיק הארץ, מיסוד התקוע בארץ: אשר כנפשך. (יז)זה אביך פירש לך הכתוב את החביבין לך ק"ו לאחרים: בסתר. דבר הכתוב בהווה, (יח)שאין דברי מסית אלא בסתר וכן שלמה הוא אומר (יט)בנשף בערב יום באישון לילה ואפלה: אשר לא ידעת אתה ואבותיך. (יט)דבר זה גנאי גדול הוא לך שאף האומות אין מניחין מה שמסרו להם

(נג) ספרי: (נד) כתובות י"ד ג': (נה) ספרי: (נו) משלי כ"ג: (נז) ספרי: (נח) דניאל ח': (נט) תהלים ק"ט: (ס) ע' ספרי: כ) ע' סנהדרין ק"ט: (סא) משלי כ"ב: (סב) ספרי בגרייתא לל"ג מדרש:

ג' (א) ספרי: ב) מכות י"ג ג': ג) ספרי: ד) ספרי: ה) שבועות ו': ו) ע' ספרי בהעלותך ל': ז) ספרי: ח) ע' ספרי: ט) סוטה י"ד: י) ספרי: יא) שמואל ב' כ"ו: יב) ע' ספרי: יג) יחזקאל ג"ד: יד) ספרי: טו) משלי ז': טז) ספרי:

ג' א) דפוסים ים פס נ"ל נמס ס"ל ונתן מלך לוח נמנים לכתיב והיו לחותת ולמועדים: לו מופת בארץ לכתיב לא על הגזה ועל כל הארץ מוכח וכן ג' ספרי ופיקם הכתיב לעיג דלא כתיב ביה מופת בהדיא כיון דכוה לוח נמנים הוי בארץ הוה מופת: (נמקיקתא זוטרתי הכ' לו מופת בארץ כענין שנאמר לכלות (נ"ל לכוה) המופת מאד היה בארץ ועוד כתב בעל הסקיקתא וכדותיו למנוי אין הפרש בין לוח למופת (כוכתו על ידי שנאמר בספרי ס' נמל לוח הוה מופת ומופת הוה לוח מלך מדבר תורה הוי לנמנות) והדביק נכלים ומתני מופתים נמנים ובארץ ולוח נמל לך לוח וגו' בענין שאלה לו הגבה לעגלה פי' גן הנמנים לו גן הארץ): [2] אמוניי"טיכי בל'. כי"ל: [3] ונגדוקה. כי"ו: [1] אפיק"יא"ד.

(נג) כתובות י"ד ג': (נד) ספרי: (נה) משלי כ"ג: (נו) ספרי: (נז) דניאל ח': (נח) תהלים ק"ט: (נט) ע' ספרי: (ס) ע' ספרי: כ) ע' סנהדרין ק"ט: (סא) משלי כ"ב: (סב) ספרי בגרייתא לל"ג מדרש:

ג' (א) ספרי: ב) מכות י"ג ג': ג) ספרי: ד) ספרי: ה) שבועות ו': ו) ע' ספרי בהעלותך ל': ז) ספרי: ח) ע' ספרי: ט) סוטה י"ד: י) ספרי: יא) שמואל ב' כ"ו: יב) ע' ספרי: יג) יחזקאל ג"ד: יד) ספרי: טו) משלי ז': טז) ספרי:

détourner [1] (מטעה נדעמן): immittere [2] (ריילמן): appiccata [3] לינ', affectionnée (מהמחנגענ): affichée [4]

להם אבותיהם וזה אומר לך עזוב מה שמסרו לך אבותיך: .8 הקרבים אליך או הרחקים. יז)למה פרט קרובים ורחוקים" אלא כך אמר הכתוב מטיבן של קרובים אתה למד טבן של רחוקים כשם שאין ממש בקרובים כך אין ממש ברחוקים: מקצה הארץ. יח)זו חמה ולבנה וצבא השמים שהן מהלכין מסוף העולם ועד סופו: .9 לא תאבה לו. יט)לא תהא תאב לו לא תאהבנו לפי שנאמר יט)ואהבת לרעך כמוך את זה לא תאהב: ולא תשמע אליו. כ)בהתחננו על נפשו למחול לו לפי שנאמר כ)'עזוב תעזוב עמו לזה לא תעזוב: ולא תחוס עינך עליו. כג)לפי שנאמר כג)לא תעמוד על דם רעך, על זה לו תחום: ולא תחמל. כד)לא תהפוך בזכותו: ולא תכסה עליו. כה)אם אתה יודע לו חובה אינך רשאי לשתוק: .10 כי הרג תהרגנו. כה)"אם יצא מב"ד זכאי החזירהו לחובה יצא מבית דין חייב אל תחזירהו לזכות: ידך תהיה בו בראשונה. כו)מצוה ביד הניסת להמיתו, לא מת בידו ימות ביד אחרים שנאמר ויד כל העם וגו': .13 לשבת שם. כז)פרט לירושלים שלא נתנה לדירה: כי תשמע, לאמר. אומרים כן יצאו וגו': .14 אנשים. כח)ולא נשים: בני בליעל. בלי עול כט)שפרקו עולו של מקום: ישבי עירם. ל)ולא יושבי עיר אחרת, לא)מכאן אמרו אין נעשית עיר הנדחת עד שידיחוה אנשים ועד שיהיו מדיחיה מתוכה: .15 ודרשת וחקרת ושאלת היטב. לב)מכאן למדו שבע חקירות מרבוי המקרא, 'כאן יש ג', דרישה וחקירה והיטב, ושאלת אינו מן המנין וממנו למדו בדיקות, ובמקום אחר הוא אומר" לג)ודרשו השופטים היטב ועוד במקום אחר הוא אומר לג)ודרשת היטב ולמדו היטב היטב לגזרה שוה ליתן האמור של זה בזה: .16 הכה תכה. לד)אם אינך יכול להמיתם במיתה הכתובה בהם המיתם באחרת: .17 לה' אלהיך. לשמו ובשבילו: .18 למען

ישוב ה' מחרון אפו. לה)שכל זמן "שע"ז בעולם הרון אף בעולם:

יד .1 לא תתגדדו. לא תתנו גדידה ושלט בבשרכם על מת כדרך שהאמוריים עושין לפי שאתם בניו של מקום ואתם ראוין להיות נאים ולא גדודים ומקורחים: בין עיניכם. אצל הפדחת לו)ובמקום אחר הוא אומר ג)לא יקרחו קרחה בראשם לעשות כל הראש כבין העינים: .2 כי עם קדוש אתה. ג)קדושת עצמך מאבותיך ועוד ובך בחר ה': .3 כל תועבה. כל שתעבתי לך ז)"בגון צרם אזן בכור כדי לשחטו במדינה הרי דבר שתעבתי לך, כל מום לא יהיה בו, בא ולמד כאן שלא ישחט ויאכל על אותו המום ח)בְּשֵׂל בשר בחלב הרי דבר שתעבתי לך והזהיר כאן על אכילתו": .5—4 זאת הבהמה, איל.וצבי ויחמור. ו)למדנו שהחיה בכלל בהמה ז)ולמדנו שבהמה וחיה טמאה מרובה מן הטהורה שבכל מקום פורט את המועט: ואקו. מתורגם יעלא ח)יעלי סלע, הוא "אשטנב"וק': ותאו. ט)'תורבלא "תור היער, באלא יער בלשון ארמי

יז)ספרי ד"ח ג' ספרי: יח)ע' ספרי: יט)ויקרא י"ע: כ)ע' ספרי: כא)שמות כ"ג: כב)ע' ספרי: כג)ויקרא י"ע: כד)ע' ספרי: כה)ספרי: כו)ספרי: כז)ספרי: כח)ספרי: כט)ספרי: ל)ספרי: לא)ספרי: לב)ספרי ד"ח ג': לג)ספרי ספרי ח': לד)דברים י"ע: לה)שם י"ז: לו)ספרי ג"ע ל"ח: לז)ספרי:

יד א)ספרי: ג)ויקרא כ"ח: ג)ע' ספרי: ד)ספרי ע"ג בכורות ל"ד: ה)מולין קי"ד ב': ו)ספרי מולין ע"ח: ז)מולין ק"ג ג': ח)לויד ל"ע: ט)מ"ח מולין ע':

"למה הזכיר קבוד וכמוך אלא מפני שדרכו של מקום לדבר על ע"ז כמוקם שמיעו מכיר בם ומוליא בפיו בסתר ולומר כך לוכלת וכך שותה לפיכך לפי לומר לך בסתכל בע"ח הקבוצות לך ותלמד שמין בהם ממש ומכן מתה למד עיקר של כמוקים: 'שמונקלם תכגס שם מעבק תעבוק מה דבלבך עלוהי ועי' בם"י שם שהביל נום, מחכת בת"ח: "לם—לחובא גי' כל"ם וי"ל: 'ולכתת וחקית. מעמע יפא יפה: ושלות. לח מעמע קיקיה אלא על לכתב היטב בהליה שם תלחת ובעיל שכלחת כתיבי וביחיד בעובד ע"ז כתיב ולכתת היטב שם תבי למילו ולכתת בלא היטב מעמע לריכם מעמע ובעדים זוממין כתיב ולכתו סנופטים היטב ולבא על סחק הטד מזהיר הכתוב לכרוש היטב ולמעו וכו'. כיכ"ל ו"ל: "בסכהדרין קי"ח ב' כתיב שהבהטים בעובם:

יד "בגון—לך כ' כיכ"כ: בכל שתעבתי לך לתועבה ולהתרחק ממנו: הרי הוא בגל תחכל. עולמית בכל עניניה שהוא בין שבא בעבירה בגון על ידי קטן או ע"י נכרי מחכר שתיעבתי לך תכוך והלי הרי תיעבתיו לך להתרחק מבשולו שלא לבשלם ימד: 'לישטנב"וק' גם בכם"י לחיוב ל"ע כ"ם ב' ועי"ב מולין כ"ע ב': "תלו מתנג' תורבלא שור הלבנון (ע"ג * ב"ק קי"ז): "שור היער. כיכ"כ: זה שור הבר.

1 שמיינצחקק:

ארמי: .6 מפרסת. סדוקה כתרגומו: [1]פרסה. פלאנט"ה[1]: ושסעת. חלוקה בשתי צפרנים שיש סדוקה ואינה חלוקה בצפרנים והיא טמאה: בבהמה. י)[1]משמע מה שנמצא [ח]בבהמה אכול יא)מכאן אמרו [ט]שהשליל ניתר בשחיטת אמו: .7 השסועה. יב)בריה היא שיש לה שני גבין ושתי שדראות. אמרו רבותינו יג)למה נשנו? בבהמות מפני השסועה ובעופות מפני הראה שלא נאמרו בת"כ: .8 ובגבלתם לא תגעו. רבותינו פירשו יד)ברגל שאדם חייב לטהר את עצמו ברגל, יכול יהיו מוזהרים בכל השנה תלמוד לומר טו)אמור אל הכהנים וגו' וטה טומאת המת חמורה כהנים מוזהרים ואין ישראל מוזהרים טומאת נבלה קלה לא כל שכן: .11 כל צפור טהרה תאכלו. טז)להתיר משולחת שבמצורע: .12 וזה אשר לא תאכלו מהם. יז)לאסור את השחוטה: .13 הראה והאיה. יח)היא ראה היא איה 'היא דיה ולמה נקרא שמה ראה שרואה ביותר, ולמה הזהיר בכל .שמותיה שלא ליתן פתחון פה לבעל דין לחלוק שלא יהא האוסרה קורא אותה ראה והבא להתיר אומר זו היה שמה או איה שמה וזו לא אסר הכתוב. ובעופות פרט לך הטמאים ללמד שהעופות הטהורים מרובים על הטמאים לפיכך פרט את המועט: .16 התנשמת. [י]קלב"א שורי"ץ[2]: .17 שלך. יט)השולה דגים מן הים: .18 דוכיפת. כ)הוא תרנגול הבר ובלעז הרו"פא[3] וכרבלתו כפולה: .19 שרץ העוף. הם הנמוכים הרוחשים על הארץ. זבובין וצרעים וחגבים טמאים קרויים שרץ: .20 כל עוף טהור תאכלו. כא)ולא את הטמא, בא ליתן עשה על לא תעשה, וכן בבהמה אותה תאכלו ולא בהמה טמאה, לאו הבא מכלל עשה עשה, לעבור עליהם בעשה ולא תעשה: .21 לגר אשר בשעריך. כב)גר תושב שקבל עליו שלא לעבוד ע"ז ואוכל נבלות: כי עם קדוש אתה לה'. כג)קדש את עצמך במותר לך, דברים המותרים ואחרים נוהגים בהם איסור אל תתירם בפניהם: לא תבשל גדי. כד)שלש פעמים [יא]פרט לחיה ולעופות ולבהמה טמאה: לא תבשל גדי, .22 עשר תעשר. כה)מה ענין זה אצל זה אמר להם הקב"ה לישראל אל תגרמו לי לבשל גדיים של תבואה עד שתן במעי אמותיהן [יב]שאם אין אתם מעשרים מעשרות כראוי כשהוא סמוך להתבשל אני מוציא רוח קדים והיא משדפתן שנאמר כו)ושדפה לפני קמה, וכן לענין בכורים: שנה שנה. כז)מכאן שאין מעשרין מן החדש על הישן: .23 ואכלת וגו'. זה מעשר שני, שכבר למדנו ליתן מעשר ראשון ללוים שנאמר כח)כי תקחו מאת בני ישראל וגו' ונתן להם רשות לאכלו בכל מקום שנאמר כט)ואכלתם אותו בכל מקום, על כרחך זה מעשר אחר הוא: .24 כי יברכך. שתהא התבואה מרובה לשאת: .26 בכל אשר תאוה נפשך, כל)כלל. בבקר ובצאן וביין ובשכר, פרט. ובכל אשר תשאלך נפשך, חזר וכלל. מה הפרט מפורש ולד ולדות[טו] הארץ [טז]וראוי למאכל אדם וכו': והלוי

י)מולין ק"ע: יא)סם ע"ד: יב)סם ק"ג: יג)סם ק"ג ג': יד)ע' *ויקרא י"ל ח': טו)ויקרא כ"ל: טז)פסחי קיומין כ"ז: יז)ע' סם: יח)מולין ק"ב ג': יט)מולין ק"נ: כ)נעתין ק"ח ג': כא)ע' פסחי: כב)פסחי: כג)פסחי לפי כ' הילקוט: כד)פסחי מולין קי"ג: כה)פסיקתא רבתי מהמומד: כו)מלכים ב' י"ע: כז)פסחי: כח)במדבר י"ח: כט)מ"ב י"ג מדות עירובין כ"ז ג':

נפסחי: [1]פרסה פלנט"ה לי כילע"וו: [ח]משמע—מאכול לי כיל"וו: [ח]בהמה בבהמה. שליל בהמה בהמה לשליל בבהמה לפיכך ולריס שכי בהמה המולחת בבהמה תאכלו: [ט]שליל. בן תשעה מי המולח בבהמה: [י]היא למה"ש: [יא]כך היא ולית. לכתיבה במשנה תורה אמת היא ולא נכתבה אלא כדי שלא ליתן פתחון פה לבעל דין לחלוק כלפיהן שלא תהא אמת קורא היא והוא קורא לומה היא וילמוד לא זו אלא תורה אלא היא: לבעל דין. למי שרוצה לחלוק עליך ולומן ולכתיבתה: שלא תהא אמת קורא היא. והוא לומר היא לפיכך תורה אלא זו היא היא שמה לפיכך פרט לכתוב בכל שמותיה: [יב]ע' *ויקרא י"ל ח': [יג]פרט לעוף היה ובהמה טמאה. גדי פרט לעוף שלהן בהמה גדי פרט למיה שלהן בהמה לפיכך [יד]פרט לעוף היה בכלל בהמה אלא קרא יתירא ומפקיע גדי ולא את הבהמה טמאה אלא בהמה טהורה ללמן גדי כגון פרה וכבל לימתכתי מקלתי כתקתי בבריתא בגמרא: [טו]כ"ל רמז לגרעיני התפוחה שבתוכן ומן המכורים וכוח קליה נאה וקטן ומפוצם אותם (זבח תפיים): [טז]ולד ולדות שלהן. שבתוכן ומן המכר בעמצה בלאמיה: [טז]ת"כ שהוא ולד ולדות שלהן וגדולי קרקע אף הן לי אלא ולד ולדות

[1] plante (פוסחלנע): [2] chauve-souris (פלעדעכטויים): [3] ע' בלקוטים אחר בפוף הפסר:

27. והלוי, לא תעזבנו. מליתן לו מעשר ראשון: כי אין לו חלק ונחלה עמך. כ)יצאו לקט שכחה ופאה והפקר שאף הוא יש לו חלק עמך בהן כמוך ואינן חייבין במעשר: 28. מקצה שלש שנים. בא ולמד שאם השהה מעשרותיו של שנה ראשונה ושנייה לשמטה שיבערם מן הבית בשלישית": 29. ובא הלוי. ויטול מעשר ראשון: והגר והיתום. ויטלו מעשר שני שהוא של עני של שנה זו, ולא תאכלנו אתה בירושלים כדרך שנזקקת לאכול מעשר שני של שתי שנים: ואכלו ושבעו. ל)תן להם כדי שבען מכאן אמרו אין פוחתין לעני בגורן "וכו' ואתה הולך לירושלים במעשר של שנה ראשונה ושנייה שהשהית ומתודה ל)בערתי הקודש מן הבית כמו שמפורש ל)בכי תכלה לעשר:

טו 1: מקץ שבע שנים. מ)יכול שבע שנים לכל מלוה ומלוה ת"ל ג)קרבה שנת השבע, ואם אתה אומר שבע שנים לכל מלוה ומלוה להלואות כל אחד ואחד היאך היא קרבה? הא למדת שבע שנים למנין השמטה: 2. שמוט כל בעל משה ידו. שמוט את ידו א של כל בעל משה: 3. את הנכרי תגיש. ג)זו מצות עשה: 4. אפס כי לא יהיה בך אביון. ולהלן הוא אומר ס"ג)כי לא יחדל אביון, אלא בזמן שאתם עושים רצונו של מקום אביונים באחרים ולא בכם, וכשאין אתם עושים רצונו של מקום אביונים בכם: אביון. ז)דל מעני ולשון אביון שהוא תאב לכל דבר ס": 5. רק אם שמוע תשמע. אז לא יהיה בך אביון: שמוע תשמע. ם)שמע קמעא משמיעין אותו הרבה: 6. כאשר דבר לך. ו)והיכן דבר? ז)ברוך אתה בעיר: והעבטת. כל לשון הלואה כשנופל על המלוה נופל בלשון מפעיל כגון והלוית והעבטת, ואם היה אומר ועבטת היה נופל על הלוה כמו ולוית: והעבטת גוים. מ)יכול שתהא לוה מזה ומלוה לזה ת"ל ואתה לא תעבוט: ומשלת בגוים רבים. מ)יכול גוים אחרים מושלים עליך ת"ל ובך לא ימשלו: 7. כי יהיה בך אביון. התאב ט)תאב קודם: מאחד אחיך. ט)אחיך מאביך קודם לאחיך מאמך: שעריך. י)עניי עירך קודמים "לעניי עיר אחרת: לא תאמץ. י)יש לך אדם שמצטער אם יתן אם לא יתן לכך נאמר לא תאמץ, יש לך אדם שפושט את ידו וקופצה לכך נאמר ולא תקפוץ: מאחיך האביון. י)אם לא תתן לו סופך ל)להיות אחיו של אביון: 8. פתח תפתח. י)אפילו כמה פעמים: כי פתח תפתח. הרי כי משמש בלשון אלא: והעבט תעביטנו. יא)אם לא רצה במתנה תן לו בהלואה: די מחסרו. יא)ואי אתה מצווה להעשירו: אשר יחסר לו. יב)אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו: לו. יב) זו אשה וכן הוא אומר יד)אעשה לו עזר כנגדו: 9. וקרא עליך. טו)יכול מצוה ת"ל טז)ולא יקרא: והיה בך חטא. יז)מכל מקום אפילו לא יקרא. אם כן למה נאמר וקרא עליך ממהר אני ליפרע על ידי הקורא יותר ממי שאינו קורא: 10. נתון תתן לו. יח)אפילו מאה פעמים: לו. בינו ובינך: כי בגלל הדבר. יט)אפילו אמרת ליתן אתה נושל שכר האמירה עם שכר המעשה: על כן. יט)מפני כן: 11. לאמר. כ)עצה לטובתך אני משיאך: לאחיך לעניך. לאיזה אח? לעניי לעניך

כ)ספרי: לח)ספרי: לג)דברים כ"ו:

טו ם)ספרי: ג)פסוק ע': ג)ספרי: ס"ג)פסוק "ל: ד)ע' ויקהל כצה ע' ל"ד: ה)ספרי: ו)ספרי: ז)דברים כ"ח: ח)ספרי: ט)ספרי: י)ספרי: יא)ע' ספרי כתובות פ"ו ג': יב)ספרי: יג)ספרי: יד)כלפשים ג': טו)ספרי: טז)דברים כ"ד: יז)ספרי: יח)ספרי: יט)ע' ספרי: כ)ספרי:

סלקץ וגדולי קדקע ילמו כמסין ופעליות: "בשליסים ומתם סולך ליכוסלים וכו' (דקוף ספסוק כ"ע) עד תכלה לעשר ומ"כ ד"ם ובא סלוי וכו' עד לעני בגורן ופס"ל. כך סל' בכי"ם: "ונתני קב מעיס לו קב שעורים (ספרי):

טו א)של בעל נעשה וכן כול לומר למעט תשמט יכך. כיס"ל ום' מזכרון: ב)י' כי"ל וי"ל: בכי"ם סל' לת סכלכי תגוש ולל לתיך זו ונלות עשה ומלר יסיס לך לת לתיך זו ונלות עשה: בכי"ל סל' לת סכלכי תגוש זו ונלות ומלר יסיס לך לת לתיך תשמט יך: ג)בכילם"ל נוסף עוד ומלר יסיס לך לת לתיך ליך סהגלוס על הוסלכון לין סהביעית ושמוטת ועוד דלסו רבותינו לת לתיך תשמט יך ולל הוסלר סהלותיו לכ"ל (ויל גם כ' ס' מזכרון): ד)לתיון ועושה ועני ולסון לביון סלוב ולינו ושניב עם סהשאו ועלשוה לכל עוד וכו' *ג"ע קי"ל ג': ה)דבר ל' בכ"י ובל"י: ו)לעניי עיר לתמת ל' כילסע"כ: ז)קוף ליטול סימנו (ספרי): ח)יכול—כן ל' כיס"כ:

לעניך. [ח]ביו"ד אחד לשון עני אחד הוא אבל ענייך בשני יודי"ן שני עניים: 12. כי ימכר
לך. כא)על ידי אחרים, במכרוהו בית דין בגנבתו הכתוב מדבר. והרי כבר נאמר כב)כי תקנה
עבד עברי ובמכרוהו בית דין הכתוב מדבר? אלא מפני שני דברים שנתחדשו כאן, אחד שכתוב
או העבריה אף היא תצא בשש ולא שמכרוה בית דין שאין האשה נמכרת בגנבתה שנאמר
כב)בגנבתו ולא בגנבתה אלא בקטנה שמכרה אביה ולמד כאן שאם יצאו שש שנים קודם שתביא
סימנין תצא, ועוד חִדֵּשׁ כאן העניק תעניק: 14. העניק תעניק. לשון עדי [ט]בגובה ובמראית
העין דבר שיהא ניכר שהטיבות לו. ויש מפרשים לשון הטענה על צוארו: מצאנך מגרנך
ומיקבך. כג)יכול אין לי אלא אלו בלבד, ת"ל אשר ברכך מכל מה שברכך בוראך. ולמה נאמרו
אלו? מה אלו מיוחדים שהם בכלל ברכה אף כל שהוא בכלל ברכה יצאו פרדות. ולמדו רבותינו
במסכת קדושין כד) בגזרה שוה כמה נותן לו מכל מין ומין: 15. וזכרת כי עבד היית.
כה)והענקתי ושניתי לך מבזת מצרים ובזת הים, אף אתה הענק וּשְׁנֵה לו: 17. עבד עולם.
כו)יכול כמשמעו ת"ל כז)ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו, הא למדת שאין
זה אלא עולמו של יובל: ואף לאמתך תעשה כן. כח)הענק לה. יכול אף לרציעה השוה
הכתוב אותה ת"ל כט)ואם אמר יאמר העבד, עבד נרצע ואין אמה נרצעת: 18. כי משנה שכר
שכיר. ל)מכאן אמרו עבד עברי עובד בין ביום ובין בלילה וזהו כפלים שבעבודת שכירי יום
לא)ומהו עבודתו בלילה רבו מוסר לו שפחה כנענית והולדות לאדון: 19. כל הבכור, תקדיש.
לב)ובמקום אחר הוא אומר לג)לא יקדיש איש אותו הא כיצד אינו מקדישו לקרבן אחר וכאן
למד שמצוה לומר הרי אתה קדוש לבכורה. ד"א אי אפשר לומר תקדיש' שכבר נאמר לא יקדיש
ואי אפשר לומר לא יקדיש שהרי כבר נאמר תקדיש הא כיצד מקדיש אתה הקדש [יא]עלוי ונותן
להקדש כפי טובת הנאה שבו: לא תעבד בבכר שורך ולא תגז וגו'. לד)אף החלוף למדו
רבותינו שאסור [יב] אלא שדבר הכתוב בהווה: 20. לפני ה' אלהיך תאכלנו. לכהן הוא אומר
שכבר מצינו שהוא ממתנות כהונה לה)אחד תם ואחד בעל מום שנאמר לו)ובשרם [יג] יהיה לך
וגו': שנה בשנה. לז)מכאן שאין משהין אותו יותר על שנתו. לח)[יד]יכול יהא פסול משעברה
שנתו, כבר הוקש למעשר שנאמר לט)ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך תירושך ויצהרך ובכורות
בקרך וצאנך, מה מעשר שני אינו נפסל משנה לחברתה אף בכור אינו נפסל, אלא שמצוה תוך
שנתו: שנה בשנה. מ)אם שחטו בסוף שנתו אוכלו אותו היום ויום אחד משנה אחרת [טו], למד
שנאכל לשני ימים ולילה אחד: 21. מום, כלל. פסח או עור. פרט, כל מום רע, מא)חזר
וכלל, מה הפרט מפורש מום הגלוי ואינו חוזר אף כל מום שכגלוי ואינו חוזר: 23. רק את
דמו לא תאכל. שלא תאמר הואיל וכולו היתר הבא מכלל איסור הוא שהרי קדש ונשחט
בחוץ בלא פדיון ונאכל יכול יהא אף הדם מותר תלמוד לומר רק את דמו לא תאכל:

טז 1. שמור את חדש האביב. א)מקודם בואו שמור שיהא ראוי לאביב להקריב בו את מנחת
העומר ואם לאו עַבֵּר את השנה: ממצרים לילה. ב)והלא ביום יצאו שנאמר ג)ממחרת
הפסח

כא)מכילתא פ' משפטים: כב)שמות כ"א: כג)ספרי קידושין י"ז: כד)שם: כה)ספרי: כו)מכילתא פ' משפטים: כז)ויקרא
כ"ה: כח)ספרי: כט)שמות כ"א: ל)ספרי: לא)ע' קידושין ט"ו: לב)ערכין כ"ט: לג)ויקרא כ"ז: לד)בכורות כ"ה:
לה)בכורות כ"ח: לו)במדבר י"ח: לז)בכורות כ"ח: לח)ספרי על פסוק כ"ג דסימן י"ד: לט)דברים י"ד: מ)ע' ספרי
בכורות כ"ז ב': מא)ספרי בכורות ל"ז:

טז א)ע' סנהדרין י"א ב': ב)ספרי ברכות ט': ג)במדבר ל"ג:

[ח]ביו"ד אחד ל' כילס"ר: [ט]בטובה. כי"ס: 'כתוב אחד אומר תקדיש. גבי בכור דכתב כל הבכור
תקדיש: וכתוב אחד אומר אל תקדיש. אך בכור אשר יבוכר לד' בבהמה לא יקדיש איש אותו וגו':
הקדש עילוי. להעלות בדמיס ויתן טובת הנאתו לכהן: ואי אתה מקדישו הקדש מזבח. שיהא שם זבח
אחר חל עליו: [יא]כן כ"ל (ובדפוסים עליו בשבוש) פי' שמעלין אותו בדמיס תרג' ירושל' והיה בערכך
ויהא עלויך: [יב]לא תעבוד ולא תגוז. וי"ו מוסיף על ענין ראשון וילמדו שניהם זה מזה: [יג]לשון רבים
משמע אחד תם ואחד בעל מום: [יד]יכול—שנה בשנה ל' כי"ע: [טו]יום אחד בשנה זו. דכשוחטו ביום
אחרון לשנתו יכול לאכלו אותו היום ויום המחרת שהוא משנה שנייה דהיינו שני ימים:

הפסח יצאו בני ישראל וגו'? אלא לפי שבלילה נתן להם פרעה רשות לצאת שנאמר ד)ויקרא למשה ולאהרן לילה וגו': .2 וזבחת פסח לה' אלהיך צאן. ה)שנאמר ו)מן הכבשים ומן העזים תקחו: ובקר. תזבח לחגיגה ז)שאם נמנו על הפסח חבורה מרובה מביאים עמו חגיגה ח)כדי שיהא נאכל על השבע. ועוד למדו רבותינו דברים הרבה מפסוק זה: .3 לחם עני. ט)לחם שמזכיר את העוני שנתענו במצרים: כי בחפזון יצאת. ולא הספיק בצק להחמיץ וזה יהיה לך לזכרון. י)וחפזון לא שלך היה אלא של מצרים א"שכן הוא אומר יא)ותחזק מצרים על העם וגו': למען תזכר. על ידי אכילת הפסח והמצה את יום צאתך: .4 ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב ביום הראשון לבקר. אזהרה למותיר בפסח דורות, לפי שלא נאמר אלא בפסח מצרים, ויום ראשון האמור כאן הוא י"ד בניסן כמה דאת אמר יב)אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתיכם. ולפי שנסתלק הכתוב מענינו של פסח והתחיל לדבר בחקות שבעת ימים כגון שבעת ימים תאכל עליו מצות ולא יראה לך שאר בכל גבולך הוצרך לפרש באיזו זביחה הוא מזהיר, שאם כתב ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב לבקר הייתי אומר שלמים הנשחטים כל שבעה כולן בכל תותיהו ואינן נאכלין ב"אלא ליום ולילה, לכך כתב בערב ביום הראשון. דבר אחר בחגיגת י"ד הכתוב מדבר ולמד עליה שנאכלת לשני ימים והראשון האמור כאן ביום טוב הראשון הכתוב מדבר וכן משמעות המקרא בשר חגיגה אשר תזבח בערב לא ילין בי"ט הראשון עד בקרו של שני אבל נאכלת היא בארבעה עשר ובחמשה עשר, וכך היא שנויה במסכת פסחים יג): .6 בערב כבוא השמש מועד צאתך ממצרים. הרי שלשה זמנים חלוקים, יג)בערב משש שעות ולמעלה זבחהו, וכבא השמש תאכלהו, ומועד צאתך אתה שורפהו, כלומר נעשה נותר ויצא לבית השרפה: .6 ובשלת. יד)ז'הו צלי אש שאף הוא קרוי בשול: ופנית בבקר. לבקרו של שני טו)מלמד שטעון לינה ליל של מוצאי י"ט: .8 ששת ימים תאכל מצות. טז)ובמקום אחר הוא אומר יז)שבעת ימים, שבעה מן הישן ושישה מן החדש". ד"א יח)למד על אכילת מצה בשביעי שאינה חובה ומכאן אתה למד לששת הימים שהרי שביעי בכלל היה ויצא מן הכלל ללמד שאין אכילת מצה בו חובה אלא רשות ולא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא מה שביעי רשות אף כולם רשות חוץ מלילה הראשון שהכתוב קבעו חובה שנאמר יט)בערב תאכלו מצות: עצרת לה' אלהיך. כ)עצור עצמך מן המלאכה. ד"א כנופיא של מאכל ומשתה, לשון כא)נעצרה נא אותך: .9 מהחל חרמש בקמה. כב)משנקצר העומר שהוא ראשית הקציר: .10 מסת נדבת ידך. די 'נדבת ידך, הכל לפי הברכה הבא שלמי שמחה וקדש קרואים לאכול: .11 לוי גר יתום ואלמנה. ארבעה שלי כנגד ארבעה שלך בנך ובתך ועבדך ואמתך, אם אתה משמח את שלי אני משמח את שלך: .12 וזכרת כי עבד היית וגו'. על מנת כן פריתיך שתשמור ותעשה החקים האלה: .13 באספך. כג)בזמן האסיף שאתה מכנים לבית פירות הקיץ. ד"א באספך מגרנך ומיקבך למד' שמסככין את הסוכה בפסולת גורן ויקב: .15 והיית אך שמח. לפי

ד) שמות י"ג: ה) ע' פסחי מ"ח: ו) שמות י"ב: ז) פסחים ק"ע ב': ח) ע' שם: ט) פסחי: י) פסחי ע"ג בכתוב ע': יא) שמות י"ב: יב) ק ע"ח: יג) פסחי בכתוב ע': יד) ע' מכילתא פ' בא: טו) פסחי מגיגה י"ז: טז) פסחי מנחות ק"ו: יז) שמות י"ג: יח) מכילתא פ' בא פסחים ק"כ: יט) שמות י"ב: כ) מגיגה י"ח: כא) שבועות י"נ: כב) פסחי מנחות ע"ח: כג) כ"ה י"ג קוכה י"ב:

טז א מפזון נענים. ונכת הכתובים שעל ידם נתפזו למכר למלחמה: ב מלא ל' לפי טוס' מוטם ימן מסכ סיה לפני שעל ביאור למעיל ע' בפיטוסו: ג ונשלח. לפי שלח וכו'. כיס"כ לש"ס: ד שהוא טוס"מ למילו ני"ע תמוטנין מקום: ה ונפי שתי אתה יכול למכלה ז' נון שתשם אתם יכול למוכלה שתם. של מתכ יקבל הטעומר ומס תמתין עד למחר שתשת נמלאת מעטל נעקרת זה כגון של פסח שתני שתשת ולא תביא עומר עד למחר שתשת נמלא שלא תאכל נפי אתה מחם מלא לותו יום לשלו: ו שלמחר שכתוב לעשות ככך של קובס בשקולת גוכן ויקב כגון קנין וזמוכות לשל שתין מקבל טומאה וגידולו מן הארץ ואלי הג שתשיק נמי לקלוטת יתיכל הוא ומשום לכתיב גביס בשתשך את מעשיך לאו יתיכל היא אלא זאי שם אתה עלי שם שתשכוב ומסוככת בשקולת גוכן ויקב והוא ליס כמעלן לכתב ומג שתשכוב נלאת שתשם בשתשך מעשיך בזמן שתשלים לוקף של שניה תבואה שתשלות: ז הוא גם לעת הוא גם

לפי פשוטו אין זה לשון צווי אלא לשון הבטחה. ולפי תלמודו כל)למדו מכאן לרבות לילי יום טוב האחרון ס"לשמחה: 16. ולא יראה את פני ה' ריקם. אלא הָבֵא עולות ראיה ושלמי חגיגה: 17. איש כמתנת ידו. כה)טי שיש לו אוכלין הרבה ונכסים מרובין יביא עולות מרובות ושלמים מרובים:

חסלת פרשת ראה.

שפטים.

18. שפטים ושטרים. שופטים, דיינין הפוסקין את הדין. ושוטרים ס הרודין את העם אחר מצותם 'שמכין וכופתין במקל וברצועה עד שיקבל עליו את דין השופט: 'א בכל שעריך. כו)בכל עיר ועיר: לשבטיך. מוסב על תתן לך, 'ב שופטים ושוטרים תתן לך לשבטיך בכל שעריך אשר ה' אלהיך נותן לך: לשבטיך. כז)מלמד שמושיבין דיינין לכל שבט ושבט ובכל עיר ועיר: ושפטו את העם ונו'. כח)מַגֵּד דיינין מומחים וצדיקים לשפוט צדק: 19. לא תטה משפט. במשמעו: ולא תכיר פנים. כט)אף בשעת הטענות. אזהרה לדיין שלא יהא רך לזה וקשה לזה, אחד עומד ואחד יושב, לפי שכשרואה זה שהדיין מכבד את חברו מפתתמין טענותיו: ולא תקח שחד. ל)אפילו לשפוט צדק: כי השחד יעור. משקבל שחד ממנו אי אפשר שלא יטה את לבו אצלו להפוך בזכותו: דברי צדיקים. דברים המצודקים, משפטי אמת: 20. צדק צדק תרדף. לא)הלך אחר בית דין יפה: למען תחיה וירשת. לב)כדאי הוא מנוי הדיינין הכשרים להחיות את ישראל ולהושיבן על אדמתן: 21. לא תטע לך אשרה. לג)לחייבו עליה משעת נטיעתה ואפילו לא עבדה עובר בלא תעשה על נטיעתה 'ג: לא תטע לך אשרה 'ד כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך. לג)אזהרה לנוטע אילן ולבונה בית בהר הבית: 22. ולא תקים לך מצבה. מצבת אבן אחת להקריב עליה אפילו לשמים: אשר שנא. מזבח אבנים ומזבח אדמה צוה לעשות, ואת זו שנא כי חק היתה לכנענים לד)ואע"פ שהיתה אהובה לו בימי האבות עכשיו שנאה מאחר שעשאוה אלו חק לע"ז:

יז 1. לא תזבח, כל דבר רע. א)אזהרה למפגל בקדשים על ידי דבור רע, ועוד נדרשו בו שאר דרשות בשחיטת קדשים ג): 2. לעבר בריתו. אשר כרת אתכם שלא לעבוד עבודה זרה: 3. אשר לא צויתי. ג)לעבדם א: 4. נכון. מכוון העדות: 5. ב והוצאת את האיש ההוא אל

כד) ספרי ע"ח: ועי' ספרי: כה) ספרי מגיגה ח' ג': כו) ספרי קהלכין ע"ז ג': כז) ע' שם: כח) ע' ספרי: כט) ע' שבועות ל': ל) ספרי: לא) ספרי קהלכין ל"ב ג': לב) ספרי: לג) ספרי: לד) ע' ספרי: יז א) ע' ספרי: ג) זבחים ל"ו ג': ד) מגילה ע' ל"ב:

פתרון מנחם שחיבר מסת עם למם עובד וע"ג מגיגה ח' ותוס' שם ד"ה ויסת: ס והיית לך שמח. קרא יתירא הוא לכתב לעיל ויניחו מג שמכות תעשה לך שבעת ימים ושמיך ליה ושמחת בחגך וסלל כתיב שבעת ימים תחוג וגו' וסיית לך שמח: לרבות לילי יום התחלון. ולמין שמחה אלא בתלת שלמים ו"ע התחלון גופיה לא רמיא אלא שבעת ימים כתיב זמני שבעת ימים כתיב גבי שמחה כדמפרישית ומיולא לימעיטיה שמיני (ע"ג עם שפיכם רמ"י קוכא ע"ח וכיון לתחבי ליל יום טוב התחלון שהוא טפל קל ומוסר היום שהוא עיקר שמייב בשמחה ושאר הלילות לא לחיכי דיומי אתילו לילות נשמעינן כדכתיב גבי סוכה וכו'): או מינו אלא לרבות לילי י"ט שלאחרון. ולפ ע"פ שאין קדשין בלילה נלמד שמטעינן שכתוב לשמוח שלמים ומעבד י"ט לשמחת לילי י"ט: ת"ל לך שמח שלך. כל אלין וקיין ניעוטין: ס שוטרים. גולייריס מוכנין בתקלות על פי הסופטים לכל מי שאינו שומע * שהקדין ט"ז ג': שמכין וכופתין ל' כ"י וכתב"ג ובתב"ג: א בכל—ובשבט ובכל עיר ועיר ל' כילע"ת (בכי"ל ל"ג): ב שופטים—לשבטיך ל' בכתב: ג נטיעתה ולא תטע: אלא אזהרה. אזכרה וכו'. כי"ם: ד כל עץ אצל מזבח וכו' אזכרה לנוטע וכו' כך היא בתוספתא המלויקת ובמשנעות הספרי ולריך לגמוק לא תטע לך תאכרה בלשם הדיבור:

יז א שאם לא כתבו (כ"ל ע"ג זקניס שבתבו את התורה לתלמי המלך) לעבדם משמע שאר לא לויתי אניהו וילמוך ת"כ אלוהות הן שעל כרחו נעבדו: ב והוצאת—לקוריך שם"ד ל' כי"ע:

אל שעריך וגו'. המתרגם אל שעריך לתרע בית דינך טועה שכן שנינו ג)אל שעריך זה שער שעבר[ג] בו [ד]או אינו אלא שער שנדון בו נאמר שעריך למטה ונאמר שעריך [ה]ג)למעלה מה שעריך האמור למעלה שער [ו]שעבר בו אף שעריך האמור למטה שער שעבר בו, ותרגומו לקרויך: .6 שנים עדים או שלשה. ז)אם מתקיימת עדות בשנים למה פרט לך בשלשה? להקיש שלשה לשנים, מה שנים עדות אחת אף שלשה עדות אחת ואין נעשין זוממין עד שיזומו כלם: .8 כי יפלא. כל הפלאה לשון הבדלה ופרישה, שהדבר נבדל ומכוסה ממך: בין דם לדם. ח)בין דם טמא לדם טהור: בין דין לדין. בין דין זכאי לדין חייב: בין נגע לנגע. בין נגע טמא לנגע טהור: [ז]דברי ריבת. ו)שיהו חכמי העיר חולקים בדבר זה מטמא וזה מטהר זה מחייב וזה מזכה: וקמת ועלית. ז)מלמד שבית המקדש גבוה מכל המקומות: .9 הכהנים הלוים. ח)הכהנים שיצאו משבט לוי: ואל השפט אשר יהיה בימים ההם. ט)ואפילו אינו כשאר שופטים שהיו לפניו אתה צריך לשמוע לו י)אין לך אלא שופט שבימיך: .11 ימין ושמאל. יא)אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין וכל שכן שאומר לך על ימין ימין ועל שמאל שמאל: .13 וכל העם ישמעו. יב)מכאן שממתינין לו עד הרגל ומיתין אותו ברגל: .16 לא ירבה לו סוסים. יג)אלא כדי מרכבתו שלא ישיב את העם מצרימה שהסוסים באים משם כמה שנאמר בשלמה יד)ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה: .17 ולא ירבה לו נשים. טו)אלא י"ח שמצינו שהיו לו לדוד שש נשים ונאמר לו טז)ואם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה: וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. יז)אלא כדי ליתן [ז]לאכסניא: .18 והיה כשבתו. יח)אם עשה כן כדאי הוא שתתקיים מלכותו: את משנה התורה. יט)[ח]שתי ספרי תורה אחת שהיא מונחת בבית גנזיו ואחת שנכנסת ויוצאת עמו. [ט]ואונקלס תרגם פתשגן, פתר משנה לשון שנון ודבור: .19 דברי התורה. כמשמעו: .20 ולבלתי סור מן המצוה. אפילו מצוה קלה של נביא: למען יאריך ימים. מכלל הן אתה שומע לאו. וכן מצינו בשאול שאמר לו שמואל כ)שבעת ימים תוחל עד בואי אליך, להעלות עולות, וכתיב כא)ויוחל שבעת ימים ולא שמר הבטחתו לישמור כל היום ולא הספיק להעלות העולה עד שבא שמואל ואמר לו כב)נסכלת לא שמרת וגו' ועתה ממלכתך לא תקום, הא למדת שבשביל מצוה קלה של נביא נענש: הוא ובניו. כג)מגיד שאם בנו הגון למלכות הוא קודם לכל אדם:

יח .1 כל שבט לוי. א)בן תמימין בן בעלי מומין: חלק. ב)בביזה: ונחלה. ג)בארץ: אשי ה'. ד)קדשי [י]המקדש: ונחלתו. ה)אלו קדשי הגבול תרומות ומעשרות, אבל נחלה גמורה לא יהיה לו [ב]בקרב אחיו. ובספרי [ג]דרשו ונחלה לא יהיה לו זו נחלת שאר, .2 בקרב אחיו

ג)ספרי כתובות ע"ה ג': [ד]ג)פסוק ג': ד)מכות ח' ג': ה)ע' ספרי נדה י"ע: ו)ע' מ"ח: ז)ספרי: ח)יבמ"י: ט)ע' ספרי: י)כ"ה כ"ה ג': יא)ע' ספרי: יב)סנהד' פ"ע: יג)שם כ"ח ג': יד)מלכים ח' י': טו)ספרי סנהד' כ"ח: עז)שמואל ב' י"ב: יז)ספרי סנהדרין כ"ח: יח)ספרי: יט)סנהד' כ"ח ג': כ)שמואל ח' י': כא)שמואל ח' י"ב: כב)הוריות י"ח: **יח** א)ספרי:

ג)שעבד בו. כי"ם דשם"ל וכן הוא גם בכתובות מ"ם ג': [ד]על שער העיר שעבד בם. ואפילו ניתון בעיר אחרת: שעריך למעלה. כי יתלה בקרקע בחלק שעריך וגו' דהא ולמי בחלקו שער שעבד בו עבידה: ונחלתו שעריך למטה. וסולקת את הפיות הסוח אל שעריך וגו': [ה]שער שמואל בו. בספרי: [ו]ועי' ספרי וסנהדרין פ"ז שמעון על זה שהוא הסקלת קוטב ועגלה ערופה ועכרת מעורע ופיכרי"ע שם הסקלת קוטב ע"י כיב שקנה לה בעלה עגלה ערופה שהחלב על ידי עכיבה ועכרת מעורע שלף סנגעים ע"י כיב על לשון הרע בלין, מעגם כלן בחוזם פיכרי"ע על פי פסוקו ועי' בזמרתי: [ז]לאכסניא. כ' כ"י גם בספרי ובתלמוד ופיכרי"ע שם שכר חיילות מדי שנה בשנה שכנכסין וסיולקין עמו כל השנה: [ח]משנה. שחיס בחזוקו: [ט]ואונקלס—בענש ל' כי"ע:

יח [א]סקלסיס. כיס"כ: [ב]בקרב—שאל ל' כיס"כ ד"ל: [ג]בספרי שלפניהו הגיכרת ונחלה זו נחלת שלשה לא יהיה לו בקרב אחיו זו נחלת חמשה ועי' בחזק"ן בפ' קדם לי כל בכור שבניה בספרי בזה שלשון "ונחלה לא יהיה לו זו נחלת ה' עמונין בקרב אחיו זו נחלת שני עמונין" וע"ע טוסקת אחרת בפ'

אחיו זו נחלת חמשה, ד ואיני יודע מה היא, ונראה לי שארץ כנען שמעבר הירדן ואילך נקראת ארץ חמשה עממין ושל סיחון ועוג שני עממין ה אמורי וכנעני ונחלת שאר לרבות קיני וקנזי וקדמוני, ו וכן דורש בפרשת מתנות ז) שנאמרו לאהרן ג) על כן לא היה ללוי וגו' להזהיר על קיני וקנזי וקדמוני. ח שוב נמצא בדברי רבי קלונימוס הכי גרסינן בספרי ונחלה לא יהיה לו אלו נחלת חמשה, בקרב אחיו אלו נחלת שבעה נחלת חמשה שבטים ונחלת שבעה שבטים ט ומתוך שמשה ויהושע לא חלקו נחלה אלא לחמשה שבטים בלבד שכן משה התחיל לראובן וגד וחצי שבט מנשה ויהושע התחיל ליהודה ואפרים ולחצי שבט מנשה ושבעה האחרים נטלו מאליהן אחרי מות יהושע מתוך כך הזכיר חמשה לבד ושבעה לבד: כאשר דבר לו. ז) בארצם לא תנחל, אני חלקך: 3. מאת העם. ס) ולא מאת הכהנים: אם שור אם שה. פרט לחיה: הזרע. ו) מן הפרק של ארכובה עד י כף של יד כ שקורין אשפלד"ן ו: הלחיים. עם הלשון. ו) דורשי ג רשומות ד היו אומרים זרוע תחת יד שנאמר ז) ויקח רומח בידו, לחיים תחת תפלה שנאמר ח) ויעמוד פנחס ויפלל, והקבה תחת ט) האשה אל קבתה: 4. ראשית דגנך. זו תרומה, ולא פירש בה שיעור, אבל רבותינו נתנו בה שיעור י) עין יפה אחד מארבעים עין רעה אחד משלשים בינונית אחד מחמשים יא) וסמכו על המקרא שלא לפחות מאחד מששים שנאמר יג) ושישיתם טו את האיפה מהומר השעורים, ששית האיפה חצי סאה, כשאתה נותן חצי סאה לכור הרי אחד מששים, שהכור שלשים סאין: וראשית גז צאנך. כשאתה גוזז צאנך בכל שנה תן ממנה ראשית לכהן, ולא פירש בה שיעור ורבותינו יג) נתנו בה שיעור אחד מששים יל) וכמה צאן חייבות בראשית הגז? חמש רחלות שנאמר טו) וחמש צאן עשויות טו ("רבי עקיבא אומר ראשית גז שתים, צאנך ארבעה, תתן לו הרי חמשה): 5. לעמד לשרת. טז) מכאן שאין שירות אלא מעומד: 6. וכי יבא הלוי. יז) יכול בבן לוי וראי הכתוב מדבר תלמוד לומר ושרת יצאו לוים שאין ראויין לשירות: ובא בכל אות נפשו, ושרת. יח) למד על הכהן שבא ומקריב קרבנות נדבתו או חובתו ואפילו במשמר שאינו שלו. ד"א יט) עוד למד ך על הכהנים הבאים לרגל שמקריבין טו במשמר ועובדין בקרבנות הבאות מחמת הרגל כנגן מוספי הרגל ואף על פי שאין המשמר שלהם: 8. חלק כחלק יאכלו. כ) מלמד שחולקין בעורות ובבשר שעירי חטאות, יכול כ אף בדברים הבאים שלא מחמת הרגל כנגן תמידין ומוספי שבת ונדרים ונדבות, ת"ל לבד ממכריו

ג) ספרי פ' קרח: ג) דכיס י': ד) נמדבר י"ח: ה) ספרי מולין קל"ב ג': ו) מולין קל"ד ג': ז) נמדבר כ"ה: ח) ספרי פ' קרח: ט) נמדבר כ"ה: י) מכוות פ' ד': יא) יכות' סה: יב) יחזקאל מ"ה: יג) מולין קל"ז ג': יד) ע' ספרי ע"ב מולין קל"ה: טו) שמות ל' כ"ט: טז) ספרי קוסה ל"ח: יז) ספרי: יח) ע' ב"ק ק"ע ג': יט) ספרי קוסה ג"ה ג': כ) ספרי קוסה ל"ו:

סיפא לכ"ת: ד ואיני——מנחה ל' כיס"ך ל"ל: ה ע' *סנהד כ"ג סיגון י"ח: ו וכן לוקח——וסבעה לבד סס"ד ל' בכי"ל: ז"ל ספרי סס ד"ח על כן על כן: ח שוב נמצא——וסבעה לבד סס"ד ל' כיגון"ע: ט והזכיר קיני וקנזי וקדמוני לא שמעט ת"ל על כן: י שוב נמצא——וסבעה לבד סס"ד ל' כיגון"ע: יא נחלת ה' שבטים לבד וז' שבטים לבד מתוך שמשה וכו'. יב"כ: לאחסן בתוכם וכו'. כיס"כ: יג נב. כי"ע: יד עגם רמב שב כתף שקורין אשפל"דון: טו לכהונות. כן הוא גם בספרי, לבד בגמרא ובילקוט גי' דוכסי תמוכות: טז דוכסי תמוכות. ונקלחות שתומים: היו לומדים מכאן לבד יגין מספא. יז שתתין לכהן כנגד ידו שב פנחס שעל כך ניתנה לו בריח כסונת עולם וזה שכהו ולאיזו יל שעשה מלחמה סוי לומר שב יגין: יח "אח" לא נכתב בקרא ודאי סטוקחא ודשיתא סליפא עמומר סחטים וכן הוא בדעת גד"ו ומפא נס"ח ובדפוס ריווא ול"ל שמית סליפא עמומר סחטים דסכי כתיב בסוף קרא וכן הוא בדעת זקניס ומפאכיל לדוד ובכ"ם פ' ד' לתכוונות וע"ע בירושלמי שם ובתוספתא פ' ע' ובכתי מולין קל"ז ג' ד"ה ומנחי: יט עשויות שמעמות את בעליהן. למדנו מדשה שלא היה מלוה עליו בפחות ומכן ומיילו על כרחך לחטאת סגז לכתיב גם לחן לשמוע מכובד לחילו בכובד לכתיב בכור שור לחילו חד וכן מחטאת שם שור שם שה: כ"ע——מנחה ל' כ"י: כא וכל בכל זות נפשו ושרת בכל חמיו. שחין שמומר מעכב עליו וכיון לזוכה בעבודתו זוכה בחכילתו לכתיב סמקריב חותה לו יהיה וכ"ל מקחות נקרחו כהניס לוייס: כב שמומר ל' כיס"ך: כג יכול לף חובות שבאות שלא מחמת הרגל בכגל. יהו זוכין

[1] épaule, espaule (עפלדעכוג):

מכריו על האבות חוץ ממה שמכרו האבות בימי דוד כח)ושמואל שנקבעו המשמרות ומכרו זה לזה טול אתה שבתך ואני אטול שבתי: .9 לא תלמד לעשות. כט)אבל אתה למד להבין ולהורות, כלומר להבין מעשיהם כמה הם מקולקלים ולהורות לבניך לא תעשה כך וכך שזה הוא חק הגוים: .10 מעביר בנו ובתו באש. ל)היא עבודת המולך, עושה מדורות אש מכאן ומכאן ומעבירו בין שתיהם: קסם קסמים. לא)אי זהו קוסם? האוחז את מקלו ואומר אם אלך אם לא אלך וכן הוא אומר לב)עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו: מעונן. לג)רבי עקיבא אומר לד)אלו נותני עונות שאומרים עונה פלונית יפה להתחיל, וחכמים אומרים אלו אוחזי העינים: מנחש. לה)פתו נפלה מפיו לה)צבי הפסיקו בדרך מקלו נפל מידו: .11 וחבר חבר. לו)שמצרף נחשים או עקרבים או שאר חיות למקום אחד: ושאל אוב. לז)זה מכשפות ששמו פיתום לד ומדבר משחיו ומעלה את המת בבית השחי שלו: וידעני. לח)מכנים עצם חיה ששמה ידוע לתוך פיו ומדבר העצם על ידי מכשפות: ודרש אל המתים. לט)כגון המעלה בזכרותו לה והנשאל בגלגולת: .12 כל עשה אלה. עושה כל אלה לא נאמר אלא כל עושה אלה מ)אפילו אחת מהן: .13 תמים תהיה עם ה' אלהיך. התהלך עמו בתמימות ותצפה לו לו ולא תחקור אחר העתידות, אלא כל מה שיבא עליך קבל בתמימות ואז תהיה עמו ולחלקו: .14 לא כן נתן לך ה' אלהיך. לשמוע אל מעוננים ואל קוסמים מא)שהרי השרה שבינה על הנביאים ואורים ותומים: .15 מקרבך מאחיך כמני. כמו לו שאני מקרבך מאחיך יקים לך תחתי וכן מנביא לנביא: .20 אשר לא צויתיו לדבר. מב)אבל צויתיו לחבירו: ואשר ידבר בשם אלהים אחרים. מג)אפילו כיון את ההלכה לאסור את האסור ולהתיר את המותר: ומת. מד)בחנק. ג' מיתתן בידי אדם המתנבא מה שלא שמע ומה שלא נאמר לו ונאמר לחבירו והמתנבא בשם ע"ז, אבל הכובש את נבואתו והעובר על דברי נביא והעובר על דברי עצמו מיתתן בידי שמים שנאמר °מד)אנכי אדרש מעמו: .21 וכי תאמר בלבבך. מה)עתידין אתם לומר כשיבא חנניה בן עזור ומתנבא מו)הנה כלי בית ה' מושבים מבבלה עתה מהרה, וירמיהו עומד וצווח מז)אל העמודים ועל הים, ועל יתר הכלים, שלא גלו עם יכניה, בבלה יובאו עם גלות צדקיהו: אשר ידבר הנביא. ויאמר דבר זה עתיד לבוא עליכם ותראו שלא יבא הוא הדבר אשר לא דברו ה' והרוג אותו. ואם תאמר זו במתנבא על העתידות הרי שבא ואמר עשו כך וכך ומפי הקב"ה אני אומר, כבר נצטוו שאם בא להדיחך מאחת כל המצות כולן מז)לא תשמע לו מח)אלא אם כן מומחה לו הוא לך שהוא צדיק גמור כגון מט)אליהו בהר הכרמל שהקריב בבמה בשעת איסור הבמות כדי לגדור את ישראל הכל לפי צורך שעה וסיוע הפרצה לכך נאמר נ)אליו תשמעון: לא תגור ממנו.

נא)לא תמנע עצמך מללמד עליו חובה ולא תירא ליענש עליו:

חבין

כח) ע' מענית כ"ז: כט) ספרי קהלדין ס"מ: ל) ספרי קהלדין ס"מ: לא) ע' קהלד' ס"ד ג': לב) ספרי: לג) ספרי: לד) הוסע ל': לה) ספרי קהלדין ס"ה ג': לו) ספרי קהלדין ס"ה: לז) ספרי וע' קהלד' ס"ה ג': לח) מכוש כ"ד ספרי: לט) ס"י: מ) קהלד' ס"ע: מא) סס ספרי: °מב) פקוק "ע: מג) ע' ספרי: מד) ימיתם כ"ז: מה) לעיל "ב ל': מו) קהלדין פ"ע ג': מז) ימשוש ס"ו: מח) לעיל פקוק ע"ו: מט) ספרי:

נעבודתו וימלוכו: ת"ל לגד ממכריו. מוץ ממם שמכרו אבות זה לזה: וממה מכרו אבות זה לזה. כלומר שמתנו ביניהם שיהו ממשמין כל אחד בשבתו קבוע: לפי בשבתי ואתם בשבתכם. ובלדים ובלדות וקבצנות לבוד לפיתכם בשאר יממת השנה ובפי הן למשמר המשמש ליתנה בכלל הרגל שלא יהו שוין בזה שלא למשמר שבאותם שבוע יהו כבשאר יממת השנה: בא המתנבא עתיד ומעות. לשון מעונן כמו בעל עוונות שמנחשין את העוונה ואומר היום יפה למת למלך וילליה למשר יפה ליקח מקח ויתמכר זו בלוקחו: אוזן את העיניים. אוזן ובוגר עיני הבריות ומלאה לפס בפיהו עושה דבריה של פלוני והוא פיהו עושה כלום: בב פתו נפלה מפיו לריך לללג היום ומיזיק: לבי בפסיקו. בהיה הולך ממזמן למעבד ובלבי הולך מלפון לכלוס ובפסיק לבלו: (ע"ע שם בגמרא ובכש"): גג פיתום. שם המכשף המדבר מתחיו מעלה את המת מן בתלו ומושיב לו שתיו תחת זרועותיו ומדבר מתחי לייחלה בלחש: בד בזכוזו. מעלה ומושיב את המת על זכוזתו: בגולגולת. המוטלת מן המת לתלן ושוכח מה שתחלין לותו ע"י בשוף: בה ותפסה לו ולא תשמוך למתשים ולמעוננים (ותו לא) ושט"ל. כים"ב: בו כמוני. כים"ב: בז היכא דהומזק שהוא לריך ובניל לומת:

יט 3. תכין לך הדרך. ה)מקלט מקלט היה כתוב על פרשת דרכים א: ושלשת את גבול
ארצך. ג)שיהא מתחלת הגבול עד העיר הראשונה של עיר מקלט כשיעור מהלך שיש
ממנה עד השניה וכן משניה לשלישית וכן מן השלישית ב עד הגבול ג השני של ארץ ישראל:
5. ונדחה ידו. כשבא להפיל הגרזן על העץ ותרגומו ותתמריג ידיה, לשון ונשמטה ידו להפיל
מכת הגרזן על העץ ג)כי שמטו הבקר תרגם ד יונתן ארי מרגוהי תוריא: ונשל הברזל מן
העץ. יש מרבותינו אומרים ה)נשמט הברזל מקתו ויש מהם אומרים שישל הברזל תחיכה מן
העץ המתבקע והיא נתזה והרגה: 6. פן ירדף גאל הדם. לכך אני אומר להכין לך דרך וערי
מקלט רבים: 8. ואם ירחיב, כאשר נשבע. ה)לתת לך ארץ קיני וקנזי וקדמוני: 9. ויספת
לך עוד שלש. ו)הרי תשע, שלש שבעבר הירדן ושלש שבארץ כנען ושלש לעתיד לבא:
11. וכי יהיה איש שנא לרעהו. על ידי שנאתו הוא בא לידי וארב לו ז)מכאן אמרו עבר
אדם על מצוה קלה סופו לעבור על מצוה חמורה, לפי שעבר על ח)לא תשנא סופו לבא לידי
שפיכות דמים לכך נאמר וכי יהיה איש שנא לרעהו וגו' שהיה לו לכתוב וכי יקום איש וארב
לרעהו והכהו נפש: 13. לא תחום עינך. ט)שלא תאמר הראשון כבר נהרג למה אנו הורגים
את זה וגמצאו שני ישראלים הרוגים: 14. לא תסיג גבול. לשון י)נסוגו אחור, שמחזיר סימן
חלוקת הקרקע לאחור לתוך שדה חבירו למען הרחיב את שלו. יא)והלא כבר נאמר יב)לא תגזול
מה תלמוד לומר לא תסיג? למד על העוקר תחום חבירו שעובר בשני לאוין, יכול אף בחוצה
לארץ ת"ל בנחלתך אשר תנחל וגו' בארץ ישראל עובר בשני לאוין ובחוצה לארץ אינו עובר
אלא משום לא תגזול: 15. עד אחד. יג)זה בנה אב כל עד שבתורה שנים אלא אם כן פרט
לך בו אחד: לכל עון ולכל חטאת. יד)להיות חבירו נענש על עדותו לא עונש גוף ולא
עונש ממון אבל קם הוא לשבועה. אמר להבירו תן לי מנה שהלויתיך אמר לו אין לך בידי
כלום ועד אחד מעיד שיש לו חייב להשבע לו: על פי שנים עדים. טו)ולא שיכתבו עדותם
באגרת וישלחו לבית דין ולא שיעמוד תורגמן בין העדים ובין הדיינים: 16. לענות בו סרה.
טז)דבר שאינו, שהוסר העד הזה מכל העדות הזאת. כיצד? שאמרו להם והלא עמנו הייתם באותו
היום במקום פלוני: 17. ועמדו שני האנשים. יז)בעדים הכתוב מדבר ולמד שאין עדות
בנשים ולמד שצריכין להעיד עדותן מעומד: אשר להם הריב. אלו בעלי הדין: לפני ה'.
יח)יהי דומה להם כאילו עומדין לפני המקום שנאמר יט)בקרב אלהים ישפוט: אשר יהיו
בימים ההם. כ)יפתח בדורו כשמואל בדורו צריך אתה לנהוג בו כבוד: 18. ודרשו השפטים
היטב. על פי המזימין אותם שבודקים וחוקרים את הבאים להזימם בדרישה ובחקירה: והנה
עד שקר. כא)כל מקום שנאמר עד בשנים הכתוב מדבר: 19. כאשר זמם. ולא כאשר עשה
מכאן אמרו כב)הרגו ' אין נהרגין: לעשות לאחיו. כג)מה תלמוד לומר לאחיו ' למד על זוממי
בת כהן נשואה שאינן בשרפה אלא כמיתת הבועל שהוא בחנק שנאמר כד)היא באש תשרף
היא ולא בועלה לכך נאמר כאן לאחיו, כאשר זמם לעשות לאחיו ולא כאשר זמם לעשות
לאחותו

יט ה)מכות י' ב': ג)סם ע' ב': ד)סנהל ב' ו': ו)מכות ז' ב': ה)ספרי פ' כלה ס': י"ב ספוק כ': ו)ספרי:
ז)ספרי: ח)ויקרא י"ע: ט)ספרי: י)יעויה מ"ב: יא)ספרי: יב)ויקרא י"ע: יג)סנהדרין ל': יד)ע' ספרי סנועות
מ' כתובות פ"ז ב': עו)ספרי: עז)מכות ה': יז)ספרי סנועות ל': יח)ע' ספרי סנהדרין ו': יט)סנהלים פ"ב: כ)ע' ס"ה
כ"ם ב': כא)סנהדרין ל': כב)מכות ה': כג)ספרי סנהדרין ל': כד)ויקרא כ"ח:

יט א בכל מקום שהיו דרכים מפולגים למד פומה לעיר מקלט היה עץ תקוע בחוזה דרך וכתוב
בו מקלט: ב עד סוף גבול ח"י. כי"ס: ג הסלע החלה של ח"י. כי"ב: ד יונתן ל' כיס"כ: יונתן בן
עוזיאל. כילנוו"ע: ה יש שם למסורת. כמה שנאמרה כתב של תיבה למשה מנו לכיכין לדכשה ולא
לפי המקרא כשחתה קולח ומשל חתה עומקין הכתב של אל"ף לו של ה"א בין כו"ן למין ולפי המסורת
וניתל כתיב ופירושו ניתל שהסיל הבזיל מן הענץ שהתבקע ונעלו לת רעשו ובכן שברי יש שם למקרא
ומשל קריין למון פעל הבזיל עלמו משל מעל עלו: ו הרגו. שלא הוזמו על שהכה הגרון על פיהם:
ז עם ת"ל למחיו. לכתוב כאשר זמם לעשות ולימתוק: שם לו הוקשו. לבועל שהיו מתייבין לחותו מנק:
ח שם לה. שמתייבין חותה שריפה: למחיו ולא לאחותו. כל היכא דבעלותן מתייבין חיים ואשה ודיק

לאחותו, אבל בכל שאר מיתות השוה הכתוב אשה לאיש וזומי אשה נהרגין כזומי איש כגון שהעידוה שהרגה את הנפש שהללה את השבת נהרגין במיתתה שלא מיעט כאן אחותו אלא במקום שיש לקיים בהן הזמה במיתת הבועל: .20 ישמעו ויראו. כה)מכאן שצריכין הכרזה, איש פלוני ופלוני נהרגין על שהזמו בבית דין: .21 עין בעין. כו)ממון, וכן שן בשן וגו':

כ .1 כי תצא למלחמה. א)סמך הכתוב יציאת מלחמה לכאן לומר לך שאין מחוסר אבר יוצא למלחמה. דבר אחר ב)לומר לך אם עשית משפט צדק אתה מובטח שאם תצא למלחמה אתה נוצח וכן דוד הוא אומר ג)עשיתי משפט וצדק בל תניחני לעושקי: על איבך. ד)יהיו בעיניך כאויבים, אל תרחם עליהם כי לא ירחמו עליך: סוס ורכב. ה)בעיני כולם כסום אחד וכן הוא אומר ו)והכית את מדין כאיש אחד, וכן הוא אומר ז)כי בא סוס פרעה: עם רב ממך. ח)בעיניך הוא רב אבל בעיני אינו רב: .2 וקרבכם אל המלחמה. ט)ממוך לצאתכם מן ב)הַמִּלְחָמָה ג)מגבול ארצכם: ונגש הכהן. י)המשוח לכך והוא הנקרא משוח מלחמה: ודבר אל העם. יא)בלשון הקודש: .3 שמע ישראל. אפילו אין בכם זכות אלא קריאת שמע בלבד כדאי אתם שיושיע אתכם: על איביכם. יב)אין אלו אחיכם, שאם תפלו בידם אינם מרחמים עליכם, אין זו כמלחמת יהודה עם ישראל שנאמר יג)ויקומו האנשים ד אשר נקבו בשמות ויחזיקו בשביה וכל מערומיהם הלבישו מן השלל ולבישום ויעילום ויאכילום וישקום ויסוכום וינהלום בחמורים לכל כושל ה ויביאום ירחו עיר התמרים אצל אחיהם וישובו שומרון, אלא על אויביכם אתם הולכים, לפיכך התחזקו למלחמה: אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו. יד)ארבע אזהרות כנגד ארבעה דברים שמלכי האומות עושים, מגיפין בתריסיהם כדי להקישין זה לזה כדי להשמיע קול שיחפזו אלו שבנגדם וינוסו, ורומסים בסוסיהם ומצהילין אותם להשמיע ה קול שעטת פרסות סוסיהם, וצווחין בקולם ותוקעין בשופרות ומיני משמיע קול. אל ירך לבבכם, טו)מצהלת ה סוסים. אל תיראו, טו)מהגפת התריסין. ואל תחפזו, טו)מקול הקרנה, ואל תערצו, טו)מקול הצווחה: .4 כי ה' אלהיכם וגו'. טז)הם באים בנצחונו של בשר ודם ואתם באים בנצחונו של מקום, פלשתים באו בנצחונו של גלית מה היה סופו נפל ונפלו עמו: ההלך עמכם. יז)זה מחנה הארון: .5 ולא חנכו. לא דר בו, חינוך לשון התחלה: ואיש אחר יחנכנו. ודבר של עגמת נפש הוא זה: .6 ולא חללו. לא פדאו בשנה הרביעית שהפירות טעונין לאכלן בירושלים או להללן בדמים ולאכול הדמים בירושלים: .7 פן ימות במלחמה. יז)ישוב פן ימות שאם לא ישמע לדברי הכהן כדאי הוא שימות: .8 ויספו השטרים. 'למה נאמר כאן ויספו? מוסיפין זה על דברי הכהן יח)שהכהן מדבר ומשמיע מן שמע ישראל

כה)סנהדרין פ"ט: כו)ספרי ז"ק פ"ד:

כ א)ע' ספרי: ב)ע' מכות: ג)תהלים קי"ח: ד)ע' ספרי: ה)ספרי עכילתה פ' שיבה: ו)שמות י"ד: ז)שמות ט"ו: ח)ע' ספרי: ט)ספרי: י)סוטה מ"ב: יא)סנ': יב)ספרי סוטה מ"ב: יג)ד"ה ב' כ"ח: יד)סוטה מ"ב ב': טו)ספרי סוטה מ"ב: טז)סוטה מ"ב: יז)ע' ספרי: יח)ע' סוטה מ"ב:

מלוק כי הכה לו הוקבו: ח כלומר כתיב כאן וכל העם וכל יסרחל ובעדיס זוטעין כתב ומסמליס יסמעו ויראו ומסוס לשון סייך למיכתב וכל העם לשון עגמת נפש לפי שכולן מזו לסהדותה סיס גזלנין ומלוי בדבית ומועלין בסביעית סהן פסולין לעדות:

כ א)ספרי ומכילתא כראי' ומפקוק קום וכוכו דמה ניס: ב)ספר סוס קוף מ"י הסנוך לאדץ העמיס כדמתכ' לפוף יניס על ספר יניח: ג)מגבול מרכסם כ' כיס"ר: ד)ויקומו המנסים. כתיב גבי פקח בן המליהו סרלסס עס חמז בדברי היניס שסבו מנבי יהודס הכתב וסס היס נביא עודד שמו וכוכיס בני יסרחל ומתר לסס בסמת ד' על בני יסודס מתם בילכס ובכיתס בסס לאין מקפא ועתס חתס מומיס לכבוש לותס לעבדיס שמעוני וסמיבו את הסמדיס וגו': ה לכל כומל. כל הכוסלים שבסס שאינן יכולין לילך בגלגליסס: ו ל' מזסכות בנגד ל' דבריס שסוומות העולס היו עומין לחייס מגיפין בתריסין ומכיעין בקרנות וללוחין בקולות וכומבין בלהלת כוסיהן ולסכותיהן מבל לחלוח מכבות ומפעמ קלגבים הן עיקר המלחמה ואינן לחייס: ז שלוומות העולס עומיס. כיס"ר: ח קול ל' כי"ר: שעטת קול. כי"ס: ט להלת סוסיס. לפי סוסיס קרוי להלה בלשון המקרא: הגפת תריסין. מגיפין ומוגבין מדבקין התריסין זה בזה כדי שיקשו זה על זה ושקול נשמע בקול המון לחייס על שבנגדס: 'יכול דבריס של עלמן. יכול שהבריס הללו שסס מומיס מי שהיס מאר בנס וגו' של עלמן הן ולא היס

ישראל עד להושיע אתכם, ומי האיש ושני ושלישי כהן מדבר ושוטר משמיע, וזה שוטר מדבר
[א]ושוטר משמיע: הירא ורך הלבב. יט)רבי עקיבא אומר כמשמעו שאינו יכול לעמוד [ב]בקשרי
המלחמה ולראות חרב שלופה. רבי יוסי הגלילי אומר [ג]הירא מעבירות שבידו ולכך תלתה לו
תורה לחזור על בית וכרם ואשה לכסות על התוזרים בשביל עבירות שבידם שלא יבינו שהם
בעלי עבירה והרואהו חוזר אומר שמא בנה את הבית או נטע כרם או ארש אשה: 9. שרי
צבאות. כ)שמעמידין זקפין מלפניהם [ד] ומלאחריהם וכשילין של ברזל בידיהם [ט]וכל מי [ט]שרוצה
לחזור הרשות בידו [ו]לקפה את שוקיו. זקפין בני אדם עומדין בקצה המערכה לזקוף את הנופלים
ולחזק בדברים שובו אל המלחמה ולא תנוסו שתחלת נפילה ניסה: 10. כי תקרב אל עיר.
כא)במלחמת הרשות הכתוב מדבר כמו שמפורש בענין כב)כן תעשה לכל הערים הרחקת וגו':
11. כל העם הנמצא בה. כג)אפילו אתה מוצא בה משבעה אומות שנצטוית להחרימם, אתה
רשאי לקיימם: למס ועבדוך. כג)עד שיקבלו עליהם מסים ושעבוד: 12. ואם לא תשלים
עמך ועשתה עמך מלחמה. כג)הכתוב מבשרך שאם לא תשלים עמך סופה להלחם בך אם
תניחנה ותלך: וצרת עליה. כג)אף להרעיבה ולהצמיאה ולהמיתה מיתת תחלואים: 13. ונתנה
ה' אלהיך בידך. כג)אם עשית כל האמור בענין, סוף שה' נותנה בידך: 14. והטף. כד)אף
טף של זכרים, ומה אני מקיים והבית את כל זכורה? בגדולים: 17. [י]כאשר צוך. כה)לרבות
את חגרגשי: 18. למען אשר לא ילמדו. כה)הא אם עשו תשובה ומתגיירין, אתה רשאי
לקבלם: 19. ימים. כו)שנים: רבים. כו)שלשה, מכאן אמרו אין צרין על עיירות של גוים
פחות משלשה ימים קודם לשבת כז)ולמד שפותח בשלום שנים או שלשה ימים, וכן הוא אומר
כח)וישב דוד בצקלג ימים שנים, ובמלחמת הרשות הכתוב מדבר: כי האדם עץ השדה. הרי
כי משמש בלשון דילמא, שמא האדם עץ השדה להכנס בתוך המצור מפניך להתייסר ביסורי
רעב וצמא כאנשי העיר למה תשחיתנו: 20. עד רדתה. לשון רדוי שתהא כפופה לך:

כא 2. ויצאו זקניך. ל)מיוחדים שבזקניך אלו סנהדרי גדולה: ומדדו. ג)ממקום שהחלל
שוכב: אל הערים אשר סביבת החלל. לכל צד וצד לידע אי זו קרובה: 4. אל נחל
איתן. ג)קשה שלא נעבד: וערפו. ג)קוצץ עורפה בקופיץ [א] אמר הקב"ה תבא עגלה בת שנתה
שלא עשתה פירות [ב] וְתַעֲרֹף במקום שאינו עושה פירות לכפר על הריגתו של זה שלא
הניחוהו לעשות פירות: 7. ידינו לא שפכו. ז)וכי עלתה על לב שזקני בית דין שופכי דמים
הם? אלא לא ראינוהו [ג] ופטרנוהו [ד] בלא מזונות ובלא לויה. [ד]הכהנים אומרים 8. כפר לעמך
ישראל

יט)סוטה מ"ד: כ)סנהי סוטה מ"ד: כא)סנהי: כב)פסוק ט"ו: כג)סנהי: לד)ע' סם: כה)סנהי: כו)סנהי שנם י"ט:
כז)סנהי: כח)שמואל ב' ח':

כא ל)סוטה מ"ד: ג)ע' סנהי: ג)ע' סנהי סוטה מ"ו: ד)סנהי סוטה מ"ה ג':

כטן לומרו אלא הסוטרים: ת"ל ויספו הסוטרים. לכך אל העם ואומרו מי האיש וגו' ויספו ומסעו
שכבר זה הס עוסקיים ומלחם: הרי דברים של עלמן לומר. שהרבן זה לבדו הן עוסקין על של כהן
מלעד המתה גבי בנה נעד וגבי לוקח אשה לא כתיב ויספו וכתיב כתיב ויספו שמע מינה על הנה
דברי כהן ולא זו הן עוסקין: הא מה אני מקיים ודברו הסוטרים. בבנה ונעד ולוקח: דברי [ב]ספרי.
מלחמה שכתוב מדבר. שהכהן לומר והסוטרים מסמיעין לומרן: [א] וכהן מסמיע. כיצד: [ב]ספרי.
כשמתקרבין לעמוד לפופים שלא יפריקוס לויצים: [ב]ספרי ריש"ג לומר הילה וך הלבב זה הן לחבבים
שהם: [ד] בלשם של לו המלחמה מעמידין בני לחם גבורים ממונים לכך שלא יפול לחמ הן שלחמים
יעמידוהו ויזקיקו ויגביהו את חנשי הלבב בדברים ולחבים לחרים מלחמים: [ט]לשמור שלא יטוסו
וכשילין כעין חנין שקורין ווריי"ש [1]: [ט] שמנקש לטוס. כי"ע: [ו]לקפז. כיע"ה: [ז]ל' הספרי שתהי והשמורי
שכעני כשטוח לומר כשלכך לוך לרבות:

כא [א]קופיץ. עין שכין גדול: ומחלים. ממול ערפה: [ב]עגלה בת שנתה לא ילדה: שלא הניחוהו.
שהרגוהו: [ג]לא נח לידיו ופטרוהו. בגמרא מפרש שלא מזונות והיינו ידיעו לא שפכו לא נהרג
על ידיהו שפטרוהו שלא מזונות ושולח לשלחם את הביות ועל כך נהרג: לא לויהו והנחוהו. ידיעי
שלא מצורף והיינו ועיניהו לא רחו: [ד]והכהנים לומרים. כלכתיב לעיל ומגשו הכהנים בני לוי ולא פירש
על מי הס נגשים: ולא היו לריכים לומר ונכפר לשם הרש. כלומר ונכפר לכתיב בקרא לאו לומרו

[1] varres (שפיצרוטע לייזטן):

ישראל״: ונכפר להם הדם. ס)הכתוב מבשרם שמשעשו כן יכופר להם העון: 9. ואתה תבער׳. ו)מגיד שאם נמצא ההורג אחר שנתערפה העגלה הרי זה יהרג והוא הישר בעיני ה׳:

הסלת פרשת שפטים.

כי תצא.

10. כי תצא למלחמה. ז)במלחמת הרשות הכתוב מדבר, שבמלחמת ארץ ישראל אין לומר ושבית ״ישביו ״שחרי כבר נאמר ח)לא תחיה כל נשמה: ושבית שביו. ט)׳לרבות כנענים שבתוכה ואע״פ שהם משבעה אומות: 11. אשת. י)אפילו אשת איש: ולקחת לך לאשה. יא)לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע״א שאם אין הקב״ה מתירה ישאנה באיסור, יב)אבל אם נשאה סופו להיות שונאה שנאמר אחריו כי תהיין לאיש וגומר וסופו להוליד ממנה בן סורר ומורה, לכך נסמכו פרשיות הללו: 12. ועשתה את צפרניה. יג)תגדלם כדי שתתנוול: 13. והסירה את שמלת שביה. יד)לפי שהם נאים, שהגוים בנותיהם מתקשטות ״במלחמה בשביל להנות אחרים עמהם: וישבה בביתך. יד)בבית שמשתמש בו, נכנס ונתקל בה, יוצא ונתקל בה, רואה בבכייתה רואה בנוולה כדי שתתגנה עליו: ובכתה את אביה. יד)כל כך למה? כדי שתהא בת ישראל שמחה וזו עצבה בת ישראל מתקשטת וזו מתנוולת: 14. והיה אם לא חפצת בה. טו)הכתוב מבשרך שסופך לשנאתה: לא תתעמר בה. טו)לא תשתמש בה, בלשון ״פרסי קורין ״לעבדות ושימוש ״עימראה, מיסודו של ר׳ משה הדרשן למדתי כן: 17. פי שנים. טז)כנגד שני אחים: בכל אשר ימצא לו. טז)מכאן שאין הבכור נוטל פי שנים בראוי ״לבא לאחר מיתת האב כבמוחזק: 18. סורר. סר מן הדרך: ומורה. מסרב בדברי אביו, לשון ממרים: ויסרו אתו. יז)מתרין בו בפני שלשה ומלקין אותו. יח)בן סורר ומורה אינו חייב עד שיגנוב ויאכל תרטימר בשר וישתה חצי לוג יין שנאמר זולל וסובא ונאמר יט)אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו. כ)ובן סורר ומורה נהרג על שם סופו, הגיעה תורה לסוף דעתו, סוף שמכלה ממון אביו ומבקש למודו ״ואינו מוצא ועומד בפרשת דרכים ומלסטם את הבריות, אמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב: 21. וכל ישראל ישמעו ויראו. כא)מכאן שצריך הכרזה בבית דין פלוני

ה)סס ע״ר: ו)ע׳ סוטה ע״ז ב׳: ז)ספרי: ח)ספרי: ט)לעיל כ׳: ע)ספרי סוטה ל״ה ב׳: י)ספרי קידושין כ״ח ב׳: יא)ע׳ קידושין כ״ח ב׳: יב)מכמותא: יג)ע׳ ספרי יבמות מ״ח: יד)ספרי: טו)ספרי ע״ג קנהד׳ ס״ב ב׳: טז)ע׳ ספרי בכורות ל״ח ב׳: יז)סנהד׳ ע״ח: יח)ע׳ ספרי קנהד׳ ע׳: יט)משלי כ״ג: כ)ספרי קנהדרין ע״ג: כא)סנהד׳ פ״ט:

ולמדנו קלי שיטים לף זה בכלל לעיכה תלה עילתה בחכמי נפשם היא שכוח הקולם ביסר לת יסרלל על ידי עמם רציון לכפיעתו כן וכיפר להם הדם: ״בנקמת לחת יפנה תלה עילה תלמתי כפר לעמך יסרלל שכהנים לומרים וכו׳ ונקמה נכונה היא כי לחוי לכתוב תחלה הכתוב ולח״כ יכפר עליו (ס׳ הזכרון): ׳ע׳ תוס׳ כתובות ל״ז ד״ה לח״כ: ׳וכן ופורסם בתלמוד ירושלמי. כיע״ב: ״בכי״ם הכ׳ לין לריך לומר כפ״ל ולח״כ ד״ח ושבית שביו לרבות וכו׳. בעל ס׳ הזכרון גורס לין לומר ושבית ושוקק תיבת שביו וכתב לרוקחל ונקנחל היא ושבית שביו לעה הכרעה היא זאת לשנסרם הכתוב בשבילה שמדבר בעלחמת הרשות ללרבה יש ונפ קלת לחיה שבעלחמת מובה הכתוב ומדבר כלומר ושבית השבי שבתוכם ונפ״ל הגויס (ע׳ ונפ״ה לומלך פ׳ ס׳ ומכ׳ ומלכי הכ׳ ל׳): ״ספרי—ונפ״ה כ׳ כיע״ס: ׳ס״ג ושבית שביו לרבות כנעניס שבתוכה לארץ. דקלה נמוכה לארץ כתיב כי תלה לומלחמה מארץ לארץ ובכי תניח בספרי כי תלה לומלחמה בעלחמת הרשות הכתוב ומדבר דכי תלה ונפ״ש בשתלה על לעתך לומלה ושבית שביו לרבות כנעניס שבתוכה בה הכתוב להתיר כנעניס שבתוכה לארץ ולקייס ונפ״ש יפת תוחר בלה יהו בכלל לה תהיה כל נפ״ה להה ושבית קלה יתילה הוה: ״יפת תוחר. ונפ״ש נתוך שתגבה בה יהו נפ״ה יופיה התילה לו ובקושי חלה לעוקד שילחלו שהרלל בשר תעוחות שרוקה בשר ונפ״ל שרוקה ולפ״ה שהיה ולחוקה כלכתב בישחקל ולה בה בפי בשר פנול: ולה יחלו בשר תעוחות. לחקר שיעוחו ויהו נבלות: ״בעלחמה כ׳ כיע״ס: ״ג הכה ס״ל בכ״ם חלק ו׳ עמוד ק״ם רולה לבניס בלשון קוכפי/ע״ס: ״לעבודת שימוש עימרא. קנ״ג: ״עמירא. נרמ׳ ע״ס: ״בלחוי שבתבים שלה היה לתניהן מוחזק בשעת ניחתו לחל רחוק היו ליפול לו ביהודה ונפלו להן לחקר זמן מין הבכור טוטל פי שנים בהן: ״למוזו. מה שהוכיל בשבר ויין:

ל ע׳ תוס׳ בכורות מלכים ס״ה

פלוני נסקל על שהיה בן סורר ומורה: .22 וכי יהיה באיש חטא משפט מות. כג)סמיכות הפרשיות מגיד שאם חסים עליו אביו ואמו, סוף שיצא לתרבות רעה ויעבור עבירות ויתחייב מיתה בבית דין: ותלית אתו על עץ. רבותינו אמרו כג) כל הנסקלין נתלין שנאמר כד)כי קללת אלהים תלוי. והמברך ה' בסקילה: .23 כי קללת אלהים תלוי. כה)זלזולו של מלך הוא שאדם עשוי בדמות דיוקנו וישראל הם בניו, משל לשני אחים ᵒתאומים שהיו דומים זה לזה אחד נעשה מלך ואחד נתפס ללסטיות ונתלה כל הרואה אותו אומר ᵖהמלך תלוי. כל קללה שבמקרא לשון הֳקֵל וזלזול כמו כו)והוא קללני קללה נמרצת:

כב .1 והתעלמת. כובש עין כאילו אינו רואהו: לא תראה, והתעלמת. לא תראה אותו ᵃשתתעלם ממנו זהו פשוטו. ²ורבותינו אמרו ג)פעמים שאתה מתעלם ³וכו': .2 עד דרש אחיך. ד)וכי תעלה על דעתך שיתנהו לו קודם שידרשהו אלא דרשהו שלא יהא רמאי: והשבתו לו. שתהא בו השבה שלא יאכל בביתך כדי דמיו ותתבעם ממנו, מכאן ג)אמרו כל דבר שעושה ואוכל[ד] יעשה ויאכל ושאינו עושה ואוכל וְקֻכַּר[ה]: .3 לא תוכל להתעלם. לכבוש עינך כאילו אינך רואה אותו: .4 הקם תקים. זו טעינה להטעין משאוי שנפל מעליו: עמו. ז)עם בעליו, אבל אם הלך וישב לו ואמר לו הואיל ועליך מצוה אם רצית לטעון טעון פטור: .5 לא יהיה כלי גבר על אשה. ח)שתהא דומה לאיש כדי שתלך בין האנשים שאין זו אלא לשם ניאוף: ולא ילבש גבר שמלת אשה. לילך לישב בין הנשים. ד"א ו)שלא ישיר שער הערוה ושער של בית השחי: כי תועבת. ז)לא אסרה תורה אלא לבוש המביא לידי תועבה: .6 כי יקרא. ח)פרט למזומן: לא תקח האם. בעודה על בניה: .7 למען ייטב לך וגו'. ט)אם מצוה קלה שאין בה חסרון כיס אמרה תורה למען ייטב לך והארכת ימים קל וחומר למתן שכרן של מצות החמורות: .8 כי תבנה בית חדש. י)אם קיימת מצות שלוח הקן סופך לבנות בית חדש ותקיים מצות מעקה שמצוה גוררת מצוה ותגיע לכרם ושדה ולבגדים נאים, לכך נסמכו פרשיות הללו: מעקה. גדר סביב לגג ואונקלס תרגם תיקא ¹כגון תיק שמשמר מה שבתוכו: כי יפל הנפל. יא)ראוי זה ליפול ואע"פ כן לא תתגלגל מיתתו על ידך שמגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב: .9 כלאים. יב)חטה ושעורה וחרצן ¹במטולת יד: פן תקדש. כתרגומו תסתאב כל דבר הנתעב על האדם בין לשבח כגון הקדש בין לגנאי כגון אסור נופל בו לשון קדוש כמו יג)אל תגע[ח] בי כי קדשתיך: (ט)המלאה. זה מלוי ותוספת שהחזרע טוסיק): .10 לא תחרש בשור ובחמר. יל)הוא הדין לכל שני מינים שבעולם, טו)הוא הדין להנהיגם יחד קשורים זוגים בהולכת שום משא: .11 שעטנז. לשון ערוב. ורבותינו טז)פירשו ¹שוע

טווי

כג) ע' תנחומא: כג) קנהד' מ"ח ג': כד) ספוק כ"ג: כה) קנהד' מ"ו ג': כו) מלבים ס' ג':

כב ס) ספרי ג"מ ג': ג) ספרי ג"מ כ"ח: ג) ג"מ ל"ב: ד) ג"מ ל"ב: ה) ע' ספרי: ו) מזיק כ"ט: ז) ע' ספרי: ח) ספרי מולין קל"ו: ט) ס"ס קמ"ג: י) ע' תנח': יא) ספרי: יב) בכורות כ"ג: יג) ישעיה ס"ה: יד) ג"ק כ"ד: טו) ע' כלאים פ' ח' וב"מ ח' ג': טז) ספרי:

ᵐכי קללת אלהים. מפני שהיא מתלה וסעודיים וסנהדים לומדים מפני מה זה תלוי מפני שהיא מחרפת את הסם וגנאי הדבר כלפי מעלה להזכיר: מה מקלל. בסקילה ומתלה לכתיב ביה ותלית לף כל שבסקילה מתלה: ᵖתלויים ל' כי"ע: ²המונך נתלה נוף. המונך וחוליהון. כיס"כ:

כב ᵃוהתעלמת. כיע"ג: ²זהו פשוטו ומדרשו פעמים. כי"ס: ³והתעלמת מהם. ולמדך בא שמותר להתעלם: ופעמים שאי אתה מתעלם. לכתיב לא תוכל להתעלם: אל כילד היה כהן והיה (הקדילה) בניה הקבורות או שהיה זקן וחיגר לפי כבודו. שיהיבנה: או שהיה בעל מומאה שלו שיבעל בהמתה ועובדה על דעני האבידה: ⁴אם אבידה זו דבר שיכולין להחיותו את שכר מעשיו בגון שור ומנוול יעשה ויאכל ולא יעכב אומרו המוצא אם אהו בעליו מלדהמו שכל אם נוח לו בהמותו שהבידה בו כבר ולימדה לכלומר: ᵉשכל ושהמותו לו לאם היקר תמיבנו לו. שלא תחכילנו אלי דעיו שאם כן אין זו השמה: ¹כעין תיק. כיל"ם ד"א: ¹שלאחן במטולת יד לסוו להו כלאי זרעים וכלאי הכרם כאחת: ᵐנעקרא שלפניו כתיב אל תגש בי ועג"ג שבועות י"א ג' שגש לפני בעלי התלעוד היתה שי' תגע וכן הוא בנעבדת הטרוף של ברקון ערך קדם ולף כי בפיקים לבדלתים ס' י"ט עם' ט' נאמר לכאיה אל תגש בי כאשר הוא בנעקרא שלפניו כבר הוכחתי שם שהבדים הסם אינם לכש"י עלמנו כי שם לכי יוסף קרא ע"ש: ᵒהמלאה—מוסיף לי בכ"י: 'ע' בפיהושלמו העלה כ"ו של בי' י"ע בשפר ויקרא:

טווי וגוז: .12 גדלים תעשה לך. יז)אף מן הכלאים, לכך סמכן הכתוב: .13—14 ובא אליה ושנאה. יח)טופו ושם לה עלילת דברים. עבירה גוררת עבירה, עבר יט)על לא תשנא סופו לבא לידי לשון הרע: את האשה הזאת. כ)מכאן שאין אומר דבר אלא בפני בעל דין: .15 אבי הנערה ואמה. כ)מי שגדל וגדולים הרעים יתבזו עליה: .16 ואמר אבי הנערה. כ)מלמד שאין רשות לאשה לדבר בפני האיש: .17 ופרשו השמלה. כא)הרי זה משל מחוורין הדברים כשמלה: .18 ויסרו אתו. כא)מלקות: .20 ואם אמת היה הדבר. כב)בעדים והתראה שזנתה לאחר אירוסין: .21 אל פתח בית אביה. כג)ראו גדולים שגדלתם: אנשי עירה. כד)במעמד כל אנשי עירה: לזנות בית אביה. כמו בבית: .22 ומתו גם שניהם. כה)להוציא מעשה הדודים[ב] שאין האשה נהנת מהם: גם. כו)לרבות הבאים [ג]מאחריהם[ד]: דבר אחר כז)גם שניהם לרבות את הולד שאם היתה מעוברת אין ממתינין לה עד שתלד: .23 ומצאה איש בעיר. לפיכך שכב עמה, כח)פרצה קוראה לגנב, הא אילו ישבה בביתה לא אירע לה: .26 כי כאשר יקום וגו'. לפי פשוטו זהו משמעו כי אנוסה היא ובחזקה עמד עליה כאדם העומד על חבירו להרגו. ורבותינו דרשו בו כט)הרי זה בא ללמד ונמצא למד [ט]וכו':

כג .1 לא יקח. א)אין לו בה לקוחין [א]ואין קידושין תופסין בה: ולא יגלה כנף אביו. ב)שומרת יבם של אביו הראויה לאביו, והרי כבר הוזהר עליה משום ג)ערות אחי אביך אלא לעבור על זו בשני לאוין ד)ולמוך לה לא יבא ממזר ללמד שאין ממזר אלא מחייבי כריתות וקל והומר מחייבי מיתות בית דין שאין בעריות מיתות בית דין שאין בה כרת: .2 פצוע דכה. ה)שנפצעו או נדכאו ביצים שלו: וכרות שפכה. ה)שנכרת הגיד ושוב אינו יורה קילוח זרע אלא שופך ושותת ואינו מוליד: .3 לא יבא ממזר בקהל ה'. לא ישא ישראלית: .4 לא יבא עמוני. לא ישא ישראלית: .5 על דבר. ו)על העצה שיעצו אתכם להחטיאכם[ב] בדרך. ו)כשהייתם בטירוף: .6 לא תדרש שלמם. ז)מכלל שנאמר [י]ז)עמך ישב בקרבך יכול אף זה כן תלמוד לומר לא תדרש שלמם: .8 לא תתעב אדמי. [ג]לגמרי ואע"פ שראוי לך לתעבו שיצא בחרב לקראתך: לא תתעב מצרי. [ג]מכל וכל אף על פי שזרקו זכוריכם ליאור, מה טעם? שהיו לכם אכסניא בשעת הדחק לפיכך .9 בנים אשר יולדו להם דור שלישי וגו'

יז) יבמות ד': יח) ספרי: יט) ויקרא י"ט: כ) ספרי: כא) ספרי כתובות מ"ו: כב) סס מ"ד ב': כג) סס מ"ה: כד) ספרי: כה) ספרי סנהדרין ק"ו ב': כו) ספרי: כז) עכין ז' בפיסקא דל"ג מזהות: כח) ספרי: כט) סנהדרין ע"ג ספקים כ"ה ב':

כג א) קידושין ק"ז: ב) ע' יבמות ד' וגס כ"ו: ג) ויקרא י"ח: ד) ע' יבמות מ"ט: ה) ספרי יבמות ע': ו) ספרי: ז) ספרי לפי ג' הילקוט: [י]ז) ספוק י"ז:

[א] כלומר מצית זה ילמת הנגלה שנו זיכתה: [ב] כתב ז"ל גרסת בסנהד' מעשה מדודין ופירש מפרק ונקשה מאבו בשעה מבחוץ דהוה בהמה ופיל לפיה בהנית וכו' וכתב עוד (ל"ל מסר בדם"י שלפניכן) ולית למעני הוכוחם כלאמרי, בשבת בתרא (דף ג' ג') אבל כל בתחלות ספרי ומנסדרין שבידינו כלאו גרסי, להולין ומעשה הוכוחם והכתב"ל ז"ל בפיכוח ספרי (ל"ל המחבר מצית כרבם פעמים מפיכוח זה מסר לין עוד בידינו) ובעל הערוך והכתב"ס ז"ל בפיכוח סמעתם (סנהדרין פרק ז' הבא על הזכר) כולהו מני גרסי הוכוחם ופיכוחו להולין אם בא עליה אסר מיתתה בהמה עובדת הוכוחם עם בת שמונלי ב"ד ג' ג' (ספר הזכרון) וע"ע על גיטין ז בתוכ' בחוד אלא ג' עמוד ו' ובטעמות אסר לתשובות סגאונים בי' ע"ו מלת הסמים כ' שלמה בהסר: [ג] מאחריהם. כן הוא בתנחומא ובס' הזכרון, גם בילי"ש ובספרי אסר לפניהם: מאחוריהם. כ' כיע"ב וספרי אסר לפני המ"ן: מאחריהם. כ' כי"ר: אחריהם. בהמ"ן לפום ליתבאנא ומצית אחי"ס: [ד] בכי"ל כ"ב מאחריהם זה הבא מאחרי פיהם הבא עליה אסר בהמ"ן לעבר דיהה ללמ' אחרין לפניהם כתתה. כ' יעקב: (ל"ל וכתוכה בלי ספק על כ' יעקב מוויעת אסר הביא פיהם זה בספרים שלנו אסר לפניהם בכ"י וגס התוספות בביאוריהם על התורה פיהבו כמו כ' יעקב): [ט] ונקיש הוא לגערה המאוכסה גם בערה המאוכסה ניתן להגילה בגפשו אף הוא ניתן להגילו בגפשו:

כג [א] לין. כילם"ר: [ב] כלכתיב בדבר בלעם כיש"ר: [ג] כבר העיר ר"ח בשור בספרו התבבי בעבר בעבי בתב בחל לחומי מלת לגמרי ומחל מלמי וכל ומחל שים בפרם בין לגמרי ובין מכל וכל ומיים מל"ע עם ומחבי לחומי בהתכם ר"ל לוקעם בהעתקת בס"י שלו פיהם את הבבר מחבתי להעתיק פה דבריו וז"ל בגם הבמנ"ם בפרק י"ג מהלכות מיסורי בישה הל' כ"ה כתב כמעלה בגמרא בלבל כל המחות לפיכך כשיתגייר הגר בזמן הזה בכל מקום בין מלחומי בין מלמי וכו' מוחכין לבוא

ל שבה קרוצה, ומיהו שם בבא"ל לוה הוא וכו' = ולישנא אחרינא מעלה הוא הדבר
בראשי בבבא בתרא" וכו' ע"ש

וגומר. ח)ושאר אומות מותרין מיד, הא למדת שהמחטיא לאדם קשה לו מן ההורגו שההורגו הורגו בעולם הזה והמחטיאו מוציאו מן העולם הזה ומן העולם הבא, לפיכך אדום שקדמם בחרב לא נתעב וכן מצרים שטבעום ואלו שהחטיאום נתעבו: 10. כי תצא וגו' ונשמרת. ט)שהשטן מקטרג בשעת הסכנה: 11. מקרה לילה. י)דבר הכתוב בהווה: ויצא אל מחוץ למחנה. י)זו מצות עשה: לא יבא אל תוך המחנה. יא)זו מצות לא תעשה, יב)ואסור ליכנס למחנה לויה וכל שכן למחנה שכינה: 12. והיה לפנות ערב. יג)ממוך להערב שמשו ישבול שאינו טהור בלא הערב השמש: 13. ויד תהיה לך. כתרגומו יד)כמו טו)איש על ידו: מחוץ למחנה. חוץ לענן: 14. על אזנך. לבד משאר כלי תשמישך: אזנך. כמו כלי זיין: 15. ולא יראה בך. הקב"ה ערות דבר: 16. לא תסגיר עבד. כתרגומו. דבר אחר טז)אפילו עבד כנעני של ישראל שברח מחוצה לארץ לארץ ישראל: 18. לא תהיה קדשה. מופקרת מקודשת ומזומנת לזנות: ולא יהיה קדש. יז)מזומן למשכב זכור. ואונקלס תרגם לא תהא אתתא מבנת ישראל לגבר עבדא, שאף זו מופקרת לבעילת זנות היא יח)מאחר שאין קדושין תופסין לו בה, שהרי הוקשו לחמור שנאמר יט)שבו לכם פה עם החמור עם הדומה לחמור; ולא יסב גברא מבני ישראל אתתא אמה, שאף הוא נעשה קדש על ידה שכל בעילותיו בעילות זנות שאין קדושין תופסין לו בה: 19. אתנן זונה. כ)נתן לה טלה באתננה פסול להקרבה: ומחיר כלב. כ)החליף שה בכלב: גם שניהם. כא)לרבות שנוייהם בגון חטים ועשאן סלת: 20. לא תשיך. כב)אזהרה ללוה שלא יתן רבית למלוה (ואזהר כך אזהרה למלוה כג)את בספך לא תתן לו בנשך): 21. לנכרי תשיך. כד)ולא לאחיך, לאו הבא מכלל עשה עשה לעבור עליו בשני לאוין ועשה: 22. לא תאחר לשלמו. שלשה רגלים ולמדוהו רבותינו כה)מן המקרא: 24. מוצא שפתיך תשמר. כו)ליתן עשה על לא תעשה: 25. כי תבא בכרם רעך. כז)בפועל הכתוב מדבר: כנפשך. כז)כמה שתרצה: שבעך. כח)ולא אכילה גסה: ואל כליך לא תתן. מכאן שלא דברה תורה אלא בשעת הבציר בזמן שאתה נותן לבליו של בעל הבית כט)אבל אם בא לעדור ולקשקש אינו אוכל: 26. כי תבא בקמת רעך. כט)אף זו בפועל הכתוב מדבר:

כי

ח) ספרי: ט) יומא סגם פ' ג': י) ספרי: יא) ספרי: יב) ספרים פ"ח: יג) ע' ספרי: יד) וכן בספרי: טו) במדבר ג': טז) גטין מ"ה: יז) סנהדרין נ"ד: יח) קידושין פ"ח: יט) בלשון פ"ג: כ) ספרי סמוכה כ"ג: כא) ע' סמוכה ל' ג': כב) ע' ספרי: כג) ויקרא כ"ה: כד) ע' ספרי ג"מ ע': כה) כ"ה ל' ג': כו) סם ר': כז) ג"מ ב"ק: כח) סם פ"ע ב': כט) סם פ"ז ג':

מיד בקסל; מבל הרמ"ם בזבחים ע"ק כתב עמוני ומואבי ומלומי מותרין מיד מבל מצרי גם עתה הוא מסור על דוב סליסי והרמ"ם סס בסס בעל הלכות כתב בעס נכון על זס (וע' בעור מס"ע סי' ל') והנה רס"י ז"ל תפס קברת הרמ"ם בסס בעל הלכות לעיקר ולכן כתב מבל מלומי הלמון לגמרי כי בזמן הזה מותר מיד לבוא בקהל מבל מלל מצרי כתב הלמון מכל וכל כי המצרי אף בזמן הזה מסור לבוא בקהל עד לחמ' ג' דורות ולכן מל תתעב אותו מכל וכל מבל מעט תתעב אותו דסייגו עד ג' דורות ומפילו בזמן הזה ע"כ: ו ומ"כ—בשלמ' לי כילמינ"ס ובדפוס ויינוביו: ח מצרי מיניירסו סליק. כשאתה הכתוב סלם פעמים ירמה כל זכוך בתג המצות וגו' מסס היס עולה בכר כתוב למעלה בענין שמור מת חודש האביב שבשה שבועות תספר לך מג הסבוכות תעשה לך: למה לי למהר. ולמניינו בפרשת מג הסבוכות. שמע מינה לבל תחמר. דבכי קאמר היו בלחין לפניו בשלם בדביכם ולא תצלו ביקס: ט ומולח שפתיך זו מצות עשה. דמתמת הכי לאתר קרא מולח שפתיך קייס: תשמור זו מצות לא תעשה. שלא תחמר כדכי תבין אתר כ' לנעזר בל ניקוש שב השמר בן ומל כו' (ומצות ל"ת): י בעל ליליס לרך כתב נמה לא קאמר רס"י להסך ליתן לא תעשה על עשה שבבי מולח שפתיך כתב תחילה שהוא העשה ואח"כ כתב תשמור שהוא ל"ת לכן כ"ל שתין כוותא רס"י לפרש זה הפסוק כאשר הרמ"ם שהוא שהוא כמו שדרכו בספרי מולח שפתיך זו מצות עשה תשמור זו מצות ל"ת מפני שהמדבר בזה הוא דומה מפשוטו שלא ניקרא לשלוח מלות זה הפסוק ולפשוט בל מלה מיותר לענין מלות עשה ול"ת מלא כ"ל דהא דקאמר רס"י ליתן עשה על ל"ת לומר לתרץ הא בתיב לעיל לא תאחר לשלמו ת"ע לדריך לקייומו תוד מצותי שבן תיבשו בהדיא בעל תיבי שבר ובעל ונעמת יהודה ע"ש: יא שם שבבו לעזור. כילס"ר: יב לעזור. לשמור: לקטקט. לבבות שבשים המגולים: הבי זה לא יאבל. מן הזיתים שבאילן דבעינן שעת גמר מלאבה:

כד 1. כי מצא בה ערות דבר. ח)[א]מצוה עליו [ב]לגרשה שלא תמצא חן בעיניו[ג]: 2. לאיש אחר. ט)אין זה בן זוגו של ראשון, הוא הוציא רשעה מתוך ביתו וזה הכניסה: 3. ושנאה האיש האחרון. י)הכתוב מבשרו שסופו לשנאתה ואם לאו קוברתו שנאמר או כי ימות: 4. אחרי אשר הטמאה. ל)לרבות סוטה שנסתרה: 5. אשה חדשה. מ)שהיא חדשה לו ואפילו אלמנה, פרט למחזר גרושתו: ולא יעבר עליו. דבר הצבא: לכל דבר. שהוא צורך הצבא נ)לא לסבל טים ומזון ולא לתקן הדרכים אבל החוזרים מעורכי המלחמה על פי כהן כגון בנה בית ולא חנכו או ארש אשה ולא לקחה מספיקין טים ומזון ומתקנין את הדרכים: יהיה לביתו. אף בשביל ביתו [ד]אם בנה בית וחנכו ואם נטע כרם וחללו אינו זז מביתו [ה]בשביל צרכי המלחמה: יהיה. ו)לרבות את כרמו: לביתו. ו)זה ביתו: ושמח. ישמח את אשתו, ותרגומו וְיֶחְדֵי ית אתתיה ומתרגם וְיֶחְדֵי עם אתתיה טועה הוא שאין זה תרגום של וְשִׂמַּח אלא של וְשִׂמְחָה: 6. לא יחבל. ז)אם בא למשכנו על חובו בבית דין לא ימשכננו בדברים שעושים בהן אוכל נפש: רחים. היא התחתונה: ורכב. היא העליונה: 7. כי ימצא. ח)בעדים והתראה ט)וכן כל ימצא שבתורה: והתעמר בו. י)אינו חייב עד שישתמש בו: 8. השמר בנגע הצרעת. שלא תתלוש סימני טומאה יא)ולא תקוץ את הבהרת: ככל אשר יורו אתכם. אם להסגיר אם להחליט אם לטהר: 9. זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים. יג)אם באת להזהר שלא תלקה בצרעת אל תספר לשון הרע, זכור העשוי למרים שדברה באחיה ולקתה בנגעים: 10. כי תשה ברעך. תחוב בחברך: משאת מאומה. חוב של כלום: 12. לא תשכב בעבוטו. יג)לא תשכב ועבוטו אצלך: 13. כבא השמש. יד)אם כסות לילה הוא, ואם כסות יום החזירהו בבקר וכבר כתוב בואלה המשפטים טו)עד בא השמש תשיבנו לו כל היום תשיבנו לו וכבא השמש תקחנו: וברכך. טז)ואם אינו מברכך, מכל מקום ולך תהיה צדקה: 14. לא תעשק שכיר. יז)[ו]הלא כבר כתוב, אלא לעבור על האבין בשני לאוין לא תעשק שכר שכיר שהוא עני ואביון, ועל העשיר כבר הזהיר יח)לא תעשוק את רעך: אביון. [ז]התאב לכל דבר: מגרך. יט)זה גר צדק: בשעריך. יט)זה גר תושב [ח]האוכל נבלות: אשר בארצך. יט)לרבות שכר בהמה וכלים: 15. ואליו הוא נשא את נפשו[ט]. כ)אל השכר הזה הוא נושא את נפשו למות, עלה בכבש ונתלה באילן: והיה בך חטא. כא)מכל מקום [א]אלא שמטהרין ליפרע על ידי הקורא: 16. לא יומתו אבות על בנים. כב)בעדות בנים, ואם תאמר בעון בנים כבר נאמר איש בחטאו יומתו, אבל מי שאינו איש מת בעון אביו והקטנים מתים בעון אבותם בידי שמים: 17. לא תטה משפט גר יתום. כג)ועל העשיר כבר הזהיר כד)לא תטה משפט ושנה בעני לעבור עליו בשני לאוין לפי שנקל להטות משפט עני יותר משל עשיר לכך הזהיר ושנה עליו: ולא תחבל. יא[א]שלא בשעת הלואה: 18. וזכרת. על מנת כן פדיתיך לשמור

חקותי

כד ח)ע' גטין ל': ד. ג)גטין ל' ד': ג. ד)קדושין ד': ה)קדושין קומה מ"ד: ו)קדושין קומה מ"ב: ז)ב"מ ק"ג וגם קע"ו: ח)קדושין: ט)מכילתא פ' משפטים: י)קהלדין ע"ה ב': יא)מכות כ"ג ב': יב)קדושין: יג)קדושין ג"מ ק"ד ב': יד)ע' ג"מ סט: טו)שמות כ"ב: עז)ע' קדושין: יז)ע' ב"מ ס"ח: יח)ויקרא י"ט: יט)ב"מ ע"ח ב': כ)קדושין ג"מ ק"ב: כא)ע' קדושין: כב)קדושין קהלדין כ"ז ב': כג)ע' קדושין: כד)דברים ט"ז:

כד [א]מעלה עליו הכתוב כאלו תמצא חן בעיניו. כי"ת: [ב]עליו לגרשה ל' לפי י' י"ד וכן במזי ל': לגרשה ל' בכילקו"ש: [ג]ע' סוף גטין זו מלוה לגרשה מן התורה לכתיב כי מצא בה ערות דבר וכתב לה: [ד]ואלו שמין זזין ממקומן. להכי לכעיל הולכין על לקפר ושם שוערין דבדי כהן ומחזיק מן המערכה לפ"י ומיכם מחזיק בתיכם מלא עוסקין בקיפוק מיס ומזון להולכי מלחמה ואלו מין זזין ממקומן מפילו לובת על הספר ולשוב על פי כהן: הפוסק בית ומכרו. ולא דר בו עדין שם: וכן הטוען כרם ואללו. ועדיין לא עבדה שם רביעית עליו שלישה: נקי יהיה לביתו. בשביל ביתו: יהיה רבוייא הוא הוסיף לך הוויי' מחכת להיות כזו: [ה]יהיה לביתו לכתוב כרמו מס נשא וכו' המלחמה שם"ד ומח"כ ד"ה ומעמ. כיכר"ע: [ו]ואלו—לאוין ל' ד"ח: [ז]ע' לעיל ע"ו ד' שי ד': [ח]אוכל. ד"ח וכן הוא בגמרא: [ט]ואליו הוא נושא כל עלמו הוא מוכר נפשו עליו לעלות בכסא גבוה וסיכן בעלמו ליפול ולתלות בחילן כשעלה עליו למעוק זיתים ולגדול תמרים ומכר נפשו עליו לגייסה שמא יפול מן הכסא או מן החילן: [י]אבל ממהרין. ד"ח: [יא]ע' מגיד משנה בפרק ג' מהלכות מלוה ולוה הל' ח':

חקותי אפילו יש חסרון כיס בדבר: .19 ושבחת עמר. כח)ולא גדיש, מכאן אמרו עומר שיש בו סאתים ושבחו אינו שכחה: בשדה. כו)לרבות שכחת קמה ששכח מקצתה מלקצור: לא תשוב לקחתו. כז)מכאן אמרו שלאחריו שכחה [ב]שלפניו אינו שכחה שאינו בבל תשוב: למען יברכך. כח)ואע"פ שבאת לידו שלא במתכוין קל וחומר לעושה במתכוין, אמור מעתה נפלה טלע מידו ומצאה עני ונתפרנס בה הרי הוא מתברך עליה: .20 לא תפאר[ג]. כט)לא תטול תפארתו ממנו, מכאן שמניחין פאה לאילן: אחריך. זו שכחה: .21 לא תעולל. אם מצאת בו עוללות לא תקחנה ל)ואי זו היא עוללות כל שאין לה לא כתף ולא נטף, יש לה אחד מהם הרי היא לבעל הבית, וראיתי בתלמוד ירושלמית לח)אי זו היא כתף? פסגין זה על גב זה, נטף אלו התלויות בשדרה ויורדות:

כה .1 כי יהיה ריב. סופם להיות נגשים אל המשפט, אמור מעתה ט)אין שלום יוצא מתוך מריבה, מי גרם ללוט לפרוש מן הצדיק הוי אומר זו מריבה: והרשיעו את הרשע. ט)יכול כל המתחייבין בדין לוקין תלמוד לומר .2 והיה אם בן הכות הרשע. פעמים לוקה ופעמים אינו לוקה ומי הלוקה ג)למוד מן הענין לא תחסום שור בדישו, לאו שלא ניתק לעשה: והפילו השפט. ג)מלמד שאין מלקין אותו לא עומד ולא יושב אלא מוטה: לפניו כדי רשעתו. ד)ולאחריו כדי שתים ה)מכאן אמרו מלקין אותו שתי ידות מלאחריו ושליש מלפניו[א]: במספר. [ב]ואינו נקוד בַּמִּספר למד שהוא דבוקה לומר בְּמִספר ארבעים ולא ארבעים שלמים אלא ו)מנין שהוא סוכם ומשלים לארבעים והן ארבעים חסר אחת: .3 לא יסיף. ז)מכאן אזהרה למכה את חבירו: ונקלה אחיך. ח)כל היום קוראו רשע ומשלקה [ג]קראו אחיך: .4 לא תחסם שור. ט)דבר הכתוב בהווה[ד] והוא הדין לכל בהמה חיה ועוף [ה]העושים במלאכה שהיא בדבר מאכל. אם כן למה נאמר שור, להוציא את האדם: בדישו. י)יכול יחסמנו מבחוץ תלמוד לומר לא תחסום שור מכל מקום. ולמה נאמר דיש לומר לך מה דיש מיוחד דבר שלא נגמרה מלאכתו וגדולו מן הארץ אף כל כיוצא בו, יצא החולב והמגבן והמחבץ[ו] שאין גדולו מן הארץ יצא [ז]הלש והמקטף שנגמרה מלאכתו לחלה, יצא הבודל בתמרים ובגיוגרות[ח] שנגמרה מלאכתן למעשר: .5 כי ישבו אחים [ט]יחדו. יא)שהיתה להם ישיבה אחת בעולם פרט לאשת אחיו שלא היה בעולמו: יחדו. יב)המיוחדים בנחלה[ו] פרט לאחיו מן האם: ובן אין לו[א]. יג)עיין עליו בן או בת או בן הבן או בת הבן או בן הבת או בת הבת: .6 והיה הבכור. יד)גדול האחים

כה)ספרי: כז)פסא פ' ו' ג"מ י"ל: כח)ספרי ח"כ פ' ויקרא: כט)תוליז קל"ח ג': ל)ספרי פסא פ' ז': לא)פסא שם:

כה ט)ספרי: ג)ע"ג מכות י"ב: ג)מכות פ"ג ג': ד)שם כ"ב: ה)ספרי מכות פ"ג ג': ו)מכות כ"ג: ז)ע' כתובות ל"ג: ח)ספרי: ט)ספרי: ע)ספרי ע"ג ז"ק כ"ד ג': י)ע' ספרי ג"מ פ"ע: יא)ספרי יבמות י"ז ג': יב)יבמות כ"ב ג': יג)ספרי יבמות ל"ע:

ב כשכתם סקולו קלי יפיל שכתחיל לקלול מיפסק שכוכח ושכח לפניו ולאחריו שלאחריו הוי שכחה שלפניו לח הוי שכחה: ג כלומר לח תעול כל פריו לעון וכל תעותיך תעשה לעשוע עקיפה ולעון ויזעק דך נעול את זעבך ושיינו שלא תעול פעם:

כה א שלים מלפניו על שבעון ושתי יהות מאחוריו בגמ' מיפסק טעמא: ב שג' בעיפסק לרבעים. ושפילו שפופט ושכבו לפניו כדי שבעתו בעיפסק וקעיך ליים מ' יכנו ולרבעין כעלן לכתב בעיפסק מ' מניין שהוא קובע את שלרבעים כלעיפסק בגמלא למלא כתב יכנו לחבעים בעיפסק מלא לחבעים יכנו שעניין לפני קלון, מניין שהוקש לחבעים שהעון הנפלים קפוש על לחבעים שגופש לקוות לחכין לחבעים ושייכו ל"ע: ג יכי הוא לחיך. כיפ"ר: ד בהווה. ה שבעון. בדבר שבגיל להיות: ו ועוף ולכל מלאכה שהיא בדבר מאכל. כיפ"ר לפ"ש: ז המאבן. מי"י מכילי פלג: ח לפלג. מפעתן העיש וגילגל בתחייב בחלה ועליין לניכה לגוף ולשוף ולבעוע שבשה: ושעקוף. עוכך ועף פניש: ט שעדבקות זו בזו ועבדילין בעגבילות: י בעפרי לח גרסי יפרין וכבן הוא שלא עיחלין הוא דקא דכתי לה שלא עיפצו לחבל עלא יפרין כבר לבשהו לעיוחדים בנחלה כלקמן (ע' בעז): יא לחלוין ליים זה לח זה: יב עם שבתב עלא יפרין כבר לבשהו לעיוחדים בנחלה כלקמן (ע' בעז): יא לחלוין ליים זה לח זה: יב עם שבתב המזכי "כלתניא בספרי ובן חין לו חין לי שלא בן בן הבן ובת הבן ובן הבת ובת הבת ועיין ת"ל ובן חין לו עיין עליו ועכל עקום" לח מלחתי בספרי שלפניהו חבל בספיקתא זעטרתי ועי' יבמות כ"ב ע' ופיקים כפ"י שם ובן חין לו. עני למכתב ובן חין לו כלחמרינן בקדושין (ל') חן כסף וכתו חתן

ע"ז מה שכתבתי לעיל ויקרא יט, כב

האחים הוא מיבם אותה: אשר תלד. יז)פרט לאילונית שאינה יולדת: יקום על שם אחיו. יז)זה שייבם את אשתו יטול נחלת המת בנכסי אביו: ולא ימחה שמו. יח)פרט לאשת סריס ששמו מחוי: 7. השערה. כתרגומו לתרע בית דינא: 8. ועמד. טו)בעמידה: ואמר. טז)בלשון הקדש, ואף היא דבריה בלשון הקודש: 9. וירקה בפניו. יז)על גבי קרקע: אשר לא יבנה. יח)מכאן למי שהלץ שלא יחזור וייבם דלא כתיב אשר לא בנה אלא אשר לא יבנה כיון שלא בנה שוב לא יבנה: 10. ונקרא שמו וגו'. יט)מצוה על כל העומדים שם לומר הלוץ הנעל: 11. כי ינצו אנשים. סופו לבא לידי מכות כמו שנאמר מיד מכהו כ)אין שלום יוצא מתוך ידי מצות: 12. וקצתה את כפה. כא)ממון דמי בשתו הכל לפי המבייש והמתבייש, או אינו אלא ידה ממש? נאמר כאן לא תחוס ונאמר להלן בעדים זוממים כב)לא תחוס מה להלן ממון אף כאן ממון: 13. אבן ואבן. משקלות: גדולה וקטנה. כג)גדולה כשמכחשת את הקטנה שלא יהא נוטל בגדולה ומחזיר בקטנה: לא יהיה לך. כד)אם עשית כן לא יהיה לך כלום: 15. אבן שלמה וצדק יהיה לך. כה)אם עשית כן יהיה לך הרבה: 17. זכור את אשר עשה לך. כו)אם שקרת במדות ובמשקלות הוי דואג מגרוי האויב שנאמר כו)מאזני מרמה תועבת ה' וכתיב בתריה כו)בא זדון ויבא קלון: 18. אשר קרך בדרך. לשון מקרה. דבר אחר כז)לשון קרי וטומאה שהיה מטמאן במשכב זכור. ד"א כז)לשון קור וחום צננך והפשירך מרתיחתך שהיו כל האומות יראים להלחם בכם ובא זה והתחיל והראה מקום לאחרים, משל לאמבטי [2]רותחת שאין כל בריה יכולה לירד בתוכה בא בן בליעל אחד קפץ וירד לתוכה אע"פ שנכוה הקרה אותה בפני אחרים: ויזנב בך. כז)מכת זנב, חותך מילות וזורק כלפי מעלה: כל הנחשלים אחריך. כז)חסרי כח מחמת חטאם, שהיה הענן פולטן: ואתה עיף ויגע. כח)עיף בצמא דכתיב כט)ויצמא שם העם למים וכתיב אחריו כט)ויבא עמלק: ויגע. ל)בדרך: ולא ירא. עמלק אלהים מלהרע לך: 19. תמחה את זכר עמלק. לא)מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שה לב)שלא יהא שם עמלק נזכר אפילו על הבהמה לומר בהמה זו משל עמלק היתה:

חסלת פרשת כי תצא.

כי תבא.

כו 1. והיה כי תבא, וירשתה וישבת בה. א)מגיד שלא נתחייבו בבכורים עד שכבשו את הארץ וחלקוה: 2. מראשית. ג)ולא כל [א]ראשית שאין כל הפירות חייבים בבכורים אלא שבעת המינין בלבד, נאמר כאן ארץ ונאמר להלן ד)ארץ חטה ושעורה וגו', מה להלן משבעת המינים שנשתבחה בהן ארץ ישראל אף כאן שבח ארץ ישראל שהן שבעת מינין: זית שמן. ה)[2]זית אגורי, ששמנו אגור בתוכו[3]: ודבש. ו)הוא דבש תמרים: מראשית. ז)אדם יורד לתוך שדהו ורואה תאנה שבכרה כורך עליה גמי לסימן ואומר הרי זו בכורים: 3. אשר יהיה בימים ההם. ח)אין לך אלא כהן שבימיך כמו שהוא: ואמרת אליו. ט)שאינך כפוי טובה: הגדתי היום. י)פעם אחת בשנה ולא שתי פעמים: 4. ולקח הכהן הטנא מידך. יא)להניף אותו, כהן

מניח

יד)ספרי יצמות כ"ד: עז)ספרי: עז)יצמות ק"ו קועף ל"ב: יז)ע' ספרי יצמות ק"ו: יח)ע' יצמות ט' ב' ספרי: יט)ע' ספרי יצמות ק"ו ב': כ)ספרי: כא)ע' ספרי ב"ק כ"ח: כב)דכתיב י"ע: כג)ספרי: כד)ע' ספרי: כה)ע' תנח': כו)ומלי י"ח: כז)פס' לצמי ומנח': כח)סס ע"ב ספרי: כט)שמות ע"ז: ל)ספיקתא לצמי תנח': לא)שמואל ב' ט"ו: לב)וכן בספיקתא זועלמי:

כו א)ע' קידושין ל"ז ב': ב)ספרי מכחות פ"ד ב': ג)דפיס ח': ד)ע' ספרי בלכות ל"ע: ה)ספרי בלוים פ' ג': ו)ע' ספרי ל"ה כ"ה ב': ז)ספרי: ח)ע' ספרי קוסם מ"ז ב':

יצחי ומן בלעם ולסכי כתב לון למדכסה עין עליו למס ים לבן בעולם פוטר: [2]ממנטי הוא כלי גדול מיוסד לכסילת מדס וכלים:

כו [א]ומין. כ"ה: לון. כ"ה: [2]הוא לגוכי שמנו. כ"ר: [3]מזונן לגלת ממנו שלינו בגלע בספרי כמסקס

ל הקידוש בגה הוא מהמוסף ערוך ז'מקפ.

מניח ידו תחת יד הבעלים ד ומניף: 5. ועניתּ. ט) לשון הרמת קול: ארמי אבד אבי. מזכיר חסדי המקום ארמי אובד אבי י) לבן בקש לעקור את הכל כשרדף אחר יעקב ה ובשביל שחשב לעשות חשב לו המקום כאילו עשה שאומות העולם חושב להם הקב"ה מחשבה ו כמעשה: וירד מצרימה. ועוד אחרים באו עלינו לכלותנו שאחרי זאת ירד יעקב למצרים: במתי מעט. יא) בשבעים נפש: 9. אל המקום הזה. יב) זה בית המקדש: ויתן לנו את הארץ. כמשמעו: 10. והנחתו ז. יג) מגיד שנוטלו אחר ח הנפת הכהן ואוחזו בידו כשהוא קורא וחוזר ומניף: 11. ושמחת בכל הטוב. יד) מכאן אמרו אין קורין מקרא בכורים אלא בזמן שמחה ט מעצרת ועד החג שאדם מלקט תבואתו ופירותיו ויינו ושמנו אבל מהחג ואילך מביא ואינו קורא: אתה והלוי. אף הלוי חייב בבכורים אם נטעו בתוך עריהם: והגר אשר בקרבך. יה) מביא ואינו קורא שאינו יכול לומר לאבותינו: 12. כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית. טו) כשתגמור להפריש מעשרות של שנה השלישית קבע זמן הביעור והודיעו ' בערב הפסח של שנה הרביעית שנאמר טז) מקצה שלש שנים תוציא וגו' נאמר כאן מקץ ונאמר להלן יז) מקץ שבע שנים לענין הַקְהֵל מה להלן רגל אף כאן רגל, אי מה להלן חג הסוכות אף כאן חג הסוכות תלמוד לומר כי תכלה לעשר מעשרות של שנה השלישית רגל שהמעשרות כלין בו וזהו פסח שהרבה אילנות יש שנלקטין אחר הסוכות נמצאו מעשרות של שלישית כלין בפסח של רביעית וכל מי ששהה מעשרותיו הצריכו הכתוב לבערו מן הבית: שנת המעשר. שנה שאין נוהג בה אלא מעשר אחד משני מעשרות שנהגו בשתי שנים שלפניה, ששנה ראשונה של שמטה נוהג בה מעשר ראשון, כמו שנאמר יח) כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר, ומעשר שני, שנאמר יט) ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך ותירושך ויצהרך, הרי שני מעשרות ובא ולמדך כאן בשנה השלישית שאין נוהג מאותן שני מעשרות אלא האחד, ואי זה זה מעשר ראשון ותחת מעשר שני יתן מעשר עני שנאמר באן ונתתה ללוי את אשר לו הרי מעשר ראשון, לגר ליתום ולאלמנה זה מעשר עני: ואכלו בשעריך ושבעו. כ) תן להם כדי שבען מכאן אמרו אין פוחתין לעני בגורן פחות מחצי קב חטים וכו': 13. ואמרת לפני ה' אלהיך. יא הַחֲוֵדָה שנתת מעשרותיך: בערתי הקדש מן הבית. כא) זה מעשר שני ונטע רבעי ולמדך שאם שהה מעשרותיו של שתי שנים ולא העלם לירושלים שצריך להעלותם עכשיו: וגם נתתיו ללוי. כב) מעשר ראשון: וגם. לרבות תרומה ובכורים: ולגר ליתום ולאלמנה. כג) זה מעשר עני: ככל מצותך. כד) נתתים בסדרם לא הקדמתי תרומה לבכורים ולא מעשר לתרומה ולא שני לראשון שהתרומה קדושה ראשית שהיא ראשונה משנעשה דגן וכתיב כה) מלאתך ודמעך

לא

ט) ע' סוטה ל"ג ב': י) ע' סנהדרי ח"ת: יא) סנהדרי: יב) סנהדרי סוטה מ"ז ב': יג) סנהדרי סנהדרין ל"ו ב': יד) בכורים פ' ג': טו) בכורים פ' ה': טז) ע' סנהדרי יכוש' מעשר שני פ' ה': יז) דברים י"ד: יח) במדבר י"ח: יט) דברים י"ד: כ) סנהדרי יכושלמי פאה פ' ה': כא) סנהדרי מעשר שני פ' ה': כב) ע' סט: כג) שמות כ"ג:

תפוסים ותותים חלה לגוד כמעקה עגבים: ד בעלים לוקחים בספת הטעה וכהן מניח ידו תחת סוליו וכן מפורש בשמ' בכורים (פ' ג'): ה ובמגיל—כמעשה ל' בכ"י מון מכי"ם: ו מעשה הטה. כי"ם: ז וכאמתו זו תפוסה. לבלתי הפרשה נאמר ולקח הכהן הטעה מידך והניחו לפני ל' וגו' ובפיסים נאמר וכאמתו מכלל שחזר ונטלו ולמה נטלו לתפוסה: ח הנחת. כילמ"ך ו"ל ומ"ג: ט זמן שמחה. בזמן קריבה ולקיחה שהיא לוקח תמותתו ולבו שמח בקריבה בתוך קרייה לחבירו לוכד לחבי: מעצרת. לתן בשמחות (ע"ח) לין מביאין בכורים קודם לעצרת שהרי הלחם של עצרת מתירין הבאת ביכורים לביכורים ליקרו לבתב וביום הבכורים בהקריבכם מנחה חדשה וגו': ועד החג. שהתוך בזמן הזה זמן לקיטה ושמח בשעתו: מהחג ועד הסוכה. לינו זמן שמחה ולינו קודם ושמחוכם ולילך לינו זמן הבאה לתניא בספרי אשר תניח מהלך כל זמן שמעיין על פני מלך הלה כלו לחיים ען הבאה: ' בע"פ לא קלי הלה אשר תביעור לבד כי הודוי היה בשמחה בי"ט בהקהל (משכיל לדוד): א ווידוי מעשר. בשמח הבליטים בערתי הקודש מן הבית שהוא מוליא כל מעשרותיו ומשברון מביתו ואין יכול עוד להשתמש ונותן מעשר לאמתן ללוי ומעשר עני לעניים ומעשר שני לבעליו שהי בל שתי שנים שעברו מעלמו ליהושלים עכשיו אם לא לאמתן ומתודה בערתי הקדש זה מעשר שני וגם נתתיו ללוי זה מעשר לאמתן לגר ליתום ולאלמנה בעלמו ומתודה בערתי הקדש זה מעשר שני וכו' * סוטה ל"ג:

זה מעשר עני וכו':

לא תאחר כל)לא תשנה את הסדר: לא עברתי ממצותיך. כפ)לא הפרשתי ממין על שאינו מינו ומן החדש על הישן: ולא שכחתי. כו)מלברכך [ב]על הפרשת מעשרות: .14 לא אכלתי באני ממנו. כז)מכאן שאסור לאונן: ולא בערתי ממנו בטמא. כח)בין שאני טמא והוא טהור בין שאני טהור והוא טמא. כט)והיכן הוזהר על כך? ל)לא תוכל לאכול בשעריך זו אכילת טומאה כמו שנאמר בפסולי המוקדשים לא)בשעריך האכלנו הטמא והטהור וגו' אבל זה לא תוכל לאכול דרך אכילת שעריך האמור במקום אחר: ולא נתתי ממנו למת. לב)לעשות לו ארון ותכריכין: שמעתי בקול ה' אלהי. לג)הביאותיו לבית הבחירה: עשיתי ככל אשר צויתני. לד)וְשָׂמַחְתָּ בְּכָל הַטּוֹב אֲשֶׁר נָתַן לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וּלְבֵיתֶךָ אַתָּה וְהַלֵּוִי וְהַגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבֶּךָ: .15 השקיפה ממעון קדשך. לה)עשינו מה שגזרת עלינו עשה אתה מה שעליך לעשות שאמרת לג)אם בחקותי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם: אשר נתתה לנו כאשר נשבעת לאבתינו. לתת לנו וקיימת ארץ זבת חלב ודבש: .16 היום הזה ה' אלהיך מצוך. לו)בכל יום יהיו בעיניך חדשים כאילו בו ביום נצטוית עליהם: ושמרת ועשית אותם. לז)בת קול מברכתו הבאת בכורים היום תִּשְׁנֶה לשנה הבאה: .17 האמרת האמירך[1] אין להם עד מוכיח במקרא, ולי נראה שהוא לשון [2]הפרשה והבדלה הבדלת לך מאלהי הנכר להיות לך לאלהים והוא הפרישך אליו מעמי הארץ להיות לו לעם סגולה[3] (ג)ומצאתי להם עד והוא לשון תפארת כמו לח)יתאמרו כל פועלי און): .18 כאשר דבר לך. לט)והייתם לי סגולה: .19 ולהיתך עם קדש, מ)כאשר דבר מ)והייתם לי קדושים:

כז .1 שמור את כל המצוה. לשון הווה גרד"נט"י בלע"ז: .2 והקמת לך. בירדן ואחר כך תוציא משם אחרות ותבנה מהן מזבח בהר עיבל. נמצאת אתה אומר שלשה מיני אבנים היו[א], שתים עשרה[ב] בירדן וכנגדן [ג]בגלגל וכנגדן בהר עיבל כדאיתא במסכת סוטה[ד]): .8 באר היטב. ה)בשבעים לשון: .9 הסכת. כתרגומו: היום הזה נהיית לעם. ו)בכל יום יהיו בעיניך כאילו היום באת עמו בברית: .12 לברך את העם. כדאיתא במסכת סוטה ז)ששה שבטים עלו לראש הר גרזים וששה לראש הר עיבל והכהנים והלוים והארון למטה באמצע [ד]הפכו לוים פניהם כלפי הר גרזים ופתחו בברכה ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה וגו' ואלו ואלו [ה]עונין אמן חזרו והפכו פניהם כלפי הר עיבל ופתחו בקללה ואומרים ארור האיש אשר יעשה פסל וגו' וכן כולם עד ארור אשר לא יקים: .16 מקלה אביו. מזלזל, לשון ה)ונקלה אחיך: .17 מסיג גבול. מחזירו לאחוריו וגונב את הקרקע לשון ו)והוסג אחור: .18 משגה עור. ז)הסומא ברבר ומשיאו עצה רעה: .24 מכה בעהו בסתר. ח)על לשון הרע הוא אומר.

ראיתי

כל)עכילמת פ' מסעים: כה)ספרי מעקב שכי פ' ס': כו)ע"ס וכרכות מ' ב': כז)ספרי זכוכים פ' ג': כח)ספרי: כט)ירמות ע"ג ב': ל)דכריס י"ב: לא)דכריס ט"ו: לב)ספרי מעקב שכי פ' ס': לג)ויקרא כ"ו: לד)מכמות: לה)תהלים ל"ד: לו)שמות י"ט: לז)ע' מכילתא פ' בא: לח)ויקרא כ':

כז א)דף ל"ה ג': ב)שם ל"ב ג': ג)כרכות ס"ב ג': ד)דף ל"ב ה': ה)דכריס כ"ה: ו)יפעיה ל"ט: ז)ע' *ויקרא י"ט י"ד: ח)ע"י מדכ"ל פ' כ"ג:

[ב]כתוב אחד קבלתו מאותיו ואינו לספרים תכונה ומעשה: [ג]המוכתי לשון תמיהות ושבח כמו יתמהו כל פועלי און יתפתחו * בכרכות ו' ע"ג * מגיפה ג' וגעין ס"ז ג': [ד]המעשה. בדק': [ה]ל"ל הוא מגזרת יתמהו כל פועלי און כלומר יתפתחו וכן זה המעשה כלומר שבחת להיות לך לאלהים תתמיד בשבחת בך. כי"ו: [ו]ונקלתי—לשון ל' בכ"י דסל"ג ו"ל:

כח א)אחד שהעמיד עשה בעבר סירכן בערכות מואב. ותמא דבכייתא כי קאי בארץ כנען קאי עבר המזרח עבר סירכן וכי קאי בערבות מואב לו בשאר המקומות קאי ארץ כנען עבר סירכן ומוח עבר המערבי: בגלגל. לאחר שבאו מהן המוזהר בסר עיבל קיבלום (פירוש הסימן הסיד מעליהם ע' *מולין ע"ל לקבל כמו ונקלף ודומה לו ונקבו האבנים תמים, טועה) והסיחום לגלגל וקבעום שם: [ב]שנים—טועה ל' בשמיי: [ג]וכנגדן בסר עיבל וקיבלום והסיחום לגלגל מהלימת תמים' טועה. כיס"ל ותשובות כשב"ץ סי' כ"ג בחלק ח' ע"ש: י"ב הקיש מקום בעבר סירכן בארץ מואב וכנגדן וכו' (כאשר טוח בכיס"כ). ל' ס' מזכרון: [ד]בין שני האבנים: וכל יהלאל מכתן ומכאן. על האבנים: האבנים הללו שנאמרו כלפי הר גרזים ופתחו בברכה כל האלוהים היו תומנים תחילה בלשון בהכה: [ה]אלו ואלו.

[1] gardant (בעתאכתעבד):

ראיתי ביסודו של רבי משה הדרשן ר"א ארורים יש כאן כנגד י"א שבטים, וכנגד שמעון לא כתב ארור, לפי שלא היה בלבו לברכו לפני מותו כשברך שאר השבטים לכך לא רצה לקללו:
26. אשר לא יקים. כאן כלל את כל התורה כולה וקבלוה עליהם באלה ובשבועה:

כח 4. שגר אלפיך. ולדות בקרך שהבהמה משגרת ממעיה: ועשתרות צאנך. כתרגומו. ורבותינו אמרו ס)למה נקרא שמם עשתרות שמעשירות את בעליהן ומחזיקות אותם כעשתרות הללו שהן סלעים חזקים: 5. ברוך טנאך. פירותיך. ד"א טנאך דבר לח שאתה מסנן בסלים: ומשארתך. דבר יבש שנשאר בכלי ואינו זב: 6. ברוך אתה בבאך וברוך אתה בצאתך. ע)שתהא יציאתך מן העולם בלא חטא כביאתך לעולם: 7. ובשבעה דרכים ינוסו לפניך. כן דרך הנבהלים לברוח מתפזרין לכל צד: 20. המארה. חסרון כמו ג)צרעת ממארת: המהומה. שגוש, קול בהלות: 22. בשחפת. שבשרו נשחף ונפוח: ובקדחת. לשון ר)כי אש קדחה באפי, והוא אש של חולים מלו"ו[1] בלעז שהיא חמה מאד: ובדלקת. חמה יותר מקדחת ושיני חלאים הם: ובחרחר. חולי המחמטו תוך הגוף וצמא תמיד למים ובלעז אישטרד"ימנט[2] לשון ס)ועצמי חרה מני חרב ו)נחר מפוח מאש: ובחרב. יביא עליך ניסיון: ובשדפון ובירקון. מכת תבואה שבשדות: שדפון. רוח קדים א"אשלי"דה[3] בלעז: ירקון. יובש ופני התבואה מכסיפין ונהפכין לירקון ק"א[4] בלעז: עד אבדך. ב)תרגום עד דתיבד, כלומר עד אבוד אותך שתכלה מאליך: 23. והיו שמיך אשר על ראשך נחשת. ז)קללות הללו משה מפי עצמו אמרן ושבהר סיני מפי הקב"ה ג)אמרן כמשמען ושם נאמר ס)ואם לא תשמעו לי ס)ואם תלכו עמי קרי, וכאן הוא אומר ס"לקול ה' אלהיך, ידבק ה' בך, יככה ה', הקל משה בקללותיו לאמרן בלשון יחיד. ע)וגם כן בקללה זו הקל שבראשונות הוא אומר י)את שמיכם כברזל ואת ארצכם כנחושה, שלא יהיו השמים מזיעין כדרך שאין הברזל מזיע ומתוך כך יהא חורב בעולם והארץ תהא מזעת כדרך שהנחשת מזיע והיא מרקבת פירותיה; וכאן הוא אומר שמיך נחשת וארצך ברזל, שיהיו שמים מזיעין אע"פ שלא יריקו מטר מכל מקום לא יהיה חורב של אבדון בעולם והארץ לא תהיה מזיעה כדרך שאין הברזל מזיע ואין הפירות מרקבין, ומכל מקום קללה היא, בין שהיא כנחשת בין שהיא כברזל לא תוציא פירות, וכן השמים לא יריקו מטר: 24. מטר ארצך אבק ועפר. יא)זיקא דכתר מטרא, מטר יורד ולא כל צרכו ואין בו כדי להרביץ את העפר והרוח באה ומעלה את האבק ומכסה את עשב הזרעים שהם לחים מן המים ונדבק בהם ונעשה טיט ומתיבש ומרקבין: 25. לזעוה. לאימה ולזיע שיזועו כל שומעי מכותיך ממך ויאמרו אוי לנו שלא יבא עלינו כדרך שבא על אלו: 27. בשחין מצרים. רע היה מאד, לח ב)מבפנים ויבש מבחוץ כדאיתא בבכורות יג): גרב. שחין לח: חרס. שחין יבש כחרס: 28. ובתמהון לבב. אותם הלב אשטור"דישון[5] בלעז: 29. עשוק. בכל מעשיך יהיה ערעור: 30. ישגלנה. ג)לשון שגל, פלגש, יג)והכתוב כינהו לשבח ישכבנה ותיקון סופרים הוא זה: תחללנו. בשנה הרביעית לאכול פריו: 32. ובלות אליהם. מצפות אליהם שישובו ואינם שבים, כל תוחלת שאינה באה קרויה כליון

כח ס)ע' *דכתיב ז' י"ג: ג)ב"מ ק"ז: ד)ויקרא י"ג: ה)דכתיב ל"ב: ו)תיוב ל': ז)יחזקאל ו': ח)ע' מגילה ל"ט ע"ב: ט)ויקרא כ"ו: י)ע' מגילה כ"ח: יא)מ"כ פ' במוקדי: יב)ויקרא כ"ו: יג)תענית ג' ב': יד)דף מ"ט ע"ב *ויקרא כ"ט כ': טו)מגילה כ"ה ב':

סנסר גזיזם וסנסר עיבל ומף לכתב ומלא יעמדו לנכך לף שסיו הסנטרים מנכרין ומקלנין מלף סלויס הטומדים בין שני הסרים סופין פניסם לסר גזיזם בנכרם ולסר עיבל נקלנם:

כח א)סם"ליל. כיע"ף ועי' סלעז ותרגומו בנכלסנית מ"ף סמוק ו': ב)תרגום—כלומר ב' כיל"ר (ועי' בתז'):
ג)משם מפי הגבורה תמקן. ומשם שליח לומר כך לתוך לי שקב"ה שהרי לומקן בלשון ונתתי והשקלתי ומלמתי מי שהיכולת בידו לעשות לחבל במשנה תורה כתיב יככה משם ידבק ך' כך משם לומקן מעלין מם תעשרו על מלותיו הוא יפקיד עליכם: ד)ל"ל נקול (בשם ע"ו): ה)מנחות ויבם מנשנים. כיום ל"ף ו"ל: ו)לשון

1 mal du feu (מיעגעהיצלען): 2 aistardement? (נכלמה): 3 elidé (פלויקנעשלאגען): 4 jaune (געלב):
5 étourdisson (נעטריידונג):

כליון עינים: 37. לשמה. [1]אש"ו אשטורד"שון[1] כל הרואה אותך ישום עליך: למשל. כשתבא מכה רעה על אדם יאמרו זו דומה למכת פלוני: ולשנינה. לשון יד)ושננתם, ידברו בך וכן תרגומו ולשועי לשון ספור ואשתעי: 38. יחסלנו. יכלנו טו)ועל שם כך נקרא חסיל שמכלה את הכל: 40. כי ישל. ישיר פירותיו לשון עז)ונשל הברזל: 42. יירש הצלצל. [1]יעשנו הארבה רש מן הפרי: יירש. יענו, צלצל. מין ארבה. ואי אפשר לפרש יירש לשון יז)ירושה שאם כן היה לו לכתוב יֵרַש, ולא לשון הורשה וגרושין שאם כן היה לו לכתוב יורישׁ: 47. מרב כל. בעוד שהיה לך כל טוב: 49. כאשר ידאה הנשר. פתאום ודרך מצלחת ויקלו סוסיו: לא תשמע לשנו. לא תכיר לשונו וכן יח)תשמע חלום לפתור אותו וכן יט)כי שומע יוסף אינטינד"רי[2]: 52. עד רדת חמתיך. לשון רדוי וכבוש: 53. ואכלת, בשר בניך, במצור. מחמת שיהיו צרים על העיר ויהיה שם מצוק, עקת רעבון: 54. הרך בך והענג[n]. הוא הרך הוא הענוג לשון פינוק [o]יט)ומהתענג ומרך מוכיח עליהם ששניהם אחד אע"פ שהוא מפונק ודעתו קצה ברבר מאום יסתק לו לרעבונו בשר בניו ובנותיו ער כי תרע עינו בבניו הנותרים מתת לאחד מהם מבשר בניו אחיהם אשר יאכל[p]. ד"א הרך בך. הרחמני ורך הלבב [1]מרוב רעבנות יתאכזרו ולא יתנו מבשר בניהם השחוטים לבניהם הנותרים: 56. תרע עינה באיש חיקה ובבנה ובבתה. הגדולים: 57. ובשליתה. כ)בנים הקטנים, בכלן תהא עינה צרה כשתאכל את האחד מליתן [q]לאשר אצלה מן הבשר: 59. והפלא ה' את מכתך. מופלאות ומובדלות משאר מכות: ונאמנות. ליסרך לקיים שליחותן: 60. אשר יגרת מפניהם. מפני המכות, כשהיו ישראל רואין מכות משונות הבאות על מצרים היו יראים מהם שלא יבאו גם עליהם, תדע שכן בתוב כח)אם שמוע תשמע וגו' כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך אין מיראין את האדם אלא בדבר שהוא יגור ממנו: 61. יעלם. לשון עליה: 62. ונשארתם במתי מעט תחת וגו'. מועטין חלף מרובין: 63. כן ישיש ה'. כג)את אויביכם עליכם להאביד וגו': ונסחתם. לשון עקירה וכן כג)בית גאים יסח ה': 64. ועבדת שם אלהים אחרים. כתרגומו לא עבודת אלוהות ממש אלא מעלים עם וגולגליות לכוכבי ע"ז: 65. לא תרגיע. לא תנוח כמו כל)ואת המרגעה: לב רגז. לב חרד בתרגומו דחל, במו כה)שאול מתחת רגזה לך כו)שמעו עמים ירגזון [r]כז)מוסדות השמים ירגזו: ובליון עינים. מצפה לישועה ולא תבא: 66. חייך תלאים לך. על הספק, כל ספק קרוי תלוי, שמא אמות היום בחרב הבאה עלינו. ורבותינו דרשו כח)זה הלוקח [s]תבואה מן השוק[t], ולא תאמין בחייך. זה הסומך

על

יד)דנכיס ו': טו)יכוסלמי מעניס פ' נ': עז)דנכיס י"ע: יז)ע' מ"ח וש"ק קע"ז ב': יח)נכתמים מ"ח: יט)שם מ"ב: [o]יט)שפוק נ"ו: כ) כח"ח: כא)שמות ט"ו: כב)מגילה י': כג)מצלי ע"ו: כד)יפעיה כ"מ: כה)שם י"ד: כו)שמות ט"ו: כז)שמואל ב' כ"ב: כח)ע' תענית ק"ג ב':

מצכב כלכתב ומצנב יוצאת חלנו ו"מ כלצתא: [1]לחמ ל' כילוו"כ: [1]יגרצתו הלכבה: יירש. יעני ות"ח לפרש. כי"כ: יירצתו הלרצה יש פותרין יירש לשון רש יעני וכו'. כי"ק: [n]הרחמני ורך הלבב על בניו תרע עינו מהם להעלים עיניו ומהם: תוספת הרך טוב הענוג לשון פינוק: ומתענג ומרוך. זה נוטים עליו שמניחים כחמר ומע"פ שהוא מפונק ורך וקץ בדבר נתוק יותיק לו לרעבו על חמר יחכל על כן ובניתר בניו חמר יותיר מן המחוטים שיחמוט למחכלו תהא עינו לרע עליהם מליתן להם מבשר בניהם הנותרים: ובעניה חמר תלר תרע עינה לחמתן ולחכלן בחמר כל בחמר וחמ"ל: תרע וגו' הגדולים וכו'. ל"ל: כ' כי"ה ל"ם כך היא "הרך בך הרחמני וכו' מהם כמו בל"ע ותח"כ מתת לאחד מהם מבשר (לחמניהם שיחכלו ובניתר. כי"ה) בניו חמר יחכל ובניתר בניו חמר יותיר מן המחוטין שיחמט למחכל תהא עינו לרע ולרה בהם מליתן להם מבשר לחניהם המחטים": [o]ובניתר בניו חמר יותיר. מן המחוטין שחמט למחכלו תהא עינו לרה ולרעה בהם מליתן להם בשר המחמטין וחמ"ל ותח"כ ל"ה תרע וכו'. כיה"כ: [p]על בניו תרע עינו בהם להעלים עיניו מהם מתת לאחד מהם. כ' ס' הזכרון מהפרים יחניה: [q]הרז"ע גרם מחמר חמלה מן הבשר (כמוזכר בחלהם קינות): [r]מוסדות השמים יכגזו כ' בכ"ר: [s]הלוקח תבואה מהבה לחמה. שחין לו קרקע לזרוע ובייתו חיו מלוחים שחינו יודע לח יהיו לו מעות לשכה הבאה: הפלטר. נחתום: [t]ופחדת לילה ויומם. זה הקונה לחומם: ולח תחמין בחייך. זה הלוקח

[1] étourdisson (בעלייטונג): [2] entendre (פערשטעהן):

על הפלטר: 67. בבקר תאמר מי יתן ערב. כט)ווהיה הערב של אמש, ובערב תאמר מי יתן בקר. של שחרית, שהצרות מתחזקות תמיד וכל שעה מרובה קללתה משלפניה: 68. באניות. בספינות בשביה: והתמכרתם שם לאויבך. אתם מבקשים להיות נמכרים להם לעבדים ולשפחות: ואין קונה. כי יגזרו עליך הרג וכליון: והתמכרתם. בלעז איפורונדרי"ץ ווי"ש: ולא יתכן לפרש והתמכרתם בלשון ונמכרתם על ידי מוכרים אחרים "מפני שנאמר אחריו ואין קונה: 69. לכרת את בני ישראל. שיקבלו עליהם את התורה באלה ובשבועה: מלבד הברית. פללות שבתורת כהנים שנאמרו בסיני:

כט 3. ולא נתן ה' לכם לב לדעת. להבין את חסדי הקב"ה ולידבק בו: עד היום הזה. אשמעתי שאותו היום שנתן משה ספר התורה לבני לוי כמו שכתוב מ)ויתנה אל הכהנים בני לוי, באו כל ישראל לפני משה ואמרו לו משה רבינו אף אנו עמדנו בסיני וקבלנו את התורה ונתנה לנו ומה אתה משליט את בני שבטך עליה ויאמרו לנו יום מחר לא לכם נתנה לנו נתנה, ושמח משה על הדבר ועל זאת אמר להם נ)היום הזה נהיית לעם וגו' היום הזה הבנתי שאתם דבקים וחפצים במקום: 6. ותבאו אל המקום הזה. עתה אתם רואים עצמכם בגדולה וכבוד אל תבעטו במקום ואל ירום לבבכם ושמרתם את דברי הברית הזאת. ד"א ג)ולא נתן ה' לכם לב לדעת שאין אדם עומד על סוף דעתו של רבו וחכמת משנתו עד ארבעים שנה ולפיכך לא הקפיד עליכם המקום עד היום הזה אבל מכאן ואילך יקפיד ולפיכך ושמרתם את דברי הברית הזאת [2]וגו':

חסלת פרשת כי תבא.

נצבים.

9. אתם נצבים. מלמד שכנסם משה לפני הקב"ה ביום מותו להכניסם בברית: ראשיכם שבטיכם. ראשיכם לשבטיכם: זקניכם ושטריכם. החשוב חשוב קודם ואחר כך כל איש ישראל: 10. מחטב עציך. ל)מלמד שבאו כנענים להתגייר בימי משה כדרך שבאו גבעונים בימי יהושע, וזהו האמור בגבעונים ס)ויעשו גם המה בערמה, ונתנם [3]משה חוטבי עצים ושואבי מים: 11. [4]לעברך. להיותך עובר בברית, ולא יתכן לפרשו כמו להעבירך אלא כמו ו)לעשתכם אותם: לעברך בברית. דרך העברה כך, היו כורתי בריתות עושין מחיצה מכאן ומחיצה מכאן ועוברים בינתים כמו שנאמר ז)העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו: 12. למען הקים אתך היום לו לעם. כל כך הוא נכנס לטרוח למען קיים אותך לפניו לעם: והוא יהיה לך לאלהים. לפי שדבר לך ונשבע לאבותיך שלא להחליף את זרעם באומה אחרת, לכך הוא אוסר אתכם בשבועות הללו שלא תקניטוהו אחר שהוא אינו יכול להבדל מכם. עד כאן פרשתי לפי פשוטה של פרשה. ומדרש אגדה ס)למה נסמכה פרשת אתם נצבים לקללות לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתים חוץ מט"ט שבתורת כהנים הוריקו פניהם ואמרו מי יוכל לעמוד באלו, התחיל משה לפייסם אתם נצבים היום הרבה הכעסתם למקום ולא עשה אתכם כלייה והרי אתם קיימים

כט) ע' קומה ע"ע:

כט מ) דברים ל"ח: נ) לעיל כ"ז: ג) ע"ז ה' ב': ד) ע' מנחומא: ה) יהושע ט' ועי' * שם: ו) דברים ד': ז) ירמיה ל"ד: ח) ע' תנחומא:

ען סמלטר וקומך עליו. כיס"כ: טו ויהיה סעבד ל' כי"ס: טז בר"ם. כי"ל: "נמצני—קונם ל' כילסר"ס:

כט אשמעתי ל' כי"ע: [2]לא רמזה לתוכחה זו אלא לחטא מרגלים שהם נמצאו תוכם בערבות מואב

אמור להם ולא נתן לכם לב לדעת שתסיו יודעים לשמוע ועם היום מנשקם ומכם: לף ומם רביעי.

לא מזכר לתת על לבו לבד זה על מרגלים שהם לא קלי ליבים אלעזרים דכביה לדעת סוף דעתו ותגובתו על מ' שהם שהרי ומשה לא רמזה ליסתכל על מ' שהם: [3]ומשה ל' כי"ע: [4]לעברך—לותם ל'

[1] et vous vendrez vous (תורה לימכר וועלדעט מיין פיילגיעטען):

קיימים לפניו היום. ט)כיום הזה שהוא קיים והוא מאפיל ומאיר כך האיר לכם וכך עתיד להאיר לכם והקללות והיסורין מקיימין אתכם ומציבין אתכם לפניו ואף הפרשה של מעלה מזו פיוסין הם י)אתם ראיתם "אשר עשיתי. דבר אחר יכ)אתם נצבים לפי שהיו ישראל יוצאין מפרנס לפרנס ממשה ליהושע לפיכך עשה אותם מצבה כדי לזרזם. וכן עשה יהושע יג), וכן שמואל יג)התיצבו ואשפטה אתכם, כשיצאו מידו ונכנסו לידו של שאול: .14 ואת אשר איננו פה. יד)ואף עם דורות העתידים להיות: .17—15 כי אתם ידעתם וגו'. לפיכך אני צריך להשביעכם: .16 ותראו את שקוציהם. על שם שהם מאוסים כשקצים: גלוליהם. שמוסרחים ומאוסין כגלל: עץ ואבן. יכ)אותן של עצים ושל אבנים ראיתם בגלוי לפי שאין הגוי ירא שמא יגנבו, אבל של כסף וזהב עמהם בחדרי משכיותם הם לפי שהם יראים שמא יגנבו: .17 פן יש בכם. שמא יש בכם: אשר לבבו פנה היום. מלקבל עליו הברית: שרש פרה ראש ולענה. שרש מגדל עשב מר כגידין שהם מרים, כלומר מפרה ומרבה רשע בקרבכם: .18 והתברך בלבבו. לשון ברכה, יחשוב בלבו ברכת שלום לעצמו לאמר לא יבואוני קללות הללו אך שלום יהיה לי: והתברך. בנדי"ת שו"יא בלעז כמו והתגלח והתפלל: בשררות לבי אלך. כמראית לבי כמו טו)אשורנו ולא קרוב כלומר מה שלבי רואה לעשות: למען ספות הרוה. לפי שאוסף לו פורענות על מה שעשה עד הנה בשוגג והייתי מעביר עליהם וגורם עתה שאצרפם עם המזיד ואפרע ממנו הכל, וכן תרגם אונקלס בדיל לאוספא ליה חטאי שלותא על זדנותא, שאוסף לו אני השגגות על הזדונות: הרוה. שוגג, שהוא עושה כאדם שכור שהוא עושה שלא מדעת: הצמאה. שהוא עושה מדעת ובתאוה: .19 יעשן אף ה'. על ידי כעס הגוף מתחמם והעשן יוצא מן האף וכן טז)עלה עשן באפו, ואף על פי שאין זו לפני המקום הכתוב משמיע את האזן כדרך שהיא רגילה ויכולה לשמוע כפי דרך הארץ: וקנאתו. לשון חמה אנפרטמי"נט[2] אחיזת לבישת נקמה ואינו מעביר על המדה: .20 הכתובה בספר התורה הזה. ולמעלה הוא אומר יז)בספר התורה הזאת גם כל חלי וכל מכה וגו', הזאת לשון נקבה מוסב אל התורה, הזה לשון זכר מוסב אל הספר, ועל ידי פסוק הטעמים הן נחלקין לשתי לשונות, בפרשת הקללות הטפחה נתונה תחת בספר והתורה הזאת דבוקים זה לזה לכך אמר הזאת, וכאן הטפחה נתונה תחת התורה נמצא ספר התורה דבוקים זה לזה לפיכך לשון זכר נופל אחריו שהלשון נופל על הספר: .25 לא ידעום. לא ידעו בהם גבורת אלהות: ולא חלק להם. לא נתנם להֶחלקם. ואונקלס תרגם ולא אושיבא להון, לא הטיבו להם שום טובה; ולשון לא חלק, אותו אלוה שבחרו להם לא חלק להם שום נחלה ושום חלק: .27 ויתשם ה'. כתרגומו וטלטלינון וכן יח)הנני נותשם מעל אדמתם: .28 הנסתרת לה' אלהינו. ואם תאמרו מה בידינו לעשות? אתה מעניש את הרבים על הרהורי היחיד שנאמר פן יש בכם איש וגו' ואחר כך וראו את מכות הארץ ההיא, והלא אין אדם יודע טמונותיו של חבירו, אין אני מעניש אתכם על הנסתרות שהן לה' אלהינו והוא יפרע מאותו יחיד, אבל הנגלות לנו ולבנינו לבער הרע מקרבנו ואם לא נעשה דין בהם יענשו הרבים. יט)נקוד על לנו ולבנינו 'לדרוש שאף על הנגלות לא ענש את הרבים" עד שעברו את הירדן משקבלו עליהם את השבועה בהר גרזים ובהר עיבל ונעשו ערבים זה לזה: ושב

ט)לשון הגמרא בנהדרין ק"י ג'; י)פסוק ל'; יא)ע' מכת': יב)יהושע כ"ד; יג)שמואל א' י"ב; יד)מכשופים: טו)בנדבר כ"ה: טז)שמואל ב' כ"ב: יז)דברים כ"ח: יח)ירמיה י"ב: יט)ע' סנהדרין מ"ג:

כ"י: "נ"ל אח כל אמר עמה: 'ע' נמז' אין גילה סדר הפסוקים בכת"י פה: 'ע' עם הזכרון שכתב שכתב"י פיהם בקטור אחר וכי אחם ידעתם על כן ים בכם וסכל הוא לשון סכל נמצא והולך על להסביבכם ועתה אין עקום להקשות למה כי כן ים בכם ג' פעמים אז למה הקדימו לפי ותלמוד אח שקוליסס: "נקוד על לנו ולבנינו ועל ענ"ן שבעה. כן הוא בפנסלין: נקוד ע' שבעה. כן הוא בספרים וע"ע בספרי פ' בהעלתך ושלח"ן פ' ל"ד: "למה לו רבי נחמיה וכי ענש על הפתחות. הפתחים לעולם: וכי כבר נחמד עד עולם. ומי לחו מפעולת לפתחות קחי לחמעוניק דעד עולם מנהג מלה זו

[1] se bénira (וויכיר זיך זשענען): [2] emportement (מיינער):

ל 3. [א]ושב ה' אלהיך את שבותך. [ס]היה לו לכתוב והשיב את שבותך, רבותינו למדו מכאן בכיכול שהשכינה שרויה עם ישראל בצרת גלותם וכשנגאלין הכתיב גאולה לעצמו שהוא ישוב עמהם. [ב]ועוד יש לומר שגדול יום קבוץ גליות ובקושי באילו הוא עצמו צריך להיות אוחז בידיו ממש איש איש ממקומו כענין שנאמר [ג]ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל ואף בגליות שאר האומות מצינו כן [ג]ושבתי [ד]שבות מואב: 11. לא נפלאת הוא ממך. לא מכוסה היא ממך כמו שנאמר[ה] כי יפלא, ארי יתכסי, [ס]ותרד פלאים[ו] ותרד במטמוניות, [ד]מכוסה, חבושה בטמון[ה]: 12. לא בשמים הוא. [ז]שאילו היתה בשמים היית צריך לעלות אחריה [ו]ולמדה: 14. כי קרוב אליך. התורה נתנה לכם בכתב ובעל פה: 15. את החיים ואת הטוב. זה תלוי בזה, אם תעשה טוב הרי לך חיים ואם תעשה רע הרי לך המות והכתוב מפרש והולך היאך: 16. אשר אנכי מצוך היום לאהבה. הרי הטוב, ובו תלוי וחיית ורבית. הרי החיים, 17. ואם יפנה לבבך. הרי הרע, 18. כי אבד תאבדון. הרי המות: 19. העדתי בכם היום את השמים ואת הארץ. [ס]שהם קיימים לעולם וכאשר תקרה אתכם הרעה יהיו עדים שאני התרתי בכם בכל זאת. [ו]דבר אחר [ס]העידתי בכם היום את השמים וגו' אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל, הסתכלו בשמים שבראתי לשמש אתכם, שמא שנו את מדתם? שמא לא עלה גלגל חמה מן המזרח והאיר לכל העולם כענין שנאמר [י]וזרח השמש ובא השמש? הסתכלו בארץ שבראתי לשמש אתכם, שמא שנתה מדתה? שמא זרעתם אותה ולא צמחה או שמא זרעתם חטים והעלתה שעורים? ומה אלו שנעשו לא לשכר ולא להפסד אם זוכין אין מקבלין שכר ואם חוטאין אין מקבלין פורענות לא שנו את מדתם, אתם שאם זכיתם תקבלו שכר ואם חטאתם תקבלו פורענות על אחת כמה וכמה: ובחרת בחיים. אני מורה לכם שתבחרו בחלק החיים, כאדם האומר [ה]לבנו בחר לך חלק יפה בנחלתי ומעמידו על חלק היפה ואומר לו את זה ברור לך ועל זה נאמר [י]ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי, הנחת ידי על גורל הטוב לומר את זה קח לך:

חסלת פרשת נצבים.

וילך.

לא 2. אנכי היום. [ס]היום מלאו ימי ושנותי, ביום זה נולדתי וביום זה אמות: לא אוכל עוד לצאת ולבוא. [ג]יכול [א]שתשש כחו תלמוד לומר [ג]לא כהתה עינו ולא נס לחה, אלא מהו לא אוכל? איני רשאי, שנטלה ממני הרשות ונתנה ליהושע. ד"א [ד]לצאת ולבוא. בדברי תורה מלמד שנסתמו ממנו מסורות ומעיינות החכמה: וה' אמר אלי. זהו פירוש לא אוכל עוד לצאת ולבא לפי שה' אמר אלי: 6. לא ירפך. לא יתן לך רפיון להיות נעזב ממנו: 7. כי אתה תבוא את העם הזה[ב]. ארי את תיעול עם עמא הדין. [ס]משה אמר לו ליהושע זקנים

ל [ס]ע' ספרי פ' ונצבי ומגילה כ"ע: [ב]יפעיה כ"ז: [ג]ירמיה מ"ח: [ד]דניים י"ז: [ה]מיכה מ': [ו]וע' *תם: [ז]עיכובין כ"ה: [ח]תמ"י: [ט]ספרי כיס המזיגו: [י]קהלת מ': [יא]מהלים ע"ז:

לא [ס]סופה י"ג ג': [ב]ע' שם: [ג]דניים ל"ד: [ד]ע' סופה י"ג ג': [ה]סנהדרין מ':

לא תיעול מסיעבו את סיכון ויקבלו עליהם עבדות יעבדו זה על זמה לי לכתביה לי ומסוס מיובא לגלות פסיעת לעומם הכובא עכשיו יכנס לעומם ללמד יפסוק מלא הנקודה ליעמדך דסלי לכתיב הגלות לנו ולבניהו למו עד הנה נהגה מלה זו מלא מכאן ואילך לכל נקודה לומעט דכך לא עמם את מחניס על עומסין שבגלוי על שעבדו את סיכון (ע"ע שם הס"י ותום'):

ל [א]ומב—נומב מס"ד ל' כיע"ח: [ב]ועול—נומב ל' כיע"ב: [ג]שבות בני עמון. כיסב"ם (ע' ירמיה ט"ו מסס כתיב מסיב את שבות בני עמון וע' בבית נתן שגרם גם בבלכות כ"מ ומבתי את שבות עמון): שבות מלכים. כיל"ו (ומוא פסוק בימחזקאל כ"ע): [ד]ומוסף מבוסס בעמון ל' ד"ח: [ה]כלשון סכתוב בחיוב נ' מבוסס בעמון: [ו]ולמומלה. כיס"ל: למלמה. מזכ' ופיסק בעלמיים: [ז]ד"ח—ומוסף ל' כיע"ב: [ח]למביכו. כיס"ב ומבמ': [ט]ומלומלה. כיס"ל: [י]ומבמ' גם מתם כמחל מהן: כי מתם מביא. [יא]ומעמ למהן שבכם נוסב עליהן:

לא [א]יכול תמ. כי"ל: [ב]ומעמ גם מתם כמחל מהן: כי מתם מביא. ומעמ למהן שבכם נוסב עליהן:

זקנים שבדור יהיו עמך הכל לפי דעתן ועצתן; אבל הקב"ה אמר ליהושע ס)כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ אשר נשבעתי להם, תביא על כרחם הכל תלוי בך טול מקל והך על קדקדן דבר אחד לדור ולא שני דברים לדור: .9 ג'ויכתב משה, ויתנה. כשנגמרה [ד]כלה נתנה לבני שבטו: .10 מקץ שבע שנים. ו)בשנה ראשונה של שמטה. בשמינית, [ה]ולמה [ו]קורא אותה שנת השמטה? שעדיין שביעית נוהגת בה בקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית: .11 תקרא את התורה הזאת. המלך היה קורא מתחלת אלה הדברים, כדאיתא במסכת סוטה ז) על בימה של עץ שהיו עושין בעזרה: .12 האנשים. ח)ללמוד: והנשים. ט)לשמוע: והטף י)למה בא, לתת שכר למביאיהם: .14 ואצונו. ואזרגנו: .16 נכר הארץ. יא)גויי הארץ: .17 'והסתרתי פני. כמו שאני רואה בצרתם: .19 את השירה הזאת. יב)האזינו השמים עד וכפר אדמתו עמו: .20 ונאצוני. והכעיסוני, וכן כל ניאוץ לשון כעס: .21 וענתה השירה הזאת לפניו לעד. שהתריתי בו בתוכה על כל המוצאות אותו: כי לא תשכח מפי זרעו. הרי זו הבטחה לישראל שאין תורה משתכחת מזרעם לגמרי: .23 ויצו את יהושע בן נון[ז]. מוסב למעלה כלפי שכינה כמו שמפורש יג)אל הארץ אשר נשבעתי[ט] להם: .26 לקח. כמו יד)זכור, °יד)שמור, טו)הלוך: מצד ארון ברית ה'. נחלקו בו חכמי ישראל בבבא בתרא טז)יש מהם אומרים דף היה בולט מן הארון מכחוץ ושם היה מונח ויש אומרים מצד הלוחות היה מונח בתוך הארון: .28 הקהילו אלי. יז)ולא תקעו אותו היום בחצוצרות להקהיל את הקהל לפי שנאמר יח)עשה לך ולא השליח יהושע עליהם ואף בחייו נגנזו 'קודם יום מותו לקיים מה שנאמר יט)ואין שלטון ביום המות: ואעידה בם את השמים ואת הארץ. ואם תאמר הרי כבר העיד למעלה כ)העידותי בכם היום וגו'? התם לישראל אמר, אבל לשמים ולארץ לא אמר ועכשיו בא לומר האזינו השמים וגו': .29 אחרי מותי כי השחת תשחתון. והרי כל ימות יהושע לא השחיתו שנאמר כא)ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע, מכאן שתלמידו של אדם חביב עליו כגופו, כל זמן שיהושע חי היה נראה למשה כאילו הוא חי:

הסלת פרשת וילך.

האזינו.

לב .1 האזינו השמים. שאני מתרה בהם בישראל ותהיו עדים בדבר שכך אמרתי להם א)שאתם תהיו עדים, וכן ותשמע הארץ. ב)ולמה העיד בהם שמים וארץ? אמר משה אני בשר ודם למחר אני מת אם יאמרו ישראל לא קבלנו עלינו הברית מי בא ומכחישם, לפיכך העיד בהם שמים וארץ, עדים שהן קיימים לעולם. ועוד ג)שאם יזכו יבואו העדים ויתנו שכרם,

ס) יהושע ח': ו) ע' סוטה מ"ח: ז) רש"י ח': ח) חגיגה ג': ט) כת"י: י) דברים ל"ג: יא) שמות כ': °יב) דברים ה': יג) בראשית ח': יד) רש"י ד' וע"ע יכול' סוטה ע' ח': טו) ע' תמח' כיס ויחי וע' בהעלתך: עז) במדבר י': יז) קהלת ח': יח) דברים ל': יט) סופרים ג':

לב א) לעיל ל' פס' י"ט: ב) ספרי: ג) ע' תנחומא:

עמה למוך לו זקנים שבדור עמהם. על פיסם עמה ועמה ולא תמתרך עליהם דסמוך קבא דכי לחם תבא ועמה למוכו כלכתב ביה לא סלכן למלך נמצע ל' וגו' ובמקבא דכי לחם תביא כתב לא סלכן למלך נמצע לאמותיכם וגו' מלמד דסקב"ה בעצמו מוכו: דבר למלך. מנסיג למלך: [ג]ויכתוב— שבטו ל' כיע"ה ל"ל: [ד]כולה כתבה ונתנה וכו'. כי"ם ל"ל: [ה]בשמיני. בשמיני בקיץ בשמיני ס"ל סה למוכת בשביעי י"ט הכאמון ומשניה למוכ בשמיניה בשביעית בכוסות שבאמצע שבת שמיניה: שבאמצע מקל שבע שבת שנים. בסוף ז' שנים ולוקח קרייה על יד שלוכ היה כדאמרו בספרי בפ' האלך את עמה בתורה הזאת לין קורין ביום אלא בשמנה תורה: [ו]ולמה למוכתי שביעית ל' כיס"ה: [ז]ויהי לאחוב פיסים ת"ח ויסון למוצ (מגלת יהודה): [ח]את יהושע. שביניה למוכה לו כמו שמפורש וכו', כי"ל ל"ח: [ט]בשבועתי להם ולזקני ולהיה עמך. לסון רש"י לפי ל' הראב"ן וע' בחיבי תבוואה של הגאון כי"ם: [י]קוסם יוסי עוזתו ל' כיע"ו: קוסם ל' כי"ל: יוסי ל' כי"ם: מגנזו ביום עוזתו. עום' סכ"ן:

הגשן תתן פריה והארץ תתן יבולה והשמים יתנו טלם, ואם יתחייבו תהיה בהם יד העדים תחלה
ז)ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה ואחר כך ואבדתם מהרה על
ידי האומות: 2. יערף כמטר לקחי. זו היא העדות שתעידו ח)שאני אומר בפניכם תורה
א שנתתי לישראל שהיא חיים לעולם ב כמטר זה שהוא חיים לעולם, כאשר יערפו השמים טל
ומטר ג: יערף. לשון ד יטיף וכן ה) ירעפון דשן ז)יערפו טל: תזל כטל. ח)שהכל שמחים בו
לפי שהמטר יש בו עצבים לבריות כגון הולכי דרכים ומי שהיה בורו ט מלא יין: כשעירם.
לשון ט)רוח סערה, כתרגומו כרוחי מטרא, י)מה הרוחות הללו מחזיקים את העשבים ומגדלין
אותם אף דברי תורה י מגדלין את לומדיהן: וכרביבים. טיפי מטר. נראה לי על שם שיורה
כחץ נקרא רביב כמה דאת אמר יא)רובה קשת: דשא. ארברי"ץ [1] עטיפת הארץ מכוסה בירק:
עשב. קלח אחד קרוי עשב 'וכל מין ומין לעצמו קרוי עשב: 3. כי שם ה' אקרא. הרי כי
משמש בלשון כאשר כמו יב)כי תבואו אל הארץ, כשאקרא ואזכיר שם ה' אתם הבו גודל
לאלהינו וברכו שמו, מכאן יג)אמרו שעונין ברוך שם כבוד מלכותו יד)אחר ברכה שבמקדש יא:
4. הצור תמים פעלו. אע"פ שהוא חזק כשמביא פורענות על עוברי רצונו לא בשטף הוא
מביא כי אם בדין כי תמים פעלו: אל אמונה. טו)לשלם לצדיקים צדקתם לעולם הבא ואע"פ
שמאחר את תגמולם סופו לאמן את דבריו: ואין עול. אף לרשעים משלם שכר צדקתם בעולם
הזה: צדיק וישר הוא. הכל מצדיקים עליהם את דינו יב וכך ראוי וישר להם, צדיק מפי
הבריות, וישר הוא וראוי להצדיקו: 5. שחת לו וגו'. כתרגומו הבילו להון לא ליה: בניו
מומם. בניו היו והשחתה שהשחיתו היא מומם: יג בניו מומם. מומם של בניו היה ולא מומו:
דור עקש. עקום ומעוקל כמו טז)ואת כל ישרה יעקשו ובלשון משנה יז)חולדה שישיניה
יד עקומות ועקושות: ופתלתל. אנטורט"ילייש [2] כפתיל הזה שגודלין אותו ומקיפין אותו סביבות
הגדיל. פתלתל מן התבות הכפולות כמו יח)ירקרק יט)אדמדם יט)סחרחר טו סגלגל: 6. הלה'
תגמלו זאת. לשון תימה וכי לפנינו אתם מעציבין שיש בידו ליפרע מכם ושהיטיב לכם בכל
הטובות: עם נבל. כ)ששכחו את העשוי להם: ולא חכם. להבין את הנולדות שיש בידו
להיטיב ולהרע: הלא הוא אביך קנך. טו שקנאך, שקנך בקן הסלעים ובארץ חזקה, שתקנך
בכל מיני תקנה: יד הוא עשך. אומה באומות: ויכוננך. אחרי כן בכל מיני בסים וְכַן. כא)מכם
כהנים מכם נביאים ומכם מלכים, כדך שהכל יה תלוי בו: 7. זכר ימות עולם. כב)מה עשה
בראשונים שהכעיסו לפניו: בינו שנות דר ודר. כג)דור אנוש שהציף עליהם מי אוקינוס
ודור המבול ששטפם. ד"א טו לא נתתם לבבכם על ב שעבר, בינו שנות דר ודר. כג)להכיר
להבא שיש בידו להיטיב לכם ולהנחיל לכם ימות המשיח והעולם הבא: שאל אביך. כד)אלו
הנביאים

ז) דברים י"ח: ה) ע' ספרי: ו) מהלים ס"ה: ז) דברים ל"ג: ח) ספרי: ט) מהלים קמ"ח: י) ספרי: יא) נחמם ל': יב) ויקרא כ"ג: יג) ע' מכילתא פ' בא ועי"ב בכורות כ"ח ויומא ל"ז: יד) תענית ט"ז ב': טו) ע' ספרי: עז) מיכה ג': יז) תוכין כ"ו: יח) ויקרא י"ג: יט) מהלים ל"ז: כ) ע' ספרי: כא) ספרי תוכין כ"ו ב': כב) ספרי: כג) ע' ספרי: כד) ספרי:

לב א נתתי. כינתי: ב כאמר המעיים יבעפו על ומעך מסם חיים לעולם. כי"ם: ג יערוף כמטר לקחי
ומסה כרביבו לומה את התורה לד' רוחות כמה שמ"ת נאמר סם כך מי שמסה לעולם נאה תורה
*ג"ב כ"ם: ד נטיפה. כי"ע: ה וכן יערפו טל יבעפון דשן. כי"ר (וכן ל"ל וע"ג כם"י תענית ז' יערף
כמו לף סמיר (ל"ל סמיו) יעבעו על ומחקים יעבעו (ל"ל יבעפו) טל: ו יש עליזין כגון. כיל"ם: יש
עליזין זו כגון. כ' י"ל כיל"ם: יש עליזין ומנמו כגון. כי"ע: ז ומי שבורו מלא מיים. ד"ל: ח לומו כלי
שסיין טופל בו מן הגת קרויים בוך (ע"ק י"ב): ט ומזיקין את לומליהן ומגדלין לותן. כיס"כ: 'וכל—
עשב כ' כיל"ע (ע"ג *כמאמרים מ' י"ל): יא כי שם ל' לקרא פתרונו כי בשם ל' לחי לומר לבריס
הללו לפיכך הבו גודל לאלהינו ותיינו לבשבח לכל הבריות. יוסף בר שמעון. כיע"ב: יב וכך לשון כ'
כיס"כ: יג בניו מומים כ' לפי כ' י"ל ומ"ז: יד וכן בשם"י למשלי ל' שם, כ"ל ובגמרא שלפנינו סגי' דקות
ועקומות: טו סגלגל תרגום שם עגול: טו שקנאך כ' כילמ"ש: יו הוא—וכן כ' כי"כ: יח תלוי כ' כילם"כ:
יט לא—שעבר כ' כי"ל: כ על מה שעבר תנו לב להבא וכו'. כ' ס' שזכרון:

---

[1] כ' הלעז ומכנוסו בשלמים מ' י"ל: [2] entortillé (שעדלבעהע):

הנביאים שנקראים אבות כמו שנאמר באליהו כה) אבי אבי רכב ישראל: זקניך. כו) אלו החכמים: ויאמרו לך. הראשונות: 8. בהנחל עליון גוים. כז) כשהנחיל הקב"ה למכעיסיו את חלק נחלתן הציפן כא ושטפם: בהפרידו בני אדם. כשהפיץ דור הפלגה היה בידו להעבירם מן העולם ולא עשה כן אלא יצב גבלת עמים קיימם ולא אבדם: למספר בני ישראל. כח) בשביל מספר בני ישראל שעתידין לצאת מבני שם ולמספר שבעים נפש של בני ישראל שירדו למצרים הציב גבלת עמים שבעים לשון: 9. כי חלק ה' עמו. למה כל זאת? לפי שהיה חלקו כבוש ביניהם ועתיד לצאת. ומי הוא חלקו? עמו. ומי הוא עמו? יעקב חבל נחלתו. כט) והוא השלישי באבות, המשולש בשלש זכיות, זכות אבי אביו וזכות אביו וזכותו הרי ג' כחבל הזה שהוא עשוי בג' גדילים והוא ובניו היו לו לנחלה ולא ישמעאל בן אברהם ולא עשו בנו של יצחק: 10. ימצאהו בארץ מדבר. אותם מצא לו נאמנים בארץ המדבר שקבלו עליהם תורתו ומלכותו ועולו ל) מה שלא עשו ישמעאל ועשו שנאמר לא) וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן: ובתהו ילל ישמן. ארץ ציה ושממה מקום יללת תנינים ובנות יענה, אף שם נמשכו אחר האמונה לב) ולא אמרו למשה היאך נצא למדברות מקום ציה ושממון כענין שנאמר לג) לכתך אחרי במדבר: יסבבנהו. לד) שם סבבם והקיפם בעננים וסבבם בדגלים לארבע רוחות וסבבן בתחתית ההר שכפהו עליהם כגיגית: יבוננהו. לה) שם בתורה ובינה: יצרנהו. מנחש שרף ועקרב ומן האומות: כאישון עינו. הוא השחור שבעין שהמאור יוצא הימנו. ואונקלס תרגם לו) ימצאהו יספיקהו כל צרכו במדבר כמו לז) ומצא להם לח) לא ימצא לנו ההר: יסבבנהו. אשרינון סחור סחור לשכינתיה, אהל מועד באמצע וארבעה דגלים לארבע רוחות: 11. כנשר יעיר קנו. נהגם ברחמים ובחמלה לט) כנשר הזה רחמני על בניו ואינו נכנס לקנו פתאום עד שהוא מקשקש ומטרף על בניו בכנפיו בין אילן לאילן בין שוכה להבירתה כדי שיעורו בניו ויהא בהם כח לקבלו: יעיר קנו. יעורר בניו: על גוזליו ירחף. מ) אינו מכביד עצמו עליהם אלא מחופף נוגע ואינו נוגע, אף הקב"ה מא) שדי לא מצאנוהו שגיא כח מב) כשבא ליתן תורה לא נגלה עליהם מרוח אחת אלא מארבע רוחות שנאמר מג) ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן מד) אלוה מתימן יבא זו רוח רביעית: יפרש כנפיו יקחהו. כשבא ליטלם ממקום למקום אינו נוטלן ברגליו כשאר עופות מה) לפי ששאר עופות יראים מן הנשר כב שהוא מגביה לעוף ופורח עליהם לפיכך נושאן ברגליו מפני הנשר, אבל הנשר אינו ירא אלא מן החץ לפיכך נושאן על כנפיו אומר מוטב שיכנס החץ בי ולא יכנס בבני, אף הקב"ה מו) ואשא אתכם על כנפי נשרים כשנסעו מצרים אחריהם והשיגום על הים היו זורקים בהם חצים ואבני בלסטראות מיד מז) ויסע מלאך האלהים וגו' ויבא בין מחנה מצרים וגו': 12. ה' בדד. ה' בדד כג לבטח נהגם במדבר: ואין עמו אל נכר. לא היה כח באחד מכל אלהי הגוים להראות כחו ולהלחם עמהם. ורבותינו מח) דרשוהו על העתיד וכן תרגם אונקלס, ואני אומר דברי תוכחה הם להעיד השמים והארץ ותהא השירה להם לעד שסופן לבגוד ולא יזכרו לא הראשונות שעשה להם ולא הנולדות שהוא עתיד לעשות להם, לפיכך צריך לישב הדבר לכאן ולכאן. וכל הענין מוסב על זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר, כן עשה להם וכן עתיד לעשות, כל זה היה להם לזכור: 13. ירכבהו על במתי ארץ. כל המקרא כתרגומו: ירכבהו וגו'. מט) על שם שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות: ויאכל תנובת שדי. מט) אלו פירות ארץ ישראל שקלים לנוב ולהתבשל מכל פירות הארצות: וינקהו דבש מסלע. מט) מעשה באחד שאמר לבנו בסיכני הבא לי קציעות מן החבית, הלך ומצא הדבש צף על פיה אמר לו זו של דבש היא! אמר לו השקע ידך לתוכה ואתה מעלה קציעות מתוכה: כד במתי ארץ. לשון גובה: שדי.

לשון

כה) מלכים ב' ב': כו) ע' קידושין ל"ב: כז) ע' ספרי: כח) ע' ספרי ות"י וע"ג ילקוט פ' נח בשם מ"ט מדות: כט) ע' ספרי: ל) ע' *דברים ל"ג ב': לא) דברים ל"ג: לב) ע' *שמות י"ב ל"ט: לג) ירמיה ב': לד) ע' ספרי ות"י: לה) ת"א: לו) ע"ג ספרי: לז) במדבר י"א: לח) יהושע י"ז: לט) ספרי: מ) ע' ירושל' תגיגה פ' ב': מא) איוב ל"ז: מב) ע' ספרי: מג) דברים ל"ג: מד) חבקוק ג': מה) ע' מכילתא פ' יתרו: מו) שמות י"ט: מז) שמות י"ד: מח) בספרי: מט) ספרי:

כא ר"ל בהנחל לשון נחל: כב שהוא—הנשר ל' כימס"ר: כג ובטח. כ"י: כד במתי ארץ—נקוד חלמים כתוב

כד) לשון שדה: חלמיש צור. תקפו והזקו של סלע, כשאינו דבוק לתיבה שלאחריו נקוד כ) חֶלְמִישׁ וכשהוא דבוק נקוד חֲלָמִישׁ: ושמן מחלמיש צור, כו) אלו זיתים של גוש חלב: 14. חמאת בקר וחלב צאן. כז) זה היה ביתי שלמה שנאמר כז) עשרה בקר בריאים ועשרים בקר רעי ומאה צאן: עם חלב כרים. כח) זה היה ביתי עשרת השבטים שנאמר כח) ואובלים כרים מצאן: חלב כליות חטה. כט) זה היה ביתי שלמה שנאמר ל) ויהי לחם שלמה וגו': ודם ענב תשתה חמר. לא) ביתי עשרת השבטים לב) השותים במזרקי יין: חמאת בקר. הוא שומן הנקלט מעל גבי החלב: וחלב צאן. חֶלֶב של צאן, וכשהוא דבוק נקוד חֲלֵב כמו ס) בחלב אמו: כרים. כבשים: ואילים. כמשמעו: בני בשן. שמנים היו: כליות חטה. חטים שמנים כחלב כליות וגפן כבוליא: ודם ענב. לג) היה שותה טוב וטעם יין השוב: חמר. יין בלשון ארמי: חמר. אין זה שם דבר אלא לשון משובה במעם לד) ווי"נוש' בלעז. ועוד יש לפרש שני מקראות הללו אחר תרגום של אונקלס אשרינון על תוקפי ארעא וגו': 15. עבית. לשון עובי: כשית. כמו כסית, לשון ° ס) כי כסה פניו בחלבו סא) כאדם ששמן מבפנים וכסליו נכפלים מבחוץ וכן הוא אומר סב) ויעש פימה עלי כסל: כשית. יש לישון קל בלשון כסוי כמו סג) וכוסה קלון עורם, ואם כתב כְּשִׁיתָ הגוש היה נשמע כסית את אחרים כמו סד) כי כְּסֵה פניו: וינבל צור ישעתו. סה) גנהו וביזהו כמו שנאמר סו) אחוריהם אל היכל ה' וגו' אין לך נבול גדול מזה: 16. יקנאהו. הבעירו חמתו וקנאתו: בתועבת. במעשים תעובים סז) כגון משכב זכור וכשפים שנאמר בהם תועבה: 17. לא אלה. כתרגומו דלית בהון לד) צורוך סח) אילו היה בהם לד) צורוך לא היתה קנאה כפולה כמו עכשיו: חדשים מקרב באו. סט) אפילו האומות לא היו רגילים בהם, מ) גוי שהיה רואה אותם היה אומר זה צלם יהודי: לא שערום אבתיכם. לא יראו מהם, ע) לא עמדה שערתם מפניהם, דרך שערות האדם לעמוד מחמת יראה, כך נדרש בספרי. מא) ויש לפרש עוד שערום לשון עמ) ושעירים ירקדו שם, עג) שעירים הם שדים, לא עשו אבותיכם שעירים הללו: 18. תשי. תשכח. ורבותינו דרשו עג) כשבא להיטיב לכם אתם מכעיסין לפניו ומתישים כחו מלהיטיב לכם: אל מחללך. מוציאך מרחם, לשון עד) יחולל אילות עה) חיל כיולדה: 20. מה אחריתם. מה תעלה בהם בסופם: כי דור תהפכת המה. מהפכין רצוני לכעס: לא אמן בם. אין גְּהוּלֵי נְבָרִים בהם כי הוריתים דרך טובה וסרו ממנה: אמן. לשון עו) ויהי אומן גודריטור"ה[2] בלעז. ד"א אמן לשון אמונה כתרגומו עז) אמרו בסיני נעשה ונשמע ולישעה קלה בטלו הבטחתם ועשו העגל: 21. קנאוני. הבעירו חמתי: בלא אל. בדבר שאינו אלוה: בלא עם. באומה שאין לה שם שנאמר עח) הן אֶרֶץ כשדים זה העם לא היה, בעשו הוא אומר עט) בזו אתה מאד: בגוי נבל אכעיסם. פ) אלו ל המינים וכן הוא אומר פא) אמר נבל בלבו אין אלהים: 22. קדחה. בערה: ותיקד בכם עד היסוד: ותאכל ארץ ויבולה. פב) ארצכם ויבולה: ותלהט. ירושלים המיוסדת על ההרים שנאמר פג) וירושלים הרים סביב לה: 23. לא אספה עלימו רעות. אחביר רעה על רעה, לשון פד) ספו שנה על שנה פה) לב ספות הוה פו) עולותיכם ספו על זבחיכם. ד"א אספה אכלה כמו פז) פן תספה: חצי אכלה בם. כל חצי אשלים בהם, וקללה זו לפי הפזרעות

לברכה

נ) מהליס קי"ד: נא) ספרי: נב) ספרי: נג) מלכים ג' ה': נד) ספרי: נה) עמוס ו': ו) ספרי: נז) מלכים ג' ה': נח) ספרי: נט) עמוס ו': ס) דניאל י"ד: °ס) לעיל ע"ו: סא) ספרי: סב) לעיל ע"ו: סג) מכלי י"ב: סד) ליעד ע"ו: סה) ספרי: סו) ירמיהו ח': סז) ספרי: סח) ספרי: סט) ע"ג: ע) ספרי: עא) ספרי: עב) ישעיה י"ג: עג) ע' * ויקרא י"ז ז': עד) ספרי: עה) מהליס כ"ע: עו) לעיל ג': עז) ספרי: עח) ישעיה כ"ג: עט) עובדיה ל': פ) ספרי יחזקאל ק"ג ג': פא) מהליס י"ד: פב) ספרי: פג) מהליס קכ"ה: פד) ישעיה כ"ע: פה) דניאל כ"ע: פו) ירמיה ז': פז) בלעתים י"ע:

נכים ל"ך למכר סח"ך נמזכי יין קולס ל"ש מנלת נקר הול סומן: כד כמו שלם. כי ניעור לתלמיד: כה סיית סותם. כי"ס וכ' סזכרון: תסתם מוכ עוב ועטע יין מסוב. כי"כ: סכז"ע נכת סיס סותם ועועס יין עוב ומסוב: כו ע"ג * ישעיה כ"ז פסק ג': כז נוכך. כיס"ך וע"ג נפיכוסנו לסמות ז' ס': כח ומי סהיה. כיס"ך ומזכמי: כט ויס— הלנו לי כי"ע והול גליון כיע"ג וע"ג פיכוס ונכסס לס סעכוס סתכונו לס תלסיס לס תסנוס לתלוס ולס עבדוס וע"ג נסמת יתר נסס כי ילמק נר סתול: ל לן הול נכ"י ונסנפרי וכ' הלפוסים "הכופיים" לו "סלינים ונתמיניס נהקב"ס": לא תספה— תספה ל' כיע"ג: לב ספות—נמזית ל' כיע"ל וכ"י מסמת כ"ס:

[1] vineux (ווייניכע); [2] nourriture (עלייעהונג):

לברכה היא, פס) חצי כלים והם אינם כלים: 24. מזי רעב. אונקלס תרגם נפיחי כפן ואין לי עד מוכיח עליו, ומשמו של רבי לג משה הדרשן מטולושא שמעתי שעירי רעב, אדם כחוש מגדל שער על בשרו: מזי. לשון ארמי שער מזיא, פט) דהוה מהפך במזיא. ולחמי רשף. לג) השדים נלחמו בהם לד שנאמר לפ) ובני רשף יגביהו עוף, והם שדים: וקטב מריריי. וכריתות לג) שד ששמו מרירי. קטב כריתה כמו לג) אהי קטבך שאול: וישן בהמת. לל) מעשה היה והיו הרחלים נושכין וממיתין: חמת זחלי עפר. לה) ארס נחשים המהלכים על גחונם על העפר כמים הזוחלים על הארץ. זחילה לשון מרוצת הסים על העפר וכן כל מרוצת דבר המשפשף על העפר והולך: 25. מחוץ תשכל חרב. מחוץ לעיר תשכלם חרב נייסות: ומחדרים אימה. לו) כשבורה וגמלט חדרי לבו נקופים עליו מחמת אימה והוא מת והולך בה. ד"א ומחדרים אימה בבית תהיה אימת דבר כמה שנאמר לז) כי עלה מות בחלונינו, וכן תרגם אונקלס. לה ד"א מחוץ תשכל חרב על מה שעשו בחוצות שנאמר לפ) ומספר חוצות ירושלים שמתם מזבחות לבושת. ומחדרים אימה, על מה שעשו בחדרי חדרים שנאמר לט) אשר זקני בית ישראל עושים בחשך איש בחדרי משכיתו: 26. אמרתי אפאיהם. אמרתי בלבי אפאה אותם. ויש לפרש אפאיהם אשיתם פאה להשליכם מעלי הפקר מ ודוגמתו מצינו בעזרא ק) ותתן להם ממלכות ועממים וַתְּחַלְּקֵם לפאה מ להפקר וכן חברו מנחם מלי. לח ויש פותרים אותו כתרגומו יחול רוגזי עליהון, ולא יתכן שאם כן היה לו לכתוב אאפאיהם אחת לשמוש ואחת ליסוד כמו קפ) אאזרך קפ) אאמיצכם במו פי, והאל"ף התיכונה אינה ראויה בו כלל. ואונקלס תרגם אחר לשון הכרייתא השנויה בספרי ההולקת תיבה זו לשלש תיבות, אמרתי אף אי הם אמרתי באפי אתנם כאילו אינם שיאמרו רואיהם עליהם איה הם: 27. לולי כעס אויב אגור. אם לא שכעס האויב כנום עליהם להשחית ואם יוכל להם וישחיתם יתלה הגדולה בו ובאלהיו ולא יתלה הגדולה בי, וזהו שנאמר פן ינכרו צרימו ינכרו הדבר לתלות לט גבורתם בנכרי שאין הגדולה שלו. פן יאמרו ידנו רמה וגו' 28. כי אותו גוי אבד עצות המה ואין בהם תבונה. שאילו היו חכמים ישכילו זאת איכה ירדף וגו': 29. יבינו לאחריתם. יתנו לב להתבונן לסוף פורענותם של ישראל: 30. איכה ירדף אחד ממנו אלף מישראל: אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם. מכרם ומסרם בידינו דליב"רר' בלעז: 31. כי לא כצורנו צורם. כל זה היה להם לאויבים להבין שהשם הסגיום ולא להם ולאלהיהם הנצחון שהרי עד הנה לא יכלו כלום אלהיהם כנגד צורנו כי לא כַּצַּלְעֵנוּ צַלְעָם, כל צור שבמקרא לשון סלע: ואיבינו פלילים. ועכשיו אויבינו שופטים אותנו מ שהרי צורנו מכרנו להם: 32. כי מגפן סדם גפנם. מוסב למעלה אמרתי בלבי אפאיהם ואשבית זכרם לפי שמעשיהם מעשי סדום ועמורה: שדמת. שדה תבואה כמו קג) ושדמות לא עשה אוכל קד) בשדמות קדרון: ענבי ראש. עשב מר: אשכלת מררת למו. משקה מר ראוי להם, לפי מעשיהם פורענותם, וכן תרגם אונקלס ותושלמת עובדיהון כמרדותהון: 33. חמת תנינם יינם. כתרגומו הא כמרת תניא כס פורענותהון, הנה במרירת נחשים כוס משתה פורעניתם: וראש פתנים. כוסם שהוא אכזר לנשוך, אויב אכזרי יבא ויפרע מהם: 34. הלא הוא כמס עמדי. כתרגומו, כסבורים מא הם ששכחתי מעשיהם כולם גנוזים ושמורים לפני

פ"ע רש"י קרכותא ע"ב קרא לוקמי

פס) סבכי סוטה ע': פע) מגילה י"ח: ל) ע' בכורות ה': לא) חיוב ה': לב) ע' סנהדרין ק"י: לג) הוספא י"ג: לד) סבכי לה) כח"ל: לו) סבכי: לז) יבמות ע': לח) סט י"ל: לט) יחזקאל ח': ק) נחמיה ע': קא) יבמות ע"ה: קב) יחוד ע"ז: קג) מבקוק ג': קד) מלכים ג' כ"ב:

ע"ע רש"י קרכותא ע"ב קרא מרירי"ם שם ושד הלהרים במסכת פסחים ק"ח

לג כן הוא גם בכי"ע מך בכ"י המחרים הכי ר' יהודה וע"ג בפרקתא עמוד י"ח שהביאו הנעתיק גם נעתק שכי כ"י מאסר בידו ונעתק כ"י מאסר היה להפכם אל"ל זאל"ל שהכ' ר' יהודה: לד שב— וקטב ל' כיע"ג וגם הכותב ואני לומר כמו בספיס בספי שם: לה ד"ח— ונשכיתו ל' כיע"ח: לו ולוגמתו— וכן ונכתם ל' כיע"ג: לז וע' בדפ"י שם: לח וזה לשונו שם ונעתק "נכון להיות המחרים מן פחל וכו' ותמלקם לפאה וכה יהיה פתכונו המחריסם מזרה לותם גגויס ומפאה לותם בכל כוח ופאה: לט ומונקלס שתרגם בל' לף תע"ם שלא יתכן לפרש בל' תרגומו תרגם לתת ל' סבריתא וכו'. כיפ"ר ל"ח: מ לתת גנוזתי. כי"ם: מא הכי שמוכו. כיפנע"ב וי"ל:

מא לתת כיע"ג:

1 délivrer (תיבעלייעפערן):

לפני: הלא הוא פרי גפנם ותבואת שדמותם כמם עמדי: .35 לי נקם ושלם. עמי נכון ומזומן פורענות נקם וישלם להם כמעשיהם, הנקם ישלם להם גמולם. ויש מפרשים וישלם שם דבר כמו ושלום והוא מגזרת קס)והדבר אין בהם כמו והדבור. ואימתי אשלם להם? לעת תמוט רגלם. כשתתום זכות אבותם שהן סמוכים עליו: כי קרוב יום אידם. משארצה להביא עליהם יום אידם קרוב ומזומן לפני להביא על ידי שלוחים הרבה: וחש עתדת למו. ומהר יבואו העתידות להם: וחש. כמו קו)ימהר יחישה. עד כאן העיד עליהם משה דברי תוכחה להיות השירה הזאת לעד כשתבא עליהם הפורענות ידעו שאני הודעתים מראש, מכאן ואילך העיד עליהם דברי תנחומין שיבואו עליהם בכלות הפורענות בכל אשר אמר למעלה קז)והיה כי יבאו עליך וגו' הברכה והקללה וגו' ושב ה' אלהיך את שבותך וגו': .36 כי ידין ה' עמו. כשישפוט אותו ביסורין הללו האמורות עליהם כמו קס)כי בם ידין עמים, ייסר עמים. כי זה אינו משמש בלשון דהא לתת טעם לדברים של מעלה, אלא לשון תחלת דבור כמו קט)כי תבואו אל הארץ, כשיבואו עליהם משפטים הללו ויתנחם הקב"ה על עבדיו לשוב ולרחם עליהם: יתנחם. לשון הפך המחשבה לחטיב או להרע: כי יראה כי אזלת יד. כשיראה כי יד האויב הולכת וחזקת מאד עליהם ואפס בהם עצור ועזוב: עצור. נושע על ידי עוצר ומושל שיעצור בהם: עזוב. על ידי עוזב. עוצר הוא המושל העוצר בעם שלא ילכו מפוזרים בצאתם לצבא על האויב, בלעז מיינטינ'דור[1]. עצור, הוא הנושע במעצור המושל. עזוב, מחזק כמו קי)ויעזבו את ירושלים עד החומה קיא)איך לא עזבה עיר תהלת: .37 ואמר. הקב"ה עליהם אי אלהימו שעבדו: צור חסיו בו. הסלע שהיו מתכסין בו מפני החמה והצנה כלומר שהיו בטוחין בו להגן עליהם מן הרעה: .38 אשר חלב זבחימו היו אותן אלוהות אוכלים שהיו מקריבים לפניהם ושותין יין נסיכם: יהי עליכם סתרה. אותו הצור יהי לכם מחסה ומסתור: .39 ראו עתה. הבינו מן הפורענות שהבאתי עליכם ואין לכם מושיע ומן התשועה שאושיעכם ואין מוחה בידי: אני אני הוא. אני להשפיל ואני להרים: ואין אלהים עמדי. עומד כנגדי למחות: עמדי. דוגמתי וכמוני: ואין מידי מציל. הפושעים בי: .40 כי אשא אל שמים ידי. כי בחרון אפי אשא ידי אל עצמי בשבועה: ואמרתי חי אנכי. לשון שבועה הוא אני נשבע חי אנכי: .41 אם שנותי ברק חרבי. אם אשנן את להב חרבי קיב)למען היות לה ברק שפלנ'דור[2] קיג): ותאחז במשפט ידי. להניח מדת רחמים באויבי שהרעו לכם קיד)אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה קטו)דבר אחר ותאחז ידי את מדת המשפט להחזיק בה ולנקום נקם אשיב נקם וגו'. למדו רבותינו קטז)באגדה מתוך לשון המקרא שאמר ותאחז במשפט ידי לא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה מדת בשר ודם זורק חץ ואינו יכול להשיבו והקב"ה זורק חציו ויש בידו להשיבם כאלו אוחזן

קה) יחזקאל ה': קו) ישעיה ה': קז) דברים ל': קח) ליוב ג': קט) ויקרא כ"ה: קי) נחמיה ג' ע"ג שמות כ"ג ה' ובפיכוסנו שם: קיא) ישעיה מ"ט: קיב) זכריה ט': קיג) ע' מכילתא פסוק ד' לים מלחמה:

קיד) למען היות לה ברק חוש לשון רס"י ולפ לשון כתרגומו למען היה לה ברק בימזקאל כ"א וכ"י המתעם בכמה מקומות בלשון הלא הל כתרגומו וע"ב ברס"י קבלת י' ספרוק י' כי גם שם דבר בלשון זה למען היות לה ברק ובדפוסים סוכיפו „כמו" לפני תיבת „למען" ותיבו נכתב כן וכן במזהרתי ובכלם לדקך ל': קטו) ולמען רבותינו ז"ל (ותאחז—נקם וגו' כ'). כי"כ לח"ם: קטז) דבר אחר וכי"ם וגם לפי י' י"ד ל' וגם בעל גור מהיה עומק וכו' תיבות ד"ל: ל"ל תאחז נהיך לכוון כלך תאחז בתיבות בתוכתה זו תאחז בכל תופן קאחז התבנה היה וכך ל"ל הכוכח שם תאחז את נהב הדבי למען היות לה ברק ותאחז במשפט ידי להניח ממדת רחמים ותאחז ידי את מדת המשפט להחזיק בה ולנקום נקם אשיב נקם בשונאי ומשם אזכור עזרו למען היות לה ברק כמו שמפרש הספורנו את הכתוב „שם שנותי לטיפ שהלדתי נגד ישראל לרעה וכונת רבי רס"י היא כמו שמפרש הספורנו את הכתוב „שם שנותי לטיפ שהלדתי נגד ישראל ביתי הגלות את ברק חרבי לפי חרבי ותאחז במשפט ידי ולפ על פי שתאחז כך תאחז במשפט ידי נגדם כי ידין ד' עמו ומכל מקום תחיב נקם לנקי הנקם שעשו ביתראל" וכו'. (עלי לדבי לנאחז ידי נגדם כי ידין ד' עמו ומכל מקום תחיב נקם לנקי הנקם שעשו ביתראל" וכו'. (עלי לדבי לנאחז [ע' בהגהגיד גליון כ' לפנים תרכ"ה] שמות רבי רס"י תלם זכור לחזכור מה שכתב המכס שד"ל זל"ל [ע' בהגהגיד גליון כ' לפנים תרכ"ה] שמות רבי רס"י תלם זכור לחזכור מה שכתב על ותאחז במשפט ידי לח כח מעשיו לגיד לקרלת מבור זה וסייס דבריו שם „ותס תרלה מה כתב על ותאחז במשפט ידי לח כח מעשיו לגיד

[1] maintendre (מתנהפנער): [2] splendeur (גלאנץ):

אוחזן בידו שהרי ברק הוא [מה]חציו שנאמר כאן ברק חרבי ותאחז במשפט ידי, קיל) והמשפט הזה לשון פורענות הוא בלעז יושטיצ"א[3]: 42. אשכיר חצי מדם האויב: וחרבי תאכל בשרם: מדם חלל ושביה. זאת תהיה להם מעון דם [מו]חללי ישראל ושביה ששבו מהם: מראש פרעות אויב. מפשע תחלת פרצות האויב קעו) כי כשהקב"ה נפרע מן האומות פוקד עליהם עונם ועונות אבותיהם מראשית פרצה שפרצו בישראל[מז]: 43. הרנינו גוים עמו. לאותו הזמן ישבחו האומות את ישראל ראו מה שבחה של אומה זו שדבקו בהקב"ה בכל התלאות שעברו עליהם ולא עזבוהו יודעים היו בטובו ובשבחו: כי דם עבדיו יקום. שפיכות דמיהם כמשמעו: ונקם ישיב לצריו. קעז) על הגזל ועל החמס כענין שנאמר קיז) מצרים לשמה תהיה ואדום למדבר שממה תהיה מחמס בני יהודה ואומר קיח) [מח]מחמס אחיך יעקב וגו': וכפר אדמתו עמו. ויפיים אדמתו ועמו על הצרות שעברו עליהם ושעשה להם האויב: וכפר. לשון רצוי ופיוס כמו קיט) אכפרה פניו, אנחניה לרוגזיה: וכפר אדמתו. ומה היא אדמתו? עמו. כשעמו מתנחמים ארצו מתנחמת, וכן הוא אומר קכ) רצית ה' ארצך, במה רצית ארצך? שבת שבות יעקב. — בפנים אחרים היא נדרשת בספרי ונחלקו בה רבי יהודה ורבי נחמיה, רבי יהודה דורש כולה כנגד ישראל ורבי נחמיה דורש את כולה כנגד האומות, רבי יהודה דורשה כלפי ישראל [26.] אמרתי אפאיהם כמו שפירשתי עד [27.] ולא ה' פעל כל זאת. [28.] כי גוי אבד עצות המה, אבדו תורתי שהיא להם עצה נכונה ואין בהם תבונה להתבונן [30.] איכה ירדף אחד מן האומות אלף מהם אם לא כי צורם מכרם [31.] כי לא כצורנו צורם הכל כמו שפירשתי עד תכלית. ור' נחמיה דורשה כלפי האומות כי גוי אבד עצות המה, כמו שפירשתי תחלה עד ואיבינו פלילים: [32.] כי מגפן סדם גפנם. של אומות: ומשדמת עמרה וגו'. ולא ישימו לבם לתלות הגדולה בי: ענבמו ענבי רוש. הוא שאמר לולי כעס אויב אגור על ישראל להרעילם ולהמרירם לפיכך אשכלת מררת למו להלעיט אותם על מה שעשו לבני: [33.] חמת תנינם יינם. מוכן להשקותם על מה [מט]שעושין להם: [34.] כמס עמדי. אותו הבוס שנאמר קכא) כי כוס ביד ה' וגו': [35.] לעת תמוט רגלם. בענין שנאמר קכב) תרמסנה רגל: [36.] כי ידין ה' עמו. בלשון זה משמש כי ידין בלשון דהא, ואין ידין לשון ייסורין אלא כמו כי יריב את ריבם מיד עושקיהם. כי יראה כי אזלת יד וגו': [37.] ואמר אי אלהימו. קכג) האויב יאמר אי אלהימו של ישראל כמו שאמר טיטוס הרשע [1]כשגדר את הפרכת כענין שנאמר קכד) ותרא אויבתי ותכסה בושה האומרה אלי איו ה' אלהיך: [39.] ראו עתה כי אני וגו'. אז יגלה הקב"ה ישועתו ויאמר ראו עתה כי אני אני הוא מאתי באת עליהם הרעה ומאתי תבא עליהם הטובה: ואין מידי מציל. שיציל אתכם מן הרעה אשר אביא עליכם: [40.] כי אשא אל שמים ידי. כמו כי נשאתי, תמיד אני משרה מקום שכינתי בשמים כתרגומו אפילו חלש למעלה וגבור למטה אימת עליון על התחתון וכל שכן שגבור למעלה וחלש מלמטה: ידי. מקום שכינתי כמו קכה) איש על ידו. והיה בידי להפרע מכם, אבל אמרתי שחי אנכי לעולם איני ממהר לפרע לפי שיש לי שהות בדבר אני חי לעולם ובדורות אחרונים אני נפרע מהם והיכולת בידי ליפרע מן המתים ומן החיים,

מלך

קיל) ע' *שמות כ"ט ע"ו: קעו) ע' ספרי: קעז) ע' ספרי: קיז) יואל ל': קיח) עובדיה י': קיט) נחליאל ל"ג: קכ) תהלים ע"ה: קכא) תהלים ע"ה: קכב) ישעיה כ"ו: קכג) נס גטין כ"ו ב': קכד) מיכה ז': קכה) במדבר ג':

לקוראי המגיד" ועני יתן שכוונתי בזה שפירשתי לדעת שהכל מאת ה' ויתחייב הלך לעולמו לאור נאור שהקייס): [מה] מכאן. כי"ת: [מו] מחללי ל' כי"ת: מלבי ל' סמ. בזה: [מז] ולומר לחי שמאכיר חלי מנחם הוא מנוקד על קוף המקרא ומחיזה לה לשכיר הלי ומלשם לשויב כשלמות ליפגע מעמו. כיב"ל: [מח] ז"ל של ספרי שתי נקמות נקם על הנס ונקם על המעם ומניין לחמה לומר שכל ממש שמאכו חו"ם חת ישראל מעלה עליהם כאלו הם נקי שאכו שם' ונקמתי חת כל הגוים והולכתים חל ענין יהושפט ומשמתי עמהם שם וגם מלחים לשמה וכו' וע"ג קוף ב"ק שלהם כ"י מלומו פשוט כל הגוזל חת חביכו לחילו שוה פרוטה מעלה עליו כאלו נוטל נשמתו הרי לך שהכתוב מדבר בחמם חע"פ שכתוב בו שפיכת דמים: [מט] שעשו. כי"ע: [1] כשגילה.

justitia [1] (שהלשנעשהעיניקייע):

מלך בשר ודם שהוא הולך למות ממהר נקמתו להפרע בחייו כי שמא ימות הוא או אויבו ונמצא שלא ראה נקמתו ממנו אבל אני חי לעולם ואם ימותו הם ואיני נפרע בחייהם אֶפָּרַע במותם: [41.] אם שנותי ברק חרבי. הרבה אם יש שאינם תלוין, כשאשנן ברק חרבי ותאחז במשפט ידי כו' כמו שפירשתי למעלה: .44 הוא והושע בן נון. קכו) שבת של [נא] דיוגי היתה, נטלה רשות מזה ונתנה לזה, קכז) העמיד לו משה מתורגמן ליהושע שיהא דורש בחייו כדי שלא יאמרו ישראל בחיי רבך לא היה לך להרים ראש. קכח) ולמה קוראהו כאן הושע? לומר שלא זחה דעתו עליו שאע"פ שנתנה לו גדולה השפיל עצמו כאשר [נב] מתחלתו: .46 שימו לבבכם. קכט) צריך אדם שיהיו עיניו ולבו ואזניו מכוונים לדברי תורה, וכן הוא אומר קל) בן אדם ראה בעיניך ובאזנך שמע ושים לבך, והרי דברים קל וחומר ומה תבנית הבית שהוא נראה [נג] לעינים ונמדד בקנה צריך אדם שיהיו עיניו ואזניו ולבו מכוונין, להבין דברי תורה שהן כהררין תלויין בשערה על אחת כמה וכמה: .47 כי לא דבר רק הוא מכם. לא לחנם אתם יגעים בה, כי הרבה שכר תלוי בה כי הוא חייכם. ד"א קלא) אין לך דבר ריקן בתורה שאם תדרשנו שאין בו מתן שכר תדע לך שכן אמרו חכמים קלב) ואחות לוטן תמנע ותמנע היתה פלגש וגו' לפי שאמרה איני כדאי להיות לו אשה הלואי ואהיה פלגשו, וכל כך למה להודיע שבחו של אברהם שהיו שלטונים ומלכים מתאוים לידבק בזרעו: .48 [נד] וידבר ה' אל משה בעצם היום הזה. קלג) בשלשה [נה] מקומות נאמר בעצם היום הזה. נאמר בנח קלד) בעצם היום הזה בא נח וגומר, במראית אורו של יום, לפי שהיו בני דורו אומרים בכך וכך אם אנו מרגישין בו אין אנו מניחין אותו ליכנס בתיבה ולא עוד אלא אנו נוטלין כשילין וקרדומות ומבקעין את התיבה, אמר הקב"ה הריני מכניסו בחצי היום וכל מי שיש בידו כח למחות יבא ויטחה. במצרים נאמר קלה) בעצם היום הזה הוציא ה', לפי שהיו מצריים אומרים בכך וכך אם אנו מרגישין בהם אין אנו מניחין אותם לצאת ולא עוד אלא אנו נוטלין סייפות וכלי זין והורגין בהם, אמר הקב"ה הריני מוציאן בחצי היום וכל מי שיש בו כח למחות יבא ויטחה. אף כאן במיתתו של משה נאמר בעצם היום הזה לפי שהיו ישראל אומרים בכך וכך אם אנו מרגישין בו אין אנו מניחין אותו, אדם שהוציאנו ממצרים וקרע לנו את הים והוריד לנו את המן והגיז לנו את השליו והעלה לנו את הבאר ונתן לנו את התורה, אין אנו מניחין אותו, אמר הקב"ה הריני מכניסו בחצי היום וגו': .50 באשר מת אהרן אחיך. קלו) באותה מיתה שראית וחמדת אותה שהפשיט משה את אהרן בגד ראשון והלבישו לאלעזר וכן שני וכן שלישי וראה בנו בכבודו, אמר לו משה אהרן אחי עלה למטה ועלה פשוט ידך ופשט פשוט רגליך ופשט [נז] עצום עיניך ועצם קטוע פיך וקמץ והלך לו אמר משה אשרי מי ששמת במיתה זו[נח]: .51 על אשר מעלתם בי. קלז) גרמתם למעול בי: על אשר לא קדשתם אותי. קלז) גרמתם לי שלא אתקדש, אמרתי לכם קלח) ודברתם אל הסלע, והם הכוהו והוצרכו להבותו פעמים ואילו דברו עמו ונתן מימיו בלא הכאה היה מתקדש שם שמים, שהיו ישראל אומרים ומה הסלע שאינו לשכר ולא לפורענות אם זכה אין לו מתן שכר ואם חטא אינו לוקה, כך [נט] מקיים מצות בוראו, אנו לא שכן: .52 כי מנגד. מרחוק: תראה וגו'. כי אם

לא

קכו) סופה י"נ ז': קכז) ע' פסחי פ' ויל: קכח) ע' פסחי: קכט) פסחי: קל) יחזקאל מ': קלא) פסחי: קלב) נחמות ל"ו: קלג) פסחי: קלד) נחמות ז': קלה) שמות י"ב: קלו) פסחי: קלז) פסחי לפי ר' הילקוט: קלח) נמדבר כ':

כיוצ"ל (ל"ל בשבוע כתגבר): [נא] דיו זוגי שני מביאים היו בתחלת היום למעט וסופו ליהוצ: [נב] כתחילתו. כיו"ס: כתחלה תעיד לכיך לדקדק בו בדברי תורה וכו'. כי"ס: [נד] וידבר—בתלי היום וכו' סה"ל כי"ע: [נה] וכן הוא בפסחי וע' בסוף פ' לך לך בסעם נעתך וכו' כתחילה. כיוצ"ל: [נו] בעצם היום הזה בא נח וגומר, במראית אורו של יום, לפי שהיו בני דורו אומרים בכך וכך אם אנו מרגישין בו אין אנו מניחין אותו ליכנס בתיבה ולא עוד אלא אנו נוטלין כשילין וקרדומות ומבקעין את התיבה, אמר הקב"ה הריני מכניסו בחצי היום וכל מי שיש בידו כח למחות יבא ויטחה. במצרים נאמר בעצם היום הזה הוציא ה', לפי שהיו מצריים אומרים בכך וכך אם אנו מרגישין בהם אין אנו מניחין אותם לצאת ולא עוד אלא אנו נוטלין סייפות וכלי זין והורגין בהם, אמר הקב"ה הריני מוציאן בחצי היום וכל מי שיש בו כח למחות יבא ויטחה. אף כאן במיתתו של משה נאמר בעצם היום הזה לפי שהיו ישראל אומרים בכך וכך אם אנו מרגישין בו אין אנו מניחין אותו, אדם שהוציאנו ממצרים וקרע לנו את הים והוריד לנו את המן והגיז לנו את השליו והעלה לנו את הבאר ונתן לנו את התורה, אין אנו מניחין אותו, אמר הקב"ה הריני מכניסו בחצי היום וגו': [נז] כאשר מת אהרן אחיך. כלומר: באותה מיתה שראית וחמדת אותה שהפשיט משה את אהרן בגד ראשון והלבישו לאלעזר וכן שני וכן שלישי וראה בנו בכבודו, אמר לו משה אהרן אחי עלה למטה ועלה פשוט ידך ופשט פשוט רגליך ופשט [נח] עצום עיניך ועצם קטוע פיך וקמץ והלך לו אמר משה אשרי מי ששמת במיתה זו[נט]: .51 על אשר מעלתם בי. כלומר: על אשר לא קדשתם אותי. כלומר: גרמתם לי שלא אתקדש, אמרתי לכם כלומר: ודברתם אל הסלע, והם הכוהו והוצרכו להבותו פעמים ואילו דברו עמו ונתן מימיו בלא הכאה היה מתקדש שם שמים, שהיו ישראל אומרים ומה הסלע שאינו לשכר ולא לפורענות אם זכה אין לו מתן שכר ואם חטא אינו לוקה, כך [ס] מקיים מצות בוראו, אנו לא שכן: .52 כי מנגד. מרחוק: תראה וגו'. כי אם

לא

כפר הרב"ד ר"ל האשכנזי

לא תראנה עכשיו לא תראנה עוד בחייך: ושמה לא תבוא. כי ידעתי כי חביבה היא לך על כן אני אומר לך עלה וראה:

חסלת פרשת האזינו.

וזאת הברכה.

לג 1. וזאת הברכה, לפני מותו. ס)סמוך למיתתו שאם לא עכשיו אימתי[א]: 2. ויאמר ה' מסיני בא. ג)פתח תחלה בישבחו של מקום ואח"כ פתח בצרכיהם של ישראל ובשבח שפתח בו יש בו הזכרת זכות לישראל וכל זה דרך ריצוי הוא כלומר כדאי הם אלו שתחול עליהם ברכה: מסיני בא. ג)יצא לקראתם כשבאו להתיצב בתחתית ההר כחתן היוצא להקביל פני כלה שנאמר ד)לקראת האלהים, למדנו שיצא [כנגדם: וזרח משעיר למו. ה)שפתח לבני עשו שיקבלו את התורה ולא רצו: הופיע מהר פארן. ה)שהלך שם ופתח לבני [ב]ישמעאל שיקבלוה ולא רצו: ואתה לישראל מרבבת קדש. ו)ועמו מקצת רבבות מלאכי קדש ולא כולם ולא רובם ולא כדרך בשר ודם שמראה כל כבוד עשרו ותפארתו ביום חופתו: אש דת. ז)שהיתה כתובה מאז לפניו באש שחורה על גב אש לבנה, נתן להם בלוחות כתב יד ימינו. ד"א אש דת כתרגומו שנתנה להם מתוך האש: 3. אף חבב עמים. גם חבה יתירה חבב את ח)השבטים, ט)כל אחד ואחד קרוי עם שהרי בנימין לבדו היה עתיד להולד כשאמר הקדוש ברוך הוא ליעקב י)גוי וקהל גוים יהיה ממך: כל קדשיו בידך. יא)נפשות הצדיקים גנוזות אתו, כענין שנאמר יב)והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך: והם תכו לרגלך. והם ראוים לכך שהרי תוכו עצמן לתוך תחתית ההר לרגלך בסיני. תכו לשון פועלו הִתְוַכּו לתוך מרגלותיך: ישא מדבריתיך. יג)נשאו עליהם עול תורתך: מדבריתיך. הס"ם בו קרוב ליסוד כמו יד)וישמע את הקול מדבר אליו טו)ואשמע את מדבר אלי, כמו מתדבר אלי, אף זה מדבריתיך מה שהיית מדבר להשמיעני לאמר להם טי"ש פורפרלירש[1] בלעז. ואונקלס תרגם שהיו נוסעים על פי דבריך והמ"ם בו שמוש משמשת לשון מן. דבר אחר טז)אף חבב עמים, אף בשעת חיבתן של אומות העולם שהראית לאומות פנים שוחקות ומסרת את ישראל בידם, כל קדשיו בידך. כל צדיקיהם וטוביהם דבקו בך ולא משו מאחריך ואתה שומרם. והם תכו לרגלך. והם מתמצעים ומתכנסים לתחת צלך. ישא מדבריתיך. מקבלים גזרותיך ודתותיך בשמחה, °טז)ואלה דבריהם. 4. תורה אשר צוה לנו משה מורשה היא לקהלת יעקב, אחזנוה ולא נעזבנה: 5. ויהי הקב"ה בישרון מלך. תמיד עול מלכותו עליהם בכל התאסף ראשי חשבון אסיפתם: ראשי. כמו יז)כי תשא את ראש, ראויין אלו שאברכם. ד"א בהתאסף. יח)בהתאספם יחד באגודה אחת ושלום ביניהם הוא מלכם ולא כשיש מחלוקת ביניהם: 6. יחי ראובן. יט)בעולם הזה: ואל ימת. כ)לעולם הבא שלא יזכר לו מעשה בלהה: ויהי מתיו מספר. נמנין במנין שאר אחיו, דוגמא היא זו כענין שנאמר כ)וישכב את בלהה, ויהיו בני יעקב שנים עשר, שלא יצא מן המנין: 7. וזאת ליהודה[ד]. כא)סמך יהודה לראובן מפני ששניהם הודו

לג ח)ע' ספרי: ג)ע' ספרי: ג)מכילתא פ' יתרו: ד)שמות י"ח: ה)ספרי ע"ג ע"ז ג': ו)ספרי: ז)ע' יכות' שקלים פ' ו' ומכת' כיס בכתפים: ח)כת"ל: ט)ע' *בכתפים ל"ה: י)בכתפי ל"ה: יא)ספרי: יב)שמואל מ' כ"ה: יג)ספרי: יד)במדבר ז': טו)ישקקל ג': עז)ע' ספרי: °עז)ע"ג ח"י: יז)שמות ל': יח)ספרי: יט)ע' ספרי שבהד' ל"ג: כ)בתפי ל"ס: כא)ספרי ונ"ג קופה ז' ג':

לג [א]וזכרון של לזיקים לעות בזכרן בשרך ניתתן שכן ינחק סוף מועד ומבזכך לבני מוסי זהו שבועו (ע"כ גם בכי"ל) ומדכשו בת מלאך המות ליטול נשמתו עיבד ונשם על ידו ועמד ובירכן לפניו (בד"ל לפניו עוד וזהו לפני מותו) לפני מלאך המות. כיום ל"ל: [ב]בתכון. לכן ישמעאל לכתיב בכבד ומצב במדבר פתכון: [ג]מרגלותיך ליסף מדבכותיך—סל"ת בכיום"כ: [ד]יפי לתודן וזאת ליהודה. מין לך

[1] tes pourparleries (דייטש לוגטערלעדונגען):

הודו על קלקול שבידם שנאמר כג)אשר חכמים יגידו וגו' להם לבדם "וגו' ולא עבר זר בתוכם. ועוד פירשו רבותינו כג)שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היו עצמות יהודה מתגלגלין בארון מפני נידוי שקבל עליו שנאמר כד)וחמאתי לאבי כל הימים, אמר משה מי גרם לראובן שיודה? יהודה וכו': שמע ה' קול יהודה. כה)תפלת דוד ושלמה ואסא מפני הכושים ויהושפט מפני העמונים והזקיה מפני סנחריב: ואל עמו תביאנו. לשלום מפני' המלחמה: ידיו רב לו. יריבו ריבו וינקמו נקמתו: ועזר מצריו תהיה. כו)על יהושפט התפלל על מלחמת ראמות גלעד כז)ויעץ יהושפט וה' עזרו. ד"א כח)שמע ה' קול יהודה. כאן רמז ברכה לשמעון מתוך ברכותיו של יהודה, ואף בשחלקן ארץ ישראל נטל שמעון מתוך גורלו של יהודה שנאמר כט)מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון. ל)'ומפני מה לא ייחד לו ברכה בפני עצמו? שהיה בלבו עליו על מה שעשה בשיטים, כן כתוב באגדת תהלים: .8 וללוי אמר. ועל לוי אמר: תמיך ואוריך. כלפי שכינה הוא מדבר: אשר נסיתו במסה. שלא נתלוננו עם שאר המלינים: תריבהו וגו'. כתרגומו. ד"א לא)תריבהו על מי מריבה נסתקפת לו לבא בעלילה, אם משה אמר לג)שמעו נא המורים, אהרן ומרים מה עשו: .9 האמר לאביו ולאמו "לא ראיתיו. לג)כשחטאו בענל ואמרתי לד)מי לה' אלי נאספו אלי כל בני לוי וצויתים להרוג את אבי אמו והוא מישראל או את אחיו מאמו או בן בתו, וכן עשו. ואי אפשר לפרש אביו ממש ואחיו מאביו וכן בניו ממש שהרי לוים הם ומשבט לוי לא חשא אחד מהם שנאמר לה)כל בני לוי: כי שמרו אמרתך. לא יהיה לך אלהים אחרים: ובריתך ינצרו. לו)ברית מילה "שאותם שנולדו במדבר של ישראל לא מלו את בניהם והם היו מולין ומלין את בניהם ('אותם שנולדו במדבר שישראל לא מלו את בניהם והם היו "מולין): .10 יורו משפטיך. לו)ראויין אלו לכך: וכליל. לז)עולה: .11 מחץ מתנים קמיו. מחץ קמיו מכת מתנים, כענין שנאמר לח)ומתניהם תמיד המעד, לט)ועל המעוררין על הכהונה אמר כן. ד"א מ)ראה שעתידין חשמונאי ובניו להלחם עם היונים והתפלל עליהם מא)לפי שהיו מועטים י"ב בני חשמונאי ואלעזר כנגד כמה רבבות לכך נאמר ברך ה' חילו ופעל ידיו תרצה: ומשנאיו מן יקומון. מחץ קמיו ומשנאיו מהיות להם תקומה: .12 לבנימן אמר. לפי שברכת לוי בעבודת הקרבנות ושל בנימין בבנין בית המקדש בחלקו, סמכן זה לזה, וסמך יוסף אחריו שאף הוא משכן שילה היה בנוי בחלקו שנאמר מב)וימאס באהל יוסף וגו', ולפי שבית עולמים חביב משילה לכך הקדים בנימין ליוסף: חפף עליו. מכסה אותו ומגין עליו כל היום. לעולם, מג)משנבחרה ירושלם לא שרתה שכינה במקום אחר: ובין כתפיו שכן. מד)בגובה ארצו היה בית המקדש בנוי מה)אלא שנמוך עשרים ושלש אמה מעין עיטם

כב)ליוב ע"ו: כג)סוטה ז' ב"ק ל"ב: כד)במדבר י"ד: כה)ע' ספרי: כו)ספרי: כז)ד"ה ב' י"ח: כח)ע' ספרי: כט)יהושפ' י"ט; ל)ילקוט בשם פסיקתה: לא)ספרי: לב)במדבר כ': לג)ע' ספרי יומא ס"ו ד': לד)סנהד' ל"ב: לה)ספרי פ' בהעלתך: לו)סה"מ: לז)יומא כ"ו: לח)תהלים ס"ט: לט)ספרי: מ)ע' ב' ל"ב ע' ל"ו ובשוחר טוב תהלים ק"ו: מא)ע' תנח' פ' ויסו: מב)תהלים ע"ח: מג)ע' כיס מכילתא: מד)ע' ספרי: מה)יומא ל"ח:

בנרכת כל הסנטיס מתחלת וחתת חון מזר: עצמותיו של יהודה ומתגלגלין בארון. עצמות כל הסנטיס העלו ממלרים ויהוסף יוסף ונעליהם לת עצמותי ומזה לתכם עם עצמותיכם ויהי עצמות כל הסנטיס שלנן (פי' הסלרה ולנעותיס) קיימת ויהודה ליבדיו מתפרקין ומתגלגלין בארון ומפני מניה לת עלמו בעבודו של בנימין ומעתה לך כל הימים לפלו לעוה"ב: וני גרס לרחובן שיודה. בזעפה יהודה: יהודה. שהודה בזעפה תמר וכן היה מסוכת בידיהם ות"ל דרכי תנחומת כשתמר יהודה לקח ממני עמר לחובן ותמר בלבלתי יהודי תבי ועכשיו יהי לחובן שלהו קיימת כלילו הוא פי וזאת ליהודה שהוא ומתגלגל: "לפס לבדם נתנה אלן ולא עבר זר בתוכם. דבר ר"ם חיתתי לא עבר זר בתוכם כשבת ומשה לבדכן: (ע' תוס' שם שפיהשו היינו בחלוקת יחזקאל שבחובן ויהודה שבניס): 'ען המלמים. כי"ל ל"ע: 'ומפני—תהלים כ' כיל"ע ומוסף גם בחנחת יהודה בשם ר"י: "בזעפה הענגל לא בחיתי בעצו אלזרים עליהם לנקום נקמתו של עקום אלמנת אביו ואמו אמיו ובניו עבדו ע"ז: "לותן שלולו בזעדב אלו ויפרחל לא היה מלין את בניהם והם היו מלין. כיומ"ם ל"ם: שאותם יפרחל שהיו בזעדב לא היו מולין ושבט לוי מלו את בניהם בזעדב. ד"ל: 'כ' חנוך וכן בכי"ר: "א מלין. כי"ל: "בלתה שבועת דם" על מה שכתוב בזעדב תבוכה "אמר יוחנן כ"ג אלי וג' בני וחתם תשמונאי (כ"ל

עיטם ושם היה דעתו ל"של דוד לבנותו כדאיתא בשחיטת קדשים מו)אמרי "נחתי ביה פורתא משום דכתיב ובין כתפיו שכן מז)טו"אין לך נאה בשור יותר מכתפיו: 13. מבֹרכת ה' ארצו. מח)שלא היתה בנחלת השבטים ארץ מלאה כל טוב כארצו של יוסף: ממגד. לשון עדנים ומתק: ומתהום. שהתהום עולה ומלחלח אותה מלמטה. אתה מוצא בכל השבטים ברכתו של משה מעין ברכתו של יעקב: 14. וממגד תבואת שמש. מט)שהיתה ארצו פתוחה להמה וממתקת הפירות: טו"גרש ירחים. יש פירות שהלבנה מבשלתן ואלו הן קשואין ודלועין. ד"א גרש ירחים, נ)שהארץ מגרשת ומוציאה מחדש לחדש: 15. וממראש הררי קדם. ומבורכת מראשית בישול הפירות שהרריה מקדימין לבַכֵּר בישול פירותיהם. ד"א נא)מניד שקדמה בריאתן לשאר הרים: גבעות עולם. גבעות העושות פירות לעולם ואינן פוסקות מעוצר הגשמים: 16. ורצון שכני סנה. כמו שוכן סנה. ותהא ארצו מבורכת "רצונו ונחת רוחו של הקב"ה הנגלה עלי תחלה בסנה: רצון. נחת רוח ופיוס, וכן כל רצון שבמקרא: תבואתה ברכה זו לראש יוסף: נזיר אחיו. נב)שהופרש מאחיו במעיתו: 17. בכור שורו. יש בכור שהוא לשון גדולה ומלכות שנאמר נג)אף אני בכור אתנהו וכן נד)בני בכורי ישראל, מלך היוצא ממנו והוא יהושע שכוחו קשה כשור לכבוש כמה מלכים: הדר לו. נתון לו שנאמר נה)ונתת מהודך עליו: וקרני ראם קרניו. נו)שור כחו קשה ואין קרניו נאות, אבל ראם קרניו נאות ואין כחו קשה, נתן ליהושע כחו של שור ויופי קרני ראם: אפסי ארץ. נז)שלשים ואחד מלכים אפשר שכלם מארץ ישראל היו? אלא אין לך כל מלך ושלטון שלא קנה לו פלטרין ואחוזה בארץ ישראל שהשובה לכולם היא שנאמר נח)נחלת צבי צבאות גוים: והם רבבות אפרים. נט)אותם המנוחים הם הרבבות שהרג יהושע שבא מאפרים: והם אלפי מנשה. ס)הם האלפים שהרג גדעון במדין שנאמר °נא)ויבא וצלמנע בקרקר וגו'": 18. ולזבולן אמר. סא)אלו חמשה שבטים שברך באהרונה זבולן גד דן ונפתלי ואשר בפל שמותיהם לחזק ולהגבירם לפי שהיו חלשים שבכל השבטים, הם הם שהוליך יוסף לפני פרעה שנאמר סב)ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים, לפי שנראים חלשים ולא ישים אותם לו שרי מלחמתו: שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך. סג)זבולן וישששכר עשו שותפות, זבולן לחוף ימים ישכון ויוצא לפרקמטיא בספינות ומשתכר ונותן לתוך פיו של ישששכר והם יושבים ועוסקים בתורה לפיכך הקדים זבולן לישששכר שתורתו של ישששכר על ידי זבולון היתה: שמח זבולן בצאתך. הצלח בצאתך לסחורה: וישששכר. סד)הצלח בישיבת אהליך לתורה לישב ולעבר שנים ולקבוע חדשים כמו שנאמר סה)ומבני ישששכר יודעי בינה לעתים ראשיהם מאתים, ראשי סנהדרין היו עוסקים בכך, ועל פי קביעות עתיהם ועבוריהם°" 19. עמים של שבטי ישראל הר יקראו סו)לחר המוריה יאספו, כל אסיפה על ידי קריאה היא ושם יזבחו זִבְחֵי צדק: כי שפע ימים יינקו. ישששכר וזבולן, ויהא להם פנאי לעסוק בתורה: ושפני טמוני חול. כסויי כא"טמוני חול, סז)טרית וחלזון וזכוכית לבנה היוצאים

מן

עו)זבחים כ"ד ב': מז)ע' קפרי: מח)קפרי: מט)קפרי: נ)כת"ס: נא)ע' קפרי: נב)ע' קפרי: נג)ע' קפרי: נד)מהלים פ"ע: נה)שמות ד': נו)נאמר כ"ז: נז)קפרי: נח)קפרי: נט)ילמיה ג': ס)ע' קפרי ס"ו: °סא)שופטים ח': ס)ע' *בלעם' מ"ז ג' וע"ב סב)קפרי: סג)בלעם' מ"ז: סד)ב"ר פ' ל"ע: סה)ע' ב"ר ע"ב: סו)ד"ה מ' י"ב: סז)ע' קפרי ומנילת ו':

מלעזר בן משמוני) וז' בניך הכי י"ג כנגד י"ג שבטים": גסבור למיבנים בעין עיטם. בלשה בעיני שמוש ועינן מי נפתח בלעזר שם אחר עליית הסר לשבר על פני גיא בן הנם אשר לא נכתבה ירידה בינתיים: ניתני בית קלילא. בעשה לותו נוסף ונעבדו בירושלים שהיא לשעה בלבד כתפיו ולא כתב רחמנו: דתלמוד הגי נתני וכן היא בבי"ס: טו אין נחת בשור וכו' לא מכר שם בנמרא בלל ונדרש בפני עצמו הוא בספרי וכך שנויה שם וכן כתפיו שכן שור זה אין בו גבוה (נחת גי' בספרי אשר בפניכו) ונכתפיו כך בס"ע גבוה ונכל העולם שני וקונת ועלית וגו' ע"כ ולגרסת ואין נחת בשור לא קשיא וגידי אבל לפי הנוקדות שבשילו לרחיים בספרי לא שייך לומרם אלא גבוה אי נמי ים לדקדק שור ונתן לכר שניים ול"ע (ושם מזכרון): טז גרסם—ל"ת ל' כילעז"ר: "לשונו. כי"ם: יח אלפים כוונו שם. כי"ע: יט ועבוריהם סל"ת עד זבחי לדק: כ ספוני זה מלזון. שסוף דבר שסוד ספון שסוד בלשון בריית"ת: טרית. ג' שקורין טוניצ': זכוכית לבנה. פיוש נן שחול לשאור בילמוז שבשת ושול של זבולן שסוד ונשאר מולות וחלוי לזכוכית לבנה: כא כסויי טמוני חול ל' כיל"ע:

מן הים ומן החול, ובחלקו של כב)וישכר וזבולן היה כמו שאמור במסכת סז) מגילה סח) זבולן עם חרף נפשו למות משום דנפתלי על מרומי שדה, היה מתרעם זבולן על חלקן לאחי נתת שדות וכרמים °כב וכו': ושפני. סט) לשון כסוי כמו שנאמר ע) ויספון את הבית עא) וספון בארז ותרגומו ומטלל בכיורי כג ארזא. ד"א עג) עמים הר יקראו על ידי פרקמטיא של זבולן תגרי אומות העולם באים אל ארצו והוא עומד על הַסָּפָר והם אומרים הואיל ונצטערנו עד כאן נלך עד ירושלים ונראה מה יראתה של אומה זו ומה מעשיה, והם רואים כל ישראל עובדים לאלוה אחד ואוכלים מאכל אחד, לפי שהגוים אלוהו של זה לא כאלוהו של זה ומאכלו של זה לא כמאכלו של זה, והם אומרים אין אומה כשרה כזו ומתגיירין שם שנאמר שם יזבחו זבחי צדק: כי שפע ימים ינקו. זבולן וישכר כד הים נותן להם ממון בשפע: .20 ברוך מרחיב גד. עג) מלמד שהיה תחומו של גד מרחיב והולך כלפי מזרח: כלביא שכן. עד) לפי שהיה סמוך לַסָּפָר לפיכך נמשל בארייות שכל הסמוכים לספר צריכים להיות גבורים: וטרף זרוע אף קדקד. עה) הרוגיהן היו נכרין, חותכים הראש עם הזרוע במכה אחת: .21 ויראה ראשית לו. ראה ליטול לו חלק בארץ סיחון ועוג שהיא ראשית כבוש הארץ: כי שם חלקת. עו) כי ידע אשר שם בנחלתו חלקת שדה קבורת מחקק והוא משה: ספון. אותה חלקה ספונה וטמונה מכל בריה שנאמר עז) ולא ידע איש את קבורתו: ויתא גד ראשי עם. הם היו הולכין לפני החלוץ בכבוש הארץ לפי שהיו גבורים וכן הוא אומר עח) כה ואתם תעברו חלוצים לפני אחיכם וגו': צדקת ה' עשה. שהאמינו דבריהם ושמרו הבטחתם לעבור את הירדן עד שכבשו וחלקו. ד"א ויתא עט) משה ראשי עם. צדקת ה' עשה. על משה אמור: .22 דן גור אריה. פ) אף הוא היה סמוך לספר, לפיכך מושלו באריות: יזנק מן הבשן. כתרגומו פא) שהיה הירדן יוצא מחלקו ממערת פמייאס, והיא לשם שהיא בחלקו של דן שנאמר פב) ויקראו ללשם דן, וזינוקו וקילוחו מן הבשן. ד"א פג) מה זינוק זה יוצא ממקום אחד ונחלק לשני מקומות כך שבטו של דן נטלו חלק בשני מקומות, תחלה נטלו בצפונית מערבית עקרון וסביבותיה ולא ספקו להם ובאו ונלחמו עם לשם שהיא פמייאס, והיא בצפונית מזרחית שהרי הירדן יוצא ממערת פמייאס והוא במזרחה של ארץ ישראל ובא מהצפון לדרום וכלה בקצה ים המלח שהוא במזרח יהודה שנשל ברדומה של ארץ ישראל כמו שמפורש בספר יהושע והוא שנאמר פד) ויצא גבול בני דן מהם ויעלו בני דן וילחמו עם לשם וגו' יצא גבולם מכל אותו הרוח שהתחילו לנחול בו: .23 שבע רצון. שהיתה ארצו שבעה כל רצון יושביה: ים ודרום ירשה. פה) ים כנרת נפלה בחלקו ונטל מלא חבל חרם כה בדרומה לפרוש חרמים ומכמורות: כו ירשה. לשון צווי כמו פו) עלה רש, והטעם שלמעלה בר"ש מוכיח כמו ירש ידע לקח שמע, כשמוסיף בו ה"א יהיה הטעם למעלה שמעה ידעה סלחה לקחה, אף כאן ירשה לשון צווי, ובמסורת הגדולה מצינו באלפא ביתא כו לשון צווי דטעמיהון מליל: .24 ברוך מבנים אשר. ראיתי בספרי אין לך בכל השבטים שנתברך כח בבנים כאשר ואיני יודע ביצד: יהי רצוי אחיו. פז) שהיה מתרצה לאחיו בשמן אנפיקינון ובקפלאות והם מרצין לו בתבואה. ד"א יהי רצוי אחיו פח) שהיו בנותיו נאות, והוא שנאמר בדברי הימים פט) הוא אבי ברזית, שהיו בנותיו נשואות להנים גדולים ומלכים הנמשחים בשמן זית: וטבל בשמן רגלו. צ) שהיתה ארצו מושכת שמן כמעיין, ומעשה שנצטרכו אנשי לודקיא לשמן מנו להם פולמוסטום אחד כט כו' כראיתא צא) במנחות: .25 ברזל ונחשת מנעלך. עכשו הוא מדבר

כנגד

סז) קף ו': קח) שפטים ס': קט) וכן במסכת מנחות: ע) מלכים ס': ו': עא) שם ז': עב) קפרי: ענ) קפרי: עד) ע' קפרי: עה) ס"י: עו) קפרי קופא י"ב ג': עז) דברים ל"ד: עח) דברים ג': עט) ע' קפרי: פ) קפרי: פא) ע' בכורות כ"ה: פב) יהושע י"ט: מב) קפרי: פג) יהושע י"ט: פה) ג"ק פ"ח ג' ע"ג קפרי: פו) דברים ל': מז) קפרי: פח) ג"ר כ' ע"ח: פט) ד"ה ל': ז': ג) קפרי: צא) קף פ"ה ג':

כב יששכר ל' כיע"ם: °כב ולי נתת כריס וגבעות ללמי נתת לכם תלמות ולי נתת יעיים ונכרות תמר לו כולן למיכין לך ע"י מלזון שם ופסוני טוטוי חול: כג לרזיא. כד"א: כד כן ל"ל לפי ל' כיע"ו ל"ל ובפסוקים שכ' בשמות שיה נותן: °כד ל"ל תלוים תעבדו כלשכר הוא בלבריס ג' י"ק לו ואתם תעבדו תעגלים כלשכר הוא ביהושע ל' י"ק: כה ונלח מחל של ועלוה היה לו בדרומים מן היבשה למעוך לשמו מרס כמו מגודים ומכמרים: כו יכשה—ונלעיל שם"ד כ' כיעו"ה: כז לשון צווי כ' כילם"ר ל"ל וכן נלשה מהמסוכים שמנחת המלות חל חל ונלעיל וקמץ למניה ומשמשין ס"ת בסוף תיבותיה ולא המלות שסן בלשון צווי: כח ונגיים. בשם' זוטרתי ובכמ' (ע' שם): כט ע' בלשמית ע"ע

כנגד כל ישראל שהיו גבוריהם יושבים בערי הספר ונועלים אותה שלא יוכלו האויבים ליכנס בה כאילו היא סגורה במנעולים ובריחים של ברזל ונחשת. ד"א ברזל ונחשת מנעלך ארצכם נעולה בהרים שחוצבין מהם ברזל ונחשת נ) וארצו של אשר היתה מנעולה של ארץ ישראל: וכימיך דבאך. נ) וכימים שהם טובים לך שהן ימי תחלתך ימי נעוריך כן יהיו ל ימי זקנותך שהם לא דואבים זבים ומתמוטטים. ד"א וכימיך דבאך לב) וכימים שהם טובים לך לג) במנין ימיך כל הימים אשר אתם עושים רצונו של מקום יהיה דבאך נד) שכל הארצות יהיו דובאות כסף וזהב לארץ ישראל שתהא מבורכת בפירות וכל הארצות מתפרנסות הימנה ומטשיכות לד) לה כספם וזהבם אשקו"רנט ו, הכסף והזהב כלה מהם שהן מזיבות אותו לארצכם: 26. אין כאל ישרון. דע לך ישרון שאין כאל בכל אלהי העמים ולא בצורך צורם: רכב שמים. הוא אותו אלוה שבעזרך ובגאותו הוא רוכב שחקים: 27. מענה אלה קדם. למעון הם השחקים לאלהי קדם שקדם לכל אלהים וברר לו שחקים לשבתו ומעונתו, ומתחת מעונתו כל בעלי זרוע שוכנים: זרעת עולם. סיחון ועוג ומלכי כנען שהיו תוקפו וגבורתו של עולם לפיכך על כרחם יחרדו ויזועו וכחם חלש מפניו, לעולם אימת הגבוה על הנמוך, לה והוא שהכח והגבורה שלו בעזרך: ויגרש מפניך אויב, ויאמר לך השמד אותם: מענה. נה) כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטל לה ה"א בסופה: 28. בטח בדד. כל יחיד ויחיד איש תחת גפנו ותחת תאנתו מפוזרין ואין צריכין להתאסף ולישב יחד מפני האויב: עין יעקב. כמו נו) ועינו כעין הבדולח, נז) כעין הברכה שברכם יעקב, לא כבדד שאמר ירמיה נח) בדד ישבתי, אלא כעין הבטחה שהבטיחם יעקב נט) והיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם: יערפו. ישפו: אף שמיו יערפו טל. אף ברכתו של יצחק נוספת על ברכתו של יעקב ק) ויתן לך האלהים מטל השמים וגו': 29. אשריך ישראל. לאחר שפרט להם הברכות, אמר להם מה לי לפרוט לכם? לה כלל דבר, הכל שלכם: אשריך, מי כמוך, תשועתך בה', אשר הוא מגן עזרך וחרב גאותך: ויכחשו איביך לך. כגון הגבעונים שאמרו קא) מארץ רחוקה באו עבדיך וגו': ואתה על במותימו תדרך. קב) בענין שנאמר קג) שימו את רגליכם על צוארי המלכים האלה:

לד 1. מערבת מואב אל הר נבו. א) א כמה מעלות היו ופסגן משה בפסיעה אחת: את כל הארץ. ג) הראהו את כל ארץ ישראל בשלותה והמציקין העתידים להיות מציקין לה: עד דן. ג) הראהו בני דן עובדי עבודה זרה שנאמר ג) ויקימו להם בני דן את הפסל, והראהו שמשון שעתיד לצאת ממנו למושיע: 2. ואת כל נפתלי. ז) הראהו ארצו בשלותה וחורבנה, והראהו דבורה וברק מקֶדֶש נפתלי נלחמים עם סיסרא וחיילותיו: ואת ארץ אפרים ומנשה. ז) הראהו ארצם בשלותה וחורבנה, והראהו יהושע נלחם עם מלכי כנען שבא מאפרים וגדעון שבא ממנשה נלחם עם מדין ועמלק: ואת כל ארץ יהודה. ז) בשלותה ובחורבנה, והראהו מלכות בית דוד ונצחונם: עד הים האחרון. ז) ארץ המערב בשלותה ובחורבנה. ד"א ז) אל תקרי הים האחרון אלא היום האחרון, הראהו הקב"ה כל המאורעות שעתידין לארע לישראל עד שיהיו המתים

לב) ספרי: לג) ע' מ"י: לד) ספרי: לה) יבמות י"ג: לו) במדבר י"ח: לז) ע' ספרי: לח) יבמות ע"ו: לט) נחמיה מ"ח: ק) שם ב"ז: קא) יהושע ט': קב) ספרי ועי"ב המבוארים: קג) יהושע י':

לד א) קושי"ג ג': ב) ספרי: ג) שמות י"ח: ד) ספרי: ה) שמות י"ח: ו) ספרי:

טעמא י"ח: ל וכן דעת מקום במקבת ז"ל וכיוצא דבלך אין למלה זאת למיון בתורה ובלשון בעבריה ובכתבי כי מלידת נפש רלוי להתחיל אלים כי טוב קרוב למרחקו וקרוב לפתרונו ופתחון מדידת נפש כמו חלישת נפש וכה פתרון וכיוצא דבלך כיוצי כח המעשות יהיו יתי המיבה בגעת עת כלות כח יחלוף כח: לא לוחצים כוחצין מתנוטטין. כיש"ר: לב וכימיך—דבלך לי כיל"ש: לג בכיעמ"ר ד"ח וכיוצא דבלך במנין כל הימים שאתם עושים וכו' (וכימיך שמם עוזים לך כ'): לד לשם. כיעמ"ר: לה וכל שכן טוב שמכם וכו'. כי"ש: לו כל דבר. כי"ש:

לד א נגמרא גרסי' י"ב מעלות: בתמ"ס בתורה נמנים גרס י"ח מעלות ופיהם כנגד י"ח מדרגות

¹ écoulent (לשפכן לופליעפנן):

המתים: 3. ואת הנגב. ס)ארץ הדרום. ס)ד"א מערת המכפלה שנאמר ו)ויעלו בנגב ויבא עד חברון: ואת הככר. ז)הראהו שלמה יוצק כלי בית המקדש שנאמר ח)בכבר הירדן יצקם המלך במעבה האדמה: 4. לאמר לזרעך אתננה הראיתיך. ט)כדי שתלך ותאמר לאברהם ליצחק וליעקב, שבועה שנשבע לכם הקב"ה קיימה, וזהו לאמר, לכך הראיתיה לך, אבל נזרה היא מלפני ששמה לא תעבר שאלולי כך הייתי מקיימך עד שתראה אותם נטועים וקבועים בה ותלך ותגיד להם: 5. וימת שם משה. י)אפשר משה מת וכתב וימת שם משה? אלא עד כאן כתב משה, מכאן ואילך כתב יהושע. רבי מאיר אומר אפשר ספר התורה חסר כלום והוא אומר יא)לקוח את ספר התורה הזה? אלא [ב]הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע: על פי ה'. יב)בנשיקה: 6. ויקבר אתו הקב"ה בכבודו, רבי יג)ישמעאל אומר הוא קבר את עצמו, וזהו אחד משלשה אתין שהיה רבי ישמעאל דורש כן. כיוצא בו יד)ביום מלאת ימי נזרו יביא אותו הוא מביא את עצמו. כיוצא בו טו)והשיאו אותם עון אשמה זכי אחרים משיאין אותם אלא הם משיאים את עצמם: מול בית פעור. קברו היה מוכן שם ששת ימי בראשית טז)לכפר על מעשה פעור, יז)וזה אחד מן הדברים שנבראו בין השמשות בערב שבת: 7. לא כהתה עינו. יח)אף משמת: ולא נס לחה. לחלוחית שבו, לא שלט בו רקבון יט)ולא נהפך תואר פניו: 8. בני ישראל. כ)הזכרים, אבל באהרן מתוך שהיה רודף שלום ונותן שלום בין איש לרעהו ובין אשה לבעלה נאמר כא)כל בית ישראל, זכרים ונקבות: 10. אשר ידעו ה' פנים אל פנים. שהיה לבו גס בו ומדבר אליו בכל עת שרוצה כענין שנאמר כב)ועתה אעלה אל ה' כג)עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם: 12. ולכל היד החזקה. כד)שקבל את התורה בלוחות בידיו: ולכל המורא הגדול. כה)נסים וגבורות שבמדבר הגדול והנורא: לעיני כל ישראל. כו)שנשאו לבו לשבור הלוחות לעיניהם שנאמר כז)ואשברם לעיניכם כז)והסכימה דעת הקדוש ברוך הוא לדעתו שנאמר כח)אשר שברת [ג] יישר כחך ששברת [ד]:

ה)ספרי: ו)במדבר י"ב: ז)ספרי: ח)מלכים ס' ז': ט)ע' זכרות י"ס ג': י)ע' ונחמות ל' ב"נ ע"ו וספרי: יא)דברים ל"ד: יב)ספרי: יג)מ"ק כ"ס ומ"י: יג)ספרי פ' נשא: יד)במדבר ז': טו)ויקרא כ"ג: טז)סוטה י"ד: יז)תוספ' פ"ס פסחים ל"ד: יח)ע' ספרי: יט)שם פ"ט: כ)מדה"ש פ' י"ז: כא)במדבר כ': כב)שמות ל"ג: כג)במדבר ט': כד)ע' ספרי: כה)ספרי: כו)דברים ע': כז)שבת פ"ז: כח)שמות ל"ד דברים י':

[ג]משה. ומ"ג מ"ק כ"ס תוס' ד"ה מן קברו שהגיעו פיהום כס"י לכאן: [ד]הקב"ה אומר. ומשה אומר מקריו כדי שלא יטעה בכתב וכותב: מכאן ואילך ומשה כתב בדמע. ולא היה אומר מקריו מקרוב נעכו נעכו: [ה]משה. מיסוד שמיסדו ומיצמו על שבירתן: [ו]משכי תלמיד שהגו מורה לו ומס"ד. כי"ס ד"ש:

חזק.

לקוטים.

כאשר כבר אמרתי במבוא לספר הזה (עמוד 25) יעדתי פה בסוף החבור מקום לאיזה ענינים אשר לא יכלתי להעיר עליהם כראוי במקומם וראויים הם לעמוד עליהם ולהאריך בהם, על כן באתי עתה לערוך את הענינים האלה על פי הסדר:

1. בראשית א' א' אמר ר' יצחק וכו'. המאמר כולו לא נמצא במדרשים אשר לפנינו רק קצת המאמר הוא בילקוט שמות י"ב א' בשם תנחומא „א"ר יצחק לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחודש הזה לכם ולמה התחיל מבראשית משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים" והמשך המאמר מביא רש"י בתהלים ק"א גם כן בשם התנחומא ועתה נראה בעליל שהמאמר כולו היה כתוב בתנחומא וסגנון הדומה ללשון מאמר זה נמצא גם בב"ר פ' א' על שם ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי ובשיר השירים רבה פסוק הביאני המלך חדריו בשם רבי ינאי וע"ג בזוהר פ' בא. ונראה כי גם מה שכתב רש"י בסמוך „אין המקרא הזה אומר אלא דרשני" שייך לדברי ר' יצחק, אשר השתמש בזה הלשון בבראשית ל"ז כ' אך שם לא בשלילה „המקרא הזה אומר דרשני" וגם המאמר הזה לא נמצא בצורתו במדרש אשר לפנינו. מה שרש"י מביא פה „ובשביל ישראל שנקראת ראשית תבואתה" וכן אמר בפירושו לסנהדרין צ"א ב' ד"ה מששת לא מצינו בב"ר שלפנינו ותמיהני איך כתב הרוו"ה בביאור למחזור מעריב ליל שני של שבועות בפיוט אשריך על שם ב"ר ולא מצינו כי אם בב"ר לפי העתקת הילקוט וגם בילקוט ירמיה ב' בשם התנחומא ובילקוט פ' בלק (רמז תשס"ו) בשם הילמדנו וכן הוא באותיות דר' עקיבא אות ב.

2. בראשית א' ב' כסא הכבוד וכו'. רש"י הרכיב פה שני מדרשים, חלק האחד מצינו במדרש כונן בזה הלשון „ורוח הקודש ושכינת הקודש היתה מרחפת ומנשבת עליו שנאמר ורוח אלהים מרחפת" וחלקו השני הוא לשון הגמרא בחגיגה ט"ו „מרחפת על פני המים כיונה שמרחפת על בניה ואינה נוגעת" וע"ג הלשון בב"ר פ' ב'.

3. בראשית א' י"ד משנגנז וכו' אבל בשבעת ימי בראשית. בכי"ע הנ' בששת ימי בראשית ובמנחת יהודה וגם בדבק טוב הנ' בשלשת ימי בראשית וכנראה כן הוא גם באליהו זוטא פרק כ"א „מהו באורך נראה אור זהו האור שברא הקב"ה ביום ראשון ושמש בו העולם שלשה ימים קודם שנבראו המאורות ביום רביעי וכיון שנבראו המאורות ביום רביעי מיד עמד הקב"ה וגנזו לאותו אור הראשון ולמה גנזו" וכו'. ואין צריך להנהה כלל בדברי רש"י כי נוכל לצדקו במה שאמר בשבעת ימי בראשית על פי מה שכתבו בב"ר פ' ג' „תני אורה שנבראת בששת ימי בראשית להאיר ביום אינה יכולה שהיא מכהה גלגל חמה ובלילה אינה

יכולה שלא נבראת להאיר אלא ביום והיכן היא גנוזה היא ומתוקנת לצדיקים לעתיד לבא שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה שבעתים כאור שבעת הימים אתמהה שבעה ולא שלשת הן והלא ברביעי נבראו המאורות אלא כאינש דאמר כן וכן אנא מפקד לשבעת יומיא דמשתותי."

4. בראשית ב' י"א פישון הוא גילום. בב"ר פ' ט"ז לא נמצא כי אם בזה הלשון „פישון שהוא מגדל פשתן ומימיו מהלכים בשופי", אבל השמרונים בהעתקתם וגם ר' סעדיה גאון תרגמו פישון גילום וכן הוא במדרש הנעלם בזוהר פ' חיי שרה.

5. בראשית ד' ד' וישע ירדה אש. וכן הוא בספר הישר וגם בתרגום היוני של השבעים באשר העיר הרב מהר"ז פראנקעל בספרו „פארשטודיען."

6. בראשית ט' כ"א אהלה כתיב. כנוסחת רש"י כן היא גם בפירוש הרד"ק בשם „ויש דרש" וע' בב"ר שלפנינו ששם נוסחא אחרת „ויגל אין כתיב כאן אלא ויתגל גרם לו גלות לו ולדורות עשרת השבטים לא גלו אלא בשביל יין הדא הוא דכתיב השותים במזרקי יין וכו'. בתוך אהל אהלה כתיב בתוך אהלה של אשתו."

7. בראשית י"א ל"ב הנו"ן הפוכה. ע' במנחת שי וכן הביא הרד"ק וגו"ן מחרן מלופפת וכן כתוב בפירוש התורה המיוחס לרבנו שמשון וע' להלן (עמוד קפ"ח) מה שהבאתי על שם רבי אהרן ברשימת הנוספות אשר באו בפנים פירוש רש"י.

8. בראשית כ"ט י"א לפי שרדף אליפז וכו'. נזכר גם בס' הישר וגם בב"ר לפי גירסת בעל אות אמת ובב"ר שלפנינו ליתא ומה שהביא רש"י ולפי שגדל אליפז (וע"ג רש"י איוב ד' ב') לא נזכר במדרשים שלפנינו רק בדברים רבה פרשה ב'.

9. בראשית ל"ח ה' ובב"ר ראיתי וכו'. הנ' בב"ר שלפנינו כך היא „ותוסף עוד וגו' כזיב פסקה שם מקום" ולא כן היא נוסחת ב"ר כ"ף אשר ראיתי, כי שם הנוסח „ותקרא את שמו שלה והיה בכזיב פסקת" ותו לא וכן נראה מפירוש אשר שם המיוחס לרש"י. וכאשר העתקתי בפירוש שלי הנ' מכ"י וכן מצאתי הנ' גם בס' הזכרון וביפה תואר נראה שכוונת רש"י עצמו קאי לדרוש תיבת „כזיב" על שם שפסקה ואח"כ הביא הדרוש מב"ר שקאי על תיבת „שלה" כי שלה לשון דבר הפוסק והכוזב וכן לא תשלה אותי ע' בפירוש הרמב"ן וע"ע בתרגומים:

10. בראשית מ"ו כ"ט ואמרו רבותינו שהיה קורא את שמע. וכן בתשובות הגאונים (דפוס ליק) סימן מ"ה בשם ר' יהודה גאון וכן הביא הרד"ק בפירושו „ויש מדרש" ובסגנון הדומה לזה מצינו במסכת דרך ארץ זוטא פרק א' „העבר רצונך ורצון חבירך מפני רצון שמים שכן מצינו ביעקב שלא נשק ליוסף" ובכ"י אשר היה ביד החכם שד"ל זצ"ל והוא כעין ילקוט על התנ"ך (ע' כרם חמד חלק ז' עמוד רט"ו) נוסף עוד בשם מסכת כלה וכן הוא במסכת כלה פרק ג' אשר הרב ר' נתן קורוניל הוציא לאור מתוך כ"י אחד אשר בא לידו „ואמאי לא נשק ליה סביר דילמא אידי דגלא אטעיתיה נשי אגב שופריה דכתיב וירא אליו ויפול על צואריו אתא למנשקיה ולא שבק ליה דכתב ויבך על צואריו והיינו דכי נח נפשיה כתוב ויבך עליו וישק לו אמר תלתין ותלת שני הואי קטיה ולא נשקתיה לפומי דאבא והשתא קרבנא ליה והיינו דכתב וירא ישראל את בני יוסף ויאמר מי אלה אטו עד השתא לא ידע ליה מן ניהו אלא דשיליה אם לא איתילידו בכתובה (א"א ע' רש"י בראשית מ"ח ט') וכיון דאהזייה כתובה אתייתבא דעתיה ונשקינהו בדיל יוסף."

11. שמות ט' י"ד מכת בצורת. ע' מה שהעתקתי שם בפירוש שלי (וצריך למחוק שם בשורה ח' שתי התיבות „בשנת רג"ל" אשר הן טעות הדפוס) ועוד יש להוסיף על הנוסחאות אשר הבאתי

יש שלפי הדושי מהרש"א נתהוותה הטעות ברש"י באופן שלפני המעתיק היה כתוב מכת ברד כזה מ"ב ונתחלף לו משתי אותיות הללו לתיבות מכת בכורות. ויותר פשוט הוא שמעתיק אחד אשר לא ידע מהו בַּכּוֹרוֹת (אשר רק פעם אחת נמצא במקרא) הגיה מסברת עצמו ונקדו בְּכוֹרוֹת. יהיה איך שיהיה ברור הוא שהנוסחא הישנה היא הישרה כי רש"י כיון רק אל מכת ברד ולא אל מכת בכורות אשר לא נזכרה כלל בפסוק ודברי רש"י מיוסדים הם על מה שהשיב דונש למנחם בן סרוק בענין הכתוב בישעיה ס"ד א' וזה לשונו של דונש „והפסוק הזה נקדוח איש המסים מים תבעה איש להודיע שמך לצריך כתב במגפה הגדולה והקשה המכונה הקדוחה בכל מגפות והיא מגפת הברד העזה והנצחת אשר היתה האש בה מתלקחת ככתוב כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי אל לבך והמגפה ההיא מכל המגפות הודה פרעה למשה ברשע עמו ורשעו באמרו ד' הצדיק ואני ועמי הרשעים העתידו אל ד' ורב מהיות וגו' ועל כן הביא המגפה הזאת הנביא באמרו חסדי ד' אזכיר תהלות ד' להודיע תוקף מעוזם ועוצם כחם וכבוד האלהים העושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר ולכן אמר למצער ירשו עם קדשך צרינו בוססו מקדשך וגו' וכה פתרון הפסוקים הללו היינו מעולם כאלו לא משלת בנו ולא נקרא שמך עלינו לא קדעת שמים וגו' נקדוח איש המסים ידדת להושיענו כאשר ידדת בימי אבותינו והצלתם מיד המצרים במסות באותות ובמופתים בקדוח איש המסים להודיע שמך לצריך כאשר כתב בתורה במגפת הברד ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כחי ולמען תספר שמי בכל הארץ וכו' וכו' ומים תבעה איש האמור על פי ישעיה הנביא הוא הכתוב בתורה ואיש מתלקחת בתוך הברד והודה אמת ותמנה בחכמי ספרד עכ"ל." ועתה עיין גם בפירוש רש"י ישעיה ס"ד בפסוק א' ותמצא שרש"י הביא שם בקיצור לשון על שם דונש מה שהעתקתי כאן ובלי ספק היו ערוכות תשובות דונש לפירוש רש"י גם בעת ההיא אשר כתב פירושו על פסוק את כל מגפותי ועל דברי דונש תמך רש"י פירושו הנ"ל.

12. שמות י"ב אות כ"ז בפירוש שלו. וכן באור זרוע הל' פסחים שהעתיק דברי רש"י ל ת"ל ששת ימים.

13. שמות י"ב פסוק ט"ז אז יאכל בו רבו. ממה שהביא רש"י פלוגתא בין ר"א ובין ר"י נראה להגיה במכילתא שלפנינו אשר היא קטועה שם וע"ג בתום' יבמות ע' ב' ד"ה אי מה פסח ותמצא שהמכילתא צריכה תקון וכן הביא ר"י בכור שור בפירושו פ' בא „אז יאכל בו אעבד קאי דאין מילת עבדיו מעכבין אותו."

14. שמות כ"ג אות ט"ו בפירוש שלו. ע"ג בתשב"ץ סי' רט"ז כי גם הוא פירש דברי רש"י באופן אשר הבאתי בשם החכם ר"ט

15. שמות כ"ד פסוק י"ב ורבנו סעדיה. האזהרות לר"ס נדפסו בקובץ מעשה ידי נאונים עמוד ל"ט מתוך סדור ר"ס אשר מצא והכיר החכם רמש"ש בעקב הספרים באקספארד והא לך החזוק הראשון „אנכי איש אוכלה וניחרת מכל הנהרות ודברו באש ונוצציה הרבה מצות בכל דבור זוהרות בחכמתו כוללת בעשרת דברות שש מאות ושלש עשרה מצות להורות אמרת ד' אמרות טהורות."

16. ויקרא ב' י"ג שהברית כרותה. נעלם לי מקום דברי רש"י האלה במדרשים שלפנינו, רק בהדר זקנים של בעלי התוספות וכן בדרשות שם טוב בן שם טוב פ' ויקרא (וכן צ"ל גם ביד משה לב"ר פ' ה' תחת „שוחר טוב") מצאתי „אמרו במדרש מים התחתונים נקראו מים הבוכים ולמה נקראו מים הבוכים לפי שבשעה שחלק הקב"ה את המים נתן אלו למעלה ואלו למטה התחילו המים התחתונים בוכים זה שכתוב מבכי נהרות חבש אמר רבי אבא בבכי נתפרשו מים התחתונים מן העליונים אמרו אוי לנו שלא זכינו להיות למעלה להיות

קרובים ליוצרנו מה עשו העיזו פניהם ובקעו תהומות ובקשו לעלות עד שנגר בהם השית, שנאמר הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה עשיתם כל כך אין להם למים העליונים רשות לומר שירה עד שישלו רשות מכם שנאמר מקולות מים רבים אדירים משברי ים ומה הם אומרים אדיר במרום ד' ולא עוד אלא שעתידים אתם ליקרב ע"ג מזבח במלח ונסוך המים."

17. ויקרא י"א י"ט הדוכיפת. גם בדברים י"ד י"ח פירש רש"י „דוכיפת הוא תרנגול הבר" ובלע"ז הרופ"א וכרבלתו כפולה" ונראה לפי התרגומים והתלמוד דוכיפת הוא העוף הנקרא בל"א אויערהאהן וכן לועז רש"י בחולין ס"ג פוארן שלבי"א וכונתו למין אויערהאהן הנקרא ווילדער פפויא אצל יושבי הרי פירינאַען ומה שלועז רש"י פה הרופא והוא בל"א וויעדעהאפף (ולעוף זה כיוונו גם התרגומים הערבים והזונים) צריך להגיה הופפ"א לדעת בעל מערכי לשון שעניינו בלשון צרפת פֿעדערבוש והוא מה שפירש הנקרא הופפ"א, דער בעהויבטע, מפני שכרבלתו וכו'.

18. ויקרא י"ט י"ט כמו חזיין לנאזי דאית בהון. בענין זה כתב לי החכם רד"ב צאמבער בעל דבר הלכה על הלכות פסח לרי"ץ גיאות וזה לשונו: „מה שהביא רש"י בויקרא י"ט י"ט כמו חזיין וכו' והוא במועד קטן י"ד ב' ופירש רש"י שם לנזיי כמו „נזייתא דשיכרא לנזיי גרעינין דאית בהו בשומשמין דהזי למיעבד בהו משהא" ולא הזכיר שהוא לשון כמוש כמו שפירש כאן ומלבד זה קשה שהרכיב „נאזי" עם „נזייתא דשיכרא" והמה הלוקים בפתרונם ועיין בערוך ערך נזי וערך נזייתא וגם רש"י עצמו סוכה דף כ' ב' וב"ק ל"ה פירש תיבת נזייתא באופן הערוך (א"א עוד פירש רש"י תיבת נזייתא בכתובות ו' בבכורות כ"ה בשבת ק"א בפסחים כ' ורק ממה שפירש בבכורות „שכורכין נעורת" נראה שביון על מין פשתים) אמנם בפירוש רש"י לר"ה ט"ק רשום בכתב אמת דתיבת לנאזי פירושו כמושין וע"ש גם בנמוקי יוסף והדמיון שבין גוז לנאזי הוא שגם קמטי הכמישה נראים כנמללים ושזורים זה עם זה ונראה בעיני דפירוש רש"י לגמרא ט"ק הוא מהדורא קמא (ודלא כדעת החכם ר"י רייפמאנן דהפירוש הוא מרבנו גרשום מאור הגולה) ופירוש רש"י בר"ה ט"ק נראה שהוא מהדורא כתרא שלו אלא שהמסדר סדר את הפירוש סביב להאלפסי והוסיף עליו כמה דברים מדעתו ואין כאן מקום להאריך וריוח וביאור יעמוד להקורא ממקום אחר אשר נבאר הדבר הזה אי"ה בראיות ברורות, ומ"ש בספר הישר לר"ת סימן תקמ"ד „וגוז דבר הנמלל ושזור זה עם זה לחבירו כמו דחזינן לנכרי וכו'" ט"ס וצ"ל וגוז וכו' לחברו כמו חזיין לנאזי וכו' ובלשון רש"י כאן."

19. ויקרא כ"ו ט"ב בחמשה מקומות. לא מצאתי מקום הדרוש בדברי חז"ל ובזוהר נדרש מלא וי"ו דיעקוב בכמה מקומות אך בענין אחר.

20. דברים ג' ט' לשון כנען. ע' צונץ בתולדות רש"י עמוד שכ"ט, לאנדויא במערכי לשון פרק ב' דשביעית, שי"ר בתולדות ר"נ בעל הערוך הערה י"ח (והוא הביא שם ראיות אשר הקדמונים קראו כנען להלק המזרחי מן אשכנז), צונץ דיא ריטען עמוד ע"ב ובהערה ז' שם ובמכתב העתי „הכרמל" שנה תרכ"ד מה שכתב החכם הארקאווי בענין לשון כנען (ומה שכתב חכם זה בשפה רוסית על אודות הדבר הזה לא ראיתי). כולם הסכימו שלשון כנען יכנה שפה סלאוויש (או בעהמיש או פאלניש או רוסס"ש). ע"ע לעוויזאהן בספרו (דיא צאאלאנגיע דעם תלמוד) עמוד ש"ז וכן הביא החכם דוקעס במכתב העתי ישורון שנה תרי"ח עמוד קכ"ח מכ"א אחד אשר באקספארד „וכן בלשון כנען הנקרא פיהמיש," ועוד כתב שם חכם זה מה שהביא ר' יוסף קרא לשון כנען במלכים ד' מ"ב ובישעיה י"ט כ' (ע' נטעי נעמנים להחכם רא"ג) מקורו

בשפת שפאניש. ואחרי שרשמתי את כל המחברים אשר כבר נושאים ונותנים בענין איזה לשון יכנו הקדמונים בלשון כנען אוסיף עוד על מה שהביא החכם שי"ר בתולדות ר"ן בעל הערוך (הערה י"ח) מתשובות הקטנות של מהר"ם בר ברוך סימן ק"ז „צרפת וארץ האי" שגם בכ"י אחד אשר באוצר הספרים של הקיסר בפאריז (ע' הרשימה החדשה נומער 646) נמצא כתוב „ארץ כנען או איי הים." גם ראיתי להעיר מה שהובא בפירוש המשנה לרמב"ם שביעית פרק ב' משנה ז' „פרנין פירש בערוך מקום בלשון כנען" (וכן הוא בערוך שלפנינו ורש"י פירש בר"ה י"ג ב' פרנין מק"ו בלעז) והחכם שי"ר רוצה להגיה „מחון" תחת „מקום" והוא מאהן בלשון אשכנז ע' באור זרוע חלק א' עמוד ס"ה שהביא לשון הערוך „פרנין פ' בערוך מקובי"צא בלשון כנען ובלשון ערבי כשכש." על המקומות אשר בהן השתמש רש"י בלשון כנען ואשר ערובים הם מהחכם צונץ בתולדות רש"י עמוד שכ"ט ובמסעות בניטין הלק ב' יש עוד להוסיף (לפי הנהת הב"ח) שבת כ' ב' ד"ה פסולתא דזיפתא הוא עיטרין שקורין דוהיט בלשון כנען וע"ע בפירוש שלי זכור לאברהם לשמות כ"ה אות ח' מה שהבאתי מכי"ה. עוד זכור אזכור מה שראיתי בכ"י רש"י על נ"ך אשר בבית אוצר הספרים של המלכות פה ברלין והנה בפירוש רש"י שופטים ד' כ"ב יש שם לשון זה „ותכסהו בשמיכה תרג' גונבא היינו בלשון כנען גונא וכן פירש ר' האי זצ"ל קוטא בשמיכה שהניחה לכסותו" וע' בפירוש רש"י שלפנינו וע"ע בפירוש רד"ק שם.

21. דברים ו' ט' מזוזת כתיב וכו'. כנוסחת ס' הזכרון אשר הבאתי בפירוש שלי שם כן הוא גם בטכלול לרד"ק באבן הרביעית „על מזוזת ביתך על אחת מהמזוזת לפי הקבלה" וע"ע באור תורה ובמנחת שי וכן בצידה לדרך איך האריכו להתאים דברי רש"י עם מאמר חז"ל בטנהות ל"ד וכתבו שנראה כי לפני רש"י היתה הגירסא בגמרא כמ"ש המרדכי להלכות קטנות בשם ג' הרי"ף „ומה טעמא דרבי מאיר מזוזת כתיב ומה טעמא דרבנן מזוזות כתיב" ע"כ ומה שכתוב רש"י כאן שאינו צריך אלא אחת היינו פצים אחד ודעתו לפסוק כרבי מאיר כמו שפסקו הרא"ש ורוב הפוסקים. — א"א לולי דמסתפינא הייתי אומר שכונת רש"י שאינו צריך אלא מזוזה אחת ורש"י הוציא דבריו ממדרש אחד הנעלם מאתנו וסגנון הדומה לו מצאתי במדרש משלי (אשר כבר נודע בזמן רש"י ע' ערוך ערך נקד) וזה הלשון שם „לשמור מזוזות פתחי א"ר תנחום חייב אדם לתת מזוזה על פתחי ביתו שנאמר וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך ר' לוי אמר שני מזוזות מזוזה אחת מכאן ומזוזה אחת מכאן ר' ישמעאל אומר מזוזה אחת וחכמים אומרים כדברי ר' ישמעאל למה שאם עושה שני מזוזות אינו יודע איזו עיקר ואיזו תפל וכו' א"ר יודן אם כן למה נאמר לשמור מזוזות פתחי שאם יהיו לו לאדם שני פתחים חייב ליתן מזוזה בזה ובזה לכך נאמר לשמור מזוזות פתחי."

22. דברים ל"ב י"א כנשר יעיר קנו. המעיין בספרי ובפסיקתא זוטרתי יראה שהדבור אף הקב"ה וכו' שייך לסוף הדבור הקודם ולפי כונת הענין צ"ל הנ' ברש"י ויהא בהם כח לקבלו אף הקב"ה כשבא ליתן תורה וכו' ומה שהוסיף רש"י שדי לא מצאנוהו שגיא כח ובספרי ליתא נראה שרש"י כיוון אל מה שדרשו בש"ד פ' ל"ד שדי לא מצאנוהו כך אמר אליהוא לא מצינו כח גבורתו של הקב"ה עם בריותיו שאין הקב"ה בא בטרחות עם בריותיו לא בא על האדם אלא לפי כחו אתה מוצא כשנתן הקב"ה את התורה לישראל אלו היה בא עליהם בחוזק כחו לא היו יכולין לעמוד וכו'.

אלה הם המקומות בפירוש רש"י אשר מסגנון לשונם נראה שהם ממדרשי חז"ל ויגעתי הרבה למצוא מקורם בדברי רז"ל ולא מצאתי מתוך קיצור ידיעתי ואפשר רובם שייכים לפסיקתא הישנה או לילמדנו אשר אינם עוד אתנו:

1. בראשית ח' א' מה זכר עד עמקי הארץ. 2. בראשית י"ב ו' הראהו (וכפירוש רש"י כן הוא גם ברד"ק בשם דרש). 3. בראשית כ"ה ל"ב אמר עשו. 4. בראשית ל' י"א גד נולד מהול (וע' אבדר"ן פ' ב' תנחומא פ' נח ומדרש התלים מזמור ט' ולא נמנה שם גד בתוך אותן הנולדים מהול, רק בספר מדבר קדמות להרב חיד"א מצאתי שהביא בשם רבנו אפרים מפירושו על התורה כי' גד נולד מחופה עור כמו בגד וזה רמז בא גד בגד והוא סימן טוב לכל הנולדים). 5. שמות ז' ט"ז עד כה. 6. שם ט' כ"ב ומדרש אגדה. 7. שם י"ז ט"ו א. 8. שם כ' י"ג לא תנאף. 9. שם כ"א כ"ט והמית. 10. ויקרא ד' ג' ופשוטו לפי אגדה. 11. שם כ"ה מ"ו להביא. 12. שם כ"ו ל"א והשמותי. 13. שם כ"ו מ"ב בחמשה מקומות. 14. במדבר י"ז ב"ג ולמה שקדים. 15. שם כ' י' לפי שלא היו עד לכך. 16. דברים ב' ה' ומדרש אגדה. 17. שם ב' כ"ו ממדבר קדמות. 18. דברים ב' ל"א כפה. 19. שם ד' ל"ה כשנתן. 20. שם ה' ג' א"ר ברכיה. 21. שם ה' כ"ד התשתם. 22. ט"ז כ"ג רק את דמו. 23. ל"א כ"ט כי אחרי.

ואלה שמות הספרים והסופרים אשר מובאים בפירוש רש"י על התורה וזכרתי בתוכם גם אותן ספרי המדרשים אשר רש"י לא זכר אותם בשם רק לפענ"ד נראה לי שמשם לקח את דבריו אחר שלא מצאתים במקום אחר מהספרים ואותן המדרשים ציינתי ע"י רושם כי נתתי לפניהם סימן כזה *.

*אנכיר (מדרש), בראשית כ"ה כ"ב ד"א מתרוצצים לפי נ' הילקוט וע"ג באליהו זוטא פ' י"ט. שמות ב' י"ב וירא לפי נ' הילקוט וע"ג בת"י שם.

*אגדת בראשית, בראשית ל"ב י"א ד"ה ומ"א ובעל אות אמת גרס גם בב"ר גירסא זו אך בב"ר שלפנינו ליתא אף כי רמזו שם בפ' ע"ו מקצת הדבר.

אגדת ספר שמואל, בראשית ל"ו ג' וע' המאמר גם בירושלמי בכורים פרק ג'.

אגדת תהלים, דברים ל"ג ז' וע' המאמר גם בילקוט שם בשם פסיקתא.

*אותיות דרבי עקיבא, במדבר י"ד ד' ורבותינו פירשו וע"ג מה שדרשו בסנהדרין ק"ז.

אלה הדברים רבה, בראשית כ"ט ל"ד וע' בפירושנו שם ואוסיף עוד שבעל אור זרוע מביא בהלכות כלאים עמוד ע"ז בשם מדרש אלה הדברים רבה מה שנמצא בספרי שלפנינו פ' שפטים.

בראשית רבה, אשר רש"י בבראשית מ"ז ב' יכנהו „אגדת ארץ ישראל." רש"י זכר את המדרש לפעמים גם בשם וכמעט כל פירושו לס' בראשית יסד על המדרש ב"ר. במקומות הרבה נראה שלפני רש"י היתה נוסחא אחרת בב"ר כאשר העירותי בכל פעם בפירוש שלי וארמוז כאן עוד איזה מהן: בראשית א' ז' בב"ר שבדפוס הנ' תלוין במאמר וברש"י וכן בב"ר כ"י הנ' תלוין באויר. שם ג' א' בב"ר פ' י"ח הנ' מאיזה חטיא וברש"י הנ' מאיזה עצה וע' בידי משה שם שנראה שרש"י היה גורס במדרש באיזה עטיא. שם ג' י"ז בב"ר הנ' דברים ארורים וברש"י כי"ע הנ' דברים אחרים. שם ג' י"ח בב"ר הנ' קינרס וכן בהלכות גדולות סוף הלכות יו"ט וכנראה היתה כן הנ' גם בערוך ערך עכביות (ושם נפלה טעות בדפוס וצ"ל קינרס תחת קונדס כי בערך קנרס רמז הערוך לעיין בערך עכביות וערך קונדס חסר בערוך לגמרי) וברש"י הנ' קונדס וכן בגמרא ביצה ל"ד וע"ע מה שכתב על אודות נוסחא

זו החכם ר״ט זקש זצ״ל בספרו ביטראָגע חלק ב׳ עמוד קצ״ד. שם ז׳ כ״ג בב״ר ובתנחומא הנ׳ מפני הצנה וברש״י הנ׳ מפני טורח. שם י״ד ג׳ בב״ר פ׳ מ״ב הנ׳ צנורת וע״ע בילקוט צורות היאורים כלשון הכתוב באיוב כ״ח וברש״י הנ׳ הצורים נתבקעו. שם י״ז י״ט בב״ר פ׳ נ״ג הנ׳ עשרת הדברות וברש״י הנ׳ עשרה נסיונות וכן הוא גם בפדר״א פ׳ ל״ב ובבמדבר רבה פ׳ י״ח. שם י״ח י״ט בב״ר פ׳ מ״ט הנ׳ אשר דבר אליו לא נאמר אלא אשר דבר עליו וברש״י הנ׳ על בית אברהם לא נאמר אלא על אברהם. שם י״ט כ״ה בב״ר הנ׳ חמשת הכרכים וברש״י הנ׳ ארבעתן. שם כ״ד ל״ט ע׳ הנוסח בב״ר וכנוסחת רש״י כן הוא גם בילקוט הושע י״ב. שם ל״ב ח׳ כנוסח רש״י כן הוא גם בב״ר כ״י אשר ראיתי ולפי זה המדרש בב״ר שלפנינו צריך תקון וע״ג במתנות כהונה שם. שם ל״ה ט״ז בב״ר הנ׳ הבר מצוי וברש״י הנ׳ הניר מצוי. שם מ״ב ל״ו לפי מה שפירש רש״י על פסוק אותי שכלתם נראה להגיה בב״ר כי שם נפלה טעות.

ברייתא של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי מל״ב מדות, בראשית ב׳ ח׳ שמות י״ד כ״ד וכן בשמואל א׳ ה׳ בשם פרקי דר״א בנו של ר״י הגלילי וליתא בברייתא שלפנינו כי אם במכילתא פ׳ בשלח. גם מה שפירש רש״י בשמות ד׳ י״ג ד״ה ביד תשלח עד ד״א מקורו בברייתא דל״ב מדות.

ברייתא דמלאכת המשכן או מלאכת המשכן, שמות כ״ה ל״ה שם כ״ו כ״ה (בשם משנה) וגם בפסוק כ״ו במדבר ד׳ ל״ב ושם ט׳ י״ח. גם מה שפירש רש״י בשמות כ״ו פסוק כ״ט ופסוק ל״ב ושם כ״ז פסוק י׳ ופסוק י״ד ושם כ״ט מ״ב (ויש מרבותינו) ובמדבר י׳ פסוק כ׳ ופסוק י״ז מקורו בברייתא דמלאכת המשכן כאשר ציינתי במראה מקום.

ברייתא דמ״ט מדות (בדפוסים בשבוש דמס׳ מדות כי בכ״י כתוב בפירוש ארבעים ותשע מדות), שמות כ״ו ה׳ ושם כ״ז ה׳ (בשם משנה) וגם שמות כ״ו י״ג אף ע״פ שלא הזכיר רש״י שם את הברייתא כי מה שהעתיק רש״י מתוך הברייתא דמ״ט מדות נמצא גם בילקוט סוף פ׳ פקודי ונראה שכל מה שכתוב שם ברמז תכ״א ער תכ״ז שייך למ״ט מדות.

*דברי היטים של משה רבנו, שמות א׳ ט״ז שם ב׳ ג׳ וע״ג בת״י שם, שם ב׳ י״א ויגדל וע״ג בילקוט שם בשם דה״י הארוך.

דונש בן לברט, שמות כ״ח כ״ה במדבר י״א ח׳ ובשאר מקומות מבלי הזכיר את דונש בשם כאשר העירותי לפעמים בפירוש שלי.

הבבלי (הוא ר׳ שלמה בן ר׳ יהודה מרומא), שמות כ״ו ט״ו.

הפייט (הוא ר׳ אלעזר הקליר), בראשית ל׳ כ״ב.

ויקרא רבה, בראשית מ״ו כ״א שמות ל״ב ה׳ ויקרא ט׳ כ״ד שם י׳ ב׳ ורש״י הביא ממנו לפרקים בלי הזכרת שמו כמו בשמות כ״ד ו׳ מי חלקו, דברים י׳ ז׳ וסמך.

רבי יהודה הדרשן מטולושא, ע׳ דברים ל״ב כ״ד בפירוש שלי ועוד ראיתי להוסיף על מה שרמזתי בשמות י׳ אות ד׳ על יהושע ה׳ בשם רבי משה הדרשן שהוא בכ״י על שם ר׳ יהודה הדרשן.

*ילקוט, הרבה פעמים העירותי במראה מקום או בפירוש שלי על הנוסחא בילקוט, אם היא מוסכמת יותר עם נוסחת רש״י מאשר היא במדרש עצמו או אם מצאתי בילקוט בשם מדרש או בשם פסיקתא או בשם ילמדנו את מה שהביא רש״י בפירושו ובמדרשים שלפנינו ליתא.

רבי יעקב בר מנחם, שמות ג׳ ל׳.

מכילתא, עליה יסד רש״י פירושו בס׳ שמות והביאה לפעמים גם בספרים האחרים של התורה

בלי הזכרת השם כמו בדברים ד' ל"ז ויוציאך וכו' כאדם וכו' וגם שם ל"ב מ"א בשם „למדו רבותינו באגדה." בפירוש שלי העירותי על כמה חלופי נוסחאות במכילתא וגם על מה שחסר במכילתא שלפנינו לפי מה שמצינו בפירוש רש"י ע' למשל שמות ט"ו אות ל"ה ובלקוטים לעיל נוממער 13.

מנחם, גם מנחם בן סרוק, בראשית י"א כ"ח, שם ט"ז ב', ל' ח', ל"ב כ"ד, ל"ה ט"ז, מ"ט י"ד וכ"ד ופסוק כ"ו, שמות ב' י', שם ג' כ"ב, ט' ל"ג, י"ג ט"ו, כ"א י"ג, כ"ג ה', כ"ח כ"ב, ויקרא י"ט ט"ו, כ"ו כ"א, במדבר י' ל"ו, כ"ד ח', דברים ז' י"ג, ל"ב כ"ז, ועוד הרבה מקומות אשר רש"י מביא דברי מנחם מבלי הזכיר את שמו כאשר הראיתי בפירוש שלי, כמו בבראשית ל"ז כ"ה כי בסנהדרין ק"ה הביא רש"י דבריו שם בשם מנחם, בשמות כ"ג ה' וע' דברי רש"י בשם מנחם בתהלים י' י"ד.

מסורה גדולה, דברים ל"ג כ"ב.

רבי משה הדרשן, (בכי"ס ובד"א הדורשן) ולפעמים בשם רבי משה לבד, בראשית ל"ה ח' שם מ"ח ז' במדבר ז' י"ח ופסוק כ"ז, שם ח' ז', שם י"א כ' וכ"א, שם ט"ז מ"א, שם י"ט כ"ב, שם כ"ו כ"ד ופסוק ל"ו (ושם חולק עליו רש"י), שם כ"ח י"ט, שם ל"ב כ"ד ופסוק מ"ב, ל"ג א' (שם מביא רש"י דברי רמ"ה נגד ר' תנחומא), דברים כ"ז כ"ד, שם ל"ב כ"ד וע"ע לעיל בשם רבי יהודה הדרשן. גם בשמות כ"ח י' נזכר רמ"ה לפי נוסחת כי"ט ונראה שתפס רש"י שם מדרש של רמ"ה נגד סוגית הגמרא בסוטה ל"ו ע"ש. מה שהביא רש"י במדבר ט"ו מ"א מיסודו של רמ"ה שהמחלל את השבת וכו' מקורו בירושלמי ברכות פרק א' ושם כתיב מצות שבת שהיא שקולה כנגד כל מצותיה של תורה דכתיב ואת שבת קדשך הודעת להם ומצות וחקים ותורה צוית וגו' להודיעך שהיא שקולה כנגד מצותיה של תורה.

סדר עולם, בראשית ו' ג' (ולא מצאתי בס"ע שלפנינו), שם י' כ"ה, כ"א ל"ד, כ"ה כ', ויקרא ט' א', במדבר ז' י"ב, דברים א' מ"ו, ט' י'.

רבי סעדיה, שמות כ"ד י"ב, ע"ג בפירוש שלי בראשית א' אות י"ז, ושם ל' אות י"ג.

ספרא, ע' למטה תורת כהנים.

ספרי, עליו יסד רש"י פירושו לס' במדבר ודברים ורש"י קראו לפעמים בשם כמו בבראשית ל"ג ד' (בריית דספרי) במדבר י"א ה' ובמקומות אחרים והרבה פעמים העתיק רש"י דברי ספרי בלי הזכרת שם ספרי. מה שפירש רש"י בבראשית מ"ז ל"א לקח מספרי ומה שנזכר ברש"י שמות י"ח י"ג בשם ספרי ליתא בספרי שלפנינו כי אם במכילתא וע' שם בהערות שלי.

ספרי של פנים שני (מוזכר כמה פעמים גם בפירוש הראב"ד לת"כ), ויקרא י' י"ט, ודברי רש"י שם מובאים גם בילקוט פ' מטות בשם מדרש סתם. רש"י הזכיר את ספרי של פנים שני גם בסוטה ט"ז ונראה גם בסנהדרין כ"ט באשר כתב „מצאתי בברייתא דספרי ולא בספרי שלנו" ולשונו שם נמצא גם בילקוט פ' מסעי בשם ספרי זוטא.

פירושי א"ב של רבי מכיר, בראשית מ"ג י"א וכן גם עירובין כ"ה סוכה י"ב ב' חולין נ' ב'.

פסיקתא גדולה, שמות ו' י"ד ובמקומות אחרים בלי הזכרת השם, כמו בבראשית י"ט י"ז, מ"ח א', מ"ט כ"ח, ויקרא י' י"ב, דברים ט' כ'.

פרקי דרבי אליעזר, בראשית י"ג ג' בשם ברייתא דר"א (מה שהוסיף רש"י שם על לשון המדרש וזהו שנאמר בבלעם וכו' וכך איתא גם בת"י ובבמדבר רבה פ' בלק יסודתו באגדת בראשית פ' י"א ובריש מדרש משלי), בראשית כ"ז ט', דברים י"ב י"ז, ובלי הזכרת השם בדברים כ"ז כ"ד וע"ג ת"י שם, דברים ל"ד ח' וע"ג הנוסח בת"כ פ' שמיני ובאבדר"ן פ' ט"ז.

רבי קלונימוס, דברים י"ח ב' וע' שם בפירוש שלי.

*שמות רבה, אע"פ שרש"י לא הזכיר את המדרש בשם ולא נודע בבירור אם היה כבר ערוך לפניו בכל זאת הראיתי עליו בכל מקום שמצאתי בספר שמות רק במדרש הזה מקור לדברי רש"י וכן בס' בראשית ג' כ"ד את הכרובים מלאכי חבלה והוא בש"ר פ' ט' וכן בראשית ל"ח א' כשראו וע' ש"ר פ' מ"ב.

רבי שמעון מורי, בראשית כ"ז הערה י"ב ושם ל"ב הערה כ"ה.

*תדשא (מדרש), בראשית כ"ב א' ז' ירושלים, במדבר כ"ט י"ח וע"ג במראה מקום שם וטה שהביא רש"י בבמדבר ז' כ"א בשם רמ"ה נמצא גם במדרש תדשא.

תוספתא, בראשית ט"ז י"ט ובלי הזכרת השם בבראשית כ"ו ט"ו שמות כ' ו' ושם ל"ד ז' ויקרא י"ט כ"ט (ע"ג בת"כ) במדבר י"א כ"ז (ע"ג בספרי).

תורת כהנים, כן קורא רש"י תמיד את הספרא, (ברש"י מכות י' וכן בצונץ גאטטעסדינסטליכע ליכע פאַרטראַגע עמוד ט"ו צריך להגיה „ספרי" תחת „ספרא" ע"ש) עליו יסד רש"י פירושו לס' ויקרא. „ברייתא הנוספת על ת"כ שלנו" הזכיר רש"י בויקרא ט' כ"ג ושם כ"ד י' הביא בשם מתניתא מה שנמצא בת"כ.

תלמוד (תלמוד בבלי בבראשית מ"ז ב'), כן יכנה לש"ם אשר ממנו הביא הרבה פעמים בפירושו לתורה או על שם המסכתות (וקורא מסכת זבחים שחיטת קדשים ומסכת חולין קורא שחיטת חולין) או על שם הפרקים (וקורא את פ' י"א דסנהדרין אגדת חלק). גם את הברייתא קורא לפעמים משנה (ע' חולין כ' מה שכתב רש"י בענין הברייתות) כמו בשמות כ"ה ל"ה וכן שם ל' כ"ט ומביא ראיה מלשון המשנה אף אם הוא לשון הגמרא בעצמו להבדיל בינה ובין לשון המקרא. המאמרים מהש"ס מביא בשם רבותינו אמרו או למדו או פירשו וכמה פעמים השתמש בלשון „שנינו, כך שנויה" וקורא רבותינו גם „חכמי ישראל" בויקרא י' ט"ז שם כ"א כ' שם כ"ג י"ד ופעם אחת בבמדבר כ"ב ל"ב בשם „רבותינו חכמי משנה." על חלופי הנוסחאות אשר נראה שהיו לפני רש"י בש"ס שלו העירותי בכמה מקומות ואוסיף עוד לרמז על רש"י שמות ט"ז י"ז שהביא שם כדאמרינן גבי כסוי הדם (חולין פ"ח ב' וצריך למחוק במראה מקום שם „גם מגילה י"ח") הגר והזרניך כי בחולין פ"ח ב' לא גרס הגמרא גיר רק הזרניך לבד. גם אעיר לפי מה שהבאתי בפירוש שלי במדבר כ"ד אות ח' יש להגיה בסנהדרין ק"ה ב' וצריך להיות שם כנחלים נטיו לא יהא להם בעלי זיו (בפסיקתא זוטרתי ובס' הזכרון הנ' לא יהא להם זיו) כגנות עלי נהר לא יהא ריחם נודף וכו'.

תלמוד ירושלמי, מזכיר רש"י בראשית כ"ט כ"ז במדבר י' כ"ה דברים כ"ד כ"א והביא ממנו בלי הזכרת שם כמו בשמות כ"ה ב' שם ל"ח כ"ב במדבר כ"א ח' שם כ"ו י"ג דברים כ"ג י' שם כ"ח ל"ח. גם מה שהביא רש"י בבראשית ל"ב ט"ו בשם ב"ר נמצא גם בתלמוד ירושלמי וכן מה שהביא בבראשית שם ל"ו ג' בשם אגדת ספר שמואל. — אגב זה אעיר כל מקום שבא בפירוש רש"י בדפוסים שלנו תיבת „גמרא" נמצא בכ"י ובדפוסים הראשונים תמיד תיבת „תלמוד" ונראה לי שנתפשט לכתוב „גמרא" במקום „תלמוד" מעת ההיא לפני ג' מאות שנה אשר יצאה הגזירה לשרוף את ספרי התלמוד או מעת אשר התחילו להשחית את ספרי התלמוד ע"י תער הצענזור וכדי להעלים מעיניהם של הצוררים אשר חפשו תמיד אחרי „תלמוד" החליפו בתיבת „גמרא" אשר לא היתה מורגל בפי המלומדים הנוצרים.

תנחומא, אשר רש"י הביא בשם ר' תנחומא או מדרש ר' תנחומא או רק תנחומא. על חלופי נוסחאותיו אשר נראו מן פירוש רש"י העירותי בכמה מקומות גם ציינתי בכל מקום אשר

לא מצאתי המאמר בתנחומא שלפנינו (החכם ר"ש בלאך בתולדות רש"י העדה כ"ב טעה כי לא ראה שמה שפירש רש"י בבראשית ג' ז' בשם התנחומא נמצא במדרש זה רק לא במקומו כי אם בפרשת וד' פקד את שרה ע"ש) וכן הראיתי הרבה פעמים לעיין בילקוט מה שהביא בשם התנחומא או בשם הילמדנו מה שנמצא גם בפירוש רש"י ואם נצרפם יחד נראה לנו שלפני רש"י היה התנחומא ביתר שלימות. ע"ג באור זרוע ריש חלק ב' שהביא בשם התנחומא מה שפירש רש"י בשמות ט"ז כ"ב ויגידו למשה ואינה שם בתנח' שלפנינו כי אם בש"ר.

תנ"ך, לרוב מביא רש"י את הפסוק מספרי תנ"ך בלי הזכיר את שם הספר ורק לפעמים קורא גם את שם הספר אשר ממנו הביא את הפסוק. פעמים ירשום רש"י פסוקי תנ"ך באות דל"ת לפניהם (כמו ויכל מהתנבאות דשמואל בשמות ז' א' ובמקומות אחרים) ושעה החכם ר"י ווייסע במכתבו (כרם חמד מחברת חמישית עמוד רל"ה) כי חשב שאופן זה לרשום הפסוקים בלתי נהוג בפירוש רש"י. — פה אתן מקום לחלופי הנוסחאות בפסוקי תנ"ך אשר לקטתי מתוך פירוש רש"י על התורה ויהיה לוח זה להשלים מה שהתחיל הגאון ר"י פ בהפלאה שבערכין ערך מאה ששם רשם מה שמצא הוא חלופי נוסחאות ורק אותן אפקוד פה אשר נראו בבירור שלפני רש"י היתה בהם נוסחא מוחלפת ולא נחשוב בזה מה שמצאתי כמה וכמה טעיות בפסוקים בפירוש רש"י אשר לרוב נתהוו ע"י שבושי הדפוס ותקנתי אותם במקום הראוי בפירוש שלי. ואלה הן הנוסחאות:

דניאל ד' י"ד ומאמר — ברש"י בראשית א' כ"ו ובמאמר וכן בסנהדרין ל"ח ב' פסחים ל"ג ובתנחומא שמות ד' כ'.

משלי י"א כ"ד יורא (באל"ף) — ברש"י בראשית מ"ב א' יורה (בה"א) וכן בסנהדרין צ"ב ובערוך לפרחון ערך רוה.

תהלים ס"ב י"ב שטעתי — ברש"י שמות כ' ח' שטענו וכן הוא בתלמוד סוף מכות ובספרי פ' כי תצא ובמדרשים וגם ברש"י במדבר ט"ז כ"ג ובהקדמת רש"י לשיר השירים:

איוב א' י' שכת הושע ב' ח' שך את דרכך מלכים א' כ' אם ישפוק — וברש"י שמות כ"ז ל"ו וכן שם ל"ה י"ב סכת סך וכן בבמדבר כ"ב כ"ד יספוק (כולם בסמ"ך) וע' בתשובות דונש ערך ושכתי שכתב ואם נכתב ושכתי בשין וסכתה (איכה ג' מ"ד) בסמך הם בפתרון שוים כי יש במקרא כמוהם דברים רבים בשין וסמך כתובים בפתרונם שוים כמו שתם תפלתי סתם את מוצא מימי גיחון וכו' ע"ש.

ויקרא ג' ח' הכבד — ברש"י שם הנוסח על הכבד וע' בפירוש שלי שם.

דברים ל"ג ו' בגי (בלי אל"ף) — ברש"י ויקרא כ"ב ט"ז ובמדבר ו' י"ג הנ' בגיא וכן הוא בספרי ובסוטה י"ד וע' במ"ש.

תהלים קל"א ה' יני ראשי — ברש"י במדבר ל' ו' יניא וע' באוצר השרשים ובמכלול לרד"ק שכתב יני נכתב בלא אל"ף.

תרגום אונקלס, רש"י שם הרבה פעמים פניו אל הת"א בפרט בפ' ויחי בפ' האזינו ובפ' וזאת הברכה במקום דברי שיר והביא התרגום בשם והרבה פעמים בלי הזכרת שמו. על שינויי הנוסחאות בת"א אשר נמצאו לפעמים בפירוש רש"י כבר התעוררו החכם ר' שד"ל זצ"ל בספרו אוהב גר והחכם ר' בן ציון בספרו לחם ושמלה וגם אנכי הצעיר באתי למלאות אחריהם ולא חדלתי להראות בכל מקום אשר שם תמך רש"י פירושו על הת"א אף כי לא זכר שם אותו בשם וגם רמזתי על חלופי הנוסחאות בת"א אשר נמצאו בפירוש רש"י.

*תרגום יונתן או ירושלמי, אף כי רש"י לא זכר אותו כלל, בכל זאת נראה [שרש"י היה מכיר

את ת"י כאשר רמזתי פעמים הרבה במראה מקום כמו בראשית ג' אות ל"ט שם ד' אות ט"ז שם י"ח אות ע"ה שם כ"ז אות כ"ז שם ל"א אות ט"ז שם ל"ה אות כ"ו שם מ"ב אות ל"ב במדבר כ"ד י"ט (לפי נוסחת המתורגמן ערך רומא) ועוד במקומות אחרים.

תרגום על נביאים הביא רש"י במקומות מועטים כמו בראשית ט"ה פסוק כ"ו שמות כ"ז י' שם כ"ח ד' במדבר ל"א י'.

תרגום על הכתובים לא הביא רש"י ונראה שלא נודע לו רק תרגום שני למגילת אסתר אשר הביא בדברים ה' ד'.

אלה האנשים אשר נקבו בשמות בתוך ההוספות אשר מובאים בפירוש רש"י של כ"י:

ר' אהרן. מה שמצינו ברש"י שלפנינו בבראשית י"א סוף פסוק ל"ב נכתב בכימ"ב אחר סוף פסוק ל"א „כזה" ויצאו אתם וכו' ושרי לפיכך הנו"ן הפוכה לומר לך עד אברהם חרון אף של מקום (וכן הנ' בכי"ל) ואח"כ נוסף וי' אהרן פירש עליו.

ר' בנימין. נזכר בכימ"ב שתי פעמים אמר ר' בנימין צעיר מ"כ.

ר' גבריאל. ע' במכתב העתי' של הרב מהר"ז פראנקעל חלק י"ג עמוד ר"ח מה שהעתקתי מכי"ו על שם ר' גבריאל והוא הנזכר גם כן בכ"י רש"י על נ"ך אשר בבית אוצר הספרים של המלכות פה ברלין והכ"י הזה הוא החלק השני מכי"ו אשר היה לפני, כי תמונת הכ"י וצורת האותיות ואופן הכתיבה מעידים שמעתיק אחד היו לשניהם והוא ר' גבריאל הנזכר.

ר' ידידיה. נזכר בכיעה"ס בבראשית ל' ל"ח וידידיה הצעיר היה תוהא כל ימיו על התיבה הזאת ויחמנה שהיה לו לכתוב ותחמנה לשון נקבה.

ר' יהודא בר שמואל. ע' בראשית ט"ו אות י"ב והוא ר' יהודה החסיד לפי שערת החכם צונץ בספרו צור געשיכטע עמוד ע"ו.

ר' יוסף בר יעקב. נזכר בכי"ו בדברים ל"ב כ"ד „ענין אחר מזי נשרף וחבירו מצינו בדניאל למזא לאתונא יוסף בר יעקב" ובכ"י רמ"ט הוא על שם רבי יוסף בר יצחק. (ע' בנטעי נעמנים עמוד ט"ז).

ר' יוסף קרא. בראשית י"ט אות ה' (בפירוש שלי) שם כ"א אות ט"ו שם כ"ב י"ב שם כ"ד ט"ז שם כ"ה כ' וכ"ג שם כ"ז ח' שם כ"ח י"ז שם ל' ט' שם ל"א י"ד. שמות ג' אות ו' שם י"ג ט"ו (בכי"ה על שם ר' יוסף) שם ט"ו מ"ו שם כ"ז כ' שם ל' ו' (וכן בכי"ר דרוי"ה) שם ל"ד ח' במדבר י"ד אות י' שם כ"ג ג' שם כ"ג י"ז וכ"א שם כ"ד ט"ז שם כ"ז י"ד דברים ל"ב אות נ"ז. בהעתקה הלאטינית של המלומד בריישהויפט מובאות עוד הוספות על שם ר' יוסף קרא וההוספה אשר הביא לשמות ל"ב א' וגם ט' ראיתי גם בכי"ה וההוספה לויקרא י"א מ"ג מצאתי גם בכימ"ב ועוד יש הוספות על שם רי"ק בכי"ה לבראשית מ"ט י"ד לשמות י"ח י"ט ועוד בכי"ם בתחילת פ' קרח רבנו יוסף קרא ז"ל פירש ויקח קרח בן יצהר וכו' אנשים ודתן וגו'.

ר' יצחק בר אליעזר. נזכר בכי"ה לשמות ט"ו ב' „מיסודו של ר' יצחק בר אליעזר זה אלי שאעסוק בשבילו במצותיו זה אלי שאמר לי לעשות ספרי תורות מדוייקין כדת משה שקבל בהר סיני."

ר' יצחק הגר. בכי"ע לבראשית מ"ה כ"ג נזכר גם בפשטים של ר"י מווינא לבראשית ב' ג'.

ר' יצחק סיפונטי, ר' יצחק פרנך, ר' יצחק קרא. נזכרים בכי"ו ע' במכתב העתי הנ"ל.

ר' ישמעאל. נזכר בכימ"ב בראשית ח' ו' כך פירש מורי ר' ישמעאל והוא עיקר.

ר' ליאון. נזכר בכי"ס בראשית כ"ח ה' וה"ר ליאון פירש שבא ללמדנו שהיה אחי רבקה דהות אם עשו הרשע כאשר הוא רשע ושמע מינה רוב בנים דומין לאחי האם.

ר' מאיר. נזכר בכי"ס שמות ח' ה' ,,הגהה התפאר עלי למתי כלומר ממה שאתה מתפאר עלי ואומר אנכי אשלח אתכם למתי יתקיים אם תרצה שאעתיר לך ולעבדיך ויאמר למחר אשלח אתכם ויצא משה ויצעק להכריתם שהרי נדר לשלוח ואע"פ שגלוי לפניו שלא ישלח כיון שהראה עצמו נכנע וימתו הצפרדעים מיד. מפי מה"ר מאיר נרו ויישר הוא."

ר' מאיר בר שמואל (אולי הוא אביו של רשב"ם). ע' בפירושנו לבראשית ט"ו אות י"ב.

ר' מרדכי. נזכר בכי"ו וכן בכ"י רמ"ט בדברים ל"ב י"ד ,,חמר כמו חמר שם דבר של יין כמו שיאמר כרם זית כן יאמר כרם חמר כרם לשון קיבוץ ואם כדברי ר' ינקד חֶמֶר שמן חמץ ערל קמצין וטעמו מלרע וזה חמר נהפך לסוף פסוק מרדכי."

ר' משה מפריש. נזכר בכי"ו ופירושיו העתקתי במכתב העתי הנ"ל.

ר' מרדכי בלשן. נזכר בכימ"ג בפ' משפטים ,,ואני מרדכי בלשן בר בנימין צבי קבלתי ממורי."

ר' נתן בר מנחם. נזכר בכימ"ג בפ' משפטים.

ר' נתן בעל הערוך. נזכר בכי"ס דברים א' א' ודי זהב פירש ה"ר נתן בערוך לשון יוני קורין וְרִי היינו ודי.

ר' עזריאל. נזכר בכי"ס בראשית ח' י"ט מה שבקונטרס אינו נראה כן ואינו כן בסדר עולם אפשר לומר וכו' וכו' כך פירש ר' עזריאל והוא עיקר.

ר' עזריאל בר נתן (אחד מקרובי רש"י אשר שאל שאלות מרש"י ע' מה שהביא החכם ר' שד"ל בהליכות קדם עמוד מ"ז). נזכר בכי"ו כאשר העתקתי במכתב העתי הנ"ל.

קשטילן (הוא ר' יהודה הלוי). נזכר בכי"ס בראשית ב' ב' וקשטילן הביא ראיה זה חבר ויכל אלהים ביום השביעי דמשמע כשבא יום השביעי היתה המלאכה מושלמת אף זה ביום הראשון כן כשבא יום הראשון של י"ט יהיה השאור מושבת.

ר' שמעון. ע' בפירוש שלי לבראשית כ"ז אות י"ב ול"ב אות כ"ה.

ר' שמעיה. ע' בפירוש שלי לויקרא כ"ז אות ג'.

מה שמצאתי עוד בענין נוסחאות וכדומה בפירוש רש"י בעת אשר הבור זה היה כבר תחת מכבש הדפוס ולא יכולתי לספוח אותם עוד אל המקום הראוי אמרתי לרשום פה בלקוטים:

בפירוש רש"י.

בראשית.

ענין	פסוק	
ג'	ט"ו	ולא באת — בכ"י ולא בא.
ד'	י"ט	ועשה דור — בכי"ה ונעשה דור.
ד'	כ"ב	קטין — בדפוסים קטן קטן.
ז'	ט"ז	שלפנינו — בכי"ע שלפניו.
ז'	כ"ג	ויפעל — בכי"ע ויפעיל.
י"ח	ה'	וכן כל כי על כן — בעל ספר הזכרון מוחק תיבת כי.
כ'	י"ב	אבות — בכי"ל ובב"ר אב.
ל"ג	י"א	מנחה זו — זו ל' לפי ג' ס' הזכרון.
ל"ז	ט'	כל לשון דבה — ע"ג *במדבר י"ד ל"ז ותהלים ל"א י"ד.
מ"א	כ'	לשון דק — לשון דוק (כמו הנוטה כדוק שמים) ג' אלבילדא.
מ"ג	י"א	עצי עריסותינו — בכ"י דרוו"ה ענייני עריסותינו.
מ"ט	כ"ז	ברכה העתידה לבא על כל אחד ואחד ל' כי"ב והם דברי הרד"ק בפירושו.

שמות.

י'	י'	שאמר להם—בילקוט הג'שאמרנו לכם.
ט"ז	י"ד	ששוח קלוש — בכי"ה שהוא קלוש.
י"ז	י"ב	ויהי משה ידיו באמונה — בכ"י דרוו"ה אמונה.
י"ח	א'	בדפוסים יש כאן הוספה.
י"ח	י'	לשון רידוי ומרות — בכי"ה לשון מתחת יד שהיו מגביהין ומכבידים וכו' וע"ג הג' בחוטש נתה"ש.
כ'	י"ג	שחיבין עליו — בדפוסים הג' עליהם.
כ"ב	כ"ד	מבטבט — בדפוס רעדלהיים מבצבץ.
כ"ב	כ"ט	את קרבנו — בכי"ה ובנתה"ש הקרבתו.
כ"ב	ל'	חיוא חייא — בכי"ה חיוא ול' ברא.
כ"ג	ב'	עמהם לטובה — בכי"ה אחד מהם לטוב.
כ"ג	ה'	לעזור ולסייע — לעזוב ולסייע ג' הדפוסים.
כ"ז	ג'	ומהפך — בדפוסים „ומתהפכין" והוא בשבוש.
ל'	ל"ד	ומצהיר — בנתה"ש ומנהיר.
ל"ה	ב'	שאינו דוחה' — אולי צ"ל שאינה דוחה.

ויקרא.

ד'	כ"ג	ואם במקום — כיע"א ואם בלשון.
ה'	י"ז	מאדם הראשון — בכיע"א ובת"כ מאדם הקדמון.
ו'	ח'	ומקטירו — וכן בסוטה י"ד ב' ואולי צ"ל ומקטירה.
י"ט	י"ט	טישטי"ר — בדפוסים הג' מישטי"ר.
כ"ב	כ"ה	תקריבו לו — במזרחי ובדפוס רעדלהיים תקריבו לי.
כ"ה	מ"ב	אבן הלקח — וכן בילקוט ובפסיקתא זוטרתי אבל בת"כ וברמב"ם הלכות עבדים הג' אבן המקח ובספרי פרשת ואתחנן הג' אבן המכר.
כ"ז	ג'	כשהוא אומר ואת מצותי — בכיע"ל כשהוא אומר ולא תעשו את כל

סימן	פסוק	
		המצות. במזרחי ובגליון כי"ל כשהוא אומר ועשיתם אותם.
כ"ז	י"א	עור בחלב מבושל — כן הוא בדפוס רעדלהיים וברמב"ן כ"י הנ' עור שלוק וע"ג רש"י שבת ק"ט וחגיגה כ"ד שהשתמש גם שם בלשון "עור שלוק" אף אם בענין אחר.
כ"ז	כ"ו	פת נפולת — פירש רש"י ב"ק צ"ט ב' פת ניפולי. נשבר ונופל כשאוחזין אותן.
כ"ז	ג'	יקר — בדפוסים יוקר.
כ"ז	י"ז	לגאלה מיד. בדפוסים ל' "מיד" וע' במזרחי.

סימן	פסוק	
		במדבר.
ט"ז	כ'	ראשית חלקה — בדפוס רעדלהיים בשבוש חלבה וביש דפוסים הנ' תלקח.
ט"ז	ה'	והקריב אותם אליו — בדפוסים נוסף עוד אחר "אליו" תיבת תנחומא.
ט"ז	ט"ו	ומדרשו אמר — בדפוסים והמדרש אומר.
		דברים.
א'	י"ג	שאתם גְּדַלְתֶּם אתו — צ"ל אותו כאשר הוא בספרי ונראה שהנוסחא הנכונה גְּדַלְתֶּם אֶתְוֹ.

במראה מקום.

סימן	לוח	
		בראשית.
י"א	א'	וכן בירושלמי מגילה פ' א'.
כ"ד	כ'	המערה מכלי אל כלי הוא בע"ז ע"ב.

סימן	לוח	
		דברים.
ג'	י"ז	שמא הותר הנדר — ע' ערוך ערך אל וברשב"ם בשם הילמדנו.

בזכור לאברהם.

סימן	לוח	
		בראשית.
מ"ט	ט"ז	ויקרא רבה — חסר "פרשה י"ב."
		שמות.
ט'	י"ד	פרעה חגירה — ע"ג מגילת ג'ת"י ירמיה מ"ו ב' זבריה י"ב י"א אסתר א' ב'.
י"ב	כ"ז	ת"ל ששת ימים — וכן בנוס' ל' רש"י אשר העתיק אור זרוע בהל' פסחים.

סימן	לוח	
כ"ב	כ"ו	וברש"י דפוס קושטנדינא — וכן בפירוש אלמושנינו.
ל'	ל"א	ע"ג לשון רש"י בשבת ק"מ ד"ה ולא יטרוף.
		ויקרא.
ט"ז	י"ג	בחיל — וכן הוא ברש"י לפרשת פרה.
כ"ה	כ"ח	וע' במיני תרגומא — ע"ג באוהב גר.

לוח טעיות הדפוס.

בפנים פירוש רש"י.

עמוד	טורה	טעות	צ"ל
ד	ז	עֲלֵיהֶם — עָלֵיהֶם.	
8	ז.	שכתב — שכתב.	
16	כח	במו — כמו.	
20	ו	'הוא — והוא.	
22	כט	מ"א לו — מאלו).	
28	יח	הכנה — הבנה.	
כה	יז	שֶׁדִי. מי שדי — שדי. מי שֶׁהַדַּי.	
לד	יז	תרגום — תרנם.	
130	יד	הרבההן — הרבה הן.	
פא	יט	בפרק — בפרשת.	
פט	כ	האש כ' — ה' כאש.	
קב	טז	בגון — כגון.	
256	ג	חק האחת — חקה אחת.	
קכט	כז	לעניים — לענים.	
קלו	ג	כלכם אלו, — כלכם, אלו	
310	יב	בזנו. לנו — בזנו לנו.	
314	ד	'ובכל ממונך — ו)ובכל ממונך.	
קנט	יב	צריך למחוק שני הנקודות המפרידות אשר בין „מכם" לתיבת „כי."	
320	טו	בפשטה — בפשטא.	

במראה מקום.

עמוד	לוח		צ"ל
ק	לט	מדות — מטות.	
284	לד	צ"ל תהלים ז'.	
294	ט	צ"ל תוס' ד"ה בעשרה.	
קנז	יח	מכות י' — יט) מכות י'.	

בפירוש זכור לאברהם.

עמוד	טורה		צ"ל
16	י	כי — פירש.	
ט	ו	ליפה — ליפת.	
מד	ל	אות „כה" — „כו."	
שם	לב	אות „כו" — „כה."	
נא	יח	פ' ג' — פסוק.	
נב	ו	שלגל יון — של גליון.	
שם	ח	„בשנת רגל" צריך למחוק תיבות הללו.	
132	ג	כי צריך למחוק.	
146	ב	בלוקטים — בלקוטים.	
208	א	ע"ג ישעיה — ע"ג *ישעיה.	
קה	ט	לינתק פירוש — לינתק בעריות פירוש.	
250	ג	שלע — שלא.	
קט	א	מלכים — *מלכים.	
קלב	ח	היום — הים.	
264	ט	אומריים — אמוריים.	
קלט	יב	acourcir — accourcir.	
312	ח	לגימטריה — לנמטריא.	
316	ב	י"ז — י"ד.	
קמו	טז	פֿארדערונג — פֿארדערבונג.	
354	ט	נמלט — נמלט מן החרב.	
368	ז	מחון — מהון.	

בס"ד

נדרשתי לאשר שאל ממני התורני היקר מ"ה אברהם ברלינער נ"י להיות מן המודיעים מעשה ידיו להתפאר להוציא לאור פירוש רש"י על התורה היקר מפנינים, הוגה מטעיות וקטשונים, מתוך ספרים מדפוסים ישנים, ומתוך כתבי ידות אשר כמה מאות שנים נעלמו מעין כל ונטמנו כמטמונים, ונלוו אליו פירושי קדמונים, לא שזפתם עין האחרונים, ועוד הוסיף דברים נאמנים, לגלות המעינות מהם דלה גדול הפרשנים. לכן אומר יישר כחו וחילו ויהיה שכר לפעולתו, ולמצוה יחשב לאשר ידבנו לבו לקנות הספר הזה להניח ברכה אל ביתו. כ"ד המדבר לכבוד התורה והעוסקים בה

פה ק"ק אלטאנא יום ה' ב' מרחשון תרכ"ז לפ"ק.

הקטן יעקב יוקב בלאאמ"ו מ"ה אהרן עטטלינגער ז"ל
הח"פ בק"ק הנ"ל והמדינה יע"א.

בעוה"י

התורני היקר והמופלג מהור"ר אברהם ברלינער אשר כבר רבים וכן שלמים העידו על צדקתו ותום דרכו ויראתו הקודמת לחכמתו בקש גם ממני לתת לו שורות שתים שהן הרבה (כפי דמיונו) להיות לו לכסות עינים לכל אשר אתו באשר נדבה רוחו להוציא פירוש רש"י על התורה בדוק ומנוסה ע"י כמה כתבי יד ופירושים ישנים גם חדשים והנה חשתי ולא התמהמהתי למלאות מבוקשו אף כי ידעתי מך ערכי ומי אנכי להוסיף כבוד ותפארת ע"י דברי. עכ"ז אמרתי לא אמנע טוב מבעליו ואולי יהי' לתועלת קטנה ואהי' כסניף לעושי מצוה לזכות הרבים. יהי ד' עם היקר והנעלה מהור"ר אברהם נ"י ויזכהו להוציא מחשבתו הטהורה מן הכח אל הפועל וזכות אדוננו ראש המפרשים וראשון מן הראשונים תעמוד לו ויעלה מעלה על בתי התורה והחכמה כ"ד המדבר לכבוד התורה והעוסקים בה

ק"ק אייזנשטאדט עש"ק פ' ויקהל תרכ"ו לפ"ק.

הק' עזריאל הילדעסהיימער
הפ"ק הנ"ל.

ידידי נ״י! מכתבו רצוף אהבה הגיעני ומתוכו ראיתי כי בימים הבאים לקראתינו לשלום יפיק מחשבתו לרצון לאוהבי תורה אשר חשב זמן וזמניהם להביא בכורי רעיוניו על מזבח הדפוס ונפשו אותה ויעש להוציא דברי רבנו מאור הגולה רש״י ז״ל על התורה מחדש ואזן ותיקן את השגיאות אשר באו ע״י כותבי ספרים והדפוסים לפירוש הנ״ל כאשר נדפס לפנינו עד עתה ושרח ויגע להמציא תרופה להעמיד דברי רש״י ז״ל על מכונם ע״י כ״י הטמונים בעקד הספרים. ואומר מה נכבד היום בהגלות יקר תפארת דברי רש״י על התורה כאשר יצאו מפי אביר הרועים, נשף ידידי נ״י ברוח עזה את מסוה האופל אשר כסה עד היום דברי שר התורה, מבָאריו חגרו בעוז מתניהם לפרש ולהרחיב דברי רש״י ז״ל בכמה מקומות ולא מצאו מי באר, יען שגיאות המדפיסים וכותבי ספרים עמדו בינותם. וזה שנים החל רוח תבונה להרים מכשול מפירוש רש״י על התורה באורח אשר הלך ידידי נ״י ע״י האדם הגדול רב פעלים ר׳ אפרים זלמן מרגליות ז״ל בספרו שם אפרים, בו תקן בצח שכלו הרבה מאמרים וחכם עדיף מנביא, כי כאשר פתר כן נמצא כמה פעמים בכתיבת ידות. אמנם מי שלא ראה וחקר בכתבי ידות הנמצאים לפירוש הנ״ל לא ימצא מנוח לתיקונו, יען עשתונותיו שוטטות הנה והנה אם למטרת האמת הגיע פעלו ועבודתו.

והנה ידידי נ״י שנס את מתניו, תנומה לא נתן לעיניו אסף וקבץ עד מקום שידו מגעת תיקונים והוספות מכתבי ידות וגם מדפוסים ישנים וגם חדשים נוסחאות וגירסאות שונות, ועוד הראה בעין פקיחה על דברי רש״י הנאמרים בתלמוד ביותר ביאור, בהם ימצא הקורא נופש להבין אמרי דעת קושט דברי אמת מה פעל ועשה רבנו שלמה בקוצר מלין בכמה מקומות. ואברהם הולך הלוך ונסוע עם הקורא אל העין להראות המקור מאשר שאב רש״י ביאורו. והנה כאשר ראיתי כי חפץ ד׳ בשלשה דרכים אלו בידו הצליח לכן גם ידי, יד כהה, תסמוך אותו להעלות לרצון בכורי מעשיו אל מזבח הדפוס. — ואתם אוהבי תורה ושוחרי תושיה אל נא תמנעו טוב מאברהם כי לא מן האנשים המתיהרים חלקו, מוציאים רעיוניהם לאור להקרא בשם עלי אדמות, כי מאז הכרתיו כי ירא אלהים הוא ובמצותיו חפץ מאוד ולכבוד התורה יגיעתו, קחו את ספרו בכסף מלא למען יבצע את מגמתו לנופף עוד ידו שנית לפנות דרך לעשות מעקשים למישור בפירוש רש״י ז״ל על נביאים וכתובים כאשר עשה „בזכור לאברהם" הניתן לפניכם היום, ואתם מדפיסים ומוכרי ספרים תזהרו בארור מסיג גבול רעהו אשר קנה אברהם בעמל ויגיעה רבה, להדפיס „זכור לאברהם" בלתי רשיון המחבר נ״י.

פֿילעהנע י״ב תשרי תרכ״ז לפ״ק.

ישראל מאיר בלאאמ״ו מו״ה יהודא נ״י פֿריימאנן

חופ״ק הנ״ל.

Herrn *A. Berliner,*

Prediger der Israelitischen Gemeinde in Arnswalde.

Sehr geehrter Herr!

Mit Vergnügen ersehe ich aus Ihrer geehrten Zuschrift vom 29. v. M., dass Sie bereits zur Herausgabe Ihres Raschi-Werkes schreiten. Bei dem von Ihnen angewandten Fleisse, bei Ihrer Umsicht und ehrlichen Forschung kann der wissenschaftliche Erfolg nicht fehlen. Neben den von Ihnen aufgestellten drei Zielpunkten: ein correcter Raschi-Text, die Parallele der talmudischen und der biblischen Erklärungen, die Quellenangabe zu Raschi's Exegese, werden Sie noch einen vierten erreichen helfen: die Geschichte von Raschi's Commentarien, die Kunde ihrer Schicksale, was sie von Interpolatoren und Exceptenmachern, von Darschanim und Glossatoren, von Herausgebern und Druckern Gutes und Böses zu leiden hatten, bis die Kritik des neunzehnten Jahrhunderts sich zu einer Restauration rüstete. Sorgen Sie nicht um den Absatz, dafür lassen Sie das Buch sorgen; schützen Sie es blos vor zu theurem Preise, dem die meisten Leser solcher Bücher nicht gewachsen sind. Mit dem Wunsche, dass Ihre Arbeit gefördert und bald vollendet sei, schliesse ich diese Zeilen und verbleibe mit aller Hochachtung

Berlin, 9. August 1865.

Ihr ergebenster

Zunz.